anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2025 • CILT/VOLUME: 13 • SAYI/NUMBER: 2

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

anemon
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

2149-4622	e-ISSN e-ISSN	2149-4622
30/08/2025	Basım Tarihi Published Date	30/08/2025
30 August 2025	Yayın Sezonu Pub. Date Season	30 Ağustos 2025
13	Cilt Volume	13
2	Sayı Number	2
2013	İlk Yayın Tarihi Founded	2013
Muş	Basım Yeri Place of Publication	Muş
Yılda üç defa elektronik olarak yayınlanan hakemli ve süreli yayındır	Yayın Türü Publication Type	It is a peer-reviewed and periodical publication published electronically three times a year
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıdaki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	Yayın Dili Official Language	Turkish and English; however, studies in other languages can also be included, up to a maximum of one third of the number of articles in each issue.
Nisan, Ağustos ve Aralık	Periyot Frequency	April, August and December
Muş Alparslan Üniversitesi	Yayıncı Publisher	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250, Muş/Türkiye	Adres Address	Muş Alparslan Üniversity, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	e-posta e-mail	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	Telefon Telephone	+90 436 249 49 49
+90 436 249 49 49	Faks Fax	+90 436 249 49 49
https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon	Ana Sayfa Homepage	https://dergipark.org.tr/en/pub/anemon

Anemon
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 13 • Sayı/Number: 2

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Mustafa Alican (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Doç. Dr. İsmail DÖNMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Prof. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Üyesi Fatma CUMHUR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Zeynep KANTARCI BİNGÖL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir DURGUTİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül ŞENGÖNÜL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan KOÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Miyase ASLANTAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZMEN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Metin KARABURUN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörü/Statistics Editor	Doç. Dr. Salih GÜLEN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Türkçe Dil Editörü/ Turkish Language Editor	Doç. Dr. Teymur EROL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor	Dr. Öğr. Üyesi Samed Yasin ÖZTÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Mizanpaj Editörü/ Layout Editor	Öğr. Gör. Mehmet Latif CANDEMİR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Sekreterya/ Secretariat	Öğr. Gör. Mesut KOÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Kenan YILDIRIM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARA
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Sabit DUMAN
Muş Alparslan Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Mustafa SÖZBİLİR
Atatürk Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Ömer ALANKA
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Atik AYDIN
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Orhan KARAMUSTAFAOĞLU
Amasya Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Murat ALİU
Mother Teresa University/India
Prof. Dr. Robert FREDERICKS
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxsaca/ Meksika
Doç. Dr. Kaliya KULALİYEVA
Kyrgyz - Turkish Manas University/ Kırgızistan
Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 13 • Sayı/Number: 2

Amaç ve Kapsam

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2022 yılından itibaren Nisan, Ağustos, ve Aralık sayısı olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı)

Aims and Scope

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published tri-annual in April, August and December starting from 2022 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TUBITAK ULAKBIM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 13 • Sayı/Number: 2

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
İstanbul Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet
Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs
Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı
Koçman Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Erdal BAYKAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Türkiye

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk
Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR
İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Güven SAYILGAN
Ankara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM
Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan
Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ
İstanbul Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul
Medeniyet Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali UTKU
Atatürk Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE
Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün

Doç. Dr. Fariz AHMADOV
Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

Doç. Dr. Mahmoud JARAN
The University of Jordan / Ürdün

Prof. Dr. Mesut IDRİZ
International University of Sarajevo / Bosna Hersek

Prof. Dr. Muhittin MACİT
Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye

Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat
Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ramazan YELKEN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Recai AYDIN
International University of Sarajevo / Bosna Hersek

Prof. Dr. Saffet KÖSE
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/ Türkiye

Prof. Dr. Şamil DAĞCI
Ankara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN
Bingöl Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gaziantep Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU
Bakırçay Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Turgay UZUN
Muğla Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Veli URHAN
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Yasin AKTAY
Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ
İnönü Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ
Karabük Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya

Prof. Dr. Recep ASLAN
Gaziantep Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH
The University of Jordan / Ürdün

Doç. Dr. Südabe SALIHOVA
Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA
The University of Jordan / Ürdün

Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV
Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

Anemon
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 13 • Sayı/Number: 2

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Büşra Sağlam, Hicran Hanım Halaç — 490
Beyt ve Oda: Gaziantep Konutunda Bir Araştırma
Beyt" and "Oda": A Research in Gaziantep House

Şevki Ulema, Dilek Karakaş — 513
Sporcu Beslenmesi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Olarak İncelenmesi
Bibliometric Analysis of Graduate Thesis on Athlete Nutrition

Neslihan Fulin — 528
Bir Siyasetname Olarak İdris-i Bitlisi'nin Kânûn-i Şâhenşâhî'si
İdris-i Bitlisi's Kânûn-i Şâhenşâhî As a Politic

Aslı Taş, Gizem Özkan Üstün — 544
Yükseköğretim Program Atlası' Verileri Temelinde Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği Üzerine Bir Araştırma
A Study On The Preferability Of Architecture Departments Based On 'Higher Educatıon Programme Atlas' Data

Fuad Selamzade — 562
G-20 Ülkelerinin Sağlık Sistemlerinin COVID-19 Döneminde Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi Kullanılmakla Analizi
Analysis of the Efficiency of G-20 Countries' Healthcare Systems During the COVID-19 Period Using the Data Envelopment Analysis Method

Halit Baş — 585
Osmanlı Döneminde Şemdinli'de Tütüncülük: Üretim, Ticaret ve Vergilendirme (1863-1914)
Tobacco Working in Şemdinli in the Ottoman Period: Production, Trade and Taxation (1863-1914)

Tahir Volkan Aslan, Binaz Bozkur — 622
Fitness Merkezlerine Giden Bireylerin Sosyal Görünüş Kaygı Düzeyleri İle Sağlıklı Beslenme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Investigation of the Relationship Between Social Appearance Anxiety Levels and Healthy Nutrition Attitudes of Individuals Going to Fitness Centres

Musa Kaval — 645
Ahmed-i Hânî'nin Mem û Zîn Adlı Eserindeki İnsan Algısına Tasavvufi Bir Bakış
A Sufi View of Human Perception in Ahmad al-Khānī's Work Mem û Zîn

Resul Geyik — 688
Kürtçe Öğretiminde Pedagojik Yaklaşımlar: Geleneksel Yaklaşımlara Karşı Modern Yaklaşımlar
Pedagogical Approaches in Teaching Kurdish: The Traditional Approaches vs Modern Ones

Duygu Koroncu Özbilen — 718
Bram Stoker'ın Drakula Eserindeki Cinsiyet ve Güç Dinamiklerinin İncelenmesi
Exploring Gender and Power Dynamics in Bram Stroker's Dracula

Koray Çamel, F. Berna Benli — 737
Özel Dörtgenler Konusunun Bağlamsal Öğrenme ve Öğretme Yönteminin REACT Stratejisi ile Öğretiminin Onuncu Sınıf Meslek Lisesi Öğrencilerinin Akademik Başarısına Etkisi
The Effect of Teaching Special Quadrilaterals with the REACT Strategy of Contextual Learning and Teaching Method on the Academic Achievement 10th-Grade Vocational High School Students

Arif Damar, Aysel Güney, Ersin Eskiler — 768
Dijital Liderlik ile İş Performansı İlişkisinde Psikolojik İyi Oluşun Aracılık Rolü
The Mediating Role of Psychological Well-Being in The Relationship Between Digital Leadership And Job Performance

Edanur Görmen, Gülhanım Karaoğlu — 792
Kuzey Makedonya'da Türk Kültürü Bağlamında Türk Basın Faaliyetleri: Köprü Dergisi Üzerine Bir İnceleme
Turkish Press Activities in The Context Of Turkish Culture in North Macedonia: A Study on the Köprü Magazine

Suzan Akkuş Mutlu — 813

Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Tuzun Kullanımı ve Önemi The Use and Importance of Salt in Ancient Mesopotamia in Light of Cuneiform Sources		
Celal İnce, Alpaslan Çobanoğlu		844
Hanehalkı Sorumlusu Bekâr Babaların Tek Ebeveynlik Deneyimlerinin İncelenmesi The Examination of the Single Parenting Experiences of Household-Responsible Single Fathers		
Zeliha Tekin		881
Kurumsal Sosyal Medya Yönetimi: Önde Gelen Türk Şirketlerinde Stratejik Yaklaşımlar Corporate Social Media Management: Strategic Approaches in Leading Turkish Companies		
Alper Şakalar, Burak Telli, Günsu Yılma Şakalar		898
Kahramanmaraş Türkülerinin Yerel Kodlar ve Kültürel Mirasın Dijital Sürekliliği Perspektifinden Analizi An Analysis of Kahramanmaraş Folk Songs from the Perspective of Local Codes and Cultural Heritage's Digital Continuity		
Esra Erşahin, Ramazan Pars Şahbaz		955
Doğu Anadolu Bölgesi'nde Rekreasyon Alan Kullanım Tercihleri: Muş-Şırnak Örneği Recreational Area Usage Preferences in the Eastern Anatolia Region: The Case of Muş-Şırnak		
Meryem Gül, Sema Buz		976
Sosyal Güvenceli Yaşlı Yoksulluğu: Mersin Kent Merkezinde Yaşayan 60 Yaş ve Üzeri Emeklilerde Sosyal Dışlanma ve Yaşam Kalitesi Elderly Poverty with Social Security: Social Exclusion and Quality of Life in Retirees Aged 60 and Over Living in Mersin City Center		
Sumera Altay, Mehmet Barış Aslan		1013
Kirlilik Sığınağı Hipotezi: Türkiye Örneği Pollution Haven Hypothesis: The Example of Türkiye		
Mehmet Emin Purçak		1057
Somut Şiir ve Renas Jiyan'ın Şiirleri Üzerine Bir Deneme Helbesta Şênber Û Ceribandinek Li Ser Helbestên Rênas Jiyan Concrete Poetry and an Experiment on the Poems of Renas Jiyan		
Yusuf Çopur		1096
Fakihe Odman'ın Sevgi ve Saygı Romanı Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation of Fakihe Odman's Novel Love and Respect		
Feryat Alkan		1110
Sosyal Medya Kullanımının Akademik Başarı Üzerindeki Etkisi, Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma The Effect of Social Media Use on Academic Achievement, A Research on High School Students		
Ahmet İğdi		1133
Yeni Dünya'ya (Amerika) Eski Dünya'dan Bakmak: Târîh-i Hindi Garbî'de Hayvanlar New World (America) from the Old World: Animals in Tārīkh-i Hind-i Gharbī*		
Mehmet Şahin Yavuzer, Hülya Gülsoy		1189
Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey ve Nazan Bekiroğlu'nun Bir Aşk Hikâyesi Olan Yusuf ile Züleyha Eserlerinde Temalar Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Tahlil A Comparative Analysis on the Themes in the Works of Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey and Nazan Bekiroğlu's Joseph and Zuleikha, a Love Story		
DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE		
Ali Demir		1219
Bildsamkeit'a Geri Dönüş ya da Fikir Ayrılığı Yeteneğine Yöneliş; Almanya'da Çocukların ve Gençlerin Siyasete Katılımını Mümkün Kılma ve Talep Etme Koşullarına İlişkin Söylem Üzerine Back to the Bildsamkeit or towards the Ability to Dissent; on the Discourse on the Conditions for Enabling and Demanding the Participation of Children and Young People in Politics in Germany		

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüş, yorum ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Doç. Dr. İsmail DÖNMEZ
i.donmez@alparslan.edu.tr

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Beyt ve Oda: Gaziantep Konutunda Bir Araştırma

Büşra Sağlam Doruk[*], Hicran Hanım Halaç[**]

Öz: Şer'iyye sicilleri, Osmanlı konut araştırmalarında değerli bir veri grubunu oluşturmaktadır. Bu arşiv belgeleri aracılığıyla Gaziantep konutu mekan bileşenleri araştırıldığında, konutun mekanlarının hem beyt hem de oda olarak adlandırıldığı bir dönem olduğu tespit edilmiştir. Beytin oda anlamına geliyor oluşu, bu durumu araştırmaya değer kılmıştır. Bu çalışmada, Gaziantep konutunda bulunan beyt ve oda mekanlarının ayrımı konusunda bir araştırma yapmak amaçlanmaktadır. Çalışmada, 1696-1831 yılları arasına ait transkripsiyonu yapılan sicil kayıtları içerisindeki satış belgeleri tespit edilmiş, belirlenen 335 konut bu kapsamda irdelenmiştir. Konutlarda beyt ve oda mekanları, sayıları, nitelikleri, konuttaki konumlanışları ve bu mekanların yıllara göre görülme durumları gibi pek çok konu irdelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonucunda beyt mekanının odaya karşılık gelen mekanı tanımlamada kentte yaygın olduğu, oda mekanının ise daha özellikli bir mekanı tanımlamada kullanıldığı tespit edilmiştir. Beyt ve oda kavramlarının aynı dönem içerisindeki kullanımı hususunun daha önce araştırılmamış olması bu çalışmayı değerli kılmaktadır. Bununla birlikte Gaziantep'in farklı dönem ve belgelerinin araştırılması ve diğer kentlerle karşılaştırılması, bu çalışmanın geliştirilmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Beyt, Oda, Gaziantep, Şer'iyye Sicili, Mülk Satış Belgesi.

"Beyt" and "Oda": A Research in Gaziantep House

Abstract: Kadi records constitute a valuable data group in Ottoman housing research. When the spatial components of the Gaziantep house were investigated through these archive documents, it was determined that there was a period when the spaces of the house were called both "beyt" and "oda". The fact that beyt means room makes this situation worth investigating. In this study, it is aimed to conduct a research on the separation of "beyt and "oda" spaces in Gaziantep residence. In the study, sales documents in the transcribed registry records between the years 1696-1831 were identified, and 335 houses were examined within this scope. The "beyt and "oda" spaces in the houses were examined in many aspects such as their numbers, qualities, positioning in the house and the occurrence of these places according to years. As a result of the research, it was determined that the beyt space is common in the city to describe the space corresponding to the room, while the "oda" space is used to describe a more specific space. The fact that the use of the concepts of "beyt and "oda" in the same period has not been researched before makes this study valuable. However, researching different periods and documents of Gaziantep and comparing them with other cities is important for the development of this study.

Keywords: Beyt, Oda, Gaziantep, Kadi record, Sales documents.

[*] Doktora Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü
ORCID: 0000-00028989-8616, busrasaglam@ogr.eskisehir.edu.tr
[**] Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü
ORCID: 0000-0001-8046-9914, hhhalac@eskisehir.edu.tr
Cite as/ Atıf: Sağlam Doruk, B. & Halaç, H. H. (2025). Beyt ve oda: Gaziantep konutunda bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 490-512. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1480196
Received/Geliş: 07.05.2024
Accepted/Kabul: 28.05.2025
Published/Yayın: 30.08.2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Giriş

Kentlerin mimarlık tarihi araştırmalarında sivil mimari önemli bir bölümü meydana getirmektedir. Yapılan araştırmalar, genellikle anıtsal mimari üzerinden ilerlemekte, konut araştırmaları bu anlamda arka planda kalmaktadır. Bu durumun başlıca sebepleri konut yapılarının çoğunlukla varlığını günümüzde sürdürmüyor oluşu ve dönem araştırmaları için gerekli yazılı kaynakların yetersiz oluşudur. Yine de Osmanlı dönem araştırmalarında çeşitli arşiv belgelerinden faydalanarak döneme dair konutların izlerini sürmek mümkün olmaktadır. Şer'iyye sicilleri bu kapsamda değerli bir veri grubunu oluşturmaktadır. Şer'iyye sicilleri içinde bulunan satış belgelerinde konuta ait pek çok durum açıkça yazılmakta, konut mekan bileşenleri detaylı şekilde paylaşılmaktadır. Bu anlamda Gaziantep satış belgeleri, günümüzde varlığını sürdürmeyen bir konut geleneğini ortaya koymaktadır. Günümüzde konutların hizmet mekanları dışında kalan mekanları oda olarak adlandırılsa da Gaziantep'te bu mekanların beyt ve oda olarak ayrıştığı bir dönem mevcuttur. Gaziantep Şer'iyye Sicili'nde (GŞS) bulunan bir satışta konut tanımlaması yapılırken *"... bir tarafdan Hacı Musul oğlu Hacı Süleyman mülkleri ve bir tarafdan tarık-i amm ile mahdud fevkani ile tahtani beyt ve bir tabaka ve iki hazine ve hariciye ve fevkani oda ve kahve odası ve bir ahur ve bir samanlık ve bir'i mavkukilari m'ayine'i müştemil menzil..."* ifadelerine yer verilmiştir (GŞS 108 B-52)(Yıldırım, 1995: 125-126). Yine bir satış belgesinde yapılan konut tanımlamasında *"... bir tarafdan bir taraftan müteveffa-yı mezbûrun karındası müteveffî Mahmud menzili ve bir tarafdan bakkal Hüseyin bese ve bir tarafdan Hancı Mehmed Aga veresesi ve bir tarafdan tarîk-i âmm ile mahdud iki beyneli bir fevkâni beyt ve bir sahnesin ve bir tahtani beyt ve bir kiler ve bir ahur bir matbah ve hariciye bir tahtani oda ve havlu-yu mayine-i müstemil menzilin..."* açıklamalarıyla konutun mekan bileşenlerinde beyt ve oda farklı mekanlar olarak aktarılmıştır (GŞS 123 B-24) (Kuzucu, 2006: 31-32).

Gaziantep konutunda, konutun iç mekanıyla ilgili yapılan tanımlamalarda en fazla karşılaşılan terim "beyt" olmuştur. Beyt kelime anlamı olarak "ev, oda, hane" anlamı taşımaktadır (Lûgat, 1981: 226). Konutun beyt terimi ile ifadelendirilmesi, "Beytullah" olarak adlandırılan Kâbe'den dolayı İslam coğrafyasında yaygın olarak kullanılmıştır (Hamidullah, 1992: 55). Kuban (1975: 196-197), Anadolu konutu olarak tanımladığı ve bölgelerin ortak plan motifi olarak ifade ettiği düzenin beyt olarak adlandırıldığını vurgulamaktadır.

> *"... İki oda ile aralarındaki bir açık hacimden ve bunların önünde uzanan bir saçak altından meydana gelen bu plan motifinin kaynağı Orta Doğu'nun eski kültür katlarındadır. İslam mimarisinin oluşma çağlarında Suriye ve Irak'ta yapılan saraylarda, Fustat kazılarında ve Maveraünnehir'de Orta Çağ sitlerinde, birbirine yakın şekillerde karşımıza çıkan bu düzene Arapça "beyt" adı verilir. İran'ın anonim mimarlığında "talar" adı verilen yapı tipi de benzer bir şemaya sahiptir."*

Osmanlıda bu kullanımın çeşitli bölgelerde yer buluyor olması, arşiv belgeleri ile kanıtlanmaktadır. Çevrimli'nin (2014: 320) vakfiyeler aracılığıyla 15. ve 19. yy.larda İstanbul evlerini incelediği çalışmasında, vakfiyelerde evlerin genellikle menzil veya beyt olarak aktarıldığı, beytin bazen oda anlamında da kullanıldığı ifade edilmiştir. Akar (2016: 163) da benzer şekilde Fatih'in vakfiyesinde konutların menzil veya beyt olarak adlandırıldığını ifade ederken bu ayrım için bir açıklama getirir. Akar, menzilin beytten daha kapsamlı bir yapıyı tanımlamada kullanıldığını, menzilin bir veya birden fazla beyt ile birlikte yapının diğer mekan bileşenlerini içerdiğini belirtir. Bursa'ya bakıldığında 17. ve 18. yy. Şer'iyye sicillerinde yine odaların beyt olarak tariflendiği görülmektedir (Yediyıldız, 2003: 187; Düzbakar, 2008: 92; Metin, 2014: 364).

Beytin oda anlamının yanında ev manasına da geliyor oluşu, bu bileşenin evin bütününden ayrı, avluda konumlanan bir birim olabilme ihtimalini doğurmaktadır. Bu farklı kullanımlar neticesinde beyt için "Odadan farklı olarak kendi içinde bir evin mümkün olan tüm imkanlarını sunabilen ev içindeki eve karşılık geliyor olabilir mi?" sorusu akıllara gelmektedir.

Bu çalışmada, Gaziantep kent araştırmalarında faydalanılan Şer'iyye sicillerinde tespiti yapılan beyt ve oda mekanlarının ayrımı hususunda bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın

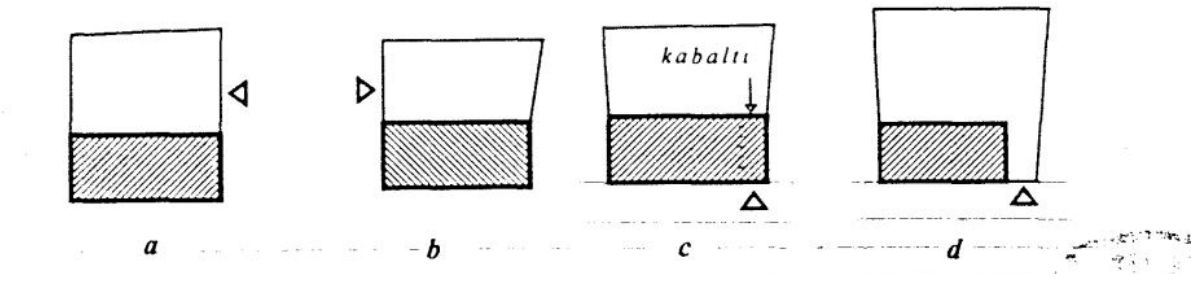
ilk basamağında Gaziantep'e ait transkripsiyonu yapılan tüm sicil kayıtları incelenmiş, mülk satış belgelerinin sayı ve niteliği bakımından yeterli olduğu öngörülen 1696-1831 yıllarını kapsayan sicil kayıtları kullanılmıştır.[1] Bu doğrultuda 335 satış belgesi ve dolayısıyla 335 konut örneği bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. İncelenen konutlarda bulunan beyt ve oda mekanları, sayıları, nitelikleri, konuttaki konumlanışları ve bu mekanların yıllara göre görülme durumları gibi pek çok konuda irdelenmiştir.

Gaziantep Konutu

Her yerleşimde olduğu gibi Gaziantep kentinde de konutun biçimlenişi çeşitli etmenler doğrultusunda şekillenmiştir. Gaziantep kentinin topografik yapısı, iklimi, bitki örtüsü gibi pek çok coğrafi özelliği, kent konutunu oluşturan durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin yazları sıcak ve kurak oluşu, kışları ise soğuk geçmesi konutların dar sokaklar etrafında konumlanması sonucunu doğurmuş, sokaklarda gölgelik alanlar yaratılmıştır. Konutların sokak cephelerinin yüksek ve sağır duvarları bu gölgelik alanların oluşmasını sağlarken bir taraftan da konuta mahrem bir alan sunmaktadır. Mahremiyet, İslam dini ve kültürel birikim sonucu Anadolu konutuna biçim vermiş önemli bir etkendir. Şimşek'in (2023: 218) Ankara evleri üzerine yaptığı araştırmada incelemiş olduğu mahkeme kayıtlarında bu durumun net bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Kebkebur-ı Müslim Mahallesinden Vartan ve Markar'ın evleri arasında bulunan ortak duvarın alçak olduğunu iddia ederek mahkemeye başvuran Vartan, yapılan inceleme sonucu haklı bulunmuş ve duvarın yükseltilmesi konusunda karar verilmiştir.

Gaziantep, tarih boyunca bulunduğu coğrafyada önemli bir ticaret merkezi olmuş, Halep, Şam, Bağdat gibi yerleşimlerle ticari ilişkilerde bulunmuş, bu yerleşimlerin Anadolu ile kesişim noktası olmuştur. Kuban kent incelemesinde 19. yy'da Antep'in Halep yolu üzerinde geliştiğini ifade etmiştir (Kuban, 2010, s. 135). Kentteki ticaretin bir diğer getirisi, Gaziantep'in Halep, Şam gibi kentlerle etkileşim halinde olmasıdır. Bu anlamda kentin pek çok kültürel etkileşim sonucu şekillendiğini, konutun da bu ilişkiler ağından etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Gaziantep konutunda sokak ile konut ilişkisinin başladığı girişin genellikle yapıya dik olan avlu duvarı üzerinde yer aldığı görülmektedir (Şekil 1). Giriş yapı ile aynı yüzeyde yer aldığında ise sokakta bulunan kabaltıdan (oda altı tonozlu geçit) geçilerek konut girişine erişildiği gözlenmektedir (Karslıgil Ünal, 2007).

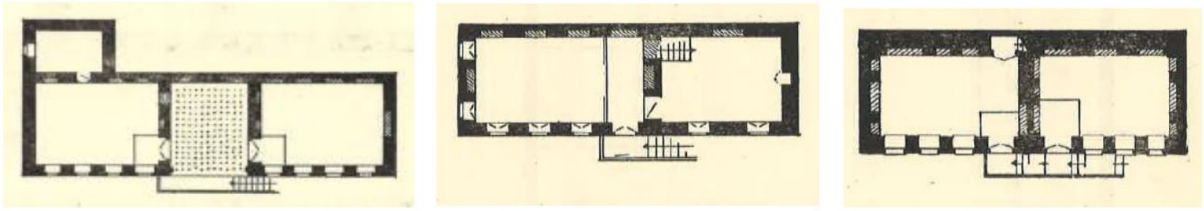
Şekil 1. Girişlerin Yapıya Göre Konumları (Ünal, 1998: 209)

Aile yaşantısının dış dünyadan ayrışarak özel bir alanda sürdürülmesi anlayışı, Gaziantep konutunda da etkili olmuş, konutlar bu düşünce etrafında şekillenmiştir.

[1] Veri sağlanan tezlerin listesi makalenin sonunda paylaşılmıştır.

Gaziantep konutu, yüksek duvarlarla çevrili olan avlu etrafında, tüm mekanlar avluyla ilişkili olacak şekilde konumlanmıştır. Gaziantep konutunun bu özelliği, Geleneksel Türk konutunun genel bir yansımasıdır. Anadolu'nun hemen hemen her noktasında sokağa kapalı yüksek duvarlı avluya sahip konut tipolojisiyle karşılaşılmaktadır (Bozkurt, Altınçekiç, 2013: 77). Zemin katlar avluya dönük, üst katlar konsol çıkma ve pencereler aracılığıyla sokak ilişkisi kurmaktadır (Erman vd., 2022). Konutun cepheleri, yüksekte, az sayıda ve kafesli pencereli olan sokak cepheleri ile sokak cephesine göre daha açık tasarlanan avlu cephelerinden oluşmaktadır (Deringöl, 2015).

Eldem'in (1954) sofa tiplerine göre sınıflandırdığı Türk konutlarında Gaziantep konutu sofasız plan tipine dahil olmaktadır (Şekil 2). Gaziantep konutu sofa yerine avlu etrafında şekillenmiş, avlu konutun merkezi, yaşama mekanı olarak yer almıştır (Erman vd., 2022).

Şekil 2. Gaziantep Konutunda Sofasız Örnekler (Eldem, 1954)

Doğu-batı doğrultusunda yapılan Gaziantep evleri bir ya da iki katlıdır. Kapıdan girişte bir dehlize, oradan avluya geçilen bir giriş kurgusu bulunmaktadır. Avlu etrafına yerleştirilen odalar yazlık kışlık olarak ayrılmış bunlarla birlikte mutfak, kiler avlunun ucunda yer almıştır. Bazı evlerde giriş dehlizinin bir yanında ocaklık (mutfak) bir yanında ahır bulunduğu görülmektedir (Erol, 1993). Gaziantep konutunun ana mekan bileşenleri avlu, eyvan, odalar ve mutfak iken, kiler, mağara, bardakaltı, ahır ve tuvalet konutta yer alan ve yaşantıyı destekleyen diğer mekanlardır (Erman vd., 2022).

Gaziantep'te avlu, günlük işlerin görüldüğü ve servis mekanlarının açıldığı bir mekandır (Karslıgil Ünal, 2007). Mutfak, kiler, hela, mağara birimleri avluya açılır. Avlu, geleneksel konutun hem yaşama hem üretim alanlarından birisidir. Avlunun en önemli ögelerinden biri olan su ögesi avluda çeşme, havuz veya kuyu olarak bulunur (Köylüoğlu, 2009).

Mutfak, pek çok kentte görüldüğü gibi Gaziantep konutunda da avluda yer almaktadır. Gaziantep'te ocaklık olarak ifade edilen mutfak, çoğunlukla tek katlı olarak avluda bulunurken bir kısım konutta da ana konut biriminin zemin katında da konumlanabilmektedir (Atalar, 2004).

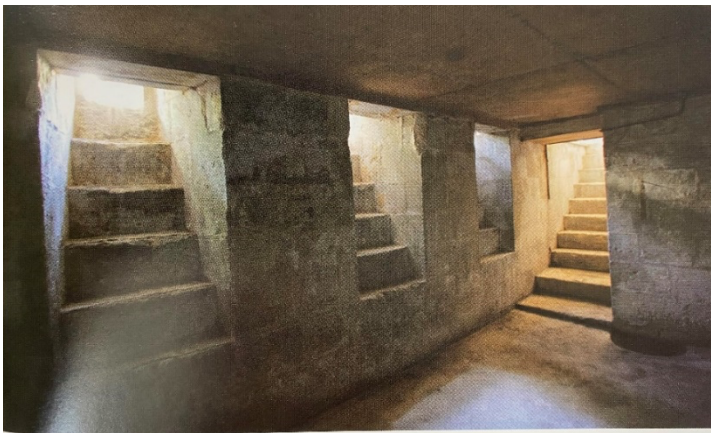
Bölgenin karakteristik özelliği olan eyvan, yarı açık bir oturma alanı olarak konutun güney cephesinde bulunmaktadır. Başoda niteliğinde olan eyvan konutun diğer odalarına açılan kapıların da bulunduğu bir mekanı tanımlar (Atalar, 2004). Eyvan Gaziantep bölgesinde "livan" olarak isimlendirilir (Erman vd., 2022).

Mağara, Gaziantep konutunda avludan direk bağlantıis bulunan ve birkaç basamak inilerek ulaşılan mekandır (Şekil 3). Gaziantep'te soğukluk olarak kullanılan mağaralar konutun zemininde bulunan kayaların oyulmasıyla veya taş duvarlar ile şekillenmektedir. (Deringöl, 2015). Mağaralar aynı zamanda konutun zeminden nem almasını da engellemektedir (Karslıgil Ünal, 2007).

Şekil 3. Mağara Örneği (Hasan Süzer Etnografya Müzesi) (Karslıgil Ünal, 2007)

Kiler, Gaziantep evinin önemli mekanlarından biridir. Gaziantep konut araştırmalarında kiler mekanı için Osmanlıca "hazn" yani "sağlam yer" anlamı taşıyan hazna ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir. Kiler taş malzemeyle yapılmış yaşama biriminden birkaç basamakla ulaşılan bir mekandır. Bu mekanın işlevi, çeyiz gibi değerli eşyaların saklamak ve sergilemek bununla birlikte yiyecek saklamaktır (Karslıgil Ünal, 2007) (Şekil 4).

Şekil 4. Gaziantep'te Bulunan Sanko Evi'ne Ait Bir Kiler (Karslıgil Ünal, 2007)

Gaziantep konutunda ara kat kullanımı yaygın bir uygulamadır. Odalardaki dolapların içerisinde bulunan merdivenler aracılığıyla erişilen ara katların iki üç basamakla erişilenleri kiler, yaklaşık yedi basamak ile erişilenleri ise tabaka olarak adlandırılmaktadır (Dik, 2006) (Şekil 5).

Şekil 5. Dolap İçinden Merdivenle Ulaşılan Tabaka Örneği (Erman vd., 2022: 183)

Oda, genellikle Gaziantep konutunda güney cepheye konumlandırılmış, bu cepheden kemerli pencereler ile odanın aydınlatılması sağlanmıştır. Odaların girişinde bulunan eşiklik, ayakkabıların burada çıkarılarak odaya girildiği, banyo bulunmayan konutlarda banyo işlevi gören bir bölümdür (Deringöl, 2015). Gaziantep konutunda odaların genellikle beyt olarak adlandırıldığı görülmektedir (Sağlam Doruk vd., 2024: 417).

Gaziantep Konutunda Beyt ve Oda

Beytin konutta bir mekanı tanımlaması durumunun Anadolu'daki yaygınlığı incelendiğinde karşılaşılan durum ilginçtir. Araştırma dahilindeki dönemde Gaziantep'te hemen hemen her konutta görülen beyt mekanının, Anadolu'nun diğer kentlerinde bu derece yaygın olmadığı görülmektedir. Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri incelendiğinde konutun sıklıkla bab menzil olarak ifade edildiği, "beyt" teriminin incelenen belgelerin hiçbirinde mekan tasvirinde kullanılmadığının görülmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (DŞS 293, 312, 316, 335, 345, 352, 376, 400, 401, 408, 626). Yine benzer şekilde Mardin Şer'iyye Sicilleri'nde beyt mekanının yaygın olmadığı, mekan tanımlamada nadiren kullanıldığı görülmektedir (MŞS 22 B 37/2, MŞS 249 B-15A, 16B, 22A). 249 numaralı Mardin Şer'iyye Sicili'nde 4 ve 6 numaralı belgelerde beyt ifadesinin hem evi hem de odayı tariflemek için kullanıldığı görülmektedir (Atayoğlu, 2018: 212).

"...kıbleten ilâ tarîki'l-'âmm ve etmâmihi ilâ beyti Maran ve şarkan ve garben ilâ tarîki'l-âmm ve şimâlen ilâ beyti Kaşukçizâde Yusuf Efendi bi-cümleti'l-hudûdi ve kâffetü'l-murâfıkı ve'l-levâhıkı ve'l-hukûki bi-semeni makbûzin gayre mev'ûdin kadruhu ve nisâbuhu ve meblağuhu ve beyânihi sitte âlâfün guruş..."

"...dâhilü'l-ma'beri el-mezkûr ve sâlâsihi eyvânâtin zî-selese mesâlibün ezc ve beyt-i dâhili eyvânâti'l-mezkûrîn maslabeteyn ve nısfı ezc ve dâhilü'l-beyti el-mezkûr bi-hârici enbûbi maslabeteyn ezc ve beyti cânibi'l-ma'ber min cânibi'l-kıblî maslabeten tahte'l-manzarati el-fevkâniye ve tahtânî tabaka maslabe ve huvş tahtânî ve bi-cânibi min tarafi'l-garb cunba müştemiluhu..."

Beyt teriminin hem ev hem de oda anlamına geliyor olması, belgelerde tanımlanan konutun şekillenişi konusunda anlam karmaşasına sebep olabilmektedir. Nitekim incelenen belgelerde beyt teriminin "… tahtani beyt" ve "… fevkani beyt" şeklinde kullanılması beyt olarak aktarılan mekanın odaya karşılık geldiğini düşündürmektedir. Ancak beytin odadan da farklı bir mekanı betimlediği açıktır. Nitekim bir konutun iç mekan bileşenlerinin tarifinde hem oda hem beytin kullanılması bu durumu kanıtlamaktadır.

Gaziantep 131 numaralı Şer'iyye Sicilinde bulunan 74 belge numaralı satışta konut mekanları sıralanırken *"... şahnişli bir fevkani beyt tahti oda kıbleye nazır bir tahtani beyt ve bir matbah ve bir havz-ı ma ve havlu..."* ifadeleri yer bulmuştur (Güdeloğlu, 2013: 160). Bu konutta üst kattaki mekanın beyt, altında bulunan mekanın ise oda olarak tanımlandığı görülmektedir. Ancak bu kullanımın mekanların alt üst ilişkisiyle alakalı olmadığı başka bir belgede kanıtlanmaktadır. Satış belgesinde *"... bir fevkani ve bir tahtani beyt ve bir matbah ve bir ber-i ma ve hariciye bir tahtani oda ve havlu..."* tanımlamasına yer verilmiştir (GŞS 109 B-366)(Karasakal, 2010: 507). Bu belgede konutun alt katında beyt, hariciye (konutun dışarıyla ilişkili olan bölümü) bölümünün alt katında oda olduğundan bahsedilmektedir.

Odaya gelindiğinde Osmanlı dönemi konutlarının hemen hemen tamamında odanın konutun en önemli bileşeni olarak ifade edildiği görülmektedir. Oda konutta bir ailenin günlük tüm ihtiyaçlarını karşılayabildiği, yemek hazırlayıp yiyebildiği, oturup yatabildiği, yıkanabildiği bir mekan olarak aktarılır. Bu tanımlama, Sedad Hakkı Eldem'in Türk Evi'nden günümüzde yapılan Osmanlı konutu araştırmalarına kadar çeşitli kaynaklarda yer bulmuştur (Eldem, 1984; Demirarslan, 2006; Hidayetoğlu, 2012).

Ancak Osmanlı dönemi kaynakları, konutta mutfak, kiler, tabaka gibi özel işlevli mekanların dışında kalan tüm mekanların oda olarak adlandırılmadığını, adlandırılsa dahi bu kullanımın yıllara göre değişiklik gösterdiğini gözler önüne sermektedir.

17. yy. başlarında İstanbul konutlarına bakıldığında oda için en fazla kullanılan terimin ev, evden daha az rastlanan terimin beyt, en az rastlanan terimin ise oda olduğu görülmektedir. 17. yy. içerisinde oda mekanını tanımlamada kullanılan ev terimi yerini odaya bırakmış, 18. yy.da konut mekanını tanımlamada yalnızca oda teriminin kullanıldığı gözlenmiştir (Özkaya, 2019, s.49). Bu dönüşüm İstanbul'da oda teriminin yaygınlaşmaya başladığı tarihi vermesi açısından değerlidir.

Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri incelendiğinde oda tanımlamasında "oda" teriminin kullanımı sınırlı belgede tespit edilmiştir (DŞS 312 B-72, DŞS 352 B-9,23, DŞS 400 B-9/7, DŞS 401 B-43). Bu belgelerde bulunan konutların genellikle 18. yy. tarihlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mardin Şer'iyye Sicilleri'nde de durum farklı değildir (MŞS 179, 201, 208, 244, 249). Belgelerde oda mekanını tanımlamada çoğunlukla bab menzil ifadesine yer verilmiş, oda ifadesi 19. yy.a tarihlenen sınırlı belgede "bab oda" olarak yer bulmuştur (MŞS 179 B-15, MŞS 208 B-21,282,292,293,301,302). Oda terimi bu satış belgelerinde yoğun olarak "meclise mahsus oda" ifadesiyle konut dışında meclisin toplandığı bir mekanı tanımlamak için kullanılmıştır.

Trabzon Şer'iyye Sicilleri'nde oda çok daha erken dönemde belgelerde kullanılmıştır. 1826 numaralı 1628-1630 ve 1701-1703 yılına tarihlenen sicilde mülk satışlarında genellikle "bab oda" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Halep bu araştırmada Gaziantep'e coğrafi olarak yakın olması ve ticari bağlantılarının bulunması neticesinde önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Halep sicillerinde odanın, mekan şekillenişine göre ı'râkî oda, kubbeli oda, kare oda, dörtgen oda ya da sadece oda olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu farklılıklarla Gaziantep sicillerinde karşılaşılmasa da oda kelimesinin her ikisinde de kullanılıyor oluşu, bu iki yerleşimin birbirinden etkilendiğini gösteriyor olabilir.

Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen 335 menzil satış belgesinde beyt ifadesi toplam 433 mekanı tanımlamada kullanılmıştır. Bu belgelerde beyt, çeşitli katlarda, sayılarda ve niteliklerde karşımıza çıkmaktadır. Beyt ifadesinin "tahtani beyt" "fevkani beyt" veya sadece "beyt" olarak kullanıldığı görülmektedir (Tablo 1).

Tahtani beyt, beyt sayısına göre 1, 2, veya 3 tahtani beyt olarak kaydedilmiş, bir belgede beyt, "3 pencereli bir beyt" olarak belgede yer almış, beytin niteliği ile ilgili bilgi belgede yer bulmuştur. 122 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nde bulunan 100 numaralı belgede muttasıl (bitişik) iki tahtani beyt kullanımı görülmektedir (Yılmaz 2016: 187-188):

"mezbûrede vâki' bir tarafdan Devletoglu İbrahim menzili ve bir tarafdan es-Seyyid Abdullah Beşe ve bir tarafdan dehliz ve bir tarafdan tarîk-i 'âmm ile mahdûd birbirine muttasıl iki tahtâni beyt……..mu'ayyene-i müştemil menzil"

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde (GŞS) incelenen belgelerde 4 satış belgesinde "tahtani kebir beyt" kullanımı ile beytin büyüklüğü ifade edilmiştir (Tablo 1)(GŞS 61 B-144/75, GŞS 64 B-146, GŞS 65 B274, GŞS 66 B-351). Yine bir satış belgesinde "tahtani atik beyt" ifadesiyle beytin eski olduğunun belirtildiği görülmektedir (GŞS 123 B-116).

Fevkani beytler, menzillerin beyt sayısına göre 1 fevkani beyt, 2 fevkani beyt gibi kullanılmıştır (Tablo 1). Fevkani beytlerde karşılaşılan bir nitelik beytin tahta sedirli olmasıdır. Beytin bu niteliği belgelerde peykeli beyt olarak yer bulmuştur.

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde menzil iç mekanı tanımlanırken beyt ifadesi bir kısım belgede kat bilgisi verilmeden kullanılmıştır. Bu kullanıma örnek vermek gerekirse 61 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nde 62/127 belge numaralı menzil satış belgesinde *"…bir tarafı Habib veresesi menzili ve bir tarafı Töre Ahmed menzili ve bir tarafı Devlet menzili ve bir tarafı tarîk-i hâs ile mahdûd beyt ve havluyu müştemil menzil mülk-i mevrûsumuz olup…"* ifadesine yer verildiği görülmektedir (Can, 2014:

80-81). Bu belgede evin müştemil mülk menzil olarak ifade edilmesi ile birlikte menzilin iç mekan tanımında beyt ifadesinin kullanılması, beytin odayı tanımladığını düşündürmektedir. Ancak beytin kat bilgisi veya herhangi bir niteliği ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Beyt kelimesinin mekan bileşeni olarak Gaziantep menzillerinde görüldüğü bir menzil türü de dahiliyeli-hariciyeli olarak ifade edilen çift bölmeli evlerdir. Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde incelenen menzil satış belgelerinde dahiliyeli-hariciyeli olarak tanımlanan evlerin hiçbirinde dahiliye bölümünde bulunan bir beytten bahsedilmemiştir. Bu evlerde karşılaşılan beyt bileşeni hariciye bölümünde, "hariciye fevkani beyt" ve "hariciye tahtani beyt" olarak yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Satış Belgelerinde Bulunan Menzillerde "Beyt" Mekanının Görülme Şekli ve Sıklığı

	BEYT																													
	Fevkani Beyt									Tahtani Beyt																Beyt			Hariciye de Beyt	
					Nitelik Belirtilen Beyt									Nitelik Belirtilen Beyt																
	1 Beyt	2 Beyt	3 Beyt	4 Beyt	2 Peykeli 1 Beyt	3 Peykeli 1 Beyt	1 Peykeli Cedid Beyt	2 Peykeli 1 Beyti Kebir	1 Peykeli Beyt	1 Beyt	2 Beyt	3 Beyt	4 Beyt	3 Pencereli 1 Beyt	Muttasıl İki Beyt	Kebir Beyt	İkişer Peykeli Beyt	2 Peykeli Kebir Beyt	Atik Beyt	Belirtilmemiş	1 Beyt	1 Sağır Beyt	1 Haramiye Beyt	1 Bab Beyt	Fevkani Beyt	Tahtani Beyt
Sayı	92	26	4	3	4	1	1	1	1	158	96	19	3	1	1	4	2	1	2	1	2	2	1	2	3	2				
Toplam	133									288											7				5					
	433																													

Beyt, Gaziantep menzillerinde en sık karşılaşılan mekan bileşenidir. Bu kullanım en fazla "tahtani beyt" olarak 288 kez karşımıza çıkmaktadır (Tablo 1). Ancak bu sayının fazlalığı beytin alt katta bulunan mekanlar için kullanılan bir terim olduğu anlamına gelmez. Nitekim fevkani beyt ifadesinin de araştırmaya konu olan belgelerde 133 kez bir mekanı tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Kat bilgisi verilmeden kullanılan beyt ifadesinin 7 mekan bileşeni için kullanıldığı görülmektedir. Dahiliyeli-hariciyeli menzillerde beytin sadece 5 mekan için kullanıldığını görsek de bu mekanların 4'ü tek bir menzilde bulunan mekanlar için olduğu bilinmektedir (GŞS 61 B-176/89). Bu açıdan bakıldığında dahiliyeli-hariciyeli menzillerde beytin sadece 2 belgede kullanıldığını ve bu konutlar için yaygın kullanılmadığı söylenebilir.

Beyt teriminin menzilde bir mekanı tanımlama için kullanımının yıllara göre dağılımına bakıldığında incelenen tüm yıllardaki belgelerin tamamına yakınında menzilin ana mekan bileşeninin beyt olarak ifadelendirildiği görülmektedir. Toplamda araştırma kapsamında olan 335 menzil satışında %86,26 ile 289 mekanın beyt olarak tariflendiği görülmektedir (Tablo 2). Bu oran, Gaziantep menzilinde odaların veya beyt olarak ifade edilen ve odadan farkının henüz anlaşılamadığı mekanın, beyt olarak adlandırılmasının yaygın olduğunun kanıtıdır.

Tablo 2. Beyt Mekanının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Beyt İfadesi Geçen Belge Sayısı	Belirtilen Yıldaki Toplam Belge Sayısı	Yıl	Beyt İfadesi Geçen Belge Sayısı	Belirtilen Yıldaki Toplam Belge Sayısı
1696	4	8	1756	0	1
1712	16	22	1761	1	1
1713	25	27	1762	7	8
1714	17	17	1763	5	6
1715	53	58	1764	5	6
1716	28	30	1766	2	3
1717	15	17	1767	7	7
1718	2	5	1768	1	1
1720	13	13	1775	2	2
1729	4	4	1776	5	5
1741	5	5	1782	5	8
1742	17	19	1792	3	3
1743	4	4	1802	1	1
1750	3	3	1804	2	2
1752	23	29	1819	1	2
1754	7	12	1820	1	1
1755	3	3	1831	2	2
Toplam	239	276	Toplam	50	59

	Beyt İfadesi Geçen Toplam Belge Sayısı	Toplam Belge Sayısı
Toplam	289	335
Yüzde	%86,26	%100

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde incelenen yıl aralığındaki çeşitli tarihlerde oda teriminin belgelerde geçtiği görülmektedir. 1696-1831 yılları arasındaki sicil kayıtlarının incelendiği bu çalışmada "oda" teriminin ilk kullanıldığı belge 1712 yılına tarihlenmekte, 1782 yılına kadar farklı yıllarda bu ifade yer bulmaktadır. Ancak 335 menzil satışı içerisinde sadece 45 (%13,43) belgede, 51 mekan için oda mekanından bahsedilmesi, bu ifadenin araştırılan yıllardaki konut için günümüz odasıyla aynı doğrultuda kullanılmadığı sonucunu doğurmaktadır (Tablo 3).

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde oda teriminin yıllara göre dağılımı kadar bu ifadenin konutta hangi mekânı tanımladığı da önemlidir. Nitekim incelenen belgelerde odaların 32 belge ile çoğunlukla hariciyede olduğu görülmektedir. Yerasimos (2006) hariciye mekânını, misafirlerin ağırlandığı konutun kamusala açılan bölümü olarak tanımlamıştır. Yerasimos'un bu tanımlaması ile birlikte menzillerde Hariciye mekânında daha yoğun bulunması neticesinde odanın, konutun "beyt" olarak adlandırılan diğer birimlerinden daha nitelikli bir birimi ifade ettiği düşünülebilir. Bununla birlikte hariciyede bulunan odaların çoğunlukla üst katta oluşu, bunların ikisinde odanın "fevkani kebir oda" olarak tanımlanmasıyla odanın büyüklüğüne yapılan vurgu, bu düşünceyi desteklemektedir (GŞS 125 B-155, 382).

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde hariciye bölümü dışında da oda mekânından bahsedildiği görülmektedir. Oda terimi 45 belgede 51 mekanı tanımlamak için kullanılmıştır. Bu 51 mekan içerisinde 12 (%24) mekanda oda, konutun ana mekânından bağımsız, bir eklentiyi veya avluda bulunan başka bir bileşeni tariflemektedir (Tablo 3).

İncelenen bir belgede *"…iki tarafı tarîk-i âmm ile mahdûd bir fevkâni ve bir tahtânî beyt ve bir hazine ve tabaka ve bir fevkânî oda ve tahtânî ahur ve havluyı müştemil menzilin…"* ifadesi konut iç mekânını tanımlamada kullanılmıştır (GŞS 61 B-147, 76)(Çavdaroğlu, 2013). Burada konutun mekânları tariflenirken hem beyt hem de oda ifadesinin kullanılması odanın bağımsız bir mekan olduğunu düşündürmektedir. Yine başka bir belgede *"…iki tarafı tarik-i 'âmm ile mahdûd bir tahtâni ve bir fevkâni beyt ve bir hazine ve bir matbah ve bir oda ve bi'r-i mâ ve havlu-yı müştemil menzilimi…"* tanımlamasına yer verilmiş, bu belgede de ana konut mekânından bağımsız bir odanın ifade edildiği sonucuna varılabilir (Erbilici, 2014).

Tablo 3. Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde Geçen Oda Mekanının Belgelere Dağılımı

			Hariciye					Bağımsız oda					
			Fevkanide										
Sicil numarası	Kayıt numarası	Yıl	Oda	Kebir oda	Sağır oda	Tahtanide oda	Oda	Fevkanide	Tahtanide	Bağımsız oda	Fevkanide oda	Tahtanide oda	Toplam
61	34/19	1712									1		1
64	146	1712	1										1
64	230	1712	1										1
64	285	1712										1	1
61	147/76	1713						1					1
61	47/120	1713									1		1
61	50/121	1713								1			1
65	289	1714								1			1
65	298	1714								1			1
65	379	1715	1									1	2
66	182	1715								1			1
66	193	1715								1			1
66	232	1715								1			1
66	273	1715					1						1
66	372	1715								1			1
66	507	1715									1		1
66	513	1715									1		1
67	71/469	1716					1						1
67	83/476	1716					1						1
67	223/555	1716					1			1			2
67	226/557	1716				1							1
68	2/270	1717				1							1

Tablo 3. (Devam ediyor)

68	2/271	1717				1							1
68	1/306	1717					1						1
71	30/4	1720					1						1

129	177/76	1729					1							1
96	4	1741				1								1
96	92	1741						1						1
96	124	1742					1							1
96	220	1742				1								1
98	1/92	1742	1											1
108	52	1750	1											1
109	65	1752					1							1
109	147	1752							1					1
109	166	1752	1											1
109	366	1752	1											1
111	60	1754									1			1
125	154	1762	1											1
125	155	1762		1	2	1								4
125	382	1762		1										1
122	261	1763	1						1					2
123	24	1766				1								1
123	116	1767					1							1
120	9/3	1776	1											1
131	74	1782										1		1
			10	2	2	7	10	2	2	8				
Toplam					32				12		5	3		51
Yüzde					60%				24%		10%	6%		100%

Oda incelenen belgelerde sadece bu özellikli durumlarda kullanılmamış, ana konut mekânında bir birimi ifade etmek için de belgelerde yer bulmuştur. Bu durum ile 8 belgede karşılaşılmış, bunlardan 5'i (%10) "fevkanide oda", 3'ü (%6) "tahtanide oda" olarak geçmektedir (Tablo 3). Bu kayıtlara örnek vermek gerekirse incelenen belgede *"…mahalle-i mezbûrede vâki' kıbleten Hızır Beg verâsesi mülki ve garben bekmez hanı ve şarkan ve şimalen tarik-i âmm ile mahdud bir fevkâni oda ve hazine ve tahtında ahur ve havlu-yu müştemil mülk-i odamı…"* betimlemesinin geçtiği ve odanın ana konut mekânının üst katında bulunan bir birimi tariflediği görülmektedir (GŞS 66 B-507) (Erbilici, 2014). Yine bir menzil satışında *"… iki tarafı tarik-i âmm ile mahdûd üç fevkânî oda ve tahtında bir mahzen ve bir ahur ve bir-i mâ ve ve havluyı müştemil menzilin …"* tanımlamasıyla odanın konutun birimlerinden biri olarak aktarıldığı görülmektedir (GŞS 61 B-34, 19) (Çavdaroğlu, 2013).

Tablo 4. Menzillerin Oda Sayısı

	Oda sayısı		
Sayı	1 Odalı Menzil	2 Odalı Menzil	4 Odalı Menzil
	41	3	1
Toplam		45	

Menzillerin oda sayısı, bu konutlarla ilgili yapılacak nitelik, satış ücreti değerlendirmesi ve konut krokilerinin çıkarımı açısından bu adımda paylaşılabilir. Araştırma dahilindeki oda barındıran 45 menzil oda sayıları açısından incelendiğinde büyük çoğunluğunun bir odalı olduğu görülmektedir (Tablo 4). Menzillerin 41 tanesinin bir odalı, üç tanesinin 2 odalı ve sadece bir tanesinin dört odalı olduğu bu veriler ışığında tespit edilmiştir. Dört odası bulunan konut, niteliği ve konumu ve kullanıcısı açısından ayrı bir değerlendirmeye alınmalıdır. 1762 yılına ait bir satış sözleşmesinde satışı yapılan menzilin Cabi

mahallesinde bulunduğu, satıcısının Ağa ünvanlı, alıcısının ise Seyyid Molla ünvanlı olduğu görülmektedir (GŞS B-155). Bununla birlikte belgede konutun dahiliyeli-hariciyeli bir konut olduğu ve iki tarafının tarik-i amm (ana yol) üzerinde olduğu açıklanmaktadır. Konuta dair yapılan tanımlamalarda iç mekan açıklanırken "…dahiliye iki fevkâni ve iki tahtâni beyt ve üç hazine ve dört kiler ve iki matbah ve dört mağara ve bir bi'r-i mâ ve havlû-yı mu'ine ve hariciye fevkâni bir kebir ve iki sağir oda ve bir tahtani oda ve tahtında bir ahûr ve iki bi'r-i mâ ve havlû-yı mu'ine-i müştemil menzil…" ifadelerine yer verilmiştir (Bakırcı, 2015). Bu konutun 370 kuruşa satıldığı, satış belgesinde aktarılmaktadır. Üst sınıf ünvan taşıyan bir kişiye ait dahiliyeli-hariciyeli, ana yol üzerinde bulunan ve iç mekan bileşenleri bakımından zengin bulunan bu nitelikli konutun dört odasının bulunması, oda ile konut niteliğinin ilişkisini desteklemektedir.

Tablo 5. Oda Bulunan Konutların Alıcı Ve Satıcı Ünvanları

Sicil Numarası	Kayıt Numarası	Odanın Konuttaki Konumu	Alıcı Ünvan	Satıcı Ünvan
61	34/19	Fevkani	Hatun	El Hac
64	146	Hariciye-Fevkani	Belirtilmemiş	Şeyh
64	230	Hariciye-Fevkani	Efendi Şeyh	El Hac
64	285	Tahtani	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
61	147/76	Bağımsız Fevkani	Elhac Es Seyyid	Hatun
61	47/120	Fevkani	El Hac	Belirtilmemiş
61	50/121	Bağımsız	Belirtilmemiş	Hatun
65	289	Bağımsız	Belirtilmemiş	Molla
65	298	Bağımsız	Belirtilmemiş	El Hac
65	379	Hariciye-Fevkani-Tahtani	Ağa	Hatun
66	182	Bağımsız	El Hac	Hatun
66	193	Bağımsız	Belirtilmemiş	Es Seyyid
66	232	Bağımsız	Molla	El Hac
66	273	Hariciye	Belirtilmemiş	Hatun
66	372	Bağımsız	Belirtilmemiş	Hatun
66	507	Fevkani	El Hac	Es Seyyid Çelebi
66	513	Fevkani	Belirtilmemiş	Beşe
67	71/469	Hariciye	Belirtilmemiş	El Hac
67	83/476	Hariciye	Es Seyyid	Hatun
67	223/555	Hariciye-Bağımsız	Hatun	Belirtilmemiş
67	226/557	Hariciye-Tahtani	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
68	2/270	Hariciye-Tahtani	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
68	2/271	Hariciye-Tahtani	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
68	1/306	Hariciye	Belirtilmemiş	Hatun
71	30/4	Hariciye	Beşe	Belirtilmemiş

Tablo 5. (Devam ediyor)

129	177/76	Hariciye	Es Seyyid	El Hac
96	4	Hariciye-Tahtani	El Hac	Belirtilmemiş
96	92	Bağımsız Fevkani	Aşçı Es Seyyid	Debbağ
96	124	Hariciye	Es Seyyid	Çelebi

96	220	Hariciye-Tahtani	Mantar	El Hac
98	1/92	Hariciye-Fevkani	Ağa El Hac	El Hac Ağa
108	52	Hariciye-Fevkani	Molla	Belirtilmemiş
109	65	Hariciye	El Hac	Es Seyyid
109	147	Bağımsız Tahtani	El Hac	Hamamcıoğlu
109	166	Hariciye-Fevkani	Bostancı	Es Seyyid
109	366	Hariciye-Tahtani	Belirtilmemiş	El Hac
111	60	Fevkani	Ağa El Hac Es Seyyid	Es Seyyid Ağa
125	154	Hariciye-Fevkani	Ağa Bostancızade	Belirtilmemiş
125	155	Hariciye-Fevkani-Kebir Ve Sağır-Tahtani	Molla Seyyid	Ağa
125	382	Hariciye-Fevkani-Kebir	Es Seyyid	Ağa
122	261	Hariciye-Fevkani-Bağımsız Tahtani	Efendi Hafız Es Seyyid	Es Seyyid Nakıbzade Çelebi
123	24	Hariciye-Tahtani	Belirtilmemiş	Aluş
123	116	Hariciye	Beg	El Hac Ağa Karacalı
120	9/3	Hariciye-Fevkani	El Hac	Hatun
131	74	Tahtani	Efendi Es Seyyid	Şeyh Es-Salih Basmacızade

Odası bulunan konut incelemesinde dört odası bulunan dahiliyeli-hariciyeli menzilin ağa ünvanlı bir kişiye ait olduğu görülmektedir. Bu durum, nitelikli olduğu öngörülen odalı konutlarda kimlerin yaşadığı sorusunu düşündürmektedir. Bulundukları çevreye göre daha iyi durumda olduğu görülen odalı konutların alıcı ve satıcı ünvanları aracılığıyla kullanıcıları incelendiğinde de nitelikli konutların genellikle üst sınıf kişilere ait olduğu desteklenmektedir. Ağa, Beg gibi üst sınıf askeri ünvanlar ile Efendi, Şeyh gibi üst sınıf dini ünvanların bu konutların alıcı ve satıcılarında kullanılan ünvanlar olduğu görülmektedir (Tablo 5). Bununla birlikte soylu kişi olarak ifade edilen Bostancızade, Nakıbzade, Basmacızade gibi lakapların da bu konutların sahiplerinde kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 6. Odaların Katlara Göre Dağılımının Yıl İle İlişkisi

Oda İfadesi Geçen Belgelerin Yılları	Odaların Katlara Göre Dağılımı				
	Üst Katta Oda	Alt Katta Oda	Hem Üst Hem Alt Katta Oda	Kat Belirtilmeyen Oda	Toplam
Toplam	16	9	3	17	45
1712	3	1	-	-	4
1713	2	-	-	1	3
1714	-	-	-	2	2
1715	2		1	5	8
1716	-	1	-	3	4

Tablo 6. (Devam ediyor)

1717	-	2	-	1	3
1720	-	-	-	1	1
1729	-	-	-	1	1

1741	1	1	-	-	2
1742	1	1	-	1	3
1750	1	-	-	-	1
1752	2	1		1	4
1754	1	-	-	-	1
1762	2	-	1	-	4
1763	-	-	1	-	1
1766	-	1	-	-	1
1767	-	-	-	1	1
1776	1	-	-	-	1
1782	-	1	-	-	1

Toplam	Oda ifadesi Geçen Toplam Belge Sayısı	Toplam Belge Sayısı
	45	335
Yüzde	%13,43	%100

Odanın bulunduğu kat yine odanın niteliği ile ilgili veri barındırabilir. Araştırma kapsamında değerlendirilen 335 belgede bulunan 45 belgede odanın katlara göre dağılımı Tablo 6'da verilmiştir. Bu tabloya göre oda 16 menzilde üst katta, 9 menzilde alt katta bulunmaktadır. 3 satış belgesine konu olan menzilde odanın hem alt hem de üst katta tanımlandığını görmekteyiz. Bununla birlikte içerisinde oda mekanı bulunan ancak katı belirtilmeyen 17 menzil bu doğrultuda tespit edilmiştir. Bu kat durumunun yıllara göre dağılımına bakıldığında, bu dağılımın yıllara göre organik bir dağılım sergilediği, herhangi bir yılda herhangi bir katta yoğunluk göstermediği görülmektedir.

Sonuç

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'ndeki mülk satış belgeleri, konuta dair iç mekan bileşenleri bakımından araştırmaya değer bir veri barındırmaktadır. Bu bilgi, konutlarda bulunan yaşama mekanlarının oda ve beyt olarak farklı adlandırılması durumudur. Çalışmada, Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan mülk satış belgelerinde konut iç mekan tanımlamaları analiz edilerek bu iki mekanın farkları araştırılmaya çalışılmıştır. 1696-1831 yıllarına ait satış belgelerinde bulunan 335 konut örneği incelenerek oda ve beyt mekanları sayıları, nitelikleri, konuttaki konumlanışları ve bu mekanların yıllara göre görülme durumları bakımından değerlendirilmiştir. Oda bulunan konutlarda kimlerin yaşadığı yine bu araştırmaya dahil edilmiştir.

Gaziantep konutunda en fazla karşılaşılan mekan beyt olmuştur. Beytin bahsi geçen konutlarda hem alt katta hem üst katta hem de kat belirtilmeden yer bulduğu görülmüştür. Beytlerin bu tanımlamalarda büyük, eski, pencereli ve peykeli olarak nitelikleriyle de aktarıldığı görülmektedir. Dahiliyeli-hariciyeli konutlarda beyt mekanının sadece evin dış dünya ile ilişkili mekanı olan hariciye bölümünde görülmüş, ailenin özel yaşantısının geçtiği birim olan dahiliye bölümünde bulunan bir beyt mekanıyla karşılaşılmamıştır. Beyt ifadesinin yıllara göre dağılımı ise bu araştırma için önemli bir veri sağlamamakta, konutların yıllara dağılımında mekanların büyük çoğunluğunun beyt olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Oda, araştırılan dönemde belirli bir yıl aralığında yer bulmamış, incelenen yıllara dağılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Odanın bulunduğu konutlara bakıldığında oda mekanının çoğunlukla dahiliyeli-hariciyeli konutlarda olduğu, bu konutlarda büyük oranda hariciye bölümünde yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte oda mekanları çoğunlukla ya konutların üst katlarında konumlanmış ya da ana konut mekanından bağımsız avluda yer bulmuştur. Araştırma kapsamında incelenen konutların sahipleri ile

ilgili yapılan araştırmada, konutunda oda mekanına sahip kişilerin genellikle üst sınıf askeri ve dini ünvanlara sahip oldukları görülmektedir.

Odanın hariciyede ve genellikle hariciyenin üst katında bulunması ile ana konut mekanından bağımsız bir birimi niteliyor olması durumları benzer sonuçlar doğuruyor olabilir. Bu durumlar, odanın konutta önemli bir mekânı tanımladığını, orta sınıf Osmanlı konutunda bulunan bir yaşama birimini betimlemenin ötesinde olduğu düşünülebilir. Oda mekanının konutun kamusala açılan ve genellikle misafirlerin ağırlandığı hariciye bölümünde bulunması, bu mekanın özellikli olmasını açıklamaktadır. Hariciye konutun dış dünyaya yansımasıdır. Ziyarete gelen misafirlere ailenin sosyal ve ekonomik durumunu yansıtması sebebiyle hariciyenin nitelikli bir mekanı barındırması doğaldır. Konutların oda mekanına sahip olması bu durumda bir varlık göstergesi olabilir.

Gaziantep konutunda bahsi geçen yıllarda oda mekanının yaygın olmadığı, konutta bu yıllarda yer bulmaya başladığı açıktır. Bu mekan beytten farklı, daha özellikli ve nitelikli bir durumu karşılamak için kullanılmıştır. Beyt ve oda mekanlarının bir aradalığı üzerine yapılan bu araştırmanın bir sonraki basamağında, incelenen dönemin yakın tarihini de çalışmaya dahil etmek, döneme ait arşiv belgeleri gibi diğer veri gruplarını incelemek ve farklı kentlere dair verileri de değerlendirmek, bu araştırmanın geliştirilmesi için önemlidir.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50 oranında katkıda bulunmuştur.
2. **Çıkar çatışması:** Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
3. **Etik Raporu:** Bu çalışma, belge ve dökümanlara dayalı yürütüldüğünden etik kurul onayı gerektirmemektedir.
4. **Araştırmanın Modeli:** Bu çalışma bir araştırma makalesidir.
5. **Bilgilendirme:** Bu makale yürütülen "Şeriye Sicilleri Işığında Antep Konut Mimarisi (18. Yüzyıldan 19. Yüzyılın İlk Yarısına)" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Kaynakça

Akar, T. (2016, Mayıs). Fatih'in İstanbul'unda konut mimarisi. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri, İstanbul.

Atalar, A. (2004). *Osmanlı dönemi antep evleri*. Merinos Yayınları.

Atayoğlu, Ş. (2018). *249 numaralı Mardin Şer'iye Sicil Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Bathish, M. (2019). *6 numaralı (H. 996-999) Halep Şeriye Sicili'nin (sayfa 281-362) tercüme ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Bozkurt, G S., & Altınçekiç, H. (2013). Anadolu'da geleneksel konut ve avluların özellikleri ile tarihsel gelişiminin Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University, 63*(1), 69-91.

Can, M. (2014). *61 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çavdaroğlu, M. (2013). *61 numaralı Ayntab Şeriyye Sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (s. 1-100) H. 1124-1125/M. 1712-1713.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çevrimli, N. (2014). Vakfiyelere göre 15.-19. yüzyıllarda İstanbul'da ev tanımlarına ilişkin bir değerlendirme. *Electronic Turkish Studies, 9*(10), 315-333.

Demirarslan, D. (2011). Eski bir Bektaşi yerleşimi: Yörük Köyü'nde evler ve odanın oluşumu. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* (58), 68-88.

Deringöl, T. (2015). *Sürdürülebilir çağdaş konut tasarımında Gaziantep'in yerel mimarisinden öğrenilenler.* [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Dik, G. (2006). *Kültür varlığı sivil mimarlık ürünlerinde işlev değişiklikleri sonucu ortaya çıkan sorunlar "Gaziantep merkezi örneği".* [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Düzbakar, Ö. (2008). 17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne göre konut ve konut terminolojisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(14), 87-96.

Ecesoy, Y. (2014). Gaziantep duvar resimlerinde iki halk sanatçısı: Bekir ve Şemsi. *Mediterranean Journal Of Humanities, 4*(1), 159-169.

Eldem, S. H. (1984). *Türk evi plan tipleri*. Pulhan Matbaası.

Eldem, S. H. (1984). *Türk Evi Osmanlı Dönemi V.1.* Türkiye Anıt, Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Erbilici, E. (2014). *1715 tarihinde Gaziantep'te sosyal, siyasî ve iktisadî yapı: 66 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicilleri metin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Erman, O., & Geyyas-Gören, L. F. (2022). Konut ve kültür ilişkisi bağlamında Gaziantep geleneksel konutunda üretimin mekâna yansıması. *Milli Folklor, 17*(135), 173-189.

Erol, İ. L. (1993). Kahramanmaraş ve Gaziantep'teki Geleneksel Evler. *Anadolu Sanat, 1*(1), 113-120.

Güdeloğlu, A. (2013). *131 nolu Şer'iye Sicil Defteri'ne göre Gaziantep'in kültürel, sosyal ve ekonomik durumu.* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Hamîdullah, M. (1992). *İslâm müesseselerine giriş.* Beyan Yayınları.

Hidayetoğlu, M. L. (2012). Geleneksel türk evi donatı elemanlarının restorasyonu ve çağdaş yapılarda yeniden kullanımı: bir şerbetlik örneği. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (28), 291-301.

Karasakal, M. (2010). *109 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1165/M. 1752).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Karslıgil Ünal, Gül. (2007). *Antep evi: Günlük yaşamın özel alanı. S. Özpalabıyıklar (Ed.), Gaziantep: dörtyanı dağlar bağlar* içinde (s.177-199). Yapı Kredi Yayınları.

Köylüoğlu, A. (2009). *Kadim şehir Gaziantep.* Neşa Ofset Yayınları.

Kuban, D. (1995). *Türk hayatlı evi* (1. Baskı). Ziraat Bankası Yayınları.

Kuban, D. (2010). *Türkiye'de kentsel koruma: Kent tarihleri ve koruma yöntemleri.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kuzucu, S. (2006). *123 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Lûgat, (1981). *O. T. A. B.* Türdav Yayınları.

Metin, R. (2014). Şeriyye Sicilleri'ne göre XVIII. yüzyılda Bursa evleri ve kullanılan eşyalar. *Electronic Turkish Studies, 9*(1), 357-366.

Özkaya, H. G. (2019). İstanbul'da on yedinci yüzyıl evlerinde yaşama mekânları. *Yıllık: Annual of Istanbul Studies, 1*(1), 45-59.

Sağlam Doruk, B., & Halaç, H. H. (2024). Gaziantep Şeriye Sicilleri üzerinden bir tipoloji denemesi (1696-1831). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (54), 413-425.

Şimşek, M. B. (2023). Bir Osmanlı kentinde mahremiyetin sınırlarını aramak: Ankara'da mahalle, sokak ve evler üzerinden bir mahremiyet okuması. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD),* (39), 199-225.

Tatlıgil, F. (2005). *Gaziantep Kentinin Geleneksel Konut Dokusunun Ve Sosyo-Kültürel Yapısındaki Değişimin İncelenmesi.* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Ünal, G. (1998). *Tarihi çevre korumanın bilgisayar destekli bilgi sistemleriyle hazırlanması ve bunun Gaziantep kentsel sit alanında örneklenmesi.* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yedıyıldız, M. A. (2003). XVII. asır Bursa evleri (Bursa Şer'iye Sicilleri'ne göre). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 12(1), 185-192.

Yıldırım, F. (1995). *108 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili H. 1164-1165(M. 1750-1752).* [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldırım, E. G., & Çağdaş, G. (2018). Gaziantep geleneksel mimari dokusunun sosyo-kültürel bağlamda mekân dizimsel analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17*(2), 508-532.

Yılmaz, Ç. (2016). 122 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1177-1178/M. 1763-1764). [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

EK: Çalışmada veri sağlanan tezlerin listesi:

Acıoğlu, S. (2012). *137 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin (h. 1216-1220/m. 1801-1806) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Akcan, L. (2016). *1824-1834 tarihleri arasında Gaziantep'te sosyal, siyasi ve iktisadi yapı (142 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili metin transkripsiyonu ve değerlendirmesi s. 1-253).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Aksoy, P. *35 Numaralı Ayntab Şeriye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683) (S. 1-145) (S. 1-145).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Altundaş, Z. F. (2017). *8 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (S. 100-200) (H. 997-998/M. 1589-1590).* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Arıkan, M. (2017*). 12 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (h. 1027-1028/m. 1618-1619. s. 105-204).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Arslan, İ. (2012). *166 numaralı (H. 980/M. 1572/1573) Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Arslantaş, H. A. (1997). *Antep'in 141 numaralı H. 1261-1270 tarihli Şeriyye Sicili'nin transkripsiyon ve kataloğu.* [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Ateş, Y. D. (2014). *40 numaralı Ayntâb Şeriyye Sicili'nin (H. 1103-1104/M. 1692-1693) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Babaninoğlu, Y. (2004). *155 nolu (H. 1308-1310) Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Bakırcı, M. (2015). *1761-1762 tarihleri arasında Ayntab'da sosyal, siyasi ve iktisadi yapı: 125 numaralı Gaziantep Şeriye Sicili metin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Baş, G. (2018). *35 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkribsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683. s. 146-288).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Bilici, A. (2018). *135 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1205-1207/m. 1790-1792. s. 1-204).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Birlik, M. (2011). *158 numaralı Ayntab Şerîyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1318-1325/R. 1316-1323/M. 1900-1907).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Can, M. (2011). *157 numaralı Ayntâb Şerîyye Sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (h. 1316-317/m. 1898-1899; sahîfe 1-134).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Can, M. (2014). *61 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Candan, B. (2018). *47 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (126-267. sayfalar arası).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çakmak, M. (2019). *174 Numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi Hiciri: 1187-1189 (S. 1-137).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çam, C. (2008). *11 numarali Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkriptsiyonu ve değerlendirilmesi (h. 1017/m. 1608.1609).* [Yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çavdaroğlu, M. (2013). *61 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (s. 1-100) H. 1124-1125/M. 1712-1713.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çiftçi, B. (2017). *49 numaralı Antep Şeriyye Sicili değerlendirme ve transkripsiyonu.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). [Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Dal, S. (2009). *139 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Dal Kiliç, Y. (2013). *148 numaralı Ayntâb Şerîyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1288-1291/M. 1871-1874) (S. 136-270).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Demir, A. (2012). *159 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi: H. 1322-1323, M. 1904-1905; sayfa 368-499.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Demir, E. (2013). *148 nolu Ayntab Kadı Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (S. 1-135) (H. 1288-1291/M. 1871-1874).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Demir Kutval, M. (2018). *41 numaralı Ayıntâb Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1102-1104/M. 1690/1693).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Demirci, M. A. (2017). *47 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1108-1109).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Doğan, Ş. (2018). *68 numaralı Ayntâb Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1129-1130/M. 1717-1718 s. 179-356).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Duman, B. S. (2018). *147 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Eken, G. (1988). *Gaziantep'in 113 numaralı Şeriyye Sicili transkripsiyon ve değerlendirme (H. 1168-1169 M. 1755-1756).* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Elbay G. (2019). *42 numaralı Ayntâb Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.992-994/1003-1004 M. 1584-1586/1594-1595). (S.112-223).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Erbilici, E. (2014). *1715 tarihinde Gaziantep'te sosyal, siyasî ve iktisadî yapı: 66 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicilleri metin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Eroğlu, Y. (2018). *96 nolu Ayıntab Şeriyye Sicili'nin H. 1153-1154 transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Eryetgin, M. (2011). *149 numaralı Ayntâb Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (h. 1294? 1295/m. 1877- 1878, s. 1-150).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Geçkil, A. (2006). *141 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili, metin-değerlendirme (h. 1234-1236/m. 1818/1821).* [Yüksek lisans tezi, Furat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Güdeloğlu, A. (2013). *131 nolu Şer'iye Sicil defterine göre Gaziantep'in kültürel, sosyal ve ekonomik durumu.* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Güner, H. (2006). *21 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili defteri h. 1059-1060 (m. 1649-1650) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Güvenç, B. (2015). *45 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin 101-200. sayfalarının transkripsiyonu ve değerlendirilmesi: H. 1107-1108/M. 1696-1697.* [Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Işık Ökke, S. (2019). *111 numaralı Ayntab Şeriye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1166-1168/m. 1753-1755) (S. 1-145).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

İlhan, O. (2015). *20 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (s. 137-270) H. 1060-1061/M. 1650-1651).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Karasakal, M. (2010). *109 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1165/M. 1752).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kartal, M. (2014). *20 numaralı Ayntab Kadı Sicili' nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1060–1061/M. 1650-1651).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kaya, L. (2014). *37 numaralı Ayntâb Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi H. 1098-1100/M. 1686-1689 (s. 1-97).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kayaçağlayan, N. Y. (2011). *1714-1715 tarihleri arasında Gaziantep'te sosyal, siyasi ve iktisadi yapı: 65 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili metin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Köroğlu, İ. (2009). *131 nolu Gaziantep Şeriye Sicili'nin H. (1182-1196) değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kubat K. (2012). *131 numaralı Ayntâb Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kurt, A. (2013). *99 numaralı Ayıntab Şeriye Sicili'nin (H. 1139-1159/M. 1727-1746) transkripsiyonu e değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kuzucu, S. (2006). *123 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Külek, A. (2010). *71 numaralı Gaziantep Şeriye Sicili transkripsiyonu (1-101. sayfalar-H. 1132/M. 1720).* [Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Najm, D. H. (2020). *1098-1099/M. 1686-1687 tarihli 36 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin transkripisyon ve değerlendirmesi (S. 1-107).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Narinç, Ö. (2010). *1712-1715 tarihleri arasında Gaziantep'te sosyal-siyasi ve iktisadi yapı: 64 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin metin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Nohutlu, A. (2019). *8 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1-100).* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Özel, N. (2006). *23 nolu Antep Şeriyye Sicil defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Sağlam Öztürk, Ş. (2020). *67 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1128-1129/M. 1716-1717 s. 429-603).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Ünlü, N. (2017). *42 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (h. 992-994/1003-1004 m. 1584-1586/1594-1595) (s. 1-112).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Toğrul, N. (2010). *129 numaralı Ayıntab Şeriyye Sicili'nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yarşı, A. (2014). *45 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin ilk yüz sayfası transkripsiyonu ve değerlendirmesi: H. 1107/M. 1696.* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldırım, F. (1995). *108 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili H. 1164-1165(M. 1750-1752).* [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldırm, H. (2012). *H. 980/M. 1572 tarihli 166 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldırım, M. A. (2006). *152 numaralı (H. 1302-1303/M. 1884-1885) Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldız, F. (2015). *42 numaralı Ayntâb Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi: H. 992-994/1003-1004 M. 1584-1586/1594-1595; s. 339-450.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldız, H. (2006). *156 numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (H.1310-1312/M.1893-1894, S. 3-96,70-174).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldız, M. (2019). *136 numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1215-1222/M. 1800-1807) (s. 1-103).* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yılmaz, Ç. (2016). *122 numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1177-1178/M. 1763-1764).* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yılmaz, F. (2007). *151 numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi.* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yılmazer, Ö. F. (2010). *98/1 numaralı Gaziantep Şer 'iyye Sicili (H. 1155/M. 1742-1743) transkripsiyon ve değerlendirme.* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yüce, S. (2010). *98 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili (H. 1155/M. 1742-1743) transkripsiyon ve değerlendirme.* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yücetürk, Z. (2009). *98/3 numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili (H. 1155/M. 1742-1743) transkripsiyon ve değerlendirme.* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Extended Abstract

In the sales documents in the Kadi record, many aspects of the house are clearly written and the components of the house space are shared in detail. In this sense, Gaziantep sales documents reveal a housing tradition that does not survive today. Although today, the spaces of residences other than service spaces are called rooms, there was a period in Gaziantep when these spaces were separated into “beyt” and “oda”.

The aim of this study is to make an evaluation about the distinction of “beyt” and “oda” spaces determined in the Kadi records used in Gaziantep urban research. In the study covering the years 1696-1831, which examined the period between the 18th century and the first half of the 19th century, sales documents in the Kadi records were used. In this context, those transcribed in the Kadi records of the researched period were determined. 335 sales documents and therefore 335 housing samples transcribed in graduate theses constitute the scope of this study. In the houses examined, the “beyt” and “oda” spaces were examined in many aspects such as their numbers, qualities, positioning in the house and the occurrence of these spaces according to years.

When the prevalence of the “beyt” in Anatolia is examined, the situation encountered is interesting. When the Diyarbakır and Mardin Kadi records are examined, it is seen that the use of “beyt” is not common. Of the 335 range sales documents examined within the scope of the study, the expression “beyt” is mentioned in a total of 289 documents. In these documents, “beyt” appear in various layers, numbers and qualities. It is seen that the expression "beyt" is used as "tahtani beyt", "fevkani beyt" or just "beyt". In these descriptions, it is seen that the “beyt” is described as large, old, with windows and with a platform.

Another type of residence where the word beyt is seen as a spatial component in Gaziantep residences is the double-compartment houses expressed as “dahiliyeli-harciyeli”. In the range sales documents examined in the Gaziantep Kadi record, no “beyt” in the internal medicine section was mentioned in any of the houses defined as internal or external. The couplet component encountered in these houses is included in the external section as "hariciye fevkani beyt" and "hariciye tahtani beyt". When we look at the distribution of the term "beyt" in the house by years, it is seen that the main space component of the house is expressed as "beyt" in almost all the documents in all years examined.

It is seen that during the Ottoman period, all spaces in the house other than specially functional spaces such as kitchens, pantries and barns were not called rooms, and even if they were, this usage varied from year to year. It is seen that the use of the expression "oda" in Istanbul dates back to the 18th century. When the Diyarbakır and Mardin Kadi records are examined, it is seen that the use of the expression oda was not widespread in the similar period. In Aleppo, which has commercial relations with Gaziantep, it is seen that the expression “oda” is common in the definition of space. The document in which the term "oda" was first used in the Gaziantep Registers dates back to 1712, and this expression appears in different years until 1782. However, the fact that the term “oda” is used for 50 spaces in only 45 (13.43%) documents out of 335 range sales, which is the total number of documents, can be concluded that this expression was not used to express the unit corresponding to today's room space in the house in the researched years.

When we look at the residences where the “oda” is located, it is seen that the “oda” is mostly in the “dahiliyeli-hariciyeli” residences, and in these residences, it is largely located in the external department. However, the “oda” spaces are mostly located either on the upper floors of the residences or in the courtyard independent from the main residential space.

The fact that the “oda” is located in the external building, usually on the upper floor of the external building, and that it is an independent unit from the main residential area may lead to similar results. These situations may suggest that the “oda” defines an important space in the house and does not describe a living unit found in a middle-class Ottoman house.

It is obvious that “oda” space was not common in the Gaziantep residence in the mentioned years and was only recently used. This place was used to meet a different, more specific and qualified situation than the “beyt”. Cities such as Aleppo, Damascus and Istanbul, with which Gaziantep has commercial, social and cultural relations, may have influenced the housing formation in this region and led to the birth of the "oda" fashion in the city.

The fact that the combined use of “beyt” and “oda” spaces has not been emphasized until now makes this study special and valuable. It is important to look at the before and after of the researched period, examine other data groups from the period, and collect data on other cities to develop this research.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Sporcu Beslenmesi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Olarak İncelenmesi

Şevki Ulema*, Dilek Karakaş**

Öz: Sporcu beslenmesi, sporcuların gelişimi için oldukça önemlidir. Literatür incelendiğinde sporcu beslenmesi üzerine yazılmış herhangi bir bibliyometrik çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, 1986-2024 yılları arasında Ulusal Tez Merkezi üzerinden "sporcu beslenmesi" konulu, yayımlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini yapmaktır. İlk çalışmanın 1986'da yayımlanmış olduğu tespit edilmiş ve bu araştırmanın yapılmış olduğu tarihe kadarki bütün tezler çalışmaya dahil edilmiştir. Tarih aralığı da bu şekilde belirlenmiştir. Araştırmada mevcut durumu ortaya koymak üzere durum çalışması desenine yer verilmiştir. Çalışma kapsamında 92 adet lisansüstü tez değerlendirilmiştir. Bu tezlerden 8'ine işlem kısıtlılığı sebebiyle künyelerinden erişilmiştir. Değerlendirilen tezlerin sınıflandırılmasında bazı parametreler kullanılmıştır. Bunlar; tezlerin yayımlandığı yıl, yayımlandığı dil, araştırma yöntemleri, anabilim dalları, üniversiteleri, enstitüleri, konuları gibi parametrelerden oluşmaktadır. İlgili çalışmaların 87'sinin yüksek lisans, 5'ininse doktora tezi olduğu, 87'sinin anket tekniği kullanılarak yapıldığı, yalnızca 4'ünün ingilizce olarak yazıldığı ve bunun hepsinin yüksek lisans düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında sporcu beslenmesi üzerine yazılmış lisansüstü tezlerin 2017 yılıyla beraber bir artış gösterdiği ve çoğunlukla beslenme ve diyetetik ve spor konuları üzerinde yoğunlaşıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Sporcu, Beslenme, Bibliyometri, Bibliyometrik Analiz**.**

Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses on Sports Nutrition

Abstract: Sports nutrition is very important for the development of athletes. When the literature was examined, it was determined that there was no bibliometric study written on sports nutrition. In this context, the aim of the research is to conduct a bibliometric analysis of postgraduate theses on "athlete nutrition" published through the National Thesis Center between 1986 and 2024. It was determined that the first study was published in 1986 and all theses up to the date of this research were included in the study. The date range is also determined this way. The research used a case study design to reveal the current situation. Within the scope of the study, 92 postgraduate theses were evaluated. 8 of these theses were accessed via their identifiers due to processing restrictions. Some parameters were used to classify the evaluated theses. These; It consists of parameters such as the year in which the theses were published, the language in which they were published, research methods, departments, universities, institutes and subjects. It was determined that 87 of the relevant studies were master's thesis and 5 were doctoral theses, 87 were conducted using the survey technique, only 4 were written in English and all of them were at the master's level. Considering the research results, it was determined that postgraduate theses written on sports nutrition increased in 2017 and mostly focused on nutrition, dietetics and sports.

Keywords: Sport, Athlete, Nutrition, Bibliometric, Bibliometric Analysis.

* Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ORCID: 0000-0002-5874-8797 ulema@subu.edu.tr

** Doktorant, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ORCID: 0000-0002-0524-4907 karakasdilekdk@gmail.com (Sorumu Yazar)

Cite as/ Atıf: Ulema, Ş. & Karakaş, D. (2025). Sporcu beslenmesi konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik olarak incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 513-527. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1480278

Received/Geliş: 07 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul: 03 May/Mayıs 2025

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Giriş

Günümüzde sporcu beslenmesi, sporcuların performanslarını artırmak, iyileştirmek ve genel sağlıklarını sürdürmek için uygun besin alımını içermektedir. Doğru beslenme sporcuların antrenman verimliliğinde artışa, yaralanma riskinde azalmalara ve iyileşme sürelerinin kısalmasına katkı sağlamaktadır. Bununla beraber, sporcuların vücut kompozisyonlarının optimize edilmesi ve enerji seviyelerinin dengelenmesine yardımcı olmaktadır (Çakır ve Coşkuntürk, 2022). Bu nedenle sporcu beslenmesi oldukça önemlidir. Sağlığın korunması ve sürdürülebilmesi olan beslenme, sporda başarıya ulaşmanın en önemli yollarından birisidir. Yapılan antrenmana uygun bir beslenme seçimi bu açıdan oldukça önemlidir. Kişinin boyu, kilosu, vücut yağ yüzdesi, beslenme alışkanlıkları, sağlık durumu, sosyal ve ekonomik koşulları gibi etmenler dikkate alınarak yiyecek tercihinin doğru analiz edilerek uygulanması, yapılan sporun sonucunu etkilemekte ve spor öncesi ve sonrası oluşan farkı belirlemektedir (Ersoy, 2013).

Spora olan ilginin artmasıyla birlikte sporcuların beslenmesi sıklıkla konuşulan araştırma konuları arasında yerini almıştır. Spor ve beslenme arasındaki ilişkinin kökenleri oldukça eskiye, 1800'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönemden itibaren yapılan çalışmalar, beslenmenin fiziksel performans üzerindeki etkilerini araştırmaya başlamıştır. Özellikle 1920'ler ve 1930'lar, İskandinav bilim insanlarının egzersiz sırasında vücutta yağlar ve karbonhidratların nasıl kullanıldığını inceleyen çalışmalarla dikkat çekmiştir (Erdi, 2022). Bu bulgular, sporcuların hangi besin gruplarını nasıl ve ne zaman tüketmesi gerektiğine dair önemli ipuçları sunmuştur. 1940'lı yıllara gelindiğinde, protein alımının kas kütlesi kazanımı üzerindeki etkisini gösteren araştırmalar yapılmış ve bu araştırmaların sonucunda sporcular arasında protein takviyeleri kullanılmaya başlanmıştır (Juzwıak, 2016). Günümüzde ise beslenmenin spordaki rolü üzerine yapılan çalışmalar, performansın optimize edilmesi, toparlanmanın hızlandırılması ve genel sağlığın korunması gibi çeşitli faktörleri kapsamaktadır.

Bir bilim dalı üzerine yapılan çalışmaların nitelik ve nicelik bakımından gelişiminin incelenmesinde bibliyometri çalışmaları ön plana çıkmaktadır (Law ve Cheung, 2008). Bibliyometri, yayımlanmış kitap, dergi, makale gibi bilimsel çalışmaların matematiksel ve istatistiksel tekniklerle incelenmesi olarak ifade edilmektedir. Özünde sayım yapmaya dayalı bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Al ve Coştur, 2007; Pritchard, 1969). Bibliyometrik analizler, belirli bir alandaki bilimsel literatürün kapsamını, etki alanını ve gelişim sürecini belirlemek için kullanılan etkili bir yöntemdir. Bu tür çalışmalar, araştırmacılara belirli bir konudaki yayınların dağılımını, yazarların etkileşimini, atıf ağlarını ve zaman içindeki eğilimleri anlamalarına yardımcı olmaktadır ve bilimsel araştırmaların değerlendirilmesi ve geliştirilmesi sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu disiplin, akademik dünyanın dinamiklerini anlamak ve gelecekteki araştırma yönelimlerini belirlemek açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada da bu kavramdan yola çıkılarak ulusal literatürde "sporcu beslenmesi" üzerine yayımlanmış lisansüstü tezleri konu edinen çalışmalar taranmıştır. Herhangi bir bibliyometrik çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. İlgili lisansüstü tezler bibliyometri tekniğiyle analiz edilmiştir. 1986-2024 yıllarının ele alındığı çalışmada çeşitli parametreler (tezlerin yıllarına, yayımlandığı dile, araştırma yöntemlerine, anabilim dallarına, üniversitelere, enstitülere, konularına göre) ışığında sonuca ulaşılmıştır. Yapılan çalışmanın ulusal yazında bu alanda yapılacak çalışmalara bir bakış açısı oluşturacağı ve ilgili yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Beslenme

İnsanların temel gereksinimlerinden birisi olan beslenme, "büyümek, gelişmek, üretken olmak ve sağlıklı bir şekilde yaşayabilmek amacıyla ihtiyaç duyulan besinlerin vücuda alınması, sindirilmesi ve kullanılması" anlamına gelmektedir (Baysal, 2018). Beslenme sadece fizyolojik bir ihtiyaç olmanın ötesinde, bireyin bedensel, zihinsel ve sosyal sağlığını da doğrudan etkileyen karmaşık bir sistemdir. Besinlerin vücuda alınmasının yanı sıra, besinlerin sindirilmesi, emilmesi, vücutta taşınması, anabolik ve katabolik süreçlere dahil edilmesi, ara metabolizma aşamaları, emilmeyen besinlerin ve oluşan son

ürünlerin atılması gibi pek çok süreç bu kapsamda incelenmektedir (Mc Ardle vd., 2007). Bu süreçlerin her biri, vücudun enerji ihtiyacının karşılanması, dokuların onarılması, büyüme ve gelişmenin sürdürülmesi gibi hayati fonksiyonlar için gereklidir (Arslan, 2018).

İnsan vücudu, yaşamını sürdürebilmek ve günlük aktivitelerini gerçekleştirebilmek için sürekli enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bireyin, ailenin ve toplumun akıl, ruh, beden ve sosyal açıdan iyi bir vücuda sahip olması ve bunu uzun müddet koruyabilmesi için beslenme ön plandadır. Beslenmenin temel amacı, vücudun ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlamak ve bu enerjiyi en verimli şekilde kullanabilmektir (Güneş, 2005). Beslenme yalnızca karın doyurmak amacıyla veya sevilen yiyeceklerin tüketilmesi ile olmamalıdır (Batmaz, 2018). Dengeli, yeterli ve sağlıklı beslenme ile bireylerin doğru beslenme alışkanlıkları kazanması sağlanmalıdır. Cinsiyet, yaş, genetik yapı, hastalık durumu ve yapılan fiziksel aktivitelere göre vücuda ihtiyacı olan düzeyde besin alınması ve bu besinlerin değerlerinin kaybedilmeden işlenip tüketilmesi gerekmektedir (Şanlıer vd., 2017). Yeterli ve dengeli beslenilmediğinde sağlığın korunması, büyüme sürecinin iyi bir şekilde yönetilmesi mümkün olmamaktadır (Kavas, 2000). Öğün atlanması, hızlı bir şekilde yemek yemek, az miktarda su tüketmek, doymuş yağ içerikli besinlere yer vermek ve kalori değeri yüksek atıştırmalıklar yanlış beslenme şekilleri arasında yer almaktadır (Kocatepe ve Tırıl., 2015) ve bu yanlış beslenme sonucunda toplumda yer alan kalp-damar, obezite, diyabet ve kanser gibi birçok hastalığın görülme riski artmaktadır (Merdol, 2004).

Toplumların kültürel ve sosyoekonomik yapılarına göre beslenme alışkanlıklarında değişiklikler görülmektedir. Bununla beraber bireylerdeki eğitim düzeyinde artış, teknolojik gelişmeler, kadınların çalışma hayatındaki yerinin artması, ulusal pazar sınırlarının kalkması ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler gibi etmenler beslenme alışkanlıklarında farklılıklara sebep olmaktadır. Eğitim düzeyindeki artış, bireylerin sağlıklı beslenme konusunda daha bilinçli olmalarına ve daha doğru beslenme alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Örneğin, daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireyler, genellikle işlenmiş gıdalar yerine taze ve doğal besinlere yönelme eğilimindedir. Ayrıca, eğitim düzeyi arttıkça dengeli beslenme, yeterli vitamin ve mineral alımı, porsiyon kontrolü gibi konularda bilinçlenme artmakta, bu da genel sağlık durumunu olumlu yönde etkilemektedir. Dünya mutfaklarına erişim kolaylaştıkça, insanlar farklı kültürlerin yiyeceklerini deneyimleyebilmekte ve bu durum, beslenme alışkanlıklarında çeşitliliği artırmaktadır. Ayrıca, uluslararası ticaretin artmasıyla mevsimsel gıdalara yıl boyunca ulaşmak mümkün hale gelmiş, tüketiciler daha geniş bir gıda yelpazesine sahip olmuştur. Yine kadınların iş hayatında daha aktif rol alması, evde yemek yapma alışkanlıklarını değiştirmiş, dışarıda yemek yeme sıklığını artırmıştır. Bu durum, işlenmiş gıdaların ve hazır yemeklerin tüketiminde artışa neden olmuş, geleneksel ev yemeklerinin yerini daha hızlı ve pratik yemek seçenekleri almaya başlamıştır. Ancak, sağlıklı beslenmeye olan ilginin artmasıyla birlikte, birçok birey, hazır yemeklerin yanı sıra sağlıklı ve dengeli beslenme alternatiflerine de yönelmiştir. Sonuç olarak, beslenme alışkanlıkları toplumların kültürel ve sosyoekonomik yapılarından büyük ölçüde etkilenirken küreselleşmenin, teknolojik gelişmelerin ve toplumsal değişimlerin etkisiyle zaman içinde önemli değişimlere uğramaktadır. Bu değişimler, hem sağlıklı beslenme trendlerinin yaygınlaşmasını hem de modern yaşam tarzının getirdiği bazı beslenme sorunlarını beraberinde getirmektedir (Batman vd., 2015).

Sporcu Beslenmesi

Beslenme, sporda başarıya ulaşmada en kritik unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla sporcuların beslenme alışkanlıkları ve düzenleri ile gösterdikleri sportif performans arasında bir orantı mevcuttur. Sporcuların ihtiyaç duyduğu enerjinin, besin ögelerinin ve sıvı dengesinin doğru bir şekilde sağlanması, performanslarını doğrudan etkilemektedir (Yılmaz vd., 2020). Dengeli bir beslenme, sadece enerji ihtiyacını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda organizmanın tüm biyolojik işlevlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan vitamin, mineral ve diğer besin ögelerinin de yeterli miktarda alınmasını sağlamaktadır. Bu dengeyi sağlamak, bireylerin mükemmel

bir performansa ulaşmasında hayati öneme sahiptir. Hem fiziksel hem de zihinsel sağlık için gerekli olan bu dengeli beslenme, sağlıklı yaşam tarzının temelini oluşturmaktadır. Ancak sadece yeterli ve dengeli beslenme başarının anahtarı demek değildir (Özdemir, 2010).

Sporcu beslenmesinde performansı optimize edip sağlığın korunmasını sağlamak temel amaçtır (Jeukendrup, 2017). Sporcularda enerji gereksinimleri cinsiyet, yaş, uygulanan fiziksel aktivite ve harcadıkları enerji miktarına göre değişiklik göstermektedir (Beck vd., 2015; Güneş, 2016). Buna karşın tüm sporcuların dikkat etmeleri gereken temel hususlar bulunmaktadır (Insel vd., 2004). Bunlar;

- Sağlığın korunması ve performansın sürekliliği için enerji ve besin ögelerinin yeterli düzeyde alınmasını sağlamak,
- Branşa uygun, vücudun yağ ve yağsız kütle yüzdesinde sürekliliği sağlamak,
- Antrenman öncesi ve sonrası doğru beslenme ile enerji seviyelerini optimize etmek,
- Günlük kalori ve makro besin hedeflerine ulaşmak için düzenli takip yapmak,
- Antrenman sonrasında sıvı dengesini koruyarak en üst düzeyde toparlanmayı sağlamaktır.

Sporcu beslenmesi, egzersiz fizyolojisi ve biyokimyası ile desteklenmektedir. Sporcunun yaşam kalitesini artırmak, müsabaka performansını devam ettirmek, kendini geliştirmesini ve doğabilecek yaralanmalara/sakatlanmalara karşı kolayca toparlanmasını sağlamak ve bu durumun alışkanlık haline getirilerek beslenme programlarını oluşturmak, sporcu beslenmesinin temelini oluşturmaktadır (Kaçar ve Yeşilkaya, 2020). Bununla beraber sporcuların beslenmesinde uygun besinlerin kullanımı önem arz etmektedir. Temel besin ögelerinin dengeli şekilde kullanılması ve yeterli düzeyde tüketilmesi sporcunun performansındaki devamlılık ve antrenmanların maksimum düzeye ulaşımını sağlamada oldukça etkilidir. Öyle ki, dengeli beslenme, sporcuların enerji seviyelerini optimum düzeyde tutarak antrenman sırasında daha iyi performans göstermelerine olanak tanımaktadır (Süel vd., 2006). Bu avantajlara karşın sporcuların çoğu, beslenme gereksinimlerini bazı sebeplerden dolayı karşılayamamaktadır (Burke ve Maughan, 2007). Bunlar aşağıda belirtilmiştir:

- Spor beslenmesi hakkında yetersiz ve güncel olmayan bilgilere sahip olmak,
- Maddi anlamda imkânsızlıkların olması,
- Sporcu takviyelerinin düzensiz bir biçimde kullanılması,
- Alışveriş sırasında veya dışarıda yemek yerken sağlıksız gıdaları tercih etmek,
- Yiyecek ve içecekler ile ilgili yeterli bilgi düzeyine sahip olmamak,
- Uygun yiyecekleri tüketmede yoğun yaşam tarzından kaynaklı zaman kısıtlarının olması,
- Çok fazla seyahat etmek olarak ifade edilmiştir.

Sporcuların öncelikle sağlıklarını korumak ve egzersiz sırasında en iyi performansı sergileyebilmeleri için yeterli düzeyde enerjiye ihtiyaçları vardır. Enerji alımındaki yetersizlik, kemik ve kas kütlesinde kayıplara yol açmaktadır. Bu durum da kuvvet ve dayanıklılık konusunda performansı etkilemektedir. Ayrıca, yeterli enerji alımının sağlanmaması, bağışıklık sisteminin zayıflamasına ve sporcuların sakatlık riskini artırarak antrenman programlarını aksatmalarına neden olabilmektedir. Bu da, sporcuları hastalıklara ve enfeksiyonlara karşı daha duyarlı hale getirmektedir (Rodriguez vd., 2004). Enerjinin yiyeceklerle uzun süre fazla alınmasında ise ağırlık kazanımı görülmektedir. Böylece vücut önerilen ağırlığın üzerinde seyretmekte ve hareket kısıtlanarak performans düzeyi düşmektedir. Bu yüzden sporcuların enerji alımını dikkatli bir şekilde dengelemeleri, sağlıklı bir vücut kompozisyonunu korumaları ve optimal performans seviyelerini sürdürmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Bunun için uygun bir beslenme planı oluşturmak, düzenli antrenman yapmak ve gerektiğinde bir beslenme uzmanından destek almak önemlidir. Bu stratejiler, sporcuların hem fiziksel hem de zihinsel sağlıklarını koruyarak başarılı bir spor kariyeri sürdürmelerine yardımcı olabilmektedir (Ersoy ve Hasbay, 2008).

Sporcuların enerji gereksinimleri; cinsiyet, yaş, fiziksel aktivite düzeyi, vücut ağırlığı, harcanan enerji miktarı ve antrenman şiddetine göre değişiklik göstermektedir (Özdemir, 2010). Günlük alınması gereken enerjinin harcanan enerjiden daha az olması sporcularda mineral ve vitamin kayıplarına sebep olmaktadır. Bu durumda beslenme destek ürünleri kullanılarak bu açığın kapatılması gerekmektedir (Ersoy, 2016). Şekil 1'de sporcuların fiziksel aktivite düzeylerine göre günlük alması gereken enerji ihtiyaçları yer almaktadır (Potgieter, 2013).

Şekil 1. Sporcuların Enerji Gereksinimleri

Fiziksel Aktivite Düzeyi	Fiziksel Aktivite Süre ve Tekrar Sayısı	kkal/kg/ gün	kkal/gün
Genel Fiziksel Aktivite	30-40 dk/gün, Haftada 3 kez	25-35	1800-2400*
Orta Düzey Fiziksel Aktivite	2-3 saat/gün, Haftada 5-6 kez	50-80	2500-8000**
Yüksek Düzey Fiziksel Aktivite	3-6 saat/gün, 1-2 Antrenman/gün Haftada 5-6 kez	50-80	2500-8000**
Elit Sporcular***		150-200	12000 ve üzeri
Ağır Sporcular****		60-80	6000-12000

*50-80 kg arasındaki sporcular, **50-100 kg arasındaki sporcular
***60-80 kg arasındaki sporcular, ****100-150 kg arasındaki sporcular
Not: Elit ve ağır sporcular için belirtilen değerler egzersizin yoğunluk ve şiddetine göre farklılık gösterebilmektedir.

Kaynak: Potgieter, 2013.

Sporcuların antrenman ve müsabakalar esnasında glikojen depolarının en üst seviyede olması ve en uygun seviyede toparlanmasının sağlanmasında karbonhidrat içeren besinlerin tüketilmesi oldukça önemlidir. Öyle ki, sporcularda temel besin kaynağını karbonhidratlar oluşturmaktadır. Yeterli miktarda karbonhidrat alımı, dayanıklılık sporlarında performansı artırırken aynı zamanda antrenman sonrası toparlanmayı hızlandırmaktadır (Paker, 1996). Proteinler ise kas onarımını desteklemekte ve kas kütlesinin korunmasına yardımcı olmaktadır (Hamamcılar vd., 2020; Gürsoy vd., 2001). Bu nedenle, sporcuların antrenman öncesi ve sonrası uygun protein alımına dikkat etmeleri gerekmektedir. Antrenmanın içeriği ve şiddetine göre farklılık gösteren sporcu enerji ihtiyaçları belli denge içerisinde, yeterli oranda tüketilmelidir (Kårlund vd., 2019).

Metodoloji

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de "sporcu beslenmesi" üzerine yazılmış olan lisansüstü tezlerin bibliyometrik olarak incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometrik yöntemde temel amaç bir konu ya da özellikle akademik alanda yapılmış çalışmalar arasındaki ilişkilerin analiz edilerek bunun sonucunda sayısal olarak değerlendirilmesidir (Donthu vd., 2021; Yılmaz, 2017). Çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması tekniği kullanılmıştır. Subaşı ve Okumuş (2017), durum çalışmasını, sınırlı bir sistemin işleyişini ve yapısını derinlemesine inceleyerek bu sistem hakkında sistematik bilgi toplama imkânı sunan metodolojik bir yaklaşım olarak tanımlamıştır. Bu yöntem, belirli bir olay, süreç ya da olgunun detaylı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanıyarak o sistemin dinamiklerini ve özelliklerini daha iyi anlamayı amaçlamaktadır (Chmiliar, 2010; Creswell ve Poth, 2016). Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada durum çalışması deseni uygun görülmüştür. Ayrıca verilerin değerlendirilmesi aşamasında yüzde ve frekans analizine yer verilmiştir.

Bibliyometrik analizlerin temel unsurlarından biri veri tabanıdır (Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Bu çalışmada veri toplama sürecinde Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılmıştır. Çalışma kapsamında araştırmanın evrenini, 01.01.2024/20.02.2024 tarihleri arasında Türkiye'de 1986-2024 yılları arasında Ulusal Tez Merkezinden elde edilen tarama sonuçları oluşturmaktadır. İlk çalışmanın 1986 yılında yayımlandığı belirlenmiş olup bu tarihten itibaren yapılan tüm lisansüstü tezlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın kapsamı, başlangıç yılından itibaren çalışmanın yapıldığı tarihe kadar yayımlanan tüm lisansüstü tezleri ve araştırmaları içermektedir. Bu süreçte, ilgili bilim dalında yayımlanmış olan tüm tezler detaylı bir şekilde analiz edilerek konuyla ilgili kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda toplam 92 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Yayın kısıtlılığı olan tezlerin alnızca künyelerine (özet vb.) bakılarak inceleme yapılmış ve hangi araştırma yöntemi kullanıldığı bu şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden "sporcu beslenmesi" şeklinde arama yapılarak ilgili tezlere ulaşılmıştır. İncelenen tezlerin 87'si yüksek lisans, 5'i doktora tezinden oluşmaktadır. 87'sinin anket tekniği kullanılarak yapıldığı, yalnızca 4'ünün ingilizce olarak yazıldığı ve ingilizce olan tezlerin hepsinin yüksek lisans düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. İlgili tezlerin bibliyometrik analizinin yapılmasında bazı parametreler kullanılmıştır. Kullanılan parametreler aşağıda belirtilmiştir.

1. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Lisansüstü tezlerin konulara göre dağılımı nasıldır?
3. Lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
4. Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
6. Lisansüstü tezlerin yayımlandığı dile göre dağılımı nasıldır?
7. Lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı nasıldır?

Bulgular

Araştırma parametresinde yıllara göre dağılım

Bu araştırmada ilgili alanda yapılmış çalışmanın ilk olarak 1986 yılında olduğu belirlenmiştir. Bu açıdan 1986 yılı ve araştırmanın yapılmış olduğu tarihe kadarki her yıl ayrı ayrı incelenerek yıllara göre kronolojik sıralaması verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Yayımlandığı Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
1986	2	2.17	-	-	2	2.17
1987	1	1.09	-	-	1	1.09
1992	1	1.09	-	-	1	1.09
1995	1	1.09	-	-	1	1.09
1996	1	1.09	-	-	1	1.09
2002	2	2.17	-	-	2	2.17
2003	2	2.17	-	-	2	2.17
2004	2	2.17	-	-	2	2.17
2008	3	3.26	-	-	3	3.26
2010	1	1.09	-	-	1	1.09
2011	2	2.17	2	2.17	4	4.35
2013	1	1.09	-	-	1	1.09
2014	3	3.26	-	-	3	3.26
2016	3	3.26	-	-	3	3.26
2017	6	6.52	-	-	6	6.52
2018	10	10.87	-	-	10	10.87
2019	10	10.87	-	-	10	10.87
2020	4	4.35	-	-	4	4.35
2021	18	19.57	-	-	18	19.57
2022	9	9.78	2	2.17	11	11.96
2023	4	4.35	1	1.09	5	5.43
2024	1	1.09	-	-	1	1.09
Toplam	**87**	**94.57**	**5**	**5.43**	**92**	**100**

İlgili alanda yazılan tezlerin ilk olarak 1986 yılında yazıldığı, bu durumun 2017 yılıyla bir artış gösterdiği ve 2021 yılının %19,57 oranla en yüksek yüzdeye sahip olduğu görülmektedir.

Araştırma parametresinde konulara göre dağılım

Çalışmada tezlerin daha çok hangi konularda yazılmış olduğunu belirlemek üzere konu dağılımı yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Beslenme ve Diyetetik	59	64.13	2	2.17	61	66.30
Spor	23	25.00	1	1.09	24	26.09
Halk Sağlığı	2	2.17	-	-	2	2.17
Anatomi	-	-	1	1.09	1	1.09
Gıda Mühendisliği	1	1.09	-	-	1	1.09
Biyokimya	1	1.09	-	-	1	1.09
Biyofizik	-	-	1	1.09	1	1.09
Sağlık Eğitimi	1	1.09	-	-	1	1.09
Toplam	**87**	**94.57**	**5**	**5.43**	**92**	**100**

Ulusal Tez Merkezinden elde edilen veriler neticesinde tezler konularına göre incelendiğinde Tablo 2'de görüldüğü üzere toplamda 8 farklı konu üzerinde çalışıldığı belirlenmiştir. Tezlerde çalışma konularında ağırlıklı olarak beslenme ve diyetetik konularının olduğu dikkat çekmektedir. Beslenme ve spor konularının çoğunlukta olması beklenen sonuçlar arasında yer almaktadır. Bu durumu spor konusu üzerine yazılan tezler takip etmektedir. Diğer konular incelendiğinde halk sağlığı konusu üzerine 2; anatomi, gıda mühendisliği, biyokimya, biyofizik ve sağlık eğitimi konularında 1'er tez olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma parametresinde anabilim dallarına göre dağılım

Yapılan çalışma kapsamında lisansüstü tezlerin hangi anabilim dalı içerisinde yer aldığı araştırılmış ve Tablo 3'te yer alan sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Beslenme ve Diyetetik	36	39.13	2	2.17	38	41.30
Beden Eğitimi ve Spor	25	27.17	1	1.09	26	28.26
Antrenörlük Eğitimi	8	8.70	-	-	8	8.70
Halk Sağlığı	4	4.35	-	-	4	4.35
Besin Hijyeni Teknolojisi	1	1.09	-	-	1	1.09
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	1	1.09	-	-	1	1.09
Beslenme Bilimleri	1	1.09	-	-	1	1.09
Anatomi	-	-	1	1.09	1	1.09
Gıda Mühendisliği	1	1.09	-	-	1	1.09
Spor Bilimleri	4	4.35	-	-	4	4.35
Spor Fizyolojisi	1	1.09	-	-	1	1.09
Tıbbi Biyokimya	1	1.09	-	-	1	1.09
Sağlık Bilimleri	1	1.09	-	-	1	1.09
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	1	1.09	-	-	1	1.09
Beslenme	1	1.09	-	-	1	1.09
Biyoteknoloji	-	-	1	1.09	1	1.09
Besin Analizleri ve Beslenme	1	1.09	-	-	1	1.09
Toplam	**87**	**94.57**	**5**	**5.43**	**92**	**100**

Toplamda 18 farklı anabilim dalının olduğu belirlenmiştir. Bu tezlerden beslenme ve diyetetik (36), beden eğitimi ve spor (25) anabilim dallarının, çoğunlukta olduğu görülmektedir. Beslenme ve diyetetik anabilim dalında 2; beden eğitimi ve spor, anatomi, biyoteknoloji anabilim dallarında ise 1'er doktora tez çalışması bulunmaktadır.

Araştırma parametresinde araştırma yöntemlerine göre dağılım

Çalışma bulguları kapsamında ilgili tezlerde hangi yöntemler kullanılarak yazıldığı belirlenmek istenmiş ve bu yöntemler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo. 4. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Nitel	5	5,43	-		5	5,43
Nicel	86	93,48	1	1,00	87	94,57
Toplam	**91**	**98,91**	**1**	**1**	**92**	**100**

Toplamda 92 tez incelenmiş, bu tezlerden 8'ine işlem kısıtlılığı sebebiyle künyelerinden (özet vb.) ulaşılmıştır. İlgili tezlerden 87'si nicel, 5'i nitel yöntem kullanılarak yazılmıştır. Bu tezlerden sadece 1'i doktora derecesinde ve nicel yöntemle yazılan tezler arasındadır.

Araştırma parametresinde üniversitelere göre dağılım

Araştırmada konuya ilişkin yazılmış tezlerin hangi üniversitelerde olduğu araştırılmış ve bu üniversiteler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Gazi Üniversitesi	5	5.43	1	1.09	6	6.52
Ankara Üniversitesi	3	3.26	1	1.09	4	4.35
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Selçuk Üniversitesi	4	4.35	-	-	4	4.35
Ege Üniversitesi	2	2.17	-	-	2	2.17
Erzurum Teknik Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
İstanbul Aydın Üniversitesi	4	4.35	-	-	4	4.35
Hacettepe Üniversitesi	3	3.26	1	1.09	4	4.35
Haliç Üniversitesi	6	6.52	-	-	6	6.52
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2	2.17	-	-	2	2.17
İnönü Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Okan Üniversitesi	6	6.52	-	-	6	6.52
Marmara Üniversitesi	3	3.26	-	-	3	3.26
Adnan Menderes Üniversitesi	2	2.17	-	-	2	2.17
Mardin Artuklu Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Afyon Kocatepe Üniversitesi	-	-	1	1.09	1	1.09
Yeditepe Üniversitesi	3	3.26	1	1.09	4	4.35
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
İstanbul Gelişim Üniversitesi	7	7.61	-	-	7	7.61
Fırat Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Başkent Üniversitesi	4	4.35	-	-	4	4.35
İstanbul Gedik Üniversitesi	3	3.26	-	-	3	3.26
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	2.17	-	-	2	2.17
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Trakya Üniversitesi	3	3.26	-	-	3	3.26

Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi	2	2.17	-	-	2	2.17
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Hitit Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Giresun Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Uludağ Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Dumlupınar Üniversitesi	2	2.17	-	-	2	2.17
Aksaray Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Erciyes Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Muğla Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Cumhuriyet Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Niğde Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Kırıkkale Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Lefke Avrupa Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Yakın Doğu Üniversitesi	1	1.09	-	-	1	1.09
Toplam	**87**	**94.57**		**5.44**	**92**	**100**

Sporcu beslenmesi üzerine yayımlanmış olan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde toplam 41 farklı üniversitenin bulunduğu belirlenmiştir. En fazla %7.61 ile İstanbul Gelişim Üniversitesi; %6.52 oranla Haliç Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi; %4.35 oranla Selçuk Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Başkent Üniversitesi ve bunlar dışında 2 üniversitenin de KKTC'nde bulunan üniversiteler olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma parametresinde yayımlandığı dile göre dağılım

Çalışmada daha çok hangi dil kullanıldığını belirlemek için tezlerin yayımlandığı dil Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Yayımlandığı Dile Göre Dağılımı

Tez Türü	**Türkçe**		**İngilizce**		**Toplam**	
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Yüksek Lisans	83	90,22	4	4,35	87	94,57
Doktora	5	5,43	-	-	5	5,43
Toplam	**88**	**95,65**	**4**	**4,35**	**92**	**100**

Araştırılan konuya ilişkin yayımlanan çalışmaların metin dilinin %95,65'lik bir oranla Türkçe olarak tercih edildiği, %4,35'inin ise ingilizce dilinde yazıldığı görülmektedir. İngilizce olarak yazılan tezlerin hepsinin yüksek lisans derecesinde yayımlandığı belirlenmiştir.

Araştırma parametresinde enstitülere göre dağılım

Çalışmaların enstitülere göre ayrımı tespit edilmiş ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
	n	%	n	%	n	%
Sağlık Bilimleri	61	66.30	4	4.35	65	70.65
Fen Bilimleri	1	1,0.	1	1.09	2	2.17
Sosyal Bilimler	10	10.87	-	-	10	10.87
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	14	15.22	-	-	14	15.22
Eğitim Bilimleri	1	1.09	-	-	1	1.09
Toplam	**87**	**94.57**	**5**	**5.43**	**92**	**100**

Tezlerin enstitülere göre dağılımı neticesinde enstitüler; sağlık bilimleri, fen bilimleri, sosyal bilimler, eğitim bilimleri ve lisansüstü eğitim enstitüsü olmak üzere 5 gruba ayrılmış ve bu şekilde incelenmiştir. Buna göre %70.65 oranıyla sağlık bilimleri enstitüsünün yüksek çoğunlukta olduğu ve bunun %4.35'ini doktora düzeyinde yapılan çalışmaların karşıladığı belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Spor bilimlerinin önemli alanlarından biri olarak kabul edilen beslenme, aktif bireyler, sporcular, antrenörler ve sağlık profesyonelleri tarafından bilinmesi ve uygulanması gereken kritik bir konudur. Spor beslenmesi, spor bilimlerinin önemli dallarından biri olarak sporcunun genel sağlığını ve spor performansını etkileyen, dolayısıyla üzerinde titizlikle durulması gereken bir alandır. Bu nedenle, sporcuların beslenme bilgilerini edinmeleri ve bu bilgileri pratikte uygulamaları, başarılı bir spor kariyeri için elzemdir (Şakar, 2010). Beslenme ile enerji dengesinin etkili bir şekilde kullanılması, sporcuların belirledikleri hedeflere ulaşmalarında kritik bir rol oynamaktadır. Şampiyon sporcuların beslenme durumu incelendiğinde, kişisel beslenme programlarının diğer sporculardan belirgin bir şekilde farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılık, her sporcunun bireysel ihtiyaçlarına, antrenman düzeyine ve yarışma hedeflerine göre özelleştirilmiş bir yaklaşımı gerektirmektedir (Üstdal ve Köker., 1991). Beslenme ile spor performansı arasındaki bu sıkı ilişki, bilimsel çalışmalarla desteklenmiş ve sporcuların en iyi sonuçları elde edebilmeleri için dengeli ve yeterli beslenmenin önemi vurgulanmıştır. Sporcu beslenmesi alanındaki araştırmalar, sporcuların antrenman ve müsabaka süreçlerinde ihtiyaç duyduğu enerjiyi, proteinleri, karbonhidratları, yağları ve mikro besinleri doğru zamanlama ile almalarının performans üzerindeki olumlu etkilerini kanıtlamaktadır.

Son yıllarda sporcu beslenmesi üzerine olan ilgi artmıştır (Morton ve Close., 2015). Bu bakımdan "sporcu beslenmesi ile ilgili yayımlanmış olan lisansüstü tezlerin durumu nasıldır?" sorusuyla yola çıkılmıştır. Bu çalışmada Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden "Sporcu beslenmesi" şeklinde arama yapılarak ilgili lisansüstü çalışmalara ulaşılmıştır. 20.02.2024 tarihine kadar toplamda 92 adet çalışma bu kapsamda incelenmiş ve çeşitli parametrelerle analiz edilmiştir. Bu çalışmalardan 8'ine işlem kısıtlılığı sebebiyle künyelerinden (özet vb.) erişim sağlanmıştır. Araştırmada sporcu beslenmesi şeklinde arama yapılması ve yalnızca Ulusal Tez Merkezi veri tabanının kullanılmış olması, çalışmanın diğer bir kısıtlılığını oluşturmaktadır. Analiz neticesinde çalışmanın sonuçları incelendiğinde 87 yüksek lisans, 5 doktora tezinin varlığı tespit edilmiştir. Bu tezlerin yalnızca 4'ü ingilizce olarak yüksek lisans düzeyinde yazılmıştır. Çalışmaların yıllara göre sınıflandırılmasında bu konu üzerinde yazılmış ilk çalışmaların 1986 yılında yapılmış yüksek lisans çalışmaları olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2017 yılıyla beraber yazılan tezlerde artış olduğu saptanmıştır. Tezler konularına göre sınıflandırıldığında çoğunlukla beslenme ve diyetetik ve spor konuları üzerinde çalışıldığı görülmektedir. Bunlar dışında halk sağlığı, anatomi, gıda mühendisliği, biyokimya, biyofizik ve sağlık eğitimi konularında da çalışmaların varlığı tespit edilmiştir. Enstitü olarak sınıflandırılma yapıldığında sağlık bilimleri enstitüsünün ağırlıkta olduğu belirlenmiştir. Konu itibariyle beslenmenin bu alan kapsamında değerlendiriliyor olması bu sonucun bir göstergesidir. Ortaya çıkan diğer bir sonuçta ilgili alanda yazılan tezlerin en fazla İstanbul Gelişim Üniversitesi, Haliç Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Başkent Üniversitesinde hazırlandığıdır. Toplamda 41 farklı üniversitenin bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmanın anabilim dallarına göre sınıflandırılması sonucunda 18 farklı anabilim dalının bulunduğu belirlenmiştir. Beslenme ve diyetetik anabilim dalının ilk sırada olduğu dikkat çekmektedir.

Spor alanında bibliyometrik olarak Yersüren ve Özel'in (2020) yapmış oldukları boş zaman ve rekreasyon, Yaraş ve Göksel'in (2023) sporda insan kaynakları, Murathan ve diğerlerinin (2020) fiziksel aktivite, Yıldırım'ın (2021) spor turizminin gelişimi, Belli ve Saraçoğlu'nun (2023) espor başlıklı bilimsel araştırmalar gibi konular üzerinde çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Ancak sporcu beslenmesi üzerine yayımlanmış herhangi bir bibliyometrik çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın sonuçları önem arz etmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda spor endüstrisinin gitgide

büyümesiyle ileriki yıllarda yapılacak bu tarz bir çalışmanın, yapılan bu çalışma ile karşılaştırılarak mevcut durum analizinin yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranında katkıda bulunmuştur.
2. **Çıkar çatışması:** Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.
3. **Etik Raporu:** Araştırmada herhangi bir canlıya ait veri kullanılmayacağı için etik kurul onayı gerekmemektedir.
4. **Araştırmanın Modeli:** Araştırma makalesidir.

Kaynakça

Al, U., & Çoştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, *21*(2), 142-163.

Arslan, M. (2018). Beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite düzeylerinin analizi: Marmara Üniversitesi öğretim üyeleri üzerine bir çalışma. *Dicle Tıp Dergisi / Dicle Med* J, *45* (1), 59-69. https://doi.org/10.5798/dicletip.407246

Batman, O., Sarıışık, M., & Gökçe, A. (2015). Öğrencilerin beslenme alışkanlıklarına dair kısıtlar nelerdir? Yükseköğrenim öğrencileri üzerine bir araştırma. *In International Conference On Eurasian Economies* (257-265).

Batmaz, H. (2018). *Yetişkinler için beslenme bilgi düzeyi ölçeği geliştirilmesi ve geçerlik-güvenirlik çalışması.* (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Baysal, A. (2018). *Beslenme*.18. Basım, Hatipoğlu Yayınları.

Beck, K. L., Thomson, J. S., Swift, R. J., & Von Hurst, P. R. (2015). Role of nutrition in performance enhancement and postexercise recovery. *Open Access Journal of Sports Medicine*, 259-267. https://doi.org/10.2147/OAJSM.S33605

Belli, E., & Saraçoğlu, Y. (2023). Espor başlıklı bilimsel araştırmaların bibliyometrik analizi. *Sportive*, 6(2), 52-66. https://doi.org/10.53025/sportive.1308802

Burke, L., & Maughan, R. (2007). *Nutrition for athletes: The benefits of eating well*. International Association of Athletics Federations.

Chmiliar, L. (2010). Multiple-Case Designs. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of Case Study Research* (pp 582-583). USA: SAGE Publications.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.

Çakır, Z., & Coşkuntürk, O. S. (2022). Beden eğitimi ve spor yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin sporcu beslenme bilgi düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 105-118. https://doi.org/10.30769/usbd.1210763

Donthu, N., & Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Erdi, E. (2022). *Vücut geliştirme sporu ile ilgilenen antrenörlerin sporcu beslenmesi ile ilgili bilgi düzeyleri ve takviye edici gıda ürünleri kullanımı hakkında pratiklerinin saptanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Ersoy, G. (2013). *Fiziksel uygunluk (fitness) spor ve beslenme ile ilgili temel öğretiler*. Ata Ofset Matbaacılık.

Ersoy, G. (2016). *Fiziksel uygunluk (fitnes) spor ve beslenme ile ilgili temel öğretiler*. Nobel Tıp Kitapevleri.

Ersoy, G., & Hasbay, A. (2008). *Sporcu beslenmesi. T.C. Sağlık Bakanlığı. Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığı*. Klasmat Matbaacılık.

Güneş, Z. (2005). *Spor ve beslenme*. Nobel Yayın Dağıtım.

Güneş, Z. (2016.) *Spor ve beslenme antrenör ve sporcu el kitabı*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Gürsoy, R., Aktaş, Ö., & Dane, Ş. (2001). Beslenme ve besinsel ergojenikler ı : karbonhidrat, yağ ve proteinler. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *1*(2), 19-27.

Hamamcılar, O., Nefes, A., Kocahan, T., & Hasanoğlu, A. (2020). Sporcularda basit şeker tüketiminin ağız ve diş sağlığına etkisinin incelenmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, *12*(1), 58-64. https://doi.org/10.5336/sportsci.2019-70418

Insel, P., Turner, R. E., & Ross, D. (2004). *Nutrition* (2nd ed.). Jones and Bartlett Publishers.

Jeukendrup, A. E. (2017). Periodized nutrition for athletes, *Sports Med*, *47*(1), 51–63. https://doi.org/10.1007/S40279-017-0694-2

Juzwıak, C. R. (2016). Reflection on sports nutrition: Where we come from, where we are, and where we are headed. *Rev. Nutr*., *29*(3), 435-444. https://doi.org/10.1590/1678-98652016000300013

Kaçar, M., & Yeşilkaya, B. (2020). Profesyonel kadın futbolcuların beslenme alışkanlıklarının araştırılması. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*. 4(2), 116-26. https://doi.org/10.30769/usbd.783905

Kårlund, A., Gómez-Gallego, C., Turpeinen, A. M., Palo-Oja, O. M., El-Nezami, H., & Kolehmainen, M. (2019). Protein supplements and their relation with nutrition, microbiota composition and health: is more protein always better for sportspeople? *Nutrients*, 11(4), 1-19. https://doi.org/10.3390/nu11040829

Kavas, A. (2000). *Sağlıklı yaşam için doğru beslenme*. Literatür Yayıncılık.

Kocatepe, D., & Tırıl, A. (2015). Sağlıklı beslenme ve geleneksel gıdalar. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *3*(1), 55-63.

Law, R., & Cheung, P. (2008). An analysis of publications in leading tourism journals and its implications. *Journal of China Tourism Research*, *4*(1), 78- 97.

McArdle, W. D., Katch, F. I., & Katch, V. L. (2007). *Exercise physiology: Energy, nutrition, and human performance* (6th ed.). Lippincott Williams & Wilkins.

Merdol, T. K. (2004). Türkiye'ye özgü beslenme rehberi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, *33*, 1-69.

Morton, J. P., & Close, G. L. (2015). Current controversies in sports nutrition. *European Journal of Sport Science*, *15*(1), 1-84.

Murathan, G., Murathan, F., & Bozyılan, E. (2020). "Fiziksel aktivite" konulu tezlerin bibliyometrik analizi (2002-2019). *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *14*(2), 158-167.

Özdemir, G. (2010). Spor dallarına göre beslenme. *Spormetre*, *8*(1),1-6. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000169

Paker, H.S. (1996). *Sporda beslenme*. Gen Matbaacılık.

Potgieter, S. (2013). Sport nutrition: A review of the latest guidelines for exercise and sport nutrition from the American College of Sport Nutrition, the International Olympic Committee and the International Society for Sports Nutrition. *South African journal of clinical nutrition*, *26*(1), 6-16. https://doi.org/10.1080/16070658.2013.11734434

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, *25*, 348-349.

Rodriguez, G., Moreno, L. A., Blay, M. G., Blay, V. A., Garagorri, J. M., Sarría, A., & Bueno, M. (2004). Body composition in adolescents: Measurements and metabolic aspects. *International Journal of Obesity*, *28*(3), S54-S58.

Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(2), 419-426.

Süel, E., Şahin, İ., Karakaya, M. A., & Savucu, Y. (2006). Elit seviyedeki basketbolcuların beslenme bilgi ve alışkanlıkları. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi*, *20*(4), 271-275.

Şakar, Ş. (2010). Sporcularda sağlıklı beslenme. *Turkiye Klinikleri Cardiology-Special Topics*, *3*(2), 42-52.

Şanlıer, N., Adanur, E., Uyar, G. Ö., Elibol, E., Coşkun, A. B, Erdoğan, R., & Bozbaş, E. (2017). Gençlerin beslenme ve gıda güvenliğine ilişkin bilgi ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *25*(3), 941-956.

Üstdal, K. M., & Köker, H. A. (1991). *Spor dallarında beslenme ve yüksek performans bilgisi*. Can Ofset Matbaacılık.

Yaraş, A., & Göksel, A. G. (2023). Sporda insan kaynakları konusunda yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Turkish Studies-Social Sciences*, *18*(1), 313-330.

Yersüren, S., & Özel, Ç. H. (2020). Boş zaman ve rekreasyon konulu tezler üzerine bibliyometrik bir çalışma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 1139-1159. http://dx.doi.org/10.26677/TR1010.2020.387

Yıldırım, O. (2021). Ulusal alan yazında spor turizminin gelişimi: Lisansüstü tezler üzerine bibliyometrik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43). https://doi.org/10.30794/pausbed.758640

Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *14*(2), 65-79. https://doi.org/10.24010/soid.335082

Yılmaz, E., Kumartaşlı, M., & Koçyiğit, B. (2020). Elit boksörlerin beslenme alışkanlıkları ve bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 269-279. https://doi.org/10.38021/asbid.807851

Yurdakul, M., & Bozdoğan, A. E. (2022). Web of Science veri tabanına dayalı bibliyometrik değerlendirme: Fen eğitimi üzerine yapılan makaleler. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, *7*(1), 72-92.

Extended Abstract

Sports nutrition is supported by exercise physiology and biochemistry. Increasing the athlete's quality of life, maintaining his competitive performance, ensuring his self-improvement and easy recovery against injuries that may arise, and creating nutrition programs by making this a habit, constitute the basis of athlete nutrition (Kaçar and Yeşilkaya, 2020). However, it is important to use appropriate nutrients in the nutrition of athletes. The balanced use and adequate consumption of basic nutrients play a very effective role in ensuring the continuity of the athlete's performance and reaching the maximum level of training (Süel et al., 2006). Today, sports nutrition includes appropriate nutritional intake to increase and improve athletes' performance and maintain their general health. Proper nutrition contributes to an increase in the training efficiency of athletes, a decrease in the risk of injury and a shortening of recovery times. In addition, proper nutrition helps athletes optimize their body composition and balance their energy levels (Çakır and Coşkuntürk, 2022). Therefore, sports nutrition is very vital.

The aim of this study is to determine the bibliometric properties of postgraduate theses written on "athlete nutrition" in Turkey. For this purpose, bibliometric analysis technique was used in the research. The main purpose of the bibliometric method is to analyze the relationships between studies on a subject or especially in the academic field and evaluate them numerically as a result (Donthu et al., 2021; Yılmaz, 2017). Within the scope of the study, research population consists of the scanning results made between 01.01.2024 / 20.02.2024 in the records obtained from the YÖK National Thesis Center between 1986 and 2024 in Turkey. In this context, a total of 92 theses were examined. Relevant theses were accessed by searching "Athlete Nutrition" on the National Thesis Center database. Of the theses examined, 87 were master's theses and 5 were doctoral theses. Various parameters were used in the bibliometric analysis of the relevant theses (according to the years of the theses, the language in which they were published, research methods, departments, universities, institutes, subjects) and the result was reached. Percentage and frequency analysis were included in the evaluation of the data.

As a result of the analysis, when the results of the study were examined, it was determined that there were 87 master's theses and 5 doctoral theses. Only 4 of these theses were written in English at the master's level. When the studies are classified according to years, it is seen that the first studies written on this subject were master's studies conducted in 1986. However, it was determined that there was an increase in the number of theses written in 2017. It is possible to say that this situation is related to the increasing interest in sports in recent years. When theses are classified according to their subjects, it is seen that they mostly focus on nutrition, dietetics and sports. Apart from these, studies on public health, anatomy, food engineering, biochemistry, biophysics and health education have also been identified. When bibliometrically written articles in the field of sports are examined, Yersüren and Özel's (2020) study of leisure and recreation, Yaraş and Göksel's (2023) human resources in sports, Murathan et al.'s (2020) physical activity, Yıldırım's (2021) sports. It has been determined that he has studies on topics such as the development of tourism and scientific research titled e-sports by Belli and Saraçoğlu (2023). However, there is no bibliometric study on sports nutrition. In this context, the results of the study are important. Researchers who are interested in the subject can provide new perspectives to the research by conducting different scans.

When classifying as an institute, it was determined that the health sciences institute was predominant. The fact that nutrition is evaluated within the scope of this field is an indication of this result. Another result is that the theses written in the relevant field were mostly prepared at Istanbul Gelişim University, Haliç University, Gazi University, Selçuk University, Istanbul Aydın University and Başkent University. It was determined that there are 41 different universities in total. As a result of the classification of the research according to the main branches of science, it was determined that there are 18 different main branches of science. It is noteworthy that the department of nutrition and dietetics comes first. The limitation of the study is that the research was searched in the form of sports nutrition and only the YOK Thesis database was used. It is thought that such a study, which will be conducted in the coming years as the sports industry gradually grows, will contribute to the literature by comparing and analyzing the current situation.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Bir Siyasetname Olarak İdris-i Bitlisî'nin Kânûn-i Şâhenşâhî'si

Neslihan Fulin*

Öz: Devlet yönetimi hakkında mühim bilgiler içeren siyasetnameler, bir devlet nasıl iyi yönetilir, devlet yöneticilerinde bulunması gereken vasıflar nelerdir sorularına yanıt veren önemli kaynaklardandır. Siyasetnameler Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik, sosyal yapısı hakkında bilgiler içermesi bakımından da önemlidir. Osmanlı Devleti'nin kültür ve fikir hayatına bakıldığı vakit siyasetnamelerin oldukça geniş yer kapladığı görülmüştür. Çalışmanın temelini oluşturan *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eser de Osmanlı döneminde yazılmış en iyi siyasetname ve nasihatnamedir. Eser İdris-i Bitlisî tarafından Yavuz Sultan Selim döneminde kaleme alınmıştır. Eserde müellif iyi bir devlet yöneticisi nasıl olmalıdır sorusuna yanıt aramıştır. Yanıt olarak da iyi bir devlet yöneticisinin adaletli, merhametli, iffetli, bilgili ve cömert olması gerektiğini vurgulamıştır. İdris-i Bitlisî bu eserde yöneticileri Allah'ın gölgesi, devleti ve halkı da Allah'ın emaneti olarak görmüş, devlet yöneticilerine iyi olma hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. İdris-i Bitlisî'nin *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eserinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada ideal devlet yönetimi ve devlet yöneticilerinde bulunması gereken faziletler anlatılmıştır. Devlet yönetimi hususunda deneyimi olan İdris-i Bitlisî'nin dönemin yönetimi ile ilgili tespitleri ve devlet yöneticilerine vermiş olduğu nasihatler ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, İdris-i Bitlisî, Kânûn-i Şâhenşâhî, Devlet Yönetimi

İdris-i Bitlisî's Kânûn-i Şâhenşâhî As a Politic

Abstract: Politicnames, which contain important information about state administration, are important sources that answer the questions of how a state can be governed well, what are the qualities that should be found in state administrators. Political books are also important in terms of containing information about the political, economic and social structure of the Ottoman Empire. When we look at the cultural and intellectual life of the Ottoman Empire, it is seen that political books occupy a very large place. *Kânûn-i Şâhenşâhî*, which forms the basis of the study, is the best political book and advice book written in the Ottoman period. The work was written by İdris-i Bitlisî during the reign of Yavuz Sultan Selim. In the work, the author sought an answer to the question of how a good state administrator should be. As an answer, he emphasized that a good state ruler should be just, merciful, chaste, knowledgeable and generous. In this work, İdris-i Bitlisî saw the rulers as the shadow of God, the state and the people as God's trust, and advised the state rulers to be good. In this study, which is based on İdris-i Bitlisî's *Kânûn-i Şâhenşâhî*, the ideal state administration and the virtues that should be found in state administrators are explained. İdris-i Bitlisî, who had experience in state administration, revealed his determinations about the administration of the period and the advice he gave to state administrators.

Keywords: Siyasetname, İdris-i Bitlisî, Kânûn-i Şâhenşâhî, State Administration

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8955-3298, neslihanfulin23@gmail.com.

Cite as/ Atıf: Fulin, N. (2024). Bir siyasetname olarak İdris-i i Bitlisî *Kânûn-i Şâhenşâhî'si Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 528-543. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1480807

Received/Geliş: 8 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul: 23Apr/Nisan 2025

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Giriş

Devlet adamlarına ve yöneticilerine öğüt verecek bilgiler içeren, daha iyi bir devlet yönetiminin sağlanmasını amaçlayan eserlere siyasetname denilmektedir. Siyasetnameler, hükümdarlarda ve devlet yöneticilerinde bulunması gereken özelliklerin tespit edilmesi, devlet yönetiminin şartlarının ve esaslarının irdelenmesi, sosyal yapı ve sorunları eleştirel açıdan ele alarak çözüm yollarının üretilmesi, hükümdarların ve devlet yöneticilerinde bulunması gereken özelliklerin tespit edilmesi ve sosyal yapıdaki problemlere çözüm önerileri üretilmesi açısından bugüne ışık tutan önemli eserlerdir (Ergan, 1999: 27-28). Siyasetnameler, sorun tespitleri ve tavsiyeleri bakımından incelendiğinde en çok adalet konusu ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra adalet ekseni çerçevesinde rüşvet, adam kayırma, yolsuzluk gereksiz harcamalar ve israf konuları da işlenmektedir (Ateş&Dağ, 2016: 1).

Devlet idaresi tecrübesine sahip olan kişilerin ele aldığı siyasetnamelerin (Köse, 2009: 298) Osmanlı siyasal düşüncesinde ve hayatında önemli olduğu kadar sosyal, iktisadi ve hukuki açıdan da büyük bir önem arz ettiği görülmüştür. Çalışmada ele alınan *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eser ise Akkoyunlu hükümdarlarından sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren İdris-i Bitlisî'nin kaleme aldığı bir siyasetname örneğidir (Yılmaz, 2009: 307). İdris-i Bitlisî'nin Farsça olarak ele aldığı bu eserin temel konusu nizam-ı âlemdir. Nizam-ı âlem anlayışından yola çıkan İdris-i Bitlisî bu eserde topluma güç veren dini ve ahlaki değerlere önem vererek devlet yöneticilerinde bulunması gereken vasıflardan söz etmiştir. Padişahların, naiblerin, vezirlerin ve ehl-i kalemin nasıl bir ahlaka, erdemliğe ve bilgeliğe sahip olması gerektiğini belirtirken çeşitli tavsiyelerde de bulunmuştur. Kânûn-i Şâhenşâhî giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Müellif eserin adından bahsettikten sonra eseri niçin yazdığını açıklamıştır. Eserin mukaddime kısmında müellif, saltanatın anlam ve gerekliliğinden bahsetmektedir. Saltanat ve hilafete sahip olan kişinin Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu; bu sebeple halife olacak kişinin asil ve yüce ahlaklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Birinci bölümde müellif, saltanat ve hilafete sahip olan sultan ve padişahları yok olma ve azalma tehlikesinden koruyacak ilkeleri belirtmiştir. İkinci maksat başlığı altındaki bölümde müellif, saltanat tahtına oturan hükümdarın ahlaki değerlere sahip olması gerektiğini belirtmiş, tebaanın ve ordunun komutanı olacak kişiye yakışan ahlaki erdemleri açıklamıştır. Bunları iffet ahlâkı, şecaat ahlâkı, hikmet ahlâkı ve adalet ahlâkı adı altında açıklamıştır. Üçüncü bölümde sultanlık makamına layık amel ve faaliyetler başlığı altında müellif, sultanlık tahtına, sultanlık ve emirlik rütbesine layık amel ve faaliyetlerden bahsetmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise İdris-i Bitlisî, dünya devleti ile ebedi saltanat elde etmenin mahiyeti hakkında bilgi vermiştir. İki cihan devletinin kazanılması ve ebedî saltanatın tamamlanması için bazı şartların olması gerektiğinden bahsetmiştir.

Amaç

Devlet yönetiminde din ilkesi, adalet ilkesi, liyakat ve düzen ilkesi önemli hususlar olup bu hususlar ile devletin başarısı arasında bir bağlantı söz konusudur. Buna göre devlet ve yönetim ilişkisi açısından ele alınan bu çalışmada İdris-i Bitlisî'nin devlet yönetimine ilişkin görüşleri, *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eseri üzerinden incelenmiştir. Bu incelemeyle müellifin devlet yöneticilerinde bulunması gereken özelliklere, vazifelere ve devletlerin bekasını sağlayan adalet anlayışına yönelik düşünceleri ve tavsiyeleri konu edinilmiştir. Bu çalışma, İdris-i Bitlisî'nin *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eseri ele alınarak iyi bir devlet yöneticisi nasıl olmalı sorusunu cevaplamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak siyasetname türü hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise İdris-i Bitlisî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eser üzerinden devlet yönetimi ve devlet yöneticilerinde bulunması gereken vasıflar belirtilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Pervin Seval Esen ve Esengül Uzunoğlu Sayın tarafından Türkçeye çevrilen *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eser kaynak olarak ele

alınmıştır. Bunun dışında konuya yönelik kitaplar, makaleler ve ansiklopedi maddeleri incelenmiş ve bazı bulgulara ulaşılmıştır.

Bulgular

Siyasetnameler

Siyasetnamelerin Konusu

Arapça "siyaset" Farsça "nâme sözcüklerinden oluşan siyasetname devlet yönetimine ait eserlerin ortak adı olarak kullanılmıştır (Adalıoğlu, 2009: 304). Siyasetnamelerde yönetime dair esaslar ve devlet yöneticilerinin özellikleri belirtilirken padişahlara, devletin ileri gelenlerine yol gösterilmekte ve tavsiyelerde bulunulmaktadır (Bilgin, 2012: 37). Siyasetnamelerde genel olarak saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışına göre devlet en uygun nasıl yönetilir ve buna hangi yollardan ulaşılacağı gösterilir. Kötü yönetimin zararları ve toplumun durumu anlatılarak devlet yöneticilerine öğütlerde bulunulur (Levend, 1963: 168). Siyasetnameler çoğunlukla ya sultanlar ya vezirler için yazılırlar veya genel olurlar. Sultanlar için yazılan siyasetnameler; *Nasîhatu'l-Mulûk, Zahiratu'l-Mulûk ve's Salâtîn, Tuhfetu'l-Mulûk, Enisu'l Mulûk* vb. isimlerle anılmaktadır. Bunlarda saltanatın esasları ve şartları, sultanda bulunması gereken vasıflar, sultanın halk ile olan ilişkisi, halkın sultana karşı olan vazifeleri, sultanın dini ve ahlaki görevleri, saltanatın devam etmesi için gerekli olan şartlar konu edinilmiştir. Vezirlere yönelik yazılan siyasetnameler ise *Nasîhatu'l-Vüzerâ, Hadikatu'l-Vüzerâ, Miratü'l- Vüzerâ, Tuhfetu'l- Vüzerâ* ve *Asaf-nâme* gibi isimler almaktadır. Vezirlerle ilgili olan siyasetnamelerde vezir olmak için gerekli olan şartlar, vezirlerin vazifeleri, sultanlara karşı olan sorumlulukları, halka karşı olan tavrı, iyi vezirde bulunması gereken özellikler anlatılmıştır. Genel olan siyasetnameler vardır ki onlarda da rüşvet, adalet, siyaset, ibadet, tasavvufi âlemin yaradılışı gibi her türlü konu işlenir (Uğur, 2001: 4).

Siyasetnamelerin içeriğine genel anlamda bakıldığında şu hususlar ön planda yer almaktadır: Saltanatın temeli adalet olup cömertlik ve yiğitlik saltanatı kuvvetlendiren unsurlardır. Hükümdar sahip olduğu nimetin şükrünü reaya ve tebaaya adaletli davranarak ödemelidir. Hükümdarda bulunması gereken faziletler (cömertlik, adalet ve şecaat vb.), kaçınılması gereken vaziyetler (cimrilik, zulüm, gurur, kibir vb.), dinin ve ahlakın emrettiği hususlar (hak yememek, şefkat, rahmet, çabuk öfkelenmemek vb.), danışmanın yararları, devlet işlerinin ehil kimselere verilmesi, derecelerinin koruyup kollanması, reaya ve tebaanın durumu, tımar ve zeamet erbabının hali, maliye ve hazineye ilişkin nasihatler, hükümdarın nedimleri, musahipleri ve yakınları, hükümdarın bilginlere, kadılara ve vezirlere karşı tavrı, hükümdarın halk ile olan ilişkisi, halkın şikâyetini dinlemesi, hükümdarın askerlere karşı tavrı ve maaşlarını zamanında vermesi, işbaşındakilerin halka zulmü, şeriatın getirdiği cezalar, memurların görev koşulları, diğer memleketlerle olan ilişkiler, cenk yasa ve töreye uyma, düşmana karşı gösterilen tutum, sarayın durumu, yönetim işleri, memleket yönetiminin dayandığı esaslar, bir devletin yıkılmasındaki nedenler siyasetnamelerin başlıca konularını oluşturmaktadır (Levend, 1963: 169-170).

Devlet yöneticilerine yönelik sunmuş olduğu bilgilerle siyasetnameler, siyasal ve toplumsal bir rehber niteliğinde olup Türk yönetim düşüncesinde ve siyasi hayatında önemli yere sahiptirler. Siyasetnameler siyasi bir kaynak olmanın yanı sıra sosyal, iktisadi, hukuki ve tarihî konularda da önemli bilgiler ihtiva eden birinci dereceden kaynak niteliğindedir.

Siyasetnamelerin Ortaya Çıkışı

Bir kısmı günümüze ulaşan ve devlet adamları tarafından yazılan siyasetnamelerin, ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Bu tür yazıların eskiden beri Doğu'da var olduğu söylenmiştir. Sasanilerin son dönemlerinde hükümdara öğütler vermek amacıyla yazılan nasihat kitapları pendnâme, andarznâme olarak anılmıştır. İslamiyet'ten sonra bu Doğu (İran-Hind) kökenli eserler Arapça'ya çevrilmiş olup ve bunların başında da *"Kelile ve Dimne"* adlı eser gelmektedir. Türk siyasi hayatı üzerinde etkisi oldukça fazla olan *"Kutadgu Bilig"* ve *"Nizamülmülk Siyasetnamesi"* de Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan siyasetname türü eserlerdir (Uğur, 2001: 1-3). Osmanlılardaki siyasetname türüne bakıldığında ise bunun örneklerini tercümelerin oluşturduğu görülmüştür.

Siyasetname geleneğinin klasikleri erken dönemlerde Türkçe'ye kazandırılmasıyla birlikte devlet yönetimi, yönetime yönelik yorumlar ve siyaset literatürü Osmanlı coğrafyasına da kazandırılmıştır. Osmanlılar döneminde yazılan ilk siyasetname *"Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ"* olup bu eser Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1401 yılında tamamlanmıştır. Dört bölümden meydana gelen bu eserde padişahlarda ve meliklerde bulunması gereken özellikler, kime karşı nasıl davranacakları, naiblerin, vezirlerin yapması gereken işler ve ulemanın görevleri anlatılmıştır. Bu dönemdeki diğer siyasetname türü Hüsâmeddin Amâsî'nin *"Mir'âtü'l-mülk"* adlı eseridir. Müellif bu eserinde Maverdi ve Gazali'den faydalanmıştır. II. Murat döneminde Arapça yazılan ve yine aynı dönemde Türkçe'ye çevrilen ve Kâsım b. Seydî el Hafız Ankaravî'nin kaleme aldığı *"Enisü'l-celîs'i"* de siyasetname türündendir. Bu eserin amacı sosyal adalet anlayışını dönemin padişahına telkinlemektir (Yılmaz, 2009: 306). İçeriği hakkında fazla bilgi bulunmayan *"Enisü'l-celîs'i"*in bir nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Ancak bu nüshanın istinsah tarihi belli değildir (Kâsım b. Seydî el Hafız Ankaravî, 2017: 27). 15. yüzyıl siyasetnamelerinden *"Tuhfetü's-selâtîn"*, Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilmiş olup eserde daha çok vezir ve emirlerin durumu ve halkla olan ilişkileri konu edilmiştir (Yılmaz, 2009: 306-307). 20 bab'dan oluşan ahlaki öğüt kitabı olan*"Tuhfetü's-selâtîn"*in yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Evirgen, 2025: 1). Siyasetname türünde 15. yüzyılda kaleme alınmış eserlerden biri de bu çalışmanın kaynağını oluşturan *Kânûn-i Şâhenşâhî*' dir. İdris-i Bitlisî'nin hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı bu eserde müellif, bilgilerini ve tecrübelerini aktarmıştır. Yer yer tasavvufi nükte ve teşbihlerle donatılan bu eserde müellif, Devvânî'ninki başta olmak üzere birçok ahlak kitabından faydalanmıştır. Eski bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan eser daha sonra Türkçe'ye çevrilmiştir (Özcan, 2000: 488).

Osmanlı Devleti, siyasi düşünce tarihi itibariyle İslam medeniyetinin bir parçası olarak kabul edilirken Osmanlı siyasetnameleri İslami siyasetname geleneğinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Altay, 2011: 1804). Bu bakımdan İslam siyaset düşüncesinin mirasçısı olan siyasetnamelerde kadim geleneğin birikimine sahip çıkılmış Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bölgelerdeki eski uygarlıkların ve kültürlerin birikimleri de göz önünde tutulmuştur (Yılmaz, 2009: 307). Osmanlı resmî ideolojisinin kaynakları olarak kabul edilen siyasetnameler, devrin sosyal ve siyasi düşüncesinin aktarılması açısından önemlidir. Osmanlı siyasetnamelerinde devletin korunması, halkın sosyal refahı, devlet ve toplum arasındaki intibak, iktidarın devam şartları, ülke düzenin sağlanması, adaletin süreklilik arz etmesi, belirlenen kurallar çerçevesinde müesseseleşme esas alınmıştır. Bu eserlerde yeni bir siyasal ve sosyal anlayış veya yönetim türleri tartışılmamıştır. Yazarların sosyal, siyasi ve idari yapıya yönelik tavsiyeleri ve siyaset anlayışları aksettirilmiştir (Yılmaz, 2009: 307).

İdris-i Bitlisî

Hayatı ve Kişiliği

Ünlü bir siyasetçi, tarihçi ve din âlimi olan İdris-i Bitlisî, 15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamıştır. II. Bayezid'e ve Yavuz Sultan Selim'e danışmanlık yapan İdris-i Bitlisî birçok ilim dalında eserler yazmıştır. II. Bayezid'in bilhassa Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlık döneminde Osmanlı sarayına hizmetlerde bulunarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok şehrin Osmanlı'ya katılmasında önemli katkısı olmuştur. Asıl adı İdris olan İdris-i Bitlisî'nin baba adı ve lakaplarıyla künyesi şu şekildedir: Mevlânâ Hakimeddin İdris Mevlânâ Hüsameddin Ali el-Bitlisî, lakap olarak da "Mevlânâ" ve "Hakimüddin" lakaplarını kullanmıştır. Aynı zamanda "Kemâlüddin" lakabıyla da zikredilmiş ve Bitlisli olduğu için "Bitlisî" diye anılmıştır. Şiirlerindeki mahlası ise "İdris" dir (Karataş vd., 2008: 27).

Dindar, iyi huylu, gönlü zengin, hitabeti düzgün, bilgili, iyi bir öğretici, kalemini incelikle ve ustalıkla kullanmasını bilen, devlete olan sevgisini gönlünde yaşatan, siyasetten anlayan kötülükten sakınan ve yardımsever bir kişiliğe sahip olan İdris-i Bitlisî soylu bir aileden gelmiştir (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 246). İdris-i Bitlisî'nin annesinin ismi hiçbir kaynakta belirtilmezken babasının ismi Mevlânâ Hüsameddin Ali el-Bitlisî olarak kaydedilmiştir. Babası Hüsameddin Ali mutasavvıf, âlim ve faziletli bir kişidir. Bazı kaynaklar Hüsameddin Ali'nin Sühreverdiyye tarikatına bağlı Şeyh Ammar bin

Yasir el-Bidlîsî'nin müridi olduğunu belirtirken (Karataş vd., 2008: 29) bazı kaynaklar ise Ahmet Yesevi hazretlerinin yolunda giden bir zat veya Yahya Şirvanî yoluna mensup Dede Ömer Rüşenî hazretlerinin öğrencilerinden bir şeyh olduğunu ifade etmiştir (Serdar, 2018: 21) Hüsameddin Ali, Diyarbakır'da iken Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayında divan kâtipliği görevini yapmıştır. Uzun Hasan 1469 yılında başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e nakledince Hüsameddin Ali'de ailesiyle birlikte Tebriz'e yerleşmiş ve burada Molla Cami'nin toplantılarına katılmıştır (Serdar, 2018: 21-22). Ömrünün son günlerini Tebriz'de geçiren Hüsameddin Ali, 1495 yılında burada defnedilmiştir (Karataş vd., 2008: 29). İlk tahsilini babasından alan İdris-i Bitlisî çok iyi bir eğitim görmüş Arapça ve Farsça dilleriyle birlikte akli ve dinî ilimleri en iyi hocalardan tahsil etmiştir. İlmî çalışmalarını ise Bitlis, Diyarbakır ve genç yaşta ailesiyle birlikte gittiği Tebriz çevresinde gerçekleştirmiştir (Karataş vd., 2008: 31-32).

Önceleri Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Yakub Bey'in yanında görev alan İdris-i Bitlisî, Şah İsmail'in Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırması ve Safevi saltanatını kurması ile İran'dan kaçmış ve Osmanlı Sarayı'na sığınmıştır. 1485 yılında II. Bayezid'e yazmış olduğu tebriknâme ile padişahın dikkatini çekmiş ve zamanla Osmanlı Sarayı'nda itibar kazanmıştır (Babinger, 1992: 51-52). Ayrıca İdris-i Bitlisî, II. Bayezid'in emri ile *"Heşt Bihişt"* adlı Osmanlı tarihini yazmaya başlamış ve otuz ay içerisinde tamamladığı eserini padişaha sunarak 50.000 akçe ile ödüllendirilmiştir. Daha sonraki zamanlarda ise II. Bayezid'in özel nişancısı olarak görevlendirilmiştir. Bu dönemde birçok hizmette bulunan İdris-i Bitlisî, 1511 yılında hac yolculuğuna çıkarak Mekke'ye ulaşmış ve II. Bayezid'in ölümüne kadar orada kalmıştır. II. Bayezid'in ölümünden sonra Yavuz Sultan Selim'in padişah olmasıyla İstanbul'a dönmüştür (Özcan, 2000: 486). Akabinde İdris'i Bitlisî Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girmiş ve onun doğu politikasında önemli rol almıştır. Yavuz Sultan Selim tarafından Amasya'daki ordugâhından defalarca Kürdistan'a gönderilmiş ve Kürdistan'ın bütün şehirlerinde (Bitlis, Amid ve Hasankeyf) çıkan ihtilal de başarı gösterince padişahın emriyle Kürdistan ona verilmiştir (Hammer, 2003: 166). Bunun dışında İdris-i Bitlisî bu dönemde İran Seferi'ne ve Çaldıran Savaşı'na katılmış, İranlıları yenerek Mardin'i fethetmiş Musul ve Urfa'yı Osmanlı topraklarına katmak için birtakım görüşmelerde bulunmuştur. Fethedilen memleketin iç düzenini güçlendirmiş, daha sonra Mısır Seferi'ne katılmıştır. Mısır'ın idaresine ilişkin arz ettiği düşüncelerini kabul ettirmek için padişahı ihtişamlı bir kaside ile övmüştür (Babinger, 1992: 52). Ömrünün son yıllarını İstanbul'da ilmî çalışmalar yaparak geçiren İdris-i Bitlisî bu sırada Kanuni Sultan Süleyman'a şark seferi konusunda önerilerde bulunmuştur. 65-70 yaşlarında vefat eden müellif, Eyüp'te eşi Zeynep Hatun'un yaptırdığı mescid civarındaki İdris Köşkü denilen yere gömülmüştür (Özcan, 2000: 486).

Eserleri

Tarih, siyaset, tıp, felsefe, tasavvuf, kozmografya, ahlak ilimleriyle uğraşan İdris-i Bitlisî Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere birçok eser kaleme almıştır. Eserlerine bakıldığı vakit şunları söylemek mümkündür:

1. Beyzavî Tefsiri Üzerine Hâşiye: Bu eser tamamlanmamış olup bazı ayetlere dair bilgiler bulunmaktadır. Eserin başında II. Bayezid'e sunulan Kaside-i Belîğa yer almaktadır.

2. Hakku'l Mübîn: Gülşen-i Râz sahibi Şeyh Mahmûd Şebüsterî'nin "Hakka'l-Yakîn risalesinin tefsiridir.

3. Şerh-i Tecrîd Hâşiyesi.

4. Şerh-i Hadîs-i Erbaîn.

5. Münâzaratü's - Savm ve'l - İyd: İdris-i Bitlisî bu eserini II. Bayezid'e takdim etmiştir.

6. Şerh-i Fusûsü'l - Hikem.

7. Kânûn-i Şâhenşâhî: Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilen bu eser Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bu eserde ahlak ve siyaset konu edilmiştir.

8. Şerh-i Manzûme-i Gülşen-i Râz.

9. Mir'atü'l - Cemal: Farsça yazılan bu eser II. Bayezid'e sunulmuştur. Ahlak ve siyasetten bahsedilen bu eser öğretici türdendir.

10. Kenzü'l - Hafî fî Beyan-ı Makamati's Sofî.

11. El - Ebâ an Mevâkii'l - Vebâ: Bu eser I. Mahmud döneminde ulema olan Bitlisli Mehmed Salih Efendi tarafından tercüme edilmiştir.

12. Heşt - Bihişt: Bu eser, Osman Gazi'den II. Bayezid dönemine kadarki süreci ele almıştır. Yani eserde sekiz padişah döneminden bahsedilmiştir. Daha sonra oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi tarafından bu esere zeyl yazılmıştır. Sultan I. Mahmud'un emri ile Vanlı Abdülbâkî Sa'di Efendi tarafından eser tercüme edilmiş bu ise Hamidiye Kütüphanesindedir.

13. Terceme-i Hayatü'l - Hayavan: Bu eserde İdris-i Bitlisî'nin hayatı ele alınmıştır. Ayrıca bu eserde müellifin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazdığı şiirleri de yer almıştır. İdris-i Bitlisî Yavuz Sultan Selim'in emri ile tercüme ettiği bu eserini daha sonra padişaha sunmuştur (Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1975: 68-69).

14. Risâle-i Bahâriye: 1490'lı yıllarda Farsça yazılmış olan bu eser Akkoyunlu hükümdarı Yakûb Bey'e ithaf edilmiştir. Tabiat olaylarının ve mevsimlerin süslü nesir tarzında anlatıldığı bu eser, dört bölümden meydana gelmiştir.

15. Risâle-i Hazânniye: Bu eserde Sultan Yakub ile İdris-i Bitlisî'nin Azerbaycan'dan Erran'a yapmış olduğu seyahat hakkında bilgiler yer almaktadır.

16. Şerh-i Kasîde-i Hamriyye: Arapça ve Farsça kısa manzum parçaların yer aldığı bu eser, 1503-1504 yıllarında Şehzâde Ahmed'e sunulmak için kaleme alınmıştır.

17. Mir'atü'l – Uşşâk: Bu eser, Yavuz Sultan Selim'e takdim edilmiştir. Mukkadime ve iki bölümden meydana gelmiştir.

18. Münâzara-i Işk bâ-Akl: Tasavvufi ve felsefi nitelikteki bu Farsça mensur eserde akıl ve aşk münazara ettirilmiştir.

19. Kasâid ve Münşeât ve Mürâselât: Bu eser, İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı padişahları ve diğer devlet adamları hakkında yazdığı Farsça kasideleri ve mektupları içermektedir.

20. Mecmûa-i Münşeât: 9. yüzyılın son çeyreği ile 10. yüzyılın ilk yarısı arasında yazılan ve mektuplardan oluşan bir mecmuadır. İçindeki mektupların bir kısmı İdris-i Bitlisî'ye ait iken bir kısmı da oğlu Ebu'l-Fazl'a aittir.

21. Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî: Farsça yazılmıştır. İdris-i Bitlisî'nin Sultan Süleyman adına Mevlana'nın Mesnevi'si üzerine yazdığı şerhtir.

22. Risâle fi Ma'rifeti'n-Nefs: Arapça olan bu eser giriş, altı bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Ruh ve onunla ilgili konular hakkında bilgiler içermektedir.

23. Şerhu Esrâri's-Savm min Şerhi Esrâri'l-İbâdât: Oruçla ilgili hükümlerin yer aldığı bu eser Arapça yazılmıştır. 1511-1512 yıllarında Mısır'da yazılmış ve Memlûk Sultanı Kansu Gavrî'ye sunulmuştur (Gülçiçek Akçay, 2021: 1).

İdris-i Bitlisî ve Kânûn-i Şâhenşâhî

Kânûn-i Şâhenşâhî

Kânûn-i Şâhenşâhî, Yavuz Sultan Selim dönemine ait siyasetname türünde bir eser olup içerik bakımından geniş ölçüde şer'i esaslar ve hükümlere yer vermektedir. Padişahlara verdiği nasihatler ve bilgilerle adeta bir kanunnameyi andırmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Fatih Kanunnamesi'nden sonra Osmanlı Âmme Hukuku'na ilişkin en önemli kaynaktır. Birçok alanda Farsça, Arapça ve Türkçe telif-tercüme eserler yazan İdris-i Bitlisî bu eserini Yavuz Sultan Selim'e sunmak için hazırlamış olsa

da eser muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir. *Kânûn-i Şâhenşâhî*, mukaddime ve dört bölümden meydana gelmiştir. Müellif, esere *"Allah'a hamd, peygamber ve aline salât ü selâm ve Hanedan-ı Al-i Osman' a medh ü sena"* sözleriyle başlamıştır. Eserin adını andıktan sonra eseri neden yazdığını bildirmiştir (Altay, 2011: 1801-1802). Eserde Kur'an ayetleri, hadisler ve bazı öğretici hikâyeler yer almıştır. Eserin bölümleri detaylı incelendiğinde şunları söylemek mümkündür:

Mukaddime (Saltanatın - Hilafetin Anlamı ve Gerekliliği)

İdris-i Bitlisî, bu bölümde saltanatın ve hilafetin anlamını ve gerekliliğini birinci mesele ve ikinci mesele alt başlıkları adı altında izah etmeye çalışmıştır. Birinci mesele kısmında saltanatın ve hilafetin anlamını açıklarken İsrâ Suresi'ndeki *"Ant olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık"* ayetinden yola çıkarak Allah'ın insanoğlunu tüm varlıklardan üstün tuttuğunu ona nimetler vererek tüm yaratılmışlara önder olması hususunda onu değerli kıldığını ve nimet olarak da ona halifelik ve saltanat bahşettiğini belirtmiştir. Halife, müellife göre *"öncekine tabi olan ve öncekinin yerine geçen"* olarak tabir edilmiştir. Halife yeryüzünde Allah'ın gölgesidir; o yüzden halife olacak kişinin ahlaklı, asil ve soylu olması gerekmektedir. Bu bakımdan dünya üzerinde halifelik görevini yerine getirebilecek, dünya âleminin düzenini kurabilecek, rabbani sıfatlara sahip ve nefsini kötülüklerden arındırmış, olgun bir kişiliği kendinde barındıran bir kişi; eğer yücelik ve efendilik tahtına otururşa o kişiye "mana sultanı" denir. Peygamberler, dört halife ve mezhep imamları, veliler bu gibi sultanlardır. Bu kişilerin şahlık tahtında oturup emir ve yasakları yürütme gibi yetkileri yoktur; ancak insana ait mükemmel ve benzersiz özelliklere haiz olduğundan dünya âlemine tayin edilir, ameli ve ilmi olgunluğu nefsinde barındırır insanoğlunun önderliğine ve rehberliğine yakışır niteliklere de sahip olursa padişah olarak kabul edilir (İdris-i Bitlisî, 2022: 17-18). İdris-i Bitlisî, saltanat tahtında oturacak padişahın bu makama nasıl layık olması gerektiğini eserinde şu sözlerle izah etmiştir:

> "*Eğer dünya mülkü padişahı, o ruhani manaların sıfatı ile vasıflanmaz; Allah ahlakı ile ahlaklanmada Allah'ın gölgeliğine layık olmazsa; ona verilen sultanlık ismi, mecaz ve istiare yoluyla satranç oyununda bir taş olan şah kabilindendir. Resim kâğıdı üzerinde sultan şeklinde resmedilmiş ruhsuz bir tasvire hakikaten bakıldığında, diğer tasvirlerden daha mümtaz olduğu görülür"* (İdris-i Bitlisî, 2022: 19).

Mukaddime'nin ikinci meselesi ise hilafetin ve saltanatın gerekliliği üzerinedir. Müellif, burada halifeliğe ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş ve sultanlık hükümleri mülahaza edilirken ilim ve kudret sıfatının halifelerde ve padişahlarda bulunması gerektiğini söylemiştir. Bilindiği üzere peygamberlerin, halifelerin, nebilerin ve imamların gönderilmesindeki amaç dünya âleminin düzenini sağlamaktır. Bunların görevleri emir ve yasaklar konusunda doğru yolu göstermektir. Bu açıdan Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin sünneti en iyi kılavuz ve en önemli iki ilahi kanunnamedir. Şöyle ki; İdris-i Bitlisî, *"Allah'ın kitabını oku, anla doğru yolu bulursun; şeriatı, sünnet ölçüsü ile öğren. Efendine yönel ve doğru ol, şerefli olmanın onun hizmetinde bulunmakla olduğunu bil"* (İdris-i Bitlisî, 2022: 19-21) sözleri ile Kur'an-ı Kerim'in ve Peygamberin sünnetinin padişahlara ve sultanlara en iyi yol gösterici olduğunu belirtmiştir.

Padişahlar, peygamberler ve velilerden sonra yaratılmışların en faziletlisidir. Buna binaen padişahlar, ilim ve kudret sıfatları ile Peygamberin şeriat hükümlerini yerine getirmeyi adaleti sağlamayı, içtihat ve cihat yolunda dine hizmet etmeyi bilmelidir. Bu onun yararınadır; çünkü iyi anılmak, duayı ve övgüyü hak etmek bu şekilde gerçekleşmektedir. Padişahların ve adalet sahibi sultanların, ilim açısından Allah'a yakın; kudret açısından mahdum ilminden faydalanması gerekmektedir. Ancak mahdum ilmi içerisinde hadım ilmi vardır ki bu şeriat ilmi ve peygamber yasasını içermektedir ve devrin padişahları, sultanları için gereklidir. Allah'ın tevhidi ve marifeti olan mahdum ilmi de padişahların ve sultanların mahdum amelini yerine getirmesi için şarttır. Mahdum amelinden kasıt ise şehirlerdeki düzeni korumak, güzel ahlaka ve huya sahip olmaktır. Güzel ahlak ve huy kazanmakta şeriat ilmini ve peygamber yasasını bilip yerine getirmekle mümkündür. İdris-i Bitlisî bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: *"Kendi ahlak ve davranışı şeriat ve tarikata yaraşmayan kimse, şeriat ve adalet yönünden âlemin hâletini nasıl düzeltebilir, insanoğlunun günlük geçim kaygısından ve ihtiyaçlarını karşılama endişesinden nasıl kurtarabilir"*. Her ne kadar padişahlar ve sultanlar doğuştan

kaynaklı huy ve karaktere sahip olsa da geçmiş halifelerin ve sultanların hallerini araştırıp inceler, peygamberlerin ve velilerin sünnetlerini takip eder ve onların izinde giderse yüce Allah onun makamını ve mertebesini artırır (İdris-i Bitlisî, 2022: 23-25).

Birinci Maksat (Lâtife-i Rabbâniyenin Ortaya Çıkışı ve Hilafetin Hak Edilmesi)

Bu bölümde müellif, saltanat ve hilafet sahibi padişahları, sultanları yok olma ve eksilme tehlikesinden uzaklaştıracak esasları belirtmiştir. Bilindiği üzere yüce Allah'ın kullarına ihsan ve inayeti çoktur ona nimetler bağışlar ve bu da vehbi ve kesbî nimetler şeklinde kendisine ulaşır. Vehbi nimet, kulun hiçbir çaba ve çalışma göstermeden Allah'ın inayetiyle kuluna verdiği nimettir. Yüz güzelliği ihsanı, devlet ve ikbal bağışı vehbi nimet içerisinde yer almaktadır. Öte yandan kul çalışır, çabalar meslek ve sanat edinerek mal elde ederse o nimete kesbî nimet denir. Vehbi nimetler, dış etkenler sebebiyle dağılma ve sarsılma tehlikesinden uzaktır. Hiçbir düşman bu nimeti (görünüş güzelliği, akıl, zekâ, kutlu talih, feraset vb.) azaltıp yok etme gücüne sahip değildir. Ancak kesbî nimetler, dış etkenler sebebiyle yok olma tehlikesi içerisindedir. Bir afet ve felaket sonucunda bu nimet yok olabilir; fakat insan, kudreti dâhilinde tedbir alıp bunu önleyebilir. Şüphesiz vehbi nimetler arasında hilafet ve şahinşahlık nimeti en büyük, en yüce ve en şerefli nimettir. Bu nimete sahip olan kimse, Allah'ın bütün kullarına yardım etmeyi, ilahi şeriat ve kanunlara göre hareket etmeyi, memleketi koruyup kollamayı, merhametli ve adaletli olmayı bilmelidir. Öyle ki hilafet makamı felaketlerden etkilenmez ve gün geçtikçe şerefi artar (İdris-i Bitlisî, 2022: 26-29).

Vehbi nimetler içerisinde yer alan iyi ve güzel ahlaka sahip olmak, hilafet ve saltanat temelinin sağlam olmasında ve devletin uzun süre devam etmesinde önemli rol oynamaktadır. İdris-i Bitlisî bu konuya şu sözleriyle açıklık getirmiştir:

> *"Dini ve dünyevi saadetlerin bütün menşei ulvi bir ahlaka sahip olmaktır. Manevi ve zahiri olgunlukları kazanmanın başlangıcı, yüce bir ahlakla vasıflanmaktır. Başlangıçtan güzel ahlakla yaratılmış her padişaha bahşedilen ilahi bağışların en güzeli, güzel ahlakla yaratılmış olmaktır; bu bağışın faydaları sonsuzdur. Bu sebeple bu güzel ahlakın nimetleri dünyada ve ahirette soyunun soyuna kadar ulaşır. Onun tesiri hizmetkârlarına ve tebaasına belki de milletlere akseder; şükre ve övgüye, hayır duaya vesile olur. Eğer mesela bir padişah kerem sahibi ve cömert olursa halkın, ordunun ve tüm saltanat erkânının gönlü ihlas ve muhabbet makamında onunla birlikte bulunur ve topluluk tam bir inançla o padişahın hizmetine ve köleliğine bağlanır ki ve bu sermaye de mülkün ve varlığın nizamına; şimdi ve gelecekte güzel anılmaya sebep olur. Eğer aynı şekilde tabiatında güzel ahlakın aksi sıfatlar toplanmış, tıyneti bu sıfatlarla yoğrulmuşsa şüphesiz hüküm ve kanunları, kendi bencil heveslerine uygun, yaraşık olmayan ahlakınca yürütür. Bu sebeple tebaasından pek çok kişi ondan ayrılır ve üzüntüye kapılır. Gönüllerden onun şerrinden korku ve keder doğar. Bu da kuşkusuz memleketin ve ordunun karışmasına sebep olmakla birlikte beşer de nefret duygusunun var olmasına yol açar"* (İdris-i Bitlisî, 2022: 31-34).

Padişahlara bahşedilen vehbi nimetlerden hanedan nesebinin yüceliği, soyunun büyüklüğü, padişahın güzel ahlakla birlikte güzel yüze sahip olması, akıl, feraset, sezgi ve idrak gücüne sahip olması; hilafetin hak edilmesi ve devletin uzun süre devam etmesi için mühimdir. Padişahın emir ve yasakları ile halkı itaatı altına alması ve itibarının artması için soyunun, aslının yüceliği ve hanedanın büyüklüğü önemli bir husustur. Güzel bir yüze sahip olan padişah, gönüllerde dostluk duygusunun var olmasına sebep olur. Böylelikle halk ile muhabbeti artar ve halk ona ihtimam gösterir. Din ve devlet işleri akıl sahibi iyiyi ve kötüyü bilen bir padişaha verilirse işlerin düzenlenmesinde, saltanat ve memleket arasındaki ilişkilerde güvenilir intiba bırakır. Eğer memleket işleri akıl sahibi bir padişaha verilmezse acizlik alametleri ortaya çıkar ve devlet yıkılmaya yüz tutar (İdris-i Bitlisî, 2022: 34-36).

İkinci Maksat (Şahlık Tahtı İçin Gereken Ahlaki Faziletler)

İkinci maksat başlığı altında yer alan bu bölümde müellif, padişahlık tahtına oturan yöneticinin ahlaki değerlere sahip olması gerektiğini belirtirken tebaanın ve ordunun kumandanlığını yapacak kişiye

yakışır ahlaki faziletleri açıklamıştır. Buna göre şahlık rütbesine layık görülen sultanların ve halifelerin övgüye değer ve sevilen ahlaki faziletlere sahip olması gerekmektedir. Şahlık tahtına layık görülen kişi her kimse, yüce Allah'ın kendisine bahşettiği güzel ahlakı koruyup muhafaza etmelidir. Bunun için de geçmiş sultanlardan naklolan haberleri ve havadisleri araştırıp incelemeli ve onlardan ders çıkarmalıdır. Hilafet ve saltanat sahibi kişi, Allah'a sığınır nefsini kötülüklerden korur, din âlimlerinin ve halifelerin izinde gider, peygamberlerden aktarılan haber ve havadisleri rehber olarak takip ederse yüce Allah onun makamını yüceltir ve arzularını yerine getirir. Bilinmelidir ki padişah olan kişinin bu makamı hak etmesi için de bazı ahlaki faziletlere sahip olması gerekmektedir. Bu faziletler sırasıyla şöyledir: (İdris-i Bitlisî, 2022: 37-39).

İffet Ahlakı

İffet ahlakı ile vasıflanmış bir padişah, nefsinin arzularıyla hareket etmeyeceğinin bilincinde olmalıdır. Bu kişi nefsinin her istediğini kabul etmeden ve savurganlık, müsriflik yapmadan iffetini korursa, peygamberlerin, nebilerin kanunlarına ve adaletli sultanların kurallarına uyarsa yüce Allah devletinin ömrünü uzatır. Bunun aksine bir iffet ahlakına sahip olursa devleti ve makamı yok olur gider. Bu durumu İdris-i Bitlisî şu şekilde açıklamıştır:

> *"Güç ve saltanat sahibi, iffet ahlakını şehvani kuvve üzerinde rehber tayin etmezse; şeriat önderi ve adalet sayisi, nefse hoş gelen nefsani isteklere meylettiğinde kendi arzularını hilafet mülkünün muhafızlığından men etmezse hariz nefsin hazzını tatmak için onun tabii olarak başka bir nimetin yok olacağını mutlaka bilmesi; kendi heves düşkünü nefsinin isteklerine ulaşabilmek için zaruri olarak emri altındakilerin ırzını ve namusunu kirletmeyi göze alması gerekir. Muhakkaktır ki bu bencil tavır halkta ve orduda nefretin uyanmasına, nihayetinde ülkenin ve saltanatın yok olmasına sebep olur. Böylesi bir hadiseyi, heves düşkünü sultanlar tecrübe eder ve böylesi korkusuz bir zalimin saltanatının yıkılıp hayatının ve makamının heba olacağı konusunda şeriat ve hikmet erbabı hem fikirdir"* (İdris-i Bitlisî, 2022: 39).

İffet ahlakına sahip bir padişahın bu ahlak adı altında bazı sıfatları kendinde bulundurması gerekmektedir. Bu sıfatlardan birincisi cömertliktir. Bu ahlak her padişahta bulunması gerekmektedir. Çünkü bu ahlakı kendinde barındıran her padişah sürekli düşman ve hasımlarının isyan taarruzundan kendini ve devletini emniyette hisseder. Cömertlik sıfatı, ülke idaresinde, saltanat işlerinde, halkı korumada önemli bir yere sahiptir. Bunun için padişah, malının azalıp yok olmasından korkup üzülmemelidir, bahşişlerini bolca dağıtmalı ordusuna malından bağış yapmalıdır. Şöyle ki; *"Sultanın dostu ordusudur, malı da düşmanı. Ordusuna ita etmekle malı azalırsa dostu ve yaveri kuvvetlenir. Ordusuna malından bağışlamayıp malı artarsa, yaveri olan ordusu zayıflar"* (İdris-i Bitlisî, 2022: 46-48). İffet ahlakının diğer bir sıfatı hayâdır. Hayâ ahlakı doğuştan gelen bir sıfat olup nefsin arzuladığı ve uygun olmayan eylemlerden kendini engellemektir. Bu sıfatın padişahlarda bulunması, sahip olunacak en büyük servettir. Çünkü padişah hayâlı olursa halkın refahını gözeterek ülkenin güvenliğini sağlar. Hayâlı bir padişah, halkın mal ve namusunu o sıfat adı altında korursa, kanunları ve fermanları hayâ sıfatı himayesinde ihtimam ile yürütürse halk onu destekler, över ve ona dua da bulunur. Şayet kudret ve makam sahibi padişah, nefsani arzularına kapılıp hayâsızlığı ele alırsa o kişi mülkünü, emniyetini, iktidar ve gücünü kaybeder (İdris-i Bitlisî, 2022: 50-51).

Cesaret Ahlakı

Her mahlûkta bilhassa padişah ve sultanlarda cesaret sıfatı olması gerekmektedir. Padişah olan her kimse, işini öfke ve korkaklıkla yapmamalıdır. Zira padişah öfkeli ve korkak olursa tehlikeli işlere girişir ve bu da kendisiyle beraber halkını, hizmetkârlarını helaka ve fesada sürüklenmesine neden olur. Bunu, İdris-i Bitlisî şöyle izah etmiştir:

> *"Eğer sultan korkak olursa hasımlarını defetmede, zalimi mazlumdan uzaklaştırmada kendini geri çekerse; kuruntular ve vehmi düşüncelerle kendi saltanatının himayesinde olan insanları korumazsa veya korumaktan kaçınırsa bu durum düşmanların saldırısına, hasımların yağmasına sebep olur ve bu padişahların ve sultanların zem olunmuş en kötü hasletidir. Ancak cesaret, bu melekelerin itidal hattı olduğu için tebaanın emri altında olanların haletinin*

nizamına; ordu ve askerinin cesur ve yürekli yaver ve yarenlerini ümit var olmasına sebep olur" (İdris-i Bitlisî, 2022: 41).

Padişahlara ve sultanlara yakışır cesaret ahlakının birinci sıfatı, nefsin kibri ve himmetin yüceliğidir. Bu sıfat, dünyalık işlere kapılmamayı, nefsin istek ve arzularına itibar etmemeyi, önem vermemeyi kapsamaktadır. Yüce Allah, kutlu bir padişaha hilafet şerefi ve sultanlık makamı bahşettiği gibi, yapmış olduğu en küçük hata sonucunda saltanat makamını elinden alır, onu esir bir köle ve değersiz bir dilenci vasfına koyar. Bu yüzden padişah olan kişi ebedi olmayan bu makam için kibirlenmemeli; böylelikle himmet nazarını yalnızca Allah'ın rızasını elde etmek için tahsis etmelidir. İkinci sıfat hilim ve vakar sıfatıdır. Bu sıfata sahip olan padişah, nefsini sakin tutmalı ve ağırbaşlı olmalıdır. İktidar ve kudret sahibi padişah, kendisini öfkelendiren durumlara karşı sakinlik ve güzellik göstermezse ülke halkına, askere ve tüm tebaaya zarar verir. "*Zira öfkeli ve kötü huylu olmak çirkin işlerdendir. Sabır otu balı nasıl bozarsa öfke de imânı öylece bozar. Öfkesini içinde tutup onu söndürebilen kimsenin kalbini Allah güven ve inançla doldurur"* (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 98). Bundan dolayı saltanat sahibi padişah hilim ve vakar sıfatlarını kendinde barındırmalıdır. Cesaret ahlakının diğer bir sıfatı ise gayret ve hamiyet sıfatıdır. Bu sıfat, din ve devleti felaketlerden muhafaza etmeyi içermektedir. Sultanlar muhafız ve vali rütbesine de sahip olduğu için hamiyet ve gayret sıfatıyla ülkesini ve peygamberin şeriat kanunu korumalıdır (İdris-i Bitlisî, 2022: 51-54).

Hikmet Ahlakı

İktidar ve kudret makamında olan padişah, isteklerine kavuşmada ve isteklerini elde ederken de nefsinin hizmetkârı olmama hususunda, saray ve memleket işlerinin düzenlenmesinde ilim ve akılla gerçeği bulma vasfına sahip olmalıdır. Hükümdarlık yolunda bu ahlak büyük bir ihtiyaçtır. Fakat padişah akli gücünü yalnızca nefsi zevklerinde, hayali ve vehmi isteklerine kavuşmada kullanırsa Allah'ı unutmuş demektir (İdris-i Bitlisî, 2022: 42). Din ve mülk sahiplerinin gerçeği soruşturması için önemli bir ahlak olan hikmet ahlakının sıfatlarından ilki, zihin berraklığı ve çabuk anlamadır. Eğer bir padişah, temiz bir fıtrata ve düşüncesinde kusursuz bir arılığa sahipse hak ve vaki olanı, idrak ve sezgi gücüyle hemen anlayabilir. Hikmet ahlakının ikinci sıfatı tezekkür ve tahaffuz sıfatıdır. Bunu müellif şu sözleriyle açıklamıştır:

"Sultanlar Hakk'ın tezahürü oldukları için din ve memleket meseleleri hususundaki ilmi ihata ve şümul konusunda teyakkuz ve intibah sahibi olmalı ve kendisini her zaman fikirleriyle ve bilgeliğiyle tebaasına ve ordusuna göstermelidir ki halk sultanın zeyrek olduğunu ve hafızasının güçlü olduğunu düşünerek kanunlarına muhalefet etmeye cüret edemesin ve daima onun bilgisinin korku ve heybetinden muhalefet ve hilaf yoluna sapmasın" (İdris-i Bitlisî, 2022: 54-56).

Adalet Ahlakı

Devlet kavramının açıklanması olan adalet, Türk töresinin en önemli hususudur (Kafesoğlu, 1998: 349). Bu bakımdan her işini doğruluk ve adaletle yapan padişah halkını ve memleketini huzur içinde bırakır (İmam-ı Gazali, 1969: 53). Hilafet ve saltanat sahibi padişahın görevi doğru ve temiz niyetle adaleti sağlamak, zulüm ve fesadı engellemektir (Koçi Bey, 1972: 86). Padişahlarda ve sultanlarda bulunması gereken adalet ahlakını, İdris-i Bitlisî şu şeklide yorumlamıştır:

"Tüm insanlığa özellikle hilafet ve saltanat tahtını kuşananlara yaraşan iktidar ve şahlık gücünü tartan bu adalet mizanını, daima terazi dili yapmalarıdır ve her zaman tebaasına ve ordusuna, Allah'ın yarattığı tüm mahlûka karşı kendi varlık mülkünün amellerinin ölçülerini ve ahvalinin miktarlarını bu mizanda doğru bir şekilde ölçüp tartmaları; az veya çok olan mizanın her kefesini, kifayet eliyle bir dengeye getirip eşitlemelidir. Her ne kadar bu adalet ahlakı bütün nefislerin varlık ülkesinin zaptı için gerekli olsa da sultanların ve iktidar ehlinin ona daha çok ihtiyacı vardır. Çünkü sultan kendi ülkesinde, cumhurun salahının medarı ve işlerin nizamı konusunda da pek çok kimsenin tedbirinin senedidir. Padişahın varlığında bu faziletin tesirleri ve bu hasletin faydası tam ve umumidir" (İdris-i Bitlisî, 2022: 43-44).

Saltanatın sağlanması konusunda önemli bir husus olan adalet ahlakının da kendi içerisinde sıfatları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi şefkat ve sadakattir. Akıllı bir padişah halkına ve ordusuna şefkat göstererek halkını ve ordusunu kendi himayesi altında korumalıdır. Böylece bütün tebaası ve emrindekiler kendini güvende hisseder bu da padişahın ömrünü uzatır, devletini baki kılar. Adalet ahlakının ikinci sıfatı ise güzel bir mükâfat ve vefa sıfatıdır. Bu sıfat, kulların hakkının ödemesini ve vaat edilenlerin yerine getirilmesini içermektedir. Buna göre padişah, kullarının kendisine vefalı olmasını ister ve velinimetin hakkının ödenmesi için verilen nimete şükür etmesini bekler. Öte yandan kul da padişahtan hizmetlerine karşılık mükâfatlandırılmayı bekler ve vaatlerini yerine getirmesini ister. Eğer padişah böyle bir davranışta bulunmazsa kul gönül rızasıyla hizmet ve fedakârlık yapmak istemez. Bu da mal ve mülkün yok olmasına sebep olur (İdris-i Bitlisî, 2022: 56-57).

Üçüncü Maksat (Padişahlık Makamına Yakışır İşler ve Faaliyetler)

Bu bölümde müellif, sultanlık tahtına, padişahlık ve emirlik rütbesine layık faaliyet ve fillerden bahsetmiştir. Buna göre dönemin padişahları ve sultanları vakitlerini faydalı ve zorunlu işlerle geçirmelidir. Halkın düzenini düşünmelidir. Koydukları kanunlar, akıl ve adalet yoluna uygun olmalıdır. Güzel ahlaka sahip olan bir padişah beğenilen ameller ve övülen işler yapmayı tahakkuk etmelidir. Padişahların ve sultanların hükümlerinin yürütülmesi ilgili amelleri, insanlar arasında emir ve yasakların yerine getirilmesi için gereken işleri, İdris-i Bitlisî bu bölümde kanun ve kaideler şeklinde ele almıştır. Buna göre;

Birinci Kanun: Bu kanun, sultanların ve padişahların diyaneti hakkındadır. Adil sultan ve dindar bir padişah her mecliste ve toplulukta Allah'ın hükümlerini büyük bir ihlas ve bağlılıkla yerine getirmeli, Peygamberin şeriatının şiarlarına önem vermeli ve dine hizmet etmelidir. Şayet padişah, bu kanun yolunda devam ederse halk ve ordusu onun Allah'ın hükümlerine bağlı olduğuna, şeriatın yolundan ayrılmayacağına inanır; hem memleket hem de din ve devlet işleri düzene girer. Buna göre, sultana ve padişaha yakışır işlerden birincisi her zaman ve her hükümde dinin önemli işlerini dünya işlerine tercih etmemelidir. Şahlığı ve saltanatı ilahi hükümdarın hizmetçisi farz etmelidir (İdris-i Bitlisî, 2022: 58-62).

İkinci Kanun: Bu kanun, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının sunulduğu, şahlık ve saltanat hükümlerinin yerine getirildiği, zayıf-güçlü fark etmeksizin herkesin ihtiyaçlarını arz ettiği padişaha ait bir divanın olması gerektiğini içermektedir. Padişahın nizamı âlemi sağlaması, insanların işlerini düzene koyması için de vezir, naip gibi divan üyelerine ihtiyacı vardır. Ancak bu divan üyelerinin de güvenilir, adaletli, temkinli ve dirayet sahibi bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir. Bu divan üyeleri fakir, mazlum ve ihtiyaç sahibi herkesin ihtiyaçlarını padişaha dosdoğru iletmelidir. Şayet divan üyelerinden biri, ihtiyaç sahibi fakir bir kişinin ihtiyacını dikkate almaz ve bunu padişaha iletmezse padişahın da haftada iki gün halka izin vermesi gerekir ki ihtiyaç sahibi bu kişi, hacetlerini ve isteklerini padişaha iletebilsin. Bu izin ve dava günlerinde padişah, her taraftan görünecek şekilde perdedarın perdesi olmadan oturmalı ve mazlumları dinlerken ve onlara cevap verirken de yumuşak ve dostane bir şekilde yüz yüze olmayı yeğlemelidir (İdris-i Bitlisî, 2022: 63-64).

Üçüncü Kanun: Bu kanun, ahkâm kaidelerinin külliyatı, havas ve avamın önemli işlerini yerine getirirken uygulanacak kanunları kapsamaktır. Şöyle ki padişah, halkı ve ordusu üzerine bilgi edindikten sonra cezalandırma ve affetme hususunda acele davranmamalıdır. Ağır hükümlere karar verirken düşünüp taşınmak en doğrusudur. Aksi takdirde gazap ve öfke sıfatı ile hareket edip ceza vermek tehlikelidir. Eğer bir suç sürekli, kasten işleniyorsa ve suçu işleyen kişi alçak tabiatlı, habis nefisli ise bu durumda padişah, toplum zarar görmesin diye onu cezalandırmada şiddet gösterebilir; fakat suç işleyen kişi, haysiyet ve şeref sahibi, akıllı ve aydın kimselerdense bu kişiye hafif ceza verilmesi gerekir. Padişah yalandan uzak durmalıdır. Şayet yalan ile amel ederse halkın gözünden ve gönlünden düşer. Dolayısıyla padişahın sözü ile yaptığı iş birbirine uymalıdır. Hak ve hakikate uygun olmalıdır. Padişah ve sultanlar halkın isteklerini yerine getirirken emir ve hükümleri uygularken de tembel ve ihmalkâr olmamalıdır. Muhtaç ve aciz kimselerin isteklerini yerine getirirken hızlı davranmalı, acele etmelidir. Havas ve avamın önemli işlerini yerine getireceğine dair verdiği sözü, söz ve yazı ile bildirmelidir. Yaşlılara saygı ve hürmet göstermeli, değer vermelidir. İşi, ehli olmayanın eline vermemelidir.

Büyüklerin işini toy gençlere bırakmamalıdır (İdris-i Bitlisî, 2022: 64- 68). Yine padişah ve sultanlar büyük işler ve önlemler hususunda doğru görüş sahibi, temiz kalpli samimi ve kendi yararını düşünmeyen kimselerle meşveret[1] yapmalıdır. Zira padişah, devlet erkânı ve ileri gelenlerle herhangi bir konuyu tartışıp onlara danıştığında isabetli düşünür ve karar almış olur. Padişah, önemli işleri tamamlamaya ayırdığı vakitler ve cemaat halinde ibadetlerin yapıldığı yerler dışında halka görünmemelidir. Eğer dostluk sohbetine ve işret meclislerine iştirak ederse soysuz ve kabiliyetsiz kimseler o topluma girmemelidir. Bu meclislerde yapılacak sohbetlerde kötü söz olmamalı, hikmetli sözler kullanılmalı, iyi işler üzerine konuşulmalıdır. Makam sahibi padişah, doğru insanlar ve İslam âlimleriyle sohbet etmeli, ordunun ve memleketin düzeni için de ehl-i kalemle ve silah erleriyle birlikte oturup konuşmalıdır. Alçak gönüllü olmalıdır. Havasla sohbet ederken kibirlenerek alaycı bir tavırla değil, ciddi ve mütevazı bir şekilde konuşmalıdır (İdris-i Bitlisî, 2022: 68-70).

Dördüncü Kanun: Bu kanun, kumandanlık ordusunu koruma, hizmetkârların mal varlığı ve orduya bağlı askerlerin durumu üzerinedir. Halk geçimini, padişahın ve sultanın yardımlarıyla sağladığı için toplumun salahı hususunda bu yardımlar önemlidir. Padişah bu yardımları halka ulaştırdığı vakit yardımcılara ihtiyaç duymaktadır. Padişahın bu hususdaki yardımcıları iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan biri mızrak ve kılıç erbabı, diğeri ise kalem ve beyan sahipleridir. Buna göre halkın güvenini sağlama, şehirleri fethetme ve bozguncuların zararlarını önleme kılıç sahiplerinin görevi iken saltanat varlıklarını ve orduya yiyecek toplama, padişah kanunlarını kaydetme, tebliğleri ulaştırıp beyanları iletme, hükümdarlık kanunlarını ve kazaları yürütme görevi ise ehli kaleme aittir. Bunun dışında padişaha bir de iki vezir gereklidir. Bunlardan biri mal ve mülk işlerini üstlenirken diğeri ordu ve devletin ileri gelenlerinin haliyle ilgilenmelidir. Böylelikle padişahın emri altında olan bu vezirler; bir taraftan orduyu korumak ve ülkeleri fethedip ele geçirmek için savaş malzemesi temin eder, diğer taraftan da orduya yiyecek ulaştırır, orduya malzeme hazırlar ve kentlerin bayındırlığını sağlar. Ordu veziri, zaman zaman orduda yoklama yaparak ordunun geçim durumunu ve yiyecek miktarını padişah bildirme konusunda ihtimam göstermesi gerekir. Buna göre padişahta bunu dikkate alarak ordunun ihtiyacını karşılamalı, rızkını kesmemeli ve azaltmamalıdır. Çünkü asker güçlü ve hoşnut olursa memleket sınırları her geçen gün genişler, saltanat toprakları büyür, halkın emniyeti sağlanır(İdris-i Bitlisî, 2022: 71-73).

Beşinci Kanun: Bu kanun memleketi koruma ve halkı iyi yönetme usulü; hazinelerin düzeni ve hazinenin yararlı işlerde kullanılması hususundadır. Memleketin, saltanatın düzeni için, halkı iyi bir şekilde idare etmek için padişah, halkına karşı cömert ve kerim sahibi olmalıdır. Padişahta bulunan bu cömertlik sıfatı, halkına ve emri altındakilere karşı bir zarurettir. İdris-i Bitlisî, bu sıfatın tamamlanması ve dünya işlerinin düzene girmesi hususunda konuyu birkaç kaideye bağlamıştır. Buna göre;

Birinci kaide, padişahın sürekli uyanık olması gerekmektedir. O, halk ve ordunun lideridir. Yüce Allah ona önderlik bahşettiği için onun da Allah'ın emirlerine saygı duyması, kullarına karşı şefkatli olması ve kanunları gözetmesi gereklidir. Şayet padişah, halkına adaletli davranmaz, merhamet etmez, zulüm yaparsa dünya sıkıntısı ve ahiret azabı çeker. Bunun içindir ki en iyi padişah kendini halkına adayan, onları seven, onlara şefkat ve merhamet gösteren padişahtır (İdris-i Bitlisî, 2022: 74-76).

İkinci kaide, padişahın nazarında halk, sonsuz bir hazinedir. Bu hazineyi korumak padişahın görevidir. Dolayısıyla halkı korumak için de onlardan fazla vergi almamak ve güçlerinin yettiği kadar mal ödeme yükü ve ödeme vazifelerini yerine getirmesini sağlamak gerekir. Zira halktan fazla vergi almak, vilayetlerin ve şehirlerin imarının yok olmasına, halkın ekonomik sıkıntıya düşmesine ve hallerinin perişan olmasına sebep olur. Padişah, halktan vergi alırken de belirli zamanda istemelidir farklı farklı zamanlarda istememelidir. Böylelikle halk, o dönem içerisinde ödemeye hazırlıklı olur, geçim planını ona göre sağlar (İdris-i Bitlisî, 2022: 78-80).

[1]"Ey arkadaş, istişare edersen kendi yararını düşünmeyen biri ile istişare et. Kendi yararını düşünen kimse, menfaati uğruna, uygun olanı bile reddeder, uygunsuzu tercih eder". Ayrıntılı bilgi için bk: Yusuf Has Hacip. (2009). *Kutadgu Bilig*. (Yaşar Çağbayır, Haz.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 140-141.

Üçüncü kaide, padişah memleketi imar edip bayındır kılmalı ve korumalı vilayetleri ve insanların yaşadığı tüm yerleşim yerlerini canlandırmalı, insanlara yerleşim alanı sunmalıdır. Padişah, mülkünde imara elverişli yerlerin boş kalmamasına özen göstermeli, çiftçiyi tarım topraklarını işletmesi hususunda yönlendirmeli. Memleketin imarı her neye bağlı ise onu düzenleyip hazırlamalıdır. Onun için halkı tarla sürmek, ekin ekmek ve toprağı yararlı hale getirmek için görevlendirmeli ve bu görevi mecbur etmelidir. Devletin hazinesini de o toprağı bayındır hale getirmek için harcamalıdır (İdris-i Bitlisî, 2022: 80).

Dördüncü kaide, padişah işret meclislerinde sarhoşluk veren şeylerden mümkün olduğunca uzak durmalıdır. Çünkü onun akıl ve uyanıklığı nizam-ı âlem için önemlidir. Eğer işret meclislerinde içki içecekse bu üzüm şarabı olmalıdır. Afyon, esrar ve diğer sarhoş edici maddelerden uzaklaşmalıdır. Fakat şarabı da aşırı derecede içmemelidir. Şayet şarap içmede aşırılığa kaçarsa din ve devletin kökünü kazar, din ve milleti karışıklığa sürükler ve devletin yıkılmasına neden olur (İdris-i Bitlisî, 2022: 84).

Dördüncü Maksat (Manevi Saltanatı ve Daimi Huzuru Elde Etme)

Son bölüm olan bu bölümde İdris-i Bitlisî, dünyevi devlet aracılığıyla sonsuz saltanatın elde edilmesinin keyfiyeti hakkında bilgi vermiştir. İki cihan devletinin elde edilmesi ve sonsuz hükümranlığın tamamlanması için bazı şartların olması gerekmektedir. Bu şartlar sırasıyla şöyledir:

Birinci şart, marifettir. Bu ise padişahın Allah'a olan kulluk borcunu yerine getirmesi, nimetlere şükretmesi ve salih ameller işlemesiyle gerçekleşir. Saltanat sahibi padişah, diğer kullarla kendini eşit görmeli, ibadet ve itaat farzlarını yerine getirmelidir. Allah'a kulluk ve itaat etmede diğer kullardan daha çok hak sahibi olduğunu bilmelidir. Nafile ibadetlerini gece gündüz demeden ihlasla gerçekleştirmelidir (İdris-i Bitlisî, 2022: 90).

İkinci şart, itaattir ve itaatlerin en büyüğü Peygamber'in şeriat ve yasalarına uyarak adaleti sağlamaktır. Dünya saltanatı makamında adaletli bir yönetici olup insanlar arasında genel düzeni sağlamak önemlidir. Adaletli bir padişahın memleketi mamur olur, hazinesi çoğalır, fakir halk daima onun yanında kendini emniyette hisseder, gelecek dünyada kurtuluşa erer ve derecesi artar (İdris-i Bitlisî, 2022: 91-92).

Üçüncü şart, bu şart saltanatın yüce nimetlerinden bağış yapmakla ilgilidir. Padişah, harabe olmuş, düşmanlar tarafından yıkılmış ve zamanla eskimiş cami veya ibadet yerlerini, köprüleri ve kervansarayları yeniden yapılandırıp imar etmelidir. Bunu yaparken de Müslümanların beytülmâlından ve dinin sınırlarının hissesinden harcamalı, hayratların yararlarını daimi kılmalıdır. Padişah, Allah'ın kullarına sadık niyet ve ihlasla fayda sağlamalıdır. Böylelikle hükümdarlık ve şahlık tahtında dini mamur, dünyası düzgün ve bereket içerisinde olur (İdris-i Bitlisî, 2022: 92-93).

Sonuç

Yazıldığı dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi durumu hakkında önemli bilgiler içeren siyasetnameler, vermiş olduğu nasihatler ve ahlak dersleriyle devlet adamlarına adeta rehberlik görevi görmüştür. Devlet yönetimine ve anlayışına yönelik önemli bilgiler ihtiva eden siyasetname türü eserler Osmanlı döneminde de varlığını sürdürmüştür. Osmanlı siyasetname geleneğinin bir ürünü olan ve bu çalışmaya konu edilen İdris-i Bitlisî'nin *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eseri de devlet adamları için oldukça yararlı bilgiler içermektedir. Eserde padişaha saltanat ve hilafet makamının Allah tarafından verildiği ve bunun da bir nimet olduğu belirtilmiştir. Ayrıca müellif eserinde devletin uzun ömürlü olması için padişahta bulunması gereken vasıflardan ve padişahın görevlerinden bahsetmektedir. Bunlardan bahsederken de eserini ayetler, hadisler ve öğretici hikâyeler ile tezyin etmiştir. Siyaset ve yönetim bakımından ideal devlet anlayışını İdris-i Bitlisî, padişahın adaletli, cömert, bilgili, cesaretli ve iffetli olmasına bağlamıştır. Müellif, adaletli olmayı saltanatın sağlanmasında önemli bir husus olarak görmüş ve bunu her defasında dile getirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak nizam-ı âlem nasıl sağlanır düsturundan yola çıkılarak kaleme alınan bu eserin, siyaset ve yönetim anlayışını ahlaki değerlere dayandırdığı anlaşılmaktadır. İdris-i Bitlisî'nin *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eserinden faydalanılarak hazırlanan bu çalışmanın ideal devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini anlama açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %100

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmada herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığından dolayı etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Araştırma makalesidir. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Konuya yönelik kitaplar, makaleler ve ansiklopedi maddeleri incelenmiş ve bazı bulgulara ulaşılmıştır.

Kaynakça

Adalıoğlu, H.H. (2009). Siyâsetnâme. *DİA*, (37), 304-306.

Akçay, G. (2021, Nisan 17). *İdris, İdris-i Bitlisî*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. http://teis.yesevi.edu.tr.

Altay, A. (2011). Klâsik dönem Osmanlı siyasetnâme geleneğine genel bir bakış. *Turkish Studies*, 6(3), 1795-1809.

Ateş, H., & Dağ, B. (2016). Siyasetnamelerde kamu yönetimi ve kamu yöneticileri ile ilgili sorun tespitleri ve tavsiyeleri: Karşılaştırmalı bir inceleme. *Akademik Bilim Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-15.

Babinger, F. (1992). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*. Ç. Üçok (Çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bilgin, A.A. (2012). XV. yüzyıla kadar siyasetnamelerin Türk kültüründeki yeri ve Enisü'l-Celis. *Tarih Dergisi*, (44), 37-47.

Bursalı Mehmed Tahir Bey. (1975). *Osmanlı müellifleri 3*. İ. Özen (Haz.), Meral Yayınevi.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1969). *Nesayıh'ul-Vüzera V'el-Ümerâ (Devlet adamlarına öğütler)*. H. R. Uğural (Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ergan, N.G. (1999). Siyasetnamelerimizde çizilen "Devlet adamı" portresinin temel özellikleri. *Bilig*, (8), 27-45.

Evirgen, A.E. (2025, Nisan 5). *Tuhfetü's-selâtîn*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. http://tees.yesevi.edu.tr.

Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tacü't Tevarih 4*. İ. Parmaksızoğlu (Çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları.

İdris-i Bitlisî. (2022). *Kânûn-i Şâhenşâhî*. P.S. Esen & E. Uzunoğlu Sayın (Çev.), Timaş Yayınları.

İmam-ı Gazali. (1969). *Devlet başkanlarına Nasihat-ül-Mülûk*. O. Şekerci (Çev.), Sinan Yayınevi.

Joseph Von H. (2003). *Büyük Osmanlı tarihi 4*. Üçdal Neşriyat.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. Ötüken Yayınlar.

Kâsım b. Seydî el Hafız Ankaravî. (2007). *Enisü'l-celîs*. A.A. Bilgin (Haz.), Türkiye Bilimler Akademisi.

Karataş, M. vd. (2008). *İdris-i Bitlisî Heşt Bihişt I*. Betav Yayınları.

Koçi Bey. (1972). *Koçi Bey Risalesi*. Z. Danışman (Çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Köse, H.M. (2009). Siyaset. *DİA*, (37), 294-299.

Levend, A.S. (1963). Siyaset-nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (10), 167-194.

Özcan, A. (2000). İdris-i Bitlisî. *DİA*, (21), 485-488.

Serdar, M.T. (2018). *Mevlâna Hakîmüddin İdris-i Bitlisî*. Ötüken Neşriyat.

Uğur, A. (2001). *Osmanlı siyâset-nâmeleri*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yılmaz, Ç. (2009). Siyâsetnâme. *DİA*, (37), 306-308.

Yusuf Has Hacip. (2009). *Kutadgu Bilig*. Y. Çağbayır (Haz.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Extended Abstract

Political novels, which contain information on state administration, are important works written in order to advise state administrators and to reveal the qualities that a state administrator should have. When we look at the content of such works, most of them answer the question of how an ideal state should be. The principle of religion, the principle of justice, the principle of merit and the principle of order are important issues in the understanding of an ideal state. Among these, the principle of justice is seen as the basic principle in political treatises. Because the establishment and preservation of order on earth is realized through justice. Idris-i Bitlisî, who discusses how a just state administration should be in his work *Kânûn-i Şâhenşâhî*, is one of the important authors who lived in the Ottoman period. In this work, the author included his thoughts and recommendations on the characteristics and duties that should be found in state administrators and the understanding of justice that ensures the survival of states. This study aims to answer the question of how a good state administrator should be based on Idris-i Bitlisî's work titled *Kânûn-i Şâhenşâhî.* In line with this purpose, the study first mentioned the genre of political science. Then, information about Idris-i Bitlisî's life and works was given, and the qualities that should be found in state administration and state administrators were stated through the work named *Kânûn-i Şâhenşâhî*. *Kânûn-i Şâhenşâhî* is a political treatise from the reign of Yavuz Sultan Selim I. In terms of content, sharia principles and provisions occupy a large place. It resembles a law with the advice and information it gives to the sultans. Because of these features, it is the most important source on Ottoman public law after the Fatih Lawn. Idris-i Bitlisî, who wrote many works in Persian, Arabic and Turkish, prepared this work to be presented to Yavuz Sultan Selim, but it was probably presented to Suleyman the Magnificent. *Kânûn-i Şâhenşâhî* consists of an introduction and four chapters. After mentioning the title of the work, he explained why he wrote the work. In the mukkadima part of Idris-i Bitlisî's work, which consists of a mukaddima and four chapters, the author talks about the meaning and necessity of sultanate. The person who has the sultanate and caliphate is the shadow of God on earth; for this reason, he emphasized that the person who will be caliph should be noble and noble morals. In the first chapter, the author has stated the principles that will protect the sultans and sultans who have the sultanate and caliphate from the danger of extinction and diminution. In the section under the title of the second purpose, the author states that the ruler who sits on the throne of the sultanate must have moral values and explains the moral virtues befitting the person who will be the commander of the subjects and the army. He explained them under the names of morality of chastity, morality of courage, morality of wisdom, and morality of justice. In the third chapter, under the title of deeds and activities worthy of the sultan's office, the author mentioned the activities and actions worthy of the sultan's throne and the rank of sultan and emir. In the last chapter, the fourth chapter, Idris-i Bitlisî gave information about the nature of obtaining eternal sultanate through the worldly state. He mentioned that there must be certain conditions for the attainment of the state of two worlds and the completion of eternal sovereignty

In this study, the survey model was used as the research method. *Kânûn-i Şâhenşâhî* translated into Turkish by Pervin Seval Esen and Esengül Uzunoğlu Sayın was used as the main source. In addition, books, articles and encyclopedic articles on the subject were examined and some findings were reached.

Political books, which contain important information about the political, social and economic situation of the period in which they were written, are almost an instructive guide with the advice and moral lessons they give to statesmen. It has been observed that political novels, which contain important information on state administration and understanding, also existed in the Ottoman literary world. İdris-i Bitlisî's *Kânûn-i Şâhenşâhî*, which is a product of the Ottoman political treatise tradition and the subject of this study, contains very useful information with the advice it gives to state administrators. In the work, it is stated that the sultanate and caliphate given to the sultan is given by Allah and this is a blessing. It was also observed that the author mentioned the qualities that the sultan should have and the duties of the sultan for the longevity of the state. While talking about these, the author decorated his work with verses, hadiths and instructive stories. In terms of politics and governance, Idris-i Bitlisî attributed the ideal state understanding to the sultan's being just, generous, knowledgeable, courageous and chaste. The author considered being just as an important aspect in ensuring the sultanate and tried to express this every time. As a result, it has been understood that this work, which was written based on the maxim of how to ensure nizam-ı âlem, bases its understanding of politics and administration on moral values. It is thought that this study, which was prepared by making use of Idris-i Bitlisî's *Kânûn-i Şâhenşâhî*, will contribute to the literature in terms of understanding how the ideal state administration should be.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

‘Yükseköğretim Program Atlası’ Verileri Temelinde Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği Üzerine Bir Araştırma

Aslı Taş*, Gizem Özkan Üstün**

Öz: Türkiye’de mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğini analiz etmek, eğitim politikalarının geliştirilmesi, mimarlık eğitiminin sürdürülebilirliği ve mesleğin geleceğine yönelik stratejiler oluşturulması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) Program Atlası verileri temel alınarak Türkiye’deki mimarlık bölümlerinin tercih edilme dinamikleri incelenmiştir. Araştırmada, mimarlık bölümlerine yönelik tercih eğilimleri, doküman analizi yöntemi ile değerlendirilmiş ve tercihleri etkileyen başlıca faktörler belirlenmiştir. Bulgular, mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinde üniversite türü, coğrafi konum, sınav başarı puanı, akademik kadro niteliği, kentlerin ekonomik gelişmişliği ve demografik faktörlerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Çalışma sonucunda, mimarlık bölümlerinin tercih edilme süreçlerine yönelik verilerin, eğitim kurumlarının stratejik planlamalarına katkı sağlayabileceği ve mimarlık eğitiminin niteliğini artıracak politikaların oluşturulmasına yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, mimarlık eğitiminin daha çekici hale getirilmesi ve nitelikli öğrenci profiline ulaşılması için akademik kadro yapısının güçlendirilmesi, mekânsal olanakların iyileştirilmesi ve mimarlık eğitiminin gerekliliklerini yansıtan bir kabul sistemi oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık Programları, Mimarlık Mesleği, Tercih Edilirlik, Üniversite Tercihleri, YÖK Atlas

A Study on the Preferability of Architecture Departments Based on ‘Higher Educatıon Programme Atlas’ Data

Abstract: Analyzing the preferability of architecture departments in Turkey is crucial for developing educational policies, ensuring the sustainability of architectural education, and establishing strategies for the future of the profession. This study examines the dynamics of preferability in architecture departments in Turkey based on the 2023 Council of Higher Education (YÖK) Program Atlas data. The research evaluates preference trends in architecture departments using document analysis and identifies the key factors influencing these preferences. The findings indicate that university type, geographical location, exam success scores, the quality of academic staff, the economic development of cities, and demographic factors are significant determinants in the selection of architecture departments. The study concludes that the data obtained on the preference processes of architecture departments can contribute to the strategic planning of educational institutions and assist in the development of policies aimed at improving the quality of architectural education. In this context, it is recommended to enhance academic staff, improve spatial facilities, and establish an admission system that reflects the requirements of architectural education to make it more attractive and accessible to a qualified student profile.

Keywords: Architecture Programs, Architecture Profession, Preferability, University Preferences, Council of Higher Education

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
ORCID: 0000-0003-0408-153 aslydz@gmail.com
** Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
ORCID: 0000-0001-9559-0389 gizemozkanustun@gmail.com
Cite as/ Atıf: Taş, A. & Özkan Üstün, G. (2025). ‘Yükseköğretim Program Atlası’ verileri temelinde mimarlık bölümlerinin tercih edilirliği üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 544-561.
http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1543046
Received/Geliş: 03 Sep/Eylül 2024
Accepted/Kabul: 13 Apr/Nisan 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Giriş

Mimarlık doğası gereği devinim halinde olan, dinamik ve çok yönlü bilgiyi gerektiren bir disiplindir. İnsanlık tarihinin en eski mesleklerinden biri olarak mimarlık, insanlığı ilgilendiren her türlü olgudan da etkilenmiştir (Nalçakan ve Polatoğlu, 2008). Ergül'e göre mimarlık hem sanatsal ve teorik hem de inşa yönüyle var olan bir meslektir. İnsanın yaşadığı fiziksel çevrenin sosyal çevre ile ilişkisini kurma sanatıdır (Ergül, 2015). İzgi'ye göre topluma ve insana yönelme bakımından bilimsel ağırlığa sahip, organizasyon, strüktür ve konstrüksiyon açısından mühendisliğe dayanan, form, mekân ve kütle açısından ise, sanatsal bir yönü olan çok boyutlu ve karmaşık bir sentezdir (İzgi, 1999). İnsanın tüm faaliyet alanlarını kapsayan bir meslek olarak mimarlığın değişen koşullara da kendini sürekli adapte etmesi gerekir. Mimarın yapı tasarımında, kullanıcı beklentileri, konfor, işlev, fiziki çevre şartları, organizasyon, ekonomi, teknolojik yenilikler, estetik ve kültürel değerler gibi pek çok etkeni göz önünde bulundurması gerekir. Mimarlık çağın ihtiyaçlarına ve gerekliliklerine uygun bir anlayışa sahip olmalıdır. Bu bağlamda mimarlık eğitiminde, teknolojik gelişmeleri takip etme, fikirsel açıklık, eleştirel düşünebilme yetisi ve kuramsal alt yapı mimarlık öğrencisinin kazanımları olarak verilmelidir (Ciravoğlu, 2001). 21. yüzyılın hızla değişen yapısına uygun şekilde mimarlık eğitiminin güncele yaklaştırılması ve mimarlık öğrencisinin sahip olması gereken kazanımların da geliştirilmesi önemlidir.

2023 yılında YÖK verilerine göre Türkiye'de 129 devlet, 75 vakıf ve 4 vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere toplamda 208 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Bu rakamlarla ülkemiz dünyada en çok üniversite sayısına sahip ülkeler arasında 25. sırada yer almaktadır (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2024). Bu üniversitelerin 119'unda faal olarak mimarlık eğitimi verilmektedir. Üniversite sayısındaki bu artış, rekabeti de beraberinde getirmiştir. Rekabet ortamında öne çıkabilmek için öğrencilerin üniversitelerle ilgili düşünceleri, etkilendikleri faktörler ve algısal durumları kritik bir rol oynamaktadır (Çiftçi ve ark., 2011). Özcan (2016), Türkiye'deki üniversitelerin eğitim sektöründe yer edinmek ve rakiplerinden ayrışmak amacıyla çeşitli stratejiler benimsediğini; puanları ve eğitim ücretleri benzer olan üniversitelerin tercih edilme şansını artırmak için öğrenciler nezdindeki algılarını değiştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, mimarlık programlarının tercih edilebilirliğinin incelenmesi önem arz etmektedir. Üniversiteler ve bölümlerle ilgili geniş bir veri tabanına sahip olan YÖK, bu konuda kapsamlı bir veri havuzu sunmaktadır. YÖK'ün her yıl düzenli olarak paylaştığı istatistikler, eğitim kalitesi, öğrenci başarısı, memnuniyeti ve bölümlerin donanımı gibi faktörleri objektif bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır. YÖK verileri, eğitim politikalarının belirlenmesi ve kaynakların etkin bir şekilde dağıtılması açısından kritik önemdedir.

Bu çalışma YÖK'ün 2023 yılı verilerine dayanarak Türkiye'deki mimarlık bölümlerinin tercih edilme eğilimlerini analiz etmeyi ve alandaki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Üniversite türü, coğrafi konum, sınav başarı puanı, akademik kadro yapısı, kentlerin ekonomik gelişmişliği ve demografik faktörleri birlikte değerlendirerek kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Böylece, eğitim politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlamanın yanı sıra, mimarlık eğitiminin gelecekte nasıl daha cazip hale getirilebileceği ve sektörel ihtiyaçlara nasıl daha iyi yanıt verebileceği konusunda stratejik öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın amacı ülkemizdeki mimarlık bölümlerinin tercih edilirliği üzerine niceliksel bir değerlendirme yapmak ve gelecek projeksiyonu çizebilmek için bir kaynak oluşturmaktır. Bu tür bir çalışma mimarlık eğitiminin sürdürülebilirliği açısından gerekli ve önemlidir. Çalışma kapsamında aşağıdaki sorular mimarlık bölümlerinin tercih edilebilirliği üzerine yapılan araştırmanın çerçevesini oluşturmada yardımcı olmuştur:

Araştırma Problemi

Mimarlık bölümlerinin tercih edilme süreçlerinde hangi faktörler etkili olmaktadır?

Alt problemler:

Kentlerin gelişmişliği ve sunduğu olanaklar mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğini nasıl etkilemektedir?

Üniversitenin coğrafi konumu, büyükşehirde yer alması veya merkezi konumda bulunması tercih edilme üzerinde etkili midir?

Üniversitenin türü (devlet, vakıf, yurtdışı, KKTC) mimarlık bölümlerinin tercih edilmesinde nasıl bir rol oynamaktadır?

Öğrencilerin üniversite giriş sınavı başarı puanları mimarlık bölümlerini tercih etmelerinde belirleyici midir?

Yerleşme türü (genel kontenjan, engelli kontenjanı, depremzede kontenjanı, okul birincisi vb.) mimarlık bölümlerinin tercih edilme oranlarını nasıl etkilemektedir?

Öğrencilerin eğitim geçmişi (yeni mezun, halihazırda başka bir programa kayıtlı vb.) mimarlık bölümlerine yönelimlerinde etkili midir?

Programların bilinirliği ve akademik tecrübe düzeyi mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğini nasıl etkilemektedir?

Akademik kadronun büyüklüğü, mimarlık bölümlerinin tercih edilmesinde nasıl bir rol oynamaktadır?

Demografik faktörler (cinsiyet vb.) mimarlık bölümlerine yönelik tercihleri nasıl şekillendirmektedir?

Literatür İncelemesi

Literatürde üniversite, bölümler (mimarlık dışındaki bölümler) ve mimarlık bölümü tercihleri üzerine çok sayıda farklı çalışma uzun bir süredir yapılmaktadır (Tablo 1). Hooley ve Lynch'in 1981 yılında yaptıkları çalışmada üniversite seçimini etkileyen saygınlık, yakınlık, modernlik gibi parametrelerin olduğu altı adet temel anahtar faktör belirlemiştir (Hooley ve Lynch, 1981). Chapman'ın 1981'deki çalışmasında, benzer iki temel faktör belirlenmiş (Chapman, 1981). Hanson ve ark. çalışmalarında (1998) akademik ün, derslerin kalitesi ve üniversitenin prestijinin tercih edilirlikte etkili olduğu vurgulanmıştır (Hanson ve ark., 2014). Zuker ve Fred'in çalışmasında (2006) üniversitenin kapasitesi, yeri, akademik çevre, sosyal çevre gibi unsurlar (Zuker ve Fred, 2006), başka bir çalışmada, eğitim ücreti, finansal yardımlar, genel maliyetler gibi farklı belirleyiciler tercih edilirlikte öne çıkmıştır (Domino ve ark., 2006). Özcan'ın çalışmasında (2016), üniversitenin bulunduğu şehir, üniversitenin iş güvencesi sağlaması, tercih edilen bölümün imajının iyi olması gibi unsurlar (Özcan, 2016), başka bir çalışmada, aileye yakınlık durumu ve öğrencinin yerleştirme puanının yeterliliği gibi faktörler sıralanmıştır (Bardakçı, 2019). Anderson'un (1999) çalışmasında bölüm özelliklerinin, üniversitenin yerinin ve sosyal faaliyetlerin tercihlerde etkili olduğunu saptanırken (Anderson, 1999), bir başka çalışmada YÖK Program Atlası 2018 verilerine göre tarih bölümlerinin tercih edilirliği araştırılmıştır (Aktaş ve Aktaş, 2018). Demircan ve arkadaşlarının 2019 yılındaki çalışmasında ise Peyzaj Mimarlığı bölümünde okuyan öğrencilerin mesleği tercih etme nedenlerinde öğrencilerin kendi fikirleri, daha sonra aile, rehber öğretmeni ve tercih kılavuzunun etkili olduğu görülmüştür (Demircan ve ark., 2019). Atik ve arkadaşlarının çalışmasında ise (2013) peyzaj mimarlığı öğrencilerinin meslek ve eğitim tercihlerine yönelik beklentileri analiz edilmiştir. Öğrenci motivasyonları ve tercih faktörleri açısından karşılaştırmalı bir analiz sunmuştur.

Özetle, üniversite ve farklı bölümlerin tercih edilmesinde Tablo-1'de gösterildiği gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Yapılan araştırmalar, bu faktörlerin genel tercih eğilimlerini belirlemede önemli bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Mimarlık disiplini özelinde ise, mesleki eğitimin içeriği göz önünde bulundurulduğunda farklı parametrelerin de değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Tablo 1. Literatürde Üniversite ve Bölüm Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Hooley ve Lynch, 1981	Bölümün üniversitede bulunurluğu Üniversitenin bulunduğu yer Üniversitenin saygınlığı Üniversitenin eve yakınlığı Üniversitenin modern ya da eski olması Aile ve öğretmenin tavsiyeleri
Chapman,1981	İçsel etmenler Sosyo-ekonomik durum Kabiliyet/beklentiler Lise performansı Dışsal etmenler Aile ve arkadaşlar, Sabit üniversite özellikleri (konumu, akademik kadrosu, maliyeti vb.) Üniversitenin öğrencilerle iletişim kurma çabası
Anderson, 1999	Bölüm özellikleri Üniversitenin yeri Sosyal faaliyetler
Zuker ve Fred, 2006	Üniversitenin kapasitesi Üniversitenin yeri Akademik çevre Sosyal çevre Bölümler Sosyal faaliyetler Maliyet
Domino ve ark., 2006	Eğitim ücreti Finansal yardımlar Genel maliyetler Üniversitenin yeri Üniversitenin büyüklüğü Kampüs çevresi Akademik ün
Hanson ve ark., 2014	Akademik ün Derslerin kalitesi Üniversitenin prestiji
Özcan, 2016	Üniversitenin imaj ve marka değeri Üniversitenin sunduğu imkânlar Üniversitenin temel ihtiyaçları karşılaması Tercihlerde dershane ve okulun yönlendirmesi, Tercihlerde ailenin etkisi, arkadaş çevresi Spor olanakları Demografik özellikler Üniversitenin iş güvencesi sağlaması Bölümün imajı
Bardakçı, 2019	Üniversitenin aileye yakınlık durumu Öğrencinin yerleştirme puanının yeterliliği

Bu bağlamda, mimarlık bölümü özelinde yapılan çalışmalar araştırıldığında ise (Tablo 2), Levi ve arkadaşlarının, mimarlık bölümlerinin kontenjanları, kayıtlı ve mezun öğrenci sayıları ile öğretim kadrosu verilerini karşılaştırdığı (Levi ve ark., 2015), Akça ve arkadaşlarının, mimarlık mesleğinin ikinci bir meslek olarak tercih edilirliği üzerine çalıştıkları gözlenir. Onlara göre, mimarlık mesleğinin öğrencilerin ideallerindeki meslek oluşu, saygınlığı ve iş olanakları bu mesleği tercih etmelerindeki en önemli nedenleridir (Akça ve ark., 2018). Gül ve arkadaşlarının 2013 yılındaki çalışmasında mimarlık bölümlerinin tercih edilme süreçlerinde dijital araçların ve teknolojik altyapının önemi değerlendirilmiştir. Hacıhasanoğlu'nun çalışmasında (2018), mimarlık mesleğinin seçiminde

üniversitenin prestijinin etkisini araştırılmış ve önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir. Yorgancıoğlu ve arkadaşlarının 2021 yılındaki çalışmasında, mimarlık meslek seçimindeki içsel ve dışsal faktörler incelenmiştir. Meslek seçiminde mesleğin yaratıcılığının, sosyal çevre ve aile etkisinin belirleyici olduğu saptanmıştır (Yorgancıoğlu ve ark, 2021). Balçık ve Yamaçlı'nın 2023 yılındaki çalışmasında ise sürdürülebilir mimarlık eğitiminin önemi vurgulanarak, mimarlık bölümlerinin tercih edilebilirliğini artırmada müfredat ve uygulamalı eğitimin rolüne dair bilgiler aktarılmıştır.

Tablo 2. Literatürde Mimarlık Bölümü Tercihini Etkileyen Faktörler

Gül ve ark., 2013	Altyapı ve müfredat
Levi ve ark., 2015	Mimarlık bölümlerinin kontenjanları Kayıtlı ve mezun öğrenci sayıları Öğretim kadrosu verileri
Akça ve ark., 2018	Öğrenci idealleri Mimarlığın saygınlığı İş olanakları
Hacıhasanoğlu, 2018	Üniversitenin prestiji
Yorgancıoğlu ve ark., 2021	Mesleğin etkisi Sosyal çevre etkisi Aile etkisi
Balçık ve Yamaçlı, 2023	Müfredat ve eğitim niteliği

Literatürdeki tüm bu araştırmaların bulguları, tercih edilirlik üzerinde etkili olan faktörleri belirlemeye ve anlamaya yöneliktir. Önceki çalışmalarda öğrencilerin tercihlerini belirlemede hangi faktörlerin daha belirleyici olduğu ve bu faktörlerin etkileri açıklanmaktadır. Tüm çalışmalarda konum, ün / prestij, sosyal çevre gibi faktörlerin öne çıktığı gözlenir. Mimarlık bölümlerinin tercih edilirliği üzerine ise, sınırlı sayıda çalışma bulunduğu fark edilmiştir (Tablo-2). Bu bağlamda, mimarlık eğitimine öğrenci kabulünün dinamiklerine değinmek önemlidir. Dünyada bazı mimarlık okullarında kurum giriş sınavlarının, bazılarında mülakat sınavlarının öğrenci kabulünde bir yöntem olduğu gözlenir (Kasap ve Kariptaş, 2010). Türkiye'de ise, uzun yıllardır mesleki içeriği barındırmayan merkezi bir sınavın kullanılması söz konusudur. Mimarlık eğitiminin matematiksel, strüktürel teknik yönünün yanında sanatsal yönünün var oluşu, uygulamalı ve teorik derslerin diğer bölümlerden ayrışması, onu özgün bir konuma getirir. Kasap ve Kariptaş (2010), mimarlık eğitiminin bilişsel amaçların dışında sınırsız bilgi hacmi içinde bilgi setleri ile ilişkilenmesi durumunun ve sanatsal bilgi ile farkındalık yaratma özelliğinin öğrencinin birikimine bağlı ve onu dönüştüren bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Bu nedenle, mimarlık öğrencisinin tasarım eğitimine başlarken kendi yaşamsal deneyimleri, çevresel etkenleri, bilgi birikimi, farkındalığı, üç boyutlu düşünme becerisi önemlidir (Kasap ve Kariptaş, 2010). Stüdyo ortamlarındaki bire-bir çalışma durumu ve eğitimin zorluk derecesi göz önüne alındığında Mimarlık ve Eğitim Kurultayı-1'de 'isteklilik' ve 'beceri'nin çok önemli olduğunun altı çizilmiştir (Mimarlık ve Eğitim Kurultayı-I, 2001). Bu nedenle tüm ülke genelinde mimarlık kültürünün yaygınlaşması bireyin meslek eğitimi öncesinde etkili olacaktır. Bu bağlamda bölümün bulunduğu coğrafya, konum, bireyin ikamet ettiği yer mimarlık eğitiminin tercih edilmesindeki parametrelerden olabilir. Bu doğrultuda, bu çalışma, Türkiye'deki mimarlık bölümlerinin tercih edilme dinamiklerini kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamakta olup, üniversite türü, coğrafi konum, akademik kadro yapısı ve öğrenci profili gibi faktörler çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışma, yalnızca mevcut durumu tespit etmekle kalmayıp, mimarlık eğitiminin gelecekte nasıl daha erişilebilir ve etkili hale getirilebileceğine dair öneriler sunmayı da hedeflemektedir.

Yöntem

Çalışmada, Türkiye'deki mimarlık bölümlerinin tercih edilirliklerini etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, mevcut yazılı materyallerin

sistematik bir şekilde incelenmesi yoluyla verilerin değerlendirilmesini sağlayan bir nitel araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmada, YÖK 2023 yılı Program Atlası verileri kullanılmıştır. Bu veriler, Türkiye'deki mimarlık bölümlerine yönelik tercih eğilimlerini belirlemek açısından kapsamlı ve güncel bir veri havuzu sunmaktadır. Analizde kullanılan başlıca veriler şunlardır:

- Mimarlık bölümlerine yapılan toplam tercih sayıları
- Üniversite türleri (devlet, vakıf, yurtdışı, KKTC)
- Kontenjan sayıları ve doluluk oranları
- Üniversite giriş sınavı başarı sıralamaları
- Yerleşme türleri (genel, engelli, depremzede, okul birincisi vb.)
- Öğrencilerin ikamet ettikleri iller
- Coğrafi dağılım
- Cinsiyet dağılımı
- Akademik kadro büyüklüğü ve niteliği

Bu veriler, YÖK'ün resmî web sitesinden alınarak dijital formatta derlenmiş ve analiz edilmiştir. YÖK Program Atlası'ndan 2023 yılına ait istatistiki veriler indirilmiş ve mimarlık bölümleriyle ilgili olanlar seçilmiştir. Seçilen veriler, Microsoft Excel programı kullanılarak kategorilere ayrılmıştır. Öncelikle üniversite türleri, coğrafi konumlar, kontenjan ve tercih sayıları, akademik kadro verileri gibi değişkenler belirlenmiş, ardından bu değişkenler sınıflandırılmıştır. Verilerin daha anlaşılır hâle getirilmesi amacıyla yüzde ve frekans dağılımları hesaplanmıştır. Mimarlık bölümlerinin tercih edilme oranları, üniversite türleri ve coğrafi konumları ile ilişkilendirilmiştir. Elde edilen bulguların daha açık ve anlaşılır sunulması için grafikler ve tablolar oluşturulmuştur. Bu sayede veriler arasındaki ilişkiler görsel olarak desteklenmiştir. Analiz edilen veriler, literatürdeki çalışmalarla karşılaştırılarak mimarlık bölümlerinin tercih edilirliği ile ilgili çıkarımlar yapılmıştır.

Bulgular

YÖK'ün 2023 yılı verilerine göre, Türkiye'de aktif olarak eğitim veren 119 mimarlık bölümü bulunmaktadır. Bunun dışında, henüz akademik kadrosu tamamlanmamış ve öğrenci alımı yapmayan pasif mimarlık bölümleri de mevcuttur. Bu çalışma, yalnızca aktif bölümlerle sınırlandırılmış olup, öğrenci alımı yapılmayan pasif bölümler tercih edilme durumu açısından değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

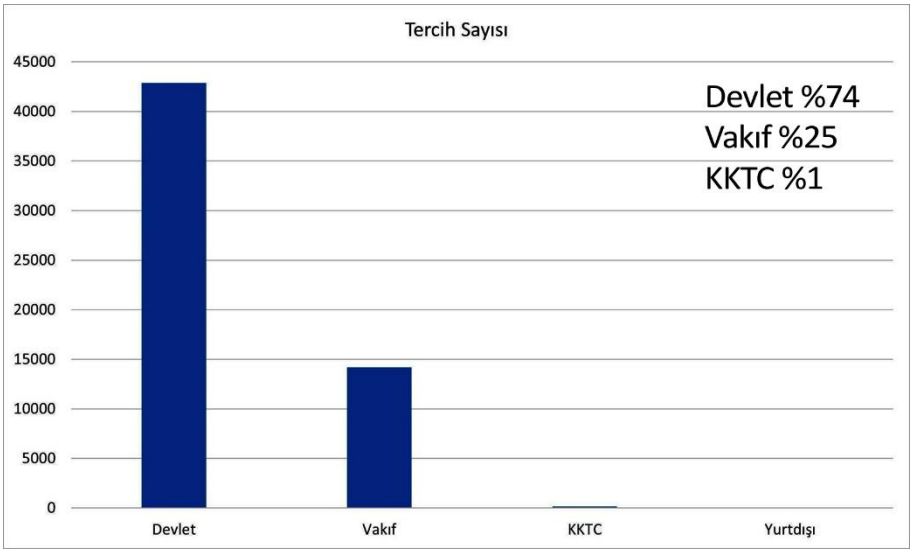
Tercih sayıları ve kontenjanlarına göre mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinin görüldüğü grafikte (Görsel 1), en çok tercih sayısına sahip ilk üç üniversitenin İstanbul'da yer aldığı gözlenmektedir. Bunlar sırasıyla Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'dir. En çok tercih edilen ilk on (10) üniversite ise altı (6) büyükşehirde yer almaktadır. Bu şehirler sırasıyla İstanbul, İzmir, Ankara, Eskişehir, Antalya ve Bursa'dır. En az tercih edilen üniversiteler ise KKTC ve yurt dışındaki üniversitelerdir. Mimarlık bölümlerinin kontenjanları incelendiğinde ise, en çok 206 kişi, en az 5 kişi arasında bir dağılım gözlenir. En yüksek kontenjana sahip üniversite YTÜ, en düşük kontenjana sahip üniversite 5 kişilik kontenjanı ile KKTC'deki Uluslararası Final Üniversitesi'dir. İstanbul, Ankara ve İzmir toplam tercih sayısı ve toplam kontenjan açısından diğer kentlere göre en fazla yüzdeliğe sahip kentlerdir. Toplam tercih sayılarına göre kentlerin almış olduğu ortalama yüzdelik değerler sırasıyla; İstanbul %32, Ankara %13, İzmir %7, Eskişehir %6, Bursa %5, Kocaeli %4, Konya %2 ve Kayseri %2'dir. Toplam kontenjan sayılarına göre kentlerin almış olduğu ortalama yüzdelik değerler ise; İstanbul %30, Ankara %9, İzmir %5, Konya %4, Bursa %3, Kocaeli %3, Kayseri %3 ve Eskişehir %2'dir. Tercih sayılarında üç büyük kent %52'lik oranla en çok tercih edilen kentler olmuştur. Kontenjan sayıları açısından ise %44'lük bir oranla üç

büyük kent tüm kontenjanların yaklaşık olarak yarısına sahiptir. Bunların yanı sıra, listedeki 119 mimarlık bölümünün 20'sinde kontenjan sayılarına göre tercih edilirliklerin yetersiz olduğu görülmektedir. Hatay, Yozgat, Artvin, Tunceli, Siirt, Bingöl ve KKTC'deki üniversitelerde mimarlık bölümleri kontenjanlarının altında tercih edilmişlerdir.

Üniversite	Şehir	Tercih Sayısı	Kontenjan	Üniversite	Şehir	Tercih Sayısı	Kontenjan	Üniversite	Şehir	Tercih Sayısı	Kontenjan	Üniversite	Şehir	Tercih Sayısı	Kontenjan
Yıldız Teknik	İstanbul	2942	206	Konya Teknik	Konya	677	113	Maltepe	İstanbul	256	32	Aksaray	Aksaray	67	21
İstanbul Teknik	İstanbul	2900	187	Erciyes	Kayseri	677	113	Antalya Bilim	Antalya	240	41	Harran	Urfa	62	39
MSGSÜ	İstanbul	1817	123	İstanbul Medipol	İstanbul	673	111	İstanbul Ticaret	İstanbul	190	21	Karabük	Karabük	58	21
Dokuz Eylül	İzmir	1687	118	Alanya Alaaddin Keykubat	Antalya	669	72	Düzce	Düzce	190	93	Recep Tayyip E.	Rize	57	21
Gazi	Ankara	1620	118	İstanbul Bilgi	İstanbul	665	91	FSMVÜ	İstanbul	190	31	Alanya Ü.	Antalya	52	11
Eskişehir Osmangazi	Eskişehir	1620	103	Mersin Ü	Mersin	661	93	İstanbul Arel	İstanbul	190	31	Toros Ü	Mersin	52	11
Orta Doğu Teknik	Ankara	1497	72	İstanbul Aydın	İstanbul	643	62	İstanbul Kültür	İstanbul	186	36	Mardin Artuklu	Mardin	44	21
Eskişehir Teknik	Eskişehir	1571	31	Başkent Ü	Ankara	636	56	Hasan Kalyoncu	Gaziantep	178	26	Erzurum Teknik	Erzurum	42	21
Akdeniz	Antalya	1463	93	Bahçeşehir	İstanbul	628	77	Dicle	Diyarbakır	166	90	Avrasya	Trabzon	37	21
Bursa Uludağ	Bursa	1432	113	Çukurova	Adana	627	116	İstanbul Okan	İstanbul	161	32	İskenderun Teknik	Hatay	34	51
Gebze Teknik	Kocaeli	1390	118	Yaşar	İstanbul	567	74	Işık	İstanbul	150	20	Malatya Turgut Özal	Malatya	29	39
Bursa Teknik	Bursa	1304	93	Samsun Ü	Samsun	528	62	İstanbul Gedik	İstanbul	148	31	Hatay Mustafa Kemal	Hatay	25	39
İYTE	İzmir	1159	82	TOBB	Ankara	519	57	Altınbaş	İstanbul	135	13	Yozgat Bozok	Yozgat	21	21
Özyeğin	İstanbul	1138	141	Necmettin Erbakan	Konya	513	103	Doğuş	İstanbul	132	16	Yakın Doğu	KKTC	19	20
Muğla Sıtkı Koçman	Muğla	1105	82	Tekirdağ Namık Kemal	Tekirdağ	504	82	İst. Sabahattin Zaim	İstanbul	128	21	Artvin Çoruh	Artvin	12	21
İstanbul Ü	İstanbul	1092	82	Mef	İstanbul	468	77	Kto Karatay	Konya	126	26	Uluslararası Saraybosna	Yurtdışı	11	9
Ankara Yıldırım Beyazıt	Ankara	1082	82	Çankaya	Ankara	427	51	İst. Rumeli	İstanbul	123	21	Munzur Ü	Tunceli	10	21
Kocaeli Ü	Kocaeli	1077	103	Abdullah Gül	Kayseri	426	72	İst. Sağlık ve Tekn.	İstanbul	117	31	Siirt Ü	Siirt	10	21
Pamukkale	Denizli	1018	82	Ted	Ankara	400	61	Nuh Naci Yazgan	Kayseri	116	21	Bingöl Ü	Bingöl	10	21
Manisa Celal Bayar	Manisa	1010	62	Gaziantep Ü	Gaziantep	396	102	Adana Alparslan Türkeş	Adana	114	58	Girne Amerikan	KKTC	8	20
Balıkesir	Balıkesir	972	103	Atılım	Ankara	372	30	İst. Yeni Yüzyıl	İstanbul	104	16	Lefke Avrupa	KKTC	6	20
Ondokuz Mayıs	Samsun	961	82	Kadir Has	İstanbul	355	51	Fırat	Elazığ	98	45	Uluslararası Kıbrıs	KKTC	5	10
Karadeniz Teknik	Trabzon	937	118	İzmir Ekonomi	İzmir	343	57	Sivas Cumhuriyet	Sivas	95	45	Bahçeşehir Kıbrıs	KKTC	4	10
Sakarya Ü	Sakarya	891	82	İstanbul Gelişim	İstanbul	299	42	Burdur Mehmet Akif E.	Burdur	93	21	Girne Ü.	KKTC	3	10
Bilkent	Ankara	850	70	İstinye	İstanbul	285	31	Doğu Akdeniz	Kıbrıs	84	30	Uluslararası Final Ü.	KKTC	3	5
Süleyman Demirel	Isparta	803	93	İstanbul Beykent	İstanbul	284	42	Beykoz	İstanbul	77	11	Kıbrıs Amerikan	KKTC	1	20
Bolu Abant İzzet Baysal	Bolu	734	82	Haliç	İstanbul	261	26	Niğde Ömer Halisdemir	Niğde	77	21	Uluslararası Balkan	Yurtdışı	0	10
İzmir Demokrasi	İzmir	723	82	Fenerbahçe	İstanbul	259	11	İstanbul Topkapı	İstanbul	74	31	Rauf Denktaş	KKTC	0	10
Yeditepe	İstanbul	701	87	İstanbul Nişantaşı	İstanbul	257	22	Kırklareli	Kırklareli	70	21	Arkın Yaratıcı Sanatlar	KKTC	0	10
Trakya Ü	Edirne	691	123	Atatürk Ü	Erzurum	257	41	Van Yüzüncü Yıl	Van	69	31				

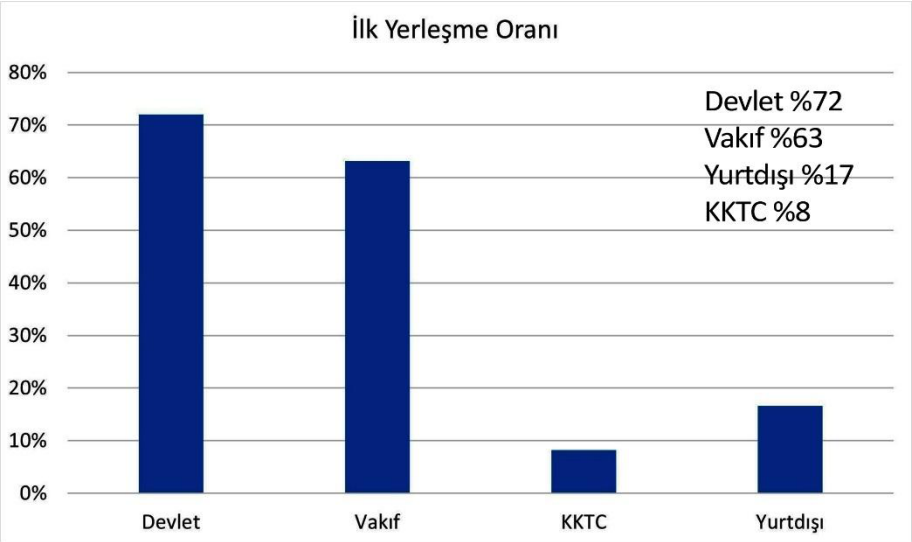
Görsel 1. 2023 Yılı Tercih Sayıları ve Kontenjanlarına Göre Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

Tercih sayısına göre üniversite türleri değerlendirildiğinde; öğrencilerin devlet üniversitelerini %74, vakıf üniversitelerini ise %25 oranında tercih ettikleri görülmektedir (Görsel-2). %1'lik dilimi ise KKTC ve yurtdışındaki üniversiteler oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre, mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinde devlet üniversitelerinin diğer üniversite türlerine göre daha etkili olduğu saptanmıştır.

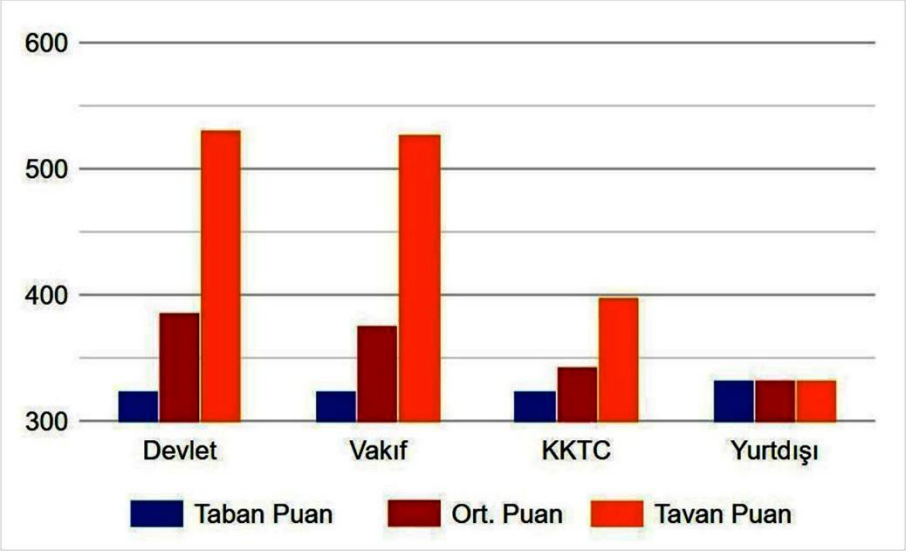
Görsel 2. 2023 Yılı Verilerine Göre Devlet, Vakıf ve KKTC ile Yurtdışı Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

İlk yerleşme oranlarına göre mimarlık bölümlerinin tercih edilirlikleri belirgin farklılıklar göstermektedir (Görsel-3). En çok tercih edilen üniversiteler %72'lik oranla devlet üniversiteleri olurken, onu sırasıyla %63 oranıyla vakıf üniversiteleri, %17 oranıyla yurtdışı üniversiteler ve %8 oranıyla KKTC'deki üniversiteler izlemektedir. Büyük kentlerdeki, köklü ve deneyimli üniversiteler ile sahil kentlerindeki üniversiteler kontenjanlarını %100 oranında doldurabilirken, yeni kurulmuş üniversiteler ile yurtdışı ve KKTC'deki üniversitelerin ise kontenjanları büyük oranda boş kalmaktadır.

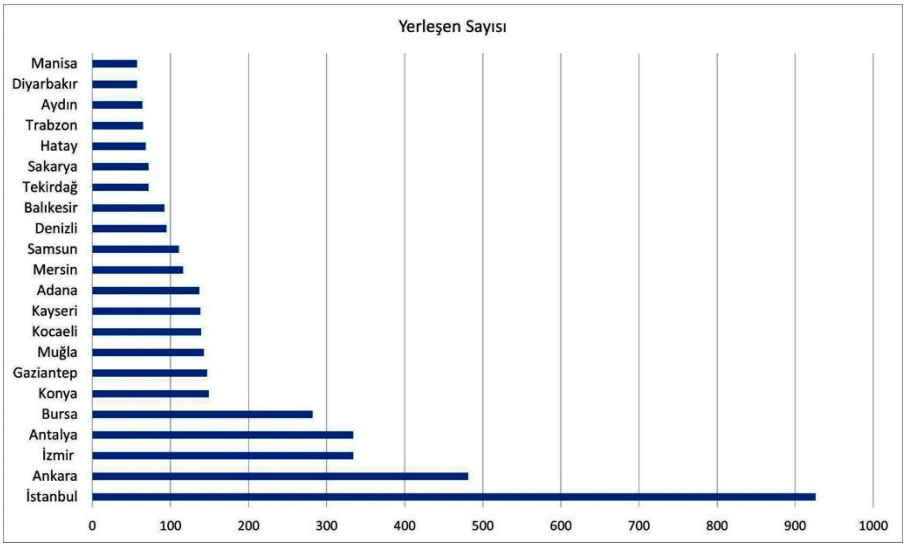
Görsel 3. 2023 Yılı Verilerine Göre İlk Yerleşme Oranları Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

Üniversite giriş sınavı başarı sıralamasına göre mimarlık bölümlerinin tercih edilirliği değerlendirildiğinde, devlet ve vakıf üniversitelerinin taban ve tavan puanlar açısından birbirine yakın puanlara sahip oldukları görülmektedir (Görsel-4). KKTC ve yurtdışındaki mimarlık bölümlerinin tavan ve ortalama puanları ise devlet ve vakıf üniversitelerine göre daha düşüktür. Taban puanları ise tüm üniversite türlerinde yakın değerlerdedir. Bu sonuçlara göre mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinde üniversite giriş sınavı başarı sıralamasının anlamlı bir etki yarattığı görülmektedir.

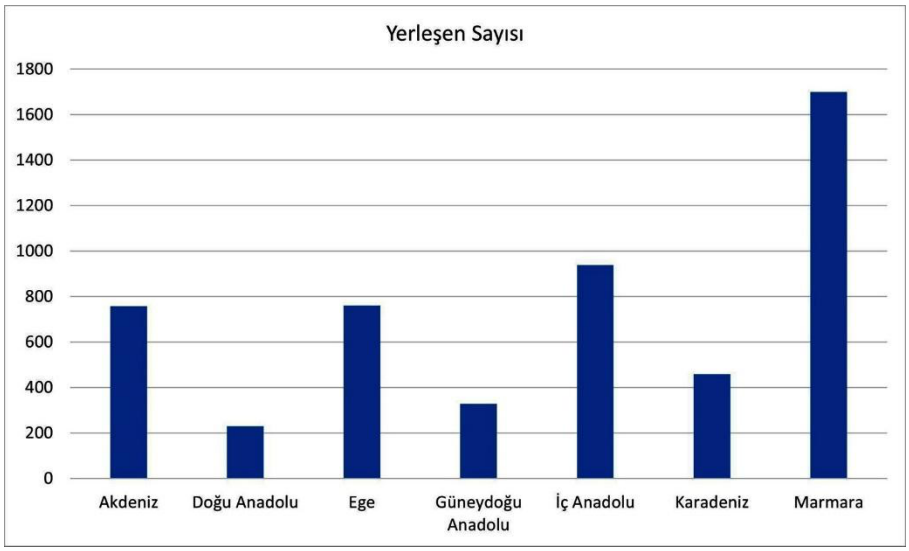
Görsel 4. 2023 Yılı Verilerine Göre Üniversite Giriş Sınavı Puanları Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

Görsel 5'de mimarlık bölümlerine yerleşen öğrencilerin hangi kentlerden geldikleri (üniversiteye yerleşmeden önce hangi kentlerde ikamet ettikleri) verisi mevcuttur. Bu veri yaşanılan (ikamet edilen) kentle yerleşilen kent arasında paralellik olduğunu göstermektedir. Mimarlık bölümlerine yerleşen öğrencilerin büyük bölümü İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa gibi iller başta olmak üzere büyük şehirlerde ikamet etmektedirler. Batıdaki illerden gelerek mimarlık bölümlerine yerleşen öğrencilerin oranı, doğudaki illerden gelen öğrencilere göre belirgin bir farklılık göstermektedir. Grafikteki verilere göre doğuda sadece Gaziantep ve Diyarbakır illeri yer almaktadır. Dolayısıyla kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişliği ve eğitim-öğretim olanakları hakkında fikir vermesi bakımından Grafik 5 önemli veriler sunmaktadır. Bunun yanı sıra İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa'da toplam üniversiteye yerleşen oranı %45,7'dir. Beş (5) büyük şehirde üniversiteye yerleşme oranı geriye kalan 76 ilin toplamına denktir. Ayrıca üniversiteye yerleşenlerin ikamet ettikleri iller içerisinde sahil kentlerinin de yoğunlukta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla büyükşehirler ile sahil kentlerinden küçük ve denize kıyısı olmayan kentlere göre daha çok öğrenci mimarlık bölümlerine yerleşmiştir.

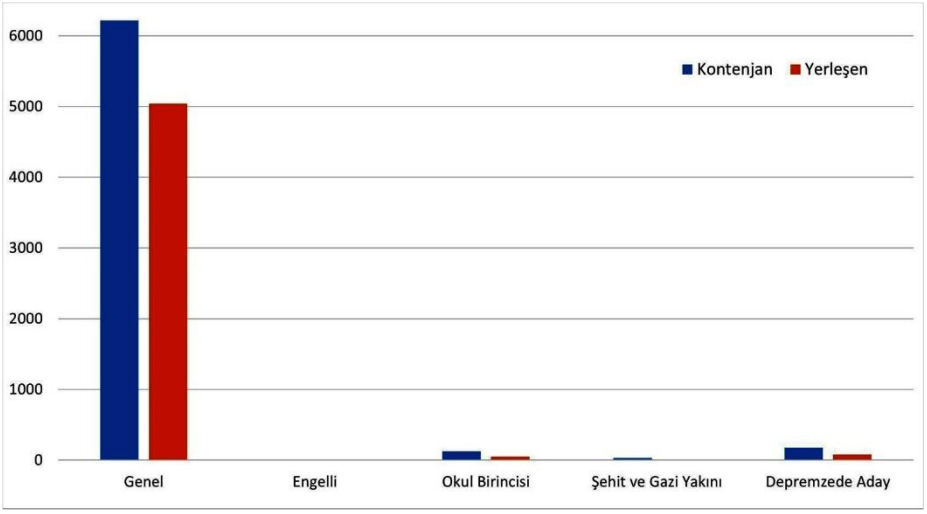
Görsel 5. 2023 Yılı Verilerine Göre Yerleşenlerin İkamet Ettikleri İller Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

Coğrafi konuma göre mimarlık bölümlerinin tercih edilirliği değerlendirildiğinde Marmara, İç Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgelerinin belirgin bir farka sahip oldukları görülmektedir (Görsel-6). İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kayseri, Konya, Adana ve Antalya gibi büyük ve gelişmiş şehirlerin bu bölgelerde yer almaları tercih edilirliklerinde etkili olmuştur. Küçük kentlere göre ulaşım, konaklama, çalışma, sosyal olanaklar vb. koşullarının daha gelişmiş olması büyükşehirleri tercih edilirlikte ön plana çıkarmaktadır.

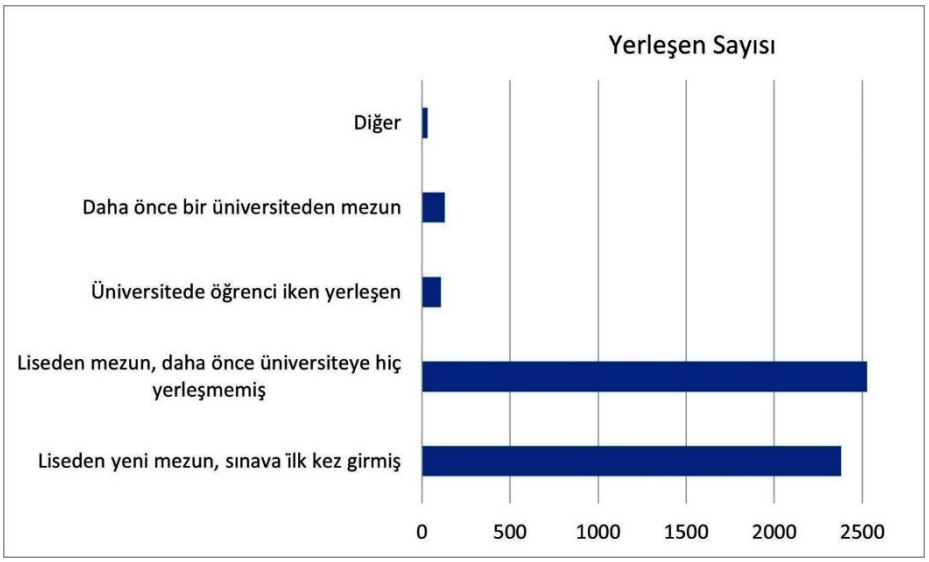
Görsel 6. 2023 Yılı Verilerine Göre Coğrafi Konum Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

Yerleşme türlerine göre adaylar genel, engelli, okul birincisi, şehit-gazi yakını ile depremzede aday kontenjanlarından mimarlık bölümlerine yerleşmektedirler (Görsel-7). Bu sonuçlara göre adayların %97 oranında genel kontenjandan yerleştikleri görülmektedir. Depremzede adaylar için de 177 kontenjan ayrılmış olup bunun yaklaşık olarak yarısı dolmuştur. Yerleşme türlerine göre mimarlık bölümünün tercih edilirliğinde genel kontenjanların daha çok tercih edildiği görülmektedir.

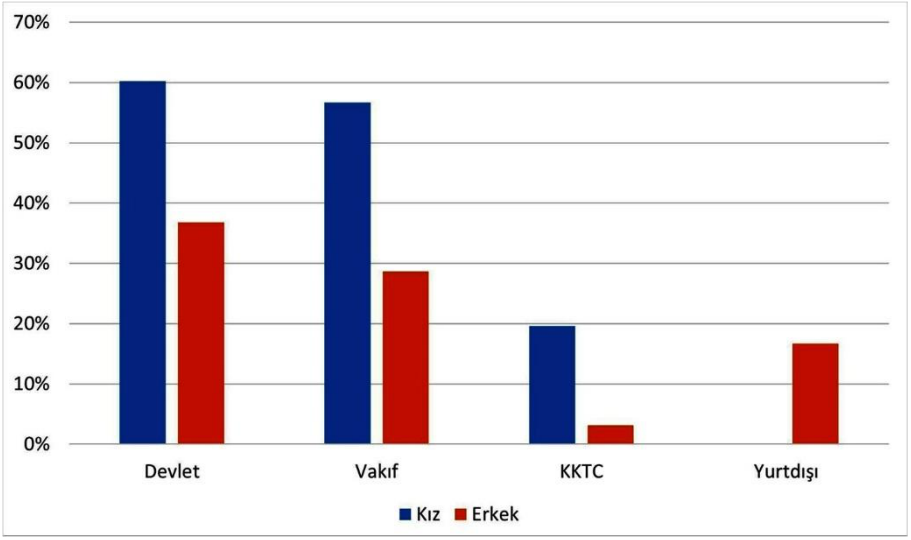
Görsel 7. 2023 Yılı Verilerine Göre Yerleşme Türleri Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği (YÖK)

Öğrenim durumlarına göre adaylar liseden yeni mezun, liseden mezun henüz bir üniversiteye yerleşmemiş, daha önce üniversiteye yerleşmiş, bir üniversiteden mezun veya diğer olarak kategorize edilmektedir (Görsel-8). Liseden yeni mezun ve liseden mezun olup daha önce üniversiteye yerleşmemiş olanların tüm adaylar içerisinde en çok orana (%95) sahip oldukları görülmektedir. Öğrenim durumlarına göre mimarlık bölümünün tercih edilirliğinde ilk defa üniversiteye yerleşenlerin belirgin bir farka sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Görsel 8. 2023 Yılı Verilerine Göre Öğrenim Durumları Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği

Cinsiyete göre mimarlık bölümlerinin tercih edilirlikleri ise belirgin farklılıklar göstermektedir (Görsel 9). Devlet, vakıf ve KKTC'deki üniversitelerde kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilere göre yaklaşık üçte iki oranında daha yüksektir. Devlet üniversiteleri içerisinde Artvin Çoruh Üniversitesi, Harran Üniversitesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Mardin Artuklu üniversitesi, Munzur Üniversitesi ve Siirt Üniversitesi hariç geriye kalan 61 üniversitede kız öğrencilerin oranı erkeklerden yüksektir. Bu yedi (7) üniversitede ise erkek öğrencilerin daha fazla olmasının nedeni tercih eden öğrenci sayılarının oldukça düşük olması ile ilişkilidir. Artvin Çoruh ve Siirt Üniversitelerini yalnızca 1'er erkek öğrenci tercih etmiştir. Munzur ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitelerini ise 3'er erkek öğrenci seçmiştir.

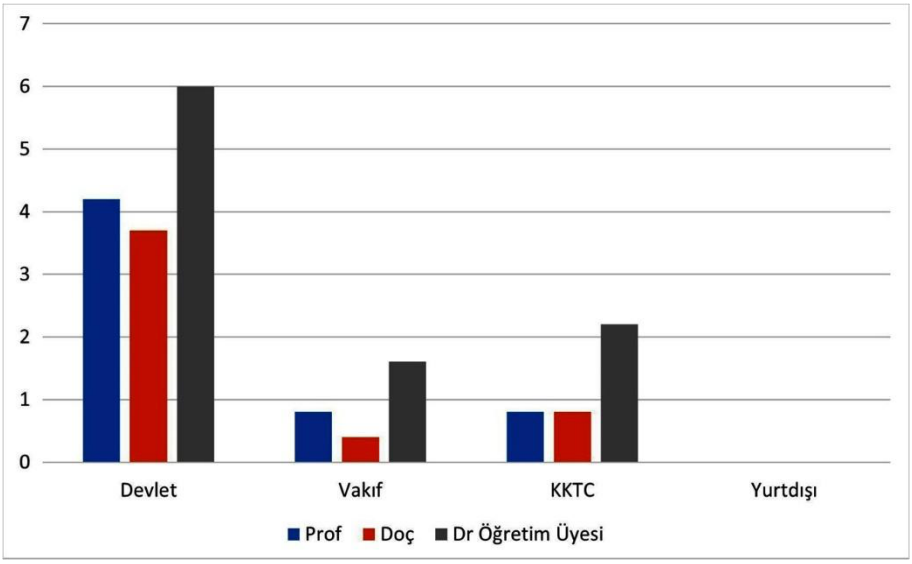

Görsel 9. 2023 Yılı Verilerine Göre Cinsiyet Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği

Akademik kadro sayıları açısından da mimarlık bölümlerinin tercih edilirlikleri belirgin farklılıklar göstermektedir (Görsel-10). Akademik kadro sayıları ile üniversite türlerinin tercih edilirlikleri paralel sonuçlar sunmaktadır. Kadro sayısı en yüksek olan devlet üniversiteleri en çok tercih edilen üniversitelerdir. Öte yandan kadro sayısı en yüksek olan üniversiteler aynı zamanda büyükşehirlerdeki üniversitelerdir. Büyükşehirlerin tercih edilirlikleri de küçük şehirlere göre daha yüksektir. Dolayısıyla tercih edilirlikte akademik kadronun mu yoksa şehir olanaklarının mı daha etkili olduğunu anlamak için detaylı çalışmalar yapılmalıdır. Öğrencilerin bu konudaki görüşlerine de başvurulmalıdır.

Bunların yanı sıra hem devlet hem de vakıf üniversitelerinde yetişmiş akademik kadroda önemli eksiklikler olduğu fark edilmektedir. Üniversitelerdeki ortalama akademik personel sayısı profesör kadrosu için 1,5, doçent için 1,2 ve doktor öğretim üyesi için 2,5 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar genel anlamda mimarlık bölümlerindeki akademik personel yetersizliğine işaret etmektedir. Üniversite türlerinde ise, akademik personel sayısı açısından devlet üniversitelerinin vakıf ve diğer üniversitelere göre daha çok akademik personele sahip olduğu saptanmıştır.

Akademik kadro sayılarına göre üniversiteler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Görsel-10'da devlet, vakıf, KKTC ve yurtdışı mimarlık bölümlerindeki ortalama profesör, doçent ve dr. öğretim üyesi sayıları sunulmuştur. Tüm üniversite türlerinde doktor öğretim üyesi sayısı doçent ve profesörlere göre daha yüksektir. Doçent sayısı ise tüm üniversite türlerinde en düşük değeri almıştır. Devlet üniversitelerinde en çok akademik personel sayısına sahip olan üniversiteler sırasıyla; İstanbul Teknik Üniversitesi (64), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (59), Yıldız Teknik Üniversitesi (54), Dokuz Eylül Üniversitesi (34), Karadeniz Teknik Üniversitesi (31), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (30) şeklindedir. Vakıf üniversitelerinde Bahçeşehir Üniversitesi (18) ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi (18) en çok akademik personele sahip olan üniversitelerdir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti üniversitelerinde en çok akademik personel sayısına sahip olan üniversiteler ise Doğu Akdeniz Üniversitesi (25) ve Yakın Doğu Üniversitesidir (12).

Görsel 10. 2023 Yılı Verilerine Göre Akademik Kadro Sayıları Açısından Mimarlık Bölümlerinin Tercih Edilirliği

Mimarlık bölümlerinin tercih edilme eğilimleri, toplam 10 farklı kategoride doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, bu faktörlerin tercih üzerindeki etkisini ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda mimarlık bölümlerinin mevcut yapısına dair güçlü çıkarımlar yapılmasına da olanak sağlamıştır. Çalışma, mimarlık eğitiminin tercih edilme dinamiklerini daha iyi anlamaya katkıda bulunarak, gelecekteki eğitim politikalarına ve bölüm stratejilerine yön verebilecek veriler sunmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

YÖK'ün 2023 yılı verilerine göre ülkemizde 119 adet aktif mimarlık bölümü bulunmaktadır ve mimarlık bölümlerine ayrılmış toplam kontenjan 6549 kişidir. Yerleşen öğrenci sayısı ise 5172'dir. Kontenjana yerleşen oranının %79, boş kalan kontenjan oranının ise %21 olduğu hesaplanmıştır. Devlet üniversitelerine yerleşen toplam öğrenci sayısı 4487 kişiyken, vakıf üniversitelerine yerleşen öğrenci sayısı 1878 kişidir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ise 11 adet mimarlık programına toplam 18 öğrenci yerleşmiştir.

Çalışma bulguları, sıralanan faktörlerin mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinde önemli çıktılar sunduğunu göstermiştir. Tercih sayısı ve kontenjan açısından en çok tercih edilen üniversitelerin İstanbul başta olmak üzere büyükşehirler ve sahil kentleri olduğunu göstermiştir. KKTC ve yurtdışındaki üniversitelerin ise en az tercih edilen üniversiteler olduğu gözlenmiştir. Üniversite türleri açısından en çok devlet üniversiteleri tercih edilmektedir ve onu vakıf üniversiteleri izlemektedir. İlk yerleşme oranları bakımından da mimarlık bölümlerinin doluluk oranı %59'dur. Üniversite giriş sınavı tavan ve taban puanları açısından devlet ve vakıf üniversiteleri aynı değerlere sahiptir. KKTC ve yurtdışı üniversitelerin ise taban ve tavan puanları oldukça düşüktür. Bu durum mimarlık bölümlerinin tercihinde üniversitelerin bulundukları coğrafya ve ücret faktörünün etkili unsurlar olduğu sonucunu göstermektedir. Üniversiteye yerleşenlerin ikamet ettikleri iller açısından İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa %46'lık oranla diğer kentleri geride bırakmaktadır. Üniversiteye yerleşenlerin yaklaşık yarısı bu beş (5) kentte ikamet etmektedir. Coğrafi konum açısından mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinde Marmara, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgeleri öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, mimarlık öğrencilerinin çoğunlukla büyük şehirlerin kentsel gelişmişliklerinden doğan kültürel yapısına

aşina kişiler oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Mimarlık eğitiminin kent, kültür ve kimlik başlıklarıyla yakın ilişkisi öğrencilerin mimarlık eğitimine adaptasyonunda olumlu bir özellik olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yerleşme türleri açısından adaylar %97'lik oranla genel kontenjandan yerleşmişlerdir. Öğrenim durumlarına göre adayların ya liseden yeni mezun ya da yeniden sınava giren adaylardan oluştukları görülmüştür. Cinsiyet açısından ise mimarlık, kız öğrencilerin erkeklere göre üçte iki oranında daha çok tercih ettikleri bir bölümdür. Akademik kadro verileri açısından da kadro sayılarının yüksek olduğu üniversitelerin tercih edilirliklerinin de daha yüksek olduğu saptanmıştır. Akademik kadro sayıları üniversitelerin ders içeriklerinin çeşitliliği ve çokluğu açısından etkili bir faktördür. Fakat kadro sayısı kadar akademik personelin yetkinliği de önemli bir parametredir. Bu hususun daha detaylı analizi için akademisyenlerin yapmış oldukları bilimsel faaliyetlerin de değerlendirilmesi gerekir. Bu çalışma kapsamı gereği üniversitelerin yalnızca akademik kadro sayıları ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın bulguları, literatürdeki çalışmalarla uyumlu olmakla birlikte, mimarlık bölümlerinin özgün niteliklerine dair daha derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Üniversitenin yer aldığı kent, Hooley ve Lynch (1981), Chapman (1981), Anderson (1999), Zuker ve Fren (2006), Domino ve ark. (2006), Özcan (2016), Aktaş ve Aktaş (2018) ile Bardakçı'nın (2019) çalışmalarında tercih edilirlikte etkili olan faktörlerdendir. Üniversitenin köklü ve deneyimli olması da Hooley ve Lynch (1981), Hanson ve ark. (1998) ile Domino ve ark. (2006) çalışmalarında belirttikleri faktörlerden biridir. Üniversite sınav başarı puanı da Chapman'a (1981) ve Hacıhasanoğlu'na (2018) göre bölüm ve üniversite tercihinde etkili olan özelliklerdendir. Bölüm kontenjanları da Levi ve ark. göre (2015) tercihlerde etkili olan bir diğer kriterdir. Bunların yanı sıra Chapman (1981), Hanson ve ark. (1998) ile Levi ve ark. (2015) göre akademik kadro da bölüm tercihinde etkili olan bir diğer faktördür. Dolayısıyla, üniversite tercihlerine dair faktörler mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğinde de öne çıkmaktadır. Ancak araştırılan bulgulardaki söz konusu mimarlığa özgü derinlik gösterir ki, mimarlık eğitiminin kendi iç dinamikleri göz önüne alındığında, merkezi bir sınavın oluşturduğu parametrelerin ötesinde mimarlığa özgün kabul edilme yöntemleri tercih edilirlikteki parametreleri değiştirebilir. Böylesi bir konudaki spekülasyonlar ilerideki çalışmaların konusu olabilir.

Bu çalışma, üniversitelerdeki mimarlık bölümlerinin tercih edilirliğini analiz etmiş ve büyükşehirlerde, köklü üniversitelerde ve sahil kentlerinde bulunan bölümlerin daha fazla talep gördüğünü, yeni açılan küçük üniversiteler ile KKTC ve yurtdışındaki üniversitelerde ise talebin düşük kaldığını ortaya koymuştur. Akademik kadro eksiklikleri, eğitim kalitesini doğrudan etkileyen önemli bir faktör olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, mimarlık eğitiminin niteliğini artırmak için akademik kadronun güçlendirilmesi, uluslararası akademisyenlerin ve sektör profesyonellerinin eğitime dahil edilmesi, akademik personelin sürekli mesleki gelişimine yönelik programların teşvik edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, uygulamalı eğitimin güçlendirilmesi, stüdyo derslerinde öğrenci başına düşen akademisyen oranının iyileştirilmesi, dijital tasarım ve sürdürülebilir mimarlık gibi yeni teknolojilere yönelik derslerin müfredata entegre edilmesi, sektörel iş birlikleriyle saha gezileri ve staj olanaklarının artırılması önerilmektedir. Yeni açılan ve düşük tercih edilen bölümlerin cazibesini artırmak amacıyla burs, barınma desteği ve çift anadal programları gibi teşvikler sunulmalı, üniversitelerin bulunduğu şehirlerin ekonomik, sosyal ve kültürel olanakları geliştirilerek mimarlık eğitimi alan öğrenciler için daha çekici hale getirilmelidir. Bölgesel dengesizliği gidermek adına, küçük ve yeni açılan üniversitelerde akademik kadro, fiziksel altyapı ve endüstri işbirlikleri açısından destek mekanizmaları oluşturulmalı, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde mimarlık eğitiminin daha cazip hale gelmesi için yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birlikleri geliştirilmelidir. Gelecekteki araştırmaların, yalnızca belirli bir yılın verileri ile sınırlı kalmayıp uzun dönemli eğilimleri incelemesi, öğrenci görüşlerini içeren anket ve mülakat çalışmalarına yer verilmesi, mimarlık bölümlerinin lisansüstü eğitim olanakları, akreditasyon süreçleri ve mezunlarının istihdam durumu gibi unsurları da kapsayarak daha geniş ölçekli değerlendirmeler yapılması önerilmektedir. Tüm bu bulgular, Türkiye'de mimarlık eğitiminin niteliğini artırmaya, öğrenci tercihlerinde olumlu yönde bir değişim

sağlamaya ve mimarlık bölümlerinin sürdürülebilirliğini desteklemeye yönelik önemli veriler sunmaktadır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında araştırma tasarımı, veri analizi, yazım, düzenleme veya denetleme gibi aşamalarda her iki yazarın da katkısı eşittir.

2. Çıkar çatışması: Araştırma veya makalenin hazırlanması sürecinde herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Çalışma, insan veya hayvan denekler üzerinde deneysel bir müdahale içermediği, kişisel veri toplamaya yönelik anket, görüşme ya da gözlem gibi yöntemlere başvurulmadığı ve katılımcı mahremiyetini etkileyebilecek bir durum söz konusu olmadığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Araştırma makalesi. Araştırma sürecinde veri analiz yöntemi kullanılmıştır.

Kaynakça

Akça, Y. B. Ö., & Aydın, D. Ç., Halifeoğlu, F. M. (2018). Mimarlık mesleğine ulaşılabilirlikte farklı bir arayış denemesi: Dicle Üniversitesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(67), 1147-1158. https://doi.org/10.17755/esosder.366343

Aktaş, Ö., & Aktaş, D. (2018). Yükseköğretim program atlası (2018) verilerine göre tarih bölümlerinin ve tarih öğretmenliği programlarının değerlendirilmesi. *Turkish History Education Journal*, *8*(2), 476-498. https://doi.org/10.17497/tuhed.565228

Anderson, P. (1999). Factors influencing student choice in higher education. Perspectives, *3*(4), s.128-131. https://doi.org/10.1080/13603109981711

Atik, A., Yılmaz, B., Aslan, F., Ateş, O., & Taçoral, E. (2013). Peyzaj mimarlığı öğrencilerinin eğitim ve meslekten beklentilerinin İnönü Üniversitesi örneğinde incelenmesi üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, *3*(8), 105-122.

Balçık, S., & Yamaçlı, R. (2023). Sürdürülebilir kalkınma sürecinde mimari tasarım eğitimi. *Online Journal of Art & Design*, *11*(4), 215-232.

Bardakçı, S. (2019). Öğrencilerin üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Myo örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20*(2), 356-373. https://doi.org/10.37880/cumuiibf.615244

Chapman, D. W. (1981). A model of student college choice. *Journal of Higher Education*, *52*, 490–505. http://dx.doi.org/10.2307/1981837

Ciravoğlu, A. (2001). *Mimari tasarım eğitiminde workshop-stüdyo paralelliği üzerine* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.

Çiftçi, G. E., Bülbül, S. F., Muluk, N. B., Duyan, G. Ç., & Yılmaz, A. (2011). Sağlık bilimleri fakültesini tercih eden öğrencilerin, üniversite ve meslek tercihlerinde etkili olan faktörler (Kırıkkale Üniversitesi örneği). *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, *22*(3), 151-160. https://doi.org/10.5505/jkartaltr.2011.98704

Demircan, N., Aytatlı, B., & Yıldız, N. D. (2019). Mimarlık ve tasarım fakültesi peyzaj mimarlığı bölüm öğrencilerinin mesleklerine bakışlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, *21*(1), 14-20. https://doi.org/10.24011/barofd.484927

Domino, S., Libraire, T., Lutwiller, D., Superczynski, S., & Tian, R. (2006). Higher education marketing concerns: factors influence students' choice of colleges. *The Business Review*, *6*(2), 101-111.

Ergül, H. (2015). Mimarlığın ihmal edilen sosyal ve toplumsal yönü. *3rd International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science*, Valencia, İspanya, 1070–1079.

Gül, L. F., Çağdaş, G., Çağlar, N., Gül, M., Sipahioğlu, I. R., & Balaban, Ö. (2013). Türkiye'de mimarlık eğitimi ve bilişim teknolojileri. *Mimarlıkta Sayısal Tasarım Ulusal Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, 11–16.

Hacıhasanoğlu, O. (2018). University rankings on architecture and built environment: The case of Turkey. *ITU Journal of the Faculty of Architecture*, *15*(2), 173-181. https://doi.org/10.5505/itujfa.2018.62681

Hanson, G. R., Norman, T., & Williams, A. (2014). *The decision to attend UT-Austin: What makes a difference?* University of Texas at Austin. http://www.utexas.edu/student/research/reports/ccweb/CCweb.html

Hooley, G. J., Lynch, J. E.. (1981). Modelling the student university choice process through the use of conjoint measurement techniques. *European Research*, *9*(4), 158.

İzgi, U. (1999). *Mimarlıkta süreç/kavramlar-ilişkiler* (1. baskı). Yapı Endüstri Yayınları.

Kasap, H.Ö. & Kariptaş, F.S. (2011). Mimarlık eğitiminde plastik sanatların yeri. *Batı Akdeniz Mimarlık*, 48, 19-22.

Levi, E., Coşkun, N., & Erkarslan, Ö. E. (2015). Türkiye'de mimarlık eğitimine niceliksel bir bakış. *Mimarlık*, *1*(381), 12.

Mimarlık ve Eğitim Kurultayı-I. (2001). *Sonuç bildirgesi*. http://www.mo.org.tr/mek/index.cfm?kurultay=XII

Nalçakan, H., & Polatoğlu, Ç. (2008). Türkiye'deki ve dünyadaki mimarlık eğitiminin karşılaştırmalı analizi ile küreselleşmenin mimarlık eğitimine etkisinin irdelenmesi. *Megaron Dergisi*, *3*(1), 79-103.

Özcan, H. (2016). Öğrencilerin üniversite tercihine etki eden faktörler üzerine bir araştırma. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, *4*(1), 16-39.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Yorgancıoğlu, D., Tunalı, S., & Çetinel, M. (2021). Undergraduate architecture students' perceptions of the reasons for their choice(s) of profession. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, *11*(2), 752-770. https://doi.org/10.18039/ajesi.881471

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. (n.d.). Yükseköğretim istatistikleri.https://istatistik.yok.gov.tr

Zuker, R., & Fred, R. (2006). Factors to consider in selecting a college, http://www.thehighschoolgraduate.com/editorial/DF/factors.htm

Extended Abstract

In 2023, according to data from the Council of Higher Education, there are 208 higher education institutions in Turkey, including 129 public, 75 foundation and 4 foundation vocational schools. With these figures, Turkey ranks 25th among the countries with the highest number of universities in the world (Higher Education Information Management System, 2024). Architecture education is actively given in 119 of these universities. The increase in the number of universities has also brought competition. In order to stand out in the competitive environment, students' opinions about universities, the factors they are influenced by and their perceptual status play a critical role (Çiftçi et al., 2011). As a matter of fact, Özcan emphasizes that universities in Turkey have turned to various strategies in order to gain a place in the education sector and stand out from their competitors, and that universities that appeal to a similar target audience and have almost identical scores and education fees need to change their perceptions in the eyes of students in order to be successful in preferences (Özcan, 2016). Based on Özcan's view, it may be considered important to examine the preferability of architecture programs.

In this context, the Council of Higher Education (YÖK), which has a large database on universities and departments, creates a comprehensive data pool for the study. YÖK regularly shares this statistical data with the public every year. These data allow for an objective analysis of factors such as the quality of education, student success, student satisfaction and the equipment of departments. YÖK data is critical for determining education policies and allocating resources effectively. YÖK data also contains many statistical data on architecture departments. It provides objective and scientific statistics on the quality and quantity of students who are placed in departments. It reveals data on the provinces from which students come to architecture departments, their graduation information, the number of their preferences, their success rates in the university exam and the demographic characteristics of the candidates. It provides students, parents, universities and other stakeholders who will prefer architecture departments with the data they may need. Therefore, a study based on YÖK's data is important for identifying the strengths and weaknesses of educational institutions, identifying opportunities for improvement and providing a competitive educational environment. Such studies are also necessary to contribute to the development of the architecture profession. Architectural education plays a key role in training qualified labor force in the sector. Therefore, analysis on desirability can also help to develop skills in line with the needs of the profession and adapt to changing demands in the sector.

As emphasized before, there are many factors that influence the choice of architecture departments. These factors include the level of academic achievement, the equipment and technological facilities of the department, the quality of the teaching staff, geographical location, employability of graduates, scholarship and support opportunities. From this point of view, within the scope of the study, the motivations of students to prefer architecture departments and universities are investigated based on YÖK data. The aim of the study is to make a quantitative evaluation on the preferability of architecture departments in our country and to create a resource to draw future projections. Within the scope of the study, the following questions helped to form the framework of the research on the preferability of architecture departments:

Preferability of architecture departments,

- Are the development and opportunities of cities effective?

- Are factors such as the geographical location, metropolitan status or proximity of the university effective?

- Is the type of university (state, foundation, foreign, TRNC) effective?

- Is the exam success score effective?

- placement type (general, disabled, earthquake victim, valedictorian, etc.)?

- Is educational status (recent graduate, enrolled in a program, etc.) effective?

- Is the awareness of the programs and academic experience effective?

- Is academic staff effective?

- Is demographic data (gender, etc.) effective?

In the study, document analysis method was used to investigate the factors affecting the preferability of architecture departments. In the study, statistical data of YÖK for the year 2023 were utilized for document analysis. It was deemed important to use the data of 2023 in order to make up-to-date determinations and to develop up-to-date approaches on these determinations. The preferability of architecture departments was analyzed by taking into consideration the factors discussed in previous studies,

1. quota,

2. number of preferences,

3. settlement rate,

4. type of university,

5. exam score,

6. type of settlement,

7. residence,

8. geographical distribution,

9. gender and

10. academic staff data were analyzed. The data obtained are presented in graphs in order to be more understandable and readable.

The findings of the study show that the listed factors have important implications for the preferability of architecture departments. In terms of the number of preferences and quotas, the most preferred universities are metropolitan cities, especially Istanbul, and coastal cities. TRNC and foreign universities are the least preferred universities. In terms of university types, public universities are most preferred, followed by foundation universities. In terms of first placement rates, the occupancy rate of architecture departments is 59%. In terms of the university entrance exam, public and foundation universities have the same values. TRNC and foreign universities have very low scores. This situation leads to the conclusion that the geography and fees of the universities are effective factors in the preference of architecture departments.

İstanbul, Ankara, Izmir, Antalya, Antalya and Bursa surpass the other cities in terms of the provinces where university students reside with a rate of 46%. Almost half of the university students reside in these five (5) cities. In terms of geographical location, Marmara, Central Anatolia, Aegean and Mediterranean regions stand out in the preference of architecture departments. Therefore, it should be taken into consideration that architecture students are mostly familiar with the cultural character of big cities arising from their urban development. The close relationship of architecture education with the topics of city, culture and identity can be considered as a positive feature in the adaptation of these students to architecture education.

In terms of placement types, 97% of the candidates were placed from the general quota. According to their educational status, it was observed that the candidates were either recent high school graduates or candidates who took the exam again. In terms of gender, architecture is a department preferred by female students at a rate of ⅔ more than male students. In terms of academic staff data, it was found that universities with higher staff numbers were also more preferable.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Analysis of the Efficiency of G-20 Countries' Healthcare Systems During the COVID-19 Period Using the Data Envelopment Analysis Method

Fuad Selamzade*

Abstract: The COVID-19 pandemic has presented a unique challenge to the resilience and efficiency of global health systems. G-20 countries, which represent a significant portion of the world's population and economy, have exhibited varied responses to this health crisis, with their healthcare systems playing a crucial role in determining both national and global health outcomes. This study employs Data Envelopment Analysis (DEA) to assess the efficiency of the healthcare systems in G-20 countries during the COVID-19 pandemic. Key inputs, such as the number of physicians and nurses, as well as healthcare expenditures, are utilized to evaluate their impact on health outcomes. The study aims to analyze the role of healthcare human resources in responding to the pandemic and to provide policymakers with insights on enhancing preparedness for future crises. A significant finding of the study is the relationship between the ratio of health expenditures to GDP and health outcomes. Increased health expenditures contributed to the flexibility and resilience of health systems in the face of shocks, such as pandemics. However, the study also reveals that financial resources alone are insufficient; these resources must be managed effectively. In particular, the harmonious integration of health expenditures with human resources and infrastructure enhances the overall effectiveness of the system. The study observed significant differences in the efficiency of healthcare systems among G-20 countries. Countries with more developed health infrastructure and higher human resources achieved better health outcomes during the pandemic and managed health services more sustainably. In contrast, countries with limited access to health services and an insufficient health workforce experienced higher mortality rates and demonstrated less resilience to the pandemic.

Keywords: G-20, COVID-19, Healthcare Systems, Data Envelopment Analysis, Efficiency

G-20 Ülkelerinin Sağlık Sistemlerinin COVID-19 Döneminde Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi Kullanılmakla Analizi

Öz: COVID-19 pandemisi, küresel sağlık sistemlerinin dayanıklılığını ve etkinliğini test eden benzersiz bir kriz olarak karşımıza çıkmıştır. G-20 ülkeleri, dünya nüfusunun ve ekonomisinin önemli bir kısmını temsil etmektedir ve sağlık sistemlerinin bu süreçteki performansı hem ulusal hem de küresel sağlık sonuçlarını doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin COVID-19 dönemindeki etkinliği Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi ile analiz edilmiştir. Hekim ve hemşire sayısı ile sağlık harcamaları gibi girdiler kullanılarak sağlık statüsü üzerinde etkinlik değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmanın amacı, sağlık insan kaynaklarının pandemiye karşı verdiği tepkileri ve sağlık çıktılarına olan etkilerini analiz etmek, politika yapıcılara gelecekteki krizlere hazırlık için yol gösterecek bulgular sunmaktır. Çalışmanın önemli bulgusu, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ile sağlık çıktıları arasındaki ilişki olmuştur. Sağlık harcamalarının artırılması, sağlık sistemlerinin pandemi gibi ani krizlere karşı esneklik ve direnç kazanmasına yardımcı olmuştur. Ancak,

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-2436-8948 f.salamov@alparslan.edu.tr
Cite as/ Atıf: Selamzade, F. (2025). Analysis of the efficiency of G-20 countries' healthcare systems during the COVID-19 period using the data envelopment analysis method. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 562-584. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1611502
Received/Geliş: 01 Jan/Ocak 20205
Accepted/Kabul: 03 May/Mayıs 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

sadece finansal kaynakların yeterli olmadığını, bu kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Özellikle sağlık harcamalarının insan kaynağı ve altyapı ile uyumlu bir şekilde kullanılması, sistemin genel etkinliğini artırmaktadır. Çalışma sonucunda G-20 ülkeleri arasında sağlık sistemlerinin etkinliği açısından önemli farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Daha gelişmiş sağlık altyapısına ve daha yüksek insan kaynağına sahip ülkeler, pandemi sırasında daha iyi sağlık çıktıları elde etmiş ve sağlık hizmetlerini daha sürdürülebilir bir şekilde yönetebilmiştir. Buna karşılık, sağlık hizmetlerine erişimin sınırlı olduğu ve sağlık iş gücü yetersiz olan ülkelerde, ölüm oranlarının daha yüksek ve sağlık sistemlerinin pandemiye karşı direncinin daha zayıf olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: G-20, COVID-19, Sağlık Sistemleri, Veri Zarflama Analizi, Etkinlik

Introduction

The COVID-19 pandemic has emerged as a unique crisis that tested the capacity and efficiency of global healthcare systems on an unprecedented scale. It marked a critical turning point in evaluating the resilience and effectiveness of healthcare systems worldwide. With the onset of the pandemic, the sudden surge in demand for healthcare services underscored the importance of healthcare systems and human resources more clearly than ever before. In this context, understanding the impact of the number of physicians, nurses, and midwives on health outcomes is essential for comprehensively grasping the effects of the pandemic.

The G-20 countries, which represent the world's most powerful and influential nations in terms of both economic and healthcare systems, have attracted significant attention for their responses to the pandemic. The effectiveness of health systems in these countries can directly influence both national and global health outcomes. These nations adopted diverse strategies in areas such as healthcare delivery, workforce efficiency, infrastructure adequacy, and the implementation of public health measures. Assessing the effectiveness of these strategies during the pandemic is crucial for understanding how health systems can better cope with similar crises in the future.

To evaluate the efficiency of the health systems of G-20 countries during the COVID-19 pandemic, the Data Envelopment Analysis (DEA) method was employed. DEA is a mathematical programming technique that assesses the relative efficiency of units by analyzing the relationship between multiple inputs and outputs. This study utilized the CCR model (Constant Returns to Scale), developed by Charnes, Cooper, and Rhodes in 1978, as well as the BCC model (Variable Returns to Scale), developed by Banker, Charnes, and Rhodes in 1982, to evaluate and compare the performance of G-20 health systems during the pandemic.

This study examines the pressures that the pandemic has placed on health systems and how different countries have responded to these challenges, highlighting levels of efficiency and identifying existing gaps. The findings of this analysis aim to provide valuable insights for the development of healthcare policies and preparedness for future pandemics.

Literature Review

In the literature, studies employing Data Envelopment Analysis (DEA) to assess the efficiency of health systems in OECD countries are relatively common; however, similar studies focusing on G20 countries are notably limited. While numerous country-specific studies exist on the healthcare systems within G20 countries, comprehensive evaluations that encompass all member states remain scarce. In this context, several selected studies addressing the healthcare systems of all G20 countries are presented below.

Şener and Yiğit (2017) examined the efficiency of OECD countries for the year 2013 using the DEA method, identifying 14 efficient countries. Konca and Demirci (2019) compared the changes in efficiency within the healthcare systems of G20 countries, including Turkey, utilizing DEA over the period from 2000 to 2015. They found an increase in efficiency for 10 countries, including Turkey. Similarly, Konca, Gözlü, and Çakmak (2019) evaluated the efficiency of G20 health systems from the perspective of health expenditures and determined that 10 countries were efficient. Yesilaydin (2019)

employed fuzzy DEA to investigate whether there were statistically significant differences among OECD countries concerning health indicators, finding that 17 countries were effective at the 1% and 5% alpha levels, while 18 countries were effective at the 1% alpha level.

Selamzade and Özdemir (2020) evaluated the efficiency of OECD countries in combating COVID-19 using data from April 2020, identifying eight countries that demonstrated high efficiency. Küçükaycan (2021) assessed the performance of OECD countries in universal health coverage during the pandemic, revealing significant disparities in mortality rates. Karakas Geyik, Satman, and Kalyoncu (2022) employed multi-criteria decision-making methods to evaluate the healthcare system performance of G20 countries during the pandemic, concluding that three countries outperformed their peers. Sel (2021, 2022) investigated the efficiency levels of G20 health systems for the years 2000 and 2018 using Data Envelopment Analysis (DEA) with various methods and variables.

Akbulut and Şenol (2022) estimated the efficiency levels of high-income countries in combating COVID-19 using Data Envelopment Analysis (DEA). They found that 15 out of 48 countries were efficient, with an average efficiency score of 70%. Çeçen and Akbulut (2023) employed DEA to analyze the efficiency of 20 low-income countries, identifying six as efficient. Acar, Gökkaya, and Şenol (2023) applied DEA to assess the efficiency of 47 middle-income countries, discovering that 18 were efficient. Arslan Aras (2023) examined health system performance by income group during the pandemic, revealing efficiency declines in 7% of low-income, 12% of lower-middle-income, 38% of upper-middle-income, and 61% of high-income countries.

In 2023, Selamzade et al. evaluated the health systems of OECD countries for the year 2021 using Data Envelopment Analysis (DEA) and multi-criteria decision-making methods, identifying five countries as efficient. Eze, Idemili, and Lawani (2024) estimated the technical efficiency of healthcare systems in achieving universal health coverage across 191 countries through the DEA, identifying 41 countries as efficient. Sevim, Şenol, and Akbulut (2024) examined the long-term care efficiency of OECD countries before the COVID-19 pandemic, identifying five efficient countries out of 16. Lastly, Türkoğlu and Abiş (2024) analyzed the efficiency of health indicators among G20 countries using DEA for the period from 2009 to 2020, concluding that three countries maintained efficiency throughout all the years studied.

Method

Minimizing costs in the production of goods and services is a fundamental concern in economics and business sciences. Debreu (1951), Koopmans (1951), and Farrell (1957) are recognized as pioneers in the analysis of efficiency. Technical efficiency is defined as the maximum reduction of inputs necessary to produce given outputs. Debreu and Koopmans conducted early empirical studies, while Farrell's approach, which did not consider structural inefficiencies, established the foundation for subsequent methodologies (Selamzade & Baghirov, 2022; Yüksel, 2021).

Data Envelopment Analysis (DEA) is a vital method for determining efficiency frontiers and measuring the performance of independent Decision-Making Units (DMUs). DEA is widely applied in various sectors, including public services, healthcare, and education (Selamzade & Özdemir, 2020; Ersoy & Tehci, 2024). DEA is based on input-output ratios, where input-oriented analyses seek to achieve maximum output with minimum input, while output-oriented analyses focus on maximizing output given the available inputs (Coelli, 1998; Yüksel & Yiğit, 2020).

Charnes, Cooper, and Rhodes (CCR) introduced the Constant Returns to Scale (CRS) model in 1978, developing a formula to evaluate the efficiencies of decision-making units (DMUs) using weights. Assuming a DMU produces yr (r=1,2,…,s) outputs from xi (i=1,2,…,m) inputs, the efficiency formula, calculated using weights ur and vi, is expressed as follows (Charnes et al., 1978):

$$\theta = \frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{ro}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{io}} \quad (1)$$

In the output-oriented Data Envelopment Analysis (DEA) model utilized in this study, the denominator of the formula is normalized to 1, thereby optimizing outputs based on existing inputs (Charnes et al., 1978).

$$Max \ \ \theta = \sum_{r=1}^{s} u_r y_{ro} \quad (2)$$

Constraints: $\sum_{i=1}^{m} v_i x_{io} = 1;\ \ u_r > 0;\ \ v_i > 0$

Banker, Charnes, and Cooper (BCC) introduced the variable returns to scale (VRS) model in 1984 by incorporating a convexity constraint into the CCR model (Cooper et al., 2011). This constraint, along with $\lambda j \geq 0$, ensures that combinations of n decision-making units (DMUs) create a concave efficiency frontier (Banker et al., 1984).

When comparing the CCR and BCC models, the ratio of CCR to BCC scores indicates scale efficiency, which does not exceed one (Seiford & Thrall, 1990; Selamzade et al., 2023).

To differentiate between fully efficient Decision-Making Units (DMUs), the Super-efficiency model was developed (Seiford & Thrall, 1990). For output-oriented CRS super-efficiency, the following formula is applied:

Max φ (3)

Constraints: $\sum_{\substack{j=1 \\ j\neq 0}}^{n} \lambda_j x_j \leq x_0; \qquad \sum_{\substack{j=1 \\ j\neq 0}}^{n} \lambda_j y_j \geq \varphi y_0; \qquad \varphi, \lambda_j \geq 0,\ j \neq 0;$

For VRS super-efficiency, the convexity constraint $\sum_{\substack{j=1 \\ j\neq 0}}^{n} \lambda_j = 1$ is added to the formula above (Cooper, Seiford, & Zhu, 2011)

Data

The data for G20 countries in 2020 were obtained from the World Bank, the Worldometers Coronavirus database, and the European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC) database. The most recent data from 2021 were used for Brazil and South Africa, as data on physicians and nurses for 2020 were unavailable. The COVID-19 mortality rates, another variable included in the study, were retrieved for December 30-31, 2020. The authors calculated the COVID-19 mortality rates for the European Union using data from the ECDC website, processed in Excel. Efficiency analyses were conducted using the DEA-SOLVER-LV (V3) software. The input and output variables employed in the study are presented in Table 1.

.

Table 1. Input and Output Variables and Definitions

Inputs	Doctors	General and specialist doctors per 1,000 population.
	Nurses	Nurses and midwives working in healthcare institutions per 1,000 population
	SH$	Current health expenditure per capita in current US dollars
	KSH$	Public health expenditure per capita from domestic sources in current US dollars
	CSH$	Out-of-pocket health expenditures per capita in current US dollars
Outputs	DYS	Life expectancy at birth, in total years
	KÖO	Crude death rate, representing the estimated number of deaths per 1,000 people annually (inverse)
	YÖO	Neonatal mortality rate, indicating the number of neonates per 1,000 live births dying within 28 days (inverse)
	BÖO	Infant mortality rate, reflecting the number of infants per 1,000 live births dying before reaching one year of age (inverse)
	ÇÖO	Under-five mortality rate, representing the probability of a newborn dying before age five per 1,000 live births (inverse)
	TVS	COVID-19 case rate per 100,000 population (inverse)
	ÖVS	COVID-19 mortality rate per 100,000 population (inverse)

All data except for CVR and MVR were sourced from World Bank statistics: https://data.worldbank.org. CVR and MVR data were obtained from the Worldometers Coronavirus Data and European Union COVID-19 statistics: https://www.worldometers.info/coronavirus/; https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/archive-historical-data-testing-volume-covid-19; https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/download-historical-data-20-june-2022-weekly-number-new-reported-covid-19-cases

To estimate the efficiency of G20 countries' healthcare systems, the models presented in Table 2 were developed.

Table 2. Input and Output Variables and Definitions

Version	Models	Inputs			Outputs		
Version 1	Model 1	Doctors	Nurses	SH$	DYS	KÖO	ÇÖO
	Model 2	Doctors	Nurses	SH$	YÖO	BÖO	ÇÖO
	Model 3	Doctors	Nurses	SH$	TVS	ÖVS	
Version 2	Model 4	SH$	KSH$	CSH$	DYS	KÖO	ÇÖO
	Model 5	SH$	KSH$	CSH$	YÖO	BÖO	ÇÖO
	Model 6	SH$	KSH$	CSH$	TVS	ÖVS	

To calculate the output-oriented efficiency of healthcare systems in G-20 countries during the COVID-19 pandemic in 2020, we aimed to assess the efficiency levels of these countries based on optimized input and output levels. Six models were developed using two different sets of input variables. In Version 1, the input variables included the number of doctors and nurses per 100,000 people, as well as health expenditures per capita. In Version 2, the input variables comprised current health expenditures per capita, public health expenditures, and out-of-pocket health expenditures per capita, all measured in current US dollars. For both versions, the output variables are categorized as follows: (1) life expectancy

at birth, crude death rate, and under-five mortality rate; (2) neonatal, infant, and under-five mortality rates; and (3) COVID-19 case and mortality rates per 100,000 population.

Findings

Table 3 presents the efficiency analysis estimates for the healthcare systems of G-20 countries based on the models developed for Version 1, utilizing both the CCR and BCC methods. In all three models, the CCR and BCC analyses identified India, Indonesia, and the Republic of Korea as efficient. Additionally, Japan, the People's Republic of China, and Italy were found to be efficient in Models 1 and 2. Among the countries that were inefficient under the CCR method but efficient under the BCC method, Russia, Turkey, and Saudi Arabia were classified as efficient in Model 1, while Russia was efficient in Model 2, and Australia was efficient in Model 3. The United States exhibited the lowest efficiency score across all models under both the CCR and BCC methods.

In Model 1, Russia, Turkey, and Saudi Arabia achieved efficiency scores above 90% under the CCR model, thereby attaining full efficiency under the BCC model. In the BCC analysis for Model 1, 11 countries that did not achieve full efficiency still recorded scores above 90%. In Model 2, only Turkey attained a score above 90%, while all other countries scored below 70%. In Model 3, only Japan and Australia achieved scores of around 60%, whereas all other countries scored below 35%.

Table 3. Efficiency Analysis Results for Models Developed in Version 1

Countries	Model 1			Model 2			Model 3		
	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS
Argentina	0,514	0,962	C	0,478	0,546	D	0,054	0,055	C
Australia	0,500	0,996	C	0,444	0,632	C	0,589	1	D
Brazil	0,491	0,957	C	0,479	0,498	C	0,054	0,059	C
Canada	0,633	0,983	C	0,519	0,525	I	0,062	0,079	C
China HC	1	1	C	1	1	C	0,052	0,054	C
Germany	0,542	0,959	C	0,528	0,651	C	0,040	0,055	D
France	0,567	0,974	C	0,531	0,575	C	0,023	0,031	D
India	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Indonesia	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Italy	1	1	C	1	1	C	0,043	0,044	C
Japan	1	1	C	1	1	C	0,618	0,650	D
Korea Rep.	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Mexico	0,783	0,919	C	0,608	0,660	I	0,322	0,342	C
Russian Fed.	0,933	1	D	1	1	C	0,083	0,107	C
Saudi Arabia	0,993	1	D	0,664	0,676	D	0,188	0,191	C
South Africa Rep.	0,738	0,922	C	0,481	0,483	C	0,124	0,133	C
Turkey	0,915	1	D	0,915	0,949	C	0,206	0,249	C
United Kingdom	0,678	0,962	C	0,634	0,645	C	0,029	0,030	D
United States	0,397	0,913	C	0,326	0,375	C	0,013	0,019	D
European Union	0,617	0,961	C	0,609	0,679	C	0,029	0,033	D
Average	0,765	0,975		0,711	0,745		0,276	0,307	

Table 4 summarizes the efficiency analysis estimates for the healthcare systems of G-20 countries based on the models developed for Version 2, using both the CCR and BCC methods. In all three models,

the analyses identified India and Indonesia as efficient under both CCR and BCC methods. Furthermore, Japan, the People's Republic of China, Turkey, and South Africa were deemed efficient in Model 4, while Japan, the People's Republic of China, and Turkey were efficient in Model 5. Among the countries that were inefficient under CCR but efficient under BCC, Russia, South Korea, and Saudi Arabia were classified as efficient in Model 4; South Africa, Russia, and South Korea in Model 5; and Japan, South Africa, South Korea, and Australia in Model 6. Notably, the United States consistently exhibited the lowest efficiency score under both CCR and BCC methods across all three models.

In the CCR analysis, Saudi Arabia achieved a score exceeding 90% in Model 4, Russia in Model 5, and Japan in Model 6, demonstrating full efficiency under the BCC method. Additionally, in the BCC analysis, Australia in Model 4, Italy in Model 5, and Saudi Arabia in Model 6 scored above 90%. In Model 4, 11 countries that were not fully efficient still had efficiency scores above 90%. In Model 5, only Russia and Italy scored above 90% under CCR and BCC analyses, respectively, while other countries scored below 80%. In Model 6, Japan achieved a relatively high score of 70.7% under CCR, and South Korea scored 56.2%, while other countries scored below 40% in both CCR and BCC estimates.

Table 4. Efficiency Analysis Results for Models Developed in Version 2

Countries	Model 4			Model 5			Model 6		
	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS
Argentina	0,497	0,962	D	0,496	0,584	D	0,023	0,055	D
Australia	0,459	0,999	D	0,457	0,632	C	0,377	1	D
Brazil	0,516	0,950	D	0,507	0,525	C	0,033	0,063	D
Canada	0,361	0,972	D	0,356	0,471	C	0,030	0,076	D
China HC	1	1	C	1	1	C	0,017	0,037	D
Germany	0,459	0,958	C	0,459	0,649	C	0,030	0,060	D
France	0,636	0,983	D	0,609	0,611	I	0,021	0,045	D
India	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Indonesia	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Italy	0,750	0,990	D	0,750	0,990	D	0,011	0,035	D
Japan	1	1	C	1	1	C	0,707	1	D
Korea Rep.	0,683	1	D	0,704	1	D	0,562	1	D
Mexico	0,467	0,909	C	0,467	0,601	C	0,073	0,211	D
Russian Fed.	0,819	1	D	0,984	1	D	0,045	0,107	D
Saudi Arabia	0,984	1	D	0,808	0,818	C	0,193	0,260	D
South Africa Rep.	1	1	C	0,797	1	I	0,342	1	I
Turkey	1	1	C	1	1	C	0,201	0,247	D
United Kingdom	0,478	0,952	D	0,470	0,558	C	0,013	0,032	D
United States	0,202	0,913	D	0,193	0,375	C	0,008	0,019	D
European Union	0,600	0,959	D	0,600	0,688	D	0,016	0,037	D
Average	0,696	0,977		0,683	0,775		0,235	0,364	

These findings indicate that in 2020, according to the BCC analysis for Models 1 and 4, there wasn't much need for major changes in health indicators like life expectancy, crude death rate, and child mortality rate, as efficiency levels were almost at their best. However, this conclusion does not hold for

Models 2 and 5, which focus on neonatal, infant, and child mortality rates, and Models 3 and 6, which examine COVID-19 case and death rates.

In Models 2 and 5, apart from efficient countries or those with scores near efficiency, other nations need to make more efforts to reduce neonatal, infant, and child mortality rates. In Models 3 and 6, CCR and BCC analyses revealed that, except for efficient countries and Japan, other nations' healthcare systems were highly passive and inefficient during the onset of the COVID-19 pandemic in 2020.

Table 5 displays the super-efficiency scores calculated using the CCR method for all models. In Model 2, Japan achieved the highest score, while Indonesia had the highest score in Model 3. India achieved the highest super-efficiency score in the other models.

Countries with the lowest super-efficiency scores were South Korea (Models 1 and 3), Russia (Model 2), and Indonesia (Models 4, 5, and 6).

Table 6 presents the super-efficiency scores calculated using the BCC method for all models. In Model 1 and Model 4, Saudi Arabia achieved the highest scores, Japan in Model 2 and Model 5, and South Korea in Model 3 and Model 6.

Table 5. Super-efficiency Scores Using CCR Method

Model 1		Model 2		Model 3	
Countries	Score	Countries	Score	Countries	Score
India	2,732	Japan	1,679	Indonesia	2,782
Italy	1,314	India	1,519	India	1,687
Indonesia	1,293	China HC	1,369	Korea Rep.	1,597
China HC	1,245	Italy	1,314		
Japan	1,199	Indonesia	1,311		
Korea Rep.	1,172	Korea Rep.	1,165		
		Russian Fed	1,080		
Model 4		**Model 5**		**Model 6**	
Countries	Score	Countries	Score	Countries	Score
India	3,898	India	2,249	India	2,378
Japan	1,646	Japan	1,758	Indonesia	2,182
South Africa	1,594	China HC	1,198		
Turkey	1,149	Türkiye	1,118		
China HC	1,029	Indonesia	1,087		
Indonesia	1,005				

Table 6. Super-efficiency Scores Using BCC Method

Model 1		Model 2		Model 3	
Countries	Score	Countries	Score	Countries	Score
Saudi Arabia	2,120	Japan	1,750	Korea Rep.	2,198
Italy	1,337	China HC	1,492	Australia	1,102
China HC	1,276	Italy	1,337	Indonesia	1
Japan	1,247	Russian Fed.	1,307	India	1
Russian Fed.	1,222	Korea Rep.	1,169		
Korea Rep.	1,199	Indonesia	1		
Türkiye	1,059	India	1		

Indonesia	1
India	1

Model 4		Model 5		Model 6	
Countries	Score	Countries	Score	Countries	Score
Saudi Arabia	2,168	Japan	2,952	Korea Rep.	2,572
Japan	1,690	China HC	1,347	Indonesia	2,351
Korea Rep.	1,284	Russian Fed.	1,307	Australia	1,247
Russian Fed.	1,222	Korea Rep.	1,227	Japan	1,142
China HC	1,207	Türkiye	1,139	South Africa Rep.	1
Türkiye	1,154	Indonesia	1,124	India	1
Indonesia	1,008	South Africa Rep.	1		
South Africa Rep.	1	India	1		
India	1				

In Models 1, 2, and 3, Indonesia and India had the lowest super-efficiency scores, while in Models 4, 5, and 6, South Africa and India had the lowest scores.

Discussion

This study evaluates the efficiency of healthcare systems of G-20 countries during the COVID-19 period using the Data Envelopment Analysis (DEA) method. The results of the models used to analyze the performance of healthcare systems align with findings from similar studies in the literature, serving as a complementary contribution to this body of research.

Firstly, Selamzade and Özdemir (2020) examined the efficiency of OECD countries in combating COVID-19 using data envelopment analysis (DEA) and reported that eight countries were efficient. This study highlighted that the low-efficiency scores in models that accounted for COVID-19 cases and mortality rates reflected the unpreparedness of healthcare systems in the early stages of the pandemic. Similarly, this study found that high-income countries such as the United States and the European Union scored low in efficiency in some models. Şener and Yiğit (2017) analyzed the efficiency of the healthcare systems in OECD countries in 2013 and identified 14 countries as fully efficient. In this study, which includes G-20 countries, India, Indonesia, and South Korea consistently achieved high-efficiency scores across both versions of the analysis, demonstrating their ability to provide cost-effective healthcare services. Küçükaycan (2021) evaluated the performance of OECD countries during the COVID-19 pandemic and identified significant disparities in mortality rates. The findings of this study confirm that the impact of COVID-19 varies across countries. For instance, Japan's healthcare system achieved high-efficiency scores during the pandemic period. Ersoy and Aktaş (2022) and Arslan and Aras (2023) analyzed the healthcare system performance of countries during COVID-19 based on income groups and reported that high-income countries were largely efficient. This study corroborated these findings, revealing that high-income countries, as well as developing nations like India and Indonesia, displayed high-efficiency scores. Eze, Idemili, and Lawani (2024) investigated the efficiency of healthcare systems in achieving universal health coverage in 191 countries and identified 41 efficient countries. The findings of this study demonstrate that disparities in the allocation of healthcare expenditures directly affect efficiency levels. Yesilaydin (2019) evaluated healthcare indicators in OECD countries using fuzzy data envelopment analysis (DEA). The findings underscore the critical role of mortality rates as key variables in efficiency analysis. Türkoğlu and Abiş (2024) analyzed the healthcare indicators of G-20 countries from 2009 to 2020 and reported that three countries were

consistently efficient across all years. This study also found that India, Indonesia, and South Korea were consistently efficient, emphasizing the success of their healthcare policies. Finally, Karakaş Geyik, Satman, and Kalyoncu (2022) assessed the performance of G-20 countries in combating COVID-19 using multi-criteria decision-making methods and identified three countries as outperforming others. Similarly, this study found Japan and India to be among the leading countries during the COVID-19 period.

Conclusion

This study examines the efficiency of healthcare systems of G-20 countries during the COVID-19 pandemic using the Data Envelopment Analysis (DEA) method. The findings illustrate how efficiently countries utilize their human and financial healthcare resources and their impact on improving health outcomes. Notably, human resource inputs such as the number of physicians and nurses were found to play a critical role in the healthcare systems' response to the pandemic. This underscores the importance of investing in human resources to ensure the uninterrupted and effective delivery of healthcare services.

Significant differences in the efficiency of healthcare systems were observed among G-20 countries. Nations with more developed healthcare infrastructure and higher human resources achieved better health outcomes and managed healthcare delivery more sustainably during the pandemic. Conversely, countries with limited access to healthcare services and insufficient healthcare personnel experienced higher mortality rates and weaker system resilience against the pandemic. One of the key findings highlights the relationship between the share of healthcare expenditures in GDP and health outcomes. Increasing healthcare expenditures contributed to the healthcare systems' flexibility and resilience against sudden crises like the pandemic. However, the study emphasizes that financial resources alone are insufficient; effective management of these resources is essential. Aligning healthcare expenditures with human resources and infrastructure usage is crucial for enhancing overall system efficiency.

During the pandemic, healthcare systems were tested not only in the treatment of patients treatment but also in their capacity to deliver preventive health services. In this context, increasing the number of physicians and nurses played a vital role in both patient care and protecting public health. The findings show that expanding the healthcare workforce effectively reduced COVID-19-related mortality rates and improved long-term health indicators, such as life expectancy at birth.

Recommendations

The efficiency evaluation conducted using DEA reveals deficiencies in healthcare systems and guides areas needing improvement. The study highlights the efficient use of the healthcare workforce and resources as the foundation for creating more resilient healthcare systems against pandemics. Increasing human resources and ensuring the efficient utilization of healthcare investments are critical for preparing for future health crises. Finally, this study makes a valuable contribution to research in health policy and healthcare management. Analyzing a group like the G-20, composed of both developed and developing countries, offers insights into how healthcare systems respond differently to a global crisis. Such comparisons between countries can guide policymakers in developing strategies to strengthen healthcare systems and enhance preparedness for future health crises.

Future research can extend this study by employing different methods and data sources to assess healthcare system efficiency. In particular, policy measures aimed at improving access to and the quality of healthcare services in developing countries are increasingly important in the post-pandemic era. Adopting multidimensional approaches to enhance healthcare system efficiency and resilience against pandemics is necessary.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The entire manuscript was prepared by Fuad Selamzade.

2. Conflict of interest: "There is no conflict of interest."

3. Ethics Report: As the study did not involve human or animal subjects, ethical committee approval was not required.

4. Research Model: This study is classified as a research article. The analysis was conducted using the Data Envelopment Analysis (DEA) method, specifically employing the CCR (Charnes, Cooper, and Rhodes) and BCC (Banker, Charnes, and Cooper) models to evaluate the efficiency of healthcare systems in G-20 countries during the COVID-19 pandemic. These methods were chosen because they allow for the assessment of relative efficiency across decision-making units (DMUs) with multiple inputs and outputs, providing a robust framework for analyzing the complex interplay of healthcare resources and outcomes. The CCR model assumes constant returns to scale, while the BCC model accounts for variable returns to scale, ensuring comprehensive and nuanced efficiency evaluations.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

COVID-19 pandemisi, küresel çapta sağlık sistemlerinin kapasitesini ve etkinliğini test eden benzersiz bir kriz olarak karşımıza çıkmıştır. COVID-19 pandemisi, küresel sağlık sistemlerinin dayanıklılığını ve etkinliğini test eden kritik bir dönüm noktası olmuştur. Pandeminin başlamasıyla birlikte sağlık hizmetlerine olan talebin ani artışı, sağlık sistemlerinin ve insan kaynaklarının önemini daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu bağlamda, hekim ve hemşire ile ebe sayısının sağlık sonuçları üzerindeki etkilerini anlamak, pandeminin etkilerini daha kapsamlı bir şekilde kavrayabilmek için büyük bir öneme sahiptir.

G-20 ülkeleri, hem ekonomik hem de sağlık sistemleri açısından dünyanın en güçlü ve önemli ülkeleri arasında yer almakta olup, pandemiye verdikleri tepkiler büyük bir dikkatle incelenmiştir. Bu ülkelerdeki sağlık sistemlerinin etkinliği, hem ulusal hem de küresel sağlık sonuçlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu ülkeler, sağlık hizmetlerinin sunumu, sağlık çalışanlarının etkinliği, sağlık altyapısının yeterliliği ve halk sağlığı önlemlerinin uygulanması gibi alanlarda farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Pandemi sürecinde bu stratejilerin etkinliğinin değerlendirilmesi, sağlık sistemlerinin gelecekte benzer krizlerle nasıl başa çıkabileceğini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, G-20 ülkelerinin COVID-19 dönemindeki sağlık sistemlerinin etkinliğini incelemek amacıyla Veri Zarflama Analizi (VZA, Data Envelopment Analysis - DEA) yöntemi kullanılmıştır. DEA, çoklu girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiyi değerlendirerek birimlerin göreli etkinliğini ölçmeye olanak tanıyan matematiksel bir programlama tekniğidir. Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin COVID-19 sürecindeki performansını değerlendirmek ve karşılaştırmak için 1978'yılında Charnes Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilen ölçeğe göre sabit getirili CCR ve 1982 yılında Banker, Charnes ve Rhodes tarafından geliştirilen ölçeğe göre değişken getirili BCC yöntemi kullanılmıştır.

Bu bildiride, pandeminin sağlık sistemleri üzerindeki baskıları ve farklı ülkelerin bu zorluklara nasıl yanıt verdiği ele alınmakta, etkinlik düzeyleri ve eksiklikler ortaya konulmaktadır. Bu analiz, sağlık politikalarının geliştirilmesi ve gelecekteki pandemilere karşı hazırlıklı olma açısından önemli bulgular sunmayı amaçlamaktadır.

Literatür Taraması

Literatürde OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi yöntemi ile belirlenmesine yönelik çalışmalar bulunsa da G20 ülkeleri için benzer çalışmaların çok az sayıda olduğu tespit edilmiştir. G20 ülkelerinin sağlık sistemlerine ilişkin ülke bazlı birçok çalışma mevcut olmakla birlikte, bu ülkelerin tamamını kapsayan bütüncül analizlere daha sınırlı sayıda çalışmada yer verilmektedir. Bu bağlamda, G20 ülkelerinin tümünü ele alan bazı örnek çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Şener ve Yiğit (2017) çalışmalarında OECD ülkelerinin 2013 yılı için verimliliğini VZA yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda 14 ülkenin verimli olduğu tespit edilmiştir. Konca ve Demirci (2019) çalışmalarında G20 ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemlerinin etkinlik değişimini yıllara göre VZA yöntemi ile karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda 2000-2015 yıllarında Türkiye de dahil olmakla 10 ülkenin etkinlik değişiminde artış olduğu tespit edilmiştir. Konca, Gözlü ve Çakmak (2019) çalışmalarında G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinliklerini sağlık harcamaları yönünden VZA kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda 10 ülkenin etkin olduğu belirlenmiştir. Yesilaydin (2019) çalışmasında OECD ülkeleri arasında sağlık göstergeleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için bulanık veri zarflama analizi yönteminin kullanmıştır. Çalışma sonucunda 17 ülkenin %1 ve %5, 18 ülkenin ise %1 α-kesimde etkili olduğu tespit edilmiştir. Selamzade

ve Özdemir (2020) çalışmasında 2020 yılının Nisan ayı verileri ile OECD ülkelerinin Covid-19 ile mücadelede etkinliklerini belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda 8 ülkenin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Küçükaycan (2021) çalışmasında Covid-19 pandemisiyle mücadelede OECD ülkelerinin performansını evrensel sağlık kapsayıcılığı açısından incelemiştir. Çalışma sonucunda OECD ülkelerinin performansında ölüm oranları bakımından farklılık olduğu görülmüştür. Karakas Geyik, Satman ve Kalyoncu (2022) çalışmalarında Covid-19 pandemisi ile mücadelede G20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin performanslarını çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda 3 ülkenin diğer ülkelere göre daha başarılı olduğu ortaya koyulmuştur. Sel 2021 ve 2022 yıllarında yayımladığı, farklı yöntemler ve girdi ve çıktılar kullandığı çalışmalarında G20 ülkelerinin 2000 ve 2018 yılları için sağlık sistemlerinin etkinlik düzeylerini VZA yöntemi kullanarak belirlemiştir. Akbulut ve Şenol (2022) çalışmalarında üst gelir grubundaki ülkelerin Covid-19 pandemisi ile mücadeledeki etkinlik düzeyini Veri Zarflama Analizi kullanarak tahmin etmiştir. Çalışmaya dahil edilen 48 ülkeden 15'i verimli olarak tahmin edilmiş ve tüm ülkelerin verimlilik ortalaması %70 olarak bulunmuştur.

Çeçen ve Akbulut (2023) düşük gelir grubunda yer alan 20 ülkenin etkinlik düzeyinin VZA yöntemi ile belirlendiği çalışmalarında 6 ülkenin etkin olduğu tespit edilmiştir. Acar, Gökkaya, ve Şenol (2023) orta gelir grubunda yer alan 47 ülkenin etkinlik düzeyinin VZA yöntemi ile belirlendiği çalışmalarında 18 ülkenin etkin olduğunu belirlemiştir. Arslan Aras (2023) çalışmasında Covid-19 pandemisi döneminde ülkelerin gelir gruplarına göre sağlık sistemlerinin performansını VZA yöntemi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda göre düşük gelirli ülkelerin %7'sinin, alt orta gelirli ülkelerin %12'sinin, üst orta gelirli ülkelerin %38'inin ve yüksek gelirli ülkelerin %61'nin etkinliklerinde azalma olduğu tespit edilmiştir. Selamzade vd. (2023) çalışmalarında 2021 yılı verileri ile OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinliklerini VZA ve Çok Kriterli Karar verme Yöntemleri kullanarak değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda 5 ülke etkin çıkmıştır.

Eze, Idemili, ve Lawani (2024) calışmalarında 191 ülkede evrensel sağlık kapsamına ulaşma yolunda sağlık sistemlerinin teknik verimliliğini VZA kullanarak tahmin etmişlerdir. Çalışma sonucunda incelenen 191 ülkeden 41'inin sağlık kapsamına ulaşma yolunda sağlık sistemlerinin verimli olduğunu tahmin etmiştir. Sevim, Şenol ve Akbulut (2024) çalışmalarında Covid-19 pandemisinden önceki döneminde OECD ülkelerinin uzun dönemli bakım hizmetlerinin etkinliğini VZA yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda değerlendirmeye alınan 16 ülkeden 5'inin etkin olduğu tespit edilmiştir. Türkoğlu ve Abiş (2024) çalışmalarında VZA kullanarak G-20 ülkelerinin sağlık göstergelerinin 2009-2020 yılı verileri ile etkinliklerini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda 3 ülkenin tüm yıllarda etkin olduğu tespit edilmiştir.

Yöntem

Mal ve hizmet üretiminde maliyetlerin en aza indirilmesi, ekonomi ve işletme bilimlerinde temel bir konu olup, etkinlik analizlerinde Debreu (1951), Koopmans (1951) ve Farrell (1957) öncü isimler olarak kabul edilmektedir. Teknik etkinlik, mevcut çıktıların üretimi için girdilerin maksimum oranda azaltılabilmesi olarak tanımlanmıştır. İlk ampirik çalışmalar Debreu ve Koopmans tarafından gerçekleştirilmiş, Farrell'in yapısal etkinsizliği dikkate almayan yaklaşımı ise daha sonra geliştirilecek yöntemlere temel oluşturmuştur (Selamzade & Baghirov, 2022; Yüksel, 2021).

Veri Zarflama Analizi (VZA), etkinlik sınırlarını belirleyerek bağımsız karar verici birimlerin (KVB) performansını ölçen önemli bir yöntemdir ve özellikle kamu sektörü, sağlık ve eğitim alanlarında kullanılmaktadır (Selamzade & Özdemir, 2020; Ersoy & Tehci, 2024). VZA, girdi-çıktı oranlarına dayalı olup, girdi yönelimli analizler minimum girdi ile maksimum çıktı elde etmeyi, çıktı yönelimli analizler ise mevcut girdilerle en yüksek çıktıyı hedeflemektedir (Coelli, 1998; Yüksel & Yiğit, 2020).

Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR), 1978'de sabit ölçekli model yaklaşımını geliştirmiş ve Karar Verici Birimlerin (KVB) etkinliklerini ağırlıklarla ölçen bir formül oluşturmuşlardır. Bir KVB'nin yr (r=1,2,…,s) çıktılarını xi (i=1,2,…,m) girdilerinden ürettiği varsayıldığında, değişkenler üzerinde hesaplanan ur ve vi ağırlıkları kullanılarak aşağıdaki denklem ile etkinlik formülü yazılır (Charnes et al., 1978):

$$\theta = \frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{ro}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{io}} \quad (1)$$

Çalışmada da kullanılan yöntem olan çıktı odaklı VZA mevcut girdiler ile çıktıların optimize edilmesi için (1) formülündeki payda 1'e eşitlenerek aşağıdaki formül ile etkinlik düzeyi tespit edilir: (Charnes et al., 1978).

$$Max \quad \theta = \sum_{r=1}^{s} u_r y_{ro} \quad (2)$$

Kısıtlar: $\sum_{i=1}^{m} v_i x_{io} = 1;\ \ u_r > 0;\ \ v_i > 0$

Banker, Charnes ve Cooper (BCC) ise 1984'te ölçeğe göre değişken getirili model yaklaşımını sunmuştur (Cooper et al., 2011). BCC modeli CCR modeline $e\lambda = \sum_{j=1}^{n} \lambda_j = 1$ kısıtının eklenmesi ile elde edilmektedir (Banker et al., 1984). Bu kısıt, λj≥0 şartı ile birlikte, n tane KVB'nin farklı kombinasyonlarının, ancak içbükey bir etkinlik üst sınır çizgisi kapsamında gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır.

CCR ve BCC modelleri karşılaştırıldığında, CCR skoru ve BCC skorunun oranı ölçek etkinliğini belirlemektedir (Seiford ve Thrall, 1990; Selamzade et al., 2023). Ölçek etkinliği birden büyük olmamaktadır.

Veri Zarflama Analizlerinde tam etkinlik skoru alan KVB'lerden hangisinin daha etkin olduğunun belirlenmesi için Süper Etkinlik modeli geliştirilmiştir (Seiford ve Thrall, 1990). Çıktı yönelimli ölçeğe göre sabit getirili Süper Etkinlik skorlarının hesaplanması için aşağıdaki formül kullanılmaktadır:

Max φ (3)

Kısıtlar: $\sum_{\substack{j=1 \\ j\neq 0}}^{n} \lambda_j x_j \leq x_0; \qquad \sum_{\substack{j=1 \\ j\neq 0}}^{n} \lambda_j y_j \geq \varphi y_0; \qquad \varphi, \lambda_j \geq 0,\ j \neq 0;$

Ölçeğe göre değişken getirili Süper Etkinlik analizinin yapılması için ise (3) formülüne $\sum_{\substack{j=1 \\ j\neq 0}}^{n} \lambda_j = 1$ kısıtı eklenmektedir (Cooper, Seiford ve Zhu, 2011).

Amaç ve Veriler

Çalışmada, 2020 yılı için G20 ülkelerine ait veriler Dünya Bankası, Worldometers Koronavirüs veritabanı ve Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi (European Centre for Disease Prevention and Control - ECDC) web sitesi veri tabanından elde edilmiştir. Brezilya ve Güney Afrika için 2020 yılına ait hekim ve hemşire verilerine ulaşılamadığı için en güncel 2021 verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer değişken olan Covid-19 ölüm oranları ise 30-31 Aralık 2020 tarihleri için elde edilmiştir. Avrupa Birliği'nin Covid-19 ölüm oranları, ECDC web sitesinden elde edilen veriler kullanılarak yazarlar tarafından Excel programında hesaplanmıştır. Etkinlik analizleri DEA-SOLVER-LV(V3) programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Girdi ve Çıktı Değişkenleri ve Tanımları

Girdiler	Doktor	1000 kişi başına genel ve uzman doktor sayısı
	Hemşire	1000 kişi başına sağlık kurumlarında çalışan tüm hemşire ve ebe sayısı
	SH$	Cari ABD doları cinsinden kişi başına sağlık için cari harcamalar
	KSH$	Cari ABD doları cinsinden kişi başına yerel kaynaklardan gelen sağlık için kamu harcamaları
	CSH$	Cari ABD doları cinsinden kişi başına cepten sağlık harcamaları
Çıktılar	DYS	Toplam yıl olarak doğumda beklenen yaşam süresi
	KÖO	Yıl ortasında tahmin edilen 1000 kişi başına yıl içinde meydana gelen ölüm sayısını gösterir (tersi)
	YÖO	Cari yılda 1000 canlı doğum başına 28 günlük yaşa ulaşmadan ölen yenidoğan sayısıdır (tersi)
	BÖO	Cari yılda 1000 canlı doğum başına bir yaşına ulaşmadan ölen bebek sayısıdır (tersi)
	ÇÖO	Cari yılda yeni doğmuş bir bebeğin beş yaşına gelmeden ölme olasılığının 1000'delik durumudur (tersi)
	TVS	Yüz bin nüfusa düşen COVID-19 Vaka sayısı (tersi)
	ÖVS	Yüz bin nüfusa düşen COVID-19'dan ölen sayısı (tersi)

TVS ve ÖVS hariç tüm veriler Dünya Bankası istatistiklerinden elde edilmiştir. https://data.worldbank.org

TVS ve ÖVS verileri Worldometers Coronovirus Data ve Avrupa Birliği'nin Covid-19 Vaka ve Ölüm istatistiklerinden elde edilmiştir. https://www.worldometers.info/coronavirus/

https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/archive-historical-data-testing-volume-covid-19

https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/download-historical-data-20-june-2022-weekly-number-new-reported-covid-19-cases

G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin verimlilik tahminlerinin yapılması için Tablo 2'de sunulmuş Modeller oluşturulmuştur.

Tablo 2. Girdi ve Çıktı Değişkenleri ve Tanımları

Versiyon	Modeller	Girdiler			Çıktılar		
Versiyon 1	Model 1	Doktor	Hemşire	SH$	DYS	KÖO	ÇÖO
	Model 2	Doktor	Hemşire	SH$	YÖO	BÖO	ÇÖO
	Model 3	Doktor	Hemşire	SH$	TVS	ÖVS	
Versiyon 2	Model 4	SH$	KSH$	CSH$	DYS	KÖO	ÇÖO
	Model 5	SH$	KSH$	CSH$	YÖO	BÖO	ÇÖO
	Model 6	SH$	KSH$	CSH$	TVS	ÖVS	

G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin 2020 yılı itibariyle COVID-19 döneminde çıktı yönelimli etkinliğinin hesaplanması, yani mevcut girdiler ile çıktıların optimize düzeylerine göre ülkelerin etkinlik düzeyinin belirlenmesi için 2 farklı girdi versiyonu ile 6 model oluşturulmuştur. Versiyon 1'de yüz bin kişi başına düşen doktor ve hemşire sayısı ile kişi başına sağlık harcaması, Versiyon 2'de ise cari ABD doları cinsinden kişi başına sağlık için cari harcamalar, kamu sağlık harcamaları ve cepten sağlık harcamaları girdi değişkeni olarak kullanılmıştır. Her iki versiyon için oluşturulan modellerde çıktı değişkeni olarak önce doğumda beklenen yaşam süresi, kaba ölüm hızı ve çocuk ölüm oranı; sonra yenidoğan, bebek ve ölüm oranları; son olarak ise COVID-19 pandemisi döneminde yüz bin kişi başına düşen vaka ve ölüm sayısı çıktı değişkeni olarak ele alınmıştır.

Bulgular

Tablo 3'te G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin Versiyon 1 için oluşturulan modeller ile CCR ve BCC yöntemleri ile yapılmış etkinlik analizleri tahmin sonuçları sunulmuştur. Her üç model için yapılan CCR, dolayısı ile hem de BCC analizlerinde Hindistan, Endonezya ve Kore Cumhuriyeti etkin olmuştur. Ayrıca Model 1 ve Model 2'de Japonya, Çin HC ve İtalya etkin olmuştur. CCR analizinde etkin olmayıp, BCC analizinde etkin olan ülkelere bakıldığında Model 1'de Rusya Federasyonu, Türkiye ve Suudi Arabistan, Model 2'de Rusya Federasyonu, Model 3'te ise Avustralya etkin olmuştur. Her üç model ile yapılan CCR ve BCC analizlerinde en az etkinlik skoru alan ülke ABD olarak tahmin edilmiştir. Model 1 için CCR yöntemi ile yapılan analizlerde Rusya Federasyonu, Türkiye ve Suudi Arabistan %90'ın üzerinde etkinlik skoru almıştır ki, BCC yöntemi ile yapılan analizde bu ülkeler tam etkin olmuşlardır. Model 1 için yapılan BCC analizinde tam etkinlik puanı almayan 11 ülke de %90'ın üzerinde etkin olmuşlardır. Model 2 için yapılan analizler sonucunda yalnız Türkiye %90'ın üzerinde skor almış, diğer ülkelerin aldığı skor %70'in altında kalmıştır. Model 3 için yapılan analizler sonucunda yalnız Japonya ve Avustralya %60 civarında skor almış, diğer ülkelerin aldığı skor ise %35'in altında olmuştur.

Tablo 3. Versiyon 1 için Oluşturulan Modeller ile Etkinlik Analizi Sonuçları

Ülkeler	Model 1			Model 2			Model 3		
	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS
Arjantin	0,514	0,962	C	0,478	0,546	D	0,054	0,055	C
Avustralya	0,500	0,996	C	0,444	0,632	C	0,589	1	D
Brezilya	0,491	0,957	C	0,479	0,498	C	0,054	0,059	C
Kanada	0,633	0,983	C	0,519	0,525	I	0,062	0,079	C
Çin HC	1	1	C	1	1	C	0,052	0,054	C
Almanya	0,542	0,959	C	0,528	0,651	C	0,040	0,055	D
Fransa	0,567	0,974	C	0,531	0,575	C	0,023	0,031	D
Hindistan	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Endonezya	1	1	C	1	1	C	1	1	C
İtalya	1	1	C	1	1	C	0,043	0,044	C
Japonya	1	1	C	1	1	C	0,618	0,650	D
Kore Cum.	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Meksika	0,783	0,919	C	0,608	0,660	I	0,322	0,342	C
Rusya Fed.	0,933	1	D	1	1	C	0,083	0,107	C
Suudi Arabistan	0,993	1	D	0,664	0,676	D	0,188	0,191	C
Güney Afrika Cum.	0,738	0,922	C	0,481	0,483	C	0,124	0,133	C
Türkiye	0,915	1	D	0,915	0,949	C	0,206	0,249	C

Birleşik Krallık	0,678	0,962	C	0,634	0,645	C	0,029	0,030	D
ABD	0,397	0,913	C	0,326	0,375	C	0,013	0,019	D
Avrupa Birliği	0,617	0,961	C	0,609	0,679	C	0,029	0,033	D
Ortalama	0,765	0,975		0,711	0,745		0,276	0,307	

Tablo 4'te G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin Versiyon 2 için oluşturulan modeller ile CCR ve BCC yöntemleri ile yapılmış etkinlik analizleri tahmin sonuçları sunulmuştur. Her üç model için yapılan CCR, dolayısı ile hem de BCC analizlerinde Hindistan ve Endonezya etkin olmuştur. Ayrıca Model 4'te Japonya, Çin HC, Türkiye ve Güney Afrika ve Model 5'te ise Japonya, Çin HC ve Türkiye etkin olmuştur. CCR analizinde etkin olmayıp, BCC analizinde etkin olan ülkelere bakıldığında Model 4'te Rusya Federasyonu, Kore Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan, Model 5'te Güney Afrika Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Kore Cumhuriyeti, Model 6'da ise Japonya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti ve Avustralya etkin olmuştur. Her üç model ile yapılan CCR ve BCC analizlerinde en az etkinlik skoru alan ülke ABD olarak tahmin edilmiştir.

CCR yöntemi ile yapılan analizlerde Model 4'te Suudi Arabistan, Model 5'te Rusya Federasyonu ve Model 6'da Japonya %90'ın üzerinde etkinlik skoru almıştır ki, BCC yöntemi ile yapılan analizde bu ülkeler tam etkin olmuşlardır. BCC yöntemi ile yapılan analizlerde Model 4'te Avustralya, Model 5'te İtalya ve Model 6'da Suudi Arabistan %90'ın üzerinde etkinlik skoru almıştır. Model 4 için yapılan BCC analizinde tam etkinlik puanı almayan 11 ülke de %90'ın üzerinde etkin olmuşlardır. Model 5 için yapılan analizler sonucunda yalnız Rusya Federasyonu CCR ve İtalya BCC analizlerinde %90'ın üzerinde skor almış, diğer ülkelerin aldığı skor %80'in altında kalmıştır. Model 6 için yapılan analizler sonucunda CCR modelinde Japonya yüksek sayılabilecek %70,7; Kore Cumhuriyeti ise %56,2 oranında etkinlik skoru almış, diğer ülkelerin hem CCR hem de BCC tahminlerinde aldığı skor ise %40'ın altında kalmıştır.

Tablo 4. Versiyon 2 için Oluşturulan Modeller ile Etkinlik Analizi Sonuçları

Ülkeler	Model 4			Model 5			Model 6		
	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS	CCR	BCC	RTS
Arjantin	0,497	0,962	D	0,496	0,584	D	0,023	0,055	D
Avustralya	0,459	0,999	D	0,457	0,632	C	0,377	1	D
Brezilya	0,516	0,950	D	0,507	0,525	C	0,033	0,063	D
Kanada	0,361	0,972	D	0,356	0,471	C	0,030	0,076	D
Çin HC	1	1	C	1	1	C	0,017	0,037	D
Almanya	0,459	0,958	C	0,459	0,649	C	0,030	0,060	D
Fransa	0,636	0,983	D	0,609	0,611	I	0,021	0,045	D
Hindistan	1	1	C	1	1	C	1	1	C
Endonezya	1	1	C	1	1	C	1	1	C
İtalya	0,750	0,990	D	0,750	0,990	D	0,011	0,035	D
Japonya	1	1	C	1	1	C	0,707	1	D
Kore Cum.	0,683	1	D	0,704	1	D	0,562	1	D
Meksika	0,467	0,909	C	0,467	0,601	C	0,073	0,211	D
Rusya Fed.	0,819	1	D	0,984	1	D	0,045	0,107	D
Suudi Arabistan	0,984	1	D	0,808	0,818	C	0,193	0,260	D
Güney Afrika Cum.	1	1	C	0,797	1	I	0,342	1	I
Türkiye	1	1	C	1	1	C	0,201	0,247	D
Birleşik Krallık	0,478	0,952	D	0,470	0,558	C	0,013	0,032	D

ABD	0,202	0,913	D	0,193	0,375	C	0,008	0,019	D
Avrupa Birliği	0,600	0,959	D	0,600	0,688	D	0,016	0,037	D
Ortalama	0,696	0,977		0,683	0,775		0,235	0,364	

Bu bulgular 2020 yılında G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin Model 1 ve Model 4 için yapılan BCC analizi sonucunda değişken ölçek durumunda yaşam süresi, kaba ölüm hızı ve çocuk ölüm oranı gibi sağlık statülerinde çok büyük değişikliğe gerek olmadığı ve neredeyse etkinliğe yakın olduğu söylene bilmektedir. Fakat bu tespit çıktı değişkeninin yenidoğan, bebek ve çocuk ölüm oranlarının olduğu Model 2 ve Model 5 ve COVID-19 vaka sayısı ve ölüm oranlarının olduğu Model 3 ve Model 6 için geçerli olmadığı söylenebilmektedir. Model 2 ve Model 5 ile yapılan analizlerin sonucunda etkin olan ülkeler ve etkinliğe en yakın skoru alan ülkeler dışında diğer tüm ülkelerde yenidoğan, bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesine yönelik sağlık sistemlerinin daha fazla çaba harcaması gerektiği söylenebilmektedir. Model 3 ve Model 6 için yapılan CCR ve BCC analiz sonuçlarından ise Etkin olan ülkeler ve etkinliğe en yakın skor alan Japonya dışında diğer tüm ülkelerin sağlık sistemlerinin COVID-19 pandemisinin başlamış olduğu 2020 yılında çok pasif ve etkinsiz olduğu görülmektedir.

Tablo 5'te tüm modeller için CCR yöntemi ile yapılmış süper etkinlik skorları sunulmuştur. Tablo 5'ten görülüyor ki, Model 2'de Japonya, Model 3'te Endonezya, diğer modellerde ise Hindistan diğer ülkelerden daha yüksek süper etkinlik skoru almıştır.

En az süper etkinlik skoru alan ülkeler ise Kore Cumhuriyeti (Model 1 ve Model 3), Rusya Federasyonu (Model 2) ve Endonezya (Model 4, Model 5 ve Model 6) olmuştur.

Tablo 6'da tüm modeller için BCC yöntemi ile yapılmış süper etkinlik skorları sunulmuştur. Tablo 6'dan görülüyor ki, Model 1 ve Model 4'te Suudi Arabistan, 2 ve Model 5'te Japonya, Model 3 ve Model 6'da ise Kore Cumhuriyeti en yüksek süper Etkinlik Skoru almıştır.

Tablo 5. Süper CCR etkinlik skorları

Model 1		Model 2		Model 3	
Ülke	Skor	Ülke	Skor	Ülke	Skor
Hindistan	2,732	Japonya	1,679	Endonezya	2,782
İtalya	1,314	Hindistan	1,519	Hindistan	1,687
Endonezya	1,293	Çin HC	1,369	Kore Cum.	1,597
Çin HC	1,245	İtalya	1,314		
Japonya	1,199	Endonezya	1,311		
Kore Cum.	1,172	Kore Cum.	1,165		
		Rusya Fed.	1,080		
Model 4		**Model 5**		**Model 6**	
Ülke	Skor	Ülke	Skor	Ülke	Skor
Hindistan	3,898	Hindistan	2,249	Hindistan	2,378
Japonya	1,646	Japonya	1,758	Endonezya	2,182
Güney Afrika Cum.	1,594	Çin HC	1,198		
Türkiye	1,149	Türkiye	1,118		
Çin HC	1,029	Endonezya	1,087		
Endonezya	1,005				

En az süper etkinlik skoru alan ülkeler ise Kore Cumhuriyeti (Model 1 ve Model 3), Rusya Federasyonu (Model 2) ve Endonezya (Model 4, Model 5 ve Model 6) olmuştur.

Tablo 6'da tüm modeller için BCC yöntemi ile yapılmış süper etkinlik skorları sunulmuştur. Tablo 6'dan görülüyor ki, Model 1 ve Model 4'te Suudi Arabistan, 2 ve Model 5'te Japonya, Model 3 ve Model 6'da ise Kore Cumhuriyeti en yüksek süper Etkinlik Skoru almıştır.

Tablo 6. Süper BCC etkinlik skorları

Model 1		Model 2		Model 3	
Ülke	Skor	Ülke	Skor	Ülke	Skor
Suudi Arabistan	2,120	Japonya	1,750	Kore Cum.	2,198
İtalya	1,337	Çin HC	1,492	Avustralya	1,102
Çin HC	1,276	İtalya	1,337	Endonezya	1
Japonya	1,247	Rusya Fed.	1,307	Hindistan	1
Rusya Fed.	1,222	Kore Cum.	1,169		
Kore Cum.	1,199	Endonezya	1		
Türkiye	1,059	Hindistan	1		
İndonezya	1				
Hindistan	1				

Model 4		Model 5		Model 6	
Ülke	Skor	Ülke	Skor	Ülke	Skor
Suudi Arabistan	2,168	Japonya	2,952	Kore Cum.	2,572
Japonya	1,690	Çin HC	1,347	Endonezya	2,351
Kore Cum.	1,284	Rusya Fed.	1,307	Avustralya	1,247
Rusya Fed.	1,222	Kore Cum.	1,227	Japonya	1,142
Çin HC	1,207	Türkiye	1,139	Güney Afrika Cum.	1
Türkiye	1,154	Endonezya	1,124	Hindistan	1
Endonezya	1,008	Güney Afrika Cum.	1		
Güney Afrika Cum.	1	Hindistan	1		
Hindistan	1				

Tablo 6'dan görülüyor ki Model 1, Model 2 ve Model 3'te Endonezya ve Hindistan, Model 4, Model 5 ve Model 6'da Güney Afrika Cumhuriyeti ve Hindistan en az süper etkinlik skoru almıştır.

Tartışma

Bu çalışmada G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin COVID-19 dönemindeki etkinliği Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemiyle değerlendirilmiştir. Sağlık sistemlerinin performansını analiz etmek amacıyla kullanılan modellerin sonuçları, literatürdeki benzer çalışmalardan elde edilen bulgularla uyum göstermekte ve bu çalışmaları tamamlayıcı niteliktedir. İlk olarak, Selamzade ve Özdemir (2020) çalışmalarında OECD ülkelerinin COVID-19 ile mücadelede etkinliklerini VZA yöntemiyle incelemiş ve 8 ülkenin etkin olduğunu raporlamışlardır. Bu çalışma, COVID-19 vaka ve ölüm oranlarının dikkate alındığı modellerde, düşük etkinlik skorlarının pandeminin erken döneminde

sağlık sistemlerinin hazırlıksızlığını ortaya koyduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, bu çalışmada da ABD ve Avrupa Birliği gibi yüksek gelirli ülkelerin bazı modellerde düşük etkinlik skorları aldığı görülmüştür. Şener ve Yiğit (2017), OECD ülkelerinin 2013 yılı sağlık sistemi verimliliğini analiz etmiş ve 14 ülkenin tam etkin olduğunu belirtmişlerdir. G-20 ülkelerini kapsayan bu çalışmada ise Hindistan, Endonezya ve Güney Kore'nin her iki versiyonda da yüksek etkinlik skorları alarak liderlik ettiği görülmüştür. Bu bulgu, Hindistan ve Endonezya'nın düşük maliyetli sağlık hizmetleri sunma kapasitesine işaret etmektedir. Küçükaycan (2021), COVID-19 pandemisiyle mücadelede OECD ülkelerinin performansını değerlendirmiş ve ölüm oranlarında önemli farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmanın bulguları, COVID-19'un ülkeler arasında etkisinin çeşitlilik gösterdiğini doğrulamaktadır. Örneğin, bu çalışmada Japonya'nın sağlık sisteminin pandemi döneminde yüksek etkinlik skorları elde ettiği görülmektedir. Ersoy ve Aktaş (2022), Arslan ve Aras (2023) çalışmalarında, gelir gruplarına göre ülkelerin COVID-19 dönemi sağlık sistemi performansını analiz etmiş ve yüksek gelirli ülkelerin büyük oranda etkin olduğunu rapor etmiştir. Bu çalışmada, yüksek gelirli ülkelerin yanı sıra Hindistan ve Endonezya gibi gelişmekte olan ülkelerin de etkinlik skorlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Eze, Idemili ve Lawani (2024), 191 ülkenin sağlık sistemlerinin evrensel sağlık kapsamına ulaşmadaki etkinliğini incelemiş ve 41 ülkenin etkin olduğunu bulmuştur. Çalışmamızdaki sonuçlar, sağlık harcamalarının dağılımındaki dengesizliklerin etkinlik düzeylerini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Yesilaydin (2019), OECD ülkelerinin sağlık göstergelerini bulanık veri zarflama analizi ile değerlendirmiştir. Bulgularımız, ölüm oranlarının etkinlik analizinde kilit değişkenlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Türkoğlu ve Abiş (2024), G-20 ülkelerinin 2009-2020 yıllarındaki sağlık göstergelerini analiz etmiş ve 3 ülkenin her yıl tam etkin olduğunu raporlamıştır. Çalışmamızda Hindistan, Endonezya ve Güney Kore'nin tam etkinlik gösterdiği tespit edilmiş, bu ülkelerin sağlık politikalarındaki başarıları vurgulanmıştır. Son olarak, Karakaş Geyik, Satman ve Kalyoncu (2022), çok kriterli karar verme yöntemleriyle G-20 ülkelerinin COVID-19 mücadelesindeki performanslarını incelemiş ve 3 ülkenin diğerlerine kıyasla daha başarılı olduğunu belirtmiştir. Çalışmamızda da Japonya ve Hindistan'ın COVID-19 döneminde öne çıkan ülkeler arasında olduğu görülmüştür.

Sonuç

Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin sağlık sistemlerinin COVID-19 pandemisi sürecindeki etkinliği, Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, ülkelerin sağlık insan kaynakları ve finansal kaynaklarını ne derece verimli kullandığını ve sağlık çıktılarının iyileştirilmesine olan etkilerini göstermektedir. Özellikle hekim ve hemşire sayısı gibi insan kaynağına dayalı girdilerin sağlık sistemlerinin pandemiye karşı verdiği yanıt üzerinde kritik bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, sağlık hizmetlerinin kesintisiz ve etkin bir şekilde sunulabilmesi için insan kaynaklarına yapılan yatırımların önemini ortaya koymaktadır.

G-20 ülkeleri arasında sağlık sistemlerinin etkinliği açısından önemli farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Daha gelişmiş sağlık altyapısına ve daha yüksek insan kaynağına sahip ülkeler, pandemi sırasında daha iyi sağlık çıktıları elde etmiş ve sağlık hizmetlerini daha sürdürülebilir bir şekilde yönetebilmiştir. Buna karşılık, sağlık hizmetlerine erişimin sınırlı olduğu ve sağlık iş gücü yetersiz olan ülkelerde, ölüm oranlarının daha yüksek ve sağlık sistemlerinin pandemiye karşı direncinin daha zayıf olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın önemli bulgularından biri, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ile sağlık çıktıları arasındaki ilişki olmuştur. Sağlık harcamalarının artırılması, sağlık sistemlerinin pandemi gibi ani krizlere karşı esneklik ve direnç kazanmasına yardımcı olmuştur. Ancak, sadece finansal kaynakların yeterli olmadığını, bu kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Özellikle sağlık harcamalarının insan kaynağı ve altyapı ile uyumlu bir şekilde kullanılması, sistemin genel etkinliğini artırmaktadır.

Pandemi süresince, sağlık sistemlerinin sadece hasta tedavisi ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetleri sunma kapasitesi de test edilmiştir. Bu bağlamda, hekim ve hemşire sayısındaki artışın, yalnızca hasta bakımı değil, aynı zamanda toplum sağlığını korumada da önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Çalışmanın bulguları, bu sağlık personelinin artmasının hem COVID-19 kaynaklı ölüm oranlarını azaltmada hem de doğuşta beklenen yaşam süresi gibi uzun vadeli sağlık göstergelerini iyileştirmede etkili olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Veri Zarflama Analizi yöntemi ile yapılan etkinlik değerlendirmesi, ülkelerin sağlık sistemlerindeki mevcut eksiklikleri ortaya koyarken, hangi alanlarda iyileştirme yapılması gerektiğine dair de yol göstermektedir. Çalışmanın bulguları, sağlık iş gücü ve kaynaklarının verimli kullanımının pandemilere karşı daha dayanıklı sağlık sistemleri oluşturmanın temelini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, insan kaynağının artırılması ve sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların etkin kullanılması, gelecekte karşılaşılabilecek sağlık krizlerine hazırlıklı olma açısından kritik öneme sahiptir.

Son olarak, bu çalışma, sağlık politikaları ve sağlık yönetimi alanında yapılan araştırmalara önemli katkılar sunmaktadır. G-20 ülkeleri gibi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerden oluşan bir grubun analiz edilmesi, sağlık sistemlerinin küresel bir kriz karşısında nasıl farklı tepkiler verdiğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Bu bağlamda, ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalar, politika yapıcılara sağlık sistemlerini güçlendirmek ve gelecekteki sağlık krizlerine karşı daha iyi hazırlıklı olmak için gerekli stratejileri geliştirme konusunda yol gösterici olabilir.

Gelecekteki araştırmalar için bu çalışma, sağlık sistemlerinin verimliliğini değerlendirmek üzere farklı yöntemler ve veri kaynakları kullanılarak genişletilebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlık hizmetlerine erişim ve kaliteyi artırma yönündeki politika önlemleri, pandemi sonrası dönemde daha da önem kazanmaktadır. Sağlık sistemlerinin verimliliğini artırmak ve pandemilere karşı daha dayanıklı hale getirmek için çok yönlü yaklaşımlar benimsenmesi gerektiği açıktır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin tamamı Fuad Selamzade tarafından hazırlanmıştır.

2. Çıkar çatışması: "Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır." ifadesini yazınız.

3. Etik Raporu: Çalışma insan veya hayvan denekler üzerinde yapılmadığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma bir araştırma makalesi olarak sınıflandırılmıştır. Analiz, COVID-19 salgını sırasında G-20 ülkelerindeki sağlık sistemlerinin verimliliğini değerlendirmek için özellikle CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes) ve BCC (Banker, Charnes ve Cooper) modellerini kullanarak Veri Zarflama Analizi (DEA) yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Bu yöntemler, birden fazla girdi ve çıktıya sahip karar alma birimleri (DMU'lar) arasında göreceli verimliliğin değerlendirilmesine olanak tanıdığı ve sağlık kaynakları ve sonuçlarının karmaşık etkileşimini analiz etmek için sağlam bir çerçeve sağladığı için seçilmiştir. CCR modeli ölçeğe göre sabit getirileri varsayarken, BCC modeli ölçeğe göre değişken getirileri hesaba katarak kapsamlı ve ayrıntılı verimlilik değerlendirmeleri sağlar.

References

Acar, E., Gökkaya, D., & Şenol, O. (2023). Efficiency analysis of middle-income countries in terms of health indicators for the Covid process. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *12*(ÖS), 300-317. http://doi.org/10.33206/mjss.1202337

Akbulut, F. & Şenol, O. (2022). Üst gelir grubundaki ülkelerin covid-19 mücadelesinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 679-689.

Arslan Aras, İ. (2023). Gelir gruplarına göre COVID-19 pandemisinde sağlık sistem performansı etkinliğinin ölçülmesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*(26), 731-746.

Banker, R. D., Charnes A. & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science, 30*(9), 1078-1092.

Charnes, A., Cooper, W.W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *North-Holland Publishing Company European Journal of Operational Research*. *2*, 429-444.

Coelli, T. J., et al. (1998). *An introduction to efficiency and productivity analysis*. Second Edition. Springer.

Cooper, W. W., Seiford, L. M. & Zhu, J. (2011). *Handbook on data envelopment analysis.* Second Edition, Springer.

Çeçen, Z. & Akbulut, F. (2023). Düşük gelir grubunda yer alan ülkelerin sağlık göstergelerinin VZA yöntemiyle incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1), 241-254.

Debreu, G. (1951). The coefficient of resource utilization. *Econometrica*, 19(3), 273.292

Ersoy, Y., & Aktaş, A. (2022). Health System Efficiency of OECD Countries with Data Envelopment Analysis. *Problemy Zarządzania - Management Issues, 20*(4), 90–109.

Ersoy, Y., & Tehci, A. (2024). Efficiency measurement in construction sector using data envelopment analysis method. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi,* (13), 44–50.

Eze, P., Idemili, C.J., & Lawani, L.O. (2024). Evaluating health systems' efficiency towards universal health coverage: A data envelopment analysis. *INQUIRY: The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*. 61, 1-12. http://doi.org/10.1177/00469580241235759

Farrel M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General), 120*(3), 253-290.

Karakas Geyik, S., Satman, M.H., & Kalyoncu, G. (2022). G20 ülkelerinin Covid-19 pandemisi ile mücadele performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics, 37*, 27-52. http://doi.org/10.26650/ekoist.2022.37.1161945

Konca, M., & Demirci, Ş. (2019). G20 ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemi performansı: yıllara göre karşılaştırmalı bir analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(4), 175-181. http://doi.org/10.18506/anemon.466264

Konca, M., Gözlü, M., & Çakmak, C. (2019). G-20 ülkelerinin sağlık harcamaları yönünden etkinliğinin değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 119-141.

Koopmans, T. C. (1951). *Activity analysis of production and allocation*. John Wiley and Sons Inc.

Küçükaycan, D. (2021). Küresel kamusal mal perspektifinden Covid-19 pandemisiyle mücadelede evrensel sağlık kapsayıcılığı ve OECD ülkelerinin performansının araştırılması. *Maliye Dergisi*, (181), 234-263

Seiford, L.M. & Thrall, R.M., (1990). Recent developments in DEA: the mathematical programming appoach to frontier analysis. *J Econometrics*, *4*, 7-38.

Sel, A. (2021). Covid 19 pandemisinde sağlık sistemi gelişmelerinin etkinliğinin ölçülmesi: G-20 üzerine bir inceleme, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(2), 181-202.

Sel, A. (2022). G20 ülkelerinin uzun dönemli sağlık göstergeleri kullanılarak sınıflandırılması ve performanslarının değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (3), 381-392.

Selamzade, F. et al. (2023). Health efficiency measurement of OECD countries against the COVID-19 pandemic by using DEA and MCDM methods. *Arab J Sci Eng 48*, 15695–15712. https://doi.org/10.1007/s13369-023-08114-y

Selamzade, F., & Baghirov, A. (2022). Measuring the efficiency of the Azerbaijan banking system with Data Envelopment Analysis (2015-2019). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 119-137. https://doi.org/10.18506/anemon.888731

Selamzade, F., & Özdemir, Y. (2020). Evaluation of the effectiveness of OECD countries against COVID-19 with DEA. *Turkish Studies*, *15*(4), 977-991.

Sevim, F., Şenol, O., & Akbulut, F. (2024). Evaluation of the efficiency of long-term care services in OECD countries by DEA method. *Journal of Midwifery and Health Sciences*, *7*(2) 376-387.

Şener, M., & Yiğit, V. (2017). Sağlık sistemlerinin teknik verimliliği: OECD ülkeleri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 266-290.

Türkoğlu, M. C., & Abiş, T. (2024). Sağlık göstergelerinin teknik etkinlik üzerindeki etkilerinin incelenmesi: Seçilmiş G-20 ülkeleri örneği. *Akademik Hassasiyetler*, *12*(25), 190-211.

Yesilaydin, G. (2019) Examination of differences in health indicators between efficient and inefficient countries. *Pak J Med Sci*. *35*(1) 172-176. http://doi.org/10.12669/pjms.35.1.255

Yüksel, O. (2021). Comparison of healthcare system performances in OECD countries, *IJHSRP*, *6*(2), 251–261. http://doi.org/10.33457/ijhsrp.935170.

Yüksel, O., & Yiğit, V. (2020). Efficiency analysis of oral and dental health centers: Examples of marmara region in Turkey. *Anemon Muş Alparslan University Journal of Social Sciences*, *8*(3), 883-894. http://doi.org/10.18506/anemon.621648

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Tobacco Working in Şemdinli in the Ottoman Period: Production, Trade, and Taxation (1863-1914)

Halit Baş*

Abstract: Due to the unsuitability of the soil for other agricultural products, the people of Şemdinli concentrated on tobacco cultivation, which produced relatively better yields. The amount of tobacco production was not very significant than other production areas and its contribution to state revenues. Thus, Şemdinli has been largely overlooked in contemporary tobacco history studies. However, Şemdinli's strategic location on the Iranian border and the fact that tobacco is the most important source of livelihood for the local people show that tobacco farming activities here are a remarkable subject. In addition, the relevant Ottoman archival documents show that the central and provincial administration was engaged in this issue. In this study, tobacco activities in Şemdinli are discussed in various aspects, such as agriculture, trade and taxation. The different flavor of tobacco farmed in Şemdinli due to its type and the way it was produced caused almost all of it to be exported to Iran, where it was in high demand. The transportation problems of Şemdinli and the flexible management habits of its inhabitants from the past made the collection of tobacco taxes difficult. After the Reji administration took tobacco production and tax collection under its control, a difficult process began for the locals. The Iran and Reji-induced problems in the production and export of tobacco forced the local population to communicate more with the state. In such times, the Ottoman rulers, as much as possible, supported and protected its citizens. Şemdinli, a cross-section of tobacco farming activities in the Ottoman Empire, has also been observed to have unique characteristics.

Keywords: Şemdinli, Tobacco, Ottoman, Tobacco Works

Osmanlı Döneminde Şemdinli'de Tütüncülük: Üretim, Ticaret ve Vergilendirme (1863-1914)

Öz: Diğer tarım ürünleri için pek uygun olmayan arazi yapısından dolayı Şemdinli ahalisi nispeten daha iyi verim aldığı tütünün tarımına yönelmiştir. Üretim miktarı diğer üretim yerlerine ve devlete sağladığı vergi miktarına göre kıyasladığında pek de önemli bir miktar olmamıştır. Bu nedenle çağdaş tütün tarihi çalışmalarında Şemdinli pek dikkate alınmamıştır. Ancak Şemdinli'nin İran sınırındaki stratejik konumu ve yöre halkının en önemli geçim kaynağının tütün olması buradaki tütüncülük faaliyetlerinin dikkate değer bir konu olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilgili Osmanlı arşiv belgeleri, merkez ve taşra teşkilatının bu konuda meşgul edildiğini de göstermektedir. Bu çalışmada Şemdinli'deki tütüncülük faaliyetleri, üretim, ticaret ve vergilendirme gibi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Şemdinli'de ziraatı yapılan tütünlerin türünden ve üretilme şeklinden kaynaklanan farklı aroması, neredeyse tamamının rağbet gördüğü İran'a gönderilmesine sebep olmuştur. Şemdinli'nin ulaşım problemleri, ahalisinin geçmişten gelen esnek yönetim alışkanlıkları tütün vergilerinin tahsilatını güçleştirmiştir. Reji idaresinin tütün üretimi ve vergi tahsilatını kontrolü altına almasından sonra ahali için zorlu bir süreç başlamıştır. Tütünün üretimi ve ihracında, İran ve Reji kaynaklı sorunlar ahaliyi devletle daha fazla iletişim kurmak zorunda bırakmıştır. Osmanlı yöneticileri böyle zamanlarda mümkün mertebe kendi vatandaşını destekleyen ve koruyan bir tutum sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen tütüncülük faaliyetlerinin bir kesiti olan Şemdinli'nin ayrıca kendine has özellikleri de tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şemdinli, Tütün, Osmanlı, Tütüncülük

* Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0002-6790-1634 halit.bas@igdir.edu.tr

Cite as/ Atıf: Baş, H. (2025). Tobacco working in Şemdinli in the Ottoman period: Production, trade, and taxation (1863-1914). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 585-621. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1612046
Received/Geliş: 02 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 23 Apr/Nisan 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

Many research studies have examined tobacco in the Ottoman Empire. These studies generally discuss tobacco in the Ottoman Empire, with a particular focus on specific cities. Due to the relatively limited tobacco production, Şemdinli has received little scholarly attention. However, its border location and geostrategic significance, along with tobacco being the primary source of livelihood for the Kaza and Şemdinli, make it a valuable subject for examination. Documents in the Ottoman archives show that tobacco farming activities in Şemdinli were a subject that was carefully monitored and from time to time occupied the Ottoman central and provincial administration. Different aspects need to be analyzed for a better understanding of the subject. In this sense, analyzing the geography, political, administrative, economic, and social history of Şemdinli will provide a better understanding of the subject. This study focuses on the agricultural production, trade, and tobacco taxation in Şemdinli during the Ottoman period. The subject is limited to the dates 1863-1914 to the extent possible by the source documents and published works.

Şemdinli, which we are discussing on this occasion, was surrounded by Iran to the east, Amâdiye to the west, Gevar (Yüksekova) to the north, and the Zibar and Revanduz kazas of the Mosul province to the south (Van Vilayet Salnamesi, 1315). The Hakkari region, including Şemdinli, was ruled by local Principalities called Hakkari Beys before it came under Ottoman rule (Kaplan, 2013).

During the reigns of Yavuz Sultan Selim (1512-1520) and Suleyman the Magnificent (1520-1566), there were campaigns to the east of the Euphrates River. During the Iranian campaigns of 1534-1535, Baghdad, Tabriz, and Van came under Ottoman rule, but when the Ottoman army was deployed to the west due to the Ottoman struggle against the Hungarians in the west, Van and its surroundings were annexed by the Safavids again. Later, Van was recaptured with the eastern campaign of Suleyman the Magnificent in 1548, and this conquest was formalized with the Treaty of Amasya (1555) (Kılıç, 2021). Hakkari was also considered a sanjak with the status of "government" under the Van province (Tuncel, 1997). At this time, power struggles were taking place among the Hakkari beys. The Ottomans, who gained the upper hand in their struggle against the Safavids, then agreed with the local beys who supported them in this struggle and included them in their administrative system. Thus, these beys became sanjak beys of the Ottoman Empire with the privileges they obtained, unlike others (Gencer, 2015).

The Ottoman Empire had organized ekrad sanjaks and government administrations in some of the lands it conquered in Eastern and Southeastern Anatolia and left them under the hereditary administration of Kurdish beys, also known as Emirs or Mirs, who were the population owners of the region. Especially the government administrations, including Hakkari, were granted extensive privileges that pushed the limits of autonomy (Öğün, 2010). The reason for these privileges was to facilitate the adaptation of the newly annexed lands to the central authority. Because these regions far from the center on the Iranian border were challenging to control. Moreover, the region was in a position open to the Iranian threat. Therefore, the Ottoman administration planned to utilize the influence and military power of the local Kurdish beys. This practice was more economical in terms of reducing the cost of mobilizing the imperial army (Gencer, 2015). However, this attitude later led to problems in the centralization efforts, as the people of the region were not fully subjected to the administrative order (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

As the central authority weakened from the eighteenth century onwards, the distinct administrative structure of Eastern Anatolia, as in other parts of the empire, was on the verge of degeneration. Almost every Kurdish bey started to have his understanding of administration, his own law and tax system (Öğün, 2010). The Ottoman Sultan Mahmud II (1808-1839) attempted to re-establish the deteriorating central authority of the state, marking the beginning of the Tanzimat period. The primary resistance to the Tanzimat came from those who held land as yurtluks and hearths (Çadırcı, 2013). When the government and the yurtluk-ocaklık administrations were abolished, these beys, who had the right to govern their territories through hereditary tenure, lost their privileges. However, it was

not easy to make them accept this since they considered themselves the real rulers of the places where they were located (Öğün, 2010).

In the eastern part of the state, especially in the region of Erzurum, fief (tımar) holders, governors of homesteads, and other prominent citizens opposed the implementation of the Tanzimat. The reactions in the Sanjak of Van turned into a violent rebellion. Later, rebellions also broke out in Hakkari. Although the rebellion of the Hakkari beys caused much trouble for the Ottoman authorities, these rebellions were also suppressed. Thus, removing these beys from the region, one of the biggest obstacles to the centralization movements that began in 1833, was completed in 1849 (Gencer, 2011). As of 1849, Hakkari and Şemdinli were governed by officials appointed from the center in line with the new organization (Kaplan, 2013).

After the rebellions in the region were suppressed, a new administrative order was established. The province of Diyarbakır, established based on the centralist principles of the Tanzimat, was composed of the sanjaks of Van, Muş, Hakkari and the kazas of Cizre, Bohtan and Mardin. To ensure security on the Iranian border, necessary measures were taken as a first step, and permission and funds were issued to maintain and repair the Erzurum-Van roadway. Officials to be appointed to this region, which was regarded as a newly conquered one, had to be knowledgeable and reliable (Çadırcı, 2013; Öğün, 2010).

Border locations in inaccessible mountainous terrain, far from the administrative center, required a more sensitive approach. The Russian occupation of Yüksekova and Şemdinli began under the leadership of the Nestorians, who were placed by the Russians at important points on the Turkish-Iranian border during the First World War, justifying the implementation of a different administrative system taking into account the existing conditions of these regions. The most important factors that facilitated the Russian occupation in Yüksekova and Şemdinli were their superiority in terms of weapons and the help of the Nestorians, who knew the region well. The occupation, which began on May 7, 1916, ended on May 5, 1918 (Sadıkoğlu, 2021).

As for the status of Şemdinli in the Ottoman administrative system, we can determine this through the Hakkari (vilayet/sanjak) to which it belonged. Hakkari was mentioned as one of the 17 sanjaks in the official administrative division of the Van province in 1565, which was close after the region was conquered. According to the Sanjak Tevcih Registration Record Book of 1631-1632, Hakkari was again one of the sanjaks under Van and was recorded as a sanjak. Here, it was listed as “Hükümet-i Hakkari” (Kılıç, 2021).

The Tanzimat reforms led to the reorganization of administrative divisions. According to the 1864 Vilayet Nizamnamesi, vilayets were divided into sanjaks, sanjaks into kazas, and kazas into nahiyas, which included at least one town or village (Ortaylı, 2018; Shaw and Shaw, 2017). The administrative structure of Hakkari was frequently changed during the late Ottoman Empire and the early years of the Republic due to various social and economic inadequacies in the province. Between 1855 and 1865, Hakkari was a sanjak of Erzurum Province, however, following this period, it was incorporated into Van, which was given the status of a province, as a sanjak. Hakkari, which was made a province between 1876 and 1888, was later turned back into a sanjak under the Van Vilayet (Sadıkoğlu, 2021, pp. 79-80). When we look at the Ottoman State Salnamas of 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, and 1305 (between 1880 and 1888), it is seen that Hakkari was mentioned as a province (Güneş, 2015). At this date (1888), Şemdinli was a Kaza of Hakkari sanjak of Van province (Sezen, 2006; Tuncel, 1997). According to the Van Vilayet Salnamesi dated 1315 AH (1897-1898 AD), the Van province consisted of Van and Hakkari sanjaks. Accordingly, Şemdinli was one of the Kaza of Hakkari sanjak along with Çölemerik, Hamidiye, Gevar, and Beytüşşebap (Van Vilayet Salnamesi, 1315; Keleş, 2009).

It should be noted here that in the archival documents we have been able to identify as of 1863, Şemdinli is listed as a kaza. However, Şemdinli is also referred to as Şemdinan Nahiyesi in telegrams dated September 16, 1291 (September 28, 1875) (BOA, A.MKT.MHM, 480/66-3) and September 21,

1875 (BOA, A.MKT. MHM, 480/66-5), in the tahrirat[1] dated 20 Teşrinisani 1291 (December 2, 1875) (BOA, ŞD, 563/22-3) and in another tahrirat document from the Directorate of Şemdinli Nahiyesi to the District Governor of Gevar (Gevar Kaymakamlığı) (BOA, ŞD, 563/22-8). According to the 1894 Kâmûsü'l-Âlâm, the center of Şemdinli was the village of Nehrî. It had 4 nahiyas named Kazazarzan (Zerzân), Gerdî, Herikî and Humarû and 29 villages (Şemseddin Sami, 1894). According to the Van Vilayet Salnâme (1315) of the year 1315 hijri (1897-1898), it had two nahiyas and 112 villages.

From a geographical aspect, Şemdinli is surrounded by mountains with peaks between 3,000-3,500 meters high. This mountainous region has deep valleys cut by the tributaries of the Şemdinli Water, which flows into the Zap River. The valley floors start above 2,000 meters and drop to below 1,000 meters, expanding in places into fields and houses, and are surrounded by steep slopes. Summers are hot and sometimes very hot on the valley floors, while winters are always harsh and snow falls throughout the winter (Darkot, 1979). Since the terrain is generally mountainous, there is little land suitable for agriculture and these are quite valuable (Şemseddin Sami, 1894). According to the Van Vilayet Salnâmesi of the year 1315 AH (1897-1898), the population of Şemdinli was 16,580, of which about 2,000 were non-Muslims (Keleş, 2009). According to Şemseddin Sami, the population was 18,470, not including the unsettled tribes. In addition, about 3,000 of the population were Nestorians and 200 were Jews residing in the kaza center (Şemseddin Sami, 1894).

It is necessary to mention some of the issues that made Şemdinli important for the Ottoman Empire and had an impact on tobacco farming activities there. The first of these is the scholarly activities carried out in Şemdinli. Seyyid Abdullah Şemdînî (he was born in 1819) settled in Nehri village with some of his family members and established a tekke here, which made this village famous for Sufi and religious activities (Kavak, 2016). The fact that the Ottoman Empire was located on the border of Iran made the Nehrî Tekke more important. The continuation of the Khālidī Sufi culture by the postnishins of Nehrī Tekke was another reason that increased its importance. Because Khalidī thought was against Shiism and foreign hegemony, and its strict adherence to Ahl al-Sunnah brought them closer to the Ottomans (Kavak, 2016). At the same time, the Nehri family, as the representatives of the Naqshbandi order in the Middle East, was also respected in countries, such as Iraq, Syria, Iran, and Afghanistan. Therefore, it can be said that they had a widespread religious and political influence (Sadıkoğlu, 2021).

Hakkari was the stronghold of Van, which was an important border fortress for the Ottoman Empire. In other words, Şemdinli, being on the Iranian border, was a natural border fortress against the threats coming from Iran. It was also a strategically important location for Iran to spread its influence in the region, and the Ottoman Empire was making efforts to prevent this expansion. On the other hand, this region, which was under the control of Hakkari Beys, was a place to be captured in terms of human resources, military power, and tax revenues. The tribes and beys in the region strengthened the hand of the state to which they were subject. The beys of Hakkari were also aware of this power and opportunity and tried to take advantage of this situation when there was a vacuum of authority. At such times, Hakkari beys did not fulfill the services expected of them and often collaborated with Iran, which could be defined as the enemy of the Ottoman Empire (Gencer, 2011).

As the Ottoman Empire had lost its former power since the beginning of the 19th century, a severe administrative authority deficiency had emerged, especially in the regions far from the center. The negligence of the governor of Erzurum and the Van defenders, the most important representatives of the Ottoman administration in the region, caused these beys to act independently of the Ottoman center. As a result of this lack of authority and negligence, some regions of Şemdinli on the Ottoman-Iranian border were occupied by Iran in 1822-1823 (Gencer, 2011).

[1] Tahrirat: Documents showing the correspondence between vilayets and foreign missions and their relations with each other are called tahrirat (Kütükoğlu, 1994).

In order to understand the reasons behind the people of Şemdinli's interest in tobacco, it is useful to take a brief look at the history of tobacco. The tobacco plant belongs to the genus Nicotiana of the Solanaceae (nightshade) family commonly known as nightshade family, which is considered the 3rd most economically significant species because it also includes crops, such as tomatoes, potatoes, and peppers (Ghatak, 2017). It is estimated that two species of the tobacco plant (nicotiana rustika and nicotaniana tabacum) were spread to both the southern and northern American continents by Americans around 8,000 years ago. Later varieties of modern commercial tobacco also originated in the Americas (Goodman, 1994). Christopher Columbus and his successors began using tobacco in pipes, cigars, and snuff. Later, Portuguese and Spanish sailors helped spread different forms of tobacco worldwide (Mishra, 2013). It is thought that sailors returning from America to various European ports in the late XVth and early XVIth centuries brought the habit of smoking with them. Thus, after the introduction of tobacco to Europe, smoking and cultivation of tobacco rapidly spread to other parts of the world. By the early 17th century, tobacco was grown in West Africa, Southeast Asia, India, China, Japan and the Middle East (Henningfield et al., 2024). Tobacco, which was unknown outside America until the middle of the XVth century, is now cultivated in more than 120 countries of the world and has become a subject of study in fields of science, such as botany, pharmacology, chemistry, economics, and history (Goodman, 1994). Tobacco has been widely used throughout history and today. For this reason, tobacco and products derived from tobacco have become economically valuable.

The widespread use of tobacco worldwide has brought with it various discussions. Initially, many Europeans believed that tobacco was a new plant that could be incorporated into Western medical traditions and used as an almost universal cure for diseases. In the late XVI century, tobacco was claimed to ease hunger, be a relaxant and painkiller, and even a cure for cancer. However, contrary to this view, in the early seventeenth century in England, smoking was described as an abomination to the eyes, disgusting to the nose, harmful to the brain, dangerous to the lungs, and a terrible custom with its black, foul-smelling smoke. Pope Innocentius IX (1591) and Urban VIII (1623-1644) issued papal edicts excommunicating tobacco smokers in the Church (Henningfield et al., 2024).

Tobacco arrived in the Ottoman Empire in the late 16th or early 17th century. Arriving via the Mediterranean Sea, tobacco consumption in the Ottoman Empire rapidly became widespread, and according to one narrative, it was even grown in palace gardens during the reign of Murad III (1574-1595) (Demir and Sönmez, 2021). This led to religious and political tobacco debates. Tobacco was banned for the first time in 1609 with an edict because tobacco was rapidly spreading, cultivated in fields, disrupting the work of smokers and increasing deaths by disrupting public health, and the bans continued afterward (Yılmaz, 2012). Sultan Murad IV (1623-1640) and his reign stand out regarding tobacco production and consumption. In this period, the fires in Istanbul were the most important reason for banning tobacco. The reason why the tobacco ban was discussed more was the Cibali (Istanbul) fire that occurred in August 1633. As a large part of the city burned down in the fire, people gathered in coffeehouses and started gossiping. To prevent a possible uprising, which was thought to be caused by this situation, Murad IV, with the encouragement of Kadızade, the famous preacher of the period, had all the coffeehouses of Istanbul demolished. With a fatwa of the same preacher, it was declared that tobacco smokers would be killed (Uzunçarşılı, 2011). The main reason why the ban on tobacco smoking is associated with the reign of Murad IV is that the sultan, dressed in different clothes, went around the streets and punished tobacco smokers. One of the foreign sources on this period states that 25,000 tobacco smokers were executed and even their noses were cut off (Burns, 2007). However, we think this information, which does not appear in Turkish sources, is exaggerated. In addition, another source states that cutting the noses of tobacco smokers was a method of punishment practiced in Russia (Henningfield et al., 2024).

Although Murad IV's prohibition of tobacco use and the punishment of those who used tobacco were brought to the forefront, the people had been disturbed by tobacco for various reasons since earlier times. The reasons claimed were that those who gathered in coffeehouses and smoked tobacco would talk to passersby and disturb especially women, that tobacco smokers disrupted their work, that beeswax

was expensive because it was used in tobacco production, that those who went to coffeehouses caused mischief by wasting their time, and that they did not fulfill their worldly responsibilities (Karagöz, 2020). Tobacco, which was initially sold with the idea that it was medicinal, started to be consumed like cigarettes and pipes, and the public quickly became addicted to tobacco (Demir, 2019). Despite all the prohibitions and punishments, neither the production nor the use of tobacco could be prevented in the Ottoman Empire. Bahâî Efendi, who became the sheikhulislam in 1649 after the death of Murad IV (İpşirli and Uzun, 1991), first issued a fatwa stating that it was not haram, and in 1688, tobacco was taxed and legitimized (Gökdemir, 1991; Yılmaz, 2012). The increase in the production and consumption of tobacco also accelerated after the bans were lifted. In addition to becoming an important source of income, tobacco consumption and addiction of Turks increased to such an extent that "smoking like a Turk" was used as an idiom in Europe (Bilir et al., 2010).

Method

This study focuses on Şemdinli in the context of tobacco activities. First, considering the limited number of academic studies on Şemdinli in the modern era, the place of Şemdinli in Ottoman history is examined. In order to better comprehend Şemdinli's association with tobacco cultivation, a short history of tobacco and its progression in Şemdinli is also discussed. Following this introduction, Şemdinli's land structure, location, population, livelihood sources, and agricultural activities are evaluated from a geographical perspective. Copyrighted literature and official archival documents concerning tobacco cultivation in Şemdinli during the Ottoman period were examined. In this context, the study utilized document analysis as a qualitative data collection technique. In light of the information and documents obtained, various aspects of tobacco, such as its agricultural production, trade, and taxation, were examined with an emphasis on its importance for the aforementioned region, and similarities and differences with other tobacco-growing regions in the Ottoman Empire were discussed.

Findings

Agricultural production of tobacco in Şemdinli

Regarding agricultural conditions, tobacco is less selective than many other crops and adapts efficiently to diverse geographical environments, allowing its widespread cultivation globally. As a result, tobacco was widely cultivated both globally and across Ottoman territories. With these advantages, it has become a viable alternative to many agricultural crops (Karabacak, 2017; Şahin and Taşlıgil, 2014). Its widespread consumption and high selling price compared to other local products led traditional Ottoman farmers to produce this new substance, which they considered more profitable. Tobacco was well adapted to the Balkans, Thrace, and Anatolia and its cultivation became widespread in the Ottoman country (Bozpinar and Teoman, 2023). Another point to be mentioned here is the repeal of the tobacco ban. After the ban was lifted, tobacco cultivation spread both in cities and towns and also in regions, towns, and villages where it was previously prohibited (Yılmaz, 2005).

Merchants traveling to Europe for trade first brought tobacco seeds from Rumelia, initiating cultivation in the Balkan Peninsula and the Aegean region within the Ottoman borders (Bilir et al., 2010). The first tobacco cultivation was carried out in the Yenice and Skeçe regions, followed by Syria, Lattakia, and Trabzon regions (Demir, 2019). Gradually, tobacco consumption spread throughout Ottoman society and over time, it began to be known by the name of the place where it was grown, such as "Bitlis tobacco," "Yenice tobacco," "Vardar tobacco," "Imadiye tobacco" (Yılmaz, 2012). One of the places where tobacco was cultivated was Şemdinli and the tobacco grown there was called "Şemdinli tobacco" (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1965).

A general overview of the growing conditions required for tobacco shows that the cultivable area covers a wide area between 56° north and 38° south latitudes on Earth. The required temperatures are

26-27°C on average. In general, areas, where the annual average rainfall is around 500-700 mm and rainfall occurs in April, May, and June, are suitable for tobacco cultivation. With this feature, tobacco, which provides the necessary amount of water during the development period with the water it receives from precipitation, is a product that does not require irrigation unless there is severe drought (Karabacak, 2017). Looking at the geography of Şemdinli, the land is generally mountainous, and compared to the other settlements around it, both the elevation is low and the temperature values are high due to the latitude effect. In this way, it has the mountain-type characteristics of the Mediterranean climate, and forest areas cover a larger area. While the average annual temperature in Şemdinli is 12.1°C, it rises to 25°C in July-August. The annual rainfall is 726.88 mm. The annual average number of rainy days in Şemdinli is 108. Due to the predominance of limestone in the south of Şemdinli and Derecik, it is easier for water to seep underground (Sadıkoğlu, 2021). As recorded in the late XIXth century, very little of the land in Şemdinli was suitable for agriculture (Şemseddin Sami, 1894).

Considering the conditions required for the cultivation of tobacco, Şemdinli's temperature, terrain, and rainfall provided a suitable environment for tobacco cultivation. Tobacco was the main agricultural product in Şemdinli. About five hundred thousand kıyyes (a kıyye is a measure of weight of 1282 grams.) of tobacco were cultivated annually, almost all of which was exported to Iran (Şemseddin Sami, 1894). The higher demand for tobacco compared to other crops ensured that tobacco was preferentially cultivated in Şemdinli.

Tobacco cultivated in Şemdinli is classified as a local species. These types were reported as Şemdinli and Şemdinli tobacco of Iraqi origin (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977). While the harvested tobacco in most Ottoman lands was dried in sunlight, tobaccos of eastern origin, such as Bitlis, Muş and Şemdinli, were dried in the shade (Aksın and Kader, 2019).

As mentioned before, tobacco was the most important agricultural product as well as the most important source of livelihood in Şemdinli. For tobacco to be utilized as a commercial product, it had to be cultivated first. However, while cultivation was the initial step, subsequent processes of trade and taxation directly influenced production. In this regard, the archival document (tahrirat) dated October 29, 1875, sent from the Şura-yı Devlet to the Rüsumat Emanet department, stated that the transportation of tobacco by agriculturalists was not taxed for the farmers who planted and harvested in the field to sell their products and thereby alleviating their tax burden. Thus, the producers were saved from difficulties and inconveniences. In this way, it was ensured that the tobacco was counted and recorded in the field, and thus an order was established. In addition to collecting tax from the producers, those sent to the factories were separated according to their types; the agriculturalists were also informed that a consumption tax would be collected from the factory owners through banderoles (BOA, ŞD, 563/22-2).

According to the tahrirat dated June 15, 1886, sent from Hakkari to the Ministry of Finance, it was criticized that tobacco exported to Iran noting that it was often levied at rates equal to or exceeding the sales price. They also reminded that the Reji administration was responsible for the development of tobacco and requested that good seeds be sent for the development of tobacco cultivation in the following year and that an agricultural educator be sent to inform the farmers (BOA, DH.MKT, 1351/6).

The efforts of the merchants who tried to monopolize the tobacco in the region to buy the product at a lower price was also one of the problems the farmers struggled with. In addition to the above issues, Sheikh Abdullah Effendi, whose help was previously sought, was also engaged in agriculture and trade, and benefiting from the favor of the government and the notables, his son-in-law Mehmed Effendi sent a translated Persian-language letter to Van Rüsumat Director Khalid Effendi. It was stated that he already owned half of the annual 350,000 kıyye of tobacco produced in the nahiyas of Şemdinli and Heriki and bought the other half from the producers at a lower price (October 29, 1875) (BOA, ŞD, 563/22-2).

Another issue that tobacco producers and merchants were uncomfortable with was the inability to send telegrams and letters to the relevant authorities about the problems they experienced during the export of their tobacco to Iran. In response to such requests, it was requested that the requests be sent to

the central directorate since it was forbidden to send private encrypted telegrams (şifreli telgraf). However, it was claimed that people close to the Governor of Van, Tahsin Bey, were allowed to send telegrams in violation of this prohibition (BOA, DH.MKT, 36/56-1; BOA, DH.MKT, 36/56-4). Upon the complaint, the Ministry of Post and Telegraph investigated the matter and wrote a reply to the Ministry of Interior. According to this: The chief postmaster declared that the tobacco farmers' complaints were slanderous and that the telegraph center, which had been established in Şemdinli at that time, actually responded positively to their demands (February-March 1904) (BOA, DH.MKT, 36/56-5).

In a letter from the province of Van to the Ministry of Internal Affairs, it was reported that although the amount to be collected regarding the öşür (tax) to be collected from the agricultural products produced in Şemdinli was not significant in total if the tax amnesty was provided, agricultural areas would increase. It would make a great contribution to the agricultural life and livelihood of the people of Şemdinli and its periphery (BOA, DH.İD, 148/13-30).

Tobacco trade in Şemdinli

Following the discovery of America, tobacco spread to Portugal, Spain, Italy, France, Belgium, and Switzerland within 50 to 60 years. A century after the discovery of the new continent, tobacco cultivation extended to Africa, India, and Far East countries. With this widespread, its production gradually increased and transforming it into a significant traded commodity. Therefore, its production area has expanded, and its consumption has become widespread worldwide with the effect of trade (Demir, 2019; Demir & Sönmez, 2021; Yılmaz, 2005).

It is thought that British and Venetian merchants first brought tobacco to Ottoman lands for trade purposes (Demir, 2019). Since it adapted very well to the geographical conditions here, tobacco cultivation became widespread rapidly (Karabacak, 2017). Over time, tobacco cultivation began to be practiced in many regions and the demand for tobacco produced in Ottoman lands increased. The high demand also increased the commercial importance of tobacco (Yıldırım, 2020). So much so that during the years of the American War of Independence (1775-1783), the British, who had previously supplied their tobacco needs from America, chose to purchase their tobacco from Turkey and Egypt. In these new sources of tobacco, the British also found light and soft tobacco leaf varieties similar to those they received from the North Americans. Later on, Turkish-Egyptian blends became a habit for the British. On the other hand, it has been stated that British soldiers did not smoke cigarettes in large numbers before and that they picked up this habit during the Crimean War (1853-1856), influenced by the Turks and Russians (Burns, 2017). By the XIXth century, tobacco had become one of the most important export goods of the Ottoman Empire. Since this century, tobacco has shown significant commercial increases in terms of both value and quantity (Bozpinar and Teoman, 2023).

As tobacco grew in commercial importance, various tobacco-related business tradesmen emerged. In the early period, tobacco was imported in shredded form from Europe. However, in time, a group of artisans emerged in the Ottoman market who chopped and sold raw domestic tobacco. The tradesmen of the tobacconists even established a guild (lonca) in 1723. Among the tobacconists were also cigarette holder makers, pipe makers (lüleciler), and mouthpiece (ağızlıkçılar) makers. By the middle of the XVIIth century, smoking tobacco had become fashionable and the use of pipes had become widespread (Yılmaz, 2012). European and West African pipe-making traditions had spread to the Ottoman Empire. Like Turkish tobacco, “Turkish” pipes emerged as special products referred to as “ shiny and beautiful.” These pipes even took on a more ornate and artistic character later on. In the following years, the stamps and ornaments on Turkish pipes became a topic of interest for researchers (Kladchenko, 2023).

The amount of tobacco produced in Şemdinli (according to the records of 1875) was approximately three loads (a load is 100 thousand kıyye) and 50 thousand kıyyes per year. Almost all the tobacco produced was sold to Iranian merchants for consumption in Iran (BOA, ŞD, 563/22-4). Until the establishment of the Reji administration, the Ottoman administration had displayed a flexible attitude

towards tobacco traders with the awareness that tobacco was the most important source of livelihood in Şemdinli. As it is known, when the Ottoman Empire was unable to pay the debts it had borrowed from Galata bankers and foreigners in the 19th century, it was decided to establish the Duyun-ı Umûmiye Administration to pay the debts (Karaçor et al., 2019). The Duyun-ı Umûmiye Administration, in turn, transferred the tobacco exchequer to the "Müşterekülmenfaa Reji Company" established on May 27, 1883 (Küçük and Ertüzün, 1994). The establishment of the Reji administration was also an important turning point for the tobacco trade and merchants.

After the establishment of the Reji administration, the tobacco traders lost the comfortable trade environment and faced a more oppressive structure. On the other hand, the Reji administration did not pay attention to the specific conditions of the regions and maintained a general practice throughout the country. On the other hand, since it was unable to obtain a significant income from Şemdinli tobacco, it relatively neglected the producers and merchants there (BOA, DH.İD, 148/13-3-7). Not only was no Reji office established in Şemdinli (BOA, DH.İD, 148/13-56), but it was also stated that the establishment of a different administration style here would cause abuses, citing the remoteness of the region as a reason" (BOA, DH.İD, 148/13-10). However, since merchants exported almost all of Şemdinli tobacco to Iran, the general practices caused great difficulties for tobacco producers and merchants.

The Governor of Hakkari actively addressed the grievances of the residents of the Kaza of Şemdinli. Governor Ethem Bey wrote to the Ministry of Interior on October 18, 1885, stating that the Reji administration was delaying the purchase and obstructing tobacco exports by storing the product in warehouses. Şemdinli tobacco was a crop that could only be consumed in Iran, and in this sense, the Reji did not want to buy it because the tobacco here had a low income. Consequently, the local population faced economic hardship. Since the inhabitants had no other means of livelihood other than tobacco, it was requested that they be allowed to collect müruriye again, as previously practiced, at the rate of twenty kuruş per horse load (bargir yükü) and ten kuruş per donkey load (merkep yükü). The governor had requested that this situation be urgently corrected (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

The Reji's failure to regard the conditions of the region also prevented tobacco from being easily exported to Iran as before. This situation meant a loss of revenue for the Reji and thus for the treasury. A related example is the mahzar (petition with many signatures) dated November 20, documenting the Governor of Van's visit to Şemdinli in November 1913. In this document, which bears the signatures and seals of twenty-two village headmen (muhtar), various demands were addressed to the governor. Among these were demands that the Reji should not prevent the export of tobacco to Iran and that the Urumiyeh road should be built as soon as possible due to the commercial relations with Iran (BOA, DH.İD, 148/13-28). According to a tahrirat sent by Tahsin Bey, the Governor of Van, to the Ministry of Interior on November 26, 1913, without the intervention of the Reji and the müruriye (product transit tax), tobacco would be able to go directly to Iran, and Urumiyeh, which was 10 hours away, would be 3-4 times more profitable than Şemdinli tobacco. This was because tobacco sold for 60 tumens (Iranian currency) in Iran could only be sold for 15 tumens domestically. If the müruriye tax was abolished, more profit could be made from the tobacco sold at a higher price in Iran, and the missing amount could be compensated with the surplus that could be obtained from öşür instead of the müruriye tax (BOA, DH.İD, 148/13-20).

Since the problems stemming from the Reji administration were mostly related to taxation, the details of this issue are discussed in more detail under the next heading. On the other hand, merchants also encountered problems related to the export of Şemdinli tobacco to Iran. These included different taxation practices in Iran, the difficulty in collecting money for goods sold, and the mistreatment of merchants.

According to a tahrirat on February 10, 1902, a merchant named Ağakeş from the Urumiyeh district of Iran bought tobacco from Şemdinli but did not pay 1,750 Liras of the amount owed. The reason given for the non-payment was that the Iranian merchant had been tortured by Sheikh Sıddık

Efendi in Şemdinli. When this situation was brought to court, the Governor of Van, Tahir Bey, wrote to the Yıldız Palace with the request to resolve the problem with a new trial based on the information received during the meetings with the Iranian Karperdaz (Iranian representative-ambassador) (BOA, Y.MTV, 226/5).

While the Iranian government was expected to tax tobacco traveling from Turkey to Iran at 5% customs duty, as it had previously done, the Iranian government imposed a 10% tax, and the seizure of Ottoman merchants' goods caused a loss of 3 thousand Lira to the merchants. Tahir Bey, the Governor of Van, notified the Ministry of Interior on May 26, 1903 (BOA, TMIK.M, 145/18-1) and the Tesrî-i Muamelat Commission on May 31, 1903, requesting the Ottoman government to contact the Iranian government (BOA, TMIK.M, 145/18-4).

Another problem related to tobacco exported to Iran was the mistreatment faced by merchants abroad. Since many official departments, such as the Sadaret, the Ministry of Foreign Affairs, and the Governor's Office, along with the relevant authorities of the counterpart country and embassies, were involved in solving the problems encountered there, the time was prolonged and the losses of the merchant increased. An example of this was the arrest of Mehmed Bey in 1904 when he went to sell the tobacco he had purchased in Şemdinli in Iran and his goods were seized (BOA, BEO, 2278/170792; BOA, BEO, 2298/172334.). In a similar case, Abdullah and his friends were confronted, and as mentioned, the correspondence was delayed, and the merchant was released after paying a bribe of 150 Lira. In addition, his goods were detained for six months (BOA, BEO, 2322/174144).

Moreover, relations with Iran were not limited to the tobacco trade. Since Şemdinli's agricultural output was insufficient to sustain its population, essential foodstuffs had to be imported. Due to the terrain of Şemdinli and its distance from other internal provincial and sanjak centers, foodstuffs were imported from Iran. Since tobacco was exported to Iran, tobacco merchants would sell their goods and return with the foodstuffs they needed. This practice was especially common during the winter season. However, Iranian officials sometimes prevented the export of foodstuffs from Iran, exacerbating economic hardships for Şemdinli’s inhabitants. The demands of the merchants who faced such difficulty before the government were to solve this problem by corresponding with the Iranian government (BOA, HR.IM, 86/8).

Taxation of tobacco in Şemdinli

As mentioned, despite initial discussions and bans, tobacco use could not be prevented, and as the trade developed, it became a significant source of revenue for the Ottoman treasury. During the reign of Sultan Suleiman II (1687-1691), a tax of 3 para per okka was levied as of 1687. In 1688, tobacco tax was introduced in the financial system under the name of “duhan resmi” and in 1689 it was collected under the name of “hamr-u arak and resm-i duha.” The amount of tax continued to increase according to the types of tobacco, and by 1695, the tax levied on some types of tobacco had reached 20 money per okka. These practices show that the importance of tobacco, which provided income to the treasury, increased (Bozpinar and Teoman, 2023). The main tax levied on tobacco in the following years was the öşür. Although the rate varied from year to year, it was collected at a rate of 10% as of the mid-19th century (Yılmaz, 2005).

In the Ottoman Empire, customs taxes were levied both on the entry and exit of traded goods, and other taxes related to tobacco were customs taxes. “amediye” at entry and ‘reftiye’ at exit were charged as customs taxes. In addition to these, the transit customs tax was “müruriye” (Kütükoğlu, 1996).

In the second half of the XIXth century, reports were prepared on the taxation of tobacco, whose consumption was gradually increasing, and it was evaluated that the share of taxes collected in the budget was too low despite its high consumption. On January 1, 1862, foreign merchants were banned from importing gunpowder, salt, tobacco, and products produced from tobacco, and taxes on tobacco were increased (Yapıştıran, 2013). In 1862, a new legal arrangement was made regarding the purchase and sale of tobacco (Düstur, 1289).

The most important reason for this new regulation was the increase in demand for tobacco produced in Ottoman lands due to the American Civil War. Another reason was the conclusion of commercial agreements with European states. During this period, tobacco imports were banned and the customs tax on tobacco (8%) was abolished. These decisions marked a turning point in the taxation of tobacco in the Ottoman Empire; the Duhan Directorate (Duhan Nazırlığı) was established and a tax called the müruriye official came into effect. Accordingly, tobacco grown in the country was transferred from one place to another with a müruriye tax of 12 kuruş per okka. In addition, all dealers selling tobacco and tobacco products, whether Ottoman or foreign subjects, were obliged to pay a tax called beyi'ye resmi, which was 30% of the sales price (Bozpinar and Teoman, 2023). Tobacco smuggling had also started during the periods when tobacco was banned. As of 1649, when tobacco production and trade were liberalized, smuggling had decreased. However, when it was taxed, tobacco smuggling started again (Altunsoy, 2022). As the tax collection method facilitated smuggling, the iltizam method was abolished and taxes were collected by civil servants (Yapıştıran, 2013).

The levy of the duhan tax was not welcomed in and around Şemdinli. Namely: According to a document (şukka[2]) dated January 3, 1863, it was stated by the Mutasarrıflik of Van and Hakkari that the people of Şemdinli in the Hakkari sanjak did not recognize the duhan officer and displayed rebellious and insubordinate behavior. A military force had been requested to deal with those responsible for causing difficulties in the implementation of the newly introduced duhan procedure. However, Sadaret was informed that it would be more appropriate to calm the troubles in a peaceful manner (BOA. A.MKT.MHM, 252/64).

Despite the passing of months, the people of Şemdinli continued to refuse to pay the duhan tax. According to the tahrirat written from Erzurum province, the fact that Şemdinli was close to the Iranian border further complicated the issue. This was because the locals would flee to Iran when forced to pay taxes. Since they had an easy way to avoid taxes, it was not only difficult for the government to administer this region but also caused spoilage. It was reported that to solve the problem permanently, the force had to be used. However, another factor has to be taken into account here. The tax to be collected was not enough to finance even the expenses of the soldiers who would be assigned to maintain order. Moreover, when the pressure on tobacco farmers was increased, the livelihood of the region would be hindered and causing severe economic hardship. In such circumstances, the population might rebel, even resorting to armed resistance against the government. It was also reported that as long as this problem continued, mischief could not be prevented, and that the inconveniences would spread to the surrounding areas (June 16, 1863) (BOA, MVL, 651/73). Again in October 1863, in the face of opposition to the collection of the duhan tax, the Sadaret informed the Governorate of Erzurum, the mutasarrıfliks of Van and Hakkari, and the Müşir of the IVth Army that state order should be enforced in every locality without exception by intervening when necessary (BOA, A.MKT.MHM, 280/81).

In 1873, banderoles were introduced for tobacco and tobacco products. Accordingly, tobacco cultivation was liberalized (by regulating its quantity, sale, and processing in factories), the tobacco monopoly was placed under the Rusûmât Emaneti, and it was made compulsory to have a banderole on the packages showing that they belonged to the state. In addition, a müruriye tax of 3 kuruş was imposed for each kıyye of tobacco (Öztürk, 2023; Demir, 2016).

There was dissatisfaction with the tobacco monopoly and tax collection in Şemdinli, which led to occasional rebellions by the locals and sometimes to arguments and fights among themselves. At such times, local sheikhs were also called upon to maintain order and suppress rebellions against the growing unrest and deteriorating public order. In 1873, against one such rebellion, Sheikh Salih Efendi suppressed the rebellion with about 1,000 of his followers. In response, the Mutasarrıf of Van and

[2] Şukka: A type of document used for correspondence between the center of the state and the provinces or between two units in the provinces (Kütükoğlu, 1994).

Hakkari thanked him with the phrase "It's like a thousand soldiers are stationed in such an unusual place" (BOA. A.MKT.MHM, 271/3-3).[3]

As reported in a telegram dated September 16, 1875, from the mutasarrıf of Van, the Nestorians, and the Heriki tribe were causing difficulties in the count and taxation of the duhan, as in the collection of other taxes. Despite the nominal rates applied to them since thirty years ago, the accrued amounts had not been paid and military intervention was expected to collect the accumulated tax of more than 3 million kuruş (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-3; BOA, ŞD, 563/3).

The Directorate of Şemdinli Nahiya informed the Gevar district governorship that the disobedience of those who opposed the tax collection and registration would cause them to grow more corrupt and courageous day by day unless they were intervened. It was urgently requested that they be given the necessary punishment and that their upbringing be taken order as soon as possible. Because it was known that in a few days, they would move to collect the tobacco and sell it to Iran. It was also added that 5-6 soldiers would not be enough to prevent this (BOA, ŞD, 563/22-2).

The total estimated annual tobacco production of Şemdinli and Heriki nahiyas was 350,000 kıyyes, half of which was 175,000 kıyyes. Sheikh Abdullah was the owner of half of this. The rest he bought from the locals at a low price and sold it to Iranian merchants. In addition to this, the sheikh also prevented the tax collectors from registering the tax. Since he was powerful in the region, it was impossible to remove this person. It was demanded that he persecuted the locals for tobacco and that necessary action be taken (October 12, 1875) (BOA, ŞD, 563/22-4).

The Şura-yi Devlet informed the Rüsumat Emanet that it had already been informed about the issues mentioned above. The müruriye tax was reduced to three kuruş, and even this small amount was collected from the shareholders, and the agriculturalists were not levied any tax on the transportation of the duhans. Thus, the producer was saved from difficulties and inconveniences. In this way, tobacco could be counted and recorded in the field and an order was established. In addition to taxing the producers, the tobacco sent to the factories would be separated according to type and the factory owners would be charged a consumption tax through banderoles. Tobacco farmers were treated well in any case. Considering the previous complaints that the people were not taken into obedience, it was reported that the problem would be solved if the process was followed well. It was also added that many of the taxes that were previously reported to be uncollected were collected and that the poor people were not as disobedient as they were reported to be. In other words, it was reported that the people responded positively to the maintenance of state order when treated properly. The above-mentioned issue was discussed at the Şura-yı Devlet and it was decided that this issue was not a problem to the extent of using coercive force, but only that the necessary investigation should be carried out on the troublemakers and the result should be reported (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-19).

On March 12, 1877, according to another copy of a mazbata sent from the administrative council of the Van sanjak, the Heriki tribe and the Nestorians in Çölemerik in the nahiya of Şemdinli, which was part of the Erzurum Rüsûmat administration, continued to cause difficulties in the collection of the duhan tax. Although the people of Şemdinli in general did not cause as much difficulty as others, the need to deal with them as a whole was repeatedly written to the Gevar district governorship and the directorate of Şemdinli, with the support of Postnishin Abdullah Efendi. It was requested that force should be used without delay, as it had been two years earlier (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

After the establishment of the Nezaret of Finance (1840), tobacco taxes had been under the Ministry of Finance (1840), and in 1861, they were under the Rüsûmat Emaneti. It was then placed under the administration of Rusûmât-ı Sitte, which was established in 1879 to regulate Ottoman State debts, and finally under the administration of Duyûn-ı Umûmiye in 1881 (Çelik, 2022; Yılmaz, 2012). Tobacco revenues were the most important among the revenues planned for Duyûn-ı Umûmiye. Tobacco revenues also increased with these new practices. Under the Rusûmât-ı Sitte administration, more than half a million Liras had been made from tobacco, while Duyûn-ı Umûmiye had increased this

[3] Original version of the text: “böylesine müstesna bir mahalde bin kadar asker ikâme olmuşçasına.”

amount by 8% in less than a year. In such a situation, the Reji company was founded with the idea that a better administration would yield more profit and took over the tobacco monopoly (Altunsoy, 2022).

With the Reji, the production, processing, storage, marketing, and subsequent tobacco consumption came under the control of the Ottoman Bank, Bleichroder Bank (German), and Credit Anstalt (Austrian), the company's founders. With the establishment of the Reji, tobacco producers suddenly found themselves responsible to a foreign company that collected taxes and controlled their livelihood with stricter rules and practices (Dığıroğlu, 2014). Thus, Reji became a monopoly in the production and pricing of tobacco. This situation negatively affected the perception of Reji, which usually bought tobacco at low prices and sold it at high prices. Other negative practices of the Reji were the difficulties in obtaining licenses, not providing sufficient warehouses and storage facilities for the producers, and selling poor quality products (Altunsoy, 2022). After the tobacco monopoly was transferred to the Reji, smuggling activities started to be observed at an unprecedented level and smuggling became almost necessary for producers who wanted to make a living (Bozpinar and Teoman, 2023).

The Reji administration's pressure and control over tobacco producers and merchants also increased. Despite having almost all the authority over tobacco, Reji's negligent attitude and failure to consider the specific conditions of Şemdinli led to significant hardships. Hakkari Governor Ethem Bey wrote to the Ministry of Interior on October 18, 1885, stating that the Reji administration was delaying the purchase of tobacco by the people of the Kaza of Şemdinli and preventing its export by keeping it in warehouses. According to this letter, Şemdinli tobacco was a crop that could only be consumed in Iran, and in this sense, it was not of much use to the Reji, so the Reji did not pursue the purchase route. In Iran, Şemdinli tobacco was sold between 4 and 8 kuruş per kıyye. However, the administration demanded 8 kuruş müruriye for each kıyye of tobacco. Accordingly, the locals suffered losses. Since the locals had no other source of livelihood other than tobacco, it was requested that the administration be allowed to charge twenty kuruş for each bargir load (102.5-141 kg.) and ten kuruş müruriye for each donkey load (60-80 kg.) as it had been done before. The governor demanded that this situation be corrected immediately (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

When the high tax practice was continued, the Hakkari governorate informed the Ministry of Finance that the tobacco, which was already sold between 4 and 8 kuruş per kıyye in Iran, would be miserable for the people if the tobacco was required to pay 8 müruriye tax per kıyye. On the other hand, the Hakkari provincial council administration demanded at least a tax of twenty kuruş per bargir load and ten kuruş per donkey load (June 15, 1886) (BOA, DH.MKT, 1351/6).

According to a tahrirat dated August 30, 1913, from the Ministry of Internal Affairs to the province of Van, five hundred Liras of tobacco was to be given to the state with a tobacco duhan müruriye fee of one Lira for every 32 kıyye of tobacco. The total duhan fee was 2 thousand Liras. However, a mültezim[4] named Sirta was collecting an additional 6 Mecidiye tax for himself. This not only showed that he had exceeded his limit, but also harmed tobacco production. On the other hand, a British merchant wanted to participate in the tender with the promise of paying more. It was reported that tax collection tenders should not be awarded to Sirta and the like, which put the producers in a difficult situation and caused public loss (BOA, DH.İD, 54/63-1).

In a telegram dated September 26, 1913, Governor of Van Tahsin Bey informed the Ministry of Interior that the council of elders of 30 villages in the Kaza of Şemdinli had requested the forgiveness of the tobacco müruriye and, if this was not possible, the auction of the tobacco müruriye at last year's price on condition that 1,200 Liras be paid in advance and 1,000 Liras be paid three months later. Before this application, Governor Bey himself had explained the situation and asked for an urgent notification of the decision. According to him, the resolution of this issue was of great importance. In the reply received from the Ministry of Internal Affairs on October 26, 1913, the General Directorate of Reji had

[4] Mültezim: A term used in the Ottoman Empire to refer to the transfer of state tax revenue to a private individual (Genç, 2000).

notified the local Reji administration that the tobacco müruriye should be tendered to the council of elders at the same price as last year, provided that it was in cash (BOA.DH.İD, 196/3-1).

Tahsin Bey, the Governor of Van, informed the Ministry of Interior on October 4, 1913, that the kazas of Şemdinli and Gevar suffered great losses from the tobacco müruriye. Accordingly, this tax, which corresponded to 2-3 hundred Liras in the previous years, had increased up to 2 thousand Liras due to the rivalry between Seyyid Taha and Sheikh Abdülkadir. Thus, the people were ruined for the sake of two people's gain. Vali Bey stated that he wished that the tax would now be tendered to the people themselves to avoid this problem; he also added that he had previously heard in a speech by Cavid Bey in the Parliament that the tax in question could be pardoned and that he had prevented this because it would deprive Sheikh Abdülkadir of his income. He also added that Seyyid Taha had even used the money he earned to arm himself against the Ottoman administration and that if this tax was abolished, the loyalty and service of the people of the two Kaza to the government would increase, and the cost of the murders that had been going on for a year and the detachment assigned to prevent them could be saved (BOA, DH.İD, 148/13-3-5). Based on these considerations, he stated that he had postponed the auction and that if the tax could not be forgiven, he expected it to at least be entrusted to his administration by Reji (BOA, DH.İD, 148/13-3-3). The justification for the amnesty of the Duhan müruriye tax was the reduction of the reftiye levied on tobacco exported to Tunisia, Samos, Rumelia-i Şarkî, and Peloponnese (BOA, DH.İD, 148/13-3-1).

According to the reply given by Cavid Bey, the Minister of Finance, on October 7, 1913 (to the above-mentioned tahrirat dated October 4, 1913), since the tobacco banderole procedure could not be applied in the provinces of Baghdad, Basra, and Mosul, in the sanjak of Mardin, and in the Kaza of Şemdinli within the province of Van, it was sufficient to collect the müruriye tax for internal consumption in these areas as in the past. However, after the establishment of the Reji company, the Reji administration, which was granted the right to manufacture buy and sell tobacco by Article 11 of the Reji Regulations, continued to collect the müruriye tax in places other than Cebel-i Lebanon and Crete. The müruriye levy on each kilogram of tobacco consumed within the country was 5 kuruş. The tax levied on tobacco exported to Iran, Egypt, Samos, and Tunisia was the reftiye levy and had nothing to do with the müruriye levy. In addition to these, upon the complaint and request letter from the Kaza of Şemdinli regarding the auction of tobacco öşür and müruriye tax, the Treasury deemed it appropriate for these taxes to be auctioned to the people, and the matter was also written to the Reji administration.

However, the Reji commissioner's office replied that the tax collection was carried out following the procedure and that there was no violation. On the other hand, since it was understood that the mültezims were engaged in corruption and since the revenue generated by the Reji administration every year was insignificant, it was written to the Reji commissioner that it was hoped to collect the aşar and müruriye tax through teslis and tahmis as in previous years (BOA, DH.İD, 148/13-3-7).

The above-mentioned requests from the Ministry of Finance to the Ministry of Internal Affairs were notified in a letter dated October 13, 1914, and it was stated that the problems would continue unless a Reji office was established in Şemdinli. The document also requested that at least like the previous year, the taxes be tendered to the Muhtars or other suitors in cash to prevent the mültezim sheikhs from causing losses to the tobacco-producing people (BOA, DH.İD, 148/13-56).

A letter from Van province to the Ministry of Interior further assessed the total amount of öşür to be collected from agricultural products in Şemdinli, concluding that it was relatively insignificant. Nevertheless, it was reported that if the tax amnesty was granted, it would provide a benefit, such as an increase in agricultural areas, and if the tax, which was a small amount in total with the abolition of the müruriye tax on tobacco, was amnestied here, it would make a great contribution to the agricultural life and livelihood of the people of Şemdinli and its periphery (BOA, DH.İD, 148/13-30).

According to the statement of Governor Tahsin Bey, if there was no müruriye official, the tobacco could go directly to Iran. In Urumiyeh, 10 hours away, Şemdinli tobacco would have brought 3-4 times more profit. Tobacco sold for 60 tumens in Iran could only be sold for 15 tumens domestically. If the müruriye officialdom was abolished, more profit could be made from tobacco sold at a higher price in

Iran. Thus, the amount of öşür would be increased instead of the müruriye officialdom, and the missing part would be compensated (BOA, DH.İD, 148/13-20). On November 30, Van Governor Tahsin Bey also reported that unless a tax amnesty was granted, the tobacco producers of Şemdinli were in a difficult situation and helpless to pay the müruriye tax in advance. He also added that if this difficulty continued, it would cause tobacco to be smuggled to Iran without paying taxes (BOA, DH.İD, 148/13-24).

In a memorandum dated December 23, 1913, sent from the Ministry of Finance to the Ministry of Internal Affairs, it was stated that at the Iranian border gates, the mültezims were engaged in "kat'i tarik," that is, road blocking. Accordingly, there were complaints that the mültezim men were over-collecting tobacco sent to Iran under the name of a müruriye official. It had been decided by the Parliament that ordinary tobacco exported to Egypt and Iran, other than the high-quality Boğça type, would not be subject to reftiye. The Reji and Duyûn-ı Umûmiye administrations had even received an annual discount of 40-50 thousand Liras due to this exemption. Despite this, tobacco exported to Iran from the kazas of Şemdinli and Gevar continued to be tax collected by men employed by mültezims. It was reported that the Ministry of Finance expected legal proceedings to be taken against those who carried out this illegal collection and those who had tolerated it and that this lawlessness should not be allowed to continue (BOA, DH.İD, 148/13-36).

It was a law to collect the müruriye tax, which was allocated for internal consumption, from the consumer without harming the tobacco producer. According to the information received from the Reji administration, tobacco for internal consumption was to be charged 5 kuruş per kilogram of tobacco. In Van province, the rate should have been 3 kuruş ninety centimes per kilogram after the excise öşür, but it was understood that this amount could be as high as 2 Liras in Hakkari. To protect the producers, the tax, which was supposed to be levied on consumers, shippers, and merchants, was imposed on the producers, which amounted to cruelty to the people. It was permissible to charge reftiye on high-quality boğça tobacco, a premium product. However, there was no boğça tobacco production in Şemdinli. As a result, it was notified to the Ministry of Internal Affairs that those who were illegally collecting müruriye from the people should be prosecuted (BOA, DH.İD, 148/13-36).

An important reason the tax problems could not be solved was the absence of a Reji administration in Şemdinli. In this case, the taxes were contracted out to mültezims, allowing them to act arbitrarily. (BOA, DH.İD, 148/13-34). Reji also made the following statement about remote administration (November 5, 1913): It is very difficult even for our administration to assign temporary officers in a distant region like Şemdinli. Thus, it is not possible to establish an administrative organization there. If an administration is established there, it may be abused as it cannot be inspected. The tender procedure is the best method to be applied in this region.[5]

The ambiguity about this müruriye tax was also in the interest of the Reji administration. According to the correspondence between the Hakkari mutasarrıf and the district governor of Şemdinli, the tobacco from Şemdinli was collected together with the öşür and the müruriye official. Every year, the Reji administration tendered tobacco to the mültezims together with the tax. After the 12% aşar, it was stipulated that 3 kuruş 90 centimeters of müruriye was to be collected from each kilogram of tobacco. Neither the local administration nor the Reji administration provided the population with clear information about the abolition of this tax and its validity date. In a telegram dated December 1, 1913, the governor of Van requested the Ministry of Internal Affairs to be informed about the issue and to receive an official letter stating that the tax would no longer be imposed (BOA, DH.İD, 148/13-34).

[5] The original text of the statement was as follows in the archival document: "…idarece Şemdinan gibi uzak bir kıtaya bir memûr-ı muvakkat izâmı için bile müşkülâta tesâdüf olunmak hasebiyle oralarda şimdiye kadar idarece teşkilât icrâsı mümkün olamadığı gibi havâle-i mezkûreden tedarik edilecek memurlar suret-i cedide tahtı teftişte bulundurulamayarak suistimâlâta meydan verilmiş olacağından herhalde ihale usulünün bu mahzurdan sâlim bulunduğu iş'ar olunmakla…" (BOA, DH.İD, 148/13-10.).

Discussion and Conclusions

Tobacco has played a significant role in history due to its extensive cultivation, global trade, and high commercial profitability. Tobacco was also widely cultivated in the Ottoman Empire and became a vital commercial commodity and a key source of livelihood. Given its significance, Ottoman tobacco has been the subject of extensive research and many academic publications..

Şemdinli was one of the places where tobacco was cultivated in Ottoman lands. Academic studies on the history of tobacco have primarily focused on regions where the cultivation and harvest, and thus the financial impact, were higher. Tobacco farming activities in Şemdinli have largely been overlooked because of their low impact on the national economy. However, the strategic importance of Şemdinli on the border of the country, the fact that tobacco was the most important source of livelihood of the inhabitants, and the existence of documents on the subject in the archives show that tobacco farming activities in Şemdinli are a subject worthy of research.

The fact that Şemdinli's terrain was disadvantageous for animal breeding and agricultural production and that it was located far from trade routes led the people of the region to tobacco cultivation. The most important reason for this orientation was that tobacco was more productive than other agricultural products and its yield was more satisfactory. In time, it became the most important livelihood source for both farmers and merchants as an indispensable part of agriculture and trade.

Tobacco grown in the Ottoman lands found buyers from different countries due to the differences in both the type of tobacco plant and the taste-aroma differences that emerged during drying and chopping. For the aforementioned reasons, as well as transportation facilities and geographical proximity, Şemdinli tobacco was in demand in Iran, and almost all of it was exported there. Sometimes, Şemdinli merchants took the tobacco produced here to Iran and sold it, and sometimes, Iranian merchants came to Şemdinli and bought it. However, despite being the most important source of livelihood, its agriculture has become widespread, but its trade has become the monopoly of certain individuals and tribes. Competition and disagreements between these individuals and tribes sometimes turned into conflicts.

As a high-income product, tobacco boosted tax revenues and made a substantial contribution to the state budget. As for the tax collection of Şemdinli tobacco, it was not entirely possible to collect taxes from tobacco farmers and merchants in the period we are discussing. This was an issue that occupied the Ottoman central and provincial administrators. When tobacco farmers were pressed for taxes, they turned the distance from the center and being on the border, as well as transportation difficulties, to their advantage and took the tobacco across the border without taxation and fled to Iran.

One of the key challenges in tax collection was the historically flexible administrative approach. The centralization efforts in the region, where a relatively flexible administration was applied since the 16th century when it joined the Ottoman lands, were also related to public order issues and Iranian relations. First of all, the people of Şemdinli lived in a more autonomous environment with their own rules until the XIXth century. However, when this autonomy was taken away, problems arose in the relations between the people and the state. Tax collection could not be brought to the desired level due to the resistance and provocation of sheikhs and tribal chieftains who lost their income and influence in the region with the loss of autonomy. In addition, public order problems arising from tax collection also damaged the livelihoods of the people, namely tobacco farming, and the people faced great financial difficulties. Whatever the reason, the central and provincial administrators supported the people in their livelihoods and were flexible in tax collection.

To address challenges related to tax collection, central and provincial administrators sometimes cooperated with tribal chieftains and religious leaders in the region. At times, they acted as mediators, while at other times, they played an active role in maintaining public order through armed intervention. This shows that although the issue of centralization was considered to have been resolved on paper, the continuation of the old methods was still seen as a necessity in the region, and it was not avoided to make use of them.

Although the amount of tax calculated for tobacco was low, it was aimed to bring the people into obedience, that is, to recognize and apply state power and rules. However, from time to time, due to the negligence of the state in the region, they continued to act spoiled every time they were pressured, causing the local officials to worry, and even the use of military force was considered so that the growing resistance would not reach the level of rebellion. There is no information on the use of military force. However, from time to time, disagreements among the inhabitants turned into armed conflicts that resulted in many deaths. Some of them even did not hesitate to use weapons against state forces.

The tobacco farmers and merchants, who constantly caused problems in tax collection, persisted in their attitude until the arrival of the Reji administration and did not take the expected steps. Considering all these factors, it is seen that until the establishment of the Reji administration, the state did not put much pressure on the people of Şemdinli, especially the tobacco producers and merchants, regarding taxes. One of the reasons for this is understood from the correspondence of the governors and mutasarrıfs, the local representatives of the government. Accordingly, the financial situation of the people was not very good and their main source of income was tobacco. Considering this situation and to prevent the people from revolting against the state, the government mostly turned a blind eye to the problems in tax collection. This approach can also be seen as a precautionary measure against Iran since Şemdinli was located in the border region at a strategic point, which was considered the stronghold of Van.

The state's lenient approach towards the people of Şemdinli and those who made a living from tobacco shifted with the establishment of the Reji administration, and they were now leading to a more rigid and impersonal governance style. This new order caused them to insist on maintaining their old attitudes, thus causing them significant problems and disrupting their livelihoods. Against this harsh attitude of the regime, the state authorities in the region remained supportive of the local population. . Although it was not always possible to achieve a positive outcome in the interests of the people, the center continued to support the demands of the people as much as they could.

Reji pursued the income it would obtain without considering the livelihood of the people. Thus, the problems they experienced with their most important source of income increased the tendency towards Iran in Şemdinli, which was located in a difficult geography far from the center and on the border and caused the deterioration of their relations with the state. After the Reji administration, the situation became even more difficult for those who made a living from tobacco. Although local leaders were more flexible and encouraging in their practices regarding tobacco, the most important source of livelihood for the people of the region, the Reji administration did not allow this flexibility and adopted a more coercive attitude. The Reji administration was not interested in investing and employing personnel in this region, which was not very profitable. However, it did not hesitate to intervene and make things more difficult.

The process of tax levies caused the people to be spoiled in their relationship with the state during periods when the state was flexible and negligent and also caused the people to be disadvantaged under the pressure of certain individuals and groups during these periods. On the other hand, when state administrators recognized regional needs, exercised discipline, and asserted control, local obedience increased Even the oppressive practices of the Reji showed that control could be taken when desired. The Reji administration and its practices, which acted as a common enemy for the state and the people, were almost united against the Reji administration and its practices.

Disclosure statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: First author % 100 (Single-author study).

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Because our research did not use any data belonging to any living creature, ethics committee permission is not required.

4. Research Model: Our study is a research article. Tobacco-related activities in Şemdinli are analyzed here. Original documents based on the Ottoman archive are the main sources. Within the scope of the information provided by the sources we have access to, the subject is limited between 1863-1914.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Osmanlı Devleti'nde tütün ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmalarda genel anlamda Osmanlı'da tütün konusu ele alındığı gibi tüncülük faaliyetlerinin bahsi belirli şehirlere odaklanmıştır. Üretim miktarının az olmasından dolayı Şemdinli, tütün konusunda pek fazla öne çıkarılmamıştır. Ancak sınır bölgesinde olması, jeostratejik konumu ve kazanın en önemli geçim kaynağı olmasından ötürü tütün ve Şemdinli konuları incelemeye değer niteliktedir. Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan belgeler aslında Şemdinli'deki tütüncülük faaliyetlerinin dikkatle takip edilen ve zaman zaman Osmanlı merkez ve taşra yönetimini meşgul eden bir konu olduğunu göstermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için farklı yönlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda Şemdinli'nin coğrafyası, siyasî, idarî, iktisadî ve toplumsal tarihi ile ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Osmanlı döneminde Şemdinli'deki tütünün zirai üretimi, ticareti ve vergilendirilmesi üzerinde durulmuştur. Kaynak belge ve telif eserlerin verdiği imkân ölçüsünde konu 1863-1914 tarihleri ile sınırlandırılmıştır.

Bu vesileyle ele aldığımız Şemdinli, doğuda İran, batıda Amâdiye, kuzeyde Gevar (Yüksekova), güneyde Musul vilayetine tabi Zibar ve Revanduz kazalarıyla çevriliydi (Van Vilayet Salnamesi, 1315, s. 200). Şemdinli'nin içinde yer aldığı Hakkari yöresi Osmanlı idaresine girmeden önce Hakkari Beyleri adı verilen beylikler tarafından yönetilmekteydi (Kaplan, 2013).

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) Fırat Nehri'nin doğusuna seferler düzenlenmişti. 1534-1535 yıllarında gerçekleştirilen İran seferleri sırasında Bağdat, Tebriz ve Van Osmanlı idaresine girmiş ancak Osmanlıların batıda Macarlarla olan mücadelesinden dolayı ordu batıya görevlendirilince Van ve çevresi tekrar Safeviler tarafından ilhak edilmişti. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548'deki doğu seferi ile Van tekrar alınmış ve Amasya Antlaşması (1555) ile bu fetih, resmiyet kazanmıştı (Kılıç, 2021). Hakkari de Van eyaletine bağlı "hükümet" statüsünde bir sancak sayılmıştı (Tuncel, 1997). Hakkari beyleri arasında bu sıralarda iktidar mücadeleleri yaşanmaktaydı. Safevilerle mücadelesinde üstünlük sağlayan Osmanlılar, ardından bu mücadelede kendisine destek olan yerel beyler ile anlaşarak onları idarî sistemine dâhil etmişti. Böylelikle bu beyler, diğer beylerden farklı olarak elde ettikleri ayrıcalıklarla Osmanlı Devleti'nin birer sancak beyi olmuştu (Gencer, 2015).

Osmanlı Devleti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da fethettiği toprakların bir bölümünde ekrad sancakları ve hükümet idareleri oluşturarak bunları Emir ya da Mir adı da verilen yörenin nüfus sahibi Kürt beylerinin irsî yönetimine bırakmıştı. Özellikle Hakkari'nin de kapsam içinde olduğu hükümet idareleri özerkliğin de sınırlarını zorlayan geniş ayrıcalıklara sahipti (Öğün, 2010). Ayrıcalıklı tutulmalarının sebebi ise Osmanlı ülkesine yeni katılan toprakların merkezi otoriteye uyum sağlamasını kolaylaştırmaktı. Çünkü İran sınırındaki merkeze uzak bu bölgelerin kontrol edilmesi oldukça güçtü. Ayrıca İran tehdidine açık bir konumdaydı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi, bu uygulamayla yerel Kürt beylerinin nüfuz ve askerî gücünden istifade etmeyi planlamıştı. İmparatorluk ordusunun seferber edilmesinde maliyetin düşürülmesi açısından bu uygulama daha ekonomikti (Gencer, 2015). Ancak bu tutum daha sonra merkezileşme çabalarında bölge halkının tam anlamıyla idarî düzene tabi olmalarında sorunlar yaşanmasına sebep olmuştu (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

XVIII. yüzyıldan itibaren merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla birlikte imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun bu kendine özgü yapısı yozlaşmaya yüz tutmuştu. Neredeyse her Kürt beyi kendi yönetim anlayışına, kendi yasasına ve vergi sistemine sahip olmaya başlamıştı (Öğün, 2010) Osmanlı Padişahı II. Mahmud (1808-1839) devletin bozulan merkezi otoritesini yeniden tesis etmeye girişti ve ardından Tanzimat dönemi başladı. Tanzimat'a karşı asıl direnme yurtluk ve ocaklık olarak toprak tasarruf edenlerden gelmişti (Çadırcı, 2013). Hükümet ve yurtluk-ocaklık

idareleri ortadan kaldırılınca bulundukları yerleri ırsiyet yoluyla yönetme hakkına sahip olan bu beyler, bahsedilen imtiyazlarını kaybetti. Ancak kendilerini bulundukları yerlerin gerçek hâkimleri olarak gördüklerinden bunu onlara kabul ettirmek kolay olmadı (Öğün, 2010).

Devletin doğusunda özellikle Erzurum bölgesinde tımar sahipleri, yurtluk-ocaklıkların mutasarrıfları ve diğer önde gelen ahali, Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkmıştı. Van sancağında gösterilen tepkiler şiddetli bir isyana dönüşmüştü. Daha sonra Hakkari'de de isyanlar çıkmıştı. Hakkari beylerinin isyanı Osmanlı yetkililerini epeyce uğraştırmışsa da bu isyanlar da bastırılabilmişti. Böylelikle 1833 yılında başlayan merkezîleşme hareketlerinin önündeki en büyük engellerden olan bu beylerin bölgeden uzaklaştırılması süreci 1849 yılında tamamlanmıştı (Gencer, 2011). 1849'dan itibaren Hakkari ve Şemdinli, yeni teşkilatlanmaya bağlı olarak merkezden atanan memurlar tarafından yönetilmeye başlamıştı (Kaplan, 2013).

Bölgede isyanlar bastırıldıktan sonra yeni bir idarî düzen kurulmuştu. Tanzimat'ın merkeziyetçi ilkeleri temelinde kurulan Diyarbakır eyaleti; Van, Muş, Hakkari sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşmaktaydı. İran sınırında güvenliğin sağlanabilmesi amacıyla ilk iş olarak gerekli önlemler alınmış, Erzurum-Van karayolunun bakım ve onarımı için izin ve ödenek çıkarılmıştı. Yeni fethedilmiş gibi kabul edilen bu bölgeye atanacak memurların bilgili ve güvenilir kimseler olmasına da özen gösterilmişti (Çadırcı, 2013; Öğün, 2010).

Merkezden uzak, ulaşılması güç dağlık bir arazideki sınır yerleşimlerinde daha hassas davranılması gerekmişti. Bu bölgelerin mevcut şartlarını dikkate alarak farklı bir idarî sistem uygulanmasını haklı gösterecek şekilde Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından Türkiye-İran sınırının önemli noktalarına yerleştirilen Nasturîlerin öncülüğünde, Yüksekova ve Şemdinli'de Rus işgali başlamıştı. Yüksekova ve Şemdinli bölgesinde Rus işgalini kolaylaştıran en önemli hususlar silah bakımından üstünlükleri ve bölgeyi çok iyi tanıyan Nasturîlerin yardımları olmuştu. 7 Mayıs 1916 tarihinde başlayan işgal, 5 Mayıs 1918'de bitmişti (Sadıkoğlu, 2021).

Şemdinli'nin Osmanlı idare sitemi içerisindeki durumuna gelince, bunu bağlı olduğu Hakkari (vilayeti/sancağı) üzerinden tespit edebiliyoruz. Bölge fethedildikten sonraki yakın bir tarih olan 1565 yılında Van vilayetinin idarî taksimatında Hakkari, 17 sancaktan biri olarak zikredilmiştir 1631-1632 yılına ait Sancak Tevcih Defterine göre Hakkari yine Van'a bağlı sancaklardan biriydi ve ocaklık olarak kaydedilmiştir. Burada "Hükümet-i Hakkari" olarak yer almıştır (Kılıç, 2021).

Tanzimat ile birlikte idarî bölünmelerin yeniden düzenlenmesine gidilmişti. 1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi'ne göre vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da içlerinde en az bir kasaba ya da köyün bulunduğu nahiyelere bölünmüştü (Ortaylı, 2018; Shaw ve Shaw, 2017). Hakkari'nin idarî yapısında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ildeki çeşitli sosyal ve ekonomik yetersizliklerden dolayı sık sık değişiklikler yapılmıştır. Hakkari 1855-1865 yılları arasında Erzurum Vilayetine bağlı bir sancakken bu tarihten sonra vilayet statüsüne getirilen Van'a sancak olarak bağlanmıştır. 1876-1888 döneminde vilayet yapılan Hakkari, daha sonra tekrar Van'a bağlı bir sancak haline getirilmiştir (Sadıkoğlu, 2021). Sonraki tarihlere ait olan Hicri 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305 (1880-1888 yılları arası) Osmanlı Devlet Salnamelerine baktığımızda Hakkari'nin vilayet olarak geçtiği görülmektedir (Güneş, 2015). Şemdinli de bu tarihte (1888) artık Van vilayetine bağlı Hakkari sancağının bir kazasıydı (Sezen, 2006; Tuncel, 1997). H. 1315 (M. 1897-1898) tarihli Van Vilayet Salnamesi'ne göre Van vilayeti, Van ve Hakkari sancaklarından oluşmaktaydı. Buna göre Şemdinli de Çölemerik, Hamidiye, Gevar ve Beytüşşebap ile birlikte Hakkari sancağının kazalarından biriydi (Van Vilayet Salnamesi, 1315; Keleş, 2009).

Burada belirtilmelidir ki 1863 yılı itibariyle tespit edebildiğimiz arşiv belgelerinde Şemdinli bir kaza olarak yer almaktadır. Ancak ayrıca Şemdinli, 16 Eylül 1291 (28 Eylül 1875) (BOA, A.MKT.MHM, 480/66-3) ve 21 Eylül 1875 tarihli telgraflarda Şemdinan Nahiyesi (BOA, A.MKT.MHM, 480/66-5), 20 Teşrinisani 1291 (2 Aralık 1875) tarihli tahriratta (BOA, ŞD, 563/22-3) ve Şemdinli Nahiyesi Müdürlüğünden Gevar Kaymakamlığına yazılmış tahrirat suretinde (BOA, ŞD, 563/22-8), nahiye olarak geçtiği tespit edilmiştir.

1894 yılında yayımlanmış olan Kâmûsü'l-Âlâm'a göre Şemdinli'nin merkezi Nehrî karyesiydi. Kazazarzan (Zerzân), Gerdî, Herikî ve Humarû isimleriyle 4 nahiyesi ve 29 karyesi bulunmaktaydı (Şemseddin Sami, 1311, s. 2867-2868). Hicri 1315 (1897-1898) senesine ait Van Vilayet Salnâmesi'ne göre (1315) ise iki nahiyeye ve 112 köye sahipti.

Coğrafi açıdan bakıldığında Şemdinli, dağlar arasında 3.000-3.500 metre yükseklikteki zirvelerle kuşatılmıştır. Bu dağlık bölge Zap Nehri'ne dökülen Şemdinli Suyu'nun kollarıyla yarılmış derin vadilere sahiptir. Vadi tabanları 2.000 metre üstünden başlayarak 1.000 metrenin altına düşmekte; yer yer tarla ve evlerin yerleşme sahası olarak genişlemektedir ve dik yamaçlarla çevrilmiştir. Yazlar vadi zeminlerinde sıcak, yer yer pek sıcak, kışlar ise sürekli sert geçmekte ve kış mevsimi boyunca kar yağışı almaktadır (Darkot, 1979). Arazi genellikle dağlık olduğundan ziraata uygun arazi azdır ve bunlar oldukça kıymetlidir (Şemseddin Sami, 1311).

Şemdinli nüfusu Hicri 1315 (1897-1898) senesine ait Van Vilayet Salnâmesi'ne göre 16.580'di. bu nüfusun yaklaşık 2.000 kadarı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı (Keleş, 2009). Nüfus, Şemseddin Sami'ye göre 18.470 kişiydi ve bu sayıya yerleşik olmayan aşiretler dâhil değildi. Ayrıca nüfusun yaklaşık 3.000'i Nastûri, 200'ü ise kaza merkezinde ikamet eden Yahudilerdi (Şemseddin Sami, 1311).

Şemdinli'yi Osmanlı Devleti için ayrıca önemli kılan ve buradaki tütüncülük faaliyetlerine de etki eden bazı hususlara değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki Şemdinli'de yürütülen ilmî faaliyetlerdir. Seyyid Abdullah Şemdînî'nin (ö. 1235/1819) bazı aile fertleriyle Nehri köyüne yerleşmesi ve burada bir tekke kurması bu köyün tasavvufî ve dinî faaliyetlerle ün kazanmasını sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin İran sınırında bulunması Nehrî Tekkesi'nin daha önemli hale getirmişti. Nehrî tekkesi postnişinlerince Hâlidî tasavvuf kültürünün sürdürülmesi buranın önemini arttıran diğer bir sebepti. Çünkü Hâlidî düşünce, Şiilik ve yabancı hegemonyasına karşıydı; ayrıca Ehl-i Sünnete sıkı bağlılığı onların Osmanlı'ya yaklaşmasını sağlamıştı (Kavak, 2016). Aynı zamanda, Nakşibendî tarikatının Ortadoğu temsilcileri konumunda olan Nehri ailesi Irak, Suriye, İran ve Afganistan gibi ülkelerde de itibar görmekteydi. Dolayısıyla geniş alana yayılmış dinî ve siyasî bir etkiye sahip oldukları söylenebilir (Sadıkoğlu, 2021).

Hakkari, Osmanlı Devleti için önemli bir sınır kalesi olan Van'ın kilidi konumundaydı. Yani Şemdinli, İran sınırında olmasından dolayı İran tarafından gelecek tehlikelere karşı doğal bir sınır kalesi niteliğindeydi. İran için de bölgede nüfuzunu yaymayı sağlayacak stratejik önemi yüksek bir konumdaydı ki Osmanlı Devleti de bu yayılmayı engellemek için çaba göstermekteydi. Diğer taraftan Hakkari beylerinin denetimindeki bu bölge, insan kaynağı açısından hem askerî güç hem de vergi geliri açısından da ele geçirilmek istenilen bir yerdi. Bölgedeki aşiret ve beyler tabi olduğu devletin elini güçlendirmekteydi. Hakkari beyleri de ellerindeki bu güç ve imkânların farkında olarak otorite boşluğunun oluştuğu zamanlarda bu durumdan istifade etmeye yoluna gitmekteydiler. Böyle zamanlarda Hakkari beyleri, kendilerinden beklenen hizmetleri yerine getirmediği gibi çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin düşmanı olarak tanımlanabilecek İran ile işbirliği yapmaktaydı (Gencer, 2011).

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın başından itibaren eski gücünü kaybetmesi nedeniyle, özellikle merkezden uzak bölgelerde ciddi bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Osmanlı yönetiminin bölgedeki en önemli temsilcileri konumunda bulunan Erzurum valisi ve Van muhafızlarının bazı dönemlerdeki ihmalleri de bu beylerin Osmanlı merkezinden bağımsız şekilde hareket etmelerine sebep olmaktaydı. Bu otorite boşluğu ve ihmaller neticesinde 1822-1823 yıllarında Şemdinli'nin Osmanlı-İran sınırında yer alan bazı bölgeleri İran tarafından işgal edilmişti (Gencer, 2011).

Şemdinli ahalisinin tütüne olan ilgisinin sebeplerini anlayabilmek için kısaca tarihine bakıldığında Tütün bitkisi, Domates, patates, biber gibi ürünlerin de içinde olmasından kaynaklı ekonomik açıdan en önemli 3. tür sayılan patlıcangiller olarak bilinen solanaceae (nightshade) familyasının nicotiana cinsine aittir (Ghatak, 2017). Yaklaşık 8 bin yıl öncesinde tütün bitkisinin iki türünün (nicotaniana rustika ve nicotaniana tabacum) Amerikalılar tarafından hem güney hem de kuzey Amerika kıtasına yayıldığı tahmin edilmektedir. Modern ticarî tütünün de sonraki türleri Amerika kökenlidir (Goodman, 1994). Kristof Kolomb ve halefleri tütünü pipo, puro ve enfiyede kullanmaya

başlamıştı. Daha sonra Portekizli ve İspanyol denizciler tütünün farklı türlerinin dünya çapında yayılmasına yardımcı oldular (Mishra, 2013). XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında Amerika'dan Avrupa'nın çeşitli limanlarına dönen denizcilerin sigara içme alışkanlığını da yanlarında getirmiş oldukları düşünülmektedir. Böylelikle tütünün Avrupa'ya girmesinden sonra, tütünün içilmesi ve yetiştirilmesi hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılmış ve artık XVII. yüzyılın başlarında tütün Batı Afrika, Güneydoğu Asya, Hindistan, Çin, Japonya ve Orta Doğu'da yetiştirilir hale gelmişti (Henningfield et al., 2024). XV. yüzyılın ortalarına kadar Amerika dışında bilinmeyen tütün, bugün dünyanın 120'den fazla ülkesinde yetiştirilmektedir ve botanik, farmakoloji, kimya, ekonomi ve tarih gibi bilim alanlarının incelediği konulardan olmuştur (Goodman, 1994). Tarihte ve günümüzde tütünün yaygın kullanımı, bu bitkiyi ve ondan elde edilen mamulleri ekonomik açıdan dikkate değer hale getirmiştir.

Dünya çapında yaygınlaşan tütün kullanımı çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Başlangıçta pek çok Avrupalı, tütünün her derde deva, Batı tıbbî geleneklerine dâhil edilebilecek ve neredeyse evrensel bir tedavi olarak kullanılabilecek yeni bir bitki olduğuna inanmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarında tütünün açlığı hafiflettiğini, gevşetici ve ağrı kesici olduğu ve hatta kansere çare olduğu iddia edilmekteydi. Ancak bu görüşe karşıt olarak İngiltere'de XVII. yüzyıl başlarında sigara, göze iğrenç, buruna iğrenç, beyne zararlı, akciğerler için tehlikeli ve siyah, pis kokulu dumanıyla çok korkunç bir gelenek olarak tanımlanmıştı. Yine Papa Innocentius IX (1591) ve Urban VIII (1623-1644) kilisede tütün içenleri aforoz eden papalık fermanları yayımlamıştı (Henningfield et al., 2024).

Tütün, Osmanlı ülkesine XVI. yüzyıl sonları ya da XVII. yüzyılın ilk yıllarında girmişti. Akdeniz üzerinden gelen tütünün Osmanlı'da tüketimi hızla yaygınlaşmış, bir rivayete göre III. Murad (1574-1595) döneminde saray bahçelerinde bile yetiştirilmişti (Demir ve Sönmez, 2021). Bu da dinî ve siyasî tütün tartışmalarını beraberinde getirmişti. Tütünün hızla yaygınlaştığı, tarlalarda ekiminin yapıldığı, tütün içenlerin işlerini aksattığı ve halk sağlığını bozarak ölümleri arttırdığı gerekçeleriyle ilk defa 1609 yılında bir fermanla yasaklanmış ve daha sonra yasaklar devam etmişti (Yılmaz, 2012). Tütün üretilmesi ve tüketilmesi konusunda Padişah IV. Murad (1623-1640) ve dönemi öne çıkmaktadır. Bu dönemde tütünün yasaklanması için en önemli gerekçe İstanbul yangınlarıydı. Tütün yasağının daha çok tartışılmasının sebebi 1633 yılının Ağustos ayında meydana gelen Cibali (İstanbul) yangını olmuştu. Yangında şehrin büyük bir kısmı yandığı gibi kahvehanelerde toplanan insanlar dedikoduya başlamıştı. Bu durumun sebep olacağı düşünülen muhtemel bir ayaklanmayı önlemek için dönemin meşhur vaizi Kadızade'nin teşvikiyle IV. Murad bütün İstanbul kahvehanelerini yıktırmış, aynı vaizin bir fetvası ile tütün içenlerin öldürüleceği ilan edilmişti (Uzunçarşılı, 2011). Tütün içme yasağının IV. Murad dönemi ile anılmasının asıl sebebi tebdil-i kıyafetle padişahın sokakları gezerek tütün içenleri cezalandırmasıydı. Bu dönemle ilgili olarak yabancı kaynaklardan birinde tütün içen 25.000 kişinin idam edildiğini hatta tütün içenlerin burunlarının kesildiğini yazılmıştır (Burns, 2007). Ancak Türkçe kaynaklarda yer almayan bu bilgilerin abartılı olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca başka bir kaynakta tütün içenlerin burunlarının kesilmesi hadisesinin Rusya'da uygulanan bir ceza yöntemi olduğu kaydedilmiştir (Henningfield et al., 2024).

IV. Murad'ın tütün kullanımını yasaklaması ve kullananların cezalandırılması ile öne çıkarılsa da daha önceki tarihlerden itibaren ahalinin de tütünden çeşitli sebeplerle rahatsız olduğu bilinmektedir. Kahvehanelerde toplanarak tütün içenlerin yoldan gelip geçenlere laf atmaları özellikle kadınları rahatsız etmeleri, tütün içenlerin işlerini aksatmaları, tütün üretiminde kullanıldığı için balmumunun pahalandığı, kahvehanelere gidenlerin boşa vakit harcayarak fesada sebep olduğu ve dünyevî sorumluluklarını yerine getirmedikleri öne sürülen sebeplerdi (Karagöz, 2020). Başta şifalı olduğu düşünülerek satılan tütün, sonra sigara ve pipo vb. gibi tüketilmeye başlanmış ve halk hızla tütüne müptela hale gelmiştir (Demir, 2019). Tüm yasak ve cezalandırmalara rağmen Osmanlı ülkesinde tütünün üretilmesinin de kullanılmasının da önüne geçilememiştir. IV. Murad'ın vefatından sonra 1649'da şeyhülislam olan Bahâî Efendi (ö. 1654) (İpşirli ve Uzun, 1991) önce haram olmadığına dair bir fetva yayımlamış ve 1688'de de tütün, vergilendirilerek meşru hale gelmiştir (Gökdemir, 1993; Yılmaz, 2012). Yasaklar kalktıktan sonra tütünün üretimi ve tüketimindeki artış da hızlanmıştır. Önemli

bir gelir kapısı haline gelmesinin yanında Türklerin tütün tüketimi ve bağımlılığı o kadar artmıştır ki Avrupa'da "Türk gibi sigara içmek" bir deyim olarak kullanılmıştır (Bilir et al., 2010).

Yöntem

Bu çalışma tütüncülük faaliyetleri kapsamında Şemdinli'ye odaklanmıştır. Öncelikle Yakınçağda Şemdinli konusunu ele alan akademik çalışmaların sınırlı olması sebebiyle Şemdinli'nin Osmanlı tarihi içerisindeki yeri incelenmiştir. Yine Şemdinli'nin tütüncülükle olan bağının iyi anlaşılabilmesi için kısa bir tütün tarihi ve tütünün Şemdinli'deki serüveni ele alınmıştır. Bu girişin ardından coğrafi bir perspektiften Şemdinli'nin arazi yapısı, konumu, nüfusu, geçim kaynakları ve tarım faaliyetleri değerlendirilmiştir. Osmanlı dönemindeki Şemdinli'nin tütüncülük faaliyetleri ile ilgili telif eserler ve resmî arşiv belgeleri taranmıştır. Bu bağlamda çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden döküman incelemesinden yararlanılmıştır. Ulaştığımız bilgi ve belgeler ışığında, adı geçen yer için önemi vurgulanacak şekilde tütünün zirai üretimi, ticareti ve vergilendirilmesi gibi farklı yönleri irdelenmiş; Osmanlı ülkesindeki diğer tütüncülük mıntıkaları ile benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Şemdinli'de tütün ziraati

Zirai üretim koşulları açısından tütün diğer tarımsal ürünlere kıyasla çok fazla seçici olmayan, farklı coğrafi ortam ve şartlara daha kısa sürede ve oldukça iyi şekilde uyum sağlayabilen tarımsal ürünlerdendir. Bu sayede dünyada da Osmanlı topraklarında da çok geniş bir alanda tarımsal üretimi yapılabilmiştir. Bu avantajlarıyla birçok bitkiye alternatif bir zirai bitki olmuştur (Karabacak, 2017; Şahin ve Taşlıgil, 2014). Tüketiminin yayılması ve diğer yerli ürünlere göre satış fiyatının yüksek olması, geleneksel Osmanlı çiftçisini daha fazla kâr getirici gördükleri bu yeni maddenin üretimine yönlendirmişti. Tütün Balkanlar, Trakya ve Anadolu bölgelerine çok iyi adapte olmuş ve Osmanlı ülkesinde ziraatı yaygınlaşmıştır (Bozpinar ve Teoman, 2023). Burada belirtilmesi gereken bir husus da, tütün yasağının kalkmasıdır. Yasağın kalkmasından sonra tütün ekimi yapılan tarlaların sadece şehir ve kazalarda değil, aynı zamanda daha önce yasaklama nedeniyle tütün tarımı yapılmayan bölge, kasaba ve köylere de yayılmasıdır (Yılmaz, 2005).

Tütün tohumları ilk Rumeli taraflarından Avrupa'ya ticaret için giden tüccarlarca getirilmiş, yetiştirilmesine Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Balkan Yarımadası'nda ve Ege bölgesinde başlanmıştır (Bilir et al., 2010). İlk tütün tarımı Yenice ve İskeçe bölgelerinde yapılmış, sonrasında Suriye ve Lazkiye ve Trabzon bölgelerinde de ekimine başlanmıştır (Demir, 2019). Giderek artan tütün tüketimi Osmanlı toplumunda yayılmış ve zamanla "Bitlis tütünü", "Yenice tütünü", "Vardar tütünü", "İmadiye tütünü" gibi yetiştirildiği yerin adıyla anılmaya başlanmıştı (Yılmaz, 2012). Tütünün ziraatının yapıldığı yerlerden biri de Şemdinli olmuş ve burada yetiştirilen tütünler "Şemdinli tütünü" olarak adlandırılmıştır (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1965).

Tütün için gereken yetiştirme şartlarına genel hatlarıyla bakıldığında, yetiştirilebilen alan Dünya üzerinde 56° kuzey ve 38° güney enlemleri arasındaki geniş bir alanı kapsamaktadır. İhtiyaç duyulan sıcaklıklar ise ortalama 26-27°C'dir. Genel olarak yağışın yıllık ortalaması 500-700 mm civarında olduğu ve yağışların nisan, mayıs ve haziran aylarında olan sahalar tütün tarımı için uygundur. Bu özelliği ile de gerekli miktarda suyu aldığı yağışlarla gelişme döneminde sağlayan tütün, şiddetli kuraklık olmadığı müddetçe sulamaya gerek duymayan bir üründür (Karabacak, 2017). Şemdinli coğrafyasına bakıldığında, arazisi genel olarak dağlık olup çevresindeki diğer yerleşimlerin geneline kıyasla hem yükselti azdır hem de enlem etkisinden dolayı sıcaklık değerleri yüksektir. Bu sayede Akdeniz ikliminin dağ tipi özelliklerini taşır ve orman alanları daha geniş yer kaplar. Şemdinli'de yıllık ortalama sıcaklık değeri 12,1°C iken, temmuz-ağustos aylarında 25 C °'ye çıkmaktadır. Yağış miktarına gelince yıllık 726,88 mm'dir. Yıllık yağışlı gün sayısı ortalaması Şemdinli'de 108'dir. Şemdinli'nin güneyi ve Derecik'te geçirimli kalkerlerin çoğunlukta olmasına bağlı olarak suların yer altına sızması

daha kolaydır (Sadıkoğlu, 2021). XIX. yüzyılın sonlarında kaydedildiğine göre Şemdinli arazisinin pek azı ziraat için uygundu (Şemseddin Sami, 1311).

Tütünün yetişmesi için ihtiyaç duyulan koşullar dikkate alındığında Şemdinli'nin sıcaklık değerleri, arazi yapısı ve yağış miktarları tütün yetiştirilmesi için uygun bir ortam sağlamıştı. Tütün başlıca tarım ürünü olmuştu. Senede yaklaşık beş yüz bin kıyye tütün ziraatı yapılmaktaydı ve bunların neredeyse tamamı İran'a ihraç edilirdi (Şemseddin Sami, 1311). Diğer ürünlere kıyasla daha fazla talep görmesi de Şemdinli'de tütün tarımının tercihen yapılmasını sağlamıştı.

Şemdinli'de tarımı yapılan tütün, lokal ırk olarak sınıflandırılmıştır. Bu türler Şemdinli ve Irak kökenli Şemdinli tütünü olarak raporlanmıştır (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977). Osmanlı toprakları genelinde tütün bitkisi güneş ışığında kurutulmaktayken Bitlis, Muş ve Şemdinli gibi doğu menşeli tütünler gölgede kurutulmaktadır (Aksın ve Kader, 2019).

Daha önce bahsedildiği gibi tütün Şemdinli'nin en önemli geçim kaynağı olduğu gibi yine en önemli tarım ürünüydü. Tütünün ticari bir ürün olarak istifade edilmesi için öncelikle tarımının yapılması gerekmekteydi. Ancak ilk basamak olmasına rağmen sonraki aşamalar olan ticaret ve vergilendirme süreci, üretimi de doğrudan etkilemekteydi. Bu açıdan tarlada ekim ve hasat yapan çiftçinin elindeki ürünü satabilmesi ve vergi konusunda elinin rahatlaması için Şura-yı Devletten Rüsumat Emanetine gönderilen 29 Ekim 1875 tarihli tahriratta, nakledilen tütünlerin ziraatçılarca naklinden vergi alınmaması yoluna gidilmişti. Böylelikle üretici güçlük ve müşkülattan kurtarılmıştı. Bu sayede tütünün tarlada sayımının ve kaydının yapılması sağlanmış böylelikle bir düzen sağlanmıştı. Ayrıca üreticiden resim alınmasının yanında fabrikalara gönderilenler türlerine göre ayrılarak bandrol vasıtasıyla fabrikacılardan sarfiyat resmi alınacağı da ziraatçılara bildirilerek her türlü iyi muamelata teşebbüs edilmişti (BOA, ŞD, 563/22-2).

Hakkari'den Maliye Nezaretine gönderilen 15 Haziran 1886 tarihli tahriratta göre, İran'a ihraç edilen tütünden satış fiyatı kadar hatta bazen daha yüksek vergi alınması eleştirilmişti. Ayrıca Reji idaresinin tütünün geliştirilmesinden sorumlu olduğu hatırlatılarak sonraki yılda tütün ziraatının geliştirilmesi ile ilgili âlâ tohum gönderilmesini ve bir ziraat maarifinin gönderilerek çiftçiye bilgi vermesini talep etmişlerdi (BOA, DH.MKT, 1351/6).

Bölgedeki tütünü tekeline almaya çalışan tüccarların ürünü aşağı fiyattan satın alma çabası da çiftçinin mücadele ettiği sorunlardan biriydi. Yukarıdaki hususlara ek olarak daha önce yardımına başvurulmuş olan Şeyh Abdullah Efendi'nin de ziraat ve ticaretle uğraştığı, hükümet ve eşrafın iltifatından istifade ederek damadı Mehmed Efendi'nin Van Rüsumat Müdürü Halid Efendi'ye Farsça gönderdiği tahrirat tercüme edilmişti. Şemdinli ve Heriki nahiyelerinde üretilen senelik 350 bin kıyye tütünün zaten yarısının kendisinin olduğu diğer yarısını da üreticiden aşağı fiyatla satın aldığı belirtilmişti (29 Ekim 1875) (BOA, ŞD, 563/22-2).

Tütün üretici ve tüccarlarının rahatsız olduğu bir diğer konu ürettikleri tütünlerin İran'a ihraç edilmesi sürecinde yaşadıkları sorunları anlattıkları telgraf ve yazıların ilgili makamlara gönderememekti. Bu yöndeki taleplere karşılık, hususi şifreli telgraf çekilmesi yasak olduğu için taleplerin merkez müdüriyete gönderilmesi istenilmekteydi. Ancak Van Valisi Tahsin Bey'ye yakın olan kişilerin bu yasağa aykırı olarak telgraflarının gönderilmesine göz yumulduğu iddia edilmekteydi (BOA, DH.MKT, 36/56-1; BOA, DH.MKT, 36/56-4). Şikâyet üzerine Posta ve Telgraf Nezareti, konu ile ilgili bir soruşturma yaparak bunun sonucunda Dâhiliye Nezaretine bir cevap yazmıştı. Buna göre: Tütün ziraatçılarının yapmış oldukları şikayetlerinin iftiradan ibaret olduğu, Şemdinli'de bu tarihlerde teşkil edilmiş olan telgraf merkezinin talepleri aslında olumlu karşıladığı posta baş müdürü tarafından beyan edilmişti (Şubat-Mart 1904) (BOA, DH.MKT, 36/56-5).

Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine yazılan tahriratta ise Şemdinli'de üretilen tarım ürünlerinden alınacak öşür ile ilgili olarak toplanacak tutarın toplamda pek kayda değer olmamasına rağmen vergi affı sağlanırsa tarım alanlarının artacağı, Şemdinli ve civar ahalisinin zira'i hayatı ve geçimine büyük katkısı olacağı bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-30).

Şemdinli'de tütün ticareti

Osmanlı topraklarına tütünü ilk olarak İngiliz ve Venedikli tüccarların ticaret amacıyla getirdiği düşünülmektedir (Demir, 2019). Burada coğrafî şartlara çok iyi adapte olduğundan tütün tarımı hızla yaygınlaşmıştır (Karabacak, 2017). Zamanla pek çok yörede tütün ekimi yapılmaya başlanmış ve Osmanlı topraklarında üretilen tütüne talep artmıştır. Talebin yoğun olması tütünün ticarî önemini de arttırmıştır (Yıldırım, 2020). Öyle ki Amerikan bağımsızlık savaşı yıllarında (1775-1783) daha önce tütün ihtiyacını Amerika'dan sağlayan İngilizler tütünlerini Türkiye ve Mısır'dan temin etme yoluna gitmiştir. İngilizler, bu yeni tütün kaynaklarında Kuzey Amerikalılardan aldıklarına benzer hafif ve yumuşak içimli yaprak çeşitlerini de bulmuştu. Daha sonra da Türk-Mısır karışımları İngilizler için bir alışkanlık haline gelmişti. Diğer taraftan İngiliz askerlerin önceden çok sayıda sigara içmediği, Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında bu alışkanlığı Türklerden ve Ruslardan etkilenerek aldığı ifade edilmiştir (Burns, 2017). XIX. yüzyıla gelindiğinde tütün, Osmanlı Devleti'nin en önemli ihraç mallarından olmuştu. Bu yüzyıldan itibaren tütün, gerek değeri ve gerekse miktarı hesaba katıldığında önemli ticarî artışlar göstermiştir (Bozpinar ve Teoman, 2023).

Tütün, ticarî önemi arttıkça çeşitli tütün esnaflarının da ortaya çıkmasını sağlamıştı. Erken tarihlerde tütün, Avrupa'dan kıyılmış şekilde ithal edilen bir ürünken sonrasında Osmanlı pazarında zamanla ham haldeki yerli tütünü kıyıp satan bir esnaf grubunun doğmasını sağladı. Hatta tütüncü esnafı 1723'te bir lonca dahi kurmuştu. Tütüncü esnafı arasında çubukçular, lüleciler ve ağızlıkçılar da etmekteydi. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tütün içmek moda haline gelmiş ve pipo kullanımı da yaygınlaşmıştı (Yılmaz, 2012). Avrupa ve Batı Afrika pipo yapım gelenekleri Osmanlı'ya da sirayet etmişti. Türk tütünü gibi "Türk" pipoları da "parlak ve güzel" olarak anılan özel mamuller olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bu pipolar daha sonra daha süslü-sanatsal bir mahiyet kazanmıştı. Sonraki yıllarda Türk pipolarındaki damgalar ve süslemeler araştırmacılar için dikkate değer bir konu olmuştur (Kladchenko, 2023).

Şemdinli'de üretilen tütün miktarı (1875 yılı kayıtlarına göre) senelik yaklaşık 3 yük 50 bin kıyyeydi. Üretilen tütünün neredeyse tamamı İran'da tüketilmek üzere İranlı tüccarlara satılmaktaydı (BOA, ŞD, 563/2-4). Reji idaresi kuruluncaya kadar Osmanlı yönetimi tütünün Şemdinli'nin en önemli geçim kaynağı olduğu bilinciyle tütün tüccarına esnek bir tavır sergilemişti. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl itibariyle Galata bankerlerinden ve yabancılardan aldığı borçları ödeyemeyince borçların ödenmesi için Duyun-ı Umûmiye İdaresi'nin teşkil edilmesine karar verilmişti (Karaçor et al., 2019). Duyun-ı Umûmiye İdaresi de tütün öşrünü 27 Mayıs 1883'te kurulan Müşterekülmenfaa Reji Şirketi'ne devretmişti (Küçük ve Ertüzün, 1994). Tütün ticareti ve tüccarları için Reji idaresinin kurulması da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Reji idaresi kurulduktan sonra tütün tüccarı kendisine sağlanan rahat ticaret ortamını kaybetmiş ve daha baskıcı bir yapı ile karşı karşıya kalmıştı. Buna karşın Reji idaresi bölgelerin kendine has koşullarını dikkate almayarak ülke sathında genel bir uygulamayı sürdürmüştü. Diğer taraftan Şemdinli tütününden kayda değer bir gelir elde edemediğinden buradaki üretici ve tüccarı da nispeten ihmal etmişti (BOA, DH.İD, 148/13-3-7). Şemdinli'de bir Reji memuriyeti teşkil edilmediği gibi (BOA, DH.İD, 148/13-56); bölgenin uzaklığı da gerekçe gösterilerek buraya farklı bir idare tarzı tesis edilmesinin de suiistimallere sebep olacağı belirtilmişti" (BOA, DH.İD, 148/13-10). Ancak tüccarlar Şemdinli tütününün neredeyse tamamının İran'a ihraç ettiğinden genel uygulamalar tütün üretici ve tüccarının büyük güçlükler yaşamasına sebep olmuştu.

Hakkari Valisi Ethem Bey, Dahiliye Nezaretine 18 Ekim 1885'de yazdığı tahriratta, Şemdinli kazası ahalisinin şikayetlerini dikkate alarak, Reji idaresi tarafından satın almanın geciktirildiğini ve bu idarenin tütünü ambarlarda bekleterek ihraç edilmesine engel olduğunu bildirmişti. Şemdinli tütünleri ancak İran'da sarf olunan bir mahsuldü ve bu anlamda Reji'nin işine pek de yaramadığından Reji'nin satın almak yolunu izlemediğini belirtmişti. Buna göre ahali zarar etmekteydi. Ahalinin tütünden başka bir geçim kaynakları bulunmadığından daha önce uygulandığı gibi bargir yüküne yirmişer, merkep

yüküne onar kuruş müruriye alınmasına tekrar müsaade edilmesi talep edilmişti. Vali bey bu durumun acilen düzeltilmesi gereğini nezarete arz etmişti (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

Reji'nin bölgenin koşullarını dikkate almaması, tütünün önceden olduğu gibi İran'a kolayca ihracına da engel olmaktaydı. Bu durum aslında Reji'nin dolayısıyla maliyenin de kaybı anlamına gelmekteydi. Bununla ilgili bir örnek Van Valisi'nin 1913 yılının kasım ayında Şemdinli'yi ziyaret ettiğini gösteren 20 Kasım tarihli mahzardır (çok imzalı dilekçe). Altında yirmi iki muhtarın imza ve mührü bulunan bu belgede valiye çeşitli talepler iletilmiştir. Bunlar arasında konu ile ilgili olarak, İran'a tütün ihracına Reji'nin engel olmaması, İran ile olan ticarî münasebetler dolayısıyla Urumiye yolunun bir an evvel yapılmasının talep edilmesi vardı (BOA, DH.İD, 148/13-28). Van Valisi Tahsin Bey'in 26 Kasım 1913'te Dahiliye Nezaretine gönderdiği tahriratına göre, Reji'nin müdahalesi ve müruriye resmi olmazsa tütün doğrudan İran'a gidebilecekti ki 10 saat mesafedeki Urumiye'de Şemdinli tütününden 3-4 kat daha fazla kazanç sağlanabilirdi. Çünkü İran'da 60 tümene satılan tütün dâhilde ancak 15 tümene satılabilmekteydi. Müruriye resmi lağvedilirse İran'da daha fazla fiyata satılan tütünden daha fazla kâr edilebilecek ve bu sayede alınmayan müruriye resmi yerine öşürden alınabilen fazla ile eksik kalan miktar telafi edilebilecekti (BOA, DH.İD, 148/13-20).

Reji idaresinden kaynaklanan sorunlar daha çok vergi ile ilgili olduğundan bu konunun ayrıntıları bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Diğer taraftan Şemdinli tütününün İran'a ihracı ile ilgili olarak tüccarlar İran kaynaklı sorunlarla da karşılaşmaktaydı. Bunlar İran'daki farklı vergi uygulamaları, satılan ürünün tahsilatını yapamama ve tüccarların maruz kaldıkları kötü muamelelerdi. Bu bahisler arşiv belgelerine de aşağıdaki gibi yansımıştır.

10 Şubat 1902 tarihli tahriratta, İran'ın Urumiye nahiyelerinden Ağakeş adında bir tüccarın Şemdinli'den tütün aldığı ama ödemesi gereken miktarın 1.750 lirasını ödemediği anlaşılıyor. Borcun ödenmemesine İranlı tüccarın Şemdinli'deki Şeyh Sıddık Efendi'den işkence görmesi gerekçe gösterilmişti. Bu durum mahkemeye intikal edince İran Karperdazı (İran temsilcisi-elçi) ile yapılan görüşmelerde alınan malumatla yeniden bir mahkeme'i nizamiye ile sorunun çözülmesi talebi Van Valisi Tahir Bey tarafından Yıldız Sarayı'na yazılmıştı (BOA, Y.MTV, 226/5).

Türkiye'den İran'a giden tütünlerden İran hükümetince daha önce uygulandığı gibi %5 gümrük vergisi alması beklenirken %10 vergi alması ile birlikte Osmanlı tüccarlarının mallarına haciz konulması tüccarları 3 bin Lira kadar zarara uğratılmıştı. Van Valisi Tahir Bey, 26 Mayıs 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretine (BOA, TMIK.M, 145/18-1) ve 31 Mayıs tarihinde de Tesrî-i Muamelat Komisyonuna bildirerek İran hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, TMIK.M, 145/18-4).

İran'a ihraç edilen tütünler ile ilgili bir sorun da yurtdışında tüccarların karşılaştıkları kötü muameleydi. Orada karşılaşılan sorunların çözümü için muhatap ülkenin ilgili makamları, elçilikler ile birlikte sadaret, Hariciye Nezareti ve Valilik devreye girdiğinden süre uzamakta ve tüccarın zararı da gecikmeyle doğru orantılı olarak artmaktaydı. Buna örnek olarak 1904 yılında Mehmed Bey'in Şemdinli'de satın aldığı tütünü İran'da satmak üzere gittiğinde kendisinin tutuklanması ve mallarının müsadere edilmesi olmuştu (BOA, BEO, 2278/170792; BOA, BEO, 2298/172334.). Benzer bir olayda da Abdullah ve arkadaşları karşılaşmış, bahsedildiği gibi yazışmalar uzayınca sonuç alınamamış tüccar, 150 Lira rüşvet vererek serbest kalmıştı. Ayrıca malları 6 ay gibi uzun bir süre alıkonulmuştu (BOA, BEO, 2322/174144).

Ayrıca İran ile olan yoğun ilişkiler tütün ticareti ile sınırlı kalmamıştı. Şemdinli'de ahali için yeterli gıda maddesi üretilemediğinden dolayı ihtiyaç duyulan gıda maddelerinin dışardan getirilmesi gerekiyordu. Şemdinli'nin arazi yapısı ve diğer dâhili vilayet ve sancak merkezlerine uzak olması sebebiyle gıda maddeleri İran'dan getirilmekteydi. Tütünün İran'a ihraç edilmesinden dolayı tütün tüccarları malları satıp ihtiyaç duyulan gıda maddelerini satın alarak geri dönmekteydi. Özellikle kış mevsiminde bu uygulama yaygındı. Ancak İran memurları zaman zaman İran'dan alınan gıda maddelerinin dışarıya çıkarılmasına engel olmaktaydılar. Gıda maddelerinin teminine engel olması Şemdinli ahalisinin geçimini müşkül hale getirmekteydi. Böyle bir zorlukla karşılaşan tüccarların

hükümet nezdindeki talepleri bu sorunun İran hükümetiyle yazışarak çözülmesi yolundaydı (BOA, HR.İM, 86/8).

Şemdinli'de tütünün vergilendirilmesi

Bahsedildiği üzere başlangıçta tartışma ve yasaklamalara rağmen tütün kullanımının önü alınamamış ve ticareti geliştikçe Osmanlı hazinesi için de dikkate değer bir hale gelmişti. Padişah II. Süleyman döneminde (1687-1691) 1687 yılından itibaren okkasından 3 para vergi alınmaya başlanmıştı. 1688 yılında mali sistemde "duhan resmi" adıyla tütün vergisi yürürlüğe girmiş; 1689'da "hamr-u arak ve resm-i duha" adıyla tahsil edilmişti. Vergi miktarı tütün cinslerine göre artarak devam etmiş, 1695 yılına gelindiğinde bazı tütün türlerinde okka başına alınan vergi 20 parayı bulmuştu. Bu uygulamalar artık hazineye gelir sağlayan tütünün öneminin arttığını da göstermektedir (Bozpinar ve Teoman, 2023). Ayrıca tütünün yasaklandığı dönemlerde tütün kaçakçılığı da başlamıştı. Satışının serbest bırakıldığı 1649 yılı itibariyle tütün üretim ve ticareti serbest bırakıldığı süre kaçakçılık duraklamıştı. Ancak vergiye tabi tutulunca tütün kaçakçılığı yeniden başlamıştı (Altunsoy, 2022). İlerleyen yıllarda esas olarak tütünden alınan vergi öşür olmuştur. Aynî ve nakdî olarak ödenen öşür, yıllara göre oranı değişse de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren %10 oranında tahsil edilmişti (Yılmaz, 2005).

Osmanlı Devleti'nde ticareti yapılan malların hem ülkeye girişinden hem de ülkeden çıkışından gümrük vergisi alınmaktaydı ki tütün ile ilgili diğer vergiler gümrük vergileri olmuştur. Girişte "amediye", çıkışta ise "reftiye" gümrük vergileri olarak alınırdı. Bunların yanında transit gümrük vergisi de "müruriye"ydi (Kütükoğlu, 1996).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde gitgide tüketimi artan tütünün vergilendirilmesi ile ilgili raporlar hazırlanmış ve tüketimi çok yüksek olmasına rağmen alınan vergilerin bütçe içerisindeki payının çok düşük kaldığı değerlendirilmişti. 1 Ocak 1862 yılında yapılan düzenlemeyle yabancı tüccarların dışardan barut, tuz, tütün ve tütünden üretilen mamulleri getirmesi yasaklanmış, tütünden kaynaklanan vergileri arttırılmıştır (Yapıştıran, 2013). 1862 yılında tütün alım satımı ile ilgili yeni bir kanuni düzenlemeye gidilmişti (Düstur, 1289).

Bu yeni düzenlemenin en önemli sebebi, Amerikan iç savaşının etkisiyle Osmanlı topraklarında üretilen tütüne talebin artmasıydı. Bir diğer sebep de Avrupa devletleriyle ticarî anlaşmaların yapılmış olmasıydı. Bu süreçte tütün ithalâtı yasaklanmış ve tütünden tahsil edilen gümrük vergisi (%8) ise kaldırılmıştı. Bu kararlar Osmanlı Devletinde, tütünün vergilendirilmesi ile ilgili dönüm noktası olmuş; Duhan Nazırlığı kurulmuş ve müruriye resmi denilen vergi yürürlüğe girmiştir. Buna göre ülkede yetiştirilen tütünlerin bir yerden başka bir yere nakli halinde okka başına 12 kuruş müruriye resmi alınmaya başlanılmıştır. Ayrıca ister Osmanlı ister yabancı tebaadan olsun bütün tütün ve tütün mamullerini satan bayiler, satış fiyatının %30'u oranındaki beyi'ye resmi adıyla bir vergiyi ödemekle mükellef hale gelmişlerdi (Bozpinar ve Teoman, 2023). Vergi toplanmasında uygulanan yöntemin kaçakçılığa imkân vermesi sebebiyle iltizam usulünün kaldırılması ve vergilerin devlet memurları ile tahsil edilmesi yoluna gidilmişti (Yapıştıran, 2013).

Duhan vergisinin tahsilatı Şemdinli ve civarında hoş karşılanmamıştı. Şöyle ki: 3 Ocak 1863 tarihli şukkaya göre Hakkari sancağına bağlı Şemdinli kazasında ahalinin duhan memurunu tanımadıkları, isyan ve serkeşane tavır sergiledikleri Van ve Hakkari Mutasarrıflığı tarafından ifade edilmişti. Yeni uygulamaya konulan duhan usulünün tatbikinde zorluk çıkardıkları için sorumluların tedip edilebilmesi için askerî kuvvet talep edilmişti. Ancak buradaki olayların güzellikle yatıştırılmasının daha uygun olacağı hakkında sadaretten görüş bildirilmişti (BOA. A.MKT.MHM, 252/64).

Şemdinli ahalisi aylar geçmesine rağmen duhan rüsumunu ödeme konusunda direnmeye devam etmişti. Erzurum vilayetinden yazılan tahrirata göre Şemdinli'nin İran hududuna yakın olması bu sorunu çözmeyi daha da güçleştirmişti. Çünkü ahali vergi konusunda sıkıştırıldığında İran'a firar etmekteydi. Kendilerince vergiden kaçmanın kolay bir yolu bulunduğundan hükümetin bu havaliyi idare etmesi zorlaştığı gibi şımarıklığa da sebep olmaktaydı. Sorunun tamamen kalıcı olarak çözülmesi için cebrî

kuvvet kullanılması gerektiği bildirilmişti. Ancak burada başka bir hesabı da yapmak gerekiyordu. Tahsil edilecek vergi, düzeni sağlamak üzere görevlendirilecek askerlerin masrafını dahi karşılayacak miktarda değildi. Ayrıca tütün ziraatçısına baskı arttırılınca hem bölgenin geçimine engel olunacak ve ahali büyük zarar görecekti hem de böyle bir durumda ahali isyan ederek hükümete karşı silah dahi kullanmaktan çekinmeyecekti. Bu sorun devam ettikçe fenalıkların önü kesilemeyeceği gibi uygunsuzlukların civar mahallere de sirayet edeceği de bildirilmişti (16 Haziran 1863) (BOA, MVL, 651/73). Yine 1863 yılının ekim ayında duhan resminin tahsilatına karşı muhalefetle karşılaşınca Sadaretten, Erzurum Valiliği, Van ve Hakkari mutasarrıflıkları ile IV. Ordu Müşirliğine, gerektiğinde müdahale ederek devlet nizamının istisnasız her mahalde uygulanması gerektiği bildirilmişti (BOA, A.MKT.MHM, 280/81).

1873 yılına gelindiğinde tütün ve tütün ürünlerinde bandrol uygulamasına geçilmiştir. Buna göre tütün tarımı (miktarı, satışı ve fabrikada işlenmesi esaslara bağlanarak) serbest bırakılmış, tütün tekeli Rusûmât Emanetine bağlanarak paketlerin üstünde devlete ait olduğunu gösteren bandrol bulundurulması zorunlu hale getirilmişti. Ayrıca her kıyye tütün için 3 kuruş mürüriye vergisi konulmuştu (Öztürk, 2023; Demir, 2019).

Şemdinli'de tütün tekeli ve vergi tahsilatına karşı bir memnuniyetsizlik oluşmuş bu durum ahalinin zaman zaman isyan etmesine, bazı zamanlarda kendi aralarında tartışma ve kavgalara da sebep olmaktaydı. Böyle zamanlarda büyüyen kargaşa ve bozulan asayişe karşı düzeni sağlamak ve isyanları bastırmak üzere yerel şeyhlerden de destek alınmaktaydı. 1873 yılında böyle bir isyana karşı Şeyh Salih Efendi 1.000 kadar müridiyle isyanı bastırmıştı. Buna karşılık Van ve Hakkari Mutasarrıfı, "böylesine müstesna bir mahalde bin kadar asker ikâme olunmuşçasına" ifadesiyle kendisine teşekkür etmişti (BOA. A.MKT.MHM, 271/3-3).

Van mutasarrıflığından 16 Eylül 1875 tarihli telgrafla bildirildiği üzere, duhanlarının sayımı ve vergilendirilmesinde diğer vergilerin tahsilatında olduğu gibi Nasturiler ve Heriki aşireti güçlük çıkarmaktaydı. Adı geçenlere otuz yıl öncesinden beri uygulanan cüzi oranlara rağmen tahakkuk eden meblağlar ödenmemiş ve biriken 3 milyon kuruştan fazla verginin tahsil edilebilmesi için askeri müdahale bekleniyordu (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-3; BOA, ŞD, 563/3).

Şemdinli Nahiyesi Müdürlüğünden Gevar Kaymakamlığına, vergi tahsilatı ve kaydına muhalefet edenlerin serkeşlikleri kendilerine kaldıkça gün be gün ifsat ve cesaretlerinin artmasına sebep olacağı bildirilmişti. Bunlara bir kere gereken cezanın verilmesi, bir an evvel terbiyelerine bakılması acilen talep edilmekteydi. Çünkü birkaç güne kadar tütünleri toplayıp İran'a satmak üzere hareket edilecekleri biliniyordu. Bunun engellenmesi için de 5-6 neferin yeterli olmayacağı da eklenmişti (BOA, ŞD, 563/2).

Şemdinli ve Heriki nahiyelerinin tütünlerinin toplamı senelik tahminen 3 yük 50 bin kıyye olmakla birlikte bunun yarısı 1 yük 75 bin kıyyeydi. Şeyh Abdullah bunun yarısının sahibiydi. Geri kalanı da ahaliden aşağı fiyata satın aldığı gibi İran tüccarına satmaktaydı. Adı geçen Şeyh bunun yanında rüsumat memurlarının vergi kaydı yapmasına da engel olmaktaydı. Bölgede güçlü olduğundan bu kişiye el çektirmek de mümkün olamamış ve ahaliye de tütün konusunda zulmettiği ve gereğinin yapılması talep edilmişti (12 Ekim 1875) (BOA, ŞD, 563/4).

Şura-yı Devletten Rüsumat Emanetine, bahsi geçen hususlardan daha önce haberdar olunduğu belirtilmişti. Mürüriye resmi üç kuruşa düşürülmüş ve bu az miktar bile ortaklarından alındığı gibi nakledilen duhanların ziraatçilerce naklinden de resim alınmamıştı. Böylelikle üretici güçlük ve müşkülattan kurtarılmıştı. Bu sayede hem tütünün tarlada sayımı ve kaydı yapılabilmiş hem de bir düzen sağlanmıştı. Ayrıca üreticiden vergi alınmasının yanında fabrikalara gönderilenler türlerine göre ayrılarak bandrol vasıtasıyla fabrikacılardan sarfiyat resmi alınacağı da ziraatçılara bildirilmek suretiyle her hâlükârda iyi muamele edilmesi yoluna gidilmişti. Daha önce ahalinin daire'i itaate alınmadığı şikâyetleri dikkate alındığında aslında süreç iyi takip edildiğinde sorunun çözüleceği bildirilmişti. Daha önce tahsil edilmediği bildirilen rüsumların aslında pek çoğunun alındığı ve fukara ahalinin bahsedildiği kadar itaatsiz davranmadığı da eklenmişti. Yani layıkıyla muamele edildiğinde devlet nizamının sağlanmasına ahalinin de olumlu karşılık verdiği bildirilmişti. Yukarıdaki mesele Şura-yı Devlette ele alınmış ve bu meselenin cebrî kuvvet kullanacak derecede bir sorun olmayıp sadece sorun çıkaranlarla

ilgili gerekli tahkikatın yapılarak neticenin bildirilmesi karar alınmıştı (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-19).

12 Mart 1877 tarihli Van sancağı idarî meclisinden gönderilmiş olan bir diğer mazbata suretine göre Erzurum Rüsûmat idaresine dâhil olan Şemdinli nahiyesinde, Heriki aşireti ve Çölemerik'te bulunan Nastûriler duhan tahriri ve vergi tahsilatında güçlük çıkarmaya devam etmekteydi. Genel olarak Şemdinli ahalisi, diğerleri kadar zorluk çıkarmamış olsalar da bunlara bir bütün olarak yaklaşılması gerektiği Postnişin Abdullah Efendi'nin de desteğiyle Gevar kaymakamlığına ve Şemdinli müdürlüğüne defalarca yazılmıştı. İki yıl önce olduğu gibi gecikme olmaksızın cebrî kuvvet kullanılması gerektiği arz edilmişti (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

Tütün vergileri Maliye Nezaretinin teşkilinden sonra Maliye Nazırlığına (1840), 1861 yılında Rüsûmat Emanetine bağlanmıştı. Daha sonra Osmanlı Devlet borçlarının düzenlenmesi amacıyla 1879 yılında kurulan Rusûmât-ı Sitte ve son olarak 1881'de Duyûn-ı Umûmiye idaresi altına girmişti (Çelik, 2022; Yılmaz, 2012). Duyûn-ı Umûmiye için planlanan gelirler içinde en önemlisi tütün gelirleriydi. Bu yeni uygulamalarla tütün geliri de artış göstermişti. Rusûmât-ı Sitte idaresinde tütünden yarım milyon liradan fazla gelir elde edilmiş, Duyûn-ı Umûmiye ise bir yıldan az sürede bu miktarı %8 arttırmıştı. Durum böyle olunca daha iyi bir idareyle daha fazla kar edilebileceği düşüncesiyle Reji şirketi kurularak tütün inhisarını devraldı (Altunsoy, 2022).

Reji ile birlikte tütünün üretilmesi, işlenmesi, depolanması, pazarlanması ve ardından tüketimi, bu şirketin kurucuları olan Osmanlı Bankası, Bleichroder Bankası (Alman) ve Credit Anstalt (Avusturyalı) gruplarının denetimine girmiştir. Tütün üreticileri Reji'nin faaliyete geçmesi ile birlikte birdenbire kendilerini, daha katı kural ve uygulamalarla vergi toplayan geçim kaynaklarını denetleyen yabancı bir şirkete karşı sorumlu bulmuştu (Dığıroğlu, 2014). Böylelikle Reji, tütünün üretimi ve fiyatlandırmasında tekel olmuştu. Bu durum tütüne genellikle düşük fiyat verip yüksek fiyatla satan Reji'ye bakış açısını olumsuz yönde etkilemişti. Ruhsatname konusunda zorluk çıkarılması, üreticiye yeterli ambar ve depo tesis edilmemesi ve kalitesiz ürün satışı Reji'nin diğer menfi uygulamalarıydı (Altunsoy, 2022). Tütün tekelinin Reji'ye geçmesinden sonra daha önce hiç görülmemiş seviyede kaçakçılık faaliyeti gözlenmeye başlanmış ve hayatını idame ettirmek isteyen üreticiler için kaçakçılık adeta bir zorunluluk halini almıştı (Bozpinar ve Teoman, 2023).

Reji idaresinin tütün üreticisi ve tüccarı üzerindeki baskı ve denetimi de artmıştı. Tütün üzerinde neredeyse tüm yetkileri eline almasına rağmen Reji'nin ihmalkar tavrı ve bölgenin özel durumlarını dikkate almaması Şemdinli'de önemli sorunları da beraberinde getirmişti. Hakkari Valisi Ethem Bey, Dahiliye Nezaretine 18 Ekim 1885'te yazdığı tahriratta, Şemdinli kazası ahalisi tütünlerinin Reji idaresi tarafından satın alınmasının geciktirildiğini ve ambarlarda bekleterek ihraç edilmesine engel olduğunu bildirmişti. Bu yazıya göre Şemdinli tütünleri ancak İran'da sarf olunan bir mahsuldü ve bu anlamda Reji'nin işine pek de yaramadığından Reji'nin satın almak yolunu izlemediği belirtilmişti. İran'da Şemdinli tütününün kıyyesi 4 ila 8 kuruş arasında satılmaktaydı. Ancak idare her kıyyesi için 8 kuruş mürüriye istemekteydi. Buna göre ahali zarar etmekteydi. Ahalinin tütünden başka bir geçim kaynağı bulunmadığından daha önce uygulandığı gibi bargir yüküne (102,5-141 kg.) yirmişer, merkep yüküne (60-80 kg.) onar kuruş mürüriye alınmasına tekrar müsaade edilmesi talep edilmişti. Vali bey bu durumun acilen düzeltilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

Yüksek vergi uygulaması devam ettirilince, Hakkari valiliğinden Maliye Nezaretine de zaten İran'da kıyyesi 4 ila 8 kuruş arasında satılan tütünden kıyyesine 8 mürüriye resmi istenmesinin ahaliyi perişan edeceği bildirilmişti. Buna karşın Hakkari vilayet meclis idaresi en azından bir bargir yükünden yirmişer, merkep yükünden onar kuruş vergi alınmasını talep etmişti (15 Haziran 1886) (BOA, DH.MKT, 1351/6).

Dahiliye Nezaretinden Van vilayetine yazılan 30 Ağustos 1913 tarihli tahrirata göre tütünün her 32 kıyyesinden bir lira alınmak üzere beş yüz lira duhan mürüriye resmi ile iltizama verilmekteydi. Toplam duhan resmi ise 2 bin lira idi. Ancak Sirta adlı mültezim, kendisi için 6 Mecidiye daha vergi ekleyerek toplamaktaydı. Bu durum kendi haddini aştığını gösterdiği gibi tütün üretimine de zarar

vermekteydi. Buna karşın İngiliz tebasından birinin daha fazla bedel vererek iltizam teşebbüsünde bulunduğu da bilindiğinden, üreticiyi zor durumda bırakan ve kamu zararına sebep olan Sirta ve önereceği kimselere müruriye resminin ihale edilmemesi Seyyid Abdülkadir Efendi tarafından bildirilmişti (BOA, DH.İD, 54/63-1).

Van Valisi Tahsin Bey, 26 Eylül 1913 tarihli telgrafında Dâhiliye Nezaretine, tütün müruriyesinin affını; buna imkan yoksa 1.200 Lira peşin ve 1.000 Lirası 3 ay sonra ödenmek şartıyla geçen seneki bedelle ihale edilmesini Şemdinli kazasındaki 30 karyenin ihtiyar heyeti tarafından talep edildiğini bildirmişti. Vali Bey bu müracaattan önce kendisinin de durumu açıklayarak kararın acilen bildirilmesini istemişti. Ona göre bu konunun çözülmesi büyük önem arz etmekteydi. Dahiliye Nezaretinden 26 Ekim 1913'te verilen cevapta da tütün müruriyesinin peşin olmak şartıyla geçen seneki bedelle ihtiyar heyetine ihale edilmesinin Reji Genel Müdürlüğünden mahalli Reji idaresine tebliğ kılındığını bildirmişti (BOA.DH.İD, 196/3-1).

Van Valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine 4 Ekim 1913 tarihli tahriratla Şemdinli ve Gevar kazalarının tütün müruriyesinden büyük zararlar gördüğünü bildirmişti. Buna göre önceki yıllarda 2-3 yüz liraya tekabül eden bu vergi, Seyyid Taha ve Şeyh Abdülkadir arasındaki rekabetten dolayı 2 bin liraya kadar çıkmıştı. Böylelikle iki kişi kazanacak diye ahali mahvolmuştu. Vali Bey, bu sıkıntıyı yaşamamak için verginin artık ahalinin kendilerine ihale edilmesini dilediğini; ayrıca daha önce Meclis-i Mebusan'da Cavid Bey'in bir konuşmasında söz konusu verginin af edilebileceğini duyduğunu da ekleyerek, Şeyh Abdülkadir'in gelirlerinden mahrum kalacağı için buna engel olduğunu da belirtmişti. Yine Seyyid Taha'nın kazandığı bu para ile Osmanlı idaresine karşı silah dahi kullandığını, bu vergi kaldırılırsa iki kaza ahalisinin hükümete sadakatinin ve hizmetinin artacağını, bir senedir devam eden cinayetler ve bunları önlemek için görevlendirilen müfrezenin masrafından da kurtulabileceğini eklemişti (BOA, DH.İD, 148/13-3-5). Bu bahislerden hareketle müzayedeyi tehir ettirdiğini, söz konusu vergi affı mümkün olamayacaksa en azından Reji tarafından emaneten idaresi emrine verilmesini beklediğini bildirmişti (BOA, DH.İD, 148/13-3). Duhan müruriye resminin affına gerekçe olarak da Tunus, Sisam, Rumeli-i Şarkî, Mora gibi yerlere ihraç edilen tütünlerden alınan reftiye'nin tenzili gösterilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-3-1).

Maliye Nazırı Cavid Bey tarafından 7 Ekim 1913'te (yukarıdaki 4 Ekim 1913 tarihli tahrirata) verilen cevap dikkate alındığında tütünde bandrol usulü Bağdat, Basra ve Musul vilayetleriyle Mardin sancağında ve Van vilayeti dahilinde Şemdinli kazasında uygulanamadığından ötürü dahili tüketim için buralarda eskiden olduğu gibi müruriye resminin alınmasıyla yetinilmişti. Ancak Reji şirketinin tesis edilmesinden sonra Reji şartnamesinin 11. Maddesi hükmü uyarınca tütün imali ve alışverişi konusunda hak sahibi kılınan Reji idaresi Cebel-i Lübnan ve Girit haricindeki yerlerde müruriye resmini toplamaya devam etmiştir. Ülke dâhilinde sarf olunan tütünlerin her kilosundan alınan müruriye resmi 5 kuruştan ibaretti. İran, Mısır, Sisam ve Tunus'a ihraç edilen tütünden alınan vergi reftiye resmiydi ve müruriye resmi ile münasebeti yoktu. Bunların yanında Şemdinli kazasından gelen tütün aşarı ile müruriye resminin müzayedesi hakkındaki şikâyet ve talep yazısı üzerine bu resimlerin ahaliye ihale edilmesi Hazine tarafından uygun görüldüğü gibi konu Reji idaresine de yazılmıştı. Ancak Reji komiserliğinden alınan cevap tezkiresinde, vergi tahsilatının usul dairesince yapıldığı aykırı bir durum olmadığı cevabı alınmıştı. Diğer taraftan mültezimlerin yolsuzluk yaptıkları anlaşılmış olduğundan ve Reji idaresinin buradan her sene elde ettiği gelirin ehemmiyetsiz bir tutar olmasından dolayı aşar ve müruriye resminin önceki yıllarda yapıldığı gibi teslis ve tahmis suretiyle tahsil etmesi umulduğu Reji komiserliğine yazılmıştı (BOA, DH.İD, 148/13-3-7).

Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yukarıdaki talepler 13 Ekim 1914 tarihli yazıyla bildirildiği gibi Şemdinli'de bir Reji memuriyeti tesis edilmedikçe sorunların devam edeceği belirtilmişti. Belgede ayrıca mültezim şeyhlerin tütün üreten ahaliyi zarara uğratmasının önüne geçilebilmesi için en azından bir önceki sene gibi vergilerin muhtarlara veya diğer taliplilerine peşin bedelle ihale edilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, DH.İD, 148/13-56).

Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine yazılan tahriratta ise Şemdinli'de üretilen tarım ürünlerinden alınacak öşür ile ilgili olarak toplanacak tutarın toplamda pek kayda değer olmamasına

rağmen vergi affı sağlanırsa tarım alanlarının artması gibi bir fayda sağlayacağını, tütünden alınan müruriye resminin lağvedilmesi ile toplamda az bir miktar olan vergi burada af edilirse Şemdinli ve civar ahalisinin zira'i hayatı ve geçimine büyük katkısı olacağını bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-30).

Vali Tahsin Bey'in ifadesine göre müruriye resmi olmazsa tütünün doğrudan İran'a gidebilecekti. 10 saat mesafedeki Urumiye'de Şemdinli tütünü 3-4 kat daha fazla kazanç sağlayabilirdi. İran'da 60 tümene satılan tütün dâhilde ancak 15 tümene satılabilmekteydi. Müruriye resmi lağvedilirse İran'da daha fazla fiyata satılan tütünden daha fazla kâr edilebilecek ve bu sayede alınmayan müruriye resmi yerine öşür miktarı artarak eksik kalan kısım telafi edebilecekti (BOA, DH.İD, 148/13-20). Van Valisi Tahsin Bey 30 Kasım'da ayrıca vergi affı gelmedikçe Şemdinli tütün üreticilerinin müruriye resmini peşin ödeme konusunda zor durumda ve çaresiz kaldıklarını bildirmişti. Bununla birlikte bu güçlüğün devam etmesi durumunda tütünlerin vergi ödemeksizin kaçak yollarla İran'a çıkarılmasına da sebep olacağını eklemişti (BOA, DH.İD, 148/13-24).

Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilmiş olan 23 Aralık 1913 tarihli tezkirede, İran hudut kapılarında mültezimlerin adeta "kat'i tarik" yani yol kesicilik yaptıkları belirtilmişti. Buna göre İran'a gönderilen tütünlerden müruriye resmi adı altında mültezim adamlarının fazladan tahsilat yaptıkları şikayetleri alınmaktaydı. Aslında Mısır ve İran'a ihraç edilen yüksek kalite boğça türü dışında kalan âdi tütünlerden reftiye alınmaması Meclis-i Mebusan tarafından kararlaştırılmıştı. Hatta Reji ve Duyûn-ı Umûmiye idareleri hesabına bu muafiyetten dolayı senelik 40-50 bin lira indirim de sağlanmıştı. Buna rağmen Şemdinli ve Gevar kazalarından İran'a ihraç edilen tütünlerden mültezim adamlarınca resim tahsilatına devam edilmekteydi. Maliye Nezareti tarafından bu kanunsuz tahsilatı gerçekleştirenler ve buna göz yumanlar hakkında kanunî takibat icrası ve bu hukuksuzluğun devam etmesine meydan verilmemesi beklendiği bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-36).

Dahili tüketim için tahsis edilmiş olan müruriye resminin tütün üreticisine zarar vermeden tüketiciden tahsil edilmesi kanundu. Reji idaresinden alınan malumata göre dahili tüketim için tütünden her kilo için 5 kuruş müruriye resmi alınmalıydı. Hatta Van vilayetinde öşürden sonra her kiloda 3 kuruş doksan santim oranında olması gerekirken bu miktarın Hakkari'de 2 liraya kadar çıkabildiği anlaşılmıştı. Üreticinin korunması gereğince tüketicilerden, nakliyatçı ve tüccardan alınması beklenen verginin üreticiye yansıtılması ahaliye zulüm anlamına gelmekteydi. Yüksek kalitedeki âlâ ürün olan boğça tütünlerden reftiye alınmasına müsaade edilmişti. Ancak Şemdinli'de boğça türünde tütün üretimi yapılmamaktaydı. Sonuç olarak kanuna aykırı şekilde ahaliden müruriye resmi alanların kanuni takibata alınması gereği Vilayet'e bildirilmesi gereği Dahiliye Nezaretine bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-36).

Vergi konusundaki sorunların çözülememesinin önemli bir sebebi Şemdinli'de bir Reji idaresinin bulunmamasıydı. Bu durumda resimler mültezimlere ihale edilmekte ve onlara keyfi hareket etme fırsatı vermekteydi (BOA, DH.İD, 148/13-34). Reji de uzaktan idare konusunda şu açıklamayı yapmıştı (5 Kasım 1913):

"…idarece Şemdinan gibi uzak bir kıtaya bir memûr-ı muvakkat izâmı için bile müşkülâta tesâdüf olunmak hasebiyle oralarda şimdiye kadar idarece teşkilât icrâsı mümkün olamadığı gibi havâle-i mezkûreden tedarik edilecek memurlar suret-i cedide tahtı teftişte bulundurulamayarak suistimâlâta meydan verilmiş olacağından herhalde ihale usulünün bu mahzurdan sâlim bulunduğu iş'ar olunmakla…" (BOA, DH.İD, 148/13-10.).

Anlaşılan bu müruriye resmi hakkındaki belirsizlik Reji idaresinin de menfaatineydi. Hakkari mutasarrıfı ve Şemdinli kaymakamının yazışmalarından da anlaşıldığı kadarıyla Şemdinli tütünlerinden alınan müruriye resmi adıyla ve aşar ile birlikte tahsil edilmekteydi. Her sene Reji idaresi tarafından öşürle beraber mültezimlere ihale edilmekteydi. %12 aşardan sonra her kilo tütünden 3 kuruş 90 santim müruriye alınması şart koşulmuştu. Bu resmin lağvı ile ilgili açık bir madde ve geçerlilik tarihi ile ilgili olarak ne mahalli idare ne de Reji, ahaliye kesin bilgi vermemekteydi. Van valisi 1 Aralık 1913 tarihli

telgrafla konu hakkında hem bilgilendirilmek hem de verginin artık verilmemesi ile ilgili bir resmî yazının tarafına verilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmişti (BOA, DH.İD, 148/13-34).

Tartışma ve Sonuç

Tütün, dünya sathında yaygın tarım ve ticareti yapılan bir ürün olması hem de ticari getirisi yüksek olmasından dolayı tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de geniş alanda tütün tarımı yapılmış ve önemli bir ticari meta ve geçim kaynağı durumuna gelmiştir. Bu öneminden ötürü Osmanlı tütün tarihi ile ilgili araştırmalar yapılmış ve akademik yayımlar yapılmıştır.

Osmanlı topraklarında tütün tarımı yapılan yerlerden biri de Şemdinli olmuştur. Tütün tarihi ile ilgili yapılmış akademik çalışmalar öncelikle sayısal olarak ekim ve hasatın dolayısıyla mali etkisinin daha yüksek olduğu bölgeler hakkında yapılmıştır. Şemdinli'deki tütüncülük faaliyetleri, sayısal olarak ülke ekonomisine etkisi düşük olduğundan pek dikkate alınmamıştır. Ancak sınırdaki stratejik önemi, ahalinin en önemli geçim kaynağı olması ve arşivde konuyla ilgili belgeler. Şemdinlide tütüncülük faaliyetlerinin irdelenmeye değer bir konu olduğunu göstermektedir.

Şemdinli'nin arazi yapısının hayvancılık ve tarımsal üretim için dezavantajlı olması; ticaret yollarına da uzak bir konumda olması ahaliyi tütüncülüğe yöneltmiştir. Bu yönelime etki eden en önemli sebep ise tütünün diğer tarım ürünlerine oranla daha verimli olması ve getirisinin de daha tatmin edici bulunması olmuştur. Zamanla burada tarım ve ticaretin vazgeçilmezi olarak hem çiftçi hem de tüccarlar için en önemli geçim kaynağı durumuna gelmiştir.

Osmanlı topraklarında yetiştirilen tütünler hem tütün bitkisinin türü hem de kurutulması ve kıyılmasında ortaya çıkan tat-aroma farklılıklarından dolayı farklı ülkelerden alıcı bulmuştur. Bahsedilen sebepler ve ulaşım imkânlarının, coğrafi yakınlığın da etkisiyle Şemdinli tütünü İran tarafından rağbet görmüş ve neredeyse tamamı buraya ihraç edilmiştir. Burada üretilen tütünü kimi zaman Şemdinli tüccarı İran'a götürerek satmış kimi zaman da İranlı tüccarlar Şemdinli'ye gelerek satın almışlardır. Ancak en önemli geçim kaynağı olmasına rağmen tarımı yaygınlaşmış ancak ticareti, belirli kişi ve aşiretlerin tekeli haline gelmiştir. Bu kişi ve aşiretlerin arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür.

Getirisi yüksek bir ürün olarak tütün, vergi gelirlerini de arttırarak devlet bütçesine önemli bir katkı sunmaktaydı. Şemdinli tütününün vergisinin tahsilatına gelince ele aldığımız tarih aralığında tütün çiftçisi ve tüccarlarından vergi tahsilatı yapmak tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Bu da Osmanlı merkez ve taşra yöneticilerini meşgul eden bir konu olmuştur. Vergi konusunda tütüncüler sıkıştırıldıklarında merkeze uzak ve sınırda olmayı ayrıca ulaşım güçlüklerini kendi menfaatlerine çevirerek tütünleri vergilendirmeden sınır dışına çıkarmış ve İran'a kaçmışlardır.

Vergi tahsilatında yaşanan problemlerden biri de geçmişten gelen esnek yönetim anlayışı olmuştur. Osmanlı topraklarına katıldığı XVI. yüzyıldan itibaren nispeten daha serbest bir yönetim uygulanan yörede merkezileşme çabaları, asayiş meseleleri ve İran ilişkileriyle de ilişkili olduğu görülmüştür. Öncelikle Şemdinli ahalisi XIX. yüzyıla kadar kendi kurallarıyla daha serbest bir ortamda yaşamış ancak bu serbestisi elinden alınınca ahali ve devlet ilişkilerinde sorunlar ortaya çıkmıştır. Kaybedilen serbestlik ortamıyla birlikte bölgedeki gelirleri ve nüfuzunu kaybeden şeyh ve aşiret reislerinin de direnç göstermesi ve kışkırtmasıyla vergi tahsilatı istenilen düzeye getirilememiştir. Bununla birlikte vergi tahsilatıyla ortaya çıkan asayiş sorunları ahalinin geçim kaynaklarına da yani tütüncülüğe de zarar vermiş ve ahali büyük maddî zorunluluklarla karşı karşıya kalmıştır. Her ne sebeple olursa olsun merkez ve taşra yöneticileri, ahalinin geçimlerini sağlaması konusunda yanlarında olmuş ve vergi tahsilatı konusunda esnek davranılmıştır.

Vergi tahsilatı ile ilgili sorunların çözümü için merkez ve taşra yöneticileri zaman zaman yöredeki aşiret reisleri ve dini liderlerle işbirliği yapmıştır. Bunlar bazen arabuluculuk görevi üstlenmiş bazen de kendi oluşturdukları silahlı birliklerle ortama dâhil olarak asayişin sağlanmasında katkı sunmuştur. Bu da göstermiştir ki merkezileşme konusu kâğıt üstünde halledilmiş kabul edilse de bölgede hala eski

yöntemlerin devam ettirilmesi bir gereklilik olarak görülmüş ve bunlardan istifade edilmesinden kaçınılmamıştır.

Tütün için hesaplanan vergi miktarı düşük olmasına rağmen ahalinin daire'i itaata alınması yani devlet gücünü ve kurallarını tanıması ve uygulaması amaçlanmıştır. Ancak zaman zaman devletin bölgedeki ihmalleri sebebiyle her sıkıştırıldıklarında şımarık hareketlere devam ederek yereldeki görevlileri endişeye sevk etmiş hatta büyüyen direnişler isyan seviyesine gelmesin diye askerî güç kullanılması dahi düşünülmüştür. Askeri güç kullanıldığına dair bir bilgi yoktur. Ancak zaman zaman ahalinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar birçok kişinin ölümüyle sonuçlanan silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Hatta bunlardan bazıları devlet güçlerine karşı silah kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Vergi tahsilatı konusunda sürekli sorun çıkaran tütün çiftçi ve tüccarı Reji idaresi gelinceye kadar tutumlarında ısrarcı olmuş ve beklenen adımları atmamıştır. Tüm bu yukarıdaki etkenler düşünüldüğünde Reji idaresi kuruluncaya kadar devletin Şemdinli ahalisine ve özellikle tütün üretici ve tüccarlarına vergi konusunda fazla baskı yapmadığı görülmektedir. Bunun bir sebebi de hükümetin yereldeki temsilcileri olan vali ve mutasarrıfların yazışmalarından anlaşılmaktadır. Buna göre halkın maddi durumu pek de iyi değildir ve esas geçim kaynakları tütündür. Hükümet bu durumu göze alarak ve ahaliyi de devlete karşı ayaklanmasını önlemek için vergi toplamadaki sorunlara çoğunlukla göz yummuştur. Bu yaklaşım ayrıca Şemdinli'nin sınır bölgesinde, Van'ın kalesi kabul edilen stratejik bir noktada olması ve İran'a karşı alınan bir tedbir olarak da görülebilir.

Devletin Şemdinli ahalisi ve tütün ile geçinenlere karşı yumuşak tavrı Reji idaresinin kurulmasıyla değişmiş, artık ahali daha disiplinli ve duygusallığa yer vermeyen bir muameleyle karşılaşmıştır. Öyle ki bu yeni düzen onların eski tutumlarını devam ettirmekte ısrar etmesine dolayısıyla büyük sorunlar yaşamalarına ve geçimlerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Rejinin bu sert tavrına karşı bölgedeki devlet yetkilileri halkın yanında olma tutumlarını devam ettirmiş ve tam anlamıyla ahalinin çıkarına olumlu sonuçlanması her zaman mümkün olmasa da merkez de ahalinin taleplerini uygun bularak desteğini ellerinden geldikçe sürdürmüştür.

Reji insanların geçimini hesaba katmadan elde edeceği gelirin peşine düşmüştür. Böylece en önemli gelir kaynağı ile ilgili yaşadıkları sıkıntılar merkeze uzak zorlu bir coğrafyada ve sınırda olan Şemdinli'de İran'a meyli arttırdığı gibi devletle olan ilişkilerinin de bozulmasına sebep olmuştur. Reji idaresi sonrasında tütün ile geçimini sağlayanlar için durum daha da zorlaşmıştır. Yerel yöneticiler bölge halkının en önemli geçim kaynağı olan tütün ile ilgili uygulamalarda daha esnek ve teşvik edici davranmalarına rağmen Reji, uygulamalarıyla bu esnekliğe müsaade etmemiş ve daha zorlayıcı bir tavır sergilemiştir. Anlaşılan Reji idaresi çok da karlı olmayan bu bölgeye yatırım yapmak ve personel çalıştırmaya pek sıcak bakmasa da müdahale etmekten ve işleri güçleştirmekten de geri durmamıştır.

Vergi tahsilatı ile ilgili süreç devletin esnek ve ihmalkâr tavır sergilediği dönemlerde ahalinin de devletle olan ilişkisinde şımarıklığa neden olduğu gibi yine ahalinin bu dönemlerde belirli kişi ve grupların baskısı altında mağdur edilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan yöneticilerin bölgenin ihtiyaçlarını anlayarak daha disiplinli olduğu ve kontrolü ele aldıkları zamanlarda ahalinin de daha itaatkâr bir tutum sergilediği görülmüştür. Öyle ki Reji'nin baskıcı uygulamaları bile istenildiğinde kontrolün ele alınabileceğini göstermiştir. Devlet ve ahali için ortak bir düşman gibi hareket eden Reji idaresi ve uygulamalarına karşı neredeyse birlik olma tavrı geliştirilmiştir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci Yazar % 100 (Tek yazarlı çalışma).

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmamızda herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığından etik kurul onayına gerek yoktur.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışmamız bir araştırma makalesidir. Burada Şemdinli'deki tütünle ilgili faaliyetler analiz edilmektedir. Osmanlı arşivine dayanan orijinal belgeler ana kaynaklardır. Ulaşabildiğimiz kaynakların verdiği bilgiler kapsamında konu 1863-1914 yılları arasında sınırlandırılmıştır.

References

Archive sources

Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, Ottoman Archive (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). 2278/170792; 2298/172334; 2322/174144.

Dahiliye İdare (DH.İD). 148/13; 54/63; 196/3.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 1351/6; 36/56.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR). 127/30.

Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR.İM). 86/8.

Meclis-i Vala (MVL). 651/73.

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) (A.MKT.MHM). 480/66; 252/64; 280/81; 271/3.

Şura-yı Devlet (ŞD). 563/22; 563/3.

Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu (TMIK.M). 145/18.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV). 226/5.

Official publications

Düstur. (1290). 1. Tertip, Vol. 2., Matbaa'i Amire.

Millet Meclisi. (05.05.1965). *Tutanak Dergisi*. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1977). *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii.*

Van Vilayet Salnamesi. (1315). Birinci Defa, Matbaa'i Vilayet.

Books and articles

Aksın, A. & Demir, K. (2019). Bitlis ve çevresinde tütün ziraatı (1883-1910). *Tarihî ve kültürel yönleriyle Bitlis,* (vol. II). 499-514.

Altunsoy, B. (2022). *Osmanlı'da tütün kaçakçılığı reji kolcuları ve uygulamaları.* Selenge Yayınları.

Bilir, N., Çakır, B., Dağlı, E., Ergüder, T., & Önder, Z. (2010). *Türkiye'de tütün kontrolü politikaları*. Dünya Sağlık Örgütü Yayını.

Bozpınar, C. & Teoman, Ö. (2023). History of Ottoman tobacco sector from the perspective of economic mindset. *Fiscaoeconomia*, *7*(1), 483-507. https://doi.org/10.25295/fsecon.1190164

Burns, E. (2007). *The Smoke of the gods*. Temple University Press.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat döneminde anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik durumu*. TTK Yayınevi.

Çelik, B. (2022). Osmanlı gümrüklerinde 19. yüzyıl son döneminde yapılan reformlar ve yabancı uzmanlar. *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Eylül 2018) Kongreye Sunulan Bildiriler* (vol. III, Ed. S. Nurdan– M. Özler). 173-211.

Darkot, B. (1979). Şemdinan. *İA* (vol. XI). MEB Yayını.

Demir, K. (2019). Tobacco agriculture and Reji company in the period of the ii. meşrutiyet (constituonalism) in the Ottoman press. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, *22*(41), 419-446. https://doi.org/10.31795/baunsobed.580791

Demir, C. & Sönmez, Y. (2021). Socio-economic reflections of tobacco agriculture in the Sinop sanjak (1839-1923). *History Studies*, *13*(2), 471-495. https://doi.org/10.9737/hist.2021.997

Dığıroğlu, F. (2014). A forgetten field in the economy of salonica: Tobacca production and trade, and the regie (1883-1912). *The Journal of Ottoman Studies*, *43*, 227-272. https://doi.org/10.18589/oa.130674

Gencer, F. (2011). Alteration of the yurtluk-ocaklık system in the process of centralization policies. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *30*, 75-96. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000484

Gencer, F. (2015). Some observations about the hakkâri sanjak at the beginning of the 19th century. *Journal of History School (JOHS)*, *23*, 409-431. http://dx.doi.org/10.14225/Joh769

Genç, M. (2000). İltizam. *DİA* (vol. XXII). 154-158.

Ghatak, A., Chaturvedi, P., Paul, P., Agrawal, G. K., Rakwal, R., Kim, S. T., Weckwerth, W., & Gupta, R. (2017). Proteomics survey of solanaceae family: Current status and challenges ahead. *Journal of Proteomics*, *169*, 41-57. https://doi.org/10.1016/j.jprot.2017.05.016

Goodman, J. (1994). *Tobacco in history: The cultures of dependence*. Routledge.

Gökdemir, O. (1993). XIX. yüzyıl sonunda İzmir ve çevresinde tütün kaçakçılığı. *Journal of Modern Turkish History Studies*, *3*, 323-333.

Güneş, M. (2015). *Osmanlı döneminde vilâyet idaresinin esasları*. Kitabevi Yayınları.

Henningfield, J., Sweanor, D. T., Rose, C. A., & Hilton, M. J. (2024). Smoking. *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/topic/smoking-tobacco

İpşirli, M. & Uzun, M. İ. (1991). Bahâî Mehmed Efendi. *DİA* (vol. IV). 463-464.

Kaplan, Y. (2014). Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdinan ve Nehri. *Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu* (24-26 May 2013). 109-130.

Karabacak, K. (2017). Tobacco agriculture and geographical distribution in Turkey. *Turkish Journal of Geographical Sciences*, *15*(1), 27-48. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000179

Karaçor, Z., Aydın, M., & Kaya, P. H. (2019). Reji tobacco administration as an example of privatization activities in Ottoman Empire. *Nigde Omer Halisdemir University Journal of Social Sciences Institute*, *1*(3), 18-28.

Karagöz, F. G. (2020). The practice of the prohibition of coffeehouses and tobacco consumption in the 17th-century Ottoman Empire in the examples from the register of important affairs and Ayntâb/Antep kadi court. *Hacettepe Law Review*, *2*, 494-554. https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.765820

Kavak, A. (2016). The positive contributions of nehrî lodge- one of the education centers in anatolia- during Ottoman and Russian. *Bingöl University Journal of Theology Faculty*, *3*(6), 103-123.

Keleş, H. (2009). *Salnamelere göre Van ve Bitlis vilayetlerinde dini sosyal yapı* (unpublished master thesis). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, O. (2021). *Doğu serhaddinin kilidi Van*. Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.

Kladchenko, O. V. (2023). "Turkish" tobacco pipes: History of study. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta: Science Journal of Volgograd State University History. Area Studies. International Relations*, *28*(5), 213-224. https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2023.5.17

Küçük, C. & Ertüzün, T. (1994). Düyûn-ı umûmiyye. *DİA* (vol. X). 58-62.

Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı belgelerinin dili.* Kubbealtı Neşriyat.

Kütükoğlu, M. S. (1996). Gümrük. *DİA* (vol. XIV). 263-268.

Mishra, S. & Mishra, M. B. (2013). Tobacco: Its historical, cultural, oral, and periodontal health association. *Journal of International Society of Preventive & Community Dentistry*, *3*(1), 12-13. doi: 10.4103/2231-0762.115708

Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahallî idareleri (1840-1880)*. TTK Yayınları.

Öğün, T. (2010). *Doğu'nun mirlerine son veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve isyanı*. Yeditepe Yayınevi.

Öztürk, H. (2023). An evaluation on the Ottoman foreign debt, tobacco and the activities of the regime administration. *Selcuk University The Journal of Social and Technical Researches*, *22*(1), 54-71. https://dx.doi.org/10.59768/sustad.2023.5

Sadıkoğlu, B. (2021). *Hakkari ilinin beşeri ve ekonomik coğrafyası* (Unpublished PhD Thesis). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı.

Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (vol. II). E Yayınları.

Şemseddin Sami. (1894). *Kâmûsü'l-Âlâm* (vol. IV). Mihran Matbaası.

Şemseddin Sami. (2007). *Kâmûs-ı Türkî.* Çağrı Yayınları.

Şahin, G. & Taşlıgil, N. (2014). Le developpement historique et la dispersion geographique de la cultivation de tabac en Turquie. *Eastern Geographical Review*, *18*(30), (2014), 71-102.

Tuncel, M. (1997). Hakkâri, *DİA*, (vol. XV). 205-207.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi*, (vol. III. 1. Kısım), TTK Yayınları.

Yapıştıran, C. (2013). 19. *yüzyıl ikinci yarısında Bitlis ve tütün* (unpublished master thesis). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, A. (2020). Tobacco agriculture, trading and smoking in 17th century Ottoman geography according to seyahatnâme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, *6*(4), 1025-1040. https://doi.org/10.20322/littera.793649

Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün: Sosyal, siyasî ve ekonomik tahlili (1600-1883)* (unpublished PhD thesis). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yılmaz, F. (2012). Tütün. *DİA* (vol. XLII). 1-4.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

An Investigation into the Relationship between the Social Appearance Anxiety Levels and Healthy Nutritional Attitudes of Individuals going to Fitness Centres

Tahir Volkan Aslan*, Binaz Bozkur**

Abstract: The aim of this study is to determine the relationship between social appearance anxiety and nutritional attitudes and the factors predicting social appearance anxiety.The participants of the study, which was planned as a quantitative and correlational research, consisted of 490 (45.3% female and 54.7% male) adult individuals attending fitness centres. In the study, the 'Attitude Scale on Healthy Nutrition (ASHN)', the 'Social Appearance Anxiety Scale (SAAS)' and a Personal Information Form were used as data collection tools. An SPSS 25.00 package programme was used to analyse the data collected for the study.While correlation analysis was used to determine the relationship between the social appearance anxiety and nutritional attitudes in adults attending fitness centres, hierarchical multiple regression analysis was used to analyse the extent to which social appearance anxiety was predicted by independent variables. As a result of the study, it was observed that there was a moderate and negative relationship between social appearance anxiety and attitudes towards nutrition. Based on these findings, it can be said that demographic variables explain a significant portion of the variance in social appearance anxiety, BMI contribution is limited, and emotional and behavioural factors related to nutrition are strong predictors of social appearance anxiety.

Keywords: Fitness Centres, Sport, Social Appearance Anxiety, Healthy Nutrition.

Fitness Merkezlerine Giden Bireylerin Sosyal Görünüş Kaygı Düzeyleri İle Sağlıklı Beslenme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz: Bu çalışmanın amacı, sosyal görünüş kaygısı ile beslenme tutumları arasındaki ilişkiyi ve sosyal görünüş kaygısını yordayan faktörleri belirlemektir. Nicel ve korelasyonel bir araştırma olarak planlanan çalışmanın katılımcıları, fitness merkezlerine devam eden 490 yetişkin bireyden (45,3% kadın ve 54,7% erkek) oluşmuştur. Çalışmada, veri toplama araçları olarak "Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği (SBİTÖ)", "Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ)" ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Çalışma için toplanan verilerin analizi için SPSS 25.00 paket programı kullanılmıştır. Fitness merkezlerine devam eden yetişkinlerde sosyal görünüş kaygısı ile beslenme tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi kullanılırken, sosyal görünüş kaygısının bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde öngörüldüğünü analiz etmek için hiyerarşik çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, sosyal görünüş kaygısı ile beslenme tutumları arasında orta derecede negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgulara dayanarak, demografik değişkenlerin sosyal görünüş kaygısındaki varyansın önemli bir bölümünü açıkladığı, BKİ'nin katkısının sınırlı olduğu ve beslenmeyle ilgili duygusal ve davranışsal faktörlerin sosyal görünüş kaygısının güçlü yordayıcıları olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Fitness Merkezleri, Spor, Sosyal Görünüş Kaygısı, Sağlıklı Beslenme.

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5839-1927 tahirvolkanaslan@gmail.com
** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCİD: 0000-0002-3821-7489 b.bozkur@mersin.edu.tr
Cite as/ Atıf: Aslan, T. V. & Bozkur, B. (2025). An investigation into the relationship between the social appearance anxiety levels and healthy nutritional attitudes of ındividuals going to fitness centres. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 622-644. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1620413
Received/Geliş: 15 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 12 June/Haziran 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

An individual's physical appearance is a fundamental aspect of human life, shaped by various influences such as genetics, lifestyle choices, and socio-cultural factors. These influences play a crucial role throughout a person's life, affecting both their self-perception and the way others view them (Davis & Arnocky, 2022; Frederick et al., 2016; Trekels & Eggermont, 2017). People who want to maintain their physical appearance go to fitness centres, which are a good option in this sense, and resort to methods such as increasing the duration of physical activity with nutritional programmes and exercise in order to maintain their fitness levels and to have healthier, fit and slender body measurements. Among these methods, physical exercise stands out as a particularly important and controllable factor in maintaining an optimal appearance (Wilson et al., 2014). Engaging in regular physical activity is crucial for improving the body's overall functioning, as it helps to speed up metabolism and enhance blood circulation. The advantages of regular physical activity extend beyond enhancing overall physical health; they also play a crucial role in maintaining skin health, as well as slowing the natural aging process. Engaging in exercise stimulates the regeneration and nourishment of skin cells, which helps maintain a youthful and radiant appearance (Crane et al., 2015; Oizumi et al., 2024). Furthermore, physical activity helps individuals achieve and maintain their ideal body shape by promoting fat loss and stimulating muscle growth. These changes in body composition have a direct impact on improving an individual's physical appearance, making them look leaner and more toned. Beyond physical changes, regular exercise is also associated with a significant boost in self-confidence, as it encourages a more positive and optimistic mindset. It contributes to mental well-being by enhancing feelings of accomplishment and fostering a healthier outlook on life (Hyde et al., 2021; Miles, 2007; O'Brien et al., 2007; Wilson et al., 2014).

The concept of personal image, which has emerged from the past to the present, has become more and more important especially today and has increased the desire to look beautiful on society with the effect of social media (Grogan, 1999). While standardising the body, many cultures determine a thin, slim and beautiful body for women and a muscular, large body for men as ideal. People learn this ideal body perception through media applications and strive to reach it. Their efforts to reach this ideal body may cause deterioration of body perception, eating disorders, shame, guilt and anxiety (Kaya, 2021). In society, the idea that it is considered normal for individuals who do not have a certain body shape and proportion to be excluded by other people has been adopted (Ahıska & Yenal, 2006).

People are generally pleased to interact with individuals who are considered physically attractive and beautiful. Therefore, the effort to appear beautiful and attractive to others is linked to the desire to leave a favourable impression in society. Suppressing these desires, however, results in heightened anxiety levels (Leary & Kowalski, 1995). Researchers refer to this intensified anxiety as 'social appearance anxiety' (Hart et al., 2008).

This type of anxiety is characterized by an individual's concern over how their physical appearance is perceived, especially in relation to features such as body shape, facial structure, height, and weight. There is also a fear that these traits may be negatively judged by others in society (Hart et al., 2008). Essentially, it involves the discomfort and anxiety that arise when a person is evaluated based on their looks, which often includes worries about various physical attributes such as body weight, hair, eye color, skin tone, and body type (Amil & Bozgeyikli, 2015; White & Warren, 2014). Appearance anxiety is considered a subclinical symptom of body dysmorphic disorder (Veale et al., 2003) and shares similarities with general anxiety (Haase et al., 2007). It is recognized as a major factor in social dysfunction, often leading to psychological and interpersonal challenges (Lavell et al., 2014; Mastro et al., 2016). Negative outcomes commonly associated with appearance anxiety include disordered eating habits, feelings of anxiety and depression, concerns over body weight and fitness, eating-related fears, and overall dissatisfaction with one's physical appearance (White & Warren, 2014). These issues are frequently linked to individuals' attitudes and behavior regarding food and nutrition. Since eating habits play a crucial role in shaping one's physical appearance, both positive and negative perceptions of healthy eating are believed to have an impact on social appearance anxiety.

Nutrition is the process by which the body acquires the essential nutrients needed to perform vital functions, such as growth, development, reproduction, life maintenance, and the enhancement of overall quality of life (Baysal et al., 2018). Healthy nutrition entails providing the body with the necessary nutrients in appropriate amounts and at the correct times. When designing a proper nutritional plan, it is essential to take into account factors such as age, gender, activity level, health status, and personal requirements (Ünsal, 2019). A person's views and attitudes in regard to their own body can have a profound impact on their social interactions, emotional health, and overall ability to socialize. Moreover, the nutrition-related attitudes individuals adopt also affect their concerns about appearance. For instance, those who embrace healthy eating as a lifestyle may feel they have greater control over their physical appearance, potentially alleviating anxiety related to negative evaluations. Conversely, negative attitudes towards healthy eating or challenges in maintaining proper nutrition can increase worries about not meeting an ideal body standard, contributing to a heightened social appearance anxiety.

Adopting healthy nutritional habits is essential for both personal and public health, as it highlights the importance of making informed, balanced choices regarding food and beverages to enhance physical and mental well-being (Elmadfa & Meyer, 2010). Nutritional practices are critical factors influencing health and can be shaped by elements such as family dynamics, social surroundings, lifestyle choices, and cultural influences (Croll et al., 2001). Encouraging healthy eating patterns and other positive behavior is vital for protecting public health and preventing diseases. In the modern, interconnected world, improving one's quality of life necessitates a focus on nutrition and the incorporation of healthy eating habits into daily life. The overall health of individuals within a society is closely linked to the community's social and economic development. A healthy life is grounded in a diet that is balanced, sufficient, and nutritious (Özenoğlu, 2016; T.R. Ministry of Health, 2016). While an individual's personal views on their physical appearance are important, the way others perceive them and the feedback they receive are just as significant. People often seek to make a favorable impression by aligning their behavior with the socio-cultural expectations of their environment. In today's society, physical appearance is increasingly emphasized across different age groups, and the tendency to evaluate individuals based on specific standards has become a prominent cultural trend.

Aim

This study aims to explore the relationship between social appearance anxiety and eating behavior, as well as the various factors that influence social appearance anxiety. In this context, the research explores the potential influence of demographic factors such as gender, marital status, and educational level, as well as body mass index (BMI) and different nutrition-related aspects. These aspects include nutritional knowledge, emotional attitudes toward food, healthy eating behavior, and the avoidance of unhealthy eating habits, on social appearance anxiety.

Method

This research was designed as a quantitative and correlational study focused on identifying the factors that influence social appearance anxiety. In this study, social appearance anxiety serves as the dependent variable, with gender, educational level, body mass index (BMI), marital status, and attitudes toward nutrition as the independent variables.

The Participants

The participants of this study were adults who attended fitness centers. In order to determine the necessary sample size for conducting a hierarchical multiple regression analysis, an 'a priori' power analysis was performed. This analysis considered eight predictor variables, a power level of .95, and a significance level of .05 for the total R^2 value. The calculation was carried out using G*Power software

(Faul et al., 2007). The results indicate that a minimum sample size of 160 participants would be needed to identify a moderate effect size ($f^2 = .15$; Cohen, 1988). With this in mind, the total sample of 490 participants used in the study was deemed sufficient to ensure the reliability of the results.The inclusion criteria for the study specified that participants should be over 18 years old, actively attending fitness centers, and free from physical disabilities. Those who did not meet these criteria were excluded from the research. Descriptive information about the participants is presented in Table 1.

Table 1. Frequency and Percentage Distributions of the Demographic Information of the Research Group Group

Variables		
Gender	**n**	**%**
Female	222	45.3
Male	268	54.7
Educational level	**n**	**%**
High School	200	40.8
University and over	290	59.2
Marital Status	**n**	**%**
Married	182	37.1
Single	308	62.9
Age	**n**	**%**
18-24 years	120	24.5
25-34 years	192	39.2
35-44 years	134	27.3
45 years and over	44	9.0
BMI	**n**	**%**
Underweight and normal	302	61.6
Overweight and obese	188	38.4

Table 1 displays the demographic breakdown of the participants in the study group. Analyzing the data in the table reveals that the male participants, single individuals, and those with university-level or higher education degrees are more prevalent. While the participants represent a broad age range, the number of individuals aged forty-five and above is relatively lower. Examining the participants' body mass index distribution shows that most fall into the underweight and normal weight categories, although a notable portion is classified as overweight or obese.

Data Collection

The data for the research were collected through direct, face-to-face interactions with the participants. A Personal Information Form created by the researchers, along with two different measurement instruments, were used for data collection. Permission to use these tools was obtained from their developers. A brief overview of the measurement instruments is provided below.

Personal Information Form

The personal information form, created by the researchers, contained various questions aimed at gathering demographic details, such as the participants' gender, age, height, weight, educational level, and marital status, to provide a comprehensive understanding of the sample group.

The Attitude Scale on Healthy Nutrition (ASHN)

The Attitude Scale on Healthy Nutrition (ASHN), utilized in this research and originally developed by Tekkurşun Demir and Cicioğlu (2019), comprises twenty-one items divided into four distinct factors. These factors are identified as Knowledge About Nutrition, Emotion Toward Nutrition, Positive Nutrition, and Unhealthy Nutrition. Items one through five represent the Knowledge About Nutrition factor; items six through eleven pertain to Emotion Toward Nutrition; items twelve through sixteen correspond to Positive Nutrition; and items seventeen through twenty-one relate to Unhealthy Nutrition. Responses to the scale's positive items were rated using a 5-point Likert scale ranging from 'Strongly Disagree' to 'Strongly Agree'. Positive attitude items were scored from one to five, while negative attitude items were reverse-scored, ranging from five to one. In the original validation study, the internal consistency coefficients were reported as .90 for Knowledge About Nutrition, .84 for Emotion Toward Nutrition, .75 for Positive Nutrition, and .83 for Unhealthy Nutrition. In the current study, these coefficients were calculated as .94, .87, .83, and .89, respectively.

The Social Appearance Anxiety Scale (SAAS)

The Social Appearance Anxiety Scale (SAAS): In this study, the Social Appearance Anxiety Scale (SAAS) was used to determine the level of social appearance anxiety among the research participants. Developed by Hart et al. (2008) and adapted into Turkish by Doğan (2010), the SAAS is a measurement tool consisting of sixteen items and offering a 5-point Likert-type scale. The first item is reverse coded. This scale, which measures social appearance anxiety in a unidimensional manner, indicates higher levels of anxiety with higher scores. In the adaptation study by Doğan (2010), the internal consistency coefficient was calculated as .93. In this study, the internal consistency coefficient of the scale was found to be .92.

Data Analysis

The data gathered for this study were analyzed using a SPSS 25.00 statistical software package. Initially, the normality assumption was examined to determine whether the data were appropriate for further statistical analysis. The skewness and kurtosis values for all the measurements were found to be within the acceptable range of ±2, indicating a normal distribution (George & Mallery, 2003; see Table 2). A Pearson's Product-Moment Correlation Coefficient was applied to examine the relationships among the continuous variables. Additionally, a hierarchical multiple regression analysis was performed to evaluate the predictive power of the independent variables on social appearance anxiety. Before performing the regression analysis, the assumptions for its validity were checked. To address potential multicollinearity concerns, several criteria were examined: correlation coefficients between the variables were kept below .80; the Durbin-Watson statistic was close to two to confirm the independence of errors (Field, 2009); and the Variance Inflation Factor (VIF) values remained under 10, with tolerance values above .10 (Hair et al., 2014). The results reveal that the data was linear, there were no multicollinearity problems (VIF: 2.53 - 1.14; Tolerance: .87 - .41), and the errors were independent (Durbin-Watson: 1.90). These results confirm that the assumptions for the regression analysis were met, and that no issues with multicollinearity or residuals were present. The order in which the independent variables were entered into the regression model was predetermined based on the research questions.

Findings

The results of the correlation analyses and the descriptive statistics performed to determine the relationships between social appearance anxiety and nutritional attitudes were calculated and are shown in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics, Correlations, Skewness and Kurtosis (n = 490)

Variables	x̄	Sd.	1	2	3	4	5	Skewness	Kurtosis
1.Social Appearance Anxiety	2.08	0.88	-					.82	-.58
2.Knowledge towards Nutrition	3.84	1.07	-.49**	-				-.72	-.31
3.Emotion towards Nutrition	3.04	1.14	-.53**	.54**	-			.03	-1.03
4.Positive Nutrition	3.54	1.01	-.38**	.63**	.45**	-		-.37	-.62
5.Unhealthy Nutrition	3.66	1.16	.-58**	.63**	.70**	.49**	-	-.53	-.95

Table 2 highlights the main findings concerning the connections between social appearance anxiety and several of the other variables. Notably, the analysis reveals significant negative correlations between social appearance anxiety and the sub-dimensions of attitudes toward nutrition. The strongest correlation was observed with the avoidance of unhealthy nutrition (r = -0.58, $p < .01$), followed by emotional attitudes toward nutrition (r = -0.53, $p < .01$), nutritional knowledge (r = -0.49, $p < .01$), and positive nutritional behavior (r = -0.38, $p < .01$). These findings suggest that social appearance anxiety decreases as individuals engage more in avoiding unhealthy nutrition, developing positive feelings about nutrition, improving their nutritional knowledge, and adopting healthier eating practices. To further investigate this relationship, a Hierarchical Regression Analysis was conducted to assess how demographic factors (such as gender, educational level and marital status), BMI, and various nutrition-related aspects (including nutritional knowledge, emotional attitudes, positive nutritional behavior, and avoidance of unhealthy nutrition) predict social appearance anxiety. The detailed results of the analysis are shown in Table 3.

Table 3. The Hierarchical Regression Analysis Results (Social Appearance Anxiety)

Model	Independent Variable	B	Std. Error	B	t	P
1	(Fixed)	1.96	0.08	-	24.96	.00
	Gender	-0.27	0.07	-0.15	-3.85	.00
	Marital Status	-0.15	0.07	-0.08	-2.02	.04
	Educational Level	0.81	0.07	0.46	10.94	.00
2	(Fixed)	1.84	0.08	-	21.85	.00
	Gender	-0.22	0.07	-0.13	-3.08	.00
	Marital Status	-0.12	0.07	-0.07	-1.68	.09
	Educational Level	0.76	0.08	0.43	10.21	.00
	BMI	0.25	0.07	0.14	3.51	.00
3	(Fixed)	3.24	0.20	-	16.63	.00
	Gender	-0.06	0.07	-0.04	-0.89	.38
	Marital Status	-0.11	0.07	-0.06	-1.67	.10
	Educational Level	0.43	0.08	0.24	5.22	.00
	BMI	0.09	0.07	0.05	1.36	.17
	Knowledge about Nutrition	-0.02	0.04	-0.03	-0.46	.65
	Emotion towards Nutrition	-0.11	0.04	-0.15	-2.88	.00
	Positive Nutrition	-0.04	0.04	-0.05	-1.00	.32
	Unhealthy Nutrition	-0.20	0.04	-0.26	-4.93	.00

Note: $p < .05$; 1= Female; 0 = Male; 1= Single; 0= Married; 1= University graduate; 0= High school and below; 1= Obese and overweight; and 0= Normal and underweight.

The results of the hierarchical regression analysis are detailed in Table 3. Various factors, including gender, marital status, education level, BMI, and nutrition-related variables, were examined as predictors of social appearance anxiety. In the first stage of the analysis, demographic variables such as gender, marital status, and education level accounted for 18.3% of the variance in social appearance anxiety (R = .428; $R^2 = .183$, $p < .001$). Among these, educational level stood out as the most significant predictor,

with a strong positive correlation to social appearance anxiety (β = .46, $p < .01$). When BMI was added in the second step, the variance explained by the model increased to 20.5% (R = .452; $\Delta R^2 = .022$, $p < .001$). While this change was statistically significant, the BMI's contribution to predicting social appearance anxiety remained modest (β = .14, p < .001). In the final step, nutrition-related factors, including knowledge about nutrition, emotional attitudes towards food, positive eating behavior, and avoidance of malnutrition, were added. This adjustment raised the explained variance to 36.8% (R = .606; $\Delta R^2 = .163$, $p < .001$). Specifically, emotional attitudes towards nutrition (β = -.15, p = .004) and behavior related to avoiding unhealthy eating (β = -.26, $p < .001$) emerged as strong, significant predictors of social appearance anxiety. However, knowledge of nutrition and positive eating habits did not show a meaningful impact on social appearance anxiety. These findings highlight the importance of demographic factors in understanding social appearance anxiety, but emphasize that emotional and behavioral aspects related to nutrition are even stronger predictors.

Discussion

This research explores the connection between social appearance anxiety and attitudes towards nutrition, as well as how demographic factors, body mass index (BMI), and nutrition-related variables could predict social appearance anxiety. The findings reveal a moderate inverse relationship between social appearance anxiety and attitudes toward nutrition. Additionally, demographic variables accounted for a significant portion of the variance in social appearance anxiety, while the impact of BMI was relatively small. Emotional and behavioral factors linked to nutrition emerged as powerful predictors of social appearance anxiety.

Body dissatisfaction arises when there is a noticeable gap between a person's actual weight and the ideal weight they envision for themselves. This sense of dissatisfaction is often shaped by both positive and negative thoughts and emotions regarding one's physical appearance, significantly contributing to the development of body image concerns (Potter et al., 2004). Studies have shown that for women, the desire to attain a slim physique typically begins at a young age, usually around 9-10 years old, and this desire often becomes more intense as they approach the end of their adolescent years (Bully & Elosua, 2011). Similarly, for men, body dissatisfaction tends to be most pronounced between the ages of eight and seventeen, with a notable peak in this age group (Folk et al., 1993).

Our study identifies significant negative associations between social appearance anxiety and the different sub-dimensions of nutritional attitudes. The strongest correlation was observed with the avoidance of unhealthy nutrition (r = -0.58, $p < .01$), followed by emotion towards nutrition (r = -0.53, p < .01), knowledge about nutrition (r = -0.49, $p < .01$), and positive nutrition (r = -0.38, $p < .01$). This suggests that as individuals improve their avoidance of unhealthy eating behavior, enhance their emotional engagement with nutrition, expand their nutritional knowledge, and adopt more positive attitudes toward healthy eating, their social appearance anxiety tends to diminish. These findings suggest that adopting healthier eating behavior may lead to improvements in both physical and mental health, which in turn alleviates social anxiety. An increase in healthy eating attitudes could help individuals feel more confident about their appearance, boosting self-esteem and reducing sensitivity to external judgments. Previous studies, such as those by Suna et al. (2023) and Çakır and Karaağaç (2021), have similarly shown negative correlations between nutrition-related attitudes and social appearance anxiety, supporting the results of our study. In another study by Üstün (2020), a negative correlation was found between positive nutrition and social physical anxiety. Literature findings support our research results.

One notable finding of this research is that social appearance anxiety was found to be statistically significant in favor of men when analyzed based on gender. Although the existing literature generally suggests that women experience higher levels of social appearance anxiety compared to men (Atik et al., 2015; Brennan et al., 2010; Dönmez, 2018; Erdemir et al., 2013; Yıldırım et al., 2011), certain studies align with our results. For instance, it has been observed that women often feel guilty about their eating and exercise habits, which can lead to reduced food intake, diminished body satisfaction, and a weakened

sense of their ideal self (Kann et al., 1998; Storz & Greene, 1983; Taub & Benson, 1992). However, there are also studies indicating that social appearance anxiety may favor men (Alemdağ & Öncü, 2015; Ciba, 2018; Çelik et al., 2014; Soylu et al., 2017). Although body dissatisfaction has traditionally been viewed as primarily affecting women, recent research shows an increasing trend in body image dissatisfaction among men as well (Brennan et al., 2010). This shift may be attributed to the growing societal emphasis on physical attractiveness, with gender-specific standards of appearance leading to certain expectations regarding men's body shapes and weights, thereby contributing to social appearance anxiety. At this point, regular fitness activities increase the body awareness of individuals, support the harmony between the ideal body perception and the actual body, and contribute to the reduction of social appearance anxiety in both men and women. Therefore, the mood-enhancing and stress-reducing effect of physical activities may help individuals to develop a more positive approach towards their body image and to be more resilient against social expectations.

In our research, we found that individuals with a high school education or lower reported higher levels of social appearance anxiety. This finding aligns with the study by Korkmaz and Uslu (2020), which indicated that high school graduates experienced higher social appearance anxiety compared to those with graduate degrees. Similarly, Yıldız (2018) conducted a study supporting our results, noting that social appearance anxiety scores varied according to educational background. Specifically, participants with primary and secondary education had higher anxiety levels than those with high school and university degrees, with those from secondary education experiencing the highest levels. This trend can be attributed to the fact that higher education tends to enhance self-perception, boost self-confidence, and lead to a shift in focus from social acceptance to personal growth and internal knowledge, ultimately diminishing the emphasis on outward appearance.

In our research, we also found that marital status had a limited impact as a predictor of social appearance anxiety, with single individuals exhibiting lower anxiety levels. This finding aligns with the results of Yıldız (2018), who found that married women experienced higher social appearance anxiety compared to single women. A similar study by Yılmaz (2020) also revealed that married individuals had a greater anxiety about their appearance than single individuals. This could be due to married people possibly placing more emphasis on their appearance to maintain their spouse's attraction or approval. Moreover, marriage often introduces new roles, such as being a parent or a spouse, which may increase vulnerability to social judgment, thereby raising anxiety. Additionally, marriage and parenthood can lead to physical changes, such as weight gain or signs of aging, which might contribute to an increase in social appearance anxiety. In contrast to our findings, certain studies have found no significant variation in social appearance anxiety based on marital status (Göksel et al., 2018; Korkmaz & Mansur, 2018). These results imply that other social, cultural, or personal influences might play a role in shaping these outcomes. This could be attributed to the possibility that both groups in the research share similar social, cultural, and individual circumstances, which might minimize differences in their levels of social appearance anxiety.

Although our study's findings regarding the BMI variable were statistically significant, the predictive power of Body Mass Index (BMI) remained limited ($\beta = .14$, $p < .001$). Caldwell et al. (1997) found that BMI significantly influences body dissatisfaction. A study involving obese women seeking therapy for negative body perceptions revealed that over 80% of the participants experienced a negative body image (Rosen et al., 1995). Ayar et al. (2024) conducted research with apprentice jockeys and discovered that BMI was linked to social appearance anxiety, which in turn influenced emotional eating behavior. This finding is supported by studies from Şirin (2015) and Uzun (2017), which suggest that individuals with lower BMI also reported lower levels of social appearance anxiety. Furthermore, a study by Kılıç and Karakuş (2016) involving university students shows that those dissatisfied with their body weight experienced higher levels of social appearance anxiety. Similarly, research by Uyar et al. (2024), involving patients who underwent rhinoplasty and septoplasty, identifies a positive relationship between restrictive eating behavior, dissatisfaction with body image, and body mass index (BMI). Furthermore, Presnell et al. (2004) report a significant relationship between body dissatisfaction and BMI in female adolescents. Additionally, social appearance anxiety was found to have a positive association with

obesity, particularly in women, where those with higher BMI levels were more likely to experience greater social appearance anxiety (Titchener & Wong, 2015). The fact that body weight is a characteristic that can be easily recognised by others may bring prejudice and discrimination against weight, and the socially promoted ideal of thinness stands out as an important explanatory factor in understanding the relationship between social appearance anxiety and eating disorders. However, at this point, it can be said that regular fitness activities have positive effects on both physical appearance and psychological well-being. In addition, increasing body awareness through exercise functions as a factor that reduces social appearance anxiety by shaping the individual's perception of body image in a positive way. In addition, the fact that physical activity reduces stress levels, supports self-confidence and encourages healthy living behavior may help individuals develop a more balanced and accepting approach towards their bodies by reducing the risk of eating disorders.

Conclusion

As a result, it was observed that there were negative and statistically significant relationships between social appearance anxiety and the sub-dimensions of attitudes towards nutrition, and social appearance anxiety tended to decrease as the individuals' avoidance of malnutrition, emotions towards nutrition, nutritional knowledge and positive attitudes towards nutrition increased. One of the most notable findings of this study is that emotional and behavioral factors associated with nutrition were significant predictors of social appearance anxiety. In particular, emotional attitudes towards nutrition and avoidance of malnutrition behavior stood out as strong predictors of social appearance anxiety. These findings suggest that individuals' eating habits are closely related not only to their physical health but also to their psychological well-being. In addition, it is also known that regular fitness activities strengthen body perception, increase self-confidence and reduce social appearance anxiety. The physical awareness and stress-reducing effects of physical activity positively affect individuals' nutritional attitudes and contribute to the development of a healthier perspective on their social appearance.

Recommendations

Social appearance anxiety can negatively affect one's social and emotional life, but it is possible to overcome it with awareness and the right support. A healthy diet plays an important role in reducing social appearance anxiety. Healthy nutrition can improve body perception, increase self-confidence and contribute to general psychological well-being. However, the number of awareness-raising studies on healthy nutrition and body perception could be increased in terms of public health. In these studies, a critical perspective could be developed against the myth of the ‘ideal body’.

Limitations of the Study

The research has a number of limitations. Focusing solely on individuals who attend fitness centres may not provide a comprehensive representation of the broader population, including those engaged in different types of sports or those who exercise at home. Additionally, since access to fitness centers is typically restricted to individuals with a certain income level, this may limit the inclusion of diverse income groups. As such, selecting a larger and more varied sample in future research could provide more generalizable results.

Another limitation is the cross-sectional nature of the study, which prevents the examination of how social appearance anxiety and healthy eating attitudes evolve over time. Future research could benefit from adopting a longitudinal approach to assess long-term changes and the lasting effects of these factors.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Each of the two authors contributed 50% of the work.

2. Conflict of interest: No conflict of interest is declared by the authors

3. Ethics Report: This research was approved by Toros University Scientific Research and Publication Ethics Committee with the decision dated 26 April 2023 and numbered 50.

4. Research Model: The aim of this research article is to determine the relationships between social appearance anxiety and nutritional attitudes and the factors predicting social appearance anxiety. The participants of the study, which was planned as a quantitative and correlational research, consisted of 490 (45.3% female and 54.7% male) adult individuals attending fitness centres. In the study, the 'Attitude Scale on Healthy Nutrition (ASHN)', the 'Social Appearance Anxiety Scale (SAAS)' and a Personal Information Form were used as data collection tools. An SPSS 25.00 package programme was used to analyse the data collected for the study. While correlation analysis was used to determine the relationships between social appearance anxiety and nutritional attitudes in adults attending fitness centres, hierarchical multiple regression analysis was used to analyse the extent to which social appearance anxiety was predicted by independent variables.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Fiziksel görünüş; genetik, yaşam tarzı alışkanlıkları ve sosyo-kültürel etkiler gibi çeşitli faktörler tarafından şekillendirilir ve tüm yaşam dönemlerinde insanların önem verdiği konulardan biridir (Davis & Arnocky, 2022; Frederick et al., 2016; Trekels & Eggermont, 2017). Fiziksel görünüşlerini muhafaza etmek isteyen insanlar, bu anlamda iyi bir alternatif olan fitness merkezlerine giderek form seviyelerini korumak, daha sağlıklı, fit ve narin vücut ölçülerine sahip olabilmek amacıyla beslenme programları ve egzersiz ile fiziksel aktivite sürelerini artırmak gibi yöntemlere başvururlar. Fiziksel egzersiz bu noktada önemli ve kontrol edilebilir bir faktördür (Wilson et al., 2014). Düzenli fiziksel egzersiz metabolizmayı hızlandırır ve kan dolaşımını artırır, böylece cilt hücrelerinin yenilenmesine ve beslenmesine yardımcı olarak cilt sağlığının korunmasına katkı sağlar ve yaşlanma sürecini yavaşlatır (Crane et al., 2015; Oizumi et al., 2024). Ayrıca, fiziksel egzersiz yağ yakımı ve kas gelişimi sağlayarak ideal vücut şeklinin korunmasına yardımcı olur. Bu fiziksel değişiklikler bireyin görünümünü doğrudan iyileştirir. Dahası, egzersiz bireylerin zinde kalmalarını sağlayıp, kendine güvenlerini yükseltmekte, aynı zamanda olumlu düşüncelerle pozitif ruh hali kazanmalarını sağlamaktadır (Hyde et al., 2021; Miles, 2007; O'Brien et al., 2007; Wilson et al., 2014).

Geçmişten günümüze kadarki süreçte ortaya çıkan kişisel görüntü kavramı bilhassa günümüzde giderek daha da önemsenmeye başlamış ve sosyal medya etkisiyle de toplum üzerinde güzel görünme isteğini arttırmıştır. (Grogan, 1999). Pek çok kültür, bedeni standardize ederken kadınlar için zayıf, ince ve güzel bir bedeni erkekler için ise kaslı, geniş bir bedeni ideal olarak belirler. Kişiler sosyal medya uygulamaları ile bu ideal beden algısını öğrenir ve ona ulaşma çabasına girer. Bu ideal bedene ulaşmaya dair gösterdikleri çaba, beden algısının bozulmasına, yeme bozukluklarının oluşmasına, utanca, suçluluğa ve kaygıya neden olabilir (Kaya, 2021). Toplumda, belirli bir vücut şekli ve oranına sahip olmayan bireylerin diğer insanlar tarafından dışlanmasının normal karşılandığı fikri benimsenmiştir (Ahıska & Yenal, 2006).

İnsanlar genellikle, fiziksel olarak çekici ve güzel kabul edilen bireylerle etkileşim kurmaktan memnuniyet duyar. Bu nedenle, başkalarına güzel ve çekici görünme çabası, toplumda olumlu bir izlenim bırakma arzusuyla bağlantılıdır. Ancak, bu arzuların engellenmesi bireyde kaygı düzeyinin yükselmesine yol açar (Leary & Kowalski, 1995). Bu artan kaygı, araştırmacılarca sosyal görünüş kaygısı şeklinde tanımlanmaktadır (Hart et al., 2008).

Bireyin dış görünüşü ile ilgilenmesi ve vücut ve yüz şekli, boy ve kilo gibi dış görünüş ile ilgili vücut unsurlarının toplumda negatif değerlendirilebilme endişesi şeklinde tanımlanan (Hart et al., 2008) bu kaygı, bir başka ifadeyle, bir başkasının kişiyi fiziksel görünüşü yönünden değerlendirdiğinde yaşamış olduğu gerilim ve kaygı şeklinde ifade edilmektedir ve genellikle tüm vücut özellikleriyle (vücut ağırlığı, saç, göz, ten rengi, vücut tipi vb.) ilişkilendirilen bir kaygıdır (Amil & Bozgeyikli, 2015; White & Warren, 2014). Görünüş kaygısı, vücut kaygı bozukluğunun subklinik göstergelerinden biridir (Veale et al., 2003) ve anksiyete semptomları ile benzerlik gösterdiği (Haase et al., 2007), kişilerarası ve psikolojik sıkıntılara yol açabilen sosyal işlev bozukluğuna neden olabilecek önemli faktörlerden biri olduğu belirtilmektedir (Lavell et al., 2014; Mastro et al., 2016). Başlıca dezavantajları arasında; yeme davranışı bozuklukları, anksiyete, depresyon, vücut ağırlığı, form, yeme kaygısı ve beden memnuniyetsizliği sayılabilir (White & Warren, 2014). Bu dezavantajların bireylerin beslenme tutumlarıyla bağlantılı olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede beslenme alışkanlıkları, bireyin fiziksel görünüşünü şekillendiren temel unsurlardan biri

olduğundan, sağlıklı beslenmeye yönelik pozitif ya da negatif tutumların bireylerin sosyal görünüş kaygısıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Beslenme, vücudun büyüme, gelişme, üreme, yaşamın sürdürülmesi, yaşam kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi gibi temel işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli besin ögelerinin alınması sürecidir (Baysal et al., 2018).Sağlıklı beslenme ise, vücutta ihtiyaç duyulan besin maddelerini doğru miktar ve zamanda almayı temel alan bir yaklaşımı ifade eder. Uygun bir beslenme planı, bireyin yaşı, cinsiyeti, fiziksel aktivite düzeyi, sağlık durumu ve özel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak oluşturulmalıdır (Ünsal, 2019).Bireyin bedeni ile ilgili görüş ve düşünceleri; çevre ile etkileşimini, sosyalleşmesini ve duygularını büyük oranda etkileyebilmektedir. Diğer taraftan bireylerin benimsedikleri beslenme tutumları da görünüş kaygılarıyla etkileşim içerisindedir. Örneğin, sağlıklı beslenmeyi bir yaşam tarzı olarak benimseyen bireyler, fiziksel görünümleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduklarına inanabilir ve bu durum, olumsuz değerlendirilme kaygılarını azaltabilir. Buna karşılık, sağlıklı beslenmeye dair olumsuz tutumlar ya da sağlıklı beslenmeyi sürdürmede zorlanma, bireyde ideal beden algısına ulaşamama endişesi yaratabilir ve sosyal görünüş kaygısının artmasında bir risk faktörü olabilir.

Sağlıklı beslenme alışkanlıkları, hem birey hem de toplum sağlığı açısından önemlidir ve bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarını desteklemek için yiyecek ve içecek tercihlerini bilinçli ve dengeli bir şekilde yapmasını ifade eder (Elmadfa & Meyer, 2010). Bununla beraber beslenme davranışları, insan sağlığının en önemli parametrelerinden biridir ve aile, sosyal çevre, yaşam tarzı ve kültür gibi faktörler insanların beslenme tutumlarını etkileyebilmektedir (Croll et al., 2001). Sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi ve diğer sağlıklı yaşam davranışlarının teşvik edilmesi, toplum sağlığını korumak ve hastalıkları önlemek açısından büyük bir öneme sahiptir. Küreselleşme çağında, yaşam kalitesini artırmak, toplumu oluşturan bireylerin beslenme konusunda bilinçlenmesini ve sağlıklı beslenme anlayışının bir hayat tarzına dönüşmesini gerekli kılar. Bir toplumun sosyal ve ekonomik açıdan ilerlemesi, toplumdaki kişilerin sağlıklı olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Sağlıklı bir yaşamın temeli ise dengeli, yeterli ve sağlıklı beslenmedir (Özenoğlu, 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2016).

İnsanların fiziksel görünümlerine ilişkin pozitif ya da negatif fikirlerinin yanı sıra, diğer insanların onlarla ilgili algıları ve bu algılara ilişkin geri bildirimleri de önem taşır. İnsanlar, içinde bulundukları sosyo-kültürel çevreye uyum sağlayarak diğer insanlarda pozitif izlenim bırakmayı isterler ve davranışlarını da bu yapıya göre şekillendirir. Günümüz toplumunda, fiziksel görünüm, farklı yaş gruplarının üzerinde durduğu bir konu haline gelmiş ve insanların belirli standartlara göre değerlendirilmesi kültürel bir olgu olarak öne çıkmıştır.

Amaç

Bu araştırmada amaç, sosyal görünüş kaygısıyla beslenme alışkanlıkları arasındaki bağlantıları ve sosyal görünüş kaygısının belirleyicisi olan faktörleri ortaya koymaktır. Bu çerçevede, demografik faktörlerin (cinsiyet, medeni durum, eğitim seviyesi), beden kitle indeksinin (BKİ) ve beslenme ile ilgili çeşitli unsurların (beslenme bilgisi, beslenmeye yönelik duygusal tutumlar, sağlıklı beslenme alışkanlıkları ve kötü beslenme alışkanlıklarından kaçınma) sosyal görünüş kaygısını etkileyip etkilemediği araştırılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma, sosyal görünüş kaygısını yordayan faktörlerin belirlenmesini amaçlayan nicel ve korelasyonel bir araştırma olarak planlanmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni sosyal görünüş kaygısıdır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri ise cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve beden kitle indeksi ile beslenmeye yönelik tutumlardır.

Araştırma Grubu

Bu araştırmanın katılımcıları fitness salonlarına devam eden yetişkin bireyler olarak belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan hiyerarşik çoklu regresyon analizi tekniği için gereken örneklem büyüklüğünü belirlemek amacıyla, toplam R2 değeri için, 8 yordayıcı değişken, .95'lik bir güç seviyesi ve .05'lik bir anlamlılık seviyesi varsayılarak önsel güç analizi yapılmıştır. Bu analiz için G*Power yazılımı (Faul et al., 2007) kullanılmıştır. Yapılan güç analizinde, orta düzeyde bir etki büyüklüğü (f2 = .15; Cohen, 1988) tespit etmek için 160 katılımcıdan oluşan bir örneklem büyüklüğünün gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede araştırma kapsamında ulaşılan 490 katılımcı sayısının yeterli olduğu değerlendirilmiştir. Araştırmanın dahil etme kriterleri; 18 yaşın üzerinde olmak, fitness salonlarına hali hazırda devam ediyor olmak ve bedensel bir engelin olmaması olarak belirlenmiştir. Bu kriterlere uymayan kişiler ise araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma grubuna ait betimsel bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Grubuna Ait Demografik Bilgilerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Değişkenler		
Cinsiyet	**n**	**%**
Kadın	222	45.3
Erkek	268	54.7
Eğitim Düzeyi	**n**	**%**
Lise	200	40.8
Üniversite Ve Üzeri	290	59.2
Medeni Durum	**n**	**%**
Evli	182	37.1
Bekar	308	62.9
Yaş	**n**	**%**
18-24 yaş	120	24.5
25-34 yaş	192	39.2
35-44 yaş	134	27.3
45 yaş ve üstü	44	9.0
BKI	**n**	**%**
Zayıf ve Normal	302	61.6
Aşırı kilolu ve Obez	188	38.4

Araştırma grubunda yer alan bireylerle ilgili demografik bilgilerin dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır. Tablodaki bilgiler incelendiğinde erkek katılımcıların, bekar katılımcıların ve üniversite ve üzeri eğitim derecesine sahip olan katılımcıların daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların geniş bir yaş aralığında oldukları gözlenmekle birlikte 45 yaş ve üstü katılımcı sayısının görece daha az olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların beden kitle indeksine göre dağılımları incelendiğinde ise zayıf ve normal kategorisinde yer alanlar çoğunlukta olsa da önemli sayıda aşırı kilolu ve obez kategorisinde değerlendirilen katılımcıların da olduğu gözlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, katılımcılarla birebir iletişim kurularak yüz yüze toplanmıştır. Verilerin toplanmasında, araştırmacıların hazırladığı bir Kişisel Bilgi Formu ile iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Bu araçları geliştiren kişilerden, ölçeklerin kullanımına ilişkin izinler alınmıştır. Ölçme araçlarına dair tanıtıcı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacıların hazırladıkları kişisel bilgi formu; katılımcıların cinsiyet, yaş, boy, kilo, eğitim ve medeni durumunu belirleyen sorular içermektedir.

Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği (SBİTÖ):

Araştırmada kullanılan ve Tekkurşun Demir ve Cicioğlu (2019)'nun geliştirdiği Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği (SBİTÖ) 21 maddeden ve 4 faktörden oluşmaktadır. Faktörler sırasıyla Beslenme Hakkında Bilgi (BHB), Beslenmeye Yönelik Duygu (BYD), Olumlu Beslenme (OB) ve Kötü Beslenme (KB) şeklinde belirtilmiştir.

Beslenme Hakkında Bilgi (BHB) faktörü 1., 2., 3., 4. ve 5. maddeleri, Beslenmeye Yönelik Duygu (BYD) faktörü 6., 7., 8., 9., 10. ve 11. maddeleri, Olumlu Beslenme (OB) faktörü 12., 13., 14., 15. ve 16. maddeleri, Kötü Beslenme (KB) faktörü ise 17., 18., 19., 20. ve 21. maddeleri içermektedir. Ölçekteki olumlu maddeler, "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Olumlu tutum maddeleri 1'den 5'e, olumsuz tutum maddeleri ise 5'ten 1'e doğru puanlanmıştır. Ölçeğin orijinalinde iç tutarlılık katsayıları sırasıyla BHB için .90, BYD için .84, OB için .75 ve ve KB için .83 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise iç tutarlılık katsayıları BHB için .94, BHD için .87, OB için .83 ve ve KB için .89 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ):

Bu çalışmada, araştırma katılımcılarının sosyal görünüş kaygı düzeylerini tespit etmek amacıyla Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ) kullanılmıştır. Hart ve arkadaşlarının (2008) geliştirdiği ölçek, Doğan (2010) tarafından Türkçe' ye uyarlanmıştır. SGKÖ, toplamda 16 maddelik ve 5'li Likert tipi değerlendirme sunan bir ölçüm aracıdır. Ölçekte 1. madde ters kodlanmaktadır. Sosyal görünüş kaygısını tek boyutlu şekilde ölçen bu ölçekten edinilen yüksek puan, bireylerin görünüş kaygılarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin uyarlama çalışmasında iç tutarlılık katsayısı Doğan (2010) tarafından .93 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .92 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri, SPSS 25.00 istatistik programıyla analiz edilmiştir. İlk olarak, verilerin analize uygunluğunu değerlendirmek amacıyla normallik varsayımı incelenmiş ve tüm ölçümler için çarpıklık ve basıklık katsayılarının ±2 aralığında olduğu tespit edilmiştir (George & Mallery, 2003; bkz. Tablo 2). Sürekli değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Sosyal görünüş kaygısının bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde yordandığını analiz etmek amacıyla ise hiyerarşik çoklu regresyon analizi uygulanmıştır.

Regresyon analizine başlamadan önce, analiz varsayımları kontrol edilmiştir. Çoklu bağlantı problemini değerlendirmek için değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının .80'in altında olması, hataların bağımsızlığını test etmek için Durbin-Watson değerinin yaklaşık 2'ye yakın olmuş olması (Field, 2009), VIF (Variance Inflation Factor) değerinin 10'un altında bulunması ve tolerans değerlerinin .10'un üzerinde olması (Hair et al., 2014) gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Yapılan incelemelerde, verilerin doğrusal olduğu, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu bulunmadığı (VIF: 2.53 - 1.14; Tolerans: .87 - .41) ve hataların bağımsız olduğu (Durbin-Watson: 1.90) belirlenmiştir. Bu sonuçlar, çoklu bağlantı ve artık sorunlarının olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, regresyon analizi için gerekli tüm varsayımların sağlandığı görülmüştür. Analizde, bağımsız değişkenlerin regresyon modeline giriş sırası, araştırma sorularına uygun şekilde önceden belirlenmiştir.

Bulgular

Sosyal görünüş kaygısı ile beslenme tutumları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi ve betimsel istatistiklerin sonuçları hesaplanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Betimleyici İstatistikler, Korelasyonlar, Çarpıklık ve Basıklık (N = 490)

Değişkenler	x̄	Sd.	1	2	3	4	5	Çarpıklık	Basıklık
1.Sosyal Görünüş Kaygısı	2.08	0.88	-					.82	-.58
2.Beslenme Hakkında Bilgi	3.84	1.07	-.49**	-				-.72	-.31
3.Beslenmeye Yönelik Duygu	3.04	1.14	-.53**	.54**	-			.03	-1.03
4.Olumlu Beslenme	3.54	1.01	-.38**	.63**	.45**	-		-.37	-.62
5.Kötü Beslenme	3.66	1.16	.-58**	.63**	.70**	.49**	-	-.53	-.95

Tablo 2, sosyal görünüş kaygısı ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler açısından önemli bulgular ortaya koymaktadır. Özellikle, sosyal görünüş kaygısı ile beslenmeye yönelik tutumların alt boyutları arasında negatif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. En yüksek korelasyon gösteren boyut kötü beslenmekten kaçış iken ($r = -0.58$, $p < .01$) ikinci sırada beslenmeye yönelik duygu ($r = -0.53$, $p < .01$), üçüncü sırada beslenmeye yönelik bilgi ($r = -0.49$, $p < .01$) ve dördüncü sırada da olumlu beslenme ($r = -0.38$, $p < .01$) değişkenleri sosyal görünüş ile ilişkilidir. Bu durum, bireylerin kötü beslenmekten kaçış, beslenmeye yönelik duygular, beslenme bilgisi ve beslenmeye olumlu yaklaşımları arttıkça sosyal görünüş kaygısının azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, demografik özelliklerin (cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyi), beden kitle indeksinin (BKİ) ve beslenme ile ilişkili çeşitli faktörlerin (beslenme bilgisi, beslenmeye yönelik duygusal tutumlar, olumlu beslenme davranışları ve kötü beslenmekten kaçınma) sosyal görünüş kaygısını ne ölçüde yordadığını belirlemek için Hiyerarşik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 3. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları (Sosyal Görünüş Kaygısı)

Model	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	B	t	P
1	(Sabit)	1.96	0.08	-	24.96	.00
	Cinsiyet	-0.27	0.07	-0.15	-3.85	.00
	Medeni Durum	-0.15	0.07	-0.08	-2.02	.04
	Eğitim Düzeyi	0.81	0.07	0.46	10.94	.00
2	(Sabit)	1.84	0.08	-	21.85	.00
	Cinsiyet	-0.22	0.07	-0.13	-3.08	.00
	Medeni Durum	-0.12	0.07	-0.07	-1.68	.09
	Eğitim Düzeyi	0.76	0.08	0.43	10.21	.00
	BKİ	0.25	0.07	0.14	3.51	.00
3	(Sabit)	3.24	0.20	-	16.63	.00
	Cinsiyet	-0.06	0.07	-0.04	-0.89	.38
	Medeni Durum	-0.11	0.07	-0.06	-1.67	.10
	Eğitim Düzeyi	0.43	0.08	0.24	5.22	.00
	BKİ	0.09	0.07	0.05	1.36	.17
	Beslenme Hakkında Bilgi	-0.02	0.04	-0.03	-0.46	.65
	Beslenmeye Yönelik Duygu	-0.11	0.04	-0.15	-2.88	.00

Olumlu Beslenme	-0.04	0.04	-0.05	-1.00	.32
Kötü Beslenme	-0.20	0.04	-0.26	-4.93	.00

Not: $p < .05$. 1= Kadın. 0 = Erkek. 1= Bekar. 0= Evli 1= Üniversite Mezunu 0 = Lise ve Altı. 1= Obez ve Aşırı kilolu. 0= Normal ve zayıf kiloda

Hiyerarşik regresyon analiz bulguları Tablo 3'te gösterilmiştir. Sosyal görünüş kaygısının yordayıcıları olarak değerlendirilen değişkenler arasında cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, beden kitle indeksi (BKİ) ve beslenme ile ilişkili çeşitli faktörler yer almıştır. İlk adımda, demografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyi) sosyal görünüş kaygısındaki toplam varyansın %18.3'ünü açıklamıştır ($R = .428$; $R^2 = .183$, $p < .001$). Bu adımda eğitim düzeyi en güçlü yordayıcı olarak öne çıkmış ve sosyal görünüş kaygısıyla pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir ($\beta = .46$. $p < .01$). İkinci adımda modele BKİ eklenmiş ve açıklanan varyans %20.5'e yükselmiştir ($R = .452$; $\Delta R^2 = .022$, $p < .001$). Bu artış anlamlı olmakla birlikte BKİ'nin yordayıcılık gücü sınırlı kalmıştır ($\beta = .14$. $p < .001$). Üçüncü adımda. beslenme ile ilişkili faktörler (beslenme hakkında bilgi, beslenmeye yönelik duygusal tutumlar, olumlu beslenme davranışları ve kötü beslenmekten kaçınma) modele eklenmiştir. Bu değişkenlerin dahil edilmesiyle açıklanan varyans %36.8'e ulaşmıştır ($R = .606$; $\Delta R^2 = .163$, $p < .001$). Özellikle, beslenmeye yönelik duygusal tutumlar ($\beta = -.15$. $p = .004$) ve kötü beslenmekten kaçınma davranışları ($\beta = -.26$. $p < .001$), sosyal görünüş kaygısının güçlü ve anlamlı yordayıcıları olarak dikkat çekmiştir. Buna karşılık beslenme hakkında bilgi ve olumlu beslenme davranışları sosyal görünüş kaygısı üzerinde anlamlı bir etki göstermemiştir. Sonuçlar, demografik faktörlerin sosyal görünüş kaygısını açıklamada önemli bir rol oynadığını, ancak özellikle beslenme ile ilişkili duygusal ve davranışsal faktörlerin sosyal görünüş kaygısının daha güçlü yordayıcıları olduğunu ortaya koymaktadır.

Tartışma

Bu araştırmada, sosyal görünüş kaygısıyla beslenmeye yönelik tutumlar arasındaki ilişki ve sosyal görünüş kaygısının demografik değişkenler, beden kitle indeksi (BKİ) ve beslenme ile ilişkili faktörler tarafından yordanabilirliği incelenmiştir. Bulgular, sosyal görünüş kaygısıyla beslenmeye yönelik tutumlar arası orta düzey ve negatif bir ilişki olduğunu; demografik değişkenlerin sosyal görünüş kaygısındaki varyansın önemli bir kısmını açıkladığını, BKİ' nin katkısının sınırlı kaldığını ve beslenme ile ilişkili duygusal ve davranışsal faktörlerin sosyal görünüş kaygısının güçlü yordayıcıları olduğunu göstermiştir.

Fiziksel görünüşle ilgili memnuniyetsizlik, bireyin mevcut vücut ağırlığı ile ideal olarak gördüğü vücut ağırlığı arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, kişinin fiziksel görünümüne yönelik olumlu ya da olumsuz duygu ve düşünceleri de vücut memnuniyetsizliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Potter et al., 2004). Yapılan bir araştırmaya göre, kadınların narin bir görünüme kavuşma isteklerinin 9-10 yaşlarında başladığı ve ergenliğin son dönemlerine doğru giderek arttığı belirlenmiştir (Bully & Elosua, 2011). Erkeklerde gerçekleştirilen bir araştırmada ise, beden memnuniyetsizliği sekiz ila on yedi yaşlar arası en yüksek seviyede olduğu saptanmıştır (Folk et al., 1993).

Yaptığımız çalışmada sosyal görünüş kaygısı ile beslenmeye yönelik tutumların alt boyutları arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. En yüksek korelasyon gösteren boyut kötü beslenmekten kaçış iken ($r = -0.58$, $p < .01$), ikinci sırada beslenmeye yönelik duygu ($r = -0.53$, $p< .01$), üçüncü sırada beslenmeye yönelik bilgi ($r = -0.49$, $p < .01$) ve dördüncü sırada da olumlu beslenme ($r = -0.38$, $p < .01$) değişkenleri sosyal görünüş ile ilişkilidir. Bu durum, bireylerin kötü beslenmekten kaçış, beslenmeye yönelik duygular, beslenme bilgisi ve beslenmeye olumlu yaklaşımları arttıkça sosyal görünüş kaygısının azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sağlıklı beslenme tutumunun artması ile sosyal görünüş kaygısının azalması, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarına dair olumlu değişimlerin, sosyal kaygıları üzerinde rahatlatıcı bir etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Sağlıklı beslenme tutumlarının artması, bireylerin bedenlerini daha iyi hissetmelerine ve

görünüşlerinden memnun olmalarına katkıda bulunabilir. Bu durum, sosyal çevrede kendine güveni artırarak, başkalarının değerlendirmelerine karşı duyulan hassasiyeti azaltabilir. Suna ve arkadaşlarının (2023) gerçekleştirdiği araştırmada, sosyal görünüş kaygısı ile beslenme alışkanlıkları arasında zayıf ve negatif yönde ilişki olduğu bulunmuştur. Çakır ve Karaağaç (2021)'ın yaptıkları araştırmada ise, sağlıklı beslenmeye yönelik tutumlar ile sosyal görünüş kaygı puan seviyeleri arası orta düzey ve negatif yönde anlamlı ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Üstün (2020)'ün yaptığı bir diğer çalışmada da, olumlu beslenme ve sosyal fizik kaygısı arasında negatif korelasyon bulunmuştur. Literatür bulgular araştırma sonuçlarımızı destekler niteliktedir.

Cinsiyet değişkeni özelinde sosyal görünüş kaygısının erkekler lehine istatistiksel olarak anlamlı olması, bu araştırmada ortaya çıkan önemli bulgulardan biridir. Alan yazın incelendiğinde, bu konuda yapılan birçok çalışmada kadın bireylerin erkek bireylere nazaran sosyal görünüş kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Atik et al., 2015; Brennan et al., 2010; Dönmez, 2018; Erdemir et al, 2013; Yıldırım et al., 2011). Ayrıca, kadınların egzersiz ve beslenme konularında kendilerini suçlu hissederek daha az yemek yedikleri, bu durumun vücut memnuniyeti düzeylerini düşürdüğü ve ideal benlik duygularının daha zayıf olmasına yol açtığı tespit edilmiştir (Kann et al., 1998; Storz & Greene, 1983; Taub & Benson, 1992). Bununla beraber literatürde araştırma sonuçlarımızı destekler nitelikte sosyal görünüş kaygısının erkekler lehine olduğu çalışmalar da mevcuttur (Alemdağ & Öncü, 2015; Ciba, 2018; Çelik et al., 2014; Soylu et al., 2017). Tarihsel süreçte beden memnuniyetsizliği genellikle kadınları etkilemiş bir konu olarak görülse de son zamanlardaki araştırmalar, erkeklerde de beden imajlarından duyulan memnuniyetsizliğin arttığını göstermektedir (Brennan et al., 2010). Bu durum, son yıllarda toplumların; fiziksel çekiciliği daha fazla idealize ettiği, cinsiyete dayalı fiziksel görünüş standartları belirleyerek, sadece kadınlarda değil, erkek vücut ağırlıkları ve şekilleri ile de belirli beklentiler yaratarak sosyal görünüş kaygısı oluşturabileceği ile açıklanabilir. Bu noktada, düzenli olarak yapılan fitness aktiviteleri; bireylerin beden farkındalığını artırmakta, ideal beden algısı ile gerçek beden arasındaki uyumu desteklemekte ve hem kadınlarda hem de erkeklerde sosyal görünüş kaygısının azalmasına katkı sunmaktadır. Dolayısıyla fiziksel aktivitelerin ruh halini iyileştirici ve stres azaltıcı etkisi, bireylerin beden imajlarına yönelik daha olumlu bir yaklaşım geliştirmelerine ve toplumsal beklentiler karşısında daha dirençli olmalarına yardımcı olabilir.

Çalışmamızda sosyal görünüş kaygı düzeyinin eğitim seviyesinin lise ve altı olduğu gruplarda daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde Korkmaz ve Uslu (2020)'nun yaptıkları çalışmada lise mezunu olan bireylerin sosyal görünüş kaygı seviyelerinin lisans mezunlarına kıyasla daha yüksek düzeylerde olduğu belirtilmiştir. Araştırma bulgularımızı destekler nitelikteki Yıldız (2018)'ın yaptığı bir başka araştırmada, sosyal görünüş kaygı puanlarının eğitim durumu açısından farklılık gösterdiği, ilk ve ortaöğretimden mezun olmuş katılımcıların sosyal görünüş kaygı puanlarının, lise ve üniversiteden mezun bireylere, ortaöğretimden mezun katılımcıların üniversite mezunlarına kıyasla daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu durum eğitim seviyesinin artmasıyla yükselen benlik algısı, özgüven ve değişen sosyal çevre ile birlikte bireylerde, toplumsal kabul edilişten ziyade içsel bilgi birikim ve donanımın önemli hale gelmesi ve dış görünüşe verilen önemin azalmasıyla açıklanabilir.

Çalışmamızda demografik değişkenlerden medeni durumun yordayıcılığının zayıf olduğu, bununla beraber bekar bireylerin sosyal görünüş kaygısının daha az olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Yıldız (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, evli kadınlarda sosyal görünüş kaygı seviyelerinin, bekâr kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Araştırmamızla paralellik gösteren bir diğer araştırmada da, evli bireylerin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin bekârlardan daha fazla olduğu ifade edilmiştir (Yılmaz, 2020). Bu durum evli bireylerin eşlerinin beğenisini kaybetmemek ya da evlilikteki çekiciliklerini korumak için görünüşlerine daha fazla odaklanabileceği ile açıklanabilir. Evlilikle birlikte bireylerin anne, baba ve eş gibi rolleri artabilir. Bu rolleri yerine getirirken toplumsal eleştirilere daha açık olabilirler, bu da kaygıyı artırabilir. Bununla birlikte, evlilik ve çocuk sahibi olmak, bireyin fiziksel görünümünde değişikliklere neden olabileceğinden (örneğin kilo alımı, yaşlanma belirtileri) bu değişimler, sosyal görünüş kaygısının artmasına sebep olabilir. Literatürde çalışma bulgularımızdan farklı olarak sosyal görünüş kaygısı puanlarının medeni durum açısından anlamlı farklılık göstermeyen

çalışmalar da mevcuttur (Göksel et al., 2018; Korkmaz & Mansur, 2018). Bu durumun temel nedeninin, araştırma gruplarındaki her iki grubun da benzer sosyal, kültürel ve bireysel faktörlerden etkilenmesiyle ilgili olabileceği söylenebilir.

Araştırmamızın BKİ değişkeni ile ilgili bulguları istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte Beden Kitle İndekslerinin (BKİ) yordayıcılık gücü sınırlı kalmıştır ($\beta = .14$. $p < .001$). Caldwell ve arkadaşlarının (1997) çalışması, beden kitle indeksinin (BKİ) beden hoşnutsuzluğu üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Obez kadınlarla yapılan ve olumsuz beden algıları nedeniyle terapiye başvuran katılımcıların incelendiği bir araştırmada, %80'den fazlasının olumsuz beden algısına sahip olduğu belirlenmiştir (Rosen et al., 1995). Ayar ve arkadaşlarının (2024) apranti jokeylerle gerçekleştirdikleri çalışmada, BKİ' nin sosyal görünüş kaygısıyla ilişkili olduğu ve bu kaygının duygusal yeme davranışını etkilediği saptanmıştır. Şirin (2015) ve Uzun (2017) tarafından yapılan ve bu bulguları destekleyen araştırmalarda, beden kitle indeksleri düşük kişilerin sosyal görünüş kaygı seviyelerinin de düşük olduğu belirtilmiştir. Kılıç ve Karakuş'un (2016) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, vücut ağırlığından memnun olmayan kişilerin sosyal görünüş kaygı puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Uyar ve arkadaşlarının (2024) rinoplasti ve septoplasti hastalarıyla yaptıkları araştırmada ise kısıtlayıcı yeme davranışları, beden imajı memnuniyetsizliği ve BKİ arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Presnell ve arkadaşlarının (2004) kız ergenler üzerinde yaptığı bir çalışmada, beden memnuniyetsizliği ile BKİ arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, sosyal görünüş kaygısının özellikle kadınlarda obezite ile pozitif bir ilişkisi olduğu görülmüştür. BKİ'si yüksek olan kadın bireylerin sosyal görünüş kaygılarının daha yüksek seviyelerde olma olasılığına sahip olduğu belirtilmiştir (Titchener & Wong, 2015). Vücut ağırlığının başkaları tarafından kolaylıkla fark edilebilen bir özellik olması, kiloya yönelik önyargı ve ayrımcılığı beraberinde getirebilmekte; toplumsal olarak teşvik edilen zayıflık ideali ise sosyal görünüş kaygısı ile yeme bozuklukları arasındaki ilişkiyi anlamada önemli bir açıklayıcı faktör olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu noktada, düzenli olarak yapılan fitness aktivitelerinin hem fiziksel görünüm hem de psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkiler yarattığı söylenebilir. Bununla beraber egzersiz yoluyla beden farkındalığının artması, bireyin vücut imajına yönelik algısını olumlu yönde şekillendirerek sosyal görünüş kaygısını azaltıcı bir unsur olarak işlev görmektedir. Ayrıca fiziksel aktivitenin stres düzeyini düşürmesi, özgüveni desteklemesi ve sağlıklı yaşam davranışlarını teşvik etmesi, yeme bozuklukları riskini azaltarak bireylerin bedenlerine yönelik daha dengeli ve kabul edici bir yaklaşım geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Sonuç

Sonuç olarak sosyal görünüş kaygısı ile beslenmeye yönelik tutumların alt boyutları arasında negatif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler olduğu, kişilerin kötü beslenmekten kaçış, beslenmeye yönelik duygular, beslenme bilgisi ve beslenmeye olumlu yaklaşımları arttıkça sosyal görünüş kaygısının azalma eğilimi gösterdiği görülmüştür. Beslenme ile ilişkili duygusal ve davranışsal faktörlerin sosyal görünüş kaygısını anlamlı bir şekilde yordaması, bu çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biridir. Özellikle beslenmeye yönelik duygusal tutumlar ve kötü beslenmekten kaçınma davranışları, sosyal görünüş kaygısının güçlü yordayıcıları olarak öne çıkmıştır. Bu bulgular, bireylerin beslenme alışkanlıklarının sadece fiziksel sağlıklarıyla değil, aynı zamanda psikolojik iyi oluşlarıyla da yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, düzenli olarak gerçekleştirilen fitness aktivitelerinin beden algısını güçlendirdiği, özgüveni artırdığı ve sosyal görünüş kaygısını azalttığı da bilinmektedir. Fiziksel aktivitenin sağladığı bedensel farkındalık ve stres azaltıcı etkiler, bireylerin hem beslenme tutumlarını olumlu yönde etkilemekte hem de sosyal görünüşlerine yönelik daha sağlıklı bir bakış açısı geliştirmelerine katkı sunmaktadır.

Sosyal görünüş kaygısı, kişinin sosyal ve duygusal yaşamını olumsuz etkileyebilir, ancak farkındalık ve doğru destekle bunun üstesinden gelmek mümkündür. Sosyal görünüş kaygısını azaltmak için sağlıklı beslenmenin rolü büyüktür. Sağlıklı beslenme bireyin beden algısını iyileştirebilir,

özgüvenini artırabilir ve genel psikolojik iyilik haline katkıda bulunabilir. Bununla birlikte toplum sağlığı açısından sağlıklı beslenme ve beden algısı üzerine bilinçlendirme çalışmalarının sayısı artırılabilir. Bu çalışmalarda "ideal beden" mitine karşı eleştirel bir bakış geliştirilmesi sağlanabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmada sadece fitness merkezlerine giden bireylerin incelenmesi, daha geniş bir toplum kesimini (farklı spor türleriyle ilgilenen ya da evde egzersiz yapan bireyler) temsil etmeyebilir. Fitness merkezlerine erişim genellikle belirli bir gelir seviyesine sahip bireylerle sınırlı olduğundan, bu durum farklı gelir gruplarının incelenmesini engelleyebilir. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak çalışmalarda daha geniş ve çeşitlilik içeren bir örneklem seçilmesi yararlı olabilir.

Çalışma kesitsel bir tasarıma sahip olduğundan, sosyal görünüş kaygısının ve sağlıklı beslenme tutumlarının zaman içinde nasıl değiştiğinin gözlemlenememiş olması bir sınırlılık olarak söylenebilir. Bu konuda ileride yapılacak araştırmalarda, uzun süreli çalışma tasarımı planlanarak uzun vadeli etkilerin incelendiği çalışmalar yapılmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar % 50, İkinci yazar % 50 oranında katkıda bulunmuştur.

2. Çıkar çatışması: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

3. Etik Raporu: Bu araştırma, Toros Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nca 26.04.2023 tarih ve 50 sayılı kararla onaylanmıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Bu araştırma makalesinde amaç, sosyal görünüş kaygısı ile beslenme tutumları arasındaki ilişkilerin ve sosyal görünüş kaygısını yordayan faktörlerin belirlenmesidir. Nicel ve korelasyonel bir araştırma olarak planlanan çalışmanın katılımcıları fitness salonlarına devam eden 490 (%45.3 kadın ve %54.7 erkek) yetişkin bireyden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği (SBİTÖ)", "Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ)" ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma için toplanan verilerin analizinde SPSS 25.00 paket programı kullanılmıştır. Fitness salonlarına devam eden yetişkinlerde sosyal görünüş kaygısı ile beslenme tutumları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi kullanılırken, sosyal görünüş kaygısının bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde yordandığını analiz etmek amacıyla hiyerarşik çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

References

Ahıska, M., & Yenal, Z. (2006). *Aradığınız kişiye şu an ulaşılamıyor: Türkiye'de hayat tarzı temsilleri, 1980-2005*. Ofset Yayınevi.

Alemdağ, S., & Öncü, E. (2015). Öğretmen adaylarının fiziksel aktiviteye katılım ve sosyal görünüş kaygılarının incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport, 3*(3), 287-300. https://doi.org/10.14486/IJSCS291

Amil, O., & Bozgeyikli, H. (2015). Investigating the relationship between social appearance anxiety and loneliness of Turkish University Youth. *Journal of Studies in Social Sciences, 11*(1), 68–96.

Atik, D., Atik, C., Asaf, R., & Cinar, S. (2015). The effect of perceived social support by hemodialysis patients on their social appearance anxiety. *Medicine Science, 4*(2), 2210-2223. https://doi.org/10.5455/medscience.2015.04.8235

Ayar, M., Öğünç, Y. T., Tamboğa, B., Murat, M., & Özbey, F. (2024). Apranti jokeylerde sosyal görünüş kaygısı ve yeme davranışı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, *52*(1), 38-47. https://doi.org/10.33076/2024.BDD.1835

Baysal, A., Aksoy, M., Besler, T., Bozkurt, N., Keçecioğlu, S., Mercanlıgil, S. M., Merdol, T. K., Pekcan, G., & Yıldız, E. (2018). *Diyet el kitabı*. Hatipoğlu Yayıncılık.

Brennan, M. A., Lalonde, C. E., & Bain, J. L. (2010). Body image perceptions: Do gender differences exist. *Psi Chi Journal of Undergraduate Research*, *15*(3), 130-138. https://doi.org/10.24839/1089-4136.JN15.3.130

Bully, P., & Elosua, P. (2011). Changes in body dissatisfaction relative to gender and age: The modulating character of BMI. *The Spanish Journal of Psychology*, *14*(1), 313-322. https://doi.org/10.5209/rev_SJOP.2011.v14.n1.28

Caldwell, M. B., Brownell, K. D., & Wilfley, D. E. (1997). Relationship of weight, body dissatisfaction and self esteem in African American and white female dieters. *International Journal of Eating Disorders,* 22, 127-130. https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-108X(199709)22:2<127::AID-EAT2>3.3.CO;2-T

Ciba, B. (2018). *Üniversite öğrencileri arasında sosyal medya kullanımı ve sosyal kaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi.*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Crane, J. D., MacNeil, L. G., Lally, J. S., Ford, R. J., Bujak, A. L., Brar, I. K., Kemp, B. E., Raha, S., Steinberg, G. R., & Tarnopolsky, M. A. (2015). Exercise-Stimulated interleukin-15 is controlled by

ampk and regulates skin metabolism and aging. *Aging Cell 14*, 625–34. https://doi.org/10.1111/acel.12341

Croll, J. K., Neumark-Sztainer, D., & Story, M. (2001). Healthy eating: What does it mean to adolescents?. *Journal Of Nutrition Education, 33*(4), 193–198. https://doi.org/10.1016/S1499-4046(06)60031-6

Çakır, E., & Karaağaç, G. (2021). Spor salonlarına giden bireylerin sağlıklı beslenme tutumları ve sosyal görünüş kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 23*(3), 167-177

Çelik, E., Turan, M. E., & Arıcı, N. (2014). The role of social appearance anxiety in meta-cognitive awareness of adolescents. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 7*(1), 138-147.

Davis, A. C., & Arnocky, S. (2022). An evolutionary perspective on appearance enhancement behavior. *Archives of Sexual Behavior, 51*, 3–37. https://doi.org/10.1007/s10508-020-01745-4

Doğan, T. (2010). Sosyal görünüş kaygısı ölçeği"nin (sgkö) türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39*(39), 151-159.

Dönmez, Ş. N. (2018*). Evli çiftlerde sosyal görünüş kaygısı ile cinsel doyum arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Elmadfa, I., & Meyer, A. L. (2010). Importance of food composition data to nutrition and public health. *European Journal of Clinical Nutrition, 64*(3), 4–7. https://doi.org/10.1038/ejcn.2010.202

Erdemir, A. V., Bağcı, S. I., Yüksel İnan, E., & Turan, E. (2013). Akne vulgarisli hastalarda sosyal görünüş kaygısı ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *İstanbul Med, 1*, 35-9. https://doi.org/10.5152/imj.2013.08

Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G., & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39, 175–191. https://doi.org/10.3758/BF03193146

Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS: Book plus code for E version of text* (Vol. 896). London, UK: SAGE Publications Limited.

Folk, L., Pedersen, J., & Cullari, S. (1993). Body satisfaction and self-concept of third and sixth grade students. *Perceptual and motor skills, 76*(2), 547-553. https://doi.org/10.2466/pms.1993.76.2.547

Frederick, D. A., Sandhu, G., Morse, P. J., & Swami, V. (2016). Correlates of appearance and weight satisfaction in a U.S. National Sample: Personality, attachment style, television viewing, self-esteem, and life satisfaction. *Body Image, 17*, 191–203. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2016.04.001

George, D., & Mallery, P. (2003). *Frequencies SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*. Boston, MA: Allyn & Bacon.

Göksel, A. G., Caz, Ç., Yazıcı, Ö. F., & Zorba, E. (2018). Spor hizmeti alan bireylerin sosyal görünüş kaygısı ve öznel mutluluklarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 3*(3), 88-101. https://doi.org/10.31680/gaunjss.434184

Haase, A. M., Mountford, V., & Waller, G. (2007). Understanding the link between body checking cognitions and behaviors: The role of social physique anxiety. *International Journal of Eating Disorders, 40*(3), 241-246. https://doi.org/10.1002/eat.20356

Hart, T. A., Flora, D. B., Palyo, S. A., Fresco, D. M., Holle, C., & Heimberg, R. G. (2008). Development and examination of the social appearance anxiety scale. *Assessment*, *15*, 48–59. https://doi.org/10.1177/1073191107306673

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis. 7th Edition, Pearson Education*: Upper Saddle River.

Hyde, E. T., Whitfield, G. P., Omura, J. D., Fulton, J. E., & Carlson, S. A. (2021). Trends in meeting the physical activity guidelines: muscle-strengthening alone and combined with aerobic activity, United States, 1998–2018. *Journal of Physical Activity and Health*, *18*(S1), S37-S44. https://doi.org/10.1123/jpah.2021-0077

Grogan, S. (1999). *Body image: Understanding body dissatisfaction in men, women and children (1st ed.).* Routledge.

Kann, L., Kinchen, S. A., Williams, B. I., Ross, J. G., Lowry, R., Hill, C. V., Grunbaum J. A., Blumson, P. S., Collins, J. L., Colbe, L. J., & State and Local YRBSS Coordinators. (1998). Youth risk behavior surveillance—United States, 1997. *Journal of School Health*, *68*(9), 355-369. https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1998.tb07202.x

Kaya, G. K. (2021). *18-30 yaş arasındaki bireylerde beden imajının sosyal medya kullanımı, sosyal görünüş kaygısı ve yeme tutumuna etkisinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi.* Yüksek lisans tezi. Ufuk Üniversitesi.

Kılıç, M., & Karakuş, Ö. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal görünüş kaygıları ile benlik saygıları ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences, 13*(3): 3837-3852. https://doi.org/10.14687/jhs.v13i3.4054

Korkmaz, S., & Mansur, F. (2018). Sosyal görünüş kaygısı ve beden suçluluğunun diyet planlarına etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3*, 21-34.

Korkmaz, M., & Uslu, T. (2020). Fitness yapan bireylerin benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı ve sosyalleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, *4*(3), 1-18.

Lavell, C.H., Zimmer-Gembeck, M. J., Farrell, L. J., & Webb, H. (2014). Victimization, social anxiety, and body dysmorphic concerns: Appearance-based rejection sensitivity as a mediator. *Body Image*, *11*, 391–395. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2014.06.008

Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1995). *Social anxiety.* Guilford.

Mastro, S., Zimmer-Gembeck, M. J., Webb, H. J., Farrell, L., & Waters, A. (2016). Young adolescents' appearance anxiety and body dysmorphic symptoms: Social problems, self-perceptions and comorbidities. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, *8*, 50–55. https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2015.12.001

Miles, L. (2007). Physical activity and health. *Nutrition Bulletin, 32*, 314–63. https://doi.org/10.1111/j.1467-3010.2007.00668.x

O'Brien, K. S., Hunter, J. A., Halberstadt, J., & Anderson, J. (2007). Body image and explicit and implicit anti-fat attitudes: The mediating role of physical appearance comparisons. *Body Image, 4,* 249–56. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2007.06.001

Oizumi, R., Sugimoto, Y., & Aibara, H. (2024). The potential of exercise on lifestyle and skin function: Narrative review. *JMIR Dermatology, 7*(1), e51962 https://doi.org/10.2196/51962

Özenoğlu, A., (2016). *Sağlıklı beslenme ilkeleri. Beslenmenin esasları ve sağlığın korunmasında beslenme (İçinde).* Özenoğlu, A. (Ed). Hatiboğlu Yayınları, Baskı:1, ss:45-51.

Potter, B. K., Pederson, L. L., Chan, S. S., Aubut, J. A. L., & Koval, J. J. (2004). Does a relationship exist between body weight, concerns about weight, and smoking among adolescents? An integration of the literature with an emphasis on gender. *Nicotine and Tobacco Research, 6(*3), 397-425. https://doi.org/10.1080/14622200410001696529.

Presnell, K., Bearman, S. K., & Stice, E. (2004). Risk factors for body dissatisfaction in adolescent boys and girls: A prospective study. *International Journal of Eating Disorders*, *36*(4), 389-401. https://doi.org/10.1002/eat.20045

Rosen, J. C., Orosan, P., & Reiter, J. (1995). Cognitive behavior therapy for negative body image in obese women. *Behavior Therapy*, *26*(1), 25-42. https://doi.org/10.1016/S0005-7894(05)80081-4

Soylu, Y., Atik, F., & Öçalan, M. (2017). Ergenlerin sosyal görünüş kaygisi düzeylerinin incelenmesi (Kırıkkale ili örneği). *Sportif bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 38-45.

Storz, N. S., & Greene, W. H. (1983). Body weight, body image, and perception of fad diets in adolescent girls. *Journal of Nutrition Education*, *15*(1), 15-18. https://doi.org/10.1016/S0022-3182(83)80095-8

Suna, G., Karatay, G., Pepe, O., & Arısoy, A. (2023). Sosyal görünüş kaygısı ile beslenme alışkanlıkları arasındaki ilişki. *Socıal Mentalıty And Researcher Thınkers Journal (Smart Journal)*, *9*(78), 5422-5427. https://doi.org/10.29228/smryj.73947

Şirin, E. (2015). *Ergenlerin vücut kitle indeksi ile sosyal görünüş kaygısı düzeyi ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Taub, D. E., & Benson, R. A. (1992). Weight concerns, weight control techniques, and eating disorders among adolescent competitive swimmers: the effect of gender. *Sociology of Sport Journal*, *9*(1), 76-86. https://doi.org/10.1123/ssj.9.1.76

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2016). *Türkiye beslenme rehberi-TÜBER 2015*, T.C. Sağlık Bakanlığı, Yayın No: 1031, Ankara.

Tekkurşun Demir, G., & Cicioğlu, H. İ. (2019). Sağlıklı beslenmeye ilişkin tutum ölçeği (sbitö): geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 4*(2), 256-274. https://doi.org/10.31680/gaunjss.559462

Titchener, K., & Wong, Q. J. J. (2015). A weighty issue: Explaining the association between body mass index and appearance-based social anxiety. *Eating Behaviors, 16*, 13–16. https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2014.10.005

Trekels, J., & Eggermont, S. (2017). Linking magazine exposure to social appearance anxiety: The role of appearance norms in early adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, *27*(4), 736-751. https://doi.org/10.1111/jora.12311

Uyar, M. S., Uyar, G. Ö., & Yıldıran, H. (2024). Evaluation of social appearance anxiety, self-esteem, eating behavior, and body ımage in rhinoplasty and septoplasty patients. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *13*(3), 1038-1046. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1512897

Uzun, H. (2017). *Ergenlerde sosyal görünüş kaygısının umutsuzluk düzeyi ve kilo özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

Ünsal, A. (2019). Beslenmenin önemi ve temel besin öğeleri. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2*(3), 1-10.

Üstün, N. A. (2020). Social physical anxiety and nutritional attitude in athlete and non-athlete university students. *Progress in nutrition*, *22*(2), 1-22.

White, E. K., & Warren, C. S. (2014). The influence of social anxiety on the body checking behaviors of female college students. *Body image*, *11*(4), 458-463.https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2014.07.008

Wilson, G., Drust, B., Morton, J. P., & Close, G. L. (2014). Weight-making strategies in professional jockeys: implications for physical and mental health and well-being. *Sports medicine*, *44*, 785-796. https://doi.org/10.1007/s40279-014-0169-7

Veale, D., Kinderman, P., Riley, S., & Lambrou, C. (2003). Self-discrepancy in body dysmorphic disorder. *British Journal of Clinical Psychology*, *42*(2), 157-169. https://doi.org/10.1348/014466503321903571

Yıldırım, T., Çırak, Y., & Konan, N. (2011). Öğretmen adaylarında sosyal kaygı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. *12*(1), 85-100.

Yıldız, B. (2018). *Çalışan ve çalışmayan kadınların sosyal görünüş kaygısı ve psikolojik iyi oluş açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, D. E. (2020). *Sosyal medya kullanan genç yetişkin bireylerde beden algısı ve sosyal görünüş kaygısının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Evaluation of Human Being Perception in Ahmad al-Khānī's Work Mim û Zīn from Perspective of Sufism

Musa Kaval*

Abstract: Ahmad al-Khānī (d.1707) is one of the rare characters who has been able to influence the society he was born into and lived in for centuries in many ways. He has also made his scientific, cultural, literary, social and political intellectual wealth felt in his sufi interpretation. In his work *Mim wa Zīn,* written in Kurdish, al-Khānī touched upon many mystical subjects, especially love. With his work, which he established a connection with real life, Ahmad al-Khānī presented a local, original example of mysticism, which is the science of state. In his work, which he states has greatly contributed to his spiritual development, al-Khānī delicately reflects his perception of humanity. While revealing the diversity in human typology of the region shaped by the Islamic faith, it is also understood that al-Khānī is trying to spread the sufi transformation process he has derived from his own personal experiences to the public. al-Khānī, who also performed the didactic role that sufism requires as a science of state, has demonstrated his activism in terms of sufism as well as in many other areas. It has been seen that he has written his basic sufi thoughts in his own unique style on the topics he has dealt with regarding humanity. In order to better understand his thoughts on humanity, the views of the classical period sufis, especially Ibn Arabî (d. 1240), Rumi (d. 1273) and Yunus Emre (d. 1320), were examined. It is evaluated that this study, which is handled from this aspect for the first time from a sufi perspective, will contribute to the field.

Keywords: Sufism, Ahmad al-Khānī, Mim wa Zīn, Human being perception, Love.

Ahmed-i Hânî'nin *Mem û Zîn* Adlı Eserindeki İnsan Algısının Tasavvuf İlmî Açısından Değerlendirilmesi

Öz: Ahmed-i Hânî (öl.1707) içerisinde doğup yaşadığı toplumu birçok yönden asırlardır etkileyebİlmîş ender karakterlerden biridir. İlmî, kültürel, edebi, sosyal ve siyasal entelektüel zenginliğini tasavvufî yorumunda da hissettirmiştir. Kürtçe kaleme aldığı *Mem û Zîn* adlı eserinde Hânî, aşk başta olmak üzere tasavvufî birçok konuya değinmiştir. Gerçek yaşamla rabıtasını kurduğu eseri ile Ahmed-i Hânî, hal ilmî olan tasavvufun yerel, özgün bir numunesini ortaya koymuştur. Kendisinin mânevî gelişimine büyük katkı sağladığını ifade ettiği eserinde Hânî, insana dair algısını incelikle yansıtmaktadır. İslam inancının şekillendirdiği bölgenin insan tipolojisindeki çeşitliliğini ortaya koyarken Hânî'nin kendi şahsi tecrübelerinden devşirdiği tasavvufî dönüşüm sürecini halka yaymak gayreti içerisinde olduğu da anlaşılmaktadır. Tasavvufun hal ilmî olmasının gerektirdiği öğreticiliğe de icra eden Hânî birçok alanda olduğu gibi tasavvufî açıdan da aksiyonerliğini ortaya koymuştur. İnsana dair ele aldığı başlıklarda temel tasavvufî düşüncelerini kendi özgün üslubu ile kaleme aldığı görülmüştür. Onun, insana dair düşüncelerinin daha iyi anlaşılması için makalede İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) Mevlânâ (ö. 672/1273) ve Yunus Emre (ö. 720/1320) başta olmak üzere klasik dönem mutasavvıflarının görüşlerine değinilmiştir. Tasavvufî açından ilk defa bu yönüyle ele alınan çalışmanın alana katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahmed-i Hânî, Mem û Zîn, İnsan algısı, Aşk.

Doç.Dr. Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
musakaval@duzce.edu.tr ORCID: 0000-0001-8784-7762
Cite as/ Atıf: Kaval, M. (2025). Evaluation of human being perception in ahmad al-khānī's work mim û zīn from perspective of sufism. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 645-687. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1614862
Received/Geliş: 07 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 25 May/Mayıs 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

The first being that a person must discover on his journey towards unity is himself. Sufis, who have made the saying "He who knows himself, knows his Lord" a maxim for the ordered self-discipline, have given great importance to the nature of man. It would be a great deficiency for Ahmad al-Khānī to leave out sufism in the correct understanding of human perception, as he was a jurist, thinker, poet, educator, wise and sufi figure. In his masterpiece *Mim wa Zīn*, Khānī said, "You created the mirrors of existence repeatedly. Then You reflected Your own beauty in them" (Khānī, 2013), and thus, he combined unity with the idea of fenā and pointed to the perception of sufism (Resul, 2007). When his poems are examined, it is seen that although he was influenced by the views of the sufis before him, he developed his own original interpretation and created a style that is unique to himself (Tenik, 2019).

His work, which touches upon many themes related to faith, worship, morality and transactions, reveals Ahmad al-Khānī's deep knowledge of Islamic scholarships. For instance, his ideas on the first creation of man, his destiny and choice are remarkable. Due to this richness of content, his works have been the subject of studies by different scientific disciplines to this day and will continue to be an object of research in the future.

When Allah is evaluated in the context of the universe, it is seen that Khānī uses many local patterns delicately in addition to the general sufi thought in his inferences about man. In *Mim wa Zīn*, which he wrote in Kurdish, he addressed many religious, cultural, social, political and intellectual issues of the region he lived in (Khānī, 2010). Khānī, who included many issues that a person needs to be social in his work, combined his knowledge in different scientific disciplines with his sufi understanding and presented problems and solutions in an original perspective.

In addition to the madrasah education he received, Khānī was also competent in philosophy, astrology and rhetoric. For this reason, he depicted human typologies in parallel with the sufi teachings he had internalized in order to develop the society in which he was raised. Thus, he helped the people of his time define their souls while providing examples of the truth of his essence and the processes of change and struggle. Adopting the sufi tradition, which has an educational and instructive purpose, Khānī's work, which deals with the levels of the soul and its struggle in the society where he lived, has not been addressed in this respect before. A number of studies have been conducted on Khānī's sufi thought and works, but it has been seen that no study has yet been studied on human perception he put forward in the context of his work *Mim wa Zīn*.

Ahmad al-Khānī, who combined his religious, mystical, intellectual and literary richness with the natural observation method. He also touched upon the administrative and human resource problems of the geography in which he lived (Khānī, 1968). Khānī, who did not refrain from expressing the problems he observed, displayed a constructive attitude by also taking into account the administrative and management system (Yıldırım, 2011) and conveyed his message in a way that the society could understand. While he served to manifest the universal religious and mystical truth, Khānī, as a national figure, was a thinker with his political thoughts (Yıldırım, 2011). *Mim wa Zīn*, which tells a love story that evolved from metaphorical love to divine love, also addresses national values along with Islamic education (Çağlayan, 1996). For this reason, although Khānī knew Arabic, Persian and Ottoman Turkish well, he preferred Kurdish for educational purposes (Kreyenbroek, Allison, 2003).

Khānī's style, which is in harmony with the purpose of sufism, is also supported by the similarity of literary form. In the couplets he expressed in the masnavi form, it is shown that his connection with Rumi continues in a superficial way (Bulut, 2011). In the work where his thoughts on unity-existence are explained, it is understood that Khānī presents his thoughts similar to Ibn Arabi's theories in his own unique style, accompanied by local patterns (Karabey, 2006).

In light of this information, it is thought that it is not possible to evaluate the human perception in Khānī's masterpiece *Mim wa Zīn* ignoring sufism. In order to support this thesis, the reasons of which will be discussed in detail, the studies conducted on the subject were scrutinized with the textual

analysis method. First of all, all of Khānī's works, the studies conducted on his works were collected and subjected to textual analysis, and then an attempt was made to reinterpret them in the context of sufi literature. In the context of sufi masters and classical works, significant similarities were detected, and explanations were included in the context of the subject, and the meta-analysis method was tried to be supported by the comparative technique.

The Life of Ahmad al-Khānī, His Sufi and Literary Aspects

As stated in Ahmad al-Khānī's work, he was born in 1650 in Doğubayazit (Khānī, 2010). Some sources state that he was from Cizre (Celil, 2000). Some sources state that he was a member of the Khan tribe that settled in the Khan village in Hakkari/Çukarca due to his naming convention Khānī and that he was born there (Gökalp, 1992). However, most researchers agree that Khānī was born in Doğubeyazıt and died there (Resul, 2007). According to general opinion, the Khan tribe migrated from Hakkari before Khānī's birth and settled in Doğubeyazıt after residing around Van for a while (Khānī, 2010).

Khānī began his education with his father Sheikh Ilyas, who was a scholar in Dogubayazit, and continued with his older brother Molla Kasım (Khānī, 2008). It is reported that he later studied in Ahlat, Urfa and Bitlis madrasahs (Resul, 2007). It is stated that Khānī went to Egypt and Iran to increase his religious knowledge (Khānī, 2008).

With his intelligence and well-rounded education, Khānī was noticed by his environment at a young age and began writing when he was only fourteen years old (Khānī, 1968). In addition to his religious knowledge, Khānī had the opportunity to develop his social and administrative knowledge by serving as a divan clerk like his father and elder brother Molla Kasım (Khānī, 2008). All of these experiences enabled Khānī to develop himself in many ways and to learn Arabic, Persian and Ottoman Turkish well (Khānī, 2010). The sufi understanding adopted by Khānī, who had high scientific and social knowledge, is far from some of the exploitative and ignorant fake sufis he witnessed during his time. The sufism he put forward is learning religious sciences based on the Quran, the Sunnah and acting righteously in accordance with them. Khānī states that sufism and miracles cannot be considered separately from the sharia (Khānī, 2008). It is seen that Khānī puts forward a scholarly understanding of sufism by criticizing the sufi life, which is adorned with superstitions and dominated by miracles instead of knowledge and good deeds (Geçit, 2013).

Khānī's interest and knowledge in the sufi tradition can be understood from the subject matter, sufi theory and concepts of *Mim wa Zīn*. It has been determined that Khānī, who stated that he adopted a sufi perspective in the center of knowledge, did not provide any clear information about his spiritual disposition. For this reason, there are discussions that he was an Uwaysi. Although the data on this subject did not reach a concrete conclusion, it was seen to be noteworthy (Yılmaz, 2011). Because Khānī stated that he was familiar with the science of the inner world by learning the ledun science from Hızır for fifteen years and that the curtains of the heart were lifted by divine grace (Tenik, 2019).

Another view is that Ahmad al-Khānī was a member of the Naqshbandiyya order, which was influential among scholars in the 17th century geography where he lived. As mentioned above, the scholar Khānī preached a scientific sufi approach. The fact that the Naqshbandiyya school gave importance to the external aspects of the sharia as much as the internal aspects of sufism makes this possibility noteworthy. Beyond these discussions, the following couplets he uttered in his Divan are shown as evidence for the claim that Khānī was a member of the Naqshbandiyya (Varlı, 2004).

I saw a embroidery from the embroidery of the Naqshbandis
The ties of the hands were untied one by one from the wrists

The development of the heart would not have been successful for me
If it were not for the conversation of those people with beautiful faces

The path to the Kaaba of union became shorter for me
This shortening was due to the stature of tall lovers. (Khānī, 2014, p.118-119)

The fact that the conversation he expressed in the poem was on the principles of guidance of Naqshbandiyya is presented as evidence that strengthens Khānī's affiliation with Naqshbandiyya (Yılmaz, 2011). It is also narrated that he left Doğubeyazıt Palace in 1700 where he worked as a clerk, and entered the Naqshbandiyya lodge next to the Sheikh Mosque in Hoşap (Yaşın, 2012). It has also been argued that Khānī was a Naqshbandi sheikh, probably because of his expression that shows that he reached the peak of spiritual evolution such as the development of the heart and union (Kaplan, Aydın, 2013). Apart from these uncertain narrations, it is seen that the ideas expressed by Khānī in *Mim wa Zīn* are parallel to the understanding of unity adopted by the Naqshbandiyya, which caused him to be interpreted as a Naqshbandi (Yılmaz, 2011).

Apart from his scientific and mystical aspects, Khānī is the most famous figure among the classical Kurdish poets (Öcek, 2016). It is said that Khānī has four known works, and around twelve works attributed to him, although not definite, in addition to his famous work *Mim wa Zīn* (Yılmaz, 2011). It is understood from the lines he wrote in his Divan that Khānī knew four languages enough to produce works (Khānī, 2014). Despite his knowledge of other languages, Khānī consciously preferred Kurdish. Because, according to his own statement, Kurdish was a despised language at the time. He wrote his work *Nūbehara Bichūqan* for Kurdish children because he was against this idea (Khānī, 2008). The work he wrote with this intention was taught in madrasahs for three centuries (Çeliker, 2016). The work, which is like a dictionary, makes learning easier with its simple and concise style of expression that teaches children good morals (Kurdo, 2009). Similarly, in his work *Eqīdeyā Īmanē*, Khānī explained basic faith issues such as divinity and prophethood in a plain and simple way that children can understand. With this work, which is the first textbook written in the field of belief, Khānī set an example for those who came after him (Khānī, 2008).

Mim wa Zīn

Mim wa Zīn, identified with the name of Khānī, was written in the masnavi style. It is considered to have a unique importance in Kurdish Divan Literature as the first masnavi style work in Kurdish (Yaşın, 2012). In fact, with this work, Khānī is considered to be the representative of the love masnavi tradition founded by Nizāmi Ganjavi in Persian Literature in Kurdish Divan Literature (Adak, 2016). The work is an original one that tells the transition from metaphorical love to divine love. In his work, where he tells the world of unity, the beginning and end of which is love, he touches upon many basic sufi concepts, stations and explains and guides the travellers on the journey of union. Aiming to convey national values, Khānī, in this work, has tried to explain in the light of the Quran and Sunnah, while using the human and natural elements of the geography he lived in delicately at every stage of the journey, he has benefited from the mystical language of symbolism. In the work, many elements from the ontological discussions of sufism and theology to literature, folklore and geography are presented to the reader as a delicious taste. In the work, written with divine love, the reflections of individual and social morality are also projected, and the conflicting examples of ontological dualism are presented in an understandable simplicity.

Khānī's work, written in Kurdish for didactic purposes, consists of 2656 couplets. This work, which was chosen to reveal his interpretations of sufi thought and moral understanding within the plot, is divided into 60 sections. In addition, it is understood that the work presents a very striking style in terms of literary arts as well as sufism. It is seen that many arts such as simile, allusion, metaphor, pun, allusion and others which are frequently seen in sufi literature, are used masterfully (Khānī, 2013). The work also reflects the thought, tradition and life perspective of the society in which Khānī lived in terms of its political, social, cultural and literary aspects (Karabey, 2006).

The love story told in *Mim wa Zīn* is similar to Memē Ālān Epic, which is quite common among the Kurds. The Memē Ālān Epic, which has a long history, was reinterpreted among the people in

different variants with the dangbaj after the acceptance of Islam among the Kurds (Kaplan, Aydın, 2013). The Memē Ālān Epic tells the love of two young people from Cizre and the events that took place between them (Lescot, 2013). Khānī himself referred to the partial similarity between the Memē Ālān Epic and *Mim wa Zīn*, saying: "Some of them are legends told in Botan. Some of them are groundless things that are the means of my idea." (Khānī, 1968, p. 404). He expresses the same idea in another place of the work: "Let me explain the troubles inside me and make them legendary. Let me use the story of *Mim wa Zīn* as an excuse. Let me take the melodies out of the curtain in such a way that I can revive *Mim wa Zīn*." (Khānī, 2011, p. 167) Reinterpreting the epic of Memē Ālān, from which he took his intellectual basis, according to his own feelings and thoughts, Khānī, also reflected his sufi understanding, which he adopted, in its original form, along with many other subjects (Resul, 2007). *Mim wa Zīn*, in which he reveals his inner troubles together with the environment he lived in, is Khānī's original work (Khānī, 2011). Khānī declares the originality of the work, which is accepted by researchers, in his work; "But I did not take advantage of anyone's vineyard. I did not follow someone like a thief and steal his work." (Khānī, 2011, p. 169).

Mim wa Zīn, in which he also narrates the reality of the people of the region with a broad perspective (Khānī, 2011, p. 39), is considered to be a love story that Khānī wrote from a more mystical perspective (Bûtî, 2013). This perspective that Khānī presents is more clearly understood with the following statement in his work; "But his purpose in these interviews. His purpose in all these investigations. Is to reveal the beauty of love. Is to prove the perfection of love." (Khānī, 1968, p. 405). With his work, in which he reflects the ideas of love, fanā and unity, Khānī has reached the peak of mystical thought like Rumi, who presents spiritual truths in a similar way by narrating them (Resul, 2007). Just as Khānī wrote *Mim wa Zīn*, which he built on the basis of the Memē Ālān Epic in order to convey its contents, Rumi also reinterpreted the stories of Kalila and Dimme, Aesop, in order to make the divine truths more understandable (Kaval, 2020). Because Rumi also stated that his aim was not to write poetry, but that he had a didactic purpose like Khānī (Rumi, 1990). Like the Masnavi, which Rumi described as a store of unity, Khānī also says that the purpose of everything he wrote and conveyed in *Mim wa Zīn* is Allah; "The purpose and aim in everything that is cleared and darkened (written and drawn) is Him." (Khānī, 1968, p. 405).

The Secret of Human Creation

Ahmad al-Khānī, in *Mim wa Zīn*, has presented his thoughts about human in accordance with the saying "He/She who knows his/her soul knows his/her Lord", which is one of the basic thoughts of the sufi tradition. Because human, who is glorified as the manifestation of the divine breath, must first develop awareness in terms of body, soul and heart in order to reach perfection. Internalizing the basic theses of sufi thought about human and conveying them in his own style, Khānī concisely presents the issue in terms of knowledge, destiny, soul, spirit, cosmic formation and interactions, starting from the first creation:

Human is one of the two created worlds
"Be!" He said and it was, is also a letter of the imperative mood (Khānī, 2011, p. 128)

After emphasizing the similarity between the concrete reality of letters and the physical reality of man, Khānī expresses that just as letters refer meaning, human also has a spiritual, secret power beyond the body.

They are physical patterns drawn humanly
They are spiritual structures stamped divinely (Khānī, 2011, p. 128)

Emphasizing that the true nature of human is the soul created by divine breath, Khānī also points out with the expression "stamp" that human is the end of the realm of existence. Referring to the verses stating that all existence was created before human and given to human's command, Khānī states that human, who was created later as the caliph, is the stamp of existence (Khānī, 2011, p. 128). We see that Khānī's metaphor of stamp is expressed as a seal in the language of Ibn Arabi. The word "fūsūs" in Fūsūsu'l-Hikem, which translates to "Homes of Wisdom", means the eyebrow or seal of the ring. What is meant by the seal is the Muhammadan truth or Muhammadan light (Küçük, 2014). In Fūsūsu'l-Hikem, Ibn Arabi explains in detail the divine wisdom contained in the twenty-seven prophetic names between Adam and Muhammad (Ibn Arabi, 2014). What Ibn Arabi means by each word is actually the truth of the prophets (Konevi, 2012). In terms of the secret wisdom in the names of each prophet, in reality, the entire universe is the words of Allah and the manifestations of Alif, the manifestation of Allah (Küçük, 2016).

It has been seen that Rumi also made explanations based on the similarity between humans and letters. For example, in the story of the grocer and the parrot, after expressing that the letter is like the rough and the real meaning is like water, Rumi explains that bitter and sweet waters flow without mixing in the sea of God's meaning (Rumi, 2014). We read a similar representation of the universe used by Khānī as a manifestation of divine letters in the *Masnavi*. When one of the ants walking on the paper sees the pen, he starts praising it. The smarter one sees the fingers, and the smarter one sees the arm and starts praising it. The nation of ants praises the real master of the art, the miniaturist, behind the images (Rumi, 2010). Having the same idea about man, whom Khānī describes as one of the two worlds, Rumi clarifies the concept by comparing the world of man and the world of martyrdom. As follows: "In appearance, you are a small world, but in reality, you are the greatest world. In appearance, the branch is the origin of the fruit; but in reality, the branch exists for the fruit. If there was no inclination to obtain fruit, no hope of bearing fruit, would a gardener plant a tree? In that case, the fruit is apparently born from the tree, but in reality, the tree has come into being from the fruit." (Rumi, 2010, p. 3/520-524).

In the continuation of the above couplets, after touching upon the simplicity of human's physical aspect due to his/her creation from soil, Khānī draws attention to the luminousness of his/her soul, which is an aspect of divine beauty (Khānī, 2011). After these reminders, which bring to mind the sufi inculcations that frequently warn against being deceived by looking at the external appearance of human like the devil, we read that human was created very delicately and meaningfully. It is understood that human, who has elegant embroidery and secrets in terms of appearance, is in fact the masterpiece of the greatest pen (Khānī, 2011, p. 128).

Khānī's thoughts, summarized in his unique style regarding the creation of human and the universe by the sufi understanding, coincide with the following statements of Ibn Arabi in his *Ahādiyyet Treatise*: "Know that sometimes Allah Almighty manifests and creates things and manifests Himself through things by leading them to their own perfection, and sometimes He manifests Himself by annihilating and concealing things." (Ibn Arabi, 2012, p. 90).

After reminding us of the dark and bright aspects that humans have carried since creation, Khānī states that humans are both near and far beings. Because light represents near, and darkness represents far. Stating that everything in the universe exists in humans, Khānī says that magnificent heavens and angels were created for humans and were placed under responsibility for their service. As follows:

All these heavens are magnificent,
All these angels are honorable,

This magnificent wheel that turns and turns,
This dazzling traveling palace,

All these places and elements,

All these substances and essences,

So many insatiable blessings and values,
And all the food and clothing,

So many things sought and desired,
So many things desired and loved,

Animals, minerals and plants,
What is sought, what is aimed for and what is desired;

All are in operation for us,
All are burdened for us. (Khānī, 2011, p. 23).

There is the idea of the existence of human as a spiritual prototype before his/her body is created. In sufi thought, there are the worlds of malakut and jabarut, where the created are located, apart from the visible world of shahada, which we live in and the seven intertwined heavens and earth surrounding it (Yılmaz, 2015). It is clearly seen that Khānī also adopted the thesis of the light of the Prophet (Nur-i Muhammad-i) (Ghazali, 2019), in which the secret of the creation of the light of the Prophet Muhammad and its becoming a mercy to the worlds is tried to be explained in this first phase when existence is determined. Khānī argues that before this shahada/visible world, which is also described as the material world, was created, a light shone and the Prophet Muhammad was created from it. He explains that first, other souls were created from the being that started to be created with the light of the Prophet, and then material beings began to be created. This theory, which is exactly the same as the theory of creation in sufism, has been adopted by almost all sufis. The light of the Prophet Muhammad, who is the origin of all souls, is both the first reason for the emergence of existence and the means of their blessings. Mentioning the same idea of the first manifestation/emergence advocated by many sufis, especially Ibn Arabi (2010), Yunus Emre (1997) and Rumi (1990), Khānī also reminds us that the Prophet Muhammad is the leader of all prophets (Khānī, 2011, p. 37). As a person who received a madrasah education, Khānī interprets the hadith in which the Prophet Muhhammad declares that he is the ancestor of Adam created before him physically, but that he is the first of the creations spiritually (Tirmidhi, 2006).

After the manifestation of existence from the first light, Khānī reveals the distinction between the soul and body of man due to the secrets of form and meaning in the context of divine love and will. Then, he emphasizes the duality of man, which is a great world in terms of its secret in the form of a small world but in the unifying position, as stated in the verse (es-Shams, 91/7-9). He emphasizes the good-bad contrast of man with the quality that he represents the two aspects of darkness and light (Khānī, 2011). It is proven by many verses that this contrast contained by human is his/her test. Human, who aspires to be the vicegerent of the earth with the divine breath, has become an exceptional embroidery drawn by the pen with the divine word in terms of his nature. Khānī immediately after this reminder to man's inner voice and self, says that although the external worlds seem large in appearance, they are at the command and service of man who seems small (Khānī, 2011). As exemplified above, it can be seen that the source of nourishment of Khānī, who has the same perception of man as all the sufis who spiritually leavened the Anatolian geography, is the joy of sufism.

The thing that causes the divine and satanic aspects of human to emerge is love. It is clearly seen that the sufi thought that human was created for love was also adopted by Khānī. He shows this idea in the love story in his work *Mim wa Zīn*, which is identified with him. In this story, Khānī tells the emotional development and transformation stages of the lover and the beloved, as well as how all the other characters are tested in the context of the soul. Each character in Khānī's work, which begins with monotheism and praises Allah, is in fact a manifestation of unity. Drawing attention to the pen

from which all kinds of fates, good and bad, emerge, the poet also concludes the morality problem necessitated by the sufi understanding with the unfailing justice of divine providence. It is seen that Khānī, who tries to reveal the secrets of unity that emerge as a result of perfect justice behind the negative events in which the worst characters are active, also expresses his own shortcomings. Because in his couplets, he confesses that he is also heedless, lazy and sinful, just as it is stated about people in the verses, with the maqam of the nafs-i levvame. In the maqam of the nafs-i levvame, he always denounces the nafs-i emmare, which orders evil (Khānī, 2011). He tells how the heart, which is the place of manifestation of Rahman, loses its humanity by moving away from its real function due to the evils of the nafs (Khānī, 1968).

Like every sufi Khānī, who reveals his understanding of account on his own self in his work, has displayed the manners of the prophets by referring to the evil-commanding self. Because when Joseph was tested with the beautiful wife of the vizier, he declared that he would not purify his self despite having the quality of infallibility. Because even if he is a prophet, it will be through the mercy of Allah that a person can overcome his own self (Joseph, 12/53). Therefore, Khānī practically guides the reader by applying the practice of the sufi tradition to himself by starting his thoughts and actions regarding. Ibn Arabi, who stated that one meaning of sufism is "marifetu'n-nafs" (knowing his/her onw self) stated that the traveler can only know his Lord as a result of purification of the soul. As Khānī stated, the consciousness of the servant that transcends himself towards his Lord can only be achieved through purification under the supervision of the Quran and the Sunnah (Demirli, 2013). What Khānī did, who applied the verse in which purification of the soul is commanded through Joseph, is actually what intelligent people do. Similarly, Rumi also says that a person can only defeat the enemy of the soul with his mind (Rumi, 1990, p.1/2719). We read about the purification of the soul, which is the Sunnah of the Prophet, which Khānī applied to his own soul, in Ahmet Yesevi's *Divan-ı Hikmet*. Ahmet Yesevi, who condemned his soul, said in the last lines of his wisdoms, in which he expressed his contempt for his soul, "With what face should I go to Hazrat?" (Yesevi, 2016). The same practice is encountered in Yunus Emre. Yunus Emre, who says that his soul has many deficiencies, repents to Allah for his sins (Yunus Emre, 2008, pp. 20-32). He states that although his name is spread in a positive sense among the people, his obedience will not save him without the grace of Allah (Yunus Emre, 2008, p. 45). The modesty that the sufis sincerely show despite their high spiritual positions is an important characteristic of the people of state. These personalities, who are spiritual leaders, teach the people humility, service to the people, and modesty through their state language. Apart from this, although they are currently respected spiritually in the eyes of the people, they do not believe that Allah is the owner of the unseen. In the presence of Allah, the heart's claim other than humility does not comply with modesty (Kelābāzī, 2014). Because even if a person is a saint, he cannot be sure of what his future state will be (Kelābāzī, 2014, p. 109-119). A saint whose knowledge and love for Allah increases acts much more sensitively regarding commands and prohibitions (Hūcvīrī, 2018). For example, Bāyezid-i Bistāmī did not find it appropriate for the etiquette of religion when a person who was reported to be a saint spit in the direction of the mosque and returned without meeting him (Kūşeyrī, 2013). Therefore, as the spiritual rank of the saint increases, together with his efforts, diligence, seriousness, piety and sincerity, humility, despair and modesty towards Allah, contempt for the self, and observance of the rights of Allah upon Him, There is also an increase in the feelings of caring (Kelābāzī, 2014).

Having experienced the arduous journey of sufism and having produced an original work, Khānī expresses his modesty in not exonerating his ego and not boasting about what he has done on various occasions in the work. As stated, Khānī, who presents his work with an original story from his own situation and language without taking it from someone else, asks for the tolerance of the masters by putting himself in the place of a student. This statement is an example of the perception of seeing oneself as a student who is always open to development, together with the etiquette of not having a new claim seen in the sufi tradition. In sufism, which is a profession of abandoning all egoistic claims in a sense, a person must be distant from the love of leadership and the desire to be famous with a melancholic reaction and be in humility (Hūcvīrī, 2018; Kelābāzī, 2014). In this respect, Khānī exemplifies the concept of the perfect human adopted by the sufi perspective through his own

personality. Khānī likens his work, in which he conveys the process of his sufi purification effort, which he went through with great difficulty, leading to rebirth, to an innocent child:

I only ask the scholars:
Do not expose the students' mistakes.

Whether this book is bad or good,
We have suffered two hundred times with it.

This book is early, young, newly-grown,
Although it is not very distinguished.

I did not collect it from the vineyards.
Let them search for my mistakes like thieves.

This is the early of the garden of the heart,
It is sinless, innocent and noble.

Whether it is sweet or bitter, it is early,
It is like the kind of child, that is its nature. (Khānī, 2011, p. 75)

The science of sufism has developed a relatively changeable system of ethics with fixed general principles with the intention of enriching the world of meaning of man with correct belief, deeds, morality and contemplation. In this process, where each sufi and scholar contributes dynamically, it is aimed for man to know himself and reach perfection in changing times and places. As a sufi thinker and poet, Khānī exemplified the implementation of the sufi tradition by first accounting for his own soul while making sense of the various difficulties of the period he lived in and producing solutions. Accepting the reality of the time and geography he lived in, Khānī, who provided spiritual leadership especially to children and young people with his scientific, religious and sufi ideas, became the living example of the sufi etiquette mentioned above. The scientific perspective and modeling that Khānī, who preached this aspect of sufism, which is described as a science, by living it, also coincides with pedagogy. Because instead of a pedagogical principle of mere verbal advice, it is known that there are many benefits to leading figures expressing the weaknesses and deficiencies of being human through their own examples. The feeling of being a helpless and incomplete servant, crowning the feeling of poverty with evil, which is one of the essential principles of sufi training, primarily includes characteristics such as being able to make healthy introspection by purifying oneself from complexes for treatment, being open to criticism, and using the possibilities of positive psychology against change. In addition to these, the accessibility of the ideal role model feeds motivations such as purification of the soul, purification of the heart, and realization of good morals. With the expression "We suffered two hundred times with it", Khānī stated that his work is a fruit of the struggle he has given.

4.The Duality of Human Being

As mentioned above, since a human being has a structure consisting of opposites in his/her inner world, it is essential to purify the heart, which is the battlefield of the struggle between the soul and the spirit. Allah created everything from the microcosm of man to systems at the macro level with opposites and there are lessons should be taken from all them (az-Dhariyat 51/49). The entire sea of existence, from the atom to the universes, is made permanent by opposites. Although existence and non-existence, beauty and ugliness, good and bad, etc. are all enemies of each other, they are necessary to each other in order for each of them to be understood and to be a subject of comparison. Although

it is expressed in various sections of the work, Khānī expresses this idea in the most beautiful way with a holistic approach as follows:

Beings according to their attributes and actions.
He created them in various states.

He made beings apparent with each other,
He clarified opposites with opposites.

These slowly walking and rolling places and the skies.
These lands, standing and walking, and angels.

This light, darkness, infidelty and faith.
This heaven, hell, garden and fire.

These cold, hot, wet and dry.
These gentlemen, beggars, rich and poor,

These earth, air, water and fire.
These night, day, shadow and sun.

These separations, reunions, joys and sorrows.
These deaths, resurrections, celebrations and mournings. (Xani, 1968, p. 75)

Explaining the manifestation of existence in various states with the theory of unity, Ibn Arabi says that behind everything that comes to the realm of existence according to its ability is the Divine Unity (2014, pp. 9-11). Since unity is specific to Allah, it is a natural result that multiplicity has been created in the universe and in human being (Ibn Arabi, nd., p. 3/339). Therefore, not only in creation, but also before, duality, multiplicity and opposition have manifested themselves in the divine knowledge where the truths first began to emerge (Ibn Arabi, nd., p. 3/286). Rumi explains the wisdom of the diversity manifested in the universe with the famous story of the grape. Rumi expressed the secret of unity and multiplicity through people who could not get along because the intention and meaning were the same but the words and forms were different (Rumi, 1990, p. 2/3681-3742). The diversity in the universe, which Yunus Emre also frequently mentioned in his poems, is actually the manifestation of unity (Yunus Emre, 1997, p. 203).

Repeating the idea of contrast that the sufi tradition has built on the basis of creation at micro and macro levels, Khānī moves from the basic classifications of human beings to the concept of good and evil in the following couplets. He explains the wisdom of the contrast that human beings exhibit through their types. According to him, some people have the qualities of light, while others have the qualities of docility and hardness like fire, which come from creation. Creation is essentially righteous and good-natured people who go to heaven, while liars and frauds go to hell, and therefore they are on their way to divine decree. After mentioning the hadith in which the people of heaven and hell are determined while they are still in their mother's womb, Kelābāzī says that this situation of the Sufis, while accepting the will and power of man, is a manifestation of the justice, grace and punishment of Allah, who is the First and the Last of the truth (Kelābāzī, 2014, p. 94).

Expressing that there is wisdom in everything, Khānī points out the necessity for people of the same disposition to find and get to know each other and for those ones with opposite morals to separate (Khānī, 1968, p. 215). In Rumi's Masnavi, it is also argued that people are divided into two groups from creation: the people of light and the people of fire (1990, p. 2/84; 4/275). The Prophet Muhammad said, "Souls are like congregations. Those who have met each other (before) come together, and those

who have not met each other separate." (Bukhari, Enbiya 2; Muslim, Birr 159) Rumi, who narrates the hadith, says that people who are separated in the world of spirits find each other in the world according to their dispositions and work together (1990, p. 1/2386-8; 2/275-294.). In another couplet explaining the wisdom of the contrast in creation, Khānī draws attention to the effect of people's lineage in relation to good and evil:

Creatures with bad character,
Will that character ever be cleansed of themselves?

Forty years, plant the Ebucehil watermelon.
Even if you give it honey a hundred times,

Even if you feed it with sunlight,
Even if you always sprinkle it with rosewater.

Even if you open its veins every day,
Even if you fill its joints with sugar.

Even if you serve it like this for as long;
Will it ever become a watermelon for you?

When it bears fruit, do not think.
It will bear any fruit other than bitter. (Khānī, 1968, p. 447)

It is questionable that Khānī evaluated the individual not with his own responsibilities and talents but with the habits inherited from his lineage. Because in today's world where individuality has increased, it is obvious that there is a relatively changing tendency in terms of man and his morality compared to the past. Of course, these statements do not say that an individual whose ancestors were remembered with evil cannot be guided when he develops himself positively and directs his will and morality towards goodness. Khānī wants to understand that he has become mentally and spiritually polluted by becoming one with evil and turning it into a habit/morality. This situation, which is ingrained in a person's nature, is stated in the Quran (al-Baqara, 2/7:74). He also reiterated a divine truth by stating that not only the physical characteristics of a person but also his emotional and spiritual heritage are transmitted to the next generations through his DNA. Because Allah has declared that the jinn and human beings, who have hearts but do not feel, eyes but do not see, and ears but do not hear, are inferior to animals (A'raf 7/179). Despite being created as the most honorable beings, these people who have lowered their own ranks and are destined for hell have wasted the physical and spiritual blessings that Allah gave them. The fact that most people are destined for hell even though the apocalypse has not yet come requires a correct understanding of divine justice and destiny, and focusing on the heedless who cannot properly use their other organs, especially their hearts. Although modern science has revealed that DNA has the most ideal structure in the universe for storing data, it has not yet been able to fully reveal what a person inherits from their ancestors when they come into the world. However, experts accept that genetic transfers from ancestors have a significant effect on an individual's behavior (Nuffield, 2002). DNA is not only about biological characteristics, but also about emotions and thoughts that leave an important mark on the lives of ancestors. Jung built his famous concept of archetypes on this idea (Jung, 2005). Research shows that information stored in many ways in human's brain is not completely erased (Todd, 2013).

Like the macrocosm, a very limited area of human DNA has yet to be discovered. However, Ghazali, who stated that he was saved from his depression with sufi upbringing, stated that the morality

of many people who grew up with forbidden food would be affected by it and revealed his discovery information (2019). It is also known that the family in which a person is born shapes his self-construction with behaviors and discourses that are a continuation of the biological basis. As a result of the fact that personality is shaped by the environment, the process is continued based on the fact that the individual's self-perception is developed through social learning (Ghazali, 2020). The hadith of the Prophet Muhammad; "Everyone is born with the nature of Islam. Then his parents make him a Christian, Jew or Zoroastrian" (Bukhari, Janaiz, 92) reveals this secret. It is seen that the scholar Khānī, who knew the Islamic creed well, adopted the Ash'arite faith and Shafi'ite jurisprudence school based on the works he wrote, especially *Eqīdeyā Īmanē*, which he wrote for Kurdish children (Khānī Xanî, 2011, p. 20). Khānī, who adopted the Sunnah sufism, knew that there was no forced imposition on fate, will, or choice. Apart from sufism, Kelābāzī, who was accepted as an authority in the science of Kalam, summarized the general views of the sufis on this subject, which Khānī also adopted (2014, pp. 76-82).

In the context of people who have hardened in the evil and oppression noted above, concepts such as fate, will, freedom and responsibility are also touched upon. By presenting his views on these concepts, Khānī ultimately defends the thesis that there can be a universal morality. Islam, the religion of monotheism that forms the basis of his understanding of morality, also specifies what qualities a person and his morality should have within its own integrity. In this respect, as an Islamic thinker and mystic of the period, Khānī actually interpreted the following verse while expressing the bad ends of those who are nourished and raised from a source that corrupts the nature and dulls the insight of the heart; "And among them are those who listen to you (while you recite the Qur'an). We have placed veils over their hearts so that they do not understand it, and We have put heaviness in their ears. Even if they see every miracle, they will not believe in it. Even when they come to you to argue, the disbelievers say, "This (the Qur'an) is nothing but tales of the ancients." (Al-An'am 6:25).

While trying to explain how a person can realize himself, Khānī also resolved the discussions that have not yet been fully clarified. These facts that he expressed by observing are actually the sufi tradition; the system of wisdom that he produced as a result of observation and contemplation by experiencing the practices of Islam, belief and practice with asceticism. Because we see similar expressions of Khānī in Rumi, Ibn Arabi and Yunus Emre, who, like him, observed the manifestation of unity in everything. For example, just like him, Rumi also divides people into people of light and people of fire; "The people of hell attract the people of hell. Those who belong to light only want those who belong to light (1990, p. 2/84). In other verses, Rumi states that the reason for the inevitable struggles of the people of light and fire is the desires that everyone grows in their hearts (1990, p. 1/2386-2387). He mentions that every enmity has a reason and the differences in treatment of Iblis and Adam due to the difference between the types. As a continuation of the actions forced by the difference between the types, he describes people who constantly sting people and attempt their lives with the representation of snakes and scorpions. The evil that people do, although they do not harm themselves, originates from their origins (Rumi, 1990, p. 2/228-231).

Yunus Emre also mentions that just as man is full of sultans by nature, his other side is full of animals (Yunus Emre, 1997, p. 125). Khānī explains the characteristics of Bekir, who tries to separate Mem and Zîn, who fall in love with each other as a result of the eternal spiritual closeness adopted by sufi thought. Bekir, the doorman of the lord; is a deceitful, sycophantic, two-faced, spiteful, disloyal, hypocritical and a seditionist, a foreigner not from the land of Botan. Bekir, who is a gossipy, ugly, filthy and quarrelsome because of his bad lineage, would even make the devil wear his shoes wrong (Khānī, 1968, p.215).

Administation

Bekir, who is described as the evil character of the *Mim wa Zīn* epic, has gathered many negative characteristics in himself. The lord, who knows this bad morality of Bekir, still keeps him near. Even though those who know the evils that Bekir exhibits warn the lord about that, the lord would not throw Bekir away. Because there are similarities between the lord and Bekir. For this reason, Khānī, who

compares the lords to fire, says that they should not be believed and recommends that lords be avoided as much as possible (Khānī, 2011, p.225). Khānī is a thinker who is aware of all the problems of the society he lives in with his knowledge and experience. The scholar, who worked as a court clerk, stated that he wrote the *Mim wa Zīn* epic to express his inner troubles as a sufi figure and also touched on political and social problems. Because the political and social power behind Bekir, who prevents Mim and Zīn's coming together, is the lord. The fact that Bekir, who is known among the people as (Bekoyê Le'în) Cursed Beko (Ebdurreqîb, 2012), is present with the lord is enough reason for the people to stay away from him. Because according to Khānī, such lords are from the lineage of the king of snakes. Bekir and the lord are two examples of the separation of evil that begins in the worldly world and find each other. Khānī wanted to raise the political awareness of the society by processing this phenomenon, which has found its place in the Islamic creed and sufi tradition, with the most well-known love epic in the geography where he was born. Khānī warns the heedless who are fooled by the changing conditions of the rulers who are descendants of the king of snakes as follows;

The lords are from the lineage of the king of snakes
They are the owners of poison and seals

When they stamp, know that it is poison
When they show love, know that it is anger

Wise men avoid snakes
Heedless people become their friends and comrades

No matter how honorable and coy you are with them
No matter how sincere and informal you are with them

Has there been a slight change in you?
They will turn their backs on you completely

Especially if there are evil and devil-like people with them
If they are also evil and wicked people" (Xani, 1968, p. 319-321).

In accordance with what Khānī stated, the lord has Mim imprisoned through the trick of evil Bekir. Due to the attitude he exhibits in the story, Khānī explains the reason why the lord who has Mim imprisoned by falling for Bekir's trick behaves like this. Khānī, who shows from the beginning that not every lord is the same, says that some lords are holy and intelligent people. Khānī praised the rulers for their good behavior when the time comes in his work (Khānī, 1968, p. 83). Such lords, who have good qualities in terms of character, cannot distinguish between things because they are pure-hearted. These lords, who are unaware of the truth of what they hear, are described by Khānī as fools because they reduce their hearts to their ears. Such lords believe the words of bad people due to their heart's inadequacy. These lords, who are far from distinguishing between good and bad, are thoughtless. Despite their lack of intelligence and reason, these lords have very dark eyes. They are intolerant and quick to anger. These gentlemen, who think they are intelligent, are arrogant and proud. Since they have such egoistic weaknesses, they are deceived by evil and malicious people (Khānī, 1968, pp. 371-373). In another part of his work, Khānī describes how the lords who follow this ego inflict cruelty on the people because of their love of hunting. By the order of the lord, all the people of Botan have to join the hunt with their weapons at the first dawn. Those who do not come will die in chains or shackles. Due to his anxiety, many animals are mercilessly killed in the hunt in which all the men participate (Khānī, 1968, pp. 275-277).

The love of being the leader is considered an important deficiency of the soul in sufi perspective. Since it causes arrogance and feelings of grandeur, it must be disciplined by thinking of the real owner of the blessing, showing modesty and compassion to people (Sūlemī, 2016, p. 52). Ghazali, who comprehensively reveals the soul and its characteristics, says that the love of being leader is the last desire that arises in the hearts of those who receive spiritual training (2020, p. 3/585). It is probably for this reason that Bursevi states that a person cannot reach perfection unless the love of being leader is eliminated from the heart (1969, p. 1/178).

We see that the expression "fool" that Khānī used for the leader was used by Rumi before. These fools who are leaders are characters who are devoid of using their minds, far from subtlety, deviated from truth, arrogant and self-important (1990, p. 2/1392). Rumi, who advises to stay away from these people who follow their egos, says that such people have the potential to claim divinity like the Pharaoh because they follow their egos (1990, p. 4/3621.). Because every person who reaches their egoistic desires whenever possible will eventually turn to the desire to be the leader (Ghazali, 2020, p. 3/402-419). Therefore, according to Rumi, every soul, when given the opportunity, will want to transform its desire for kingship into divinity, as Pharaoh did (1990, p. 3/965-975).

Khānī states that the lords think that their egoistic weaknesses such as negligence, thoughtlessness, intolerance, and anger for patriotism as their strength (Khānī, 2011). Describing these lords who are unaware of even recognizing themselves, Khānī has committed an important and risky act against the society he lives in. After presenting these political and mystical realities in the context in which the story develops, Khānī also mentions the qualities that administrators should have. An intelligent, far-sighted, meticulously scrutinizing ruler tests the people near them. Since such a ruler, who cannot hold a position alongside those like Bekir, knows politics well, he does not give anyone power or opportunity without testing them forty times. Such lords who value justice also show compassion to their people (Khānī, 2011, p. 373). Based on these findings, it is understood that Khānī had knowledge and experience in the science of administration and politics beyond his brief stint as a divan clerk. Because it is seen that these issues he drew attention to were also discussed in Nizam al-Mulk's Siyasetname (Nizam al-Mulk, 2017). Again, it is seen that the qualities that Khānī said that lords should have coincide with the characteristics that a ruler should have in order to establish a perfect city in Farabi's work *al-medinetul a-fadila* (Farabi, 2011).

It is possible to find the importance of the lords choosing and controlling the people they gave authority to in previous sources. Apart from Sheikh Edebali, Sarı Saltuk, one of the first dervishes of the Ottoman Empire, told Osman I that he could only carry out a fair and compassionate administration with competent administrators that he had chosen and given authority (İnalcık, 2006, p. 72). When we look at the 17th century of the Ottoman Empire, when the administrative problems mentioned by Khānī in the context of the love story coincided, we see that the lords in the region were changed frequently and the dissatisfaction of the people increased. It is reported that in that period when the Ottoman Empire was in decline, the people's complaints increased due to the incompetence of the administrators, bribery became widespread and the state mechanism began to deteriorate (Aziz Efendi, 1985).

In addition to being a scholar, Khānī has shown that he has adopted a sufi perspective in life with these observations on governance and people. Because another aspect of what Mim and Zīn, who started with metaphorical love and evolved into divine love, experienced is the Lord and Bekir, who are the representations of worldly evil desires. Knowing that sufism is a struggle, Khānī describes the adventure of union that begins in this world and extends to the hereafter in the *Mim wa Zīn* epic. It is essential for two opposite poles to exist in order for this struggle to take place. Therefore, there is also a need in the world for lords who are descendants of the king of snakes and Bekirs with evil souls. So that the mills of ignorant, arrogant, angry lords full of tyranny and oppression can work. The lord, who fulfills his duty as a manifestation of divine fate, gives the following answer when the evil deeds of Bekir are explained to him:

Don't we know what Bekir did?
We, the gentlemen, are like a mill.

We are very roundabout and tortuous, forward and backward.
A miller is necessary for us.

A doorkeeper is a must for us.
We manage the government's affairs so much,

Sometimes justice is our job, sometimes cruelty.
Although Bekir is a child of adultery.

But our mill turns and blows with him.
This group of avenes who are cruel,

The chiefs of the police, the stewards, the doorkeepers,
They turn the mill of us cruel people. (Khānī, 1968, p. 217).

Khānī, who wrote these couplets, expresses in the following section that all of this is by the will of Allah. He states that when Allah creates a sultan, He creates ten times as many devils and says that the struggle between good and evil is a manifestation of the Law of Allah (Khānī, 1968, p. 219). The reason for this situation is that most of the people are ignorant and uninformed. These people, who do not know their own souls and whose will and determination are weak, are deceived because they do not have a guide (Khānī, 1968, p. 463). For this reason, Khānī is determined to lead his people by prioritizing knowledge above all else.

It is seen that Rumi also pointed out these issues that Khānī touched upon. Rumi; "When the ruling is in the hands of a pervert, he thinks it is a position, but he does not know that he has actually fallen into a dark well. Despite his ignorance, he attempts to lead, and eventually destroys and burns the world (1990, pp. 5/1436-48). Therefore, Rumi, who emphasizes that the mercy of the rulers should be dominant, explains that if their wrath, like the devil, prevails and they act cruelly, the rulers will cause serious harm to the society (1990, pp. 4/2435-2438). It is seen that Rumi, who witnessed the collapse of the Seljuks and knew the problems in the administration, used negative expressions against the rulers (1990, p. 3/3000). In his work *Fīhi mā fīh*, Rumi gave examples of the actions of cruel rulers who obey their egos and described them as dragons (1985, pp. 11-19). After describing a situation similar to the relationship between the lord and Bekir, Rumi says: "Of course, such vile men respect such dogs. To respect such a vile person, to believe in such a vile man, is a shame for a lion." (1990, p. 3/3002).

The phenomenon of keeping one's distance from the rulers, which Khānī advised to stay away from, is an important principle of sufi ethics. Because sufi elders such as Sarraj (1996), Makki (2004), Hujwīrī (2016) made statements about staying away from rulers. In this sense, it can be seen that Khānī, as a scholar and thinker who knew the political and social life of the period well, recommended the path adopted by the sufis.

6-Common People

Khānī, who knows the social and administrative system well, also expresses the lack of will, stupidity and ignorance of the common people governed by cruel lords. In fact, the reason for what happened is due to the situation that most of the people are in. Since they are deprived of a guide who can educate them spiritually, the mass of the people do not know their own souls and sell their religion and worldly life for a worthless price. Khānī says the following verses for them:

But the majority of ordinary people are ignorant,
They do not know or recognize their own souls.

They are not mature, they are foolish and unintelligent,
Or they are ascetics, devout and religious scholars,

They are ignorant, even extremely ignorant and wretched,
They are without a guide, without a leader and without a guide.

They sell their helpless love,
They give their money for beauty in vain. (Xani, 1968, p. 463)

In these couplets, Khānī says that the common people, despite their ignorance, consider themselves ascetics, devout people and religious scholars. In reality, they are ignorant and miserable, but they are unaware of themselves. These people who do not undergo self-discipline under the guidance of a spiritual guide are described as ignorant and miserable because they are deprived of divine love. Khānī's purpose in writing *Mim wa Zīn*, as he has previously stated, is to tell of divine love. According to Khānī, those who are slaves to their souls and cannot go beyond the surface of religion are deprived of the real pleasure, Rūyetullah (seeing God), due to their desire for the worldly life or the palace in the hereafter (Khānī, 2011).

Expressing these thoughts about the general state of the people, Khānī says that the people played a role in the fact that *Mim wa Zīn* could not reunite and in their deaths. Bekir and the lord were able to harm the two lovers who hid their feelings for each other because of the gossip of the people who knew about their situation. Khānī expresses this event as follows:

The gatherings were filled with whispers,
Full of love for Zīn and Mim.

As if the burden on the camel were not enough,
The delators were like bells.

That is, the gossipers, the jealous and the cheaters
The news of the two lovers.

They carried them around in so many gatherings,
They delivered them to so many liars.

Until even Bekir, who was in the nature of the devil,
Even that astonishing, wicked, and spiteful one. (Khānī, 1968, p. 317-319)

Rumi, who thinks like Khānī about the majority of the people, also says that the coomon people are uneducated and inclined to worldliness. Rumi, who likens the uneducated mass of people to the darkness of night, says that contrary to the behaviors that science and morality require, most of them have become the playthings of the devil. As a result of this situation, people harm each other. For this reason, Rumi likens the mass of people to the darkness of night (1990, p. 1/2939). Rumi, who likens the people who should not be obeyed to a scale that weighs them incorrectly, recommends scattering soil on the friendship of the wise (1990, p. 2/122-124). Therefore, Rumi draws attention to the fact that the responsibility for the evil in society should not be placed solely on administrators (1990, p. 6/2460-2462).

Hujwīrī, who explains in detail the dangers of conforming to the people, says that most of the common people will want an eternal property and state for themselves. Despite this, he states that the people hypocritically say, "We are doing things for the Almighty God." In addition, Hujwīrī says that the path of friendship, or love, is something else (2016, pp. 212-125). His statements are consistent with Khānī's approach. In sufi literature notion of common people is appeared as a term used for those who are not sufis (Uludağ, 2012, p. 53). When evaluated in the light of this conceptualization, it is understood that the people that Khānī describes as without a mentor are also a valid definition. Although the people focus on the formal aspect of religion, they are deprived of understanding the wisdom of its rulings (Seyyar, 2007). Ibn Tufayl also states that the people are incapable of understanding the knowledge gained through sufi enlightenment, and that it is not possible to expect anything from the people other than basic religious knowledge (2009, pp. 83-85). All these sufi explanations coincide with the issues Khānī mentioned above regarding the people.

7-Lovers

Despite the general state of the people, those who are secretive because of love, like Mim and Zīn, recognize the essence and know its value despite all kinds of apparent deception. Because they are acquaintances from the world of spirits. Like the sufis before him, Khānī also thinks that love is an unseen path that opens from the world of spirits and becomes visible in the world. He thinks that love that begins with the soul continues in the world by uniting with the body and that the beauty of the soul is reflected in the beauty of the body (Khānī, 2011, pp. 119-121). However, lovers must still go through the test of the world and perfect their souls;

It has not yet become the sealed wine,
It has not yet reached a certain station.

As long as it recognizes an existence for itself,
There is no appearance from God to it.

Without the cup of joyful love,
It cannot go to that divine winery.

Unless it is absolutely non-existent,
*It cannot see immortality with God (*Khānī*, 1968, p. 475).*

The human being who emerges from nothingness with the divine breath into the realm of existence has to experience nothingness again in order to reach union. However, in this difficult process, lovers not only lose everything but also tear the curtains of honor and modesty (Khānī, 1968, p. 169). Despite this, it is their sincerity and honesty that enable them to reach the destination. Because, as Hani said, it is not possible to reach the destination without truthfulness (Khānī, 2011). The lover who continues his journey with the grace of God first and then with the help of the sheikh also needs a friend who will help him in difficult days. Tajdin, who is a spiritual brother of Mim, has already been tested many times as an old friend. Moreover, friendship is not easy, it is difficult because it requires loyalty and courage (Khānī, 2011). Therefore, Tajdin, who has the characteristics that such a friend should have, is more than a brother for Mim. Although the closest ones to a person, even relatives, can be treacherous and hypocritical, Tajdin is a true friend. Khānī, who recommends that unfaithful relatives are to be sacrificed for the sake of a friend like Tajdin without any hesitation, thinks that true brothers are those who are connected to each other not by blood but by the heart. Because such people are both the light of one's eyes in this world and the light of the hereafter (Khānī, 1968, p. 211). These statements of Khānī are another evidence that his previously mentioned words about lineage and genetic inheritance do not point to a biological or ethnic basis but to a spiritual and moral unity.

Tajdin, because of his friendship with Mim, kills Bekir, who deceived them with his tricks and separated them from union and life. Thus, as a requirement of his friendship, Tajdin shows his loyalty to Mim by taking revenge on him (Khānī, 2011, p. 99). However, Bekir, whose lineage is corrupt, does not give Mim and Zīn any peace despite his death. Because the thorny juniper that grew from Bekir's grave showed its hostility by wrapping itself around the necks of these two saplings (Khānī, 1968, p. 445-447).

Khānī, who voices this eternal struggle, evaluates the events from the perspective of unity. He compares good people to red roses and bad people to thorns. He sees all of these as a blessing, as this apparent contrast feeds each other and also serves as a means for testing moral values such as patience and loyalty. He even evaluates the killing of the evil character Bekir by Tajdin as a martyrdom. Because Bekir, who stands on the path of spiritual evolution of all the heroes of the story, has helped them. Bekir, who acts like an aggressive dog blocking the way, will be forgiven and will be happy in the afterlife in exchange for being killed. Khānī, who describes people with the qualities of Bekir as dogs, draws a similarity between them and the dog of Seven Sleepers as the cause of their rise,

Although he seemingly opposed,
In fact he agreed with us.

If he had not been an obstacle between us,
Our love would have been spoiled and wasted.

Although he did evil for himself.
But he acted very correctly about us.

He was the means for us to reach the truth.
He joined our order.

He is also a martyr on our path,
Believe me he is happy.

Do not leave the martyrdom where Mim is,
Do not leave the cemetery where we are,

Be careful of this, do not deprive Bekir,
We are protected by that dog.

When we reach the high ground,
He will be our dog on the threshold. (Khānī, 1968, p. 427)

The mystical thought seen from the very beginning and at the end of the story with the idea of unity, it is actually intended to tell that the contrast is relative, limited to space and time. The process that evolved from metaphorical love to divine love ended with Mim, who became the sacrificer of love. Mim, the pioneer of the sacrificers of love who endured hardships with patience, does not show mercy even to his murderer. With this characteristic, which is one of the basic characteristics of believers, those who are separated in the world of spirits like Mim and Zīn, are finally worthy of the blessings of heaven (Khānī, 1968, pp. 429-431). Because the contrast of what is seen originates from the imperfect view of the creature. Khānī, who experienced the physical unity, transforms the multiplicity in the gaze into unity with these verses in which he states that every work comes from the pen of the Creator's power.

According to Ibn Arabi's thought, Allah manifests in the universe after the station of Essence and Divinity. He manifests the perfection of His divinity through His names on every object in the

universe (Ibn Arabi, 1911, p. 2/588). This manifestation of Allah continues in the knowledge of Allah while it is still in a state of non-existence before it reaches the realm of contingent witnessing. Because He is the perpetual creator (1911, p. 3/452). Therefore, the creation of Allah never ends, on the contrary, it continues by being constantly renewed (1911, p. 2/677). Since the names of Allah are beautiful, their manifestations in the universe are also beautiful (1911, p. 3/83). Therefore, there is no absolute evil in anything that appears in the universe. What seems bad and ugly to humans is a requirement of religion (1911, p. 1/70-78). Like him, Rumi, who adopted Ibn Arabi's idea of manifestation, argued that existence was brought into being as a manifestation of the idea that "I was a hidden treasure, I loved to be known and I created existence" (1990, p. 2/2539). Therefore, despite all the negative perceptions, according to Rumi, all the letters that Allah wrote at the divine command are beautiful, appropriate and constantly renewed and flow (1990, p. 3/2776).

We also see Khānī's comparison of beautiful people to roses and bad people to thorns in Rumi's *Masnavi*. As a voluntary manifestation of the unity, beautiful people who separate their ranks obtain a rose garden and bad people obtain a thorn garden (1990, pp. 2/153-5). Again, the mill and wheat metaphor used by Khānī (Khānī, 1968, pp. 217, 467) was used by Rumi for the same purpose. Wheat, which is compared to a human, is planted in the dark soil. The wheat that sprouts from that dark and narrow place becomes life, blood and intelligence for a human only after it is ground in the mill and baked in the oven. It is the suffering love that causes the wheat to become life (1990, pp. 5/2014-2018). Man also gains value and reaches the sublime by going through similar processes (1990, p. 1/3165-3167).

Like all sufis, in Khānī's understanding of existence, human is the treasure of the worlds, the gathering place of manifestation of Allah. The management and sustenance of all created beings are in the powerful hands of Allah. Command and creation are the forms of the manifestations of Allah's names. Good and bad souls and bodies are matched with the decree of Allah. While Khānī expresses his thoughts about all beings, especially humans, in a style unique to himself, he also explains the idea of unity that he adopts. While expressing that everything visible and invisible exists in Him, he believes that whatever is virtue and defect is visible in Him and the opposite is polytheism (Khānī, 1968, p.21). Muhammad b. Wasi expressed the same feeling as follows; "I have not seen anything that Allah has not be seen on it." (Kelābāzī, 2014, p. 98).

Khānī believes that human is the most honorable of all creatures. Since the reason for existence is human, it is stated that Adam was made the qiblah before the angels expressed their servitude by prostrating to Allah. With these statements, Khānī wants to explain that prostrating to Adam is actually means prostrating to the Creator in fact (Khānī, 1968, p.31). His statements are consistent with the idea of unity that Ibn Arabi put forward in the first part of Fūsūs al-Hīkam with concepts such as the creation of Adam, perfect human, caliph, fūsūs (Ibn Arabi, 2014, pp. 9-21).

At the end of the work, Khānī expresses the sufferings of lovers through himself with the metaphor of a ney (reed flute). He tells about the love he experienced during the painful process he went through until he was able to make a sound from his cry that started with being plucked from a reed like a ney. At the end of all the suffering he went through for the sake of unity, Khānī reaches the station of fanā as a reward. Khānī is now mute, and the One Who blows is him. Khānī, who sips fate like the wine of love, says that his heart is now in the hands of Allah (Khānī, 1968, pp. 485-487). Khānī, who experienced the divine love, declared that he had lost his will and power, and experienced the state of fanā by being cut off from everything other than himself, including his soul, in the face of the manifestation invasion of God (Kūşeyrī, 2003, p. 161). As a natural result of this situation, Khānī finished his work by declaring that his aim was His consent, without even knowing his own benefit or harm (Khānī, 1968, pp. 487-489).

Makki described love as the perfected state of faith and sincerity (2004, p. 2/103). Hujwīrī also said that love is an enthusiastic state experienced by the faith in the heart while searching for Allah (2016, p. 424). What Rumi said about love is very similar to what Khānī said. According to him, love

is like a fire that engulfs and destroys everything, including the person himself. The lover in the fire of love, in which all human feelings are lost, is now destroyed in the Beloved (1990, p. 1/1740). In fact, love is the state of sacrificing life for the sake of the Beloved (1990, p. 6/965).

Conclusion

The rich content of *Mim wa Zīn*, whose competence in terms of religion, language, culture, social and political knowledge is accepted, also differs from the sufi perspective. First of all, it is seen that Khānī, who presents a sufi understanding based on sharia and knowledge, criticizes the sufi life based on superstition and ignorance in the relevant parts of the work. Khānī, who opposes the phenomenon of uneducated sufism that he observes from the very beginning, draws attention to the importance of practicing sufism, which requires self-discipline, under the guidance of a competent mentor. Emphasizing this issue is essential, Khānī has made the principles of the spiritual journey concrete by giving examples from his own experiences. In this respect, he has exhibited an education-teaching strategy suitable for sufism, which is described as the science of state. Khānī, who put forward a functional understanding of sufism rather than a theory, criticized the exoteric scholars who thought that religion consisted of formalism and tried to express the lack of a religious understanding that was far from enthusiastic feelings such as ecstasy, ecstasy and trance.

In his work *Mim wa Zīn*, where he narrates the transition from metaphorical love to divine love, Khānī also reveals sufi concepts, states and stations through the experiences of man. He presents basic sufi concepts such as unity, creation, destiny, human, worlds, sharia, love, struggle, observation, patience, loyalty, annihilation, poverty, unavailability, knowledge, and the stages of the soul with his own interpretation. While doing this, Khānī, who first translated the masnavi form, which is widely used in sufi literature, into the Kurdish language, played a pioneering role in Kurdish Divan Literature. With his sufi thoughts that he interpreted in a unique way in *Mim wa Zīn*, Khānī Hânî is accepted as the representative of the Love Masnavi tradition, founded by Nizāmi Ganjavi, in Kurdish Divan Literature.

Adopting the idea that a person equipped with particular free will separates while still in the world of spirits and everyone establishes kinship with those who are similar to them, Khānī defends the possibility of a universal morality through the morality of human, whom he sees as the reason for the creation of the universes. For he states that the difficult struggle between these opposites, which manifests itself in all the processes of creation, life and death, cannot be considered separately from unity. Of course, some apparent means such as lineage and disposition differences will be included in this process. Narrating all these processes in a style unique to himself, Khānī explains in his work how the morality that makes a person perfect can be learned and transformed into behavior, first and foremost through belief in Allah, love and respect for Prophet Muhammad, and then through competent guides.

In his work, which he began by drawing the general framework of the creed of monotheism, Khānī narrated the pure love of Mim and Zīn to test many people through it aligned with social realities. With the style he adopted, Khānī combined the educational quality of sufism with social realities and revealed the unity of worldly life and spiritual life. In the story, where every character of social life, in which opposites take place, plays a role, the bad as well as the good serve an aspect of monotheism. Therefore, in addition to the bad characters Bekir and the lord, the common people are also the addressees of the love of Mim and Zīn. Khānī, who tries to present the causes and results of the experiences formed by the opposites in human nature, accompanied by religious and mystical realities, does not hesitate to express psychological and sociological realities. Because the struggle of opposites, who need each other, is inevitable in order to reach the truth and love in the world where goodness as well as evil manifests itself. Therefore, it is explained that all the events are not coincidences, and that the phenomena observed in the world of witnessing, which is the harmonious reflection of the divine measure and the human will, are nothing but manifestations of unity within multiplicity.

In the story that he tried to tell with the basic principles that Sunni sufism put forward, Khānī showed how the love hidden in the secret of creation reached perfection with sufi concepts such as struggle, patience, suffering, loyalty, poverty and annihilation. Despite this feature of love that brings people together with the truth, it also has enemies. Bekir and the lord, who entered the privacy of the love that blossomed in the secret of two hearts, caused corruption with the evil in their souls. However, as a manifestation of monotheism, their natural evil caused the immortalization of the love of Mim and Zīn and the attainment of the truth of love. The wine of love that they tried to spoil under the guidance of worldly and egoistic desires matured even more in this process and evolved into a divine dimension. Later, the cause of the pain of love that Mim and Zīn suffered was a mercy that the wicked Bekir benefited it, too. Because the unity that manifests itself in the universe is nothing but mercy. With the sufi pattern he used in the story, he presented the idea of unity that many sufis, especially Khānī, Ibn Arabi and Rumi, adopted in his own unique style.

In his work, Khānī tells how servitude, submission and love become the ultimate goal for lovers amidst the wheels of the mill of cruelty of fate. Khānī, who states at the very beginning of the story that the right morality first passes through poverty and helplessness in order to reach this station, also states the same servitude at the end of the work and reiterates that sufism is free from all kinds of egoistic claims. In order to attain the morality of Allah, he suggests that one should break away from all kinds of imaginary claims of the world of abundance and benefit from the rays emanating from the light of the praised Prophet Muhammad. Khānī, who experienced these processes, explains to the travellers the wisdom of the contrasts of the world of abundance and guides them to attain the union of divine love.

Statements and Explanations

1.Declaration of researcher's contribution rate: Since only one author is responsible for the preparation of the article, the declared author contribution rate is 100%.

2.Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3.Ethics Report: No ethics committee approval was required before or after the research because the study was produced as a result of analysis, evaluation, discussion and interpretation on literary and scientific texts.

4.Research Model: In the study, which is in the form of a research article, text analysis, analysis, evaluation and comparison methods were used.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

İnsanın, vahdete doğru yolculuğunda ilk keşfetmesi gereken varlık kendisidir. "Kendini bilen, Rabbini bilir." sözünü, emredilen nefis terbiyesi için vecizeleştiren mutasavvıflar, insanın mâhiyetine büyük önem vermişlerdir. Fâkih, düşünür, şâir, eğitimci, ârif ve sufî bir şahsiyet olan Ahmed-i Hânî'nin, insan algısının doğru anlaşılmasında tasavvufun dışarıda bırakılması büyük bir eksiklik olacaktır. Başyapıtı olan *Mem û Zîn*'de "Sen varlık aynalarını mükerrer yarattın. Sonra onlarda kendi güzelliğini yansıttın" (Xanî, 2013) diyen Hânî, vahdeti fenâ düşüncesinde cem eyleyerek tasavvuf telakkisini işaret etmiştir (Resul, 2007). Yazdığı şiirleri incelendiğinde kendinden önceki sufîlerin görüşlerinden etkilenmekle birlikte kendi özgün yorumunu geliştirmiş, şahsına özgü bir tarz ortaya koymuştur (Tenik, 2019).

İnanç, ibadet, ahlak ve muamelata dair birçok temaya değindiği eseri, Ahmed-i Hânî'nin, İslâmî ilimlere dair derin bilgisini ortaya koymaktadır. Örneğin insanın ilk yaratılışı, kaderi ve ihtiyarı konusundaki fikirleri dikkat çekicidir. Bu muhteva zenginliğinden ötürü eserlerinin günümüze kadar farklı İlmî disiplin tarafından çalışmalara konu edildiği, bundan sonra da araştırma nesnesi olmaya devam edecektir.

Allah, âlem bağlamında değerlendirildiğinde Hânî'nin, insana dair çıkarımlarının genel tasavvuf düşüncesinin yanında yerel birçok motifi incelikle kullandığı görülür. Kürtçe kaleme aldığı *Mem û Zîn*'de, içinde yaşadığı bölgenin dinî, kültürel, sosyal, siyasal, düşünsel pek çok konusunu ele almıştır (Xanî, 2010). İnsanın, toplumsal olmasının gerektirdiği birçok konuya eserinde yer veren Hânî, farklı ilmî disiplinlerdeki bilgisini tasavvufî telakkiyle birleştirerek sorunları ve çözümlerini özgün bir bakış açısıyla ortaya koymuştur.

Ahmed-i Hânî aldığı medrese eğitiminin dışında felsefe, astroloji ve belagat ilimlerine de vakıftır. O nedenle içinde yetiştiği toplumu inkişaf ettirmek için özümsediği sufî öğretiyle paralel bir şekilde insan tipolojileri resmetmiştir. Böylece dönemin insanlarına, cevherinin hakikatini, değişim ve mücadele süreçlerine dair örneklem sunarken nefislerini tanımlarına yardımcı olmuştur. Öğretici ve eğitici bir gayeye sahip olan tasavvuf geleneğini benimseyen Ahmed-i Hânî'nin içinde yaşadığı toplumun nefis mertebeleri ve mücahedesini işleyen eseri, bu yönüyle daha önce ele alınmamıştır. Hânî'nin tasavvufî düşüncesi ve eserleri ile ilgili bir takım çalışmalar yapılmıştır fakat *Mem û Zîn* eseri özelinde ortaya koyduğu insan algısına dair henüz bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Dinî, tasavvufî, fikrî ve edebî zenginliğini doğal gözlem metodu ile birleştiren Ahmed-i Hânî yaşadığı coğrafyanın yönetim ve insan kaynağı sorunlarına da değinmiştir (Xanî, 1968). Müşahede ettiği sorunları dile getirmekten imtina etmeyen Hânî, yönetim ve idari sistemi de dikkate alarak yapıcı bir tutum sergileyerek (Yıldırım, 2011) mesajını toplumun anlayabileceği şekilde iletmiştir. Dinî ve tasavvufî evrensel hakikatin tezahür etmesine hizmet ettiği gibi millî bir şahsiyet olarak Hânî, siyasi düşünceleri olan bir mütefekkirdir (Yıldırım, 2011). Mecâzi aşktan ilâhî aşka evrilen bir aşk hikâyesini anlatan *Mem û Zîn* İslamî terbiye ile birlikte millî değerleri de ele almaktadır (Çağlayan, 1996). O nedenle Hânî Arapça, Farsça, Osmanlıca'yı iyi bilmesine rağmen öğretici bir gaye ile Kürtçe'yi tercih etmiştir (Kreyenbroek, Allison, 2003).

Hânî'nin tasavvufun amacıyla uyumlu olan bu üslubu, edebi şekil benzerliği ile de desteklenmiştir. Mesnevi formunda ifade ettiği beyitlerinde Mevlânâ ile olan rabıtasının zâhiri yönden de sürdüğünü göstermektedir (Bulut, 2011). Vahdet-varlık ile ilgili düşüncelerinin açıklandığı eserde Hânî'nin, İbnü'l-Arabî'nin teorilerine benzer düşüncelerini kendi has üslubuyla, yerel motifler eşliğinde sunduğu anlaşılmıştır (Karabey, 2006).

Bu bilgiler ışığında Hânî'nin baş yapıtı olan *Mem û Zîn*'indeki insan algısının, tasavvuftan azade değerlendirilemesinin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Gerekçelerinin detaylı şekilde ele alınacağı bu tezimizi desteklemek adına konu ile ilgili yapılmış çalışmalar metin analizi yöntemine tabi tutulmuştur. Öncelikle Hânî tüm eserleri, bu eserler ile ilgili yapılmış çalışmalar toplanmış metin analizine tabi tutulduktan sonra tasavvufî literatür bağlamında yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Tasavvuf büyükleri ve klasik eserler bağlamında da önemli benzerliklerin tespit edildiği konu

bağlamında açıklamalara yer verilerek meta analizi yöntemi karşılaştırma tekniğiyle desteklenmeye çalışılmıştır.

Ahmed-i Hânî'nin Hayatı, Tasavvufî ve Edebî Yönü

Ahmed-i Hânî'nin eserinde belirttiği üzere 1650 yılında Doğubeyazıt'ta doğmuştur (Xanî, 2010). Bazı kaynaklarda Cizreli olduğuna dair bilgilere rastlanmaktadır (Celil, 2000). Kimi kaynaklarda ise nisbesi Xânî'den ötürü Hakkari/Çukarca'da bulunan Xan köyünde yerleşen Xânî aşiretine mensup olduğu ve orada doğduğu bilgisine yer verilmiştir (Gökalp, 1992). Fakat çoğu araştırmacı, Xânî'nin Doğubeyazıt'ta dünyaya geldiği ve orada vefat ettiği konusunda ittifak etmiştir (Resul, 2007). Genel kanaate göre Xan aşireti, Xânî'nin doğumundan önce Hakkari'den göç ederek bir süre Van civarında ikamet ettikten sonra Doğubeyazıt'a yerleşmiştir (Xanî, 2010).

Hânî Doğubeyazıt'ta müderris olan babası Şeyh İlyas ile başladığı eğitimine ağabeyi Molla Kasım'ın yanında devam etmiştir (Xanî, 2008). Daha sonra Ahlat, Urfa ve Bitlis medreselerinde eğitim aldığı rivayet edilir (Resul, 2007). Dinî ilmini arttırmak için Hânî'nin, Mısır ve İran'a gittiği ifade edilmektedir (Xanî, 2008).

Zekası ve donanımlı eğitimi ile küçük yaşta çevresi tarafından fark edilen Hânî henüz on dört yaşındayken eser yazmaya başlamıştır (Xanî, 1968). Hânî, dinî bilgisinin yanında babası ve ağabeyi Molla Kasım gibi icra ettiği divan katipliği göreviyle sosyal ve idari bilgisini geliştirme imkanı bulmuştur (Xanî, 2008). Tüm bunlar Hânî'nin kendini çok yönlü geliştirmesine, Arapça, Farsça ve Osmanlıca'yı iyi derece öğrenmesine vesile olmuştur (Xanî, 2010). İlmî ve içtimai açıdan yüksek bilgi sahibi olan Hânî'nin benimsediği tasavvufî anlayış, yaşadığı dönemde şahit olduğu kimi istismarcı ve cahil sahte tasavvufçularınkinden çok uzaktır. Onun ortaya koyduğu tasavvuf, Kur'ân ve sünnet temelinde dinî ilimleri öğrenip ve ona uygun sâlih âmel etmektir. Hânî, tasavvuf ve kerametin şeriattan ayrı düşünülemeyeceğini ifade eder (Xanî, 2008). Hânî'nin hurafelerle bezenmiş, ilim ve sâlih âmel yerine kerametlerin hakim olduğu tasavvufî yaşamı eleştirerek âlim meşrep bir tasavvuf anlayışı ortaya koyduğu görülür (Geçit, 2013).

Hânî'nin tasavvufî geleneğe karşı olan ilgi ve bilgisi *Mem û Zîn'*in konusu, ihtiva ettiği tasavvufî teorisi ve kavramlarından anlaşılmaktadır. İlim merkezinde tasavvufî bir telakki benimsediğini ifade eden Hânî'nin, mânevî meşrebi ile ilgili net bir bilgiye yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle onun Üveysî olduğunu yönünde tartışmalar söz konusudur. Bu konudaki verilerin somut bir sonuca ulaşmamasına rağmen dikkate değer bulunduğu görülmüştür (Yılmaz, 2011). Çünkü Hânî, on beş yıl boyunca Hz. Hızır'dan ilm-i ledün öğrenerek kalp perdelerinin ilâhi lütufla kaldırıldığını söyleyerek bâtın ilmine vakıf olduğunu dile getirmektedir (Tenik, 2019).

Diğer bir görüş ise Ahmed-i Hânî'nin, yaşamış olduğu 17. yüzyıl coğrafyasında âlimler arasından etkin olan Nakşîbendiyye tarikatına mensup olduğu tezidir. Yukarıda değinildiği üzere âlim, müderris Hânî ilmî bir tasavvufî yaklaşımı vaaz etmektedir. Nakşîbendiyye ekolünün en az tasavvufun bâtını kadar şeriâtın zâhirine de önem vermiş olması bu ihtimali dikkate değer kılmaktadır. Bu tartışmaların ötesinde *Divan'*ında dile getirdiği şu beyitleri Hânî'nin, Nakşîbendiyye müntesibi olduğu savına delil gösterilmektedir (Varlı, 2004).

Nakşîbendilerin nakışlarından bir nakış gördüm ben
Ellerin bağları çözülüverdi teker teker bileklerden

Kalbin inkişaf etmesi benim için müyesser olmazdı
Eğer yüzleri güzel o insanların sohbeti olmasaydı

Benim için vuslat Kâbe'sine gitmekte olan yol kısaldı
Bu kısalma yüksek boylu sevgililerin endamıylaydı. (Xanî, 2014, s.118-119)

Şiirde ifade ettiği sohbetin, Nakşîbendiliğin irşâd esaslarında olmasını da Hânî'nin Nakşîbendiyye'ye intisabını kuvvetlendiren delil olarak sunulmaktadır (Yılmaz, 2011). Ayrıca katiplik yaptığı Doğubeyazıt Sarayı'ndan 1700 senesinde ayrılarak Hoşap'taki Şeyh Camii'nin yanında bulunan Nakşîbendiyye dergahına girdiği rivayet edilmektedir (Yaşın, 2012). Kalbin inkişafı ve vuslat gibi mânevî tekâmülün zirvesine çıktığını izhar eden ifadesinden olsa gerek Hânî'nin, Nakşî şeyhi olduğu da savunulmuştur (Kaplan, Aydın, 2013). Kesin olmayan bu nakillerin dışında Hânî'nin, *Mem û Zîn'* de serd ettiği düşüncelerin Nakşîbendiyye'nin benimsediği vahdet anlayışına paralel olması onun Nakşî olduğu yönünde yorumlanmasına neden olduğu görülmektedir(Yılmaz, 2011).

İlmî ve tasavvufî yönünün dışında Hânî, klasik Kürt şâirleri arasında en büyük şöhrete sahip olan şahsiyettir (Öcek, 2016). Hânî'nin, meşhur eseri *Mem û Zîn*'in dışında bilinen dört tane, on iki civarında da kesin olmamakla birlikte kendisine atfedilen eseri olduğu rivayet edilmektedir (Yılmaz, 2011). Hânî'nin dört dili, eser ortaya koyabilecek kadar bildiği *Divan*'ında yazdığı dizelerden anlaşılmaktadır (Xanî, 2014). Diğer dillere dair vukûfiyetine rağmen Hânî bilinçli şekilde Kürtçe'yi tercih etmiştir. Çünkü kendi ifadesine göre o dönemlerde Kürtçe hakir görülen bir dildi. Bu düşünceye karşı olduğu için kaleme aldığı *Nûbehara Biçûkan* adlı eserini Kürt çocukları için yazmıştır (Xanî, 2008). Bu niyet ile kaleme aldığı eseri, medreselerde üç asır boyunca okutulmuştur (Çeliker, 2016). Sözlük mahiyetindeki eser çocuklara güzel ahlakı öğreten basit ve veciz ifade tarzı ile öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Kurdo, 2009). Aynı şekilde Hânî, *Eqîdeyâ Îmanê* adlı eserinde ulûhiyet ve nübüvvet gibi temel inanç meselelerini çocukların anlayabileceği sadelikte basitlikte anlatmıştır. Akidevî alanda yazılmış ilk ders kitabı olan bu eseriyle Hânî, kendinden sonrakilere örnek olmuştur (Xanî, 2008).

Mem û Zîn

Hânî'nin adıyla özdeşleşen *Mem û Zîn*, mesnevi tarzında yazılmıştır. Kürtçe ilk mesnevi tarzında eser olması açısından Kürt Divan Edebiyatı'nda eşsiz bir öneme haiz görülür (Yaşın, 2012). Hatta bu eseriyle Hânî, Fars Edebiyatı'nda Nizâmi Gencevî'nin kurucusu olduğu aşk mesnevi geleneğinin Kürt Divan Edebiyatı'ndaki temsilcisi olarak telakki edilir (Adak, 2016). Eser mecâzi aşktan ilâhî aşka geçişin anlatıldığı özgün bir çalışmadır. Başı ve sonu aşktan ibaret olan vahdet âlemini anlattığı eserinde birçok temel tasavvufî kavram, makam ve hallere temas ederek vuslat yolculuğundaki sâliklere rehberlik etmiştir. Millî değerleri aktarmayı gaye edinen Hânî, bu eserinde de Kur'an ve Sünnet ışığında izah etmeye çalıştığı yolculuğun her safhasında yaşadığı coğrafyanın insan ve tabiat unsurlarını incelikle kullanırken mistik dil olan sembolizmden istifade etmiştir. Eserde, tasavvuf ve kelamın ontolojik tartışmalarından, edebiyat, folklor ve coğrafyanın birçok unsuru okuyucuya lezzetli bir çeşni tadında sunulmaktadır. İlahi aşk ile kaleme alınan eserde birey ve toplum ahlakının yansımalarına da projeksiyon tutularak ontolojik dualizmin çatışmacı örnekleri anlaşılır sadelikte sunulmuştur.

Hânî'nin didaktik gaye ile Kürtçe kaleme aldığı eseri 2656 beyitten oluşmaktır. Onun tasavvuf düşüncesine ve ahlak anlayışına dair yorumlarını olay örgüsü içerisinde çıkarabilmek için seçilen bu eser 60 bölüme ayrılmıştır. Ayrıca eserin tasavvufî açından olduğu kadar edebi sanatlar yönüyle de oldukça çarpıcı bir üslup ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Tasavvuf edebiyatında sıklıkla kullanılan teşbih, kinaye, istiare, cinas, telmih, kinaye, hüsn-ü ta'lil tecahül arif, intak gibi birçok sanatın ustalıkla kullanıldığı görülür (Xanî, 2013). Eser aynı zamanda siyasi, içtimai, kültürel ve edebi yönü itibarıyla Hânî'nin içerisinde yaşadığı toplumun düşünce, gelenek ve hayata bakışını yansıtmaktadır (Karabey, 2006).

*Mem û Zîn'*de anlatılan aşk hikâyesinin, Kürtler arasında oldukça yaygın olan Memê Âlân Destanı ile benzerliği söz konusudur. Uzun bir geçmişi olan Memê Âlân Destanı, İslamiyet'in Kürtler arasında kabulünden sonra farklı varyantlar şeklinde dengbejler eşliğinde halk arasında yeniden yorumlanmıştır (Kaplan, Aydın, 2013). Memê Âlân Destanı, Cizreli iki gencin aşkını ve aralarında geçen olayları anlatır(Lescot, 2013). Hânî'nin kendisi de Memê Âlân Destanı ile *Mem û Zîn'*in arasındaki kısmi benzerliğe atıf yaparak şöyle demiştir: "Bir kısmı Botan'da anlatılan efsanelerdir. Bazıları fikrimin vesilesi asılsız şeylerdir." (Xanî, 1968, s. 404). Aynı düşüncesini eserin bir başka

yerinde de dile getirir: "İçimdeki dertleri açıklayıp efsaneleştireyim. Zîn ve Mem hikâyesini buna bahane edeyim. Nağmeleri öyle bir çıkarayım ki perdeden. Zîn ve Mem'i canlandırayım ben yeniden." (Xanî, 2011, s. 167) Düşünsel temelini aldığı Memê Âlân Destanı kendi duygu ve düşüncelerine göre yeniden yorumlayan Hânî, diğer birçok konu ile birlikte benimsediği tasavvufî telakkisini de özgün haliyle yansıtmıştır (Resul, 2007). İçindeki dertleri yaşadığı çevreyle birlikte izhar ettiği *Mem û Zîn,* Hânî'nin orijinal eseridir (Xanî, 2011). Araştırmacılar tarafından kabul edilen eserin orijinalliğini Hânî eserinde beyan etmektedir; "Fakat ben kimsenin bağından yararlanmadım. Hırsız gibi birini takip edip eserini çalmadım." (Xanî, 2011, s. 169).

Geniş bir perspektifle bölge insanının realitesini de anlattığı *Mem û Zîn* (Xanî, 2011, s. 39), Hânî'nin daha çok tasavvufî bakış açısıyla kaleme aldığı bir aşk hikâyesi olduğu değerlendirilmektedir (Bûtî, 2013). Hânî'nin ortaya sunduğu bu perspektif, eserinde dile getirdiği şu ifadeyle daha net anlaşılmaktadır; "Fakat onun, bu söyleşilerden maksadı. Onun bütün bu araştırmalardan amacı. Aşkın güzelliğini ortaya koymaktır. Aşkın mükemmelliğini ispatlamaktır." (Xanî, 1968, s. 405). Aşk, fenâ ve vahdet düşüncesini yansıttığı eseri ile Hânî, manevî hakikatleri benzer şekilde hikâyeleştirerek sunan Mevlânâ gibi tasavvufî düşüncenin zirvesine çıkmıştır (Resul, 2007). Hânî, içindekileri aktarmak amacıyla Memê Âlân Destanı zemininde inşa ettiği *Mem û Zîn*'i kaleme aldığı gibi Mevlânâ da Kelile ve Dimme, Ezop hikâyelerinin benzerlerini ilâhî hakikatleri daha anlaşılır kılmak için yeniden yorumlamıştır (Kaval, 2020). Çünkü Mevlânâ da amacının şiir yazmak olmadığını, Hânî gibi didaktik bir gaye güttüğünü ifade etmiştir (Mevlânâ, 1990). Mevlânâ'nın birlik dükkânı olarak tarif ettiği *Mesnevî* gibi Hânî de *Mem û Zîn*' de yazıp aktardıklarının tümünden maksadın Allah (c.c.) olduğunu söyler; "Aklandırılıp karartılan (yazılıp çizilen) her şeyde amaç ve maksat O'dur." (Xanî, 1968, s. 405).

İnsanın Yaratılış Sırrı

Ahmed-i Hânî, *Mem û Zîn*'inde tasavvuf geleneğinin temel düşüncelerinden olan "nefsini bilen Rabbini bilir" sözü mucibince insana dair düşüncelerini serdetmiştir. Zira ilâhî nefesin tezahürü olarak yüceltilen insan, kemâle erebilmek için öncelikle bedensel, ruhsal ve kalbî açıdan farkındalık geliştirmek durumundadır. Tasavvufî düşünceninnin insana dair temel tezlerini içselleştirerek kendi üslubuyla aktaran Hânî, meseleyi ilk yaratılmadan başlayarak ilim, kader, nefis, ruh, kozmik oluşum ve etkileşimler açısından özlü bir şekilde ortaya koyar:

İnsan bizzat yaratılan iki âlemden biridir
'Ol! dedi oldu da emir kipinin bir harfidir (Xanî, 2011, s. 128)

Harflerin somut gerçekliği ile insanın bedensel hakikatinin bezerliğine vurgu yaptıktan sonra Hânî, harften kastın mana olduğu gibi insanın da bedenden öteye ruhsal sırrî bir gücü olduğunu dile getirir.

Beşerî olarak çizilen bedensel kalıplardır
İlahî olarak damgalanan ruhsal yapılardır (Xanî, 2011, s. 128)

İnsanın asıl mahiyetinin ilâhî nefes ile yaratılmış ruh olduğunu vurgulayan Hânî "damga" ifadesiyle insanın varlık âleminin sonu olduğuna da işaret eder. Bütün varlığın insandan önce yaratılarak insanın emrine verilmiş olduğunu bildiren âyetlere referansta bulunan Hânî, halife olarak sonradan yaratılan insanın, varlığın damgası olduğunu dile getirir (Xanî, 2011, s. 128). Hânî'nin damga metaforunun İbnü'l-Arabî'nin dilinde mühür şeklinde ifade edildiğini görürüz. "Hikmetlerin Yuvaları" anlamına çevrilen *Füsusu'l-Hikem*'deki "füsûs" kelimesi; yüzüğün kaşı ya da mührü anlamına gelmektedir. Mühür olarak kast edilen ise Muhammedî hakikat ya da Muhammedî nûr'dur (Küçük, 2014). İbnü'l-Arabî, *Füsusu'l-Hikem*'de Hz. Âdem (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.v.)

arasındaki yirmi yedi peygamber isimlerinin barındırdığı ilâhî hikmetleri tafsilatlı şekilde ortaya koyar (İbnü'l-Arabî, 2014). İbnü'l-Arabî'nin her bir kelime olarak kast ettiği şey aslında peygamberlerin hakîkatidir (Konevî, 2012). Her bir peygamberin isimlerindeki sırlı hikmet özelinde, hakikatte ise tüm varlık âlemi Allah'ın (c.c.) kelimeleridir ve Allah'ın (c.c.) mazharı olan Elif'in tecellileridir (Küçük, 2016).

İnsan ile harf arasındaki benzerlikten hareketle Mevlânâ'nın da açıklamalar yaptığı görülmüştür. Örnek olarak Bakkal ile Papağan hikâyesinde harfin kaba, asıl olan mananın da suya benzediğini dile getirdikten sonra Mevlânâ, acı ve tatlı suların Hakk'ın mana denizinde birbirine hiç karışmadan akıp gittiği anlatır (Mevlânâ, 2014). Hânî'nin kullandığı âlemin ilâhî harflerin tecellisi olduğu temsilinin benzeri *Mesnevî*'de de okuruz. Kağıdın üzerinde yürüyen karıncalarından birisi, kalemi görünce onu övmeye başlar. Daha akıllı olanı ise parmakları, daha da akıllı olanı ise kolu görüp övmeye başlar. Karıncaların ulusu ise sûretlerin arkasında asıl hüner sahibini, nakkaşı övmektedir (Mevlânâ, 2010). Hânî'nin iki âlemden biri olarak tarif ettiği insan ile ilgili aynı düşünceye sahip Mevlânâ, insan ve şehâdet âlemini mukayese ederek kavrama açıklık kazandırır. Şöyle ki, "Sûrette sen küçük bir âlemsin ama hakikatte en büyük âlem sensin. Görünüşte dal, meyvenin aslıdır; fakat hakikatte dal meyve için var olmuştur. Meyve elde etmeğe bir meyli, meyve vermeğe bir ümidi olmasaydı hiç bahçıvan, ağaç diker miydi? Şu halde meyve, görünüşte ağaçtan doğmuştur ama hakikatte ağaç, meyveden vücut bulmuştur." (Mevlânâ, 2010, s.3/520-524).

Yukarıdaki beyitlerin devamında Hânî, insanın bedensel yönünün topraktan yaratılmış olması sebebiyle onun basitliğine temas ettikten sonra, ruhunun ilâhî güzelliğin vechesi olan nurâniliğine dikkat çeker (Xanî, 2011). İblis gibi insanın zâhirine bakarak aldanılmaması gerektiği yönünde uyarıların sıklıkla yapıldığı tasavvufî telkinleri akla getiren bu hatırlatmalardan sonra insanın çok ince ve mana yüklü yaratıldığını okuruz. Sûret yönünden sırlar barındıran zarif nakışlı insanın hakikatte en büyük kalemin şaheseri olduğu anlaşılmaktadır (Xanî, 2011, s. 128).

Hânî'nin, tasavvuf telakkisinin insan ve âlemin halk edilişine dair kendine has üslubuyla özetlediği düşünceleri İbnü'l-Arabî'nin *Ahadiyyet Risâlesinde*'ki şu ifadeleri ile örtüşmektedir. "Bil ki Allah Teâlâ Hazretleri bazı kere eşyayı izhar ve icad eder ve onları kendi kemâlatına îsâl eylemek sûretiyle eşya ile tecelli eylemekte, bazı kere de eşyayı i'dâm ve ihfâ eylemek sûretiyle tecelli eylemektedir." (İbnü'l-Arabî, 2012, s. 90).

Hânî, insanın yaratılıştan itibaren taşıdığı karanlık ve aydınlık yönünü hatırlattıktan sonra insanın hem yakın hem uzak bir varlık olduğunu dile getirir. Zira aydınlık yakının, karanlık ise uzağın temsilidir. Evrende olan her şeyin insanda mevcut olduğunu söyleyen Hânî, muhteşem felekler ve meleklerin insan için yaratıldığını ve insanın hizmeti için mesuliyet altına alındığını söyler. Şöyle ki:

Hepsi muazzam bunca felek,
Hepsi muhterem bunca melek,

Dönüp dolaşan bu muazzam çark,
Bu göz kamaştırıcı gezgin saray,

Bunca yerler ve unsurları,
Bunca arazları ve cevherleri,

Bunca doyulmaz nimet ve değer,
Ve bütün yiyeceklerle giyecekler,

Bunca aranan ve istenenler,
Bunca arzu edilen ve sevilenler,

Hayvanlar, madenler ve bitkiler,

Arananlar, amaç edilenler ve muratlar;

Hepsi bizler için işler haldedir,
Hepsi bizler için yük altındadır. (Xanî, 2011, s. 23).

İnsan henüz bedeni yaratılmadan evvel ruhsal bir prototip olarak onun varlığı düşüncesi söz konusudur. Tasavvuf düşüncesinde görünen ve içinde yaşadığımız şehâdet âleminin, ki onu da çevreleyen iç içe geçmiş yedi semâ ve arzın dışında halk edilmişlerin bulunduğu melekût, ceberût âlemleri vardır (Yılmaz, 2015). Varlığın taayyün ettiği bu ilk evrede Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nûrunun yaratılarak âlemlere rahmet olmasının sırrının açıklanmaya çalışıldığı Nûr-î Muhammedi (Gazâli, 2019) tezini Hânî'nin de benimsediği açıkça görülür. Hânî, maddi âlem olarak da tarif edilen bu şehadet/görünen âlem yaratılmadan önce bir nûr'un parladığını ve Peygamber'in (s.a.v.) ondan yaratıldığını savunur. Peygamber'in (s.a.v.) nûru ile yaratılmaya başlayan varlıktan ilk önce diğer ruhların yaratıldığını, ardından da maddi varlıkların yaratılmaya başladığını anlatır. Tasavvuf düşüncesinin yaratılış teorisi ile bire bir örtüşen bu teori hemen bütün sufîler tarafından benimsenmiştir. Bütün ruhların aslı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nûru varlığın hem ilk ortaya çıkış sebebi hem de onların nimetlendiriliş vesileleridir. İbnü'l-Arabî (2010), Yunus Emre (1997) ve Mevlânâ (1990) başta olmak üzeren bir çok sufînin savunduğu ilk taayyün/ortaya çıkış düşüncesinin aynısını zikreden Hânî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bütün peygamberlerin serdarı olduğunu da hatırlatır (Xanî, 2011, s. 37). Medrese eğitimi almış bir şahsiyet olarak Hânî, bu beyitleriyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beden olarak Hz. Âdem'in kendisinden önce yaratılan atası olduğunu fakat ruhânî olarak kendisinin yaratılanların ilki olduğunu beyan ettiği hadis-i şerif'ini tevil etmektedir (Tirmizî, 2006).

Varlığın ilk nûrdan tezahür etmesinden sonra Hânî ilâhi muhabbet ve irade bağlamındaki sûret-mâna sırlarından ötürü insanın, rûh ve beden ayrımını ortaya koyar. Daha sonra âlem-i sâğir sûretinde fakat cem makamındaki sırrîliği açısından âlem-i kebir olan insanın âyette (Şems, 91/7-9) belirtilen çift yönlüğüne vurgu yapar. İnsanın karanlık ve aydınlık olan iki yönünü temsil ettiği vasfı ile onun iyi-kötü zıtlığına vurgu yapar (Xanî, 2011) İnsanın ihtiva ettiği bu zıtlığının, onun imtihanı olduğu birçok âyet ile sabittir. İlâhi nefes ile birlikte yeryüzü halifeliğine talip olan insan mahiyeti itibarıyla ilâhi kelâm eşliğinde kalemin çizdiği müstesna bir nakış olmuştur. Hânî, insanın başta kendi iç sesi ve benliğine yaptığı bu hatırlatmanın hemen ardından sûreten büyük görünse de dış âlemlerin, küçük görünen insanın emir ve hizmetinde olduğunu söyler (Xanî, 2011). Yukarıda örneklendirildiği üzere Anadolu coğrafyasını manen mayalayan bütün sufîler ile aynı insan algısına sahip olan Hânî'nin beslendiği kaynağın tasavvuf neşvesi olduğu görülür.

İnsanın rahmanî ve şeytanî yönlerinin ortaya çıkmasına sebep olan şey ise muhabbettir. İnsanın muhabbet için yaratıldığı tasavvufî düşüncenin, Hânî tarafından da benimsendiği açıkça görülmektedir. Bu yöndeki fikri, kendisiyle özdeşleşen eseri *Mem û Zîn*'de işlenen aşk hikâyesinde kendi göstermektedir. Bu hikâyede Hânî, âşık-maşukun duygusal gelişim ve dönüşüm evrelerinin yanında onlarla birlikte bütün diğer karakterlerin nefis bağlamında nasıl sınandıklarını da anlatır. Hânî'nin tevhid ile başlayıp Allah'ı (c.c.) övdüğü eserinin içindeki her bir karakter hakikatte vahdetin birer tecellisidir. İyi ve kötü her türlü yazgının çıktığı kaleme dikkat çeken şâir, tasavvuf telakkisinin icbar ettiği ahlakilik sorununu da ilâhî takdirin şaşmaz adaletiyle neticelendirmektedir. En kötü karakterlerin etkin olduğu menfi olayların ardında mükemmel adaletin bir sonucu olarak zuhur eden vahdet sırlarını ifşa etmeye çalışan Hânî'nin, kendi eksikliğini de dile getirdiği görülür. Zira beyitlerinde tıpkı âyetlerde insanlar hakkında bildirildiği üzere kendisinin de gâfil, tembel ve günahkâr olduğunu nefs-i levvâme makamıyla ikrar eder. Bulunduğu nefs-i levvâme makamında daima kötülüğü emreden nefs-i emmâreyi zemmeder (Xanî, 2011). Nefsin kötülükleri yüzünden Rahman'ın tecelli mekanı olan kalbin asıl işlevinden uzaklaşarak insanlığını nasıl yitirdiğini anlatır (Xanî, 1968).

Muhasebe anlayışını eserinde kendi nefsi üzerinde izhâr eden Hânî, her mutasavvıf gibi nefs-i emmareye atıfta bulunarak peygamberlerin edebini sergilemiştir. Zira Yusuf (a.s.), vezirin güzel eşi

ile imtihan edildiğinde ismet vasfına haiz olmasına rağmen nefsini temize çıkarmayacağını beyan etmiştir. Zira peygamber dahi olsa kişinin kendi nefsine karşı galip gelebilmesi Allah'ın (c.c.) merhametiyle gerçekleşecektir (Yûsuf , 12/53). Dolayısıyla Hânî, insana dair düşünce ve eylemlerine öncelikle kendisi ile başlamak sûretiyle tasavvuf geleneğinin pratiğini nefsinde tatbik ederek okuyucuya adeta fiili rehberlik etmektedir. Tasavvuf'un bir anlamının da "marifetü'n-nefs olduğunu ifade eden İbnü'l-Arabî ancak nefis tezkiyesi sonucunda sâlik'in Rabbini bileceğini dile getirmiştir. Hânî'nin ifadede ettiği gibi kulun kendinden Rabbine doğru aşkınlaşan bilinci ancak Kur'ân ve Sünnet nezaretinde yapılacak tezkiye ile elde edilebilinecektir (Demirli, 2013). Nefsi tezkiye etmenin Hz. Yusuf (a.s.) vesilesi ile emredildiği âyeti tatbik eden Hânî'nin yaptığı aslında akıllıların yaptığı şeydir. Aynı şekilde Mevlânâ da insanın, nefis düşmanını ancak aklıyla alt edebileceğini söyler (Mevlânâ, 1990, s.1/2719). Hânî'nin kendi nefsinde tatbik ettiği nebi sünneti olan nefis tezkiyesini Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'inde de okuruz. Kendi nefsini kınayan Ahmet Yesevi nefsini küçük gördüğünü dile getirdiği hikmetlerinin son dizelerinde, "Ne yüz ile Hazret'ine varayım ben işte." nakaratını tekrarlar (Yesevi, 2016). Aynı uygulama Yunus Emre'de karşımıza çıkar. Nefsinin birçok eksikliğinin olduğunu söyleyen Yunus Emre günahlarından ötürü Allah'a (c.c.) tevbe eder (Yunus Emre, 2008, s. 20-32). Halk arasında adının müspet manada yayılmasına karşın Allah'ın (c.c.) inâyeti olmadan taatinin kendisini kurtarmayacağını dile getirir (Yunus Emre, 2008, s. 45). Sufîlerin mânevî açıdan yüksek makamlarda bulunmalarına rağmen samimiyetle gösterdikleri tevazu, hal ehlinin önemli bir vasfıdır. Mânevî önder olan bu şahsiyetler nefisleri vasıtasıyla halka zilleti, halka hizmeti, alçak gönüllülüğü hal dilleriyle öğretmektedirler. Bunun dışında an itibarıyla halk nazarında mânevî açıdan itibarlı olsalar da gaybın sahibi Allah'ın (c.c.) huzurunda kalbin zilletten başka iddiası tevazua uymaz (Kelâbâzî, 2014). Çünkü veli dahi olsa kişi gelecekteki ahvalinin ne olacağından emin olamaz (Kelâbâzî, 2014, s. 109-119). Allah'a (c.c.) karşı mârifet ve muhabbeti artan veli, emir ve nehiyler konusunda çok daha hassas hareket eder (Hücvirî, 2018). Örneğin Bayezid-i Bistâmî, veli olduğu rivayet edilen bir kişinin mescide doğru tükürmesini, dinin edebine uygun bulmayıp onunla görüşmeden geri döner (Kûşeyrî, 2013). O nedenle mânevî rütbesi yükseldikçe velinin himmeti, gayreti, ciddiyeti, takvası, ihlâsı ile birlikte Allah'a karşı zillet, meskenet ve tevazu, nefsi hakir görme, Hakk'ın üzerindeki haklarına riayet etme duygularında da artış olur (Kelâbâzî, 2014).

Tasavvufun meşakkatli yolculuğunu tecrübe ederek özgün bir eser ortaya koyan Hânî, nefsini temize çıkarmama ve yaptığından övünmeme mütevazılığını eserin içerisinde çeşitli vesilelerle dile getirir. İfade edildiği üzere eserini bir başkasından almadan kendi halinden ve dilinden özgün bir hikâye ile ortaya koyan Hânî, kendinî öğrenci yerine koyarak pîrlerin müsamahasını istirham etmektedir. Bu ifadesi, tasavvuf geleneğinde görülen yeni bir iddia sahibi olmama edebi ile birlikte kendinî her zaman geliştirmeye açık bir öğrenci gibi görme telakkisinin örneğidir. Bir anlamda nefsâni tüm iddiaları terk mesleği olan tasavvufta kişi, melâmî bir tepki ile riyaset sevdası ve meşhur olma arzusunda uzak, mahviyet içerisinde olması gerekmektedir (Hücvirî, 2018; Kelâbâzî, 2014). Bu yönüyle Hânî, tasavvuf telakkisinin benimsediği kâmil insan anlayışını kendi şahsiyeti üzerinden de örneklendirmektedir. Hânî, büyük zorluklarla geçirdiği tasavvufî arınma uğraşının, yeniden doğuma vesile olduğu sürecini aktardığı eserini, günahsız bir çocuğa benzetir:

Yalnız bilginlerden rica ediyorum:
Öğrencilerin yanlışlıklarını açığa vurmasınlar.

Bu kitap ister kötü, ister iyi olsun.
Biz onunla iki yüz ıstırap çektik.

Bu kitap turfandadır, yavrudur, yeni yetişmedir,
Gerçi çok seçkin olmasa bile.

Ben onu bağlardan derlemedim ki.
Hırsızlar gibi yanlışlıklarımı araştırsınlar.

Bu, gönül bahçesinin turfandasıdır,
Günahsızdır, masum ve asildir.

İster tatlı, ister acı olsun turfandadır,
Çocuk çeşidi gibidir, o huydandır. (Xanî, 2011, s. 75)

Tasavvuf ilmi, insanın anlam dünyasını doğru inanç, âmel, ahlak ve tefekkürle zenginleştirme kastıyla sabit genel esaslarla birlikte görece değişebilen edep sistemi geliştirmiştir. Her bir sufî ve âlimin dinamik şekilde katkı sunduğu bu süreçte değişen zaman ve zeminde insanın kendini bilip kemâle ermesi hedeflenmektedir. Mutasavvıf bir düşünür ve şâir olarak Hânî yaşadığı dönemin çeşitli zorluklarını anlamlandırıp çözüm üretirken önce kendi nefsini muhasebe ederek sufî geleneğin icrasını örneklendirmiştir. İçinde bulunduğu zamanın ve coğrafyanın gerçekliğini kabul ederek ilmî, dinî ve tasavvufî fikirleriyle, özellikle çocuklara ve gençlere mânevî önderlik eden Hânî, yukarıda değinilen tasavvufî edebin yaşayan numunesi olmuştur. Hâl ilmî olarak tavsif edilen tasavvufun bu yönünü yaşayarak vaaz eden Hânî'nin üzerine titrediği ilmî bakışı ve modellemesi pedagoji ile de örtüşmektedir. Zira pedagojik bir ilke olan salt söz ile nasihatin yerine, önder şahsiyetlerin, insan olmanın zaaf ve eksikliğini kendi örnekliğinde ifade etmesinin birçok faydası olduğu bilinmektedir. Tasavvuf terbiyesinin elzem esaslarından olan aciz ve eksik bir kul olma, fakr duygusunu fenâ ile taçlandırma hissiyatı öncelikle tedavi için komplekslerden arınarak sağlıklı iç gözlem yapabilme, eleştiriye açık olma, değişime karşı pozitif psikolojinin imkanlarını kullanma gibi hasletleri barındırır. Bunların yanında ideal rol modelin erişilebilirliği, nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi, güzel ahlakı tahakkuk ettirmek gibi motivasyonları beslemektedir. "Biz onunla iki yüz ıstırap çektik" ifadesi ile Hânî, ortaya koyduğu eserinin, vermiş olduğu mücadelenin bir semeresi olduğunu dile getirmiştir.

İnsanın Çift Yönlülüğü

Yukarıda değinildiği üzere insan, kendi iç âleminde zıtlıklardan müteşekkil bir yapıya sahip olduğu için nefis ile rûh arasındaki mücadelenin savaş alanı olan kalbin tasfiyesi şarttır. Her şeyi çift yarattığını ve bundan ibret alınması gerektiğini buyuran Allah (c.c.) (ez-Zâriyât 51/49) mikrokozmos olan insandan makro seviyede sistemlere kadar her şeyi zıtlar ile halk etmiştir. Atomdan âlemlere kadar varlık denizinin hepsi zıtlar ile kâim kılınmıştır. Varlık-yokluk, güzel-çirkin, iyi-kötü vb. bütün zıtlar birbirine düşman olmakla birlikte her birinin anlaşılması ve kıyasa mehaz olması için birbirlerine mecburdurlar. Eserin değişik bahislerinde dile getirilmekle birlikte bütüncül bir yaklaşımla bu düşüncesini Hânî en güzel şekilde şöyle ifade eder:

Varlıkları sıfat ve fiillerine göre.
Çeşitli hallerle yarattı.

Varlıkları birbirleriyle belli etti,
Zıtları zıtlarla açıklığa kavuşturdu.

Bu ağır yürüyüşlü ve yuvarlanan yerlerle gökler.
Bu topraklar, duran ve yürüyenler ve de melekler.

Bu aydınlık, karanlık, küfür ve iman.
Bu cennet, cehennem, bahçe ve ateş.

Bu soğuk, sıcak, yaş ve kurular.
Bu beyler, dilenciler, zengin ve yoksullar,

Bu toprak, hava, su ve ateş.
Bu gece, gündüz, gölge ve güneş.

Bu ayrılıklar, kavuşmalar, sevinç ve gamlar.
Bu ölüm, diriliş, şenlik ve matemler. (Xanî, 1968, s. 75)

Varlığın çeşitli hallerde tezahür etmesini vahdet teorisi ile açıklayan İbnü'l-Arabî, kabiliyetine göre varlık sahasına gelenler her şeyin arkasında İlahi Bir'liğin bulunduğu söyler (2014, s. 9-11). Teklik Allah'a (c.c.) mahsus olduğu için âlemde ve insanda çokluğun halk edilmiş olması doğal bir sonuçtur (İbnü'l-Arabî, ts., s. 3/339). O nedenle sadece halk edilişte değil daha öncesinde ikilik, çokluk ve zıtlık hakikatlerin ilk ortaya çıkmaya başladığı ilâhî ilimde tezahür etmiştir (İbnü'l-Arabî, ts., s. 3/286). Mevlânâ âlemde tecelli eden çeşitliğin hikmetini meşhur üzüm hikâyesiyle anlatır. Kasıt ve mananın bir, kelime sûretlerin farklı olmasından ötürü anlaşamayan kişiler üzerinden Mevlânâ vahdet-kesret sırrını dile getirmiştir (Mevlânâ,1990, s. 2/3681-3742). Yunus Emre'nin de şiirlerinde sık sık dile getirdiği âlemdeki çeşitlik hakikatte vahdetin tecellileridir (Yunus Emre, 1997, s. 203).

Tasavvuf geleneğinin yaratılış temelinde bina ettiği zıtlık düşüncesini mikro ve makro düzeyde tekrar eden Hânî ilerleyen beyitlerde insana dair temel tasniflerden iyilik ve kötülük olgusuna geçiş yapar. Tipleri üzerinden insanın sergilediği zıtlığın hikmetini açıklar. Ona göre insanların kimisinin nûr, kimisinin de ateş gibi uysallık ve sertlik vasıfları yaratılıştan gelmektedir. Yaratılış özü itibarıyla doğru, iyiliksever insanlar cennetlik olduğu gibi yalancı, sahtekar insanların da cehennemlik oldukları için ilâhî takdire doğru seyretmektedirler. Kelâbâzî, cennetlik ve cehennemliklerin daha anne karnındayken belli oldukları hâdis-i şerifini zikrettikten sonra sufîlerin bu durumu, insanın irade ve kudretini kabul etmekle birlikte hakikatin Evvel-Ahir olan Allah'ın (c.c.) adalet, lütuf ve cezasının tecellisi olduğunu söyler (Kelâbâzî, 2014, s. 94).

Her şeydeki zıtlığın hakikatte bir hikmet olduğunu dile getiren Hânî, aynı meşrepte olan insanların birbirlerini bulup tanışmaları, zıt ahlaka sahip olanlarında ayrışmalarının zaruretine işaret eder (Xanî, 1968, s. 215). Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de insanların yaratılıştan nûr ve nâr ehli olarak ikiye ayrıştığı savunulur (1990, s. 2/84; 4/275). Hz. Peygamber'in (s.a.v.); "Ruhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar." (Buhârî, Enbiya 2; Müslim, Birr 159) hâdis-i şerif'ini nakleden Mevlânâ, ruhlar âleminde ayrışan insanların dünyada da meşreplerine göre birbirlerini bulup ortak iş tuttuklarını söyler (1990, s. 1/2386-8; 2/275-294.).

Yaratılıştaki tezatlığın hikmetini açıklayan bir başka beyitlerinde Hânî, iyilik ve kötülükle ilgili olarak insanların şeceresinin tesirine dikkat çeker:

Soyca kötü huylu olan yaratıklar,
O soy kendilerinden temizlenir mi hiç?

Kırk yıl Ebucehil Karpuzunu eksen.
Ona yüz kere bal suyu da versen,

Güneş ışığıyla da onu beslesen,
Her zaman ona gülsuyu da serpsen.

Her gün damarlarını yarsan,
O boğumlarına şeker de doldursan.

Bir o kadar daha böyle hizmet etsen;
O sana karpuz olur mu hiç?

O meyve vereceği zaman, sanmayasın ki.
Acıdan başka bir meyve verecek. (Xanî, 1968, s. 447)

Hânî'nin, bireyi kendi mesuliyet ve istidadıyla değil de soyundan nakil olunan huyları ile değerlendirmesi sorgulanabilir. Zira bireyselliğin arttığı günümüzde insan ve onun ahlakına dair geçmiş ile kıyaslandığında görece değişen bir eğilimin hâkim olduğu ortadadır. Elbette bu ifadelerde ataları kötülükle anılmış bireyin, kendinî olumlu yönde geliştirerek irâde ve ahlâkına hayra yönelttiğinde hidayet ehli olamayacağı söylenmemektedir. Hânî, kötülükle hemhal olup onu huy/ahlak haline getirerek zihinsel ve kalbi açıdan kirlenmişliğini anlamak istemektedir. Kişinin fıtratına işlemiş bu durumu Kur'ân-ı Kerim'de bildirilmektedir (Bakara, 2/7:74). Ayrıca DNA'sı aracılığıyla insanın sadece bedensel özelliklerin değil duygusal ve ruhsal mirasının da sonraki nesillere aktarıldığını ifade ederek ilâhî bir hakikati yinelemiştir. Zira Allah (c.c.), cinler ve insanları kalpleri olduğu halde hissetmeyen, gözleri olduğu halde görmeyen, kulakları olduğu halde işitmeyenleri hayvandan daha aşağı olduklarını bildirmiştir (A'raf 7/179). En şerefli varlık olarak yaratılmasına rağmen kendi derecesini en aşağılara düşüren, bu cehennemlik insanlar Allah'ın kendilerine verdiği beden ve nefis nimetlerini zâyi etmişlerdir. İnsanların henüz kıyamet kopmadığı halde çoğunun cehennemlik olduğunun bildirilmesi; ilâhî adalet ve kader algısının doğru anlaşılması, kalp başta olmak üzere diğer organlarını layığıyla kullanamayan gafillere odaklanmayı gerektirmektedir. Modern bilim, DNA'nın evrendeki en ideal veri depolanabilecek yapıya sahip olduğunu ortaya koymasına rağmen insanın dünyaya gelirken atalardan neleri miras olarak taşıdıkları henüz tam olarak ortaya koyamamaktadır. Fakat uzmanlar, atalardan gelen genetik aktarımların bireyin davranışlarında önemli etkisi olduğunu kabul etmektedirler (Nuffield, 2002). DNA ile sadece biyolojik özelliklerin değil, huy ve ataların yaşamlarında önemli iz bırakan duygu ve düşüncelerin de nakledilmesi söz konudur. Jung meşhur arketip kavramını bu düşünce üzerine inşa etmiştir (Jung, 2005). Yapılan araştırmalar insan beyninde bir çok şekilde depolanmış bilgilerin tamamen silinmediği göstermektedir (Todd, 2013).

Makro kozmos gibi insan DNA'sının da henüz çok sınırlı bir alanı keşfedilmiştir. Fakat tasavvufî terbiye ile buhranından kurtulduğunu ifade eden Gazâli, haram lokma ile büyüyen birçok kişinin çoğunun ahlakının ondan etkileneceğini söyleyerek keşif bilgisini ortaya koymuştur (2019). Ayrıca insanın, içine doğduğu ailesinin, biyolojik temelin devamı niteliğinde davranış ve söylemlerle benlik inşasını şekillendirdiği bilinmektedir. Şahsiyetin çevreyle şekillendiği olgusunun bir sonucu olarak bireyin benlik algısının, sosyal öğrenme ile geliştirildiği gerçeği üzerinden sürecin devam ettirilmesi söz konusudur (Gazâli, 2020). Hz. Peygamber'in; "Her doğan, İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar" (Buhârî, Cenâiz, 92) hâdis-i şerif'i bu sırrı ifşa etmektedir. İslam akidesini iyi bilen âlim Hânî'nin, Kürt çocukları için yazdığı *Eqîdeyâ Îmanê* başta olmak üzere kaleme aldığı eserlerden hareketle Eş'arî itikadî ve Şafiî fıkhî mezhebini benimsediği görülür (Xanî, 2011, s. 20). Ehl-i sünnet tasavvufunu benimseyen Hânî, kader, irade, ihtiyar konusunda cebri bir dayatmanın olmadığını bilmektedir. Tasavvufun dışında Kelâm ilminde söz sahibi bir otorite olarak kabul edilen Kelâbâzi, Hânî'nin de benimsediği görülen bu konudaki sufîlerin genel görüşlerini özetlemiştir (2014, s. 76-82).

Yukarıda dikkat çekilen kötülük ve zulümde katılaşmış olan insanlar bağlamında kader, irade, özgürlük ve sorumluluk gibi kavramlara da temas edildiği görülür. Bu kavramlara dair görüşlerini serd eden Hânî, nihâi olarak evrensel bir ahlak olabileceği tezini de savunmuş olmaktadır. Onun ahlâk anlayışının temelini oluşturan tevhid dinî olan İslam, kendi bütünlüğü içerisinde insan ve onun ahlâkının hangi vasıflarda olması gerektiğini de belirtmektedir. Bu yönüyle devrin İslam düşünürü ve mutasavvıfı olarak Hânî, fıtratı bozacak bir kaynaktan beslenip yetişerek kalbin basiretini köreltenlerin kötü sonlarını ifade ederken aslında şu âyeti tevil etmiştir; "İçlerinden, (Kur'ân okurken) seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler de onlara inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkâr edenler, "Bu (Kur'ân) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil" derler (En'am 6/25).

Hânî, insanın kendinî nasıl gerçekleştirebileceğini anlatmaya çalışırken günümüzde tam olarak vuzuha ermemiş tartışmaları da çözüme kavuşturmuştur. Onun gözlemleyerek ifade ettiği bu olgular aslında tasavvuf geleneği; İslam, akâid ve âmeli uygulamalarını zâhidlikle tecrübe ederek müşahede

ve mükâşefe sonucu ürettiği hikmetler sistemidir. Zira Hânî'nin benzer ifadelerini kendisi gibi vahdet tecellisini her şeyde müşahede eden Mevlânâ, İbnü'l-Arabî ve Yunus Emre'de de görmekteyiz. Örneğin Mevlânâ da tıpkı onun gibi insanları nur ve nâr ehli olarak ayırır; "Cehennem ehli olanlar, cehennem ehli olanları cezbeder. Nur'a mensup olanlar, ancak nura mensup olanları ister (1990, s. 2/84). Mevlânâ diğer beyitlerde nûr ve nar ehli insanların kaçınılmaz mücadelelerinin sebebinin, herkesin kalbinde büyüttüğü arzulardan kaynaklandığı ifade eder (1990, s. 1/2386-2387). Her düşmanlığın bir sebebi olduğunu ve cinsler arası farklılıktan ötürü İblis ve Hz. Âdem'in (a.s.) muamele farklılıklarını dile getirir. Cinsler arası farklılığın icbar ettiği eylemlerin devamı niteliğinde yılan ve akrep temsili ile her daim insanları sokarak canlarına kast eden insanları anlatır. İnsanların kendilerine zarar vermediği halde onların yaptığı kötülük asıllarından kaynaklanmaktadır (Mevlânâ,1990, s. 2/228-231).

Yunus Emre de yaratılış itibarıyla insanın sultan dolu olduğu gibi diğer yanının da hayvan dolu olduğundan bahseder (Yunus Emre, 1997, s. 125). Hânî, tasavvufî düşüncenin benimsediği ezeli ruhsal ünsiyetin bir sonucu olarak birbirine aşık olan Mem ve Zîn gibi onları ayırmaya çalışan Bekir'in de vasıflarını açıklar. Beyin kapıcısı olan Bekir; hilekar, dalkavuk, ikiyüzlü, kinci, vefâsız, münâfık bir fitneci olarak Botan diyarından olmayan yabancı birdir. Söz getirip götüren, nesebi bozuk, çirkin, çirkef ve kavgacı Bekir, şeytana dahi pabucunu ters giydirirdi (Xanî, 1968, s.215).

Yönetici

Mem û Zîn destanının kötü karakteri olarak tavsif edilen Bekir bir çok menfi özellikleri kendinde toplamıştır. Bekir'in bu kötü ahlâkını bilen bey yine de onu yanında tutmaktadır. Hatta Bekir'in sergilediği kötülükleri bilenlerin, beyi bu konuda uyarmalarına rağmen bey, Bekir'i yanından kovmazdı. Çünkü bey ile Bekir arasında benzerlikler söz konusudur. O nedenle beyleri ateşe benzeten Hânî, onlara inanılmaması gerektiğini söyleyerek mümkün olduğunca beylerden uzak durulmasını tavsiye eder (Xanî, 2011, s.225). Hânî bilgisi ve tecrübesiyle içinde yaşadığı toplumun tüm sorunların farkında olan bir düşünürdür. Divan katipliği yapmış âlim, mutasavvıf bir şahsiyet olarak içindeki dertleri anlatmak için yazdığını belirttiği *Mem û Zîn'*de politik ve sosyal sorunlara da değinmiştir. Çünkü ve Mem ile Zîn'in kavuşmalarına engel olan Bekir'in arkasındaki siyasi ve sosyal güç olan beydir. Halk arasında "Bekoyê Le'în" yani Lanetlenmiş Beko olarak anılan (Ebdurreqîb, 2012) Bekir'in, beyin yanında bulunması dahi halkın, beyden uzak durması için yeterli sebeptir. Çünkü Hânî'ye göre böyle beyler, yılanlar şahının soyundandır. Bekir ve bey, kötülüğün ruhlar âleminde başlayan ayrışmasının dünyadaki tezâhürü olarak birbirini bulan iki örneğidir. İslam akidesi ve tasavvuf geleneğinde yerini bulan bu olguyu Hânî, içine doğduğu coğrafyada en çok bilenen aşk destanı ile işleyerek toplumu politik açıdan da bilinçlendirmek istemiştir. Yılanlar şahının soyundan gelen yöneticilerin değişin ahvaline kanan gafilleri, Hânî şöyle uyarır;

Beyler yılanlar şahının soyundandırlar
Zehir sahibi ve mühür sahibidirler

Mühürleri bastıkları zaman, bil ki zehirdir
Sevgi gösterdikleri zaman da, bil ki hışımdır

Akıllı adamlar, yılanlardan sakınırlar
Gafil insanlar onlara dost ve ahbap olurlar

Onların yanında ne kadar kadirli ve nazlı olsan
Onlarla her ne kadar samimi, lâubali de olsan

Azıcık senden değişiklik göründü mü?
Tamamıyla sana sırt çevirirler

Bilhassa yanlarında habis ve şeytan gibi kimseler olursa

Onlar da bedhah ve habis insanlardan olursa" (Xanî, 1968, s. 319-321)

Hânî'nin ifade ettiğine uygun şekilde habis ve şeytan Bekir'in hilesi ile bey, Mem'i hapse attırır. Hikâyede sergilediği tavrından ötürü Hânî, Bekir'in hilesine kanarak Mem'i hapse attıran beyin böyle davranmasının sebebini izah eder. Her beyin aynı olmadığı baştan ortaya koyan Hânî, bazı beylerin aziz ve akıllı insanlar oldukları söyler. Hânî eserinde yeri geldiğinde güzel davranışlarından ötürü yöneticileri övmüştür (Xanî, 1968, s. 83). Karakter olarak iyi vasıflara sahip böyle beyler, saf kalpli olmaları nedeniyle işlerin ayrımına varamazlar. Duyduklarının hakikatinden gafil olan bu beyler, kalplerini kulaklarına indirgediklerinden ötürü Hânî tarafından ahmak olarak tarif edilir. Böyle beyler kalbî yetersizliklerinden ötürü kötü insanların sözlerine inanırlar. İyi-kötü ayrımında uzak olan bu beyler düşüncesizdir. Akıl ve zeka yönünden eksik olmalarına rağmen bu beylerin gözleri oldukça karadır. Tahammülsüz ve çabuk öfkelenirler. Kendilerini akıllı zanneden bu beyler kibirli ve mağrurdur. Böyle nefsâni zaafları olduğundan kötü, bedhah insanlar tarafından kandırılırlar (Xanî, 1968, s. 371-373). Hânî, eserinin bir başka yerinde nefsinin peşinde koşan beylerin av sevdası yüzünden halka nasıl zulüm çektirdiğini anlatır. Beyin emri ile Botan halkının hepsi ilk fecirde silahları ile birlikte ava katılmak zorundadır. Gelmeyenler ise zincirde ya da prangada ölecektir. O endişeden erkeklerin hepsinin katıldığı avda birçok hayvan merhametsizce öldürülür (Xanî, 1968, s. 275-277).

Baş olma sevdası, tasavvufî açıdan nefsâni önemli bir eksiklik olarak kabul edilir. Kibir, yücelik duygularına sebep olduğu için nimetin asıl sahibini düşünme, tevazu ve insanlara şefkat göstererek terbiye edilmesi gerekmektedir (Sülemî, 2016, s. 52). Nefis ve özelliklerini kapsamlıca ortaya koyan Gazâli, baş olma sevdasının mânevî terbiye görenlerin kalbinde en son çıkan arzu olduğunu söyler (2020, s. 3/585). O nedenden olsa gerek, Bûrsevî, baş olma sevdası kalpten atılmadıkça insanın kemâle eremeyeceğini dile getirir (1969, s. 1/178).

Hânî'nin bey için kullandığı ahmak ifadesinin, Mevlânâ tarafından daha önce kullanılmış olduğunu görürüz. Baş olan bu ahmaklar aklını kullanmaktan yoksun, ince fikirden uzak, doğruluktan sapmış, kendini beğenmiş kibirli karakterlerdir (1990, s. 2/1392). Nefislerine uymuş bu kişilerden uzak durulmasını tavsiye eden Mevlânâ, nefislerine tabi olmaları nedeniyle böylelerin, Firavun gibi ilahlık iddiasına yeltenme potansiyeli taşıdığını söyler (1990, s. 4/3621.). Çünkü imkan buldukça nefsâni arzularına ulaşan her insan, sonunda baş olma hevesine yönelecektir (Gazâli, 2020, s. 3/402-419). O nedenle Mevlânâ'ya göre, eline imkan geçtiğinde her nefis, Firavun'un yaptığı gibi krallık arzusunu ilahlığa evirmek isteyecektir (1990, s. 3/965-975).

Hânî, beylerin gaflet, düşüncesizlik, tahammülsüzlük, öfke gibi nefsâni zaaflarını kendilerince hamiyet zannettiklerini ifade eder (Xanî, 2011). Kendileri dahi tanımaktan gafil bu beyleri tarif eden Hânî, içinde yaşadığı topluma karşı önemli ve riskli bir ifa etmiştir. Hikâyenin geliştiği bağlamda siyasi ve tasavvufî bu gerçekleri ortaya koyduktan sonra Hânî, yöneticilerde bulunması gereken vasıfları da zikreder. Zeki, ileri görüşlü, ince eleyip sık dokuyan yönetici, yanına alacağı kişileri imtihan eder. Bekir gibilerin yanında konum sahibi olamayan böyle yönetici siyaseti iyi bildiğinden kırk defa sınamadan kimseye güç ve imkan vermez. Adalete önem veren böyle beyler halkına da şefkat gösterir (Xanî, 2011, s. 373). Bu tespitlerinden hareketle Hânî'nin bir süre yapmış olduğu divan katipliğinin ötesinde yönetim ve siyaset ilmine dair bilgi ve tecrübe sahibi olduğu anlaşılır. Çünkü onun dikkat çektiği bu hususların Nizâmülk'ün *Siyasetnâme* eserinde de ele alındığı görülür (Nizamü'l Mülk, 2017). Yine Hânî'nin beyler de bulunması gerektiğini söylediği vasıfların, Fârâbî'nin *el-Medinetü'l Fâzıla* adlı eserinde mükemmel şehrin tesisi için yöneticide bulunması gereken özellikle örtüştüğü görülür (Farabi, 2011).

Beylerin yanlarında yetki verdiği kişileri iyi seçip kontrol etmesinin ehemmiyetini daha önceki kaynaklarda da bulmak mümkün. Şeyh Edebâli'nin dışında Osmanlı'nın ilk dervişlerinden Sarı Saltuk, Osman Bey'e seçip yetki verdiği ehil yöneticiler ile ancak adil ve şefkatli bir yönetim icra edebileceğini söyler (İnalcık, 2006, s .72). Hânî'nin aşk hikâyesi bağlamında dile getirdiği yönetimsel sorunların denk geldiği Osmanlı'nın 17. asrına baktığımızda bölgedeki mirlerin sık sık değiştirildiği ve halkın memnuniyetsizliklerin arttığı görülür. Osmanlı'nın düşüşe geçtiği o dönemde yöneticilerin

liyakatsizliğinden ötürü halkın şikâyetlerinin arttığı, rüşvetin yaygınlaşarak devlet mekanizmasının bozulmaya başladığı aktarılmaktadır (Aziz Efendi, 1985).

Âlim olmasının yanında mutasavvıf Hânî, yönetime ve insana dair bu tespitleri ile hayatın içinde bir tasavvufî telâkki benimsediğini göstermiştir. Zira mecâzi aşk ile başlayıp ilâhi aşka evrilen Mem ve Zîn'in başından geçenlerin diğer bir tarafı da dünyevi kötü arzuların temsili olan bey ve Bekir'dir. Tasavvufun mücâhede olduğunu bilen Hânî, *Mem û Zîn'*de dünyada başlayıp âhirete uzanan vuslatın serencamını anlatmaktadır. Bu mücadelenin yaşanması için iki zıt kutbun bulunması elzemdir. O nedenle dünyada yılanlar şahının soyundan gelen beyler ve habis ruhlu Bekir'lere de ihtiyaç vardır. Ki, böylece cahil, kibir, öfkeli beylerin zorbalık ve zulüm dolu değirmenleri çalışabilsin. Kader-i ilâhînin bir tecellisi olarak görevini yapan bey, Bekir'in yaptığı kötülükler kendisine anlatılmasına karşın şu cevabı verir:

Bekir'in yaptıklarını sanki bilmiyor muyuz?
Biz beyler kısmı değirmene benzeriz.

Çok dönüşlü ve dolambaçlıyız, ileri ve geriyiz.
Zorunludur bizim için bir değirmenci.

Şarttır bizim için bir kapıcı.
Hükümet işlerini o kadar yönetiyoruz ki,

Bazen adalettir işimiz, bazen da zulüm.
Gerçi Bekir zina çocuğudur.

Ama değirmenimiz onunla dönüp yelleniyor.
Zalim olan bu avene zümresi,

Subaşılar, kâhyalar, kapıcılar,
Biz zalimlerin değirmenini döndürüyorlar. (Xanî, 1968, s. 217)

Bu beyitleri kaleme alan Hânî ilerleyen bölümde tüm bunların Allah'ın (c.c.) takdiriyle olduğunu dile getirir. Allah'ın (c.c.) bir sultan yaratırken on misli şeytan yarattığını belirterek hayır-şer mücadelesinin Adetullah'ın bir tezâhürü olduğunu söyler (Xanî, 1968, s. 219). Bu durumun yaşanmasının sebebi de halkın çoğunun cahil ve bilgisizliğidir. Kendi nefislerini bilmeyen, iradesi ve himmeti zayıf bu kişiler mürşitsiz olduklarından dolayı aldanmaktadır (Xanî, 1968, s. 463). O nedenle Hânî, ilmi her şeyin önünde tutarak halkına öncülük etmeye azmetmiştir.

Hânî'in değindiği bu konulara Mevlânâ'nın da işaret ettiği görülür. Mevlânâ; "Hüküm bir sapığın elinin altında olduğunda onu mevki zanneder ama bilmez ki aslında karanlık bir kuyuya düşmüştür. Cehalet içinde olmasına rağmen önderlik etmeye kalkışır, en nihayetinde dünyayı yıkar, yakar (1990, s. 5/1436-48). O nedenle yöneticilerin merhâmeti baskın olması gerektiğini vurgulayan Mevlânâ eğer şeytan gibi gazapları üstün gelip zâlimlik ederlerse yönetcilerin topluma ciddi zararlar vereceklerini anlatır (1990, s. 4/2435-2438). Selçukluların yıkılış dönemine şahitlik eden ve yönetimdeki sorunları bilen Mevlânâ'nın yöneticilere karşı menfi ifadeler kullandığını görülür (1990, s. 3/3000). *Fîhi mâ fîh* adlı eserinde Mevlânâ'nın nefislerin uyan zalim yöneticilerin yaptıklarından örnekler vererek onları ejderha olarak tarif etmiştir (1985, s. 11-19). Mevlânâ, Hânî'nin nefislerinin kölesi bey ve Bekir'in ilişkisine benzer bir durumu anlattıktan sonra şu ifadeleri kullanır; "O çeşit köpeklere elbette bu çeşit bayağılık adamlar hürmet ederler. Öyle adi kişiye hürmet etmek, öyle adi adama inanmak, aslana ardır." (1990, s. 3/3002).

Hânî'nin uzak durulmasını tavsiye ettiği yöneticilere karşı mesafeli durma olgusu tasavvufî edebin önemli bir esasıdır. Zira Serrâc (1996), Mekkî (2004), Hücvîrî (2016) gibi sufî büyükleri yöneticilerden uzak durulması konusunda açıklamalar yapmıştır. Bu anlamda devrin siyasi ve

toplumsal yaşamını iyi bilen âlim ve mütefekkir bir şahsiyet olarak Hânî'nin, sufîlerin benimsediği yolu tavsiye ettiği görülür.

6-Halk/Avam

Toplumsal ve idari sistemi iyi bilen Hânî, zalim beylerin yönettiği halkın irade noksanlığı, ahmaklık ve cahilliğini de dile getirir. Zaten başa gelenlerin sebebi de halkın çoğunun içinde bulunduğu bu ahvalden ötürüdür. Mânen terbiyesi altına girdikleri bir rehberden mahrum oldukları için halk kitlesi nefislerini tanımaz, din ve dünyalarını değersiz bir pahaya satarlar. Onlar için Hânî şu beyitleri dile getirir:

Fakat sıradan insanların çoğunluğu bilgisizdir,
Kendi nefislerini bilmez, tanımazlar.

Olgun değil, ahmak ve akılsızdırlar,
Ya da zahit, sofu ve din bilginleridirler,

Onlar cahil, kara cahil ve sefildirler,
Mürşitsiz, öncüsüz ve kılavuzsuzdurlar.

Çaresiz aşkı satarlar onlar,
Paralarını güzelliğe verirler boşuna. (Xanî, 1968, s. 463)

Bu beyitlerinde Hânî, avamdan insanların bilgisizliklerine rağmen kendilerini zahit, sofu ve din bilgini zannettiklerini söyler. Hakikatte ise kara cahil ve sefildirler fakat kendilerinden bihaberdiler. Mürşit rehberliğinde nefis terbiyesinden geçmeyen bu kişiler ilâhî aşktan mahrum olduklarından dolayı cahil ve sefil olarak nitelendirilir. Hânî'nin *Mem û Zîn'*i yazmasındaki gayesi daha önce dile getirdiği gibi ilâhî aşkı anlatmaktır. Hânî'ye göre nefsine köle olan ve dinîn zâhirinden öteye geçemeyenler dünya hayatı ya da âhiretteki saray hevesiyle asıl zevk olan Rüyetullah'tan mahrum kalırlar (Xanî, 2011).

Halkın genel durumuna dair bu düşünceleri serd eden Hânî, Mem ve Zîn'in birbirine kavuşamaması ve ölümlerinde de halkın rolü olduğunu söyler. Birbirlerine karşı duygularını gönüllerinde gizleyen iki aşığın ahvalinden haberdar olan halkın dedikodusu yüzünden Bekir ve Bey onlara kötülük edebilmiştir. Hânî bu olayı şöyle dile getirir;

Meclisler fısıltılarla dolmuştu,
Zin ve Memo'nun aşkından doldu.

Devenin üzerindeki yük yetmiyormuş gibi
Gammazlar zil misaliydi.

Yani dedikoducular, kıskançlar ve hilekârlar
İki sevgilinin haberlerini.

O kadar meclislerde gezdirdiler ki,
O kadar yalancılara ulaştırdılar ki.

Ta ki İblis huyundaki Bekir bile,
O şaşırtıcı, habis, garaz sahibi bile. (Xanî, 1968, s. 317-319)

Halkın çoğunlu konusunda Hânî gibi düşünen Mevlânâ da halkın büyük çoğunun eğitimsiz ve dünyaya meyilli olduğunu söyler. Eğitimsiz halk kitlesini gece karanlığına benzeten Mevlânâ ilim ve ahlakın icbar ettiği davranışların tersine, onların çoğunun şeytanın oyuncağı haline geldiğini söyler. Bu durumun sonucunda da halk birbirine zarar verir. O nedenle Mevlânâ halk kitlesini gece karanlığına benzetir (1990, s. 1/2939). Uyulmaması gereken halkı, yanlış tartan teraziye benzeten Mevlânâ, ağyarın dostluğuna toprak saçılmasını tavsiye eder (1990, s. 2/122-124). Dolayısıyla Mevlânâ, toplumdaki kötülüğün mesuliyetin sadece idarecilere yüklenmemesi gerektiğine dikkat çeker (1990, s. 6/2460-2462).

Halka uymanın tehlikelerini tafsilatlı şekilde anlatan Hücvîrî , avam olan halk kitlesinin çoğunun kendisi için ebedi bir mülk ve devlet isteyeceğini söyler. Buna rağmen halkın riyâ ile "Biz Yüce Allah için iş yapıyoruz" dediklerini ifade eder. Buna ilave olarak Hücvîrî, dostluk yani aşk yolunun ise başka bir şey olduğunu söyler (2016, s. 212-125). Onun bu ifadeleri Hânî'nin yaklaşıma ile örtüşmektedir. Tasavvuf literatüründe halk/avam, sufî olmayanlar için kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır (Uludağ, 2012, s. 53). Bu kavramlaştırma ışığında değerlendirildiğinde Hânî'nin mürşitsiz olarak tarif ettiği halk içinde geçerli bir tanımlama olduğu anlaşılmaktadır. Halk, dinîn şekilsel yönüne ağırlık vermekle birlikte onun hükümlerin hikmetini kavramaktan yoksundur (Seyyar, 2007). İbn Tufeyl de halkın tasavvufî aydınlanma ile elde edilen bilgileri anlamaktan yoksun olduğunu, halktan temel dinî bilgiler dışında bir şey beklemenin mümkün olmadığı ifade eder (2009, s. 83-85). Tüm bu tasavvufî açıklamalar Hânî'nin yukarıda halka dair dile getirdiği hususlarla örtüşmektedir.

Havas/Âşık

Halkın genel ahvaline karşın Mem ve Zîn gibi aşktan ötürü sır ehli olanlar ise her türlü zâhiri aldatmacaya rağmen cevheri tanırlar ve kıymetini bilirler. Çünkü onlar ruhlar âleminden tanışıktırlar. Kendinden önceki sufîler gibi Hânî de sevmenin ruhlar âleminden açılan gaybî bir yol olduğunu ve dünyada görünür hale geldiği düşünür. O, ruh ile başlayan sevginin dünyada tenle birleşerek devam ettiğini ve ruhun güzelliğinin ten güzelliğine yansıdığını düşünür (Xanî, 2011, s. 119-121). Fakat yine de âşıklar, dünya imtihanından geçmeli, nefislerini kemâle erdirmelidirler;

Henüz ağzı mühürlü nefis şarap olmamıştır,
Henüz belli makama gitmemiştir.

Kendi kendine bir varlık tanıdığı müddetçe,
Allah'tan ona bir görünüş yoktur.

Sevinç vefasını maşrapası olmadan,
O ilâhi şaraphaneye gidemez.

Mutlak olarak yok olmadıkça,
O Hakla ölümsüzlüğü göremez (Xanî, 1968, s. 475)

Yokluktan ilâhi nefes ile varlık âleminde zuhur eden insan vuslata ermek için yeniden yokluğu tecrübe etmek durumundadır. Fakat meşakkâtli bu süreçte âşıklar her şeylerini yitirdikleri gibi namus ve hayâ perdelerini de yırtarlar (Xanî, 1968, s. 169). Buna rağmen onların menzile ulaşmalarını sağlayan samimiyet ve dürüstlükleridir. Zira Hânî'nin dediği gibi doğruluk olmadan menzile ulaşmak mümkün değildir (Xanî, 2011). Önce Allah'ın (c.c.) inâyeti, sonra şeyhin himmeti ile seyrine devam eden âşığa bir de zor günlerde yardımcı olacak dost gerekir. Mem ile ruh kardeşliği yapan Tacdin eski bir dost olarak zaten evvelden çok sınanmıştır. Kaldı ki dostluk kolay değil zordur çünkü vefa ve cesaret gerektirmektedir (Xanî, 2011). O nedenle böyle bir dostta bulunması gereken özelliklere sahip olan Tacdin, Mem için kardeşten de ötedir. Akraba dahi olsa insanın en yakınlarının hainlik ve münafıklık edebilmesine rağmen Tacdin gerçek dosttur. Tacdin gibi bir dost uğruna vefasız akrabaların hiç tereddütsüz kurban edilmesini öneren Hânî, gerçek kardeşin kan yoluyla değil gönül

yolu birbirine bağlananlar olduklarını düşünür. Zira böyleleri birbiri için hem dünyada göz aydınlığı ve hem de âhirette nûr'dur (Xanî, 1968, s. 211). Hânî'nin bu ifadeleri daha önce değinilen salt soy ve genetik miras ile ilgili sözlerinin biyolojik veya etnik bir temele değil ruhsal ve mânevî birlikteliğe işaret ettiğinin bir başka delilidir.

Tacdin, Mem'e olan dostluğundan ötürü hileleri ile onları vuslat ve yaşamdan koparan Bekir'i öldürür. Böylece Tacdin dostluğunun bir gereği olarak Mem'in öcünü alarak ona olan vefasını gösterir (Xanî, 2011, s. 99). Fakat soyu bozuk olan Bekir, ölmesine rağmen Mem ve Zîn'e rahat vermez. Çünkü Bekir'in mezarından yetişen dikenli ardıç, hasımlığını bu iki fidanın boynuna sarılarak düşmanlığı yine izhar etti (Xanî, 1968, s. 445-447).

Bu ezeli mücadeleye dile getiren Hânî, yaşananları vahdet penceresinden değerlendirir. İyi insanları, kırmız güle; kötüleri de, dikene benzetir. Görünüşteki bu zıtlığın birbirini beslemesi gibi aynı zamanda sabır ve vefa gibi ahlâki değerlerin sınanmasına vesile olduğu için hepsini rahmet olarak görür. Hatta kötü karakter Bekir'in, Tacdin tarafından öldürülmesini şehitlik mertebesinde değerlendirmektedir. Zira hikâyenin bütün kahramanlarının mânevî tekâmül yolunun üzerinde duran Bekir, onlara yardım etmiştir. Yolu kapatan saldırgan bir köpek gibi davranan Bekir, öldürülmesine bedel olarak affedilip âhiret yurdunda mutlu olabilecektir. Bekir vasıflı insanları, köpek olarak tavsif eden Hânî, yükselmenin müsebbibi olarak Ashâb-ı Kehf'in köpeği ile onlar arasında benzerlik kurar,

Gerçi görünüşte muhalefet etti,
Aslında bize muvafakat etti.

Eğer o olmasaydı aramızda engel,
Aşkımız da bozulur ve zail olurdu.

Gerçi o kendisi için kötülük yaptı.
Ama bizim hakkımızda çok isabetli davrandı.

O, gerçeğe kavuşmamıza vesile oldu.
Tarikatımıza dâhil oldu.

O da bizim yolumuzda şehittir,
İnanın ki o mutludur.

Sakın Memo'nun bulunduğu şehitlikten,
Sakın bizim bulunduğumuz mezarlıktan,

Bekir'i mahrum etmeyin, buna dikkat edin.
Biz o köpekle korunmuşuzdur.

Biz yüksek yere varacağımız zaman,
O da eşikte köpeğimiz olacaktır. (Xanî, 1968, s. 427)

En başından itibaren görülen tasavvufî düşünce, hikâyenin sonunda da vahdet düşüncesi ile aslında zıtlığın göreceli, mekan ve zamanla sınırlı olduğu anlatılmak istenmiştir. Mecâz-i aşktan ilâhî aşka evrilen sürecin sonun şehâdete eren Mem aşkın fedâisi olmuştur. Cefalara sabırla göğüs gören aşk fedailerinin öncüsü Mem, katiline dahi merhamet göstermemektedir. Müminlerin temel özelliklerinden olan bu vasfı ile Mem ve Zîn gibi ruhlar âleminde ayrışanlar sonunda cennet nimetlerine layıktırlar (Xanî, 1968, s. 429-431). Çünkü görünenlerin zıtlığının mahlukun nakıs nazarından kaynaklanmaktadır. Vucûdî tevhid-i tecrübe eden Hânî, her işin Hâlık'ın kudret kaleminden çıktığını ifade ettiği bu dizelerle bakışlardaki kesreti, vahdete evirmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin düşüncesine göre Allah (c.c.), Zat ve Ulûhiyyet makamından sonra âlemde tecelli eder. İsimlerini vasıtasıyla ulûhiyetinin mükemmelliğini âlemdeki her bir nesne üzerinden tecelli ettirir (İbnü'l-Arabî, 1911, s. 2/588). Allah'ın (c.c.), bu tecellisi mümkinât şehâdet âlemine gelmeden henüz yokluk halindeyken Allah'ın (c.c.) ilminde devam etmektedir. Çünkü O, daimi olarak yaratandır (1911, s. 3/452). O nedenle Allah'ın (c.c.) yaratması hiçbir zaman sona ermez aksine daimi yenilenerek devam eder (1911, s. 2/677). Allah'ın (c.c.) isimleri güzel olduğu için, âlemdeki tecellileri de güzeldir (1911, s. 3/83). O nedenle âlemde zuhur eden hiçbir şeyde mutlak kötülük yoktur. İnsana kötü ve çirkin görünen ise dinîn icabındandır (1911, s. 1/70-78). İbnü'l-Arabî'nin tecelli düşüncesini benimseyen Mevlânâ da onun gibi "Gizli bir hazine idim bilinmeyi sevdim ve varlığı yarattım" fikrinin bir tezahürü olarak varlığın vücûda getirildiğini savunur (1990, s. 2/2539.) O nedenle tüm olumsuz algılara rağmen Mevlânâ göre Allah'ın (c.c.) emr-i ilâhî de yazdığı tüm harfler güzel, uygun ve daimi yenilenerek akıp gitmektedir (1990, s. 3/2776).

Hânî'nin güzel insanları, gül; kötüleri de dikene benzetmesini Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde de görürüz. Vahdet tecellisinin irâdî bir tezahürü olarak saflarını ayıran güzel insan, gül bahçesi; kötü insanları ise dikenlik elde ederler (1990, s. 2/153-5). Yine Hânî'nin kullandığı değirmen ve buğday metaforu (Xanî, 1968, s. 217, 467) aynı gaye ile Mevlânâ tarafında da kullanılmıştır. İnsana benzetilen buğday, kara toprağa ekilir. O karanlık ve dar yerden filiz veren buğday değirmende öğütülüp fırında piştikten sonra ancak insana can, kan, akıl olur. Çileli aşktır, buğdayın can olmasına vesile (1990, s. 5/2014-2018). İnsan da benzer süreçlerden geçerek kıymet kazanır, yücelere erişir (1990, s. 1/3165-3167).

Bütün sufîler gibi Hânî'nin de varlık anlayışında insan, âlemlerin hazinesi, Allah'ın (c.c.) cem-i tecelligâhıdır. Yaratılan bütün mevcudatın yönetimi ve geçimi Allah'ın (c.c.) kudret elindedir. Emir ve yaratılış Allah'ın (c.c.) tecellilerinin sûrete bürünmüş şekilleridir. İyi-kötü ruh ve bedenlerin Allah'ın (c.c.) takdiriyle eşleştirilmiştir. Hânî, insan başta olmak üzere bütün varlıkla ilgili düşüncesini kendine özgü bir üslupla dile getirirken benimsediği vahdet düşüncesini de açıklamaktadır. Görünen ve görünemeyen her şeyin O'nda mevcut olduğunu ifade ederken erdem ve kusur her ne varsa O'nda göründüğünü aksinin ise şirk olduğuna inanır (Xanî, 1968, s.21). Aynı hissiyatı Muhammed b. Vâsi şöyle dile getirmiştir; "Hiçbir şey görmedim ki ondan Allah'ın görmüş olmayayım." (Kelâbâzî, 2014, s. 98)

Hânî, insanın tüm yaratılanların en şereflisi olduğuna inanır. Varlığın sebebi insan olduğu için melekler, Allah'a (c.c.) secde ederek kulluklarını ifade etmeden önce Hz. Âdem'in kıblegâh yapıldığı dile getirilir. Hânî, bu ifadeleriyle secde edilenin şeklen Hz. Âdem olsa da aslında Yaratan'a secde edildiğini anlatmak ister (Xanî, 1968, s.31). Onun bu ifadeleri, İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsû'l-Hikem*'in 1. Fass'ında Hz. Âdem'in yaratılması, insan-ı kâmil, halife, füsûs gibi kavramlar eşliğinde ortaya koyduğu vahdet düşüncesi ile örtüşmektedir (İbnü'l-Arabî, 2014, s. 9-21).

Eserin sonunda Hânî, ney metaforu ile çektiği kendi üzerinden âşıkların çektiği çileleri dile getirir. Bir ney gibi sazlıktan koparılmasıyla başlayan feryadının içinden ses çıkaracak hale gelene kadar geçirdiği çileli süreçte tattığı aşkı anlatır. Vahdet uğruna çektiği onca çilenin sonunda mükâfat olarak Hânî, fenâ makamına erer. Artık Hânî dilsizdir, üfleyen ise O'dur. Kaderi aşk şarabı tadında yudumlayan Hânî, kalbinin artık Allah'ın (c.c.) elinde olduğu söyler (Xanî, 1968, s. 485-487). Aşk halini yaşayan Hânî, iradesini ve kudretini yitirdiğini beyan ederek Hakk'ın tecelli istilası karşısında nefsi dâhil tüm mâsivadan kesilerek fenâ halini tecrübe etmiştir (Kûşeyrî, 2003, s. 161). Bu durumun tabi bir sonucu olarak Hânî, kendi menfaat ve zararını dahi bilmeden maksadının, O'nun rızası olduğunu beyan ederek eserinin bitirmiştir (Xanî, 1968, s. 487-489).

Mekkî, aşkı, imanın ve ihlâsın kemâl bulmuş hali olarak tarif etmiştir (2004, s. 2/103). Hücvîrî de aşkın, kalpteki imanın Allah'ı (c.c.) ararken tecrübe ettiği coşkun bir hal olduğu söylemiştir (2016, s. 424). Mevlânâ'nın aşka dair söyledikleri Hânî'nin dillendirdikleri ile çok benzeşmektedir. Ona göre aşk kişinin kendisi dâhil her şeyi içine alıp yok eden bir ateş gibidir. Tüm insani duyguların yitirildiği aşk ateşi içerisindeki âşık artık Mâşûk'ta yok olmuştur (1990, s. 1/1740). Zaten aşk, sevgili uğruna candan geçme halidir (1990, s. 6/965).

Sonuç

Din, dil, kültür, sosyal ve siyasal bilgi açısından yetkinliği kabul edilen *Mem û Zîn*'in zengin muhtevası tasavvufî bakış açısıyla da farklılık arz etmektedir. Öncelikle Hânî'nin, şeriât ve ilme dayalı bir tasavvuf anlayışını ortaya koyduğu eserin ilgili yerlerinde hûrafe ve cehâlete dayalı tasavvufî yaşantıyı eleştirdiği görülür. Müşahede ettiği ilimsiz tasavvuf olgusuna en baştan karşı duran Hânî, nefis terbiyesi gerektiren tasavvufun ehil bir mürşit rehberliğinde icra edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu konunun elzem olduğuna vurgu yapan Hânî, kendi tecrübelerinden örnek vererek manevî yolculuğun esaslarını bizatihi muşahhas hale getirmiştir. Bu yönü ile hâl ilmi olarak tarif edilen tasavvufa uygun bir eğitim-öğretim stratejisi sergilemiştir. Teoriden çok işlevsel bir tasavvuf anlayışı ortaya koyan Hânî, dini şekilcilikten ibaret zanneden zâhir âlimlerini eleştirmiş, vecd, istiğrak, cezbe gibi coşkun duygulardan uzak bir dinî anlayışın eksikliğini ifade etmeye çalışmıştır.

Mecâzi aşktan ilâhî aşka geçişi anlattığı eseri *Mem û Zîn*'de Hânî, insanın tecrübe ettikleri üzerinden tasavvufî kavram, hâl ve makâmları da ortaya serer. Vahdet başta olmak üzere yaratılış, kader, insan, âlemler, şeriât, aşk, mücahede, müşahede, sabır, vefa, fenâ, fakr, mahviyet, muhabbet, mârifet, nefis mertebeleri gibi temel tasavvufî kavramları kendi yorumuyla sunmuştur. Bunu yaparken Tasavvuf Edebiyatı'nda yaygın şekilde kullanılan mesnevi formunu ilk defa Kürt diline yansıtan Hânî, Kürt Divan Edebiyatı'nda öncü bir rol üstlenmiştir. Hânî, *Mem û Zîn*'de özgün şekilde yorumladığı tasavvufî düşünceleriyle Fars Edebiyatı'nda Nizâmi Gencevî'nin kurucusu olduğu Aşk Mesnevi geleneğinin Kürt Divan Edebiyatı'ndaki temsilcisi olarak kabul edilmiştir.

Cüz-i irâde ile donatılan insanın henüz ruhlar âleminde iken ayrışıp, herkesin kendine benzeyenler ile ünsiyet kurduğu düşüncesini benimseyen Hânî, âlemlerin yaratılış sebebi olarak gördüğü insanın ahlâkı üzerinden evrensel bir ahlâkın mümkünlüğünü savunur. Zira ilk yaratılış, yaşam ve ölüm süreçlerinin hepsinde tezâhür eden bu zıtlar arasındaki çetin mücahedenin tevhidden ayrı düşünülemeyeceğini ifade eder. Elbette ki nesep ve meşrep farklılığı gibi bir takım zâhiri vesileler bu sürece dahil olacaktır. Bütün bu süreçleri kendine has bir üslup ile hikâyeleştiren Hânî, eserinde insanı, kâmil yapan ahlâkın en başta Allah (c.c.) inancı, Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisi ve hürmeti, sonra da ehil rehberler vasıtasıyla nasıl öğrenilip davranışa evrileceğini anlatır.

Tevhid akidesinin genel çerçevesini çizilerek başladığı eserinde Hânî, Mem ve Zin'in saf aşkları vesilesiyle bir çok kişinin verdiği imtihanı sosyal gerçeklikler eşliğinde hikâyeleştirerek anlatmıştır. Benimsediği bu tarzıyla Hânî, tasavvufun öğreticilik vasfını toplumsal hakikatlerle cem etmiş, dünya hayatı ile mânevi yaşamın ittihadını ortaya koymuştur. Zıtların yer rol aldığı toplumsal yaşamın her karakterinin rol aldığı hikâyede iyiler kadar kötülerde tevhidin bir vechesine hizmet etmektedir. Dolayısıyla kötü karakterler Bekir ve Bey'in dışında avam halk topluluğu da Mem ve Zin'in aşkının muhataplarıdır. İnsan fıtratında bulunan zıtlıklardan şekillenerek yaşanan tecrübelerin sebep ve sonuçlarını dinî ve tasavvufî hakikatler eşliğinde sunmaya çalışan Hânî, psikolojik ve sosyolojik gerçeklikleri dile getirmek çekinmez. Çünkü iyilik kadar kötülüğün de kendini gösterdiği âlemdeki hakikat ve muhabbete ulaşabilmek için birbirine muhtaç olan zıtların mücahedesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla tüm yaşananların tesadüf olmadığı, ilâhi ölçü ile insan iradesinin uyumlu yansıması olan şehâdet âleminde müşahede edilen olguların kesret içerisinde vahdetin tecellilerin başka bir şey olmadığı anlatılmıştır.

Ehl-i sünnet tasavvufunun ortaya koyduğu temel esaslar eşliğinde anlatmaya çalıştığı hikâyede Hâni, yaratılış sırrında gizli olan aşkın; mücahede, sabır, çile, vefa, fakr, fenâ gibi tasavvufî kavramlarla nasıl kemâle erdiğini göstermiştir. Aşkın, insanı hakikatle buluşturan bu özelliğine rağmen onun da düşmanları vardır. İki gönlün sırrında yeşeren aşkın mahremine giren Bekir ve Bey, nefislerindeki kötülükle fesada yol açmışlardır. Fakat tevhidin bir tecellisi olarak onların fıtri kötülükleri, Mem ve Zin'in aşkının ölümsüzleşerek muhabbetin hakikatine erişilmesine vesile olmuştur. Onların, dünyevi ve nefsâni arzuların güdümünde bozmaya çalıştıkları aşk şarabı bu süreçte daha da olgunlaşmış ilâhî bir boyuta evrilmiştir. Daha sonra Mem ve Zin'in çektikleri aşk acısının müsebbi, habis Bekir'in daha istifade ettiği bir merhamet kaplar âlemi. Çünkü âlemde tecelli eden

vahdet, rahmetten ibarettir. Hikâyede işlediği tasavvufî örüntü ile Hânî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ başta olmak üzere bir çok sufînin benimsediği vahdet düşüncesini kendi özgün üslûbu ile ortaya koymuştur.

Hânî eserinde kulluğun, teslimiyet ve muhabbet ile kaderin zulüm değirmeni çarkları arasında aşıklar için nasıl erdirici hale geldiğini anlatır. Bu makama erişmek için doğru ahlakın önce fakr ve âcizlikten geçtiğini hikâyenin hemen başında dile getiren Hânî, aynı kulluk mahviyetini eserin sonunda da dile getirerek tasavvufun nefsâni her türlü iddiadan vâreste olduğunu yineler. Allah'ın (c.c.) ahlâkıyla ahlâklanabilmek için kesret âleminin her türlü sanal iddialarından koparak övülen Peygamber'in nûrundan yayılan huzmelerden istifade edilmesini önerir. Bu süreçleri tecrübe eden Hânî, sâliklere kesret âleminin zıtlıklarının hikmetini açıklayarak onlara ilâhi aşkın vuslata ermesi için kılavuzluk eder.

Beyan ve Açıklamalar

1.Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında tek bir yazarın sorumluluğu olması nedeniyle beyan edilen yazarın kat oranı %100'dür.

2.Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3.Etik Raporu: Araştırma öncesi ve sonrasında herhangi bir etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü çalışma edebi ve ilmî metinler üzerinden yapılan analiz, değerlendirme, tartışma ve yorumlamaların sonucunda üretilmiştir.

4.Araştırmanın Modeli: Araştırma makalesi türünde olan çalışmada metinlerin tahlili, analizi, değerlendirme, mukayese yöntemleri kullanılmıştır.

References

Adak, A. (2016). "*Kürtler dil ve edebiyat*". (DİA Ek 2). TDV Yayınları.

Aziz Efendi. (1985). *Kanûn-nâme-i Sultânî li'Azîz Efendi.* (R. Murphey, Haz.). Harvard University Press.

Buhârî, S. b. M. (2003). *Enisü't-talibin ve uddetü's-salikin makamat-ı aliyye-i nakşîbendiyye.* İz Yayıncılık.

Bulut, F. (2011). *Ehmedê Xanî'nin kaleminden kürtlerin bilinmeyen dünyası.* (2. Baskı). Berfin Yayınları.

Bursevî, İ. H.(1969). *Rûhu'l-beyân.* (1-10). Eser Kitabevi.

el-Bûtî, M. S. R. (2013). *Mem û Zîn* (A. Timurtaş, Çev., 6. Baskı). Kent Işıkları Yay.

Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf terimleri&deyimleri sözlüğü*. Anka Yayınları.

Celil, C. (2000). *Kürt aydınlanması* (A. Karabağ, Çev.). Avesta Yayınları.

Çağlayan, M. (1996). *Şark uleması*. Çağlayan Yayınları.

Çeliker, L. (2016). *Jı dîrokê dîrokeke Ehmedê Xanî.* Aram Yayınları.

Demirli, E. (2013). *İbnü'l Arabî metafiziği*. Sufî Kitap.

Ebdurreqîb, Y. (2012). *Şaîrên klasîk ên kurd* (Z. Avcı, Çev.). Divan Kitap.

Farabi. (2011). *el-Medinetü'l fâzıla* (A. Arslan, Çev.). Divan Kitap.

Gazâli, M. (2019). *Mişkâtü'l- envar*. DİB Yayınları.

Gazâli, M. (2019). *El-münkız mine'd-dalal*. Ehil Yayıncılık.

Gazâli, M. (2020). *İhyâ-u ulûmi'd-din* (M. Çağrıcı, Çev.). DİB Yayınları.

Geçit, M. S. (2013). "Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmedi Hanî'nin divan-ı hikmet ve mem û zîn eserlerindeki itikadî esasların mukayesesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13 (3), 123-156.

Gökalp, Z. (1992). *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler*. (Ş. Beysanoğlu, Haz.). Sosyal Yayınları.

Hücvîrî. (2016). *Hakikat bilgisi keşfu'l-mahcûb* (S. Uludağ, Çev., 4. Baskı). Dergah Yayınları.

Hücvirî (2018). *Keşfu'l mahcûb* (S. Uludağ, Haz.). Dergah Yayınları.

İbnü'l-Arabî, M.(ts.) *Fütühatü'l-mekkiyye.* (c.I-IV). Daru Sadır.

İbnü'l-Arabî, M. (2012). *er-Risâletü'l-ahadiyye* (H. Ş. Ergüneş, Ter.). İlk Harf Yayınevi.

İbnü'l-Arabî, M. (1911). *el-Futūhātu'l-mekkiyye*. Kahire.

İbnü'l-Arabî, M. (2010). *Özün özü* (İ. H. Bursevi, Çev.). Hayy Kitap.

İbnü'l-Arabî, M. (2014). *Fusûsu'l-hikem* (T. Meriç, Çev.). Kırkambar.

İbn Tufeyl. (2009). *Hayy İbn Yakzân* (Y. Ö. Özburun vd, Çev.). İnsan Yayınları.

İnalcık, H. (2006). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600).* (7. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.

Jung, C. G. (2005). *Dört arketip* (Z. A. Yılmazer, Çev.). Metis Yayınları.

Kaplan, A., Aydın, H. (2013). *Ehmedê Xanî*. Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Karabey, T. (2006). "Ahmed-i Hânî hayatı, eserleri ve Mem u Zin mesnevisi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 12(30),* 57-64.

Kaval, M. (2020). *Mevlânâ'nın mesnevi'sinde insan, kadın ve nefis*. Akademisyen Yayınevi.

Kelabazî, (2014. et-*Ta'arruf- doğuş devrinde tasavvuf* (S. Uludağ, Haz.). Dergah Yayınları.

Konevî, S. (2012). *el-Fükûk fî-esrâr-ı müstenidât-i hikemi'l fusûs* (E. Demirli, Ter.). İz Yayıncılık.

Kreyenbroek, P. G.; Allison, C. (2003). *Kürt kimliği ve kültürü*. Avesta Yayınları.

Kurdo, Q. (2009). *Tarîxa edebiyata kurdî*. Lis Yayınları.

Kuşeyrî, A. (2003). *Kuşeyrî risâlesi*. Dergah Yayınları.

Küçük, O. N. (2016). *İbnü'l Arabî sayılar ve rüyalar*. Nefes Yayıncılık.

Küçük, O. N. (2014). *Fusûsu'l-hikem ve mesnevî'de insan-ı kâmil*. İnsan Yayınları.

Lescot, R. (2013). *Memê Alan*. (3. Baskı). Avesta Yayınları.

el-Mekkî, E. T. (2004). *Kûtü'l-kulûb* (D. Selvi& A. Kaya, Çev.). Semerkand.

Mevlânâ, C. (1990). *Mesnevi* (V. Ç. İzbudak, Çev.). M.E.B. Yayınları.

Mevlânâ, C. (2014). *Mesnev-i şerif*. Timaş Yayınları.

Mevlânâ, C. (1954). *Fîhi mâ fîh* (M. Ü. Tarıkahya, Çev.). Millî Eğitim Basımevi.

Nizamü'l Mülk. (2017). *Siyasetname* (M. T. Ayar, Çev.; 5. Baskı). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Nuffield Council on Bioethics. (2002). *How do genes work within their environment?* London.

Öcek, N. (2016). *Edebiyata kurdî*. Sitav Yayınları.

Resul, İ. M. (2007). *Ehmedê Xanî ve Mem û Zîn* (K. Yıldırım Çev.). Avesta Yayınları.

Serrâc, E. N. (1996). *el-Lüma İslam tasavvufu* (H. K. Yılmaz, Çev.). Erkam Yayınları.

Seyyar, A. (2007). *İnsan ve toplum bilimleri terimleri (ansiklopedik sosyal bilimler sözlüğü)*. Değişim Yayınları.

Sülemî, E. A. (2016). *Uyûbü'n-nefs ve müdâvâtühâ* (Ter.: Abdullah Suat Demirtaş). Semerkand.

Tenik, A. (2019). *Kürt coğrafyasında tasavvuf ve tarikatlar.* Nubihar Yayınları.

Tirmizî, H. (2006). *Kitâbu hatmi'l-evliyâ* (S. Çift, Çev.). İnsan Yayınları.

Todd, T. P. (2013). Mechanisms of renewal after the extinction of instrumental behavior. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, *39 (3),* 193-207. https://doi.org/10.1037/a0032236

Türer, O. (2009). Ahmed-i Hânî ve tasavvufî gelenek. *Büyük Alim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî.* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü.* Kabalcı Yayıncılık.

Xanî, E. (1968). *Mem û Zîn* (M. E. Bozarslan, Çev.). Gün Yayınları.

Xanî, E. (2013). *Mem û Zîn* (K. Yıldırım, Çev.). Avesta Yayınları.

Xanî, E. (2104). *Dīwan* (K. Yıldırım, Haz.). Avesta Yayınları.

Xanî, E. (2008). *Eqīdeyā īmanê* (K. Yıldırım, Haz.). Avesta Yayınları.

Xanî, E. (2008). *Nûbehara biçûkan* (K. Yıldırım, Haz.). Avesta Yayınları.

Varli, E. M. (2004). *Dîwan û gobîdeyê Ahmedê Xanî yêd mayîn*. (c.1-2). Stenbol: Sîpan Yayınları.

Yaşın, A. (2012). *Kürt filozofu Ahmede Xani Hazretleri*. Atalay Matbaası.

Yesevi, A. (2016*). Divan-ı hikmet* (ed. M. Tatçı, ed.). Merkez Repro Basım.

Yıldırım, K.(2011). *Ehmedê Xanî'nin fikir dünyası.* Akyad.

Yıldırım, K.(2011). *Kültür Bakanlığının Mem û Zîn çevirisine eleştirel bir yaklaşım*. Avesta Yayınları

Yılmaz, H. K. (2015). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. Ensar Neşriyat.

Yılmaz, F. (2016). Ahme-i Hânî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî düşüncesi. *Van Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yüksek Lisans Tezi.

Yunus Emre (1997). *Yunus Emre divanı* (.M. Tatçı, Haz). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yunus Emre. (2008). *Yunus Emre divanı* (M. Tatçı, Haz). H Yayınları.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Pedagogical Approaches in Teaching Kurdish: The Modern Approaches vs Traditional Ones

Resul Geyik *

Abstract: Our objective in this article is to explore the complexities and diverse strategies involved in teaching the Kurdish language across various contexts, including Kurdish-speaking regions. The Kurdish language holds significant cultural and historical importance, but faces challenges in education due to political restrictions, especially in Turkey and Iran. In contrast, in the KRG region, progress has been made in the promotion of the Kurdish language through formal education.The article focuses on traditional methods such as the grammar-translation method (GTM), which has been effective in building foundational literacy skills. Modern approaches, including Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL), are discussed as promising alternatives that emphasize interactive and immersive learning experiences. However, these methods face challenges, such as the shortage of trained teachers and a lack of standardized teaching materials across the various Kurdish dialects. In the study, it has been observed that the materials such as the books prepared for teaching Kurdish were mainly prepared under the influence of GTM or the other traditional methods rather than the modern ones. However, the modern ones which provide communication skills at a higher level enable students to be able to utilize the skills more effectively. The solutions to address such issues are highlighted.

Keywords: Traditional, Modern, Language Teaching, Kurmanji, Method

Kürtçe Öğretiminde Pedagojik Yaklaşımlar: Geleneksel Yaklaşımlara Karşı Modern Yaklaşımlar

Öz: Bu makaledeki amaç Kürtçe konuşulan bölgeler de dahil olmak üzere çeşitli bağlamlarda Kürtçe öğretiminin içerdiği karmaşıklıkları ve farklı stratejileri incelemektir. Lehçe çeşitliliği açısından zengin olan Kürt dili, önemli bir kültürel ve tarihi öneme sahip olmakla birlikte, özellikle Türkiye ve İran'daki siyasi kısıtlamalar nedeniyle eğitimde zorluklarla karşılaşmaktadır. Buna karşılık, Irak Kürdistanı gibi bölgeler Kürtçenin örgün eğitim yoluyla yaygınlaştırılması konusunda ilerleme kaydetmiştir. Makale, temel okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesinde etkili olan ancak pratik iletişime odaklanmayan dilbilgisi-çeviri yöntemi (GTM) gibi geleneksel yöntemlere odaklanmaktadır. İletişimsel Dil Öğretimi (CLT) ve Görev Temelli Öğrenme (TBL) gibi modern yaklaşımlar, etkileşimli ve sürükleyici öğrenme deneyimlerini vurgulayan, özellikle de öğrencilerin genellikle yazılı yeterliliğin ötesinde katılıma ihtiyaç duydukları diaspora ortamlarında değerli olan umut verici alternatifler olarak tartışılmaktadır. Ancak bu yöntemler, eğitimli öğretmen eksikliği ve çeşitli Kürtçe lehçelerinde standartlaştırılmış öğretim materyallerinin eksikliği gibi zorluklarla karşı karşıyadır. Çalışmada, Kürtçe öğretimi için hazırlanan kitap gibi materyallerin modern yöntemlerden ziyade ağırlıklı olarak GTM ya da diğer geleneksel yöntemlerin etkisi altında hazırlandığı görülmüştür. Oysa iletişim becerilerini daha üst düzeyde kazandıran modern yöntemler, öğrencilerin bu becerileri daha etkin bir şekilde kullanabilmelerini sağlamaktadır. Bu tür sorunları ele almak için çözümler vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel, Modern, Dil Öğretimi, Kurmancca, Metod

* Öğretim Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim
ORCID: **0000-0003-3516-098X**. resulgeyik@artuklu.edu.tr
Cite as/ Atıf: Geyik, R. (2025). Pedagogical approaches in teaching Kurdish: The modern approaches vs traditional ones. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 688-717. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1612049
Received/Geliş: 02 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 23 Jun/Haziran 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

The state of Kurdish language depends on the history of Kurdishness. As a country, the first division between the Ottoman and Persian Empires in the 16th century could be regarded as the beginning of the linguistic shift. Prior to this, it was part of the large Mesopotamian settlement area geographically. Owing to the disintegration of Kurdish territory, language and culture were separated and exposed to different historical and linguistics developments. This is how the four main dialects of the Kurdish language were formed, and they are Kurmanji, Sorani, Zaza, and Gorani, spoken by a substantial population spread across various regions in Turkey, Iraq, Iran, and Syria, in addition to being prevalent among Kurdish diaspora communities around the world. Kurdish is a macro-language consisting of at least five dialect groups: Northern Kurdish (Kurmanji), Central Kurdish (Sorani), Southern Kurdish (Kirmashani/Faili/Kalhuri), Zazaki and Gorani/ Hawrami (Sheyholislami, 2015: 30).

The geopolitical division of the geography into four regions has influenced and diversified the Kurdish language, resulting in distinct dialects shaped by the sociopolitical contexts of Turkey, Iraq, Iran, and Syria. While these divisions have introduced variations, the fundamental structure and cultural essence of the language have largely been preserved, reflecting the shared heritage and identity of the Kurdish people. The language is of crucial cultural and historical importance due to its functioning as a vital medium for preserving and transmitting Kurdish identity, cultural heritage, and social traditions across generations via language. It functions not only as a means of everyday communication but also as a source of the collective memory and traditions that shape the Kurdish people's life. However, due to long-standing political and socio-economic challenges, Kurdish language education has often been restricted or banned in certain regions. In Turkey, historically there have been various periods about the restrictions and forbidding the language. However, constitution after 1980 military coup, has strictly forbidden broadcasting and publishing in other languages than Turkish underlining that the latter is a language of the whole population of the country (Kaczorowski, 2016: 54-55). Aftermath the Kurdish uprising in March 1991, the phase of education in Iraqi Kurdistan has improved in the interest of Kurdish language teaching and in the interest of modern system which adopted as using the modern technology such as video-center, network system, new pedagogical implications such as the most modern methods of teaching and new regulations (Bayad Jamal Ali et al. 2021: 63).

Rubin (2016: 6) informs us about the diversity as follows:

> Among the Kurds, we see religious, linguistic, and tribal diversity. While most Kurds are Sunni Muslims, perhaps 15 percent are Shi'ites. Tens of thousands of Kurds also adhere to Islamic heterodox and pre-Islamic religions. For example, perhaps one million Alevi Kurds live in Turkey. The diversity might be regarded as a rich heritage, on the other hand, it might cause some problems as well. Assuredly, the problem mentioned might involve some cultural and linguistic points. Consequently, the diversity between even the same nation might cause sensitive issues in which the details should not be ignored and the planning of materials elevates to an important level.

As Kurdish diaspora communities continue to expand across the world especially Europe, North America, and other regions in Middle East and Caucasus, there is a rising demand for the development of effective pedagogical approaches tailored to the needs of diverse learners in accordance with the geography, religious features, age and other sociolinguistic points. Dağ and Stêrk (2023: 115) explain these conditions as follow: "The status and conditions of the Kurdish language both within Kurdistan and among Kurdish communities in Europe, with a particular focus on Germany and Sweden is analysed. The preservation and advancement of the Kurdish language are influenced by several critical factors: the stateless status of the Kurdish people, the absence of linguistic standardization, the isolation of the Kurdish language from Kurdish social and spatial contexts, and the limited commitment of Kurdish organizations toward fostering and sustaining its vitality".

The fact that various reasons have been suggested clearly provide us the reasons why different reasons influence not only education but also the other conditions as well. However, some regional examples exist which are known to be very effective as in the cases of Switzerland, Sweden and Germany. They (2023: 120) inform us that the families can easily apply for elective classes for Kurdish in the countries mentioned and obtain Kurdish education. The planning, definitely, might change in accordance with the country, its alphabet, education system and cultural aspects of the country. These strategies must be flexible and adaptable to the changing socio-political contexts in which these communities are situated.

In these communities, language plays a crucial role in protection cultural continuity across generations, but limited access to formal Kurdish education creates various challenges. It actually causes many problems due to not having formal education. Language weakens over time, a change that cannot be observed immediately but becomes apparent over longer periods when comparing written documents or the pace of speech. This weakening of language has played an enormous role in the process of standardization, which is clearly evident. Therefore, the use of language provides great importance in many respects. Creating linguistic or cultural contexts for language socialization, therefore, is important in the sense that it can encourage or discourage family members to practice certain languages and transfer it to the next generations (Eroğlu, 2022: 20). By doing so, the language transfer can happen, otherwise, the common process of language weakness and then loss or change can happen.

The purpose of education is not merely to teach textbooks and promote understanding but also to foster innovation, creativity, and learner autonomy. That's why institutions must include innovative communication methods that impart good knowledge. Finding innovative methods of teaching is a crucial skill (D. Kalyani & K. Rajasekaran, 2018: 23). It is the same case with Kurdish learners as well. The necessity to innovate teaching methods and modify them in accordance with the linguistic needs of young learners has become gradually significant, chiefly assuming that many children of Kurdish ancestry grow up in bilingual or multilingual environments. In these contexts, they often place greater emphasis on mastering the dominant language of their host country, which can lead to the marginalization of their heritage language which is very common in the society or environment they live, interact and grow up. For the reality mentioned above, the importance of developing educational strategies should be focussed and therefore the planning should be done very sensibly in accordance with the points required. The various pedagogical approaches employed in the instruction of the Kurdish language with different language teaching methods and approaches are still in need of deeper scholarly investigation. It will provide a detailed analysis of how traditional methods, like the Grammar-Translation Approach, have historically been principal and/or preferred in Kurdish language education. In contrast, the study will underline the appearance of more modern methods, together with Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL), which are thought to be chosen as promising alternatives. Furthermore, the situations encountered by Kurdish language educators, such as the limited number of teaching resources, the scarcity of specialized teacher training programs both in Kurdish spoken regions and in diaspora, and the influence of political restrictions in certain domains are to be evaluated, as well. With this aim, the article aims to compare and contrast the methods and approaches and shed light on both the achievements and limitations of existing instructional practices.

This article argues that while traditional pedagogical methods, such as the grammar-translation approach, have played a central role in establishing foundational literacy and a solid understanding of Kurdish grammar in language teaching periods, they are inadequate for developing practical communication skills and nurturing interactive learning environments, which seems as the missing part of four skills of language teaching. According to Freeman (2011: 40) importance is given to reading and writing on the other hand speaking and listening is neglected. This is as known the biggest criticism it obtains from the users. When applied to the Kurdish language, this approach may bring about a class of students who can only read and write but cannot speak or understand what they hear, making it a soft spot, or Achilles' heel.

In contrast, contemporary methods, including communicative and task-based language teaching, (and some other ones such as direct method, lexical method or community language learning as well) offer significant potential for improving language acquisition, especially within diaspora communities where consistent exposure to the Kurdish language may be limited. It might play as a threshold alleviating lever. The higher exposure, the more contact for language acquisition. However, the problem is that how to make students to expose the language so that they can have more contact and communication. The answer lies in the efficiency of these modern approaches relying on tackling several serious challenges (in making students/SS use the speaking terms in language), such as the establishment of active teacher training programs, the standardization of curricula to accommodate various Kurdish dialects, and the incorporation of technological tools to alleviate resource shortages. The diasporic communities in the West, played an significant role in standardization and modernization of Kurdish usage and orthography (Kreyenbroek, 2005). Due to the standardization and modernization, teaching programs enable us to elevate the threshold of education we have, which can easily be seen in the materials and the way we teach like online platforms done by video conference programs (for example, Zoom, Google Meeting or Microsoft Teams), ppt prepared by the teachers and the wide opportunities we provide through internet.

The age and background education should be taken in account as the adaptation will be difficult with diverse education and exposure to different media tools and instrument of instruction as elective course at schools given in the past. By addressing these challenges, Kurdish language education can be progressively improved, supporting not only the protection of the language but also increasing the cultural and social vitality of Kurdish communities on a global scale. Sanchez (2004: 40) expresses his ideas as follows: Globalization and increased travel drive the urgent need for efficient language learning, emphasizing quick, oral communication rather than the slower, traditional focus on reading and writing. This societal demand for faster methods reflects our need for unified global communication. General necessities can occasionally compel us to search for innovative approaches, as exemplified by the adoption of task-based methodologies. However, the administration of the methodologies should not be ignored in order to obtain some concrete results.

Historical Context of Kurdish Language Education

The history of Kurdish language education has been deeply related to the political and social dynamics of the countries such as Turkey, Iraq, Iran and Syria and their general and specific policies. In countries mentioned, where significant Kurdish populations are located in, state policies have historically influenced the status and accessibility of Kurdish language instruction. It naturally results in the similarities in teaching ways.

In Turkey, for example, Kurdish language was formally banned from public use, including in schools and media, following the establishment of the Turkish Republic in the early 20th century (Hassanpour, 1992: 132). He quotes the situation as follows:

> The policy of Republican Turkey since its establishment in 1923, is a typical case of what has been called "linguicide" or "linguistic genocide". Replacing the loosely integrated Ottoman state, Republican Turkey was established as a highly centralized, secular and Westernized nation-state based on Turkish ethnic identity. The practice of centralization and Turkification led to a number of Kurdish revolts (in 1925, 1927-31, 1930-32, and 1937-38) which were severely repressed (cf. Jwaideh 1960:593-640).

The Turkish state's focus on linguistic homogenization (having just one official language), which prioritizes Turkish as the only official language, led to the suppression of Kurdish education for many years. Although recent reforms have allowed limited private instruction in Kurdish, the language is still excluded from the public-school curriculum totally but electively, and its use in formal education

remains highly restricted. Kurdish might be chosen as an elective course on condition that 10 students are found to be volunteer. Moreover, the report prepared by KİTA is as follows:

Since 2012 till today, elective courses under the name of Living Languages and Dialects in the schools attached to the MNE are Adyghe language, Abkhazian, Kurdish (Kurmanji and Zaza languages), Laz language, Georgian, Adyghe language (with Latin alphabet), Albanian, and Bosnian (2022: 8).

As can be seen in 12 years the education has been given but the concrete results and influence has not been evaluated or reported by the Meb.

In Iran, although Kurdish has never been explicitly banned, the central government's emphasis on promoting Persian as the primary language of education has effectively marginalized the situation of Kurdish. Despite constitutional protections allowing for the use of minority languages in media and schools, in practice, Kurdish has rarely been incorporated into formal educational systems (Sheyholislami, 2012). Similarly, in Syria, Kurdish language education was suppressed for many years due to the policies occupied in the country. It was only after the outbreak of the civil war and the emergence of the autonomous Rojava region that Kurdish education began to prosper in certain areas. The results of the education are yet to come with new graduated university students being the reason for promising future. However, this progress remains politically sensitive, with the change of system, the new administration might come up with new and/or unexpected plans.

Iraq presents a more favourable environment for Kurdish language education, chiefly in the autonomous region of Iraqi Kurdistan. Since the establishment of Kurdish autonomy, the Kurdish language has been expansively used in educational institutions from primary schools to universities. In Iraqi Kurdistan, Kurdish is the primary medium of instruction, with official support from the regional government for developing Kurdish curricula and textbooks (Jalal, 2016). This contrasts sharply with the rest of Iraq, where Arabic dominates educational systems.

In diaspora, communities across Europe, Kurdish language education encounters a unique set of challenges. Many Kurdish families in countries such as Germany, Sweden and the United States make efforts to preserve their heritage language through informal education methods, including community-run schools and cultural programs. These public initiatives play a crucial role in maintaining linguistic and cultural ties, as they offer opportunities for younger generations to connect with their heritage in spite of the lack of formal support for Kurdish language instruction in normal educational systems. However, the lack of formal Kurdish language programs in most diaspora educational systems means that Kurdish children often grow up with limited proficiency in their mother tongue, with second-generation Kurdish children frequently prioritizing the dominant language of their host country (Haig & Matras, 2002: 4). Nevertheless, diaspora communities, particularly in Sweden, have taken significant steps in promoting Kurdish education through a variety of initiatives. For students in the Swedish compulsory school, the right to apply for the subject of mother tongue instruction (MTI) has been relatively robustly protected under the Language Act (Swe. språklag: SFS 2009:600), the Swedish Education Act (Swe. skollag: SFS 2010: 800) and the Ordinance for the Compulsory school (Swe. skolförordning: SFS 2011:185) since the Home Language Reform of 1977 quoted from warren, 2019: 112). The support that Swedish government gave was invaluable as they supported all kinds of linguistic and cultural works which motivated the writers focus on various types of works ranging from academic ones to the literary ones. These efforts include the integration of Kurdish language instruction in local schools, the development of online learning resources, the establishment of heritage language programs, and the use of Kurdish in cultural institutions. Such initiatives have been instrumental in preserving the language and encouraging a sense of cultural identity among Kurdish youth in the diaspora, providing them with the opportunity to maintain their linguistic heritage despite being immersed in different linguistic environments. However, as a known fact based on general observations in diaspora, the teenagers are grown with the dominant language of the country as well as the other languages taught at school and spoken at home. Stêrk & Dağ (2023: 121) expresses the general attitude in the countries mentioned as follows:

The proximity of Kurdish immigrants is very important for the development and improvement of the Kurdish language. During our research and interviews with Kurdish immigrants and representatives of Kurdish associations in Germany, France, Britain, Sweden, Austria and Italy, we found that the efforts of Kurdish associations and immigrants to use the Kurdish language and pass it on to the new generation are very weak.

Aim

To analyze and compare traditional and modern pedagogical approaches to teaching the Kurdish language, highlighting their strengths, limitations, and applicability in diverse sociopolitical and cultural contexts. The article aims to classify effective strategies for improving Kurdish language education by addressing challenges such as dialectical diversity, resource scarcity, and the lack of trained teachers. In due course, it seeks to propose solutions for development linguistic proficiency and preserving the cultural heritage of Kurdish communities globally.

Method

Content analysis is an ideal method for analysing the problematic of this article because it provides a systematic and objective means of examining the pedagogical approaches discussed in the Kurdish Language Teaching (KuLT). By employing content analysis, one can identify patterns, themes, and trends across traditional and modern teaching methods, assess their effectiveness, and evaluate the challenges and opportunities highlighted in this article. This method allows for a deeper exploration of the complexities surrounding language teaching approaches while ensuring that the findings are rooted in evidence and aligned with the article's objectives of comparing traditional grammar-translation techniques with modern, communicative, and task-based methodologies. To be able to do this, content analysis method has been applied to compare the modern methods versus the traditional ones.

Findings

The current state of Kurdish language education is significantly influenced by the legal and institutional frameworks of the countries where Kurdish communities are located, which can either facilitate or obstruct the inclusion of Kurdish in formal education systems. In Kurdish Regional Government (KRG), Kurdish has been established as the official language of instruction across all levels of education. The detailed information about education has been given in the official website of the ministry of education[1]. General information about basic and second education has been provided with details in various languages to be accessed just by online. Educational institutions, including primary, secondary, and tertiary schools, offer courses in the Kurdish language, and it is also used as the medium for teaching a wide range of other subjects. However, outside of Iraqi Kurdistan, in central and southern Iraq, Arabic remains the dominant language within the educational system, which restricts Kurdish instruction chiefly to regions with substantial Kurdish populations. As a result, access to Kurdish language education in these areas is limited, and the opportunity to study Kurdish is often depending upon the demographic composition of local communities. Even though in KRG areas languages can be used, the dialects differs in cities, sorani for Arbil and Sulaymaniyah and Bahdînî (Kurmancî) for Amedî, Dohuk and Zakho. This difference underscores the challenges of achieving broader linguistic inclusion for Kurdish outside the autonomous region of Iraqi Kurdistan.

In Turkey, as given the unification of the language changed after the foundation of the republic. As Özfidan and et al (2018: 4) quotes “one of the first acts of the government was to standardize language usage. In 1924, the Act of Unification of Education (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) was approved in the Turkish parliament, and this combined all educational institutions under the Ministry of Turkish

[1] https://gov.krd/moe-en/system-and-education/basic-and-secondary-systems/

Education and created a national curriculum for schools (Yavuz, 1987)". While the teaching of Kurdish has been legally allowed in private institutions since the early 2000s, and its being elective case in the public education system is a new development. The Turkish government's reluctance to permit Kurdish as a medium of instruction is rooted in concerns about national unity. As a result, Kurdish is often taught informally through private language courses, community-led programs, various associations and unions such as Kurdish institutes, Kurdi-der and Eğitim sen. Elective courses at state school have been given as 2 hours per week, which is not enough to teach Kurdish but still very important to make the students with linguistic aspects of the language especially the phonology, morphology and syntax of the dialect. Moreover, it is like 12 years that universities have Kurdish education at bachelor and master level in various universities (Mardin Artuklu, Dicle, Yüzüncü Yıl, Bingöl and Muş Alparslan universities).

In Syria, according to the report by United States Institute of Peace[2] (Usip) (2009: 4-5) "Kurdish children are not allowed to study Kurdish in schools and Kurdish teachers are forbidden to employ it during classroom instruction. Children are also forbidden to learn Kurdish through alternative means. To maintain their knowledge of the language, certain individuals take the risk of teaching Kurdish in informal settings". However, the Kurdish language has been integrated into the educational systems of the Rojava region, where Kurdish-controlled areas have established their own schools at all levels from elementary education to higher education and curricula tailored to their cultural and linguistic needs. As Mahmood informs (2020: 2) informs:

> In the first three levels of study – primary, preparatory, and secondary – there are about 800,000 students in northeaster Syria, from among a population totalling about four million living in this region. About one third of these are internally displaced Syrians coming from other parts of Syria. The geographic and administrative structure in the region is split into distinct areas, within which there is not a unified educational process nor the same curricula: the cantons of Jazeera, Deir al-Zour, Raqqa, and the regions of Manbij and Shahba (the area between the region of Afrin and areas under control of the Syrian regime north of the city of Aleppo).

As given in the paragraph one highlight is about the varieties of cantons causing the difference of details about education including the Christians living there. In these areas, Kurdish is used as a medium of instruction, reflecting the region's efforts to promote and preserve the language. However, in parts of Syria that remain under government control, Arabic continues to be the individual language of instruction, and Kurdish is not formally included in the curriculum but in practice it is used. This division highlights the disparities in language education across the country, with Kurdish education being restricted to areas with political autonomy.

Furthermore, in diaspora communities, the availability of Kurdish language courses differs significantly across regions. In certain countries, such as Switzerland, Germany, and Sweden, Kurdish is recognized as a minority language, allowing for the inclusion of Kurdish language classes within heritage language programs in some schools as an elective course. This formal recognition facilitates opportunities for Kurdish language instruction within the broader educational framework. However, in the majority of diaspora contexts, Kurdish language education is often delivered informally through community organizations, cultural centres, or online platforms. These grassroots initiatives play a crucial role in maintaining the language among younger generations, though they often lack the institutional support that could ensure more consistent and structured language learning. The lack of formal Kurdish language education in most diaspora countries poses challenges for the younger generation's ability to maintain proficiency in Kurdish, and it necessitates the standardization of the language let alone the influence of the diaspora countries.

[2] https://www.usip.org/sites/default/files/kurdsinsyria.pdf (access date 25.12.2024: 21:58)

Discussion

Traditional Approaches to Kurdish Language Teaching

Historically, the importance of madrasah education in Kurdish education is the backbone of the traditional approaches. It is still in effect in terms of influence in preparation of materials, as well. The teaching of the Kurdish language has been basically based on teaching grammar (Kurt, 2020: 48) and thence we can see this preference is directly or indirectly related to the grammar-translation method, which centres on the acquisition of grammatical rules and vocabulary through translation exercises and memorization, which can be seen in the Kurdish teaching books such as *Hînker* and so on. Many people writing education materials have naturally been influenced by the existing teaching methods and common materials (*New Headway, Face to Face, New English File* and etc.) published by worldwide universities such as Oxford and Cambridge Universities. This approach has been particularly widespread in regions where the Kurdish language faced political suppression as in the case of Turkey. Moreover, it enabled educators to search for new methodologies to teach the language by concentrating on preparing written texts along with grammar and vocabulary teaching. By emphasizing reading and writing over oral communication, teachers could continue to convey knowledge of the Kurdish language in a more implicit manner, by which the language might be presented in books and at the same time be protected in document form. The main and first problem to be highlighted has been to teach the language especially with spelling, grammar and vocabulary. Scalbert Yücel, Clémence and Ray, Marie Le (2006: 14) inform about the works carried out to protect the language in various regions especially as Kurdology fields beginning in Russia or USSR and they highlight the importance of the education and its consequences.

However, this focus on passive learning has often limited opportunities for learners to develop functional communication skills and engage in more interactive and/or participatory forms of language use. Therefore, the teachers should facilitate learning by creating opportunities with skill-based activities that differ from those used in the Grammar-Translation method. Activities similar to the photocopiable materials and resources attached to English teaching books should be adapted and created in accordance with Kurdish. This will help reduce and vanish the psychological barriers that students may encounter. Many students either cannot or do not know what to say during speaking activities, which they are seen in unprepared or uncertain conditions. The availability of such ready-made (structured according to a specific function) materials is very useful for students' confidence and encourages them to speak more readily. Such activities enable them to be more productive in verbal participation.

As the aim of language education is especially seen in four skills, the distribution of teaching should be taken into account to ensure balanced proficiency, real-life readiness, and comprehensive communication skills. Reading and writing are the major focus: little or no systematic attention is paid to speaking or listening (Richards & Rodgers, 2014: 6). We arrive at the conclusion that while the grammar-translation method has been effective in helping students develop reading and writing skills, it often neglects oral communication and listening comprehension, which are crucial for real-life language use.

In Kurdish-speaking areas like Regional Kurdistan Government and Rojava, where Kurdish is the medium of education in schools and universities, traditional approaches have facilitated establishing a strong foundation for literacy in Kurdish. However, these methods may not be as effective for teaching Kurdish in diaspora contexts, where learners are often bilingual or multilingual and may require more interactive and immersive techniques to maintain their proficiency in the language (Baker, 2006). Additionally, the reliance on common textbooks and a scarcity of resources specifically designed for the various Kurdish dialects further complicates the teaching process. Educators are frequently compelled to develop their own instructional materials, often without sufficient institutional support or access to modern resources. The existing institutions such as unions, foundations and associations do not focus

on preparing the necessary resources to teach. The individual efforts are not enough to make up for the missing parts and deficiencies to elevate teaching quality.

Grammar-Translation Method

The Grammar-Translation Method (GTM) has long been a prevalent approach in Kurdish language education, especially in regions where Kurdish has faced historical marginalization or entire prohibition, such as Turkey and Iran. This method emphasizes text translation, vocabulary memorization, and the mastery of grammatical rules. Some resources like Kemal Badilî's "*Türkçe izahlı Kürtçe Dilbilgisi*" or Nezir Ocek's grammar book fit in this category and they serve as common examples of this approach, focusing on these core elements. Students typically learn Kurdish by translating passages between Kurdish and other languages (e.g., Turkish, Persian, or Arabic). The method prioritizes written language, with significant emphasis placed on analysing sentence structures and understanding the rules of syntax and morphology.

In terms of the four language skills, the main focus was on writing and reading, but little attention was paid to speaking and listening (Richards & Rodgers, 2007: 6). One of the main advantages of the GTM is its ability to develop strong **reading and writing skills**. For students who need to acquire literacy in Kurdish or understand written texts, this approach is highly effective. It allows learners to dissect and understand complex grammar rules, making it easier for them to engage with written materials, particularly in educational contexts where written proficiency is essential (Richards & Rodgers, 2001: 18). Moreover, given that Kurdish has been a primarily oral language in many regions, the method's focus on formal written language helps to standardize grammar and spelling, which is vital in regions like Iraqi Kurdistan, where Kurdish is used as the medium of instruction in schools.

However, the GTM has numerous noteworthy limitations, mainly in its slight emphasis on oral communication and listening skills. Although students might accomplish proficiency in reading and writing, they often find it problematic to practise the language effectively in actual communicative situations. The method tends to give precedence to grammatical accuracy over language fluency, by which it leads students to focus more on mastering grammatical structures than on actively participating in conversations or practicing spoken language. Consequently, students frequently attain only limited communicative competence, which poses particular challenges for those in diaspora communities who need to use Kurdish in daily interactions.

Lecture-Based Teaching and Textbook-Centric Approach

Two more common methods are known as lecture-based teaching and textbook-centric approach. Lecture-based teaching which relies heavily on teacher-led explanations, memorization, and repetition to teach linguistic concepts, with a primary focus on grammar, vocabulary, and translation exercises has been very popular in Kurdish. Teachers adopt a structured approach, presenting rules and examples that students are expected to memorize and reproduce through written exercises or tests as in the case of GTM. The educator of the traditional curriculum instructs through lectures, thus forming the basis of the lecture-based learning (LBL) (Kantar, L. D., & Sailian, S, 2018: 207). It used to be very common, especially at a time when resources were very scarce, and teachers had to resort to producing new materials. The teacher-centred approach of direct instruction limits students' chances to practice speaking and listening, as well as to actively engage with the language. Consequently, learners might acquire a solid theoretical understanding but struggle to apply their knowledge in real-life contexts, such as conversational Kurdish or listening comprehension (Littlewood, 1981). The Kurdish teaching book *Hînker* is a very well-known example for this category.

The content of Kurdish teaching book for 5th grade published by National Education Ministry (2013: 8) as follows:

Unit 1 The Alphabet

Unit 2 Family

Unit 3 Classroom and Home

Unit 4 Body and Health

Unit 5 Seasons and Calendar

Unit 6 Food and Drink

Unit 7 Games and Stories

Unit 8 Free Activities

Unit 9 Traffic and Travel

As can be seen from the content, the units have been prepared based on themes and certain topics. Therefore, the listening and speaking activities should be developed in accordance with the themes and the teachers should enable the active participation of the students.

Textbook-Centric Approach

When it comes to the **textbook-centric approach**, a textbook-centric approach focuses heavily on teaching through pre-designed textbooks, relying on structured content to drive curriculum and pedagogy. The textbook-centric approach to Kurdish language teaching relies profoundly on traditional textbooks, and these textbooks typically include grammar rules, vocabulary lists, reading passages, and exercises, often being the only available learning material for students. Muir (2018: 4) expresses the approach for the usage of the textbooks as follows: "In most classrooms, this involvement is strongly influenced by the textbook. After all, it is the textbook which defines the topics and provides many of the activities that teachers rely on in the classroom. However, as textbooks are required to cater for a global audience, this naturally limits the boundaries of what might be included". Related to the usage of the textbooks, the teacher might find himself/herself in a situation/scenario where s/he doesn't use the book but the vice versa happens and the book might dictate the teachers' actions. Baran Rizgar's "*Learn Kurdish"* book is a very good example for both textbook-centric approach and lecture-based approach.

One common problem found in both traditional and modern resources, especially books, is when an intensive amount of grammar is presented as too much for students, causing learners to feel isolated or not find the knowledge meaningful.

Modern Approaches and Their Influence

In recent years, there has been increasing interest in incorporating modern approaches such as Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL) in language education nearly for all languages. After dissatisfaction and criticism against Grammar Translation Method (GTM), Lecture-Based Teaching, Textbook-Centric Approach, Audio-Lingual Method and/or Situational Language Teaching (SLT), the educators tried to find some new and better methods to teach language, since the language educations was not result-oriented and effective. Even today as in the past (Nunan, 2003: 6), many people are observed complaining about courses, especially those run by unions, foundations, and associations, that focus exclusively on grammar instruction, vocabulary lists, and reading texts without any interactive activities included in teaching period. After some long years of language teaching practice, language was no longer seen as abstract grammatical rules, but of having applications in social contexts and as such it is not just about 'grammar' but also about functions and

notions (Jarvis and S.Atsilsarat, 2006: 3). Consequently, the need and demand for improved and innovative methods changed the pace of teaching, introducing new approaches. Such changes might initially cause teachers to hesitate, but then as they observe and witness the results and improvements, they become satisfied with the process.

Communicative Language Teaching

Communicative Language Teaching (CLT) can be understood as a set of principles about the goals of language teaching, how learners learn a language, the kinds of classroom activities that best facilitate learning, and the roles of teachers and learners in the classroom (Azimova, 2019: 472). CLT emphasizes the advance of communicative competence through interactive activities and the usage of language in real-life contexts. This approach offers a more attractive and active way of learning, and naturally it enhances the learning process. It is particularly beneficial for younger students and those in diaspora communities who lack regular opportunities for daily exposure to Kurdish. When practiced this way, CLT can develop the four essential language skills needed for effective communication in everyday situations. Promoting such methodologies offers an opportunity to develop alternatives to traditional teaching methods. Moreover, having the previous experience might lead to new materials and resources to be prepared in accordance with the necessities of the students along with the designated points.

The main objective of CLT is to cultivate communicative competence, enabling students to use the target language both effectively and fluently in real-world contexts. Instead of focusing solely on form, as in traditional methods, CLT emphasizes meaning and context, encouraging students to engage in dialogues, discussions, and simulations that mimic authentic language use (Littlewood, 1981). The greatest strength of CLT lies in its ability to enhance fluency and practical language skills. By emphasizing real-life communication, this approach helps students build confidence in speaking and using the language in everyday contexts. It is especially beneficial for diaspora communities, where Kurdish is frequently used in social interactions but is not always part of formal education. This focus on practical use makes CLT an effective tool for maintaining the language in such environments. The approach encourages learners to think critically and apply their language knowledge in context, promoting communicative competence and interpersonal skills (Richards & Rodgers, 2001: 154).

The main challenge in executing CLT in Kurdish language instruction is the lack of trained teachers who are proficient in both Kurdish and modern pedagogical techniques. Many teachers in Kurdish-speaking regions and diaspora communities are more familiar with traditional methods, such as the grammar-translation method, and may not have received formal training in communicative methodologies. However, having been educated in different language teaching methods (in education faculties or pedagogical educational courses), the Kurdish teachers might adapt the present foreign language techniques and methods into KuLT.

Additionally, Kurdish dialectal diversity presents some unexpected problems, as students may speak different varieties of Kurdish, requiring teachers to modify their communicative exercises to different dialects. Managing two or three dialects simultaneously can be particularly challenging in bilingual or multilingual educational environments, where the need to balance different language varieties may complicate lesson planning and instructional methods.

However, the application of these modern teaching methods faces various challenges, especially in regions where there is a deficiency of Kurdish language teachers being well-versed in communicative methodologies. Many educators lack the necessary training to effectively employ approaches like CLT and TBL, which limits the widespread adoption of these strategies. Additionally, the absence of standardized curricula across the various Kurdish dialects, including Kurmanji, Sorani, and Zazaki, further complicates efforts to develop cohesive teaching materials that can be applied across different regions. This lack of uniformity makes it difficult to create resources that are both comprehensive and adaptable, resulting in discrepancies in the quality of instruction and learning experiences among students of different educational backgrounds as the education given in Başûr and Rojava is definitely

better than the other two regions with years of Kurdish education given in the past. These challenges underline the need for investment in teacher training and curriculum development to ensure that modern pedagogical approaches can be successfully integrated into Kurdish language education. In spite of these obstacles, integrating common and modern teaching methods into Kurdish language instruction has the potential to transform learning experiences, making them more engaging and effective. Approaches like Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL) can revitalize classrooms by highlighting active participation and practical language use, which are particularly advantageous for learners who might lack regular exposure to Kurdish. The accomplishment of these methods, however, depends greatly on providing adequate support through targeted teacher training programs that familiarize educators with these approaches mentioned. In addition, developing standardized and dedicated teaching resources across different Kurdish dialects would enable the educators with a more cohesive learning experience. With these supports in place, modern pedagogical methods could significantly enhance the quality of Kurdish language education, which would give rise to a greater linguistic proficiency and cultural connection in class environment.

Task-Based Language Learning (TBL)

Task-Based Language Learning (TBL) is a learner-centred approach that emphasizes learning through the completion of meaningful tasks. Task Based Language Teaching (TBLT) is an approach which offers students material which they have to actively engage in the processing of learning to achieve a goal or complete a task (Dorathy & Mahalakshmi, 2016: 1824). In TBL, language learners are presented with tasks—such as writing letters, solving real-world problems, or planning events-that require them to use the language in context. The focus is on the process of completing the task rather than on explicit grammar instruction, allowing learners to develop language skills naturally through practice and engagement (Nunan, 2004: 14). Moreover, Nunan (2004: 4) defines a pedagogical task as "a piece of classroom work that involves learners in comprehending, manipulating, producing, or interacting in the target language while their attention is focused on mobilizing their grammatical knowledge in order to express meaning, and in which the intention is to convey meaning rather than to manipulate form. The task should also have a sense of completeness, being able to stand alone as a communicative act in its own right with a beginning, a middle, and an end". As is given in the definition, it emphasizes the meaningful, communicative aspect of task-based learning, aligning with its goal of fostering practical language use over repetition of grammar practice in language teaching. Tasks have been widely used as vehicles to elicit language production, interaction, negotiation of meaning, processing of input and focus on form, all of which are believed to foster second language acquisition (Skehan, 1996). One of the key strengths of TBL is its ability to engage learners in practical, context-based language use, making the learning experience more relevant and applicable to real-world situations. As Willis and Willis (2007) highlight, "Task-based learning places the learner in authentic situations, promoting genuine communication and collaboration, which are crucial for effective language acquisition. This approach is especially effective for young Kurdish learners when compared in different ages with provision of TBL activity types. We can claim that the younger the students are, the more motivated they will be.

In Kurdish language education, TBL can be adapted to create tasks centred around Kurdish culture, geography, and traditions. For example, learners could be tasked with writing a letter to a family member about the celebration of Newroz (Kurdish New Year) or planning a cultural event in a Kurdish-speaking village. These tasks not only help learners practice the language but also expand their understanding of Kurdish culture and identity.

Students can do such activities:

1. Storytelling and Creative Writing - Picture Sequencing
2. Real-World Problem Solving - Planning a Trip to near town or a city

3. Information Gap Activities - Find the Differences

The shift from traditional teaching methods towards CLT and TBL reflects a broader trend in language education that prioritizes fluency, cultural relevance, and the ability to adapt to diverse linguistic environments. Task-based learning, on the other hand, engages students in meaningful tasks that simulate real-world situations, allowing them to use the language in context rather than simply memorizing rules (Nunan, 2004: 14).

One of the most significant challenges facing Kurdish language educators is the lack of standardized teaching materials all over the world for students even in Europe or Turkey. (Haig & Matras, 2002, 4) underline the progress and the gap between different dialects in terms of education and lack of materials. The absence of standardized teaching materials exhibits significant challenges for educators, which makes it problematic to have a consistent and cohesive curriculum. Therefore, everyone tries to make a programme for himself, which I believe makes the period better but do not give a long-term solution. This issue results in variations in teaching practices across different regions and dialects. The solution to be found should be the formation of a consistent educational framework for Kurdish language instruction, but it should be flexible to be able to observe and replace sociolinguistics parameters such as, age, gender, domain, planning and so on. Moreover, the restricted formal training which many Kurdish language teachers obtain in modern pedagogical methods further aggravates these challenges. Consequently, the implementation of innovative teaching approaches, such as Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL), is less effective, as educators may struggle to apply these methods without adequate preparation and support. This combination of inconsistent curricula and insufficient training limits the potential impact of these modern teaching strategies.

Conclusion

This article has examined both traditional and modern pedagogical approaches in teaching Kurdish, each with its respective strengths and challenges. Traditional methods, such as the grammar-translation and other ones mentioned, have been influential in building foundational literacy skills, particularly in reading and writing. However, these methods often lack engagement with oral communication and listening skills, which are serious for actual language use. In contrast, modern approaches like Communicative Language Teaching (CLT), Task-Based Learning (TBL) focus on developing fluency and communicative competence, which are essential for learners in both Kurdish-speaking regions and diaspora communities. While modern methods hold immense promise, they face significant challenges, including a lack of trained teachers, insufficient resources, and political barriers that prevent the whole integration of Kurdish into formal educational systems.

Innovative methods are key to addressing these challenges in KuLT. The development of standardized curricula across Kurdish dialects, alongside investments in teacher training and digital learning platforms, will be critical for overcoming the difficulties currently facing Kurdish language learners. Moreover, integrating cultural elements into the curriculum can make learning more meaningful, encouraging a deeper connection between students and their heritage. In the end, by accepting the modern pedagogical approaches, Kurdish language education can move beyond traditional limitations and meet the diverse needs of learners.

The future of Kurdish language education holds massive potential, particularly as technological advancements continue to redesign how languages are taught and learned not only for Kurdish for all of the languages being at the risk of loss. The rise of online learning platforms, mobile apps, and interactive tools offers new opportunities for Kurdish learners. Additionally, the growing global interest in Kurdish studies—run by Kurdish cultural and political visibility—provides a unique opportunity to expand academic programs, research, and resources dedicated to Kurdish language and culture. As more universities and institutions integrate Kurdish language programs into their curricula, there is hope for greater recognition and support for Kurdish language education on a global scale.

To completely realize the potential of Kurdish language education, it is essential that, educators and linguists collaborate to address the present challenges. They should evaluate the formal and informal educational systems and provide the necessary institutional support based on modern teaching approaches for teacher training and curriculum development. At the same time, linguists and academic institutions should work together to create standardized resources that reflect the diverse dialectal landscape of Kurdish. Finally, educators should embrace learner-centred pedagogical models that focus on communicative competence, cultural relevance, and the integration of modern technology. By doing this the change of approaches towards modern ones will enable the teachers make their students learn the language easier and quicker, while the use of traditional ones makes it monotonous and discouraging.

Recommendations

Based on the insights shared in the article, the recommendations for enhancing Kurdish language education could be summarized as follows:

To address the challenges facing Kurdish language education, it is crucial to develop standardized curricula that respect the diversity of Kurdish dialects while ensuring consistency and accessibility. This requires a collaborative effort among educators, linguists, and policymakers. Comprehensive teacher training programs are essential to equip educators with modern pedagogical skills, particularly in approaches such as Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL). The integration of technological tools, such as e-learning platforms and gamified resources, can significantly enhance learning experiences and accessibility, especially for diaspora communities. Furthermore, embedding cultural elements into curricula will foster a deeper connection between students and their heritage, motivating sustained engagement with the language. By addressing these aspects, Kurdish language education can evolve to meet the diverse needs of learners and ensure the preservation and growth of the language for future generations.

Disclosure Statements

1. **Declaration of the contribution of the researchers:** This article was solely authored by a single researcher, who was responsible for all aspects of its development. The author independently designed the research, conducted data analysis, and carried out the writing, editing, and supervision of the study. Consequently, the first author's contribution to this work is 100%.
2. **Conflict of interest:** While preparing this article, none of the authors had any personal, commercial, or institutional affiliations that could create a conflict of interest. Therefore, our study is free from any conflicts of interest.
3. **Ethics Report:** Ethical approval was not obtained for this research because it is based solely on document analysis. It does not involve any data collection processes involving humans or animals.
4. **Research Model:** It is a research article based on documentary analysis. This study utilizes content analysis as the primary research method to systematically and objectively examine pedagogical approaches in teaching Kurdish with comparative and contrastive analysis. By identifying patterns, themes, and trends, content analysis enables an evaluation of both traditional grammar-translation methods and modern communicative and task-based methodologies. The method provides insights into the effectiveness, challenges, and opportunities of these teaching approaches while ensuring evidence-based conclusions aligned with the study's objectives.
5. **Disclosure:** The scope of this research is to raise awareness in teaching Kurdish. As the academic in the fields especially do not focus on Kurdish teaching methods and approaches, a possible literature and corpus might originate late, therefore, such issues create awareness.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Kürt dilinin durumu kendi tarihine bağlıdır. Bir ülke olarak, 16. yüzyılda Osmanlı ve Pers İmparatorlukları arasındaki ilk bölünme dilsel değişimin başlangıcı olarak kabul edilebilir. O zamana kadar coğrafi olarak büyük Mezopotamya yerleşim alanının bir parçasıydı. Kürt topraklarının parçalanması nedeniyle dil ve kültür ayrıldı ve farklı tarihi ve dilsel gelişmelere maruz kaldı. Kürt dilinin dört ana lehçesi böyle oluştu ve bunlar Türkiye, Irak, İran ve Suriye'nin çeşitli bölgelerine yayılmış önemli bir nüfus tarafından konuşulan Kurmanji, Sorani, Zazaki ve Gorani'dir ve ayrıca dünyadaki Kürt diasporası toplulukları arasında yaygındır. Kürtçe, en az beş lehçe grubundan oluşan bir makro dildir: Kuzey Kürtçesi (Kurmanji), Orta Kürtçe (Sorani), Güney Kürtçesi (Kirmashani/Faili/Kalhuri), Zazaki ve Gorani/Hawrami (Sheyholislami, 2015:30).

Coğrafyanın dört bölgeye jeopolitik bölünmesi Kürt dilini etkilemiş ve çeşitlendirmiş, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'nin sosyopolitik bağlamları tarafından şekillendirilen belirgin lehçelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bölünmeler farklılıklar getirmiş olsa da, dilin temel yapısı ve kültürel özü büyük ölçüde korunarak Kürt halkının ortak mirası ve kimliğini yansıtmıştır. Dil, Kürt kimliğini, kültürel mirasını ve toplumsal geleneklerini dil aracılığıyla nesiller boyunca korumak ve aktarmak için hayati bir araç işlevi görmesi nedeniyle önemli kültürel ve tarihi öneme sahiptir. Sadece günlük iletişimin bir aracı olarak değil, aynı zamanda Kürt halkının hayatını şekillendiren kolektif hafızanın ve geleneklerin bir kaynağı olarak da işlev görür. Ancak, uzun süredir devam eden politik ve sosyoekonomik zorluklar nedeniyle, Kürtçe dil eğitimi genellikle belirli bölgelerde kısıtlanmış veya yasaklanmıştır. Türkiye'de, tarihsel olarak dilin kısıtlanması ve yasaklanması konusunda çeşitli dönemler olmuştur. Ancak 1980 askeri darbesinden sonra anayasa, Türkçenin ülke nüfusunun tamamının konuştuğu bir dil olduğunu vurgulayarak, Türkçe dışındaki dillerde yayın ve yayın yapmayı kesinlikle yasaklamıştır (Kaczorowski, 2016: 54-55).

Mart 1991'deki Kürt ayaklanmasının ardından, Irak Kürdistanı'ndaki eğitim aşaması, Kürtçe dil öğretimi yararına ve video tabanlı ağ sistemi, en modern öğretim yöntemleri gibi yeni pedagojik uygulamalar ve yeni düzenlemeler gibi modern teknolojiyi kullanan modern bir sistemin yararına gelişti (Bayad Jamal Ali vd. 2021:63).

Rubin (2016: 6) çeşitlilik hakkında bizi şu şekilde bilgilendirmektedir:

> Kürtler arasında dinsel, dilsel ve aşiretsel çeşitlilik görüyoruz. Kürtlerin çoğu Sünni Müslüman iken, belki de yüzde 15'i Şii'dir. On binlerce Kürt de İslami heterodoks ve İslam öncesi dinlere bağlı. Örneğin Türkiye'de yaklaşık bir milyon Alevi Kürt yaşamaktadır. Bu çeşitlilik zengin bir miras olarak görülebilir, öte yandan bazı sorunlara da yol açabilir.

Elbette, bahsedilen sorun bazı kültürel ve dilsel noktaları içerebilir. Sonuç olarak, aynı millet arasındaki çeşitlilik bile, ayrıntıların göz ardı edilmemesi gereken ve materyallerin planlanmasının önemli bir seviyeye yükseltildiği hassas konulara neden olabilir.

Kürt diasporası toplulukları özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Doğu ve Kafkasya'daki diğer bölgelerde dünya çapında genişlemeye devam ederken, coğrafya, dini özellikler, yaş ve diğer sosyolinguistik noktalara uygun olarak çeşitli öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış etkili pedagojik yaklaşımların geliştirilmesine yönelik artan bir talep vardır. Dağ ve Stêrk (2023: 115) bu koşulları şu şekilde açıklamaktadır: "Kürt dilinin hem Kürdistan'daki hem de Avrupa'daki Kürt toplulukları arasındaki durumu ve koşulları, özellikle Almanya ve İsveç'e odaklanılarak analiz edilmektedir. "Kürt dilinin korunması ve ilerlemesi birkaç kritik faktörden etkilenmektedir: Kürt halkının vatansız statüsü, dilsel standartlaştırmanın yokluğu, Kürt dilinin Kürt toplumsal ve mekânsal bağlamlarından izole edilmesi ve Kürt örgütlerinin canlılığını besleme ve sürdürme yönündeki sınırlı bağlılığı".

Çeşitli nedenlerin öne sürülmesi, bize farklı nedenlerin yalnızca eğitimi değil, aynı zamanda diğer koşulları da nasıl etkilediğini açıkça göstermektedir. Ancak, İsviçre, İsveç ve Almanya örneklerinde olduğu gibi çok etkili olduğu bilinen bazı bölgesel örnekler de mevcuttur. Bunlar (2023: 120), ailelerin belirtilen ülkelerde Kürtçe için seçmeli derslere kolayca başvurabileceklerini ve Kürtçe eğitimi

alabileceklerini bildirmektedir. Planlama, kesinlikle, ülkeye, alfabesine, eğitim sistemine ve ülkenin kültürel özelliklerine göre değişebilir. Bu stratejiler, bu toplulukların yer aldığı değişen sosyo-politik bağlamlara esnek ve uyarlanabilir olmalıdır.

Bu toplumlarda dil, nesiller boyunca kültürel devamlılığın korunmasında önemli bir rol oynar, ancak resmi Kürtçe eğitimine sınırlı erişim çeşitli zorluklar yaratır. Aslında resmi eğitimin olmaması nedeniyle birçok soruna neden olur. Dil zamanla zayıflar, bu hemen gözlemlenemez ancak yazılı belgelere veya konuşma hızına kıyasla daha uzun sürelerde kesinlikle görülür. Bu nedenle, dilin kullanımı birçok açıdan büyük önem taşır. Böylece, dil sosyalleşmesi için dilsel veya kültürel bağlamlar yaratmak, aile üyelerini belirli dilleri uygulamaya teşvik edebilmesi veya caydırabilmesi ve bunu sonraki nesillere aktarabilmesi anlamında önemlidir (Eroğlu, 2022: 20). Böylece dil aktarımı gerçekleşebilir, aksi takdirde yaygın dil zayıflığı ve ardından kayıp veya değişim süreci yaşanabilir.

Eğitimin amacı yalnızca ders kitabını öğretmek ve öğrencinin anlamasını sağlamak değil; aynı zamanda yenilikçi düşünme, yaratıcı bir öğrenme ortamı ve öz yeterlilik geliştirmektir. Bu nedenle kurumlar, iyi bilgi aktaran yenilikçi iletişim yöntemlerini dahil etmelidir. Yenilikçi öğretim yöntemleri bulmak önemli bir beceridir (D. Kalyani ve K. Rajasekaran, 2018: 23). Aynı durum Kürt öğrenciler için de geçerlidir. Öğretim yöntemlerini yenileme ve bunları genç öğrencilerin dilsel ihtiyaçlarına göre değiştirme gerekliliği, özellikle Kürt kökenli birçok çocuğun iki dilli veya çok dilli ortamlarda büyüdüğü varsayıldığında, giderek önemli hale gelmiştir. Bu bağlamlarda, genellikle ev sahibi ülkelerinin baskın diline hakim olmaya daha fazla önem verirler ve bu da yaşadıkları, etkileşimde bulundukları ve büyüdükleri toplumda veya çevrede çok yaygın olan miras dillerinin marjinalleşmesine yol açabilir. Yukarıda belirtilen gerçeklik için, eğitim stratejileri geliştirmenin önemine odaklanılmalı ve bu nedenle planlama çok mantıklı bir şekilde yapılmalıdır. Kürt dilinin öğretiminde farklı dil öğretim yöntem ve yaklaşımlarıyla kullanılan çeşitli pedagojik yaklaşımlar hala derinlemesine araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Geleneksel yöntemlerin, örneğin dilbilgisi-çeviri yaklaşımının Kürt dili eğitiminde tarihsel olarak nasıl başlıca tercih edildiğine dair ayrıntılı bir analiz sağlanacaktır. Buna karşılık, çalışma, umut verici alternatifler olarak seçildiği düşünülen İletişimsel Dil Öğretimi ve Görev Tabanlı Öğrenme ile birlikte daha modern yöntemlerin ortaya çıkışını vurgulayacaktır. Ayrıca, Kürt dili eğitimcilerinin karşılaştığı, sınırlı sayıda öğretim kaynağı, hem Kürtçe konuşulan bölgelerde hem de diasporada uzmanlaşmış öğretmen yetiştirme programlarının kıtlığı ve belirli alanlardaki politik kısıtlamaların etkisi gibi durumlar da değerlendirilecektir. Bu amaçla, makale yöntemleri ve yaklaşımları karşılaştırıp zıtlaştırmayı ve mevcut öğretim uygulamalarının hem başarılarına hem de sınırlılıklarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Bu makale, dil bilgisi-çeviri yaklaşımı gibi geleneksel pedagojik yöntemlerin dil öğretimi dönemlerinde temel okuryazarlık ve Kürtçe dilbilgisinin sağlam bir şekilde anlaşılmasını sağlamada önemli bir rol oynamış olsa da, pratik iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve dil öğretiminin dört becerisinden eksik kalan etkileşimli öğrenme ortamlarının beslenmesi için yetersiz olduğunu savunmaktadır. Freeman'a (2011: 40) göre okuma ve yazmaya önem verilmekte, konuşma ve dinleme ihmal edilmektedir. Bilindiği üzere kullanıcılardan aldığı en büyük eleştiri budur. Kürtçeye uygulandığında, bu yaklaşım yalnızca okuyup yazabilen ancak konuşamayan veya duyduklarını anlayamayan, bu da onu zayıf bir nokta veya Aşil tendonu durumuna getiren bir öğrenci sınıfına yol açabilir.

Buna karşılık, iletişimsel ve görev tabanlı dil öğretimi de dahil olmak üzere çağdaş yöntemler (ve doğrudan yöntem, sözcüksel yöntem veya topluluk dili öğrenimi gibi diğerleri) özellikle Kürtçeye sürekli maruz kalmanın sınırlı olabileceği diaspora toplulukları içinde dil edinimini iyileştirmek için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bir eşik hafifletme kaldıracı olarak rol oynayabilir. Daha fazla maruz kalma, dil edinimi için daha fazla temas demektir. Ancak sorun, öğrencilerin daha fazla temas ve iletişim kurabilmeleri için dili nasıl açığa çıkaracaklarıdır. Cevap, aktif öğretmen yetiştirme programlarının oluşturulması, müfredatın çeşitli Kürt lehçelerine uyum sağlayacak şekilde standartlaştırılması ve kaynak kıtlığını hafifletmek için teknolojik araçların dahil edilmesi gibi birkaç ciddi zorluğun üstesinden gelmeye dayanan bu modern yaklaşımların verimliliğinde yatmaktadır. Batı'daki diasporik topluluklar,

Kürtçe kullanımının ve yazımının standartlaştırılması ve modernleştirilmesinde muazzam bir rol oynamıştır (Kreyenbroek, 2005). Standardizasyon ve modernizasyon sayesinde, öğretim programları sahip olduğumuz eğitim çıtasını yükseltmemize olanak sağlıyor: bu da kullandığımız materyallerde ve öğretme biçimimizde kolayca görülebiliyor: örneğin, video konferans programları (örneğin, zoom, Google Meeting veya Microsoft Teams), öğretmenlerin hazırladığı ppt sunumları ve internet aracılığıyla sağlanan geniş olanaklar çok faydalıdır.

Yaş ve geçmiş eğitim, çeşitli eğitim ve geçmişte okullarda seçmeli ders olarak verilen farklı medya araçlarına ve öğretim araçlarına maruz kalma ile adaptasyonun zor olacağı için dikkate alınmalıdır. Bu zorlukların ele alınmasıyla, Kürtçe dil eğitimi kademeli olarak iyileştirilebilir, yalnızca dilin korunmasını desteklemekle kalmaz, aynı zamanda Kürt topluluklarının küresel ölçekte kültürel ve sosyal canlılığını da artırır. Sanchez (2004: 40) fikirlerini şu şekilde ifade eder: "Küreselleşme ve artan seyahatler, okuma ve yazmaya yönelik daha yavaş, geleneksel odaklanma yerine hızlı, sözlü iletişime vurgu yaparak etkili dil öğrenimine acil ihtiyaç duyulmasına neden olur". Daha hızlı yöntemlere yönelik bu toplumsal talep, birleşik küresel iletişim ihtiyacımızı yansıtır. Genel ihtiyaçlar, görev tabanlı metodolojilerin benimsenmesiyle örneklendiği gibi, zaman zaman bizi yenilikçi yaklaşımlar aramaya zorlayabilir. Ancak, bazı somut sonuçlar elde etmek için metodolojilerin yönetimi göz ardı edilmemelidir.

Kürt Dili Eğitiminin Tarihsel Bağlamı

Kürt dili eğitiminin tarihi, ev sahibi ülkelerin (özellikle Türkiye, Irak, İran ve Suriye) politik ve sosyal dinamikleri ve genel ve özel politikalarıyla derinden iç içe geçmiştir. Önemli Kürt nüfusunun bulunduğu Türkiye, Irak, İran, Kafkasya ve Suriye gibi ülkelerde, devlet politikaları tarihsel olarak Kürt dili eğitiminin statüsünü ve erişilebilirliğini etkilemiştir. Bu da doğal olarak öğretim yollarında benzerliklere yol açmıştır.

Örneğin Türkiye'de, 20. yüzyılın başlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Kürt dili okullar ve medya dahil olmak üzere kamusal alanda resmen yasaklandı (Hassanpour, 1992: 132). Durumu şu şekilde aktarıyor:

> Cumhuriyetçi Türkiye'nin 1923'te kuruluşundan bu yana uyguladığı politika, "dil kırımı" veya "dilsel soykırım" olarak adlandırılan şeyin tipik bir örneğidir. Gevşek bir şekilde bütünleşmiş Osmanlı devletinin yerini alan Cumhuriyetçi Türkiye, Türk etnik kimliğine dayalı, oldukça merkezi, laik ve Batılılaşmış bir ulus-devlet olarak kuruldu. Merkezileştirme ve Türkleştirme uygulaması, ciddi şekilde bastırılan bir dizi Kürt isyanına (1925, 1927-31, 1930-32 ve 1937-38) yol açtı (bkz. Jwaideh 1960:593-640).

Türkçeyi tek resmi dil olarak önceliklendiren Türk devletinin dilsel homojenleştirmeye (sadece bir resmi dil olması) odaklanması, Kürtçe eğitiminin uzun yıllar boyunca bastırılmasına yol açtı. Son reformlar Kürtçede sınırlı özel eğitime izin vermiş olsa da, dil hala kamu okulu müfredatından tamamen hariç tutuluyor ancak seçmeli olarak ve resmi eğitimde kullanımı oldukça kısıtlı. Kürtçe, gönüllü 10 öğrencinin bulunması koşuluyla seçmeli ders olarak seçilebilir. Ayrıca KİTA tarafından hazırlanan rapor şu şekildedir:

> 2012 yılından bu yana MEB'e bağlı okullarda Yaşayan Diller ve Lehçeler adı altında seçmeli dersler Adıgece, Abhazca, Kürtçe (Kurmanci ve Zazaca), Lazca, Gürcüce, Adıgece (Latin alfabesiyle), Arnavutça ve Boşnakça'dır (2022: 8). Görüldüğü gibi 12 yıldır eğitim veriliyor ancak somut sonuçları ve etkisi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından değerlendirilip raporlanmıyor.

İran'da Kürtçe hiçbir zaman açıkça yasaklanmamış olsa da, merkezi hükümetin Farsçayı birincil eğitim dili olarak teşvik etme vurgusu Kürtçenin durumunu etkili bir şekilde marjinalleştirmiştir. Medya ve okullarda azınlık dillerinin kullanımına izin veren anayasal korumalara rağmen, pratikte Kürtçe nadiren resmi eğitim sistemlerine dahil edilmiştir (Sheyholislami, 2012). Benzer şekilde, Suriye'de Kürtçe dil eğitimi ülkede uygulanan politikalar nedeniyle uzun yıllar boyunca bastırılmıştır. Kürtçe eğitimi ancak iç savaşın patlak vermesinden ve özerk Rojava bölgesinin ortaya çıkmasından sonra belirli bölgelerde gelişmeye başlamıştır. Eğitimin sonuçları henüz ortaya çıkmamıştır ve yeni mezun üniversite

öğrencileri gelecek vaat eden sebeplerdir. Ancak, bu ilerleme politik olarak hassas olmaya devam etmektedir. Ancak, sistem değişikliğiyle birlikte, yeni yönetim yeni ve/veya beklenmedik planlarla ortaya çıkabilir.

Irak, özellikle Irak Kürdistanı özerk bölgesinde Kürtçe dil eğitimi için daha elverişli bir ortam sunmaktadır. Kürt özerkliğinin kurulmasından bu yana, Kürt dili ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kurumlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Irak Kürdistanı'nda Kürtçe, Kürtçe müfredat ve ders kitaplarının geliştirilmesi için bölgesel hükümetten resmi destekle birlikte birincil öğretim dilidir (Jalal, 2016). Bu, Arapçanın eğitim sistemlerine hakim olduğu Irak'ın geri kalanıyla keskin bir tezat oluşturmaktadır.

Avrupa'daki diaspora topluluklarında Kürt dili eğitimi benzersiz bir dizi zorlukla karşılaşmaktadır. Almanya, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerdeki birçok Kürt ailesi, toplum tarafından işletilen okullar ve kültürel programlar da dahil olmak üzere gayri resmi eğitim yöntemleri aracılığıyla miras dillerini korumak için çaba göstermektedir. Bu kamu girişimleri, normal eğitim sistemlerinde Kürt dili eğitimi için resmi desteğin olmamasına rağmen genç nesillerin miraslarıyla bağlantı kurmaları için fırsatlar sundukları için dilsel ve kültürel bağların sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, çoğu diaspora eğitim sisteminde resmi Kürt dili programlarının olmaması, Kürt çocuklarının genellikle ana dillerinde sınırlı yeterlilikle büyümeleri anlamına gelir ve ikinci nesil Kürt çocukları sıklıkla ev sahibi ülkelerinin baskın diline öncelik verir (Haig & Matras, 2002: 4). Bununla birlikte, özellikle İsveç'teki diaspora toplulukları, çeşitli girişimler aracılığıyla Kürtçe eğitimini teşvik etmek için önemli adımlar atmıştır. İsveç zorunlu okulundaki öğrenciler için, anadil eğitimi dersine başvurma hakkı, 1977 Anadil Reformu'ndan bu yana Dil Yasası (İsveççe språklag: SFS 2009:600), İsveç Eğitim Yasası (İsveççe skollag: SFS 2010: 800) ve Zorunlu Okul Yönetmeliği (İsveççe skolförordning: SFS 2011:185) kapsamında nispeten sağlam bir şekilde korunmaktadır (Warren, 2019: 112'den alıntı).

İsveç hükümetinin verdiği destek paha biçilemezdi çünkü yazarların akademik olanlardan edebi olanlara kadar çeşitli türdeki çalışmalara odaklanmasını motive eden her türlü dilsel ve kültürel çalışmayı desteklediler. Bu çabalar, yerel okullarda Kürtçe dil eğitiminin bütünleştirilmesini, çevrimiçi öğrenme kaynaklarının geliştirilmesini, miras dil programlarının oluşturulmasını ve Kürtçenin kültürel kurumlarda kullanılmasını içerir. Bu tür girişimler, dili korumada ve diasporadaki Kürt gençleri arasında kültürel kimlik duygusunu teşvik etmede etkili olmuş, onlara farklı dil ortamlarına dalmış olmalarına rağmen dilsel miraslarını sürdürme fırsatı sağlamıştır. Ancak, diasporadaki genel gözlemlere dayalı bilinen bir gerçek olarak, gençler ülkenin baskın dilinin yanı sıra okulda öğretilen ve evde konuşulan diğer dillerle yetiştirilmektedir. Stêrk & Dağ (2023: 121) belirtilen ülkelerdeki genel tutumu şu şekilde ifade etmektedir:

> Kürt göçmenlerin yakınlığı Kürt dilinin gelişimi ve ilerlemesi için çok önemlidir. Almanya, Fransa, İngiltere, İsveç, Avusturya ve İtalya'daki Kürt göçmenler ve Kürt derneklerinin temsilcileriyle yaptığımız araştırmalar ve görüşmeler sırasında Kürt derneklerinin ve göçmenlerin Kürt dilini kullanma ve yeni nesillere aktarma çabalarının çok zayıf olduğunu gördük.

Amaç

Kürtçe dilini öğretmeye yönelik geleneksel ve modern pedagojik yaklaşımları analiz etmek ve karşılaştırmak, bunların güçlü yanlarını, sınırlamalarını ve çeşitli sosyopolitik ve kültürel bağlamlarda uygulanabilirliğini vurgulamak. Makale, lehçe çeşitliliği, kaynak kıtlığı ve eğitimli öğretmen eksikliği gibi zorlukları ele alarak Kürtçe dil eğitimini iyileştirmek için etkili stratejileri sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Zamanı gelince, küresel olarak Kürt topluluklarının dilsel yeterliliğini geliştirmek ve kültürel mirasını korumak için çözümler önermeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

İçerik analizi, Kürtçe öğretiminde tartışılan pedagojik yaklaşımları incelemek için sistematik ve nesnel bir araç sağladığı için bu makaleyi analiz etmek için ideal bir yöntemdir. İçerik analizini kullanarak, geleneksel ve modern öğretim yöntemlerindeki kalıpları, temaları ve eğilimleri belirleyebilir, bunların etkinliğini değerlendirebilir. Bu yöntem, bulguların kanıtlara dayanmasını ve geleneksel dil bilgisi-çeviri tekniklerini modern, iletişimsel ve görev tabanlı metodolojilerle karşılaştırma makalesinin hedefleriyle uyumlu olmasını sağlarken, dil öğretim yaklaşımlarını çevreleyen karmaşıklıkların daha derinlemesine incelenmesine olanak tanır. Bunu yapabilmek için, geleneksel yöntemleri modern olanlarla karşılaştırmak için içerik analizi yöntemi uygulanmıştır.

Bulgular

Kürtçe dil eğitiminin mevcut durumu, Kürt topluluklarının bulunduğu ülkelerin yasal ve kurumsal çerçevelerinden önemli ölçüde etkilenmektedir ve bu da Kürtçenin resmi eğitim sistemlerine dahil edilmesini kolaylaştırabilir veya engelleyebilir. Kürt Bölgesel Yönetimi'nde (KBY), Kürtçe tüm eğitim seviyelerinde resmi eğitim dili olarak belirlenmiştir. Eğitim hakkında ayrıntılı bilgi, eğitim bakanlığının resmi web sitesinde verilmiştir. Temel ve ikinci eğitim hakkında genel bilgiler çeşitli dillerde ayrıntılı olarak verilmiştir. İlkokul, ortaokul ve lise dahil olmak üzere eğitim kurumları Kürtçe dilinde dersler sunmaktadır ve ayrıca çok çeşitli diğer derslerin öğretiminde de dil olarak kullanılmaktadır. Ancak, Irak Kürdistanı dışında, Orta ve Güney Irak'ta, Arapça eğitim sistemi içinde baskın dil olmaya devam etmektedir ve bu da Kürtçe eğitimini esas olarak önemli Kürt nüfusuna sahip bölgelerle sınırlamaktadır. Sonuç olarak, bu bölgelerde Kürtçe dil eğitimine erişim sınırlıdır ve Kürtçe çalışma fırsatı genellikle yerel toplulukların demografik yapısına bağlıdır. KRG bölgelerinde diller kullanılabilmesine rağmen, lehçeler şehirlerde farklılık göstermektedir, Erbil ve Süleymaniye için Sorani ve Amedî, Dohuk ve Zaho için Bahdînî (Kurmancî) mevcuttur. Bu farklılık, Irak Kürdistanı özerk bölgesi dışında Kürtçe için daha geniş bir dilsel kapsayıcılık elde etmenin zorluklarını vurgulamaktadır.

Türkiye'de, dilin birleştirilmesi cumhuriyetin kuruluşundan sonra değiştiği için, Özfidan ve diğerleri (2018: 4) tarafından aktarıldığı gibi, "hükümetin ilk icraatlarından biri dil kullanımını standartlaştırmaktı. 1924 yılında, Tevhid-i Tedrisat Kanunu Türk parlamentosunda kabul edildi ve bu kanunla tüm eğitim kurumları Türk Maarif Bakanlığı'na bağlanarak okullar için ulusal bir müfredat oluşturuldu (Yavuz, 1987)". Kürtçe öğretimi 2000'li yılların başından itibaren özel kurumlarda yasal olarak izin verilirken, kamu eğitim sisteminde seçmeli olması yeni bir gelişmedir. Türk hükümetinin Kürtçenin bir öğretim dili olarak kullanılmasına izin verme konusundaki isteksizliği, ulusal birlik konusundaki endişelerden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, Kürtçe genellikle özel dil kursları, toplum liderliğindeki programlar, Kürt enstitüleri, Kurdi-der ve Eğitim sen gibi çeşitli dernekler ve sendikalar aracılığıyla gayriresmî olarak öğretilmektedir. Devlet okulunda seçmeli dersler haftada 2 saat olarak veriliyor, bu Kürtçeyi öğretmek için yeterli değil ama yine de öğrencilere dilin dilbilimsel yönlerini, özellikle de lehçenin fonolojisini, morfolojisini ve sözdizimini öğretmek için çok önemli. Ayrıca üniversitelerin çeşitli üniversitelerde (Mardin Artuklu, Dicle, Yüzüncü Yıl, Bingöl ve Muş Alparslan üniversiteleri) lisans ve yüksek lisans düzeyinde Kürtçe eğitimi vermesi yaklaşık 12 yıllık bir süreç oldu.

Suriye'de, Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü'nün (Usip) (2009: 4-5) raporuna göre, "Kürt çocuklarının okullarda Kürtçe öğrenmelerine izin verilmiyor ve Kürt öğretmenlerinin sınıf içi eğitimde Kürtçe kullanmaları yasak. Çocukların alternatif yollarla Kürtçe öğrenmeleri de yasak. Dil bilgilerini sürdürebilmek için bazı kişiler gayriresmi ortamlarda Kürtçe öğretme riskini alıyorlar". Ancak Kürt dili, Kürt kontrolündeki bölgelerde ilköğretimden yükseköğretime kadar her düzeyde kendi okullarını kuran ve müfredatları kültürel ve dilsel ihtiyaçlarına göre uyarlanmış Rojava bölgesinin eğitim sistemlerine entegre edilmiştir. Mahmood'un (2020: 2) bildirdiğine göre:

> İlk üç eğitim seviyesinde - ilkokul, hazırlık ve ortaokul - yaklaşık 800.000 öğrenci, bu bölgede yaşayan yaklaşık dört milyonluk bir nüfustan, kuzeydoğu Suriye'de bulunmaktadır. Bunların yaklaşık üçte biri, Suriye'nin diğer bölgelerinden gelen iç göç etmiş Suriyelilerdir. Bölgedeki

coğrafi ve idari yapı, birleşik bir eğitim süreci veya aynı müfredatın olmadığı farklı bölgelere ayrılmıştır: Cezire, Deyr ez-Zor, Rakka kantonları ve Menbiç ve Şahba bölgeleridir (Afrin bölgesi ile Halep şehrinin kuzeyinde Suriye rejiminin kontrolündeki bölgeler arasındaki alan).

Birinci paragrafta belirtildiği gibi, vurgu, orada yaşayan Hıristiyanlar da dahil olmak üzere eğitimle ilgili ayrıntılarda farklılığa neden olan kanton çeşitleriyle ilgilidir. Bu bölgelerde, Kürtçe bir eğitim dili olarak kullanılır ve bu, bölgenin dili tanıtma ve koruma çabalarını yansıtır. Ancak, Suriye'nin hükümet kontrolü altında kalan bölgelerinde, Arapça bireysel eğitim dili olmaya devam eder ve Kürtçe resmi olarak müfredata dahil edilmez, ancak pratikte kullanılır. Bu bölünme, ülke genelinde dil eğitimindeki eşitsizlikleri vurgular ve Kürtçe eğitimi siyasi özerkliğe sahip alanlarla sınırlıdır.

Diaspora topluluklarında, Kürtçe dil derslerinin varolması bölgeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir. İsviçre, Almanya ve İsveç gibi bazı ülkelerde Kürtçe azınlık dili olarak tanınmakta ve bu da bazı okullarda seçmeli ders olarak miras dil programlarına Kürtçe dil derslerinin dahil edilmesine olanak tanımaktadır. Bu resmi tanınma, daha geniş eğitim çerçevesi içinde Kürtçe dil eğitimi için fırsatları kolaylaştırmaktadır. Ancak, diaspora bağlamlarının çoğunda, Kürtçe dil eğitimi genellikle toplum örgütleri, kültür merkezleri veya çevrimiçi platformlar aracılığıyla gayri resmi olarak verilmektedir. Bu tabandan gelen girişimler, daha tutarlı ve yapılandırılmış bir dil öğrenimini sağlayabilecek kurumsal destekten genellikle yoksun olsalar da, genç nesiller arasında dilin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çoğu diaspora ülkesinde resmi Kürtçe dil eğitiminin olmaması, genç neslin Kürtçe'de yeterliliğini sürdürme becerisi için zorluklar yaratmakta ve diaspora ülkelerinin etkisinden bahsetmeye bile gerek kalmadan dilin standartlaştırılmasını gerektirmektedir.

Tartışma

Kürtçe Dil Öğretimine Geleneksel Yaklaşımlar

Tarihsel olarak, Kürt eğitiminde medrese eğitiminin önemi geleneksel yaklaşımların omurgasını oluşturmaktadır. Ayrıca materyallerin hazırlanmasında da etkisi hala devam etmektedir. Kürt dilinin öğretimi temel olarak dilbilgisi öğretimine dayanmaktadır (Kurt, 2020: 48) ve dolayısıyla bu tercihin, *Hînker* gibi Kürtçe öğretim kitaplarında görülebilen çeviri alıştırmaları ve ezberleme yoluyla dilbilgisi kurallarının ve kelime dağarcığının edinilmesine odaklanan dilbilgisi-çeviri yöntemiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olduğunu görebiliriz. Eğitim materyalleri yazan birçok kişi, doğal olarak Oxford ve Cambridge Üniversiteleri gibi dünya çapındaki üniversiteler tarafından yayınlanan mevcut öğretim yöntemlerinden ve ortak materyallerden (*New Headway, Face to Face, New English File* vb.) etkilenmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Türkiye örneğinde olduğu gibi Kürt dilinin siyasi baskıyla karşı karşıya kaldığı bölgelerde yaygınlaşmıştır. Dahası, eğitimcilerin dilbilgisi ve kelime öğretimiyle birlikte yazılı metinler hazırlamaya odaklanarak dili öğretmek için yeni metodolojiler aramasına olanak sağlamıştır. Öğretmenler sözlü iletişimden ziyade okuma ve yazmayı vurgulayarak, dilin kitaplarda sunulabileceği ve aynı zamanda belge biçiminde korunabileceği daha örtük bir şekilde Kürtçe dil bilgisini aktarmaya devam edebilirler. Vurgulanması gereken ana ve ilk sorun, dili özellikle yazım, dil bilgisi ve kelime bilgisi ile öğretmek olmuştur. Scalbert Yücel, Clémence ve Ray, Marie Le (2006: 14) Rusya veya SSCB'de başlayan özellikle Kürdoloji alanları gibi çeşitli bölgelerde dili korumak için yapılan çalışmalardan bahseder ve eğitimin önemini ve sonuçlarını vurgularlar.

Ancak, pasif öğrenmeye bu odaklanma, öğrencilerin işlevsel iletişim becerileri geliştirmeleri ve daha etkileşimli ve/veya katılımcı dil kullanım biçimlerine katılmaları için fırsatları sıklıkla sınırlamıştır. Bu nedenle, öğretmenler Dilbilgisi-Çeviri yönteminde kullanılanlardan farklı beceri tabanlı etkinliklerle fırsatlar yaratarak öğrenmeyi kolaylaştırmalıdır. İngilizce öğretim kitaplarına eklenen fotokopisi çekilebilir materyallere ve kaynaklara benzer etkinlikler Kürtçeye uygun olarak uyarlanmalı ve oluşturulmalıdır. Bu, öğrencilerin karşılaşabileceği psikolojik engelleri azaltmaya ve ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Birçok öğrenci, hazırlıksız veya belirsiz koşullarda görülen konuşma etkinlikleri sırasında ne söyleyeceğini bilemez veya söyleyemez. Bu tür hazır (belirli bir işleve

göre yapılandırılmış) materyallerin bulunması, öğrencilerin özgüveni için çok faydalıdır ve onları daha kolay konuşmaya teşvik eder. Bu tür etkinlikler, sözlü katılımda daha üretken olmalarını sağlar.

Dil eğitiminin amacı özellikle dört beceride görüldüğünden, dengeli yeterlilik, gerçek yaşam hazırlığı ve kapsamlı iletişim becerilerini sağlamak için öğretimin dağılımı dikkate alınmalıdır. Okuma ve yazma ana odak noktasıdır: konuşma veya dinlemeye çok az veya hiç sistematik dikkat gösterilmez (Richards & Rodgers, 2014: 6). Dil bilgisi-çeviri yönteminin öğrencilerin okuma ve yazma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmada etkili olmasına rağmen, gerçek yaşam dil kullanımı için çok önemli olan sözlü iletişim ve dinleme anlayışını sıklıkla ihmal ettiği sonucuna varıyoruz.

Bölgesel Kürdistan Hükümeti ve Rojava gibi Kürtçe konuşulan bölgelerde, Kürtçenin okullarda ve üniversitelerde eğitim dili olduğu yerlerde, geleneksel yaklaşımlar Kürtçe okuryazarlık için güçlü bir temel oluşturmayı kolaylaştırmıştır. Ancak, bu yöntemler öğrencilerin genellikle iki dilli veya çok dilli olduğu ve dilde yeterliliklerini sürdürmek için daha etkileşimli ve sürükleyici tekniklere ihtiyaç duyabileceği diaspora bağlamlarında Kürtçe öğretmek için o kadar etkili olmayabilir (Baker, 2006). Ek olarak, ortak ders kitaplarına güvenilmesi ve çeşitli Kürt lehçeleri için özel olarak tasarlanmış kaynakların kıtlığı, öğretim sürecini daha da karmaşık hale getirir. Eğitimciler, genellikle yeterli kurumsal destek veya modern kaynaklara erişim olmadan, kendi öğretim materyallerini geliştirmek zorunda kalırlar. Sendikalar, vakıflar ve dernekler gibi mevcut kurumlar, öğretmek için gerekli kaynakları hazırlamaya odaklanmaz. Bireysel çabalar, öğretim kalitesini yükseltmek için eksik parçaları ve eksiklikleri telafi etmek için yeterli değildir.

Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi

Dilbilgisi-çeviri yöntemi, özellikle Kürtçenin tarihsel olarak marjinalleştirildiği veya tamamen yasaklandığı Türkiye ve İran gibi bölgelerde, Kürtçe dil eğitiminde uzun zamandır yaygın bir yaklaşım olmuştur. Bu yöntem, metin çevirisini, kelime ezberlemesini ve dilbilgisi kurallarına hakim olmayı vurgular. Kemal Badilî'nin "*Türkçe açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi*" veya Nezir Öcek'in gramer kitabı gibi bazı kaynaklar bu kategoriye girmektedir ve bu temel unsurlara odaklanarak bu yaklaşımın yaygın örnekleri olarak hizmet eder. Öğrenciler genellikle Kürtçeyi, Kürtçe ve diğer diller (örneğin Türkçe, Farsça veya Arapça) arasında pasajları çevirerek öğrenirler. Yöntem, cümle yapılarını analiz etmeye ve sözdizimi ve morfoloji kurallarını anlamaya önemli bir vurgu yaparak yazılı dile öncelik verir.

Dört dil becerisi açısından, ana odak yazma ve okuma üzerineydi, ancak konuşma ve dinlemeye çok az dikkat edildi (Richards ve Rodgers, 2007: 6). Dilbilgisi-çeviri yönteminin temel avantajlarından biri, güçlü **okuma ve yazma becerileri** geliştirme yeteneğidir. Kürtçe okuryazarlık edinmesi veya yazılı metinleri anlaması gereken öğrenciler için bu yaklaşım oldukça etkilidir. Öğrencilerin karmaşık dilbilgisi kurallarını incelemelerine ve anlamalarına olanak tanır ve özellikle yazılı yeterliliğin önemli olduğu eğitim bağlamlarında yazılı materyallerle etkileşime girmelerini kolaylaştırır (Richards ve Rodgers, 2001: 18). Dahası, Kürtçenin birçok bölgede öncelikle sözlü bir dil olduğu göz önüne alındığında, yöntemin resmi yazılı dile odaklanması, okullarda eğitim dili olarak Kürtçenin kullanıldığı Irak Kürdistanı gibi bölgelerde hayati önem taşıyan dilbilgisi ve yazımın standartlaştırılmasına yardımcı olur.

Ancak, dil bilgisi-çeviri yönteminin, özellikle sözlü iletişim ve dinleme becerilerine yaptığı hafif vurgu nedeniyle, çok dikkat çekmemekte ve tercih edilmemektedir. Öğrenciler okuma ve yazmada yeterlilik elde etseler de, gerçek iletişim durumlarında dili etkili bir şekilde pratik etmeyi genellikle sorunlu bulurlar. Yöntem, dil akıcılığından ziyade dil bilgisi doğruluğuna öncelik verme eğilimindedir ve bu da öğrencileri konuşmalara aktif olarak katılmaktan veya konuşulan dili pratik etmekten çok dil bilgisi yapılarını öğrenmeye odaklanmaya yönlendirir. Sonuç olarak, öğrenciler sıklıkla yalnızca sınırlı iletişimsel yeterlilik elde ederler ve bu da günlük etkileşimlerde Kürtçe kullanması gereken diaspora topluluklarındaki kişiler için özel zorluklar yaratır.

Ders Tabanlı Öğretim ve Ders Kitabı Merkezli Yaklaşım

Daha yaygın olan iki yöntem ders tabanlı öğretim ve ders kitabı merkezli yaklaşım olarak bilinir. Dilbilimsel kavramları öğretmek için öğretmen liderliğindeki açıklamalara, ezberlemeye ve tekrarlamaya büyük ölçüde dayanan ve öncelikli olarak dil bilgisi, kelime bilgisi ve çeviri alıştırmalarına

odaklanan ders tabanlı öğretim Kürtçede çok popüler olmuştur. Öğretmenler, öğrencilerin yazılı alıştırmalar veya testler yoluyla ezberlemeleri ve yeniden üretmeleri beklenen kuralları ve örnekleri sunan yapılandırılmış bir yaklaşım benimserler, tıpkı dil bilgisi-çeviri yönteminde olduğu gibi. Geleneksel müfredatın eğitimcisi dersler yoluyla eğitim verir, böylece ders tabanlı öğrenmenin (LBL) temelini oluşturur (Kantar, L. D. ve Sailian, S, 2018: 207). Özellikle kaynakların çok kıt olduğu ve öğretmenlerin yeni materyaller üretmeye başvurmak zorunda kaldığı bir zamanda çok yaygındı. Öğretmen merkezli doğrudan öğretim yaklaşımı, öğrencilerin konuşma ve dinleme pratiği yapma ve dil ile aktif olarak etkileşim kurma şanslarını sınırlar. Sonuç olarak, öğrenciler sağlam bir teorik anlayışa sahip olabilirler ancak bilgilerini konuşma Kürtçesi veya dinleme anlama gibi gerçek yaşam bağlamlarına uygulamada zorluk çekebilirler (Littlewood, 1981).

Milli Eğitim Bakanlığı'nın (2013: 8) yayınladığı 5. sınıf Kürtçe öğretim kitabının içeriği şu şekildedir:

Ünite 1 Alfabe

Ünite 2 Aile

Ünite 3 Sınıf ve Ev

Ünite 4 Beden ve Sağlık

Ünite 5 Mevsimler ve Takvim

Ünite 6 Yiyecek ve İçecek

Ünite 7 Oyunlar ve Hikayeler

Ünite 8 Serbest Etkinlikler

Ünite 9 Trafik ve Seyahat

İçerikten de görülebileceği gibi üniteler temalara ve belirli konulara göre hazırlanmıştır. Bu yüzden konuşma ve dinleme etkinlikleri bu temalara göre geliştirilmeli ve öğrencinin aktif bir katılımı sağlanmalı.

Ders Kitabı Merkezli Yaklaşım

Ders kitabı merkezli yaklaşım söz konusu olduğunda, ders kitabı merkezli yaklaşım, müfredatı ve pedagojiyi yönlendirmek için yapılandırılmış içeriğe güvenerek önceden tasarlanmış ders kitapları aracılığıyla öğretime yoğun bir şekilde odaklanır ve Kürtçe dil öğretimine yönelik ders kitabı merkezli yaklaşım, geleneksel ders kitaplarına derinlemesine dayanır. Bu ders kitapları genellikle dil bilgisi kurallarını, kelime listelerini, okuma pasajlarını ve alıştırmaları içerir ve genellikle öğrenciler için mevcut tek öğrenme materyali olur. Muir (2018: 4) ders kitaplarının kullanımına ilişkin yaklaşımı şu şekilde ifade etmektedir: "Çoğu sınıfta, bu katılım ders kitabından güçlü bir şekilde etkilenir. Sonuçta, konuları tanımlayan ve öğretmenlerin sınıfta güvendiği etkinliklerin çoğunu sağlayan ders kitabıdır. Ancak, ders kitaplarının küresel bir kitleye hitap etmesi gerektiğinden, bu doğal olarak neyin dahil edilebileceğinin sınırlarını sınırlar". Ders kitaplarının kullanımıyla ilgili olarak, öğretmen kendini kitabı kullanmadığı ancak tam tersinin gerçekleştiği bir durum/senaryo içinde bulabilir ve kitap öğretmenlerin eylemlerini dikte edebilir. Baran Rizgar'ın Kürtçe öğrenme kitabı, hem ders kitabı merkezli yaklaşım hem de ders anlatımına dayalı yaklaşım için çok iyi bir örnektir.

Hem geleneksel hem de modern kaynaklarda, özellikle kitaplarda karşılaşılan yaygın bir sorun, yoğun miktarda dil bilgisinin öğrencilere çok fazla olarak sunulması ve öğrencilerin kendilerini izole hissetmelerine veya bilgiyi anlamlı bulmamalarına yol açmasıdır.

Modern Yaklaşımlar ve Etkileri

Son yıllarda, İletişimsel Dil Öğretimi ve Görev Tabanlı Öğrenme gibi modern yaklaşımları dil eğitimine dahil etme konusunda artan bir ilgi vardır. Dilbilgisi Çeviri Yöntemi, Ders Tabanlı Öğretim,

Ders Kitabı Merkezli Yaklaşım, Ses-Dil Yöntemi ve Durumsal Dil Öğretimi hakkındaki memnuniyetsizlik ve eleştirilerden sonra, eğitimciler dil eğitimleri sonuç odaklı ve etkili olmadığından dili öğretmek için bazı yeni ve daha iyi yöntemler bulmaya çalıştılar. Geçmişte olduğu gibi bugün bile (Nunan, 2003: 6), birçok insanın, özellikle sendikalar, vakıflar ve dernekler tarafından yürütülen ve etkileşimli etkinlikler olmadan yalnızca dilbilgisi öğretimi, kelime listeleri ve okuma metinlerine odaklanan kurslardan şikayet ettiği görülmektedir. Uzun yıllar süren dil öğretimi uygulamalarından sonra dil artık soyut dil bilgisi kuralları olarak görülmedi, sosyal bağlamlarda uygulamaları olan bir şey olarak görüldü ve bu nedenle sadece 'dil bilgisi' ile ilgili değil, aynı zamanda işlevler ve kavramlarla da ilgiliydi (Jarvis ve S. Atsilsarat, 2006: 3). Sonuç olarak, geliştirilmiş ve yenilikçi yöntemlere olan ihtiyaç ve talep, öğretim hızını değiştirerek yeni yaklaşımlar getirdi. Bu tür değişiklikler başlangıçta öğretmenlerin tereddüt etmesine neden olabilir, ancak daha sonra sonuçları ve gelişmeleri gözlemleyip tanık olduklarında süreçten memnun kalırlar.

İletişimsel Dil Öğretimi

İletişimsel Dil Öğretimi (CLT), dil öğretiminin hedefleri, öğrencilerin bir dili nasıl öğrendikleri, öğrenmeyi en iyi şekilde kolaylaştıran sınıf içi etkinlik türleri ve sınıftaki öğretmenlerin ve öğrencilerin rolleri hakkında bir dizi ilke olarak anlaşılabilir (Azimova, 2019: 472). CLT, etkileşimli etkinlikler ve dilin gerçek yaşam bağlamlarında kullanımı yoluyla iletişimsel yeterliliğin ilerlemesini vurgular. Bu yaklaşım daha çekici ve aktif bir öğrenme yolu sunar ve doğal olarak öğrenme sürecini geliştirir. Özellikle daha genç öğrenciler ve Kürtçeye günlük olarak düzenli maruz kalma fırsatlarından yoksun olan diaspora topluluklarındaki öğrenciler için faydalıdır. Bu şekilde uygulandığında, CLT günlük durumlarda etkili iletişim için gereken dört temel dil becerisini geliştirebilir. Bu tür metodolojileri teşvik etmek, geleneksel öğretim yöntemlerine alternatifler geliştirme fırsatı sunar. Dahası, önceki deneyime sahip olmak, belirlenen noktalarla birlikte öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanacak yeni materyallere ve kaynaklara yol açabilir.

İletişimsel Dil öğretiminin temel amacı, öğrencilerin hedef dili gerçek dünya bağlamlarında hem etkili hem de akıcı bir şekilde kullanmalarını sağlayarak iletişimsel yeterliliği geliştirmektir. Geleneksel yöntemlerde olduğu gibi yalnızca biçime odaklanmak yerine, CLT anlam ve bağlamı vurgular ve öğrencileri gerçek dil kullanımını taklit eden diyaloglara, tartışmalara ve simülasyonlara katılmaya teşvik eder (Littlewood, 1981). CLT'nin en büyük gücü akıcılığı ve pratik dil becerilerini geliştirme becerisinde yatmaktadır. Bu yaklaşım, gerçek yaşam iletişimini vurgulayarak öğrencilerin günlük bağlamlarda konuşma ve dili kullanma konusunda güven oluşturmalarına yardımcı olur. Kürtçenin sosyal etkileşimlerde sıklıkla kullanıldığı ancak her zaman resmi eğitimin bir parçası olmadığı diaspora toplulukları için özellikle faydalıdır. Pratik kullanıma bu odaklanma, CLT'yi bu tür ortamlarda dili korumak için etkili bir araç haline getirir. Yaklaşım, öğrencileri eleştirel düşünmeye ve dil bilgilerini bağlamda uygulamaya teşvik ederek iletişimsel yeterliliği ve kişilerarası becerileri teşvik eder (Richards & Rodgers, 2001: 154).

Kürtçe dil öğretiminde CLT'yi uygulamada karşılaşılan temel zorluk, hem Kürtçe hem de modern pedagojik tekniklerde yetkin olan eğitimli öğretmenlerin eksikliğidir. Kürtçe konuşan bölgelerdeki ve diaspora topluluklarındaki birçok öğretmen, dil bilgisi-çeviri yaklaşımı gibi geleneksel yöntemlere daha aşinadır ve iletişimsel metodolojilerde resmi eğitim almamış olabilir. Ancak, farklı dil öğretim yöntemlerinde (eğitim fakültelerinde veya pedagojik eğitim derslerinde) eğitim almış olan Kürt öğretmenleri, mevcut yabancı dil tekniklerini ve yöntemlerini Kürtçe dil öğretimine (KuLT) uyarlayabilir.

Ek olarak, Kürtçe lehçe çeşitliliği bazı beklenmedik sorunlar ortaya çıkarır, çünkü öğrenciler Kürtçenin farklı çeşitlerini konuşabilir ve öğretmenlerin iletişimsel alıştırmalarını farklı lehçelere uyarlamasını gerektirir. İki veya üç lehçeyi aynı anda yönetmek, farklı dil çeşitlerini dengeleme ihtiyacının ders planlamasını ve öğretim yöntemlerini karmaşıklaştırabileceği iki dilli veya çok dilli eğitim ortamlarında özellikle zorlayıcı olabilir.

Ancak, bu modern öğretim yöntemlerinin uygulanması, özellikle iletişim metodolojilerinde iyi bilgi sahibi Kürtçe öğretmenlerinin eksikliğinin olduğu bölgelerde çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Birçok eğitimci, CLT ve TBL gibi yaklaşımları etkili bir şekilde uygulamak için gerekli eğitimden

yoksundur ve bu da bu stratejilerin yaygın olarak benimsenmesini sınırlar. Ek olarak, Kurmanci, Sorani ve Zazaki dahil olmak üzere çeşitli Kürt lehçelerinde standartlaştırılmış müfredatların olmaması, farklı bölgelerde uygulanabilecek tutarlı öğretim materyalleri geliştirme çabalarını daha da zorlaştırmaktadır. Bu tekdüzelik eksikliği, hem kapsamlı hem de uyarlanabilir kaynaklar oluşturmayı zorlaştırmakta ve farklı eğitim geçmişlerine sahip öğrenciler arasında öğretim kalitesi ve öğrenme deneyimlerinde tutarsızlıklara neden olmaktadır: Çünkü Güney ve Batı bölgelerinde verilen eğitim, geçmişte Kürtçe eğitimi verilen diğer iki bölgeden kesinlikle daha iyidir. Bu zorluklar, modern pedagojik yaklaşımların Kürtçe eğitimine başarılı bir şekilde entegre edilebilmesini sağlamak için öğretmen eğitimine ve müfredat geliştirmeye yatırım yapılması ihtiyacını vurgulamaktadır. Bu engellere rağmen, Kürtçe dil eğitimine yaygın ve modern öğretim yöntemlerini entegre etmek, öğrenme deneyimlerini dönüştürme, onları daha ilgi çekici ve etkili hale getirme potansiyeline sahiptir. İletişimsel Dil Öğretimi (CLT) ve Görev Tabanlı Öğrenme (TBL) gibi yaklaşımlar, özellikle Kürtçeye düzenli olarak maruz kalmayan öğrenciler için faydalı olan aktif katılımı ve pratik dil kullanımını vurgulayarak sınıfları canlandırabilir. Bununla birlikte, bu yöntemlerin başarısı, eğitimcileri belirtilen bu yaklaşımlarla tanıştıran hedefli öğretmen eğitim programları aracılığıyla yeterli desteğin sağlanmasına büyük ölçüde bağlıdır. Ayrıca, farklı Kürt lehçelerinde standartlaştırılmış ve özel öğretim kaynakları geliştirmek, eğitimcilere daha tutarlı bir öğrenme deneyimi sağlayacaktır. Bu desteklerin yerinde olmasıyla, modern pedagojik yöntemler Kürtçe dil eğitiminin kalitesini önemli ölçüde artırabilir ve bu da sınıf ortamında daha fazla dilsel yeterlilik ve kültürel bağlantıya yol açabilir.

Görev Tabanlı Dil Öğrenimi (TBL)

Görev Tabanlı Dil Öğrenimi (TBL), anlamlı görevlerin tamamlanması yoluyla öğrenmeyi vurgulayan öğrenci merkezli bir yaklaşımdır. Görev Tabanlı Dil Öğretimi (TBLT), öğrencilere bir hedefe ulaşmak veya bir görevi tamamlamak için aktif olarak işlemeleri gereken materyaller sunan bir yaklaşımdır (Dorathy ve Mahalakshmi, 2016: 1824). TBL'de dil öğrenenlere, mektup yazma, gerçek dünya problemlerini çözme veya etkinlik planlama gibi, dili bağlam içinde kullanmalarını gerektiren görevler sunulur. Odak, açık dil bilgisi talimatı yerine görevi tamamlama sürecidir ve öğrencilerin pratik ve katılım yoluyla dil becerilerini doğal olarak geliştirmelerine olanak tanır (Nunan, 2004: 14). Ayrıca, Nunan (2004: 4) pedagojik görevi "öğrencilerin hedef dili anlama, işleme, üretme veya etkileşimde bulunmalarını içeren, dikkatlerinin anlamı ifade etmek için dil bilgisi bilgilerini harekete geçirmeye odaklandığı ve amacın biçimi işlemek yerine anlamı iletmek olduğu bir sınıf çalışması" olarak tanımlar. Görev ayrıca, başlangıcı, ortası ve sonu olan kendi başına bir iletişim eylemi olarak tek başına durabilen bir bütünlük hissine sahip olmalıdır". Tanımda verildiği gibi, dil öğretiminde dil bilgisi uygulamalarının tekrarlanması yerine pratik dil kullanımını teşvik etme hedefiyle uyumlu olarak, görev tabanlı öğrenmenin anlamlı, iletişimsel yönü vurgulanmaktadır. Görevler, dil üretimi, etkileşim, anlam bütünlüğü, girdinin işlenmesi ve biçime odaklanmayı ortaya çıkarmak için yaygın olarak kullanılan araçlardır ve bunların hepsinin ikinci dil edinimini teşvik ettiği düşünülmektedir (Skehan, 1996). TBL'nin temel güçlü yanlarından biri, öğrencileri pratik, bağlam tabanlı dil kullanımına dahil etme yeteneğidir ve bu da öğrenme deneyimini gerçek dünya durumlarına daha uygun ve uygulanabilir hale getirir. Willis ve Willis'in (2007) vurguladığı gibi, "Görev tabanlı öğrenme, öğrenciyi gerçek durumlara yerleştirir ve etkili dil edinimi için çok önemli olan gerçek iletişimi ve işbirliğini teşvik eder. Bu yaklaşım, farklı yaşlardaki genç Kürt öğrencileri için TBL etkinlik türlerinin sağlanmasıyla karşılaştırıldığında özellikle etkilidir. Öğrenciler ne kadar küçükse o kadar motive olacaklarını iddia edebiliriz.

Kürt dili eğitiminde TBL, Kürt kültürü, coğrafyası ve gelenekleri etrafında merkezlenen görevler oluşturmak için uyarlanabilir. Örneğin, öğrencilere Newroz (Kürt Yeni Yılı) kutlaması hakkında bir aile üyesine mektup yazma veya Kürtçe konuşulan bir köyde kültürel bir etkinlik planlama görevi verilebilir. Bu görevler, öğrencilerin yalnızca dili pratik etmelerine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda Kürt kültürü ve kimliği hakkındaki anlayışlarını da genişletir.

Öğrenciler şu aktiviteleri yapabilirler:

1. Hikaye anlatımı ve Yaratıcı Yazarlık - Resim Dizileme
2. Gerçek Dünya Problem Çözme - Yakın bir kasabaya veya şehre bir gezi planlama
3. Bilgi Açığı Aktiviteleri - Farkları bulma

Geleneksel öğretim yöntemlerinden CLT ve TBL'ye doğru bu geçiş, akıcılığı, kültürel alaka düzeyini ve çeşitli dil ortamlarına uyum sağlama yeteneğini önceliklendiren dil eğitimindeki daha geniş bir eğilimi yansıtır. Öte yandan görev tabanlı öğrenme, öğrencileri gerçek dünya durumlarını simüle eden anlamlı görevlere dahil ederek, kuralları ezberlemek yerine dili bağlam içinde kullanmalarına olanak tanır (Nunan, 2004: 14).

Kürtçe dil eğitimcilerinin karşı karşıya olduğu en önemli zorluklardan biri, Avrupa veya Türkiye'deki öğrenciler için bile tüm dünyada standartlaştırılmış öğretim materyallerinin olmamasıdır. (Haig & Matras, 2002, 4) eğitim ve materyal eksikliği açısından farklı lehçeler arasındaki ilerlemeyi ve boşluğu vurgular. Standartlaştırılmış öğretim materyallerinin olmaması, eğitimciler için önemli zorluklar ortaya koyar ve bu da tutarlı ve bütünleşik bir müfredata sahip olmayı sorunlu hale getirir. Bu nedenle, herkes kendisi için bir program yapmaya çalışır, bunun dönemi daha iyi hale getirdiğine inanıyorum ancak uzun vadeli bir çözüm sunmuyor. Bu sorun, farklı bölgeler ve lehçeler arasında öğretim uygulamalarında farklılıklara neden olur. Bulunması gereken çözüm, Kürtçe dil eğitimi için tutarlı bir eğitim çerçevesinin oluşturulmasıdır, ancak yaş, cinsiyet, alan, planlama vb. gibi sosyolinguistik parametreleri gözlemleyebilecek ve değiştirebilecek kadar esnek olmalıdır. Dahası, birçok Kürt dili öğretmeninin modern pedagojik yöntemlerle elde ettiği sınırlı resmi eğitim, bu zorlukları daha da ağırlaştırmaktadır. Sonuç olarak, İletişimsel Dil Öğretimi (CLT) ve Görev Tabanlı Öğrenme (TBL) gibi yenilikçi öğretim yaklaşımlarının uygulanması daha az etkilidir, çünkü eğitimciler yeterli hazırlık ve destek olmadan bu yöntemleri uygulamakta zorlanabilirler. Tutarlı olmayan müfredat ve yetersiz eğitimin bu birleşimi, bu modern öğretim stratejilerinin potansiyel etkisini sınırlar.

Sonuç

Bu makale, Kürtçe öğretiminde hem geleneksel hem de modern pedagojik yaklaşımları, her birinin kendine özgü güçlü ve zor yanları ile birlikte incelemiştir. Dil bilgisi-çeviri ve bahsedilen diğer yaklaşımlar gibi geleneksel yöntemler, özellikle okuma ve yazmada temel okuryazarlık becerilerinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Ancak, bu yöntemler genellikle gerçek dil kullanımı için ciddi olan sözlü iletişim ve dinleme becerileriyle etkileşimden yoksundur. Buna karşılık, İletişimsel Dil Öğretimi , Görev Tabanlı Öğrenme gibi modern yaklaşımlar, hem Kürtçe konuşan bölgelerdeki hem de diaspora topluluklarındaki öğrenciler için gerekli olan akıcılık ve iletişimsel yeterliliğin geliştirilmesine odaklanır. Modern yöntemler büyük bir umut sunsa da, eğitimli öğretmen eksikliği, yetersiz kaynaklar ve Kürtçenin resmi eğitim sistemlerine bütünüyle entegre edilmesini engelleyen politik engeller gibi önemli zorluklarla karşı karşıyadır.

Kürtçe dil öğretiminde bu zorlukların ele alınmasında yenilikçi yöntemler anahtar rol oynar. Kürtçe lehçeler arasında standartlaştırılmış müfredatların geliştirilmesi, öğretmen eğitimi ve dijital öğrenme platformlarına yapılan yatırımlarla birlikte, Kürtçe öğrenenlerin şu anda karşı karşıya olduğu zorlukların üstesinden gelmek için kritik öneme sahip olacaktır. Dahası, müfredata kültürel unsurları entegre etmek öğrenmeyi daha anlamlı hale getirebilir ve öğrenciler ile mirasları arasında daha derin bir bağ kurulmasını teşvik edebilir. Sonuç olarak, modern pedagojik yaklaşımları kabul ederek, Kürtçe dil eğitimi geleneksel sınırlamaların ötesine geçebilir ve öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilir.

Kürtçe dil eğitiminin geleceği, özellikle teknolojik gelişmelerin yalnızca Kürtçe için değil, kaybolma riski altındaki tüm diller için dillerin nasıl öğretildiğini ve öğrenildiğini yeniden tasarlamaya devam etmesiyle birlikte muazzam bir potansiyel barındırıyor. Çevrimiçi öğrenme platformlarının, mobil uygulamaların ve etkileşimli araçların yükselişi, Kürtçe öğrenenler için yeni fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca, Kürt kültürel ve politik görünürlüğü tarafından yönetilen Kürt çalışmalarına yönelik artan küresel ilgi, Kürt dili ve kültürüne adanmış akademik programları, araştırmaları ve kaynakları genişletmek için eşsiz bir fırsat sunuyor. Daha fazla üniversite ve kurum müfredatlarına Kürt dili

programları entegre edildikçe, küresel ölçekte Kürt dili eğitimi için daha fazla tanınma ve destek umudu var.

Kürtçe dil eğitiminin potansiyelini tam olarak gerçekleştirmek için, eğitimcilerin ve dilbilimcilerin mevcut zorlukları ele almak için iş birliği yapmaları esastır. Resmi ve gayrı resmi eğitim sistemlerini değerlendirmeli ve öğretmen eğitimiyle birlikte müfredat geliştirme için modern öğretim yaklaşımlarına dayalı gerekli kurumsal desteği sağlamalıdırlar. Aynı zamanda, dilbilimciler ve akademik kurumlar Kürtçenin çeşitli lehçe manzarasını yansıtan standartlaştırılmış kaynaklar oluşturmak için birlikte çalışmalıdırlar. Son olarak, eğitimciler iletişimsel yeterlilik, kültürel alaka ve modern teknolojinin entegrasyonuna odaklanan öğrenci merkezli pedagojik modelleri benimsemelidirler. Bunu yaparak, yaklaşımların monoton ve cesaret kırıcı olan geleneksel yöntemlerden modern olanlara doğru değişmesi, öğretmenlerin öğrencilerinin dili daha kolay ve daha hızlı öğrenmesini sağlayacak.

Öneriler

Makalede paylaşılan görüşlere dayanarak, Kürtçe dil eğitimini geliştirmeye yönelik öneriler şu şekilde özetlenebilir:

Kürtçe dil eğitiminin karşı karşıya olduğu zorlukları ele almak için, tutarlılık ve erişilebilirliği garanti ederken Kürtçe lehçelerinin çeşitliliğine saygı gösteren standartlaştırılmış müfredatlar geliştirmek hayati önem taşımaktadır. Bu, eğitimciler, dilbilimciler ve politika yapıcılar arasında işbirlikçi bir çaba gerektirir. Özellikle İletişimsel Dil Öğretimi ve Görev Tabanlı Öğrenme gibi yaklaşımlarda, eğitimcileri modern pedagojik becerilerle donatmak için kapsamlı öğretmen eğitim programları esastır. E-öğrenme platformları ve oyunlaştırılmış kaynaklar gibi teknolojik araçların entegrasyonu, özellikle diaspora toplulukları için öğrenme deneyimlerini ve erişilebilirliği önemli ölçüde artırabilir. Dahası, müfredata kültürel öğelerin yerleştirilmesi, öğrenciler ve mirasları arasında daha derin bir bağlantı oluşturarak dil ile sürdürülebilir bir etkileşimi motive edecektir. Bu yönlere değinerek, Kürtçe dil eğitimi öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve gelecek nesiller için dilin korunmasını ve büyümesini sağlamak üzere gelişebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Bu makale, geliştirilmesinin tüm yönlerinden sorumlu olan tek bir araştırmacı tarafından yazılmıştır. Yazar, araştırmayı bağımsız olarak tasarlamış, veri analizini gerçekleştirmiş ve çalışmanın yazımını, düzenlemesini ve denetimini gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak, ilk yazarın bu çalışmaya katkısı %100'dür.
2. **Çıkar çatışması:** Bu makaleyi hazırlarken, yazarların hiçbiri çıkar çatışması yaratabilecek kişisel, ticari veya kurumsal bağlantılara sahip değildi. Bu nedenle, çalışmamız herhangi bir çıkar çatışmasından uzaktır.
3. **Etik Raporu:** Bu araştırma için etik onay alınmamıştır çünkü yalnızca belge analizi temeline dayanmaktadır. İnsan veya hayvanları içeren herhangi bir veri toplama sürecini içermez.
4. **Araştırmanın Modeli:** Belgesel analize dayalı bir araştırma makalesidir. Bu çalışma, Kürtçe öğretiminde pedagojik yaklaşımları karşılaştırmalı ve karşıtlaştırıcı analizle sistematik ve nesnel olarak incelemek için birincil araştırma yöntemi olarak içerik analizini kullanmaktadır. İçerik analizi, kalıpları, temaları ve eğilimleri belirleyerek hem geleneksel dil bilgisi-çeviri yöntemlerinin hem de modern iletişimsel ve görev tabanlı metodolojilerin değerlendirilmesini sağlar. Yöntem, bu öğretim yaklaşımlarının etkinliği, zorlukları ve fırsatları hakkında içgörüler sunarken, çalışmanın hedefleriyle uyumlu kanıta dayalı sonuçları garanti eder.

5. **Bilgilendirme:** Bu araştırmanın kapsamı, Kürtçe öğretiminde farkındalığı artırmaktır. Özellikle alanlardaki akademisyenler Kürtçe öğretim yöntemlerine ve yaklaşımlarına odaklanmadığından, olası bir literatür ve korpus geç ortaya çıkabilir, bu nedenle bu tür konular farkındalık yaratır.

Referanslar

Azimova, S., (2019). The communicative approach in english language teaching*, Bulletin of Science and Practice*, 5(4), 471-475. https://doi.org/10.33619/2414-2948/41

Baker, C. (2006). *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Multilingual Matters.

Bayad Jamal Ali, B. J., Ahmed, A. K., & Aziz, A. A. (2021). Educational system: The policy of educational system in Kurdistan Region in public kindergarten. *International Journal of English Literature and Social Sciences, 6*(3), 63–69. https://doi.org/10.22161/ijels.63.10

Bilmez, B., Çağatay, İ., & Arslan, S. (2022). *Öğretmenlerin, aktivistlerin ve medyanın gözünden Yaşayan Diller ve Lehçeler seçmeli dersi*. KİTA Publications.

Dağ, W., & Stêrk R., (2023). Li welatên cuda rewşa niha ya zimanê kurdî, *Rêbera Hînkirina Kurdî*, Editors: Davut Yeşilmen, H.H. Denîz, Munever Azizoglu Bazan, Zaradachet Hajo, Leodruck Publishing House.

Dorathy, A., & Mahalakshmi S.N. (2016). Task-Based language teaching - A powerful approach for maximizing learning and teaching in L2 acquisition, *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities,* 6(7), 1822-1832.

Eroğlu, L., (2022). *Exploring the family language policy of the kurdish families*, Unpublished thesis, METU.

Larsen-Freeman, D., & Anderson M., (2011). *Techniques & principles in language teaching*, Third Edition, Oxford University Press.

Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and language in Kurdistan*, 1918-1985. Mellen Research University Press.

Haig, G., & Matras, Y., (2002). Kurdish linguistics: A brief overview. *The Kurdish linguistic landscape* STUF - Language Typology and Universals. 55. https://doi.org/10.1524/stuf.2002.55.1.3.

Jarvis, H and S. Atsilarat. (2006). Shifting paradigms: from a communicative to a context based approach. *Asian EFL Journal*, https://www.academia.edu/30936977/The_Policy_of_Educational_System_in_Iraqi_Kurdistan

Jwaideh, W., (1960) *The Kurdish nationalist movement: Its origins and development*. Ph.D. dissertation, Syracuse University. Two volumes.

Kaczorowski K. (2016). Kurdish language and multicultural education in Turkey, Jagiellonian University in Krakow (Poland), Journal of *Kurdish Language and Multicultural Education in Turkey* - Core.

Kantar, L. D., & Sailian, S. (2018). The effect of ınstruction on learning: case-based versus lecture-based. *Teaching and Learning in Nursing*. 13(4), 207-211. https://doi.org/10.1016/j.teln.2018.05.002.

Kalyani, D. & Rajasekaran, K., (2018). Innovative teaching and learning, *Journal of Applied and Advanced Research*, 3(1), 23–25. https://dx.doi.org/10.21839/jaar.2018.v3S1.162

Kreyenbroek, P. G. (2005). Kurdish written literature. *In Encyclopaedia Iranica, online*. http://www.iranicaonline.org/articles/kurdishwritten-literature (accessed November 13, 2024).

Kurt, Ş. (2020). Hilsengandinek li ser pirtûkên rêzimana kurmancî ji aliyê rêbazên hînkirina rêzimanê ve. *Nubihar Akademi*, *4*(14), 47-59. https://doi.org/10.55253/nubihar.877673

Leezenberg, M. (2016). The Politics and practice of Kurdish language education in rojava. *Middle East Review of International Affairs*, *20*(3), 34-47.

Littlewood, W. (1981). *Communicative language teaching: An introduction*. Cambridge University Press.

Mahmoud, R., (2020). *The Educational process in North and East Syria background,* November, IMPACT Civil Society Research and Development, Berlin, Germany.

Muir, C. (2018). *Using learner-centred content in the classroom*, Cambridge Papers in ELT series. Cambridge: Cambridge University Press.

Nunan, D. (2003). *Practical English language teaching*. David Nunan (Ed). McGraw Hill.

Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.

Ozfidan B., Burlbaw L., M., Aydın H., (2018). The minority languages dilemmas in turkey: A critical approach to an emerging literature, *Journal of Educational Issues,* 4(1), 1-19.

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2007). *Approaches and methods in language teaching*. New Edition, Cambridge University Press.

Rizgar, B. (1996). *Learn kurdish a multi-level course in kurmanji*. Lithosphere Print & Production Network.

Rubin, M. (2016). Kurdistan rising. Considerations for Kurds, their Neighbors, and the region. Washington, DC: American Enterprise Institute.

Sanchez A., (2004). The task-based approach in language teaching*, International Journal of English Studies*, 4(l), 2004, 39-71.

SFS (2009). [Swedish Code of Statutes] Språklag [*The Language Act*]. Retrieved from https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spraklag-2009600_sfs2009-600

SFS (2010). [Swedish Code of Statutes] Skollag [*The Swedish Education Act*]. Retrieved from https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs2010-800

SFS (2011) [Swedish Code of Statutes] Skolförordning [*The Ordinance for the Compulsory School*].Retrieved from https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk:885

Sheyholislami, J. (2012). *Kurdish identity, discourse, and new media*. Palgrave Macmillan Publishing House.

Sheyholislami, J., (2015). The language varieties of the Kurds, *The Kurds*, Editors Alexander Schahbasi Thomas Schrott, *History - Religion - Language – Politics*, Print Austrian Federal Ministry of the Interior, ISBN 978-3-9503643-6-1

Stockwell, G. (2007). *A Review of technology choice for teaching language skills and areas in the call literature.* ReCALL, 19(2), 105-120.

Scalbert Y. C., and Ray, M. L., (2006). 'Knowledge, ideology and power. Deconstructing Kurdish studies', *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°5, Power, ideology, knowledge deconstructing Kurdish Studies.

Warren A., R., (2019). Constructions of Kurdish in mother tongue instruction in Sweden – defining and redefining linguistic authority, authenticity and legitimacy, *Classroom research and language/languaging*: Report from the ASLA symposium in Karlstad, 12-13 April, 2018. http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1319360

Willis, D., & Willis, J. (2007). *Doing task-based teaching*. Oxford University Press.

Yavuz, H. (1987). *Kültür üzerine*. Bağlam.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

A Feminist Reading of Gender and Power in Bram Stoker's *Dracula*

Duygu Koroncu Özbilen[1]

Abstract: This study examines Bram Stoker's *Dracula* through Barbara Creed's idea of the Monstrous-Feminine. The novel's terror stems from Victorian fears about strong women and the sexual energy they might let loose. Creed asks critics to look at horror from a woman's point of view, and her lens makes it evident that the novel's female protagonists are both dangerously seductive and dangerously sexy. The lady-vampires play the parts of the horrible mother and the castrating femme, using imagery that challenges traditional male control by claiming desire and breaking the rules. The article looks at important times when traditional gender roles become unclear or dissolve. It shows Bram Stoker's disturbing fear of women speaking out, controlling reproduction, and upsetting the Victorian order. By saying that *Dracula* simultaneously supports and questions gender roles of the time through its strange female monsters, it aims to expand feminist readings of the gothic. This study demonstrates that Stoker presents feminine desire as both attractive and dangerous, which brings back men's fears. This is because Barbara Creed's analysis is mostly about visual spectacle. It then compares the novel to other scary stories that make the female body a place of fear and power, giving us a clearer picture of how *Dracula* has changed the way vampire and gothic stories show gender.

Keywords: Monstrous-feminine, female sexuality, gender transgression, Victorian fears, horror studies

Bram Stoker'ın Dracula'sında Toplumsal Cinsiyet ve Gücün Feminist Bir Okuması

Özet: Mevcut çalışma, *Dracula*'yı Barbara Creed'in *Canavarlaşmış Dişilik (Monstrous-Feminine)* kavramı çerçevesinde ele alarak, romanın korku unsurlarının Viktorya dönemi toplumundaki kadın cinselliği ve normlara karşı gelme korkularına dayandığını savunmaktadır. Creed'in geleneksel erkek merkezli korku analizlerine meydan okuyan teorisi, romanın kadın karakterlerini hem baştan çıkarıcı hem de tehditkâr olarak nasıl konumlandırdığını anlamamıza yardımcı olur. Eserdeki kadın vampirler, erkek egemenliğine karşı çıkan bir tehdit olarak değerlendirilebilir; bu yaratıklar, cinsel güçlerini açıkça sergileyerek toplumsal cinsiyet normlarını altüst eden canavarsı anne ve erkeksi gücü kesen kadın türlerinden biri haline gelirler. Çalışma, romanda cinsiyet rollerinin sarsıldığı bölümleri inceleyerek, romanın kadın öznelliği, üreme hakları ve toplumsal dönüşüm konularındaki korkuları nasıl yansıttığını ortaya koymaktadır. *Dracula*'nın *Canavarlaşmış Dişilik (Monstrous-Feminine)* temsilleri aracılığıyla Viktorya dönemi toplumsal cinsiyet ideolojilerini nasıl hem pekiştirdiğini hem de sorguladığını göstererek gotik edebiyatta feminist okumalar alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Creed'in teorisini merkeze alarak, romanın kadın cinselliğini hem cezbedici hem de tehdit edici bir unsur olarak nasıl inşa ettiğini analiz etmektedir. Ayrıca, *Dracula*'nın kadın bedenini hem korkunun hem de gücün bir kaynağı olarak gösteren korku geleneği içindeki yerini belirleyerek, gotik kurgu ve toplumsal cinsiyet temsilleri üzerindeki kalıcı etkisini tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Canavarlaşmış dişilik, kadın cinselliği, toplumsal cinsiyet normlarının ihlali, Victoria dönemi korkuları, korku çalışmaları

[1] Dr. Öğretim Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Temel İngilizce Bölümü
ORCID: 0000-0003-0018-6389 dozbilen@yildiz.edu.tr
Cite as/ Atıf: Koroncu Özbilen, D.. (2025). A feminist reading of gender and power in Bram Stoker's Dracula. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 718-736. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1620696
Received/Geliş: 15 Jan/AOcak 2025
Accepted/Kabul: 02 May/Mayıs 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

The plot of Bram Stoker's *Dracula* (1897) still scares readers in the twenty-first century because it captures the primary worries of late-Victorian culture. Scholars have looked at the novel from psychoanalytic (Freud, 1919/2003), Marxist (Moretti, 1983), and postcolonial (Arata, 1990) points of view, but feminist readings get the most attention because the novel deals with issues of gender, sexuality, and power straightforwardly. This article uses Barbara Creed's (1993) idea of the Monstrous-Feminine to assert that the female fiends in Dracula's realm show and repeat worries about women's desire and independence that were common at the time. The current study uses Creed's lens to give a targeted and step-by-step feminist reading, which answers earlier complaints that these kinds of talks leave out important background information.

Creed's argument goes against standard horror criticism, which generally focuses on male monsters and male phobias, by saying that female monstrosity works through alternative symbolic means (Creed, 1993). She talks about several types of female terror, including the monstrous mother and the femme castratrice, which show how men are afraid of women's power, especially when it comes to sex and having children. In *Dracula*, the female vampires are the most obvious examples of these figures. Their hypersexualized and predatory behavior is very different from the ideal of a Victorian woman who is subservient (Craft, 1984). Lucy Westenra's change into a vampire and her death by execution are perfect examples of these fears. She goes from being a desirable but passive person to an aggressive, sexualized threat that must be forcefully put down (Auerbach, 1995). Like this, *Dracula*'s brides are shown to be both scary and attractive, which strengthens the connection between feminine sexuality and ugliness.

This study aims to add to feminist readings of *Dracula* while also addressing important issues that have been brought up in earlier research. Many people say that feminist readings of Bram Stoker's *Dracula* are uneven and disconnected since they use more than one theoretical lens at a time (Halberstam 1995). It also focuses on Crest's argument in the Monstrous-Feminine to give a clearer picture of how the novel portrays and deals with female monstrosity. The analysis doesn't look at all the different feminist concepts about gender and power. Instead, it focuses on one idea that sees monstrous women as a result of cultural discipline in gothic settings. It also uses old ideas like the "monstrous mother" and the "femme castratrice" (Smith 2016). Looking at *Dracula* through the lens of the monstrous-feminine can help feminist gothic criticism and horror theory go forward by illustrating how the novel simultaneously supports and undermines patriarchal worries about women's sexuality (Hurley 1996). In this approach, the article shows how horror literature has long mapped, and still maps, cultural fears about gender and power.

Purpose

This research looks at Bram Stoker's 1897 novel *Dracula* through Barbara Creed's important reading of the monstrous feminine to show how Victorian worries about women's desire and independence impact how women are shown in the book. The author says that Lucy Westenra and the brides of Dracula are clear examples of how men are worried about sexual transgressions and controlling reproduction. They do this by focusing on Creed's categories of the monstrous mother and the femme castratrice. This essay brings up a simple and focused discussion on important issues in feminist gothic studies while also hinting at broader theory. It says that Stoker's portrayal of hideous women both supports and quietly questions Victorian gender restrictions, showing how contradictory that ideology is. The author connects the book to modern feminist discussions in gothic and horror research by putting *Dracula* in earlier horror patterns that see the female body as both sexy and scary. The current study uses a combination of close reading and strong academic language to explain why Dracula is still important for understanding gender politics in the genre.

Method

This study looks at images of female monstrosity in Bram Stoker's *Dracula* (1897) through a qualitative literary reading of Barbara Creed's The Monstrous-Feminine (1993). Creed's ideas on the monstrous mother and the femme castratrice give us a clear way to understand Lucy's metamorphosis and the brides, as both show how Victorians were afraid of sexually independent women. The work is based on attentive reading of the text and combines important parts with feminist philosophy while still respecting the novel's setting in the 1890s. Scenes in which these women act like other people or are scary are looked at along with decade-specific gender conventions to show how their behavior challenges the male-centered order of the novel.

The Monstrous-Feminine: Redefining Female Characters in Literature

Barbara Creed's idea of the monstrous feminine is a helpful way to look at women in fiction. In her important work from 1993, she says that female characters who are called "monstrous" do more than shock people; they also challenge the norms for how women should look and act. Creed's point of view is important because it encourages reviewers to perceive anger, sexuality, and uncertainty in these characters as meaningful ways of dealing with strict gender roles, not just flaws. So, she doesn't simply see the so-called monster as a bad guy; she sees it as a mirror that shows how worried people are about women's power and freedom.

Peters (1994) backs this up by saying that giving names to female monsters makes it easier to see women on page and screen. When we stop putting these kinds of personalities into neat boxes, we discover more complex and less predictable identities that are shaped by grief, fury, loneliness, or desire. Think of Medusa or the evil witches in books by West. Through Creed's eyes, readers are pushed to explore their stories and find the hopes, anxieties, and broken promises that made them odd. This kind of work also makes people think about stories again, asking why culture typically puts women in roles that are obedient and soothing, and what happens when those constraints are broken.

Creed’s work matters because it makes researchers think about how female figures have changed over time. In much literature and movies, women are often stuck in situations where they are passive, waiting to be rescued, or stuck at home. But as Creed and Chare (2020) indicate, newer stories don't follow that pattern. Modern stories often let women embrace their so-called "monstrous" features, turning what used to scare people into a source of strength. A major change in how stories are being portrayed today is a result of the constant societal demand for more sophisticated portrayals of women in movies and books.

More and more, modern writers let their female main characters go into the dark parts of themselves, breaking social rules and, in a way, taking the monstrosity that earlier stories strove to hide. Books by Margaret Atwood, Angela Carter, and other ambitious authors reveal women whose motives are complicated, their feelings are mixed, and their morals are unclear, which makes the story more interesting. When viewers see these less clean figures, they have to think about current issues of gender and power instead of just accepting a neat resolution.

Seeing female characters as both monstrous and complex opens up a wider rethinking of books and movies. It sees women as complicated people who can be nurturing and destructive at the same time, and who can be gentle and domineering at the same time. Some critics who agree with Barbara Creed's ideas say that the word "monster" can occasionally mean emotional depth and narrative power. Following that line of thought demonstrates how stories change with the times, which adds to the ongoing conversations about what it means to be a woman in print and on screen.

This change in how we think about things is important because it reveals that many female characters have complicated meanings instead of simple stereotypes. Santos (2022) says that Victorian fiction typically made women look like monsters as soon as they breached strict gender bounds. Shakespeare's Lady Macbeth (1606) and The Madwoman in Gilman's Yellow Wallpaper (1892) show

how ambition or madness can make smart women scary. These kinds of cautionary stories showed that people were worried about women having their power and how it could upset the patriarchal order.

These days, readers often forget about the automatic fear these women used to cause and instead focus on the quiet problems that make them who they are. Modern renditions of classic monsters often give them more depth and make them more like real people instead of troublemakers. These new versions go beyond the chaotic feminine, indicating that cultural concepts about gender, power, and tale have developed deeper together (Chare, 2019).

Kaplan (2019) puts these new images in the context of a larger picture of modern worries about women in power. Figures like Medusa don't just scare; they show hidden fears about women being free. Recent adaptations show her as a mistreated human being, which turns fear into a way to look at social harm and resistance.

This argument makes critics think about the two roles that women often play in imaginary worlds: as powerful and as a threat. These images go against the usual idea of passive femininity, which is in line with how people's views on women's abilities have changed over time. Their monstrous traits thus serve as a valuable lens through which to look at cultural worries about women's anger, desire, and power. When vulnerability and ugliness are put together, the resulting portraits are thicker, more human, and much difficult to forget.

The examples show that looking at things this way shows the stringent societal rules that women used to have to observe. These people don't just fit into simple cliches; they act like polished glass, discreetly showing the hopes and fears of the eras they stand for. Ongoing research keeps pushing critics to deal with the multiple, often conflicting, ways that stories have shown women over the years.

Barbara Creed's idea of the Monstrous Feminine is still a useful way to talk about women in fiction, especially in novels from the 21st century, as recent literature seminars and conferences have shown. Her framework is important now since writers today often deal with changing feminist ideas and new ideas about power. Howell and Baker (2022) say that streaming programs, podcasts, and even fan writing on social media have borrowed, mixed, and occasionally scrambled previous tropes, making scenes that used to be seen as neat allegories more complicated and heavy. That change means that the Monstrous-Feminine is no longer just in classic horror; it now shows up in romance comedies, queer stories, and many other types of stories, inviting reviewers to follow it wherever it goes.

Creed's work makes readers and critics reflect on how the culture of patriarchy affects and limits the identities of women in real life. She says that monstrosity isn't only about how ugly someone looks; it's also about the fears and worries that society has about how women act. In stories, this dread shows up in female characters who have both terrible and very human traits, blurring the lines between good and bad roles. When historians look at these kinds of people through the prism of Creed, they find more subtle reasons for their actions, deeper conflicts, and the full weight of the societal constraints they have to deal with.

Creed (1993) says that "woman as castrator" is the most important part of the "monstrous-feminine" (p. 27). This theme is very important in *Dracula* because female vampires, especially Lucy Westenra and Dracula's brides, represent the danger of taking away female sexuality. Lucy, who used to be the perfect Victorian woman, becomes a hypersexualized predator, breaking down traditional gender roles. The men in the story, commanded by Van Helsing, violently stop this change by "restoring" her through piercing her with a wooden stake. Stoker's account of Lucy's staking, in which Arthur "drives deeper and deeper" until she lets out a "dreadful scream" and then lies still (Stoker, 1897, p. 230), can be seen as an act of sexualized violence aimed at taking away her new freedom. This is in line with Creed's claim that the horror genre generally portrays the hideous woman as a threat to the patriarchal order, which means she needs to be contained or destroyed (Creed, 1993, p. 28). She talks about the "monstrous womb," where "woman's reproductive functions are depicted as the source of horror" (p. 47). Lucy's twisted motherhood in *Dracula* is a clear example of this; she no longer cares for

children but hunts them out. When Van Helsing and his friends find her trying to lure a child in the graveyard, they call her a "bloofer lady" who snatches innocence, which is the opposite of what a mother should do (Stoker, 1897, p. 224). This is related to Creed's talk of the horror movie The Brood (1979), in which the mother figure gives birth to monster children who attack other people (p. 49). Both stories show that women who don't follow their reproductive roles become scary instead of nurturing.

Creed (1993) also talks about the ancient mother, a basic figure who stands for both life and death and whose power shakes up patriarchal norms (p. 77). The dark, cavernous chamber of Dracula's castle, where the vampire brides live, is an example of this idea. The castle is like the crypts and dark, womb-like regions that Creed talks about in that it is a place of monstrous femininity where the lines between life and death are not clear. This fear of too much femininity is shown by the brides' attempts to seduce and kill Jonathan Harker. These women are both sexually attractive and deadly. Their "voluptuous lips" and "sharp white teeth" (Stoker, 1897, p. 51) are like the vagina dentata, a myth that Creed (1993) links to men's worries of being sexually vulnerable (p. 107). This comparison makes the point that horror movies commonly connect female sexuality with both desire and destruction. Creed (1993) also says that vampirism is a metaphor for menstruation because it "symbolizes the fear of female reproductive functions, especially blood flow" (p. 87). This perspective fits with Lucy's change and her desire for blood thereafter, which supports the idea that Victorian society saw women's biological functions as horrific. Kristeva's (1982) theory of abjection says that the female body is dirty and dangerous to social order (p. 4). This fits with the fear of menstrual blood. The link between vampires and periods backs up the idea that Dracula shows female sexuality as something that needs to be controlled. The book also talks on the femme castratrice, a character that represents the fear of women's sexual power. Dracula's brides try to seduce and eat Jonathan, which is the opposite of the usual male predator/female victim ratio. Harker says that their onslaught was both pleasurable and terrifying, and that he was both attracted to and repulsed by them (Stoker, 1897, p. 52). This moment is a perfect example of Creed's (1993) contention that "female monstrosity is often presented as an overwhelming and consuming sexuality" (p. 96). The brides don't need males to protect them; instead, they have power over men, which makes them scary. Mina Harker, on the other hand, is spared the fate of the monstrous feminine because she is permitted to go back to being the perfect Victorian wife and mother. Dracula's forced blood exchange with her makes her "tainted" for a short time, but in the end, male characters "save" her (Stoker, 1897, p. 400). Creed (1993) talks about how the patriarchal horror story needs to "discipline" wayward female characters to make sure that correct gender norms are restored by the end of the story (p. 115).

Chare, Hoorn, and Yue's (2019) study gives us more information about how The Monstrous Feminine can help us grasp character depth and narrative agency better. Their joint work talks about many ways to portray female characters, focusing on how these pictures might make people feel empathy and fight preconceptions. When we look at how the monstrous and the feminine are connected, we learn more about how writers make complex female characters that go against the rules set by patriarchal stories.

Looking into these questions in the current writing shows how female characters have developed over time. Modern writers regularly employ themes of monstrosity to talk about real-life problems like sexual abuse and sexism at work. As people's views on gender change and interact with technology, race, or economic power, writers also come up with new kinds of monstrous. Literature is still moving forward; therefore, there is a good possibility to reconsider female characters via this lens, which shows how complicated identity and personal choice can be. This kind of art reveals how characters change and how women keep fighting against the preconceptions that limit and define them.

Female Monstrosity and Victorian Anxieties in *Dracula*

Victorians were afraid of women who were free and sexual. Barbara Creed's theory of the "Monstrous-Feminine" helps us understand Mina and Lucy, who make us want them and scare us at the same time. Each lady breaks the stringent standards of the time about modesty and responsibility, reminding people that women who don't follow the rules can break polite order in two (Creed, 2005).

Mina Harker is the perfect example of a Victorian woman who is pure and morally strong, yet her counterpart, Lucy Westenra, can only show her desire and then face a dreadful fate when that desire becomes clear. Lucy's change into an undead person shows how people of the time saw a woman who was open about her sexuality as almost a monster. The fear that came with it also shows that the culture wanted to not only stop women from having these feelings, but also hide any proof of them deep out of sight. They tried to "hide female monsters in the Gothic closet," as Snoddy (2016) puts it. This term perfectly depicts the protracted fight to limit and simplify the numerous aspects of a woman's existence.

Ruiz Rodríguez (2024) continues this discussion by looking at lesbian vampires in Gothic novels. She shows that any feminine desire that isn't heterosexual is frequently seen as horrible. In this way, the vampire becomes a symbol of sexual liberation and a source of terror for women who say they have control over their bodies. This tension shows how the Gothic genre reflects larger social concerns about women's rights and the fight for sexual freedom. Bram Stoker's *Dracula* makes this metaphor clear: its zombie heroines break strict gender roles, which scares both the protagonists in the novel and readers of all ages. Their lust scares others who meet them, and it also shows that there is a culture that sees free-spirited women as a direct threat to the image of the obedient, dutiful Victorian woman.

Creed (2005) says that what she terms The Monstrous Feminine is just outside of what is acceptable behavior. This fits with Stoker's *Dracula* because the women in the book switch between acceptable positions and those that are not. Mina Harker's battle against the vampire virus is like the everyday struggles that middle-class Victorian women had when their ambition clashed with strict norms. This shows that both personal and cultural destinies depend on controlling the female body. Lucy Westenra's shift after drinking blood, on the other hand, gives physical embodiment to the era's fear of a woman who claims sexual freedom. This makes her new self both a tempting ally and a dangerous enemy to the men who love her. Stoker's narrator drives home this moral warning by watching her sweetness turn into heartlessness and her purity turn into vivacious wantonness. The new corpse represents every fear of female desire gone feral (1897, p. 305). That change, full of tension and unfulfilled desire, still speaks to those today who are studying the complicated history of gender and power.

The way Lucy Westenra changed once she became a vampire reveals how Victorians were fearful of women sexually breaching the norms and losing their moral purity. Her alteration isn't only about how she appears; it's also very significant, demonstrating how she has gone from being a perfect woman to someone more deadly. Stoker calls her "Lucy Westenra, but how changed," which illustrates how frightening her metamorphosis has been. The purity turned into wantonness, and the tenderness turned into merciless, unyielding violence (Stoker, 1897, p. 305). In this part, Lucy is the monster-feminine, which goes against traditional gender standards and makes people worry about women's unbridled desire.

After Lucy turns into a vampire, she goes from being the perfect Victorian woman to a hypersexualized, horrific creature. Her "voluptuous wantonness" fits with Creed's idea of the "monstrous mother" and the femme castratrice since her unnatural sexual aggression goes against traditional gender roles. Stoker makes Lucy's change into a monster very clear by emphasizing how beautiful she looks and how awful she is. He adds, "By the concentrated light that fell on Lucy's face we could see that the lips were crimson with fresh blood and that the stream had trickled over her chin and stained the purity of her lawn death robe" (Stoker, 1897, p. 306). This makes it quite clear that innocence has been lost. This clear picture not only reveals how she went against Victorian conceptions of what a woman should be like, but it also makes her new, hazardous identity much scarier.

Lucy's change into a vampire goes against the Victorian concept of a mother, who should care for her offspring instead of hunting them. This goes along with Creed's "monstrous mother," a figure that twists and challenges the idea of motherhood.

From this point of view, the book shows how complicated the relationships between gender, sexuality, and social conventions were in Victorian literature. The way Mina and Lucy are portrayed

shows how people are afraid of women's sexuality and agency. This supports the premise that women who show desire or develop independence are generally seen as dangerous threats to social stability. These ladies went against what was considered feminine in the Victorian era, showing how women who break the rules can change society (Creed, 2005). Stoker's depictions of the three vampire women add to the idea that Dracula is a deadly and lovely woman. They show how afraid Victorians were of women's sexual power and breaking the rules. When they come back in front of Van Helsing and Mina, frightening sexual details are employed to make it less obvious where attraction ends and dread begins. Van Helsing remembers,

> Then they started to appear until, if God has not taken away my reason, I saw it with my own eyes." When Jonathan saw those three women in the room, they would have kissed his throat. There they were in real life. I knew the round, swinging shapes, the hard, bright eyes, the white teeth, the rosy color, and the full lips. They smiled at poor Madam Mina all the time. When they laughed, it broke the stillness of the night. They crossed their arms, pointed to her, and said in those sweet, tingling tones, "Come, sister." Come here. Come! (Stoker, 1897, p.531).

This text makes it clear how unsettlingly strong these women are because of how they look and how sexual they are. They utilize desire and sisterhood as weapons to fight against patriarchal norms.

Mina is a liminal figure—she could be monstrous, but is ultimately saved. The bride's invitation for her to "join" them shows the threat of women stepping outside of patriarchal control into a monstrous, unrestrained existence. The fear surrounding such changes suggests that Victorian culture tried to control and repress female desires, which were often seen as dangerous. Snoddy's claim that Victorian culture tried to "hide female monsters in the Gothic closet" echoes the era's effort to restrain the messy realities of women's lives (2016, p. 34).

Ruiz Rodríguez's (2024) study of lesbian vampires shows how these transgressive figures were coded as monstrous, turning same-sex longing into an infection that preyed on unsuspecting virtue. In each tale, the vampire embodies the seductive promise of freedom while also summoning the nightmare of a woman who refuses to be contained. Together, these narratives map the era's deep-seated anxiety over expanding women's rights and the new autonomy their bodies appeared to claim.

In Bram Stoker's *Dracula*, the figure of the vampire becomes a compelling symbol for some of the era's most unsettling worries. When the female creatures openly express sexual longing, they step outside rigid gender rules, and their behaviour horrifies the other characters as well as many readers. This scandal underlines broader Victorian fears about women who refuse to be passive, since such women seem to undermine the ideal of the obedient, domesticated wife. Jonathan Harker's awkward meeting with the Count's brides illustrates that anxiety perfectly. With their sensual language and predatory gaze, the three sisters project an unchecked sexuality that threatens the social order and echoes Barbara Creed's argument about the monstrous feminine. In that sense, Dracula's vampire women both seduce and terrify, reminding the audience how powerfully deviation from feminine norms could disturb the stability of the Victorian home. Van Helsing's meeting with them is a scary event that stresses how creepy they are. He says, "There were the same three women in real life that Jonathan saw in the room when they were going to kiss his throat." I knew the round, swinging shapes, the hard, bright eyes, the white teeth, the rosy color, and the full lips. This vivid imagery brings out their predatory beauty, which is both beautiful and scary, showing a dangerous flipside of the idealized woman (Stoker, 1897, p. 531).

Mina’s struggle against her vampiric nature reflects the internal conflict many Victorian women faced: the desire for independence conflicting with societal restrictions. Lucy’s transformation into a vampire and her open expression of desire position her as a threat to the patriarchal order, further emphasizing the cultural fear surrounding sexually autonomous women. Lucy, described as once sweet and innocent, becomes "adamantine, heartless cruelty, and the purity to voluptuous wantonness" (Stoker, 1897, p. 305). This stark contrast illustrates how Victorian ideology framed female desire as inherently dangerous. Mina Harker’s character is essential to understanding the Victorian ideal of femininity and the fears surrounding female power. Initially, Mina embodies the traditional qualities of a Victorian

woman: she is delicate, caring, and devoted to her husband, Jonathan Harker. However, as *Dracula* unfolds, she undergoes a transformation that reflects deeper societal anxieties. Kostopoulos (2010) notes that what begins for Mina as a simple act of submission grows into a genuine battle for personal will. This change casts her not only as Dracula's prey but also, troublingly, as something like a would-be predator in her own right. Her mixed position exposes the era's conflicting views on female autonomy and the deep-seated dread unleashed when women claim control over their bodies. The shift becomes clear when, even while under his shadow, she insists, "Fear for me! Why fear for me? None safer in all the world from them than I am" (Stoker, 1897, p. 530). Her gradual likeness to a monster thus reads as sharp satire on the narrow boxes Victorian culture forced on women. Starre (2020) strengthens this reading by arguing that the monstrous body itself can symbolize a refusal to bow to smothering conventions. Taken together, Mina's struggle shows how staking a claim to sexuality can rattle old hierarchies and briefly unseat patriarchal power. Her dual role, caught between victimhood and possible menace, lays bare the period's fears of women who dared to step outside approved scripts. Mina's unsettling laugh conveys her position between humanity and monstrosity, a threshold that disturbs both the people in the story and the audience reading it: She sat calm, and smiled at me. Whereat she laughed, a laugh low and unreal (Stoker, 1897, p. 432).

The novel also shows how worried people are about women who don't fit in. When Dracula sets his sights on Mina, she becomes a walking symbol of the cultural fear that female desire can slip free of male control. His bite and the change that follows mean more than an altered body; they point to the chilling possibility of a woman claiming power on her terms. The era's dread of liberated sexuality pulses through every page as characters-and, in turn, the reader-must face where that kind of yearning might lead and the disorder they believe it could unleash.

Scholars agree that Mina's painful change forces her to rethink her moral standing. After her change, she is no longer a passive victim; instead, she is a reflection of the very horror that polite society fears. That twist shows how vulnerable a woman's position was in a world run by men. Culture rewarded the angel who never strayed, but it showed no mercy to any woman who was brave enough to follow her hunger. Even as Mina changes, her path stays within the narrow cage built by a society that is still too afraid to accept true female strength.

Lucy's decline from spirited heiress to vampire sketches a deeper tension between feminine independence and the fear of lost control. At first, she radiates health, beauty, and flirtatious energy, but her mark from the grave erases that persona in a heartbeat. Posadas' 2020 reading frames the change as more than personal ruin; it uncovers a Victorian dread that untamed female desire could invade and desecrate the sacred domestic sphere. Such anxiety makes sense because the era enforced narrow rules dictating how women should think, feel, and express their appetite, especially sexual appetite. Lucy's embrace of her vampiric identity reflects these anxieties, revealing how powerful women were seen as a threat to traditional family structures. This fear is captured in her predatory actions: Stoker builds tension and horror slowly through the mysterious figure of the "bloofer lady." This is what the kids call Lucy, the vampire who preys on them. It's implied that she changed and became a predator by the victims' innocent but scary stories: "In all these cases the children were too young to give any properly understandable account of themselves, but the consensus of their excuses is that they had been with a 'bloofer lady'" (Stoker, 1897, p. 225). This creepy euphemism, which is used by kids, adds to the unsettling contrast between Lucy's seemingly angelic femininity and her new, monsterlike identity. It also brings to mind Victorian worries about how innocence can be corrupted and the secret danger of female sexuality.

Conclusion

This study used a theoretical approach to look at the complicated ways that gender, sexuality, and monstrosity interact. It focused on the idea of the "monstrous-feminine," which was made famous by researchers like Barbara Creed. The feminist, psychoanalytic, and horror studies points of view have all

been used to show that the female vampires in *Dracula* are not just bad supernatural beings, but also Victorian culture's worries about how the so-called "New Woman" would change traditional gender roles and make women more sexually independent.

Characters like Lucy Westenra and the three vampire women show these fears very clearly. Lucy's change from a Victorian image of a sweet, passive woman into a sexually aggressive predator shows how society fears women's sexuality when it is not controlled by men. The three vampire women, on the other hand, are examples of the femme castratrice. They have sensual, voluptuous bodies and act like they are hungry. They show a kind of femininity that is neither nurturing nor submissive, but both dangerous and attractive. These pictures show that the monster-feminine framework is still useful because they use breaking gender and sexual rules to create horror.

This theoretical lens has also helped us understand the novel's more complicated ideological goals. *Dracula* is not just a story about vampires; it is also a way to keep the patriarchal order by punishing bad women in a symbolic way. Stoker's female vampires are scary not only because they are magical, but also because they break Victorian society's rules about morality, sex, and motherhood.

The theoretical background is important because it makes the textual analysis that follows more detailed. It shows how Stoker uses different writing styles, such as setting, dialogue, physical description, and narrative voice, to show, limit, or question the fears that come with transgressive femininity. So, the conclusions we reached in this theoretical discussion are not the end, but rather a way to get to a closer reading of the main text. This makes the connection between the theoretical background and the literary analysis even stronger.

Recommendations

Based on what this study found, future research on *Dracula* and how gender roles are shown in Gothic fiction might benefit from looking at more than one genre or area of study. This study has mostly looked at the monster-female figure in *Dracula*, especially in characters like Lucy Westenra and the vampire brides. However, reading more about similar themes in other Gothic works can help us get a better sense of how monsters and women interact in the genre as a whole.

One very interesting thing to do is to compare *Dracula* to other classic Gothic works that deal with monsters and gender. For example, Frankenstein by Mary Shelley and The Picture of Dorian Gray by Oscar Wilde both show how power, embodiment, and moral violation can look very different and very complicated. When read with *Dracula*, these texts may show that ideas of the monster aren't just limited to female characters, but are part of larger conversations about being different, being beautiful, and social control. Comparing can also show how worries about gender and sexuality are expressed in various ways, based on the author's point of view, the period, and the way they tell the story.

In the future, researchers could also look more closely at the character of Mina Harker, whose character stands between Victorian ideas of the perfect home and new ideas about women's independence. There is still a lot of room for a more feminist reading of Mina's character, even though this study has recognized that she is both a traditional female figure and someone smart, tough, and emotionally strong. A study like this could look into how Mina deals with male standards, especially when her knowledge and logic go against what men say is right. Also, looking at how Mina has been portrayed in different versions of *Dracula* (on film, TV, and stage) could help us understand how female characters have changed over time in Gothic media and how these changes reflect how society views women and power.

The monstrous-feminine theory could also be useful for future research when it comes to modern horror stories, especially those that continue to reflect and reinforce patriarchal fears about women's

sexuality and agency. Today's horror books often use and change old ideas about the monster woman, so Barbara Creed's work is still very useful for studying them. Looking into how modern horror movies and books, like Jennifer's Body, Hereditary, or The Witch, use monster-feminine tropes could show how these stories both challenge and support old ideas about gender roles. In addition, these modern examples may also offer new ways to fight back, using the monstrous feminine as a sign of strength instead of weakness. Finally, methods that combine visual culture, performance studies, and psychoanalysis could help us learn more about how monstrosity is created and communicated across various platforms. When Gothic fiction is turned into a movie or TV show, it often reinforces or breaks the gender roles set up in the book. Looking into how sound, costume, and performance change the way characters like Lucy and Mina are portrayed in adaptations of *Dracula* could help future studies by showing how gendered horror is shown and felt on screen. This study lays the groundwork for a bigger look into the monster-feminine in Gothic writing and horror culture. By looking at more than just *Dracula*, future studies can keep asking questions about the long-lasting connection between gender, power, and monsters in both old and new forms.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The article is a single-author study. All aspects of the study were completed under the sole authorship and supervision of the researcher.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest regarding the preparation or publication of this manuscript.

3. Ethics Report: This study did not involve human or animal subjects, and therefore, ethics committee approval was not required.

4. Research Model: This manuscript is a research article. The study employs a qualitative research model, utilizing literary analysis as the primary method. The research focuses on textual examination and interpretation of gender and power dynamics in *Dracula* by Bram Stoker, informed by socio-cultural and feminist theoretical perspectives. This approach was selected to explore the interplay of Gothic tropes and Victorian societal norms in-depth.

5. Disclosure: This research is an independent scholarly project and is not part of any larger thesis, grant, or externally funded initiative.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Bram Stoker'ın *Dracula*'sı (1897), yalnızca ürpertici anlatımıyla değil, aynı zamanda Viktorya dönemine ait kültürel kaygılarla olan etkileşimi nedeniyle de uzun süredir gotik ve korku çalışmaları alanında merkezi bir metin olmuştur. Akademisyenler romanı psikanaliz (Freud, 1919/2003), Marksizm (Moretti, 1983) ve postkolonyalizm (Arata, 1990) gibi çeşitli kuramsal çerçevelerle ele almışlardır. Ancak, romanın toplumsal cinsiyet rolleri, cinsellik ve iktidar meselelerine sürekli olarak eğilmesi nedeniyle feminist yorumlar özellikle büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma, Barbara Creed'in *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)*, (1993) kavramsal çerçevesini kullanarak *Dracula*'nın kadınsı monstrositeyi (canavarsılığı) nasıl inşa ettiğini incelemekte ve bu süreçte Viktorya dönemi kadın cinselliği ve özneleşmesi hakkındaki kaygıları nasıl yansıttığını ve pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. Creed'in kuramına odaklanan bu makale, önceki eleştirilerde öne sürülen kuramsal netlik ve organizasyon eksikliklerine yanıt olarak, daha açık ve yapılandırılmış bir feminist okuma sunmayı amaçlamaktadır.

Creed'in *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)*teorisi, geleneksel korku eleştirisini sorgulayarak kadınsı canavarlara ait öğelerin farklı sembolik mekanizmalar aracılığıyla işlediğini öne sürmektedir. Korku edebiyatı üzerine yapılan geleneksel analizler çoğunlukla erkek canavarlar ve erkek korkularına odaklanırken, Creed kadın canavarların özgün biçimlerini ele alır (Smith, 2016). Özellikle üreme ve cinsellikle bağlantılı olarak ataerkil toplumun kadın gücünden duyduğu korkuları somutlaştıran çeşitli korku figürlerini tanımlar—örneğin, "canavar anne" ve "hadım eden kadın" gibi. *Dracula*'da bu figürler en belirgin şekilde kadın vampirlerin tasvirinde ortaya çıkar. Bu karakterler, Viktorya dönemi kadınlık ideali olan iffetli ve itaatkâr kadının tam zıddı olarak aşırı cinselleştirilmiş ve avcı ruhlu olarak resmedilirler (Craft, 1984). Özellikle Lucy Westenra'nın bir vampire dönüşümü ve ardından öldürülmesi, bu kaygıların doruk noktasını temsil eder. Lucy, önce arzu edilen ama edilgen bir figürken, daha sonra aktif ve cinselleştirilmiş bir tehdide dönüşür ve bu tehdit şiddet yoluyla bastırılmalıdır (Auerbach, 1995). Benzer şekilde, Dracula'nın gelinleri de hem korkutucu hem de baştan çıkarıcı olarak betimlenerek kadın cinselliği ile kadın canavarlara ait öğelerin arasındaki bağın altını çizer.

Bu makale, *Dracula* üzerine yapılan feminist yorumları geliştirirken önceki akademik eleştirilere de yanıt vermektedir. Feminist okumaların sıklıkla birden fazla kuramsal perspektifi aynı anda ele alarak dağınık analizlere yol açtığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Halberstam, 1995). Bu çalışmada, analizin merkezine Creed'in (1993) *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* teorisi alınarak, kadın canavarlara ait öğelerin *Dracula* romanında nasıl inşa ve temsil edildiği üzerine daha kesin ve hedefe yönelik bir inceleme yapılmaktadır. Cinsiyet ve güç dinamiklerini genel feminist teoriler üzerinden ele almak yerine, odak noktası özellikle kadın canavarlığının nasıl kurgulandığı ve gotik anlatı içinde nasıl kontrol altına alındığı üzerinedir.

Ayrıca, bu çalışma akademik netliği ve titizliği artırmak adına temel kavramlara dair yaklaşımını da gözden geçirmiştir. Creed'in (1993) "canavar anne" ve "hadım eden kadın" gibi yerleşik feminist kavramlara odaklanarak kuramsal netliği sağlamaktadır. Bu yaklaşım, kavramsal kesinliği artırırken argümanın sağlamlığını da güçlendirmektedir. Özellikle, romandan yapılan alıntıların izole bir şekilde sunulması yerine analizle doğrudan bütünleştirilmesi sağlanmış, böylece daha akıcı ve tutarlı bir argüman oluşturulmuştur. *Dracula*'nın *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* çerçevesinde ele alınması, feminist gotik çalışmalar ve korku kuramları alanındaki tartışmalara katkı sağlamaktadır. Romanın, kadın cinselliğine dair ataerkil kaygıları hem pekiştiren hem de altüst eden yönlerini ortaya koyarak, korku edebiyatının tarihsel olarak toplumsal cinsiyet ve iktidar korkularıyla nasıl ilişkilendiğini gözler önüne sermektedir (Hurley, 1996).

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Bram Stoker'ın *Dracula* (1897) romanını Barbara Creed'in *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* (1993) kuramı çerçevesinde inceleyerek, eserin kadın canavarlara ait öğelerin Viktorya dönemine ait cinsellik ve özneleşme kaygılarıyla nasıl ilişkilendirerek inşa edildiğini analiz etmektir. Creed'in "canavar anne" (*monstrous mother*) ve *femme castratrice* (hadım eden kadın) kavramlarına odaklanarak, *Dracula*'daki kadın vampirlerin (Lucy Westenra ve Dracula'nın Gelinleri) kadın cinsel sınır aşımına ve üreme özerkliğine dair ataerkil korkuların somutlaşmış hâlleri olarak nasıl işlev gördüklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Feminist gotik araştırmalarında dile getirilen temel eleştirilere de yanıt vermeyi hedefleyerek açık ve yapılandırılmış bir kuramsal çerçeve sunar. Birden fazla feminist teorinin aynı anda uygulanmasının parçalı analizlere yol açabileceği göz önünde bulundurularak, yalnızca *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* üzerine yoğunlaşarak *Dracula*'nın tutarlı ve hedefe yönelik bir okumasını sunmaktadır. Böylelikle, Stoker'ın kadın canavarlara ait öğelerin tasvirinin ataerkil toplumsal cinsiyet ideolojilerini hem pekiştirdiği hem de altüst ettiği açıklığa kavuşturulmaktadır. Ayrıca, bu çalışma *Dracula*'yı, kadın bedenini hem arzu hem de korku kaynağı olarak inşa eden korku gelenekleri içinde konumlandırarak feminist korku ve gotik çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Kavramsal netliği güçlendirerek ve metin analizini kuramsal tartışmayla bütünleştirerek, *Dracula*'nın toplumsal cinsiyet ve korku çalışmaları alanındaki kalıcı önemini vurgulamaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, Bram Stoker'ın *Dracula* adlı eserini nitel bir yöntemle incelemektedir. Çalışma, metin analizi yaklaşımı kullanarak, eserin temaları, karakterleri ve toplumsal bağlamı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öncelikle, Viktorya dönemi toplumsal normları ve cinsiyet rolleri bağlamında eser içindeki gotik unsurlar değerlendirilmiştir. Mina Harker ve Lucy Westenra gibi ana karakterlerin analizinde feminist edebiyat teorileri kullanılarak, kadınlık temsillerinin normatif cinsiyet rollerine meydan okuma biçimleri incelenmiştir. Eserin analizinde ayrıca çağdaş kültürel teorilerden yararlanılarak, *Dracula*'nın ataerkil kontrol, toplumsal değişim ve modernite eleştirisini nasıl sunduğu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, eserin sadece korku türü içerisindeki bir metin olmaktan öte, cinsiyet, güç ve toplumsal yapı üzerine derin bir söylem sunduğu savunulmaktadır. Araştırma, eseri tarihsel ve kültürel bağlamda ele alarak, Viktorya dönemi toplumsal kaygılarının ve bu kaygıların edebiyata yansımalarının analizini kapsamaktadır.

***Canavarlaşmış Dişilik*: Edebiyatta Kadın Karakterlerin Yeniden Tanımlanması**

Barbara Creed'in teorisi, edebiyattaki kadın karakterleri anlamak için benzersiz bir çerçeve sunar. 1993'te yayımladığı eserinde Creed, kadınlar korkutucu veya canavarca olarak tasvir edildiğinde, geleneksel cinsiyet rollerine ve toplumsal beklentilere meydan okuduklarını öne sürer. Bu kavram önemlidir çünkü kadın karakterlerin genellikle olumsuz veya tehdit edici olarak görülen özellikleri nasıl bünyelerinde barındırdıklarını ve bu karakterlerin ardında yatan toplumsal kaygıları ortaya çıkarır. Creed, bu canavar kadınların yalnızca kötü karakterler ya da olumsuz figürler olmadığını, aksine, toplumsal korkuların ve kadın gücüne dair endişelerin bir yansıması olduğunu savunur.

Peters (1994), kadınsı canavarlığın tanınmasının kadın karakterleri daha derinlemesine anlamak için gerekli olduğunu vurgular. Kadınları yalnızca arketipler veya doğrudan kadınlığın temsilleri olarak görmek yerine, onların canavarsı yönlerini kabul etmek, kimliklerini daha incelikli bir şekilde keşfetmeyi sağlar. Örneğin, Medusa veya West'in kötü cadısı gibi karakterler *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* merceğinden incelenebilir ve okuyucuların onların mücadelelerini, arzularını

ve korkularını keşfetmelerine olanak tanır. Bu yaklaşım, kadınları genellikle sınırlayıcı rollerle çerçeveleyen geleneksel anlatıları sorgulamaya teşvik eder.

Creed'in teorisinin önemi, zamanla kadın karakterlerin nasıl tasvir edildiğini yeniden şekillendirme gücünde yatmaktadır. Tarihsel olarak, edebiyat ve sinemadaki kadın karakterler genellikle itaatkâr ve edilgen olarak tasvir edilmiştir. Ancak Creed ve Chare (2020) tarafından vurgulandığı gibi, bu karakterlerin temsillerinde bir değişim yaşanmıştır. Modern anlatılar, giderek daha fazla, kadın karakterlerin canavarsı özelliklerini benimsediğini ve geleneksel kadın rollerini altüst edecek şekilde güç kazandıklarını göstermektedir. Bu değişim, kadınların daha karmaşık ve bağımsız bir şekilde temsil edilmesini savunan daha geniş kültürel hareketleri yansıtmaktadır. Creed (1993), "kadın kastrasyon yapan olarak, *monstrous-feminine* (canavar dişil) kavramının en önemli yüzünü oluşturur" (s. 27) der. Bu fikir, *Dracula*'da merkezi bir yer tutar; özellikle Lucy Westenra ve Dracula'nın gelinleri, kastrasyon tehdidi oluşturan kadın cinselliğini somutlaştırır. Bir zamanlar Viktorya dönemi kadınlığının idealini temsil eden Lucy, aşırı cinselleştirilmiş bir avcıya dönüşerek geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını bozar. Bu dönüşüm, romanın erkek kahramanları tarafından, özellikle Van Helsing önderliğindeki erkekler tarafından, şiddetle bastırılır. Onlar, Lucy'yi bir kazık saplayarak "sembolik olarak restore ederler." Stoker, Lucy'nin kazıkla öldürülmesini, Arthur'un kazığı "daha derine ve derine" ittiğini ve Lucy'nin "korkunç bir çığlık" attıktan sonra sonunda hareketsiz kaldığını betimler (Stoker, 1897, s. 230). Bu sahne, Lucy'nin yeni kazandığı özerkliğini yok etmeyi amaçlayan cinsel şiddet olarak okunabilir. Creed'in (1993) korku türünün, canavar kadın figürünü ataerkil düzen için bir tehdit olarak inşa ettiği ve onu ya kontrol altına almayı ya da yok etmeyi gerekli gördüğü yönündeki savını destekler (s. 28).

Creed (1993) ayrıca *monstrous womb* (canavar rahim) kavramını ele alır ve "kadınların üreme işlevlerinin korkunun kaynağı olarak tasvir edildiğini" belirtir (s. 47). *Dracula*'da bu, Lucy'nin yozlaşmış anneliğinde açıkça görülür—artık çocukları beslemez, aksine onlarla avlanır. Van Helsing ve arkadaşları, onu bir mezarlıkta bir çocuğu kandırırken bulduğunda, "bloofer lady" (güzel ama tehlikeli kadın) olarak tanımlanır ve masumiyeti çalan biri olarak tasvir edilir, böylece beklenen annelik rolünü tersine çevirir (Stoker, 1897, s. 224). Bu, Creed'in (1993) *The Brood* (1979) adlı korku filmi hakkındaki analizine bağlanır; filmde anne figürü, başkalarına saldıran canavar yavrular üretir (s. 49). Her iki anlatı da, kadınlar kendilerine biçilen üreme rollerinden saptığında besleyici figürler olmaktan çıkıp korku kaynağına dönüştüklerini öne sürer.

Creed (1993), aynı zamanda *archaic mother* (arkaik anne) kavramını inceler; bu, hem yaşamı hem ölümü temsil eden ve ataerkil yapıları derinden sarsan ilkel bir figürdür (s. 77). Bu konsept, Dracula'nın şatosunun karanlık, mağaramsı mekânında yankı bulur—burada vampir gelinler yaşar. Şato, Creed'in betimlediği gibi, mahzenler ve gölgeli rahim benzeri mekânlar gibi *monstrous-feminine*'in bir alanı olarak işlev görür ve yaşam ile ölüm arasındaki sınırları belirsizleştirir. Gelinlerin Jonathan Harker'ı baştan çıkarmaya ve tüketmeye çalışması, dişil fazlalık korkusunu gösterir—bu kadınlar hem cinsel açıdan cezbedici hem de öldürücüdür. Onların "şehvetli dudakları" ve "keskin beyaz dişleri" (Stoker, 1897, s. 51), Creed'in (1993) erkeklerin cinsel savunmasızlık korkusuyla ilişkilendirdiği *vagina dentata* (dişli vajina) mitini sembolize eder (s. 107). Bu paralellik, korku türündeki kadın cinselliğinin genellikle hem arzu hem de yıkımla ilişkilendirildiği fikrini pekiştirir.

Buna ek olarak, Creed (1993), vampirizmin regl metaforu olarak işlev gördüğünü, çünkü "kadın üreme işlevlerine, özellikle kan akışına duyulan korkuyu simgelediğini" savunur (s. 87). Lucy'nin dönüşümü ve ardından gelen kan susuzluğu, bu yorumla örtüşerek Viktorya dönemi toplumunun kadın beden süreçlerini canavarca gördüğünü vurgular. Regl kanına duyulan korku, Kristeva'nın (1982) *abjection* (iğrenme) teorisiyle uyumludur; bu teoriye göre kadın bedeni kirli ve toplumsal düzen için tehdit edici olarak kabul edilir (s. 4). Vampirizm ve regl arasındaki bu bağlantı, *Dracula*'nın kadın cinselliğini kontrol edilmesi gereken bir şey olarak sunduğu argümanını daha da güçlendirir.

Roman ayrıca, kadın cinsel gücüne duyulan korkuyu somutlaştıran *femme castratrice* (kastratris kadın) figürüyle de ilgilenir. Dracula'nın gelinleri, Jonathan Harker'ı baştan çıkarıp onun kanını emmeye çalışır, bu da tipik erkek avcı/kadın kurban dinamiğinin tersine çevrilmesidir. Harker, onların saldırısını hem zevk hem de dehşet verici bir deneyim olarak tanımlar; hem onlara çekildiğini hem de onlardan tiksindiğini hisseder (Stoker, 1897, s. 52). Bu sahne, Creed'in (1993) "kadın canavarlığı genellikle ezici ve tüketici bir cinsellik olarak sunulur" iddiasıyla doğrudan paralellik gösterir (s. 96). Gelinler, erkek korumasına ihtiyaç duymaz; aksine, erkekler üzerinde güç sahibi olurlar ve onları korkunun nesnelerine dönüştürürler.

Buna karşın, Mina Harker sonunda *monstrous-feminine* kaderinden kurtulur; Viktorya dönemi eş ve anne rolüne geri dönmesine izin verilir. Geçici olarak Dracula'nın etkisiyle "lekelenmiş" olsa da—kan değiş tokuşu onun zorla cinsel ihlale uğradığını ima eder—sonunda erkek karakterlerin müdahalesiyle "kurtarılır" (Stoker, 1897, s. 400). Bu durum, Creed'in (1993) ataerkil korku anlatısının "düzene meydan okuyan kadın figürlerini disipline etme" gereksinimini tanımladığı kavramı yansıtır; böylece hikâyenin sonunda doğru toplumsal cinsiyet rolleri yeniden tesis edilir (s. 115).

Örneğin, çağdaş edebiyat ve sinema, kadın karakterlerin karanlık yönlerini keşfetmesine veya toplumsal normlara meydan okumasına giderek daha fazla yer vermektedir. Daha önce bastırılmış olabilecek bu canavarsı yönleri kucaklayan kadın karakterler, Margaret Atwood ve Angela Carter gibi yazarların eserlerinde görülebilir. Bu karakterler, karmaşık motivasyonları, duyguları ve ahlaki belirsizlikleri ile hikâyelerini zenginleştirirken, aynı zamanda modern toplumun gerilimlerini yansıtır ve okuyucuları toplumsal cinsiyet ve güç meseleleri üzerine eleştirel düşünmeye teşvik eder.

Özetle, kadın karakterlerin canavarsı ve karmaşık biçimde tasvir edilmesi, edebiyat ve sinemaya dair yeni bir değerlendirme yapılmasını gerektirir. Bu bakış açısı, kadınların hem besleyici hem yıkıcı, hem kırılgan hem güçlü olabileceğini kabul eder. Creed'in bakış açısı, okuyuculara kadın karakterlerin evrimini analiz etme fırsatı sunar ve canavarlık ile bireysel iradenin bir arada var olabileceğini gösterir. Bu temsillerin sürekli olarak incelenmesi, anlatıların toplumsal değişimlere nasıl yanıt verdiğine dair içgörüler sunarak edebiyatta kadın kimliğine ilişkin tartışmaları zenginleştirir. Bu şekilde bir analiz, kadın karakterleri anlamak açısından kritik öneme sahiptir; çünkü bu figürlerin basit arketiplerden ibaret olmadığını, daha derin bir karmaşıklığı temsil ettiklerini gösterir. Örneğin, Santos (2022), 19. yüzyıl romanlarındaki kadın karakterleri inceleyerek, kadınların geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuduklarında genellikle "canavar" olarak etiketlendiklerini belirtir. *The Yellow Wallpaper* (Gilman, 1892) adlı eserdeki delirmiş kadın ya da *Macbeth*'teki (Shakespeare, 1606) Lady Macbeth gibi karakterler, hırs veya delilik sergiledikleri için canavarsı görülmüştür. Bu hikâyeler, kadınların artan bağımsızlığına ve bunun ataerkil yapıya oluşturduğu tehdide dair toplumsal korkuları yansıtır. Başlangıçta korku ve tiksintiyle karşılanan bu karakterler, günümüz okurları tarafından daha incelikli yönleriyle değerlendirilmektedir. Örneğin, klasik hikâyelerin modern uyarlamalarında, kadın karakterler giderek daha karmaşık hale gelmiştir. Artık yalnızca kaosun temsilcileri değil, çok yönlü kimliklere sahip bireyler olarak ele alınmaktadırlar. Bu değişim, toplumun cinsiyet ve güç algısının nasıl evrildiğini ve kadın karakterlerin anlatı içindeki karmaşıklığının nasıl arttığını göstermektedir (Chare, 2019).

Kaplan (2019), edebiyatta canavarsı özelliklere sahip kadınların temsillerinin daha geniş etkilerini ele alır. Bu temsiller, genellikle toplumun kadınlık ve güçlenme konusundaki endişelerini yansıtır. Örneğin, Medusa yalnızca bir canavar değildir; aynı zamanda kadın gücüne yönelik korkunun ve yanlış anlamanın bir sembolüdür. Çağdaş anlatımlarda Medusa, genellikle bir mağdur olarak ele alınır ve onu şeytanlaştıran geleneksel anlatıya meydan okur. Kaplan, toplumsal korkuların bir korku hikâyesini nasıl empati ve anlayış öyküsüne dönüştürebileceğini vurgular. Bu kavramı anlayarak, okuyucular edebiyatta kadın karakterlerin temsil ettiği güç ve tehdit kavramlarını yeniden yapılandırabilir. Bu karakterler, pasif kadınlık stereotipini sorgulamakta ve kadınların toplum içindeki rollerine yönelik değişen yaklaşımları yansıtmaktadır. Kadın karakterlerin canavarsı yönleri, toplumun kadınların arzularına ve öfkelerine

nasıl tepki verdiğini yorumlamaktadır. Bu yeniden yorumlama, canavarlık ile kırılganlık arasındaki karmaşık etkileşimi vurgulayarak, daha dinamik ve ilişkilendirilebilir kadın temsilleri yaratmaktadır.

Bu örnekler, kadın karakterleri bu mercekten incelemenin, kadınların toplumsal beklentiler içindeki konumlarına dair değerli içgörüler sunduğunu göstermektedir. Bu karakterler, zamanlarının hem korkularını hem de umutlarını yansıtan aynalar gibi işlev görürler. Çağdaş analizler, bu figürlerin edebiyat tarihindeki kadınlık anlayışını nasıl şekillendirdiğini yeniden değerlendirerek, kadın karakterlerin karmaşıklıklarını daha derinlemesine incelemeye teşvik etmektedir.

Barbara Creed'in kavramı, özellikle 21. yüzyıl anlatıları bağlamında, kadın karakterleri incelemek için kritik bir mercek olmaya devam etmektedir. Günümüz edebiyatı, toplumsal değişimler ve gelişen feminist söylemlerle daha fazla ilgilendiği için bu perspektif büyük önem taşımaktadır. Howell ve Baker (2022), görsel medyanın kadın temsillerini nasıl yeniden şekillendirdiğini, bu karakterlere daha fazla karmaşıklık ve çelişki katmanları eklediğini vurgulamaktadır. Bu dönüşüm, "The Monstrous-Feminine" kavramının yalnızca geleneksel korku türleriyle sınırlı olmadığını, farklı anlatı biçimlerine de yayıldığını göstermektedir. Kadın karakterlerin evriminin incelenmeye devam edilmesi, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına karşı verilen mücadelenin edebiyattaki yansımalarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu araştırma, yalnızca karakter gelişimini derinleştirmekle kalmaz, aynı zamanda kadınların anlatılardaki rollerini tanımlayan ve sınırlayan cinsiyet stereotiplerine karşı süregelen mücadeleyi de gözler önüne serer.

Dracula'da Kadınsı Canavarlık ve Viktorya Dönemi Kaygıları: Monstrous-Feminine Perspektifinden Bir İnceleme

Viktorya toplumu, kadınların cinselliği ve bağımsızlığı konusunda derin endişeler taşımaktaydı. Barbara Creed'in (1993) *The Monstrous Feminine* (Canavarsı Kadınsılık) teorisi, Mina ve Lucy gibi kadın karakterlerin hem hayranlık hem de korku uyandırmasını anlamamıza yardımcı olur. Bu kadınlar, Viktorya döneminin geleneksel kadınlık anlayışına meydan okuyarak, toplumsal normların kadın figürler tarafından nasıl sarsılabileceğini gösterirler (Creed, 2005).

Mina Harker, saf ve erdemli biri olarak tasvir edilerek ideal Viktorya kadını temsil ederken, Lucy Westenra'nın bir vampire dönüşümü, kadın arzusu ile ilgili daha karanlık korkuları ortaya çıkarır. Lucy'nin dönüşümü, cinsel açıdan özgür kadınların toplum tarafından nasıl canavar olarak görüldüğünü gösterir. Bu tür dönüşümler etrafındaki korkular, Viktorya kültürünün kadın arzularını kontrol etmeye ve bastırmaya çalıştığını düşündürmektedir. Bu bastırma, Snoddy'nin (2016) Viktorya toplumunun kadın canavarları Gotik dolabın içine saklamaya çalıştığı yönündeki iddiasıyla paralellik gösterir ve kadın kimliğinin karmaşıklığını dizginleme mücadelesini simgeler.

Buna ek olarak, Ruiz Rodríguez'in (2024) Gotik edebiyatta lezbiyen vampirler üzerine yaptığı çalışma, bu tartışmaya başka bir katman ekleyerek, heteroseksüel normlardan sapmış kadın cinselliğinin genellikle canavarsı olarak tasvir edildiğini vurgular. Bu bağlamda vampirler yalnızca cinsel özgürlüğü değil, aynı zamanda kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olan kadınlara duyulan korkuyu da temsil eder. Bu ikili anlam, Gotik edebiyatın kadın hakları ve cinsel özerklik ile ilgili toplumsal kaygıları nasıl yansıttığını göstermektedir. *Dracula*'daki vampir tasviri, bu korkuları keşfetmek için güçlü bir metafor görevi görür. Vampir kadınlar cinsel arzularını dile getirdikçe, toplumsal beklentileri aşarak hem romanın karakterlerinde hem de okuyucularda korku uyandırır. Bu tepki, kontrolsüz kadın cinselliğinin Viktorya toplumunun idealize ettiği itaatkâr kadın anlayışına nasıl tehdit oluşturduğunu gözler önüne serer. Creed (2005), *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* kavramının toplumsal normların sınırlarında işlediğini ve bunun özellikle *Dracula* bağlamında geçerli olduğunu belirtir. Mina ve Lucy, kadınlığın iki zıt uç noktasını temsil eder. Mina'nın vampir doğasına karşı verdiği mücadele, Viktorya dönemindeki birçok kadının yaşadığı bağımsızlık arzusu ile toplumsal kısıtlamalar arasındaki içsel çatışmayı yansıtır.

Lucy'nin bir vampire dönüşmesi ve arzularını açıkça ifade etmesi, onu ataerkil düzen için bir tehdit haline getirir ve cinsel olarak özgür kadınlara duyulan kültürel korkuyu pekiştirir. "Lucy Westenra, ama nasıl da değişmiş. Tatlılığı, elmas sertliğinde, vicdansız bir gaddarlığa dönüşmüştü ve saflığı, şehvet dolu bir azgınlığa." (Stoker, 1897, s. 305). Lucy, Viktorya kadınlığının bir sembolüyken, vampir olduktan sonra aşırı cinselleştirilmiş, canavarsı bir figüre dönüşür. Onun "şehvet dolu azgınlığı," Creed'in "canavar anne" (monstrous mother) ve femme castratrice (hadım eden kadın) kavramlarıyla örtüşür; çünkü Lucy, doğaüstü cinsel saldırganlığıyla ataerkil normları tehdit etmektedir. "Lucy'nin yüzüne düşen yoğun ışık sayesinde, dudaklarının taze kanla kızardığını ve çenesine süzülen kanın ölüm elbisesinin saflığını lekelediğini görebiliyorduk." (Stoker, 1897, s. 306). Lucy'nin vampir dönüşümü, Viktorya dönemi annelik idealini tersine çevirir; çocukları beslemek yerine onlarla avlanır. Bu, Creed'in "canavar anne" figürüyle uyumludur; yani geleneksel anneliği bozan ve tehdit eden bir figür olarak konumlandırılır. Bu bakış açısıyla roman, Viktorya edebiyatında toplumsal cinsiyet, cinsellik ve toplumsal normlar arasındaki karmaşık etkileşimleri ortaya koyar. Kadınların özerkliği ve cinselliğiyle ilgili korkular, Mina ve Lucy'nin tasvirlerinde kendini gösterir ve kadınların arzu veya bağımsızlık ifade ettiklerinde, sıklıkla toplumsal istikrara yönelik tehditler olarak sunuldukları fikrini güçlendirir. Mina da Lucy gibi insan üstü güçleri olan, güçlü ve bağımsız bir karakter olarak tasvir edilmiştir.

> Sonra onlar, eğer Tanrı aklımı elimden almamışsa, gözlerimle gördüğüm şekliyle belirginleşmeye başladılar. Karşımda, Jonathan'ın odada gördüğü ve boğazını öpmek isteyen aynı üç kadın vardı. Sallanan yuvarlak vücutları, parlak sert gözleri, beyaz dişleri, kızıl renkleri ve şehvet dolu dudakları tanıyordum. Yoksul Madam Mina'ya gülümsemeye devam ettiler. Ve gece sessizliğinde yankılanan kahkahalarıyla kollarını birbirine doladılar ve ona doğru işaret ederek o tatlı, tüyler ürpertici sesleriyle şöyle dediler: 'Gel, kız kardeş. Bize katıl. Gel! (Stoker, 1897, s. 531).

Mina, potansiyel olarak canavar olabilecek ama sonunda kurtarılan bir figür olarak konumlandırılır. Gelinlerin Mina'yı kendilerine katılmaya çağırmaları, kadınların ataerkil kontrolün ötesine geçerek canavarsı, dizginlenmemiş bir varoluşa adım atma tehdidini temsil eder.

Ruiz Rodríguez'in (2024) Gotik edebiyatta lezbiyen vampirler üzerine yaptığı çalışma, heteroseksüel normlardan sapmış kadın cinselliğinin genellikle canavarsı olarak tasvir edildiğini vurgular. Vampirler, cinsel özgürlüğü ve kadınların kendi bedenleri üzerinde hak sahibi olmalarına yönelik korkuyu temsil eder. Vampirlik kavramı, kadın arzularının Viktorya toplumu için nasıl bir tehdit oluşturduğunu anlatan güçlü bir metafor olarak işlev görür. Özellikle Jonathan Harker'ın Dracula'nın gelinleriyle yaşadığı karşılaşma, dizginlenmemiş kadın cinselliğine duyulan korkuyu gözler önüne serer.

"Karşımda, Jonathan'ın odada gördüğü ve boğazını öpmek isteyen aynı üç kadın vardı. Sallanan yuvarlak vücutları, parlak sert gözleri, beyaz dişleri, kızıl renkleri ve şehvet dolu dudakları tanıyordum" (Stoker, 1897, s. 531). Lucy'nin vampirleşmesi ve arzularını açıkça ifade etmesi, onu ataerkil düzen için bir tehdit haline getirir ve bu, cinsel olarak özgür kadınlara duyulan kültürel korkuyu vurgular. Mina Harker, Viktorya ideal kadınlığını ve kadın gücüne yönelik korkuları anlamak açısından kritik bir karakterdir. Başlangıçta, hassas, şefkatli ve kocasına bağlı bir Viktorya kadını olarak tasvir edilir. Ancak hikaye ilerledikçe, onun geçirdiği dönüşüm, Viktorya toplumunun kadın özerkliği konusundaki derin kaygılarını yansıtır. Starre (2020), canavar bedenin baskıcı toplumsal normlara karşı güçlü bir direniş sembolü haline geldiğini öne sürer. Mina'nın mücadelesi, kadınların cinselliklerini ifade ettiklerinde toplumsal güç dengelerini nasıl bozabileceğini göstermektedir.

Roman, Viktorya toplumunun beklentilerine meydan okuyan kadınlara dair geniş çaplı endişeleri de gözler önüne serer. Mina, Dracula'nın etkisi altına girdiğinde, Viktorya erkek egemenliğinden kaçan kadın cinselliğine duyulan kültürel korkuyu cisimleştirir. Özetle, *Dracula* kadınların cinsel ve toplumsal bağımsızlığına yönelik Viktorya kaygılarını açığa çıkaran güçlü bir anlatıdır.

Öneriler

Çalışmanın bulgularına dayanarak, *Dracula* ve gotik edebiyatta toplumsal cinsiyet dinamikleri üzerine gelecekte yapılacak araştırmalar çeşitli yönlere odaklanabilir. Önemli bir araştırma alanı, *Dracula*'nın kadın canavarlığı teması içeren diğer gotik metinlerle karşılaştırmalı analizidir. Mary Shelley'nin *Frankenstein*'ı veya Oscar Wilde'ın *Dorian Gray'in Portresi* gibi eserler, toplumsal cinsiyet, güç ve canavarlık konularına dair farklı bakış açıları sunarak bu temaların daha geniş edebi bağlamda anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Bunun yanı sıra, roman içerisindeki Mina Harker karakterinin feminist bir perspektiften daha ayrıntılı incelenmesi yeni bakış açıları kazandırabilir. Bu çalışma, Mina'nın hem geleneksel Viktorya dönemi kadınlığına hem de ilerici bir figüre olan çift yönlü konumunu vurgulasa da, gelecekteki araştırmalar onun çağdaş edebiyattaki feminist ideallerle ne ölçüde örtüştüğünü veya ayrıştığını ele alabilir. Mina'nın film, televizyon ve tiyatro uyarlamalarındaki temsili üzerine yapılacak incelemeler de gotik edebiyatta kadın karakterlerin evrimini anlamak açısından önemli bulgular sunabilir.

Ayrıca, gelecekteki çalışmalar *Dracula*'nın modern korku anlatıları üzerindeki etkisini inceleyebilir. Günümüz korku filmleri ve romanları, kadın öznelliği ve cinselliği konusundaki ataerkil kaygıları yansıtmaya devam etmektedir. Barbara Creed'in *Canavarlaşmış Dişilik (The Monstrous Feminine)* teorik çerçevesinin modern korku metinlerine uygulanması, kadın canavarlığının çağdaş anlatılarda nasıl şekillendiğini ve toplumsal cinsiyetle ilişkili korkuların nasıl sürdüğünü anlamaya yardımcı olabilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Bu makale, Duygu Koroncu Özbilen tarafından tek başına yapılan bir çalışmadır. Yazar, araştırma tasarımı, literatür taraması, metin analizi, yazım ve makalenin düzenlenmesinden sorumludur. Çalışmanın tüm aşamaları, yalnızca araştırmacının yönetiminde tamamlanmıştır.

2. Çıkar çatışması: Araştırma veya makalenin hazırlanması sürecinde herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Bu çalışmada insan veya hayvan denekleri kullanılmamıştır, dolayısıyla etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu makale bir araştırma makalesidir. Araştırma, nitel bir araştırma modeli kullanarak, ana yöntem olarak edebi analizle gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Bram Stoker'ın *Dracula* eserinde cinsiyet ve güç dinamiklerinin sosyo-kültürel ve feminist teorik perspektifler ışığında metinsel olarak incelenmesi ve yorumlanmasına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, Gotik temaların ve Viktorya dönemi toplumsal normlarının derinlemesine keşfedilmesi amacıyla seçilmiştir.

5. Bilgilendirme: Bu araştırma bağımsız bir akademik projedir ve herhangi bir büyük tez, hibe veya dış finansman desteği kapsamında yapılmamaktadır.

Referanslar

Arata, S. D. (1990). The occidental tourist: *Dracula* and the anxiety of reverse colonization. *Victorian Studies, 33*(4), 621–645. https://doi.org/10.1057/9781137272621_1

Auerbach, N. (1995). *Our vampires, ourselves*. University of Chicago Press. https://doi.org/10.1086/495379

Cardillo, M. (2022). *The legacy of Frankenstein's creature: Monstrosity and the female grotesque in Mary Shelley, Angela Carter, and Jeanette Winterson*.

Craft, C. (1984). "Kiss me with those red lips": Gender and inversion in *Dracula*. *Representations, 8*, 107–133. https://doi.org/10.2307/2928560

Creed, B. (1993). *The monstrous feminine: Film, feminism, psychoanalysis* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203820513

Creed, B. (2005). *Phallic panic: Film, horror, and the primal uncanny*. Melbourne University Publishing. https://doi.org/10.1093/screen/31.2.125

Creed, B. (2019). The monstrous feminine, then and now: Barbara Creed in conversation with Nicholas Chare. In N. Chare (Ed.), *Re-reading The Monstrous Feminine* (pp. 95–105). Routledge.

Creed, B., & Chare, N. (2020). The monstrous feminine then and now. *Re-reading The Monstrous Feminine: Art, film, feminism and psychoanalysis*, 95–104.

Freud, S. (2003). *The uncanny* (D. McLintock, Trans.). Penguin. (Original work published 1919). https://doi.org/10.1007/978-1-349-19754-5_1

Green, S. (2022). Violence and the "Gothic New Woman" in *Penny Dreadful*. *Flinders University Languages Group Online Review, 6*(3).

Halberstam, J. (1995). *Skin shows: Gothic horror and the technology of monsters*. Duke University Press. https://doi.org/10.1515/9780822398073

Hurley, K. (1996). *The gothic body: Sexuality, materialism, and degeneration at the fin de siècle*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511519161

Kostopoulos, S. (2010). Repressive bodies, transgressive bodies: *Dracula* and the feminine.

Moretti, F. (1983). *Signs taken for wonders: On the sociology of literary forms*. Verso.

Owen, L., & Elizabeth, S. (2017). *Dracula's inky shadows: The vampire gothic of writing* (Doctoral dissertation, Durham University).

Posada, T. (2020). Old monsters, old curses: The new hysterical woman and *Penny Dreadful*. In *Neo-Victorian Madness: Rediagnosing Nineteenth-Century Mental Illness in Literature and Other Media* (pp. 229–251).

Pulliam, J. (2010). *Monstrous bodies: Femininity and agency in young adult horror fiction* (Unpublished doctoral dissertation). Louisiana State Univ.

Ruiz Rodríguez, M. D. L. O. (2024). Representations of lesbian vampires in Anglophone Gothic narratives: The gaze from the Victorian era to contemporary queer literature.

Şentürk, B. S. (2019). *A study of monstrous abjection in relation to two Gothic novels* (Master's thesis, Middle East Technical Univ.).

Slyter, R. S. (2021). "Mirrors can give us space to imagine…": Representations of gender and sexuality in BBC's *Dracula* (2020) (Master's thesis, Univ. of Wisconsin–Milwaukee).

Smith, A. (2013). *Gothic literature*. Edinburgh University Press. https://doi.org/10.1515/9780748647439

Snoddy, S. (2016). "Man is not truly one, but truly two": Victorian repression of feminine monsters in the Gothic closet (Doctoral dissertation, Univ. Honors College, Middle Tennessee State Univ.).

Souza, V. H. (2020). The terrifying lover: Hammer Films' *Dracula* and the implications of its gender relations.

Starre, F. S. V. D. (2020). *The real world is where the monsters are: The monstrous body in the Victorian fin-de-siècle Gothic* (Master's thesis).

Stoker, B. (1897). *Dracula*. Archibald Constable and Company.

Walden, S. J. (2022). *Dracula on film: A psychohistoricist study* (Doctoral dissertation, Brunel Univ. London).

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Effect of Teaching Special Quadrilaterals with the REACT Strategy of Contextual Learning and Teaching Method on the Academic Achievement 10th-Grade Vocational High School Students

Koray Çamel*, Fatma Berna Benli**

Abstract: In this study, it was aimed to determine the academic achievement of the students and the permanency of the knowledge by using the REACT strategy of the contextual learning and teaching method in teaching the subject of special quadrilaterals in vocational high schools. The study utilized a quasi-experimental design with a control group in which pre-test and post-test were applied. The research was conducted with 85 students studying in the 10th grade of the Map-Land Registry-Cadastre department of two vocational high schools in the country in the spring semester of the 2022-2023 academic year. Experimental and control groups were determined according to the results of the equalization test applied to the classes. The implementation part of the study was completed in six weeks. Six weeks after the end of the study, the permanency test was applied to both the experimental and control groups. Dependent groups t-test, independent groups t-test, and repeated measures ANOVA test were used to analyze the data obtained to reveal the scope of the research problem. As a result of the analysis, the mean academic achievement and permanency test scores of the experimental group students, in which the special quadrilaterals subject was taught using the REACT strategy of the contextual learning and teaching method, showed a significant difference compared to the control group. Some suggestions were made according to the results obtained.

Keywords: Academic achievement, contextual learning and teaching, react strategy, special quadrilaterals, vocational high school

Özel Dörtgenler Konusunun Bağlamsal Öğrenme ve Öğretme Yönteminin REACT Stratejisi ile Öğretiminin Onuncu Sınıf Meslek Lisesi Öğrencilerinin Akademik Başarısına Etkisi

Öz: Bu çalışmada, meslek liselerinde, özel dörtgenler konusunun öğretiminde, bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisi kullanılarak öğretiminin, öğrencilerin akademik başarısının ve bilgilerin kalıcılığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ön test ve son testin uygulandığı ve kontrol grubu olan yarı deneysel şemadan yararlanılmıştır. Araştırma 2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde ülke içindeki iki meslek lisesinin Harita-Tapu-Kadastro alanın 10. sınıfında öğrenim gören 85 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Sınıflara uygulanan denkleştirme testi sonuçlarına göre deney ve kontrol grupları belirlenmiştir. Çalışmanın uygulama

*Öğretmen, Talas Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, MEB, ORCID: 0000-0003-0727-2546, koray3831@gmail.com

**Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı, Matematik Eğitimi Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3421-371X, akpinarb@erciyes.edu.tr

Cite as/ Atıf: Çamel, K. & Benli, F. B. (2025). The effect of teaching special quadrilaterals with the REACT strategy of contextual learning and teaching method on the academic achievement 10th-grade vocational high school students. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 737-767. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1616016
Received/Geliş: 08 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul:18 Jun/Haziran 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

bölümü altı haftada tamamlanmıştır. Çalışma bittikten altı hafta sonrada kalıcılık testi hem deney hem kontrol grubuna uygulanmıştır. Araştırma probleminin kapsamını ortaya koymak için elde edilen verilerin analizinde bağımlı guruplar t-testi, bağımsız gruplar t-testi, tekrarlı ölçümler ANOVA testi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisi kullanılarak özel dörtgenler konusunun öğretiminin yapıldığı deney grubu öğrencilerinin akademik başarı ve kalıcılık testi puan ortalamaları, kontrol grubuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Akademik başarı, bağlamsal öğrenme ve öğretme, react stratejisi, meslek lisesi, özel dörtgenler

Introduction

Vocational and technical education not only contributes to the economies of countries, but also provides individuals with valuable knowledge, skills training and employment opportunities (Özer & Perc, 2020). Vocational and technical education plays a strategic role in ensuring the long-term sustainability and inclusive growth of both countries and individuals (Açıkgöz et al., 2022). It is particularly important for developing countries as it helps to facilitate the employment of young people and the acquisition of the necessary expertise, and in this sense, vocational and technical education in secondary and higher education is also given importance in Türkiye. The main objective of this education is to equip students with the skills required by the national labour market and consequently help alleviate the shortage of skilled workers in certain industrial sub-sectors (Balta et al., 2016). In Vocational and Technical Education, mathematics education experts believe that an education policy that enables students to use vocabulary related to vocational fields in the right ways under the right conditions will also contribute to the training of students who can solve problems. In addition, they state that it will help students to transfer general conceptual knowledge to vocational fields, to ensure that students do not have difficulty in adapting to the special requirements of vocational fields and to prepare students for life (Açıkgöz et al., 2022). In this sense, Baki et al. (2009) state that mathematics is an inseparable part of life and it also includes a wide variety of working situations. In addition, Baki (2008) emphasizes that the primary purpose of mathematics taught in schools is not only to develop the society in terms of mathematics, but also to raise individuals who are needed in industry, technology and daily life.

Mathematics teaching in vocational and technical education should be planned to be directly related to the relevant occupational field (Center of Occupational Research and Development [CORD], 1999). Successful countries in vocational education, such as Germany, the Netherlands, Switzerland and Singapore, integrate mathematics into vocational contexts (Hodgen et al., 2017). This approach aims to focus only on the mathematical knowledge required in the vocational field and thus increases students' vocational competencies. This contextualized teaching method adopted by these countries is in line with the importance of the teaching approach in vocational and technical education, which is also emphasized in the literature. For students to use mathematics effectively in their professional lives, it is of great importance that mathematics teaching in vocational and technical education is planned and implemented in concerning the relevant professional fields.

Mathematics teaching methods and mathematics course contents should be reconsidered in the vocational context to be suitable for vocational high school students and should be prepared in a way to increase students' interest, motivation and achievement and to create rich learning environments. Baki (2019) states that current traditional methods should not be used to overcome the difficulties experienced in teaching many mathematical concepts.

Contextual learning and teaching method, which is one of the innovative teaching methods, is a learning and teaching approach that focuses on real contexts (Perin & Hare, 2010), associates the content of the subject with the situations that can be encountered in real life, and motivates the individual to use the information he/she has learnt in his/her life (Berns & Erickson, 2001). Hennessy (1993) and Levinson (1993) stated that there are difficulties in creating context and that student interest and potential can be revealed by using appropriate contexts. When the studies on contextual learning are

examined, it is seen that there are difficulties in creating context, the context of daily life is used too much, and with an appropriate context, students make better sense of what is given (Başaran-Zehra, 2023; Coştu, 2009; Çatlıoğlu, 2010; Ingram, 2003; Yıldız & Baltacı, 2016).

The REACT strategy, which is an implementation of the contextual learning and teaching approach, is based on the constructivist teaching model and enables students to participate in critical thinking and problem-solving activities to improve their understanding of concepts (Ingram, 2003). REACT strategy is a strategy based on learning in context, which is formed from the initials of the words relating, experiencing, applying, cooperating and transferring (Crawford, 2001; Hull, 1999). The Associating phase, which constitutes the first step of the REACT strategy, represents the student's first effort to create a context by making use of his/her prior knowledge and experiences (Baltacı, 2014; Crawford, 2001). In the classroom, when the teacher teaches a new concept, if the teacher explains the concept by giving an example of a situation that the student already knows, association is used and this process integrates the context and the concept with the prior knowledge of the student (Crawford, 2001). In the second stage, experiencing, the student discovers knowledge by researching, doing and living and learning (Crawford, 2001). In this process, students make observations and predictions in the activities in the lesson and obtain the data not directly from the teacher but effectively by themselves (Çatlıoğlu, 2010). In the applying phase, students use the knowledge and concepts they have experienced in projects, problem solving and laboratory activities (Ültay & Çalık, 2011). In another stage, co-operation, students learn in the context of mutual interaction and communication with other students (Crawford, 2001; Çatlıoğlu, 2010; Hull, 1999; Navarra, 2006). If the problems given are in the context of real life or professional context, they may be more complicated and difficult, so it may be more practical for students to solve the problem in small groups (Crawford, 2001). Therefore, group work carried out at school will make an important contribution to situations that require students to work as a team in their professional lives (Navarra, 2006). The last stage, the transfer stage, is defined as the use of the learned information in a new context or in a different situation that has not been previously explained in the classroom (Baltacı, 2014; Crawford, 2001; Çatlıoğlu, 2010; Hull, 1999). The REACT strategy offers students the chance to explore the relationship between a concept and its context, acquire knowledge and share it with their peers, apply the new knowledge in practice and then transfer it to a different context (Crawford, 2001; Hull, 1999). Studies show that learning environments developed with the REACT strategy can potentially facilitate students' learning process, contribute positively to the learning process, enable students to associate concepts with contexts, and encourage students to actively participate in the learning process (Başaran-Zehra, 2023; Erdoğan-Karaş & Gül, 2019; Karamustafaoğlu & Tutar, 2020; Karslı-Baydere & Yanmaz, 2021).

When the related literature to the study was searched, it was seen that there were quite a lot of studies on contextual learning and teaching methods in the field of science education. In these studies, the effects on variables such as permanence of knowledge, association with real life, academic achievement, motivation, attitude, and learning skills were investigated (Erdoğan-Karaş & Gül, 2019; Karamustafaoğlu & Tutar, 2020; Karslı-Baydere & Yanmaz, 2021; Tatlı & Bilir, 2021; Ültay, 2012; Yıldırım & Gültekin, 2017). The studies revealed that contextual learning and teaching methods had positive results on these variables. In mathematics education field, Coştu (2009) applied the activities prepared by the REACT strategy to 6th-grade students and investigated the opinions of the teacher on the implementation. He concluded that contextual learning was positive in terms of content and student assessment. Çatlıoğlu (2010) prepared activities suitable for the REACT strategy and examined the situations of prospective elementary mathematics teachers in the process. He revealed theories and models for each stage of the REACT strategy. Baltacı (2014) examined whether the use of GeoGebra created a context for the concept of geometric space with prospective elementary mathematics teachers. He concluded that the use of GeoGebra is important in creating context at each stage of the REACT process. Kılıç (2015), in his study with 7th-grade students, explained the subject of integers with activities suitable for the REACT strategy and examined students' academic achievement, attitudes towards mathematics and their ability to transfer mathematics to real life. As a result of the implementation, it was observed that the experimental group students were successful in terms of

academic achievement, but no significant result was found in terms of attitude towards mathematics and transferability. Yıldız and Baltacı (2016) examined the effects of teaching cylindrical and spherical coordination using GeoGebra and the REACT strategy with prospective elementary mathematics teachers. As a result of the process, it was observed that the implementation supported meaningful and permanent learning. Baltacı and Baki (2017) examined whether the use of GeoGebra with pre-service elementary mathematics teachers creates a context in teaching ellipses and reached positive results for each stage of the REACT strategy. In another study, Baltacı and Baki (2018) examined whether the use of GeoGebra with pre-service elementary mathematics teachers creates a context for teaching parabola. At the end of the study, they obtained positive results for each stage of the REACT strategy. Erçoban (2018) examined the effect of activities prepared according to the REACT strategy on students' conceptual and procedural knowledge with 7th-grade students. While there was a significant difference between the students in the experimental group and the control group in terms of conceptual knowledge, there was no significant difference between the two groups in terms of procedural knowledge. Özdemir (2021) researched the effect of teaching with activities created according to the REACT strategy for the subject of pattern on students' conceptual learning with an imam-hatip middle school 5th-grade students. The investigation demonstrated that there were positive effects on students' conceptual understanding. Başaran-Zehra (2023) examined the effect of the activities prepared according to the REACT strategy on the subjects of ratio, proportion, measurement and units of measure with vocational school students. At the end of the study, positive results were obtained for each stage of the REACT strategy.

Most of these studies that utilized contextual learning and teaching methods are qualitative evaluations. Only Kılıç (2015) and Erçoban (2018) conducted a quasi-experimental evaluation. As for the contexts, daily life and GeoGebra were generally preferred in these works. Only Erçoban (2018) and Başaran-Zehra (2023) included vocational contexts as context in their studies. In addition, when the literature is examined, there is no study conducted with vocational high school students based on the REACT strategy. A detailed literature review displays that contextual learning, teaching approach and REACT, which is a strategy of it, contributed to the learning process in many ways. Given that, this experimental investigation on ensuring academic achievement and permanent learning in the teaching of special quadrilaterals in the 10th-grade of Vocational and Technical Anatolian High School will yield similar results. The literature suggests that many students have difficulty in defining and classifying quadrilaterals (Çoban & Yiğit Koyunkaya, 2022). To facilitate these existing difficulties and create contextual content for the Map- Land Registry- Cadastre field of vocational high school, the topic of special quadrilaterals was preferred since the topic has appropriate mathematical data. The findings and the emphasis on the contextual learning and teaching approach and the REACT model, which is an important strategy of this approach in the related literature, show that this method can make important contributions to mathematics teaching in vocational and technical education in our country. In addition, among the studies conducted on the REACT strategy in mathematics teaching, our study will contribute to the field since it is conducted in a vocational context with vocational high school students.

Aim

In this study, contextually appropriate course content was created for 10th-grade students of the Map-Land Registry- Cadastre department of a vocational high school, in which they can learn the subject of special quadrilaterals by associating it with their own professional fields. We to reveal whether the difference in teaching the REACT strategy of the contextual learning and teaching method to students with these contents is significant on academic achievement and permanency of knowledge. With the experimental scheme applied in the research, the effect of the contextual learning and teaching method on the success and permanence of the REACT strategy was examined. Following this purpose, we also aimed to determine whether the teaching applied according to the REACT strategy shows success compared to the current teaching method. In addition, unlike many of the previous context-building studies using this method, we aimed to develop activities that will ensure permanent success by creating contexts only in the professional sense. The problem addressed by this research is as follows: What is the effect of teaching using the REACT strategy of the contextual learning and teaching method on the

achievement and permanency of the 10th-grade students of the Map-Land Registry- Cadastre field of the vocational high school on the subject of special quadrilaterals?

The sub-problems of this research are as follows:

1. Is there a statistically significant difference between the pre-test, post-test and permanency test scores of the students in the control and experimental groups caused by the contextual learning and teaching method?

2. Is there a statistically significant difference between the pre-test and post-test achievement scores of the students in the control and experimental groups due to the contextual learning and teaching method?

3. Is there a statistically significant difference between the post-test and permanency test scores of the students in the control and experimental groups in the teaching of special quadrilaterals?

Method

Research Design

The study employed a quasi-experimental design with pre-and post-tests in the quantitative research part. The researcher selected the groups based on specific criteria rather than at random. Although the quasi-experimental design and experimental design are closely related to each other, the difference between the two is that the researcher selects the groups with certain measurements when determining the groups (Karasar, 2018). Quasi-experimental designs are those in which there is no random assignment when determining the groups but a matching is made. In the paired quasi-experimental design, two of the existing groups are matched on certain variables (Büyüköztürk et al. 2013, p.208). In this study, a matching test was applied to the groups. As a result of the evaluation, a match was made based on the criterion that there was no significant difference between the academic achievement of the groups.

To reveal the effect of teaching the subject of special quadrilaterals to 10th-grade vocational high school students on academic achievement and permanency of knowledge, activities prepared according to the REACT strategy were determined as the independent variable in the experimental group of the study. In the control group, the existing activities in the Ministry of National Education's (MoNE) textbook were applied. The aim here is to determine the effectiveness of the teaching applied according to the independent variables in the groups. In each group, the effects of the dependent variables of permanency and academic achievement were examined. Statistical analysis of academic achievement was found by comparing the scores of the pre-test, the permanency test and the post-test.

Participants

The participants of the study consisted of 10th-grade students of two vocational high schools in Kayseri and Bursa in the 2022-2023 academic year. Since the subject of special quadrilaterals is in the 10th grade, the study was conducted with this grade level. An equivalence test was prepared to determine whether the control and experimental groups were equivalent. Since the questions of the equalization test were formed from the scholarship exams conducted by the Ministry of National Education, it was accepted as a valid test. For the reliability of the equating test, an implementation was conducted in a vocational high school in Kayseri with 60 10th-grade students. The equating test was conducted in a high school different from the vocational high school where the implementation was made. When the result of the implementation was analyzed in the SPSS 22 programme, it was seen that the Kuder-Richardson 20 (KR-20) value was 0.714, which was considered sufficient for reliability. A KR-20 value of 70 points and above indicates reliability (Büyüköztürk, 2013). An equalization test was applied to a total of 85 students in four classes in two schools. According to the test results, four classes in these two

schools were equivalent to each other. Then, it was decided that 43 students from two 10th-grade classes of a vocational high school in Bursa province would be the control group and 42 students from two 10th- grade classes of a vocational high school in Kayseri province would be the experimental group.

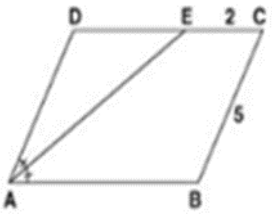
Data Collection Tools

In the experimental study, an achievement test was developed for the subject to be investigated. The pre-test and post-test on the subject of "Special Quadrilaterals" were used to collect data. The post-test was also used as a permanency test.

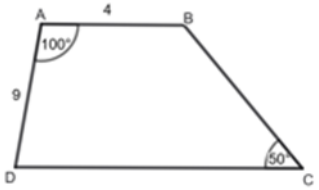
The achievement test consists of questions related to special quadrilaterals in the exams prepared by the Ministry of National Education and questions prepared by the researcher based on expert opinion. In a well-prepared selective test, content validity is high, and a higher reliability is ensured by a large number of understandable questions (Özçelik, 2011).

The questions of the mathematics achievement test were determined according to the acquisition of the special quadrilaterals topic in the 10th-grade mathematics course. There is only one outcome related to special quadrilaterals. This outcome is stated as "Solves problems by explaining the angle, side, diagonal and area properties of special quadrilaterals". Special quadrilaterals consist of trapezoid, parallelogram, rhombus, rectangle, square and deltoid geometric shapes. The questions were designed in line with this learning outcome and included questions about angle, side, diagonal and area properties for each shape. A few sample questions from the achievement test are given below.

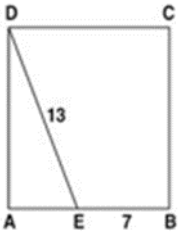
1. Since ABCD is a parallelogram, m($\widehat{DAE}$) = m($\widehat{EAB}$), $|EC| = 2$ cm, $|BC| = 5$ cm, how many cm is the perimeter (ABCD)?

2. ABCD is a trapezoid, , [AB] ∥ [DC], m($\widehat{DAB}$) = 100°, m($\widehat{DCB}$) = 50°, $|AD| = 9$ cm, $|AB| = 4$ cm. According to this, $|DC|$ is how many cm?

3. ABCD is a square, $|DE| = 13$ cm $|EB| = 7$ cm. What is the area of ABCD?

The achievement test was first created with 35 questions, and the test items were evaluated with four mathematics teachers who are experts in their fields and a faculty member in mathematics education to ensure the validity of the scope of the test. As a result of the evaluations, the necessary deficiencies were eliminated and twenty-four question items were formed. An implementation was made to calculate the difficulty and discrimination of the twenty-four questions in the final test. In the scoring of the achievement test, one point was given for each correct question and zero points were given for incorrect and unmarked questions. A total of 240 students from vocational high schools in Kayseri were administered the mathematics achievement test.

According to the results of the implementation, item analyses of the achievement test were made. Among the items of the achievement test consisting of 24 questions, the items numbered 14,15,17 and 22 were excluded from the test because their difficulty level was below 0,35, their item discrimination was around 0,2, and they needed corrections. The item difficulty levels of the remaining 20 questions were close to 0.5, and their difficulty levels were found appropriate. In order to increase the discrimination and reliability of the tests, the average difficulty of the items should be close to 0.5 (Tekin, 1991). When we looked at the item difficulty of our achievement test in its final form, we found an average of 0.526. From this point of view, the special quadrilaterals achievement test is reliable and can distinguish the achievement status of the students.

After the questions numbered 14,15,17 and 22 were removed, Kuder-Richardson 20 (KR-20) reliability analysis was performed on the remaining 20 questions using SPSS 22 programme. As a result of the analysis, Cronbach's alpha value was found to be 0.886, and the reliability was quite good. A KR-20 value of 70 points and above indicates reliability (Büyüköztürk, 2013).

In light of the information revealed by all the data, it was decided to include 20 question items in the finalized special quadrilaterals achievement test.

Data Collection Process

After the equivalence of the classes was determined with the equivalence test and the experimental and control groups were determined, the special quadrilaterals test was applied to both groups before the start of the experimental implementation. After six weeks of practice, the test was reapplied to both groups. Six weeks after the last application of the tests, a final application was made to determine the permanency of the information. The data obtained were uploaded to the SPSS 22 package programme and the analysis process of the research was started.

Data Analysis Process

Descriptive statistics in the SPSS 22 package program were used to analyze the data. Normality test,and the unrelated samples t-test were used when comparing the experimental and control groups, and the paired samples t-test was used when analyzing the data of the same group within itself. The significance value is $p < .05$. In order to increase the reliability of the data obtained with the t-test in the study, one-factor analysis of variance for repeated measures was used for three separate tests applied to both groups.

Findings

In the findings section, the scores obtained from the special quadrilaterals test applied to both groups before and after the implementation were compared. As a result of the comparison, it was evaluated whether the scores that emerged as a result of the comparison constituted a significant difference.

Comparison of Achievement Scores of the Groups Before the Implementation

The special quadrilaterals test was applied to the group taught according to the REACT strategy of the Contextual Learning and Teaching Method and the group taught with the activities in the MoNE book before the implementation and the scores obtained were examined. The results of the scores of the experimental and control groups obtained from SPSS before the application are given in Table 1.

Table 1. Unpaired Sample t-Test Analysis Results of the Groups Before the Implementation

Groups	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Experiment	42	2,95	1,56	83	0,071	.943
Control	43	2,98	1,58			

When we examine the results in Table 1, the mean achievement of the experimental group before the implementation was 2.95, while that of the control group was 2.98. The difference of 0.03 points between the two groups is in favor of the control group. When we looked at whether this difference was significant or not, p=.943 (p>0.05) was found in the t-test analysis. This p-value showed us that the difference was not significant. In other words, it can be stated that both groups were equivalent to each other in terms of their knowledge about special quadrilaterals before the implementation. The fact that the achievement pre-test scores were low in both groups is an expected situation because neither group had seen this topic before.

Comparison of the Achievement Scores of the Groups After the Implementation

SPSS results of the achievement scores of the groups after the implementation are given in Table 2.

Table 2. Unpaired Samples t-Test Results of the Groups' Post-implementation Achievement Test

Groups	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Experiment	42	10,31	1,93	83	8,087	.000
Control	43	6,81	2,05			

When we examine the results in Table 2, the mean achievement of the experimental group students in the subject of special quadrilaterals in the mathematics course was 10.31, while the mean achievement of the control group was 6.81. The 3.5 point difference between the two groups is in favor of the experimental group. An unrelated samples t-test was conducted to determine whether the difference in scores constituted a significant difference for both groups. Since p=.000 (p< .05) as a result of the unrelated samples t-test analysis, the mean achievement score of the experimental group after the implementation is significantly higher than the mean achievement score of the control group. Consequently, it can be stated that teaching the subject of special quadrilaterals with contextual learning and teaching method is more effective in terms of increasing students' academic achievement than the current teaching method using MoNE activities.

Comparison of the Experimental Group's Achievement Scores Before and After the Implementation

The descriptive values of the scores obtained by the students in the experimental group from the achievement test before and after the implementation were examined via SPSS. A paired samples t-test was performed to determine whether the difference between the scores of the group was statistically significant. The results are shown in Table 3.

Table 3. Experimental Group Pre-Post Test Paired Samples t-Test Results

Experiment	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Post Test	42	10,31	1,93	41	19,479	.000
Pre Test	42	2,95	1,56			

When we examine Table 3, while the average achievement of the experimental group before the implementation was 2.95, the average achievement after the implementation was 10.31. This 7,36 point difference between the pre- and post-tests was in favor of the post-test. When we analyzed this difference between the two tests in terms of significance, since p=.000 (p<0.05), the experimental group's post-implementation achievement average is significantly higher than the pre-implementation achievement

average. This finding implies that teaching with the contextual learning and teaching method significantly increases student achievement.

Comparison of Achievement Scores of the Control Group Before and After the Implementation

Descriptive values of the scores obtained by the control group from the special quadrilaterals test before and after the implementation were analyzed. Whether the differences between the obtained scores were statistically significant or not was analyzed using the related samples t-test. The resulting data are shown in Table 4.

Table 4. Control Group Pre-Post Test Paired Samples t-Test Results

Control	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Post Test	43	6,81	2,05	42	9,679	.000
Pre Test	43	2,98	1,58			

According to the data in Table 4, the mean achievement of the control group before the implementation was 2.98, while the mean achievement after the implementation was 6.81. This difference of 3.83 points between the pre- and post-tests was in favor of the post-test. When we analyzed this difference between the two tests in terms of significance, since p=.000 (p<0.05), the post-implementation achievement average of the control group was significantly higher than the pre-implementation achievement average. According to this analysis, teaching according to the MoNE activities significantly increased the academic achievement of the students in teaching special quadrilaterals.

Comparison of Permanency and Posttest Scores of the Experimental Group

In the study, the mean and standard deviation of the achievement score obtained by the experimental group after the implementation and the permanence scores obtained six weeks after the implementation were examined. A paired samples t-test analysis was performed to find out whether there was a statistical difference between the two achievement scores. The data obtained are presented in Table 5.

Table 5. Experimental Group Permanency and Posttest Paired Samples t-Test Results

Experiment	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Post Test	42	10,31	1,93	41	5,611	.000
Permanence Test	42	7,57	3,06			

In the numerical data in Table 5, the post-implementation achievement score of the experimental group was 10.31, while the permanency achievement score was 7.57. There was a difference of 2.74 points between the two achievement scores. In order to find the significance of this difference, since the value we obtained with the paired samples t-test was p=.000 (p<0.05), there was a significant difference between the permanency and post-test achievement scores in the post-test direction.

Comparison of Permanency and Posttest Scores of the Control Group

In the study, the descriptive values of the scores obtained by the students in the control group from the special quadrilaterals test immediately after the implementation and the scores obtained six weeks after the implementation to determine the permanency of the information were examined. Statistically, the significance of the difference between the scores obtained was examined with the related groups t-test. The results are given in Table 6.

Table 6. Control Group Permanency and Posttest Paired Samples t-Test Results

Control	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Post Test	43	6,81	2,05	42	3,973	0,000
Permanence Test	43	4,84	2,25			

In Table 6, the post-implementation achievement score of the control group was 6.81, while the permanency achievement score was 4.84. There was a difference of 1.97 points between the two achievement scores. Since the value we obtained with the related samples t-test to find the significance of this difference is p=.000 (p<0.05), there is a significant difference between the permanency and post-test achievement scores in the control group in the post-test direction.

Comparison of Permanency Test Scores of Groups

An achievement post-test was administered to each of the groups six weeks after the end of the implementation, and the extent to which they remembered what they learned about special quadrilaterals was analyzed by an unrelated samples t-test and presented in Table 7.

Table 7. Unpaired Samples t-Test Analysis Results of the Permanency Test of Groups

Groups	*N*	*M*	*SD*	*DF*	*t*	*p*
Experiment	42	7,57	3,069	83	4,687	.000
Control	43	4,84	2,257			

When we examine the numerical data in Table 7, the permanency score of the experimental group is 7.57, while that of the control group is 4.84. The difference between the two permanency scores is 2.73 and is in favor of the experimental group. In order to find the significance of this difference, the value we obtained with the paired samples t-test is p=.000 (p<0.05), so there is a significant difference in the direction of the experimental group.

When we analyzed the permanency scores, the scores of each of the experimental and control groups decreased according to the post-achievement test. However, when we compared the permanency scores of the groups, it was understood that the permanency scores of the experimental group, which was taught with activities prepared with the REACT strategy of the contextual learning method, were higher than the control group.

Comparison of Achievement Scores of the Groups Before and After the Implementation

The standard deviation and arithmetic mean data of the groups' scores obtained from the achievement test are given in Table 8.

Table 8. Mean and Standard Deviation Values of Achievement Scores of Groups

	Pre Test			Post Test			Permanence Test		
	N	*M*	*SD*	*N*	*M*	*SD*	*N*	*M*	*SD*
Experiment	42	2,95	1,56	42	10,31	1,93	42	7,57	3,06
Control	43	2,98	1,58	43	6,81	2,05	43	4,84	2,25
Total	85	2,96	1,56	85	8,54	2,64	85	6,18	3,00

According to the standard deviation and mean scores of both groups from the achievement tests before and after the implementation, the mean achievement score of the experimental group before the implementation was 2.95, while the post-implementation achievement value increased to 10.31. Six weeks after the end of the implementation, the value was 7.57 as a result of the achievement test conducted to measure the permanency of the knowledge. Likewise, while the average achievement score of the control group before the implementation was 2.98, the value obtained in the exam immediately after the implementation was 6.81, and the result obtained from the exam to measure the permanency of

the knowledge was 4.84. From these results, it was seen that the experimental group was at a higher level than the control group in terms of knowledge permanency and academic achievement.

In the study, a Repeated Measures ANOVA test was conducted to determine whether the changes in the achievement scores of both groups were statistically significant and to increase the reliability of the previous analyses. The data from the test is shown in the table below.

Table 9. Repeated Measures ANOVA Results of Experimental Group Achievement Scores

	Sum of Squares	*DF*	Mean Squares	*F*	*p*	η^2
Experiment/ Achievement	1161,444	1,707	680,381	123,615	.000	,751
Error	385,222	69,989	5,504			

Since the assumption of sphericity was not met according to Mauchly's test result in the experimental group, evaluation was made according to the Greenhouse-Geisser test result assumption ($x^2(2) = 7{,}531$, p = ,854). It was observed that the differences between the permanency, pre-test and post-test scores of the students in the experimental group were significant. (F(1,707-69,989) = 123,615, p< .05). Benferroni test was performed to find out which of the measured tests had a significant difference.

Table 10. Experimental Group Achievement Tests Multiple Comparison Test Results

Achievement Test (I)	Achievement Test (J)	Difference of Means	Standart Error	*p*
Pre-Test	Post Test	-7,357	,362	.000
	Permanence Test	-4,619	,520	.000
Post-Test	Pre Test	7,357	,362	.000
	Permanence Test	2,738	,519	.000
Permanence Test	Pre Test	4,619	,520	.000
	Post Test	-2,738	,519	.000

When we examined the comparison results, there was a significant difference between the experimental group's pre-test mean (M = 2,95), post-test mean (M = 10,31) and permanence test mean (M = 7,57), (p<.05). It was also found that the difference between the posttest mean (M = 10,31) and the permanency test mean (M = 7,57), was significant (p<.05).

Table 11. Repeated Measures ANOVA Results of Control Group Achievement Scores

	Sum of Squares	*DF*	Mean Squares	*F*	*p*	η^2
Control/ Achievement	316,667	2	158,333	42,811	.000	,505
Error	310,667	84	3,698			

According to Mauchly's test result in the control group, the assumption of sphericity was met ($x^2(2) = 4{,}039$, p = ,133). It was determined that there were significant differences between the pre-test, post-test and permanence test scores of the control group students (F(2-84) = 42,811, p< .05). Benferroni test was performed to find out which of the measured tests had a significant difference.

Table 12. Control Group Achievement Tests Multiple Comparison Test Results

Achievement Test (I)	Achievement Test (J)	Difference of Means	Standart Error	*p*
Pre Test	Post Test	-3,837	,346	.000
	Permanence Test	-1,860	,450	.000
Post Test	Pre Test	3,837	,346	.000
	Permanence Test	1,977	,441	.000
Permanence Test	Pre Test	1,860	,450	.000
	Post Test	-1,977	,441	.000

When we examined the comparison results, there was a significant difference between the pre-test mean (M = 2,98), post-test mean (M = 6,81) and permanence test mean (M = 4,84) of the control group ($p<0,05$). There was also a significant difference between the post-test mean (M = 6,81) and the permanence test mean (M = 4,84), ($p< .05$).

According to these findings, teaching with activities prepared according to the REACT strategy of the contextual learning and teaching method and teaching with activities in the MoNE books had different effects on students' academic achievement and permanency factors. After the implementation, the academic achievement levels of both groups differed and it is seen that the experimental group obtained higher achievement scores in teaching the subject of "Special quadrilaterals". In addition, when we examine the data, the experimental group students had higher levels of remembering the concept of special quadrilaterals. In other words, the decrease in average permanency scores is at a lower rate. This is due to the contextual learning and teaching method. Accordingly, the effect of teaching according to the REACT strategy of the contextual learning and teaching method on students' academic achievement and permanency in the subject of special quadrilaterals is higher.

Discussion and Conclusion

The difference between the pre-test scores of the experimental group students, in which the activities prepared with the REACT strategy of the contextual learning and teaching method were used, and the control group students, in which the current teaching was done with the activities in the MoNE book, on the achievement test prepared for the subject of special quadrilaterals was not significant (Table 1). In other words, both groups were similar to each other in terms of academic achievement before the implementation.

The difference was statistically significant in favor of the experimental group in the achievement test scores given to the groups immediately after the end of the implementation (Table 2). This result is in parallel with the result of Kılıç's (2015) study on the effect of teaching the integers subject with activities suitable for the REACT strategy on students' academic achievement. In his quasi-experimental study, Holland (2008) investigated the effect of contextually appropriate mathematics teaching on students' academic achievement and attitudes towards learning mathematics. As a result of the study, while there was no difference in the attitudes of the students, it was observed that the experimental group was better in terms of post-test averages. They concluded that the experimental group was more successful than the control group in terms of academic achievement. The result of this study is similar to the result of our study. Furthermore, the findings of our study are consistent with those of Özdemir (2021) on pattern and Erçoban (2018) on algebra, which both demonstrated a favorable improvement in students' conceptual comprehension in response to instruction using activities created using the REACT technique.

Although there was an increase in the academic achievement scores of each group at the end of the experimental implementation, the students in the experimental group were more successful than the students in the control group. This achievement difference in favor of the experimental group is because the activities carried out according to the contextual learning and teaching method applied in the experimental group were more effective in increasing the academic achievement of the students.

When we examined the literature related to contextual learning and teaching methods, no other experimental study was found that examined the academic achievement of the vocational high school students in Map-Land Registry-Cadastre department by preparing activities according on special quadrilaterals. On the other hand, Başaran-Zehra (2023) applied the subjects of ratio, proportion, and measurement units to the students with the activities prepared according to the REACT strategy of the contextual learning and teaching method and concluded that each stage of the REACT strategy had positive effects on the students at the end of the implementation. This result of the study supports our findings. In addition, many studies state that the contextual learning and teaching method increases academic achievement in students and they have also have similar results to our study. Along with the studies conducted in the field of mathematics education, studies conducted in the field of science

education (Adem, 2021; Demircioğlu et al., 2009; Demircioğlu et al., 2012; Erdoğan-Karaş & Gül, 2019; Günter, 2018; Holland, 2008; Ingram, 2008; Karamustafaoğlu & Tutar, 2020; Karslı & Yiğit, 2015; Karslı-Baydere & Yanmaz, 2021; Keleş & Dede, 2020; Keskin & Çam, 2019; Kirman - Bilgin, 2015; Saka, 2011; Tatlı & Bilir, 2021; Yıldırım & Gültekin, 2017) and the results of our study overlap with each other at the point of increasing students' academic achievement.

Six weeks after the end of the implementation, there was a decrease in the achievement scores to measure recall levels of both groups. Permanency test results showed that the decrease was less in the experimental group students. In addition, there is a statistically significant difference between the permanency scores of the experimental and control groups (Table 7). Therefore, teaching by the REACT strategy of the contextual learning and teaching method has more effective results in terms of retaining the information compared to the current teaching through books in the Ministry of National Education.

Achievement test scores display that their interest in mathematics has increased with the teaching of mathematics to Map-Land Registry-Cadastre students by creating field-specific contexts with the contextual learning and teaching method. The achievement test scores of the experimental group (taught with the contextual method) were higher than the achievement scores of the control group (taught with MoNE books). In addition, our study yielded positive results on students in terms of the association, experience, application, cooperation and transfer components of the REACT strategy of the contextual learning and teaching method. In our study, activities prepared in line with these components were implemented and each component had positive contributions to students. In our research, these contributions were discussed on the basis of each component and compared with the studies in the literature.

In the activities we prepared about special quadrilaterals, students are expected to remember their prior knowledge to solve the problem situations presented to them. Although the level of recall of prior knowledge of vocational high school students is low, in the current activities, students were not given prior knowledge about the subject, and were asked to recall it themselves first. They remembered their prior knowledge and used it in activities involving a professional context. Students who could not remember their prior knowledge were also given this information later, and they were also allowed to participate in the activities. Thus, in general, it was determined that some of the students were able to use their prior mathematical knowledge and associate it with professional concepts thanks to the activities prepared. Although sometimes mistakes were made in remembering previous knowledge, students were enabled to see their mistakes and deficiencies. In this respect, we can say that the relationship-building dimension made an important contribution. Similarly, Çatlıoğlu (2010) concluded that prior knowledge has an important place in the relationship stage in the construction of mathematical knowledge with activities in his study, in which he used the REACT strategy.

The second component of the REACT strategy is experience. At this stage, students are expected to be able to present the data of the problems related to the professional context in the given activities, interpret them using their previous knowledge, and experience the problem by doing and living. The aim here is not for students to find a direct result, but to compare the results they have reached through their own experiences with the results necessary for the solution of the problem. In our research, students had some difficulties while presenting the data in our experience stage activity, but at the end of the process, they were helped to see their mistakes by expressing where they had made mistakes. Navarra (2003) stated in his study that teachers' helping students where necessary helps them overcome difficulties. During the activity, students reached some results in solving the problems, but they had difficulty reaching the correct results. Most of the students did not have a complete experience in reaching the correct conclusion by using and interpreting the mathematical data they obtained without individual help. In this respect, they were not very successful in general in terms of this component of the REACT strategy.

In the implementation phase, students were given activities involving problems appropriate to professional contexts. The expectation from the students here is to make some inferences and comments

by associating them with their professional knowledge and to proceed to the correct conclusion. Herlina (2022) states that an environment prepared in this way is a suitable learning environment. In our study, students had difficulty in reaching the direct result while trying to solve the given problems, but their struggle and effort to reach the result contributed to their mathematical thinking process. As a matter of fact, Çatlıoğlu (2010) stated that this method would be useful for students even though they had difficulties at this stage. Since the designed activities were in a professional context, it was observed that students' motivation towards the lesson increased and they actively participated in the lesson.

The collaboration phase takes part in the experience and implementation phases of the REACT strategy in which students apply the activities together as group work. Students interacted and supported each other in solving problems within the group and exchanged ideas. Those who were more advanced in the group helped those who were passive. They contributed to each other's learning.

The last component, transfer, aims to enable students to use what they have learned in a different situation, that is, to transfer professional context to mathematical knowledge or mathematical knowledge to professional contexts. In the activity we have created, students are given different situations in which they can apply the concepts they have learned. Students tried to solve a real-life situation using the information they had learned before. Although some students had difficulties, it was observed that it was a successful process in general. Stone et al. (2008) emphasized that by associating mathematical knowledge in the classroom with a professional context, students will find it easier to transfer it outside the classroom.

Recommendations

According to the results of this study, which was conducted to determine the academic achievement and permanency of the knowledge of the 10th-grade Map-Land registry-Cadastre field students of the vocational high school with the course content suitable for the REACT strategy of the Contextual Learning and Teaching method, we can offer the following suggestions:

This study revealed that contextual learning and teaching method has positive results on academic achievement and permanency in teaching special quadrilaterals at the 10th-grade level of vocational high school and in the field of Map-Land Registry-Cadastre. Based on this, it is suggested that new learning environments should be designed with the REACT strategy by preparing context-oriented activities suitable for different professional fields of vocational high schools.

As a result of the results of the study, it was seen that students learn more meaningful by determining the content appropriate to the professional context while creating mathematics course contents in vocational high schools. In this respect, it is recommended that while preparing course contents for vocational high schools, the content should be supported with activities and materials with vocational contexts.

In this study, the achievement status of the students with the teaching method applied was analyzed according to the achievement test scores after the implementation of the activities prepared according to the REACT strategy. Unlike this experimental study, in other studies, students' achievement can be measured by using different data collection tools. Learning processes can be observed, students and teachers can be interviewed, and the researcher can keep a diary or a qualitative study in which the diaries created by the students about the process are analyzed.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: First author 50%, second author 50%.

2. Conflict of interest: The authors reported no potential conflict of interest.

3. Ethics Report: This research was ethically approved by Erciyes University Social and Human Sciences Ethics Committee with the letter dated December 27, 2022 and application number 606.

4. Research Model: In this research article, the quasi-experimental design of the quantitative research method with pre- and post-test was used. The reason for choosing a quasi-experimental design instead of a full experimental design is that the groups are in different cities. For this reason, after ensuring the equivalence of the groups, the groups were determined by the researcher among the appropriate ones, not randomly.

5. Disclosure: This study is derived from the first author's PhD dissertation entitled "The Effect of Teaching Vocational Mathematics Activities Created According to the Field with Contextual Learning Method on Academic Success of Vocational High School Students", written under the supervision of the second author.

6. Acknowledgments: We would like to thank the Proofreading & Editing Office of the Dean for Research at Erciyes University for the copyediting and proofreading service for this manuscript.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Mesleki ve teknik eğitim ülkelerin ekonomilerine katkı sağlamakla beraber, aynı zamanda bireylere değerli bilgiler, beceri eğitimi ve istihdam olanakları da sağlar **(**Özer & Perc, 2020**).** Mesleki ve teknik eğitim hem ülkelerin hem de bireylerin uzun vadeli sürdürülebilirliğinin ve kapsayıcı büyümesinin sağlanmasında stratejik bir rol oynamaktadır (Açıkgöz vd., 2022). Gençlerin istihdamını ve gerekli uzmanlığın kazanılmasını kolaylaştırmaya yardımcı olduğu için özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir ve bu anlamda Türkiye'de de orta ve yükseköğretimde mesleki ve teknik eğitime önem verilmektedir. Bu eğitimin temel amacı, öğrencileri ulusal işgücü piyasasının gerektirdiği becerilerle donatmak ve sonuç olarak belirli endüstriyel alt sektörlerdeki vasıflı işçi eksikliğini hafifletmeye yardımcı olmaktır (Balta vd., 2016). Mesleki ve Teknik Eğitimde, matematik eğitimi uzmanları, öğrencilerin mesleki alanlarla ilgili kelimeleri doğru koşullarda doğru şekillerde kullanmalarını sağlamaya yönelik eğitim politikasının, problem çözebilen öğrencilerin yetiştirilmesine de katkı sağlayacağını düşünmektedir. Bunun yanında özellikle genel kavramsal bilginin mesleki alanlara aktarılmasına, öğrencilerin mesleki alanların özel gereksinimlerine uyum sağlamakta zorlanmamasına ve öğrencilerin hayata hazırlanmasına yardımının olacağını belirtmektedirler (Açıkgöz vd., 2022). Bu anlamda Baki vd. (2009)'de matematiğin, hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu, aynı zamanda çok çeşitli çalışma durumlarını da içerisinde barındırdığını ifade etmektedirler. Ayrıca Baki (2008) okullarda gösterilen matematiğin birinci amacının, toplumun matematik açısından geliştirilmesinin yanında sanayi alanında, teknolojide ve gündelik yaşamda ihtiyaç duyulan bireyler olarak yetiştirmenin önemi üzerinde durmaktadır.

Mesleki ve teknik eğitimde matematik öğretimi, ilgili meslek alanıyla doğrudan ilişkili olacak şekilde planlanmalıdır (Center of Occupational Research and Development [CORD], 1999). Almanya, Hollanda, İsviçre ve Singapur gibi mesleki eğitimde başarılı ülkeler, matematiği mesleki bağlamlara entegre ederek öğretim sürecine dahil etmektedir (Hodgen vd., 2017). Bu yaklaşım, yalnızca mesleki alanda gerekli olan matematik bilgisine odaklanmayı amaçlamakta ve böylece öğrencilerin mesleki yeterliliklerini artırmaktadır. Söz konusu ülkelerin benimsediği bu bağlamsal öğretim yöntemi, alan yazında da vurgulanan mesleki ve teknik eğitimde öğretim yaklaşımının önemine paralellik göstermektedir. Öğrencilerin meslek hayatlarında matematiği etkin bir şekilde kullanabilmeleri için, mesleki ve teknik eğitimde matematik öğretiminin ilgili meslek alanlarıyla ilişkilendirilerek planlanması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Matematik öğretim yöntemleri ve matematik ders içerikleri meslek lisesi öğrencilerine uygun olacak şekilde, mesleki bağlamda yeniden ele alınıp öğrencilerin ilgilerini, motivasyonlarını ve başarılarını artıracak ve zengin öğrenme ortamları oluşturacak şekilde hazırlanmalıdır. Baki (2019) birçok matematiksel kavramın öğretiminde, yaşanılan zorlukların aşılması için mevcut geleneksel yöntemlerin kullanılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Yenilikçi öğretim yöntemlerden biri olan bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi, eğitimin ihtiyaçlarının belirlenmesinde (Hudson & Dennis, 2007), gerçek bağlamlara odaklanan (Perin & Hare, 2010), konunun içeriği ile gerçek hayatta karşılaşılabilecek durumları ilişkilendiren, bireyi öğrendiği bilgileri hayatında kullanabilmesi için motive eden bir öğrenme ve öğretme anlayışıdır (Berns ve Erickson, 2001). Hennessy (1993) ve Levinson (1993) bağlam oluşturmada zorluklar olduğunu ve uygun bağlamların kullanılmasıyla öğrenci ilgisinin ve potansiyelinin ortaya çıkarılabileceğini belirtmişlerdir. Bağlamsal öğrenme ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; bağlam oluşturmada güçlükler yaşandığı, günlük yaşam bağlamının çok fazla kullanıldığını ve uygun bir bağlam ile öğrencilerin verilenleri daha iyi anlamlandırdıkları görülmektedir (Başaran-Zehra, 2023; Coştu, 2009; Çatlıoğlu, 2010; Ingram, 2003; Yıldız & Baltacı, 2016).

Bağlamsal öğrenme ve öğretme yaklaşımının bir uygulaması olan REACT stratejisi yapılandırmacı öğretim modeline dayanmakta olup öğrencilerin kavramları anlamalarını geliştirmek

için eleştirel düşünme ve problem çözme etkinliklerine katılmalarını sağlamaktadır (Ingram, 2003). REACT stratejisi ilişkilendirme (relating), tecrübe etme (experiencing), uygulama (applying), işbirliği (cooperating) ve transfer (transferring) kelimelerinin baş harflerinden oluşmuş, bağlam içinde öğrenmeye dayalı bir stratejidir (Crawford, 2001; Hull, 1999). REACT stratejisinin ilk adımını oluşturan İlişkilendirme aşaması, öğrencinin önceki bilgilerinden ve edindiği deneyimlerden yararlanarak bir bağlam oluşturmaya yönelik ilk çabasını temsil eder. (Baltacı, 2014; Crawford, 2001). Sınıfta öğretmen yeni bir kavramı öğretirken, kavramı öğrencinin daha önceden bildiği bir durumu örnek vererek anlatırsa ilişkilendirme kullanılmış olur ve bu süreç öğrencide kullanılan bağlam ile kavramı ön bilgileriyle bütünleştirir (Crawford, 2001). İkinci aşama olan tecrübe etmede ise; öğrenci araştırarak, yaparak ve yaşayıp öğrenerek bilgiyi keşfetmektedir (Crawford, 2001). Bu süreçte öğrenciler ders içindeki etkinliklerde gözlemler, tahminler yapar ve veriyi öğretmenden direk olarak değil kendileri etkin bir şekilde edinir (Çatlıoğlu, 2010). Uygulama aşamasında ise öğrenciler tecrübe etmiş oldukları bilgileri, kavramları projelerde, problem çözme ve laboratuar etkinliklerinde kullanırlar (Çalık & Ültay, 2011). Bir diğer aşama olan iş birliği yapmada ise, öğrenci diğer öğrencilerle paylaşım içerisinde, karşılıklı etkileşim ve iletişim bağlamında öğrenir (Crawford, 2001; Çatlıoğlu, 2010; Hull, 1999; Navarra, 2006). Verilen problemler eğer gerçek hayat bağlamında veya mesleki bağlamda olursa daha komplike ve zor olabilmekte dolayısıyla öğrencilerin küçük gruplar halinde sorunu çözmeleri daha pratik olabilmektedir (Crawford, 2001). Dolayısıyla okulda yapılan grup çalışmaları öğrencilerin mesleki hayatlarında da bir takım olarak çalışma gerektirecek durumlar için önemli katkı sağlayacaktır (Navarra, 2006). Son aşama olan transfer aşaması ise, öğrenilen bilginin sınıfta daha önce anlatılmamış yeni bir bağlamda veya farklı bir durumda kullanılması olarak tanımlanmıştır (Baltacı, 2014; Crawford, 2001; Çatlıoğlu, 2010; Hull, 1999). React stratejisi, öğrencilere bir kavram ile bağlamı arasındaki ilişkiyi keşfetme, bilgi edinme ve akranlarıyla paylaşma, yeni bilgiyi pratikte uygulama ve ardından farklı bir bağlama aktarma şansı sunar (Crawford, 2001; Hull, 1999). Yapılan çalışmalar, REACT stratejisiyle geliştirilen öğrenme ortamlarının potansiyel olarak öğrencilerin öğrenme sürecini kolaylaştırabileceğini, öğrenme sürecine olumlu katkıda bulunabileceğini, öğrencilerin kavramları bağlamlarla ilişkilendirmelerini sağlayabileceğini ve öğrencileri öğrenme sürecine aktif olarak katılmaya teşvik edebileceğini göstermektedir (Başaran-Zehra, 2023; Erdoğan-Karaş & Gül, 2019; Karamustafaoğlu & Tutar, 2020; Karslı-Baydere & Yanmaz, 2021).

Çalışma ile alakalı alanyazın araştırıldığında bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi ile ilgili fen eğitimi alanında oldukça fazla çalışma yapıldığı görülmüştür. Yapılan bu çalışmalarda bilginin kalıcılığı, gerçek yaşam ile ilişkilendirme, akademik başarı, motivasyon, tutum, öğrenme becerileri gibi değişkenler üzerindeki etkileri araştırılmıştır (Erdoğan-Karaş & Gül, 2019; Karamustafaoğlu & Tutar, 2020; Karslı-Baydere & Yanmaz, 2021; Tatlı & Bilir, 2021; Ültay, 2012; Yıldırım & Gültekin, 2017). Çalışmaların sonucunda bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin bu değişkenler üzerinde olumlu neticeleri olduğu görülmüştür. Matematik eğitimi alanında yapılan çalışmalara baktığımızda ise Coştu (2009), altıncı sınıf öğrencilerine REACT stratejisine uygun olarak hazırladığı etkinlikleri uygulamış ve öğretmenin uygulama üzerine görüşlerini araştırmıştır. Bağlamsal öğrenmenin içerik ve öğrencileri değerlendirme yönünden olumlu olduğu sonucuna varmıştır. Çatlıoğlu (2010), REACT stratejisine uygun etkinlikler hazırlayarak ilköğretim matematik öğretmen adaylarının süreç içerisinde durumlarını incelemiştir. REACT stratejisinin her bir aşaması için teori ve modeller ortaya çıkarmıştır. Baltacı (2014), ilköğretim matematik öğretmen adayları ile GeoGebra kullanımının geometrik yer kavramı için bir bağlam oluşturup oluşturmadığını incelemiştir. GeoGebra kullanımının REACT sürecinin her bir aşamasında bağlam oluşturmada önemli olduğu sonucuna varmıştır. Kılıç (2015), yedinci sınıf öğrencileri ile yaptığı çalışmasında tam sayılar konusunu REACT stratejisine uygun etkinlikler ile anlatmış, öğrencilerin akademik başarı, matematiğe karşı tutum ve matematiği gerçek hayata transfer edebilme durumlarını incelemiştir. Uygulama sonucunda deney grubu öğrencilerinin akademik başarı yönünden başarılı olduğu fakat matematiğe karşı tutum ve transfer edebilme yönünden anlamlı bir sonucun ortaya çıkmadığı görülmüştür. Yıldız ve Baltacı (2016), ilköğretim matematik öğretmen adayları ile silindirik ve küresel koordinasyonun GeoGebra kullanımı ve REACT stratejisi ile öğretiminin etkilerini incelemiştir. Süreç sonucunda uygulamanın anlamlı öğrenme ve kalıcı öğrenmeyi

desteklediği görülmüştür. Baltacı ve Baki (2017), ilköğretim matematik öğretmen adayları ile GeoGebra kullanımının elips öğretiminde bir bağlam oluşturup oluşturmadığını incelemişler, REACT stratejisinin her bir aşaması için olumlu sonuçlara varmışlardır. Bir başka çalışma da yine Baltacı ve Baki (2018), ilköğretim matematik öğretmen adayları ile GeoGebra kullanımının parabol öğretiminde bir bağlam oluşturup oluşturmadığını incelemişlerdir. İnceleme sonunda REACT stratejisinin her bir aşaması için olumlu sonuçlar elde etmişlerdir. Erçoban (2018), yedinci sınıf öğrencileri ile REACT stratejisine göre hazırlanan etkinliklerin öğrencilerin kavramsal ve işlemsel bilgilerine etkisini incelemiştir. Deney grubundaki öğrencilerde kontrol grubuna göre kavramsal yönden anlamlı bir fark oluşurken işlemsel bilgi bakımından iki grup arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır. Özdemir (2021), imam-hatip ortaokulu beşinci sınıf öğrencileri ile örüntü konusu için REACT stratejisine göre oluşturulan etkinliklerle öğretimin, öğrencilerin kavramsal öğrenmelerine etkisini araştırmıştır. Uygulamanın sonunda öğrencilerin kavramsal anlamalarında olumlu etkileri olduğu gözlenmiştir. Başaran-Zehra (2023), meslek yüksekokulu öğrencileri ile oran orantı, ölçme ve ölçü birimleri konularına yönelik REACT stratejisine göre hazırlanan etkinliklerin öğrenciler üzerindeki etkisini incelemiştir. Uygulama sonunda REACT stratejisinin her bir aşaması için olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin kullanıldığı bu çalışmaların çoğunda araştırmaların nitel değerlendirmeler olduğu görülmektedir. Yalnızca Kılıç (2015) ve Erçoban'ın (2018) çalışmalarında yarı deneysel bir değerlendirme vardır. Araştırmalarda kullanılan bağlamlar açısından baktığımızda ise genelde günlük hayat ve GeoGebra bağlam olarak kullanılmıştır. Sadece Erçoban (2018) ve Başaran-Zehra (2023) çalışmalarında bağlam olarak mesleki bağlamlara yer vermiştir. Ayrıca literatür incelendiğinde REACT stratejisine dayalı meslek lisesi öğrencileri ile yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

Konu ile ilgili alan yazında yapılan çalışmalar bütün olarak değerlendirildiğinde bağlamsal öğrenme ve öğretme yaklaşımının ve onun bir stratejisi olan REACT'ın öğrenme sürecine birçok yönden katkı sağladığı görülmüştür. Bu doğrultuda Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nin 10. sınıfında özel dörtgenler konusunun öğretiminde akademik başarının ve kalıcı öğrenmenin sağlanması üzerine deneysel olarak yapılandırılan bu çalışmadan ortaya çıkan sonuçların alan yazındaki araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstereceği düşünülmektedir. Literatüre baktığımızda dörtgenleri tanımlama ve sınıflandırmada birçok öğrencinin zorlandığı tespit edilmiştir (Çoban & Yiğit Koyunkaya, 2022). Özel dörtgenler konusundaki hem bu mevcut zorlukları kolaylaştırmak hem de meslek lisesinin harita-tapu-kadastro alanına bağlamsal içerik oluşturmak için konunun uygun matematiksel verileri bulunduğundan özel dörtgenler konusu tercih edilmiştir. Yapılan tespitler ve ilgili literatürde bağlamsal öğrenme ve öğretme yaklaşımına, ayrıca bu yaklaşımın önemli bir stratejisi olan REACT modeline yapılan vurgular, söz konusu yöntemin ülkemizdeki mesleki ve teknik eğitimde matematik öğretimine önemli katkılar sunabileceğini göstermektedir. Ayrıca matematik öğretiminde REACT stratejisi ile ilgili yürütülen çalışmalar arasında, meslek lisesi öğrencileri ile yapılacak bir çalışma olması ve sadece mesleki bağlamlar kullanılarak yapılması nedeniyle bu araştırmanın alana katkı sağlayacak bir çalışma olacağı düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmada, meslek lisesi harita tapu-kadastro bölümü 10. sınıf öğrencilerine, özel dörtgenler konusunu kendi mesleki alanları ile ilişkilendirerek öğrenebilecekleri, bağlama uygun ders içerikleri oluşturulmuştur. Bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisini bu içeriklerle öğretiminin, akademik başarı ve bilginin kalıcılığı üzerinde oluşan farkının anlamlı olup olmadığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmada uygulanan deneysel şema ile bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisinin başarı ve kalıcılığa etkisinin nasıl olduğuna bakılmıştır. Bu amaca uygun olarak REACT stratejisine göre uygulanan öğretimin, mevcut öğretim yöntemine göre başarı gösterip göstermediğinin de tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu yöntem kullanılarak daha önce yapılan bağlam oluşturma çalışmalarının birçoğundan farklı olarak sadece mesleki anlamda bağlamlar oluşturularak başarının kalıcı olmasını sağlayacak etkinliklerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın ele aldığı problem: Bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT strateji

kullanılarak yapılan öğretimin, meslek lisesinin Harita-Tapu-Kadastro alanının 10. sınıf öğrencilerinin özel dörtgenler konusundaki başarı ve kalıcılığına olan etkisi nedir?

Bu araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin ön, son ve kalıcılık test puanları arasında bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin neden olduğu istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

2. Kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin ön ve son test başarı puanları arasında bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminden kaynaklanan istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

3. Özel dörtgenler konusunun öğretiminde, kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin son test ve kalıcılık testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırmada nicel araştırma yönteminde ön ve son testin kullanıldığı, grupların seçiminin rastgele olmayıp araştırmacının belli kriterlere göre belirlediği yarı deneysel desen kullanılmıştır. Yarı deneysel desen ve deneysel desen birbiri ile yakından ilişkili olmasıyla birlikte ikisi arasındaki fark, gruplar belirlenirken araştırmacının grupları belli ölçümlerle seçmesidir (Karasar, 2018). Gruplar belirlenirken rastgele atamanın olmadığı fakat bir eşleştirmenin yapıldığı desenler yarı deneysel desenlerdir. Eşleştirilmiş yarı deneysel desende mevcut gruplardan ikisi belli değişkenler üzerinden eşleştirilmeye çalışılır. (Büyüköztürk vd. 2013, s.208). Bu çalışmada gruplara bir denkleştirme testi uygulanmıştır. Değerlendirme sonucunda grupların akademik başarıları arasında anlamlı bir fark oluşmama kriteri üzerinden bir eşleştirme yapılmıştır.

Meslek lisesi 10. sınıf öğrencilerine, özel dörtgenler konusunun öğretiminin akademik başarıya ve bilginin kalıcılığına olan etkisini ortaya koymak adına, araştırmanın deney grubunda, REACT stratejisine göre hazırlanan etkinlikler bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Kontrol grubunda ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) ders kitabındaki mevcut etkinlikler uygulanmıştır. Buradaki amaç, gruplardaki bağımsız değişkenlere göre uygulanan öğretimin etkinliğini belirlemektir. Grupların her birinde kalıcılık ve akademik başarı bağımlı değişkenlerinin, etkilerine bakılmıştır. Ön test, kalıcılık testi ve son testin puanları arasında karşılaştırma yapılarak akademik başarı istatistiki analizleri bulunmuştur.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Kayseri ve Bursa ilindeki iki meslek lisesinin Harita-Tapu-Kadastro alanın 10. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Özel dörtgenler konusu 10. sınıflarda olduğu için bu sınıf düzeyi ile çalışma yapılmıştır. Kontrol ve deney gruplarının birbirine denk olup olmadığını ortaya koymak için bir denkleştirme testi hazırlanmıştır. Denkleştirme testi soruları Milli Eğitim Bakanlığı'nın yapmış olduğu bursluluk sınavlarından oluşturulduğu için geçerli bir sınav olduğu kabul edilmiştir. Denkleştirme testinin güvenirliği için ise Kayseri'de bir meslek lisesinde, 10.sınıf düzeyinde 60 öğrenci ile uygulama yapılmıştır. Denkleştirme testi, uygulamanın yapıldığı meslek lisesinden farklı bir lisede yapılmıştır. Uygulama sonucu SPSS 22 programında analiz edildiğinde Kuder-Richardson 20 (KR-20) değerinin 0,714 olduğu görülmüş ve bunun güvenirlik için yeterli olduğu düşünülmüştür. 70 puan ve üzerinde çıkan KR-20 değeri güvenirliği ifade eder (Büyüköztürk, 2013). Denkleştirme testi, uygulamanın yapılacağı iki okulda dört sınıfta toplamda 85 öğrenciye uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre bu iki okuldaki dört sınıfın birbirine denk olduğu görülmüştür. Daha sonra Bursa ilindeki meslek lisesinin iki 10. sınıfı toplamda 43 öğrenci kontrol grubu olarak, Kayseri ilindeki meslek lisesinin iki 10. sınıfındaki 42 öğrencinin ise deney grubu olmasına karar verilmiştir.

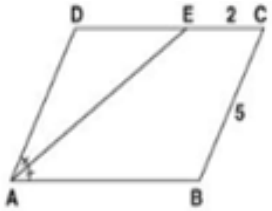
Veri Toplama Araçları

Deneysel türde yapılan çalışmada, araştırılmak istenen konu ile ilgili başarı testi geliştirilmiştir. "Özel Dörtgenler" konusuyla ilgili olarak oluşturulan ön test ve son test veri toplamak için kullanılan testlerdir. Ayrıca son test kalıcılık testi olarak kullanılmıştır.

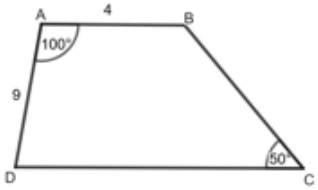
Başarı testi; MEB'in hazırlamış olduğu sınavlardaki özel dörtgenler ile ilgili sorulardan ve uzman görüşü alınarak araştırmacı tarafından hazırlanan sorulardan oluşmaktadır. İyi hazırlanan seçmeli bir testte kapsam geçerliliği yüksek olmakta ayrıca soru sayısının fazla olabilmesi, soruların açık ve anlaşılır olması güvenirliğin de daha yüksek olmasını sağlamaktadır (Özçelik, 2011).

Matematik başarı testi soruları 10. sınıf matematik dersi özel dörtgenler konusunun kazanımına göre belirlenmiştir. Özel dörtgenler konusu ile ilgili sadece bir tane kazanım mevcuttur. Bu kazanım; "Özel dörtgenlerin açı, kenar, köşegen ve alan özelliklerini açıklayarak problemler çözer" şeklinde ifade edilmiştir. Özel dörtgenler yamuk, paralelkenar, eşkenardörtgen, dikdörtgen, kare ve deltoid geometrik şekillerinden oluşmaktadır. Sorular bu kazanım doğrultusunda oluşturulmuş olup her bir şekil için açı, kenar, köşegen ve alan özellikleri ile ilgili sorulara yer verilmiştir. Aşağıda başarı testinden birkaç örnek soru verilmiştir.

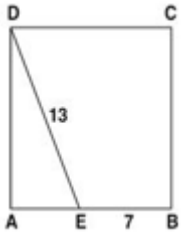
1. ABCD bir paralelkenar, m($\widehat{DAE}$) = m($\widehat{EAB}$), $|EC|$ = 2 cm, $|BC|$ = 5 cm olduğuna göre Çevre (ABCD) kaç cm'dir

2. ABCD bir yamuk, [AB] ∥ [DC], m($\widehat{DAB}$) = 100°, m($\widehat{DCB}$) = 50°, $|AD|$ = 9 cm, $|AB|$ = 4 cm dir. Buna göre $|DC|$ kaç cm'dir?

3. ABCD bir kare, $|DE|$ = 13 cm $|EB|$ = 7 cm olduğuna göre alan ABCD kaç cm^2 dir?

Başarı testi ilk olarak 35 adet soru ile oluşturulmuş, testin kapsam geçerliliğini sağlamak adına test maddeleri; alanında uzman dört matematik öğretmeni ve bir öğretim üyesi ile birlikte değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerin sonucunda gereken eksiklikler giderilerek yirmi dört soru maddesi oluşturulmuştur. Nihai olarak oluşturulan testin içinde yer alan yirmi dört sorunun güçlük ve ayırt ediciliğini hesaplamak için uygulama yapılmıştır. Başarı testinin puanlaması yapılırken doğru yapılan her bir soru için bir puan, yanlış yapılan/yapılmayan sorulara da sıfır puan verilmiştir. Matematik başarı testi, Kayseri genelindeki meslek liselerinde toplam 240 öğrenciye uygulanmıştır.

Uygulama sonucuna göre başarı testinin madde analizleri yapılmıştır. 24 sorudan oluşan başarı testinin maddelerinden, yapılan analiz sonucu 14,15,17 ve 22 numaralı olanlarının hem güçlük düzeyi 0,35'in altında olduğundan hem de madde ayırt ediciliği 0,2 civarında olup üzerinde çalışılması ve

düzeltilmesi gereken madde durumunda olduğundan testten çıkarılmıştır. Kalan 20 sorunun madde güçlük düzeyleri 0,5'e yakın olup güçlük düzeyleri uygun bulunmuştur. Testlerin ayırt ediciliğinin ve güvenirliğinin daha fazla olması için maddelerinin ortalama güçlüğünün 0,5'e yakın olması gerekir (Tekin, 1991). Başarı testinin son haliyle madde güçlük düzeyine bakıldığında ortalama olarak 0,526 bulunmuştur. Buradan yola çıkarak özel dörtgenler başarı testinin, güvenilir olduğu ve öğrencilerin başarı durumlarını ayırt edecek duruma geldiği ifade edilebilir.

14,15,17 ve 22 numaralı sorular çıkarıldıktan sonra kalan 20 soru üzerinden Kuder-Richardson 20 (KR-20) güvenirlik analizi SPSS 22 programı kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Cronbach alfa değeri 0,886 bulunmuş olup, güvenirliğinin oldukça iyi olduğu görülmüştür. 70 puan ve üzerinde çıkan KR-20 değeri güvenirliği ifade eder (Büyüköztürk, 2013).

Bütün verilerin ortaya koyduğu bilgiler ışığında son halini alan özel dörtgenler başarı testinin içinde 20 soru maddesinin olmasına karar verilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Sınıfların denkliği; denkleştirme testi ile belirlenip deney ve kontrol gruplarına karar verilmiş, deneysel uygulama süreci başlamadan önce, her iki gruba da özel dörtgenler testi uygulanmıştır. Altı hafta boyunca uygulama yapıldıktan sonra hazırlanan son test her iki gruba tekrar uygulanmıştır. Son test uygulanmasından altı hafta geçtikten sonra bilgilerin kalıcılık durumunu tespit etmek adına kalıcılık testi yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 paket programına yüklenerek araştırmanın analiz süreci tamamlanmıştır.

Veri Analiz Süreci

Veriler analiz edilirken SPSS 22 paket programında yer alan betimsel istatistikler kullanılmıştır. Normallik testi, deney ve kontrol grupları karşılaştırılırken ilişkisiz örneklemler t-testi, aynı grubun verilerine kendi içinde bakılacaksa ilişkili örneklemler t-testi yapılmıştır. Anlamlılık değeri $p < 0.05$'dir. Çalışmadaki t-testi ile elde edilen verilerin güvenirliğini artırmak adına, her iki gruba uygulanan üç ayrı test için tekrarlı ölçümler için tek faktörlü varyans analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Bulgular kısmında, her iki gruba uygulama öncesi ve sonrası uygulanan özel dörtgenler testinden elde ettikleri puanların karşılaştırılması yapılmıştır. Karşılaştırma sonucunda ortay çıkan puanların anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığı değerlendirilmiştir.

Grupların Uygulama Öncesi Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Bağlamsal Öğrenme ve Öğretme Yönteminin REACT stratejisine göre öğretim yapılan grup ile MEB kitabındaki etkinlikler ile öğretimin yapıldığı gruba uygulama öncesinde özel dörtgenler testi uygulanmış ve elde ettikleri puanlara bakılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesi puanlarının SPSS'den elde edilen sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Grupların Uygulama Öncesi İlişkisiz Örneklem t Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Deney	42	2,95	1,56	83	0,071	.943
Kontrol	43	2,98	1,58			

Tablo 1'deki sonuçları incelediğimizde deney grubunun uygulama öncesi başarı ortalaması 2,95 iken kontrol grubunun 2,98'dir. İki grup arasındaki 0,03 puan farkı kontrol grubu lehindedir. Oluşan bu farkın anlamlı olup olmadığına baktığımızda t-testi analizinde p=,943 (p> .05) bulunmuştur. Bu p değeri ise bize oluşan farkın anlamlı olmadığını göstermiştir. Başka bir şekilde ifade edersek her iki grubun uygulama yapılmadan önce özel dörtgenler konusu ile ilgili bilgileri bakımından birbirine denk oldukları

ifade edilebilir. Başarı ön test puanlarının her iki grup için de düşük olması aslında beklenen bir durumdur. Çünkü iki grup da bu konuyu daha önce görmemiştir.

Grupların Uygulama Sonrası Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Grupların uygulama sonrası başarı puanlarının SPSS sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Grupların Uygulama Sonrası Başarı Testi İlişkisiz Örneklemler t-Testi Sonuçları

Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Deney	42	10,31	1,93	83	8,087	.000
Kontrol	43	6,81	2,05			

Tablo 2'deki sonuçları incelediğimizde deney grubu öğrencilerinin matematik dersi özel dörtgenler konusu başarı ortalaması 10,31 iken; kontrol grubunun 6,81 olmuştur. İki grup arasındaki 3,5 puan farkı deney grubu lehinedir. Oluşan puan farkının iki grup açısından da anlamlı bir fark teşkil edip etmediğini tespit etmek üzere ilişkisiz örneklemler t-testi yapılmıştır. Yapmış olduğumuz ilişkisiz örneklemler t-Testi analiz sonucunda p=,000 (p< 0,05) olduğundan deney grubunun uygulama sonrası başarı puanı ortalaması kontrol grubunun başarı ortalamasından anlamlı olacak şekilde yüksek olmaktadır. Bütün bu verilerin analizi sonucunda özel dörtgenler konusunu bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi ile öğretmenin, MEB etkinliklerini kullanarak yapılan mevcut öğretme yöntemine göre öğrencilerin akademik başarısını artırma yönünden daha etkili olduğu ifade edilebilir.

Deney Grubunun Uygulama Öncesi Ve Sonrası Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Deney grubundaki öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası başarı testinden aldıkları puanların SPSS' den betimsel değerlerine bakılmıştır. Grubun almış olduğu puanlar arasındaki farkın istatistiki olarak bir anlamının olup olmadığını tespit etmek için ilişkili örneklemler t-testi yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Deney Grubu Ön-Son Test İlişkili Örneklemler t-Testi Sonuçları

Deney	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Son Test	42	10,31	1,93	41	19,479	.000
Ön Test	42	2,95	1,56			

Tablo 3'ü incelediğimizde deney grubu uygulama öncesi başarı ortalaması 2,95 iken, uygulama sonrası başarı ortalaması 10,31 dir. Testlerin öncesi ile sonrası arasında oluşan bu 7,36 puan farkı uygulama sonrası test lehine olmuştur. İki test arasında oluşan bu farkı anlamlılık yönünden analiz ettiğimizde p= .000 (p< .05) olduğundan, deney grubunun uygulama sonrası başarı ortalaması, uygulama öncesi başarı ortalamasından anlamlı derecede yüksek çıkmaktadır. Bu veriden çıkarılan sonuç ile bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi ile yapılan öğretimin öğrenci başarısını anlamlı düzeyde artırdığı söylenebilir.

Kontrol Grubunun Uygulama Öncesi Ve Sonrası Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Kontrol grubunun, uygulama öncesi ve sonrası özel dörtgenler testinden aldıkları puanlara ait betimleyici değerlerine bakılmıştır. Elde edilen puanlar arasındaki farklılıkların istatistiki açıdan bir anlamının olup olmadığı, ilişkili örneklemler t-testi yapılarak analiz edilmiştir. Ortaya çıkan veriler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Kontrol Grubu Ön-Son Test İlişkili Örneklemler t-Testi Sonuçları

Kontrol	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Son Test	43	6,81	2,05	42	9,679	.000
Ön Test	43	2,98	1,58			

Tablo 4'deki verilere göre, kontrol grubu uygulama öncesi başarı ortalaması 2,98 iken, uygulama sonrası başarı ortalaması 6,81'dir. Testlerin öncesi ve sonrası arasında oluşan bu 3,83 puanlık fark uygulama sonrası test lehine olmuştur. İki test arasında oluşan bu farkı anlamlılık yönünden analiz ettiğimizde p=.000 (p< .05) olduğundan, kontrol grubunun uygulama sonrası başarı ortalaması, uygulama öncesi başarı ortalamasından anlamlı derecede yüksek çıkmaktadır. Bu analiz verilerine bakıldığında; MEB etkinliklerine göre yapılan öğretim, özel dörtgenlerin öğretiminde öğrencilerin akademik başarısını anlamlı bir şekilde artırmıştır.

Deney Grubunun Kalıcılık Ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Çalışmada deney grubunun uygulama sonrası elde ettiği başarı puanı ile uygulamadan altı hafta sonra elde ettiği kalıcılık puanlarının ortalama ve standart sapmalarına bakılmıştır. İki başarı puanı arasında istatistiki açıdan bir fark olup olmadığını bulmak için ilişkili örneklemler t- testi analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 5'de paylaşılmıştır.

Tablo 5. Deney Grubu Kalıcılık ve Son Test İlişkili Örneklemler t-Testi Sonuçları

Deney	*n*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Son Test	42	10,31	1,93	4	5,611	.000
Kalıcılık	42	7,57	3,06			

Tablo 5'de bulunan sayısal verilerde deney grubunun uygulama sonrası başarı puanı 10,31 olurken kalıcılık başarı puanı 7,57'dir. İki başarı puanı arasında 2,74 puan farkı oluşmuştur. Oluşan bu farkın anlamlılığını bulmak için ilişkili örneklemler t testi ile elde ettiğimiz değer p=.000 (p<.05) olduğundan kalıcılık ile son test başarı puanı arasında son test yönünde anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Kontrol Grubunun Kalıcılık Ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmada kontrol grubundaki öğrencilerin uygulamadan hemen sonra özel dörtgenler testinden aldıkları puan ile bilginin kalıcılığını tespit etmek için uygulamadan altı hafta sonra elde ettikleri puanların betimsel değerlerine bakılmıştır. İstatistiki açıdan, elde edilen puanların arasında oluşan farkın, anlamlılığına ilişkili gruplar t-testi ile bakılmıştır. Tablo 6'da sonuçlar verilmiştir.

Tablo 6. Kontrol Grubu Kalıcılık Ve Son Test İlişkili Örneklemler t-Testi Sonuçları

Kontrol	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Son Test	43	6,81	2,05	42	3,973	.000
Kalıcılık	43	4,84	2,25			

Tablo 6'daki sonuçlarda kontrol grubunun uygulama sonrası başarı puanı 6,81 iken kalıcılık başarı puanı 4,84'tür. İki başarı puanı arasında 1,97 puan farkı olmuştur. Oluşan bu farkın anlamlılığını bulmak için ilişkili örneklemler t-testi ile elde ettiğimiz değer p=.000 (*p*<.05) olduğundan kontrol grubunda kalıcılık ile son test başarı puanı arasında son test yönünde anlamlı bir fark vardır.

Grupların Kalıcılık Test Puanlarının Karşılaştırılması

Grupların her birine uygulamanın bitiminden altı hafta sonra başarı son testi uygulanmış ve özel dörtgenler konusunda öğrendiklerinin ne kadarını hatırladıklarını ilişkisiz örneklemler t-Testi ile analiz edilerek Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Grupların Kalıcılık Testi İlişkisiz Örneklemler t-Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*SD*	*t*	*p*
Deney	42	7,57	3,069	83	4,687	.000
Kontrol	43	4,84	2,257			

Tablo 7' deki sayısal verileri incelediğimizde deney grubunun kalıcılık puanı 7,57 iken kontrol grubunun ki 4,84'tür. İki kalıcılık puanı arasındaki fark 2,73'tür ve deney grubu lehinedir. Oluşan bu farkın anlamlılığını bulmak için ilişkili örneklemler t testi ile elde ettiğimiz değer p=,000 (p<.05) olduğundan deney grubu yönünde anlamlı bir fark vardır.

Kalıcılık puanlarını analiz ettiğimizde deney ve kontrol grubunun her birinin puanı da son başarı testine göre düşmüştür. Bununla birlikte grupların kalıcılık puanlarını karşılaştırdığımızda bağlamsal öğrenme yönteminin REACT stratejisi ile hazırlanan etkinliklerle öğretimin yapıldığı deney grubunda kalıcılık puanlarının kontrol grubundan daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Grupların Uygulama Öncesi ve Sonrası Başarı Puanlarının Karşılaştırılması

Grupların başarı testinden elde ettikleri puanlara ait standart sapma ve aritmetik ortalama verileri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Grupların Başarı Puanları Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Ön Test			Son Test			Kalıcılık Testi		
	N	$\bar{x}$	*SS*	*N*	$\bar{x}$	*SS*	*N*	$\bar{x}$	*SS*
Deney	42	2,95	1,56	42	10,31	1,93	42	7,57	3,06
Kontrol	43	2,98	1,58	43	6,81	2,05	43	4,84	2,25
Toplam	85	2,96	1,56	85	8,54	2,64	85	6,18	3,00

Her iki grubun uygulama öncesi ve sonrası başarı testlerinden aldıkları standart sapma ve ortalama puanlarına göre uygulama öncesi başarı puan ortalaması, deney grubunun 2,95'i bulurken, uygulama sonrası başarı değeri 10,31'e çıkmaktadır. Uygulamanın bitiminden 6 hafta sonrasında ise bilginin kalıcılığını ölçmek için yapılan başarı testi sonucunda da değer 7,57 olmuştur. Aynı şekilde kontrol grubunun uygulama öncesi başarı puan ortalaması 2,98 iken, uygulama yapıldıktan hemen sonra yapılan sınavda elde edilen değer 6,81'e, bilginin kalıcılığının ne kadar olduğunu ölçmek için yapılan sınavdan ortaya çıkan sonuç ise 4,84 olmuştur. Bu sonuçlardan bilginin kalıcılığı ve akademik başarı yönünden deney grubunun kontrol grubuna göre daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Araştırmada her iki grubun hem başarı puanlarındaki değişimlerinin istatistiki olarak herhangi bir anlamlılık oluşturup oluşturmadığını tespit etmek hem de daha önce yapılan analizlerin güvenirliğini artırmak adına Tekrarlı Ölçümler Anova testi yapılmıştır. Yapılan testin verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9. Deney Grubu Başarı Puanlarının Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	*SD*	Kareler Ortalaması	*F*	*p*	η^2
Deney/Başarı	1161,444	1,707	680,381	123,615	.000	,751
Hata	385,222	69,989	5,504			

Deney grubunda Mauchly's test sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanmadığından Greenhouse- Geisser test sonucu varsayımına göre değerlendirme yapılmıştır ($x^2(2) = 7{,}531$, p = .854). Deney grubundaki öğrencilerin kalıcılık, ön, son test puanları arasındaki farklılıkların anlamlı olduğu görülmüştür (F(1,707-69,989) = 123,615, p<.05). Ölçüm yapılan testlerin hangisi arasında anlamlı farkın olduğunu bulmak için Benferroni testi yapılmıştır.

Tablo 10. Deney Grubu Başarı Testleri Çoklu Karşılaştırma Test Sonuçları

Başarı Testi (I)	Başarı Testi (J)	Ortalamalar Farkı	Standart Hata	*p*
Ön Test	Son Test	-7,357	,362	.000
	Kalıcılık Testi	-4,619	,520	.000
Son Test	Ön Test	7,357	,362	.000
	Kalıcılık Testi	2,738	,519	.000

Kalıcılık Testi	Ön Test	4,619	,520	.000
	Son Test	-2,738	,519	.000

Karşılaştırma sonuçlarını incelediğimizde deney grubunun ön test ortalaması ($\bar{x}$ =2,95) ile son test ortalaması ($\bar{x}$ = 10,31) ve kalıcılık testi ortalaması ($\bar{x}$ = 7,57) arasında anlamlı bir fark oluşmuştur (p<0,05). Ayrıca son test ortalaması ($\bar{x}$ = 10,31) ile kalıcılık testi ($\bar{x}$ = 7,57) ortalamaları arasındaki farkın da anlamlı olduğu bulunmuştur (p< .05).

Tablo 11. Kontrol Grubu Başarı Puanlarının Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	*SD*	Kareler Ortalaması	*F*	*p*	η^2
Kontrol/Başarı	316,667	2	158,333	42,811	.000	,505
Hata	310,667	84	3,698			

Kontrol grubunda Mauchly's test sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanmıştır ($x^2(2) = 4,039$, p = .133). Kontrol grubu öğrencilerinin ön test, son test ve kalıcılık test puanları arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (F(2-84) = 42,811, p< .05). Ölçüm yapılan testlerin hangisi arasında anlamlı farkın olduğunu bulmak için Benferroni testi yapılmıştır.

Tablo 12. Kontrol Grubu Başarı Testleri Çoklu Karşılaştırma Test Sonuçları

Başarı Testi (I)	Başarı Testi (J)	Ortalamalar Farkı	Standart Hata	*p*
Ön Test	Son Test	-3,837	,346	.000
	Kalıcılık Testi	-1,860	,450	.000
Son Test	Ön Test	3,837	,346	.000
	Kalıcılık Testi	1,977	,441	.000
Kalıcılık Testi	Ön Test	1,860	,450	.000
	Son Test	-1,977	,441	.000

Karşılaştırma sonuçlarını incelediğimizde kontrol grubunun ön test ortalaması ($\bar{x}$ =2,98) ile son test ortalaması ($\bar{x}$ = 6,81) ve kalıcılık testi ortalaması ($\bar{x}$ = 4,84) arasında anlamlı bir fark oluşmuştur (p<0,05). Ayrıca son test ortalaması ($\bar{x}$ = 6,81) ile kalıcılık testi ($\bar{x}$ = 4,84) ortalamaları arasındaki farkın da anlamlı olduğu bulunmuştur (p< .05).

Bu bulgulara göre bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisine göre hazırlanan etkinlerle yapılan öğretim ile MEB kitaplarındaki etkinliklerle yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarı ve kalıcılık faktörlerine birbirinden farklı etkileri olmuştur. Gerçekleşen uygulama sonrası her iki grubun da akademik başarı düzeyleri farklılık göstermekte ve "Özel Dörtgenler" konusunun öğretiminde deney grubunun daha yüksek başarı puanı elde ettiği görülmektedir. Ayrıca verileri incelediğimizde deney grubu öğrencilerinin özel dörtgenler kavramını hatırlama düzeyleri daha yüksektir. Başka bir ifadeyle ortalama kalıcılık puanlarındaki düşüş daha az orandadır. Bu durum bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminden kaynaklanmaktadır. Buna göre bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisine göre öğretiminin, öğrencilerin özel dörtgenler konusundaki akademik başarı ve kalıcılıklarına etkisi daha fazladır.

Tartışma ve Sonuç

Bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisi ile hazırlanmış etkinliklerin kullanıldığı deney grubu öğrencileri ile MEB kitabındaki etkinliklerle mevcut öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin özel dörtgenler konusu ile ilgili olarak hazırlanan başarı testinden aldıkları ön test puanları arasındaki fark anlamlı olmamıştır (Tablo 1). Diğer bir şekilde ifade edersek, uygulama öncesinde her iki grup akademik başarı yönünden birbirine benzerdir.

Gruplara uygulama bitiminden hemen sonra yapılan başarı testindeki puanlarda, deney grubu lehine istatistiki olarak fark anlamlı olmuştur (Tablo 2). Elde edilen bu sonuç Kılıç (2015), tamsayılar konusunun REACT stratejisine uygun etkinlilerle öğretimin öğrencilerin akademik başarılarına olan etkisi ile ilgili çalışmasının sonucu ile paralellik arz etmektedir. Holland (2008) yarı deneysel çalışmasında bağlama uygun olarak yapılan matematik öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına ve matematiği öğrenmeye yönelik tutumlarına etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin tutumlarında farklılık görülmezken son test ortalamaları yönünden deney grubunun daha iyi olduğu görülmüştür. Buradan da akademik başarı olarak deney grubunun kontrol grubundan daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmanın sonucu da bizim çalışmamızın sonucu ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Özdemir (2021)' in örüntü konusu ve Erçoban (2018)'in cebir konusunda yaptıkları çalışmalarda her ikisinin de REACT stratejisine göre hazırladıkları etkinliklerle öğretimi neticesinde öğrencilerin kavramsal anlamalarında olumlu bir artış olduğu sonuçları çalışmamızın sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Deneysel uygulamanın sonunda akademik başarı puanlarında grupların her birinde bir artış olsa da deney grubundaki öğrenciler kontroldeki öğrencilere göre daha başarılı olmuştur. Deney grubu lehinde oluşan bu başarı farkı da, deney grubunda uygulanan bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemine göre yapılan etkinliklerin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada daha etkili olmasındandır.

Bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi ile ilgili literatürü incelediğimizde meslek lisesinin harita ve tapu kadastro alanında özel dörtgenler konusunu, alanın kendi bağlamına göre etkinlikler hazırlayarak, öğrencilerin akademik başarısını inceleyen deneysel başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buna karşın Başaran-Zehra (2023) meslek yüksekokulunun harita bölümü ile yaptığı çalışmada oran orantı, ölçme ve ölçü birimleri konularını bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisine göre hazırladığı etkinliklerle öğrencilere uygulamış ve uygulama sonunda REACT stratejisinin her bir aşamasının öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Çalışmanın ortaya çıkan bu sonucu, araştırmamızdan elde ettiğimiz sonucu desteklemektedir. Bunun yanında bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin öğrencilerde akademik başarıyı artırdığını ifade eden ve ayrıca bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlikleri olan birçok araştırma bulunmaktadır. Matematik eğitimi alanında yapılan çalışmalarla birlikte fen eğitimi alanında yapılan (Adem, 2021; Demircioğlu vd., 2009; Demircioğlu vd., 2012; Erdoğan-Karaş & Gül, 2019; Günter, 2018; Holland 2008; Ingram, 2008; Karamustafaoğlu & Tutar, 2020; Karslı & Yiğit, 2015; Karslı-Baydere & Yanmaz, 2021; Keleş & Dede, 2020; Keskin & Çam, 2019; Kirman-Bilgin, 2015; Saka, 2011; Tatlı & Bilir, 2021; Yıldırım & Gültekin, 2017) çalışmalarının sonuçları ile ortaya koyduğumuz araştırmanın sonuçlarının bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemiyle öğretimi, öğrencilerin akademik başarısını artırma noktasında birbiriyle örtüşmektedir.

Uygulama bittikten altı hafta sonra her iki grubun da bilgilerindeki hatırlama düzeylerini ölçmek için yapılan testten elde edilen başarı puanlarında bir azalma olmuştur. Kalıcılığı ölçmek için yapılan test sonuçlarına baktığımızda azalmanın deney grubu öğrencilerinde daha az olduğu bulunmuştur. Ayrıca deney ve kontrol grubunun kalıcılık puanları arasında istatistiki yönden anlamlı bir fark vardır (Tablo 7). Dolayısıyla bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisine uygun öğretimin, bilginin hatırlanması yönünden MEB'deki kitaplar üzerinden mevcut öğretimin yapıldığı öğretime göre daha etkili sonuçları bulunmaktadır.

Bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi kullanarak harita-tapu-kadastro öğrencilerine matematiğin kendi alanları ile bağlamlar oluşturulup öğretilmesi ile onların matematiğe karşı olan ilgilerinin artmış olduğunu başarı testlerinden aldıkları puanlardan görmekteyiz. Deney grubunun yani bağlamsal öğrenme ve öğretme yöntemi kullanılarak öğretimin yapıldığı grubun başarı testinden aldığı puanlar mevcut MEB kitaplarındaki etkinlikler üzerinden öğretimin yapıldığı kontrol grubunun başarı puanından daha fazladır. Bunun yanında araştırmamızın verilerinin, bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisinin ilişkilendirme, tecrübe etme, uygulama, işbirliği ve transfer bileşenleri bakımından da öğrenciler üzerinde olumlu sonuçları bulunmaktadır. Çalışmamızda bu bileşenler doğrultusunda hazırlanan etkinlikler uygulanmıştır ve her bir bileşenin öğrenciler üzerinde olumlu

katkıları olmuştur. Araştırmamızda bu katkıları her bir bileşen bazında ele alıp literatürdeki çalışmalarla karşılaştırması yapılmıştır.

Özel dörtgenler ile ilgili hazırladığımız etkinliklerde öğrencilerin kendilerine sunulan problem durumlarını çözebilmeleri için ön bilgilerini hatırlamaları beklenmektedir. Meslek lisesi öğrencilerinin ön bilgileri hatırlama düzeyleri her ne kadar az da olsa mevcut etkinliklerde öğrencilere konu ile ilgili ön bilgiler verilmeyip önce kendilerinin hatırlamaları istenmiştir. Ön bilgilerini hatırlayıp mesleki bağlam içeren etkinliklerde kullanmışlardır. Ön bilgilerini hatırlayamayan öğrencilere de daha sonra bu bilgiler verilip onların da etkinliklere katılmaları sağlanmıştır. Böylece genel olarak baktığımızda öğrencilerin bir kısmının hazırlanan etkinlikler sayesinde önceki matematiksel bilgilerini kullanıp mesleki kavramlarla ilişkilendirebildikleri tespit edilmiştir. Önceki bilgileri hatırlamada bazen yanlışlıklar yapılsada öğrencilerin hatalarını ve eksiklerini görmeleri sağlanmıştır. Bu bakımdan da ilişki kurma boyutunun önemli bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde Çatlıoğlu (2010) REACT stratejisini kullandığı çalışmasında etkinlikler ile matematiksel bilginin oluşturulmasında ön bilgiler, ilişki aşamasında önemli bir yere sahiptir sonucuna varmıştır.

REACT stratejisinin ikinci bileşeni tecrübe etmedir. Bu aşamada öğrencilerden, verilen etkinliklerdeki mesleki bağlama yönelik problemlerin verilerini ortaya koyabilmesi ve önceki bilgilerini kullanarak yorumlaması, yaparak yaşayarak problemi tecrübe etmesi beklenmektedir. Burada amaç öğrencilerin direkt olarak bir sonuç bulmaları değil kendi tecrübe ederek ortaya koyduğu sonuçlarla problemin çözümü için gerekli sonuçları karşılaştırmasıdır. Araştırmamızda tecrübe aşaması ile ilgili verilen etkinliğimizde öğrenciler verileri ortaya koyarken bazı zorluklar yaşamışlardır ancak süreç sonunda nerelerde yanlışlıklar yaptıkları ifade edilerek yanlışlarını görmeleri sağlanmıştır. Navarra (2003) çalışmasında öğretmenlerin gerektiği yerde öğrencilere yardımcı olmasının onların zorlukları aşmasına yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Öğrenciler etkinlik süresince problemleri çözmede birtakım sonuçlara ulaşmışlar ama doğru sonuçlara ulaşmakta zorlanmışlardır. Elde ettikleri matematiksel verileri kullanıp yorumlayarak doğru sonuca ulaşamada çoğu öğrenci, bireysel olarak yardım almadan tam bir tecrübe yaşayamamışlardır. Bu bakımdan REACT stratejisinin bu bileşeni bakımından genel anlamda pek başarılı olamamışlardır.

Uygulama aşamasında öğrencilere mesleki bağlamlara uygun problemler içeren etkinlikler verilmiştir. Burada öğrencilerden beklenti bunları kendi mesleki bilgileri ile ilişkilendirerek bazı çıkarımlarda, yorumlarda bulunması ve doğru sonuca ilerleyebilmesidir. Herlina (2022) bu şekilde hazırlanmış ortamın uygun bir öğrenme ortamı olduğunu belirtmektedir. Çalışmamızda öğrenciler verilen problemleri çözmeye çalışırken doğrudan sonuca ulaşmakta zorlanmışlar fakat sonuca ulaşmak için gösterdikleri mücadele ve uğraş onların matematiksel düşünme sürecine katkı sağlamıştır. Nitekim Çatlıoğlu (2010) öğrenciler bu aşamada zorluk yaşasalarda bu yöntemin onlar adına yararlı olacağını ifade etmiştir. Tasarlanan etkinliklerin mesleki bağlamda olmasından dolayı öğrencilerin derse karşı olan motivasyonlarının arttığı gözlemlenmiş ve aktif olarak derse katılım sağlanmıştır.

İşbirliği aşaması REACT stratejisinin tecrübe ve uygulama aşamalarında öğrencilerin etkinlikleri grup çalışması şeklinde beraberce uyguladıkları bir aşamadır. Öğrenciler grup içerisinde problemlerin çözümünde etkileşim halinde olup birbirlerini desteklemişler fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Grup içerisinde daha önde olanlar pasif olanlara yardımcı olmuşlardır. Birbirlerinin öğrenmelerine katkı sağlamışlardır.

Son bileşen olan transfer aşamasında öğrencilerin öğrendiklerini farklı bir durumda da kullanabilmeleri yani mesleki bağlamı matematiksel bir bilgiye ya da matematiksel bir bilgiyi mesleki bağlamlara aktarabilmesi hedeflenmektedir. Oluşturmuş olduğumuz etkinlikte öğrencilere öğrendikleri kavramları uygulayabilecekleri farklı durumlar verilmiştir. Öğrenciler daha önce öğrendikleri bilgileri kullanarak gerçek hayatta karşılaşabilecekleri bir durumu çözmeye çalışmışlardır. Bazı öğrenciler zorluk çeksede genel olarak başarılı bir süreç olduğu gözlemlenmiştir. Stone vd. (2008) sınıftaki matematiksel bilginin mesleki bir bağlam ile ilişkilendirilmesi ile öğrencilerin bunları sınıf dışına aktarmada kolaylık yaşayacağını vurgulamışlardır.

Öneriler

Bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin REACT stratejisine uygun ders içeriğiyle öğretimin meslek lisesi 10. sınıf harita-tapu-kadastro alanı öğrencilerinin akademik olarak başarılarını ve bilginin kalıcılığını belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmadan çıkan sonuçlara göre aşağıdaki önerileri sunabiliriz:

Bu araştırma, meslek lisesinin 10. sınıf düzeyinde ve Harita-Tapu-Kadastro alanında özel dörtgenler konusunun öğretiminde bağlamsal öğrenme ve öğretme yönteminin akademik başarı ve kalıcılığa etkisinin olumlu sonuçları olduğunu ortaya koymuştur. Buradan yola çıkarak meslek liselerinin farklı mesleki alanlarına uygun, bağlama yönelik etkinlikler hazırlanarak, REACT stratejisi ile yeni öğrenme ortamlarının tasarlanması önerilmektedir.

Çalışmanın sonuçları neticesinde meslek liselerinde matematik ders içeriği oluşturulurken mesleki bağlamlara uygun içeriklerin belirlenmesi ile öğrencilerde daha anlamlı bir öğrenme gerçekleştiği görülmüştür. Bu bakımdan meslek liselerine ders içerikleri hazırlanırken içeriğin mesleki bağlamlara uygun olacak şekilde etkinlik ve materyallerle desteklenmesi önerilmektedir.

Bu çalışmada uygulanan öğretim yöntemi ile öğrencilerin başarı durumları REACT stratejisine göre hazırlanan etkinliklerin uygulanmasından sonra yapılan başarı test puanlarına göre analiz edilmiştir. Deneysel olarak yapılan bu araştırmadan farklı olarak yapılacak diğer çalışmalarda öğrencilerin başarı durumları farklı veri toplama araçları kullanılarak ölçülebilir. Öğrenme süreçleri gözlemlenerek, öğrenci ve öğretmenlerle mülakatlar yapılabilir, araştırmacı günlük tutabilir veya öğrencilerin süreç ile ilgili oluşturduğu günlükler kullanılarak analizlerinin yapıldığı nitel bir çalışma tercih edilebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar % 50, İkinci yazar % 50.

2. Çıkar çatışması: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

3. Etik Raporu: Bu araştırma Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 27 Aralık 2022 tarih ve 606 başvuru numaralı yazısı ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

4. Araştırma Modeli: Bu araştırma makalesinde nicel araştırma yönteminin ön ve son testli yarı deneysel deseni kullanılmıştır. Tam deneysel desen yerine yarı deneyesel desen seçilmesinin nedeni grupların farklı şehirlerde olmasıdır. Bu nedenle grupların birbirine denkliği sağlandıktan sonra gruplar rastgele değil araştırmacı tarafından uygun olan arasından belirlenmiştir.

5. **Bilgilendirme:** Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar yönetiminde yazdığı "Alana Göre Oluşturulan Mesleki Matematik Etkinliklerinin Bağlamsal Öğrenme Yöntemi İle Öğretiminin Meslek Lisesi Öğrencilerinin Akademik Başarısına Etkisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

6. Teşekkür: Erciyes Üniversitesi Araştırma Dekanlığı Düzeltme ve Redaksiyon Ofisi'ne bu makalenin redaksiyon ve düzeltme hizmeti için teşekkür ederiz.

References

Açıkgöz, Ö., Aslan, A., & Günay, A. (2022). Evaluation of the level of problem solving skills of Turkish higher education graduates in technology-rich environments. *Educational technology research and Development, 70*(5), 1893-1910. https://doi.org/10.1007/s11423-022-10120-0

Adem, S. (2021). Farklı stratejilerle zenginleştirilmiş 5E modeline dayalı fen öğretiminin öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.

Baki, A. (2008). *Kuramdan uygulamaya matematik eğitimi*. Harf Eğitim Yayınları.

Baki, A. (2019). *Matematiği öğretme bilgisi. (2. Bs.)*. Pegem Akademi.

Baki, A., Çatlıoğlu, H., Coştu, S., & Birgin, O. (2009). Conceptions of high school students about mathematical connections to the real-life. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1*(1), 1402-1407. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.247

Balta, N., Mason, A. J., & Singh, C. (2016). Surveying Turkish high school and university students' attitudes and approaches to physics problem solving. *Physical Review Physics Education Research, 12*(1), 010129. https://doi.org/10.1103/PhysRevPhysEducRes.12.010129

Baltacı, S. (2014). Dinamik matematik yazılımının geometrik yer kavramının öğretiminde kullanılmasının bağlamsal öğrenme boyutundan incelenmesi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Baltacı, S., & Baki, A. (2017). Bağlamsal öğrenme ortamı oluşturmada GeoGebra yazılımının rolü: Elips örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 18*(1), 429- 449.

Baltacı, S., & Baki, A. (2018). Parabol kavramının öğretiminde dinamik matematik yazılımının bağlamsal öğrenme ortamının oluşmasında rolü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(1), 1-28. https://doi.org/10.19171/uefad.450022

Başaran-Zehra, F. (2023). Mesleki ihtiyaçlarla ve bağlamlarla ilişkilendirilmiş mesleki matematik dersinin değerlendirilmesi: Harita Ve Kadastro Programı Örneği [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trabzon Üniversitesi.

Berns, R. G., & Erickson, P. M. (2001). Contextual teaching and learning: preparing students for the new economy. (5. sayı). The National Center for Career and Technical Education.

Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (18. Baskı). PegemA Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Pegem A.

CORD (The Center for Occupational Research and Development), (1999). *Cord Algebra 1: Mathematics in Context*. South-Western Educational Publishing.

Coştu, S. (2009). Matematik öğretiminde bağlamsal öğrenme ve öğretme yaklaşımına göre tasarlanan öğrenme ortamlarında öğretmen deneyimleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Crawford, L. M. (2001). Teaching contextually: research, rationale and technique or ımproving student motivation and achievement in mathematics and science. *Leading Change in Education, 4*, 2-17.

Çatlıoğlu, H. (2010). Matematik öğretmeni adaylarıyla bağlamsal öğrenme ve öğretme deneyiminin değerlendirilmesi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Çoban, Ö., & Yiğit Koyunkaya, M. (2022). The role of inquiry in the process of constructing the hierarchical relationship of special quadrilaterals, *Trakya Journal of Education, 12*(2), 1006-1035.

Demircioglu, H., Demircioglu, G., & Calık, M., (2009), Investigating the effectiveness of storylines embedded within a context-based approach: the case for the periodic table, *Chemistry Education Research and Practice 10*, 241–249.

Demircioğlu, H., Vural, S., & Demircioğlu, G. (2012). "REACT" stratejisine uygun hazırlanan materyalin üstün yetenekli öğrencilerin başarısı üzerine etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(2), 101-144.

Erçoban, M. (2018). 7. sınıf cebir öğrenme alanında REACT stratejisinin öğrencilerin akademik başarıları üzerine etkileri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.

Erdoğan-Karaş, Ö., & Gül, Ş. (2019). 'Hücre ve Bölünmeler' ünitesinin react stratejisiyle öğretiminin tutum ve motivasyona etkisi. *International Journal of Turkish Education Sciences, 2019*(13), 30-50. https://doi.org/10.46778/goputeb.578264

Günter, T. (2018). The effect of the REACT strategy on students' achievements with regard to solubility equilibrium: using chemistry in contexts. *Chemistry Education Research and Practice.19*, 1287-1306. https://doi.org/10.1039/C8RP00087E

Hennessy, S. (1993). Situated cognition and cognitive apprenticeship: implications for classroom learning. *Studies in Science Education, 22*(1), 1-41. https://doi.org/10.1080/03057269308560019

Herlina, E. (2022). The implementation of REACT strategy in training students' higher order thinking skills (HOTS). *TA'DIB Journal, 25*(1), 47-57.

Holland, L. A. (2008). Initial instruction in a mathematics classroom: Learning in a contextual setting [Unpublished master's thesis]. North Carolina State University.

Hudson, C. C., & Dennis, D. H. (2007). Workforce Education and Two Important Viewpoints. *Journal of Industrial Teacher Education*, 44(2), 89-98.

Hull, D. (1999). *Teaching mathematics contextually: The cornerstone of tech prep*. CORD Communications, Inc.

Hodgen, J., Wake, G., & Dalby, D. (2017). *Mathematics in the successful technical education of 16-19 year olds*. Gatsby.

Ingram, S. J. (2003). The effects of contextual learning ınstruction on science achievement of male an female tenth grade students [Unpublished doctoral dissertation]. University of South Alabama.

Karamustafaoğlu, O., & Tutar, M. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretimde REACT stratejisinin kullanımı hakkında görüşleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 1-12.

Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler. (33.bs)*. Nobel Yayıncılık.

Karslı-Baydere, F., & Yanmaz, E. A. (2021). Bağlam temelli öğrenme yaklaşımının REACT stratejisine göre geliştirilen öğretim materyalleri ile ilgili 7. Sınıf öğrencilerinin görüşleri: Aynalar ve ışığın soğrulması. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(1), 45-62. https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2021.7.1.05

Karslı, F., & Yiğit, M. (2015). Lise 12. sınıf öğrencilerinin alkanlar konusundaki kavramsal anlamalarına bağlam temelli öğrenme yaklaşımının etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 43-61. https://doi.org/10.17679/iuefd.16124860

Keleş, İ. H., & Dede, H. (2020). React stratejisiyle "saf maddeler, karışımlar ve karışımların ayrılması" konularının öğretimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(4), 1657-1675. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020.20.58249-618735

Keskin, F., & Çam, A. (2019). Yaşam temelli react stratejisinin altıncı sınıf öğrencilerinin akademik başarısına ve fen okuryazarlığına etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 49*(1), 38-59. https://doi.org/10.21764/maeuefd.375043

Kılıç, M. A. (2015). Bağlamsal öğrenme ve öğretme yaklaşımının ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin matematik başarılarına, matematiğe yönelik tutumlarına ve matematiği günlük hayat problemlerine transfer etmelerine etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Üniversitesi.

Kirman-Bilgin, A. (2015). "Maddenin yapısı ve özellikleri" ünitesi kapsamında REACT stratejisine yönelik tasarlanan öğretim materyallerinin etkililiğinin değerlendirilmesi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Levinson, R. (Ed.). (1993). *Teaching Science.* Routledge.

Navarra, A. (2003). *Teacher training on contextual mathematics: A successful project in Brazil.* CORD International.

Navarra, A. (2006). *Achieving pedagogical equity in the classroom*. CORD Publishing.

Özçelik, D. A. (2011). *Ölçme ve Değerlendirme. (4. Baskı)*. Pegem A Yayıncılık.

Özdemir, S. (2021). Bağlam temelli öğretimin beşinci sınıf örüntü kavramının öğrenimine katkısının incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Özer, M., & Perc, M. (2020). Dreams and realities of school tracking and vocational education. *Palgrave Communications, 6*(1), 1-7. https://doi.org/10.1057/s41599-020-0409-4

Perin, D., & Hare, R. (2010). *A contextualized reading-writing intervention for community college students*. Community College Research Center.

Saka, A. Z. (2011). Investigation of student-centered teaching applications of physics student teachers. International *Journal of Physics and Chemistry Education, 3*(SI), 51–58. https://doi.org/10.51724/ijpce.v3iSI.122

Stone III, J. R., Alfeld, C., & Pearson, D. (2008). Rigor and relevance: Enhancing high school students' math skills through career and technical education. *American Educational Research Journal, 45*(3), 767-795.

Tatlı, A., & Bilir, V. (2021). Ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerine REACT stratejisinin etkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (43*), 120-144. https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.824326

Tekin, H. (1991). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme. (21. Baskı)*. Yargı Yayınevi.

Ültay, N. (2012). Asit ve baz konusuyla ilgili REACT stratejisine ve 5E modeline göre etkinliklerin geliştirilmesi, uygulanması ve karşılaştırılması [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Ültay, N., & Çalık, M. (2011). Asitler ve bazlar konusu ile ilgili örnekler üzerinden 5E modelini ve REACT stratejisini ayırt etmek. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 5*(2), 199-220.

Yıldırım, G., & Gültekin, M. (2017). İlkokul 4. sınıf fen ve teknoloji dersinde bağlam temelli öğrenme uygulamaları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*, 81-101.

Yıldız, A., & Baltacı, S. (2016). Reflections from the analytic geometry courses based on contextual teaching and learning through GeoGebra software. *The Online Journal of New Horizons in Education (TOJNED), 6*(4), 155-166.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Mediating Role of Psychological Well-Being in The Relationship Between Digital Leadership and Job Performance

Arif Damar*, Aysel Güney**, Ersin Eskiler***

Abstract: Technological developments are transforming business and decision-making processes. This change called digitalization, has revealed digital leaders who are forward-thinking individuals who guide and influence employees through information technologies. Digitalization introduces new challenges and innovations that affect employees. Accordingly, digital leaders positively influence employees' psychological well-being and enhance their job performance. In this context, this study was conducted to determine how academics' digital leadership levels affect psychological well-being and job performance. For this purpose, the data was collected from selected academics using the survey technique and convenience sampling. Descriptive statistics, explanatory factor analysis, correlation and regression analyses were performed. According to the results, it was found that digital leadership had a positive effect on psychological well-being and job performance. In conclusion, it was also concluded that psychological well-being plays a mediating role in the relationship between digital leadership and job performance.

Keywords: Digital Leadership, Psychological Well-being, Job performance

Dijital Liderlik ile İş Performansı İlişkisinde Psikolojik İyi Oluşun Aracılık Rolü

Öz: Teknolojik gelişmelerle birlikte, iş süreçleri ve karar alma süreçlerinde değişim yaşanmaktadır. Dijitalleşme olarak adlandırılan bu değişim, bilgi teknolojileri yardımıyla çalışanlara yön veren, onları etkileyen ve ileri görüşlü kişiler olan dijital liderleri ortaya çıkarmıştır. Dijitalleşme yeni zorluklar ve yenilikler getirmekte ve bu durum çalışanları etkileyebilmektedir. Dolayısıyla dijital liderler, çalışanların psikolojik iyi oluşlarını pozitif etkilediği ve iş performanslarını arttırdığı ifade edilebilir. Bu bağlamda akademisyenlerin dijital liderlik düzeylerinin psikolojik iyi oluş ve iş performansı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, anket tekniği kullanılarak ve kolayda örnekleme yolu ile belirlenen akademisyenlerden veriler toplanmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre dijital liderliğin psikolojik iyi oluş ve iş performansı üzerinde pozitif etkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak, psikolojik iyi oluşun dijital liderlik ile iş performansı ilişkisinde aracılık rolünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Liderlik, Psikolojik İyi oluş, İş performansı

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-4366-3985 arif.damar@bilecik.edu.tr

** Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-7017-8435 aysel.guney@bilecik.edu.tr

*** Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü,
ORCID: 0000-0001-7617-2958 eeskiler@gmail.com

Cite as/ Atıf: Damar, A., Güney, A. & Eskiler, E. (2025). The mediating role of psychological well-being in the relationship between digital leadership and job performance. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 768-791. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1687254
Received/Geliş: 30 Apr/Nisan 2025
Accepted/Kabul: 04 Jul/Temmuz 2025
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

In recent years, business conditions, decision-making processes and management activities have changed along with technological developments. Within the scope of these developments and innovations, organizations aim to maximize technology utilization. The proliferation of communication tools has made it easier for employees to work remotely, regardless of location or time. To gain a competitive advantage in such a dynamic business environment, organizations pursue digital transformation by developing diverse and adaptable capabilities (Sağlam, 2021). As digitalization increasingly affects universities as well the operational, managerial and decision-making processes of today's educational institutions are also transforming. Supporting and developing administrative and academic staff in terms of digital competencies can help them perform their duties more efficiently and adapt to change. However, changing work conditions may also increase the likelihood of errors among employees and rapid solutions to emerging problems can often be achieved through effective digital leadership.

In this context, senior university administrators particularly need to possess strong digital skills and experience. They must be adept at identifying technological trends, understanding their implications and creating digital ecosystems that foster collaboration, innovation, and inclusion. Digital leaders in higher education require a combination of competencies, including digital literacy, strategic vision, adaptability and ethical responsibility (Huzooree & Tiandem-Adamou, 2025). The abilities of managers who adapt to technological developments and acquire new knowledge and use modern technological tools in higher education institutions make it easier for employees to do their jobs and thus increase the job performance of employees. By integrating technology into organizational processes, digital leaders accelerate activities and decision-making.

Nevertheless, employees who lack autonomy and job control, under increased demands (e.g., time pressure, excessive workload), may experience psychological issues such as anxiety, stress, burnout, or depression (Bakker et al., 2003). Furthermore, deficiencies in employees' physical and psychological resources, often referred to as job resources, can negatively impact their motivation and performance (Bakker et al., 2003; Zeike et al., 2019). Therefore, leader effectiveness cannot be evaluated accurately without considering employees' psychological well-being (Chaudhary et al., 2022: 1049). It is widely recognized that the well-being of students and academics has an impact on the core activities of higher education institutions and is fundamental to successful performance and productivity (Dooris et al., 2021). In this context, it has been revealed that employees who experience psychological well-being in higher education institutions tend to demonstrate higher individual and organizational performance (Rego & Cunha, 2008; Wright & Cropanzano, 2004).

Technological transformation and development create challenges for organizational managers and affect employees. In this situation, managers who develop digital skills such as "technology management, e-motivation, well-being and e-change management" provide a suitable working environment for employees (Ahuja et al., 2023). A strong digital culture enables universities to support digital technology usage, foster online collaboration, encourage digital innovation and facilitate adaptation to technological changes (Raharjo, 2023). In this context, managers make it easier for employees to do their jobs by adapting to digital transformation with their digital skills. They also increase communication within the organization and ensure that employees participate in decisions. They encourage employees to act autonomously in their duties and responsibilities and increase their psychological well-being by supporting them in business processes. Thus, they increase employees' job performance (Altınöz, 2008; Schütte et al., 2014). Accordingly, digital leadership increases well-being by promoting psychological safety and reducing techno-stress. In this context, digital leaders at the university motivate employees, develop a better working environment, and support their well-being, thereby improving higher education quality and increasing overall institutional performance (Maheshwari et al., 2024). For instance, research has shown that digital leaders positively affect employees' psychological well-being (Chaudhary et al., 2022; Zeike et al., 2019) and job performance (Amelda et al., 2021; Artüz & Bayraktar, 2021; Lee et al., 2015; Mohamed, 2022) through the provision

of appropriate work and working conditions. Thus, digital leadership, psychological well-being and job performance are interrelated and interact in ways that are essential for ensuring employees' well-being and high performance during periods of both change and development. In this context, the research question guiding this study was formulated as: *"Is there a mediating effect of psychological well-being in the relationship between digital leadership and job performance?"* Therefore, the primary aim of this research is to examine the effect of digital leadership on the psychological well-being and job performance of academic staff. To achieve this aim, a conceptual model was developed and tested using path analysis. The findings, along with the study's theoretical and practical contributions, are discussed in the conclusion and several suggestions for future research are provided.

Conceptual Framework and Hypotheses

Digital Leadership

Leadership can be defined as the process of influencing organizational activities to achieve defined goals (Paais & Pattiruhu, 2020) or can be explained as the process of directing the thoughts, attitudes, behaviors and performance of others (Avolio et al., 2004). In this context, leadership is the sum of influencing, persuading, transforming, directing, motivating, inspiring, interacting, striving together and creating a sense of "we" instead of "me". Briefly, leadership can be defined as the ability to persuade individuals to strive toward a determined goal (Damar et al., 2024). Today, the change in traditional business processes and models under the influence of technological developments leads to the diversification of leadership styles. Under current technological conditions, organizations will be able to adapt to this change through digital leaders (de Araujo et al., 2021). Digital leadership involves creating a clear vision and implementing strategies for digitalization (Dewi & Sjabadhymi, 2021). In other words, "*digital leadership is explained as a social influence process mediated by advanced information technology to change how individuals, groups and/or organizations think, feel, behave and/or perform"* (Avolio et al., 2000). In the context of the 4.0 industrial revolution, digital leadership is described as the ability to influence, encourage, direct and mobilize others (Asri & Darma, 2020). Digital leadership can be stated as the skill to personalize always-online mobile devices and technology for purpose (Öz, 2020). In essence, digital leaders possess a forward-thinking mindset and guide and influence employees to initiate sustainable change with knowledge (Özmen et al., 2020). With the rise of digitalization, digital leaders can easily access information and make the right decisions by determining what information organizations need and helping them easily adapt to market conditions.

Psychological Well-being

Positive psychology emphasizes satisfaction, well-being and contentment in the past; flow and happiness in the present; and hope and optimism for the future. In this context, psychological well-being relates to the individual's subjective experiences (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). According to Ryff (1989), well-being encompasses self-acceptance, positive relationships, autonomy, environmental mastery, purpose and personal growth. In other words, psychological well-being refers to an individual's cognitive and emotional evaluation of their own life (Telef, 2013).

There are two approaches to well-being: subjective well-being, which focuses on hedonism, and psychological well-being "eudaimonism", which focuses on life satisfaction, well-being and happiness. Subjective well-being, the fact that individuals are happy, have positive emotions and are satisfied, does not necessarily mean that they are psychologically well. Because psychological well-being is expressed as the individual living well, realizing oneself and fulfilling one's virtuous capacities (Deci & Ryan, 2008). Roothman et al. (2003) describe psychological well-being as comprising emotional, physical, cognitive, spiritual, self and social dimensions. Importantly, psychological well-being is not merely the absence of mental problems; it also involves positive evaluations, such as fulfilling the needs to feel happy, love oneself and maintain good relationships (Keleş, 2017). Therefore, psychological well-being can be understood as a balance between positive and negative emotions, with positive emotions

outweighing the negative (Okur & Totan, 2019). Technological change and transformation cause changes in the way organizations operate and the roles and responsibilities of the employees. With digital transformation, employees perform their tasks with minimal errors, work quality and speed increase, work becomes easier and employee motivation and satisfaction increase (Altınöz, 2008). On the other side, technological change and transformation necessitate many organizations to learn and effectively use technology-based applications such as e-mail, online meetings, remote connections, messaging, etc. This situation creates stress on leaders and employees due to high demands and can affect their psychological well-being and performance (Dewi & Sjabadhymi, 2021).

In such contexts, employees who feel supported, approved, accepted, and respected by their leaders are more likely to feel valued and psychologically well (Ertürk et al., 2016). Similarly, Schütte et al. (2014) argue that job factors and working conditions are critical determinants of employees' psychological well-being and health. According to the Job Demands–Resources (JD-R) theory, leaders can enhance employees' performance and psychological well-being by providing job resources—such as autonomy, feedback and growth opportunities—while also managing the cognitive, emotional and physical demands of the job (Alkhayyal & Bajaba, 2024). Based on this discussion, the following hypothesis was proposed:

H_1: Digital leadership has a significant positive effect on psychological well-being.

Job Performance

The concept of performance has been defined in various ways according to different theoretical approaches. Broadly, performance refers to the quantitative and qualitative outcomes that an employee or group can achieve toward a predetermined goal (Çöl, 2008). It can also be described as the extent to which a planned activity accomplishes its intended objectives. According to its dictionary definition, performance is expressed as "*achievement, work done, application, action*" (*tdk.gov.tr*). In this sense, the terms *performance* and *achievement* are often used synonymously. More specifically, performance can be defined as the level of accomplishment of tasks aligned with predetermined goals and objectives (Damar et al., 2020). Individual performance refers to the attainment of intended outcomes through one's own effort, knowledge, and abilities (Aktaş & Gürkan, 2015). On an organizational level, performance reflects the ability of an organization to reach its goals by utilizing its resources effectively and efficiently (Turunç, 2015).

According to Alcan (2021) and Bakker and Demerouti (2007), in the context of the Job Demands-Resources Model, it is not possible to separate the relationship between job demands /resources and the psychological states of employees and accordingly, organizational performance. In this context, psychological well-being and job that will enable them to achieve the desired performance. Correspondingly, managers with digital performance can be affected by digital leadership as a business resource. As a matter of fact, digital leaders are responsible for providing the necessary conditions for employees to develop their skills and experiences skills enhance individual performance (Abbasov & Tolay, 2021) and the absence of digital leaders weaken employee job performance (de Araujo et al., 2021: 46). Moreover, Montano et al. (2017) stated that mental health has a partial mediating effect on the relationship between leadership and performance. Similarly, a study by İrge and Şen (2020) concluded that employees' perceptions of digital technology positively influence their job performance. Therefore, it can be argued that employees' psychological well-being and performance are closely linked to leadership styles. Based on this reasoning, the following hypothesis was proposed:

H_2: Digital leadership has a significant positive effect on job performance.

H_3: Psychological well-being mediates the relationship between digital leadership and job performance.

Method

Survey forms, designed within the framework of a quantitative research method, were administered to academic staff working at universities in various provinces of Türkiye through convenience sampling. The study addressed the research question: *"Does psychological empowerment have a mediating role in the relationship between digital leadership and job performance?"* and developed a corresponding research model.

Research data were collected using online and face-to-face survey methods. The Digital Leadership Scale, developed by Zeike et al. (2019) and adapted to Turkish by Oktaysoy et al. (2023), was used to measure the perceptions of digital leadership. The Psychological Well-being Scale, developed by the World Health Organization (WHO) and adapted to Turkish by Mortazavi et al. (2015) and Eser et al. (2019), was used to measure the level of psychological well-being. In addition, the Job Performance Scale, developed by Sigler and Pearson (2000) and adapted to Turkish by Çöl (2008), was used to measure employees' job performance.

Population and Sample

The study population consisted of the participants had 10 or more years of work experience. The study population consisted of academics working at universities in Türkiye. The sample was drawn from academics who are members of the Western Black Sea Universities Association, using the convenience sampling method. Based on this population, the sample comprised 318 academics.

According to methodological recommendations, the sample size should be at least 5 to 10 times the number of scale items to ensure statistical adequacy (Hair et al., 2006; Tabachnick & Fidell, 2007). In this study, the ratio of sample size to the number of scale items was 318/15, which was considered statistically sufficient. Of the participants, 57.2% (n = 182) were women and 42.5% (n = 135) were men, while one participant did not report their gender. Additionally, 37.1% (n = 118) of the participants were aged between 35–39 years. Regarding educational qualifications, 83.3% (n = 265) held a doctoral degree; 27.4% (n = 87) were Assistant Professors, 17.9% (n = 57) were Associate Professors and 17.6% (n = 56) were Dr. Lecturers. Finally, 42.8% (n = 136) of the participants had 10 or more years of work experience.

Analysis of Data

IBM SPSS 24 was used to perform the descriptive statistical analyses in this study. Initially, the data were examined to assess normality and detect potential outliers based on kurtosis and skewness values. No missing data points were identified and the skewness and kurtosis values were within the acceptable range of ±2 (George & Mallery, 2016), indicating that the data followed a normal distribution.

Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted in AMOS 24 using the maximum likelihood estimation procedure to examine the factor structure of the measurement model, which included 15 observed items and three latent variables. In assessing the adequacy of the model, if the ratio of chi-squared value to the degrees of freedom (χ^2/df) is less than or equal to 2, it is considered a good fit and $2<\chi^2/df\leq3$ is considered an indicator of acceptable fit. Values below .05 indicate good fit and values between .05<RMSEA≤.08 and .05<SRMR≤.1 indicate acceptable fit for root mean square error of approximation (RMSEA) and standardized root mean square error of approximation (SRMR). A goodness of fit index (GFI) value of .90 and above indicates a good fit and .90>GFI≥.85 indicates an acceptable fit. A value of .97 and above for both the Tucker-Lewis index (TLI) and comparative fit index (CFI) is recommended as a good fit, and .97>CFI/TLI≥.95 is recommended as an acceptable fit (Kline, 2005; Schermelleh-Engel et al., 2003).

After the CFA, the reliability of the measurement model was evaluated using Cronbach's alpha, Average Variance Extracted (AVE) and Composite Reliability (CR) (Fornell & Larcker, 1981; Hair et

al., 2009). Discriminant and convergent validity were tested to determine structural validities. Discriminant validity is stated that the average of the extracted variance should be greater than the values of the maximum shared variance (MSV ≤ AVE) and the average shared variance (ASV ≤ AVE) (Hair et al., 2009). Hair et al. (2009) and Fornell and Larcker (1981) suggest a set of criteria based on CR and AVE values for convergent validity. Accordingly, AVE should be greater than .50, CR should be greater than .70 and CR value should be greater than AVE value (CR>AVE). In this context, the test results for model reliability and validity were summarized in Table 2.

To assess the potential mediation effect, a bootstrap procedure with 5,000 resamples and bias-corrected 95% confidence intervals was applied. For the mediation effect to be statistically significant, the 95% bootstrap confidence interval should not include zero. If the confidence interval contains zero, the effect is considered statistically non-significant (Mallinckrodt et al., 2006).

Findings

As a result of the CFA model fit indices, *t*-values and standardized regression weights were examined. In the initial analysis, the model fit indices did not fall within the recommended critical value ranges (χ^2/df=3.08, GFI=.901, TLI=.919, CFI=.933, RMSEA=.081, SRMR=.056).

Upon reviewing the modification indices, it was observed that adjustments between the DL1–DL4 variables and the PW3–PW4 variables were suggested. These modifications were implemented step by step. After applying two modifications, the model fit indices improved and fell within the acceptable critical value ranges (χ^2/df=2.28, GFI=.929, TLI=.951, CFI=.960, RMSEA=.064 and SRMR=.052).

The results indicated that the measurement model, consisting of 15 observed items and three latent variables, demonstrated acceptable to good fit index values.

Table 1. Factor Loadings, t-values of Measurement Model

Items	Estimate	S.E.	*t*-value	λ	R^2
Digital Leadership ($\bar{x}$=3.32±.80)					
DL4	1,000	-	-	.689	.475
DL3	1.109	.084	13.220	.839	.704
DL2	1.041	.084	12.392	.776	.602
DL1	.788	.075	1.512	.647	.419
DL5	1.122	.075	14.873	.732	.536
DL6	1.121	.086	13.054	.826	.682
Psychological Well-being ($\bar{x}$=3.89±1.05)					
PW4	1.000	-	-	.672	.452
PW3	1.141	.075	15.262	.823	.677
PW2	1.155	.084	13.760	.899	.808
PW1	1.153	.084	13.728	.895	.801
PW5	.757	.081	9.398	.574	.329
Job Performance ($\bar{x}$=4.09±.68)					
JP4	1.000	-	-	.752	.566
JP3	1.143	.089	12.813	.769	.591
JP2	1.286	.098	13.125	.791	.626
JP1	.985	.082	11.975	.716	.513

Not: χ^2/df =2.280. GFI=.929. TLI=.950. CFI=.960. RMSEA=.064 (90% CI=.052-.075). SRMR=.052.
λ: standardized regression coefficients. S.E.: Standard Error

Table 1 shows the standardized regression coefficients (λ) and their squares, indicating each item's relationship with the relevant variable. The standardized regression coefficients of the digital leadership variable items ranged from .839 to .647; the standardized regression coefficients of the psychological well-being variable items ranged from .899 to .574 and the standardized regression

coefficients of the job performance variable items ranged from .791 to .716. Each value is significant at $p<.001$, indicating that each item significantly represented the relevant variable.

Table 2. Validity and Reliability of the Measurement Model

	α	CR	AVE	MSV	ASV	1	2	3
Digital Leadership (1)	.890	.890	.575	.259	.898	**.758**		
Psychological Well-being (2)	.886	.885	.614	.181	.921	.426	**.783**	
Job Performance (3)	.842	.843	.573	.259	.845	.509	.403	**.757**
Reliability :	α>0.70 and CR>0.70							
Convergent Validity :	CR>AVE and AVE > 0.50							
Discriminant Validity :	MSV<AVE and ASV<AVE							

α: Cronbach's alpha, CR: Composite reliability, AVE: Average variance extracted, MSV: Maximum shared variance, ASV: Average shared variance.
Note: Bold numbers represent the AVE square roots of the corresponding constructs.

The test results used for the validity and reliability assessment of the measurement model were summarized in Table 2. The results showed that the Cronbach alpha (.890, .886 and .842, respectively) and CR values (.890, .885 and .843, respectively) for each variable were above the recommended value of .70 (Hair et al., 2009). The values obtained indicated that the measurement model was reliable. For the discriminant validity test, the AVE values of the variables compared with the MSV (.259-.181) and ASV values (.921-.845). MSV and ASV values for all variables were lower than AVE values and AVE values were greater than the square of the largest correlation value between variables (Fornell & Larcker, 1981; Hair et al., 2009). In addition, the correlations between the variables were moderate, positive and statistically significant. For convergent validity, AVE values (.575, .614 and .573, respectively) were greater than .50 and CR values were greater than AVE values (Fornell & Larcker, 1981; Hair et al., 2009). Based on the results, it can be stated that the measurement model has satisfactory structural validity. 5,000 bootstrap procedures with Bootstraps-corrected 95% confidence intervals were used to test relationships and interactions among variables. The results were summarized in Figure 1.

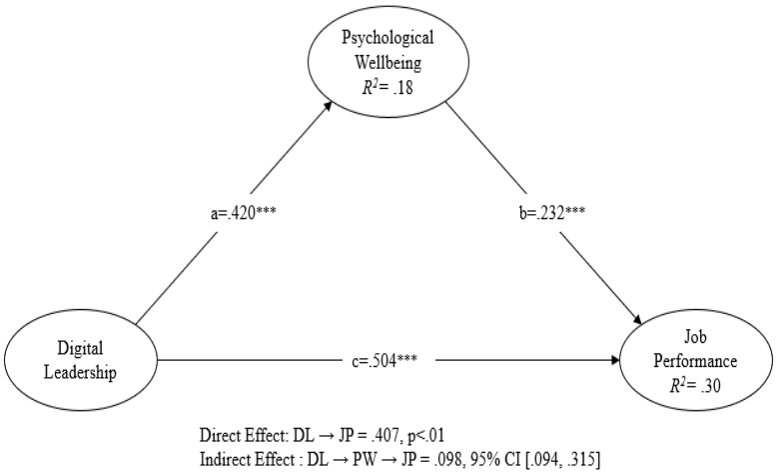

Figure 1. The Mediating Role of Psychological Well-Being

Digital leadership had a positive and statistically significant impact on levels of psychological well-being (β=.420, $p<.001$). This variable had an explanatory power of 18% on psychological well-being. Similarly, psychological well-being had a positive and statistically significant effect on job performance (β=.232, p<0.001).

A 5,000-bootstrap procedure with 95% confidence intervals was used to test the mediation effect of psychological well-being. When psychological well-being was added to the model, the direct effect of digital leadership on job performance was found to be statistically significant (β=.407, p<.01) and psychological well-being mediated the relationship between digital leadership and job performance. It was determined that digital leadership significantly indirectly affected job performance through psychological well-being, as there was no zero value between the upper and lower bootstrap confidence limits (β=.098, 95% CI [.094, .315]). Digital leadership and psychological well-being explained 30% of the variance in job performance (R^2=30).

Discussion and Conclusion

This study examined the relationships between digital leadership, psychological well-being, and job performance among academics working in higher education, as well as the mediating role of psychological well-being in the relationship between digital leadership and job performance. The aim was to contribute to the literature by elucidating how digital leadership supports employees' well-being and enhances their performance. The findings align with previous research that highlighted the positive effects of digital leadership on psychological well-being (Chaudhary et al., 2022; Mohamed, 2022; Zeike et al., 2019) and job performance (Amelda et al., 2021; Artüz & Bayraktar, 2021).

This study contributes to the literature by exploring the mediating role of psychological well-being and elucidating how digital leadership enhances job performance. The findings showed that employees supported by digital leaders tended to feel valued and psychologically well, which helps them perform better at work. This research advances the literature by exploring the mediating role of psychological well-being, showing that employees supported by digital leaders feel more valued and psychologically well, which helps them perform better at work. The study also enriches the eudaimonism-oriented psychological well-being literature, which emphasizes life satisfaction, fulfillment and happiness (Deci & Ryan, 2008; Roothman et al., 2003). Importantly, consistent with the Job Demands–Resources model, the findings confirm that employees' psychological states and performance are intertwined and that digital leadership functions as a job resource, positively influencing both Montano et al. (2017).

In the current era of technological development, digital leaders play a critical role in leveraging digital technologies to transform organizations, create value and foster innovation (El Sawy et al., 2016). Particularly in higher education, managers who enhance their digital skills and adapt to technological changes enable institutions to function more effectively and efficiently. Digital leaders promote a culture of continuous improvement and innovation by increasing institutional adaptability (Huzooree & Tiandem-Adamou, 2025). Digital leaders in higher education, who emerge with the digitalization process, mobilize and support employees within the scope of specific objectives, motivate them and provide them with the necessary resources, have a transformative vision and should be considered as an important element of success in digital business transformation (Benitez et al., 2022; Koçel, 2015).

The results confirmed that digital leadership positively affects psychological well-being. In this context, it can be explained by the fact that digital leaders influence the behavior of academics through information technologies, guiding them toward goals, motivating them, and facilitating decision-making and organizational processes (Asri & Darma, 2020; Avolio et al., 2000). In fact, the digitalization process makes work less physically or emotionally demanding by standardizing repetitive or unmotivating and physically demanding work processes by helping to complete the work. Thus, academics who are bored with their jobs can encounter new diversity, changes and challenges through digital transformation (Larjovuori et al., 2016).

Managers with digital leadership skills improve employees' emotional health and job performance by fostering better working conditions and psychological well-being. As Anwar and Saraih (2024) note, higher education institutions aim to train highly skilled instructors coping with the challenges of

Education 4.0. Therefore, leaders with digital leadership qualities can help academics appreciate the value of their contributions and improve their work performance to meet future institutional challenges by informing them about how to achieve personal and institutional objectives. Academics can easily overcome challenges, have more positive feelings about their work, and achieve high performance through managers with digital skills. According to Antonopoulou et al. (2020), it is explained that digital leadership positively affects the job satisfaction and effectiveness levels of employees. In this respect, it can be said that the digital leader increases the well-being of academics and improves their job performance (Lee et al., 2015). Morover, leaders who communicate digitally with employees understand and meet their employees' needs, thus strengthening employees' job satisfaction, sense of belonging, engagement and psychological well-being (Zheng et al., 2025). Zeike et al. (2019) found that senior managers with low digital leadership skills may have low psychological well-being. Additionally, digital leadership contributes to institutional innovation (Yuan & Khan, 2024), enabling academics to participate more actively in organizational processes, experience higher psychological well-being, and achieve better job performance. Thus, universities should prioritize digital transformation to adapt to change, foster innovation, advance scientific research, and improve educational and training activities (Abbatiello et al., 2017).

In conclusion, academics contribute to organizational activities through their intellectual efforts, and their job performance depends on feeling good, finding meaning in their work and being supported by their managers. The effectiveness of leaders is closely linked to employees' psychological well-being and performance (Chaudhary et al., 2022). Leaders who adapt to changes in education and create a digital culture can enhance employees' psychological well-being and consequently their job performance. These findings underscore the importance of digital leadership in facilitating employees' work, accelerating decision-making and improving performance—offering valuable guidance for managers in higher education.

Limitations and Suggestions

It is important to interpret these findings in light of certain limitations. First, the sample consisted of 318 academics working in higher education institutions in a specific region, selected through convenience sampling, which may limit the generalizability of the results. Nevertheless, universities that are members of the Western Black Sea Universities Association were chosen for their diverse socio-cultural characteristics. Second, the study focused on a specific sector -higher education- as an element of the service sector. However, considering that educational institutions should lead digital transformation efforts, this focus is justified. Third, the limited number of studies exploring the relationship between digital leadership and psychological well-being constrained the depth of the discussion. In future studies, interactions between variables can be tested using advanced models within the framework of data obtained from different sectors and a larger sample, and variables such as gender, experience, etc., can be included in the proposed model(s). Including control variables may contribute to a better understanding of the subject. In addition, future studies should examine the impact of digital leadership skills on variables such as innovation performance, work engagement, innovative work behaviour, organisational entrepreneurship and organisational support.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author 40%, Second author 30%, Third author 30%.

2. Conflicts of Interest: No potential conflict of interest was reported by the authors.

3. Ethics report: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Sakarya Applied Sciences University (Date: 16.04.2025, Number: E-26428519-050.99-167816/55-4). This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "The Effect of Digital Leadership on Psychological Well-Being and Job Performance", orally delivered at the International Congress On Management Economics and Business (ICMEB'24).

4. Research Model: This study is a research article.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Son yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte iş yapma koşulları, karar alma süreçleri ve yönetim faaliyetleri değişmektedir. Bu gelişmeler ve yenilikler kapsamında işletmeler, teknoloji kullanımını arttırmaya yönelik çaba göstermektedir. İletişim araçlarının gelişmesiyle konum-zaman fark etmeksizin çalışanların işe gelmeden evden çalışmaları kolaylaşmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm ile birlikte, değişen bir iş ortamında rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler, farklı dinamik yetenekler oluşturarak dijital dönüşümü gerçekleştirmektedirler (Sağlam, 2021). Dijitalleşme süreçlerinin üniversiteleri de etkilemesi sonucunda günümüz eğitim kurumlarının da iş yapma şekilleri, karar alma ve yönetim süreçleri değişmektedir. Bu doğrultuda üniversitedeki idari ve akademik personelin dijitalleşme konusunda desteklenmesi ve geliştirilmesinin çalışanların işlerini ve değişime uyumu kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Ancak çalışanların değişen iş koşulları karşısında hata olasılıkları artmakta ve karşılaşılan sorunlara hızlı çözüm bulunabilmesi dijital liderler yardımıyla gerçekleşebilmektedir. Bu durumda özellikle üniversite üst düzey yöneticilerinin dijital becerilere ve deneyime sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, teknolojik trendleri tespit etme, etkilerini bilme ve iş birliğini, yenilikçiliği ve katılımı teşvik etmek için dijital ekosistemler oluşturma konusunda yetenekli olmalıdırlar. Yükseköğretimdeki dijital liderlerin, dijital okuryazarlık, stratejik vizyon, uyum sağlama ve etik sorumluluk gibi çeşitli yeterliliklere sahip olması gerekir (Huzooree & Tiandem-Adamou, 2025). Yükseköğretim kurumlarında teknolojik gelişmelere uyum sağlayan yöneticilerin yeni bilgi edinme ve modern teknolojik araçları kullanma yetenekleri çalışanların işlerini kolaylaştırmakta ve bu sayede çalışanların iş performanslarının artmasını sağlamaktadırlar. Dijital liderler, teknolojiyle bütünleşerek kurum faaliyetlerini ve karar alma süreçlerini hızlandırmaktadır. Ancak artan iş talepleri (zaman baskısı, aşırı iş yükü) nedeniyle özerklik veya iş kontrolüne sahip olmayan çalışanlar, kaygı, stres, tükenmişlik ve depresyon gibi psikolojik problemler geliştirebilmektedir (Bakker vd., 2003). Çalışanların iş kaynakları olarak ifade edilen fiziksel ve psikolojik yeterliliklerinin eksik olması, çalışanların motivasyonu ve performansı üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır (Bakker vd., 2003; Zeike vd., 2019). Bu durum lider etkinliğinin, çalışanların psikolojik iyi oluşları dikkate alınmadan doğru şekilde değerlendirilemeyeceği anlamına gelmektedir (Chaudhary vd., 2022). Öğrenci ve akademisyenlerin iyi oluşlarının yükseköğretim kurumlarının temel faaliyetleri üzerinde etkili olduğu ve başarılı performans ve üretkenlik için temel olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Dooris vd., 2021). Bu kapsamda yüksek öğretim kurumlarında psikolojik iyi oluşa sahip çalışanların daha fazla bireysel ve örgütsel performans gösterebildikleri ortaya çıkmıştır (Rego & Cunha, 2008: 740; Wright & Cropanzano, 2004: 347).

Teknolojik dönüşüm ve gelişim, örgüt yöneticilerine zorluklar oluşturmakta ve çalışanları etkilemektedir. Bu durum karşısında "teknoloji yönetimi, e-motivasyon, iyi oluş ve e-değişim yönetimi" gibi dijital becerilerini geliştiren yöneticiler çalışanlara uygun çalışma ortamı sağlamaktadırlar (Ahuja vd., 2023). Güçlü bir dijital kültüre sahip üniversiteler, dijital teknolojinin kullanımını, çevrimiçi işbirliğini, dijital inovasyonu ve teknolojik değişikliklere uyumu destekleyen bir çalışma ortamı sağlamaktadır (Raharjo, 2023). Bu doğrultuda örgüt yöneticileri, dijital becerileri ile dijital dönüşüme uyum sağlayarak, çalışanların işlerini kolaylaştırmakta, örgüt içi iletişimi arttırarak çalışanların kararlara katılımını sağlamakta, çalışanların görev ve sorumluluklarında özerk davranmalarını teşvik etmekte ve iş süreçlerini onları destekleyerek psikolojik iyi oluşlarını geliştirmekte ve bu sayede çalışanların iş performanslarını arttırmaktadır (Altınöz, 2008; Schütte vd., 2014). Dijital liderlik, psikolojik güvenliği teşvik ederek, teknostresi azaltarak iyi oluşu artırmaktadır. Bu bağlamda üniversitedeki dijital liderler çalışanları motive eder, daha iyi bir çalışma ortamı geliştirir ve onların iyi oluşlarını destekler. Bu sayede yükseköğretimde eğitim kalitesini iyileştirir ve genel kurumsal performansı artırmaktadır (Maheshwari vd., 2024). Örneğin, araştırmalar, dijital liderlerin çalışanlarına uygun iş ve çalışma koşulları sağlayarak çalışanlarının psikolojik iyi oluş düzeylerini (Chaudhary vd., 2022; Zeike vd., 2019) ve iş

performanslarını (Amelda vd., 2021; Artüz & Bayraktar, 2021; Lee vd., 2015; Mohamed, 2022) pozitif etkilediğini göstermektedir.

Yapılan çalışmalar ve elde edilen bilgiler kapsamında dijital liderlik, psikolojik iyi oluş ve iş performansı değişkenlerinin birbirleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişki ve etkileşim içerisinde oldukları ve hem değişim hem de gelişim içerisinde çalışanların iyi oluşlarının sağlanması ve yüksek performansı açısından önemli oldukları ifade edilebilir. Bu bağlamda araştırmaya "*Dijital liderlik iş performansı ilişkisinde psikolojik iyi oluşun aracılık etkisi var mıdır?*" sorusu yön vermektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı dijital liderliğin çalışanların psikolojik iyi oluş ve iş performansı üzerindeki etkisinin belirlemektir. Bu amaç kapsamında bir model önerisi oluşturulmuş ve yol analizi kullanılarak test edilmiştir. Sonuç bölümünde araştırma bulguları, çalışmanın teorik ve pratik katkıları tartışılmış ve gelecek araştırmalar için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve ve Hipotezler

Dijital Liderlik

Liderlik, belirlenen hedeflere ulaşmak için örgütsel faaliyetleri etkileme süreci olarak tanımlanabilir (Paais & Pattiruhu, 2020) veya başkalarının düşüncelerini, tutumlarını, davranışlarını ve performanslarını yönlendirme süreci olarak açıklanabilir (Avolio vd., 2004). Bu bağlamda liderlik; etkileme, ikna etme, dönüştürme, yönlendirme, motive etme, ilham verme, etkileşim kurma, birlikte çabalama ve "ben" yerine bir "biz duygusu" oluşturma süreçlerinin toplamıdır. Kısaca, liderlik, bireyleri belirlenen bir amaç doğrultusunda çaba göstermeye ikna etme yeteneği olarak tanımlanabilir (Damar vd., 2024). Günümüzde teknolojik gelişmelerin etkisiyle geleneksel iş süreçleri ve modellerindeki değişim, liderlik tarzlarının çeşitlenmesine yol açmaktadır. Mevcut teknolojik koşullar altında işletmelerin bu değişime uyum sağlaması, dijital liderler aracılığıyla mümkün olabilecektir (de Araujo vd., 2021). Dijital liderlik, dijitalleşme için net bir vizyon oluşturma ve dijitalleşmeye yönelik strateji uygulamayla ilgilidir (Dewi & Sjabadhymi, 2021). Diğer bir ifadeyle dijital liderlik, "*birey, gruplar ve örgütlerle ilişkili olarak tutum, duygu, düşünce, davranış veya performansları etkilemek amacıyla ileri bilgi teknolojisinin aracılık ettiği bir sosyal dönüşüm sürecidir*" (Avolio vd., 2000). Dijital liderlik, 4.0 sanayi devriminde başkalarını etkileme, teşvik etme, yönlendirme ve harekete geçirme becerileri olarak açıklanmaktadır (Asri & Darma, 2020). Dijital liderlik, her zaman çevrimiçi olan, mobil cihazlar ve teknolojiyi amaca uygun olarak kişiselleştirme becerisidir (Öz, 2020). Özünde dijital liderler, bilgiyle sürdürülebilir değişimi başlatan, çalışanlara yön veren, onları etkileyen ileri görüşlü kişilerdir (Özmen vd., 2020). Dijitalleşmenin artmasıyla birlikte, dijital liderler bilgiye kolay erişim sayesinde işletmelerin hangi bilgiye ihtiyacı olduğunu tespit etmekte, bu bilgiler kapsamında öngörüler üreterek doğru kararlar almakta ve piyasa şartlarına kolayca uyum sağlayabilmektedirler.

Psikolojik İyi Oluş

Pozitif psikoloji bireyin geçmişte iyi oluş, memnuniyet ve tatminini, şimdiki zamanda akış ve mutluluğunu, gelecekte ise umut ve iyimserliğini kapsamaktadır. Bu bağlamda psikolojik iyi oluş, bireyin öznel deneyimleriyle ilgilidir (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Ryff (1989)'a göre, iyi oluş, öz kabul, başkalarıyla olumlu ilişkiler kurma, özerklik, çevresel kontrol, yaşam amacı ve kişisel gelişim ile ilişkilendirilmektedir. Yani, psikolojik iyi oluş, bireyin kendi yaşamını bilişsel ve duygusal olarak değerlendirmesidir (Telef, 2013).

İyi oluşla ilgili olarak hazcılık üzerine odaklanan öznel iyi oluş ve yaşam doyumu, saadet ve mutluluk üzerine odaklanan psikolojik iyi oluş "eudaimonism" şeklinde iki yaklaşım bulunmaktadır. Öznel iyi oluş, bireylerin mutlu olmaları, olumlu duygulara sahip olmaları ve tatmin olmaları kesin olarak psikolojik iyi oldukları anlamı taşımamaktadır. Çünkü psikolojik iyi oluş, bireyin iyi yaşaması, doğasına göre yaşaması, kendini gerçekleştirmesi ve kişinin erdemli potansiyellerini yerine getirmesi şeklinde ifade edilmektedir (Deci & Ryan, 2008).

Roothman vd. (2003) psikolojik iyi oluşun duygusal, fiziksel, bilişsel, ruhsal, benlik ve sosyal süreçlerle kavramsallaştırılabileceğini açıklamaktadır. Psikolojik iyi olma, bireyin sadece ruhsal açıdan bir sorununun olmaması değil; bireyin hayatı sevme, mutlu olma, kendini sevme, iyi ilişkiler kurma ihtiyaçlarının karşılanması gibi olumlu değerlendirmeleri içermektedir (Keleş, 2017). Dolayısıyla psikolojik iyi oluş, bireyin olumlu ve olumsuz duygular arasında denge sağladığında ve olumlu duygularının olumsuz duygularından fazla olması halinde ortaya çıkmaktadır (Okur & Totan, 2019). Teknolojik değişim ve dönüşümle birlikte işletmelerin iş yapma şekillerinde, çalışanların sorumluluklarında ve görevlerinde değişiklikler meydana gelmektedir. Dijital dönüşüm sayesinde, çalışanlar görev sorumluluklarını en az hatayla gerçekleştirmekte, iş kalitesi ve hızı artmakta ve işler daha kolay hale gelerek çalışanların motivasyonları ve yaptıkları işten duydukları memnuniyet artmaktadır (Altınöz, 2008). Diğer taraftan teknolojik değişim ve dönüşüm, birçok işletmenin çeşitli e-posta, çevrimiçi toplantı, uzaktan bağlantı, mesajlaşma vb. teknoloji tabanlı uygulamaları öğrenmesini ve etkin bir şekilde kullanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum yüksek talepler nedeniyle lider ve çalışanlar üzerinde stres oluşturmakta ve onların psikolojik iyi oluşlarını ve performanslarını etkileyebilmektedir (Dewi & Sjabadhymi, 2021). Bu bağlamda lider tarafından desteklenen, onaylanan, kabul gören ve saygı duyulan çalışanlar kendilerini değerli ve psikolojik olarak iyi hissedebilirler (Ertürk vd., 2016). Benzer şekilde Schütte vd. (2014) iş faktörleri ve çalışma koşullarının, çalışanların psikolojik iyi oluş ve sağlıklarının geliştirilmesinde önemli belirleyiciler olduğunu ifade etmektedir. Nitekim, İş Talepleri-Kaynaklar (JD-R) teorisi doğrultusunda liderler, çalışanlara özerklik, geri bildirim ve büyüme fırsatları gibi iş kaynakları sunarak ve işle ilgili bilişsel, duygusal ve fiziksel talepleri yöneterek onların psikolojik iyi oluşlarını ve performanslarını etkileyebilir (Alkhayyal & Bajaba, 2024). Bu nedenle aşağıdaki hipotez önerilmiştir;

Hı: Dijital liderliğin psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

İş Performansı

Performans kavramı farklı yaklaşımlara göre çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Performans, bir çalışanın veya grubun önceden belirlenmiş bir hedefe doğru neleri başarabileceğinin niceliksel ve nitel bir göstergesidir (Çöl, 2008). Planlanmış etkinliğin amaca ulaşma derecesi performans olarak açıklanmaktadır (Tutar & Altınöz, 2010). Sözlük anlamıyla performans "başarım, yapılan iş, uygulama, icraat" olarak ifade edilmektedir (tdk.gov.tr). Bu bağlamda, performans ile başarı eş anlamlı olarak kullanılabilmektedir (Uysal, 2015). Başka bir ifadeyle performans, önceden belirlenmiş amaç ve hedefler doğrultusunda işlerin başarılma düzeyi olarak açıklanabilir (Damar vd., 2020). Bireysel performans, bireyin sahip olduğu bilgi, yetenek ve becerilerini çabalarıyla birleştirmeleri sonucunda amaçlanan sonucun elde edilmesidir (Aktaş & Gürkan, 2015). Performans, örgütün kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanarak amaçlarına ulaşabilme yeteneği olarak açıklanabilmektedir (Turunç, 2015).

Alcan (2021) ile Bakker and Demerouti (2007)'ye göre, İş talepleri-Kaynakları Modeli bağlamında, iş talepleri ve iş kaynakları ile çalışanların psikolojik durumları arasındaki ilişki ve buna bağlı olarak örgütsel performansın birbirinden ayrılması mümkün değildir. Bu bağlamda bir iş kaynağı olarak dijital liderlik, psikolojik iyi oluş ve iş performansı üzerinde etkili olabilir. Nitekim dijital liderler, çalışanların istenilen performansa ulaşmasını sağlayacak yetenek ve deneyimlerini geliştirmesi için gerekli koşulları sağlamakla yükümlüdürler. Buna göre, dijital becerilere sahip yöneticilerin varlığı

çalışanların bireysel performansını arttırmakta (Abbasov & Tolay, 2021) ve dijital liderlerin eksikliği ise çalışanların iş performansını zayıflatmaktadır (de Araujo et al., 2021). Dahası Montano et al. (2017), liderlik ile performans ilişkisinde ruhsal sağlığın kısmi aracılık etkisi olduğu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde İrge and Şen (2020) tarafından yapılan çalışmada çalışanların dijital teknolojiye ilişkin algılarının iş performanslarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda çalışanların psikolojik iyi oluşları ve performanslarının yöneticilerin liderlik tarzları ile yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle mevcut araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H_2: Dijital liderliğin iş performansı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_3: Dijital liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkiye psikolojik iyi oluş aracılık etmektedir.

Yöntem

Nicel araştırma yöntemi kapsamında yapılandırılmış anket formları kolayda örnekleme ile Türkiye'de çeşitli illerde üniversitelerde çalışan akademik personel üzerinde uygulanmıştır. Çalışmada "*Dijital liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirmenin aracılık rolü var mıdır?"* sorusuna cevap aranmış ve araştırma modeli kurulmuştur. Araştırma verileri çevrimiçi ve yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Katılımcıların dijital algılama düzeylerini ölçmek amacıyla Zeike vd. (2019) tarafından geliştirilen Oktaysoy vd. (2023) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Dijital Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır. Psikolojik iyi oluş düzeylerini ölçmek amacıyla Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen Mortazavi vd. (2015) ve Eser vd. (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Psikolojik İyi oluş hali ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca çalışanların iş performanslarını ölçmek amacıyla Sigler ve Pearson (2000) tarafından kullanılan, Çöl (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanan İş Performansı Ölçeği kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmaya, üniversitelerde akademisyen olarak görev yapan kişiler çalışma grubuna dahil edilmiş olup kolayda örnekleme yöntemi ile Batı Karadeniz Üniversiteler Birliği'ne üye akademisyenlere uygulanmıştır. Bu evren doğrultusunda çalışma grubu (örneklem) 318 akademisyenden oluşmaktadır. İstatistiksel olarak yeterli/gerekli örneklem büyüklüğünün sağlanabilmesi için örneklem büyüklüğünün ölçek madde sayısının en az 5 ile 10 katı olması gerektiği vurgulanmaktadır (Hair vd., 2006; Tabachnick & Fidell, 2007). Bu doğrultuda çalışmada örneklem büyüklüğü/madde sayısı 318/15'dir ve istatistiksel olarak yeterli örneklem büyüklüğünün karşılanabildiği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin %57,2'si (n=182) kadın ve %42,5'i (n=135) erkektir. 1 katılımcı cinsiyet sorusunu yanıtlamamıştır. Ayrıca araştırmaya katılanların %37,1'i (n=118) 35-39 yaş aralığındadır. Katılımcıların %83,3'ü (n=265) doktora mezunu olup %27,4'ü (n=87) Dr. Öğr. Üyesi, %17,9'u (n=57) Doç. Dr., %17,6'sı (n=56) Dr. Öğr. Görevlisi olarak çalışmaktadır. Katılımcıların %42,8'i (n=136) 10 yıl ve üzeri iş deneyimine sahiptir.

Veri Analizi

Bu çalışmada tanımlayıcı istatistiklerin belirlenmesinde, IBM SPSS 24 programı kullanılmıştır. Veriler ilk olarak basıklık ve çarpıklık değerleri kullanılarak normallik varsayımını ve aykırı değerlerin varlığını test etmek için incelenmiştir. Eksik veri noktalarının olmadığı, çarpıklık ve basıklık değerlerinin, ±2 aralığında olma kriterini karşıladığı (George & Mallery, 2016) dolayısıyla verilerin

normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Gözlenen 15 madde ile üç gizil değişkenin yer aldığı ölçüm modeli faktör yapısını incelemek için maksimum olasılık tahmin prosedürü ile AMOS 24 programı ile DFA gerçekleştirilmiştir. Modelin yeterliğinin değerlendirilmesinde ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı ($\chi 2$/sd) 2'ye eşit veya küçük ise iyi uyum, $2<\chi 2/sd\leq 3$ ise kabul edilebilir uyumun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) ve standardize edilmiş ortalama hataların karekökü (SRMR için .05'in altındaki değerler iyi uyum, .05<RMSEA≤.08 ile .05<SRMR≤.1 arası değerler kabul edilebilir uyumu göstermektedir. Uyum iyiliği indeksi (GFI) değerinin .90 ve üzerinde bir değer alması iyi uyum, .90>GFI≥.85 kabul edilebilir uyum göstergesidir. Tucker-Lewis indeksi (TLI) ve karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) değerlerinin .97 ve üzerinde bir değer alması iyi uyum, .97>CFI/TLI≥.95 kabul edilebilir uyum göstergesi olarak önerilmektedir (Kline, 2005; Schermelleh-Engel vd., 2003). DFA sonrası ölçüm modeli güvenilirliği Cronbach alfa, çıkarılan ortalama varyans (AVE) ve bileşik güvenirlik (CR) değerleri ile incelenmiştir (Fornell & Larcker, 1981; Hair vd., 2009). Yapısal geçerliğin belirlenmesinde ayırt edici ve yakınsak geçerlikler test edilmiştir. Ayırt edici geçerlik, çıkarılan ortalama varyans değerinin, maksimum paylaşılan varyans (MSV≤AVE) ve paylaşılan ortalama varyans (ASV≤AVE) değerlerinden büyük olması gerektiği belirtilmektedir (Hair vd., 2009). Yakınsak geçerlikte ise Hair vd. (2009) ve Fornell ve Larcker (1981) CR ve AVE değerlerine dayalı bir dizi kriter önermektedir. Buna göre AVE .50'den, CR .70'den ve CR değeri AVE değerinden (CR>AVE) büyük olmalıdır. Bu kapsamda model güvenirliği ve geçerliği için gerçekleştirilen test sonuçları Tablo 2'de özetlenmektedir. Potansiyel aracılık etkisinin testinde bootstraps düzeltilmiş %95 güven aralığına sahip 5.000 önyükleme prosedürü kullanılmıştır. Aracılık etkisinin anlamlılığı, %95 BS CI'nin üst ve alt sınır aralıkları arasında sıfır "0" değerinin yer almaması gerekmektedir. Sıfır "0" içeren önyükleme güven aralıkları istatistiksel olarak anlamsız bir etkiye işaret etmektedir (Mallinckrodt vd., 2006).

Bulgular

DFA sonucu model uyum indeks değerleri, t-değerleri ve standardize edilmiş regresyon ağırlıkları incelenmiştir. İlk analiz sonucu, model uyum indekslerinin önerilen kritik değer araklılarında yer almadığı ($\chi 2$/sd=3.08, GFI=.901, TLI=.919, CFI=.933, RMSEA=.081, SRMR=.056) belirlenmiştir. Modifikasyon indeksi değerleri incelendiğinde DL1-DL4 değişkenleri ile PİO3-PİO4 değişkenleri arasında önerilen modifikasyonların aşamalı olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. İki modifikasyon yapıldıktan sonra ölçüm modelindeki uyum indeksi değerlerinin kritik değer aralıkları içerisinde kaldığı görülmüştür ($\chi 2$/sd=2.28, GFI=.929, TLI=.951, CFI=.960, RMSEA=.064 ve SRMR=.052). Sonuçlar, 15 madde ve 3 gizil değişkenin yer aldığı modelin kabul edilebilir/iyi uyum indeksi değerlerine sahip olduğu söylenebilir.

Table 1. Ölçüm modeli faktör yükleri ve t-değerleri

Madde	Tahmin	S.H.	*t*-değeri	λ	R^2
Dijital liderlik ($\overline{?}$=3,32±,80)					
DL4	1,000	-	-	,689	,475
DL3	1,109	,084	13,220	,839	,704
DL2	1,041	,084	12,392	,776	,602
DL1	,788	,075	1,512	,647	,419
DL5	1,122	,075	14,873	,732	,536
DL6	1,121	,086	13,054	,826	,682
Psikolojik iyi oluş ($\overline{?}$=3,89±1,05)					
PİO4	1,000	-	-	,672	,452
PİO3	1,141	,075	15,262	,823	,677
PİO2	1,155	,084	13,760	,899	,808
PİO1	1,153	,084	13,728	,895	,801
PİO5	,757	,081	9,398	,574	,329

İş performansı ($\overline{?}$=4,09±,68)					
İŞP4	1,000	-	-	,752	,566
İŞP3	1,143	,089	12,813	,769	,591
İŞP2	1,286	,098	13,125	,791	,626
İŞP1	,985	,082	11,975	,716	,513

Not: χ^2/df(=2,280. GFI=,929. TLI=,950. CFI=,960. RMSEA=,064 (%90 CI=,052-,075). SRMR=,052.
λ: standartlaştırılmış regresyon katsayılarını. S.H.: Standart hata

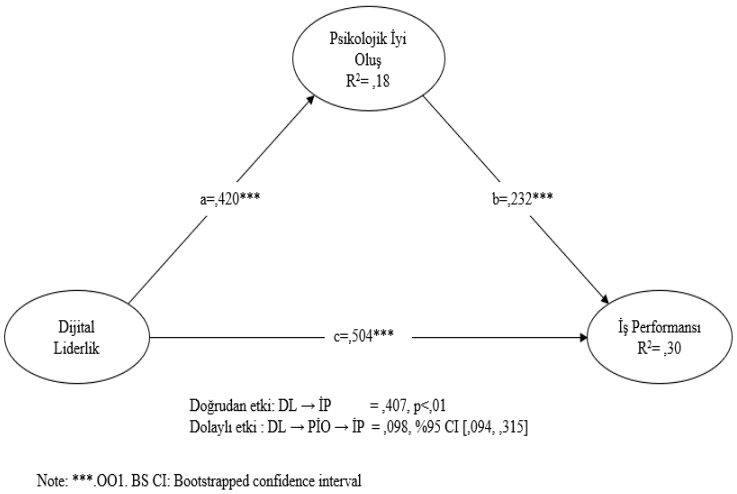
Tablo 1'de her bir maddenin ilgili değişken ile ilişkisini gösteren standartlaştırılmış regresyon katsayılarını (λ) ve bu katsayıların kareleri yer almaktadır. Dijital liderlik değişkeni maddeleri standartlaştırılmış regresyon katsayıları .839-.647, psikolojik iyi oluş değişkeni maddeleri standartlaştırılmış regresyon katsayıları .899-.574 ve iş performansı değişkeni maddeleri standartlaştırılmış regresyon katsayıları .791-.716 arasındadır ve her bir değer p<.001 düzeyinde anlamlıdır, bu da her bir maddenin ilgili değişkeni önemli ölçüde temsil ettiğini göstermektedir.

Table 2. Ölçüm modeli geçerlik ve güvenirliği

	α	CR	AVE	MSV	ASV	1	2	3
Dijital liderlik (1)	,890	,890	,575	,259	,898	**,758**		
Psikolojik iyi oluş (2)	,886	,885	,614	,181	,921	,426	**,783**	
İş performansı (3)	,842	,843	,573	,259	,845	,509	,403	**,757**
Güvenilirlik :	α>0,70 ve CR>0,70							
Yakınsak Geçerlik :	CR>AVE ve AVE > 0,50							
Ayırt Edici Geçerlik :	MSV<AVE ve ASV<AVE							

α: Cronbach's alfa, CR: Bileşik güvenirlik, AVE: Çıkarılan ortalama varyans, MSV: Maksimum paylaşılan varyans, ASV: Paylaşılan ortalama varyans
Not: Kalın harflerle yazılan rakamlar, karşılık gelen yapıların AVE kareköklerini temsil eder.

Ölçüm modeli geçerlik ve güvenirlik değerlendirmesi adına yararlanılan test sonuçları Tablo 2'de özetlenmektedir. Sonuçlar her bir değişkene ait Cronbach alfa (sırasıyla, ,890, ,886 ve ,842) ve CR değerleri (sırasıyla ,890, ,885 ve ,843) önerilen değer ,70'in üzerindedir (Hair vd., 2009). Elde edilen değerler ölçüm modelinin güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Ayırt edici geçerlik testi için değişkenlerin AVE değerleri, MSV (,259-,181) ve ASV değerleri (,921-,845) ile karşılaştırılmıştır. Tüm değişkenler için MSV ve ASV değerlerinin AVE değerlerinden küçük olduğu ve AVE değerlerinin, değişkenler arası en büyük korelasyon değerinin karesinden büyük olduğu belirlenmiştir (Fornell & Larcker, 1981; Hair vd., 2009). Ek olarak değişkenler arası korelasyonların orta seviyede, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yakınsak geçerlik için AVE değerlerinin (sırasıyla, ,575, ,614 ve ,573) ,50'den büyük, CR değerlerinin de AVE değerlerinden büyük olduğu belirlenmiştir (Fornell & Larcker, 1981; Hair vd., 2009). Sonuçlara bağlı olarak, ölçüm modelinin tatmin edici seviyede yapısal geçerliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Değişkenler arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri test etmek için Bootstraps düzeltilmiş %95 güven aralığına sahip 5.000 önyükleme prosedürü kullanılmıştır. Sonuçlar Şekil 1'de özetlenmektedir.

Şekil 1. Psikolojik İyi Oluşun Aracılık Rolü

Dijital liderliğin psikolojik iyi oluş düzeyini pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği belirlenmiştir (β=,420, p<.001). Bu değişkenin, psikolojik iyi oluş üzerinde %18'lik açıklayıcı güce sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde psikolojik iyi oluşun iş performansı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu görülmektedir (β=,232, p<.001).

Psikolojik iyi oluşun aracılık etkisini test etmek amacıyla, %95 güven aralıklı 5.000 önyükleme prosedürü kullanmıştır. Psikolojik iyi oluş modele eklendiğinde, dijital liderliğin iş performansı üzerindeki doğrudan etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (β=,407, p<.01), ayrıca dijital liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkiye psikolojik iyi oluşun aracılık ettiği tespit edilmiştir. Önyükleme güven üst ve alt sınır aralıkları arasında sıfır "0" değerinin yer almaması nedeniyle dijital liderliğin psikolojik iyi oluş vasıtasıyla iş performansı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamı olduğu belirlenmiştir (β=,098, %95 CI [,094, ,315]) Dijital liderlik, psikolojik iyi oluş ile birlikte iş performansındaki değişimin %30'unu açıklamaktadır (R^2=30).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma özellikle yükseköğretimde çalışan akademisyenlerin dijital liderlik, psikolojik iyi oluş ve iş performans düzeyleri arasındaki ilişkiler ve dijital liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkide psikolojik iyi oluşun aracılık etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda literatüre katkıda bulunmak amaçlamıştır. Sonuçlar, dijital liderliğin psikolojik iyi oluş (Chaudhary vd., 2022; Mohamed, 2022; Zeike vd., 2019) ve iş performansı (Amelda vd., 2021; Artüz & Bayraktar, 2021) üzerindeki olumlu etkilerini vurgulayan benzer çalışma bulgularıyla uyumludur. Bu çalışma, psikolojik iyi oluşun aracılık rolünü ve dijital liderliğin iş performansını nasıl arttırdığını inceleyerek mevcut bilgi birikimine katkıda bulunmaktadır. Bulgular, dijital liderler tarafından desteklenen çalışanların kendilerini değerli ve psikolojik olarak iyi hissetme eğiliminde olduklarını, dolayısıyla bu olumlu hislerin de iş performansı üzerindeki olumlu etkiyi arttırdığını göstermektedir.

Mevcut araştırma, Deci ve Ryan (2008) ve Roothman vd. (2003) tarafından önerildiği gibi yaşam doyumu, saadet ve mutluluk üzerine odaklanan psikolojik iyi oluş "eudaimonism" literatürünü zenginleştirmektedir. Ek olarak, İş talepleri-Kaynakları Modeli bağlamında, çalışanların psikolojik durumları ve buna bağlı olarak performansın birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Mevcut çalışmada bir iş kaynağı olarak dijital liderlik, psikolojik iyi oluşu ve iş

performansını etkileyen önemli bir bileşen olarak tanımlanmakta ve İş talepleri-Kaynakları Modelinin kapsamını genişletmektedir. Ayrıca, Montano vd. (2017) tarafından ortaya konan, liderlik ile performans ilişkisinde ruhsal sağlığın kısmi aracılık etkisine yüksek öğretim kurumları özelinde ampirik olarak destek sağlamaktadır.

Günümüzde teknoloji gelişimiyle birlikte, dijital bir örgüt olma sürecini ve iş modellerini değiştirmek ve değer üreten fırsatları yakalamak için dijital teknolojilerin kullanılmasında dijital liderler kritik rollere sahip olmaktadırlar (El Sawy vd., 2016). Özellikle yükseköğretimde yöneticilerin teknolojik gelişmelere uyum sağlaması ve dijital becerilerini geliştirerek dijitalleşme sürecinde örgütsel faaliyetlerin daha etkin ve verimli olarak gerçekleşmesini sağlamaktadır. Dijital liderler, yükseköğretim kurumlarında uyum yeteneklerini artırarak sürekli iyileştirme ve yenilik kültürünü teşvik etmektedir (Huzooree & Tiandem-Adamou, 2025). Dijitalleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan belirli amaçlar kapsamında çalışanları harekete geçiren ve destekleyen, motive eden ve onlara gerekli kaynakları sağlayan yüksek öğretimdeki dijital liderler, dönüştürücü vizyona sahip olup dijital iş dönüşümünde başarının önemli bir unsuru olarak değerlendirilmelidir (Benitez vd., 2022; Koçel, 2015).

Bu çalışmada dijital liderliğin psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif etkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda yükseköğretim kurumlarında yöneticilerin bilgi teknolojileri aracılığıyla akademisyenlerin davranışlarını etkileyen, onları amaçlara yönlendiren, teşvik eden ve harekete geçiren dijital liderlerin, işletme faaliyetlerini kolaylaştırmaları ve kararları daha hızlı almaları ile açıklanabilir (Asri & Darma, 2020; Avolio vd., 2000). Nitekim dijitalleşme süreci, işin tamamlanmasına yardımcı olarak tekrarlayan veya motive etmeyen ve fiziksel olarak zorlayıcı iş süreçlerini standart hale getirerek işi fiziksel veya duygusal açıdan daha az zorlayıcı hale dönüştürmektedir. Böylece işlerinden sıkılan akademisyenler dijital dönüşüm sayesinde ilham verici yeni çeşitlilik, değişiklikler ve zorluklarla karşılaşabilmektedirler (Larjovuori vd., 2016).

Sonuçlar, dijital liderlik becerilerine sahip yöneticilerin çalışanların duygusal sağlığının artmasına, daha iyi çalışma koşulları ve psikolojik iyi oluş yoluyla akademik personelin iş performansının artmasına olumlu etki sağladığını göstermektedir. Anwar ve Saraih (2024) yükseköğretim kurumlarının eğitim 4.0'ın zorluklarıyla başa çıkabilen yüksek becerili eğitmenler yetiştirmek istediklerini belirtmektedir. Dolayısıyla dijital liderlik niteliğine sahip liderler, akademik personelin hem kişisel hem de kurumsal hedeflerine nasıl ulaşılacağı konusunda bilgi vererek, katkılarının değerini değerlendirmelerine ve dolayısıyla gelecekteki kurumsal zorlukları karşılamak için iş performanslarını artırmalarına olanak tanıyabilir. Dijital becerilere sahip yöneticiler sayesinde, akademisyenler zorlukları kolaylıkla aşmakta ve işlerine daha fazla olumlu duygular beslemekte ve yüksek performans gösterebilmektedirler. Antonopoulou vd. (2020)'a göre dijital liderliğin çalışanların iş tatminini ve etkinlik düzeylerini pozitif etkilediği açıklanmaktadır. Bu açıdan dijital lider, çalışanların iyi oluşlarını arttırdığı ve iş performanslarını geliştirdiği söylenebilir (Lee vd., 2015). Ayrıca, çalışanlarla dijital olarak iletişim kuran liderler, çalışanların ihtiyaçlarını anlar ve karşılar, böylece çalışanların iş tatminini, aidiyet duygusunu, bağlılığını ve psikolojik iyi oluşlarını güçlendirmektedir (Zheng vd., 2025). Zeike vd. (2019)'a göre düşük dijital liderlik becerilerine sahip üst düzey yöneticilerin düşük psikolojik iyi oluşa neden olabileceklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca, dijital liderlik, kurumsal yeniliğe katkıda bulunarak (Yuan ve Khan, 2024), akademisyenlerin örgütsel süreçlere daha aktif bir şekilde katılmalarını, daha yüksek psikolojik iyi oluş deneyimlemelerini ve daha iyi iş performansı elde etmelerini sağlamaktadır. Böylece, üniversitelerin hızlı ilerleme, değişikliklere adapte olma ve inovasyona odaklanma, bilimsel araştırmaları arttırma, eğitim ve öğretim faaliyetlerini geliştirmek için dijitalleşme sürecine önem vermesi gerektiği ifade edilebilir (Abbatiello vd., 2017).

Sonuç olarak, yükseköğretim kurumlarında çalışanlar zihinsel çabalarıyla örgütsel faaliyetlere katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışanların iş performanslarının arttırılması onların görevlerini yerine getirirken iyi hissetmelerine, işten tatmin olmalarına ve işlerini anlamlı bulmalarına bağlıdır. Çalışanın işini tutkuyla yerine getirmesi ise yönetici desteği, güveni ve becerilerine bağlıdır. Bu

bağlamda liderlerin etkinliği, çalışanların psikolojik iyi oluşları ve performanslarıyla ilişkilidir (Chaudhary vd., 2022). Yükseköğretim kurumlarında eğitim ve öğretim faaliyetlerinde değişime uyum sağlayan yöneticiler dijital kültür ortamı oluşturmakta ve çalışanların psikolojik iyi oluşlarını geliştirerek iş performanslarını arttırmaktadır. Geçmiş araştırmalar ışığında, bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, dijital liderlik kavramının çalışanların işlerinin kolay hale getirilmesinde, daha hızlı kararlar alınmasında ve iş performansının artması açısından önemli olduğu; araştırma sonuçlarının yöneticilere yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışma bulgularının, belirli sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir. İlk olarak belirli bir bölgedeki yükseköğretim kurumlarında akademisyen olarak çalışan 318 kişinin kolayda örnekleme yöntemi ile araştırmaya dahil edilmesi eleştiriye açık bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak Batı Karadeniz Üniversiteler Birliği'ne üye üniversiteler oldukça çeşitli sosyo-kültürel özelliklere sahip olması nedeniyle tercih edilmiştir. İkinci olarak, çalışma, hizmet sektörünün bir unsuru olarak belirli bir sektöre -yükseköğretime- odaklanmıştır. Ancak, eğitim kurumlarının dijital dönüşüm çalışmalarına öncülük etmesi gerektiği düşünüldüğünde, bu odaklanma haklıdır. Üçüncü olarak, dijital liderlik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma, tartışmanın derinliğini sınırlamıştır. Gelecekteki çalışmalarda, farklı sektörlerden ve daha geniş bir örneklemden elde edilen veriler çerçevesinde, değişkenler arasındaki etkileşimler ileri modeller kullanılarak test edilebilir ve cinsiyet, deneyim vb. değişkenler önerilen model(ler)e dahil edilebilir. Kontrol değişkenlerinin dahil edilmesi konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalar dijital liderlik becerilerinin inovasyon performansı, işe angaje olma, yenilikçi iş davranışı, örgütsel girişimcilik ve örgütsel destek gibi değişkenler üzerindeki etkisini incelemelidir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar 40%, İkinci yazar 30%, Üçüncü yazar 30%.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Bu çalışma için etik kurul onayı Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Tarih: 16.04.2025, Sayı: E-26428519-050.99-167816/55-4). Bu makale, Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Kongresi'nde (ICMEB'24) sözlü olarak sunulan "Dijital Liderliğin Psikolojik İyi Oluş ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi" başlıklı yayınlanmamış konferans sunumunun gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma bir araştırma makalesidir.

References

Abbasov, A., & Tolay, E. (2021). The impact of digital leadership on individual performance: Research in a firm implementing industry 4.0 technologies in Azerbaijan. *İzmir Journal of Management, 2*(1), 59-74.

Abbatiello, A., Knight, M., Philpot, S., & Roy, I. (2017). *Leadership disrupted: Pushing the boundaries* (B. Walsh & E. Volini, Eds.). Deloitte University Press

Ahuja, J., Puppala, H., Sergio, R. P., & Hoffman, E. P. (2023). E-Leadership Is Un(usual): Multi-Criteria Analysis of Critical Success Factors for the Transition from Leadership to E-Leadership. *Sustainability, 15*(8), 6506. https://doi.org/10.3390/su15086506

Aktaş, H., & Gürkan, G. Ç. (2015). Mediating role of occupational commitment in the interactions of work-family & family-work conflict with individual performance: A research on nurses. *Dogus University Journal, 16*(2), 139-154.

Alcan, G. (2021). The relationship between job demands-business resources model and the psychological well-being of the employees. *Management and Political Sciences Review, 2*(2), 86-103.

Alkhayyal, S., & Bajaba, S. (2024). Countering technostress in virtual work environments: The role of work-based learning and digital leadership in enhancing employee well-being. *Acta psychologica, 248*, 104377. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2024.104377

Altınöz, M. (2008). Ofis otomasyon sistemlerinin bireysel performans üzerine etkisi (The effect of office automation systems on individual performance). *The Journal of Selcuk University Social Sciences Institute*(20), 51-63.

Amelda, B., Alamsjah, F., & Elidjen, E. (2021). Does The Digital Marketing Capability of Indonesian Banks Align with Digital Leadership and Technology Capabilities on Company Performance? *CommIT (Communication and Information Technology) Journal, 15*(1), 9-17. https://doi.org/10.21512/commit.v15i1.6663

Antonopoulou, H., Halkiopoulos, C., Barlou, O., & Beligiannis, G. N. (2020). Leadership types and digital leadership in higher education: Behavioural data analysis from University of Patras in Greece. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 19*(4), 110-129. https://doi.org/10.26803/ijlter.19.4.8

Anwar, S., & Saraih, U. N. (2024). Exploring the abilities of emotional intelligence in psychological empowerment: digital leadership as mediator. *Journal of Applied Research in Higher Education, 16*(4), 1246-1257. https://doi.org/10.1108/JARHE-06-2023-0245

Artüz, S. D., & Bayraktar, O. (2021). The effect of relation between digital leadership practice and learning organization on the perception of individual performance. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(40), 97-120. https://doi.org/10.46928/iticusbe.761479

Asri, A. A. S. M. A. N., & Darma, G. S. (2020). Revealing the digital leadership spurs in 4.0 industrial revolution. *International Journal of Business, Economics & Management, 4*, 93-100. https://doi.org/10.31295/ijbem.v3n1.135

Avolio, B. J., Gardner, W. L., Walumbwa, F. O., Luthans, F., & May, D. R. (2004). Unlocking the mask: A look at the process by which authentic leaders impact follower attitudes and behaviors. *The Leadership Quarterly, 15*(6), 801-823. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2004.09.003

Avolio, B. J., Kahai, S., & Dodge, G. E. (2000). E-leadership: Implications for theory, research, and practice. *The Leadership Quarterly, 11*(4), 615-668. https://doi.org/10.1016/S1048-9843(00)00062-X

Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology, 22*(3), 309-328. https://doi.org/10.1108/02683940710733115

Bakker, A. B., Demerouti, E., Taris, T. W., Schaufeli, W. B., & Schreurs, P. J. (2003). A multigroup analysis of the job demands-resources model in four home care organizations. *International Journal of Stress Management, 10*(1), 16-38. https://doi.org/10.1037/1072-5245.10.1.16

Benitez, J., Arenas, A., Castillo, A., & Esteves, J. (2022). Impact of digital leadership capability on innovation performance: The role of platform digitization capability. *Information & Management, 59*(2), 103590. https://doi.org/10.1016/j.im.2022.103590

Chaudhary, P., Rohtagi, M., Singh, R. K., & Arora, S. (2022). Impact of leader's e-competencies on employees' wellbeing in global virtual teams during COVID-19: the moderating role of emotional intelligence. *Employee Relations: The International Journal, 44*(5), 1048-1063. https://doi.org/10.1108/ER-06-2021-0236

Çöl, G. (2008). The effects of perceived empowerment on employee performance. *Dogus University Journal, 9*(1), 35-46.

Damar, A., Güney, A., & Eskiler, E. (2024). The mediating role of psychological empowerment in the relationship between humble leadership and work engagement. *Journal of the Human and Social Science Researches, 13*(2), 505-523. https://doi.org/10.15869/itobiad.1384781

Damar, A., Kaçay, Z., Eskiler, E., & Soyer, F. (2020). Adaptation of the global academic performance scale: Reliability and validity study. *Sakarya University Journal of Education, 10*(3), 560-576. https://doi.org/10.19126/suje.707838

de Araujo, L. M., Priadana, S., Paramarta, V., & Sunarsi, D. (2021). Digital leadership in business organizations: An overview *International Journal of Educational Administration, Management, and Leadership, 2*(1), 45-56.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction. *Journal of happiness studies, 9*, 1-11. https://doi.org/10.1007/s10902-006-9018-1

Dewi, R. K., & Sjabadhymi, B. (2021). Digital Leadership as a Resource to Enhance Managers' Psychological Well-Being in COVID-19 Pandemic Situation in Indonesia. *The South East Asian Journal of Management, 15*(2), 153-168. https://doi.org/10.21002/seam.v15i2.12915

Dooris, M., Powell, S., Parkin, D., & Farrier, A. (2021). Health promoting universities: effective leadership for health, well-being and sustainability. *Health Education, 121*(3), 295-310. https://doi.org/10.1108/HE-12-2020-0121

El Sawy, O. A., Amsinck, H., Kræmmergaard, P., & Vinther, A. L. (2016). How LEGO Built the Foundations and Enterprise Capabilities for Digital Leadership. *MIS Quarterly Executive, 15*(2), 141-166.

Ertürk, A., Kara, S. B. K., & Güneş, D. Z. (2016). Emotional labor and psychological well-being: perception of administrative support as a predictor. *Bolu Abant Izzet Baysal University Journal of Faculty of Education, 16*(4), 1723-1744.

Eser, E., Çevik, C., Baydur, H., Güneş, S., Esgin, T. A., Öztekin, Ç. S., Eker, E., Gümüşsoy, U., Eser, G. B., & Özyurt, B. (2019). Reliability and validity of the Turkish version of the WHO-5, in

adults and older adults for its use in primary care settings. *Primary health care research & development, 20*, e100. https://doi.org/10.1017/S1463423619000343

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research, 18*(3), 382-388. https://doi.org/10.1177/002224378101800313

George, D., & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference* (14th ed.). Routledge.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis* (7th Edition ed.). Pearson Prentice Hall.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. (2006). *Multivariate data analysis*. Pearson Prentice Hall.

Huzooree, G., & Tiandem-Adamou, Y. M. (2025). From Vision to Action: How Digital Leadership in Higher Education Supports SDG 2030. In *Digital Leadership for Sustainable Higher Education* (pp. 1-32). IGI Global Scientific Publishing. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-9989-7.ch001

İrge, N. T., & Şen, E. (2020). The effect of employees'attitudes towards digital technology and intrapreneurship features on individual business performance. *Journal of Business Research, 12*(3), 2556-2579. https://doi.org/10.20491/isarder.2020.993

Keleş, H. N. (2017). The relationship between meaningful work and psychological well-being *The Journal of Happiness & Well-Being, 5*(1), 154-167.

Kline, R. (2005). *Principles and practice of structural modelling*. Guilford.

Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği (Business Administration)* (16. Baskı ed.). Beta Yayınları.

Larjovuori, R.-L., Bordi, L., Mäkiniemi, J.-P., & Heikkilä-Tammi, K. (2016). The role of leadership and employee well-being in organizational digitalization. 26th Annual RESER Conference 2016, Naples, Italy.

Lee, A., Martin, R., Thomas, G., Guillaume, Y., & Maio, G. R. (2015). Conceptualizing leadership perceptions as attitudes: Using attitude theory to further understand the leadership process. *The Leadership Quarterly, 26*(6), 910-934. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.10.003

Maheshwari, G., Clarke, S., Nguyen, Q.-A. N., McClelland, R., & Kunte, M. (2024). Effect of E-leadership on employees' outcomes in the higher education sector during COVID-19 and beyond: A case study from Vietnam. *Educational Management Administration & Leadership*, 1-28. https://doi.org/10.1177/17411432231222715

Mallinckrodt, B., Abraham, W. T., Wei, M., & Russell, D. W. (2006). Advances in testing the statistical significance of mediation effects. *Journal of counseling psychology, 53*(3), 372. https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.372

Mohamed, S. M. (2022). Employee Performance as affected by the digital Training, the digital Leadership, and subjective wellbeing during COVID-19. *Journal of Positive School Psychology*, 540–553-540–553.

Montano, D., Reeske, A., Franke, F., & Hüffmeier, J. (2017). Leadership, followers' mental health and job performance in organizations: A comprehensive meta-analysis from an occupational health perspective. *Journal of organizational behavior, 38*(3), 327-350. https://doi.org/10.1002/job.2124

Mortazavi, F., Mousavi, S.-A., Chaman, R., & Khosravi, A. (2015). Validation of the world health organization-5 well-being index; Assessment of maternal well-being and its associated factors. *Turkish Journal of Psychiatry, 26*, 48-55.

Oktaysoy, O., Topcuoglu, E., & Kaygin, E. (2023). A Study on Digital Leadership Scale Adaptation. *International Journal of Organizational Leadership, 11*, 407-425. https://doi.org/10.33844/ijol.2022.60342

Okur, S., & Totan, T. (2019). The investigation of Bradburn affect balance scale evaluating psychological well-being on Turkish. *Adnan Menderes University Journal of Social Sciences Institute, 6*(2), 1-12.

Öz, Ö. (2020). Digital Leadership: Being School Leader in Digital World. *International Journal of Leadership Studies : Theory and Practice, 3*(1), 45-57.

Özmen, Ö. N., Eriş, E. D., & Özer, P. S. (2020). A review on digital leadership studies. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, 25*(1), 57-69.

Paais, M., & Pattiruhu, J. R. (2020). Effect of motivation, leadership, and organizational culture on satisfaction and employee performance. *The journal of asian finance, economics and business, 7*(8), 577-588. https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no8.577

Raharjo, F. Y. S. (2023). E-leadership: Unveiling the role of digital era leadership in enhancing employee performance in higher education institution. *International Journal of Current Science Research and Review, 6*(07), 3918-3930. https://doi.org/10.47191/ijcsrr/V6-i7-09

Rego, A., & Cunha, M. P. (2008). Authentizotic climates and employee happiness: Pathways to individual performance? *Journal of Business Research, 61*(7), 739-752. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.08.003

Roothman, B., Kirsten, D. K., & Wissing, M. P. (2003). Gender differences in aspects of psychological well-being. *South African journal of psychology, 33*(4), 212-218. https://doi.org/10.1177/008124630303300403

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of personality and social psychology, 57*(6), 1069-1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

Sağlam, M. (2021). Achieving digital transformation as the vision of the future in businesses and turkish adaptation of digital transformation scale. *İstanbul Ticaret University Journal of Social Sciences, 20*(40), 395-420. https://doi.org/10.46928/iticusbe.764373

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online, 8*(2), 23-74. https://doi.org/10.23668/psycharchives.12784

Schütte, S., Chastang, J.-F., Malard, L., Parent-Thirion, A., Vermeylen, G., & Niedhammer, I. (2014). Psychosocial working conditions and psychological well-being among employees in 34 European countries. *International archives of occupational and environmental health, 87*, 897-907. https://doi.org/10.1007/s00420-014-0930-0

Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *55*(1), 5-14.

Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management, 5*(1), 27-52. https://doi.org/10.1016/S1084-8568(00)00011-0

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson Education Company.

Telef, B. B. (2013). The adaptation of psychological well-being into turkish: a validity and reliability study. *Hacettepe University Journal of Education, 28*(28-3), 374-384.

Turunç, Ö. (2015). The role of person-organization fit in the relationship between strategic management-organizational performance. *International Journal of Economics and Administrative Sciences, 1*(1), 16-30.

Tutar, H., & Altınöz, M. (2010). The effect of organizational climate on employee performance: A study on the employees of ostim manufacturing enterprises. *Ankara University SBF Journal, 65*(02), 196-218. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002162

Uysal, Ş. (2015). Description of performance management system, history, an overview on purpose and basic elements. *Electronic Journal of Vocational Colleges, 5*(2), 32-39. https://doi.org/10.17339/ejovoc.51537

Wright, T. A., & Cropanzano, R. (2004). The role of psychological well-being in job performance: A fresh look at an age-old quest. *Organizational dynamics, 33*(4), 338-351. https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2004.09.002

Yuan, F., & Khan, M. S. (2024). Investigating the impact of digital leadership on innovation performance of public universities in Yunnan. *China. Journal of Infrastructure, Policy and Development, 8*(9), 7663. https://doi.org/10.24294/jipd.v8i9.7663

Zeike, S., Bradbury, K., Lindert, L., & Pfaff, H. (2019). Digital leadership skills and associations with psychological well-being. *International journal of environmental research and public health, 16*(14), 2628. https://doi.org/10.3390/ijerph16142628

Zheng, J., Hong, H., Wang, N., Sun, J., & Xu, X. (2025, 2025/05/28). Impact of mindfulness, emotional ıntelligence, and employee well-being on mental healthcare of workers' affectiveness: the mediating role of employee satisfaction and the moderating effect of digital leadership. *Health Care Analysis*. https://doi.org/10.1007/s10728-025-00523-4

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemone

Home page of the journal: http://dergipark.gov.tr/anemon

Aaştırma Makalesi Research Article

Turkish Press Activities in The Context of Turkish Culture in North Macedonia: A Study on the Köprü Magazine

Edanur Görmen*, Gülhanım Karaoğlu**

Abstract: Balkan geography is a region that has been home to a Turkish population for centuries. In the volatile political history of the region, particularly the policies of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Turks were led to undertake intensive publishing activities to protect their language and culture. In this context, the local print media was utilized effectively, with newspapers and magazines published in the mother tongue. In the Balkans, the largest number of Turkish works were published in North Macedonia, and many magazines and newspapers were published in the region. One of these publications is the magazine Köprü, which started its publication life in Skopje in 2002. The aim of this study is to examine the Köprü magazine, which holds a significant place in Turkish press activities in the Balkans, and to analyze its role in the context of preserving and sustaining Turkish culture. It was concluded that the magazine, analyzed using a content analysis method, played a crucial role in protecting the national and cultural identity of Turks living in and around North Macedonia, as well as preserving the Turkish language through its press activities. The most common topics covered in Köprü magazine are Turkish culture, art, literature, language, history, education, religion and belief, Ottoman civilization and culture, and Turks living in Macedonia.

Keywords: Balkans, North Macedonia, Turkish culture, Turkish press, Köprü magazine.

Kuzey Makedonya'da Türk Kültürü Bağlamında Türk Basın Faaliyetleri: Köprü Dergisi Üzerine Bir İnceleme

Öz: Balkan coğrafyası, asırlardır bünyesinde Türk nüfusu barındıran bir bölgedir. Bölgenin değişken siyasi tarihinde özellikle Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dönemindeki politikalar, Türkleri dil ve kültürlerini korumak adına yoğun bir yayın faaliyeti sürdürmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda yazılı yerel basın oldukça etkin kullanılmış, ana dilde gazete ve dergiler neşredilmiştir. Balkanlarda en çok Türkçe eser Kuzey Makedonya'da basılmış, bölgede birçok dergi ve gazete çıkarılmıştır. Bu yayınlardan biri Üsküp'te 2002 yılında yayın hayatına başlayan Köprü dergisidir. Çalışmanın amacı Balkanlardaki Türk basın faaliyetleri arasında önemli bir yeri olan Köprü dergisini incelemek, Türk kültürünün korunması ve yaşatılması bağlamında derginin rolünü irdelemektir. İçerik analizi yöntemiyle ele alınan derginin, Kuzey Makedonya ve çevresinde yaşayan Türklerin milli ve kültürel kimliklerini koruması ve basın yayın faaliyetleri yoluyla Türkçe'nin yaşatılması noktasında önemli bir işlevi üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Köprü dergisinde en fazla ele alınan konular Türk kültürü, sanat, edebiyat, dil, tarih, eğitim, din ve inanç, Osmanlı medeniyeti ve kültürü, Makedonya'da yaşayan Türklerdir.

Keywords: Balkanlar, Kuzey Makedonya, Türk kültürü, Türk basını, Köprü dergisi.

* Y.L. Lecturer. Atatürk University Faculty of Communication, Department of Journalism
ORCID: 0000-0003-2107-4319 edanurgormen25@gmail.com.tr
** Assoc. Prof. Dr. Atatürk University Faculty of Communication, Department of Journalism
ORCID: 0000-0003-0043-7029 gul.kucukalkan@atauni.edu.tr
Cite as/ Citation: Görmen, E. & Karaoğlu, G. (2025). Turkish press activities in the context of Turkish culture in north Macedonia: A study on the Köprü magazine. *Anemon Muş Alparslan University Journal of Social Sciences*, *13*(2), 792-812. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1689830
Received/Received: 00 Month/Month 2025
Accepted/Accepted: 00 Month/Month 2025
Published/Publication: August 30/August 2025

E-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan University. Hosted by TUBITAK ULAKBIM DergiPark.

Introduction

The Balkans, which are diverse in terms of ethnic origin, possess a wealth of cultural and religious riches due to their geographical characteristics. Although the Turkish presence in the Balkans started with the migration of Turkish tribes from Central Asia to the Balkans in the sixth century (Hüseyinoğlu, 2015, p. 80), long-term and permanent relations were established during the Ottoman period. Rumelia became one of the most important lands of the Ottoman Empire after the conquest campaign launched by Süleyman Pasha in 1354 (Adalı, 1994, p. 63). Balkan lands lived under Ottoman rule for centuries. However, after the dissolution of the Ottoman Empire, the Rumelia Turks, the inheritors of an old and deeply rooted urban culture, became a minority in the countries where they lived. Turks preserved their language, religion, cultural assets and identity. They carried out activities to keep their culture alive in old cultural centers such as Skopje, Prizren, Thessaloniki, Bitola, Sarajevo, Plovdiv, Sofia, as well as in new centers such as Gümülcine, Pristina, Gostivar, Constanta, Shumen, Kırcali, Komrat (Islam, 2001, p. 56).

The most important means for the Turks living in the post-Ottoman Balkans to make their presence and voices heard were the press and broadcasting activities. The press is still an indispensable tool for the Turkish communities in the Balkans today. In this respect, the Turkish press in the Balkan countries should not be seen only as a medium of communication (Islam, 2001, p. 57). In this context, Turkish continued to exist as a spoken and written language in the post-Ottoman Balkans. The Turks maintained their culture in the regions where they lived through press and broadcasting activities in the Turkish language. Turks in the Balkans attempted to preserve their mother tongue within the constraints of the prevailing political and sociological environment. Turkish has been maintained not only as the language of education but also through newspapers and magazines. In the Balkan countries, newspapers and magazines were generally published and developed in the capitals of the countries and in areas where Turks lived in dense concentrations. In this respect, the Turks living in the region, to preserve their culture, utilized local print media to publish newspapers and magazines that promoted education and culture in their own language (Aliov, 2023, pp. 71-93).

Turkish Press and Publications in North Macedonia

Northern Macedonia was a region that remained under Ottoman rule for more than five centuries. With the Balkan Wars, the Ottoman Empire in the region came to an end (Sarıtunç, 2023, p. 33). After the Ottoman Empire's withdrawal from the region, now known as North Macedonia, it was divided into three parts among Greece, Bulgaria, and the Serbian Kingdom as a result of the Balkan Wars. The part of the Serbian Kingdom that remained was incorporated into Yugoslavia during this period and declared its independence in 1991, following the dissolution of Yugoslavia. After independence, the country faced a naming issue with Greece, and its name was subsequently changed to North Macedonia (Ödemiş, 2023, p. 444). Important statesmen and artists were raised in these lands, where the Ottoman Empire ruled, and which are woven with significant social, cultural, literary, and historical ties in terms of Turkish presence. However, the developments in the region following the decline of the Ottoman Empire negatively impacted the Turkish presence in the region. The Turks, who had been deprived of many rights until the Second World War, gained several rights, including the right to education in Turkish and the right to freedom of the press and media, following the establishment of the Federal Republic of Yugoslavia (Okumuş & Hakan-Kaçar, 2013, p. 268).

Due to the increasing pressure after the Balkan Wars, a large number of Turks migrated to Anatolia. Macedonian Turks, who became a minority in other Balkan countries, were deprived of many rights and lived under the sovereignty of the Serbian-Croat-Slovenian and Yugoslav kingdoms between 1912 and 1944 (Çelebi, 2015, p. 120). However, despite the adverse conditions in which they lived, Turks in the Balkans have carried out various activities to preserve their Turkish cultural heritage in many areas, including associations, educational and cultural institutions, non-governmental organizations, and media outlets. One of the most important of these is the press and broadcasting

activities. Magazines and newspapers published at certain intervals have been the carriers of culture and the voice of the Turks living in the region (Yıldız, 2019, p. 203). With the departure of the Ottoman Empire from the region, the Turks faced significant social and cultural challenges. The decrease in the population due to migration also reinforced this situation. Therefore, there were almost no periodicals between 1912 and 1944. The newspapers published were very short-lived (Çelebi, 2015, p. 121). After the 1908 proclamation of the Constitutional Monarchy, the weekly newspaper Yıldız, which had begun publication in Skopje, issued forty-seven issues over almost a year, and the newspaper ceased publication in 1910. Between the dissolution of the Ottoman Empire and the beginning of the Second World War, eleven newspapers were published in Macedonia: Rehber, Uhuvet, Hak, Hak Yolu, Mücahede, Sosyalist Fecri, Yeni Vakit, Birlik, Seda-yı Millet, Işık, and Doğru Yol (Kaya, 1999, p. 253). The titles of the newspapers Hak ve Hak Yolu, Işık, Sada-yı Millet, Mücahede, Yeni Vakit and Doğru Yol, which were published in Macedonia between 1918 and 1941, were printed in Serbian as well as Turkish, and two pages of some issues of Doğru Yol were printed in Serbian (Kaya, 1999, pp. 253-256). The Yücel Movement had a significant impact on the establishment of the Turkish press in Macedonia. As a result of the intense efforts of the Yücel Movement, Birlik, the first Turkish newspaper in the region, was published in December 1944 (Ödemiş, 2023, p. 452). Birlik newspaper became the voice of the Turks in the region, as it was the only Turkish newspaper published in the Balkans after World War II. Following the closure of Birlik Newspaper after independence, new newspapers were needed. Accordingly, Yeni Balkan Newspaper began publication in 2006 with 16 pages. The newspaper aimed to bring together Turks in both Kosovo and Macedonia.

Pioner, a monthly children's newspaper published during the 1950-1951 academic year, Sevinç, a children's and youth magazine published in Skopje in 1951, Tomurcuk, a children's magazine published in 1957, and Sesler, the first issue of which was published in 1965, are important continuous publications published under the umbrella of the Union. Apart from these, Yeni Kadın (1949) Magazine, Vardar (1944) Magazine, El-Hilal (1987) Newspaper, Üçüncüler-Independent Culture Magazine (1994), Hikmet (2003) Magazine, Bahçe (2004) and Kardelen (2009) children's magazines, Sessiz Gemi-Turkish Language and Literature Magazine (2010) are among the important publications of the region. The newspapers and magazines that continue to be published today are as follows (Sarıtunç 34): Ufuk Magazine (2009), Kızıl Elma (2002), Ekol (2002), Grafiti (2003), Dere (2003), Haberci (2004), Ufuk (2009), Evlad-I Fatihan (2010), Köprü (2002).

There are over 70 state and privately owned radio organizations in Macedonia. According to the 2002 law, radio broadcasting in many different languages has become possible. In the country's multicultural environment, different cultures and languages were given the opportunity to be represented in radio broadcasting. The radios broadcasting in Turkish are Skopje Radio and Dost FM (Budak, 2011, p. 148). Since the Yugoslavia period until today, Skopje Radio and MRT 4 television channel have broadcast in Turkish, and the duration of these broadcasts has increased. Divan Publishing and Yeni Balkan Publishing, affiliated with the Bridge Association, are two publishing houses that publish books in Turkish. TimeBalkan, Yeni Balkan and Vardar Press continue to publish Turkish-language news websites on the internet (Lutviyi, 2022, pp. 264-265).

Aim

In the Balkans, most Turkish works have been published in North Macedonia, and many magazines and newspapers have been published. One of these publications is Köprü Magazine, which started its publication life in Skopje in 2002. The aim of this study is to examine Köprü Magazine, which holds a significant position among Turkish press activities in the Balkans, and to analyze the magazine's role in the context of preserving and sustaining Turkish culture.

Method

Since 2002, Köprü Magazine, which continues to be published, has fulfilled an important function in protecting the national and cultural identity of Turks living in and around Macedonia and preserving the Turkish language through its press and broadcasting activities. The fact that most Turkish works in the Balkan geography are published in Macedonia and that Turkish is accepted as the second official language in many cities of North Macedonia reveals the importance of Köprü Magazine in terms of Turkish culture and language.

In the study, Köprü magazine was analyzed using the quantitative content analysis method, and the magazine's place in the Turkish press in the Balkans and its role in preserving Turkish culture were examined. The primary purpose of the quantitative content analysis technique, which is frequently used, especially in analyzing written texts, is to code the content by creating categories and to determine the density of these categories based on the frequency of code repetition. Accordingly, all issues of the journal published and available in the archive of the Bridge Association were included in the study. While a total of 60 issues were analyzed within the scope of the research, the 7th, 10th, 11th, 12th, 18th, 25th, 31st, 59th, 60th, 61st, 62nd, 64th, 65th, 66th, 68th, 69th, 70th and 74th issues that were not available in the archive were excluded.

Findings

Purpose and editorial policy of the journal

Köprü magazine, which started its publication life in January 2002, was prepared by a group of university students in Skopje, the capital of Macedonia, with the support of Assoc. Prof. Dr. Hayati Yavuzer, the ideas of Oktay Ahmed and the help of Mehmet Belül, the Macedonian Representative of the Anatolian Development Foundation. The name of the magazine was suggested by Leyla Şerif Emin, who was inspired by the Fatih Sultan Mehmet Bridge, popularly known as the Vardar Bridge or Stone Bridge (İbrahimgil 47). In the first issue of the magazine, the responsible and editor-in-chief Âdem Bayram, in his article "Getting Started", explained the aims of the magazine with the following statements: "As Macedonian Turks, we, as Macedonian Turks, want to give a wide coverage to issues that reflect our cultural values and thus contribute to the awakening and raising of common cultural consciousness". Köprü magazine features articles on language, literature, history, culture, art, research, and reviews. In 2003, the magazine became an association under the name of Köprü Culture, Art and Education Association. Köprü magazine has continued its activities under the association's roof since 2003.

On November 2, 2009, Kardelen Magazine, a "Fun Education and Culture Magazine" for children aged 9-14, was published. On the inside cover of the 38th issue of the magazine, Kardelen children's magazine was announced with the title "For those we hope for". Divan Publishing and Yeni Balkan Publications, as two publishing houses that publish magazines and books within the association, make great contributions to Macedonia's culture, art, education and Turkish literature. Köprü magazine is the only magazine dedicated to "Culture, Art and Literature" that continues to be published in Skopje today. It is generally published quarterly except for some issues. During the magazine's publication process, numerous changes were made to its form and content. However, it has exhibited a conservative attitude in its publication policy. The writing staff consists of local writers. However, the writings of many writers from outside the country are also included. Leyla Şerif Emin, Avni Engüllü, Fahri Ali, Hüsrev Emin, Fahri Kaya, Ahmet Lökçe, Melahat Engüllü, Zeynel Beksaç, Bekir Abdi, Recai Özcan, Süleyman Baki, Yaser Halim, Taner Güçlütürk, Saadet Nebi, Melek Seyfulai, Nedim Emin and Mehmed Arif.

Content of Köprü magazine

Köprü is a quarterly magazine that focuses on culture, art and literature. The magazine features a diverse range of literary and academic works, including essays, poems, stories, interviews, travel articles, research articles, symposia, and more. In Table 1, the contents of Köprü magazine are categorized by subject, and the number of magazines, total number of publications, and subcategories within these categories are provided.

Table 1. Genre and Subject Categories in Bridge Magazine

Category.	Number of Magazines	Total Number of Publications	Subcategories
Trial	All Numbers	529	Individual issues, Love, Love, Longing, Loneliness, Social Issues, Ottoman Civilization, Turkish Culture, Balkan and Macedonian Turks, Balkan Civilization, Skopje City, Society and Life, Migration, Culture-Art-Literature, Folklore, Nature, Geography, Language, Education, Religion, Homeland, Identity.
Poetry	All Numbers	548	Individual Issues, Love, Longing, Loneliness, Social Issues, Ottoman Civilization, Turkish Culture, Balkan and Macedonian Turks, Balkan Civilization, Society and Life, Migration, Culture, Art, Literature, Folklore, Nature, Geography, Language, Education, Religion, Homeland, Identity.
Story	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 17, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 46, 47, 56, 67.	55	Literature, Hometown, Life, Folklore, Migration and Expatriation, Individual Issues.
Travel Writing	3, 32, 33, 34, 35, 36, 45, 49, 76.	8	Migration, Geography, Life.
Article	2, 3, 5, 6, 13, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 73, 75, 76, 77, 78.	29	Language, Folklore, Personality, Ottoman Culture and Civilization, Art and Literature, Religion, Migration, Administrative Structure of Macedonia-Skopje, Society and Life, Press and Publication, Economy, Balkan Culture and Civilization.
Interview Conversation	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 63, 67, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78.	46	Language, Religion, History, Culture, Art and Literature, Education, Ottoman Civilization, Macedonian Culture, Balkan Culture, Press and Publication, Folklore, Foundations, Poet-Writer, Migration, Diplomacy, Politics.
Research	15, 16, 17, 19, 26, 42, 46, 49.	11	Religion, Ottoman Civilization, Balkan Culture, Education, Life, Personality.
Symposium	57.	9	Religion, Politics, Migration, Language, Ottoman Culture and Civilization in the Balkans.
Spiritual Leaders and Important Personalities	1, 3, 5, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 24, 26.	16	Culture-Art-Literature, Language, Folklore, Turkish Culture, Religion.

Essays are one of the most important literary genres in the magazine. The essays of Leyla Şerif Emin, the writer and poet who wrote the most works in the journal, come to the forefront. At the same time, Kefayet Abdürrahman Tahir, Fahri Kaya, Fahri Ali, Avni Engüllü, Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, Ahmet Lökçe, Sevba Abdula, Saadet Nebi, Taner Güçlütürk, Seyyid Emin, Mümin Ali, Melek Seyfulai and Mehmet Arif are among the important essayists who wrote in the magazine. Many authors have recurring topics in the magazine. Important personalities, such as Fahri Kaya, Yahya Kemal Beyatlı, and Mehmet Akif Ersoy, were highlighted, and the writers provided extensive coverage of these personalities in their articles. In issue 46, a special issue was published in honor of Fahri Kaya, one of the most important poets and writers of Macedonian Turks. The magazine included articles by writers about Fahri Kaya, which is a notable example of this. Likewise, in issue 76, due to the death of Fahri Kaya, articles about Fahri Kaya were also included. Articles introducing and describing Yahya Kemal Beyatlı and Mehmet Akif Ersoy were frequently included in the magazine. The essays published in the magazine are mainly about love, love, longing, loneliness, social issues, Ottoman civilization, Ottoman culture and heritage, Turkish culture, Balkan and Macedonian Turks, Balkan civilization, Skopje city, society and life, migration, culture-art-literature, folklore, nature, geography, language, education, religion, homeland, identity.

Another important genre that stands out in the magazine is poetry. Poetry is featured extensively in the magazine. The poems of Abdülfettah Rauf and Necati Zekeriya were included on the front cover or the inside of the back cover. Based on this, the magazine followed a publication policy in line with these two poets. Abdülfettah Rauf generally dealt with religion and homeland in his poems. Necati Zekeriya, on the other hand, focused more on national issues. İlhami Emin, Melahat Engüllü, Hüsrev Emin, Avni Engüllü, Fahri Ali, Leyla Şerif Emin, Fahri Kaya, Şükriye Yusuf, Sabit Yusuf, Bekir Abdi, Rıfat Emin, Bahar Yusuf, Zeynel Beksaç, Bennu Musli, İskender Muzbeg, Taner Güçlütürk, Yaser Halim, Gülasfi Melani, Naciye Hasan, Seyhan Yakupi, Esra Süleyman, Hayati Yavuzer, Mehmed Arif and Mümin Ali are the poets who stand out with their poems. There are also poems by numerous amateur poets, as well as an anonymous poem. In the poems, as in the essays, love, love, longing, loneliness, social issues, Ottoman civilization, Ottoman culture and heritage, Turkish culture, Balkan and Macedonian Turks, Balkan civilization, society and life, migration, culture-art-literature, folklore, nature, geography, language, education, religion, homeland, identity are the subjects of the poems. There are also recurring poem titles of poets in the magazine.

After essays and poetry, the magazine also focused on the story genre. Vasfi Samim's stories stand out in the magazine. Önder Özgürlü, Leyla Şerif Emin, Sevim Bahtiyareviç, Oktay Ahmed, Nurel Kain, Erman Şaban, Hayati Yavuzer, Neyat Süleyman, Enis Emin, Beyza Kazım, Şennur Süleyman, Zekeriya İbrahim, Suat Engüllü, Suat Abdürrahman, Aysel Doko, Salih Gün, Süleyman Sait, Lütfü Seyfullah, Muhammed Barış, Semra Nanuş, Nuran Yılmaz, Şükriye Yusuf, Vasfi Samim, Ahmet İğciler, Sadiye Emin, Fahri Kaya, Avni Abdullah and Ceyda Lama are the important story writers in the magazine. The magazine also included stories on personal issues, literature, hometown, life, folklore, migration and expatriation. The magazine featured a few travel articles. Articles by Kefayet Abdürrahman, Halime Yıldız, Süleyman Dağ and Seyyid Emin were published. Topics such as migration, geography, Anatolia and life were included in travel articles. Another literary genre included in the magazine is the article. Süleyman Baki, Ömer Fatih Üskübi, Nazım İbrahim, Necati Çayırlı, Abide Doğan, Kadriye Süleyman, Yeliz Daut, İbrahim Yusuf, Fatih Süleyman, İdris Bostan, Önder Bayır, Ahmet Şerif, Abdülmecit Nuredin, Gragi Georgiev, Fahriye Emgilli, Fatih Murtezan, Tahir N. Üskübi, Buse Çelik Kader, Ertuğrul Karakuş, Sezer Salihi, Ataullah Aliyi and Fahri Kaya are among the important article writers. The magazine features numerous articles on the Turkish language, folklore, personality, Ottoman cultural heritage and civilization, art and literature, religion, migration, the administrative structure of Macedonia-Skopje, society and life, press and publication, economy, Balkan culture, and civilization. The interviews, conversations and questionings in almost every issue of Köprü magazine address all areas of society. Interviews with experts and prominent individuals in various fields, including literature, art, education, and history, constitute an important part of the magazine. The interviews, conversations, and questionings in the magazine primarily focus on topics such as language, religion, history, culture,

art, literature, education, Ottoman civilization, Macedonian culture, Balkan culture, press and publication, folklore, foundations, poets, writers, immigration, diplomacy, and politics.

Research articles are also included in the journal. Muhammed Aruçi, Yusuf Hamzaoğlu, Muharrem Yahya, Cemal Aydın, Fahri Kaya and Süleyman Baki are among the important research writers. Topics such as religion, Ottoman civilization, Balkan culture, education, life and personality are discussed. The 57th issue of the journal was dedicated to the symposium "Values Lost in the Balkans after the Ottoman Empire," held on June 8, 2013, in Skopje, Macedonia, marking the 100th anniversary of the Balkan Wars. The symposium papers of İsmail Mangaltepe, Ali Fuat Örenç, Dragi Georgiev, Zekeriya İbrahimi, Ahmet Şerif, Kosta Balabanov, Adnan Şerif, Nuredin Ahmeti and H. Yıldırım Ağanoğlu were included. The Symposium covered topics such as religion, politics, migration, language, Ottoman culture and civilization in the Balkans.

Especially in the "Introducing Our Spiritual Leaders" section of the magazine, valuable poets, writers, and important individuals who have shaped Turkish literature, culture, and heritage in North Macedonia, as well as those who have pioneered the young generation, have been introduced and described in articles. Cultural news and aphorisms were included in all issues of the magazine. In the "From Our Folklore" section, tales, lullabies, folk songs and manis of the Balkans and Macedonian Turks are included. In the "Our Associations" section, the associations organized by the Turks in Macedonia were introduced. Works from the shelves of the Poet Aşık Çelebi library, the "Let's get to know our classical Turkish writers" section, and book introductions were introduced. New sections were also introduced in the magazine, but these sections were featured in only one or two issues. These; periodicals, bibliography of Fahri Kaya's published books, the opening speech made by the president of our association at the opening ceremony of our association center and library, our lost values, Bridge virtual world conversations-reader letters, interviews with East Macedonian students, graduation theses of graduates of the Department of Turcology of the Faculty of Philology of St. Cyril Metodi University in order to contribute to Macedonian Turkish Literature, film analysis, selections from the magazine Sesler, symposium proceedings on values lost in the Balkans after the Ottoman Empire.

The contents of Köprü magazine in the context of Turkish culture

After the Ottoman rule in the Balkans, the Balkan peoples, who lived alongside Turks, were directly influenced by Turkish language and culture. However, after the Ottoman Empire, Turks became a minority in the Balkans and were subjected to cultural imperialism. In this process, maintaining the Turkish language and culture is crucial, and the role of media activities is significant. The analysis of the contents of Köprü magazine in the context of Turkish culture is given in Table 2.

Table 2. Content Distribution of Bridge Magazine in the Context of Turkish Culture

Category.	Number of Magazines	Total Number of Publications	Subcategories
Language	2, 5, 6, 37, 38, 44, 63, 71.	8	Interview, Article, Poem, Essay,
Ottoman Turkish Heritage and Civilization	1, 2, 3, 5, 9, 13, 17, 23, 24, 27, 28, 34, 41, 51, 57, 76, 77, 78.	29	Essay, Poem, Poetry, Interview, Research, Conversation.
Balkan Culture and Civilization	22, 67, 73	3	Research, Essay, Article,
Balkan and Macedonian Turks	3, 6, 51, 57, 73	7	Essay, Poem, Interview,
Skopje City	5, 48, 55, 58	6	Poetry, Essay,
Migration	51	1	Poetry,
Folklore	3, 5, 50, 57, 58	5	Trial
Geography	45, 56, 75, 76	4	Travel writing, Essay.

History	2, 4, 5	3	Interview, article.
Culture, Art and Literature	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 14, 15, 20, 23, 29, 32, 33, 38, 39, 40, 46, 50, 63, 77	34	Interview / Conversation, Essay/Article, Questioning,
Education	4, 13, 30	4	Interview, Essay,
Religion-belief	2, 6, 19, 53,	4	Essay, Research, Poem,
Press and Publication	6, 8, 13, 16, 21.	6	Article, Essay,

Turkish culture, art and literature are the most frequently covered subjects in Köprü magazine, with 34 articles. The fact that culture is a spiritual force and a binding element that constitutes unity was frequently discussed in the articles, which featured content on language, art, belief and value systems, customs and traditions, Turkish folk literature, and contemporary Turkish literature. The importance of using the Turkish language, reading Turkish newspapers and magazines, listening to Turkish radio broadcasts, and attending cultural events organized in the Balkan countries and in Macedonia, where Turks reside in large numbers, was emphasized in terms of preserving Turkish culture. The functionality of Rumelia cultural nights organized in Turkey, in terms of the representation of Macedonian Turks and the difficulties and oppression Turks face as a minority in the Balkans, are other topics that have attracted attention. Three articles were published on the marriage and wedding customs of Macedonian Turks, as well as local culinary products.

In various articles on folklore, calls have been made for the research and compilation of folk songs, manis, and fairy tales, especially the Prizren dialect sayings of Macedonian Turks. The Yörük Turkish communities living within the borders of Macedonia, the efforts of teacher-writer Hüseyin Süleyman, one of the Turkish intellectuals who compiled and published folklore after the Second World War, and the work of the Doğru Yol Turkish Culture and Art Association are noteworthy articles.

One of the most frequently discussed topics in the magazine is the historical and cultural artifacts from the Ottoman period. Monuments such as the Stone Bridge, Davut Pasha Bath, Grand Bazaar, Turkish Bazaar, Burmese Mosque, Raven Mosque, Simnitsa Mosque, and Ottoman-era Clock Towers are analyzed. The general content of the articles is that the artifacts reflecting Ottoman civilization and culture are a great wealth for Macedonia, an important part of the social memory; however, various studies should be carried out to preserve them for future generations. It has dealt with effects such as the destruction of most of the Ottoman artifacts during the communist regime and the destruction of many artifacts in the Skopje earthquake. Solution proposals, such as restoration works, revitalization of the cultural foundation, and active participation of Turkish youth in cultural activities, were emphasized.

In the language-themed articles, it was generally emphasized that language is an integral part of identity and that a nation expresses itself, its life, culture, beliefs, understanding of the state, sense of history, traditions, customs, folklore, and much more through language. It was emphasized that the Turkish language demonstrates Turkish presence in the Balkans and will continue to carry Turkish culture into the future. One of the most common topics covered in the articles is the deprivation of Turks from receiving education in their mother tongue and the oppression and prohibitions against Turkish. Different authors have expressed that the Turks of Rumelia stood on Turkish watch in order to preserve their identity, keep their traditions and customs alive, and carry them into the future with the same values.

Articles on religion and belief focus on madrasas, the tradition of the Mawlid, religious festivals, and the unifying power of mosques. The importance of Ottoman artifacts being open to all communities and the tolerance that facilitated the peaceful coexistence of Macedonians, Albanians, Bosnians, Serbs, Roma, Vlachs, and other nationalities for centuries was mentioned, and it was emphasized that they gathered around Turkish institutions, especially in worship centers.

In articles on history, the need to protect the heritage of Turks living in the Balkan region for centuries was emphasized, as was the importance of historical studies. It was also mentioned that the

Balkans are an integral part of Turkish history. In another article, the phenomenon of migration and forced migrations to Anatolia was covered.

In the articles on education, the emphasis was on education in the mother tongue and the acquisition of the Turkish language. It was emphasized that the language is the most important tool for preserving and transmitting Turkish culture to future generations, and it was argued that the Turkish language should be preserved despite the challenges faced by minority groups.

The focus of the articles dealing with the lives of Balkan Turks in general and Macedonian Turks in particular is on unity around Turkish culture and the Turkish language, despite political differences of opinion. The importance of institutions providing education in the mother tongue and broadcasting organizations in promoting Turkish unity is emphasized. In addition, the responsibilities and importance of Turkish non-governmental organizations in preserving the Turkish identity and raising conscious Turkish generations who do not break away from their history are emphasized.

The prominent theme in the articles on the city of Skopje is that Skopje was an Ottoman city, characterized by its bazaar, fountains, inns, mansions, mosques, baths, and madrasahs. There are Turkish traces in almost every part of the city, and the city gains meaning through its Turkish cultural heritage. The cultural reflections presented here were compared with those of Anatolian cities, and it was explained that Skopje is an heirloom of its ancestors and a Turkish land.

Discussion

Balkan lands have been the cradle of rich cultures and different civilizations, and have been home to Slavic-Christian and Turkish-Islamic cultures and civilizations. There are deep traces of Turkish culture in the Balkans, a region that serves as a crossroads where diverse societies intersect. The Ottoman Empire, which ruled the region for more than five centuries, ensured stability in political, economic, commercial, and cultural terms. As a result, the region was Turkified in a short time through its systematic settlement policy. Balkan peoples living together with Turks, who spoke the Turkish language and were influenced by Turkish culture. Thus, Turkish culture has been the most significant source of inspiration for Balkan culture for centuries. Despite the complex political relations of the 19th and 20th centuries and the negative effects of the migrations and social fluctuations experienced in this process, the Balkan lands still preserve their characteristic of being a Turkish cultural center.

Turkish media in the Balkans began in the last quarter of the 19th century. After the dissolution of the Ottoman Empire and the migration to Anatolia, Turks, who were a minority community in the Balkans, had to preserve their language, religion, cultural assets, and identity. They focused on press and broadcasting activities to make their voices heard. In this process, in terms of preserving the Turkish language and culture, the share of press activities and the Turkish press is quite substantial. The Turks, who sought to preserve their mother tongue within the constraints of the political and sociological environment, utilized local print media to maintain their culture, publishing newspapers and magazines that were pioneers in education and culture in their own language. However, this situation was not easy after the Ottoman withdrawal from the region. With the establishment of Yugoslavia, Turks took numerous initiatives to protect their rights and freedoms, particularly in the religious and cultural spheres. The disintegration of Yugoslavia had a profound impact on media life, as many newspapers and magazines were forced to close. However, despite all the negativity, Macedonian Turks continued to work in the press to protect their identity and values, and to maintain the existence of the Turkish language and culture in these lands. In this context, the largest number of Turkish newspapers, magazines and books in the Balkans were published in Macedonia. During the period of the In Duringis, Köprü magazine, published in Skopje in 2002, is one of these publications, with articles on Turkish existence, culture, art, literature, and folklore to the present day.

Köprü magazine is a periodical that focuses on culture, art and literature. The magazine features a diverse range of important works, including essays, poems, stories, interviews, travel articles, research articles, and symposia. There are also sections such as Proverbs, Culture News, Folklore, Spiritual

Leaders, Book Introduction and Analysis, and Art Nursery. In the articles published in the magazine, the city of Skopje and the city's national, cultural and historical heritage, the Vardar River that witnesses history, Ottoman cultural heritage and artifacts, values lost with the Ottoman withdrawal from the region, the lives and problems of Macedonian Turks, Balkan Civilization, Turkish identity, Turkish language, love, longing, migration, literature, art, literary values, Anatolia, Islamic religion and music. In the magazine, there are essays, poems, stories, travelogues, articles, interviews, research, symposiums and biographies of important personalities on social issues, Ottoman civilization, Turkish culture, Balkan and Macedonian Turks, Skopje city, migration, folklore, nature, geography, culture-art-literature, language, education, religion, homeland, identity, love, love, longing, loneliness, expatriation, foundations, poet-writer, diplomacy, politics, press-publication activities. In the context of Turkish culture, the most emphasized subjects in Köprü magazine are Turkish culture, art, and literature. Turkish culture, art and literature were covered in a total of 21 issues and 34 publications. This is followed by Ottoman heritage and civilization, with a total of 29 publications in various genres, including essays, poetry, interviews, and research. The least emphasized topic in the magazine is the forced migration to Anatolia.

Continuing its 22 years of continuous publication, Köprü magazine serves as a bridge for Turks living in and around Macedonia. Köprü Magazine plays a crucial role in preserving the identity of Turks and maintaining the vitality of the Turkish language through its press and broadcasting activities. Many writers, journalists and publishers who grew up in the magazine try to keep the Turkish language alive and maintain the Turkish press in the region. In this respect, the magazine, which is still published today, holds great importance for the Turkish press in the region. Developments in the Balkans have consistently impacted press and publishing activities throughout various periods. The primary objective of most Turkish publications in the Balkan lands is to maintain the Turkish presence in the region and preserve the Turkish language. Accordingly, the Turkish press in the Balkans has undertaken an important task in strengthening the ties of Turks to their past and preserving the language, culture, and identity of the Turkish communities in the region. The need for Turkish-language publications in the region, from past to present, reveals the importance of Köprü magazine's contribution to the Turkish press.

Conclusion

Language is one of the cornerstones of Turkish presence in the Balkans and a crucial element of Turkish identity. In this context, Turkish publications play a crucial role in ensuring the continuity of cultural heritage, preserving national and spiritual values, and fostering a sense of connection between generations. Additionally, Turkish-language press and broadcasting activities in regions such as Macedonia, where the Turkish population is not the majority, help strengthen the ties between Turks in the Balkans and Turkey. Therefore, publishing in Turkish in the region is not only important in terms of ensuring the continuity of the language, but also in preserving cultural identity and creating a common ground where historical ties are maintained. Macedonia is the place in the Balkans where Turkish publications, including newspapers, magazines, and books, are printed. After the dissolution of Yugoslavia, although there was stagnation in press and broadcasting activities, many of which were carried out under state monopoly, Macedonian Turks continued their press and broadcasting activities to maintain the existence of the Turkish language and culture. Launched in 2002, Köprü Magazine is one of these important publications.

Köprü Magazine, the only Turkish culture, art, and literature magazine in North Macedonia, continues its uninterrupted publication life. The magazine, which serves as a repository of Turkish culture in various fields, from literature to art, plays a crucial role in preserving cultural values and facilitating cultural transmission. Köprü magazine, which strives to reach readers with topics such as Turkish civilization, historical artifacts, traditions, and the mother tongue, holds great importance in the struggle to preserve the values of those who remained in the region amid the historical process that

profoundly affected the Turks. Many writers, journalists and publishers who grew up in the magazine try to keep the Turkish language alive and to continue the Turkish press in the region. In this respect, the magazine, which is still published today, holds great importance for the Turkish press in the region.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Concept –E.G/G.K.; Design- E.G/G.K; Supervision- E.G/G.K; Resources- E.G; Data Collection and/or Processing- E.G; Analysis and/or Interpretation- E.G/G.K; Literature Search- E.G/G.K; Writing Manuscript- E.G/G.K; Critical Review- E.G/G.K.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: This study does not require ethics committee approval as it is not based on data collection on humans and animals.

4. Research Model: The study is a research article.

5. Disclosure: This study was prepared by the first author under the supervision of the second author at Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Journalism, with the title "The Course of Post-Ottoman Turkish Press in the Balkans: A Study on Skopje Köprü Magazine" at Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Journalism under the supervision of the second author. This thesis was supported by Atatürk University within the scope of the BAP project. Project ID:12582

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Etnik köken bakımından çeşitlilik gösteren Balkanlar, coğrafi özelliklerine bağlı olarak birçok farklı kültürel ve dini zenginliği barındırmaktadır. Balkanlardaki Türk varlığı, altıncı yüzyılda Türk kavimlerinin Orta Asya'dan Balkanlara olan göçleriyle başlamış (Hüseyinoğlu, 2015, s. 80) olsa da uzun süreli ve kalıcı ilişkiler Osmanlı döneminde sağlanmış, Süleyman Paşa'nın 1354 yılında başlattığı fetih harekâtı ve sonrasında Rumeli, Osmanlı Devleti'nin en önemli topraklarından biri olmuştur (Adalı, 1994, s. 63). Balkan toprakları asırlarca Osmanlı hükümranlığı altında yaşamıştır. Ancak Osmanlının dağılmasının ardından eski ve köklü bir şehir kültürünün mirasçısı olan Rumeli Türkleri, yaşadıkları ülkelerde birer azınlık durumuna düşmüştür. Türkler dillerini, dinlerini, kültür varlıklarını ve kimliklerini muhafaza etmiş, Üsküp, Prizren, Selanik, Manastır, Saraybosna, Filibe, Sofya gibi eski kültür merkezlerinin yanı sıra Gümülcine, Priştine, Gostivar, Köstence, Şumnu, Kırcali, Komrat gibi yeni merkezlerde kendi kültürlerini yaşatmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur (İslam, 2001, s. 56).

Osmanlı sonrası Balkanlarda yaşayan Türklerin varlıklarını ve seslerini duyurmak için en önemli araçları basın yayın faaliyetleridir. Basın, Balkanlardaki Türk toplumlar için günümüzde de vazgeçilmez bir araçtır. Bu açıdan Balkan ülkelerindeki Türk basınını sadece bir haberleşme ortamı olarak görmemek gerekir (İslam, 2001, s. 57). Bu bağlamda, Osmanlı sonrası Balkanlarda Türkçe, varlığını konuşma ve yazı dili olarak devam ettirmiştir. Türkler yaşadıkları bölgelerde kendi kültürlerini, Türkçe olarak basın yayın faaliyetleri ile yaşatmıştır. Balkanlardaki Türkler, ana dillerini siyasi ve sosyolojik ortamın sağladığı koşullar içinde canlı tutmaya çalışmıştır. Türkçe yalnızca eğitim dili olarak değil, aynı zmanda gazete ve dergi yoluyla devam ettirmiştir. Balkan ülkelerinde genellikle gazeteler ve dergiler ülkelerin başkentleri ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yayınlanmış ve gelişim göstermiştir. Bu açıdan bölgede yaşayan Türkler, kültürlerini yaşatmak adına yerel yazılı basını kullanarak kendi dillerinde eğitim ve kültürün öncüsü olan gazete ve dergiler çıkarmıştır (Aliov, 2023, ss. 71-93).

Kuzey Makedonya'da Türkçe Basın-Yayın

Kuzey Makedonya Osmanlı İmparatorluğunun beş yüzyıldan fazla hâkimiyetinde kalan bir bölge olmuştur. Balkan savaşları ile bölgedeki Osmanlı İmparatorluğu süreci sona ermiştir (Sarıtunç, 2023, s. 33). Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra günümüzde Kuzey Makedonya olarak adlandırılan bölge Balkan savaşları sonucunda Yunanistan, Bulgaristan ve Sırp Krallığı arasında üç parçaya bölünmüştür. Sırp krallığına kalan bölüm sonraki dönemde Yugoslavya içerisinde yer almış ve sonrasında Yugoslavya'nın dağılması ile 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık sonrası ülke Yunanistan ile isim sorunu yaşamış ve ismi Kuzey Makedonya olarak değişmiştir (Ödemiş, 2023, s. 444). Osmanlının bölgede hüküm sürdüğü, Türk varlığı açısından önemli sosyal, kültürel, edebi ve tarihi bağlarla örülü bu topraklarda önemli devlet adamları ve sanatkârlar yetişmiştir. Ancak Osmanlıdan sonra bölgede yaşanan gelişmeler, bölgedeki Türk varlığını olumsuz yönde etkilemiştir. İkinci Dünya savaşına kadar birçok haktan yoksun bırakılan Türkler, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra başta Türkçe eğitim öğretim hakkı olmak üzere, basın yayın hayatı gibi birçok hakka sahip olmuştur (Okumuş & Hakan-Kaçar, 2013, s. 268).

Balkan savaşları sonrasında artan baskı nedeniyle, Türklerin büyük bir kısmı Anadolu'ya göç etmiştir. Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi azınlık konumuna düşen Makedonya Türkleri, birçok haktan mahrum kalmış, 1912-1944 yılları arasında Sırp-Hırvat-Sloven ve Yugoslav krallıklarının egemenliği altında yaşamıştır (Çelebi, 2015, s. 120). Ancak yaşadıkları olumsuz şartlara rağmen Balkanlar'daki Türkler dernekler, eğitim ve kültür kuruluşları, sivil toplum örgütleri, basın yayın organları gibi pek çok alanda Türk kültür mirasını canlı tutmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların içerisinde en önemlilerinden birisi de basın yayın faaliyetleridir. Belirli aralıklarla çıkan dergi ve gazeteler birer kültür taşıyıcısı ve bölgede yaşayan Türklerin sesi olmuştur (Yıldız, 2019, s. 203). Osmanlı Devleti'nin bölgeden ayrılışıyla Türkler sosyal ve kültür alanda ciddi sorunlar yaşamıştır.

Göçlerle nüfusun azalması da bu durumu pekiştirmiştir. Dolayısıyla 1912-1944 yılları arasında süreli yayınlar yok denecek kadar az olmuştur. Yayınlanan gazeteler ise çok kısa soluklu çıkmıştır (Çelebi, 2015, s. 121). 1908 Meşrutiyetin ilanından sonra Üsküp'te yayın hayatına başlayan haftalık Yıldız gazetesi, bir yıla yakın bir zamanda kırk yedi sayı çıkmış, 1910 yılında gazetenin yayın hayatına son verilmiştir. Osmanlı'nın dağılmasından İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Makedonya topraklarında Rehber, Uhuvet, Hak, Hak Yolu, Mücahede, Sosyalist Fecri, Yeni Vakit, Birlik, Seda-yı Millet, Işık, Doğru Yol olmak üzere on bir gazete yayınlanmıştır (Kaya , 1999, s. 253). 1918-1941 yılları arasında Makedonya'da çıkan Hak ve Hak Yolu, Işık, Sada-yı Millet, Mücahede, Yeni Vakit ve Doğru Yol gazetelerin başlıkları Türkçe haricinde Sırpça, Doğru Yol gazetesinin ise kimi sayılarının ikişer sayfası Sırpça olarak basılmıştır (Kaya, 1999, ss. 253-256). Makedonya'da Türkçe basın yayın hayatının başlamasında Yücel Hareketinin etkisi olmuştur. Yücel Hareketinin yoğun çabaları neticesinde Aralık 1944'te bölgenin ilk Türkçe gazetesi olan Birlik gazetesi yayın hayatına başlamıştır (Ödemiş, 2023, s. 452). Birlik gazetesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlarda çıkan tek Türkçe gazete olarak bölge Türklerinin sesi olmuştur. Birlik Gazetesinin bağımsızlıktan sonraki dönemde kapatılmasıyla yeni gazetelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda Yeni Balkan Gazetesi 2006 yılında 16 sayfa olarak yayın hayatına başlamıştır. Gazete hem Kosova hem de Makedonya'daki Türkleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır.

1950-1951 eğitim öğretim döneminde ayda bir yayınlanan çocuk gazetesi Pioner, Üsküp'te 1951 yılında yayın hayatına başlayan çocuk ve gençlik dergisi Sevinç, 1957'de yayımlanmaya başlayan çocuk dergisi Tomurcuk ve 1965 yılında ilk sayısı yayımlanan Sesler dergisi, Birlik çatısı altında çıkan önemli sürekli yayınlardır. Bunlar dışında Yeni Kadın (1949) Dergisi, Vardar (1944) Dergisi , El-Hilal (1987) Gazetesi, Üçüncüler-Bağımsız Kültür Dergisi (1994), Hikmet (2003) Dergisi , Bahçe (2004) ve Kardelen (2009) çocuk dergileri, Sessiz Gemi-Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (2010) bölgenin önemli yayınlarındandır. Günümüzde yayın hayatına devam eden gazete ve dergilerin devamı şu şekildedir (Sarıtunç 34); Ufuk Dergisi (2009), Kızıl Elma (2002), Ekol (2002), Grafiti (2003), Dere (2003), Haberci (2004), Ufuk (2009), Evlad-I Fatihan (2010), Köprü (2002).

Makedonya'da 70'in üzerinde devlete ve özel sektöre ait radyo kuruluşları bulunmaktadır. 2002 tarihli yasa hükümleri gereğince birçok farklı dilde radyo yayını yapma imkânı doğmuştur. Ülkenin çok kültürlü ortamına uygun olarak radyo yayıncılığında da farklı kültürler ve dillerin kullanılması imkânı verilmiştir. Türkçe yayın yapan radyolar Üsküp Radyosu ve Dost FM'dir (Budak, 2011, s. 148). Yugoslavya döneminden günümüze kadar Üsküp Radyosu ve MRT 4 televizyon kanalında Türkçe yayınlar yapılmış ve bu yayınların sürelerinde artış olmuştur. Köprü derneğine bağlı Divan yayıncılık ve Yeni Balkan yayınları Türkçe kitap neşreden iki yayınevidir. TimeBalkan, Yeni Balkan ve Vardar Press ise internet ortamında Türkçe yayın yapan haber siteleri olarak yayın hayatına devam etmektedir (Lutviyi, 2022, ss. 264-265).

Amaç

Balkanlarda en çok Türkçe eser Kuzey Makedonya'da basılmış, birçok dergi ve gazete çıkarılmıştır. Bu yayınlardan biri Üsküp'te 2002 yılında yayın hayatına başlayan Köprü Dergisidir. Çalışmanın amacı Balkanlardaki Türk basın faaliyetleri arasında önemli bir yeri olan Köprü Dergisini incelemek, Türk kültürünün korunması ve yaşatılması bağlamında derginin rolünü irdelemektir.

Yöntem

2002 yılından beri yayın hayatına devam eden Köprü Dergisi, Makedonya ve çevresinde yaşayan Türklerin milli ve kültürel kimliklerinin korunması ve basın yayın faaliyetleri yoluyla Türkçe'nin yaşatılması açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Balkan coğrafyasında en çok Türkçe eserin Makedonya'da basılması ve Kuzey Makedonya'nın birçok şehrinde Türkçe'nin ikinci resmi dil olarak kabul edilmesi, Köprü Dergisinin önemini Türk kültürü ve dili açısından önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmada Köprü dergisi nicel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, derginin Balkanlarda Türk basını içindeki yeri, Türk kültürünün yaşatılmasındaki rolü irdelenmiştir. Özellikle yazılı metinlerin analiz edilmesinde sıklıkla kullanılan nicel içerik analizi tekniğinin temel amacı, kategoriler oluşturarak içeriğin kodlanması ve bu kodların tekrar etme sıklığına bağlı olarak kategorilerin yoğunluğunun tespit edilmesidir. Bu doğrultuda derginin yayınlanan ve Köprü Derneği arşivinde yer alan tüm sayıları çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında toplam 60 sayı incelenirken, arşivde bulunmayan 7., 10., 11., 12., 18., 25., 31., 59., 60., 61., 62., 64., 65., 66., 68., 69., 70. ve 74. sayılar kapsam dışı bırakılmıştır.

Bulgular

Derginin amacı ve yayın politikası

Ocak 2002'de yayın hayatına başlayan Köprü dergisi, Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Doç. Dr. Hayati Yavuzer'in destekleriyle Oktay Ahmed'in fikirleri ve Anadolu Kalkınma Vakfı Makedonya Temsilcisi Mehmet Belül'ün yardımlarıyla bir grup üniversite öğrencisi tarafından yayın hayatına hazırlanmıştır. Derginin adı, halk arasında Vardar Köprüsü veya Taş Köprü isimleriyle adlandırılan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nden esinlenen Leyla Şerif Emin'in teklifi ile konulmuştur (İbrahimgil 47). Sorumlu ve başyazar Âdem Bayram derginin ilk sayısında "Başlarken" yazısıyla derginin çıkış amaçlarını, "Makedonya Türkleri olarak, bize ait olan kültürel değerlerimizi yansıtan konulara geniş yer vermek ve böylece ortak kültürel bilincin uyandırılması ve yükseltilmesinde katkı sağlamaktır" ifadeleriyle açıklamıştır. Köprü dergisi, dil, edebiyat, ağırlıklı olarak tarih konularına, kültür yazılarına, sanatsal görüşlere, araştırma ve inceleme yazılarına dergi içerisinde yer vermektedir. Dergi, 2003 yılında Köprü Kültür Sanat ve Eğitim Derneği adı altında dernekleşmiştir. Köprü dergisi faaliyetlerine 2003 yılı itibariyle dernek çatısı altında devam etmektedir. Dergi bünyesinde 2 Kasım 2009 yılında 9-14 yaş çocuklar için "Eğlenceli Eğitim ve Kültür Dergisi" olan Kardelen Dergisi çıkarılmıştır. Derginin 38. sayısının iç kapağında "Ümit bağladıklarımız için" başlığı ile Kardelen çocuk dergisinin duyurusu yapılmıştır. Divan Yayıncılık ve Yeni Balkan Yayınları dernek bünyesinde dergi ve kitap neşreden iki yayınevi olarak Makedonya'nın kültürüne, sanatına, eğitim ve Türk edebiyatına büyük katkı sunmaktadır. Köprü dergisi günümüzde Üsküp'te yayın hayatına devam eden tek "Kültür, Sanat ve Edebiyat" dergisidir. Bazı sayıları hariç genel olarak üç ayda bir çıkmaktadır. Derginin, yayın sürecinde genel olarak şekil ve muhteva bakımından birçok değişiklik yapılmıştır. Ancak yayın politikasında tutucu bir tavır sergilemiştir. Yazar kadrosu yerel yazarlardan oluşmaktadır. Ancak ülke dışından birçok yazarın yazılarına da yer verilmektedir. Dergide en çok eser veren yazarlar sırasıyla Leyla Şerif Emin, Avni Engüllü, Fahri Ali, Hüsrev Emin, Fahri Kaya, Ahmet Lökçe, Melahat Engüllü, Zeynel Beksaç, Bekir Abdi, Recai Özcan, Süleyman Baki, Yaser Halim, Taner Güçlütürk, Saadet Nebi, Melek Seyfulai, Nedim Emin ve Mehmed Arif'dir.

Köprü dergisinin içeriği

Köprü dergisi kültür sanat ve edebiyat konularına ağırlık veren üç ayda bir yayınlanan bir dergidir. Dergide deneme, şiir, hikâye, röportaj, gezi yazısı, araştırma, makale, sempozyum gibi birçok önemli edebi ve akademik esere yer verilmektedir. Tablo 1'de Köprü dergisinin içerikleri konularına göre kategorilere ayrılarak, bu kategorilerin yer aldığı derginin sayısı, toplam yayın sayısı ve alt kategorilerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Köprü Dergisinde Yer Alan Tür Ve Konu Kategorileri

Kategori	Dergi Sayısı	Toplam Yayın Sayısı	Alt kategoriler
Deneme	Tüm Sayılar	529	Bireysel konular, Aşk, Sevgi, Özlem, Yalnızlık, Sosyal Meseleler, Osmanlı Medeniyeti, Türk Kültürü, Balkan ve Makedonya Türkleri, Balkan Medeniyeti, Üsküp Şehri, Toplum ve Yaşam, Göç, Kültür-Sanat- Edebiyat, Folklor, Doğa, Coğrafya, Dil, Eğitim, Din, Vatan, Kimlik.
Şiir	Tüm Sayılar	548	Bireysel Konular, Aşk, Sevgi, Özlem, Yalnızlık, Sosyal Meseleler, Osmanlı Medeniyeti, Türk Kültürü, Balkan ve Makedonya Türkleri, Balkan Medeniyeti, Toplum ve Yaşam, Göç, Kültür-Sanat-Edebiyat, Folklor, Doğa, Coğrafya, Dil, Eğitim, Din, Vatan, Kimlik.
Hikâye	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 17, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 46, 47, 56, 67.	55	Edebiyat, Memleket, Yaşam, Folklor, Göç-Gurbet, Bireysel Konular.
Gezi Yazısı	3, 32, 33, 34, 35, 36, 45, 49, 76.	8	Göç, Coğrafya, Yaşam.
Makale	2, 3, 5, 6, 13, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 73, 75, 76, 77, 78.	29	Dil, Folklor, Şahsiyet, Osmanlı Kültür ve Medeniyeti, Sanat-Edebiyat, Din, Göç, Makedonya-Üsküp'ün İdari Yapısı, Toplum-Yaşam, Basın-Yayın, Ekonomi, Balkan Kültürü ve Medeniyeti.
Röportaj Söyleşi	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 63, 67, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78.	46	Dil, Din, Tarih, Kültür, Sanat ve Edebiyat, Eğitim, Osmanlı Medeniyeti, Makedonya Kültürü, Balkan Kültürü, Basın-Yayın, Folklor, Vakıflar, Şair-Yazar, Göç, Diplomasi, Siyaset.
Araştırma	15, 16, 17, 19, 26, 42, 46, 49.	11	Din, Osmanlı Medeniyeti, Balkan Kültürü, Eğitim, Yaşam, Şahsiyet.
Sempozyum	57.	9	Din, Siyaset, Göç, Dil, Osmanlı'nın Balkanlardaki Kültür ve Medeniyeti.
Manevi Önderler ve Önemli Şahsiyetler	1, 3, 5, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 24, 26.	16	Kültür-Sanat-Edebiyat, Dil, Folklor, Türk Kültürü, Din.

Dergide yer alan önemli edebi türlerin başında deneme gelmektedir. Dergide en çok eser veren yazar ve şair Leyla Şerif Emin'in deneme yazıları ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda Kefayet Abdürrahman Tahir, Fahri Kaya, Fahri Ali, Avni Engüllü, Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, Ahmet Lökçe, Sevba Abdula, Saadet Nebi, Taner Güçlütürk, Seyyid Emin, Mümin Ali, Melek Seyfulai ve Mehmet Arif dergide eser veren önemli deneme yazarlarındandır. Dergide birçok yazarın tekrar eden konu başlıkları mevcuttur. Fahri Kaya, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Akif Ersoy gibi önemli şahsiyetlerin üzerinde durulmuş ve yazarlar yazılarında bu şahsiyetlere geniş yer vermiştir. 46. sayıda Makedonya Türklerinin önemli şair ve yazarlarından Fahri Kaya'ya özel bir sayı çıkarılması ve yazarların Fahri Kaya'yı anlatan yazılarının dergide yer alması bunun en önemli örneklerindendir. Aynı şekilde sayı 76'da Fahri Kaya'nın vefatından dolayı Fahri Kaya'yı anlatan yazılara da yer verilmiştir.

Yahya Kemal Beyatlı ve Mehmet Akif Ersoy'u tanıtan ve anlatan yazılar dergide sıkça yer almıştır. Dergide yayınlanan denemeler ağırlıklı olarak aşk, sevgi, özlem, yalnızlık, sosyal meseleler, Osmanlı medeniyeti, Osmanlı kültürü ve mirası, Türk kültürü, Balkan ve Makedonya Türkleri, Balkan medeniyeti, Üsküp şehri, toplum ve yaşam, göç, kültür-sanat-edebiyat, folklor, doğa, coğrafya, dil, eğitim, din, vatan, kimlik gibi birçok konu ele alınmıştır.

Dergide öne çıkan bir diğer önemli tür şiirdir. Şiire dergide yoğun olarak yer verilmiştir. Derginin ön kapağı veya arka kapağının iç kısmında Abdülfettah Rauf ve Necati Zekeriya'nın şiirlerine yer verilmiştir. Bundan yola çıkarak dergi bu iki şairin çizgisinde bir yayın politikası izlemiştir. Abdülfettah Rauf şiirlerinde genel olarak din ve vatan konusunu işlemiştir. Necati Zekeriya ise daha çok milli konular üzerinde durmuştur. Dergide İlhami Emin, Melahat Engüllü, Hüsrev Emin, Avni Engüllü, Fahri Ali, Leyla Şerif Emin, Fahri Kaya, Şükriye Yusuf, Sabit Yusuf, Bekir Abdi, Rıfat Emin, Bahar Yusuf, Zeynel Beksaç, Bennu Musli, İskender Muzbeg, Taner Güçlütürk, Yaser Halim, Gülasfi Melani, Naciye Hasan, Seyhan Yakupi, Esra Süleyman, Hayati Yavuzer, Mehmed Arif ve Mümin Ali şiirleriyle ön plana çıkan şairlerdir. Aynı zamanda birçok amatör şairin şiirlerine ve bir anonim şiire yer verilmiştir. Şiirlerde deneme yazılarında olduğu gibi ağırlıklı olarak aşk, sevgi, özlem, yalnızlık, sosyal meseleler, Osmanlı medeniyeti, Osmanlı kültürü ve mirası, Türk kültürü, Balkan ve Makedonya Türkleri, Balkan medeniyeti, toplum ve yaşam, göç, kültür-sanat-edebiyat, folklor, doğa, coğrafya, dil, eğitim, din, vatan, kimlik konuları yoğun bir şekilde şiirlere konu edinmiştir. Dergide şairlerin tekrar eden şiir başlıkları da mevcuttur.

Deneme ve şiirden sonra hikâye türüne de ağırlık verilmiştir. Dergide Vasfi Samim'in hikayeleri ön plana çıkmaktadır. Önder Özgürlü, Leyla Şerif Emin, Sevim Bahtiyareviç, Oktay Ahmed, Nurel Kain, Erman Şaban, Hayati Yavuzer, Neyat Süleyman, Enis Emin, Beyza Kazım, Şennur Süleyman, Zekeriya İbrahim, Suat Engüllü, Suat Abdürrahman, Aysel Doko, Salih Gün, Süleyman Sait, Lütfü Seyfullah, Muhammed Barış, Semra Nanuş, Nuran Yılmaz, Şükriye Yusuf, Vasfi Samim, Ahmet İğciler, Sadiye Emin, Fahri Kaya, Avni Abdullah ve Ceyda Lama dergide yer alan önemli hikâye yazarlarıdır. Dergide bireysel konular, edebiyat, memleket, yaşam, folklor, göç-gurbet gibi konular ve hikayeler de yer almıştır. Dergide az da olsa gezi yazısına yer verilmiştir. Kefayet Abdürrahman, Halime Yıldız, Süleyman Dağ ve Seyyid Emin'in yazıları yayınlanmıştır. Göç, coğrafya, Anadolu, yaşam gibi konulara gezi yazılarında yer verilmiştir. Dergide yer verilen bir diğer edebi tür makaledir. Süleyman Baki, Ömer Fatih Üskübi, Nazım İbrahim, Necati Çayırlı, Abide Doğan, Kadriye Süleyman, Yeliz Daut, İbrahim Yusuf, Fatih Süleyman, İdris Bostan, Önder Bayır, Ahmet Şerif, Abdülmecit Nuredin, Gragi Georgiev, Fahriye Emgilli, Fatih Murtezan, Tahir N. Üskübi, Buse Çelik Kader, Ertuğrul Karakuş, Sezer Salihi, Ataullah Aliyi ve Fahri Kaya önemli makale yazarlarındandır. Dergide Türk dili, folklor, şahsiyet, Osmanlı kültür mirası ve medeniyeti, sanat-edebiyat, din, göç, Makedonya-Üsküp'ün idari yapısı, toplum-yaşam, basın-yayın, ekonomi, Balkan kültürü ve medeniyeti gibi birçok makaleye yer verilmiştir. Köprü dergisinde hemen her sayısında yer alan röportaj, söyleşi ve mülakatlar toplumun her alanına hitap etmektedir. Edebiyattan, sanata, eğitimden, tarihe kadar birçok farklı alanda uzman ve önde gelen kişiler ile yapılan görüşmeler derginin önemli kısmını oluşturmaktadır. Dergide yer alan röportaj, söyleşi ve mülakatlarda çoğunlukla dil, din, tarih, kültür, sanat ve edebiyat, eğitim, Osmanlı medeniyeti, Makedonya kültürü, balkan kültürü, basın-yayın, folklor, vakıflar, şair-yazar, göç, diplomasi, siyaset gibi konular üzerinde durulmuştur.

Dergide araştırma yazılarına da yer verilmektedir. Muhammed Aruçi, Yusuf Hamzaoğlu, Muharrem Yahya, Cemal Aydın, Fahri Kaya ve Süleyman Baki önemli araştırma yazarlarındandır. Din, Osmanlı medeniyeti, Balkan kültürü, eğitim, yaşam, şahsiyet gibi konular ele alınmıştır. Derginin 57. sayısı 8 Haziran 2013 yılında Üsküp Makedonya'da Balkan Savaşları'nın 100. yılında "Osmanlı'dan Sonra Balkanlarda Kaybolan Değerler" Sempozyumu için ayrılmıştır. İsmail Mangaltepe, Ali Fuat Örenç, Dragi Georgiev, Zekeriya İbrahimi, Ahmet Şerif, Kosta Balabanov, Adnan Şerif, Nuredin Ahmeti ve H. Yıldırım Ağanoğlu'nun sempozyum bildirilerine yer verilmiştir. Sempozyumda din, siyaset, göç, dil, Osmanlı'nın Balkanlardaki kültür ve medeniyeti gibi konular yer almıştır.

Dergide özellikle Manevi Önderlerimizi Tanıtıyoruz bölümünde Kuzey Makedonya'nın Türk edebiyatına kültürüne ve mirasına yön veren, genç kuşaklara öncülük eden, değerli şair, yazar ve önemli şahıslar tanıtılmış ve yazılar ile anlatılmıştır. Derginin bütün sayılarında kültür haberleri ve özlü sözler yer almıştır. Folklorumuzdan bölümünde Balkanlara ve Makedonya Türklerine ait masal, ninni, türkü ve manilere yer verilmiştir. Derneklerimiz bölümünde Makedonya'da Türklerin faaliyete geçirdiği dernekler tanıtılmıştır. Şair Aşık Çelebi kütüphane raflarından eserlerin tanıtımı, klasik Türk yazarlarımızı tanıyalım bölümü ve kitap tanıtımları yapılmıştır. Dergide ayrıca yeni bölümlere yer verilmiştir ancak bu bölümler sadece bir veya iki sayı da yer almıştır. Bunlar; süreli yayınlar, Fahri Kaya'nın yayınlanan kitaplarının bibliyografisi, dernek merkezi ve kütüphanemizin açılış töreninde dernek başkanımızın yapmış olduğu açılış konuşması, kaybolan değerlerimiz, Köprü sanal alem muhabbetleri-okuyucu mektupları, Doğu Makedonyalı öğrencilerle söyleşi, Makedonya Türk Edebiyatı'na katkı sağlamak adına Aziz Kiril Metodi Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü mezunların bitirme tezleri, film analizi, Sesler dergisinden seçmeler, Osmanlıdan sonra Balkanlarda kaybolan değerler sempozyumu bildirilerine yer verilmiştir.

Türk kültürü bağlamında Köprü dergisinin içerikleri

Osmanlının Balkanlara hâkim olmasından sonra Türklerle, Türk diliyle, Türk kültürüyle birlikte yaşayan Balkan halkları Türk kültüründen doğrudan etkilenmiştir. Ancak Osmanlı'dan sonra, Türkler Balkanlarda azınlık durumuna düşmüş ve kültür emperyalizmine maruz kalmıştır. Bu süreçte Türk dili ve Türk kültürünün yaşatılması açısından basın yayın faaliyetlerinin payı oldukça büyüktür. Köprü dergisinde yer alan içeriklerin Türk kültürü bağlamında analizi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Türk Kültürü Bağlamında Köprü Dergisinin İçerik Dağılımı

Kategori	Dergi Sayısı	Toplam Yayın Sayısı	Alt Kategoriler
Dil	2, 5, 6, 37, 38, 44, 63, 71.	8	Röportaj, Makale, Şiir, Deneme,
Osmanlı Türk Mirası ve Medeniyeti	1, 2, 3, 5, 9, 13, 17, 23, 24, 27, 28, 34, 41, 51, 57, 76, 77, 78.	29	Deneme, Şiir, Söyleşi, Araştırma, Röportaj,
Balkan Kültürü ve Medeniyeti	22, 67, 73	3	Araştırma, Deneme, Makale,
Balkan ve Makedonya Türkleri	3, 6, 51, 57, 73	7	Deneme, Şiir, Söyleşi,
Üsküp Şehri	5, 48, 55, 58	6	Şiir, Deneme,
Göç	51	1	Şiir,
Folklor	3, 5, 50, 57, 58	5	Deneme,
Coğrafya	45, 56, 75, 76	4	Gezi yazısı, Deneme,
Tarih	2, 4, 5	3	Röportaj, Makale,
Kültür, Sanat ve Edebiyat	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 14, 15, 20, 23, 29, 32, 33, 38, 39, 40, 46, 50, 63, 77	34	Röportaj/Söyleşi, Deneme, Makale, Mülakat,
Eğitim	4, 13, 30	4	Söyleşi, Deneme,
Din-inanç	2, 6, 19, 53,	4	Deneme, Araştırma, Şiir,
Basın-Yayın	6, 8, 13, 16, 21.	6	Makale, Deneme,

Köprü dergisinde 34 içerik ile en çok ele alınan konu Türk kültürü, sanatı ve edebiyatıdır. Kültürün bütünlüğü oluşturan manevi bir güç ve bağlayıcı bir öğe olduğu yazılarda sıklıkla ele alınmış, dil, sanat, inanç ve değer sistemleri, örf ve adetler, Türk Halk edebiyatı, çağdaş Türk edebiyatı üzerine içerikler yayımlanmıştır. Balkan ülkelerinde ve Makedonya'da Türklerin yoğun yaşadığı yerlerde kültür birliği olduğu için Türkiye Türkçesi kullanılmasının, Türkçe gazete ve dergiler ile Türkçe radyo yayınlarının,

düzenlenen kültürel etkinliklerin, Türk kültürünün yaşatılması açısından önemine vurgu yapılmıştır. Makedonya Türklerinin temsili açısından Türkiye'de düzenlenen Rumeli kültür gecelerinin işlevselliği ile Türklerin azınlık olarak Balkanlar'da yaşadıkları zorluklar ve baskılar dikkat çeken diğer konu başlıklarıdır. Makedonya Türklerinin evlilik ve düğün adetleri ile yöresel mutfak ürünleri ile ilgili 3 yazı yayınlanmıştır.

Folklor içerikli çeşitli yazılarda da halk türküleri ile Makedonya Türklerine ait maniler, masallar, özellikle Prizren ağzıyla deyişlerin araştırılması ve derlenmesi gerektiği konusunda çağrı yapılmıştır. Makedonya sınırları içerisinde yaşayan Yörük Türk toplulukları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra folkloru derleyen ve yayınlayan Türk aydınlarından öğretmen-yazar Hüseyin Süleyman'ın emekleri ve Doğru Yol Türk Kültür Sanat Derneğinin çalışmaları dikkat çekici yazılardır.

Dergide en çok ele alınan konulardan biri Osmanlı döneminden kalan tarihi ve kültürel eserlerdir. Taş Köprü, Davut Paşa Hamamı, Kapalıçarşı, Türk Çarşısı, Burmalı Camii, Raven Camii, Simnitsa Camii, Osmanlı dönemi Saat Kuleleri gibi eserler incelenmiştir. Yazıların genel içeriği, Osmanlı medeniyeti ve kültürünü yansıtan eserlerinin Makedonya için büyük bir zenginlik olduğu, toplumsal hafızanın önemli bir parçası olduğu, ancak gelecek kuşaklara aktarılması için çeşitli çalışmaların yapılması gerektiği üzerinedir. Osmanlı eserlerinin büyük bir kısmının komünist rejim döneminde yıktırılması, Üsküp depreminde çok sayıda eserin yok olması gibi etkileri ele almıştır. Restorasyon çalışmaları, vakıf kültürünün canlandırılması, Türk gençlerinin kültürel faaliyetlerine aktif olarak katılımının sağlanması gibi çözüm önerileri vurgulanmıştır.

Dil temalı yazılarda genel olarak dilin bir kimlik olduğuna; bir milletin kendisini, yaşayışını, kültürünü, inancını, devlet anlayışını, tarih şuurunu, gelenek ve göreneklerini, folklorunu ve daha fazlasını dil ile ifade ettiğine araç vurgu yapılmıştır. Türkçe'nin Balkanlarda Türk varlığını kanıtladığı ve Türk kültürünü geleceğe taşıyacağı üzerinde durulmuştur. Yazılarda en çok işlenen konulardan biri Türklerin ana dillerinde eğitim almaktan mahrum kalmaları, Türkçeye yönelik baskı ve yasaklardır. Rumeli Türklerinin kimliklerini korumak, gelenek görenekleri yaşatmak ve özdeş değerlerle yarınlara taşımak için Türkçe nöbetine durdukları, farklı yazarlarca dile getirilmiştir.

Din ve inanç konulu yazılar medreseler, mevlit geleneği, dini bayramlar ve camilerin toplulukları birleştirici gücü üzerine yoğunlaşmaktadır. Makedon, Arnavut, Boşnak, Sırp, Roman, Ulah ve diğer milletlerin birlikte huzur içinde yüzyıllarca yaşamalarında, Osmanlı eserlerinin tüm toplumların kullanımına açık olmasının ve hoşgörünün önemine değinilmiş, özellikle ibadet merkezlerinde Türkçe etrafında toplanıldığı vurgulanmıştır.

Tarih konulu yazılarda asırlardır Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin mirasına sahip çıkılması gerektiği üzerinde durulmuş, tarih çalışmalarının önemi vurgulanmış, Balkanların Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olduğuna değinilmiştir. Bir içerikte de göç olgusu ve Anadolu'ya yapılan zorunlu göçlere yer verilmiştir.

Eğitim içerikli yazılarda ana dilde eğitim ve Türkçe dil edinimi üzerinde durulmuştur. Türk kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında en önemli aracın dil olduğu vurgusu yapılmış, azınlıkların yaşadığı sorunlara rağmen Türkçeye sahip çıkılması gerektiği savunulmuştur.

Genelde Balkan özelde Makedonya Türklerinin yaşamlarını ele alan yazıların odak noktası özellikle siyasi görüş farklılıklarının bir kenara bırakılarak, Türk kültürü ve Türkçe etrafında birlik oluşturulmasıdır. Ana dilde eğitim veren kurumlar ve yayın yapan kuruluşların Türk birliğinin oluşturulmasındaki önemine değinilmiştir. Ayrıca Türk sivil toplum teşkilatlarının, Türk kimliğinin muhafaza edilmesi ve tarihinden kopmayan şuurlu Türk nesillerin yetişmesinde sorumlulukları ve önemi vurgulanmıştır.

Üsküp şehrine dair yazılarda öne çıkan tema çarşısı, çeşmeleri, hanları, konakları, camileri, hamamları, medreseleri ile Üsküp'ün bir Osmanlı şehri olduğu, şehrin hemen her noktasında Türk izlerinin bulunduğu, şehrin Türk kültürü ile anlam kazandığıdır. Buradaki kültürel yansımalar, Anadolu şehirleriyle karşılaştırılmış, Üsküp'ün bir ecdat yadigârı ve Türk diyarı olduğunu anlatılmıştır.

Tartışma

Balkan toprakları zengin kültürlerin ve farklı medeniyetlerin beşiği olmuş, Slav-Hristiyan ve Türk-İslam kültürü ve medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Farklı toplumların buluşmasında bir kavşak olan Balkanlarda, Türk kültürünün derin izleri bulunmaktadır. Bölgede beş asırdan daha uzun bir süre hüküm süren Osmanlı Devleti, siyasi, ekonomik, ticari, kültürel açıdan bölgede istikrarı sağlamış, sistemli iskân politikası ile bölge kısa zamanda Türkleşmiştir. Türklerle, Türk diliyle, Türk kültürüyle birlikte yaşayan Balkan halkları Türk kültüründen doğrudan etkilenmiştir. Böylece Türk kültürü yüzyıllar boyunca Balkan kültürünü besleyen en önemli kaynak olmuştur. 19 ve 20. yüzyılların karmaşık siyasî ilişkilerinin ve bu süreçte yaşanan göçlerin, sosyal dalgalanmaların olumsuz etkilerine rağmen Balkan toprakları günümüzde de Türk kültür merkezi olma özelliğini korumaktadır.

Balkanlarda Türkçe basın yayın hayatı 1800'lü yılların son çeyreğinde başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ve Anadolu'ya yaşanan göçlerin ardından Balkanlarda azınlık bir toplum olan Türkler, dillerini, dinlerini, kültür varlıklarını ve kimliklerini muhafaza etmek durumunda kalmış, seslerini duyurmak için basın yayın faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Bu süreçte Türk dili ve Türk Kültürünün yaşatılması açısından basın yayın faaliyetlerinin ve Türk basının payı oldukça büyüktür. Ana dillerini siyasi ve sosyolojik ortamın sağladığı koşullar içinde canlı tutmaya çalışan Türkler, kültürlerini yaşatmak adına yerel yazılı basını kullanmış, kendi dillerinde eğitim ve kültürün öncüsü olan gazete ve dergiler çıkarmışlardır. Ancak Osmanlının bölgeden çekilmesinden sonra bu durum pek de kolay olmamıştır. Yugoslavya'nın kurulmasıyla birlikte Türkler dini ve kültürel alan başta olmak üzere kendi hak ve hürriyetlerini korumak adına birçok girişimde bulunmuştur. Yugoslavya'nın dağılması basın yayın hayatını etkilenmiş, çoğu gazete ve dergi kapatılmıştır. Ancak Makedonya Türkleri, tüm olumsuzluklara rağmen, kimliklerini ve değerlerini korumak ve bu topraklarda Türk dilinin ve kültürünün varlığını sürdürmek için basın yayın çalışmalarına devam etmiştir. Bu bağlamda Balkanlarda en çok Türkçe gazete, dergi ve kitap Makedonya'da basılmıştır. Bu dönemde 2002 yılında Üsküp'te yayımlanan, Türk varlığını, kültür ve sanatını, edebiyatını, folklorunu günümüze ulaştıran Köprü dergisi de bu yayınlardan biridir.

Köprü dergisi kültür sanat ve edebiyat konularına ağırlık veren süreli bir yayındır. Dergide deneme, şiir, hikâye, röportaj, gezi yazısı, araştırma, makale, sempozyum gibi birçok önemli esere yer verilmektedir. Aynı zamanda Özlü Sözler, Kültür Haberleri, Folklorumuzdan, Manevi Önderlerimiz, Kitap Tanıtım Ve Tahlili, Sanat Fidanlığı gibi bölümler de yer almaktadır. Dergide çıkan yazılarda yoğun olarak Üsküp şehri ve şehrin milli, kültürel, tarihi mirası, tarihe tanıklık eden Vardar nehri, Osmanlı kültürel mirası ve eserleri, Osmanlının bölgeden çekilmesiyle kaybolan değerler, Makedonya Türklerinin yaşamları ve sorunları, Balkan Medeniyeti, Türk kimliği, Türkçe dili, aşk, özlem, göç, edebiyat, sanat, yazınsal değerler, Anadolu, İslam dini ve musikisi gibi birçok konu ele alınmıştır. Dergide, sosyal meseleler, Osmanlı medeniyeti, Türk kültürü, Balkan ve Makedonya Türkleri, Üsküp şehri, göç, folklor, doğa, coğrafya, kültür-sanat- edebiyat, dil, eğitim, din, vatan, kimlik, aşk, sevgi, özlem, yalnızlık, gurbet, vakıflar, şair-yazar, diplomasi, siyaset, basın-yayın faaliyetleri konularında olmak üzere deneme, şiir, hikaye, gezi yazısı, makale, röportaj, araştırma, sempozyum ve önemli şahsiyetlerle ilgili biyografi yazıları bulunmaktadır. Türk kültürü bağlamında ele alındığında Köprü dergisinin en çok vurguladığı konu Türk kültürü, sanatı ve edebiyatıdır. Toplam 21 sayıda ve 34 yayın içeriğinde Türk kültürü, sanatı ve edebiyatı ele alınmıştır. Bunu, deneme, şiir, söyleşi, araştırma ve röportaj türlerinde toplam 29 yayın içeriği ile Osmanlı mirası ve medeniyeti takip etmektedir. Dergide en az üzerinde durulan konu ise Anadolu'ya yapılan zorunlu göçlerdir.

22 yıldır yayınlarına aralıksız devam eden Köprü dergisi Makedonya ve çevresinde yaşayan Türkler için köprü görevi görmektedir. Türklerin kimliklerini muhafaza etmesi ve Türkçe'nin basın yayın faaliyetleri yoluyla yaşatılması açısından Köprü Dergisi önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Dergide yetişen birçok yazar, gazeteci ve yayıncı Türkçe dilini yaşatmaya ve Türkçe basınını bölgede devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde hala neşredilen dergi bölgede Türk basını açısından oldukça önemlidir. Balkanlarda yaşanan gelişmeler basın yayın çalışmalarını her dönemde

etkilemiştir. Balkan topraklarında çıkan Türkçe yayınların çoğunun amacı bölgedeki Türk varlığını devam ettirmek ve Türk dilini yaşatmaktır. Bu doğrultuda Balkanlardaki Türk basını, Türklerin geçmişle bağlarını güçlendirmek ve bölgedeki Türk toplumlarının dilini, kültürünü ve kimliğini yaşatmak adına önemli bir görev üstlenmiştir. Geçmişten günümüze bölge coğrafyasında Türkçe yayın faaliyetlerine olan ihtiyaç, Köprü dergisinin Türk basını için sağladığı katkının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Balkanlardaki Türk varlığının temel taşlarından ve Türk kimliğinin en önemli unsurlarından biri dildir. Bu bağlamda kültürel mirasın devamlılığını sağlayan Türkçe yayınlar, milli ve manevi değerlerin muhafaza edilerek nesiller arasında bir bağ kurmasının teminidir. Bunun yanı sıra Makedonya gibi Türk nüfusun çoğunlukta olmadığı bölgelerde yapılan Türkçe basın yayın faaliyetleri, Balkanlardaki Türkler ile Türkiye arasındaki bağların güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla bölgede Türkçe yayın yapmak, bir dilin devamlılığını sağlamanın yanı sıra kültürel kimliğin korunması ve tarihi bağların sürdürüldüğü ortak zeminin oluşturulması açısından da mühimdir. Balkanlarda gazete, dergi ve kitap gibi Türkçe yayın ve eserin basıldığı yer Makedonya'dır. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, birçoğu devlet tekelinde yürütülen basın yayın faaliyetlerinde durgunluk yaşanmış olsa da Makedonya Türkleri, Türk dilinin ve kültürünün varlığını sürdürmek için basın yayın çalışmalarına devam etmiştir. 2002 yılında yayın hayatına başlayan Köprü Dergisi, bu önemli yayınlardan biridir.

Kuzey Makedonya'da tek Türkçe kültür sanat ve edebiyat dergisi hüviyetine sahip olan Köprü Dergisi, aralıksız yayın hayatına devam etmektedir. Edebiyattan sanata birçok alanda Türk kültürünün hafızası niteliğindeki dergi, kültürel değerlerin korunmasında ve kültürel aktarımda önemli bir rol üstlenmektedir. Türk medeniyeti, tarihi eserler, gelenekler, ana dil gibi konularla okura ulaşma gayretinde olan Köprü dergisi, Türkleri derinden etkileyen tarihi süreçte bölgede kalanların değerlerini yaşatma mücadelesinde büyük bir öneme sahiptir. Dergide yetişen birçok yazar, gazeteci ve yayıncı Türkçe dilini yaşatmaya ve Türkçe basınını bölgede devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde hala neşredilen dergi bölgede Türk basını açısından oldukça önemlidir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Konsept – E.G/G.K.; Tasarım- E.G/G.K; Denetim- E.G/G.K; Kaynaklar- E.G; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi- E.G; Analiz ve/veya Yorumlama- E.G/G.K; Literatür Taraması- E.G/G.K; Makale Yazımı- E.G/G.K; Eleştirel İnceleme- E.G/G.K.

2. Çıkar çatışması: Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Bu çalışma, insan ve hayvanlar üzerinde veri toplamaya dayanmadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma bir araştırma makalesidir.

5. Bilgilendirme: Bu çalışma, birinci yazarın, ikinci yazarın danışmanlığında, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "Balkanlarda Osmanlı Sonrası Türk Basınının Seyri: Üsküp Köprü Dergisi Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir. Tez çalışması, Atatürk Üniversitesi tarafından BAP projesi kapsamında desteklenmiştir. Proje ID:12582.

References

1. Archive Resources

Köprü Association Archive

Köprü Magazine, (2002-2020). *1, 2, 3*, *5,6, 8, 9. 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 63, 67, 71, 72, 73, 75, 76, 77.*

2. Researches and Reviews

Adalı, M. (1994). Değişen balkanlar. *Yeni Türkiye*, *1*, 63-77.

Aliov, M. (2023). On the role of Balkan Turkish print media as a carrier of the Balkan Turkish literature. *Studies on Turkish Language and Literature in the Balkans, 5*(1), 2023, 71-93. https://doi.org/10.47139/balted.1198462

Budak, L. (2011). Bağımsızlıktan sonra Makedonya'da medya. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, 2*(8), 145-155.

Çelebi, T. (2015). Pioner: the first Macedonian Turkish children literature newspaper (analysis – ındex) . *Türük International Language, Literature and Folklore Researches Journal, 1*(6), 119-139.

Hüseyinoğlu, A. (2015). Turkish language in the Balkans from past to present: The case of western trace (Greece). *Electronic Journal of Political Science Studies* , *6*(11), 79-96.

İbrahimgil, M. Z. (2012). Fatih Sultan Mehmet Bridge Stone in Skopje. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 5*(10), 46-54.

İslam, A. (2001). Balkanlarda Türkçe basın hakkında bir değerlendirme. *BİLİG*, 19, 54-63.

Kaya, F. (1999). "Makedonya'da Türkçe yayın hayatı". *Balkan ülkelerinde Türkçe eğitim ve yayın hayatı bilgi şöleni (20-24 Nisan 1998) bildiriler* (pp. 251-281), TDK Yayınları.

Lutviyi, S. (2019). *1912-1990 yılları arasında Makedonya Türkleri: Eğitim, kültür ve toplum hayatı.* Trakya Üniversitesi.

Okumuş, S. K. & Hakan-Kaçar, E. (2013). Makedonya'da Türkçe yayımlanan bir çocuk dergisi: Tomurcuk. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı,* 2, 268-276.

Ödemiş, Z. (2023). A brief look at the existence of the Turks in Northern Macedonia and the existential struggle in modern day. *International Journal of Turkish Literature Culture Education*, *12*(1), 443-472. https://doi.org/10.7884/teke.5571

Sarıtunç, B. (2023). An evaluation on the contribution of Turkish culture to Turkish teaching [North Macedonia] in the works of yeni Balkan publishing house between 2010-2022. *International Journal of Social and Educational Sciences,* 19, 31-57.

Yıldız, İ. (2009). Makedonya'dan gelen Türk sesi: Hikmet dergisi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal of World Of Turks*, *1*(2), 203-206.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Use and Importance of Salt in Ancient Mesopotamia in the Light of Cuneiform Sources

Suzan Akkuş Mutlu*

Abstract: Mesopotamia, located between the Euphrates and Tigris rivers, hosted some of the most important civilizations in human history. Salt profoundly influenced every aspect of life in this ancient geography. Salt, which was used for flavoring foods and preserving provisions for longer periods, functioned not only as a foodstuff but also as an indispensable element of the religious, economic, and social life of Mesopotamian societies. Salt, offered to the gods in sacrifices and ritual offerings organized daily in temples, also served as a purifying and protective element in some religious rituals. On the other hand, due to its antiseptic properties, salt was used in health applications such as cleaning and treating wounds, and also served the purpose of rendering enemy fields infertile. Salt, regarded as a sacred substance by ancient Mesopotamian societies, had been an indispensable element in various aspects, from daily life to trade, and from religious rituals to medicine. With its wide range of uses, salt carried both practical and symbolic meanings in the lives of societies. This study aims to create a more comprehensive awareness regarding the use of salt in Ancient Mesopotamia in the light of cuneiform sources.

Keywords: Ancient Mesopotamia, cuneiform document, salt.

Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Tuzun Kullanımı ve Önemi

Öz: Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan Mezopotamya, insanlık tarihinin en önemli uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Tuz bu kadim coğrafyada yaşamın her alanını derinden etkilemiştir. Yiyeceklerin tatlandırılması, besinlerin daha uzun süre muhafaza edilmesi amacıyla kullanılan tuz, sadece bir gıda maddesi olarak değil, aynı zamanda Mezopotamya toplumlarının dini, ekonomik ve sosyal hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak işlev görmüştür.Tapınaklarda günlük düzenlenen adak ve kurban ritüellerinde tanrılara sunulan tuz, bazı dini ritüellerde arındırıcı ve koruyucu bir unsur olarak görev yapmıştır. Diğer yandan tuz antiseptik özellikleri nedeniyle yaraların temizlenmesi ve tedavi edilmesi gibi sağlık uygulamalarında kullanılmış ve düşmanların tarlalarını verimsiz hale getirmek amacına da hizmet etmiştir. Eski Mezopotamya toplumları tarafından kutsal bir madde olarak kabul edilen tuz, günlük yaşamdan ticarete, dini ritüellerden tıbba birçok açıdan vazgeçilmez bir element olmuştur. Çok çeşitli kullanım alanları olan tuz toplumların yaşamında hem pratik hem de sembolik anlamlar taşımıştır. Bu çalışma, çivi yazılı kaynaklar ışığında Eski Mezopotamya'da tuzun kullanımı ile ilgili daha kapsamlı bir farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, çivi yazılı belge, tuz.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0002-8699-1081; suzan.akkus@nevsehir.edu.tr

Cite as/ Atıf: Akkuş Mutlu, S. (2025). The use and ımportance of salt in ancient Mesopotamia in the light of cuneiform sources. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 813-843. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1613079
Received/Geliş: 03 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 26 May/Mayıs 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

Salt is an essential mineral found in nature in various forms and sources. While salt is present in liquid form in various water sources such as seas and lakes, it also exists in solid form as rock salt in some geographical regions. Especially in enclosed basins where evaporation is intense, the salt minerals left behind after the water recedes form large sediments, which leads to the creation of saline areas. Furthermore, with the increase in seasonal temperatures, particularly in the summer months, evaporation accelerates in these waters; consequently, these areas transform into vast salt basins (Kılıç and Uyanık, 2001, p. 135).

The Mesopotamian region, which has held strategic importance for human settlements since early historical periods, is also notable for its rich salt resources. Among the various salt reserves in the region, one of the most significant is the salt domes around Basra. However, in this geography, the primary source of salt is not only large reserves but also widely observed saline water sources (McIntosh, 2005, p. 117).

Some common varieties of salt, expressed by the Sumerian term *MU.NU* and the Akkadian term *ṭābtu* (Stackert, 2011, pp. 191,192; CAD 19/Ṭ 10), include emesallim salt, amānu salt, Kalzi salt, Bariku salt, and asallu salt (Levey, 1958, p. 339). Amānu has been translated by CAD (The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago) as "red salt" (CAD I/A 2). The redness of this salt indicates that it was not produced from a salt plant but rather collected from a salt flat. On the other hand, a type of salt known as *barīkitu* or *barīkatu* is associated with the settlement called Bariku in the Media Region. This salt was considered a very valuable and esteemed type of salt during the reign of the Assyrian king Ashurbanipal (668–626 BCE) (CAD II/B, p. 110). This also shows that some types of salt in Mesopotamia had different values in terms of economic and social status.

In ancient Mesopotamian societies, bread and salt were not merely staple foods but also held symbolic value for the sustainability of human life and social balance. These two food items were of vital importance in the context of an individual's sustenance and the maintenance of their social belonging. This is clearly evident in Sumerian proverbs, which reflect the intellectual structure of the period. For instance, the proverb, "*When a poor man dies, do not try to revive him. When he had bread, he had no salt; when he had salt, he had no bread,*" strikingly reveals the differences in dietary possibilities among social classes (Nowicki, 2014, p. 212). Based on this proverb, it is understood that individuals belonging to the lower class experienced difficulties even in meeting their daily nutritional needs, while individuals belonging to the upper classes had a more balanced and diverse diet.

Salt, in ancient Mesopotamian societies, was not only a foodstuff or a commercial commodity but also regarded as a powerful symbol representing social relationships and diplomatic ties. In this context, the Akkadian idiom *ṭābat X leḫēmum*, meaning "to eat the salt of a person," is noteworthy. This expression directly signifies making a covenant with someone or reaching an agreement with another (Potts, 1984, pp. 228–229). This idiom is extremely important in terms of showing how salt assumed a unifying function in social and cultural contexts.

Beyond the fact that salt carries a symbolic meaning in proverbs, its multifaceted uses clearly demonstrate the cultural functionality of this substance. For example, salt was used in medicines prepared to aid spiritual or physical ailments or in various rituals. Indeed, Boğazköy (Hattusa) and Assur texts document that salt was included in medicinal recipes used for treating physical or spiritual discomforts. As can be understood from these sources, salt was not only a seasoning but also a natural therapeutic agent used to restore the body's balance. Furthermore, the function of salt was not limited solely to physical health; it was also used in magical rituals for spiritual protection. In ancient Mesopotamia, salt stood out as a purifying and protective element in practices performed to ward off evils, bad spirits, or misfortunes (Potts, 1984, p. 230).

When examining legal texts, it is also observed that salt, which has a wide variety of uses, was applied as a method of punishment. For instance, Article 22 of the Law Code of Ur-Nammu states that a slave who disobeys and rebels against their owner shall have their mouth burned with salt. The translation of the article is as follows:

"*If a man's female slave acts like the mistress (of the house), curses (the mistress or master of the house), (the mistress or master of the house) shall burn her mouth with 1 measure of salt*" (Tosun and Yalvaç, 2002, p. 44).

Aim

The primary aim of this study is to examine the multifaceted functions of salt within social life in ancient Mesopotamian civilizations in a historical and cultural context. It is aimed to reveal how salt gained meaning across a wide spectrum, from religious rituals to medical practices, and from economic systems to daily life, beyond merely being a resource that met material needs. In line with this, the areas where salt held both material and symbolic value, and functioned as a protective, purifying, and exchange agent, have been evaluated in light of cuneiform documents, archaeological data, and contemporary research. By examining the multifaceted use of salt in Mesopotamia, the study aims to reveal how salt gained meaning both physically and symbolically.

Method

In this study, the qualitative research method was adopted to examine the multifaceted functions of salt in ancient Mesopotamian societies within a historical and cultural context. The primary data sources for the research were cuneiform documents from the period and modern literature on the subject. In the study, first, the vital importance of salt as a foodstuff was addressed through historical sources, then its roles in different social contexts such as religious rituals, medical practices, and daily life were thematically analyzed. In the final stage, the function of salt as an economic medium of exchange and a commercial commodity was evaluated. The findings were interpreted using both descriptive analysis and comparative evaluation techniques.

Findings

As a result of the data analysis, it was determined that in ancient Mesopotamian societies, salt was not only a basic foodstuff and a food preservative but also a multifunctional element integrated into many aspects of cultural, religious, and medical life. In the Mesopotamian geography, where hot climatic conditions prevailed, salt played a vital role, especially in preserving foods from spoilage and in flavoring foods. It was observed that this functionality led to salt acquiring a cultural value reflected even in proverbs and idioms. The uses of salt were not limited to nutrition; in religious rituals, salt was used for protection against evil and impurity and to enhance the flavor in offerings made to deities. Furthermore, the use of salt in magical rituals as possessing both protective and destructive power demonstrates that it was used for different purposes.

On the other hand, it was understood that salt was regarded as a healing substance for the treatment of various diseases in a medical context. Economic texts revealed that salt was used in many sectors such as construction, cosmetics, trade, and wage payment systems, sometimes gaining value as a medium of exchange and payment, and that there were even specialized merchants and administrative officials in these fields. All these findings clearly demonstrate that salt was not only a physical but also a cultural and symbolic resource for Mesopotamian society.

The Use of Salt for Food Preservation and Flavoring

Ancient Mesopotamian societies developed various food preservation methods to protect their food and take precautions against periods of scarcity. Some of the methods used today to preserve food for long periods were also observed in antiquity. Cuneiform sources and archaeological findings

revealed that these societies could store products such as vegetables and fruits, especially grains, for long periods by drying them. Similarly, meat and fish were preserved without spoilage by drying, smoking, and salting (Mcintosh, 2005, p. 127). In cuneiform documents, "salted beef" and "salted fish" were frequently mentioned (Bottéro, 1985, p. 39; Crawford, 1973, p. 233). Especially the preservation of fish by drying or salting was commonly practiced in Mesopotamia in the 3rd millennium BCE. However, it is understood that this practice decreased over time and continued until the middle of the 2nd millennium BCE (Oppenheim, 1977, p. 46).

Among the methods developed to preserve food in ancient Mesopotamian societies, salting stands out as one of the most common and effective techniques. It is understood that this method was systematically applied not only to animal products such as meat and fish but also to various types of food. Indeed, in written documents from the Sumerian Period, pork is also listed among foods preserved by salting. Specifically, cuneiform tablet UTI 5, 3053 lists a total of 60 salted sections of swamp pigs. On the other hand, document TCS 4:11 clearly states that the leg and tail of a pig were preserved in salt by bounding (Öz Kiriş, 2023, p. 195). It is also known that the salting process was applied in Mesopotamia alongside other preservation methods. For example, salting combined with drying or smoking provided longer-term storage, especially for meat products. As Oppenheim stated, salting was one of the most effective and widely used techniques among the food preservation practices of the period (Oppenheim, 1977, p. 312).

As understood from the texts, ancient Mesopotamian societies developed various methods for preserving food for long periods without spoilage. In addition to basic processes such as drying, smoking, and salting, methods such as flavoring and freezing were also applied to increase food durability. It is thought that these practices developed in those eras based on largely direct observations rather than scientific knowledge. Observations derived from natural environmental conditions played a decisive role in the development of food preservation techniques. For example, the realization that animals and fish remaining under snow or freezing in winter did not spoil for long periods led to the adoption of freezing and salting method. The observation that animal products exposed to salty water spoiled more slowly paved the way for the systematic application of this technique. Similarly, the natural fermentation process of grape juice transforming into wine, or milk curdling to produce cheese, led people to utilize the fermentation methods. Furthermore, the realization that foods exposed to fire lasted longer by coming into contact with smoke contributed to the development of the smoking method (Kökmen-Seyirci & Çağ, 2018, p. 702). Such natural observations and experiences shaped the knowledge and technical skills of ancient communities; thus, the foundations for some fundamental food preservation methods that remain valid today were laid.

In a period when the canning technique was not yet known among the food preservation methods of ancient societies, the preservation of food within the seasonal production cycle was of great importance. Especially the winter season stood out as a period when food diversity decreased, and dependence on stored foods increased. Therefore, the preparation and preservation of foods to be consumed during the winter months were the product of a planned and careful effort (Dalley, 2002, p. 84).

In Mesopotamia, salt was used not only to extend the shelf life of foods but also as a flavor enhancer. There are numerous written documents indicating that salt was used to add taste to meals. In this context, it is understood that aromatic and spicy seeds such as watercress, mustard, cumin, and coriander were also used with salt, and these mixtures provided both taste and aroma to meals (Oppenheim, 1977, p. 44; Bober, 2014, p. 105).

In ancient Mesopotamia, the staple food of the people was largely bread. Especially the Sumerians produced various types of bread by grinding grains such as wheat and barley. Written sources reveal that this civilization developed over 300 different types of bread. It is understood that in Sumerian cuisine, a small amount of salt was likely added to bread, which was prepared by kneading flour with water and usually baked in a flat form, probably as a flavor enhancer (Sinclair, 2010, p. 63).

Salt was used not only in bread making but also as a fundamental ingredient in the preparation of soups. In Sumerian cuisine, soup stood out as a nutritious and easily prepared meal. Some cuneiform tablets broadly convey Sumerian soup recipes and ingredient lists. These recipes show that Mesopotamian culinary culture valued not only satiety but also taste and aroma. In a recipe described by researchers as "portable soup", ingredients such as water, salt, beef, onions, celery, bay leaf, cloves, and carrots are seen to be used together (Charvát, 2018, p. 16).

In addition to all these, there are also some discussions regarding the daily use and social prevalence of salt. Some researchers, in particular, argue that pre-agricultural hunter-gatherer and fishing societies did not require external salt supplementation because there were sufficient amounts of natural salt in their diets. In contrast, it is stated that settled agricultural societies had a greater need for salt consumption, especially due to their grain-based diets (Potts, 1984, pp. 228–229).

On the other hand, the effects of socio-economic inequalities on daily life in ancient Mesopotamian societies are clearly observed. Access to food items posed a serious problem, especially for economically disadvantaged people. People with limited means often could not access sufficient quantities and variety of food, and this situation was reflected in the proverbs of the period. Indeed, Mesopotamian proverbs offer important clues about the living conditions of the people. In this context, a proverb clearly reveals the social status difference and also dietary imbalance among people in daily life due to poverty. As understood from the expression, "*When a poor person has bread, he has no salt; when he has salt, he has no bread; when he has spices, he has no meat; when he has meat, he has no spices!*" (Bottéro, 2005, p. 87; Nowicki, 2014, p. 212), the poor always lack something. Not only the mere existence of food but also the absence of complementary elements determined the lives of the poor.

The Use of Salt in Rituals

Ancient Mesopotamian texts reveal that salt was not merely a food additive or a preservative but was also used in diverse ways in religious and ritual practices. It is understood that salt played a significant role, especially in ritual practices performed for purification, consecration, and warding off evil. A ritual text belonging to the Akkadian period and known as "Apal Bīt Īli" (VAT 805) provides an important example of this usage. In the mentioned text, a ceremonial practice conducted in the name of the god Aššur is narrated; in this context, it is stated that salt was sprinkled on the ground when entering and exiting the god's temple (Potts, 1984, pp. 231–232).

Similarly, it is seen that the purifying power of salt was also resorted to in the Babylonian period rituals. Especially for the purpose of expelling evil and harmful entities (demons) from the temple, prayers were offered to the god Marduk, and various offerings were presented to him during these prayers. In ritual texts, it is stated that in such purification ceremonies, 12 loaves of bread, salt, honey, and roasted meat were placed on a golden tray in front of the god (Bidmead, 2014, p. 92).

It is observed in ritual documents from the Neo-Assyrian period that a similar understanding continued. Specifically, text number "SAA (State Archives of Assyria) 10 298: 8" contains instructions that clearly reflect the evil-averting and environment-purifying quality of salt:

> *We have begun to perform the rituals of the month of September: On the 16th, you place a table of tamarisk wood before Sin. You place a juniper censer for Zaqiqu (the dream god) at the head of the bed. You wash your hands and feet with siderite and cassia. You tie salt, cassia, juniper, and pieces (taken) from the outer door to the hem of his clothes.*

Salt played a central role in ancient Mesopotamia not only as part of daily life but also in votive and sacrificial rituals held in sacred spaces. The primary purpose of these rituals was to gain the favor of the gods, appease them, ward off evil spirits and misfortunes, and also to ensure the acceptance of individual or societal wishes. In this context, sacrifices and votive offerings presented to the gods were not merely physical gifts but also regarded as indicators of the symbolic relationship established with

the sacred. One of the most functional areas of temples, defined as "gods' houses" in Mesopotamia, was the kitchens. In these areas, the votive foods, carefully prepared to be offered to the gods, contained salt, honey, dates, milk, wine, beer, bread, and various types of meat products. These foods were offered to the gods through daily rituals, and in this way, it was attempted to ensure the continuation of the divine order. For example, in document number "SAA 20 001: 7", a ritual text from the Neo-Assyrian period, details of a purification ritual performed by the king are provided. According to this text, the king performed the act of sprinkling salt during the ritual for the purpose of purifying the temple. The translation of the text includes the following statements:

> *The king ascends (the dais) and sets the table. He places bread loaves, plates filled with spiced grains, budê candy, and all kinds of fruit upon it. They fill the cauldrons, jars, and vessels, and place napkins on the king's shoulders. The king offers water for the hands to Aššur, sprinkles salt, and says: "Aššur and Mu[ll]issu, Adad (and) Mašmaš, accept life!" He sprinkles [salt] on the tables to the right and left (SAA 20 001; 7).*

Likewise, the depiction of Assyrian King Ashurnasirpal II (883-859 BCE) offering wine to the gods is a fine example of this situation. Document SAA 20 3; 1-9 contains information about how the king performed religious rituals. The translation of the document is as follows:

> *On the 23rd day, the king goes to the House of the God. He light[s] his way. He regularly makes an offering before Aššur and Mullissu. He performs an offering before the gods of the sky. The king fills the plates with spiced grains. He performs a sheep offering before the gods. The king places the cooked meat into the vessels in front of Aššur and Mullissu. He puts salt on them. [He] seats the singers and withdraws (to the side room). When the singers rise, the king dismisses the singers. He (provides sustenance) for the house of the god in the house of [Dagan]. The king goes (directly to the palace) (SAA 20 3; 1-9).*

The primary purpose of sacrifice and votive rituals was to enable people to communicate with the gods, declare their allegiance to the gods, appease them, and ensure the continuity of the divine order. These rituals also served to symbolically re-establish the king's connection with divine authority. In this context, the deliciousness of the food offered in sacrificial rituals was of great importance. Therefore, salt was used both to enhance the physical quality of these dishes and to attract the gods (Stackert, 2010, pp. 235, 236).

Salt played an important role not only in flavoring dishes but also in divination practices. Especially liver divination constituted one of the central elements of Mesopotamian religious practice. In this practice, the liver of a sacrificial animal offered to the gods was meticulously examined since it was believed to symbolically reflect the god's intention and will. Before the divination, the priest would place four earthenware vessels filled with honey, cream, salt, and sesame wine on a table; next to these, three dozen loaves of bread and a brazier would be positioned in front of the god's statue. Subsequently, he would sacrifice the sheep and make interpretations by searching for divine signs on the surface of the liver (Bottéro, 2003, pp. 148–149; Somervill, 2009, p. 75; Akkuş Mutlu, 2014). In this ritual, salt was not only a symbolic offering but also part of the tool for establishing divine communication.

Among the animal species involved in Mesopotamian sacrificial rituals, fish were also included. However, this form of offering changed over time. It is understood that particularly from the Jemdet Nasr period (3100–2900 BCE) onwards, the direct offering of fish in temples or through burning was abandoned. During this period, fish offerings were instead carried out in areas considered sacred or desolate. This change likely developed due to Mesopotamia's hot climate conditions. Given the perishable nature of fish, moving such offerings outside the temple is considered a logical practice. Indeed, as previously mentioned, salting was widely used for the preservation of fish (van Buren, 1948, pp. 103–105; van Buren, 1952, pp. 76–77; Akkuş Mutlu, 2014).

Salt, used for various purposes in temple rituals, was also employed in rituals performed to ward off illness, evil, and misfortune. For instance, in Mesopotamia, it was believed that if a person poured some salt on their shoulder, it would prevent ill omens. In addition to salt's protective function, it frequently appears in Mesopotamian magical texts. These documents indicate that salt was utilized in

various magical rituals for both positive and negative purposes. For example, it served positive aims such as expelling evil spirits, treating diseases, or dissolving curses, but it is also understood to have been used in rituals designed to harm enemies or bring about infertility and destruction (Stackert, 2011, p. 189). For instance, in the magical text Maqlû Series Tablet I; lines 27–36, salt is used in a destructive sense:

27 tûša ša kaššāpti lemutte

28 turrat amāssa ana pîša lišānša kaṣrat

29 ina muḫḫi kišpīša limḫaṣūši ilū mušīti

30 šalāš maṣṣarātu ša mūši lipšurā! ruḫêša[a] lemnūti

31 pûša lū lipû lišānša lū ṭābtu

32 ša iqbû amāt lemuttiya kīma lipî littattuk

33 ša īpušu kišpī kīma ṭābtia lišḫarmiṭ[b]

34 kiṣrūša puṭṭurū epšētūša ḫulluqā

35 kal amâtūša malâ[a] ṣēra

36 ina qibīt iqbû ilū mušīti TU[6] ÉN[a]"

27 Her spell is that of an evil sorceress;

28 Her word is turned back into her mouth, and her tongue is bound.

29 Because she practiced sorcery, may the Gods of the Night strike her;

30 May the three Watchmen of the Night release her evil spell.

31 May her mouth be tallow, her tongue salt:

32 Whoever spoke evil against me, may she/he drip away like tallow.

33 Whoever performed sorcery against me, may she/he dissolve away like salt.

34 Her knots are loosened, her deeds are destroyed;

35 All her words fill the steppe—

36 By the command of thed Gods of the Night (Lenzi, 2011, pp. 166, 167; Abusch, 2015, pp. 46, 47).

As an example of the positive use of salt, we can cite a hymn recited at the coronation ceremony of the Assyrian King Ashurbanipal. The phrase in the hymn, "*As the salt of Bariku is good, so may Ashurbanipal be good for the gods of his land!*" refers to the positive aspect of salt. The use of salt in the prayer to the gods is as follows:

May Šamaš, king of heaven and earth, raise you to shepherdship over the four [regions]!

May Aššur, who gave you the [scepter], prolong your days and years!

May he widely spread your lands beneath your feet!

May Šerua exalt [your name] to your god!

May grain, silver, oil, [the cattle] of Šakkan, and Ashurbanipal, king of Assyria, likewise be good for the gods of his land! (SAA 03. 011).

In addition, in the tākultu ritual performed for the blessing of Ashurbanipal and his country, the following prayer was made:

> *Grant the king long days, endless days, a strong weapon, a long reign, fruitful years, and the leadership of kings! Whoever has offered these to the gods, may you also grant him long, abundant, and widespread! May he live and be well! May he establish dominion over rulership, kingship, and kings! May he reach old age, extreme old age! For those who partake in the meal, for their food, may there be grain, silver, oil, wood, and bariku salt, and good oil for their lamps! Live, be rich and prosperous! (Heeßel, 2020, p. 66).*

On the other hand, salt held an important place among the materials used in rituals in Mesopotamia to neutralize a spell cast upon oneself. In ritual texts, it is requested that the sorcerer who performs black magic be punished by the gods, likened to the properties of salt. In Maqlû Series Tablet V; 70-75, a person who believes they have been bewitched performs a ritual and prays to the night gods, expressing the wish that the evil witch melt like a candle and scatter like salt (Abusch, 1987, p. 87).

70 uzzi ili šarri kabti u rubê ana kâšunu liššaknakkunūši

71 ašuštu arurtu ḫūṣ ḫīp libbi gilittu piritti u adirti yâši taškunāni

72 ašuštu arurtu ḫūṣ ḫīp libbi gilittu piritti adirtu ana kâšunu liššaknakkunūši$^{(siz)a}$

73 aqmūkunūši ina kibrīti elleti u ṭābat amurri

74 alqut quturkunu ikkib šamê

75 epšētēkunu turrānikkunūši TU^{6} *ÉN.*

70 May the wrath of the god, the king, the noble, and the prince be upon you.

71 You have caused me distress, trembling, depression, terror, fear, and anxiety:

72 May distress, trembling, depression, terror, fear, and anxiety be upon you.

73 I burn you with pure sulfur and Amurru salt,

74 I collect your smoke, the abomination of the heavens.

75 Your deeds (magic) are turned back upon you! (Abusch, 2015, pp. 106,107).

As seen in cuneiform documents, ceremonies were performed to prevent black magic and to take revenge on the sorcerer. One of the rituals performed for a person affected by black magic was the salt incantation. It was believed that the patient would be cured by being freed from the spell's influence through this ritual. In Maqlû Series VI; 111-119, the appeal of a person affected by magic to salt in order to get rid of magic is quoted (Stackert, 2010, p. 238).

111 You are salt, made in a pure place,

112 Ellil commissioned you for the food of the great gods.

113 Without you, a royal feast cannot be set in Ekur;

114 Without you, a god, king, noble, and prince cannot smell incense.

115 As for me, so-and-so, son of so-and-so, whom spells have seized,

116 Whom spells have seized,

117 Release my spell, O salt! Scatter my spell!

118-119 Take from me the magical intrigues so that I may continue to praise you, (as I praise) the god who created me (Stackert, 2010, p. 239, Potts, 1984, pp. 230, 231).

From the texts, it is understood that the person exposed to magic made great efforts to escape this effect. In ancient Mesopotamia, it was believed that a person subjected to magic was abandoned by

his/her personal god/goddess, who was his/her protector and intercessor. It was also believed that the personal god conveyed the person's wishes and complaints to the great gods. In a way, the personal god acted as an intermediary between the person and the great gods. Due to these perceptions regarding the personal god, if misfortunes and illnesses continued for a long time, it was thought that the god had abandoned the person, or that they were exposed to magic and disasters because they were left vulnerable (Stackert, 2010, p. 245). In rituals performed for a person subjected to such a situation, salt held an important place.

In Maqlû Series VI; 119–126, salt is treated as if it were a god. In this regard, documents belonging to the Kingdom of Mari even confirm that the salt god Ḫatta was worshipped by the city's ruler Zimri-Lim through the erection of a statue for him (Stackert, 2010, pp. 235, 236). However, this belief was not widespread or permanent in ancient Mesopotamia. In Maqlû Series VI; 119–126, the divine quality of salt is conveyed as follows:

119 ÉN attī ṭābtu ša ina ašri elli ibbanû

120 ana mākālê ilī rabûti išīmki ^{d}Enlil

121 ina baliki ul iššakkan naptan ina Ekur

122 ina baliki ilu šarru kabtu u rubû ul iṣṣinū qutrinnu

123 anāku annanna mār annanna ša kišpī ṣubbutūʾinni

124 upšāšê leʾbūʾinni

125 pušrī kišpīya ṭābtu pušširī ruḫêʾa

126 upšāšê muḫrīnnima kīma ili bānîya lultammarki"

119 You are salt, created in a purified place;

120 Enlil created you for the food of the great gods.

121 Without you, food cannot be made in Ekur,

122 Without you, a god, king, noble, and prince cannot smell incense.

123 I am so-and-so, the son of so-and-so, whom magic has enslaved,

124 Intrigues hold me in the form of a (skin) disease.

125 O Salt, release my magic, O Salt, destroy my spittle,

126 Take the intrigues from me, then I will continuously praise you as I praise my creator God (Abusch, 2015, pp. 122, 123).

In the Maqlû series, the cleansing aspect of salt is emphasized by stating that it was created by the gods in a purified area. The series continues by mentioning that salt was an indispensable ingredient in meals, especially for divine tables, and was used as incense to get rid of sorcery. Subsequently, its effectiveness in combating witchcraft is addressed.

As in a spell, instructions for the use of salt in a ritual performed to get rid of an evil spirit or ghost are given as follows:

If a ghost harasses a person,

Mix mil'u salt, white mil'u salt, black mil'u salt,

Magnetic iron ore, male iron sulfate, šū-stone,

Akuṣimanu plant, tamarisk seed, EL.KUL.LA plant,

Fennel root, refined oil, and cedar resin, and anoint the man with this holy oil.

Thus, the ghost's influence will be averted (Goff, 1956, p. 18).

Various written sources from the period reveal that salt was used in special rituals performed to invalidate or neutralize high-binding oaths, both at the individual and political levels. In this context, document SAA 10:246 provides a highly important example. In another text, it is understood that in a ritual belonging to the Assyrian royal family, a Qadištum performed a special rite and used salt within the scope of this ritual to break an oath (Westenholz, 1989, p. 254).

The Use of Salt in Medical Treatments

In ancient Mesopotamia, various diseases and their treatment methods were meticulously documented in texts. Cuneiform sources reveal that the main ingredients for medical treatments consisted of herbal, animal, and mineral resources. Notably, salt and saltpeter were among the most frequently used minerals in treating patients (Kramer, 2014, p. 87). For example, when examining Sumerian medical prescriptions, it is evident that salt was used for therapeutic purposes. In a tablet containing medical recipes, recipe number 12 indicates that salt was mixed with various plants to produce medicine. The instructions to be followed in recipe 12 are as follows:

Mix (by) sifting together tortoise-shell, naga-plant shoots (?), salt (and) mustard; wash (it) down with good beer (and) hot water; cleanse (it) with the whole of the kneaded mixture; after cleansing, rub (it) with vegetable oil (and) cover (it) with pulverized fir (?) (Kramer, 2002, p. 133).

Furthermore, according to the information in recipe number 14 of the same tablet, a mixture obtained by pouring water over star-plant, roots of the sea-tree, dried figs, and ib-salt was applied to the affected area, and then covered with dried reed ashes. The preparation of the recipe is as follows:

Pour water over the dried and powdered hairs of a cow's inner hide, branches of the thorn-plant, star-plant, roots of the sea-tree, dried figs (and) ib-salt (Kramer, 2002, p. 133).

It was observed that in later periods, various prescriptions were also written for the treatment of diseases. Particularly, prescription collections from the Assyrian Period included texts that both described the illness or physical ailment and then detailed the treatment methods to be applied. In this context, Assyrian texts contained information about the use of salt as a therapeutic element in some prescriptions for dental diseases. One of these prescriptions included the following instructions:

If a man's teeth have yellowed, he should rub them with his fingers using Akkadian salt, clean his mouth, and rinse his mouth with oil, honey, and kurunnu beer. If this condition recurs, the mouth should be rinsed with a mixture of Aleppo Pine (?) and honey (Alkan, 2022, p. 6).

Ancient Mesopotamian medical texts contained not only general treatment principles but also specialized prescriptions for specific symptoms. In this regard, an Akkadian document written for the treatment of a patient who grinds his teeth mentioned that amanu salt and juniper should be powdered and applied to their teeth.

The use of salt in document BAM 30.8 is as follows:

If the same thing [happens to him; i.e., if he grinds his teeth], you shall take amanu salt and juniper; you shall pulverize them together [and] you shall clean the surface of his teeth with it (Pangas, 1999, p. 201).

Furthermore, Assyrian texts show that a mixture containing various plants and salt was obtained in medicines prepared for the treatment of those suffering from any illness, such as fever, paralysis, or

disability. For example, a tablet belonging to the Assyrian scribe Kis.ir-Nabû gives the following instructions for the treatment of such patients:

> *If a man suffers from any illness such as sun-fever, gas, paralysis, lameness, šaššatu disease, to heal him, pound and mix 10 shekels each of tia tu, ata'išu, hašû, šibburratu, kukru, salt, alum, myrrh, white plant (?), juniper, cedar, sun-plant (?), then sift them. Mix this powder with first-class beer, fruit juice, vinegar. Heat it in an oven, take it out in the morning and cool it, add honey and oil. Administer this prepared mixture to the patient as an enema once, twice, and three times (Alkan, 2022, p. 6).*

There is also information about the use of salt in prescriptions written for the treatment of bruises and swellings. AM, 82, 2 (K. 2458) describes the treatment to be applied after a blow as follows:

> *[If a man] receives a blow, you shall put the eye of a puradu-fish into [salt (?)], on the fourth day you shall wrap it in red and blue wool with ... and place it in a leather (pouch) around his neck (Thompson, 1930, p. 7).*

As understood from ancient Mesopotamian cuneiform texts, salt was used in various ways for medical treatment, both internally and externally. The function of salt in Mesopotamian religious rituals was not only practical but also carried a profound symbolic meaning. The relationship established with the gods through sacrifices was meticulously regulated, from the method of food preparation to the conditions of presentation. Salt, on the other hand, was a fundamental element ensuring both the material and spiritual integrity of this relationship.

The Economic Value of Salt

Considering the climatic conditions of Mesopotamia, we can more clearly figure out the importance of salt for food preservation. Salt, stored in salt cellars at home and in a special salt box, was transported in salt bags during journeys. Salt, frequently encountered in provision lists and economic texts, was a basic element in the food allowance provided by the state and was considered a necessity for normal human care (Levey, 1958, p. 339).

We previously discussed the use of salt in preserving foods for long periods, in rituals, and in medicines prepared for treating certain diseases. As seen, salt played a significant role in extremely important areas of human life. In addition to all these, salt was also used as a building material in the roofs of areas constructed for human habitation (Steinkeller, 2015, p. 224). For example, text number 35, a comprehensive list of construction materials and foodstuffs supplied by Umma for the 7th year of Amar-Suen, lists construction materials supplied to Ga'eš. These include pine logs, worked roof beams, door bolts, pitch, various items made of reeds, ropes made of esparto grass and licorice fibers, two types of containers, salt, and licorice. Similarly, text 36 lists forty-one roof beams, various oils, licorice, salt, barley, pitch, reeds, glue, and goat hair, as well as six ladders and seventy brick molds (Steinkeller, 2015, p. 188).

Another usage area of salt is the cosmetics industry. Some recipes for perfume making are found on tablets. One text records that plants and gums were chopped for perfume making and steeped in hot salt water overnight (Brun, 2000, p. 278). Of course, the use of salt for many different purposes increased its economic value.

Salt was regarded as a luxury commodity among Mesopotamian city-states and was sometimes used as a form of currency. Indeed, texts occasionally contain information that the payment of the wage of a hired worker is paid with salt. The wage, determined according to the hired worker's period of service, was called "idû". It is also known that while payment was generally made in silver, wages were also paid in kind and mixed payment methods. For example, YOS 6, 236 records payments made to workers. The document mentions that three men were hired to produce a certain number of bricks for

Eanna. It is recorded in the text that the workers received 10 shekels of silver and two kurru of barley as wages, and some provisions in kind, such as beer, salt, cress, and oil (Jursa, 2005, p. 366).

From the texts, it is understood that workers in ancient Mesopotamia produced bread and beer from a portion of the barley allocated to them, and also used vegetable oil for both cooking and lighting. These basic materials were found to be sufficient not only for the workers but also for supporting their families. Occasionally, after workers met their families' needs, any leftover grain or material served as a type of compensation for the workers. Workers could use their surplus products to barter with other people for things they needed, such as salt, cooking utensils, and tools (Podany, 2018, p. 60).

Salt also played a highly significant role in the agricultural sector of Mesopotamian societies. Various cuneiform documents and reliefs indicate that wars waged to gain superiority over the enemy were not limited solely to military force; beyond this, methods aimed at destroying ecological systems and agricultural infrastructure were also employed (Berlejung, 2012, p. 24). For example, when the Assyrian King Ashurbanipal waged war against Elam in 646 BCE, he devastated the entire country, and the Assyrians subsequently salted the fields to render them infertile (van De Mieroop, 2015, p. 228; CAH 3/2, 59,153). In this context, by salting of fields, it was aimed to accelerate economic and social collapse through rendering enemy lands unproductive.

Salt Trade

The multifaceted uses of salt significantly increased its economic value and contributed to the development of commercial relations between Mesopotamian societies and different regions. It is known that due to the limited salt resources in Mesopotamia, this essential substance was largely imported from external regions. Especially the mountainous areas located on the borders of Anatolia and Syria were rich in rock salt, and regular shipments of salt were being carried out from these regions to Mesopotamia. This situation strengthened the strategic position of these regions within the trade network and reinforced the importance of the salt trade in the regional economy.

A large part of the archives found in Kültepe, dating from the Assyrian Trade Colonies Period (1975-1923 BCE), consists of records concerning the activities of Assyrian merchants who came to Anatolia for trade. In this context, the vast majority of the documents in the archives consist of records related to commercial transactions. Although the Kültepe tablets address topics such as salt trade and salt selling prices, no information about salt production centers in Anatolia is found.

These texts, written in Old Assyrian, provide important data on how salt was measured in commercial transactions. From the Kültepe documents, it is understood that salt was evaluated using volume measurements such as vessels and sacks. In particular, it is seen that salt was measured and sold in units of karpatum vessel, naruqqum, nabīt, and liter (SÌLA) (Çayır, 2013, p. 310). The fact that the last lines of document BIN VI, 232, which was organized in a list format, recorded salt with two karpatum vessels serves as a concrete example of the use of these units of measurement. The measurement of salt in liters suggests that it was in ground form. In this context, grinding stones uncovered in the Kültepe excavations are also among the important archaeological findings supporting this situation (Öz, 2011, p. 311).

In the tablets, salt is mentioned as a material sold at a low price. In Kültepe tablets, it is recorded that payment for salt trade was generally made via the šeqel. For instance, in expense list number 10 in OIP 30, the price of salt is recorded as one-quarter šeqel less than 1 šeqel of silver (Gelb, 1935, p. 31).

In addition, in CCT V, 32b, it is stated: "I weighed 1 šeqel of silver for salt (*4).....1 1 GÍN KÙ.BABBAR 5) a-na ṭá-áb-tim 6) áš-qúl "4-6)...*)". Another example of salt trade is tablet TTC 7. The document recorded that "*10 šeqel of silver was paid for salt (1)10 GÍN KÙ.BABBAR a-na 2) ṭá-áb-tim... "1-2)*)" (See: Öz, 2011, pp. 310, 311; Çayır, 2013, pp. 304, 305).

The fact that Anatolia was rich in salt deposits may have contributed to the low prices of salt in the region. The fact that payments were made in small amounts indicates that salt was abundance and,

thereby, Anatolia had a significant potential in terms of salt resources. Especially during the Colony Period, the widespread use of salt for preserving foodstuffs made it a strategic material. This situation increased salt's economic and commercial value (Albayrak, 2003, p. 66).

In these tablets, salt is expressed by the Akkadian term ṭābtum and the Sumerian term MUN (Çayır, 2013, p. 304). Kültepe texts clearly reveal the existence of professionals involved in the salt trade. In these texts, salt merchants or individuals concerned with salt are identified by the phrase ša ṭābtim (CAD Ṭ, p. 15). This indicates that salt was an important commercial material in the economic structure of the period and that there were individuals specialized in this field.

For example, J.G. Dercksen read the sentence "KIŠ[IB H]a-du-wa-an ša GÍR" as "KIŠ[IB H]a-du-wa-an ša MUN" on line 6 of the envelope of document TC III, 214 B, and translated it as "the seal of salt merchant Haduwan" (Dercksen, 2004, p. 173; Erol, 2007, p. 6; Öz, 2011, p. 310).

J.G. Dercksen's translation of document TC III, 214 B is as follows:

[1]KIŠIB Pè-ru-wa AḪ.ME ša [d]I [M] [2] qá-qí-dim KIŠIB E-lá-ni[3] GAL! na- (Seal A) gi-ri[4] KIŠIB Šu-ḫu-ur-pì-a[5] AḪ.ME ša [d]I [M][6] KIŠ [IB Ḫ] a-du-wa-an ša MUN [KIŠIB Š] í- (Seal B)-li-a-ra[8] [Ni-ki]-li-it[9] [ú Ša-ša]-li-kà[10] [mu-tu]m ú a-šu-tum [11] [i-tap-ru] -sú Ša-ša-li-kà (Dercksen, 2004, p. 173).

Furthermore, T. Sturm, in Kt. 86/k 153a: 4, translated ša ṭabtim, which he noted as an epithet for X, as "salt merchant". This translation indicates that the term ša ṭabtim describes a person or professional group associated with salt trade or production (Sturm 2001, p. 475, n.1). However, no information regarding the duties of these individuals is found in the Kültepe tablets.

Beyond salt merchants, it is understood from the tablets that there were officials holding the title rabi ṭābātim, "chief of the salt merchants". The title "chief of the salt merchants" is encountered for the first time in text Kt. 97/k 149, found in the archive of Aššur-malik, son of Ennānum, unearthed during the excavations in 1997. The document contains a contract related to Aššur-malik's purchase of a native female slave named Aliahšušar from local inhabitants Luhurahšu and his wife Waliwali for ½ mina of silver. The document was prepared in the presence of a total of six witnesses, two of whom were local. This document is of great importance as it indicates that this official served under the rabi sikkitim (Çayır, 2013, pp. 306-308).

The translation of the text is as follows:

[1-29] Seal of Dumana, son of Kammaliya, chief of the salt-makers, in the service of the rabi sikkitim; [3-4)] Seal of Wašhuwani, son of Turhala, chief of the messengers, in the service of the rabi sikkitim; [5)] Seal of Su'en-bāni, son of Ilī-alum; [6)] Seal of Ennum-Aššur, son of Anaza; [7-9)] Seal of Luhurahšu, son of Kiltula; seal of his wife Waliwali. [10-14)] Aššur-malik paid 1/2 mina of silver as the price of the female slave Aliahšušar to Luhurahšu and his wife Waliwali. [15)] She is now Aššur-malik's female slave. [16-22)] If anyone makes a claim for the debt of the man, his wife, and the female slave, or for tuzinnum, they will pay 2 minas of silver, and Luhurahšu and his wife Waliwali will clear the debt. [23-28)] If the female slave behaves disrespectfully towards him (Aššur-malik), he (Aššur-malik) will sell the female slave Aliahšušar to anyone he wishes. No one shall make a claim against Aššur-malik (Çayır, 2013, pp. 306-308).

The existence of a high-ranking official with the title rabi ṭābātim (chief of the salt-makers), who supervised the salt trade, reveals the strategic importance of salt in the economic structure of the period and its value as a commodity traded in a controlled manner. This title indicates that the salt trade was not merely the buying and selling of goods, but also that this trade was conducted under state control and regulations.

In the Neo-Babylonian Period, commercial activities were not limited solely to professional merchants and their representatives; individual entrepreneurs were also permitted to engage in trade.

Written documents from the period indicate that urban merchants conducted trade in various goods such as salt, imported wine, beer, confections, and pottery. These merchants not only maintained retail trade in urban areas but also expanded their commercial networks by delivering their goods directly to the residences of wealthy individuals. However, definitive archaeological and epigraphic evidence for the existence of regularly functioning urban markets has not yet been presented (CAH 3/2, 273).

Conclusion

In the Mesopotamian geography, where hot and humid climatic conditions prevailed, the long-term preservation of foodstuffs without spoilage became a great necessity. In this context, salt, functioning as a natural preservative, gained vital importance for ancient Mesopotamian societies. However, the function of salt was not limited solely to food preservation and flavoring; with its versatile use, it assumed a decisive role in economic, religious, and cultural spheres.

Salt, holding an important place in the belief system of Mesopotamian societies, became an inseparable part of various religious rituals. This substance, offered to the gods in daily offerings and sacrifice ceremonies performed in temples, was also used to ensure ritual purity. Especially in practices such as the expulsion of evil spirits or the purification of sacred places, the purifying quality of salt was utilized. In addition, it is understood that salt was an effective tool in individual rituals like oath-breaking or protection from magic. The belief that salt sprinkled on the shoulder would avert misfortune demonstrates salt's place within widespread popular beliefs in Mesopotamia.

The use of salt in the field of health is also noteworthy. In Mesopotamian medicine, salt was used as one of the main components of many therapeutic mixtures. Furthermore, it is observed that salt also assumed a punitive function. The salting of enemy fields to render them infertile or the punishment of criminals by this means reflects that salt had both healing and destructive power in social consciousness.

This high value that Mesopotamian societies attributed to salt can also be observed in its linguistic and cultural reflections. Especially when proverbs are examined, it is understood that salt was not an accessible substance for individuals from all strata of society. This situation reveals the economic differences among social classes.

Despite Mesopotamia's limited natural resources, these societies managed to procure salt through foreign trade and made it an indispensable element of both the economic system and daily life practices. Salt, used across a wide spectrum, from trade to rituals, from popular beliefs to medical applications, acquired an important place in the multi-layered structure of Mesopotamian culture. In this context, it can be stated that in ancient Mesopotamia, salt held not only a material value but also a symbolic value, and this multifaceted functionality made it one of the indispensable building blocks of the ancient world.

Declarations and Explanations

1. Statement of Researchers' Contribution Rate: In the preparation of the article, the author's contribution rate in stages such as research design, data analysis, writing, editing, or supervision is 100%.

2. Conflict of Interest: There is no conflict of interest during the research or preparation process of the article.

3. Ethical Report: Ethical committee approval is not required for the research. No permission was needed during the research period of the study. No data belonging to any living creature was used in the research.

4. Research Model: The study is a research article. Cuneiform sources and relevant foreign literature were examined during the research.

5. Information: This study was not produced from a project, symposium, or thesis.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Tuz, doğada farklı formlarda ve kaynaklarda bulunabilen temel bir mineraldir. Deniz ve göl gibi çeşitli su kaynaklarında sıvı halde bulunan tuz, bazı coğrafi bölgelerde kaya tuzu olarak katı halde bulunmaktadır. Özellikle buharlaşmanın yoğun olduğu kapalı havzalarda, suyun çekilmesiyle birlikte geride kalan tuz mineralleri büyük birikintiler oluşturarak tuzlu alanların oluşmasına neden olur. Ayrıca Mevsimsel sıcaklıkların özellikle yaz aylarında artmasıyla birlikte bu sularda buharlaşma hız kazanır; sonuç olarak bu alanlar geniş tuz havzalarına dönüşür (Kılıç ve Uyanık, 2001, s. 135).

Tarihin erken dönemlerinden itibaren insan yerleşimleri açısından stratejik öneme sahip olan Mezopotamya bölgesi de zengin tuz kaynaklarıyla dikkat çekmektedir. Bölgede yer alan farklı tuz rezervleri arasında en önemlilerinden biri, Basra çevresindeki tuz kubbeleridir. Ancak bu coğrafyada tuzun esas kaynağını, yalnızca büyük rezervler değil, aynı zamanda yaygın biçimde görülen tuzlu su kaynakları oluşturmaktadır (McIntosh, 2005, s. 117).

Sumerce *MU.NU,* Akadca *ṭābtu terimi* ile ifade edilen tuz (Stackert; 2011, s. 191,192; CAD 19/Ṭ 10) çeşitlerinden yaygın olanlardan bazıları emesallim tuzu, amānu, tuzu, Kalzi tuzu, Bariku tuzu ve asallu tuzudur (Levey, 1958, s. 339). Amānu, CAD (The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago) tarafından "kırmızı tuz" olarak çevrilmiştir (CAD I/A 2). Bu tuzun kırmızılığı, bir tuz bitkisinden üretilmediğinin, daha ziyade bir tuzlada toplandığının göstermektedir. Diğer yandan, *barīkitu* ya da *barīkatu* adıyla bilinen bir tuz türü, Medya Bölgesi'nde yer alan *Bariku* adlı yerleşimle ilişkilendirilmektedir. Bu tuz, Asur kralı Asur-banipal Dönemi'nde (MÖ 668–626) oldukça değerli ve saygın bir tuz türü olarak kabul edilmiştir (CAD II/B, s. 110). Bu da Mezopotamya'da bazı tuz türlerinin ekonomik ve sosyal statü açısından farklı değerlere sahip olduğunu göstermektedir.

Eski Mezopotamya toplumlarında ekmek ve tuz, yalnızca temel besin maddeleri olmakla kalmayıp, insan yaşamının sürdürülebilirliği ve toplumsal denge açısından da sembolik bir değere sahip olmuştur. Bu iki gıda öğesi, bireyin yaşamını idame ettirmesi ve toplumsal aidiyetini sürdürmesi bağlamında hayati önem taşımıştır. Söz konusu değer, dönemin düşünsel yapısını yansıtan Sumer atasözlerinde de açıkça görülmektedir. Nitekim, "Bir fakir öldüğü zaman onu diriltmeye çalışmayın. Ekmeği varken tuzu yoktu; tuzu varken ekmeği yoktu" atasözü toplumsal sınıflar arasındaki beslenme olanaklarındaki farklılığı çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır (Nowicki, 2014, s. 212). Bu atasözünden hareketle, alt sınıfa mensup bireylerin, günlük beslenme ihtiyaçlarını karşılamada dahi zorluk yaşadığı, buna karşın üst sınıfların daha dengeli ve çeşitli bir beslenme düzenine sahip olduğu görülmektedir.

Tuz, Eski Mezopotamya toplumlarında yalnızca bir besin maddesi ya da ticari meta değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri ve diplomatik bağları temsil eden güçlü bir sembol olarak da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Akadca'da kullanılan "bir kişinin tuzunu yemek" anlamına gelen *ṭābat X leḫēmum* deyimi dikkat çekicidir. Bu ifade, doğrudan bir kişiyle antlaşma yapmak ya da başka biriyle uzlaşma sağlama anlamına gelmektedir (Potts, 1984, ss. 228–229). Bu deyim, tuzun toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl birleştirici bir işlev üstlendiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Tuzun atasözlerinde sembolik bir anlam taşımasının ötesinde, çok yönlü kullanımları, bu maddenin kültürel işlevselliğini açık biçimde gözler önüne sermektedir. . Örneğin; tuz ruhsal ya da fiziksel rahatsızlıklara yardımcı olmak için hazırlanan ilaçlarda veya çeşitli ritüellerde kullanılmıştır. Nitekim, Boğazköy ve Asur metinleri, tuzun fiziksel ya da ruhsal rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan ilaç tariflerinde yer aldığını belgelemektedir. Bu kaynaklardan anlaşılacağı üzere, tuz yalnızca bir tatlandırıcı değil, aynı zamanda bedenin dengesini yeniden kurmak amacıyla kullanılan doğal bir tedavi aracı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, tuzun işlevi yalnızca fiziksel sağlıkla sınırlı kalmamış, aynı zamanda manevi koruma amaçlı büyüsel ritüellerde de kullanılmıştır. Eski Mezopotamya'da kötülükleri, kötü ruhları veya uğursuzlukları defetmek için gerçekleştirilen uygulamalarda tuz, arındırıcı ve koruyucu bir unsur olarak öne çıkmıştır (Potts, 1984, s. 230).

Çok çeşitli kullanım alanları olan tuzun hukuki metinler incelendiğinde bir cezalandırma yöntemi olarak uygulandığı da görülmektedir. Örneğin Ur-Nammu Kanunu'nun 22. maddesinde sahibine itaatsizlik eden ve karşı gelen bir kölenin ağzının tuz ile yakılacağı belirtilmektedir. Maddenin tercümesi şöyledir:

"Eğer bir kimsenin kadın kölesi, (evin) hanımı gibi davranırsa küfrederse (evin hanımına veya beyine) 1 ölçü tuzla (evin hanımı veya beyi) onun ağzını yakacaktır" (Tosun & Yalvaç, 2002, s. 44).

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Eski Mezopotamya uygarlıklarında tuzun toplumsal yaşam içerisindeki çok katmanlı işlevlerini tarihsel ve kültürel bağlamda incelemektir. Tuzun yalnızca maddi ihtiyaçları karşılayan bir kaynak olmanın ötesinde, dinsel ritüellerden tıbbi uygulamalara, ekonomik sistemlerden gündelik yaşama kadar geniş bir yelpazede nasıl anlam kazandığını ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, tuzun hem maddi hem de sembolik bir değer taşıdığı; koruyucu, arındırıcı ve değişim aracı olarak işlev gördüğü alanlar, başta çivi yazılı belgeler olmak üzere arkeolojik veriler ve çağdaş araştırmalar ışığında değerlendirilmiştir. Çalışma, Mezopotamya'da tuzun çok yönlü kullanımını inceleyerek hem fiziksel hem de sembolik açıdan nasıl anlam kazandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, Antik Mezopotamya toplumlarında tuzun çok yönlü işlevlerini tarihsel ve kültürel bağlamda incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynaklarını, döneme ait çivi yazılı belgeler ile konuya ilişkin modern literatür oluşturmuştur. Çalışmada öncelikle tuzun bir besin maddesi olarak taşıdığı yaşamsal önem tarihsel kaynaklar aracılığıyla ele alınmış, ardından dini ritüeller, tıbbi uygulamalar ve gündelik yaşam gibi farklı toplumsal bağlamlarda üstlendiği roller tematik olarak analiz edilmiştir. Son aşamada ise, tuzun ekonomik bir değişim aracı ve ticari bir meta olarak işlevi değerlendirilmiştir. Bulgular, hem betimsel analiz hem de karşılaştırmalı değerlendirme teknikleri ile yorumlanmıştır.

Bulgular

Verilerin analizi sonucunda, Eski Mezopotamya toplumlarında tuzun yalnızca temel bir besin maddesi ve besinleri koruyucu bir madde değil; aynı zamanda kültürel, dini ve tıbbi yaşamın birçok yönüne entegre olmuş çok işlevli bir unsur olduğu belirlenmiştir. Sıcak iklim koşullarının egemen olduğu Mezopotamya coğrafyasında tuz, özellikle yiyeceklerin bozulmadan korunmasında ve besinlerin tatlandırılmasında yaşamsal bir rol üstlenmiştir. Bu işlevselliğin, tuzun atasözleri ve deyimlere dahi yansıyan bir kültürel değer kazanmasına yol açtığı gözlemlenmiştir. Tuzun kullanım alanları sadece beslenmeyle sınırlı kalmamış; dini ritüellerde tuz kötülük ve kirlilikten korunma amacıyla ve tanrılara sunulan adaklarda lezzet artırmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca büyü ritüellerinde tuzun hem koruyucu hem de yok edici güce sahip olarak kullanılması, tuzun farklı amaçlarla kullanımını göstermektedir.

Öte yandan tuzun tıbbi bağlamda çeşitli hastalıkların tedavisinde şifa verici bir madde olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Ekonomik metinlerde ise tuzun inşaat, kozmetik, ticaret ve ücret ödeme sistemleri gibi birçok sektörde kullanıldığı, bazen takas ve ödeme aracı olarak değer kazandığı, hatta bu alanlarda uzmanlaşmış tüccarların ve idari memurların bulunduğu anlaşılmıştır. Tüm bu bulgular, tuzun Mezopotamya toplumu için yalnızca fiziksel değil aynı zamanda kültürel ve sembolik bir kaynak olduğunu açıkça göstermektedir.

Besinlerin Korunması ve Tatlandırılması Amacıyla Tuzun Kullanımı

Antik Mezopotamya toplumları yiyeceklerini korumak ve kıtlık dönemlerine karşı önlem almak amacıyla çeşitli gıda koruma yöntemleri geliştirmişlerdir. Günümüzde kullanılan yiyeceklerin uzun süre muhafaza edilmesi için uygulanan işlemlerin bazıları antikçağda da görülmektedir. Çivi yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgulardan bu toplumların başta tahıllar olmak üzere sebze ve meyve gibi ürünleri kurutarak uzun süre saklayabildikleri anlaşılmıştır. Benzer şekilde, et ve balık da kurutularak, tütsülenerek ve tuzlanarak bozulmadan korunmuştur (Mcintosh, 2005, s. 127). Dönemin çivi yazılı belgelerinde de sıkça "tuzlu sığır eti" ve "tuzlu balık"tan bahsedilmektedir (Bottéro, 1985, s. 39; Crawford, 1973, s. 233). Özellikle balıkların kurutulması veya tuzlanmasıyla muhafaza edilmesi, MÖ III. binyılda Mezopotamya'da yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak bu uygulamanın zamanla azaldığı ve MÖ II. binyılın ortalarına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır (Oppenheim, 1977, s. 46).

Antik Mezopotamya toplumlarında gıdaların bozulmadan saklanabilmesi amacıyla geliştirilen yöntemler arasında tuzlama, en yaygın ve etkili tekniklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntemin, yalnızca et ve balık gibi hayvansal ürünlerde değil, farklı türlerde gıdalarda da sistematik biçimde uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sumer Dönemi'ne ait yazılı belgelerde, domuz eti de tuzlama yöntemiyle korunmuş gıdalar arasında yer almaktadır. Özellikle UTI 5, 3053 numaralı çivi yazılı tablette, toplamda 60 bataklık domuzunun tuzlanmış bölümleri listelenmiştir. Öte yandan TCS 4:11 numaralı belgede, domuzun ayağı ve kuyruğunun bağlanarak tuzda muhafaza edildiği açık biçimde ifade edilmiştir (Öz Kiriş, 2023, s. 195). Tuzlama işleminin, Mezopotamya'da diğer koruma yöntemleriyle birlikte uygulandığı da bilinmektedir. Örneğin kurutma veya tütsüleme ile kombine edilen tuzlama, özellikle et ürünlerinde daha uzun süreli saklama sağlamıştır. Oppenheim'in belirttiği üzere, tuzlama yöntemi dönemin gıda koruma pratikleri arasında en etkili ve yaygın olarak kullanılan tekniklerden biri olmuştur (Oppenheim, 1977, s. 312).

Metinlerden anlaşıldığı üzere Eski Mezopotamya toplumları gıdaların bozulmadan uzun süre saklanabilmesi için çeşitli yöntemler geliştirmiş, kurutma, tütsüleme, tuzlama gibi temel işlemlerin yanı sıra, tatlandırma ve dondurma gibi yöntemleri de uygulanarak besinlerin dayanıklılığı artırılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamaların, söz konusu çağlarda bilimsel bilgiye değil, büyük ölçüde doğrudan gözlemlere dayalı olarak geliştiği düşünülmektedir. Doğal çevre koşullarından edinilen gözlemler, gıda koruma tekniklerinin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Örneğin, kış mevsiminde kar altında kalan ya da donan hayvanların ve tuzlanan balıkların uzun süre bozulmadan kaldığının fark edilmesi, dondurma ve tuzlama yöntemlerinin benimsenmesini sağlamıştır. Tuzlu suya maruz kalan hayvansal ürünlerin daha geç bozulduğu gözlemi, bu tekniklerin sistematik olarak uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Benzer şekilde, üzüm suyunun doğal fermantasyon süreciyle şaraba dönüşmesi ya da sütün kesilmesiyle peynir elde edilmesi, insanları fermantasyon yöntemlerinin potansiyelinden yararlanmaya yönlendirmiştir. Ayrıca, ateşe maruz kalan yiyeceklerin dumanla temas ederek daha uzun süre dayanıklı hâle geldiğinin fark edilmesi, tütsüleme yönteminin gelişmesine katkı sağlamıştır (Kökmen-Seyirci & Çağ, 2018, s. 702). Bu tür doğal gözlem ve deneyimler, antik toplulukların bilgi birikimini ve teknik becerilerini şekillendirmiş; böylece günümüzde hâlen geçerliliğini koruyan bazı temel gıda muhafaza yöntemlerinin temelleri atılmıştır.

Antikçağ toplumlarının besin muhafaza yöntemleri arasında konserveleme tekniğinin henüz bilinmediği bir dönemde, mevsimsel üretim döngüsü içerisinde gıdanın korunması büyük bir önem arz etmiştir. Özellikle kış mevsimi, gıda çeşitliliğinin azaldığı, stoklanan gıdalara bağımlılığın arttığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle, kış aylarında tüketilmek üzere gıdaların hazırlanması ve korunması, planlı ve dikkatli bir çabanın ürünü olmuştur (Dalley, 2002, s. 84).

Mezopotamya'da tuz, yalnızca gıdaların raf ömrünü uzatmak amacıyla değil, aynı zamanda lezzet artırıcı bir unsur olarak da kullanılmıştır. Tuzun yemeklere tat katmak amacıyla kullanıldığına dair çok sayıda yazılı belge bulunmaktadır. Bu bağlamda, su teresi, hardal, kimyon ve kişniş gibi

aromatik ve baharatlı tohumların da tuzla birlikte kullanıldığı; bu karışımların yemeklere hem tat hem de aroma kazandırdığı anlaşılmaktadır (Oppenheim, 1977, s. 44; Bober, 2014, s. 105).

Antik Mezopotamya'da halkın temel besin maddesi, büyük oranda ekmek olmuştur. Özellikle Sumerliler, buğday ve arpa gibi tahılları öğüterek çeşitli ekmek türleri üretmişlerdir. Yazılı kaynaklar, bu uygarlığın 300'den fazla farklı ekmek türü geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Sumer mutfağında, unun su ile yoğrularak hazırlanan ve genellikle yassı formda pişirilen ekmeklerin içerisine, muhtemelen lezzet artırıcı unsur olarak bir miktar tuz da eklendiği anlaşılmaktadır (Sinclair, 2010, s. 63).

Tuzun yalnızca ekmek yapımında değil, aynı zamanda çorbaların hazırlanmasında da temel bir bileşen olarak kullanıldığı görülmektedir. Sumer mutfağında çorba, besleyici ve kolay hazırlanabilir bir öğün olarak öne çıkmıştır. Bazı çivi yazılı tabletlerde, Sumerlilere ait çorba tarifleri ve malzeme listeleri genel hatlarıyla aktarılmıştır. Bu tarifler, Mezopotamya mutfak kültürünün sadece doyurucu değil, aynı zamanda tat ve aromaya da önem verdiğini göstermektedir. Araştırmacılar tarafından "portatif çorba" olarak tanımlanan bir tarifte; su, tuz, dana eti, soğan, kereviz, defne yaprağı, karanfil ve havuç gibi malzemelerin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Charvát, 2018, s. 16).

Tüm bunların yanı sıra, tuzun günlük kullanımı ve toplumsal yaygınlığına ilişkin bazı tartışmalar da mevcuttur. Özellikle bazı araştırmacılar, tarım öncesi avcı-toplayıcı ve balıkçı toplumların diyetlerinde yeterli miktarda doğal tuz bulunduğu için dışarıdan tuz takviyesine ihtiyaç duymadıklarını ileri sürmektedirler. Buna karşılık, tarıma dayalı yerleşik toplumların özellikle tahıl bazlı diyetleri nedeniyle tuz tüketimine daha fazla gereksinim duydukları ifade edilmektedir (Potts, 1984, ss. 228–229).

Öte yandan Antik Mezopotamya toplumlarında, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin günlük yaşam üzerindeki etkileri açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Gıda maddelerine erişim, özellikle ekonomik durumu zayıf olan kesimler için ciddi bir sorun teşkil etmiştir. İmkanları sınırlı halk, çoğu zaman yeterli miktarda ve çeşitlilikte yiyeceğe ulaşamamakta, bu durum ise dönemin atasözlerinde kendine yer bulmaktadır. Nitekim Mezopotamya atasözleri, halkın yaşam koşullarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda aktarılan bir atasözü, yoksulluğun günlük yaşamda insanlar arasında sosyal statü farkı ve aynı zamanda beslenme dengesizliğini açıkça ortaya koymaktadır. *"Yoksul birinin ekmeği olduğunda, tuzu yoktur, tuzu olduğunda ise ekmeği yoktur; baharatı olduğunda ise eti yoktur, eti olduğunda da baharatı yoktur!*" (Bottéro, 2005, s. 87; Nowicki, 2014, s. 212) ifadesinden de anlaşılacağı üzere yoksul halkın her zaman bir şeyleri eksiktir. Yiyeceklerin yalnızca varlığı değil, birbiriyle tamamlayıcı unsurlarının eksikliği de yoksul halkın yaşamını belirlemiştir.

Ritüellerde Tuzun Kullanımı

Antik Mezopotamya metinleri, tuzun yalnızca bir gıda katkı maddesi ya da koruyucu unsur olmadığını, aynı zamanda dini ve ritüel uygulamalarda da çok yönlü biçimlerde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle arındırma, kutsama ve kötülüğü uzaklaştırma amaçlı gerçekleştirilen ritüel pratiklerde tuzun önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Akad Dönemi'ne ait bir ritüel metni olan ve "Apal Bīt Īli" olarak bilinen metin (VAT 805), bu kullanıma dair önemli bir örnek sunmaktadır. Söz konusu metinde, tanrı Aššur adına düzenlenen törensel bir uygulama aktarılmakta; bu bağlamda, tanrının tapınağına girerken ve çıkarken yere tuz serpildiği belirtilmektedir (Potts, 1984, s. 231–232).

Benzer biçimde, Babil Dönemi ritüellerinde de tuzun arındırıcı gücüne başvurulduğu görülmektedir. Özellikle kötülüğü ve zararlı varlıkları (demonları) tapınaktan uzaklaştırmak amacıyla, Tanrı Marduk'a dualar edilmiş ve bu dualar sırasında ona çeşitli sunular sunulmuştur. Ritüel metinlerinde, bu tür arındırma törenlerinde tanrının önüne altın bir tepsi üzerinde 12 somun ekmek, tuz, bal ve kızarmış et konulduğu belirtilmiştir (Bidmead, 2014, s. 92).

Yeni Asur Dönemi'ne ait ritüel belgelerde de benzer bir anlayışın sürdüğü görülmektedir. Özellikle "SAA (State Archives of Assyria) 10 298: 8" numaralı metin, tuzun kötülüğü defedici ve ortamı arındırıcı niteliğini açıkça yansıtan şöyle talimatlar içermektedir:

> *Eylül ayının ritüellerini yapmaya başladık: 16'sında Sin'in önüne ılgın ağacından bir masa koyarsın. Yatağın başına Zaqiqu (rüya tanrısı) için bir ardıç buhurdanı koyarsın. Ellerini ve ayaklarını siderit ve sinameki ile yıkarsın. Tuz, sinameki, ardıç ve dış kapıdan (aldığın) parçaları giysisinin eteğine bağlarsın.*

Tuz, Antik Mezopotamya'da yalnızca gündelik yaşantının bir parçası olarak değil, aynı zamanda kutsal alanlarda düzenlenen adak ve kurban ritüellerinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu ritüellerin temel amacı, tanrıların hoşnutluğunu kazanmak, onları yatıştırmak, kötü ruhları ve uğursuzlukları defetmek, aynı zamanda bireysel ya da toplumsal dileklerin kabulünü sağlamaktır. Bu doğrultuda, tanrılara sunulan kurban ve adaklar yalnızca fiziki bir armağan değil, aynı zamanda kutsallıkla kurulan sembolik ilişkinin birer göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mezopotamya'da "tanrı evleri" olarak tanımlanan tapınakların en işlevsel alanlarından biri de mutfaklar olmuştur. Bu alanlarda, tanrılara sunulmak üzere özenle hazırlanan adak yiyecekleri arasında tuz, bal, hurma, süt, şarap, bira, ekmek ve çeşitli türlerde et ürünleri yer almıştır. Bu besinler, günlük olarak gerçekleştirilen ritüeller aracılığıyla tanrılara sunulmuş, böylece ilahi düzenin devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin; Yeni Asur Dönemi'ne ait ritüel metinlerden biri olan "SAA 20 001: 7" numaralı belgede, kral tarafından gerçekleştirilen bir arınma ritüelinin ayrıntılarına yer verilmiştir. Bu metne göre, tapınağın arındırılması amacıyla kral, ritüel esnasında tuz serpme eylemini gerçekleştirmiştir. Metnin tercümesinde şu ifadeler yer almaktadır:

> *Kral (Kürsüye) çıkar ve masayı kurar. Üzerine ekmek somunları, baharatlı tahıllarla dolu tabaklar, budê şekerlemesi ve her çeşit meyve koyar. Kazanları, küpleri ve kapları doldururlar ve kralın omuzlarına birer peçete koyarlar. Kral Aššur'a el suyu sunar, tuz serper ve şöyle der: "Aššur ve Mu[ll]issu, Adad (ve) Mašmaš, yaşamı kabul edin!" Masaların üzerine sağa ve sola [tuz] serper* (SAA 20 001; 7).

Yine Asur Kralı II. Asur-nasirpal'in (MÖ 883-859) tanrılara şarap sunumumu tasviri bu duruma güzel bir örnektir. SAA 20 3; 1-9 numaralı belge Kralın, dinî ritüelleri nasıl gerçekleştiği hakkında bilgiler içermektedir. Belgenin tercümesi şöyledir:

> *Kral 23. gün Tanrı'nın Evi'ne gider. O önünü aydı[nlatır.] Aššur ve Mullissu'nun önünde düzenli olarak sunu yapar. O gökyüzünün tanrılarının önünde bir sunu gerçekleştirir. Kral tabakları baharatlı tahıllarla doldurur. Tanrıların önünde bir koyun sunusu gerçekleştirir. Kral pişmiş eti Aššur and Mullissu'nun önündeki kaplara yerleştirir. Üzerlerine tuz koyar. [O] şarkıcıları [oturtur] ve (yan odaya) çekilir. Şarkıcılar kalktığı zaman, kral şarkıcıları çıkarır. O [Daga'nın] evinde tanrının evi için (rızık sağlar). Kral (doğrudan saraya) gider* (SAA 20 3; 1-9).

Kurban ve adak itüellerinin temel amacı, insanların tanrılarla iletişim kurmasını sağlamak, tanrılara bağlılık bildirmek, onları hoşnut kılmak ve ilahi düzenin sürekliliğini temin etmektir. Bu ritüeller aynı zamanda kralın ilahi otoriteyle olan bağını sembolik düzeyde yeniden kurma işlevi de taşımıştır. Bu bağlamda kurban ritüellerinde sunulan yiyeceklerin lezzetli olması büyük önem taşımıştır. Dolayısıyla tuz, bu yemeklerin hem fiziksel kalitesini artırmak hem de tanrıları cezbetmek amacıyla kullanılmıştır (Stackert, 2010, s. 235, 236).

Tuz, yalnızca yemeklerin lezzetlendirilmesinde değil, kehanet uygulamalarında da önemli bir rol oynamıştır. Özellikle karaciğer kehaneti, Mezopotamya dinî pratiğinin merkezî unsurlarından birini oluşturmuştur. Bu uygulamada, tanrılara sunulan bir kurban hayvanının karaciğeri, tanrının niyetini ve iradesini sembolik biçimde yansıttığına inanılarak dikkatle incelenirdi. Kehanet öncesinde rahip, bir masa üzerine bal, kaymak, tuz, susam şarabı dolu dört toprak kap yerleştirir; bunların yanına üç düzine ekmek ve tanrı heykelinin önüne bir mangal konumlandırırdı. Ardından koyunu kurban eder ve karaciğerin yüzeyinde tanrısal işaretleri arayarak yorumlarda bulunurdu (Bottéro, 2003, ss. 148–149; Somervill, 2009, s. 75; Akkuş Mutlu, 2014). Bu ritüelde tuz, yalnızca sembolik bir sunu değil, aynı zamanda ilahi iletişim kurma aracının parçasıydı.

Mezopotamya kurban ritüellerinde yer alan hayvan türleri arasında balıklar da yer almıştır. Ancak bu sunu biçimi zaman içinde değişiklik göstermiştir. Özellikle Cemdet Nasr Dönemi'nden (MÖ 3100–2900) itibaren, balıkların doğrudan tapınaklarda veya yakılarak kurban edilmesinden vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde balık sunuları, artık kutsal veya ıssız kabul edilen alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu değişim, muhtemelen Mezopotamya'nın sıcak iklim koşullarına bağlı olarak gelişmiştir. Balığın çabuk bozulabilen yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu tür sunuların tapınak dışına taşınması mantıklı bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, balıkların muhafazasında tuzlama yöntemi yaygın biçimde kullanılmıştır (van Buren, 1948, ss. 103–105; van Buren, 1952, ss. 76–77; Akkuş Mutlu, 2014).

Tapınak ritüellerinde farklı amaçlarla kullanılan tuz hastalıktan, kötülükten, uğursuzluktan kurtulmak için yapılan ritüellerde de kullanılmıştır. Örneğin; Mezopotamya'da bir insan omzuna bir miktar tuz dökerse uğursuzluğu engelleyeceğine inanılmıştır. Tuzun koruyucu işlevinin yanı sıra, Mezopotamya büyü metinlerinde de sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Bu belgeler, tuzun çeşitli büyüsel ritüellerde hem olumlu hem de olumsuz amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Örneğin; kötü ruhların uzaklaştırılması, hastalıkların tedavisi veya lanetlerin çözülmesi gibi pozitif amaçlara hizmet ettiği gibi, aynı zamanda düşmanlara zarar vermek ya da kısırlık ve yıkım getirmek için düzenlenen ritüellerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır (Stackert, 2011, s. 189). Örneğin Maqlû Serisi Tablet I; 27–36 numaralı büyü metninde tuz yok edici bir anlamda kullanılmıştır.

27 tûša ša kaššāpti lemutte

28 turrat amāssa ana pîša lišānša kaṣrat

29 ina muḫḫi kišpīša limḫaṣūši ilū mušīti

30 šalāš maṣṣarātu ša mūši lipšurā! ruḫêša[a] lemnūti

31 pûša lū lipû lišānša lū ṭābtu

32 ša iqbû amāt lemuttiya kīma lipî littattuk

33 ša īpušu kišpī kīma ṭābtia lišḫarmiṭ[b]

34 kiṣrūša puṭṭurū epšētūša ḫulluqā

35 kal amâtūša malâ[a] ṣēra

36 ina qibīt iqbû ilū mušīti TU[6] ÉN[a"]

27 Onun büyüsü kötü bir cadının büyüsüdür,

28 Sözü tekrar ağzına çevrildi ve dili sıkıştı.

29 Büyücülük yaptığı için, Gece Tanrıları onu çarpsın,

30 Gecenin üç Nöbetçisi onun kötü büyüsünü serbest bıraksın.

31 Ağzı donyağı, dili tuz olsun:

32 Bana karşı kötü bir söz söyleyen, don yağı gibi damlaya damlaya gitsin.

33 Bana karşı büyücülük yapan tuz gibi eriyip gitsin.

34 Bağları koptu, yaptıkları boşa çıktı;

35 Tüm sözleri bozkırı doldurur-

36 Gecenin Tanrılarının verdiği emirle (Lenzi, 2011, s.166,167; Abusch, 2015, s. 46,47).

Tuzun olumlu yönü ile kullanımına dair örnek olarak Asur Kralı Asur-banipal'ın taç giyme töreninde okunan bir ilahiyi verebiliriz. İlahide geçen "Bariku'nun tuzu nasıl iyiyse, Asur-banipal de

ülkesinin tanrıları için öyle iyi olsun!" ifadesi ile tuzun olumlu yönüne atıfta bulunulmuştur. Tanrılara yapılan duada tuzun kullanımı şöyle geçmektedir:

> *Göklerin ve yerin kralı Šamaš seni dört [bölge] üzerinde çobanlığa yükseltsin!*
>
> *Size [asayı] veren Aššur, günlerinizi ve yıllarınızı uzatsın!*
>
> *Topraklarını ayaklarının altına genişçe ser!*
>
> *Šerua [adınızı] tanrınıza yüceltsin!*
>
> *Tahıl, gümüş, yağ, Šakkan'ın [sığırları] ve Asur kralı Asur-banipal de ülkesinin tanrıları için öyle iyi olsun!* (SAA 03. 011).

Yine Asur-banipal'in ve ülkesinin kutsanması için gerçekleştirilen tākultu ritüelinde şöyle dua edilmektedir:

> *Krala uzun günler, sonsuz günler, güçlü bir silah, uzun bir saltanat, bereketli yıllar ve kralların önderliğini ver! Kim bunları tanrılara sunmuşsa, sen de ona uzun uzun, bol bol ve geniş geniş ver! O yaşasın ve iyi olsun! Hükümdarlık, krallık ve krallar üzerinde egemenlik kursun! Yaşlılığa, aşırı yaşlılığa erişsin! Yemeğe katılanlar için, yiyecekleri için mısır, gümüş, yağ, odun ve bariku tuzu ve lambaları için iyi yağ olsun! Yaşayın, zengin ve müreffeh olun!* (Heeßel, 2020, s. 66).

Öte yandan Mezopotamya'da kendisine yapılan bir büyüyü etkisiz hale getirmek için yapılan ritüellerde kullanılan malzemeler arasında tuz önemli bir yere sahiptir. Ritüel metinlerinden tuzun özelliklerine benzetilerek kara büyü yapan kişinin tanrılar tarafından cezalandırılması istenmektedir. *Maqlû Serisi Tablet V; 70-75'de* kendisine kara büyü yapıldığına inanan bir kişi yaptığı ritüel ile gece tanrılarına dua ederek kötülük yapan cadının mum gibi erimesini ve tuz gibi dağılması dile getirilmiştir (Abusch, 1987, s. 87).

> *70 uzzi ili šarri kabti u rubê ana kâšunu liššaknakkunūši*
>
> *71 ašuštu arurtu ḫūš ḫīp libbi gilittu piritti u adirti yâši taškunāni*
>
> *72 ašuštu arurtu ḫūš ḫīp libbi gilittu piritti adirtu ana kâšunu liššaknakkunūši*$^{(siz)a}$
>
> *73 aqmūkunūši ina kibrīti elleti u ṭābat amurri*
>
> *74 alqut quturkunu ikkib šamê*
>
> *75 epšētēkunu turrānikkunūši TU*^{6} *ÉN.*
>
> *70 Tanrının, kralın, soylunun ve prensin gazabı sizin üzerinize olsun.*
>
> *71 Sıkıntı, titreme, depresyon, dehşet, korku ve endişeyi bana yaşattınız:*
>
> *72 Sıkıntı, titreme, depresyon, dehşet, korku ve endişe sizin üzerinize olsun.*
>
> *73 Sizi saf sülfür ve Amurru tuzuyla yakıyorum,*
>
> *74 Göklerin iğrençliği olan dumanınızı topluyorum.*
>
> *75 Yaptıklarınız (büyü) size geri çevrildi!* (Abusch, 2015, s. 106,107).

Çivi yazılı belgelerde görüldüğü üzere kara büyüyü engellemek ve büyücüden intikam almak için törenler yapılmıştır. Kara büyüden etkilenen bir kişi için yapılan ritüellerden biri de tuz büyüsüdür. Bu ritüel sayesinde hastanın büyünün tesirinden kurtularak iyileşeceğine inanılmıştır. Maqlû Serisi VI; 111-119'da büyüden etkilenen bir kişinin büyüden kurtulmak için tuza seslenişi aktarılmaktadır (Stackert, 2010, s. 238).

> *111 Sen tuzsun, saf bir yerde yapılmış olan*

112 Büyük tanrıların yemeği için Ellil seni görevlendirdi.

113 Sen olmadan, kraliyet ziyafeti Ekur'da kurulamaz;

114 Sensiz tanrı, kral, soylu ve prens tütsü koklayamaz.

115 Bana gelince, falancanın oğlu falanca, büyülerin ele geçirdiği,

116 Büyülerin ele geçirdiği,

117 Büyümü çöz, ey tuz! Büyümü dağıt

118-119 Benden büyülü entrikaları al ki, beni yaratan tanrıyı (övmeye devam edeceğim) gibi, Seni övmeye devam edeyim (Stackert, 2010, s. 239, Potts, 1984, s. 230, 231).

Metinlerden büyüye maruz kalan kişinin bu etkiden kurtulmak için büyük çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Zira antik Mezopotamya'da büyüye maruz kalan kişinin, koruyucusu ve şefaatçisi olan kişisel tanrısı/tanrıçası tarafından terk edildiğine inanılmıştır. Kişisel tanrının aynı zamanda kişinin dileklerini ve şikâyetlerini büyük tanrılara ilettiğine inanılmıştır. Bir bakıma kişisel tanrı, kişi ile büyük tanrılar arasında aracılık yapmıştır. Kişisel tanrıya ilişkin bu algılar nedeniyle insanın başına gelen talihsizlikler ve hastalıklar eğer uzun sürerse tanrının kişiyi terk ettiği düşünülmüş veya savunmasız kaldığı için büyüye, felaketlere maruz kaldığına inanılmıştır (Stackert, 2010, s. 245). Bu tür bir duruma maruz kalan insan için gerçekleştirilen ritüellerde tuz, önemli bir yer tutmuştur.

Maqlû Serisi VI; 119–126'da, tuz sanki bir tanrıymış gibi ele alınır. Bu hususta Mari Krallığı'na ait belgeler şehrin yöneticisi Zimri-Lim tarafından kendisine bir heykel dikilmesi yoluyla tuz tanrısı Ḫatta'ya tapınıldığını bile doğrulamaktadır (Stackert, 2010, s. 235, 236). Ancak bu inanç Eski Mezopotamya'da yaygın veya kalıcı değildir.

Maqlû Serisi VI; 119–126'da tuzun tanrı vasfı şöyle aktarılmaktadır:

119 ÉN attī ṭābtu ša ina ašri elli ibbanû

120 ana mākālê ilī rabûti išīmki ^{d}Enlil

121 ina baliki ul iššakkan naptan ina Ekur

122 ina baliki ilu šarru kabtu u rubû ul iṣṣinū qutrinnu

123 anāku annanna mār annanna ša kišpī ṣubbutūʾinni

124 upšāšê leʾbūʾinni

125 pušrī kišpīya ṭābtu pušširī ruḫêʾa

126 upšāšê muḫrīnnima kīma ili bānîya lultammarki"

119 Sen arınmış bir yerde yaratılmış olan tuz;

120 Enlil seni büyük tanrıların yemeği için yarattı.

121 Sen olmadan Ekur'da yemek yapılamaz,

122 Sen olmadan tanrı, kral, soylu ve prens tütsü koklayamaz.

123 Ben falancayım, büyünün tutsak ettiği falancanın oğluyum,

124 Entrikalar beni (bir deri) hastalığı şeklinde tutuyor.

125 Ey Tuz, benim büyümü serbest bırak, ey Tuz, tükürüğümü yok et,

126 Entrikaları benden al, o zaman seni sürekli olarak yaratıcı Tanrı'mı övdüğüm gibi öveceğim (Abusch, 2015, s. 122, 123).

Maqlû serisinde, tuzun arındırılmış bir alanda tanrılar tarafından yaratıldığı belirtilerek temizlik yönü vurgulanmaktadır. Serinin devamında başta tanrı sofraları olmak üzere yemeklerin vazgeçilmez bir maddesi olduğu, büyüden kurtulmak için tütsü olarak kullanıldığından bahsedilmektedir. Daha sonra tuzun büyücülükle mücadeledeki etkinliğine değinilmektedir.

Büyü gibi bir kötü ruhtan, hayaletten kurtulmak amacıyla gerçekleştirilen ritüelde tuzun kullanımına dair şu talimatlar verilmektedir:

> *Eğer bir hayalet bir kişiyi rahatsız ediyorsa,*
>
> *Mil'u tuzunu, beyaz mil'u tuzunu, siyah mil'u tuzunu,*
>
> *Manyetik demir cevherini, erkek demir sülfatı, šû-taşı*
>
> *Akuşimanu otunu, , ılgın tohumunu, EL.KUL.LA bitkisini*
>
> *Rezene kökünü, rafine edilmiş yağ ve sedir reçinesi ile karıştır ve bu kutsal yağı adama sür.*
>
> *Böylece hayaletin etkisi def edilecektir* (Goff, 1956, s. 18).

Dönemin çeşitli yazılı kaynakları, tuzun hem bireysel hem de siyasal düzeyde bağlayıcılığı yüksek olan yeminleri geçersiz kılmak veya onların etkisini ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilen özel ritüellerde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, SAA 10:246 numaralı belge oldukça önemli bir örnek sunar. Bir başka metinde ise Asur kraliyet ailesine ait bir ritüelde, Qadištum'un özel bir ayin düzenlediği ve bu ritüel kapsamında bir yemini bozmak amacıyla tuz kullandığı anlaşılmaktadır (Westenholz, 1989, s. 254).

Tıbbi Tedavilerde Tuzun Kullanımı

Eski Mezopotamya'da çeşitli hastalıklar ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri metinlerde ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Çivi yazılı kaynaklarından tıbbi tedavilerin ana malzemelerini bitkisel, hayvansal ve madensel kaynakların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hastaların tedavisinde tuz ve güherçile en sık kullanılan mineraler olmuştur (Kramer, 2014, s. 87). Örneğin Sumerlilere ait reçeteleri incelediğimizde tuzun tedavi amacıyla kullanıldığı görülmektedir. İlaç reçetelerinin yer aldığı bir tablette 12 numaralı reçetede çeşitli bitkilerle birlikte tuzun karıştırılarak ilaç elde edildiği bilgisi verilmektedir. 12. reçetede uyulması gereken talimatlar şöyledir:

> *Kaplumbağa kabuğunu, naga bitkisi filizlerini (?), tuzu (ve) hardalı birlikte eleyerek karıştırınız, kaliteli bir bira (ve) sıcak suyla yıkayınız, yoğurulmuş karışımın tamamı ile temizleyiniz; temizledikten sonra sebze yağıyla ovunuz (ve) toz haline getirilmiş köknarla kaplayınız* (?) (Kramer, 2002, s. 133).

Yine tabletin 14 nolu reçetesinde yer alan bilgilere göre yıldız bitkisi, deniz ağacının kökleri, kurutulmuş incirler ve ib-tuzunun üstüne su dökülerek elde edilen karışım hastalığın olduğu bölgeye sürülmüş ve daha sonra kurutulan saz külleri ile kaplanmıştır. Reçetenin hazırlanışı şöyledir:

"Bir ineğin iç derisinin kurutulup toz haline getirilmiş kılları, diken bitkisinin dalları, yıldız bitkisi, deniz ağacının kökleri, kurutulmuş incirler (ve) ib tuzunun üzerine su dökünüz" (Kramer, 2002, s. 133)

Daha sonraki dönemlerde de hastalıkların tedavisi amacıyla çeşitli reçetelerin kaleme alınmış olduğu görülmüştür. Özellikle Asur Dönemi'ne ait reçete koleksiyonları, hem hastalığın ya da fiziksel rahatsızlığın tanımlandığı hem de ardından uygulanacak tedavi yöntemlerinin detaylı biçimde sıralandığı metinler içermiştir. Bu kapsamda, Asur metinlerinde diş hastalıklarına ilişkin bazı reçetelerde tuzun tedavi edici bir unsur olarak kullanılmış olduğuna dair bilgiler yer almıştır. öz konusu reçetelerden birinde şu talimatlara yer verilmiştir:

"Eğer bir adamın dişleri sarardıysa Akad tuzuyla parmaklarıyla ovsun, ağzını temizlesin, ağzını yağ, bal ve kurunnu bira ile yıkasın. Eğer bu durum tekrar ederse Halep Çamı (?) ve bal karıştırılarak ağız yıkansın" (Alkan, 2022, s. 6).

Antik Mezopotamya tıp metinleri, yalnızca genel tedavi prensiplerini değil, belirli semptomlara yönelik özelleşmiş reçeteleri de içermiştir. Bu bağlamda, dişlerini gıcırdatan bir hastanın tedavisi için yazılmış olan Akadca bir belgede, belgede amanu tuzu ve ardıcın toz haline getirilerek dişlerinin üzerine sürülmesi gerektiğinden bahsedilmiştir

BAM 30.8 numaralı belgede tuzun kullanımı şöyledir:

"Eğer aynı şey [onun başına gelirse; yani dişlerini gıcırdatıyorsa], amanu tuzu ve ardıç alacaksın; bunları birlikte toz haline getireceksin [ve] onunla dişlerinin yüzeyini temizleyeceksin" (Pangas, 1999, s. 201).

Öte yandan Asur metinlerinde ateş, felç, sakatlık gibi her hangi bir hastalık nedeniyle acı çekenlerin tedavisi için hazırlanan ilaçlarda çeşitli bitkilerle birlikte tuz karıştırılarak bir karışım elde edildiği görülmektedir. Örneğin Asur kâtibi Kis.ir-Nabû'ya ait bir tablette bu tür hastalar için uygulanacak tedavide şu talimatlar verilmektedir:

> *Eğer bir adam güneş ateşi, gaz, felç, topallık, šaššatu hastalığı gibi herhangi bir hastalıktan muzdaripse onu iyileştirmek için 10'ar şekel tia tu,ata'išu, hašû, šibburratu, kukru, tuz, şap, mür, beyaz bitki (?), ardıç, sedir, güneş bitkisi (?)' ni dövüp karıştırın, eleyin. Bu tozu birinci sınıf bira, meyve suyu, sirke ile karıştırın. Fırında ısıtın, sabah çıkarıp soğutun, bal ve yağ ekleyin. Hazırlanan bu karışımı hastaya bir, iki ve üç kez lavman yapın* (Alkan, 2022, s. 6).

Çürük ve şişliklerin tedavisi için yazılan reçetelerde de tuzun kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. AM, 82, 2 (K. 2458)'de alınan bir darbe sonucunda uygulanacak tedaviden şöyle bahsedilmektedir:

"[Bir adam] bir darbe alırsa, alacağı bir puradu-balığının gözünü [tuza(?)] koyacaksın, dördüncü gün .... ile kırmızı ve mavi yüne saracaksın, boynuna bir deri (içine) koyacaksın" (Thompson, 1930, s. 7).

Eski Mezopotamya çivi yazılı metinlerinden anlaşıldığı üzere tuz tıbbi tedavide çeşitli şekillerde hem dâhili hem de harici olarak kullanılmıştır. Tuzun Mezopotamya dinî ritüellerindeki işlevi yalnızca pratik değil, aynı zamanda derin bir sembolik anlam taşımaktadır. Kurbanlar aracılığıyla tanrılarla kurulan ilişki, yiyeceklerin hazırlanma biçiminden sunulma koşullarına kadar titizlikle düzenlenmiş; tuz ise bu ilişkinin hem maddi hem de manevi bütünlüğünü sağlayan temel bir unsur olmuştur.

Tuzun Ekonomik Açıdan Değeri

Mezopotamya'nın iklim koşullarını göz önüne aldığımızda yiyeceklerin korunması için tuzun önemini daha net kavrayabiliriz. Evde tuz mahzenlerinde, özel bir tuz kutusunda saklanan tuz, yolculuklar sırasında tuz torbaları ile taşınmıştır. Erzak listelerinde, ekonomik metinlerde sıkça karşılaştığımız tuz devlet tarafından verilen yiyecek ödeneğinde temel bir öğe olmuş ve normal insan bakımı için bir gereklilik olarak kabul edilmiştir (Levey, 1958, s. 339).

Yiyeceklerin uzun süre muhafaza edilebilmesinde, ritüellerde ve bazı hastalıkların tedavisi için yapılan ilaçlarda tuzun kullanımından daha önce bahsetmiştik. Görüldüğü üzere tuz insanın yaşamında son derece önemli alanlarda büyük bir rol oynamıştır. Tüm bunların yanı sıra insanoğlunun barınması için yapılan alanların çatılarında yapı malzemesi olarak tuz da kullanılmıştır (Steinkeller, 2015, s. 224). Örneğin; Umma tarafından Amar-Suen'in 7 yılı için tedarik edilen inşaat malzemeleri ve gıda maddelerinin kapsamlı bir listesi olan 35 numaralı metinde Ga'eš'e tedarik edilen inşaat malzemeleri sıralanmaktadır. Bunlar arasında çam kütükleri, işlenmiş çatı kirişleri, kapı sürgüleri, zift, kamıştan

yapılmış çeşitli eşyalar, alfa otu ve meyan kökü liflerinden yapılmış ipler, iki tür kap, tuz ve meyan kökü bulunmaktadır. Yine metin 36'da kırk bir çatı kirişi, çeşitli yağlar, meyan kökü, tuz, arpa, zift, saz, tutkal ve keçi kılının yanı sıra altı merdiven ve yetmiş tuğla kalıbı listelenmektedir (Steinkeller, 2015, s. 188).

Tuzun bir başka kullanım alanı kozmetik sektörüdür. Tabletlerde parfüm yapımına dair bazı tarifler bulunmaktadır. Bir metinde parfüm yapımı için bitkilerin ve zamkların kıyıldığını ve bir gece boyunca tuzlu sıcak suda bekletildiği kayıtlıdır (Brun, 2000, s. 278). Elbette tuzun çok farklı amaçlarla kullanımı ekonomik değerini artırmıştır.

Tuz, Mezopotamya şehir devletleri arasında bir lüks meta olarak değerlendirilmiş ve bazen para birimi gibi de kullanılmıştır. Öyle ki metinlerde bazen kiralanan bir işçinin ücretinin ödemesinin tuz ile yapıldığına dair bilgiler mevcuttur. Kiralanan bir işçinin hizmet süresine göre belirlenen ücreti idû, "ücret" olarak adlandırılmıştır. Genel olarak gümüş üzerinden ödeme yapılmakla birlikte ayni olarak ödenen ücretler ve karma ödemeler de bilinmektedir. Örneğin; YOS 6, 236'da işçilere yapılan ödemeler kaydedilmiştir. Belgede Eanna için belirli sayıda tuğla üretmek üzere üç adam kiralandığından bahsedilmektedir. İşçilerin ücret olarak 10 şeqel gümüş ve iki kurru arpa ve ayni olarak bira, tuz, tere ve yağ gibi bazı erzakları aldıkları metinde kaydedilmiştir (Jursa, 2005, s. 366).

Metinlerden Eski Mezopotamya'da işçilerin, kendilerine tahsis edilmiş arpa payının bir kısmı ile ekmek ve bira üretmiş oldukları, ayrıca bitkisel yağı hem yemeklik hem de aydınlatma amacıyla kullanmış oldukları anlaşılmıştır. Bu temel malzemelerin, yalnızca işçilerin değil, aynı zamanda ailelerinin geçimini sağlamak için de yeterli olduğu görülmüştür. Zaman zaman, işçiler ailelerinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ellerinde bir miktar arta kalan tahıl veya malzeme işçiler için bir tür tazmina**t** işlevi görmüştür. İşçiler artı ürünlerini tuz, pişirme araçları ve aletler gibi ihtiyaç duydukları şeyler için diğer insanlarla takas etmek üzere kullanabilmişlerdir (Podany, 2018, s. 60).

Tuz Mezopotamya toplumlarının tarım alanında da oldukça önemli bir rol oynamıştır. Çeşitli çivi yazılı belgeler ve kabartmalardan anlaşıldığına göre, düşmana üstünlük sağlamak amacıyla yapılan savaşların yalnızca askeri güçle sınırlı kalmadığı; bunun ötesinde ekolojik sistemleri ve tarımsal altyapıyı yok etmeye yönelik yöntemlerin de uygulandığı görülmüştür (Berlejung, 2012, s. 24). Örneğin Asur Kralı Asur-banipal MÖ 646'da Elam ile savaşırken tüm ülkeyi harap etmiş ve daha sonra Asurlular tarlaları verimsiz hale getirmek için tuzlamışlardır (van De Mieroop, 2015, s. 228; CAH 3/2, 59,153). Bu bağlamda, tarlaların tuzlanması, düşman topraklarının verimsizleştirilmesi yoluyla ekonomik ve toplumsal çöküşün hızlandırılması hedeflenmiştir.

Tuz Ticareti

Tuzun çok yönlü kullanım alanlarına sahip olması, ekonomik değerini önemli ölçüde artırmış ve Mezopotamya toplumlarının farklı bölgelerle olan ticari ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Mezopotamya'da tuz kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, bu temel maddenin büyük ölçüde dış bölgelerden ithal edildiği bilinmektedir. Özellikle Anadolu ve Suriye sınırlarında yer alan dağlık bölgeler, kaya tuzu bakımından zengin olup, bu bölgelerden Mezopotamya'ya düzenli olarak tuz sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Bu durum, söz konusu bölgelerin ticari ağ içerisindeki stratejik konumunu güçlendirmiş ve tuz ticaretinin bölgesel ekonomideki önemini pekiştirmiştir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na (MÖ 1975-1923) ait Kültepe'de bulunan arşivlerin büyük bir kısmı, Anadolu'ya ticaret amacıyla gelen Asurlu tüccarların faaliyetlerine dair kayıtlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda, arşivlerde yer alan belgelerin büyük çoğunluğu ticari işlemlerle ilgili kayıtlardan ibarettir. Kültepe tabletlerinde, tuz ticareti ve tuzun satış fiyatları gibi konulara değinilmekle birlikte, Anadolu'daki tuz üretim merkezleriyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Eski Asurca ile yazılmış bu metinler, tuzun ticari işlemlerde nasıl ölçüldüğüne dair önemli veriler sunmaktadır. Kültepe belgelerinde, tuzun kap, çuval gibi hacim ölçüleriyle değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle, tuzun karpatum kabı, naruqqum, nabīt ve litre (SÌLA) birimleriyle ölçülerek

satıldığı görülmektedir (Çayır, 2013, s.310). Liste formatında düzenlenmiş BIN VI, 232 numaralı belgenin son satırlarında tuzun iki karpatum kabı ile kaydedilmiş olması, bu ölçü birimlerinin kullanımına dair somut bir örnek teşkil etmektedir. Tuzun litre cinsinden ölçülmesi, onun öğütülmüş halde olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda, Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan öğütme taşları da söz konusu durumu destekleyen önemli arkeolojik bulgular arasında yer almaktadır(Öz, 2011, s. 311).

Tabletlerde tuz düşük fiyata satılan bir madde olarak geçmektedir. Kültepe tabletlerinde, tuz ticaretinde genellikle šeqel üzerinden ödeme yapıldığı kayıt altına alınmıştır. Örneğin; OIP 30, 10 numaralı masraf listesinde, tuzun fiyatı 1'den ¼ šeqel eksik gümüş olarak kaydedilmiştir (Gelb, 1935, s. 31).

Yine CCT V, 32b'de *"1 šeqel gümüşü tuz icin tarttım ([4])…..1 1 GÍN KÙ.BABBAR [5]) a-na ṭá-áb-tim [6]) áš-qúl "([4-6])….) denilmektedir.* Tuz ticaretine bir başka örnek TTC 7 numaralı tablettir. Belgede *"Tuz icin 10 šeqel gümüş ödendiği kaydedilmiştir ([1])10 GÍN KÙ.BABBAR a-na [2]) ṭá-áb-tim… "([1-2]))* (Bkz: Öz, 2011, s. 310, 311. Çayır, 2013, s. 304, 305).

Anadolu'nun tuz yatakları bakımından zengin olması, bölgede tuz fiyatlarının düşük seviyelerde seyretmesine neden olmuş olabilir. Ödemelerin küçük miktarlarda gerçekleştirilmesi, tuzun bol miktarda bulunduğunu ve dolayısıyla Anadolu'nun tuz kaynakları açısından önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Koloni Dönemi'nde, tuzun gıda maddelerinin korunmasında yaygın olarak kullanılması, onu stratejik bir malzeme haline getirmiştir. Bu durum, tuzun ekonomik ve ticari açıdan değerini artırmıştır (Albayrak, 2003, s. 66).

Söz konusu tabletlerde tuz, Akadca *ṭābtum* ve Sumerce *MUN* terimleriyle ifade edilmektedir (Çayır, 2013, s. 304). Kültepe metinleri, tuz ticaretiyle uğraşan meslek erbaplarının varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu metinlerde, tuz tüccarları veya tuz işiyle ilgilenen kişiler *ša ṭābtim* ifadesiyle tanımlanmaktadır (CAD Ṭ, s. 15). Bu durum, dönemin ekonomik yapısında tuzun önemli bir ticari meta olduğunu ve bu alanda uzmanlaşmış bireylerin bulunduğunu göstermektedir.

Örneğin; J.G. Dercksen, TC III, 214 B numaralı belgenin zarfında st: 6'da geçen geçen "KİŠ[İB H]a-du-wa-an ša GÍR" cümlesini "KİŠ[İB H]a-du-wa-an ša MUN" olarak okumuş ve "tuzcu Haduwan'ın mührü" olarak tercüme etmiştir (Dercksen, 2004, s. 173; Erol, 2007, s. 6; Öz, 2011, s. 310).

TC III, 214 B numaralı belgenin J.G. Dercksen tarafından yapılan çevirisi şöyledir:

[1]KIŠIB Pè-ru-wa AḪ.ME ša [d]I [M] [2] qá-qí-dim KIŠIB E-lá-ni[3] GAL! na- (Mühür A) gi-ri[4] KIŠIB Šu-ḫu-ur-pì-a[5] AḪ.ME ša [d]I [M][6] KIŠ [IB Ḫ] a-du-wa-an ša MUN [KIŠIB Š] í- (Mühür B)-li-a-ra[8] [Ni-ki]-li-it[9] [ú Ša-ša]-li-kà[10] [mu-tu]m ú a-šu-tum [11] [i-tap-ru] -sú Ša-ša-li-kà (Dercksen, 2004, s. 173).

Ayrıca T. Sturm, Kt. 86/k 153a: 4'te, X'in sıfatı olarak geçen *ša ṭabtim* ifadesini "tuzcu" olarak çevirmiştir. Bu çeviri, *ša ṭabtim* teriminin tuz ticaretiyle veya tuz üretimiyle ilişkili bir kişi ya da meslek grubunu tanımladığını göstermektedir (Sturm 2001, s. 475, n.1). Ancak Kültepe tabletlerinde bu kişilerin görevleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Tabletlerden tuzcuların dışında *rabi ṭābātim "tuzcular amiri*" unvanını taşıyan görevliler olduğu anlaşılmaktadır. 1997 yılında gerçekleştirilen kazılarda gün yüzüne çıkarılan Ennānum'un oğlu Aššur-malik'e ait arşivde bulunan Kt. 97/k 149 numaralı metinde, "tuzcular âmiri" unvanına ilk kez rastlanmaktadır. Belge, Aššur-malik'in yerel halktan Luhurahšu ve eşi Waliwali'den ½ mina gümüş karşılığında Aliahšušar adlı yerli bir cariyeyi satın almasına dair düzenlenmiş bir sözleşmeyi içermektedir. Söz konusu belge, ikisi yerel olmak üzere toplamda altı şahit huzurunda hazırlanmıştır. Belge bu görevlinin rabi sikkitim'in hizmetinde çalıştığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır (Çayır, 2013, s. 306-308).

Metnin tercümesi şöyledir:

[1-29] rabi sikkitim'in hizmetinde çalışan tuzcular amiri Kammaliya'nın oğlu Dumana'nın mührü; [3-4)] rabi sikkitim'in hizmetinde çalışan haberciler amiri Turhala'nın oğlu Wašhuwani'nin mührü; [5)] İlī-alum'un oğlu Su'en-bāni'nin mührü; [6)]Anaza'nın oğlu Ennum-Aššur'un mührü;[7-9)] Kiltula'nın oğlu Luhurahšu'nun mührü; karısı Waliwali'nin mührü.[10-14] Aššur-malik, Luhurahšu ve karısı Waliwali'ye cariye Aliahšušar'ın fiyatı (olarak) 1/2 mina gümüş ödedi. [15)] (O artık) Aššur-malik'in cariyesidir. [16-22)] Eğer herhangi bir kimse adamın, karısının ve kadın kölenin borcu icin ya da tuzinnum (icin) hak iddia ederse, 2 mina gümüşü ödeyecekler ve Luhurahšu ve karısı Waliwali borcu temizleyecekler. [23-28)] Eğer cariye ona (Aššur- malik'e) saygısızca davranırsa, o (Aššur-malik) cariye Aliahšušar'ı istediği birisine satacak. Hiç kimse Aššur-malik'e hak iddiasında bulunmayacak (Çayır, 2013, s. 306-308).

Tuz ticaretini denetleyen *rabi ṭābātim* (tuzcular âmiri) unvanına sahip yüksek rütbeli bir yöneticinin varlığı, tuzun dönemin ekonomik yapısındaki stratejik önemini ve kontrollü bir şekilde alınıp satılan bir meta olarak değerini ortaya koymaktadır. Bu unvan, tuz ticaretinin yalnızca bir mal alım-satımı olmadığını, aynı zamanda bu ticaretin devlet denetimi ve düzenlemeleri altında yürütüldüğünü de göstermektedir.

Yeni Babil Dönemi'nde ise ticari faaliyetler, yalnızca profesyonel tüccarlar ve onların temsilcileriyle sınırlı kalmamış, bireysel girişimcilerin de ticaret yapmasına olanak tanınmıştır. Döneme ait yazılı belgeler, kentli tüccarların tuz, ithal şarap, bira, şekerleme ve çanak çömlek gibi çeşitli malların ticaretini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu tüccarlar, perakende ticareti kentsel alanlarda sürdürmekle kalmayıp, mallarını doğrudan varlıklı bireylerin konutlarına da ulaştırarak ticari ağlarını genişletmişlerdir. Ancak, düzenli işleyen kentsel pazarların varlığına dair kesin arkeolojik ve epigrafik kanıtlar henüz ortaya konamamıştır (CAH 3/2, 273).

Sonuç

Sıcak ve nemli iklim koşullarının hüküm sürdüğü Mezopotamya coğrafyasında, besin maddelerinin bozulmadan uzun süre muhafaza edilmesi büyük bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Bu bağlamda, doğal bir koruyucu işlevi gören tuz, Eski Mezopotamya toplumları için yaşamsal bir öneme sahip olmuştur. Ancak tuzun işlevi yalnızca gıda koruma ve tatlandırma ile sınırlı kalmamış, çok yönlü kullanımıyla ekonomik, dini ve kültürel alanlarda da belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Mezopotamya toplumlarının inanç sisteminde önemli bir yer tutan tuz, çeşitli dini ritüellerin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Tapınaklarda gerçekleştirilen günlük adak ve kurban ayinlerinde tanrılara sunulan bu madde, aynı zamanda ritüel saflığını sağlamak amacıyla da kullanılmıştır. Özellikle kötü ruhların uzaklaştırılması ya da kutsal mekânların arındırılması gibi uygulamalarda tuzun arındırıcı niteliğine başvurulmuştur. Bunlara ek olarak, yemin bozma ya da büyüden korunma gibi bireysel ritüellerde de tuzun etkin bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Omuza dökülen tuzun uğursuzluğu bertaraf edeceğine yönelik inanç, tuzun Mezopotamya'da yaygın halk inançları içerisindeki yerini göstermektedir.

Tuzun sağlık alanındaki kullanımı da dikkat çekicidir. Mezopotamya tıbbında tuz, pek çok tedavi edici karışımın ana bileşenlerinden biri olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, tuzun aynı zamanda cezalandırıcı bir işlev de üstlendiği görülmektedir. Düşman tarlalarının tuzlanarak verimsiz hâle getirilmesi veya suçluların bu yolla cezalandırılması, tuzun hem iyileştirici hem de yok edici gücünün toplumsal bilinçteki karşılığını yansıtmaktadır.

Mezopotamya toplumlarının tuza atfettiği bu yüksek değer, dilsel ve kültürel yansımalarında da gözlemlenebilmektedir. Özellikle atasözleri incelendiğinde, tuzun her kesimden birey için erişilebilir bir madde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, sosyal sınıflar arasındaki ekonomik farklılıkları ortaya koymaktadır.

Mezopotamya'nın sınırlı doğal kaynaklarına rağmen, bu toplumlar tuzu dış ticaret yoluyla temin etmeyi başarmış ve onu hem ekonomik sistemin hem de gündelik yaşam pratiklerinin vazgeçilmez bir unsuru hâline getirmiştir. Ticaretten ritüellere, halk inanışlarından tıbbi uygulamalara kadar geniş bir yelpazede kullanılan tuz, Mezopotamya kültürünün çok katmanlı yapısında önemli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, Eski Mezopotamya'da tuzun yalnızca maddi değil, aynı zamanda sembolik bir değer taşıdığı ve bu çok yönlü işlevselliğinin onu kadim dünyanın vazgeçilmez yapı taşlarından biri hâline getirdiği söylenebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1.Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında araştırma tasarımı, veri analizi, yazım, düzenleme veya denetleme gibi aşamalarda yazarın katkı oranı % 100'dür.

2. Çıkar çatışması: Araştırma veya makalenin hazırlanması sürecinde "Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir. Çalışmanın araştırılması süresince her hangi bir izne ihtiyaç olmamıştır. Araştırmada her hangi bir canlıya ait veri kullanılmamıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma bir araştırma makalesidir. Araştırma süresince çivi yazılı kaynaklar ve konu ile ilgili yabancı literatür incelenmiştir.

5. Bilgilendirme: Bu çalışma poreje, sempozyum ya da tezden üretilmemiştir.

References

Abusch, T. (1987). *Babylonian witchcraft literature: Case Studies.* Scholars Press.

Abusch, T. (2015). *The witchchcraft series maqlû.* SBL Press.

Akkuş Mutlu, S. (2014). Eski Mezopotamya'da tanrılara sunulan kurbanlar. *Tarih Okulu Dergisi, 7*(17), 1-17.

Albayrak, İ. (2003). Kültepe metinlerinde geçen besin maddeleri. *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*. Kayseri, 59-66.

Alkan, Ö. (2022). Eski Çağ Ön Asyası'nda bira ve şarabın tıp alanında kullanımı. *Tarih- Kültür ve Medeniyetten İzler*. Doç. Dr. İsa Kalaycı, Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Kalmış ve Dr. Caner Aydeyer (Ed.). (s. 1-19). Kitap Dünyası Yayınları.

Berlejung A. (2012). The Assyrians in the west: Assyrianization, colonialism, ındifference, or development policy?. *Congress Volume Helsinki 2010*. Martti Nissinen (Ed.). (s. 21-60). Leiden.

Bidmead J. (2014). *The Akitu festival: religious continuity and royal ligimation in Mesopotamia*. Gorgias Press.

Bober, P. P. (2014). *Antikçağ ve ortaçağda sanat, kültür ve mutfak.* Ülkün Tansel (Çev.). Kitap Yayınevi.

Bottéro, J. (1985). The cuisine of ancient Mesopotamia. *The Biblical Archaeologist*, *48* (1), 36-47.

Bottéro, J. (2003). Mezopotamya: yazı, akıl ve tanrılar. Emin Özcan, Ayşen Er (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi

Bottéro, J. (2005). *Eski Yakındoğu Sümer'den kutsal kitap'a.* Adnan Kâhiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan (Çev.). Dost Yayınları.

Brun, J. P. (2000). The production of perfumes in antiquity: the cases of delos and paestum. *American Journal of Archaeology*, *104* (2), 277-308.

CAD Oppenheim, A.L., Reiner, E., , & Biggs, R. D. (Eds.). (1965). *The Assyrian dictionary of the oriental ınstitute of the university of Chicago* 1/B. The Oriental Insttitute.

CAD Civil, M., Ignace, G., Landsberger, B., Oppenheim, A. L., & Reiner, E. (Eds.). (1968).*The Assyrian dictionary of the oriental ınstitute of the university of Chicago 1/A(II). The Oriental Insttitute.*

CAD Biggs, R. D., Brinkman, J. A., Civil, M., Farber, W., Gelb, İ., Oppenheim, A. L., Reiner, E., Roth, M. , & Stolper, M. W. (Eds.).(2006). *The Assyrian dictionary of the oriental ınstitute of the university of Chicago, 19/Ṭ.* The Oriental Insttitute.

CAH John Boardman, I. E. S. Edwards, E. Sollberger and N. G. L. Hammond (Eds.). (2008).*The Cambridge Ancient History 3/2 The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.* Cambridge University Press.

Çayır, M. (2013). Kültepe tabletlerinde geçen yeni bir unvan, rabi ṭābātim "Tuzcular Amiri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *53*(1), 3030- 3314.

Charvát, P. (2018). Sumerians and their soups. *CHATREŠŠAR, 1,* 12-18.

Crawford, H. E. W. (1973). Mesopotamia's ınvisible exports in the third millennium B.C. *World Archaeology, 5* (2), 232-241.

Dalley, S. (2002). *Mari and Karana Two Old Babylonian Cities*. Gorgias Press.

Dercksen, J. G.,(2004). Some elements of old Anatolian society in Kaniš, Assyria and Beyond Studies Presented to Mogens Trolle Larsen, *Leiden,* 137-177.

Erol, H. (2007). *Eski Asurca metinlerde meslek adları ve unvanlarla geçen şahıs isimleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Sumeroloji) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Gelb, I.J., (1935). *Inscriptions from Alishar and Vicinity*. The University of Chicago Oriental Institute Publications XXVII. J.H. Breasted-T. G. Allen (Eds.). Chicago.

Goff, B.L. (1956). "The Rôle of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, *19* (1/2), 1-39.

Heeßel, N.P. (2020) *Cult, temple, sacred spaces. cult practices and cult spaces in Hittite Anatolia and neighbouring cultures*. Görke, S., Steitler, C. W., Rieken, E. , & Schwemer, D. (Eds.). *StBoT (Studien zu den Bogazköy-Texten), 66,* 57-70.

Jursa, M. (2005). Labor in Babylonia in the first millennium BC. *Labor in the Ancient World, Labor In The Ancient World*. Steinkeller, P. & Hudson, M. (Eds.). (s. 345-396). ISLET-Verlag.

Kılıç, A.M. & Uyanık, E. (2001*). Tuz Gölü'nde Oluşan Kirlenmenin Göl Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması* [Sözlü sunum]. 4.Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu 1, İzmir, Türkiye, 135-145.

Kramer, S. N. (2014). *Tarih Sümer'de başlar.* Kabalcı Yayınevi.

Kramer, S. N. (2002). *Sümerler*. Ö. Buze (Çev.). Kabalcı Yayınevi.

Kökmen-Seyirci, H. ve Çağ, Ç. (2018). Antikçağda gıdaların korunması. *CEDRUS VI,* 701-711.

Lenzi, A. (2011). *Reading Akkadian prayers and hymns an ıntroduction*. Society of Biblical Literature.

Levey, M. (1958). Gypsum, salt and soda in ancient Mesopotamian chemical technology. *Isis*, *49* (3), 336-342.

Mcintosh, J. R. (2005). *Ancient Mesopotamia: new perspectives (understanding ancient civilizations).* ABC-CLIO.

Nowicki, S. (2014). Menu of the gods. Mesopotamian supernatural powers and their nourishment, with reference to selected literary sources. *Archiv Orientální, 82* (2), 211-224.

Oppenheim, A. L. (1977). *Ancient Mesopotamia portrait of a dead civilization*. The University of Chicago Press.

Öz, E. (2011). Çivi yazılı belgelere göre eski Anadolu mutfağında bir besin maddesi: TUZ. *History Studies*, 3(3), 309-317.

Öz Kiriş, E. (2023). Eski Mezopotamya'da domuz, domuz yetiştiriciliği ve domuz ritüel metinlerinde kullanımıyla ilgili çeşitli kayıtlar. *Oannes, 5* (1), 185-209.

Pangas, J. C. (1999). Dental pathology in ancient Mesopotamia. *Bulletin of the History of Medicine*, *73* (2), 197-207.

Podandy, A. H. (2018). Ancient Mesopotamia life in the cradle of civilization. The Great Courses.

Potts, D. (1984). On salt and salt gathering in ancient Mesopotamia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient, 27* (3), 225-271.

SAA 3: Livingstone, A. (1989). *Court Poetry and Literary Miscellanea*. The Pennsylvania State University Press.

SAA 7: Fales, F. M. & Postgate, J.N. (1992). Imperial administrative records, part 1: palace and temple administration, state archives of Assyria. VII. The Pennsylvania State University Press.

SAA 10: Parpola, S. (1993). Letters from Assyrian and Babylonian scholars, state archives of Assyria, X. The Pennsylvania State University Press.

SAA 20: Parpola, S. (2017). *Assyrian royal rituals and cultic texts*. The Pennsylvania State University Press.

Sinclair, T. R. & Sinclair, C. J. (2010). *Bread, beer and the seeds of change : agriculture's impact on world history*. CABI.

Somervill, B. A. (2009). *Great empires of the past: Empires of ancient Mesopotamia.* Chelsea House Publishers.

Stackert, J. (2010). The variety of ritual applications for salt and the maqlû salt incantation. Stackert, J., Porter, N. P. & Wright, D.P. (Eds.). (s. 235-252). CDL Press.

Stackert, J (2011). An ıncantation-prayer to the cultic agent salt. *Reading Akkadian Prayers and Hymns: An Introduction Society.* Lenzi, A. (Ed.). Society of Biblical Literature.

Steinkeller, P. (2015).The employment of labor on national building projects in the Ur III period. *Labor In The Ancient World*. Steinkeller, P. & Hudson, M. (eds.). (s.137-236). ISLET-Verlag. ISBN 978-3-9814842-3-6.

Sturm, T. (2001). Puzur-Annā - ein Schmied des Kārum Kaniš. W. H. van Soldt (ed.), *K.R. Veenhof Anniversary* PIHANS 89, Leiden, 475-501.

Thompson, R. C. (1930). Assyrian prescriptions for treating bruises or swellings, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, *47*(1), 1-25.

Tosun, M. & Yalvaç, K. (2002). *Sumer, Babil, Asur kanunları ve Ammi-saduqa fermanı.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

van Buren, E. D. (1948). Fish-offerings in ancient Mesopotamia. *Iraq, 10* (2), 101-121.

van Buren, E. D. (1952). Places of sacrifice*. Iraq, 14 (2*), 76-92.

van *De* Mieroop, M. (2015). *A history of the ancient near east CA. 3000–323 BC*. Wiley-Blackwell.

Westenholz, J. G. (1989). Qědēšā, Qadištu, and sacred prostitution in Mesopotamia. *The Harvard Theological Review, 82 (3), 245-265.*

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Examination of the Single Parenting Experiences of Household-Responsible Single Fathers

Celal İnce*, Alpaslan Çobanoğlu**

Abstract: Family structures consisting of single fathers and their children, which are increasingly common in today's late-modern society, represent a family type that has been relatively less studied in the social sciences compared to single mothers. In this context, this study aims to understand the experiences of single fathers in Bitlis province, Türkiye, who have taken on the responsibility of heading their households for various reasons (such as the death of a spouse, divorce, or abandonment). The study involved in-depth interviews with 12 single fathers using a semi-structured interview technique, and the data collected were analyzed using a phenomenological approach. The analysis highlighted themes such as the reasons for becoming a single father and emotional reflections, challenges faced and coping methods, responsibilities as heads of the household, and the environmental support received. Additionally, changes in social relationships and feelings of exclusion, the strengthening of father-child bonds, and thoughts on remarriage emerged as other significant themes. According to the findings, single fathers demonstrate great resilience by overcoming the challenges they face to meet their children's needs and establish strong bonds with them, despite social norms and a lack of support. The findings also indicate that single fathers require more support in areas such as psychological services, economic aid, educational resources, and flexible working hours.

Keywords: Single fathers, Lone fathers, Single parenting, Household responsibility, Gender roles

Hanehalkı Sorumlusu Bekâr Babaların Tek Ebeveynlik Deneyimlerinin İncelenmesi

Öz: Günümüz geç modern toplumunda görülme oranı giderek artan bekâr baba ve çocuklardan oluşan aile yapıları, sosyal bilimlerde yalnız annelere kıyasla görece daha az incelenmiş bir aile tipini temsil etmektedir. Bu bağlamda yapılan bu çalışma, Türkiye'nin Bitlis ilinde yaşayan, çeşitli sebeplerle (eşin ölümü, boşanma veya terk edilme) bekâr baba olarak hanehalkı sorumluluğunu üstlenen babaların deneyimlerini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle 12 bekâr baba ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler fenomenolojik bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Görüşme analizinde; bekâr baba olma sürecine dair nedenler ve duygusal yansımalar, karşılaşılan zorluklar ve mücadele yöntemleri, hanehalkı sorumlusu olarak üstlenilen görevler ve çevre desteği gibi temalar öne çıkmıştır. Ayrıca, sosyal ilişkilerdeki değişimler ve dışlanmışlık hisleri, baba-çocuk ilişkilerinin güçlenmesi ve yeniden evlenme konusundaki düşünceler de dikkat çeken diğer temalar arasında yer almıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgulara göre, bekâr babalar, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve onlarla derin bağlar kurmak adına sosyal normlara rağmen

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
ORCID: 0000-0001-6081-4100 celalince548@gmail.com
** Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları Programı,
ORCID: 0000-0003-1536-4854 acobanoglu@beu.edu.tr
Cite as/ Atıf: İnce, C. & Çobanoğlu, A. (2025). The examination of the single parenting experiences of household-responsible single fathers. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 844-880.
http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1611488
Received/Geliş: 01 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 15 Jul/Temmuz 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

zorluklarla başa çıkmakta ve destek eksikliğine rağmen güçlü bir dayanıklılık sergilemektedir. Araştırmanın bulguları, bekâr babaların psikolojik destek, ekonomik yardımlar, eğitim desteği ve esnek çalışma saatleri gibi alanlarda daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğunu da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bekâr babalar, Yalnız babalar, Tek ebeveynlik, Hanehalkı sorumluluğu, Cinsiyet rolleri

Introduction

Family structures and gender roles that have survived for centuries are undergoing significant transformation due to urbanization, industrialization, and modernization. Traditional family models are evolving, with single-parent households becoming increasingly prevalent worldwide. The emergence of single-parent and unstable family structures poses numerous social and economic challenges (Chavda & Nisarga, 2023). While single-parent families have historically been predominantly mother-headed, modern societies are witnessing a rapid increase in father-headed single-parent households (Garasky & Meyer, 1996). International statistics illustrate this subject statisticly. According to data compiled from various sources by Coşan (2018), the rate of single-parent families was identified as 32% in the United States, 33% in the United Kingdom, and 29% in France. Similarly, data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK, URL 1) indicate that "in 2023, 10.6% of all households in Türkiye consisted of single parents and their children—8.2% led by mothers and 2.4% by fathers".

Building on this global shift in family dynamics, it is important to highlight divorce as a major contributor to single-parent family formation. In other modern societies characterized by high rates of non-marital births and divorce, the rate of single-parent families is also on the rise. While factors such as parental death and out-of-wedlock births contribute to the increase in single-parent households, divorce stands out as a particularly significant determinant (Chiu et al., 2018). In other words, whereas death was historically the primary cause for the formation of single-parent families, in contemporary contexts, divorce has become the dominant factor (Chavda & Nisarga, 2023). It has been determined that over half of single-parent families worldwide result from divorce or separation (Atila Demir & Genç Çelebi, 2017, p. 114). While marriage rates decline, divorce rates are increasing in many countries around the world (Coşan, 2018, p. 267). Data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK, URL 1) show that the number of divorces in Türkiye increased from 91,994 in 2001 to 171,881 in 2023. The rapid spread of divorce, both globally and within Türkiye, has given rise to a host of social issues, among which child care emerges as a central concern. In fact, one of the primary reasons for the postponement of divorce is the presence of children. A major post-divorce concern involves determining which parent will assume custody responsibilities. However, a review of the relevant literature reveals that this issue is largely discussed in relation to mothers, while the experiences of single fathers are often overlooked in the process. Furthermore, the majority of post-divorce support mechanisms tend to be oriented toward mothers.

Divorce, one of the most common causes of single-parent families, raises the issue of child custody. Judicial authorities make custody decisions by considering the best interests of the child and often deem the mother as the more suitable parent in terms of care and emotional support (Atila Demir & Genç Çelebi, 2017, p. 114; Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, p. 101). In addition to legal considerations, gender roles play a determining part in this process. Traditionally, the widespread assumption that mothers play a more active role in childcare influences custody decisions, leading to the vast majority of single-parent families after divorce consisting of mothers and children. Although there is a dominant societal perception that parental duties primarily fall upon mothers, divorced fathers are increasingly assuming responsibility for their children's care. However, a review of the existing literature reveals that scholarly attention to this subject remains limited, with relatively few studies examining the experiences and challenges faced by single fathers. Therefore, exploring the unique social and emotional challenges encountered by divorced fathers is crucial to addressing this research gap.

In particular, balancing traditional or partially traditional gender roles, having caregiving skills, dealing with social exclusion and stigma, lacking support mechanisms, and encountering societal and institutional attitudes are among the primary difficulties. Social expectations and personal experiences

also play a significant role in this process. The distinct nature of fathers' single-parenting experiences of fathers necessitates further investigation. Within this scope, this study seeks to answer the question, "How do single fathers who take on the responsibility of their children experience the single-parenting process?" By focusing on the single-parenting experiences of fathers who diverge from traditional caregiving norms, this study aims to contribute to the relevant sociological literature and the development of policies directed towards single fathers.

Single-Parent Families

The family, as a social institution encompassing biological, psychological, sociological, and economic dimensions, plays a vital role in the socialization process of individuals and contributes to shaping them through its functions (Eyce, 2014). A review of the sociology of family literature reveals numerous different yet overlapping definitions of the universally recognized institution of the family. According to one comprehensive definition, *"The family consists of close human relationships connected by ties of blood, lineage, marriage/legal union, or adoption, forming a network of social interaction that spans generations and functions as a social institution"* (Öztop et al., 2018, p. 10). Moreover, the literature highlights the absence of a universal family type, noting that family structures vary according to historical conditions and social structures (Cansel, 1969). Family types are often categorized based on certain features, like how many people are in the family (traditional extended family vs. nuclear family), who holds authority (matriarchal, patriarchal, or egalitarian families), how lineage is traced (patrilineal, matrilineal, or bilateral), and where they live (patrilocal, matrilocal, neolocal, bilocal, or avunculocal). However, societal change and transformation have also introduced new family types and alternative living arrangements. Examples include neo-extended families, cohabitation, single living, and single-parent families (Tire, 2020). Among these evolving structures, single-parent families have drawn particular scholarly attention due to their unique challenges

Traditional extended families and nuclear families, where children live with both parents, significantly contribute to the development of both parents and children. Sharing responsibilities between two parents alleviates the workload and positively influences children's cognitive, emotional, and social development. Early childhood, a critical period for developing a sense of security, benefits greatly from the presence of both parents. Additionally, the differing experiences children gain from both parents during socialization within the family can help them view life events from diverse perspectives (Amato, 2005; Carlson & Corcoran, 2001).

With modernization, the traditional extended family structure has transitioned to nuclear families consisting of parents and children. Nuclear families are now fragmenting further into single-parent families. A single-parent family is defined as a family composed of unmarried children living with only one parent due to various reasons (Atila Demir & Genç Çelebi, 2017, p. 113). Even if supported externally by the other parent, single-parent families place the primary responsibility on one parent. The specific circumstances leading to single-parent families result in diverse characteristics. Öztop et al. (2018, p. 21) classify single-parent families as follows:

- Families formed due to divorce
- Families where a parent has died
- Families where parents live separately
- Families with children born out of wedlock

While factors like death and forced separation primarily contribute to the formation of single-parent families, modern societies also see significant roles played by divorce and having children out of wedlock. Experiencing single parenthood leaves profound impacts on both parents and children (Coşan, 2018). In single-parent families, the parent assumes full responsibility for the upbringing and care of the children, bearing most familial duties. Such families face economic, emotional, and social challenges that distinct from other family structures. *"Single-parent families frequently encounter challenges such*

as financial constraints, lack of participation in social life, difficulty fulfilling parental responsibilities, increased childcare duties, challenges in managing household tasks, and time management issues" (Öztop et al., 2018, pp. 20–29). The rapid rise of single-parent families in many countries correlates with social problems such as poverty, unemployment, exclusion, stigmatization, and crime (McKeown, 2001).

Another challenge faced by single-parent families is the difficulty for the responsible parent in adapting to their role as a single parent (Öztop et al., 2018, p. 20). Sole responsibility for household duties bear the burden that two parents would otherwise share. This leaves the parent with limited time for personal needs and reduced opportunities to spend with their children (Chavda & Nisarga, 2023). Particularly in the early stages, single parents may experience intense anxiety and loneliness when left alone to care for their children (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, p. 99).

The structure of single-parent families not only negatively affects the parent but also has profound emotional and developmental effects on children. The absence of one parent can adversely impact children's mental and physical health, daily lives, and futures. Children of single parents tend to be more emotionally vulnerable, exhibit behavioral problems, face socialization difficulties, experience developmental disruptions in physical, social, and cognitive areas, show lower educational achievements, and have reduced self-esteem (Chavda & Nisarga, 2023, p. 19). These children may feel unhappier, long for the absent parent, and experience a sense of emotional absence or incompleteness with the single parent (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011).

Children from single-parent families often demonstrate lower cognitive skills and are at a higher risk of engaging in criminal activities (Coşan, 2018). Academic performance may also be lower among children raised in single-parent households. A study by Lange and colleagues (2013) analyzing combined data from the 2000 and 2003 Program for International Student Assessment (PISA) reports—covering information from 209,300 students in 11,887 schools across 25 countries—revealed that students from single-parent families show lower educational achievements compared to peers living with both biological parents.

Single Fathers' Experiences of Single Parenthood

The majority of single-parent families worldwide consist of mothers and their children. Factors such as men's higher likelihood of remarrying after divorce, leaving the care of their children to their mothers, close female relatives, or state institutions, and the parenting roles themselves largely contribute to this outcome (Chavda & Nisarga, 2023). However, there is also an observed increase in single-parent families consisting of single fathers and their children. This indicates that the structure of single-parent families is diversifying beyond the traditional mother-child configuration. According to Turkish Statistical Institute (TÜİK) data (URL 1), the proportion of single-parent families composed of fathers and children in Türkiye was 1.5% in 2014, rising to 2.4% in 2022. Following the determination of the methodological framework, the study sample was defined based on the research objectives.

Single fathers who assume caregiving responsibilities encounter unique challenges, often different from those faced by mothers. Studies in this area typically focus on two central questions that explore family structure and child outcomes. These questions, as noted by Brown (2000, p. 204), are: "How do single-father families differ from two-parent and single-mother families in terms of social dynamics, socioeconomic conditions, and social support needs, and what awaits the children raised in such families?" To ensure that the sample reflected diverse backgrounds and experiences, a specific sampling strategy was applied.

Contrary to common perceptions, single fathers living with their children in European countries experience higher poverty rates and greater social exclusion compared to single mothers living with their children (Calegari, 2024). For example, McKeown's (2001) study reveals that single fathers in Ireland are significantly marginalized in society, forming an invisible and silent group. Society often

views single fathers as dangerous, useless, and irresponsible individuals. Some studies indicate that single fathers face a much higher risk of mortality (Chiu et al., 2018). Single fathers also experience discrimination by judicial systems, society, and social service units (Shorey & Pereira, 2022). After the data collection phase, appropriate analysis methods were applied to extract meaningful insights from participants' narratives.

A study conducted in Japan shows that single fathers responsible for their children experience more psychological problems than fathers in two-parent households (Dhungel, 2023). Shorey and Pereira's (2022) research highlights that single fathers face excessive role burdens as they must simultaneously address their children's emotional, social, and physical developmental needs. While dealing with economic difficulties, single fathers often struggle to establish strong relationships with their children. Balancing both maternal and paternal roles introduces conflicts in parenting (Coşan, 2018).

After divorce or separation, single fathers often experience anger, resentment, and frustration. These emotions are often accompanied by economic concerns and fears about how to raise their children (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, p. 99). Additionally, single fathers face challenges such as career disruptions, limited social participation, and physical exhaustion (Öztop et al., 2018, p. 31). During the early stages of single parenthood, fathers may show an increased tendency toward alcohol consumption, potentially resulting in job loss (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, p. 102). Brown (2000) points to a growing income disparity between single and married fathers. Single fathers often experience financial setbacks due to the social upheaval following separation (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, p. 102).

The majority of single-parent families consist of single mothers, leading to the development of support mechanisms primarily focused on mothers. Compared to mothers, single fathers receive less institutional support (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, p. 102). Moreover, a review of the relevant literature reveals that while emotional and psychological support is provided to mothers after divorce, the needs of single fathers in these areas are often overlooked. In this context, Chiu and colleagues (2018) emphasize that single fathers constitute a high-risk group requiring close monitoring and management of lifestyle factors. The loss of a mother not only adds an additional burden to the male parent but also leaves deeper psychological scars on children than the loss of a father, often leading to higher levels of depression in children.

The experiences of single fathers have become a more prominent topic in social sciences, particularly in recent years. These fathers must fulfill their parenting roles while contending with traditional family structure norms imposed by society. Recent studies have highlighted the unique challenges faced by single fathers and their coping strategies. For example, Shorey and Pereira (2022) analyzed 34 qualitative studies in their research titled *"Parenting Experiences of Single Fathers: A Meta-Synthesis."* They identified themes such as increased workload, uncertainty, legal and social obstacles, prioritization of children's education, and the importance of support systems. The study underscores the need for more programs and reforms to strengthen single fathers' relationships with their children and provide support in justice systems.

Iztayeva (2022), in her study titled *"Single Fathers and Work–Family Conflict in White- and Blue-Collar Jobs,"* explored how single fathers in the U.S. balance work and family responsibilities. The research found that white-collar fathers benefit more from job flexibility, while blue-collar fathers develop creative solutions to manage conflicts. Capacio and colleagues (2024) examined the struggles and coping strategies of single fathers in the Philippines in their study, *"Understanding the Silent Struggles: The Lived Experiences of Single Fathers."* Findings emphasize the importance of societal recognition and support for single fathers.

Coles (2015) reviewed research on single fathers since the 1970s in his paper, *"Single-Father Families: A Review of the Literature."* The study highlighted changes in methodologies and theoretical approaches over time and stressed the importance of supporting single fathers. Carone, Baiocco, and Lingiardi (2017) investigated the motivations and experiences of men who chose single parenthood

through surrogacy in their work, *"Single Fathers by Choice Using Surrogacy: Why Men Decide to Have a Child as a Single Parent."* The study noted motivations such as the desire for a genetic link and legal security, along with the importance of support systems in parenting satisfaction. Lastly, Eggebeen, Snyder, and Manning (1996) analyzed U.S. Census data from 1960-1990 in their study, *"Children in Single-Father Families in Demographic Perspective,"* highlighting the increase in single-father families and the diversity of living arrangements.

Each of these studies provides unique perspectives on single fathers' parenting experiences and challenges, emphasizing the need for societal support. Single fathers face specific difficulties while navigating traditional family norms and require support mechanisms on both individual and societal levels. This study aims to contribute to the existing literature by deeply analyzing the social, economic, and psychological factors shaping single fathers' experiences and examining the impact of local dynamics. Through this lens, the research seeks to offer actionable recommendations to better support single fathers and increase societal awareness.

Methodology

In this study, a qualitative research method grounded in the interpretive paradigm was employed, which guided both data collection and analysis. The interpretive paradigm presents an understanding of "how people construct and sustain their own social world" (Neuman, 2016, p. 131). Selecting a suitable theoretical and philosophical framework is essential once the research topic has been identified (Glesne, 2013). Given that the research aimed to understand a phenomenon without the intent to generalize the findings from the sample, a phenomenological approach was adopted. Among the data collection techniques commonly used in qualitative research are interviews, observations, and written material analysis. Interviews, in particular, are the most frequently employed data collection tool in qualitative studies (Yıldırım & Şimşek, 2018). In this study, semi-structured interviews were chosen as the data collection method.

The study population comprises men residing in Bitlis province who have assumed household responsibilities and child custody following either divorce, spousal death, or spousal abandonment. The sample consists of 12 fathers meeting these criteria: six divorced, five widowed, and one abandoned by his spouse. To capture the varying experiences and challenges associated with different pathways to single fatherhood (divorce, widowhood, or abandonment), we ensured sample diversity by including these three distinct groups. In accordance with qualitative research principles, a semi-structured interview form was developed and administered to these participants, in line with the principles of qualitative research. The number of participants was determined based on the principle of data saturation, a common criterion in qualitative research. To capture a wide range of experiences, the study employed maximum variation sampling, a subtype of purposeful sampling widely used in qualitative research. To ensure diversity in the experiences of divorced individuals, the maximum variation sampling method, a subtype of purposeful sampling, was utilized. This approach aims to gain deep insights into the phenomenon and to explore it comprehensively (Merriam, 1995). This distribution was intended to reflect the diversity of experiences among single fathers with different backgrounds.

The collected data were analyzed using content analysis, a commonly applied method in qualitative research. One of the methods used for data analysis in qualitative research is content analysis. Interview transcripts were examined through content analysis to identify key themes and interpret participants' lived experiences. This technique facilitates the presentation of meaningful data clusters by identifying common expressions and systematically categorizing patterns (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Findings

The findings of the study are presented in sequential stages. To begin with, the study presents the demographic information of the participants, including their age, occupation, education level, number of children, income distribution, and single-parent status, as shown in Table 1.

Table 1. Demographic İnformation of Participants

Participant	Age	Education	Occupation	Income (TL)	Children	Single-Parent Status	Interview Date
K1	53	Bachelor's	Teacher	52,000	2	Divorced	13.05.2024
K2	46	Associate	Farmer	25,000	2	Widowed	17.05.2024
K3	46	Middle Sch.	Driver	9,900	4	Divorced	18.05.2024
K4	40	High Sch.	Welder	11,800	2	Divorced	20.05.2024
K5	42	High Sch.	Technician	18,000	4	Divorced	22.05.2024
K6	40	PhD	Academic	72,000	4	Divorced	23.05.2024
K7	50	Primary Sch.	Farmer	26,000	3	Widowed	25.05.2024
K8	49	Primary Sch.	Baker	18,000	6	Widowed	26.05.2024
K9	50	High Sch.	Tradesman	65,000	2	Divorced	27.05.2024
K10	39	High Sch.	Butcher	18,000	2	Widowed	28.05.2024
K11	50	Primary Sch.	Glazier	11.900	4	Abandoned by Spouse	29.05.2024
K12	38	High Sch.	Cleaner	50,000	2	Widowed	30.05.2024

According to Table 1, participants' ages range from 38 to 53, with an average age of 45.5 years. In terms of educational background, the sample exhibits considerable diversity, ranging from primary school graduates to individuals holding doctoral degrees, with high school completion being the most common education level. The participants are employed in a wide array of occupations, including teaching, farming, driving, welding, technical services, academia, baking, small-scale trade, butchery, glazing, and cleaning. Regarding occupations, participants belong to various professional groups, including teachers, farmers, drivers, welders, technicians, academics, bakers, tradesmen, butchers, glaziers, and cleaners. Monthly income levels among participants vary significantly, ranging from 9,900 TL to 72,000 TL, with an average income of 31,466 TL. As for family composition, the majority of participants have between 2 and 4 children, although one participant reported having 6 children and another reported 3 children currently residing in the household. Interview durations ranged from 24 to 42 minutes, depending on each participant's pace and comfort in self-expression, with an average length of 30.8 minutes. These demographic indicators offer valuable insight into the participants' socioeconomic conditions, occupational diversity, and household structures as single fathers.

Themes and Analysis

This section presents the findings of the study, which explores the lived experiences of single-parent families, with a particular focus on single fathers and their children—a demographic that has grown in visibility due to shifting family dynamics and rising divorce rates. To systematically interpret the data, a thematic analysis approach was adopted. The data collected through semi-structured interviews were carefully analyzed and grouped into ten major themes, which are presented in Table 2.

Table 2. Themes from Interviews

No	Themes	Sub-Themes
1	The Process and Reasons for Being a Single Father	Reasons for Being a Single Father
		The Emotional and Psychological Effects of Being a Single Father
2	Challenges and Coping Strategies of Single Fatherhood	Financial Challenges for Single Fatherhood
		The Impact of Single Fatherhood on Work Life
		Strategies for Coping with Single Fatherhood

3	Household Responsibilities and Community Support for Single Fatherhood	Management of Household Responsibilities of Single Fatherhood
		Communal Support for Single Fathers
4	Social Relationships and Feelings of Exclusion of Single Fathers	Changes in Social Relationships of Single Fatherhood
		The Impacts of Social Judgments on Single Fathers' Feelings of Exclusion
5	Father-Child Relationships in Single Fatherhood	Strengthening Father-Child Relationships of Single Fathers
		The Ways Single Fatherhood Affects Children
6	Single Fathers' Thoughts of Remarriage	Single Fathers' Concerns about Remarriage
		Single Fathers's Conditions Required for Remarriage

As a result of the thematic analysis, six overarching themes were identified: (1) the circumstances and pathways leading to single fatherhood, (2) challenges encountered and coping mechanisms developed, (3) household responsibilities and sources of community support, (4) social relationships and feelings of exclusion, (5) dynamics of father–child relationships, and (6) perspectives on remarriage. These themes reflect the complex realities of single fatherhood, including how participants negotiate their evolving parental roles, manage domestic life, and navigate shifting social networks.

Main Theme 1: The Process and Reasons for Being a Single Father

This theme examines the underlying reasons for becoming a single father and explores the psychological and situational effects of these transitions. The initial phase of single fatherhood, as expressed by most participants, is marked by sudden life changes and emotional turmoil. Participants in the study became single fathers due to divorce, the death of a spouse, or abandonment—each event involving distinct emotional and practical adjustments.

Theme 1.1: Reasons for Being a Single Father

This sub-theme focuses on the primary reasons that led to participants' transition into single fatherhood. Divorce, spousal death, and abandonment emerged as the main contributing factors. While these events differ in nature, they share common outcomes—such as emotional distress, financial pressure, and the need for rapid role adaptation. As highlighted in the theoretical framework of this study, divorce is one of the most prevalent causes of single-parent households. A significant number of participants assumed sole parenting responsibilities after separation. For instance, K1, who became a single father following a divorce, reflected:

> *K1: I divorced my wife in 2016. At the time, we were living in Izmir, and after the divorce, I moved to Bitlis. It was difficult because I was far from my family and social environment, but I tried to establish my own routine because I didn't want to leave my children.*

This account underscores the emotional and logistical difficulties faced by fathers who assume full custody following divorce, particularly in the absence of familial or social support systems. Similarly, K9 shared the emotional impact divorce had on his children:

> *K9: The divorce process was very difficult; we were affected both financially and emotionally. My children were greatly affected. My daughter cried at night, while my son handled it better because he was older. But still, it was a tough period.*

The interview notes of K9 summarize the deep effects of divorce on the family, especially on the children. The family experienced both financial and emotional challenges following the divorce. Furthermore, the children's responses differed according to their age and emotional resilience. The emotional impact on the younger daughter was more profound, whereas the older son responded to the situation with greater maturity. This suggests that parents need to provide different kinds of support based on each child's needs. Another important reason for single fatherhood is the death of one spouse.

Similar to divorce, after the death of one spouse, the surviving parent may not remarry and may take on the sole responsibility of raising the children. K2, reflecting on the process after his wife's death, stated:

> *K2: My wife died of cancer. During her three years of treatment, we traveled between Van and Ankara. I had to take on the roles of both mother and father for my kids after she died. This process deeply affected me both financially and emotionally.*

This testimony reveals the heavy burden borne by a father during his wife's illness and after her death. The father faced significant financial and emotional challenges while raising his children, taking on both parental roles after her passing. Similarly, K10 described the financial and emotional consequences of losing his spouse:

> *K10: I lost my wife in 2018. My children were young when she died, so it affected them deeply. I tried to care for them, but due to financial struggles, I couldn't be the father I wanted to be.*

K10's statement highlights the emotional challenges of losing a mother, particularly for young children, and the sadness the father felt about not being able to provide the desired support due to financial difficulties. Economic hardships made it difficult for the father to engage with his children as he wished, affecting his ability to fulfill his responsibilities. Another significant factor in the formation of a single-parent family is abandonment by one spouse. In cases of abandonment, some parents, instead of remarrying, remain single and continue to live with their children. K1 shared:

> *K11: My wife left me 12 years ago, abandoning the children. We had married in Istanbul and lived there for ten years. One day, she left the children and me. After that, we divorced, and since then, I have been raising my children alone.*

This case summarizes the difficult situation arising from the sudden departure of the mother and the father's subsequent assumption of sole parental responsibility. This scenario highlights the profound effects of an unexpected separation on both the children and the father and reflects the struggles of single fatherhood. While the pathways into single fatherhood differ, all participants described various challenges and strategies they developed in response—issues that are explored in the next theme.

Theme 1.2: The Emotional and Psychological Effects of Being a Single Father

This theme focuses on the emotional and psychological impacts of becoming a single father. The emotional consequences of becoming a single father include feelings of loneliness and the adjustment to a new life. The responsibility of caring for children and managing the household often deepens the sense of loneliness. For some participants, the lack of a support system intensified these emotions. The emotional and psychological effects of single fatherhood vary from person to person, but one significant emotional aspect is the feeling of loneliness. In interviews, several participants reported experiencing profound loneliness. K5 shared the following about this issue:

> *K5: After the divorce, I fell into a void, and loneliness was difficult to endure. Even though my children were with me, carrying the entire burden alone was psychologically exhausting. The feeling of loneliness became a heavy load.*

The interview notes of K5 illustrate the psychological strain caused by loneliness and taking on all responsibilities alone after a divorce. Despite being surrounded by his children, K5 struggled with the emotional toll of carrying the weight of everything by himself. This situation reflects the psychological effects of loneliness and the absence of shared responsibility in single fatherhood. Similarly, K9 expressed the following about the loneliness he experienced:

> *K9: After the divorce, loneliness was the hardest emotion. Living alone and having to respond to my children's needs by myself was not easy. Despite my gradual adjustment, I still face moments of struggle.*

The interview notes of K9 underline the difficulties of living alone after a divorce and the responsibility of meeting his children's needs alone. While he has gradually adjusted to the situation, loneliness still presents challenges, indicating that coping with it in single fatherhood requires a long adjustment period.

Main Theme 2: Challenges and Coping Strategies of Single Fatherhood

This theme examines those difficulties and the strategies participants developed to cope with them. Single fathers face a range of challenges that significantly affect their daily routines, emotional well-being, and relationships with their children. The sub-themes presented below—financial challenges, work-life balance, and coping strategies-offer a comprehensive understanding of the pressures faced by single fathers and their adaptive responses.

Theme 2.1: Financial Challenges for Single Fatherhood

Financial hardship was the most commonly reported difficulty among participants. Many fathers noted that after divorce, spousal death, or abandonment, they became solely responsible for their household's economic needs. They struggled to meet basic expenses for their children and themselves, often without adequate support. For example, K2 described the financial strain he experienced following his wife's death:

K2: After my wife passed away, I couldn't work for a while, and I faced a lot of financial difficulty. I couldn't meet my children's needs, but once I recovered, I returned to work. I'm still in a tight financial situation.

This account illustrates how grief and financial instability intersect, making it difficult for single fathers to resume employment and maintain economic stability. Similarly, K10 spoke about how insufficient income limited his ability to parent effectively:

K10: I don't earn enough from my job. This makes it difficult to meet my children's needs. As a result, I don't spend much time with them; I'm always at work. This negatively affects my relationship with them, but I have no other choice.

K10' statement highlights the difficulties single fathers face when trying to balance work with raising children. Financial constraints prevent them from spending time with their children, which negatively impacts family dynamics. His words imply a core dilemma: economic necessity often forces single fathers to prioritize work at the expense of quality time with their children. K11 also emphasized the worsening financial situation following spousal abandonment:

K11: Financial difficulties increased, especially after my wife left. To cover my children's expenses, I often had to take on extra jobs. I also tried to survive with social assistance.

The interview notes of K11 underscore the deepening financial difficulties after the wife left, highlighting the need for extra jobs to meet the children's needs and the use of social assistance as a survival strategy.

Theme 2.2: The Impact of Single Fatherhood on Work Life

Another recurring issue was the disruption of work life. Many participants noted that they had to adjust their working hours or even change jobs to care for their children. This theme explores the effects of single fatherhood on participants' work lives. Several interviewees had to adjust their work schedules to take care of their children. For example, K1 described the adjustments he made after his divorce:

K1: After the divorce, I changed my working hours to take care of my children. I go to work later in the morning and leave earlier in the evening, but this affects my work performance. I struggle to keep up.

The interview notes of K1 reveal the challenges a single father faces when adjusting work hours to care for his children. These adjustments, however, negatively affect his job performance and result in difficulties with time management. K5 shared:

K5: Because of my work, I don't spend enough time with my children, but I request flexible working hours to be able to spend more time with them. My job helps with this, but I can't always get that flexibility.

The interview notes of K5 demonstrate the conflict between work and parental responsibilities. While he requests flexible hours to be with his children, his job doesn't always accommodate this, creating tension between work obligations and parenting.

Theme 2.3: Strategies for Coping with Single Fatherhood

This theme covers the strategies used by single fathers to manage difficulties. Despite facing numerous challenges, participants also reported a variety of strategies to cope with financial strain, emotional stress, and caregiving demands. Interviewees discussed coping strategies they developed to manage economic and work-life challenges. For example, K2 and K8 shared their methods for overcoming challenges:

K2: I tried to be patient with my children. When things went wrong, I reminded myself that I had to endure for their sake. Even during financial difficulties, I always supported my children and never gave up.

K8: I took my mother in. Without her, it was very hard to balance work and home. Her support helped me get through some problems more easily.

K2's interview notes highlight his commitment to staying patient and supporting his children despite financial hardship. K8's notes emphasize the importance of family support, particularly from his mother, in helping to balance the responsibilities of work and parenting. K10 expressed that even when facing financial difficulties, he tried to spend as much time as possible with his children, talking to them and ensuring they knew he was there for them. While these challenges are substantial, participants also reported other personal parenting experiences, as discussed in the following theme.

Theme 3: Household Responsibilities and Community Support for Single Fatherhood

This main theme focuses on how fathers manage household tasks in the process of single parenting and how the support they receive from their environment affects these processes. The interviews revealed that single fatherhood entails a significant increase in domestic responsibilities, including childcare, housework, and daily household management. Participants with reliable support networks generally reported smoother daily functioning, whereas those with limited or no external support expressed greater difficulty.

Theme 3.1: Management of Household Responsibilities of Single Fatherhood

This theme examines how participants manage housework, childcare, and other household tasks. Most participants reported that in the absence of their spouses, the responsibility for housework and childcare fell to them. It was observed that single fathers were forced to take on the full responsibility of household chores and childcare alone. In the participants' statements, tasks such as cooking, cleaning,

and personal care for the children had become part of their daily routine. The following statements sum up the experiences of K3, K7, and K11 in managing household responsibilities:

K3: I handle all household tasks at home. The care of my children, cleaning, cooking, everything is on me. It was difficult at first, but I had to get used to it.

K7: I take care of all my children's needs at home. As soon as I wake up, I prepare breakfast and send them to school. When I return from work, I again handle the cooking and other needs.

K11: I have to establish my own routine; my children's needs and housework are always my responsibility. Sometimes I struggle, but I manage somehow.

Examining the interview notes of K3, K7, and K11, it is evident that they highlight similar challenges in taking on household responsibilities. These statements show that single fathers take on the majority of household tasks during the single parenting process and that this has become a habit for them. K3 mentions the initial difficulties but notes that he had to adjust, while K7 emphasizes that he is responsible for his children's needs every morning and after work. K11, on the other hand, mentions that he tries to combine these responsibilities with his own routine. Overall, these statements reflect that single fathers internalize housework and childcare as a duty, which they personally shoulder.

Theme 3.2: Communal Support for Single Fathers

This theme examines how environmental support systems - both emotional and practical - impact single fathers' lived experiences. The interviews revealed divergent experiences regarding social support among participants. While some fathers reported receiving substantial assistance from family members or close relatives, others described facing these challenges without any external support. Analysis suggests that those with robust family networks or accessible support systems managed domestic responsibilities more effectively. Particularly for fathers with extensive family structures or reliable personal networks, such support proved invaluable in alleviating parenting burdens.

K1: My mom and dad provided support when I moved in with my family. My mom cooks and takes care of the children. This way, some of my workload is eased.

K4: While living in Istanbul, my sister would occasionally come and help with cleaning and cooking. After moving to Bitlis, I no longer had this support, and I had do everything myself.

K9: My father's second wife supports us a lot at home. While I'm at work, she takes care of the children and cooks. Without her support, it would be hard for me to manage this process.

The interview notes of K1, K4, and K9 emphasize the importance of environmental support in easing the daily burdens of single fathers during the single parenting process. K1 mentions that the support from his parents alleviates his workload, while K4 points out the difficulties he faced after moving and losing this support. K9 shares that he is able to balance work and childcare with the help of his father's second wife. The notes highlight how family support contributes to individuals' quality of life and how the lack of support increases daily burdens.

Theme 4: Social Relationships and Feelings of Exclusion of Single Fathers

This central theme captures both the evolving nature of social connections and the pervasive sense of marginalization experienced by single fathers. The interview data revealed that single fatherhood frequently adversely affects social relationships, with many participants reporting experiences of social exclusion and alienation. A majority of participants described significant changes in their social relationships, primarily attributed to societal stigma and its consequent distancing effects.

Theme 4.1: Changes in Social Relationships of Single Fatherhood

Participants reported varied experiences regarding shifts in their social relationships after transitioning to single fatherhood. While some described growing distance from existing social networks (including relatives and friends), others consciously modified their social behaviors in response to perceived societal expectations. Interview data revealed two distinct patterns: (1) passive distancing where participants experienced withdrawal from their social circles, and (2) active distancing where fathers deliberately limited social interactions due to anticipated stigma. The following statements from K5, K8, and K11 exemplify these relational transformations during their single parenting journeys:

K5: My relationships with some relatives changed after my divorce, forcing me to distance myself. Taking care of my children is my priority, so I can't attend many social gatherings.

K8: I see my friends much less now. I dedicate more time to my children, which has resulted in my friends taking a lesser role in my life.

K11: After my wife left, I received reactions from some parts of society. I had to distance myself from neighbors because they kept commenting.

The interview data from participants K5, K8, and K11 demonstrate significant alterations in social relationships following their transition to single fatherhood. Three distinct patterns emerge: (1) K5 reported consciously limiting contact with certain relatives and avoiding social gatherings to prioritize childcare responsibilities; (2) K8 described reduced interactions with friends as he reallocated time toward parenting; and (3) K11 experienced social withdrawal from neighbors due to perceived negative judgments. These accounts collectively reveal how single fathers navigate social disengagement as they assume primary caregiving roles, with this withdrawal representing both a practical response to parenting demands and a reaction to social stigma.

Theme 4.2: The Impacts of Social Judgments on Single Fathers' Feelings of Exclusion

This theme examines the psychosocial impacts of societal perceptions on single fathers' lived experiences. Several participants reported experiencing social exclusion, describing feelings of inadequate societal acceptance as single fathers. Multiple respondents articulated experiences of marginalization and isolation stemming from prevailing social prejudices against non-traditional family structures. The interview data suggests that conventional societal perspectives frequently fail to provide meaningful support, instead often manifesting as critical judgments toward single fatherhood.

K7: As a single father, I have experienced some feelings of exclusion. Some people looked at me with pity, or they, while trying to help, actually acted in a distancing manner.

K9: I feel excluded in certain environments. At crowded events like weddings, I find it particularly difficult because everyone discusses their families and asks personal questions.

The interview data from participants K7, K9, and K10 reveals consistent experiences of social exclusion and discomfort stemming from societal perceptions of single fatherhood. Three distinct manifestations emerged: (1) K7 reported encountering pitying looks and conditional social distancing masked as offers of assistance; (2) K9 described feeling conspicuously excluded in crowded social settings, resulting in significant discomfort; and (3) K10's account, as presented in the following statement, further corroborates these experiences of marginalization. These narratives collectively illustrate the subtle yet pervasive forms of social alienation faced by single fathers in various interpersonal contexts:

K10: After losing my wife, I had to withdraw from some social spaces. I feel uncomfortable at large events because, as a single father, I sense the judgmental stares from others.

K10’s account substantiates the pattern of social withdrawal among single fathers, revealing how societal perceptions actively constrain their participation in public spaces and social gatherings. The

interview data collectively demonstrate that prevailing social judgments create substantial barriers for single fathers, resulting in both voluntary disengagement and involuntary exclusion from various social spheres. These findings underscore the psychosocial impact of societal stigma on single fathers' lived experiences and social participation.

Main Theme 5: Father-Child Relationships in Single Fatherhood

The transition to single fatherhood precipitates significant transformations in paternal-child relationships. This central theme examines three interrelated dimensions: (1) the evolving nature of father-child interactions, (2) the psychological impact on children, and (3) the development of new bonding mechanisms. While participants universally reported strengthened emotional connections with their children, they simultaneously acknowledged the persistent void created by maternal absence, creating a complex duality in their parenting experience.

Theme 5.1: Strengthening Father-Child Relationships of Single Fathers

This theme focuses on how single fathers, in their role as sole caregivers, develop closer social relationships with their children. Some participants expressed in interviews that after becoming single fathers, they formed a stronger bond with their children. The necessity of spending more time with their children positively impacted the bond between father and child for some participants, strengthening their communication.

K2: After my wife passed away, I started paying more attention to my children. During this process, our bond became stronger, and my children became more attached to me. I try my best to meet their needs.

K5: My children tell me everything now; there are no secrets between us. Previously, I was not as close to them, but now I am fully aware of their lives, which has significantly strengthened our bond.

K10: "After becoming a single father, my relationship with my children improved even more. I try to spend time with them every evening; listening to them and understanding them feels good to me.

The interview notes from K2, K5, and K10 reveal how single parenting deepened and strengthened the emotional bonds between these fathers and their children. K2 explained that after his wife's death, he devoted more attention to his children, and their attachment to him grew as he worked to meet their needs. K5 noted that his children now confide in him completely, sharing everything openly. Similarly, K10 described how becoming a single father led him to spend more quality time with his children, actively listening to them.

Theme 5.2: The Ways Single Fatherhood Affects Children

The emotional impact on children due to their mothers' absence was a recurring theme in participants' statements. Many children faced difficulties during this transition, prompting some fathers to provide additional emotional support. As discussed in the theoretical framework, the effects of single fatherhood on children's wellbeing remain a critical concern. While some children struggled emotionally with their mothers' absence, others gradually adapted by forming stronger bonds with their fathers. Participants K3, K7, and K8 articulated this dynamic in the following ways:

K3: My children miss their mother every day. Especially my little girl asks for her mother at night. I try to support them during this process, but it saddens me to see them miss her.

K7: My son tells me that he misses his mother, especially at school, as he is the only child without a mother among his peers. I try to support him as much as I can, but he feels the absence.

K8: My children had a hard time during this process. Especially my older daughter struggled to accept the situation, but over time, she adjusted. I try to be by her side, and we talk a lot.

The interview notes of K3, K7, and K8 summarize how single fathers tried to help their children cope with the emotional difficulties resulting from the absence of their mothers. K3 states that his children miss their mother deeply, especially his little daughter, who asks for her at night, which also saddens him. K7 mentions that his son struggles, especially in school, due to the absence of his mother and feels isolated. K8 highlights how his older daughter initially had trouble accepting the loss of her mother but gradually became accustomed to it.

Main Theme 6: Single Fathers' Thoughts of Remarriage

Remarriage is a complex issue for most participants. This main theme focuses on the participants' thoughts on remarriage and their reservations about it. Most participants, in the interviews, indicated that they approached marriage cautiously due to their children's reactions or the insecurity they felt.

Theme 6.1: Single Fathers' Concerns about Remarriage

The vast majority of participants expressed in interviews that they considered their children's reactions and their own internal reservations when contemplating remarriage. Some participants, especially those who feared harming their children, were reluctant to consider marriage. The uncertainty about how their children would react and how a future spouse would treat them led some participants to question these decisions. K1, K2, and K11 expressed their views on this topic as follows:

K1: The thought of remarriage doesn't cross my mind. I don't want to do anything that might upset my children. If there is any chance that it might harm them, I cannot take that risk.

K2: It doesn't feel right for me to bring someone else into my life when my children's mother is gone. My children are not ready for that, and I don't want to think about marriage again.

K11: I can't feel comfortable in a new marriage. I don't want to disturb the routine I've established with my children or cause confusion in their minds.

The interview notes of K1, K2, and K11 emphasize similar thoughts and show that some participants are displaying avoidance behaviors. The reasons for avoiding remarriage are primarily based on the desire to protect the children's emotional well-being and the fear of any potential harm. The participants are concerned about the possible negative effects a new marriage could have on their children and are reluctant to disturb the current stability.

Theme 6.2: Single Fathers's Conditions Required for Remarriage

Some participants mentioned in interviews that they might consider remarriage but only under certain conditions. Participants identified a spouse who would get along well with their children and love them as one of the most important criteria for considering remarriage. Some participants emphasized that they could only think about remarriage if specific conditions were met. K5, K7, and K9 expressed their thoughts on remarriage as follows:

K5: If I find someone who can treat my children like a mother and truly love them, I could consider remarriage. But finding someone like that is not easy.

K7: If I find someone who will not harm my children and love them, I could contemplate remarriage. Otherwise, I won't even consider it.

K9: It's hard to find someone who will truly accept both my children and me. If such a person comes into my life, maybe remarriage could be on the table one day.

The interview notes of K5, K7, and K9 indicate that the primary consideration in remarriage is their children's well-being. Participants mentioned that they might consider remarriage if they find someone who will show love and care for their children, treating them like a mother. The thought of remarriage seems to be contingent upon finding someone who would accept and care for both them and their children. They recognize that finding such a person is challenging, which explains their cautious approach.

Discussion, Conclusion, and Recommendations

Today's growing number of single-father families reflects a family structure with specific support needs that society has not fully understood. Single fathers take on both parenting roles and the responsibilities of managing a household, fulfilling all the daily requirements of life. In this process, as they strive to handle both domestic and external tasks on their own, their social lives undergo significant changes (Künteci, 2024). This research has revealed the multifaceted challenges that single fathers face during this process, the transformations in their social relationships, the bonds they form with their children, and how they develop resilience in their new life order. In Türkiye, the increasing trend of divorce has shown that men face various challenges in adapting to the post-divorce period. In a study conducted by Aktaş (2018), it was noted that when custody of the children is granted to the mother, fathers feel distant from the warmth of family life and experience longing for their children. On the other hand, when the father receives custody, all parental responsibilities fall on him. Demirel's (2020) study revealed that men undergoing divorce primarily prioritize their concerns for their children. It was explained that when children remain with their mother, fathers struggle to maintain a regular relationship with them, while when children stay with their father, concerns about being a single-parent family arise.

The research reveals that single fathers face economic and social challenges that require them to maintain a work-life balance. Similar findings are emphasized in a study conducted by Arıkan and Kaplan (2022). This study indicates that men receive little social support after divorce, experience feelings of loneliness, and undergo a distressing process.

Moreover, some participants stated that they felt marginalized because they did not fit into traditional family structures and lacked adequate support from their social circles. However, despite this lack of support, fathers try to overcome barriers by relying on the emotional strength of their bond with their children. Additionally, the findings show that single fathers develop a deep and meaningful closeness with their children. Fathers make efforts to be closer to their children, meeting their emotional needs, which also strengthens the fathers' psychological resilience. The research also revealed that some participants were hesitant about remarriage. These fathers are sensitive to the emotional health of their children and are cautious about how starting a new relationship might affect them. In conclusion, society often overlooks or misunderstands the role of single fathers in the family structure. Frequently, they must balance fulfilling their parenting duties with meeting societal expectations. Despite these challenges, these fathers have developed strong resilience and deep bonds with their children.

This research emphasizes that single fathers need more support and understanding and that increasing social services, psychological counseling, and economic assistance tailored to this family structure would improve the quality of life for both fathers and children. As stated by Güngör (2023), the longitudinal increase in single-parent families in Türkiye highlights the necessity and importance of services provided to these family members. Various solutions should be developed to alleviate the difficulties faced by single fathers and provide support to these family structures. Single fathers face similar economic and emotional burdens as single mothers; however, they experience different societal expectations and perceptions. As a less visible family structure, single fathers often encounter difficulties accessing support systems and face challenges outside societal parenting norms. In this

context, certain gender roles in traditional societies make the experiences of single fathers who bear household responsibilities more challenging (Demirel, 2020).

Firstly, the development of social support programs can help single fathers fulfill their household responsibilities more easily. Support can be provided for fathers in terms of daycare centers or nurseries, and they could be granted hourly leave during the day, similar to maternity or breastfeeding leave, to meet their children's needs. A public service announcement could be created to inform single fathers about the institutions and organizations that offer services for their children. Additionally, raising public awareness could facilitate the development of social policies on this issue. Local governments and NGOs could offer professional or volunteer support services in areas such as childcare, meal preparation, and housekeeping, making daily life easier for these families. The increased accessibility of psychological counseling and guidance services is crucial to alleviate the emotional burdens faced by single fathers. Individual counseling or group therapy services for both fathers and children could help establish a healthy foundation for parent-child relationships. These services would help fathers cope with feelings of loneliness and support their children's emotional development more effectively.

Strengthening financial support for single fathers is also an important step. As the sole income source, these fathers should be provided with social assistance and financial support. Incentives for childcare costs or low-interest loans could ease their economic burden and help meet their children's needs. Increasing educational support programs would also benefit these families. Free or low-cost services for school readiness, homework support, and special education needs would support educational equality. Furthermore, parent education programs could be organized to help fathers actively engage in their children's education. Social awareness campaigns and support initiatives can also strengthen assistance for single father families. Through media and local events, these family structures can be promoted as accepted and valued in society. A more supportive societal attitude towards these families will help single fathers feel more supported. Lastly, to help single fathers balance work and life, employers could offer flexible working hours or remote work options. This would give fathers more flexibility in spending time with their children and fulfilling their daily responsibilities.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author %51, Second author %49

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest among authors.

3. Ethics Report: The permission required to collect the data was obtained from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Bitlis Eren University with the decision dated 06.08.2024 and numbered 143480.

4. Research Model: The data for this research article were obtained from 12 participants using purposive sampling and semi-structured interview techniques. This method was chosen to gather in-depth information. Subsequently, the data were analyzed using thematic analysis, and interpretations were generated.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Yüzyıllardır devam eden aile yapıları ve cinsiyet rolleri kentleşme, sanayileşme ve modernleşme ile birlikte değişime uğramakta, tipik aile yapıları dönüşmekte ve tek ebeveynli ailelerin varlığı küresel boyutta giderek yaygınlaşmaktadır. Ortaya çıkan tek ebeveynli ve istikrarsız aile yapısı birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Chavda & Nisarga, 2023). Tek ebeveynli aileler çoğunlukla anne ve çocuklardan oluşurken modern toplumlarda yeniden evlenmemiş baba ve çocuklarından oluşan tek ebeveynli ailelerin oranı da hızla artmaktadır (Garasky & Meyer, 1996). Coşan'ın (2018) çeşitli kaynaklardan derlediği bazı verilere göre tek ebeveynli aile oranı ABD'de %32, İngiltere'de %33, Fransa'da %29 olarak tespit edildi. TÜİK verilerine (URL 1) göre Türkiye'de de "2023 yılında toplam hanehalklarının %10,6'sını tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hanehalkları oluşturdu. Toplam hanehalklarının %2,4'ünü baba ve çocuklardan oluşan, %8,2'sini ise anne ve çocuklardan oluşan hanehalklarının oluşturduğu görüldü."

Evlilik dışı doğum ve boşanma oranlarının yüksek olduğu diğer modern toplumlarda da tek ebeveynli aile oranı yükselmektedir. Tek ebeveynli ailelerin artmasında ölüm, evlilik dışı doğum gibi faktörler rol oynasa da önemli bir neden olarak boşanma olgusu gelmektedir (Chiu vd., 2018). Başka bir ifade ile tek ebeveynli ailelerin ortaya çıkmasında daha önce baskın olarak ölüm rol oynarken artık boşanma olgusu belirleyici olmaktadır (Chavda & Nisarga, 2023). Dünyadaki tek ebeveynli ailelerin yarısından fazlasının boşanma ve ayrılık sonucu ortaya olduğu tespit edilmektedir (Atila Demir & Genç Çelebi, 2017, s. 114). Dünyanın birçok ülkesinde evlenme oranı azalırken boşanma oranında bir artış yaşanmaktadır (Çoşan, 2018, s. 267). TÜİK verilerine (URL 1) göre Türkiye'de 2001 yılında boşanma sayısı 91 994 olarak gerçekleşirken 2023 yılında bu sayı artarak 171 881'e yükselmiştir. Dünyada ve Türkiye'de boşanmanın hızla yaygınlaşması birçok sosyal sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Şüphesiz bu temel sorunlardan biri, çocukların bakımıdır. Hatta birçok boşanmanın ertelenmesinin temelinde çocuklar gelmektedir. Bu bağlamda boşanmadan sonra karşılaşılan temel sorunlardan biri çocukların kimde kalacağı ya da çocukların bakımlarının kimin üstleneceğidir. Ancak ilgili literatür incelendiğinde bu olgu daha çok anneler üzerinden tartışıldığı ve bekâr babaların deneyimlerinin bu süreçte göz ardı edildiği görülmektedir. Boşanma sonrası geliştirilen destek mekanizmaların çoğu da annelere yönelik olmaktadır.

Tek ebeveynli ailelerin oluşumunda en yaygın nedenlerden biri olan boşanma, çocuğun velayetinin kime verileceği konusunu gündeme getirmektedir. Adli birimler, çocuğun üstün yararını gözeterek velayet kararlarını verirken, çoğunlukla bakım ve duygusal destek açısından anneyi daha uygun bir ebeveyn olarak değerlendirmektedir (Atila Demir & Genç Çelebi, 2017, s. 114; Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011, s. 101). Bununla birlikte cinsiyet rolleri de bu süreçte belirleyici olmaktadır. Geleneksel olarak annelerin çocuk bakımında daha etkin rol oynadığına dair yaygın kabul, velayet kararlarında etkili olmakta ve boşanma sonrasında tek ebeveynli ailelerin büyük çoğunluğunu anne ve çocuklardan oluşmasına yol açmaktadır. Ancak boşanma ve ayrılıktan sonra çocukları kendisinde kalıp sorumluluğu üstlenen babaların sayısı da giderek artmakta ve toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Toplumda her ne kadar ebeveynlik görevlerinin daha çok anneye ait olduğu yönünde bir kabul olsa boşanma sonrası bekâr babalar da artık çocuklarının bakım sorumluluğunu üstlenebilmektedir. Bu konu hakkında yapılan araştırmalar incelendiğinde ise araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir

Boşandıktan sonra çocuklar babada kaldığında ve baba, çocukların bakımını üstlendiğinde anneden farklı olarak birçok zorlukla karşılaşmaktadır. Özellikle geleneksel ya da kısmi geleneksel toplumda cinsiyet rolünün dengesini sağlama, çocuk bakımı hakkında beceri sahibi olma, yatkınlık, dışlanma, damgalanma, destek mekanizmalarından yoksun kalma, toplumsal ve kurumsal yaklaşımlar bu zorlukların başında gelmektedir. Toplumsal beklentiler ve kişisel deneyimler de bu süreçte önemli

rol oynamaktadır. Bekâr babaların tek ebeveynlik deneyimlerine yönelik bu özgün durum, böyle bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda çalışma, "çocukların sorumluluğunu üstlenen bekâr babalar tek ebeveynlik sürecini nasıl deneyimlemektedir" sorusuna cevap aramaktadır. Geleneksel ebeveynlik rolünün dışına çıkarak bekâr babaların tek ebeveynlik deneyimlerine odaklanan bu çalışma, sosyolojik açıdan ilgili literatüre ve tek ebeveynli bekâr babalara yönelik geliştirilecek politikalara bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Tek Ebeveynli Aile

Aile, biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik unsurları içeren toplumsal bir kurum olarak, bireyin sosyalizasyon sürecinde önemli bir kaynak teşkil etmekte ve işlevleri aracılığıyla bireyin şekillenmesine katkı sağlamaktadır (Eyce, 2014). Aile sosyolojisi literatürü incelendiğinde, evrensel bir kurum olan aile ile ilgili birçok farklı ancak birbiriyle örtüşen tanımın bulunduğu görülmektedir. Kapsayıcı tanımlardan birine göre, "Aile; kan, soy, evlilik/hukukî birliktelik ya da evlat edinme bağları ile birbirine bağlı yakın insan ilişkilerinden oluşan ve nesiller/kuşaklar boyu devam eden bir sosyal etkileşim ağı ve aynı zamanda bir sosyal kurumdur" (Öztop vd., 2018, s. 10). Literatürde ayrıca evrensel bir aile tipinin olmadığı, aile türlerinin zamanın koşulları ve toplumsal yapılar doğrultusunda çeşitlilik gösterdiği belirtilmektedir (Cansel, 1969). Aile tipleri üzerine yapılan sınıflandırmalarda, ailenin belirli özellikleri esas alınmaktadır. Aileyi büyüklüğüne göre geleneksel geniş aile, çekirdek aile; otorite dağılımına göre anaerkil aile, ataerkil aile, eşitlikçi aile; soyun izlenmesine göre baba soyunun izlenmesi, ana soyunun izlenmesi, soyun iki yanlı izlenmesi; oturulan yere göre patrilokal, matrilokal, neolokal, bilolokal, dayı yanına yerleşme biçiminde sınıflandırmak mümkündür. Ancak toplumsal değişim ve dönüşümle birlikte yeni aile türleri ve aileye alternatif yaşam biçimleri de ortaya çıkabilmektedir. Yeni geniş aile, birlikte yaşama, bekâr kalma, tek ebeveynli aile diğer aile türlerinin ve yeni yaşam biçimlerinin bazılarıdır (Tire, 2020).

Çocukların anne ve babasıyla birlikte yaşadığı geleneksel geniş aile ve çekirdek aile hem ebeveynlere hem de çocukların gelişimine önemli katkı sunmaktadır. Çocukların sorumluluğunu üstlenmek önemli bir emek ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. İki ebeveyn bu sorumluluğu paylaştığında iş yükü hafiflemektedir. İki ebeveynin varlığı çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini de olumlu yönde etkilemektedir. Erken çocukluk dönemi çocuklarda güven duygusunun gelişimi için kritik öneme sahiptir. Bu dönemde anne ve babanın varlığı, çocukların güven duygusunu pekiştirmektedir. Bununla birlikte çocuğun aile içinde sosyalleşme sürecinde anne ve babadan farklı deneyimler edinmesi daha sonra sosyal hayatta karşılaşılan olaylara farklı perspektifte bakmasını kolaylaştırmaktadır (Amato, 2005; Carlson & Corcoran, 2001).

Modernleşme ile birlikte geleneksel geniş aile yerini, ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aileye bırakmıştı. Çekirdek aile de parçalanarak tek ebeveynli aileye dönüşmektedir. Tek ebeveynli aile tipi, çeşitli nedenlerden dolayı sadece anne ya da baba ile yaşayan evlenmemiş çocuk veya çocuklardan oluşan aile şeklinde tarif edilmektedir (Atila Demir & Genç Çelebi, 2017, s. 113). Tek ebeveynli aile, hayatta olan diğer ebeveyn tarafından dışarıdan desteklense bile ailenin sorumluluğu tek bir ebeveyn tarafından üstlenilmektedir. Ancak tek ebeveynli aile yapısı da nedenine bağlı olarak farklılaşmakta ve farklı özellikler sergileyebilmektedir. Öztop ve arkadaşları (2018, s. 21) tek ebeveynli aile tipinin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- Boşanma sonucu oluşan tek ebeveynli aile
- Eşi ölen ebeveyn ile çocuklarının oluşturduğu tek ebeveynli aile
- Eşlerin ayrı yaşaması sonucu oluşan tek ebeveynli aile
- Evlilik dışı birliktelikten çocuk sahibi olan tek ebeveynli aile

Tek ebeveynli aile yapısının ortaya çıkmasında ölüm ve zorunlu ayrılık gibi faktörler belirleyici olsa da özellikle modern toplumlarda boşanma ve evlilik dışı çocuk sahibi olma gibi nedenler de etkili olmaktadır. Tek ebeveyn aile deneyimi hem ebeveyn üzerinde hem de çocuklar üzerinde derin izler

bırakmaktadır (Coşan, 2018). Tek ebeveynli ailelerde; anne ya da baba, çocuğun yetiştirilmesi ve bakımından tek başına sorumlu olup, aile içi sorumlulukların büyük bir kısmını üstlenmektedir. Bu tip aile yapısı ihtiyaçlar bakımından diğer aile türlerinden farklılaşıp ekonomik, duygusal ve sosyal bir takım zorluklar içermektedir. "Tek ebeveynli aileler günlük yaşamda ekonomik yetersizlik, sosyal yaşama katılamama, ebeveyn olarak sorumluluklarını yerine getirememe, çocuk bakımı konusunda sorumlulukların artması, evle ilgili faaliyetleri yürütememe ve zaman kullanımı gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır" (Öztop vd., 2018, s. 20-29). Birçok ülkede sayısı hızla artan tek ebeveynli aile yapısı yoksulluk, işsizlik, dışlanma, damgalanma, suç gibi birçok sosyal sorunla ilişkilendirilmektedir (McKeown, 2001).

Tek ebeveynli ailelerin karşılaştığı sorunlardan biri de sorumluluğu üstlenen kişinin, tek ebeveynli rolüne uyum sağlamada karşılaştığı zorluklardır (Öztop vd., 2018, s. 20). Hanehalkının sorumluluğunu üstlenen bekâr ebeveynler, iki ebeveynin yükleneceği yükü tek başına yüklemek zorunda kalmaktadır. Yüklenilen bu aşırı yük ebeveynin hem kendisine daha az zaman ayırmasına yol açmakta hem de çocuklarıyla daha az zaman geçirmesine neden olmaktadır (Chavda & Nisarga, 2023). Özellikle ilk süreçte çocukların sorumluluğunu üstlenerek tek başına kalan ebeveyn yoğun bir endişe ve yalnızlık hissine kapılabilmektedir (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, s. 99).

Tek ebeveynli aile yapısı sadece ebeveyni olumsuz etkilememekte, çocuklar üzerinde de derin izler bırakmaktadır. Bir ebeveynin kaybı, çocukların hem ruh sağlığını hem fiziksel sağlığını olumsuz etkileyerek gündelik yaşamını ve geleceğini şekillendirmektedir. Tek ebeveynlerin çocukları duygusal olarak daha kırılgan olmakta, davranış sorunları yaşamakta, sosyalleşmekte zorluk çekmekte, fiziksel, sosyal ve bilişsel gelişimde bozulmalar yaşayabilmekte, düşük eğitim başarısı sergilemekte ve düşük öz saygıya sahip olmaktadır (Chavda & Nisarga, 2023, s. 19). Tek ebeveynli çocuklar kendilerini daha mutsuz hissedebilmekte, beraber olmadığı ebeveyne karşı özlem duyabilmekte, tek ebeveynle yapılan ailesel faaliyetler çocuklarda bir eksiklik duygusu oluşturabilmektedir (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011).

Tek ebeveynli aileden gelen çocuklar bilişsel beceri açısından daha geride olmakta ve suça bulaşma riski daha fazla olmaktadır (Coşan, 2018). Tek ebeveynli ailelerde yetişen çocukların akademik başarısı da daha düşük olabilmektedir. Lange ve arkadaşları (2013) 25 ülkedeki 11.887 okuldan 209.300 öğrenciye ait bilgi içeren Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'ndan (PISA) 2000 ve 2003'ten alınan birleştirilmiş verilerinden yararlanarak hazırladığı çalışma; tek ebeveynli ailede yaşayan öğrencilerin 2 biyolojik ebeveyniyle yaşayan çocuklara kıyasla eğitim süreçlerinde daha düşük başarı gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Bekâr Babaların Tek Ebeveynlik Deneyimleri

Dünyada hızla artan tek ebeveynli aile sayısının büyük çoğunluğu anne ve çocuklardan oluşmaktadır. Erkeklerin boşanmadan sonra çocuklarını annelerinin, yakın bir kadın akrabasının ya da bir devlet kurumunun bakımına bırakarak yeniden evlenme olasılığının yüksek olması ve ebeveynlik rolleri böyle bir sonucun ortaya çıkmasında büyük oranda belirleyici olmaktadır (Chavda & Nisarga, 2023). Ancak çocukların bakımını üstlenen bekâr baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli aile sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. Başka bir ifade ile tek ebeveynli aile yapısı artık sadece anne ve çocuklardan oluşmamakta, aynı zamanda bekâr baba ve çocuklardan oluşan aileler de giderek yaygınlaşmaktadır. TÜİK verilerine (URL 1) göre Türkiye'de baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli aile oranı 2014 yılında 1,5 olduğu halde bu oran 2022 yılında 2,4 olmuştur.

Çocukların sorumluluğunu üstlenen tek ebeveynli bekâr babalar, annelerden farklı olarak bazı özel zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu kapsamda aile sorumluluğunu üstlenen bekâr baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynle ilgili yapılan çalışmalar esas olarak iki noktaya odaklanmaktadır ve iki temel soruya cevap aramaktadır. Bunlar, Brown'un da (2000, s. 204) belirttiği gibi bekâr baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli aile "sosyal dinamikleri, sosyoekonomik koşulları ve sosyal destek ihtiyaçları

açısından iki ebeveynli ve tek anneli ailelerden nasıl farklılaşmaktadır ve bu tür ailelerde büyüyen çocukları neler beklemektedir?"

Algılananın aksine çocuklarıyla yaşayan bekâr babalar Avrupa ülkelerinde daha fazla yoksulluğa maruz kalmakta ve çocuklarıyla birlikte yaşayan bekâr annelere göre daha fazla toplumdan dışlanmaktadır (Calegari, 2024). Örneğin McKeown'un çalışması (2001) İrlanda'da bekâr babaların son derece toplumdan dışlandığını, görünmeyen ve sesiz kalan kesimi oluşturduğunu, toplum tarafından bekâr babaların tehlikeli, işe yaramaz ve sorumsuz kişiler olarak görüldüğünü belirtmektedir. Bazı çalışmalar bekâr babaların çok daha yüksek ölüm riskiyle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır (Chiu vd., 2018). Bekâr babalar adli sistemler, toplum ve sosyal hizmet birimleri tarafından ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Shorey & Pereira, 2022).

Japonya'da yapılan bir çalışma ise çocuklarının sorumluluğunu üstlenen bekâr babaların, eşli babalara göre daha fazla psikolojik sorunlara maruz kaldığını göstermektedir (Dhungel, 2023). Shorey ve Pereira'nın (2022) yaptığı çalışmaya göre de bekâr babalar, çocuklarının duygusal, sosyal ve fiziksel gelişim ihtiyaçlarıyla aynı anda ilişki kurmak zorunda kaldığı için aşırı rol yüklenmesi yaşamaktadır. Tek ebeveyn olarak bekâr babalar bu süreçte ekonomik zorluklarla mücadele ederken çocuklarıyla güçlü bir ilişki kurmada yetersiz kalabilmektedir. Babanın hem annelik rolünü hem babalık rolünü üstlenmesi ebeveynlik açısından birtakım çatışmaları da beraberinde getirmektedir (Coşan, 2018).

Tek ebeveynli aile ile sonuçlanan boşanma ve ayrılıktan sonra babalar daha öfkeli, kızgın ve kırgın olabilmektedir. Bu öfkeye ekonomik kaygıyla birlikte çocuklarını nasıl büyütebileceği endişesi de eşlik edebilmektedir (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, s. 99). Bununla birlikte bekâr babalar tek başına çocukların sorumluluğunu üstlendiğinde; kariyer sorunu, sosyal yaşama katılamama, fiziksel yorgunluk gibi sorunlarla da karşılaşabilmektedir (Öztop vd., 2018, s. 31). Babaların, tek ebeveynliğin erken dönemlerinde artan alkol tüketimi eğilimi gösterebilmekte ve bu durum iş kaybına yol açabilmektedir (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, s. 102). Brown (2000) bekâr babalar ile evli babalar arasındaki ekonomik gelir farkının giderek artış eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Bekâr babalar özellikle ilk dönemlerde sosyal sarsıntı geçirmesi nedeniyle ekonomik kayıp yaşayabilmektedir (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, s. 102).

Tek ebeveynli ailelerin büyük çoğunluğunun tek ebeveynli annelerden oluşması, geliştirilen destek mekanizmalarının genellikle anne ile ilgili olmaktadır. Babalara kıyasla tek ebeveynli anneler daha fazla kurumsal yardım almaktadır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, s. 102). Bu açıdan bekâr babaların karşılaştığı zorluklardan biri tek ebeveynlik sürecinde kurumsal destek mekanizmalardan yoksun olmasıdır. Aynı zamanda, ilgili literatür incelendiğinde boşanma sonra annelere yönelik duygusal ve psikolojik destek sunulurken bekâr babaların bu tip ihtiyaçlarının göz ardı edildiğine rastlanmaktadır. Bu bağlamda Chiu ve arkadaşları (2018) bekâr babaları, yaşam tarzı faktörlerinin yakından izlenmesini ve yönetilmesini gerektiren yüksek riskli bir grup olarak vurgulamaktadır. Çünkü ebeveyn olarak anne kaybı sadece erkek ebeveyn üzerinde ilave bir yük oluşturmamakta, baba ebeveynin kaybından daha fazla çocuklar üzerinde psikolojik izler bırakmakta ve çocukların daha fazla depresyona girmesine neden olmaktadır.

Bekâr babaların yaşadığı deneyimler, sosyal bilimlerde özellikle son yıllarda daha fazla ele alınmaya başlanmıştır. Bu babalar, hem ebeveynlik rollerini yerine getirmekte hem de toplumun geleneksel aile yapısı kalıplarıyla başa çıkmak durumunda kalmaktadır. Sosyal bilimlerde yapılan bazı çalışmalar, bu babaların karşılaştığı özgül zorlukları ve başa çıkma stratejilerini ortaya koymaktadır. Örneğin Shorey ve Pereira (2022), *"Parenting Experiences of Single Fathers: A Meta-Synthesis"* başlıklı çalışmalarında, bekâr babaların ebeveynlik deneyimlerini derinlemesine inceleyerek 34 nitel araştırmayı analiz etmişlerdir. Çalışmada, bekâr babaların karşılaştıkları zorluklar (artan iş yükü, belirsizlik, hukuki ve sosyal engeller), çocuklarının eğitimine öncelik verme eğilimleri ve destek sistemlerinin önemi gibi temalar öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, bekâr babaların çocuklarıyla ilişkilerini güçlendirmek ve adalet sistemlerinde destek sağlamak için daha fazla program ve reform yapılması gerektiği belirtilmiştir. Iztayeva (2022) ise *"Single Fathers and Work–Family Conflict in White- and Blue-Collar Jobs"* başlıklı

çalışmasında, ABD'deki bekâr babaların iş ve aile sorumluluklarını dengeleme süreçlerini incelemiştir. Araştırma, beyaz yakalı ve mavi yakalı bekâr babaların iş esnekliği, destek sistemleri ve iş-aile çatışmalarıyla nasıl başa çıktıklarını ele almaktadır. Beyaz yakalı babaların esneklikten daha çok faydalandığı, mavi yakalı babaların ise yaratıcı çözüm yolları geliştirdiği sonucuna varılmıştır. Capacio ve arkadaşları (2024), *"Understanding the Silent Struggles: The Lived Experiences of Single Fathers"* başlıklı çalışmalarında, Filipinler'deki bekâr babaların karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklarla başa çıkma stratejilerini incelemişlerdir. Çalışma, evliliklerin sona erme nedenleri, çocuk yetiştirmede karşılaşılan zorluklar, başa çıkma stratejileri ve gelecek planlarına dair bulgular sunmaktadır. Bekâr babaların desteklenmesi ve toplumsal tanınırlığının artırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Coles (2015), *"Single-Father Families: A Review of the Literature"* başlıklı derlemesinde, 1970'lerden itibaren bekâr babalar üzerine yapılan araştırmaları incelemiştir. Çalışma, bekâr babaların ebeveynlik deneyimleri ve çocuklarının gelişimi üzerinde yoğunlaşmakta, zamanla metodolojideki ve teorik yaklaşımlardaki değişiklikleri vurgulamaktadır. Bekâr babaların desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Carone, Baiocco ve Lingiardi (2017), *"Single Fathers by Choice Using Surrogacy: Why Men Decide to Have a Child as a Single Parent"* başlıklı çalışmalarında, taşıyıcı annelik yoluyla tek başına ebeveyn olmayı seçen erkeklerin motivasyonlarını ve deneyimlerini incelemişlerdir. Motivasyon olarak genetik bağ isteği ve yasal güvenlik öne çıkarken, ebeveynlik deneyimleri açısından memnuniyet ve destek sistemlerinin önemi vurgulanmaktadır. Son olarak Eggebeen, Snyder ve Manning (1996), *"Children in Single-Father Families in Demographic Perspective"* başlıklı çalışmalarında, 1960-1990 yılları arasındaki ABD Nüfus Sayımı verilerini analiz ederek bekâr baba ailelerinin demografik özelliklerini ve çocuklarının yaşam koşullarını incelemişlerdir. Çalışma, bekâr baba ailelerinin sayısındaki artışı ve yaşam düzenlemelerindeki çeşitliliği vurgulamaktadır.

Bu çalışmaların her biri, bekâr babaların ebeveynlik deneyimlerini ve karşılaştıkları özgül zorlukları farklı perspektiflerden ele almakta ve bu babaların toplumsal destek ihtiyacının önemini vurgulamaktadır. Özellikle toplumun geleneksel aile yapısı kalıplarıyla başa çıkmak zorunda kalan bekâr babaların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde destek mekanizmalarına ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu literatür, bu çalışmayla benzer bir nitelikte olup, bekâr babaların yaşadığı zorlukları ve geliştirdikleri başa çıkma stratejilerini inceleme amacıyla örtüşmektedir. Bu çalışma, mevcut literatüre katkı sağlayarak bu önemli konuyu daha derinlemesine ele almayı hedeflemekte ve bekâr babaların karşılaştıkları sosyal, ekonomik ve psikolojik zorlukların anlaşılmasına yönelik geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, literatürdeki mevcut araştırmaların çoğunlukla bekâr babaların zorluklarını ve başa çıkma stratejilerini genel hatlarıyla ele aldığı görülmektedir. Ancak bu çalışma, bekâr babaların yaşadığı deneyimlerin daha incelikli bir analizini sunarak sosyal, ekonomik ve psikolojik faktörlerin etkileşimini ve bu babaların toplum içindeki rol algılarının derinlemesine incelenmesini amaçlamaktadır. Özellikle yerel dinamiklerin bu deneyimlere etkisini vurgulayarak, bekâr babaların sosyoekonomik farklılıklarının yaşam deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedefliyoruz. Bu yönüyle çalışmamız, literatüre yeni bir boyut katmakta ve bekâr babaların daha iyi desteklenmesi için somut öneriler sunarak toplumsal farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada yorumsamacı paradigmadan beslenen nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve veri toplama ile analiz süreçlerinde bu yöntemin tekniklerinden yararlanılmıştır. Yorumsamacı paradigma, "insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış" ortaya koymaktadır (Neuman, 2016, s. 131). Araştırma konusunun belirlenmesinin ardından çalışmaya en uygun kuramsal ve felsefi çerçevenin tespiti önem arz etmektedir (Glesne, 2013). Bu bağlamda, araştırma olguyu anlama amacını taşıdığı ve örneklemden elde edilen verileri genelleme kaygısı taşımadığı için fenomenolojik bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Nitel araştırmalarda veri toplama teknikleri arasında genellikle görüşme, gözlem ve yazılı materyal incelemesi gibi teknikler öne çıkmaktadır.

Özellikle görüşme, nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan veri toplama aracıdır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Araştırmanın evrenini; Bitlis ilinde ikamet eden, hanehalkı sorumluluğunu üstlenen ve çocukları kendisinde kalan boşanmış, eşinin ölümünden dolayı dul kalmış ya da eşi tarafından terk edilmiş erkekler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise bu özellikleri taşıyan ve çocukları kendisinde kalan 12 kişiden oluşmaktadır. Boşanma, dul kalma ya da terk edilme sonrasında çocukların sorumluluklarını üstlenen tek ebeveynli bekar babaların deneyimleri ve karşılaştığı zorluklar farklılaştığından örneklem çeşitliliği sağlanmıştır. Bu doğrultuda, 6 boşanmış, 5 dul kalmış ve 1 eşi tatafından terk edilmiş kişi örneklem dahil edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kapsamında hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, örneklem grubunu oluşturan boşanmış, dul kalmış ya da eşi tarafından terk edilen ve çocukların sorumluluğunu üstlenen katılımcı erkeklere uygulanmıştır. Örneklem sayısının belirlenmesinde verilerin doyum noktasına ulaşması ilkesi esas alınmıştır. Örneklem belirlenirken nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan amaçlı örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Boşanmış her bireyin boşanma deneyiminin farklı olacağı düşüncesiyle bu çeşitliliği sağlamak amacıyla amaçlı örnekleme tekniğinin bir alt türü olan maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme tekniğinde ön plana çıkan unsurlar, olguya dair derinlemesine bir içgörü kazanma, olguyu tüm yönleriyle anlama ve keşfetme imkânı sunmaktadır (Merriam, 1995).

Bu çalışmada nitel veri analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan veri analiz tekniklerinden biri içerik analizidir. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerden olguya ilişkin betimlemeler yapılırken ve temalar oluşturulurken içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerin çözümlenmesi, benzer ifadelerin belirlenmesi ve ortak kavramların sistematik olarak kategorize edilmesi suretiyle okuyucuya anlamlı bilgi kümeleri sunmayı amaçlayan bir yaklaşımdır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Bulgular

Çalışmada ilk olarak elde edilen bulgulardan katılımcıların yaş, meslek, eğitim durumu, çocuk sayısı, gelir dağılımı ve tek ebeveyn olma durumlarını tanımlayan bilgilere Tablo 1' de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Eğitim	Meslek	Gelir (TL)	Çoçuk	Tek Ebeveyn Olma	Görüşme Tarihi
K1	53	Lisans	Öğretmen	52.000	2	Boşanma	13.05.2024
K2	46	Önlisans	Çiftçi	25.000	2	Dul	17.05.2024
K3	46	Ortaok.	Şoför	9.900	4	Boşanmış	18.05.2024
K4	40	Lise	Kaynakçı	11.800	2	Boşanmış	20.05.2024
K5	42	Lise	Teknisyen	18.000	4	Boşanma	22.05.2024
K6	40	Doktora	Akademisy.	72.000	4	Boşanmış	23.05.2024
K7	50	İlkokul	Çiftçi	26.000	3	Dul	25.05.2024
K8	49	İlkokul	Fırıncı	18.000	6	Dul	26.05.2024
K9	50	Lise	Esnaf	65.000	2	Boşanma	27.05.2024
K10	39	Lise	Kasap	18.000	2	Dul	28.05.2024
K11	50	İlkokul	Camcı	11.900	4	Eşi terk	29.05.2024
K12	38	Lise	Temiz. G.	50.000	2	Dul	30.05.2024

Tablo 1'e göre katılımcıların yaşları 38 ile 53 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 45,5'tir. Tablo eğitim durumları açısından incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumunun ilkokul, ortaokul, lise, ön lisans, lisans ve doktora seviyelerinde çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Katılımcılar arasında en yaygın eğitim düzeyi lise mezuniyetidir. Katılımcıların meslekleri incelendiğinde öğretmen, çiftçi, şoför, kaynakçı, teknisyen, akademisyen, fırıncı, esnaf, kasap, camcı ve temizlik görevlisi gibi farklı meslek gruplarına mensup bireylerin olduğu görülmektedir. Gelir durumu incelendiğinde, katılımcıların

aylık gelirlerinin 9.900 TL ile 72.000 TL arasında değiştiği, ortalama gelir seviyesinin ise 31.466 TL olduğu belirlenmiştir. Çocuk sayısına bakıldığında, çoğu katılımcının 2 ila 4 çocuğu bulunmaktadır; bir katılımcının 6 çocuğu diğer bir katılımcı ise 3 çocuğu ile hanede birlikte yaşamaktadır. Görüşme süreleri, katılımcıların kendilerini ifade etme sürecine göre 24 ila 42 dakika arasında değişmiştir. Ortalama görüşme süresi 30,8 dakika olarak hesaplanmıştır. Bu demografik veriler, tek ebeveyn olarak hayatlarını sürdüren bireylerin sosyoekonomik durumları, meslek dağılımı ve aile yapıları hakkında genel bir bakış sunmaktadır.

Temalar ve Analiz

Değişen aile yapısı ve özellikle boşanmaların yaygınlaşmasıyla toplumda görülme sıklığı günden güne artan bekâr baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerin deneyimlerine odaklanılan bu araştırmada tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler Tablo 2'de görüldüğü gibi 10 ana temada ele alınmıştır.

Tablo 2. Görüşmedeki Temalar

No	Temalar	Alt Temalar
1	Bekâr Baba Olma Süreci ve Sebepleri	Bekâr Baba Olmanın Başlangıç Nedenleri
		Bekâr Baba Olmanın Duygusal ve Psikolojik Etkileri
2	Yaşanılan Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri	Ekonomik Zorluklar
		Çalışma Hayatına Etkileri
		Mücadele Yöntemleri
3	Hane İçi Sorumluluklar ve Çevre Desteği	Hane İçi Sorumlulukların Yönetimi
		Çevreden Sağlanan Destek
4	Sosyal İlişkiler ve Dışlanmışlık Hisleri	Sosyal İlişkilerde Değişiklikler
		Dışlanmışlık ve Toplumsal Yargılar
5	Baba-Çocuk İlişkileri	Baba-Çocuk İlişkilerinin Güçlenmesi
		Çocukların Süreçten Etkilenme Biçimleri
6	Yeniden Evlenme Konusundaki Düşünceler	Yeniden Evliliğe Dair Çekinceler
		Yeniden Evlilik İçin Gereken Koşullar

Analiz sonucunda; bekâr baba olma süreci ve sebepleri, yaşanılan zorluklar ve mücadele yöntemleri, hane içi sorumluluklar ve çevre desteği, sosyal ilişkiler ve dışlanmışlık hisleri, baba-çocuk ilişkileri, yeniden evlenme konusundaki düşünceler ana temalar olarak belirlenmiştir. Bu temalar, katılımcıların hanehalkı sorumlusu olarak çok yönlü zorluklarla karşılaşmaları, ebeveynlik rollerini yeniden tanımlamaları ve toplumsal ilişkilerini nasıl şekillendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Ana Tema 1: Bekâr Baba Olma Süreci ve Sebepleri

Bekâr babalık sürecinin başlangıç aşamaları, görüşme yapılan katılımcıların büyük çoğunluğunda zorlayıcı ve ani değişikliklerle dolu bir döneme işaret ettiği görülmüştür. Bu tema altında, bekâr baba olmanın temel nedenleri ve bu sürecin bireyler üzerindeki duygusal etkileri ele alınmaktadır. Katılımcılar boşanma, eşin vefatı ve terk edilme gibi sebeplerle bekâr baba olma rolüne geçmiş, her birinin kendine özgü zorlukları ve uyum süreçleri olduğu görülmüştür.

Tema 1.1: Bekâr Baba Olmanın Başlangıç Nedenleri

Bu temada, bekâr baba olma sürecinin temel nedenleri ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmaktadır. Bekâr baba ve çocuklarından oluşan tek ebeveynli ailenin ortaya çıkmasında birçok neden belirleyici olmaktadır. Boşanma, eşin vefatı ve terk edilme gibi olaylar bu nedenlerin başında gelmektedir. Bu olayların her biri karşılaşılan zorluklar ve uyum süreci açısından özel birtakım

farklılıklara sahip olup, katılımcıların hayatlarında önemli değişikliklere yol açtığı ve bekâr baba rolünü üstlenmelerine neden olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın teorik kısmında belirtildiği gibi tek ebeveynli ailenin ortaya çıkmasında belirleyici olan temel faktörlerden biri, boşanmadır. Bu çalışmada da örneklem kapsamındaki katılımcıların önemli bir kısmının boşanma nedeniyle tek ebeveynli aile rolünü üstlendiği tespit edilmiştir. Boşanma sonrası çocukların sorumluluğunu tek başına üstlenen K1, yapılan görüşmede bu süreci şu sözlerle dile getirdiği görülmektedir:

K1: "2016 yılında eşimden boşandım. O dönem İzmir'de yaşıyorduk ve boşanma sonrası Bitlis'e taşındım. Aile ortamım ve çevremden uzaklaştığım için bu süreç zor geçti. Ancak çocuklarımı bırakmak istemediğim için kendi düzenimi kurmaya çalıştım."

K1'e ait görüşme notu, boşanmanın ardından tek ebeveyn olarak çocuklarını yetiştirme sorumluluğunu üstlenen bir babanın yaşadığı zorlukları yansıtmaktadır. K1'in boşanmadan sonra çocuklarını bırakmak istemediği için yeni bir hayat düzeni kurmaya çabaladığı, bu süreci ailesinden ve çevresinden uzak, yalnız başına geçirdiği gözlemlenmektedir. K1 adlı baba, boşanmadan sonra yaşadığı sosyal destek eksikliğinden dolayı zor bir uyum süreci geçirdiği izlenmektedir. K9 ise boşanma sonrası tek ebeveynlik sürecini yapılan görüşmede şu sözlerle aktardığına rastlanılmaktadır:

K9: "Boşanma süreci çok zor geçti; hem maddi hem de manevi olarak çok etkilendik. Çocuklarım bu süreçte oldukça etkilendi. Kızım geceleri ağlıyordu, oğlum ise durumu daha iyi karşıladı, çünkü yaşı daha büyük. Ama yine de zor bir süreçti."

K9'a ait görüşme notu, boşanmanın aile ve özellikle çocuklar üzerindeki derin etkilerini özetlemektedir. Boşanma sonrasında ailenin maddi ve manevi zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Diğer taraftan çocukların bu sürece verdikleri tepkilerde yaş ve duygusal dayanıklılığın fark oluşturduğu tespit edilmektedir. Küçük olan kız çocuğunun duygusal olarak bu süreçten daha derin etkilendiği yaşı daha büyük olan oğlun ise süreci daha olgun karşıladığı gözlemlenmektedir. Bu durum, ebeveynin her çocuğuna ihtiyaçlarına göre farklı destek sağlaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tek ebeveynli aile biçiminin ortaya çıkmasının diğer önemli bir nedeni de eşlerden birinin ölümü oluşturmaktadır. Boşanma olayında olduğu gibi eşlerden birinin vefatından sonra da geriye kalan ebeveyn tekrar evlenmeyip, çocukların sorumluluklarını tek başına üstlenebilmektedir. K1, yapılan görüşmede eşinin vefatından sonraki sürece ait düşüncelerini şu cümlelerle aktardığı görülmektedir:

K2: "Eşim kanser hastalığı nedeniyle vefat etti. Üç yıllık tedavi süreci boyunca Van ve Ankara arasında gidip geldik. Eşim vefat ettikten sonra çocuklarıma hem annelik hem babalık yapmak zorunda kaldım. Bu süreç, hem maddi hem de manevi olarak beni derinden etkiledi."

K2'ye ait görüşme notu, bir babanın eşinin kanserle mücadele sürecinde ve vefatından sonra yaşadığı ağır yükü ortaya koymaktadır. Van ve Ankara arasında geçen üç yıllık tedavi sürecinde, babanın maddi ve manevi anlamda büyük bir mücadele verdiğini göstermektedir. Eşin vefatından sonra hem anne hem baba rolünü üstlenmek zorunda kalan babanın, çocuklarına destek olurken duygusal ve finansal zorluklarla başa çıkmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. K10 ise yapılan görüşmede eşinin vefatından sonraki süreci şu cümlelerle özetlediği görülmektedir:

K10: "2018 yılında eşimi kaybettim. Eşim öldüğünde çocuklarım küçük olduğu için bu durum onları çok etkiledi. Onlarla ilgilenmeye çalıştım ama maddi sıkıntılar nedeniyle istediğim gibi bir baba olamadım."

K10'a ait görüşme notu, eşin vefatından sonra çocuklarının küçük yaşta anne kaybının getirdiği duygusal zorlukları ve bir babanın maddi sıkıntılar nedeniyle eşin vefatından sonra çocuklarına arzu ettiği desteği sağlayamamanın getirdiği üzüntüyü yansıtmaktadır. Maddi yetersizliklerin, babanın çocuklarıyla yeterince ilgilenme isteğini zorlaştırdığı ve sorumluluklarını yerine getirme çabasını derinden etkilediği gözlemlenmektedir.

Tek ebeveynli ailenin ortaya çıkmasında belirleyici olan diğer önemli bir faktör de eşlerden birinin terk edilme olayı gelmektedir. Çocukları olan bazı ebeveynler terk edilme olayından sonra

boşanma ve ölüm olayında olduğu gibi yeniden evlenmek yerine bekâr kalarak çocuklarıyla birlikte yaşamaya devam etmektedir. Görüşme yapılan K1 bu süreci şu sözlerle özetlediği görülmektedir:

> *K11: "Eşim 12 yıl önce çocukları bırakarak beni terk etti. İstanbul'da evlendik ve on yıl orada yaşadık. Eşim bir gün çocukları bırakıp gitti. Sonrasında boşandık ve o günden beri çocuklarıma tek başıma bakıyorum."*

K11'e ait görüşme notu, annenin aniden evden ayrılmasının ve babanın çocuklarıyla tek başına kalmasının getirdiği zorlu durumu özetlemektedir. Kadının evi terk etmesi ve boşanma sonrası babanın yıllardır ebeveynlik sorumluluğunu tek başına üstlendiğine rastlanılmaktadır. Bu durum, ani bir ayrılığın hem çocuklar hem de baba üzerindeki derin etkisini ve tek ebeveyn olarak yaşanan mücadeleyi yansıtmaktadır.

Tema 1.2: Bekâr Baba Olmanın Duygusal ve Psikolojik Etkileri

Bekâr baba olmanın duygusal yansımaları, yalnızlık hissi ve yeni yaşam düzenine alışma süreci katılımcıların yaşadığı zorlukları içermektedir. Çocukların bakımı ve evin tüm sorumluluğunu üstlenmek, yalnızlık hissini derinleştirirken, bazı katılımcılarda destek sistemlerinin eksikliği bu duyguları yoğunlaştırdığına rastlanılmıştır. Bu temada bekâr baba olmanın duygusal ve psikolojik etkilerine odaklanılmaktadır. Bekâr baba olmanın birçok duygusal ve psikolojik etkileri bulunmaktadır. Bireyden bireye göre değişmekle birlikte şüphesiz bu sürecin önemli duygusal boyutlardan birini yalnızlık hissi oluşturmaktadır. Yapılan görüşmelerde de özellikle bazı katılımcıların derin bir yalnızlık hissini deneyimlediğine rastlanılmıştır. K5'in bu konu hakkındaki düşüncelerini yapılan görüşmede şöyle paylaştığı görülmektedir:

> *K5: "Boşandıktan sonra bir boşluğa düştüm, yalnızlık zor geldi. Çocuklarımın yanında olmama rağmen her şeyin yükünü tek başıma omuzlamak zorunda kalmak psikolojik olarak beni yıprattı. Yalnızlık hissi ağır bir yük haline geldi."*

K5'e ait görüşme notu, boşanma sonrası yalnızlık hissinin ve tüm sorumlulukları tek başına üstlenmenin getirdiği psikolojik baskıyı ortaya koymaktadır. Çocukları yanında olmasına rağmen tüm yükü tek başına taşıma zorunluluğu, katılımcının duygusal yıpranmasını arttırdığına rastlanılmaktadır. Bu durum, bekâr babalıkta yalnızlık ve yük paylaşımının olmamasının psikolojik etkilerini göstermektedir. K9 ise tek ebeveynlik sürecinin getirdiği yalnızlık hissini şu cümlelerle dile getirdiği görülmektedir:

> *K9: "Boşanma sürecinden sonra yalnızlık en zorlandığım duygu oldu. Bir anda yalnız yaşamak, çocukların ihtiyaçlarına tek başına cevap vermek kolay değil. Gün geçtikçe alışsam da hala zorlandığım anlar oluyor."*

K9'a ait görüşme notu, boşanma sonrası yalnız yaşamanın getirdiği zorlukları ve tek başına çocukların ihtiyaçlarına yanıt verme sorumluluğunu vurgulamaktadır. Zamanla duruma alışsa da katılımcı, yalnızlık hissinin hâlâ zorluk yarattığı anlar yaşadığını ifade etmektedir. Bu durum, bekâr babalıkta yalnızlıkla başa çıkmanın uzun süreli bir uyum süreci gerektirdiğini göstermektedir.

Ana Tema 2: Yaşanılan Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri

Bekâr babaların karşılaştığı zorluklar hem günlük hayatlarını hem de çocuklarıyla olan ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bu ana tema, katılımcıların yaşadıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkmak için geliştirdikleri mücadele yöntemlerini kapsamaktadır. "Ekonomik Zorluklar" ve "Çalışma Hayatına Etkileri" alt temaları altında, bekâr babalığın getirdiği maddi yükler ve iş-ev dengesinin sağlanmasında yaşanan zorluklar ele alınmaktadır.

Tema 2.1: Ekonomik Zorluklar

Ekonomik yetersizlikler, bekâr babaların en çok zorlandıkları alanlardan birini oluşturmaktadır. Bu tema altında, katılımcıların ekonomik sorunlar ve bu sorunlarla başa çıkma yolları incelenmektedir. Görüşme yapılan katılımcılar; boşanma, eş kaybı ve ayrılık sonrasında ortaya çıkan tek ebeveynlik sürecinde gelirlerinin yetersiz kaldığını, çocukların ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını ifade ettiler. Bekâr babalar hem çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak hem de kendi geçimlerini sağlamak zorunda oldukları için ekonomik anlamda önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Çoğu katılımcı, bekâr baba olmanın getirdiği maddi yükler nedeniyle zorlandıklarını ifade ettiler. K2, bu konu hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle özetlediği görülmektedir:

K2: "Eşimin vefatından sonra bir süre çalışamadım, ekonomik anlamda çok zorluk çektim. Çocuklarımın isteklerine yetişemedim, ancak biraz toparlanınca çalışmaya geri döndüm. Hala ekonomik olarak sıkışık bir durumdayım."

K2'ye ait görüşme notu, bekâr babanın eşini kaybetmesinin ardından yaşadığı ekonomik sorunları ve çocukların ihtiyaçlarını karşılama konusundaki zorlukları ortaya koymaktadır. Katılımcının, maddi sorunlarını biraz toparlandıktan sonra çalışmaya başlayarak çözmeye çalışsa da hâlâ finansal zorluklarla mücadele etmeye devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, yas süreci ile ekonomik sorunların birleşiminin birey ve ailesi üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. K10 ise tek ebeveynlik sürecinde karşılaşmış olduğu ekonomik zorlukları şöyle aktardığı görülmektedir:

K10: "Çalıştığım işten yeterli maaşı alamıyorum. Bu durum çocuklarımın ihtiyaçlarını karşılamamda zorlanmama neden oluyor. Bu yüzden çocuklarıma fazla vakit ayıramıyorum, hep işteyim. Bu da çocuklarımı kötü etkiliyor, ama başka çarem yok."

K10'a ait görüşme notu, maddi yetersizlikler nedeniyle bekâr babanın çocuklarına yeterince zaman ayıramadığını ve bu durumun aile dinamikleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu vurgulamaktadır. Aşırı iş yükü, bekâr babanın çocuklarıyla olan ilişkisini zayıflatırken, maddi zorluklar içinde çaresizlik hissini de belirtmektedir. K11 de tek ebeveynlik sürecinde karşılaşmış olduğu ekonomik zorlukları şu sözlerle dile getirdiği görülmektedir:

K11: "Ekonomik zorluklar özellikle eşim gittikten sonra daha da arttı. Çocuklarımın masraflarını karşılayabilmek için çoğu zaman ek iş yapmam gerekti. Bu süreçte de sosyal yardımlarla geçinmeye çalıştım."

K11'e ait görüşme notu, bekâr babanın eşin kaybının ardından yaşanan ekonomik zorlukların derinleştiğini ve çocukların masraflarını karşılamak için ek iş yapma gerekliliğini vurguladığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, sosyal yardımlara başvurmanın, bekâr baba tarafından bu zorlu süreçte bir hayatta kalma stratejisi olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, bir ebeveyn kaybının çocukların sorumluluğunu üstlenen diğer ebeveyn üzerindeki finansal ve sosyal etkilerini ortaya koymaktadır.

Tema 2.2: Çalışma Hayatına Etkileri

Çalışma hayatı, bekâr babaların sorumluluklarıyla uyum içinde yürütülmekte zorlandıkları bir diğer önemli alandır. Çoğu katılımcı yapılan görüşmelerde, bekâr baba olduktan sonra iş saatlerinde esnek davranmak zorunda kaldığını ve iş yüklerinin bu süreçte kendilerini zorladığını belirttiler. Bekâr babalar için iş yaşamını ve ev sorumluluklarını dengelemek oldukça zorlayıcıdır. Bu temada, bekâr babalığın çalışma hayatına olan etkileri ele alınmaktadır. Birçok katılımcı, iş saatlerini çocuklarının ihtiyaçlarına göre düzenlemek zorunda kaldığını belirtmiştir. Örneğin K1, boşandıktan sonra çocuklarına bakabilmek için çalışma koşullarını nasıl değiştirdiğini şu cümlelerle aktardığı görülmektedir:

K1: "Boşandıktan sonra çocuklarıma bakabilmek için mesai saatlerimi değiştirdim. Sabahları geç işe gidiyorum ve akşamları daha erken çıkıyorum, ama bu da iş performansımı etkiliyor. Yetişmekte zorlanıyorum."

K1'e ait görüşme notu, boşanmanın ardından çocuklarına daha iyi bakabilmek için iş saatlerini değiştiren bir bekâr babanın yaşadığı zorlukları özetlemektedir. Ancak, bu değişikliklerin bekâr babanın iş performansını olumsuz etkilediği ve zaman yönetiminde sorunlarla karşılaşmasına neden olduğu izlenmektedir. Bu durum, ebeveynlik ve iş yaşamı arasında denge kurma çabasını ve bunun getirdiği stres ile zorlukları ortaya koymaktadır. K5 ise iş yaşamı ve çocukların bakımı arasında denge kurmaya çalışırken karşılaştığı zorlukları şöyle açıkladığı görülmektedir:

K5: "Çalıştığım için çocuklarımla çok fazla vakit geçiremiyorum, ancak çocuklarıma zaman ayırabilmek adına esnek çalışma saatleri talep ediyorum. İşim bu noktada yardımcı oluyor, ama her zaman bu esnekliği sağlayamıyorum."

K5'e ait görüşme notu, iş yaşamının çocuklarla yeterince vakit geçirme engeli oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bekâr baba, esnek çalışma saatleri talep ederek bu durumu düzeltmeye çalışsa da, işin her zaman bu esnekliği sağlamaması zorunluluklar ve ebeveynlik arasında bir gerilime neden olduğunu göstermektedir. Bu durum, çalışma koşullarının aile yaşamına etkisini ve denge sağlama çabasının zorluklarını yansıtmaktadır. K8 de iş yaşamı ve aile arasındaki uyum sürecinin zorluklarını şöyle aktardığı izlenmektedir:

K8: "Bekâr baba olarak çalışma hayatında zorlanıyorum. Çocuklarımı bırakacak bir yerim olmadığı için çalışma saatlerinde sıkıntı yaşıyorum. Özellikle çocuklar hasta olduğunda işe gitmem zorlaşıyor."

K8'e ait görüşme notu, bekâr bir babanın çalışma hayatında yaşadığı zorlukları vurgulamaktadır. Çocuklarına bakacak bir yer bulamamak, çalışma saatlerinde esneklik sorununa yol açarken, çocukların hastalanması durumunda işe gitmenin daha da zorlaştığını belirtilmektedir. Bu durum, diğer bekâr babaların belirttiği gibi sorumluluklarının iş yaşamıyla çatışmasını ve bunun getirdiği zorlukları göstermektedir.

Tema 2.3: Mücadele Yöntemleri

Örneklem kapsamına giren bekâr babalar yapılan görüşmelerde, yaşadıkları ekonomik ve iş yaşamına dair zorluklarla başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirdiği görülmüştür. Bu tema, bekâr babaların zorluklarla mücadele edebilmek adına başvurdukları stratejileri kapsamaktadır. K2 ve K8 tek ebeveynlik sürecinde karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmek için başvurduğu yöntemleri şu sözlerle aktardığı görülmektedir:

K2: "Çocuklarım için sabırlı olmaya çalıştım. Bir şeyler ters gittiğinde, çocuklarım için dayanmak zorunda olduğumu kendime hatırlatıyorum. Maddi sıkıntılarda bile hep çocuklarıma destek oldum ve asla pes etmedim."

K8: "Annemi yanıma aldım. O yokken işten eve yetişmem çok zor oluyordu, çocuklarımın yanında olamıyordum. Annemin desteği sayesinde bazı sorunları daha kolay aştım, onun desteği beni rahatlatıyor."

K2'ye ait görüşme notu, bekâr babanın maddi sorunlara rağmen çocuklarına olan bağlılığını ve sabırlı olma çabasını vurgulamaktadır. Zorluklarla başa çıkma kararlılığı, dayanma gücünün önemini ortaya koyduğu belirtilmektedir. K8'e ait görüşme notu ise annenin desteğinin, iş ve ebeveynlik sorumlulukları arasında denge kurmada sağladığı kolaylıkları ifade etmekledir. Anne özelinde aile desteğinin, tek ebeveynlik sürecinde zorlukları aşmada nasıl bir rahatlama sağladığını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. K9 ve K11 ise tek ebeveynlik sürecinde karşılaştığı sorunları çözmek için başvurduğu yöntemleri şöyle açıkladığı izlenmektedir:

K10: "Maddi olarak zorlandığım zamanlarda bile elimden geldiğince çocuklarımla vakit geçirmeye çalıştım. Onların yanında olduğumu hissettirmek için onlarla konuşuyorum ve sıkıntılarımı onlara yansıtmıyorum."

K11: "Çocuklarıma her zaman güçlü olmamız gerektiğini söylüyorum. İnancımı koruyarak ve çocuklarıma sıkı sıkı tutunarak her türlü zorluğu aşmaya çalışıyorum. Onların varlığı bana güç veriyor."

K10'a ait görüşme notu, bekâr babanın maddi zorluklara rağmen çocuklarıyla vakit geçirme çabasını ve onların yanında olma isteğini vurgulamaktadır. Babanın sorunlarını çocuklarına yansıtmama kararı, onların duygusal sağlığına verdiği önemi göstermektedir. Sonuç olarak çocukların sorumluluğunu üstlenen bekâr babaların önemli sorunlarla karşılaştığı ve bu zorlukların üstesinden gelmek için farklı stratejiler geliştirdikleri görülmektedir.

Ana Tema 3: Hane İçi Sorumluluklar ve Çevre Desteği

Yapılan görüşmelerde bekâr baba olmanın getirdiği hane içi sorumluluklar, çocuk bakımı, ev işleri gibi çeşitli alanlarda ekstra yük oluşturduğu görülmüştür. Bu ana tema, tek ebeveynlik sürecinde babaların hane içi görevleri nasıl üstlendiğini ve çevrelerinden aldıkları desteklerin süreçlerini nasıl etkilediğini içermektedir. Destek sistemi güçlü olan katılımcıların bu süreçte daha az zorlandığı gözlemlenirken, desteği sınırlı olan bekâr babaların daha fazla yük altında kaldığı izlenmiştir.

Tema 3.1: Hane İçi Sorumlulukların Yönetimi

Bu temada, katılımcıların ev işlerini, çocuk bakımını ve diğer hane içi görevleri nasıl yerine getirdikleri ele alınmaktadır. Çoğu katılımcı, eşlerinin yokluğunda ev işleri ve çocuk bakımı sorumluluğunun kendilerine kaldığını belirttiği tespit edilmiştir. Bekâr babalar, eşlerinin yokluğunda ev işleri ve çocuk bakımının tüm sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kaldığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların ifadelerinde, yemek yapma, temizlik ve çocukların kişisel bakımları gibi işler onların günlük rutininin bir parçası haline geldiğine rastlanılmıştır. Görüşme yapılan K3, K7 ve K11'in hane içi sorumlulukların yöntemi konusundaki deneyimlerini şu sözlerle özetlediği görülmektedir:

K3: "Evin tüm işlerini ben yapıyorum. Çocuklarımın bakımı, temizlik, yemek her şey bana ait. İlk başta zorlandım ama alışmak zorundaydım."

K7: "Evde çocuklarımın tüm ihtiyaçlarını karşılıyorum. Sabah kalkar kalkmaz kahvaltılarını hazırlayıp okula gönderiyorum. İşten döndüğümde de yine yemek ve diğer ihtiyaçları için uğraşıyorum."

K11: "Kendi düzenimi kurmak zorundayım; çocuklarımın ihtiyaçları, ev işleri hep benim sorumluluğumda. Zaman zaman zorlansam da bir şekilde hallediyorum."

K3, K7 ve K11'e ait görüşme notları incelendiğinde hane içi sorumlulukların üstlenmesinde benzer zorluklara vurgu yapıldığı izlenmektedir. Bu ifadeler, bekâr babaların tek ebeveynlik sürecinde ev içi işlerin büyük çoğunluğunu üstlendiklerini ve bunun onlar için bir alışkanlık hâline geldiğini göstermektedir. K3, başlangıçta bu işlerin zorluklarını hissettiğini, ancak uyum sağlamak zorunda kaldığını belirtirken; K7, her sabah ve iş dönüşünde çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğunu vurguladığı gözlemlenmektedir. K11 ise, bu sorumlulukları kendi düzenini kurma çabasıyla bir araya getirdiğini belirttiği görülmektedir. Genel olarak, bekâr babaların bu ifadeleri, ev işlerini ve çocuk bakımını bir görev olarak içselleştirdiklerini ve bu yükün kişisel olarak üstlenildiğini yansıtmaktadır.

Tema 3.2: Çevreden Sağlanan Destek

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcıların, aile üyelerinden veya yakın çevrelerinden destek aldığı görülürken, bazı bekâr babaların ise çevresinden herhangi bir destek alamadıkları belirtilen ifadelerden tespit edilmiştir. Bu tema, katılımcıların çevrelerinden aldıkları manevi ve fiziksel desteklerin

hayatlarını nasıl kolaylaştırdığına veya zorlaştırdığına odaklanmaktadır. Bazı bekâr babalar, çevrelerinden ve ailelerinden destek alarak hane içi sorumluluklarını daha kolay yönetebildiği yapılan görüşmelerden anlaşılmıştır. Bu destek, özellikle büyük aile yapısına sahip olan veya yakın çevresinde destek sağlayabilecek kişiler bulunan katılımcılara önemli bir kolaylık sağladığı görülmüştür.

K1: "Ailemin yanına taşındım ve annem ile babamdan destek alıyorum. Annem yemek yapıyor ve çocuklarla ilgileniyor. Bu şekilde bazı iş yüküm hafifliyor."

K4: "İstanbul'da yaşarken ablam ara sıra gelip evde temizlik ve yemek işlerinde bana yardımcı olurdu. Bitlis'e taşındıktan sonra artık bu desteklerden mahrum kaldım, her şeyi kendim yapıyorum."

K9: "Babamın ikinci eşi evde bize çok destek oluyor. Ben işteyken çocukların bakımını üstleniyor, yemek yapıyor. Onun desteği olmadan bu süreci yürütmem zor olurdu."

K1, K4 ve K9'a ait görüşme notları, yakın çevre desteğinin tek ebeveynlik sürecinde bekâr babaların günlük yaşam yükünü hafifletmedeki önemini vurgulamaktadır. K1, ebeveynlerinden aldığı desteğin iş yükünü azalttığını belirtirken; K4, taşınma sonrası desteğin kesilmesiyle tüm sorumluluğu üstlenmenin zorluklarını ifade etmektedir. K9 ise babasının ikinci eşinden aldığı yardımla iş ve çocuk bakımını dengeleyebildiğini paylaşmaktadır. Görüşme notları, aile çevre desteğinin bireylerin yaşam kalitesine olan katkısını ve destek eksikliğinin günlük yükü nasıl artırdığını göstermektedir.

Ana Tema 4: Sosyal İlişkiler ve Dışlanmışlık Hisleri

Yapılan görüşmelerde bekâr baba olmanın; bu süreci deneyimleyen kişilerin sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediği, bazı katılımcılarda dışlanma ve toplumdan uzaklaşma hislerine yol açtığına rastlanılmıştır. Bu ana tema, bekâr baba olan bireylerin sosyal çevreleriyle ilişkilerini ve dışlanma hissini kapsamaktadır. Katılımcıların çoğu, sosyal ilişkilerinde bazı değişiklikler yaşadığını, özellikle de toplumsal yargılardan kaynaklanan uzaklaşma hissettiklerini belirtmiştir.

Tema 4.1: Sosyal İlişkilerde Değişiklikler

Bekâr baba olduktan sonra sosyal çevrelerinde meydana gelen değişiklikler, katılımcılar tarafından farklı şekillerde deneyimlendiğine rastlanıldı. Bazıları akraba ve arkadaş ilişkilerinde uzaklaşma yaşanırken, bazı katılımcıların ise toplumun beklentilerine uyum sağlamaya çalıştığı gözlemlendi. Katılımcıların bir kısmı yapılan görüşmelerde, tek ebeveynlik sürecinde akrabalar ve arkadaşlar ile olan ilişkilerinde mesafe oluştuğunu belirtirken, bazıları da toplumsal yargılar nedeniyle sosyal çevrelerinden uzaklaşmak durumunda kaldığını ifade ettiği görüldü. K5, K8 ve K11 yapılan görüşmelerde tek ebeveynlik sürecinde sosyal ilişkilerinde meydana gelen değişikliği şu sözlerle dile getirdiği izlenmektedir:

K5: "Boşandıktan sonra bazı akrabalarımla ilişkilerim değişti, araya mesafe koymak zorunda kaldım. Çocuklarımla ilgilenmek önceliğim olduğu için birçok arkadaş toplantısına katılamıyorum."

K8: "Arkadaş çevremle görüşmelerim çok azaldı. Artık çocuklarımla daha fazla vakit geçiriyorum, o yüzden arkadaşlarımı ikinci plana attım."

K5 ve K8'e ait görüşme notları, bekâr babaların boşanma sonrası sosyal ilişkilerinde yaşadıkları değişimleri yansıtmaktadır. K5, bazı akrabalarla ilişkilerinde mesafe koyduğunu ve çocuklarına öncelik verdiği için arkadaş toplantılarına katılamadığını ifade ederken; K8, arkadaşlarıyla görüşmelerinin azaldığını ve çocuklarına daha fazla zaman ayırdığını belirtmektedir. K11 ise bu konu hakkındaki düşüncelerini şöyle açıkladığı görülmektedir:

K11: "Eşim gittikten sonra toplumun bazı kesimlerinden tepki aldım. Özellikle komşularla arama mesafe koymak zorunda kaldım çünkü sürekli yorum yapıyorlardı."

K11'e ait görüşme notu, bekâr babaların toplumun önyargılı tutumları nedeniyle sosyal çevrelerinde mesafe koyma ihtiyacı duyduklarını göstermektedir. K11, ayrılık sonrası komşularından aldığı olumsuz tepkiler nedeniyle sosyal ilişkilerinde geri çekildiğini ifade etmektedir. Görüşme notları, bekâr babaların ebeveynlik sorumlulukları ve gündelik konuşmaların parçası olması nedeniyle sosyal çevrelerinden kısmen uzaklaştığını göstermektedir.

Tema 4.2: Dışlanmışlık ve Toplumsal Yargılar

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcıların, toplumda yeterince kabul görmediğini ve bu nedenle kendilerini dışlanmış hissettiklerini ifade ettiği görüldü. Bu tema, toplumsal yargıların bekâr babaların yaşamını nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Toplumun bekâr babalara karşı önyargılı yaklaşımları, bazı katılımcılarda dışlanma ve kendilerini yalnız hissetmeye sebep olduğu gözlemlendi. Katılımcılar, toplumdaki geleneksel bakış açısının bekâr babalara karşı genellikle destekleyici olmadığını, bazen de yargılayıcı olduğunu ifade ettiği görüldü. K7 ve K9'un bu konu hakkındaki düşüncelerini yapılan görüşmelerde şu sözlerle aktardığına rastlanıldı:

K7: "Bekâr baba olarak toplumda bazı dışlanmışlık hisleri yaşadım. Bazı insanlar bana acıyarak baktılar ya da destek olmaya çalışırken aslında uzaklaştırıcı bir tavır sergilediler."

K9: "Toplumda kendimi bazı ortamlarda dışlanmış hissediyorum. Özellikle düğün gibi kalabalık etkinliklere katılmak zor geliyor, çünkü herkes sorular soruyor ve kendi ailelerini anlatıyor."

K7 ve K9'a ait görüşme notları, bekâr babaların toplum içinde dışlanmışlık ve uyumsuzluk hissettiğini ortaya koymaktadır. K7, çevresindeki insanların acıma veya mesafe koyan tavırlarıyla karşılaştığını belirtirken; K9, kalabalık sosyal etkinliklerde dışlanmış hissettiğini ve bu durumun onu rahatsız ettiğini ifade etmektedir. K10 ise bu konu hakkındaki düşüncelerini yapılan görüşmede şu cümlelerle dile getirdiği görüldü:

K10: "Eşimi kaybettikten sonra kendimi bazı toplumsal alanlardan çekmek zorunda kaldım. Özellikle büyük etkinliklerde rahatsız oluyorum, yalnız bir baba olduğum için bakışları hissediyorum."

K10'a ait görüşme notu, bekâr babaların eş kaybı sonrası toplumda kendilerini geri çekme eğiliminde olduğunu göstermektedir. K10, özellikle büyük etkinliklerde yalnız bir baba olarak dikkat çektiğini ve bu durumun rahatsızlık yarattığını ifade etmektedir. Görüşme notları, bekâr babaların toplumsal algılar nedeniyle zorluk yaşadığını göstermektedir.

Ana Tema 5: Baba-Çocuk İlişkileri

Bekâr baba olduktan sonra çocuklarıyla ilişkileri de dönüşüme uğramıştır. Bu ana tema, babaların çocuklarıyla ilişkilerini, çocukların bu süreçten nasıl etkilendiğini ve babaların çocuklarıyla bağ kurma süreçlerini kapsamaktadır. Katılımcılar, çocuklarıyla aralarındaki bağın güçlendiğini, ancak annelerinin eksikliğini hissettiklerini belirtmiştir.

Tema 5.1: Baba-Çocuk İlişkilerinin Güçlenmesi

Bazı katılımcılar yapılan görüşmelerde, bekâr baba olduktan sonra çocuklarıyla daha güçlü bir bağ kurduklarını ifade ettiler. Bu tema, bekâr babaların tek ebeveynlik sürecinde çocuklarıyla daha yakın kurduğu sosyal ilişkiye odaklanmaktadır. Çocuklarıyla daha fazla vakit geçirme gerekliliği, baba-çocuk arasındaki bağı bazı katılımcılarda olumlu yönde etkilediği ve iletişimlerini güçlendirdiği gözlemlendi.

K2: "Eşimin vefatından sonra çocuklarımla daha çok ilgilenmeye başladım. Bu süreçte aramızdaki bağ daha da güçlendi, çocuklarım bana daha bağlı hale geldi. Onların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için elimden geleni yapıyorum."

K5: "Çocuklarım artık her şeylerini bana anlatıyorlar, aramızda bir sır yok gibi. Onlarla bu kadar yakın olmam daha önce mümkün değildi, şimdi ise her şeylerini biliyorum ve onlara daha yakın hissediyorum."

K10: "Bekâr baba olduktan sonra çocuklarımla ilişkilerim daha da gelişti. Onlarla her akşam birlikte vakit geçirmeye çalışıyorum, onları dinlemek ve anlamak bana da iyi geliyor."

K2, K5 ve K10'a ait görüşme notları, tek ebeveynlik sürecinde bazı babaların çocuklarıyla ilişkilerinin duygusal açıdan nasıl derinleştiğini ve güçlendiğini göstermektedir. K2, eşi vefat ettikten sonra çocuklarına daha fazla odaklandığını, çocuklarının ona olan bağlılığının arttığını ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için çaba gösterdiğini belirtirken K5, tek ebeveynlik sürecinde çocuklarının kendisiyle tamamen açık olduklarını, her şeylerini anlattıklarını vurgulamaktadır. K10 ise bekâr bir baba olarak çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeye ve onları dinlemeye başladığını ifade etmektedir.

Tema 5.2: Çocukların Süreçten Etkilenme Biçimleri

Çocukların annelerinin yokluğunda yaşadığı duygusal etkiler, yapılan görüşmelerde katılımcıların ifadelerinde sıkça yer buldu. Çocukların bu süreçte yaşadığı zorluklar, bazı katılımcıları çocuklarına daha fazla destek vermeye yönelttiği gözlemlendi. Bu kapsamda teorik kısımda da belirtildiği gibi bekâr baba olmanın çocuklar üzerindeki etkileri de oldukça önemli bir konudur. Bazı çocuklar annelerinin yokluğundan dolayı duygusal olarak zorlandığı ancak babalarıyla daha güçlü bir bağ kurarak bu sürece uyum sağlamaya çalışıldığı gözlemlendi. K3, K7 ve K8'in bu konu hakkındaki düşüncelerini yapılan görüşmelerde şu sözlerle dile getirdiği görüldü:

K3: "Çocuklarım annelerinin yokluğunu her gün hissediyorlar. Özellikle küçük kızım geceleri annesini soruyor. Bu süreçte onları desteklemeye çalışıyorum ama annelerini aramaları beni de çok üzüyor."

K7: "Oğlum bana annesini özlediğini söylüyor, özellikle okulda yaşıtları arasında annesi olmayan tek çocuk o olduğu için zorlanıyor. Elimden geldiğince ona destek olmaya çalışıyorum, ama eksikliğini hissediyor."

K8: "Çocuklarım bu süreçte zorlandılar. Özellikle büyük kızım bu durumu kabullenmekte güçlük çekti, ama zamanla alıştı. Onun yanında olmaya çalışıyorum ve sürekli konuşuyoruz."

K3, K7 ve K8'e ait görüşme notları, tek ebeveynlik sürecinde bekâr babaların, çocuklarının annesizlikten kaynaklanan duygusal zorluklarıyla baş etme çabalarını özetlemektedir. K3, çocuklarının annelerinin yokluğunu derinden hissettiğini, özellikle küçük kızının gece annesini aradığını ve bunun kendisini de üzdüğünü belirtmektedir. K7 ise oğlunun annesinin eksikliğini özellikle okul ortamında derinden hissettiğini ve bu durumun kendisini oldukça zor durumda bıraktığını vurgulamaktadır. K8 de özellikle büyük kızının annesinin kaybını kabullenmekte zorlandığını, ancak zamanla alışmaya başladığını ifade etmektedir.

Ana Tema 6: Yeniden Evlenme Konusundaki Düşünceler

Yeniden evlilik, katılımcıların çoğu için karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ana tema, katılımcıların yeniden evlenmeye dair düşüncelerini ve evlilik konusunda çekincelerini kapsamaktadır. Çoğu katılımcı yapılan görüşmelerde, çocuklarının tepkileri veya yaşadıkları güvensizlikten dolayı evliliğe mesafeli yaklaştığını belirttiler.

Tema 6.1: Yeniden Evliliğe Dair Çekinceler

Katılımcıların büyük çoğunluğu, yeniden evlenme konusunda çocuklarının tepkilerini ve kendi içsel çekincelerini göz önünde bulundurduklarını yapılan görüşmelerde ifade ettiler. Özellikle çocuklarına zarar vermekten korkan bazı katılımcılar, evlilik konusunda isteksiz davrandığı gözlemlendi. Çocuklarının bu duruma nasıl tepki vereceği ve evlenecekleri kişinin çocuklarına yaklaşımının nasıl olacağına dair bazı belirsizlikler katılımcıların bu kararları sorgulamalarına neden olduğu gözlemlendi. K1, K2 ve K11'in bu konu hakkındaki düşüncelerini yapılan görüşmelerde şu sözlerle aktardığı görüldü:

K1: "Evlilik düşüncesi aklıma gelmiyor. Çocuklarımın ruh halini bozacak bir şey yapmak istemem. Onlara zarar verebilecek bir ihtimal varsa bunu göze almam mümkün değil."

K2: "Çocuklarımın annesi yokken başka birini hayatıma almak bana doğru gelmiyor. Hem çocuklarım buna hazır değil, hem de ben evliliği tekrar düşünmek istemiyorum."

K11: "Kendimi yeni bir evlilikte rahat hissedemem. Çocuklarımla kurduğum düzeni bozmak ya da onların kafasında karışıklığa neden olmak istemem."

K1, K2 ve K11 ait görüşme notları, yeniden evlenme konusunda benzer düşüncelere vurgu yapmakta ve bazı katılımcıların kaçınma davranışı sergilediğini belirtmektedir. Katılımcıların evlilikten kaçınma nedenlerinin başında çocuklarına duydukları sorumluluk ve onların ruh sağlığını koruma arzusu olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcılar, çocukların psikolojik durumlarını dikkate alarak yeni bir evliliğin olası olumsuz etkilerinden endişe duymakta ve çocuklarına zarar verebilecek herhangi bir ihtimali göze almamaktadır. Bu bağlamda yeniden evlenmenin hem kendi hem de çocukları için karmaşık ve zor bir süreç yaratabileceğini düşündüklerinden, mevcut düzenlerini bozmaktan çekinmektedirler.

Tema 6.2: Yeniden Evlilik İçin Gereken Koşullar

Bazı katılımcılar yapılan görüşmelerde, yeniden evlenmeyi düşünebileceklerini ancak bunun belirli koşullar altında gerçekleşebileceğini belirttiler. Çocuklarıyla iyi anlaşabilecek ve onları sevecek bir eş, evlilik düşüncelerinde en önemli kriterlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda bazı katılımcılar, yeniden evlenmeyi ancak belirli şartlar altında düşünebileceklerini vurguladılar. K5, K7 ve K9 yeniden evlenme konusundaki düşüncelerini yapılan görüşmelerde şu sözlerle aktardığı görüldü:

K5: "Eğer biri çocuklarıma bir anne gibi davranabilecek, onları gerçekten sevebilecek biriyse evlenmeyi düşünebilirim. Ama böyle birini bulmak kolay değil."

K7: "Çocuklarıma zarar vermeyecek, onları sevecek birini bulursam yeniden evlenmeyi düşünebilirim. Ama aksi durumda bunu yapmayı hiç düşünmüyorum."

K9: "Çocuklarımı ve beni gerçekten kabul edecek birini bulmak zor. Eğer böyle biri karşıma çıkarsa, belki bir gün evlilik tekrar gündemime gelebilir."

K5, K7 ve K9'a ait görüşme notları yeniden evlenme konusunda çocukların öncelikli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Katılımcıların çocuklarına sevgi ve şefkat gösterecek, bir anne gibi davranabilecek bir eş bulmaları durumunda evlenmeyi düşünebileceklerini belirttiği gözlemlenmektedir. Evlilik düşüncesi ancak böyle bir kişinin varlığıyla mümkün olabileceği; aksi takdirde, yeniden evlenme konusunun onların gündeminde yer olmayacağı izlenmektedir. Katılımcılar, hem kendilerini hem de çocuklarını kabul edecek birini bulmanın zorluğunun farkında olduklarından bu konuda temkinli oldukları anlaşılmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde sayıları giderek artan bekâr baba ve çocuklardan oluşan aile yapıları, toplumsal anlamda yeterince anlaşılmayan ve özgül destek gereksinimleri olan bir aile tipini temsil etmektedir. Bekâr babalar hem ebeveynlik rollerini üstlenmekte hem de hanehalkı sorumlusu olarak günlük yaşamın tüm gerekliliklerini yerine getirmektedir. Bu süreçte ev içi ve ev dışı işlerin tümünü tek başına yürütmeye çalışan bekar babaların sosyal yaşamları dönüşmektedir (Künteci, 2024). Bu araştırmada, bekâr babaların bu süreçte karşılaştıkları çok boyutlu zorluklar, sosyal ilişkilerde yaşadıkları dönüşümler, çocuklarıyla kurdukları bağlar ve yeni bir yaşam düzeninde nasıl bir dayanıklılık geliştirdikleri ortaya çıkarılmıştır. Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak hem ebeveyn hem de hanehalkı sorumlusu rolünü üstlenen bekâr babaların karşılaştıkları çok boyutlu zorluklar detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Bekâr babalar, eşin ölümü, boşanma veya terk edilme gibi çeşitli nedenlerle bu role geçiş yapmış olup, bu değişimin duygusal etkileriyle başa çıkma sürecine girmişlerdir. Babaların, yaşamlarında ve çocuklarıyla ilişkilerinde önemli dönüşümler yaşandığı gözlemlenmiştir. Türkiye'de artış eğiliminde olan boşanma sonrası sürece uyum sağlamada erkeklerin çeşitli zorluklarla karşılaştığı izlenmiştir. Aktaş'ın (2018) yaptığı çalışmada boşanma sonrasında çocukların velayeti annede olduğu durumda erkeklerin aile sıcaklığından uzak kaldığı ve çocuklarına özlem duyduğu, çocukların velayeti babada olduğu durumda ise babanın tüm yükü yüklenmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Benzer bir biçimde Demirel'in (2020) yaptığı çalışmada da boşanma sürecinde olan erkeklerin endişelerinin odağına çocuklarını yerleştirdiği ifade edilmiştir. Çocukların annede kalması durumunda çocuklarıyla düzenli ilişki kuramama, çocukların babada kalması durumunda ise tek ebeveynli aile olma kaygısı ortaya çıktığı açıklanmıştır.

Araştırma bulguları, bekâr babaların ekonomik ve sosyal zorluklarla mücadele ettiklerini ve bu zorlukların onları iş-yaşam dengesini sağlamaya zorladığını ortaya koymaktadır. Benzer veriler, Arıkan ve Kaplan (2022) tarfından gerçekleştirilen çalışmada da vurgulanmaktadır. Sözü edilen çalışmada; boşanma sonrasında erkeklerin sosyal destek alamadığı, yalnızlık hissi yaşadığı yaşadığı, yıpratıcı bir sürece maruz kaldığı belirtilmektedir. Tek başına gelir sağlamak ve çocukların tüm ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan babalar, sınırlı kaynaklarla geçimlerini sağlama sürecinde güçlükler yaşamaktadır. Bununla birlikte, bazı katılımcılar toplumun geleneksel aile yapısı kalıplarına uymadıkları için kendilerini dışlanmış hissettiklerini ve çevrelerinden yeterince destek alamadıklarını belirtmişlerdir. Ancak destek eksikliğine rağmen, babalar çocuklarıyla kurdukları duygusal bağların gücü sayesinde karşılaştıkları engelleri aşmaya çalışmaktadır. Ayrıca bulgular bekâr babaların baba-çocuk ilişkilerinde derin ve anlamlı bir yakınlık geliştirdiklerini göstermektedir. Babalar, çocuklarının duygusal ihtiyaçlarını karşılamak için onlara daha yakın olmaya çabalamış ve bu süreç, babaların kendi psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirmelerine de katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, yeniden evlilik konusunda bazı katılımcıların çekinceli oldukları görülmüştür. Bu babalar, çocuklarının duygusal sağlığını ön planda tutarak, yeni bir ilişkiye başlamanın çocukları üzerinde yaratabileceği etkiler konusunda hassas davranmaktadır.

Sonuç olarak, bekâr babalar, toplumda sıklıkla göz ardı edilen veya yeterince anlaşılmayan bir aile yapısına sahiptir. Çoğu zaman hem ebeveynlik görevlerini yerine getirme hem de toplumsal beklentileri karşılama yüküyle başa çıkmak zorunda kalan bu babalar, güçlü bir dayanıklılık geliştirmiş ve çocuklarıyla derin bağlar kurmuştur. Bu araştırma, bekâr babaların daha fazla destek ve anlayışa ihtiyaç duyduğunu, sosyal hizmetler, psikolojik danışmanlık ve ekonomik yardımların bu aile yapısına yönelik olarak artırılmasının hem babaların hem de çocukların yaşam kalitesini yükselteceğini vurgulamaktadır. Güngör (2023) tarafından belirtildiği gibi Türkiye'de tek ebeveynli ailelerin boylamsal artışı, bu aile bireylerine yönelik sunulacak hizmetlerin gerekliliğini ve önemini ortaya koymaktadır.

Bekâr babaların karşılaştıkları zorlukları hafifletmek ve bu aile yapılarına destek sağlamak amacıyla çeşitli çözümler geliştirilmelidir. Bekâr babalar, bekâr anneler gibi tek ebeveyn olmanın getirdiği ekonomik ve duygusal yüklerle baş etmektedirler; ancak toplumsal algılar ve beklentiler bakımından farklı deneyimler yaşamaktadırlar. Bekâr babalar, toplumda daha az görünür bir aile yapısı olarak değerlendirildiğinden, destek sistemlerine erişimde güçlüklerle karşılaşmakta ve ebeveyn rolüne dair sosyal kalıpların dışında mücadele vermektedir. Bu kapsamda geleneksel toplumlardaki bazı

cinsiyet rolleri, hane sorumluluğunu üstlenen tek ebeveynli babaların deneyimlerini zorlaştırmaktadır (Demirel, 2020).

İlk olarak, sosyal destek programlarının geliştirilmesi, bekâr babaların hanehalkı sorumlusu olarak üstlendikleri görevleri daha kolay bir şekilde yerine getirmelerine katkı sağlayabilir. Babalara destek için gündüz bakım evleri ya da kreşler konusunda destek olunabilir, annelik ya da süt izni gibi babalara da gün içinde çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için saatlik izin verilebilir. Bekar babaların çocukları için hangi kurum ya da kuruluşlardan hizmet alabileceğini belirten kamu spotu oluşturulabilir. Kamuoyu oluşturularak konu ile ilgili sosyal politikaların geliştirilmesi sağlanabilir.

Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, çocuk bakımı, yemek hazırlığı ve ev temizliği gibi konularda profesyonel veya gönüllü yardım hizmetleri sunarak, bu ailelerin günlük hayatını kolaylaştırabilir. Psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması, bekâr babaların yaşadığı duygusal yükleri hafifletmek için önemlidir. Hem babalar hem de çocuklar için sağlanacak bireysel danışmanlık veya grup terapisi gibi hizmetler, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin sağlıklı bir temele oturmasına yardımcı olabilir. Bu hizmetler, babaların yalnızlık hissiyle başa çıkmasına ve çocuklarının duygusal gelişimini daha etkin bir şekilde desteklemelerine olanak tanır.

Bekâr babalar için ekonomik desteklerin güçlendirilmesi de önemli bir adımdır. Çoğunlukla tek gelir kaynağı olan bu babalar için sosyal yardımlar ve finansal destekler sağlanmalıdır. Çocuk bakım giderleri için teşvikler veya düşük faizli krediler, babaların ekonomik yükünü hafifletebilir ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olabilir. Eğitim destek programlarının artırılması da bu aileler için faydalı olacaktır. Çocuklar için okul hazırlığı, ödev desteği ve özel eğitim gereksinimlerine yönelik ücretsiz veya düşük maliyetli hizmetler sunulması, eğitimde fırsat eşitliğini destekler. Ayrıca, babaların çocuklarının eğitim süreçlerine daha etkin katılım sağlayabilmeleri adına ebeveyn eğitim programları düzenlenebilir.

Toplumsal bilinçlendirme ve destek çalışmaları da bekâr baba ailelerine verilen desteği güçlendirebilir. Medya ve yerel etkinlikler aracılığıyla bu aile yapılarının toplumda kabul edilmesi ve değer görmesi teşvik edilebilir. Toplumun bu ailelere karşı daha destekleyici bir tutum sergilemesi, bekâr babaların kendilerini daha fazla desteklenmiş hissetmesine katkı sağlayacaktır. Son olarak, bekâr babaların iş-yaşam dengesini sağlamalarına destek olmak amacıyla işverenlerin esnek çalışma saatleri veya uzaktan çalışma seçenekleri sunması önerilebilir. Bu sayede babalar, çocuklarıyla daha fazla vakit geçirme ve günlük sorumluluklarını yerine getirme konusunda daha fazla esneklik elde edebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %51, İkinci yazar %49

2. Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Rapor: Etik Raporu: Verilerin toplanması için gerekli izin, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 06.08.2024 tarih ve 143480 sayılı kararıyla alınmıştır.

4. Araştırma Modeli: Bu araştırma makalesinin verileri, amaçlı örnekleme ve yarı yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılarak 12 katılımcıdan elde edilmiştir. Bu yöntem derinlemesine bilgi toplamak için seçilmiştir. Daha sonra veriler tematik analiz kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlar oluşturulmuştur.

References

Aktaş, Ç. (2018). Boşanmanın erkekler üzerindeki etkisi: İstanbul örneği. *İmgelem*, *2*, 25-54.

Amato, P. R. (2005). The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *The Future of Children*, *15*(2), 75-96.

Arıkan, H., & Kaplan, B. (2022). Boşanmanın erkekler üzerindeki sosyal-kültürel ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 101-116.

Atila Demir, S., & Genç Çelebi, Ş. (2017). Tek ebeveynli ailelerin sorunları: Nitel bir araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(13), 111-128.

Brown, B. V. (2000). The single-father family: Demographic, economic, and public transfer use characteristics. *Marriage & Family Review*, *29*(2-3), 203-220.

Calegari, E., Fabrizi, E., & Mussida, C. (2024). State dependence in material and social deprivation in european single-parent households. *Social Indicators Research*, *172*(2), 481-498.

Cansel, E. (1969). Sosyal devlet ve aile. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *26*(3), 11-21.

Capacio, L. J., Mier, K. J. B., Superales, J. R. A., Falcon, E. B., Miñoza, J., Dayundunan, I. M., Siacor, J., & Omandam, M. J. (2024). Understanding the silent struggles: The lived experiences of single fathers. *Edukasiana: Jurnal Inovasi Pendidikan, 3*(4), 465-478. https://doi.org/10.56916/ejip.v3i4.905

Carlson, M. J., & Corcoran, M. E. (2001). Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes. *Journal of Marriage and Family*, *63*(3), 779-792.

Carone, N., Baiocco, R., & Lingiardi, V. (2017). Single fathers by choice using surrogacy: Why men decide to have a child as a single parent. *Human Reproduction, 32*(9), 1871-1879. https://doi.org/10.1093/humrep/dex245

Chavda, K., & Nisarga, V. (2023). Single parenting: Impact on child's development. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, *19*(1), 14-20.

Chiu, M., Rahman, F., Vigod, S., Lau, C., Cairney, J., & Kurdyak, P. (2018). Mortality in single fathers compared with single mothers and partnered parents: a population-based cohort study. *The Lancet Public Health*, *3*(3), 115-123.

Coles, R. L. (2015). Single-father families: A review of the literature. *Journal of Family Theory & Review, 7*(2), 144-166. https://doi.org/10.1111/jftr.12069

Coşan, B. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de sosyo-ekonomik bir problem olarak tek ebeveynli aile olgusunun çok boyutlu değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 18 (41), 259-294.

de Lange, M., Dronkers, J., & Wolbers, MHJ (2013). Tek ebeveynli aile biçimleri ve çocukların eğitim performansı karşılaştırmalı bir perspektifte: okulun tek ebeveynli ailelerdeki payının etkileri. *Okul Etkinliği ve Okul İyileştirme*, 25 (3), 329-350. https://doi.org/10.1080/09243453.2013.809773

Demirel, R. (2019). *Toplumsal cinsiyet bağlamında erkeklerin boşanma deneyimlerine ilişkin nitel bir araştırma.*Çizgi Kitapevi.

Dhungel, B., Kato, T., Kachi, Y., Ochi, M., Gilmour, S., & Takehara, K. (2023). Prevalence and associated factors of psychological distress among single fathers in Japan. *Journal of epidemiology*, *33*(6), 294-302.

Eggebeen, D. J., Snyder, A. R., & Manning, W. D. (1996). Children in single-father families in demographic perspective. *Journal of Family Issues, 17*(4), 441-465. https://doi.org/10.1177/019251396017004002

Eyce, B. (2014). Tarihten günümüze Türk aile yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *1*(4), 223-244.

Feyzioğlu, S., & Kuşçuoğlu, C. (2011). Tek ebeveynli aileler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *26*(26), 97-110.

Garasky, S., & Meyer, D. R. (1996). Reconsidering the increase in father-only families. *Demography*, *33*(3), 385-393.

Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya Giriş*. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çev. Eds.), (3.baskı). Anı Yayıncılık.

Güngör, A. (2023). Tek ebeveynli aileler: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *23*(58), 129-155.

Iztayeva, A. (2022). Single fathers and work–family conflict in white- and blue-collar jobs. *Community, Work & Family*, 1-16. https://doi.org/10.1080/13668803.2022.2144136

Künteci, N. (2024). Tek ebeveyn olan anne ve babaların ebeveynlik ve cinsiyet rolleri üzerinden yaşadığı temel sorunlar: Nitel bir çalışma [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

McKeown, K. (2001). Families and single fathers in Ireland. *Administration, 49*(1), 3-24.

Merriam, S. B. (1995). What can you tell from an Nof 1?: Issues of validity and reliability in qualitative research. PAACE Journal of Lifelong Learning, 4. 51-60.

Neuman, W. L. (2016). Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicelik yaklaşımlar. S. Özge (Çev.). Yayın Odası Yayınları.

Öztop, H., Bıçakçı, M., Soylu, N., Oğurtan, S. G., Nadir, U., Taşoluk, E., ... & Tok, S. (2018). *Tek ebeveynli aileler*. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

Shorey, S., & Pereira, T. L. B. (2023). Parenting experiences of single fathers: A meta-synthesis. *Family process*, *62*(3), 1093-1113.

Shorey, S., & Pereira, T. L.-B. (2022). Parenting experiences of single fathers: A meta-synthesis. *Family Process*. https://doi.org/10.1111/famp.12830

Tire, O. (2020). Geçmişten günümüze aile ve evlilik. *Aile ve Sosyoloji* içinde (ss: 7-30). Konya: Eğitim.

URL 1, https://data.tuik.gov.tr/, Erişim tarihi: 25.09.2024

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Corporate Social Media Management: Strategic Approaches in Leading Turkish Companies

Zeliha Tekin*

Abstract: Developing and implementing a social media strategy has become essential for contemporary businesses seeking sustainable success. Social media platforms offer numerous benefits, including direct customer engagement, enhanced brand awareness, increased sales, and a strengthened digital presence. In this study, the social media content shared by the five largest Turkish companies in terms of market capitalization (QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan, and Türkiye İş Bankası), based on data shared by Companies MarketCap, is analysed to elucidate corporate social media management and strategies. The companies' official Instagram and Twitter accounts were examined between March 5, 2025, and April 5, 2025. Content analysis was conducted and tabulated using numerical data. In this study, companies' social media content was categorized into five groups: social responsibility, celebration-awards, product/service promotion, special days, and career/education. In addition to contributing to the literature, this study also offers some solution proposals for companies regarding corporate social media management and the strategies they should follow.

Keywords: Social Media, Instagram, Twitter, Company, Strategy

Kurumsal Sosyal Medya Yönetimi: Önde Gelen Türk Şirketlerinde Stratejik Yaklaşımlar

Öz: Sosyal medya stratejisi geliştirmek ve uygulamak, sürdürülebilir başarı arayan çağdaş işletmeler için vazgeçilmez hale gelmiştir. Sosyal medya platformları, müşterilerle doğrudan etkileşim kurma, marka bilinirliğini, satışları artırma ve dijital varlıkların güçlendirilmesi gibi sayısız faydalar sunmaktadır. Bu çalışmada Companies MarketCap tarafından paylaşılan verilere göre piyasa değeri açısından en büyük 5 Türk şirketinin (QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan ve Türkiye İş Bankası) sosyal medyadaki içerik paylaşımları verilerek kurumsal sosyal medya yönetimi ve stratejileri açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmaya konu olan bu şirketlerin resmi Twitter ve Instagram hesapları 05 Mart 2025 – 05 Nisan 2025 tarihleri arasında gözden geçirilerek içerik analizleri yapılmış ve nicel veriler aracılığıyla tablolaştırılmıştır. Çalışmada, işletmelerin sosyal medya uygulamaları sosyal sorumluluk, kutlama-ödül töreni, ürün-hizmet tanıtımı, özel günler ve kariyer-eğitim olmak üzere beş kategoriye ayrılmıştır. Çalışmanın literatüre katkı sunmasının yanı sıra şirketlere kurumsal sosyal medya yönetimi ve bu konuda izlenmesi gereken stratejilere yönelik birtakım çözüm önerileri de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Instagram, Twitter, Şirket, Strateji

* Doç. Dr. Zeliha Tekin, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü
ORCID: 0000-0002-6283-0910, z.tekin@alparslan.edu.tr
Cite as/ Atıf: Tekin, Z. (2025). Corporate social media management: strategic approaches in Leading Turkish companies *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 881-897. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1701983
Received/Geliş: 19 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 30 Jul/Temmuz 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

Corporate social media management refers to the strategic process through which a company presents its brand professionally on social media platforms and establishes effective communication with its target audience. Social media accounts are the face of a brand in the digital world. Corporate social media management is a strategic process that enables a brand to have a professional presence on social media platforms and to communicate accurately with its target audience. This process is not just about sharing content; it also includes effectively conveying the brand's values, vision, and messages to the target audience. Social media management can lead to significant changes and achievements in the business strategies companies develop (Rodríguez & Neira, 2024). Social media management enables companies to increase brand awareness, establish customers connections, maintain digital reputation, and achieve marketing goals (Dwivedi et al., 2021).

Today, social media is a platform for promoting products and services and a space where companies cultivating close customer relationships with customers. It has transformed how companies communicate with their audiences (Jeswani, 2023). Millions now use social media tools. A company's reputation and market visibility are significantly shaped by its social media activity (Tuten, 2008). Social networks eliminate geographical barriers, promote global interactions, and are more effective on customers than traditional networks (Fan, 2023). With proper social media management, companies can gain customer trust and stand out from competitors in the digital environment. While most studies on social media management focus on how a company's marketing mix can be adapted to digital media, this study concentrates on corporate social media management and offers strategic suggestions.

Literature Review

Corporate Use of Social Media

Social media, which shapes interpersonal communication and the interaction between businesses/companies and their customers, has become more than just a promotion channel for companies. Companies now carry out activities beyond simple promotions to reach customers more quickly and effectively, expand their customer portfolios, and carry out marketing activities through referral (also known as social commerce) (Elshaer, 2024). Companies use social media with significant budgets to improve brand awareness and create a new brand image. The core motivation behind businesses placing such importance on social media is to establish active and continuous communication with customers, ensure constant visibility, and promote all activities in a way that makes them more attractive (Hollebeek et al., 2023).

Although social media appears to be mainly relevant to marketing efforts, it also plays a significant role in shaping a company's image. Any positive activity carried out on social media and the ability to respond appropriately to consumer expectations and questions contribute positively to a company's image. The resulting corporate social media reputation indicates that companies now also hold reputational value on these platforms (Nagra, 2013).

The Importance of Corporate Social Media Management

Corporate social media management is a vital strategic instrument that enables brands to establish a robust digital presence, engage effectively with their target audience, and accomplish organizational objectives (Appel et al., 2020). Companies increasingly recognize the need to build customer relationships through social media environments to establish trust, promote their brands, and raise awareness of their products and services (Laroche et al., 2013). The importance of this process can be highlighted in several key areas (Jeswani, 2023):

- Increases Brand Awareness: Social media platforms enable brands to be recognized by a broader audience. With regular and effective content sharing, it becomes easier to communicate with target audiences (Gallaugher & Ransbotham, 2010).

- Strengthens Customer Interactions: Social media allows brands to communicate directly with customers. It not only creates new interactions with customers but also includes non-customers in these interactions, turning them into potential customers (Gallaugher and Ransbotham, 2010). A well-managed social media account can quickly respond to customer queries, provide a positive experience (Denga, Vaijhala & Rasshit, 2022), and foster a loyal customer base and synergy (Chivandi et al., 2019).

- Builds Digital Reputation and Trust: A brand's social media presence reflects its reputation in the digital world. Social media platforms offer companies a way to connect with their target audience and build trust (Jeswani, 2023). Companies should share consistent and high-quality content to create a reliable brand image and a positive perception among potential customers.

- Facilitates Customer Feedback: Social media is a valuable channel for companies to receive costumer feedback. By monitoring customer comments and direct messages, companies can gain insights into customer preferences, pain points, and expectations, which can inform product development and service improvement (Jeswani, 2023).

- Helps Achieve Marketing Goals: Corporate social media management not only increases brand recognition but also helps achieve marketing objectives such as increasing sales and profit margins, running campaigns, and launching new products (Wardi & Belgiawan, 2023).

- Provides a Competitive Advantage: Social media is not just a sharing platform; it is a competitive tool that enables brands to analyze competitors and gain an edge in the market (Rugova & Prenaj, 2016).

- Effective in Crisis Management: Brands can quickly respond to issues, clarify misinformation, and maintain control of the narrative during crises through social media (Jeswani, 2023).

The reasons why corporate social media management is so critical for brands are listed above. However, managing this process effectively requires a strategic approach, which is explained under the heading “strategies to follow in corporate social media management.”

Strategies to Follow in Corporate Social Media Management

Corporate social media management is a strategic process consisting of multiple stages such as planning, execution, and analysis. For companies to reach their goals through social media, interact with customers online, offer personalized promotions, share news and updates, announce products and services, and promote events, they must develop strategies (Helmink, 2013) and view social media management as a strategic asset (Laradi et al., 2024).

In this context, it is appropriate to cite the automobile manufacturer Ford, which has mastered corporate social media management and implemented strategies in this area. Ford’s secret to success lies in customizing posts according to strategy and having its social media team respond to follower comments (Ratcliff, 2014). To clarify the concept, Table 1 provides social media marketing strategies and content strategies.

Table 1. Social Media Marketing Strategy vs. Social Media Content Strategy

Characteristic	Social Media Marketing Strategy	Social Media Content Strategy
Focus	Overall goals, objectives, and tactics for social media	Planning, creation, and distribution of content on social media
Scope	It encompasses the entire social media approach within marketing	Focuses specifically on content tactics within social media
Objectives	A lings social media efforts with broader business goals	Aims to attract, engage, and retain audience through content
Components	Audience targeting, platform selection, engagement strategies	Content types, posting frequency, tone, and style of content
Integration with Marketing	Part of the broader marketing strategy contributes to the overall plan	A subset of marketing strategy supports marketing objectives
Measurement	Performance metrics tied to business outcomes	Content-specifics metrics such as engagement, reach, and leads
Examples of Activities	Launching ad campaigns, influencer partnerships, and community building	Blog post creation, video production, social media calendar planning

Resource: https://zoviz.com/tr/blog/how-to-create-a-social-media-strategy

Businesses have started to develop new strategies on social media to promote their products/services and brands and to reach target audiences (Berthon et al., 2012). As seen in Table 1, companies can benefit from their social media portfolios by employing various strategies in their functional activities such as content creation, actively viewing and responding to customer feedback, and engaging in collaborative interactions with customers (Laradi et al., 2024). Such active interactions-whether transactional or non-transactional-between a customer and a company, potential customers, and other customers can be defined as "customer engagement" (Chauhan & Pillai, 2013).

Aim

In this study, the social media content shared by the five largest Turkish companies in terms of market capitalization (QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan, and Türkiye İş Bankası), based on data shared by Companies MarketCap, is analysed to explain corporate social media management and strategies. This research is significant in terms of its timeliness. In addition to contributing to the literature, this study also offers some solution proposals for companies regarding corporate social media management and the strategies they should follow.

Method

Social media platforms provide various benefits, such as the potential for direct interaction with customers, increasing brand awareness, and boosting sales, helping companies strengthen their digital presence. Social media marketing is conducted through platforms like Instagram, Facebook, and Twitter by brands, sharing information that facilitates the activities of producers and consumers (Wardi & Belgiawan, 2023; Fan, 2023). Instagram and Twitter are widely used social media platforms that have become significant parts of individuals' lives today (Laradi et al., 2024). In this context, this study examines and records how the five selected companies (QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan, and Türkiye İş Bankası) used Twitter and Instagram between March 5, 2025, and April 5, 2025. This research can guide public and private companies operating in this new domain in their future endeavors. All posts made by the mentioned companies from their official Twitter and Instagram accounts between March 5, 2025, and April 5, 2025, were reviewed and analyzed. A total of

111 content posts from these official accounts constitute the universe of the research. The method of the study is content analysis, one of the most commonly used qualitative research methods, typically employed in the analysis of written and visual data (Özdemir, 2010). The reason for selecting this method in this study is its frequent use in qualitative research and its preference in similar studies in the literature (Saygılı et al., 2020). Moreover, qualitative research methods focus on words and provide insight into what individuals are saying, doing, and thinking, rather than focusing on large groups (Berbe, 2017). In conducting the numerical analyses of this study, classifying, planning, and defining the content were essential. Therefore, categories were created and defined in this study of Twitter and Instagram, with content types being examined overall. The data were categorized into social responsibility, celebration/award ceremonies, product/service promotions, special days, and career/education. For each company, the number of posts in each category, and number of likes and followers, was recorded. This study aims to detail how each company's official Twitter and Instagram accounts were used in line with its objectives.

Findings

In this section of this research, the official Twitter and Instagram accounts of QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan, and Türkiye İş Bankası are examined in detail and presented in tables. The reason for selecting these companies was that, according to the companiesmarketcap.com (Companies Market Cap) data, as of February 19, 2025, they are the five highest market-cap Turkish companies among the top 42 companies in Turkey.

Table 2. Total Twitter and Instagram Account Details of 5 Companies

	Twitter Followers Number	**Twitter Post Count**	**Instagram Followers Number**	**Instagram Post Count**
QNB Finansbank	112.869	12.700	69,900	1.715
Koç Holding	174.068	1250	244.000	1.028
Turkish Airlines	1.877.813	8.079	2.600.000	2.719
Ford Otosan	112.200	2.908	49.200	1.592
Türkiye İş Bankası	251.200	10.700	181.000	1718

The data were accessed on April 5, 2025. An examination of the companies' Instagram and Twitter accounts revealed that Turkish Airlines has 1,877,813 followers on Twitter and 2,600,000 followers on Instagram. Türkiye İş Bankası has 251,200 followers on Twitter and 181,000 followers on Instagram. Koç Holding has 174,068 followers on Twitter and 244,000 followers on Instagram. QNB Finansbank has 112,869 followers on Twitter and 69,900 followers on Instagram. Finally, Ford Otosan has 112,200 followers on Twitter and 49,200 followers on Instagram.

The subsequent sections of this research provide a detailed classification and description of the posts shared by these companies between March 5, 2025, and April 5, 2025.

Table 3. Twitter Content Categories of 5 Companies

	QNB Finansbank		**Koç Holding**		**Turkish Airlines**		**Ford Otosan**		**Türkiye İş Bankası**	
	PS	GS	PS	GS	PS	GS	PS	GS	PS	GS
Social Responsibility	3	5200	1	7600	1	23000	1	2400	0	0
Celebration & Award Ceremony	2	5000	0	0	0	0	1	1700	0	0
Product & Service Promotion	4	6100	0	0	14	270000	2	50700	1	5600
Special Days	4	5300	2	34000	1	11000	4	8400	3	80000

Career & Education	1	1800	0	0	0	0	1	10000	3	28700
Total number of Share=47	**14**		**3**		**14**		**9**		**7**	

An analysis of the Twitter content categories reveals the following:

- **Social Responsibility**: QNB Finansbank made 3 posts, receiving 5,200 likes/views; Turkish Airlines made 1 post, receiving 23,000 likes/views; Koç Holding made 1 post, receiving 7,600 views; Ford Otosan made 1 post, receiving 2,400 views; Türkiye İş Bankası made no posts in this category.
- **Celebration/Award Ceremony**: QNB Finansbank made 2 posts, receiving 5,000 likes/views; Ford Otosan made 1 post, receiving 1,700 views; no posts were made by Turkish Airlines, Koç Holding, or Türkiye İş Bankası in this category.
- **Product/Service Promotion**: QNB Finansbank made 4 posts, receiving 6,100 likes/views; Turkish Airlines made 14 posts, receiving 270,000 likes/views; Ford Otosan made 2 posts, receiving 50,700 likes/views; Türkiye İş Bankası made 1 post, receiving 5,600 likes/views; Koç Holding made no posts in this category.
- **Special Days**: QNB Finansbank made 4 posts, receiving 5,300 likes/views; Koç Holding made 2 posts, receiving 34,000 views; Turkish Airlines made 1 post, receiving 11,000 likes/views; Ford Otosan made 4 posts, receiving 8,400 views; Türkiye İş Bankası made 3 posts, receiving 80,000 views.
- **Career/Education**: QNB Finansbank made 1 post, receiving 1,800 likes/views; Ford Otosan made 1 post, receiving 10,000 views; Türkiye İş Bankası made 3 posts, receiving 28,700 views; no posts were made by Koç Holding or Turkish Airlines in this category.

Table 4. Instagram Content Categories of 5 Companies

	QNB Finansbank		**Koç Holding**		**Turkish Airlines**		**Ford Otosan**		**Türkiye İş Bankası**	
	PS	BS	PS	BS	PS	BS	PS	BS	PS	BS
Social Responsibility	3	665	1	6503	0	0	0	0	0	0
Celebration & Award Ceremony	4	737	0	0	0	0	1	296	2	1678
Product & Service Promotion	5	345	1	731	22	68858	2	1338	1	1538
Special Days	4	1344	3	13419	1	3066	4	4559	3	8214
Career & Education	0	0	3	2025	0	0	2	8146	2	2640
Total number of Share=64	**16**		**8**		**23**		**9**		**8**	

An examination of the companies' Instagram posts between March 5, 2025, and April 5, 2025, reveals the following:

- **Social Responsibility**: QNB Finansbank made 3 posts, receiving 665 likes; Koç Holding made 1 post, receiving 6,503 likes; Turkish Airlines, Ford Otosan, and Türkiye İş Bankası made no posts in this category.
- **Celebration/Award Ceremony**: QNB Finansbank made 4 posts, receiving 737 likes; Ford Otosan made 1 post, receiving 296 likes; no posts were made by Koç Holding or Turkish Airlines in this category.
- **Product/Service Promotion**: QNB Finansbank made 5 posts, receiving 345 likes; Koç Holding made 1 post, receiving 731 likes; Turkish Airlines made 22 posts, receiving 68,858 likes; Ford

Otosan made 2 posts, receiving 1,338 likes; Türkiye İş Bankası made 1 post, receiving 1,538 likes.

- **Special Days**: QNB Finansbank made 4 posts, receiving 1,344 likes; Koç Holding made 3 posts, receiving 13,419 likes; Turkish Airlines made 1 post, receiving 3,066 likes; Ford Otosan made 4 posts, receiving 4,559 likes; Türkiye İş Bankası made 3 posts, receiving 8,214 likes.
- **Career/Education**: Koç Holding made 3 posts, receiving 2,025 likes; Ford Otosan made 2 posts, receiving 8,146 likes; Türkiye İş Bankası made 2 posts, receiving 2,640 likes; no posts were made by QNB Finansbank or Turkish Airlines in this category.

Discussion

Social media has become a platform with advantages and opportunities where companies can easily elevate their corporate reputation. Any positive promotional move and instant responses to customers' needs can elevate a company's corporate image unexpectedly, even if its reputation is poor. Conversely, no matter how strong a corporate reputation is, a sudden negative perception can quickly form. Therefore, social media reputation and social media management are critically important. This study aims to reveal how the five largest Turkish companies by market capitalization in Turkey use social media platforms (Instagram and Twitter) as a tool for institutionalization and corporate social media management strategies.

Conclusion

The first key result derived from the research findings is that the companies studied made more Instagram posts than Twitter posts. The most frequently shared category on Instagram by companies was "product and service promotion," while the least shared category was "social responsibility." Other studies in the literature (Lea et al., 2006; Davis et al., 2010) also confirm this result. Companies can increase their website and service popularity by sharing information and prices related to their products and services (Lea et al., 2006).

During the study period, 111 content posts were shared on the two platforms. As computer and digital media usage changes have integrated into all areas of life, they are also widely and effectively used in companies and businesses across various sectors. On average, each company shared about 2 pieces of content daily with their followers on Instagram and Twitter. This indicates that the companies are as effective in digital media as in traditional media.

The literature review shows that social media is an effective tool for attracting new customers, increasing brand awareness, creating brand loyalty, shaping branding strategies, and strengthening purchase intent (Laroche et al., 2013; Plidtookpai and Yoopetch, 2021; Atito et al., 2023; Wardi & Belgiawan, 2023; Fan, 2023). These results further support the importance significance of the this study conducted.

Recommendations

Corporate social media management is an indispensable tool that allows brands to effectively establish a presence in the digital world, connect with their target audience, and achieve business goals.

Adopting a strategic approach, regularly analyzing performance, and producing effective content specific to each platform are essential to succeed in this process. As social media platforms continuosly evolve, companies must remain informed, monitor emerging trends, and consistently refine their strategic approaches.In addition to these considerations the following strategic steps are recommended for effective corporate social media management:

- A content calendar should be created. Companies should make social media management more organized by planning on a weekly or monthly basis.
- The target audience should be thoroughly analyzed. Management should use analysis tools to understand the needs and expectations of the target audience.
- Performance should be measured and optimized. Management should regularly review social media metrics to improve their strategies.
- Social media should be strengthened for corporate success. Social media is a communication tool and one of the strongest marketing and communication channels for brands. Therefore, with proper social media management, the company's brand should be positioned as credible, influential, and trustworthy in the eyes of the target audience.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Single-author, 100%

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since this study does not use any subjects and does not use methods such as interviews, ethics al approval is not required.

4. Research Model: This research was conducted using a qualitative model, employing literature review and content analysis methods.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Kurumsal sosyal medya yönetimi, bir şirketin sosyal medyada kendini doğru şekilde anlatması ve müşterileriyle etkili olacak şekilde iletişim kurmasıdır. Sosyal medya hesapları bir markanın dijital dünyadaki yüzüdür. Kurumsal sosyal medya yönetimi, bir markanın sosyal medya mecralarında profesyonel şekilde varlık göstermesini ve hedef kitlesiyle doğru bir iletişim kurmasını sağlayan stratejik bir süreçtir. Bu süreç, yalnızca içerik paylaşmaktan ibaret değildir; aynı zamanda markanın değerlerini, vizyonunu ve mesajlarını hedef kitleye etkili bir şekilde aktarabilmeyi içerir. Sosyal medya yönetimi ile işletmelerin geliştirdiği iş stratejilerinde önemli değişikliklere ve başarılara imza atılabilir (Rodeiguez & Neira, 2024). Sosyal medya yönetimi, şirketlerin marka bilinirliğini artırmasına, müşterileriyle bağ kurmasına, dijital itibarını korumasına ve pazarlama hedeflerine ulaşmasına olanak tanımaktadır (Dwivedi vd., 2021).

Günümüzde sosyal medya, yalnızca bir markanın ürün ve hizmetlerini tanıttığı bir platform değil, aynı zamanda şirketlerin müşterileriyle yakın ilişkiler kurduğu bir alandır. Sosyal medya, şirketlerin müşterileriyle iletişim kurma biçimini değiştirmiştir (Jeswani, 2023). Sosyal medya araçları şu anda milyonlarca kişi tarafından kullanılmaktadır. Şirketlerin itibarı ve pazardaki varlıkları sosyal medya tarafından yönlendirilmektedir (Tuten, 2008). Sosyal ağlar, coğrafi engelleri ortadan kaldırarak küresel etkileşimleri teşvik etmekte ve müşteriler üzerinde geleneksel ağlardan daha etkili olmaktadır (Fan, 2023). Doğru bir sosyal medya yönetimi ile şirketler müşterilerinin güvenini kazanabilir ve dijital ortamda rakiplerinden bir adım öne geçebilirler. Sosyal medya yönetimi konusunda yapılan çalışmaların çoğu bir şirketin pazarlama karmasının bu dijital ortama nasıl uyarlanacağına odaklanmışken bu çalışma şirketlerde kurumsal sosyal medya yönetimine odaklanmakta ve startejik öneriler sunmaktadır.

Literatür Taraması

Kurumsal Sosyal Medya Kullanımı

Sadece kişiler arası iletişimi değil, aynı zamanda işletmeler/şirketler ile müşterileri arasındaki etkileşimi de şekillendiren sosyal medya, şirketler için yalnızca bir tanıtım aracı olmaktan öteye geçmiştir. Şirketler artık müşterilerine daha hızlı ve etkili bir şekilde ulaşmak, müşteri portföylerini genişletmek ve yönlendirme yoluyla pazarlama faaliyetleri (sosyal ticaret olarak da bilinir) yürütmek için basit tanıtımların çok ötesinde faaliyetler yürütmektedir (Elshaer, 2024). Şirketler, marka bilinirliğini artırmak ve yeni bir marka imajı oluşturmak için sosyal medyaya önemli bütçeler ayırmaktadır. İşletmelerin sosyal medyaya bu kadar önem vermesinin ardındaki temel motivasyon, müşterilerle aktif ve sürekli iletişim kurmak, sürekli görünürlük sağlamak ve tüm faaliyetleri daha çekici hale getirecek şekilde tanıtmaktır (Hollebeek vd., 2023).

Sosyal medya, esas olarak pazarlama çabalarıyla ilgili görünse de, bir şirketin imajını şekillendirmede de önemli bir rol oynar. Sosyal medyada gerçekleştirilen her türlü olumlu faaliyet ve tüketici beklenti ve sorularına uygun şekilde yanıt verebilme becerisi, bir şirketin imajına olumlu katkıda bulunur. Ortaya çıkan kurumsal sosyal medya itibarı, şirketlerin artık bu platformlarda da itibar değerine sahip olduğunu göstermektedir (Nagra, 2013).

Kurumsal Sosyal Medya Yönetiminin Önemi

Kurumsal sosyal medya yönetimi, günümüzün dijital dünyasında markaların hedef kitleleriyle bağlantı kurması ve rekabette öne çıkması için vazgeçilmez bir araçtır (Appel vd., 2020). Şirketler,

güven oluşturmak ve markalarını tanıtmak veya ürün ve hizmetleri için tanınırlık kazanmak amacıyla sosyal medya ortamlarında müşteri ilişkileri geliştirme ihtiyacını giderek daha fazla hissetmektedirler (Laroche vd., 2013). Bu sürecin önemi birkaç temel noktada öne çıkar (Jeswani, 2023):

- **Marka Bilinirliğini Artırır:** Sosyal medya platformları, markanın daha geniş bir kitle tarafından tanınmasını sağlar. Düzenli ve etkili içerik paylaşımlarıyla, hedef kitleyle daha kolay bir şekilde iletişim kurulabilir (Gallaugher ve Ransbotham, 2010).

- **Müşteri Etkileşimlerini Güçlendirir:** Sosyal medya, markaların müşterileriyle birebir iletişim kurabildiği bir platformdur. Sosyal medya yalnızca yeni müşteri işletme etkileşimi yaratmakla kalmaz aynı zamanda bu etkileşime müşteri olmayan kişileri de katarak onları potansiyel müşteri haline getirir (Gallaugher ve Ransbotham, 2010). Doğru yönetilen bir sosyal medya hesabı, müşteri sorularına hızlı yanıt verebilir, bir müşteri deneyimi oluşturabilir (Denga, Vaijhala ve Rasshit, 2022) sadık bir müşteri kitlesi ve sinerji yaratabilir (Chivandi vd., 2019).

- **Dijital İtibar ve Güven Oluşturur:** Markanın sosyal medya üzerindeki varlığı, dijital dünyadaki itibarın bir yansımasıdır. Sosyal medya platformları şirketlere hedef kitleleriyle bağlantı kurma ve güven oluşturma imkanı sunar (Jeswani, 2023). Güvenilir bir marka algısı oluşturmak ve potansiyel müşterilerin gözünde olumlu bir imaj yaratabilmek için tutarlı ve kaliteli içerikler paylaşılmalıdır.

- **Müşterilerden Geri Bildirim Alınmasını Sağlar:** Sosyal medya, şirketlerin müşterilerden geri bildirim alması için paha biçilmez bir kanal sunar. İşletmeler müşteri yorumlarını ve doğrudan mesajları izleyerek markalar, müşteri tercihleri, sorun noktaları ve beklentileri hakkında fikir edinebilir. Bu bilgiler, şirketlere ürün geliştirme ve hizmet iyileştirme konusunda bilgi sağlayabilir (Jeswani, 2023).

- **Pazarlama Hedeflerine Ulaşmayı Kolaylaştırır:** Kurumsal sosyal medya yönetimi, yalnızca marka bilinirliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda satışları ve kar marjlarını artırmak, kampanyalar düzenlemek ve yeni ürünlerin tanıtılması gibi pazarlama hedeflerine ulaşılmaya da yardımcı olur (Wardi ve Belgiawan, 2023).

- **Rekabette Öne Çıkmayı Sağlar:** Sosyal medya, markalar için yalnızca bir paylaşım platformu değil, aynı zamanda rakiplerin analiz edildiği pazarda öne geçme fırsatı sunan bir rekabet aracıdır (Rugova ve Prenaj, 2016).

- **Sosyal medya kriz yönetiminde etkilidir:** Markalar sorunlara hızlı bir şekilde yanıt verebilir, yanlış bilgileri açıklığa kavuşturabilir ve kriz zamanlarında anlatı üzerinde kontrolü sürdürebilir (Jeswani, 2023).

Kurumsal Sosyal Medya Yönetiminde İzlenecek Stratejiler

Kurumsal sosyal medya yönetimi, planlama, uygulama ve analiz gibi birçok aşamadan oluşan stratejik bir süreçtir. Şirketlerin sosyal medya aracılığıyla hedeflerine ulaşmaları, müşterilerle çevrimiçi etkileşim kurmaları, onlara kişiselleştirilmiş promosyonlar sunmaları, haber ve güncellemeleri paylaşmaları, ürün ve hizmetlerini duyurmaları ve etkinlikleri tanıtmaları için stratejiler geliştirmeleri (Helmink, 2013) ve sosyal medya yönetimini stratejik bir varlık olarak görmeleri gerekmektedir (Laradi vd., 2024).

Bu noktada, kurumsal sosyal medya yönetiminde ustalaşmış ve bu alanda stratejiler uygulayan otomobil üreticisi Ford'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Ford'un başarısının sırrı, gönderilerini stratejilerine göre özelleştirmesi ve sosyal medya ekibinin takipçi yorumlarına yanıt vermesidir

(Ratcliff, 2014). Kavramı açıklığa kavuşturmak için, Tablo 1'de sosyal medya pazarlama stratejileri ve içerik stratejileri sunulmaktadır.

Tablo 1. Sosyal Medya Pazarlama Stratejisi ve Sosyal Medya İçerik Stratejisi

Özellik	**Social Media Marketing Strategy**	**Social Media Content Strategy**
Odak	Sosyal medya için genel hedefler, amaçlar ve taktikler	Sosyal medyada içerik planlama, oluşturma ve dağıtma
Kapsam	Pazarlamanın tüm sosyal medya yaklaşımını kapsar	Özellikle sosyal medyadaki içerik taktiklerine odaklanır
Objectives	Daha geniş iş hedeflerine sahip sosyal medya çabaları	İçerik aracılığıyla hedef kitleyi çekmeyi, etkileşim kurmayı ve elde tutmayı amaçlar
Hedeflar	Hedef kitle, platform seçimi, etkileşim stratejileri	İçerik türleri, yayınlama sıklığı, tonu ve içerik stili
Pazarlama Entegrasyonu	Daha geniş pazarlama stratejisinin bir parçası genel plana katkıda bulunur	Pazarlama stratejisinin bir alt kümesi pazarlama hedeflerini destekler
Ölçüm	İş sonuçlarına bağlı performans ölçümleri	Etkileşim, erişim ve potansiyel müşteriler gibi içerikle ilgili metrikler
Etkinlik Örnekleri	Reklam kampanyaları başlatma, etkileyici ortaklıkları kurma, topluluk oluşturma	Blog yazısı oluşturma, video prodüksiyonu, sosyal medya takvimi planlama

Kaynak: https://zoviz.com/tr/blog/how-to-create-a-social-media-strategy

İşletmeler ürün/hizmet, markalarını pazarlamak ve hedef kitlelere ulaştırmak için sosyal medya üzerinden yeni stratejiler geliştirmeye başlamışlardır (Berthon vd., 2012). Tablo 1'den de anlaşıldığı üzere şirketler, içerik oluşturma, müşteri geri bildirimlerini aktif olarak görme ve yanıtlama, müşterilerle iş birliğine dayalı etkileşim kurma gibi fonksiyonel faaliyetlerinde çeşitli stratejiler izleyerek sosyal medya portföylerinden yararlanabilirler (Laradi vd., 2024). Bir müşterinin bir firmayla, potansiyel müşterilerle ve diğer müşterilerle olan bu tür aktif etkileşimleri ister işlemsel ister işlemsel olmayan nitelikte olsun, "Müşteri katılımı" olarak tanımlanabilir (Chauhan ve Pillai, 2013).

Amaç

Bu çalışmada Companies MarketCap tarafından paylaşılan verilere göre piyasa değeri açısından en büyük 5 Türk şirketinin (QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan ve Türkiye İş Bankası) sosyal medyadaki içerik paylaşımları verilerek kurumsal sosyal medya yönetimi ve stratejileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu araştırma güncel olması açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın literatüre katkı sunmasının yanı sıra şirketlere kurumsal sosyal medya yönetimi ve bu konuda izlenmesi gereken stratejilere yönelik birtakım çözüm önerileri de sunulmuştur.

Yöntem

Müşterilerle doğrudan etkileşim kurma, marka bilinirliğini artırma ve satışları artırma potansiyeli gibi birçok fayda sağlayan sosyal medya platformları, şirketlerin dijital varlıklarını güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Sosyal medya pazarlaması, markalar tarafından sosyal medya tabanlı Instagram, Facebook, Twitter gibi web siteleri aracılığıyla yapılmakta ve üretici ve tüketicilerin faaliyetlerini kolaylaştıran bilgileri paylaşmak için kullanılmaktadır (Wardi ve Belgiawan, 2023; Fan, 2023). Günümüzde bireylerin hayatlarının önemli bir parçası haline gelen Instagram ve Twitter yaygın

olarak kullanılan sosyal medya platformlarıdır (Laradi vd., 2024). Bu anlamda seçilen 5 şirketin (QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan ve Türkiye İş Bankası) 05 Mart 2025 – 05 Nisan 2025 tarihleri arasında sosyal medya uygulamalarından Twitter ve Instagram'ı nasıl ve ne yönde kullandıkları bu çalışma kapsamında incelenerek kaydedilmiştir. Bu yeni alanda yer alan kamu ve özel şirketlerin bu bilgiler doğrultusunda bundan sonraki yapacakları çalışmalara yol göstereceği düşünülmektedir. Bu araştırma kapsamında adı geçen 5 şirketin 05 Mart 2025 – 05 Nisan 2025 tarihleri arasında resmi Instagram ve Twitter hesaplarının tamamı incelenmiş ve analiz gerçekleşmiştir. Hesaplardaki toplam 111 içerik paylaşımı çalışmanın evrenini temsil etmektedir. Araştırmanın yönteminde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalar arasında en sık tercih edilen yöntemlerden bir tanesi olan içerik analizi, genellikle görsel ve yazılı verilerin çözümlenmesinde araştırmacılara aracılık etmektedir (Özdemir, 2010). Çalışmada bu yöntemin seçilmesinin temel nedeni ise nitel araştırmalarda sık kullanılan bir yöntem olması ve literatürde benzer çalışmalarda da bu yöntemin tercih edilmiş olmasıdır (Saygılı, Yargı ve Erginer, 2020). Ayrıca, nitel araştırma yöntemleri sözlere odaklanmakta ve bizlere topluluklar yerine bireylerin ne yaptığını ve ne söylediğini anlatmaktadır (Berbe, 2017). Bu çalışmanın sayısal verileri analiz edilirken içeriklerin planlanması, tanımlanması ve sınıflandırılması büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı birer sosyal medya uygulaması olan Instagram ve Twitter üzerinden yapılan paylaşımlar kategorilere ayrılmış ve tanımlanmıştır. Instagram ve Twitter paylaşımları takibe alınarak içerik türleri incelenmiştir. Bu doğrultuda veriler, sosyal sorumluluk, kutlama-ödül töreni, ürün-hizmet tanıtımı, özel günler ve kariyer-eğitim kategorilerine ayrılmıştır. Tespit edilen bu kategorilerde şirketlerin beğeni sayısı, gönderi sayısı ve takipçi sayısı belirlenerek kayıt altına alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde QNB Finansbank, Koç Holding, Turkish Airlines, Ford Otosan ve Türkiye İş Bankası'nın resmi Instagram ve Twitter hesapları incelenmiş tablolar oluşturulmuştur. Bu şirketlerin seçilme nedeni ise her gün güncellenen companiesmarketcap.com (Companies Market Cap) verilerine göre 19 Şubat 2025 tarihinde Türkiye'deki en değerli 42 şirket arasında piyasa değeri en büyük 5 Türk şirketi olmalarıdır.

Tablo 2. 5 Şirketin Toplam Twitter ve Instagram Hesap Detayları

	Twitter Takipçi Sayısı	Twitter Paylaşım Sayısı	Instagram Takipçi Sayısı	Instagram Paylaşım Sayısı
QNB Finansbank	112.869	12.700	69,900	1.715
Koç Holding	174.068	1250	244.000	1.028
Turkish Airlines	1.877.813	8.079	2.600.000	2.719
Ford Otosan	112.200	2.908	49.200	1.592
Türkiye İş Bankası	251.200	10.700	181.000	1718

Tablo 2'deki bu verilere 05.04.2025 tarihinde erişilmiştir. Şirketlerin Instagram ve Twitter hesapları incelendiğinde Turkish Airlines'ın Twitter'da 1.877.813 Instagram'da 2.600.000 takipçisi olduğu görülmüştür. Türkiye İş Bankası'nın Twitter'da 251.200 Instagram'da 181.000 takipçisi olduğu görülmüştür. Koç Holding'in Twitter'da 174.068 Instagram'da 244.000 takipçisi olduğu saptanmıştır. QNB Finansbank'ın Twitter'da 112.869 Instagram'da 69.900 takipçisi olduğu saptanmıştır. Son olarak da Ford Otosan'ın Twitter'da 112.200 Instagram'da 49.200 takipçisi olduğu görülmüştür.

Araştırma verilerinin bundan sonraki bölümleri, 05 Mart 2025- 05 Nisan 2025 tarihleri arasında paylaşım yapan bu şirketlerin içeriklerinin sınıflandırılması ve kapsamlı açıklanması şeklindedir.

Tablo 3. 5 Şirketin Twitter İçerik Paylaşım Kategorileri

	QNB Finansbank		**Koç Holding**		**Turkish Airlines**		**Ford Otosan**		**Türkiye İş Bankası**	
	PS	GS	PS	GS	PS	GS	PS	GS	PS	GS
Sosyal Sorumluluk	3	5200	1	7600	1	23000	1	2400	0	0
Kutlama & Ödül Töreni	2	5000	0	0	0	0	1	1700	0	0
Ürün & Hizmet Tanıtımı	4	6100	0	0	14	270000	2	50700	1	5600
Özel Günler	4	5300	2	34000	1	11000	4	8400	3	80000
Kariyer & Eğitim	1	1800	0	0	0	0	1	10000	3	28700
Toplam Paylaşım Sayısı=47	**14**		**3**		**14**		**9**		**7**	

Tablo 3 incelendiğinde Twitter İçerik Paylaşımında *Sosyal Sorumluluk Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 3 paylaşımda bulunduğu 5200 beğeni/görülme sayısı aldığı, Turkish Airlines'ın 1 paylaşımda bulunduğu 23000 beğeni/görülme sayısı aldığı, Koç Holding'in 1 paylaşım yaptığı ve 7600 görülme sayısına ulaştığı, Türkiye İş Bankası'nın ise bu kategoride hiç paylaşım yapmadığı görülmüştür. Ford Otosan ise bu kategoride 1 paylaşım yapmış ve 2400 görülme sayısına ulaşmıştır. Twitter İçerik Paylaşımında *Kutlama ve Ödül Töreni Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 2 paylaşımda bulunduğu 5000 beğeni/görülme sayısı aldığı, Koç Holding, Turkish Airlines ve Türkiye İş Bankası'nın ise bu kategoride hiç paylaşım yapmadığı görülmüştür. Ford Otosan ise bu kategoride 1 paylaşım yapmış ve 1700 görülme sayısına ulaşmıştır. Twitter İçerik Paylaşımında *Ürün ve Hizmet Tanıtımı Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 4 paylaşımda bulunduğu 6100 beğeni/görülme sayısı aldığı, Koç Holding'in bu kategoride hiç paylaşım yapmadığı Turkish Airlines'ın 14 paylaşımda bulunduğu 270000 beğeni/görülme sayısı aldığı görülmüştür. Aynı kategoride Ford Otosan 2 paylaşım yapmış, 50700 beğeni/görülme sayısı almış, Türkiye İş Bankası ise 1 paylaşım yapmış ve 5600 beğeni/görülme sayısı almıştır. *Özel Günler Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 4 paylaşımda bulunduğu 5300 beğeni/görülme sayısı aldığı, Koç Holding'in 2 paylaşım yaptığı ve 34000 görülme sayısına ulaştığı, Turkish Airlines'ın 1 paylaşımda bulunduğu 11000 beğeni/görülme sayısı aldığı görülmüştür. Ford Otosan ise bu kategoride 4 paylaşım yapmış ve 8400 görülme sayısına ulaşmıştır. Türkiye İş Bankası ise 3 paylaşım yapmış ve 80000 görülme sayısına ulaşmıştır. *Kariyer- Eğitim Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 1 paylaşımda bulunduğu 1800 beğeni/görülme sayısı aldığı, Koç Holding ve Turkish Airlines'ın ise bu kategoride hiç paylaşım yapmadığı görülmüştür. Ford Otosan ise bu kategoride 1 paylaşım yapmış ve 10000 görülme sayısına ulaşmıştır. Son olarak Türkiye İş Bankası ise 3 paylaşım yapmış ve 28700 görülme sayısına ulaşmıştır.

Tablo 4. 5 Şirketin Instagram İçerik Paylaşım Kategorileri

	QNB Finansbank		**Koç Holding**		**Turkish Airlines**		**Ford Otosan**		**Türkiye İş Bankası**	
	PS	BS	PS	BS	PS	BS	PS	BS	PS	BS
Sosyal Sorumluluk	3	665	1	6503	0	0	0	0	0	0
Kutlama & Ödül Töreni	4	737	0	0	0	0	1	296	2	1678
Ürün & Hizmet Tanıtımı	5	345	1	731	22	68858	2	1338	1	1538
Özel Günler	4	1344	3	13419	1	3066	4	4559	3	8214
Kariyer & Eğitim	0	0	3	2025	0	0	2	8146	2	2640
Toplam Paylaşım Sayısı=64	**16**		**8**		**23**		**9**		**8**	

Şirketlerin 05 Mart 2025- 05 Nisan 2025 tarihleri arasındaki Instagram paylaşımları incelendiğinde *Sosyal Sorumluluk Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 3 paylaşımda bulunduğu 665

beğeni sayısı aldığı, Koç Holding'in 1 paylaşım yaptığı ve 6503 beğenilme sayısına ulaştığı, Turkish Airlines, Ford Otosan ve Türkiye İş Bankası'nın ise bu kategoride hiç paylaşım yapmadıkları görülmüştür. Instagram İçerik Paylaşımında *Kutlama ve Ödül Töreni Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 4 paylaşımda bulunduğu 737 beğeni sayısı aldığı, Koç Holding ve Turkish Airlines'ın ise bu kategoride hiç paylaşım yapmadığı görülmüştür. Ford Otosan ise bu kategoride 1 paylaşım yapmış ve 296 beğeni sayısına ulaşmıştır. Türkiye İş Bankası ise bu kategoride hiç paylaşım yapmamıştır. *Ürün ve Hizmet Tanıtımı Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 5 paylaşımda bulunduğu 345 beğeni sayısı aldığı, Koç Holding'in bu kategoride 1 paylaşım yaptığı, 731 beğeni sayısı aldığı, Turkish Airlines'ın 22 paylaşımda bulunduğu 68858 beğeni sayısı aldığı görülmüştür. Aynı kategoride Ford Otosan 2 paylaşım yapmış, 1338 beğeni sayısı almış, Türkiye İş Bankası ise 1 paylaşım yapmış ve 1538 beğeni sayısı almıştır. *Özel Günler Kategorisinde* QNB Finansbank'ın 4 paylaşımda bulunduğu 1344 beğeni sayısı aldığı, Koç Holding'in 3 paylaşım yaptığı ve 13419 beğeni sayısına ulaştığı, Turkish Airlines'ın 1 paylaşımda bulunduğu 3066 beğeni sayısı aldığı görülmüştür. Ford Otosan ise bu kategoride 4 paylaşım yapmış ve 4559 beğeni sayısına ulaşmıştır. Türkiye İş Bankası ise 3 paylaşım yapmış ve 8214 beğeni sayısına ulaşmıştır. *Kariyer- Eğitim Kategorisinde* QNB Finansbank'ın ve Turkish Airlines'ın ise bu kategoride hiç paylaşım yapmadığı görülmüştür. Koç Holding'in bu kategoride 3 paylaşım yaptığı, 2025 beğeni sayısı aldığı, Ford Otosan ise bu kategoride 2 paylaşım yapmış ve 8146 beğeni sayısına ulaşmıştır. Son olarak Türkiye İş Bankası ise 2 paylaşım yapmış ve 2640 beğeni sayısına ulaşmıştır.

Tartışma

Sosyal medya, şirketlerin kurumsal itibarlarını kolayca üst seviyelere çıkarabilecekleri, fırsat ve avantajlarla dolu bir platform haline gelmiştir. Tanıtım için atılacak her adım, müşteri talep ve ihtiyaçlarına eş zamanlı olarak verilecek cevaplar, bir şirketin çok kötü olan itibarını düzelterek üst seviyeye çıkarabilecektir. Tersi bir durumda ise kurumsal itibarı ve prestiji çok yüksek olan bir şirketin negatif yönlü bir algı oluşması sebebiyle itibarı düşebilecektir. Bu sebepten sosyal medya itibari ve sosyal medya yönetimi kritik bir önem taşımaktadır. Buradan hareketle yapılan bu çalışma, Türkiye'nin piyasa değeri en büyük 5 Türk şirketinin kurumsal sosyal medya yönetimi ve stratejilerini merkeze alarak kurumsallaşma aracı olarak sosyal medya uygulamalarını (Instagram ve Twitter) nasıl ve ne şekilde kullandıklarını ortaya koymak amacını taşımaktadır.

Sonuç

Araştırma bulgularından çıkan ilk sonuç çalışmaya konu olan şirketlerin Instagram paylaşımlarının Twitter paylaşımlarından daha fazla olmasıdır. Şirketlerce Instagram'da en çok paylaşım yapılan kategori "ürün ve hizmet tanıtımı" kategorisi iken en az paylaşım yapılan kategori "sosyal sorumluluk" kategorisidir. Literatürdeki diğer çalışmalar (Lea vd., 2006; Davis vd., 2010) da bu sonucu doğrular niteliktedir. İşletmeler mal ve hizmetleriyle ilgili paylaşımlar yaparak web sitelerinin ve popülaritelerini artırabilmektedir (Lea vd., 2006).

Araştırma süresince Instagram ve Twitter uygulamalarından toplam 111 içerik paylaşımı gerçekleştirilmiştir. Bilgisayar ve dijital medya kullanımında yaşanan bu değişim ve gelişmeler yaşamın her alanına eklemlendiği gibi farklı sektörlerdeki şirketlerde ve işletmelerde de yaygın ve etkin olarak kullanılmaktadır. İncelenen her bir şirketin Instagram ve Twitter uygulamalarından takipçilerine bir günde yaklaşık 2 içerik paylaşımı yapılmaktadır. Bu da şirketlerin geleneksel medyada faal oldukları kadar dijital medyada da etkin olduklarının bir göstergesidir.

Literatür incelendiğinde sosyal medyanın yeni müşteriler çekmede, marka bilinirliğini artırmada, marka sadakati yaratmada, markalaşma stratejilerini şekillendirmede ve satın alma niyetini güçlendirmede verimli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır (Laroche vd., 2013; Plidtookpai ve

Yoopetch, 2021; Atito vd., 2023; Wardi ve Belgiawan, 2023; Fan, 2023). Bu sonuçlar da yapılan çalışmanın önemini destekler niteliktedir.

Öneriler

Kurumsal sosyal medya yönetimi, markaların dijital ortamda etkili ve verimli bir şekilde varlık göstermesini, hedef kitlesiyle bağ kurmasını ve iş hedeflerine ulaşmasını sağlayan vazgeçilmez bir araçtır. Bu süreçte başarılı olmak için stratejik bir yaklaşım benimsemek, düzenli analiz yapmak ve her platforma özgü etkili içerikler üretmek büyük önem taşır. Sosyal medya, sürekli bir gelişim içindedir bu nedenle, şirketler her zaman güncel kalmalı, yeni trendleri takip etmeli ve stratejilerini düzenli olarak optimize etmelidir. Bu sayılanların dışında sosyal medya yönetiminde başarılı olmak için şirketlerin atması gereken adımlar şunlardır:

- Bir içerik takvimi oluşturulmalıdır. Şirketler haftalık veya aylık planlarla sosyal medya yönetimini daha düzenli hale getirmelidir.
- Hedef kitle iyi analiz edilmelidir. Şirket yönetimi analiz araçlarını kullanarak hedef kitlenin ihtiyaçlarını ve beklentilerini belirlemelidir.
- Performans ölçülmeli ve optimize edilmelidir. Şirket yönetimi sosyal medya metriklerini düzenli olarak inceleyerek stratejilerini geliştirmelidir.
- Kurumsal başarı için sosyal medya güçlendirilmelidir. Sosyal medya, artık yalnızca bir iletişim aracı değil aynı zamanda markalar için en güçlü pazarlama ve iletişim kanallarından biridir. Bu yüzden doğru bir sosyal medya yönetimi ile şirket markası hedef kitlenin gözünde daha güçlü, güvenilir ve etkileyici bir konuma taşınmalıdır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Çalışma tek yazarlı, katkı oranı %100.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Bu çalışmada bir denek kullanılmadığı ve herhangi bir kişi ve kurumla görüşme yapılmadığı için etk kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

4. Araştırmanın Modeli: Bu araştırma, nitel bir model kullanılarak yürütülmüş olup, literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır.

References

Appel, G., Grewal, L. Hadi, R. & Stephan, A.T. (2020). The future of social media in marketing. An investigation of science teachers' readiness for STEM education approach. *Journal of the Academy of Marketing Science, 48*(1),79-95. https://doi.org/10.1007/s11747-019-00695-1

Atito, M., Jalil, S.G. Rady, A, & Fawy, W. M. (2023). The effect of brand ımage and brand awareness through social media on purchase ıntention in the egyptian youth hostels, *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research*, *15*(1), 53-71.

Berthon, P. R., Pitt, L. F., Plangger, K., & Shapiro, D. (2012). Marketing meets Web 2.0, social media, and creative consumers: Implications for international marketing strategy. *Business Horizons*, *55*(3), 261-271.

Chauhan, K. & Pillai, A. (2013). Role of content strategy in social media brand communities: a case of higher education institutes in India, *Journal of Product & Brand Management*, *22* (1), 40-51

Chivandi,A., Samuel, M.O., & Muchie, M. (2019). Social media, consumer behavior, and service marketing, Consumer Behavior and Marketing, Ed. Matthew Reyes, IntechOpen, Available from: https://www.intechopen.com/chapters/66643

Davis Mersey, R., Malthouse, E. C., & Calder, B. J. (2010). Engagement with online media. *Journal of Media Business Studies*, *7*(2), 39-56.

Dwivedi, Y, Ismagilova, E, Hughes, L. D., Carlson, J., Filieri, R., Jacobson, J., & Jain, V. (2021). Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions, International Journal of Information Management, *59* (1), 2-37. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168

Elshaer, I. A., Alrawad, M., Lutfi, A., & Azazz, A. M. (2024). Social commerce and buying intention post COVID-19: Evidence from a hybrid approach based on SEM–fsQCA. *Journal of Retailing and Consumer Services, 76*(1), 103548.

Fan, X (2023). Social media marketing strategies, *Advances in Economics Management and Political Sciences*, 23(1), 59-64.

Gallaugher, J., & Ransbotham, S. (2010). Social media and customer dialog management at Starbucks. *MIS Quarterly Executive*, *9*(4), 197-212.

Helming, L. F. (2013). Objectives, strategies and indicators for social media marketing, Master thesis University of Twente.

Hollebeek, L. D., Kulikovskaja, V., Hubert, M., & Grunert, K. G. (2023). Exploring a customer engagement spillover effect on social media: The moderating role of customer conscientiousness. Internet Research, *33*(4), 1573–1596. https://doi.org/ 10.1108/INTR-08-2021-0619

Jeswani, R. (2023). The role and importance of social media marketing in brand building, *Irish Interdisciplinary Journal of Science & Research (IIJSR)*, *7*(4), 1-9.

Laradi, S., Elfekair, A., Alrawad, M., Hashim, M. & Derouez, F. (2024). Leveraging capabilities of social media marketing for business success. *Computers in Human Behavior Reports, 16*, 1-15.

Laroche, M., Habibi, M. R. and Marie-Odile Richard, M.O. (2013). To be or not to be in social media: How brand loyalty is affected by social media? *International Journal of Information Management*, *33* (1), 76-82.

Lea, B. R., Yu, W. B., Maguluru, N., & Nichols, M. (2006). Enhancing business networks using social network based virtual communities. *Industrial Management & Data Systems*, *106*(1), 121-138.

Nagra, T. (2013). Role of social media in building image of an organization as a great place to work, ASBBS Annual Conference: Las Vegas, Proceedings of ASBBS, *20* (1), 546-553.

Plidtookpai, N., & Yoopetch, C. (2021). The electronic Word-of-Mouth (eWOM) trustworthiness, brand image and other determinants of purchase intention of the middle class to luxury hotel services. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, *42*(1), 61-68.

Ratcliff, C. (2014). *Why is Ford's social media strategy so good?, https://econsultancy.com/blog/64701-why-is-ford-s-social-media-strategy-*

Rodríguez, Z. C. & Neira, C. (2024). Social media managers' performance: The impact of the work environment. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 19 (1), 671-691, https://doi.org/10.3390/ jtaer19010036

Rugova, B. and Prenaj, B. (2016). Social media as marketing tool for SMEs: Opportunities and challenges, *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*, *2*(3), 85-97.

Tuten, T. L. (2008). Advertising 2.0: Social media marketing in a Web 2.0 world: Social Media Marketing in a Web 2.0 World. ABC-CLIO. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.

Wardi, P. A., & Belgiawan, P. F. (2023). Proposed marketing strategy to ıncrease brand awareness for Ana Tenun Sukarara, *International Journal of Current Science Research and Review*, *6*(1), 581-834.

Zoviz.com (2025). How to Create a Social Media Strategy? https://zoviz.com/tr/blog/how-to-create-a-social-media-strategy

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

An Analysis of Kahramanmaraş Folk Songs from the Perspective of Local Codes and Cultural Heritage's Digital Continuity

Alper Şakalar*, Burak Telli**, Günsu Yılma Şakalar***

Abstract: This study analyzes the lyrics of 36 folk songs from the Kahramanmaraş region, archived in the TRT Music Department repertoire, through semantic network analysis to explore the role of local codes in constructing collective memory and identity, as well as the requirements for digitally preserving this oral heritage. Employing qualitative ethnographic description, content analysis, text mining, and social network analysis in tandem, the study identifies that the themes of love, separation, heroism, and faith cluster around high-centrality nodes. Toponyms, metaphors, idioms, and ritual terms are shown to function as linguistic markers reinforcing regional identity. The research proposes an open-access, stakeholder-driven digital archive model grounded in metadata standards such as Dublin Core, OAIS, METS, and PREMIS, aiming to contribute to the long-term sustainability of intangible cultural heritage. The findings highlight the necessity of interdisciplinary approaches for the scientific documentation and digital safeguarding of folk music traditions, underlining that semantic and archival methods together can foster a more resilient and accessible cultural memory infrastructure in the digital age.

Keywords: Kahramanmaraş Folk Songs, Semantic Network Analysis, Digital Continuity, Archival Sustainability, Intangible Cultural Heritage

Kahramanmaraş Türkülerinin Yerel Kodlar ve Kültürel Mirasın Dijital Sürekliliği Perspektifinden Analizi

Öz: Bu araştırma, TRT Müzik Dairesi'nden temin edilen Kahramanmaraş yöresine ait 36 türkünün sözlü içeriğini anlamsal ağ analiziyle inceleyerek, yerel kodların toplumsal hafıza ve kimlik inşasındaki rolünü ve ayrıca bu sözlü mirasın dijital çağda korunmasına yönelik gereklilikleri değerlendirmektedir. Araştırmada nitel etnografik betimleme, içerik çözümlemesi, metin madenciliği ve sosyal ağ analitiği eşzamanlı olarak kullanılmış; aşk, ayrılık, kahramanlık ve inanç temalarının yüksek merkezîlik gösteren düğümler etrafında kümelendiği saptanmıştır. Ayrıca toponimler, metaforlar, deyimler ve ritüel terimlerin bölgesel kimliği pekiştiren dilsel işaretleyiciler olarak işlev gördüğü ortaya konmuştur. Çalışma, Dublin Core, OAIS, METS ve PREMIS gibi üstveri standartlarına dayalı açık erişimli ve paydaş katılımlı bir dijital arşiv modeli önererek, kültürel mirasın uzun erimli sürdürülebilirliğine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, disiplinlerarası yaklaşımların, özellikle halk müziği sözlü mirasının bilimsel belgelenmesi ve dijital koruma stratejileriyle desteklenmesinde ne denli gerekli olduğunu göstermektedir.

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü
ORCID: 0000-0002-0137-9089 alpersakalar@gmail.com
** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID: 0000-0003-4924-9205 buraktelli@ksu.edu.tr
*** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü
ORCID: 0000-0002-6635-5010 yilmagunsu@gmail.com
Cite as/ Atıf: Şakalar, A., Telli, B. & Yılma Şakalar, G. (2025). An analysis of Kahramanmaraş folk songs from the perspective of local codes and cultural heritage's digital continuity. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 898-954. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1701996
Received/Geliş: 19 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 16 Jul/Temmuz 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Anahtar Kelimeler: Kahramanmaraş Türküleri, Anlamsal Ağ Analizi, Dijital Süreklilik, Arşivsel Sürdürülebilirlik, Somut Olmayan Kültürel Miras

Introduction

As underscored in UNESCO's Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (UNESCO, 2003), the oral narratives, rituals, and musical practices transmitted from generation to generation within a cultural community constitute fundamental components not only of identity formation but also of social continuity. The digital age, however, reduces the carriers of this heritage -speech, sound, and performance- to "volatile data," tying their archival life spans to rapid cycles of technological renewal and thereby raising new cognitive, ethical, and technical questions about preservation (Wan Isa et al., 2018). The folk songs of Kahramanmaraş offer a concrete illustration of this phenomenon. Nearly eighty pieces located through research in the TRT (Turkish Radio and Television Corporation) repertoire and across digital channels -encompassing themes of love, heroism, lament, and dance- possess the potential to serve as a living archive of local codes within the region's social memory (Kum & Ulusoy Yılmaz, 2022). Abdal musical practices in the same geography likewise confront sustainability crises stemming from the weakening of traditional performance contexts, diminishing interest among younger generations, and the growing dominance of popular music (İlhan, 2025). These dual dynamics make a detailed analysis of the repertoire and the reinforcement of musical memory through digital preservation strategies imperative.

Digital continuity -securing the permanence of sonic cultural objects once migrated into digital environments- entails more than bit-level storage; it also requires supporting users with new modes of interaction. Recent scholarship shows that preferences and intentions to use digital versions of intangible heritage depend on a composite of perceived usefulness, ease of use, social influence and experiential immersion (Ye et al., 2025). Nevertheless, studies that systematically address criteria such as long-term preservation, standardized metadata and multilingual accessibility in digital archives of folk music remain limited (Wan Isa et al., 2018).

From a methodological standpoint, analyzing the semantic network structures of folk-song lyrics through social network analysis (SNA) offers a quantitative means of mapping relationships among motifs, metaphors, and word co-occurrences and linking them to indicators of social identity. Recent SNA-based studies modeling the online circulation of local folk songs reveal the patterns of dissemination that intangible heritage undergoes in digital environments and develop data-driven strategies to strengthen archival sustainability (Yang, 2024).

This study analyzes the lyric data of thirty-six Kahramanmaraş folk songs in the TRT repertoire using semantic-network techniques and relates the findings to the principles of digital continuity and archival sustainability. In doing so, it seeks to illuminate the function of local codes within cultural memory and to propose a holistic model for their long-term preservation in digital ecosystems.

Problem Statement, Purpose, and Research Questions

The lyrics of the folk songs unique to Kahramanmaraş harbour a dense semiotic residue of toponyms, ethnonyms, metaphors and ritual references embedded in the city's social memory; as Kum and Ulusoy Yılmaz have shown, this oral heritage is preserved only in limited institutional archives such as the TRT repertoire and has not yet been fully opened to sustainable public access within digital ecosystems (Kum & Ulusoy Yılmaz, 2022). Contemporary surveys on the transfer of intangible cultural heritage into digital environments indicate that folk-music data in Turkey largely suffers from what

Bayraktar terms “metadata poverty” and a “lack of semantic analysis” (Bayraktar, 2024). International empirical work likewise demonstrates that digital preservation incurs serious risks unless the processes integrate public participation, standardised metadata, and semantic-network mapping in a holistic manner (Wan Isa et al., 2018; Rieger, Schonfeld, & Sweeney, 2022). Against this backdrop, the core problem addressed here is that the lyric data of the thirty-six Kahramanmaraş folk songs recorded in the TRT repertoire have not yet been subjected to a comprehensive semantic-network analysis capable of making the cultural functions of local codes visible while meeting the life-cycle requirements of digital preservation. Put differently, existing archival records lack a digital-modelling framework that can, through a quantitative–qualitative synthesis, explicate the layers of social memory signalled by in-text concept clusters and motif co-occurrences.

The general purpose of the study is to examine the verbal data of Kahramanmaraş folk songs through a social-network-analysis-based semantic-mapping method and to interpret the resulting node–edge structures in the light of the parameters of digital continuity and archival sustainability. Three specific objectives guide the inquiry:

i) to calculate measures of semantic centrality and co-occurrence for the local codes contained in the song lyrics
ii) to uncover the relationships between the resulting semantic sub-structure and regional indicators of social memory
iii) to align the findings with principles of digital-archive design so as to propose long-term storage and interaction strategies.

In line with these objectives, the study seeks answers to the following questions:

i) Which concepts and motifs occupy central positions within the semantic network of Kahramanmaraş folk-song lyrics?
ii) To which clusters of local codes associated with social memory do these central nodes point, and how can the semantic-network structure be interpreted with respect to principles of accessibility, user participation, and data verification in digital archives?
iii) In what ways can the findings inform proposals that transform both the technical dimensions (format migration, metadata integrity) and the social dimensions (participant engagement, local ownership) of archival sustainability?

The expected contribution of the research is to provide a holistic framework for the scientific documentation of regional musical heritage and for the governance-oriented design of digital-preservation practices by merging the quantitative indicators produced via semantic-network analytics with current conceptual debates on the digital continuity of intangible heritage. In doing so, the study aims to address acknowledged gaps within the ethnomusicology and digital-cultural-heritage literature and to offer an original contribution at conceptual, methodological, and applied levels (Ye et al., 2025; Yang, 2024).

Theoretical Framework

The conceptualisation of intangible cultural heritage highlights the “living” character of traditional oral narratives, musical practices and rituals, casting their inter-generational transmission as a community-based responsibility (UNESCO, 2003). The digital age, however, anchors that continuity in numerical codes, rendering the technical and social life span of data uncertain. The notion of digital continuity therefore denotes a holistic approach that extends beyond bit-level storage to safeguard the

interactions established between user-communities and content; its core parameters have recently been systematised through life-cycle-oriented preservation models (Yue, Xueyang & Ziyun, 2024). One theoretical axis of digital preservation is the development of participatory strategies that strengthen social memory as much as guaranteeing data against technological obsolescence. A Malaysia-based empirical study has shown that, owing to low awareness and insufficient documentation, intangible heritage faces the risk of being transmitted without ever being recorded (Wan Isa et al., 2018)—a warning that cannot be ignored in the digitisation of Kahramanmaraş folk songs. Thematic surveys along the same axis reveal that digital-preservation strategies cluster around sub-themes such as "cultural transmission," "strategy implementation" and "metadata integrity" (Yue et al., 2024). Within that scope, the linguistic elements embedded in folk songs hold a pivotal position. As Aksan observes, language is "both the carrier of culture and the fundamental institution that secures its existence" (Aksan, 2015).

Local codes—that is, region-specific toponyms, ethnonyms, idioms and ritual references—function simultaneously as indicators and vehicles of social memory. A recent policy study conducted on a national scale in Turkey frames the status of these codes within local ecosystems in terms of participation, accessibility and sustainability, and thus offers a rights-based cultural framework (Bayraktar, 2024). As seen in the Kahramanmaraş corpus, the musical function of geographical markers or metaphors can be regarded as concrete manifestations of this theoretical frame.

Semantic Network Theory, employed to map the semantic structure of oral-heritage texts, quantifies node-edge relations through word frequencies and motif co-occurrences, thereby uncovering markers of social identity. Corpus-driven research on Estonian runo songs has made visible the historical layers of conceptual sequences within the discourse; similarly, SNA-enhanced SIR models have identified the online dissemination dynamics of local folk songs, pinpointing breakdowns or stagnation in the transmission process (Sarg & Veskis, 2024; Yang, 2024). The long-term viability of digital archives, however, depends on parameters beyond technical standards, such as business models, governance structures and institutional resource sustainability. A comprehensive report comparing eight third-party preservation systems shows that "fully automated" digital-preservation workflows are constrained in practice by issues of human resources, financing and transparency (Rieger et al., 2022). These findings make it clear that any digital platform hosting the Kahramanmaraş repertoire must comply with principles of open-standard metadata, multi-format replication and inter-institutional collaboration.

In the digitisation of intangible heritage, the mode and quality of user experience also emerge as decisive factors. A recent constructivist study that merges the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT2) with immersion theory identifies four distinct configurations within the target–context–process triad, underscoring the importance of intrinsic and experiential value criteria in the design of cultural-heritage platforms (Ye et al., 2025). Conversely, a contemporary debate examining the transformation of field-work ethics in digital domains argues that researcher–community relations are redefining the insider/outsider dichotomy and that local knowledge competence remains determinative in data-classification processes (Egan, 2021). Together, these perspectives demonstrate a need for ethically designed data-collection workflows and end-user interfaces that foreground local-stakeholder participation.

The components outlined above constitute the theoretical foundation of this study, which aims to reveal the semantic networks of Kahramanmaraş folk songs: technical and social mechanisms that secure the continuity of intangible heritage in the digital age, the function of local codes within social memory, the quantitative mapping capacities of semantic-network analytics, the governance dimension of archival sustainability and the ethical-participatory paradigms of digital ethnography. Taken together, these concepts offer a holistic theoretical framework for the scientific documentation of regional musical heritage and its long-term vitality in digital ecosystems.

Data Sources and Field of Inquiry

This study draws its corpus from thirty-six folk songs registered under the Kahramanmaraş region in the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) Turkish Folk Music repertoire, each of which possesses a complete lyric text, musical score and basic bibliographic record. The entire repertory universe has been verified in the most recent scholarly examination of the seventy-eight-item corpus, where the works are described in detail with respect to topic, makam and usûl distribution (Kum & Ulusoy Yılmaz, 2022). For the artistic research and practice project entitled Ethnographic Analysis and Digital Documentation of Kahramanmaraş's Intangible Vocal Cultural Heritage, conducted by the Scientific Research Projects Coordination Unit of Kahramanmaraş Sütçü İmam University, the document supplied by the TRT Music Department was consulted; the sample was consequently restricted to thirty-six pieces in order to maintain analytical coherence. In other words, at the time of the present study only thirty-six Kahramanmaraş folk songs were officially registered in the TRT repertoire, and the Department has indicated that notation and archiving work on newly collected items is still in progress. Core lyrical and musical metadata were extracted from the digital PDF file of the Kahramanmaraş folk-music inventory, dispatched by the TRT Music Department under official reference E-94933574-449-1752176. This file also contains a repertoire list whose standardised descriptive fields include serial number, collector–informant data, music transcriber, dates of collection and notation (TRT Music Department, 2025).

The full lyric texts were cross-checked against TRT records and verified through online repertoire catalogues that synchronously display repertoire numbers and lyric information; during in-line data cleaning these catalogues proved useful—for instance, the piece "Ben Bir Gazoğluyum," Repertoire No. 4545, served as a control line for identifying discrepancies within the lyrics–informant–transcriber triad. The field of inquiry is defined within a cultural–geographical frame encompassing the entire province of Kahramanmaraş. According to the repertoire, the greatest number of registrations originates from the central districts (Dulkadiroğlu and Onikişubat) together with Elbistan and Afşin, while fewer items come from Türkoğlu, Pazarcık and Andırın. Initial collections date to the 1960s, whereas the latest entry included in the analysis is from 2014; the data set thus represents nearly six decades of history, spanning both the early radio-collection era and more recent field compilations. In MAXQDA Analytical Pro, each work was coded in separate fields for source location, repertoire serial number and form category (uzun hava / kırık hava); these codes were then imported into Gephi to construct node–edge matrices. Data-cleaning steps comprised Unicode conversion, in-line punctuation standardisation and synonym/variant merging, while automatic dialect normalisation—where root–suffix segmentation was required—was performed with the Zemberek-TR library. The design aims to ensure that the sampled works holistically reflect the linguistic and semantic distribution of Kahramanmaraş's local codes, while simultaneously making visible the gaps arising from institutional limitations in the TRT repertoire so as to inform future field collections. Accordingly, the study seeks to maximise the analytical potential of existing archival data and to provide a methodological reference for new compilations. The list of works obtained from the TRT Music Department is presented in the table below.

Table 1. Folk Songs Examined in the Study

Title of the Folk Song	Derleme Bilgileri
Ben Atımı Nallatırım	Informant: Ökkeş Eşkin, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Çamdan Sakız Akıyor	Informant: Özer Oruç, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Gayabaşı Dirgenlik	Informant: Mehmet Çıtak, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen

Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü	Informant: Mehmet Temiz, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Gine Geldi Yaz Baharın Ayları	Informant: Aşık Yanık Mehmet, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Bilal'ımsın Bilal'ım	Informant: Azmi Işıklı, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Çiy Köfteler	Informant: Mehmet Temiz, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Çıksam Baksam Görünür mü	Informant: Aşık Hazeri, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Güzel Ne Güzel Olmuşsun	Informant: Aşık Yanık Mehmet, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Gökte Uçan Huma Kuşu	Informant: Mehmet Kara, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Havada Kar Sesi Var	K Informant: Bekir Büke, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Kara Tavuk Cücüğü	Informant: Nazım Tahaoğlu, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Bin Derdim Var İdi	Informant: Müslim Aydoğdu, Collector: Nazmiye Coşkun Özgül, Transcribed by: Mustafa Özgül
Kara Çadır Düzdedir	Informant: Ökkeş Eşkin, Collector: Muzaffer Sarısözen, Transcribed by: Muzaffer Sarısözen
Seher Yeli Nazlı Yare	Informant: Aşık Kul Ahmet, Collector: Arif Sağ, Transcribed by: Adnan Ataman
Kaleden İniyordum	Informant: Hüseyin Erden, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Ateş Köyoğlu
Evleri Fadime'li	Informant: Ali Akbaş, Collector: Mehmet Özbek, Transcribed by: Mehmet Özbek
Bir durna uçurdum hublar gölünden	Informant: Güzel Köse, Collector: Nazmiye Coşkun Özgül, Transcribed by: Mustafa Özgül
Kanadım Deydi Sevdaya	Informant: Aşık Mahzuni Şerif, Collector: Nazmiye Coşkun Özgül, Transcribed by: Nazmiye Coşkun Özgül
Zeyno Bana Kar Getir	Informant: Müslüm Örenel, Collector: Mustafa Geceyatmaz, Transcribed by: Altan Demirel
Yamacımdan Gelen Küçücük Gelin	Informant: Mahmut Karakaya, Collector: TRT Ankara Radio Turkish Folk Music Directorate, Transcribed by: Altan Demirel
Bir Sen Kaldın Felek	Informant: Vahap Koç, Collector: Kemal Karasüleymanoğlu, Transcribed by: Mustafa Özgül
Körpe İken Kırdın Felek Dalımı	Informant: Aşık Mahzuni Şerif, Collector: Yıldıray Çınar, Transcribed by: Altan Demirel
Yüce Dağdan İndirdiler	Informant: Leyla Esen, Collector: Yücel Paşmakçı, Transcribed by: Yücel Paşmakçı
İşte Gidiyorum Çeşm-i Siyahım	Informant: Aşık Mahzuni Şerif, Collector: Transcribed from Record, Transcribed by: Ahmet Günday
Biner Atın İyisine	Informant: Mesut Yinanç, Collector: Mesut Yinanç, Transcribed by: Mesut Yinanç
Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim	Informant: Aşık Mahzuni Şerif, Collector: Yıldıray Çınar, Transcribed by: Altan Demirel
Bugün Ben Şahımı Gördüm	Informant: Aşık Mahzuni Şerif, Collector: Transcribed from Tape, Transcribed by: Süleyman Yıldız
Sarı Kaya Sarı Kaya	Informant: Mehmet Temiz, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Altan Demirel
Çayıra Serdim Postu	Informant: Ökkeş Eşkin, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Altan Demirel
Paytonumun Tekeri	Informant: Mehmet Temiz, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Altan Demirel
Sürmelimin Gözlerine Mailem	Informant: Mehmet Temiz, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Altan Demirel

Yine Göynüm Havalandı	Informant: Döne Özcan, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Altan Demirel
Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde	Informant: Mehmet Temiz, Collector: Ankara State Conservatory, Transcribed by: Altan Demirel
Bismi Şah Allah Allah	Informant: Aşık Dertli Divani, Collector: Transcribed from Tape, Transcribed by: Süleyman Yıldız
Bir Çiçek Açılmış	Informant: İbrahim Ünsalan, Collector: Nazmi Gültekin, Transcribed by: Ahmet Turan Şan

Source: TRT Music Department, 2025

Method

The research is grounded in a four-component analytical chain structured according to a concurrent mixed-methods design. The first component applies qualitative documentary ethnography to provide a descriptive frame for the historical context of the TRT documents and the associated field-collection practices. The second component employs content analysis to code the thematic elements of the song texts systematically; the third transforms the coded data into word–co-occurrence networks through text-mining techniques; the fourth deploys social network analysis (SNA) to quantify those networks in terms of centrality, density and community structure, thereby rendering the semantic architecture visible. In design logic, the four components correspond to the "exploration–elaboration" cycle proposed in the explanatory sequential mixed-methods approach (Miles, Huberman & Saldana, 2020). A deductive data-cleaning protocol guided the preparation phase. The lyric texts were first converted to Unicode (UTF-8) and purged of punctuation and line-break inconsistencies. Because Turkish is agglutinative, root–suffix segmentation was executed automatically with the Zemberek morphological parser (Akın & Akın, 2007); variant forms were merged under common lemmas. The cleaned corpus was imported into MAXQDA Analytical Pro, where toponyms, ethnonyms, metaphors and ritual references in each line were tagged according to an a priori coding scheme. To ensure coding reliability, two researchers coded independently; Cohen's κ and Krippendorff's α were then calculated with MAXQDA modules, and codes failing to meet the $\alpha \geq .79$ threshold were redefined in a consensus session (Halpin, 2024; Krippendorff, 2019). MAXQDA's built-in visualisations of percentage agreement among codes exposed potential bias clusters, providing an empirical basis for revising the codebook (VERBI Software, 2024).

The qualitative code set was converted via a Python script into a word–co-occurrence matrix; nodes exceeding a co-presence threshold of three or more were treated as instances of "semantic proximity," yielding a co-occurrence graph. The quantitative arm of the content analysis was aligned with the criteria in Neuendorf's Content Analysis Guidebook that specify unitisation, sampling and variable validity in detail (Neuendorf, 2022). The resulting node–edge list was imported into Gephi 0.10.1. Girvan–Newman modularity optimisation demarcated cluster boundaries, and degree, closeness and betweenness-centrality metrics identified conceptual hub nodes (Bastian et al., 2009). Betweenness scores above 0.40 were interpreted as "switching motifs" of local memory; for example, certain metaphors exhibited high transition values across love- and lament-related sub-contexts, indicating a cultural bridge function between motifs.

Integrated analytical validity was reinforced through methodological triangulation. The thematic code densities from content analysis were cross-tabulated with the modularity clusters from SNA; the concordance yielded $\chi^2 = 41.27$, $p < .001$, demonstrating a statistically significant association between the two methods. Study reliability rests on coder consensus, the preservation of cleaned text outputs and Gephi project files in open formats (CSV, GEXF), and the consequent replicability of all procedures.

Findings

Semantic-network analysis findings

Word frequencies and themes

A word-frequency analysis of the corpus comprising thirty-six Kahramanmaraş folk-song texts demonstrates that the most dominant themes in the repertoire are love (sevda) and separation/longing (ayrılık / gurbet). The single most frequent lexical item is yar -meaning "beloved"- which occurs thirty-three times. While yar designates the loved person, the form yare functions as an allative, denoting movement or address toward the beloved (e.g., "Yâre selam söyle" - "Send greetings to the beloved"). This pattern underscores the centrality of apostrophising the beloved and the love theme within the lyrics: the lemma yar appears in twenty-one of the songs, attesting to the thematic prevalence. Other conspicuous lexemes include dost (twelve occurrences) and canım (six occurrences), both of which convey intimacy or affectionate address. The adjective güzel (seven occurrences) likewise constitutes a common linguistic element in many songs that praise the beloved's physical and spiritual beauty. Table 2 below enumerates several of the most frequent meaningful words together with their respective frequencies:

Table 2. Most Frequent Meaningful Words in Kahramanmaraş Folk Songs, with English Glosses

Word	English Gloss / Context	Frequency	Theme
yar	beloved, sweetheart	33	Love (beloved)
dost	friend/comrade (Sufi–Alevi usage)	12	Friendship / Alevi culture
gel	come (invitation)	9	Invitation / summons
güzel	beautiful, fair	7	Love (praise)
gelin	bride, young woman	7	Love / narrative motif
yare	to the beloved (allative form of yar)	7	Love (address)
Ali	Ali (Imam Ali), venerated figure	7	Religious / Alevi
canım	my dear, my soul	6	Love (affectionate address)
Maraş(lı)	Maraş / native of Maraş	11 (total)	Heroism / regional identity

The frequency results confirm that the repertory foregrounds the themes of love and yearning. A considerable portion of the songs revolves around longing for the beloved, the desire for reunion, or eulogies to beauty. For instance, "Güzel Ne Güzel Olmuşsun" and "Seher Yeli Nazlı Yare" explicitly highlight the beloved's allure and affective caprice. Separation and gurbet (longing for one's homeland) likewise form a recurrent motif: "İşte Gidiyorum Çeşm-i Siyahım" and "Zeyno Bana Kar Getir" articulate the pain of distance from a lover living "in foreign lands," a phrase reiterated multiple times in these texts. Themes of death and sorrow are also present. "Yüce Dağdan İndirdiler" narrates the funeral of a son in lament style, while "Körpe İken Kırdın Felek Dalımı" and "Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim" give voice to life's tribulations and reproach fate (felek).

A further salient cluster of meaning concerns heroism and historical remembrance. "Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü" recounts, in epic language, Maraş's liberation from occupation in 1920; the noun Maraş and the adjective Maraşlı appear eleven times, accompanied by lexemes such as düşman (enemy), top, tüfek and bomba, alluding to War of Independence imagery. Similarly, "Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde" portrays a folk hero brandishing sword and shield; words such as kılıç, kalkan, cellat, tuzak and the historical rifle name martini accentuate the heroic frame. These examples indicate that the Kahramanmaraş corpus carries collective historical memory and heroic narratives

alongside individual sentiments. Although explicit geographical terms are scarce, their presence is nevertheless meaningful. Maraş recurs in the liberation song and in the lyrics of "Zeyno Bana Kar Getir" (e.g., "Zeyno Maraş'ta durur…"), reinforcing regional identity. Beyond that, direct toponyms are rare, yet several texts evoke the local landscape obliquely "Gökte Uçan Huma Kuşu," for instance, invokes mountains and the natural environment. Direct ethnic designations are absent; instead, the Turkmen/Yörük identity is conveyed indirectly through images such as the black nomad tent in "Kara Çadır Düzdedir," where motifs of çadır (tent) and kırat (gray horse) allude to the historical Yörük/Avşar culture of the region.

Traditional idioms, metaphors and ritual references constitute a further textual stratum. Love and separation songs employ metaphoric expressions such as bağrına taş basmak ("to press a stone to one's chest," i.e., to endure pain) and körpe iken kırdın dalımı ("you broke my branch while still tender," i.e., you shattered my hopes in youth). Phrases such as "Kanadım deydi sevdaya" liken the burning sting of love to a bird that has brushed against fire. In gurbet songs, set expressions like gurbet elde yad eller ("alien hands in foreign lands") and sıladan uzak ("far from home") articulate homesickness. In the heroism song, the phrase utma düğünü (utma meaning "victory") designates victory celebrations likened to a wedding. Ritual and devotional references are especially conspicuous in Alevi-Bektashi-oriented texts: "Bismi Şah Allah Allah" strings together terms specific to the Alevi belief system -dört kapı, üryan büryan meydana gelmek, can baş feda, On İki İmam, Pir Hacı Bektaş, mürşid, rehber- thereby inscribing elements of Alevi cultural memory and signalling the confessional diversity of Kahramanmaraş. Lines such as Secde haktır Âdem'e, seyrangâhı âleme ("Prostration is due to Adam, a spectacle to the universe") poetically reflect Alevi ritual thought, suggesting that such songs function as ritual music within their own communities.

Semantic-network and centrality analysis

An inspection of the semantic network generated from the song texts reveals that certain lexical items occupy highly central positions. The analysis treats every word as a node and links any two words that co-occur in the same song, thereby producing a graph in which the thirty-six lyrics yield roughly 1 100 distinct word nodes and tens of thousands of edges. Given the complexity of this structure, the present discussion privileges description over visualisation. To render the network intelligible, three standard centrality metrics were applied:

Degree centrality: The number of distinct neighbours with which a node is directly connected (i.e., how many other words it co-occurs with).

Betweenness centrality: The extent to which a node lies on the shortest paths between other nodes, and thus its capacity to serve as a bridge between semantic clusters.

Closeness centrality: the inverse of the average length of the shortest paths from a node to all others, indicating how near a word is, on average, to the entire network.

By degree, the verb gel ("come," frequently used as an imperative or exhortation) is the most highly connected node in the corpus, co-occurring with approximately 471 other words. Because gel appears in refrains and line-initial positions across virtually every thematic context -love, gurbet (homesickness), ritual discourse, and so forth- it functions as a ubiquitous pivot. The lexemes yar (beloved) and yâre ("to the beloved," allative form of yar) also register high degree values (≈ 280 connections each), demonstrating that love-related vocabulary permeates multiple sub-themes. Similarly prominent are çekip ("to draw" or "to pull/withdraw," ≈ 229 links) and ayrı ("separate," ≈ 229 links), whose semantic versatility allows them to bridge disparate contexts such as affective parting, heroic combat (kılıç çekmek = "to draw a sword"), or ritual utterances (gülbank çekmek = "to recite a litany").

In terms of betweenness -the measure that surfaces bridge words- "gel" again ranks first, confirming its role in connecting otherwise distinct thematic clusters. Whether summoning a lover ("Gelin ey yar"), rallying townsfolk in a heroic narrative ("Come, people of Maraş, unite"), or serving as a spiritual injunction in an Alevi hymn ("Gel ey gönül"), the verb mediates between semantic regions of the graph. Yar holds the second-highest betweenness value (≈ 0.12), linking joyous and plaintive registers alike. Yâre follows closely, while lexemes such as gelin ("bride," betweenness ≈ 0.06) and kız ("girl," ≈ 0.03) mark transition points between celebratory wedding imagery and lamentation over tragic fates. The adjective kara ("black/dark," betweenness ≈ 0.042) likewise bridges multiple motifs -kara gün ("dark day," sorrow), Kara Çadır ("black tent," nomadic life), kara kaş ("dark eyebrow," beloved's beauty)- and thus operates as a semantic crossroads.

Closeness scores corroborate the foregoing pattern: "gel", "yar" and "yâre" are the nodes closest, on average, to all others, reflecting their pervasive presence across the corpus. Any given word in the network lies only a few steps away from these high-closeness nodes, because they border almost every thematic cluster.

Overall, the analysis demonstrates that vocabulary of love and longing (yar, gel, güzel, etc.) constitutes the semantic core of Kahramanmaraş folk songs, with other motifs clustering around this nucleus. Lexemes belonging to ritual/religious or heroic registers (e.g., Ali, Muhammed, kurban "sacrificial offering," Maraş, düşman "enemy") reside in more peripheral communities, yet they are tethered to the centre through bridge words such as dost ("comrade" in both secular and Alevi discourse), gel and can ("dear, soul"). The pattern indicates that the shared emotional lexicon of the region's song tradition links disparate sub-genres, thereby forging a cohesive linguistic and affective universe.

Thematic clusters and modular communities

Community-detection procedures applied to the semantic network disclose subgroups of words that co-occur with markedly higher frequency, and these subgroups correspond, for the most part, to coherent thematic domains. Within the verbal heritage of the Kahramanmaraş corpus, six principal semantic communities can be identified.

Love and Longing Cluster: The largest cluster concentrates lexical items such as yar (beloved), güzel (beautiful), canım (my dear), gönül (heart, soul), sevda (ardent love), nazlı (coquettish) and ağla (weep), all of which articulate affection, separation and the desire for reunion. A wide array of songs shares this lexicon—for example, "Çıksam Baksam Görünür mü (Yar)" and "Yine Göynüm Havalandı" belong entirely to this affective idiom. The intra-cluster edge density is extremely high, indicating that love-themed expressions are reiterated and recombined in nearly every piece.

Exile and Separation Cluster: Interwoven with the love cluster, this subset is signalled by items such as gurbet (distant land, exile), ayrılık (separation), hasret (yearning), gözyaşı (tear), ağlar (she/he cries) and mektup (letter). "İşte Gidiyorum Çeşm-i Siyahım" and "Zeyno Bana Kar Getir" exemplify this group. Because these songs depict lovers parted from one another, the vocabulary of gurbet is grafted onto the love lexicon: in the word graph the node gurbet is adjacent to both yar and ağlar, demonstrating that exile is narratively coupled with affection and weeping.

Sorrow and Lament Cluster: This community clusters words that evoke death, calamity and fate-felek (pitiless fate), dert (woe), kara gün (dark day), mezar (grave), ölüm (death), ağla and yavrum (my child). "Yüce Dağdan İndirdiler," which laments the loss of a child, together with "Biner Atın İyisine," "Körpe İken Kırdın Felek Dalımı" and "Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim," belongs to this group. Here the address is directed less to the beloved and more to destiny or death itself. Nodes such as felek and dert are densely connected to ağla and gözyaşı, forming a distinct sub-module that is nonetheless bridged to the love network through shared verbs of lament.

Heroism and Historical Epic Cluster: This clearly demarcated cluster contains the lexicon of Kahramanmaraş's struggle for liberation and its local hero legends. Terms such as Maraş, düşman (enemy), kurtuluş (liberation), zafer -often expressed with the regional synonym utma- kan (blood), kurşun (bullet), kılıç (sword), kalkan (shield) and cellat (executioner) converge here. "Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü" and "Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde" typify the cluster. The community is linguistically distant from the love and exile idioms, forming its own epic register. In the graph the node Maraş is tightly bound to düşman, top (cannon) and tüfek (rifle) yet links only weakly to the high-centrality yar network, usually through neutral intermediaries such as gün (day) or selam (greeting). Thus the heroic songs employ a distinctive diction while retaining a few intersection points; e.g., the shared word gün or the verb ağlar, which even appears in narratives of battle.

Faith and Alevi-Bektashi Cluster: This community is characterised by overtly religious-mystical terminology. The dense lexicon of "Bîsm-i Şâh Allah Allah" constitutes the nucleus, featuring Ali, Şah, Pir, On İki İmam (Twelve Imams), eyvallah (a devotional assent), kurban (sacrificial offering), meydan (ritual arena), dar (ritual posture), rehber (guide) and mürşid (spiritual master). Nodes such as Ali, pir and kurban are strongly interconnected yet have limited overlap with the love or exile clusters. The word dost (friend, beloved, also a theophoric title in Alevi discourse) performs a crucial bridging role: in mystical hymns dost may denote God or the mürşid, whereas in secular love lyrics it stands for the intimate companion, thereby linking the devotional vocabulary to the affective lexicon. Unsurprisingly, dost displays both high degree and high betweenness values.

Local Humour and Everyday-Life Cluster: A small number of songs depart from themes of love or heroism to depict quotidian or comic subjects. "Çiy Köfteler," for instance, humorously celebrates the local raw-meat delicacy and introduces terms such as çiğ köfte, soğan (onion) and et (meat), forming a mini-network that is largely detached from the emotional core. Similar pieces, suggested by titles like "Paytonumun Tekeri," revolve around local pastimes or satire. Owing to their marginal frequency, these micro-clusters do not affect the overall structure of the analysis.

The thematic-community analysis thus demonstrates that, although Kahramanmaraş song texts reflect diverse cultural themes, they are woven around a common linguistic core. The language of love and separation forms that nucleus, while other thematic complexes orbit it with their own specialised vocabularies. Each song tells its unique story, yet all draw, in one way or another, on motifs belonging to the region's shared expressive repertoire.

Findings in the context of cultural memory, social identity, and digital heritage

The linguistic and thematic results obtained from the thirty-six Kahramanmaraş folk songs analysed here provide significant clues about the region's cultural memory and social identity. As one of the principal vehicles of oral culture, folk songs transmit a locality's history, values, and shared emotions across generations; numerous studies in ethnomusicology confirm that the türkü functions as an audible echo of memory and heritage, capable of characterising the cultural profile of a given region. In the Kahramanmaraş corpus, four thematic domains are particularly prominent:

National and Historical Memory: The liberation folk song that recounts Kahramanmaraş's struggle for independence keeps the collective memory of victory alive. Annual oral circulation of the date "12 February" and verses saluting Atatürk refresh local awareness of the liberation campaign whose success earned the city its honorific "Kahraman" (Heroic). Likewise, the "Gazoğlu" türkü, probably narrating a late-Ottoman folk hero -or an emblematic tale of bravery- reinforces heroic values within local identity. Through such historical songs, ideals of courage, patriotism, and independence remain vital components of Kahramanmaraş's communal self-conception.

Culture of Love and Longing: Love-oriented songs reflect the community's emotional life by depicting modes of affection and yearning. Their dense love motifs attest to the strong place of romantic ties and family bonds in the region's social identity. Many songs tell of lovers separated by exile (gurbet) or by the caprices of fate (felek), producing stock images -exiled suitors, letter-writing sweethearts- that have migrated into the collective memory. Values such as self-sacrifice for love and fidelity to the beloved are continually reproduced through these ballads.

Collective Sorrow and Solidarity: Laments and mournful songs represent shared misfortunes and the ways in which the community copes with them. Themes such as the loss of a child, premature death, and ill fortune transcend individual tragedy and enter the communal repertoire of feeling. "Yüce Dağdan İndirdiler," for instance, conveys a mother's grief in a manner that resonates with every listener, reinforcing a collective sense of mourning. The public performance of such türkü strengthens social solidarity and the practice of communal lament, ensuring that past suffering is not forgotten while exemplifying the principle that "sorrow diminishes when shared."

Faith and Identity. Alevi-Bektashi hymns within the repertoire embody the religious diversity of the region and constitute a vital stratum of Alevi cultural memory. Pieces such as "Bismi Şah Allah Allah" preserve ritual music inside the broader folk tradition, foregrounding symbols that undergird Alevi identity-veneration of ʿAli, reverence for Hacı Bektaş-ı Velî, and the devotional order of the Twelve Imams (On İki İmam). Thus, the Alevi heritage, an integral element of Kahramanmaraş's social fabric, is transmitted to future generations through music. The coexistence of Alevi and Sunni cultural elements within a shared musical repertoire illustrates the existence of a broader Kahramanmaraş identity that accommodates multiple sub-identities.

It is essential to emphasise that the present data set derives from a digital TRT repertoire document. Digitising and archiving folkloric heritage in this manner is crucial for preserving and studying cultural memory: whereas intangible elements such as folk songs were once sustained primarily through master-apprentice transmission, digital archives now enable broad dissemination and scholarly analysis. By applying semantic-network methods to these digital texts, the study reassesses traditional musical heritage from a contemporary perspective. As the Kahramanmaraş example shows, "the performance of folk songs is of great importance for the formation of national/local identity," and the türkü is indeed "a cultural-memory object that reflects a region's culture."

The central position of love and longing motifs in the word networks reveals the emotional core of Kahramanmaraş identity and confirms these sentiments as shared heritage. Heroic narratives and faith-based themes, though more specialised, enrich identity by providing complementary sub-cultural layers. Evaluated as a whole, the repertoire emerges both as an echo of the past and as a heritage conveyed to the future. Preserving these türkü in digital archives and analysing them with techniques such as semantic networks constitutes a modern approach to documenting cultural heritage scientifically and transmitting it to younger generations. In this way, Kahramanmaraş's -and, by extension, the Turkish people's- common values, sorrows, and joys continue to live and to be understood through music.

Findings on local codes in Kahramanmaraş folk songs

An examination of the thirty-six song texts from the Kahramanmaraş region reveals several salient elements that may be designated local codes. These elements fall into five main categories: toponyms, metaphors, idioms and formulaic expressions, ritual terms, and interjections. Each category adds narrative richness to the lyrics, strengthens collective identity, and keeps cultural memory vibrant. In the sections that follow, each category is analysed in detail and illustrated with representative verses drawn from the corpus.

Toponyms (place-names)

Geographical designations embedded in the lyrics concretise the setting of each song while simultaneously foregrounding regional identity. In the Kahramanmaraş corpus, the name Maraş itself recurs with particular frequency, functioning both as a mnemonic of historical-social experience and as a locus for individual love narratives. In the liberation ballad "On İki Şubattır Kurtuluş Günü" ("The Twelfth of February Is the Day of Liberation"), for example, the verses "Her tarafta yaptık kutlu düğünü / O gün muradına erdi Maraşlı" ("We held the auspicious wedding everywhere / On that day the people of Maraş attained their desire") liken the collective rejoicing to a wedding feast, while the ethnonym Maraşlı ("inhabitant of Maraş") places communal identity at the centre of the narrative. Conversely, an amorous song such as "Sarı Kaya Sarı Kaya" ("Yellow Rock, Yellow Rock") features the line "Şu Maraş'tan bir yar sevdim" ("I loved a sweetheart from Maraş"), signalling that the beloved resides in Maraş and thus rooting the love story in local geography.

Smaller, locale-specific toponyms likewise appear, imparting realism and regional colour to the narrative. The couplet "Çıksam baksam görünür mü / Başkonuş'un dağı şimdi" ("If I climbed and looked, would Mount Başkonuş now be visible?") references Başkonuş, a nearby mountain-pasture, thereby evoking a homesick minstrel's mental image of his native mountains and inducing a shared sense of memleket hasreti (nostalgia for one's homeland) in the listener. Similarly, "Gayabaşı Dirgenlik" opens with the line "Gayabaşı dirgenlik / Ne hoş olur ergenlik" and immediately signals an association with a specific village or district, conjuring memories of local youth and customs.

Other place-names illuminate cultural memory in more oblique ways. A source such as Akpınar'ın başı ("the headwaters of Akpınar") incorporates features of the natural environment into the narrative. Some songs even invoke distant or symbolic settings: in the lament "Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde," the line "Adalar şehrinde cellat önünde" ("in front of the executioner in the island city") alludes to an event far from Maraş, indicating that the fortunes of its people can extend to distant lands while still being assimilated into the local lyrical lexicon.

Such deployment of toponyms reinforces collective identity, for listeners more readily appropriate songs that name familiar places, experiencing the narratives within their own cultural frameworks. Moreover, these place-names serve as vehicles of cultural memory, perpetuating recollections of historical events (e.g., the city's liberation) and traditional living spaces (villages, highland pastures).

Table 3. Toponyms in Kahramanmaraş folk songs and illustrative uses

Place-Name (Toponym)	Illustrative Line - Türkü	Context and Significance
Maraş / Maraşlı	"On that day the Maraşlı attained their desire" - Oniki Şubattır Kurtuluş Günü	Evokes the populace's triumph on the day of liberation, highlighting local history and communal pride-an emblem of collective victory memory.
Maraş	"I loved a sweetheart from that Maraş" - Sarı Kaya Sarı Kaya	Specifies that the beloved resides in Maraş, thereby grounding a love narrative in regional geography and identity.
Gayabaşı	"Gayabaşı with pitchfork / How pleasant is youth" - Gayabaşı Dirgenlik	Names the locale that gives the song its title; provides the setting for an idealised portrait of youth and injects local colour into the text.
Başkonuş	"Now Mount Başkonuş…" - Çıksam Baksam Görünür mü	Refers to the Başkonuş highland near Maraş; symbolises homesickness in exile and reinforces a shared sense of longing for the homeland.
Akpınar	"Not far, at the headwaters of Akpınar" - Bir Durna Uçurdum Hublar Gölünden	Mentions a local spring or landmark, integrating elements of the natural environment into the narrative and lending authenticity to the song's world.

The examples presented in Table 3 demonstrate that the deployment of toponyms in Kahramanmaraş folk-song lyrics both delineates the narrative setting and consolidates a shared sense of belonging among local audiences. When listeners hear the names of their own city or familiar locales, they are able to internalise the song's story more fully-thereby reinforcing the position of music within the community's collective consciousness.

Metaphors

One of the most salient devices of linguistic aesthetics in the Kahramanmaraş türkü repertoire is metaphorical expression, through which abstract emotions and ideas are articulated by means of concrete images and comparisons, thereby enriching the narrative fabric. These metaphors draw upon the shared symbolic universe of Turkish folk poetry and, in doing so, constitute a cultural memory handed down across generations.

Foremost among them is the metaphorical deployment of *felek* -a term that in folk tradition personifies fate or fortune as a capricious force that mistreats humankind. Kahramanmaraş songs perpetuate this convention. In the line "*Bir sen kaldın felek bana gülecek*" ("Only you remain for fate to mock me"), *felek* becomes a cruel figure who seems to taunt the suffering lover. Likewise, the verse "*Körpe iken kırdın felek dalımı*" ("Fate, you broke my branch while i'm young") depicts destiny as snapping a branch in its youth; here *dal* ("branch") stands for a person's hopes or early life, and the image of breaking a fresh bough vividly renders the destruction of youthful expectations. Because the phraseology "to break one's branch" is widespread in Anatolian dialects, such metaphors are readily intelligible and affectively resonant.

Songs centred on love and sorrow employ a dense array of nature-based metaphors. Love is frequently likened either to a consuming fire or to an insatiable wine. In the couplet "*Aşk şarabın doya doya / Yandım yandım içemedim*" ("Love's wine I could not drink my fill; I burned and burned" -from "*Kanadım Deydi Sevdaya*"), longing for the beloved is equated with a wine that cannot be fully imbibed; the verb *yanmak* ("to burn") is used figuratively to denote inner torment. Another recurrent motif in the same song likens the anguish of love to a wound. An afflicted lover implores the physician, "*Oy tabip, şu yarayı sar sarabilirsen*" ("O healer, bind this wound if you can"), voicing incurable sorrow through a wound metaphor. Immediately thereafter, the line "*Sevda ateşten bir gömlek, giy giyebilirsen*" ("Love is a shirt of fire, wear it if you dare") deploys the well-known *ateşten gömlek* ("shirt of fire") trope to underscore that the pain of passion is tolerable only when consciously embraced. Such imagery, deeply rooted in both *divan* and folk poetic traditions, imparts literary depth while offering cultural insight into Anatolian conceptions of love.

The repertoire also exhibits an expansive field of metaphoric discourse built upon natural imagery. Verses featuring birds, branches, roses, bees and honey convey moral lessons on valuing what one possesses. In "*Gökte uçan huma kuşu / Ne bilir dalın kıymatın / Gargayı kondurman dala / Ne bilir gülün kıymatın*" ("The huma bird flying in the sky knows not the worth of the branch; the crow you alight on it knows not the worth of the rose"), the mythical *huma* bird epitomises the lofty yet heedless person, while the crow represents one unable to appreciate beauty -here symbolised by the rose (*gül*, i.e., the beloved). Subsequent lines- "*Arının kahrın çekmeyen / Ne bilir balın kıymatın*" ("One who has not suffered the bee's sting knows not the worth of honey") and "*Gurbete düşüp gitmeyen / Ne bilir elin kıymatın*" ("One who has not fallen into exile knows not the worth of home") reinforce the notion that without effort or loss, true value cannot be grasped. These didactic couplets function almost like proverbs, mirroring communal norms through metaphor.

The purpose of metaphorical language extends beyond ornamentation: it also engraves collective experience into cultural memory by casting it in poetic form. The image of *hazan mevsimi* (literally "autumn," connoting sorrow or old age) in lines such as "*Mevsim hazan oldu, kış gelir gider*" ("The

season has turned to autumn; winter comes and goes") universalises grief by aligning an emotional state with the cyclical advent of autumn and winter-seasons that every listener knows. By transmitting such tropes across generations, the community creates an aesthetic archive of shared affective experience.

Table 4. Selected Metaphors in Kahramanmaraş Folk Songs and Their Interpretive Functions

Metaphorical Expression	Illustrative Line	Meaning & Function
Felek (Fate) personified as a cruel being	"Bir sen kaldın felek bana gülecek" – Bir Sen Kaldın Felek ("Only you remain, and fate will laugh at me")	Fate is anthropomorphised as a pitiless figure who derides the sufferer, intensifying dramatic tension and inviting collective empathy.
Dal (Branch) as the hope of life	"Körpe iken kırdın felek dalımı" – Körpe İken Kırdın Felek Dalımı ("Fate, you snapped my branch while it was still tender")	The branch symbolises youthful aspirations; its breaking conveys the shattering of hope by an unkind destiny, rendering private pain in tangible natural imagery.
Ateşten gömlek (Shirt of fire) for searing love	"Sevda ateşten bir gömlek, giy giyebilirsen" – Kanadım Deydi Sevdaya ("Love is a shirt of fire—wear it if you can")	Love is portrayed as a flaming garment that burns the wearer; the idiom dramatises the near-unbearable agony implicit in passionate attachment.
Şarap (Wine) for love's intoxicating bliss	"Aşk şarabın doya doya / Yandım yandım içemedim" – Kanadım Deydi Sevdaya ("Love's wine I could not drink my fill; I burned and burned")	Affection is likened to an intoxicant whose sweetness is matched by its sting; the metaphor captures both the allure and the torment of desire.
Huma bird & Crow versus Rose	"Gökte uçan huma kuşu / Ne bilir dalın kıymatın; Gargayı kondurman dala / Ne bilir gülün kıymatın" – Gökte Uçan Huma Kuşu ("The huma bird flying high knows not the worth of the branch; the crow alighting knows not the worth of the rose")	By contrasting lofty or coarse creatures with undervalued objects, the verses admonish those who fail to appreciate beauty or love; the metaphors function as didactic social counsel.

The creative deployment of the metaphors presented in Table 4 -together with their glosses and narrative functions- both enriches the aesthetic texture of the Maraş ballads and reflects the shared reservoir of symbols characteristic of Anatolian folk poetry. When listeners encounter images such as "the breaking of one's branch" (a widely understood emblem of shattered hope) or the "shirt of fire" (an idiom for the searing pain of unrequited love), they immediately apprehend the latent meanings by virtue of their cultural competence. In this manner, metaphor operates as an artistic conduit that translates personal emotion into a socially intelligible discourse, thereby serving the dual work of consolidating collective identity and inscribing cultural memory.

Idioms and formulaic expressions

In addition to metaphors, Kahramanmaraş türkü texts make extensive use of idioms, proverbial phrases, and fixed expressions drawn from everyday speech. Their presence affirms that the repertoire emerges from within the community itself, articulating local feelings and thoughts in the people's own linguistic register. By encoding complex emotions or situations in compact, conventionalised units of speech, idioms exert a powerful rhetorical effect and resonate immediately with listeners, who recognise them as part of their shared linguistic consciousness. A prominent cluster of idioms revolves around the

verbs *yanmak* and *yakmak* ("to burn," "to set aflame"), employed figuratively to express love-pain, longing and sorrow. In the dance-tune "*Bilal'ımsın Bilal'ım*," the exclamation *"Oğlan, sana yandım!"* literally "Boy, I have burned for you!" signifies falling hopelessly in love -an idiom ubiquitous in Anatolian discourse. The interjection *"Aman, ben yandım!"* likewise functions as a traditional lament uttered in the face of unbearable hardship. Such formulae depict the lover's suffering as a "scorching fire," perpetuating a poetic mode that migrated from classical *divan* poetry into folk verse; every listener intuitively grasps what is meant by "to burn," allowing the türkü to translate private feeling into a socially intelligible idiom.

Profound attachment or reverence for the beloved is conveyed through the expression *kurban olmak* ("to become a sacrifice"). In the lament "*Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim*" one hears the line *"Eğer ister isen kurban olurum"* ("If you so wish, I shall become your sacrifice"), where the lover declares readiness to surrender life itself. Across Anatolia *"Kurban olayım"* ("Let me be your sacrifice") functions both as an emphatic declaration of love and as a supplicatory prayer; its deployment illustrates how traditional language dramatizes the intensity of passion, while also reflecting cultural intimacy through a deeply rooted communal idiom.

Certain expressions articulate the magnitude of suffering or the debilitated state into which the speaker has fallen. The idiom *elden ayaktan düşmek* ("to be rendered helpless") appears in "*Seher Yeli Nazlı Yare*": *"Düşmüşem elden ayaktan, kaldır beni"* ("I have fallen helpless, raise me up"). Whether caused by age, illness, or grief, the phrase portrays utter exhaustion; the regional pronunciation does not impede national comprehensibility, enabling listeners to feel the lover's frailty vividly. Folk speech habits and folkloric motifs likewise surface as fixed expressions. The idiom *bağrına taş basmak* ("to press a stone to one's chest") -signifying stoic endurance of great pain- occurs in "*Zeyno*," where *"Bağrına taşlar vurur"* describes the heroine pounding her breast as though placing a cold stone upon it, dramatizing her unbearable anguish. Although the verb *vurmak* ("to strike") replaces *basmak*, the underlying idiomatic core remains intact, depicting the posture of endurance through a concrete bodily gesture.

Expressions reflecting social values also occur in marital contexts. The mildly satirical question *"Başın mı büyüdü gelin olalı?"* ("Has your head swelled since you became a bride?"), found in "*Sürmelimin Gözlerine Mailem*," comments on post-nuptial arrogance -that is, forgetting old friends after marriage- thus recording a communal observation in fixed verbal form.

The following table summarises representative idioms from this category, illustrating how such formulaic language transposes individual sentiment into a poetic register and thereby contributes to the construction of collective identity and cultural memory.

Table 5. Selected Idioms and formulaic expressions in Kahramanmaraş folk songs and their meanings

Idiom / Formula	Illustrative Line	Meaning (Reference)	Cultural / Poetic Function
"Yandım" (I burned)	"Bilal'ımsın Bilal'ım (oğlan sana yandım)"	Figuratively means "I am smitten with you; I am burning with love for you." Used to express the pain or helplessness caused by love.	Conveys intense passion or suffering with a single, culturally familiar word, creating immediate emotional resonance.
"Kurban olurum" (I will become your sacrifice)	"Eğer ister isen kurban olurum" (Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim)	"If you wish, I will sacrifice myself (even my life) for you," expressing unconditional devotion.	Amplifies the expression of love through hyperbolic imagery, highlighting loyalty and selflessness.

"Elden ayaktan düşmek" (to fall from hand and foot)	"Düşmüşem elden ayaktan, kaldır beni" (Seher Yeli Nazlı Yare)	To become weak, helpless, or exhausted. The lover declares being worn out from sorrow.	Embodies a vivid cultural metaphor for physical and emotional debilitation, intensifying the lamenting tone.
"Bağrına taş basmak / vurmak" (to press/strike a stone to one's chest)	"Yari gurbete gitmiş / (aman) Bağrına taşlar vurur" (Zeyno Bana Kar Getir)	To harden one's heart or endure unbearable pain by metaphorically pressing a stone to one's chest.	Symbolises stoic suffering, illustrating the emotional anguish of separation through bodily imagery.

Idioms and formulaic expressions contribute to narrative economy in folk songs by conveying an extensive story or profound emotion through a few concise words. For example, the single word *"yandım"* ("I burned") fully communicates emotional devastation, without the need for lengthy explanation such as "you have burned me." In this sense, these songs speak in the people's own voice, drawing upon the shared imagery embedded in collective consciousness. Idioms not only express personal feelings but also reflect cultural values and accumulated experiences, allowing listeners to step into a linguistic world inherited from their ancestors. This dynamic plays a significant role in preserving cultural memory. Consequently, the idioms present in the Kahramanmaraş repertoire endow the songs with a sincere, colloquial tone and enhance their emotional impact by appealing directly to the listeners' shared affective world.

Ritual terms

The presence of lexemes tied to local social and religious rites firmly anchors Kahramanmaraş folk-song texts in their cultural context. By evoking traditional practices and ceremonies, these ritual terms furnish clues about the performative setting of the narrative and summon the listener's associative memory of those rituals. Hence the türkü become more than musical artefacts: they serve as mnemonic fragments of communal life organised around ceremonies and customs.

Among the most prominent ritual markers is henna (*kına*), a central component of Anatolian wedding tradition. Numerous Kahramanmaraş songs mention a young woman's "henna-stained hands." The line "*Gözleri sürmeli / Elleri kınalı*" ("Her eyes are kohl-lined, her hands hennaed") foregrounds henna as an emblem of bridal beauty. Likewise, "*Yüzü duvaklı, elleri kınalı*" ("Her face veiled, her hands hennaed") explicitly pairs two definitive bridal signs -the *duvak* (bridal veil) and henna-thereby signalling that the song is either performed in a wedding setting or narrates a bride's condition. Because henna application (*kına gecesi*) constitutes a core element of the nuptial rite, the expression "hennaed hands" instantly reactivates cultural memory surrounding marriage; listeners can almost sense the scent of henna and the atmosphere of the wedding house.

The sacrifice (*kurban*) motif also appears. While *kurban* literally denotes the ritual slaughter of an animal, it functions metaphorically in love lyrics to express absolute self-surrender. In a ritual frame, however, its most striking usage occurs in the Alevi-Bektashi hymn "*Bismi Şah Allah Allah*": "*Kurbanlar tığlanıp gülbenk çekildi*" ("The sacrificial animals were cut and the *gülbenk* was recited"). *Kurbanlar tığlamak* refers to the proper slaughter of sacrificial animals, and *gülbenk çekmek* to the chanting of a liturgical prayer in Alevi ritual. By immortalising such phrases, the song records a segment of an Alevi *cem* or *semah* ceremony. Their inclusion demonstrates that Kahramanmaraş's musical landscape encompasses not only Sunni-Turkish traditions but also Alevi-Bektashi ritual practice, thereby mediating the transmission of religious memory through music.

The concept of wedding (*düğün*) itself appears either directly or metaphorically. An instructive example is the phrase *utma düğünü* ("victory wedding"; also rendered *kutlu düğün*), found in the liberation ballad discussed earlier: "*Her tarafta yaptık utma düğünü*" ("Everywhere we held the victory wedding"). Here the collective celebration of Maraş's liberation is figuratively cast as a wedding -one

of the most exuberant and socially integrative rituals- underscoring both the centrality of nuptial customs and the necessity of ritual language to articulate communal joy. By borrowing the wedding image, the türkü engraves a national memory into cultural consciousness.

Ritual terms thus help identify the performance context of a song: henna and bridal vocabulary dominate laments sung on the eve of marriage, whereas words such as *gülbenk* or *kurban* typify Alevi devotional music. Documentation on the Kahramanmaraş repertoire indeed contains examples of both categories, indicating that the city's musical culture embraces diverse liturgical and customary practices.

Table 6. Ritual terms in Kahramanmaraş folk songs: illustrative uses and contexts

Ritual Term	Illustrative Line	Context & Meaning	Ritual Frame
Kına / kınalı "henna-stained"	"*Yüzü duvaklı, elleri kınalı*" – *Sürmelimin Gözlerine Mailem* ("Her face veiled, her hands hennaed")	Specifies that the bride's hands have been dyed with henna, directly evoking the *kına gecesi* (henna-night) and the marriage rite; an emblem of traditional nuptial practice.	Wedding (pre-nuptial)
Duvak "bridal veil"	Same line as above	The veil covering the bride's face symbolises both modesty and the threshold to a new social status.	Wedding ceremony
Kurban "sacrifice"	"*Kurbanlar tığlanıp gülbenk çekildi*" – *Bismi Şah Allah Allah* ("The sacrificial animals were cut and the *gülbenk* was recited")	Refers to the ritual slaughter of sacrificial animals, followed by the recitation of a *gülbenk* (Alevi benediction); captures a segment of the Alevi *cem* rite.	Alevi–Bektashi worship
Düğün "wedding"	"*Her tarafta yaptık utma düğünü*" – *Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü* ("Everywhere we held the victory wedding")	The liberation of Maraş is metaphorically framed as a communal wedding feast; the term, while figurative, signals a collective celebration structured like a rite.	Civic / commemorative festivity

The deployment of ritual terms underscores the functional dimension of these songs. Some pieces are performed within a ceremony (e.g., henna-night laments, Alevi semah), whereas others borrow ritual vocabulary to transport the listener imaginatively into such settings. In both cases the lexicon serves the articulation of collective identity through ritual. Acts such as applying henna, celebrating a wedding, or offering sacrifice symbolise the community's traditional structures and values; the türkü preserve these symbols in language and thus transmit culture to succeeding generations. Younger audiences -who may never have witnessed, say, an old-style henna night- can nevertheless learn about and visualise the rite through the song text. Accordingly, ritual terms function as musical carriers of cultural memory.

Interjections (melodic exclamations and ınsertions)

An indispensable component of the Kahramanmaraş repertory is the use of interjections-brief exclamatory units or filler phrases that appear either between melodic phrases or within the poetic lines themselves. Expressions such as *aman*, *vay*, *haydi,* and *yallah* constitute a core element of folk performance practice: they intensify affective emphasis while synchronising with musical rhythm. In the Kahramanmaraş corpus these exclamations are deployed with notable richness, reinforcing both narrative aesthetics and an emotive bridge to the audience; at the same time they bear the imprint of the oral-tradition continuum. Among the most widespread interjections, *aman* conventionally voices pain, distress, or a profound sigh. It often appears in rapid succession. In the lively dance tune "*Zeyno*," for example, the singer calls out *"Aman, eller kınalı Zeyno"* ("Alas, henna-handed Zeyno"). Here *aman* prefixes the clause as an audible sigh of yearning. A similar elongated pattern *"amman amman"* occurs in the refrain of "*Kara Çadır Düzdedir*," where repetition heightens emphasis and sustains euphony.

Within the Anatolian soundscape, the cry *aman* invariably evokes pity and deep emotion, for cultural memory construes it as the plaintive outcry of a sufferer; thus a single word can supply considerable dramatic force.

The interjection *vay* expresses astonishment, admiration, or grief. In the Alevi-oriented song "*Bugün Ben Şahımı Gördüm*," attributed to Âşık Mahzuni Şerif, each line terminates in a paired *"vay vay"*: *"Bugün ben Şahımı gördüm (vay vay) / Bir elinde Zülfikâr var (vay vay)."* The sequence functions rhythmically (as a bimoraic filler) while simultaneously conveying wonder and exaltation. The audience senses the bard's amazement, as if witnessing the same visionary spectacle; iterative exclamation mirrors a cascading emotional response and, in an Alevi context, may reinforce ecstatic devotion.

By contrast, *haydi* and *yallah* serve as exhortations, prompting movement. They appear in dance tunes or any section demanding heightened tempo. In the brisk number "*Ben Atımı Nallatırım*" each quatrain contains the insertion *"haydi yallah"* -e.g., *"Okka da nalınan (haydi yallah)"*. While *haydi* is Turkish for "come on," *yallah* (Arabic in origin) amplifies the sense of urgency: together they double the song's kinetic energy, spurring dancers and listeners alike. Performance annotations suggest that such calls are often improvised, functioning as on-the-spot musical cheers, yet they epitomise the interactive dimension of folk music.

Certain exclamations bear regional phonetic colouring. Variants of *oy* -prolonged as *"oyyy"*- articulate sorrow in both *uzun hava* and *kırık hava* genres. In "*Çamdan Sakız Akıyor*," the phrase *"Oy zalım nenni nenni"* embeds *oy* within a complaint tempered by lullaby-like vocables (*nenni*). Similarly, the refrain *"yar yar"* recurs in love laments and bridal dirges, as in "*Yamacımdan Gelen Küçücük Gelin*," where each line ends with *"yar yar."* The call simultaneously addresses the beloved and completes the melodic cadence, echoing the choral refrains of oral verse and inviting participatory responses.

In summary, interjections fulfil a threefold role: they intensify emotion, supply rhythmic filler, and facilitate performer–audience interaction. Below, representative interjections are catalogued with illustrative examples, glosses, and functional notes.

Table 7. Interjections in Kahramanmaraş folk songs: illustrative uses and functions

Interjection	Illustrative Line	Function & Meaning	Performance / Affective Role
Aman	"Aman eller kınalı Zeyno" (Zeyno Bana Kar Getir)	An audible sigh signifying pain, reproach, or deep longing; intensifies affect, elicits pity or sadness.	Heightens dramatic tension; acts as a vocal ornament that draws the listener into the singer's lament.
Vay	"Bir elinde zülfikar var (vay vay)" (Bugün Ben Şahımı Gördüm)	Exclamation of amazement and admiration; reiteration (vay vay) amplifies awe.	Serves as a rhythmic filler (two syllables) and conveys ecstatic wonder.
Haydi yallah	"Okka da nalınan (haydi yallah)" (Ben Atımı Nallatırım)	Exuberant call to action; maintains lively tempo and encourages participation.	Functions as a spur in dance settings; "haydi" ("come on") plus "yallah" ("hurry up") double the motivational force.
Yar yar	"Bir sahat karşımda (yar yar) durabilin mi" (Yamacımdan Gelen Küçücük Gelin)	Repetition of yar ("beloved") sustains an affectionate address in melodic form, functioning like a refrain.	Enriches musical texture; invites audience response through predictable call-and-response pattern.
Oy	"Kız nişanlın bakıyor (oy zalım nenni nenni)" (Çamdan Sakız Akıyor)	Moan or groan expressing grief or complaint; here conveys reproach to a "cruel" lover.	Adds emotional weight; its elongated vocalisation dramatizes sorrow within slow airs as well as lively tunes.

As Table 7 demonstrates, interjections may detach from their literal meanings and become purely musical devices. Additional cries such as *leyli*, *nenni*, *hey*, *hu*, and *eyvallah* also populate the Kahramanmaraş repertoire. In the Alevi hymn "*Bismi Şah Allah Allah*," for instance, the phrase *"hü eyvallah"* operates as a ritual response and a momentary breath marker. This diversity indicates that the regional song tradition has absorbed influences from multiple cultural streams, ranging from Islamic *dhikr* practices to maternal lullabies.

Ultimately, interjections function as small yet potent elements that strengthen the bond between narrative and melody. Aesthetically, they endow the lyrics with musicality and facilitate the transmission of emotion to the listener. From the perspective of social identity and cultural memory, these cries embody a recognisable local musical language. Expressions that might appear semantically opaque on the written page -such as *"haydi yallah"*- carry memories of countless weddings and festivities for a Kahramanmaraş audience. Thus, interjections, alongside other local codes (toponyms, metaphors, idioms, ritual terms), are indispensable to the aesthetic richness and cultural depth of the songs. Taken together, these codes articulate a communal narrative that voices shared values, sorrows, joys, and rituals, transforming the türkü from individual artistic works into documents of collective identity. Through regional speech features, cultural motifs, and linguistic imagery, the songs endure across generations, ensuring that Kahramanmaraş's cultural memory continues to live through music and words.

Findings on the digital continuity of the oral corpus and the sustainability of its archival preservation

The textual corpus of thirty-six folk songs from the Kahramanmaraş region must be regarded as a significant exemplar of cultural heritage. These songs fall squarely within the category of "oral traditions and expressions" defined in UNESCO's Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (UNESCO, 2003). Transmitted across generations, such oral artefacts have nourished the city's identity and collective memory; yet, confined to traditional channels of transmission, they are susceptible to gradual erosion or loss. For this reason, the migration of the extant corpus into digital form and its long-term preservation assume paramount importance.

The function of digitisation in cultural continuity

The digitisation of oral-culture artefacts, such as traditional folk songs, is vital to safeguarding cultural continuity. In the case of the Kahramanmaraş corpus, the conversion of these thirty-six items to digital form will strengthen intergenerational bonds within the local community and contribute to the protection of cultural identity. Because digital assets are not circumscribed by physical constraints, they can reach a broader audience, thereby ensuring the ongoing vitality of living heritage (Wan Isa et al., 2018). Indeed, Wan Isa and colleagues note that when knowledge of intangible heritage remains locked in the memories of masters, it risks disappearing unless documented, and that digitisation is therefore crucial for transporting such knowledge into the future (Wan Isa et al., 2018). As Tonta (2020) observes, "digital preservation methods secure the sustainable transmission of cultural heritage to future generations, thus guaranteeing cultural continuity for societies." A salient example is the digitisation of one of Turkey's largest folk-song collections, which made more than 6 000 items accessible online and was hailed as a major step in protecting and disseminating traditional music (Kreaktivist, 2024). In that same vein, digitising the lyrics of the Kahramanmaraş corpus will serve the goal of "keeping the future of the past alive in digital space" (Tonta, 2020).

Alignment with international digital-archiving standards

The long-term accessibility of digitised heritage data hinges on compliance with international archiving standards. First, metadata schemas are essential for describing digital objects. The Dublin

Core set, for instance, enables the recording of fifteen standard bibliographic elements; title, creator, date, description, and so forth-thus facilitating interoperability across systems. Titles, collectors, informants and content abstracts for the Kahramanmaraş songs can thereby be captured in a globally accepted format. The Open Archival Information System (OAIS) reference model (ISO 14721) prescribes the functional components and information packages required of a trustworthy digital archive (CCSDS, 2012). An OAIS-compliant repository would enable the secure management of the Kahramanmaraş corpus within the Producer-Archive-Consumer cycle.

Further, METS (Metadata Encoding and Transmission Standard) and PREMIS (Preservation Metadata: Implementation Strategies) structure content and preservation metadata. METS packages descriptive, administrative and structural metadata in a single XML container, fulfilling the role of Submission, Archival or Dissemination Information Package in OAIS terminology (Library of Congress, 2010). Thus, a song's lyrics and contextual data (e.g., collection notes) can be ingested as a METS file. PREMIS, the international standard for preservation metadata, defines the information necessary for the long-term maintenance of digital objects (PREMIS Editorial Committee, 2011). Its data dictionary encompasses format, size, authenticity, identifiers, lifecycle events (digitisation, migration, validation) and rights (Higgins, 2007). By applying these standards, the metadata scheme for the Kahramanmaraş collection can conform to best practices: Dublin Core for core descriptors, PREMIS for technical and rights metadata. Such conformity is indispensable for description, discovery and secure transmission and, as criteria for a Trustworthy Digital Repository (e.g., the TRAC checklist) stipulate, standards use and consistency are prerequisites (Arısoy, 2018).

Accessibility: open access and user-centred design for education, heritage and the local community

The true value of digitised heritage lies in the degree of access afforded to the public. An open-access approach seeks to remove financial, legal and technical barriers. In the cultural-heritage sector, consensus holds that publicly owned collections should be made as openly accessible as possible (Creative Commons, n.d.). Unrestricted sharing of public-domain works increases cultural participation and re-use. If the Kahramanmaraş corpus is governed by open-access principles, it will be readily available not only to researchers but also to local citizens, educators and younger generations.

Pedagogically, integrating intangible heritage into learning materials enhances students' familiarity with their own culture and contextualises curricular content. UNESCO's lifelong-learning framework shows that embedding living heritage in education raises motivation and learning quality (Pillai, 2015). Projects in the Asia-Pacific region, for instance, reported heightened student engagement when teachers incorporated local heritage elements into curricula (Pillai, 2015). Similarly, online access to the Kahramanmaraş archive would enable the use of local material in music and literature classes, fostering both academic achievement and cultural stewardship.

User-centred design is likewise crucial. Interface functions -search, browsing, contextual displays- must satisfy the needs of both residents and scholars. Beyond text, the system should present collection histories, audio recordings and contextual commentary. Such an archive evolves from a data silo into an interactive discovery platform. By enabling "digital public access" to local heritage, open and user-centred repositories promote cultural participation and awareness, strengthening ties between the public and educational institutions.

Data storage, format standardisation, technical longevity and mitigation of digital decay

It can be asserted that the sustainability of digital archives depends directly on the durability of the data formats employed and on the preservation measures implemented. Consequently, format standardisation emerges as a critical factor in storing the Kahramanmaraş folk-song corpus and its

associated materials. Preference must be given to open, standards-based formats whose long-term readability is assured. For example, text-based data should be preserved either as UTF-8-encoded plain text or in PDF/A, whereas any audio recordings ought to be maintained in WAV or a comparable uncompressed, standards-compliant format. Arısoy (2018) notes that many national repositories classify file types as "sustainable, supported, or unsustainable," and that PDF/A, TXT, TIFF and WAV are routinely favoured for long-term preservation (Arısoy, 2018). By contrast, proprietary or closed formats (e.g., legacy Word files, vendor-specific audio/video codecs) are more prone to digital obsolescence; over time the software needed to render such files may be withdrawn, rendering the content inaccessible (Watry, 2007; Arısoy, 2018). Therefore, the song data scheduled for archiving should be migrated to open formats at the earliest possible stage, and the compatibility of those formats with future software versions must be monitored.

Ensuring technical longevity, however, entails more than judicious format selection. Digital assets are also vulnerable to hardware failure, data decay and cyber threats. Accordingly, multiple geographically distributed backups -the LOCKSS principle ("Lots of Copies Keep Stuff Safe")- are recommended. Routinely copying archive data to different servers, and where possible to offline media such as portable drives or magnetic tape, can prevent loss caused by a single point of failure. In addition, checksums should be calculated periodically to verify data integrity, enabling early detection of bit-level corruption and the replacement of damaged files with intact backups. Archive managers must also track technological developments and plan migration or emulation strategies as required (Tonta, 2020). Should a currently prevalent file format fall out of use, the content must be converted to a newer format and the entire process documented with PREMIS preservation metadata.

Finally, digital-archive policies should codify "routine maintenance" and "emergency measures" (Arısoy, 2018). This entails monitoring environmental conditions in data centres, implementing cyber-security safeguards (access authorisation, multi-factor authentication, etc.), and maintaining disaster-recovery plans for unforeseen contingencies. Through this comprehensive set of precautions, the folk-song data from Kahramanmaraş -and Turkey's sonic intangible heritage more broadly- can be stored securely in digital form for decades and remain accessible to future generations.

Sustainability through stakeholder participation

The success and long-term sustainability of digital cultural heritage projects can be said to depend on the active participation of all relevant stakeholders. The local community, as the true custodian and bearer of this heritage, must remain at the centre of the project. As emphasised in UNESCO's 2003 Convention, the safeguarding of intangible cultural heritage requires "the widest possible participation of communities, groups, and individuals" (UNESCO, 2003, Article 15). In this context, mechanisms should be developed through which the local people of Kahramanmaraş -especially the artists and source informants who perform these folk songs- can actively contribute to the project. For instance, the digital archive platform could include a section where users share personal memories, stories, or additional information related to the songs. In this way, the archive would evolve into a living repository of memory shaped by the community, enhancing local ownership. Academic circles and experts represent another vital dimension of sustainability. Folklorists, musicologists, and information science professionals can make significant contributions by cataloguing the songs scientifically, transcribing them into musical notation, verifying contextual data, and ensuring that archival processes align with international standards. Collaboration with universities could provide internships or thesis projects for students, thereby establishing a mutually beneficial link between academia and the local heritage initiative. For example, a university department of information and records management could offer technical support in building the archive infrastructure or standardising metadata entry. Such collaborations would not only strengthen the scientific integrity and reliability of the archive but also encourage the involvement of young researchers.

Public institutions and cultural heritage authorities play a crucial role in ensuring sustainability, particularly in terms of resources and policy. The Turkish Ministry of Culture and Tourism, local municipalities, or national archive and library directorates could provide financial support, human resources, or technological infrastructure for the project. Moreover, integrating the collection into national inventory systems would enable these songs to be registered as part of the official cultural heritage inventory and enhance their national and international visibility. Public support is also essential for the regular updating, maintenance, and legal protection of the archive (e.g., copyright management). Digital cultural heritage platforms and networks may also serve as stakeholders. For instance, adding the Kahramanmaraş folk-song collection to platforms like Europeana, which aggregates cultural content across Europe, or to national digital archives, would expand its global accessibility. Similarly, partnerships with open-licensing initiatives such as Creative Commons could facilitate the sharing of song lyrics and recordings (where available) under appropriate licences. This would enable researchers and musicians to reuse and reinterpret the content, thereby expanding the circulation of cultural materials.

The involvement of younger generations is indispensable for keeping this heritage alive and transmitting it into the future. Today's digitally native youth possess significant potential to promote cultural heritage through their effective use of technology and social media. Workshops, folk-song competitions, and online campaigns could be organised to engage young audiences. For example, a cover-song competition based on the Kahramanmaraş folk-song archive could be launched among high school and university students, with digital recordings serving as an inspiration. Such activities would not only foster an emotional connection between young people and their cultural heritage but also ensure that the archive remains a dynamic and living platform. UNESCO's good practice examples demonstrate that heritage projects involving young people and local communities are more sustainable and impactful (Pillai, 2015; UNESCO, 2003). Indeed, when a community-based and intergenerational approach is adopted, digital archives evolve beyond mere repositories of information to become centres of cultural interaction.

The digitisation and long-term preservation of oral data derived from Kahramanmaraş folk songs hold significant value for safeguarding regional cultural heritage and contributing to the national and international treasury of culture. As this assessment highlights, transferring data into a digital environment serves the purpose of cultural continuity; employing appropriate metadata standards and archival models ensures that this heritage remains comprehensible and accessible to future generations. Likewise, open-access and user-oriented approaches make the digital archive functional in multiple domains, ranging from education to social engagement, while accurate format selection and preservation strategies mitigate the risks of digital obsolescence and data loss. Most importantly, the success of such a project relies on the commitment of all stakeholders—from local communities to academia, and from public institutions to younger generations. With the intellectual and practical contributions of these stakeholders, the Kahramanmaraş folk-song digital archive project can evolve into a living, adaptive, and continuously developing cultural memory institution. Thus, the melodies and lyrics we have inherited from the past will be safely carried into the future through the possibilities of the digital world, ensuring that this essential component of our cultural identity is preserved for eternity.

Discussion

Focusing on the thirty-six Kahramanmaraş folk-song texts held in the TRT Music Department repertoire, this study has demonstrated how local codes -toponyms, metaphors, idioms, ritual terms and interjections- function within narrative aesthetics, social identity and cultural memory, and has subsequently examined the requirements for digitising and safeguarding these data over the long term. The findings reveal, first, the decisive role linguistic elements play in shaping shared memory and identity among local inhabitants and, second, the technical and social prerequisites for ensuring the

continuity of this oral heritage in digital space. Toponyms act as memory markers that anchor collective recollections in place. The recurrent appearance of names such as Maraş and Başkonuş triggers a common historical consciousness among listeners, confirming Halbwachs's (1992) and Assmann's (2001) arguments regarding the spatial organisation of memory. Metaphors and idioms, by drawing on a shared cultural imaginary, endow the oral narrative with aesthetic density and cultural familiarity an observation that corroborates Bohlman's (1988) notion of "memory markers" in folk music.

The restriction of the dataset to only thirty-six songs, however, renders a comprehensive representation of motif diversity difficult; in particular, uncollected songs by Kahramanmaraş minstrels and the potential richness of Alevi-Bektashi terminology could not be fully documented. Expanded fieldwork collections would therefore allow the local-code map to be elaborated thematically and geographically.

The importance of digitising the corpus for cultural continuity is supported by studies such as Wan Isa et al. (2018), which highlight the risk of loss facing undocumented intangible heritage. Storing the lyrics merely as a raw PDF may facilitate access yet still poses risks for long-term preservation and discovery because of metadata deficiencies. Creating basic descriptive fields in Dublin Core, preservation metadata in PREMIS and OAIS-compliant information packages will guarantee intelligible transmission to the future (Tonta, 2020; CCSDS, 2012); integrating METS will unify content and preservation data within a single schema. Maintaining files in open, sustainable formats (UTF-8 for text, WAV for audio), running regular checksum audits to detect bit rot and adopting geographically distributed backup strategies will further mitigate digital decay.

With respect to accessibility, adopting an open-access policy will extend the corpus beyond researchers to local communities, educators and younger generations. In keeping with UNESCO's lifelong-learning principle, a digital archive can be used by teachers and students as instructional material, thereby strengthening cultural awareness and local stewardship (Pillai, 2015). A user-friendly interface that provides contextual information alongside the lyrics, supplemented with audio-visual materials, could transform the collection from a mere data store into an interactive learning platform. Stakeholder participation emerges as a key determinant of sustainability. When members of local artistic associations, performers, scholars and public agencies are engaged, the archive becomes a living memory repository. Balanced application of open licences (e.g., Creative Commons) facilitates reuse while respecting copyright and moral rights. University music departments can supply technical and scholarly assistance, and younger generations can join workshops or online events that foster active engagement with cultural heritage.

The peer-reviewed sources consulted have strengthened the theoretical framework, whereas grey literature and up-to-date web content have provided current, practice-oriented data. Yet, because web-based news lacks long-term persistence, the relevant items must be preserved via stable links. Reliance solely on written sources for toponym data risks overlooking local variants; fieldwork based on oral evidence could mitigate this lacuna. Future work should implement multimodal documentation and attach audio, notation and video files to the lyrics; build metadata layers that link local codes through semantic-web principles; gather community narratives via participatory interfaces; and subject PREMIS-based preservation plans to stress testing. By doing so, the digital archive of Kahramanmaraş folk songs can evolve from a static dataset into a dynamic centre of cultural interaction and regeneration.

Conclusion

By applying semantic-network analysis to the lyrics of thirty-six folk songs from the Kahramanmaraş region, this study has demonstrated how the principal themes of love, exile (separation), heroism and faith are woven together through local codes-namely toponyms, metaphors,

idioms, ritual terms and interjections. The findings indicate that a discourse of love and yearning constitutes the semantic core of the corpus, around which motifs belonging to other thematic spheres cluster. Words such as *yar* ("beloved"), *gel* ("come") and *güzel* ("beautiful") recur in virtually every piece and occupy the network's central positions. By contrast, lexemes associated with heroic epics or Alevi belief -*Maraş*, *düşman* ("enemy"), *kılıç* ("sword"), *Ali*, *pir*- remain more peripheral, yet they connect to the core discourse through bridge words like *gel*, *can* ("soul/dear") and *dost* ("comrade/friend"). This pattern reveals a shared linguistic universe that links songs of different genres and themes, pointing to a communal emotional world that the local populace employs to articulate its sentiments.

Taken as a whole, the identified local codes -regional speech forms, place-names, metaphors, idioms, ritual lexemes and interjections- constitute a social narrative that conveys collective values, sorrows, joys and rites. The uniquely regional expression *kutlu düğün* (celebrating victory as a wedding) articulates triumph in heroic songs, whereas set phrases such as *gurbet elde yâd eller* ("strange hands in a foreign land") and *sıladan uzak* ("far from home") foreground homesickness in exile songs. Likewise, interjections like *haydi yallah* or *eyvallah* may appear opaque to outsiders but serve as potent cultural signals that evoke memories of countless weddings, *semah* ceremonies or festivities for the people of Kahramanmaraş. In this way, local codes elevate the songs beyond individual works of art, transforming them into documents of collective identity. Indeed, their linguistic and cultural motifs have been faithfully transmitted across generations, ensuring that the cultural memory of Kahramanmaraş remains vibrant through music and words.

At the same time, the findings underscore the responsibility of preserving this oral heritage in the digital age. Folk songs traditionally transmitted across generations now face the risk of disappearance or alteration in a modern context. During the investigation, the existing archives -such as the TRT repertoire database- were found to contain limited data fields and inadequate metadata, posing risks to sustainable access. Consequently, the study identifies not only the need to uncover the thematic and semantic richness of these heritage items but also the necessity of ensuring their digital continuity. The interdisciplinary methodology adopted here -combining ethnographic description, text mining and social-network analytics- demonstrates that integrated approaches are essential for safeguarding intangible heritage. Employing both qualitative and quantitative techniques has yielded a more comprehensive understanding of the songs' cultural context and semantic structure.

In sum, this research has made visible the role of Kahramanmaraş folk songs' local codes in the construction of social identity; through the themes and motifs they carry, these songs are validated as powerful elements of social memory with considerable potential for cultural transmission.

Recommendations

In the light of the findings, the following multi-dimensional strategies are proposed for the preservation, access, and intergenerational transmission of the Kahramanmaraş folk-song corpus—and, by extension, of comparable forms of oral cultural heritage:

For sustainable digital preservation, each item should be accompanied by basic descriptive metadata conforming to the Dublin Core schema, while file format, creation date, digitisation events, and rights information should be recorded according to the PREMIS data dictionary. The repository itself ought to be designed in accordance with the Open Archival Information System (OAIS) reference model; METS can be employed for metadata packaging. Such standards-based stewardship will facilitate resource discovery, interoperability, and long-term intelligibility. From an access and licensing perspective, the archive should operate on an open-access basis; where appropriate, Creative Commons licences that respect copyright and moral rights should be applied, thereby encouraging reuse and creative reworking of the content. An openly accessible archive will enable a broad user community -

from researchers to musicians- to benefit from this heritage and thus transform its preservation into a collective endeavour.

The evidence clearly indicates the need to involve local stakeholders in digital-preservation work. Folk-music associations, local minstrels, artists, scholars, and cultural institutions should participate actively in the creation and enhancement of the archive, ensuring that it functions not merely as a data store but as a living centre of memory. Within institutional partnerships, university departments of information science and music in Kahramanmaraş can supply technical and scholarly support, while local museums and libraries may contribute infrastructure and space.

Integrating the songs into local educational programmes is essential for transmitting them to younger generations. Workshops, music classes, and listening sessions held in schools and cultural centres will familiarise pupils with this heritage, keeping the digital archive alive within society. Interactive learning materials -puzzles, games, virtual exhibitions- can be developed on the archive's online platforms to promote user engagement.

The archive should incorporate multimedia assets alongside the textual lyrics. Wherever possible, audio recordings, score transcriptions, and video performances should be digitised and appended, thereby documenting the musical and visual context of each song. Semantic-web techniques are likewise recommended: for instance, a place-name occurring in a song might be linked via metadata to open knowledge bases (Wikipedia, Wikidata) that describe its geographical location or historical significance. Such enrichment will enhance discoverability and scholarly utility. A sustainable-preservation plan should include geographically distributed backups, routine format migrations, and integrity checks; PREMIS-based preservation policies must be stress-tested to ensure resilience against disaster scenarios.

Considering the community-based transmission and vitality dimension, it is clear that it is necessary to develop participation strategies in which the community itself is the subject in the transfer of cultural heritage to the future. In Kahramanmaraş, these folk songs should continue to be kept alive as a part of daily life through activities such as folk concerts, folk song singing competitions, and master-to-apprentice training programmes. The digital archive can work in integration with such activities to bring social participation online; for example, users can share their family stories, memories of folk songs or local variants through the archive portal. In this way, the archive will become a place of shared cultural production; knowledge will be continuously enriched and the community's awareness of protecting this heritage will be strengthened. This community-oriented approach will also serve the principle of preserving tradition by keeping it alive, as emphasised by UNESCO in the protection of intangible cultural heritage.

The recommendations articulated here offer concrete steps that can be implemented at multiple levels, from academic research to cultural-heritage management. The combined realisation of digital archiving, open access, technical standards, education, and community participation will secure the long-term success of this initiative for the Kahramanmaraş corpus and provide a holistic model of digital continuity applicable to other oral traditions in Turkey and worldwide. In doing so, the rich legacy of the past can be conveyed uninterrupted to future generations, and our cultural memory will remain vibrant through scientific and sustainable means.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Author contributions have been determined in accordance with the international CRediT (Contributor Roles Taxonomy) guidelines, and the percentage of each author's total contribution has been allocated across the activity areas listed below. The first author assumed primary responsibility for conceptualising the study, constructing the

theoretical framework, formulating the research questions and designing the overall methodology; after data collection, the first author also conducted the analyses and computational procedures, contributing approximately 50 per cent to the study. The second author gathered data, linked the dataset to the literature, served as an independent coder during content analysis, reviewed the findings with a critical perspective and enhanced the conceptual depth of the discussion section, contributing roughly 30 per cent. The third author coordinated terminology in cultural musicology, managed the relevant literature and ethical processes, conducted text normalisation, verified the accuracy of data-cleaning scripts, ensured that tables and figures met visual standards and performed formal editing and reference control at the final reading stage, contributing about 20 per cent. All authors were informed of each stage of the research, verified the accuracy of the results and jointly approved the final version of the manuscript for publication.

2. Conflict of interest: The researchers declare that they have no financial, commercial, institutional or personal conflicts of interest that could have influenced the design of the study, the collection, analysis or interpretation of the data, or the decision to publish the article. The authors confirm that all phases of the work were conducted independently in accordance with scientific principles and that all findings are reported objectively.

3. Ethics Report: This study involved no intervention with, observation of, or personal-data collection from human or animal participants. It is based solely on the secondary analysis of song lists, scores and lyrics obtained by official correspondence from the repertoire of the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) Music Department. Therefore, under the "Flowchart of Ethical Principles for TR Index" dated 31 May 2024, it is classified as research that does not require ethics-committee approval. Throughout the investigation, the principles of the Helsinki Declaration, the COPE guidelines on publication ethics and the community-participation provisions of UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage were respected; scientific integrity and professional ethical standards were fully observed in the storage, analysis and reporting of the data.

4. Research Model: The study follows a mixed-methods design aimed at comprehensively analysing intangible-heritage oral data in both quantitative and qualitative terms. The core strategy combines

(i) a documentary-ethnographic approach (Bowen, 2009) to describe qualitatively the historical context of TRT repertoire records and field-collection processes;

(ii) the structuring of code schemes derived from that description through content-analysis principles (Neuendorf, 2022);

(iii) the transformation of the coded corpus into word co-occurrence matrices via text mining; and

(iv) the quantification of the resulting networks through social-network-analysis metrics (Bastian, Heymann & Jacomy, 2009)

to generate semantic maps. Methodologically, these four components display the features of a simultaneous convergent mixed-methods model based on the "exploration-elaboration" cycle described in the literature; the reciprocal interpretation of qualitative findings and quantitative results strengthens theoretical validity through methodological triangulation (Creswell & Plano Clark, 2018). During data preparation, Unicode harmonisation and lexico-stylistic normalisation were automated using the Zemberek-TR morphological analyser, and variant forms were merged under common lemmas. Coding reliability was assessed by Krippendorff's α between two independent researchers; codes failing to reach $\alpha \geq .79$ were redefined in reconciliation sessions (Krippendorff, 2019; Halpin, 2024). Node-edge lists generated via Python scripts were imported into Gephi 0.10.1, and conceptual hub nodes were identified by Girvan–Newman modularity optimisation and by degree, closeness and betweenness centrality (Yang, 2024). The high concordance between thematic densities from content analysis and social-

network modules ($\chi^2 = 41.27$; $p < .001$) confirmed the internal coherence of the mixed design (Miles et al., 2020). This architecture rendered visible, through quantitative indicators, the role of local codes in collective memory, while enabling discussion of digital-continuity parameters (Wan Isa et al., 2018); thereby, a sequentially integrated research model was established, extending from qualitative ethnographic description to quantitative network analysis.

5. Funding information: This research was conducted within the framework of Project No. 2024/6-13, "Ethnographic Analysis and Digital Documentation of Kahramanmaraş's Intangible Sonic Cultural Heritage," funded under the Artistic Research and Practice Projects category by the Scientific Research Projects Coordination Office of Kahramanmaraş Sütçü İmam University. The project support made a significant contribution to the planning, implementation and completion of the study; the authors gratefully acknowledge the Coordination Office's assistance.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Bir kültür topluluğunun kuşaktan kuşağa aktardığı sözlü anlatımlar, ritüeller ve müzik uygulamaları, UNESCO'nun 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde vurgulandığı gibi (UNESCO, 2003), kimlik inşasının yanı sıra toplumsal sürekliliğin de temel ögelerindendir. Dijital çağ, bu mirasın taşıyıcı formları olan söz, ses ve performanslarını "uçucu veri"ye indirgerken, arşivsel saklama ömürlerini teknolojik güncellenme döngülerine bağlamakta; dolayısıyla mirasın korunması bilişsel, etik ve teknik düzeyde yeni soruların oluşmasına neden olmaktadır (Wan Isa vd., 2018). Kahramanmaraş türküleri bu durumun somut bir örneğini oluşturmaktadır. TRT repertuvarından ve dijital kanallardan yapılan bir araştırmada ulaşılabilen seksene yakın türkü, aşk-sevda, kahramanlık, ağıt ve oyun gibi tematik yelpazesiyle bölgenin toplumsal belleğinde yerel kodların canlı bir arşivini sunabilecek niteliktedir (Kum ve Ulusoy Yılmaz, 2022). Aynı coğrafyada sürdürülen Abdal müziği uygulamaları da geleneksel icra bağlamının zayıflaması, genç kuşakların ilgisinin düşmesi ve popüler müzik baskısının artması gibi nedenlerle sürdürülebilirlik krizleriyle karşı karşıyadır (İlhan, 2025). Bu çift yönlü olgular, repertuvar verisinin detaylı çözümlenmesini ve müzikal belleğin dijital koruma stratejileriyle desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

Dijital ortama taşınan sesli kültürel nesnelerin kalıcılığını güvence altına almak için gerekli olan "dijital süreklilik", verinin bit düzeyinde saklanmasının yanı sıra kullanıcıların yeni etkileşim modelleriyle desteklenmesi anlamına da gelmektedir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, somut olmayan mirasın dijital sürümlerine yönelik tercih ve kullanım isteğinin, algılanan yarar, kolaylık, toplumsal etki ve deneyimsel "immersiyon (dahil olma)" gibi değişkenlerin bileşkesine bağlı olduğunu göstermektedir (Ye vd., 2025). Buna karşın, özellikle halk müziği bağlamındaki dijital arşivlerin uzun ömürlü saklama, standartlaştırılmış metadata ve çok dilli erişilebilirlik gibi ölçütlerini sistematik biçimde ele alan çalışmaların sınırlı olduğunu söylemek mümkündür (Wan Isa ve ark., 2018).

Yöntemsel açıdan bakıldığında, halk müziğinde yer alan metinlerin anlamsal ağ yapılarının sosyal ağ analizi (SNA) yoluyla çözümlenmesi; motiflerin, metaforların ve sözcük birlikteliklerinin toplumsal kimlik göstergeleriyle ilişkisini nicel olarak haritalama olanağı sunmaktadır. Yerel halk şarkılarının çevrimiçi dolaşımını modelleyen güncel SNA temelli çalışmalar, kültürel mirasın dijital ortamlarda ne tür yayılım hareketliliğine tabi olduğunu ortaya koyarak, arşivsel sürdürülebilirliği güçlendirecek veri odaklı stratejiler geliştirmektedir (Yang, 2024).

Bu araştırma, TRT repertuvarında yer alan 36 Kahramanmaraş türküsünün söz verisini anlam ağları üzerinden çözümlerken, elde edilen sonuçları dijital süreklilik ve arşivsel sürdürülebilirlik

ilkeleriyle de ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece yerel kodların kültürel bellek içindeki işlevi görünür kılınmaya çalışılmış ve bu kodların dijital ekosistemlerde uzun erimli korunmasına yönelik bütüncül bir model önerilmiştir.

Araştırmanın problemi, amacı ve soruları

Kahramanmaraş'a özgü türkü sözleri, Kahramanmaraş'ın toplumsal belleğinde yer alan toponim, etnonim, metafor ve ritüel göndergelerin yoğun bir semiyotik kalıntısını barındırmaktadır; Kum ve Ulusoy Yılmaz'ın çalışmasından da anlaşılacağı üzere bu sözlü miras, yalnızca TRT repertuvarı gibi sınırlı kurumsal arşivlerde korunmakta, yerel halkın dijital ekosistemlerde sürdürülebilir erişimine henüz tam olarak açılmamaktadır (Kum ve Ulusoy Yılmaz, 2022). Somut olmayan kültürel mirasın dijital ortama aktarımını inceleyen güncel derlemeler, Türkiye ölçeğinde halk müziği verilerinin büyük ölçüde "meta-veri yoksunluğu" ve "anlamsal çözümleme eksikliği" sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir (Bayraktar, 2024). Uluslararası alanda gerçekleştirilen ampirik çalışmalar da dijital koruma süreçlerinin halkın katılımı, standartlaştırılmış metadata ve anlamsal ağ haritalaması bileşenlerini bütüncül olarak ele almadığı takdirde, arşivsel sürdürülebilirliğin ciddi riskler taşıdığını ortaya koymaktadır (Wan Isa vd., 2018; Rieger, Schonfeld ve Sweeney, 2022). Bu bağlamda araştırmanın temel problemi, TRT repertuvarında kayıtlı 36 Kahramanmaraş türküsünün söz verisinin, yerel kodların kültürel işlevlerini görünür kılacak ve dijital korumanın yaşam-döngüsel gereksinimlerini karşılayacak şekilde henüz bütüncül bir anlam ağı analitiğine tabi tutulmamış olmasıdır. Başka bir deyişle, mevcut arşivsel kayıtlar, metin içi kavram kümelerinin ve motif birlikteliklerinin işaret ettiği toplumsal bellek katmanlarını nicel-nitel sentezle açıklayabilecek bir dijital modellemeden yoksundur.

Araştırmanın genel amacı, Kahramanmaraş türkülerinin sözlü verilerini sosyal ağ analizi temelli anlamsal haritalama yöntemiyle inceleyerek, ortaya çıkan düğüm-kenar yapılarını "dijital süreklilik" ve "arşivsel sürdürülebilirlik" parametreleri ışığında yorumlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada üç özgül hedef belirlenmiştir:

i) Türkü sözlerinde yer alan yerel kodların anlamsal merkezîlik ve birliktelik ölçümlerini hesaplamak,
ii) Elde edilen anlamsal alt-yapı ile bölgesel toplumsal bellek göstergeleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak,
iii) Bulguları dijital arşiv tasarım ilkeleriyle eşleştirerek uzun erimli saklama ve etkileşim stratejileri önermek.

Bu hedefler ışığında araştırma şu sorulara yanıt aramaktadır:

i) Kahramanmaraş türkülerinin söz verilerinde hangi kavram ve motifler anlamsal ağın merkezinde konumlanmaktadır?
ii) Bu merkezî düğümler toplumsal bellekle ilişkili hangi yerel kod kümelerine işaret etmektedir; anlamsal ağ yapısı, dijital arşivlerin erişilebilirlik, kullanıcı katılımı ve veri doğrulama ilkeleri açısından nasıl yorumlanabilir?
iii) Elde edilen bulgular arşivsel sürdürülebilirliğin teknik (format çoğaltma, metadata bütünlüğü) ve toplumsal (katılımcıların dahil olma durumu, yerel sahiplenme) boyutlarını nasıl dönüştürebilecek öneriler sunmaktadır?

Araştırmanın beklenen katkısı, anlamsal ağ analitiğiyle üretilen nicel göstergeleri, somut olmayan mirasın dijital sürekliliğine ilişkin kavramsal tartışmalarla buluşturarak bölgesel müzik mirasının

bilimsel belgelenmesine ve dijital koruma uygulamasının yönetişim odaklı tasarımına bütüncül bir çerçeve sağlamaktır. Böylelikle çalışma, etnomüzikoloji ve dijital kültürel miras literatüründe dile getirilen eksiklikleri doldurarak, alan yazına kavramsal, yöntemsel ve uygulamalı düzeyde özgün katkı getirmeyi hedeflemektedir (Ye vd., 2025; Yang, 2024).

Kuramsal Çerçeve

Somut olmayan kültürel miras kavramsallaştırması, geleneksel sözlü anlatımların, müzikal uygulamaların ve ritüellerin "yaşayan" niteliklerini belirginleştirerek aktarımın sürekliliğini toplum temelli bir yükümlülük alanı olarak tanımlamaktadır (UNESCO, 2003). Dijital çağ ise bu sürekliliği sayısal kodlara bağlayarak verinin teknik ve toplumsal ömrünü belirsizleştirmektedir. Dijital süreklilik terimi, verinin bit düzeyinde saklanmasının ötesine geçip kullanıcı olan toplumların içerikle kurdukları etkileşimi de korumayı hedefleyen bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir ve bu yaklaşımın temel parametreleri son dönemde yaşam döngüsü temelli koruma modelleriyle sistematikleştirilmiştir (Yue, Xueyang ve Ziyun, 2024). Dijital korumanın kuramsal eksenlerinden biri, verinin teknolojik eskimeye karşı güvence altına alınması kadar toplum belleğini güçlendirecek katılımcı stratejilerin geliştirilmesidir. Malezya temelli ampirik bir çalışma, farkındalık düzeyinin düşüklüğü ve belgelendirme eksikliği nedeniyle somut olmayan mirasın kaydedilmeden aktarılmaya çalışılması riskiyle karşı karşıya olduğunu göstermiştir (Wan Isa, vd., 2018) ve bu bulgu, Kahramanmaraş türkülerinin dijitalleştirilmesinde de göz ardı edilemeyecek bir uyarı niteliğindedir. Aynı eksende yapılan tematik derlemeler, dijital koruma stratejilerinin "kültürel aktarım", "strateji uygulama" ve "metadata bütünlüğü" gibi alt başlıklarda yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (Yue vd., 2024). Bu kapsamda türkülerdeki dil unsurlarının çok önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Aksan'a göre dil, "kültürün hem taşıyıcısı hem de onun varlığını güvence altına alan temel kurumdur" (Aksan, 2015).

Yerel kodlar -yani bölgeye özgü toponimler, etnonimler, deyimler ve ritüel göndergeler- toplumsal belleğin göstergesi ve taşıyıcısı konumundadır. Türkiye ölçeğinde yapılan güncel bir kültür politikası araştırması, bu kodların yerel ekosistemdeki durumunu katılımcılık, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle ilişkilendirerek kültürel hak temelli bir çerçeve sunmaktadır (Bayraktar, 2024). Kahramanmaraş türkülerinde de karşımıza çıktığı üzere coğrafi göndergeler veya metaforların müzik içerisindeki işlevi, bu kuramsal çerçevenin somut yansımaları olarak gösterilebilecek niteliktedir.

Sözlü miras metinlerinin anlamsal yapısını haritalamak için kullanılan Anlam Ağı Kuramı, düğüm-kenar ilişkilerini sözcük sıklıkları ve motif birliktelikleri üzerinden nicelleştirerek toplumsal kimlik göstergelerini ortaya çıkarabilmektedir. Estonya runo-şarkıları üzerine yapılan korpus (çekirdek veri) temelli çalışmalar, söylek içindeki kavramsal dizgelerin tarihsel boyutlarını görünür kılmış; benzer biçimde sosyal ağ analiziyle güncellenmiş SIR modelleri, yerel halk şarkılarının çevrimiçi yayılım hareketliliklerini saptayarak aktarım sürecindeki bozulma veya duraklama noktalarını tanımlamıştır (Sarg ve Veskis, 2024; Yang, 2024). Dijital arşivlerin uzun erimli yaşatılabilirliği ise teknik standartların ötesinde iş modeli, yönetişim yapısı ve kurumsal kaynak sürdürülebilirliği gibi parametrelere bağlıdır. Sekiz farklı üçüncü taraf koruma sistemini karşılaştırmalı olarak inceleyen kapsamlı bir rapor, "tam otomatik" dijital koruma çalışmalarının uygulamada insan kaynağı, finansman ve şeffaflık sorunlarıyla sınırlandığını ortaya koymuştur (Rieger vd., 2022). Bu bulgular ise Kahramanmaraş türkülerinin de barındırılacağı dijital platformun, açık standartlı metadata, çoklu format çoğaltması ve kurumlar arası iş birliği ilkelerini karşılaması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Somut olmayan mirasın dijitale aktarılmasında kullanıcının deneyimleme yöntemi ve kalitesi de etkili ve belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji Kabulü ve Kullanımı Teorisi (UTAUT2) ve İmmersiyon kuramını birleştiren yeni bir yapılandırmacı araştırma, hedef-bağlam-süreç

üçlemesinin dört ayrı konfigürasyonunu tanımlayarak kültürel miras platformlarının tasarımında içsel/deneyimsel değer ölçütlerinin önemine işaret etmektedir (Ye vd., 2025). Öte yandan dijital alanın alan-çalışması etiğini dönüştürdüğünü irdeleyen güncel bir tartışma, araştırmacı-toplum ilişkilerinin "içeriden/dışarıdan" ikilemini yeniden tanımladığını ve veri sınıflandırma süreçlerinde yerel bilgi yetkinliğinin hâlâ belirleyici olduğunu göstermektedir (Egan, 2021). Bu iki bakış açısı, veri toplama sürecinin ve son kullanıcı arayüzlerinin yerel paydaş katılımını gözeten etik bir tasarıma ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda bahsi geçen bileşenler, Kahramanmaraş türkülerinin anlam ağlarını ortaya koymayı hedefleyen bu araştırmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır: somut olmayan mirasın dijital çağda sürekliliğini sağlayacak teknik ve toplumsal mekanizmalar, yerel kodların toplumsal bellekteki işlevi, anlamsal ağ analitiğinin sunduğu nicel haritalama olanakları, arşivsel sürdürülebilirliğin yönetişim boyutu ve dijital etnografide etik-katılımcı paradigmalar. Bu kavramlar birlikte ele alındığında, bölgesel müzik mirasının bilimsel belgelemesi ve dijital ekosistemlerde uzun erimli bir şekilde yaşatılması için bütüncül bir teorik çerçeve sunabilmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın beklenen katkısı, anlamsal ağ analitiğiyle üretilen nicel göstergeleri, somut olmayan mirasın dijital sürekliliğine ilişkin kavramsal tartışmalarla buluşturarak bölgesel müzik mirasının bilimsel belgelenmesine ve dijital koruma uygulamasının yönetişim odaklı tasarımına bütüncül bir çerçeve sağlamaktır. Böylelikle çalışma, etnomüzikoloji ve dijital kültürel miras literatüründe dile getirilen eksiklikleri doldurarak, alan yazına kavramsal, yöntemsel ve uygulamalı düzeyde özgün katkı getirmeyi hedeflemektedir (Ye vd., 2025; Yang, 2024).

Veri Kaynakları ve Araştırma Alanı

Bu araştırmanın verilerini, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Türk Halk Müziği repertuvarında Kahramanmaraş yöresine kayıtlı eserlerden tam söz metni, notası ve temel bibliyografik künyesi eksiksiz olan 36 türkü oluşturmaktadır. Söz konusu repertuvar evreninin tamamı, konu-makam-usûl dağılımı bakımından ayrıntılı olarak betimlenen 78 eserlik dizgeye ilişkin en güncel bilimsel incelemede (Kum ve Ulusoy Yılmaz, 2022) doğrulanmıştır; ancak TRT Müzik Dairesi Başkanlığı'ndan Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün Kahramanmaraş'ın Somut Olmayan Sesli Kültürel Miraslarının Etnografik Analizi ve Dijital Dokümantasyonu isimli sanatsal araştırma ve uygulama projesi kapsamında talep ettiği belgede sunulan türküler göz önünde bulundurulmuş, örneklem yalnızca analitik bütünlük sağlayan 36 esere indirgenmiştir. Başka bir deyişle bu araştırmanın yapıldığı zamanda TRT Müzik Dairesi Başkanlığı repertuvarında kayıtlı 36 Kahramanmaraş türküsü bulunmaktadır ve ilgili birimden yeni derlenen eserlerin ise notasyon ve arşivleme çalışmalarının devam ettiği bilgisi alınmıştır. Temel sözlü ve müzikal meta-veriler, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı tarafından E-94933574-449-1752176 sayılı evrakla gönderilen Kahramanmaraş yöresine ait sözlü Türk halk müziği repertuvar envanterinin dijital PDF dosyasından edinilmiştir. Bu dosyada ayrıca repertuvarın listesine yer verilmiş; sıra numarası, derleyen-kaynak kişi bilgisi, notaya alan uzman, inceleme ve derleme tarihlerinin yanı sıra TRT tarafından geliştirilen tanımlayıcı alanlar standart biçimde yer almaktadır (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı, 2025).

Türkü sözlerinin tam metinleri, TRT kayıtlarıyla çapraz bir şekilde denetlenerek çevrimiçi repertuvar kataloglarından (ör. internetteki muhtelif veri tabanları) doğrulanmıştır. Bu kataloglardan eserlerin repertuvar numarasını ve söz bilgilerini senkron biçimde gösterdiği için satır içi veri temizleme sürecinde yararlanılmıştır; "Ben Bir Gazoğluyum" başlıklı eser, Repertuar No. 4545 örneğinde olduğu

gibi söz, kaynak kişi ve notaya alan triadıyla problem alanlarının tespitinde kontrol satırı olarak kullanılmıştır. Araştırma alanı, Kahramanmaraş il sınırlarının tamamını kapsayan kültürel-coğrafi bir çerçevede tanımlanmıştır. Repertuvara göre en çok kayıt, merkez ilçeler (Dulkadiroğlu ve Onikişubat) ile Elbistan ve Afşin ilçelerinden; az sayıda kayıt ise Türkoğlu, Pazarcık ve Andırın'dan oluşmaktadır. İlk derlemeler 1960'lı yıllarda yapılırken, analiz kapsamındaki en geç kayıt 2014 tarihini taşımaktadır; dolayısıyla veri dizgesi hem erken radyo-derleme dönemini hem de yakın tarihli alan derlemelerini içeren altmış yıla yakın bir tarihsel aralığı temsil etmektedir. Veri kümesindeki her eserin alan-kaynak bilgisi, repertuvar sıra numarası ve form kategorisi (uzun hava/kırık hava) MAXQDA Analytical Pro nitel veri analizi yazılımı ortamında ayrı alanlar olarak etiketlenmiş; bu etiketler daha sonra Gephi'ye aktarılarak düğüm-kenar matrislerinin oluşturulmasında kullanılmıştır. Veri temizleme süreçlerinde Unicode dönüşümü, satır içi noktalama standardizasyonu ve eş anlamlı-varyant birleştirme adımları uygulanmış; analizde kök-ek ayrıştırma gerektiren örneklerde Zemberek-TR kütüphanesi ile otomatik lehçe normalizasyonu gerçekleştirilmiştir. Bu veri tasarımının hedefi, örnekleme dâhil edilen eserlerin Kahramanmaraş yerel kodlarının dilsel ve semantik dağılımını bütüncül olarak yansıtmasını sağlamak, bununla birlikte TRT repertuvarının kurumsal sınırlılıklarından kaynaklanan eksiklikleri gelecekteki alan derlemeleri için görünür kılmaktır. Böylelikle araştırma, mevcut arşivsel verinin analitik kapasitesini en üst düzeye çıkarmayı ve yeni derlemelere metodolojik bir referans sunmayı amaçlamaktadır. Aşağıdaki tabloda TRT Müzik Dairesi Başkanlığı'ndan temin edilen eserlerin listesine yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada İncelenen Türküler

Türkü Adı	**Derleme Bilgileri**
Ben Atımı Nallatırım	Kaynak Kişi: Ökkeş Eşkin, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Çamdan Sakız Akıyor	Kaynak Kişi: Özer Oruç, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Gayabaşı Dirgenlik	Kaynak Kişi: Mehmet Çıtak, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü	Kaynak Kişi: Mehmet Temiz, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Gine Geldi Yaz Baharın Ayları	Kaynak Kişi: Aşık Yanık Mehmet, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Bilal'ımsın Bilal'ım	Kaynak Kişi: Azmi Işıklı, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Çiy Köfteler	Kaynak Kişi: Mehmet Temiz, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Çıksam Baksam Görünür mü	Kaynak Kişi: Aşık Hazeri, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Güzel Ne Güzel Olmuşsun	Kaynak Kişi: Aşık Yanık Mehmet, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Gökte Uçan Huma Kuşu	Kaynak Kişi: Mehmet Kara, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Havada Kar Sesi Var	Kaynak Kişi: Bekir Büke, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Kara Tavuk Cücüğü	Kaynak Kişi: Nazım Tahaoğlu, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Bin Derdim Var İdi	Kaynak Kişi: Müslim Aydoğdu, Derleyen: Nazmiye Coşkun Özgül, Notaya Alan: Mustafa Özgül
Kara Çadır Düzdedir	Kaynak Kişi: Ökkeş Eşkin, Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen
Seher Yeli Nazlı Yare	Kaynak Kişi: Aşık Kul Ahmet, Derleyen: Arif Sağ, Notaya Alan: Adnan Ataman

Kaleden İniyordum	Kaynak Kişi: Hüseyin Erden, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Ateş Köyoğlu
Evleri Fadime'li	Kaynak Kişi: Ali Akbaş, Derleyen: Mehmet Özbek, Notaya Alan: Mehmet Özbek
Bir durna uçurdum hublar gölünden	Kaynak Kişi: Güzel Köse, Derleyen: Nazmiye Coşkun Özgül, Notaya Alan: Mustafa Özgül
Kanadım Deydi Sevdaya	Kaynak Kişi: Aşık Mahzuni Şerif, Derleyen: Nazmiye Coşkun Özgül, Notaya Alan: Nazmiye Coşkun Özgül
Zeyno Bana Kar Getir	Kaynak Kişi: Müslüm Örenel, Derleyen: Mustafa Geceyatmaz, Notaya Alan: Altan Demirel
Yamacımdan Gelen Küçücük Gelin	Kaynak Kişi: Mahmut Karakaya, Derleyen: TRT Ankara Radyosu Türk Halk Müziği Müdürlüğü, Notaya Alan: Altan Demirel
Bir Sen Kaldın Felek	Kaynak Kişi: Vahap Koç, Derleyen: Kemal Karasüleymanoğlu, Notaya Alan: Mustafa Özgül
Körpe İken Kırdın Felek Dalımı	Kaynak Kişi: Aşık Mahzuni Şerif, Derleyen: Yıldıray Çınar, Notaya Alan: Altan Demirel
Yüce Dağdan İndirdiler	Kaynak Kişi: Leyla Esen, Derleyen: Yücel Paşmakçı, Notaya Alan: Yücel Paşmakçı"
İşte Gidiyorum Çeşm-i Siyahım	Kaynak Kişi: Aşık Mahzuni Şerif, Derleyen: Plaktan Yazıldı, Notaya Alan: Ahmet Günday
Biner Atın İyisine	Kaynak Kişi: Mesut Yinanç, Derleyen: Mesut Yinanç, Notaya Alan: Mesut Yinanç
Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim	Kaynak Kişi: Aşık Mahzuni Şerif, Derleyen: Yıldıray Çınar, Notaya Alan: Altan Demirel
Bugün Ben Şahımı Gördüm	Kaynak Kişi: Aşık Mahzuni Şerif, Derleyen: Banttan Yazıldı, Notaya Alan: Süleyman Yıldız
Sarı Kaya Sarı Kaya	Kaynak Kişi: Mehmet Temiz, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Altan Demirel
Çayıra Serdim Postu	Kaynak Kişi: Ökkeş Eşkin, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Altan Demirel
Paytonumun Tekeri	Kaynak Kişi: Mehmet Temiz, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Altan Demirel
Sürmelimin Gözlerine Mailem	Kaynak Kişi: Mehmet Temiz, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Altan Demirel
Yine Göynüm Havalandı	Kaynak Kişi: Döne Özcan, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Altan Demirel
Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde	Kaynak Kişi: Mehmet Temiz, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı, Notaya Alan: Altan Demirel
Bismi Şah Allah Allah	Kaynak Kişi: Aşık Dertli Divani, Derleyen: Banttan Yazıldı, Notaya Alan: Süleyman Yıldız
Bir Çiçek Açılmış	Kaynak Kişi: İbrahim Ünsalan, Derleyen: Nazmi Gültekin, Notaya Alan: Ahmet Turan Şan"

Kaynak: TRT Müzik Dairesi Başkanlığı, 2025

Yöntem

Bu çalışma, eşzamanlı nicel-nitel tasarım anlayışıyla yapılandırılmış dört bileşenli bir çözümleme zincirine dayanmaktadır. İlk bileşende nitel belgesel etnografi, TRT'den sağlanan dokümanların tarihsel bağlamı ve alan derleme uygulamaları üzerine betimsel bir çerçeve sunmaktadır. İkinci bileşende içerik çözümlemesi, türkü sözlerindeki tematik ögeleri sistematik olarak kodlamak için kullanılmıştır; üçüncü bileşende metin madenciliği, kodlanmış veriyi sözcük-eşdizim ağlarına dönüştürmüştür; son bileşende ise sosyal ağ analizi (SNA) bu ağları merkezîlik, yoğunluk ve topluluk yapıları bakımından nicelleştirerek anlam ağlarını görünür kılmıştır. Tasarım mantığı bakımından bu dört bileşen,

explanatory sequential karma yöntem yaklaşımında önerilen "keşif-derinleşme" döngüsüyle örtüşmektedir (Miles, Huberman ve Saldana, 2020). Veri hazırlama sürecinde tümdengelimli bir temizleme yöntemi izlenmiştir. Söz metinleri önce Unicode (UTF-8) uyumlu hâle getirilmiş, ardından noktalama ve satır sonu tutarsızlıkları giderilmiştir. Türkçenin eklemeli yapısı nedeniyle kök-ek ayrıştırması Zemberek kütüphanesinin morfolojik çözümleyicisi (Akın ve Akın, 2007) ile otomatik yürütülmüş, varyant formlar ortak lemma altında birleştirilmiştir. Elde edilen temiz veri korpusu, MAXQDA Analytical Pro'ya aktarılmış ve her dizede yer alan toponim, etnonim, metafor ve ritüel göndergeler a priori kod şemasına göre işaretlenmiştir. Kodlama güvenilirliğini sağlamak amacıyla iki araştırmacı bağımsız kodlama yapmış, ardından MAXQDA Analytical Pro'da yer alan modüllerle Cohen κ ve Krippendorff α katsayıları hesaplanmıştır; $\alpha \geq .79$ eşiğini sağlayamayan kodlar uzlaşma oturumunda yeniden tanımlanmıştır (Halpin, 2024; Krippendorff, 2019). MAXQDA'nın yerleşik işlevi kodlar arası yüzde uyumu görselleştirerek olası önyargı kümelerini ortaya çıkarmakta, bu da kod defteri revizyonuna veri temelli bir zemin sunabilmektedir (VERBI Software, 2024).

Nitel kod seti, Python tabanlı bir betikle sözcük-eşdizim matrisine dönüştürülmüş ve 3+ eş-geçim eşiğinin üzerindeki düğümler "anlamsal komşuluk" kabul edilerek co-occurrence grafiği oluşturulmuştur. İçerik çözümlemesinin nicel ayağı, birimleştirme, örnekleme ve değişken geçerliği ilkelerini ayrıntılı biçimde tarif eden Neuendorf'un Content Analysis Guidebook'undaki ölçütlerle hizalanmıştır (Neuendorf, 2022). Oluşturulan düğüm-kenar listesi, Gephi 0.10.1'e aktarılmıştır. Girvan–Newman modülerlik optimizasyonu sınırları belirlemiş; Bastian ve diğerlerinin derece, yakınlık ve aracı-merkezîlik ölçümleriyle kavramsal odak düğümleri saptanmıştır (Bastian vd., 2009). Metin bağlamında 0.4'ün üzerinde betimlenen aracı-merkezîlik sonuçları yerel belleğin "anahtarlayıcı motifleri" olarak yorumlanmış, söz gelimi bazı metaforların aşk temalı ve ağıt temalı alt bağlamlarda yüksek geçiş değeri sergilemesi, kültürel anlamda motifler arası köprü işlevini ortaya koymuştur.

Bütünleşik analitik geçerlik, yöntemsel üçgenleme ile güçlendirilmiştir. İçerik çözümlemesinden elde edilen tematik kod yoğunlukları, SNA'daki modülerlik kümeleriyle çapraz tablolaştırılmış; uyum katsayısı $\chi^2 = 41.27$, $p < .001$ bulunarak iki yöntem arasındaki ilişkinin istatistiksel anlamlılığı gösterilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğinin temeli, kodlayıcı uzlaşısı, temiz metin çıktıları ve Gephi proje dosyalarının açık biçimlerde (CSV, GEXF) saklanarak yinelenebilirliği sağlamasına dayanmaktadır.

Bulgular

Anlamsal ağ analizi bulguları

Sözcük sıklıkları ve temalar

Bu araştırmada yer verilen 36 adet Kahramanmaraş türküsünden oluşan dokümanın sözcük frekans analizi, repertuvardaki en baskın temaların aşk (sevda) ve ayrılık/gurbet olduğunu göstermektedir. En sık tekrar eden kelime "yar" (sevgili anlamında) olup toplam 33 kez geçmektedir. "Yar", sevilen kişi (sevgili) anlamında kullanılmaktadır. "yare" ise sevgiliye/yâre doğru yönelme anlamında (ör. "Yâre selam söyle") kullanılmaktadır. Bu durum, türkü sözlerinde sevgiliye hitabın ve aşk temasının ne derece merkezi olduğuna işaret etmektedir. Nitekim "yar", derlemedeki türkülerden 21'inde geçerek aşk temasının yaygınlığını göstermektedir. Diğer dikkat çekici sözcükler arasında "dost" (12 kez) ve "canım" (6 kez) gibi sevilen kişiyi veya samimi hitapları ifade eden kelimeler bulunmaktadır. "Güzel" sıfatı (7 kez) da sevgilinin fiziksel ve ruhsal güzelliğini öven birçok türkünün ortak dil unsurudur. Aşağıdaki tabloda en sık geçen bazı anlamlı kelimeler ve frekansları listelenmiştir:

Tablo 2. Kahramanmaraş Türkülerinde En Sık Geçen Bazı Anlamlı Kelimeler ve Frekansları

Kelime	Frekans	Tema

yar	33	Aşk (sevilen kişi)
dost	12	Dostluk/Alevi kültürü
gel	9	Davet/Çağrı
güzel	7	Aşk (övgü)
gelin	7	Aşk/Öyküsel
yare	7	Aşk (yar, yönelme)
Ali	7	Dini/Alevi
canım	6	Aşk (samimi hitap)
Maraş(lı)	11 (toplam)	Kahramanlık/Yöre

Bu frekans bulguları, repertuvardaki türkülerde en çok aşk ve sevda temalarının işlendiğini göstermektedir. Gerçekten de türkülerin önemli bir bölümü sevgiliye duyulan özlem, kavuşma isteği veya güzelliğine methiye içeriklidir. Örneğin "Güzel Ne Güzel Olmuşsun" ve "Seher Yeli Nazlı Yare" gibi türküler doğrudan sevilenin güzelliğine ve nazına vurgu yapmaktadır. Ayrılık ve gurbet teması da sıklıkla işlenmiştir. "İşte Gidiyorum Çeşm-i Siyahım" ve "Zeyno Bana Kar Getir" türkülerinde gurbet eldeki sevgiliye duyulan özlem dile getirilmektedir (bu eserlerde "gurbet" kelimesi defalarca geçmektedir). Derlemelerde ölüm ve acı temaları da yer bulmaktadır; özellikle "Yüce Dağdan İndirdiler" türküsünde bir evladın ölümü ağıt şeklinde anlatılırken "Körpe İken Kırdın Felek Dalımı" ve "Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim" gibi türkülerde hayatın kederleri ve feleğe (kadere) sitem öne çıkmaktadır.

Bir diğer belirgin tema ise kahramanlık ve tarihî hatıradır. "Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü" adlı türkü, 1920'de Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunu destansı bir dille anlatmaktadır. Bu türküde "Maraş" kelimesi ve "Maraşlı" sıfatı toplam 11 defa geçmektedir; ayrıca "düşman", "top, tüfek, bomba" gibi Kurtuluş Savaşı'na özgü sözcükler kullanılmaktadır. Yine "Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde" türküsü, elde kılıç-kalkan savaşan bir halk kahramanını (Gazoğlu) konu edinmektedir. Bu eserde "kılıç", "kalkan", "cellat", "tuzak" gibi kelimeler ve tarihi bir tüfek adı olan "martini" geçerek kahramanlık teması belirginleşmektedir. Bu örnekler, Maraş'ın yöresel türkülerinin bireysel duyguların yanı sıra toplumsal tarihî hafızayı ve kahramanlık anlatılarını da taşıdığını göstermektedir. Yerel coğrafi adların kullanımı da sınırlı olmakla birlikte anlamlıdır. Özellikle "Maraş", yukarıda bahsedilen kurtuluş türküsünde ve "Zeyno" türküsünün sözlerinde (ör. "Zeyno Maraş'ta durur…") geçerek yöresel kimliği pekiştirmektedir. Bunun dışında açık bir toponim nadiren kullanılmaktadır; ancak bazı türküler dolaylı olarak Maraş'ın coğrafyasına atıf yapmaktadır (örneğin "Gökte Uçan Huma Kuşu" gibi eserler dağlara, doğaya göndermeler içermektedir). Etnik adlandırmalar ise repertuvarda doğrudan geçmemektedir. Dolayısıyla, Maraş türkülerinin söz varlığında Türkmen/Yörük kimliği doğrudan etnonimler ile değil, "Kara Çadır Düzdedir" türküsünde görüldüğü üzere kara çadır, göç olgusu gibi imgelerle dolaylı olarak hissedilmektedir. Örneğin bu türkü, konar-göçer yaşam tarzına ait çadır, kırat (kır at) gibi motifler içererek bölgenin tarihi Yörük/Avşar kültürüne göndermede bulunmaktadır.

Türkü sözleri arasında geleneksel deyimler, metaforlar ve ritüel göndergeler de önemli yer tutmaktadır. Aşk ve ayrılık temalı türkülerde "bağrına taş basmak" (acıya katlanmak), "körpe iken kırdın dalımı" (genç yaşta umutlarımı kırdın) gibi mecazi anlatımlar kullanılmıştır. "Kanadım deydi sevdaya" gibi ifadeler, sevdanın yakıcılığını kuşa benzeterek mecaz yapmaktadır. Gurbet türkülerinde "gurbet elde yad eller" ve "sıladan uzak" gibi kalıplarla memleket özlemi dile getirilmektedir. Kahramanlık türküsünde geçen "utma düğünü" (utma: zafer) tabiri, zaferin düğün gibi kutlandığını anlatan yerel bir deyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ritüel ve inanç göndergeleri özellikle Alevi-Bektaşi geleneğine ait türkülerde daha belirgindir: "Bismi Şah Allah Allah" adlı eserde "dört kapı", "üryan büryan meydana gelmek", "can baş feda", "On İki İmam", "Pir Hacı Bektaş", "mürşid, rehber" gibi Alevi inanç sistemine özgü terimler ardı ardına kullanılmıştır. Bu terimler Alevi kültürel hafızasının izlerini yansıtırken, Kahramanmaraş yöresinin inanç çeşitliliğine de işaret etmektedir. Örneğin "Secde haktır Âdem'e, seyrangâhı âleme" gibi dizeler, Alevi düşüncesinin dini ritüel anlayışını yansıtan şiirsel ifadelerdir. Bu

tür inançla ilgili göndergeler, ilgili türkünün kendi topluluğunda bir ritüel müziği işlevi gördüğünü göstermektedir.

Anlamsal ağ ve merkeziyet analizi

Türkü sözlerinin anlamsal ağ yapısı incelendiğinde, bazı kelimelerin ağ içinde çok merkezi konumlarda olduğu görülmüştür. Bu analiz, her bir kelimeyi bir düğüm kabul edip, aynı türkünün içinde birlikte geçen kelimeleri bağlantılı hale getiren bir ağ grafiği üzerinden yapılmıştır. Elde edilen ağda toplam ~1100 farklı kelime düğümü ve on binlerce bağlantı vardır ve bu karışıklık göz önünde bulundurularak araştırmada görseller yerine tanımlama ve betimlemelere yer verilmiştir. Bu kapsamlı ağ yapısını daha anlaşılır kılmak için aşağıdaki merkezîlik ölçütleri kullanılmıştır:

Derece merkezîliği (degree): Bir kelimenin kaç farklı diğer kelimeyle bağlantılı olduğunu göstermektedir, yani ağda kaç komşusu (bağlantısı) olduğunu.

Ara-kesit merkezîliği (betweenness): Bir kelimenin, diğer kelimeler arasındaki en kısa yollar üzerinde ne kadar sık yer aldığı, dolayısıyla farklı anlam kümeleri arasında köprü olma derecesidir.

Yakınlık merkezîliği (closeness): Bir kelimenin ağın tümüne ortalama ne kadar yakın olduğu (tüm diğer kelimelere en kısa mesafelerin ters ortalaması).

Derece merkezîliği sonuçlarına göre "gel" fiili ağda en yüksek dereceye sahiptir (yaklaşık 471 farklı kelimeyle bağlantı kurmaktadır). "Gel" kelimesi birçok türkünün nakaratında veya mısra başında tekrarlandığı ve hemen her temada (aşkta, gurbet çağrısında, ritüel metinlerinde vs.) kullanıldığı için, neredeyse her alt temayla ilişki kurmuştur. Aşk türkülerinde sevgiliye "gel" diye seslenilirken, örneğin Alevi nefeslerinde dahi "gel ey gönül" gibi kullanımlara rastlanmaktadır. Bu nedenle "gel" kelimesi anlamsal ağın adeta merkezinde yer alarak en yüksek derece değerini almıştır. "Yar" ve "yâre" kelimeleri de yüksek derece merkezîliğe sahiptir (her ikisi ~280 civarı bağlantı). Bu ikilinin yüksek dereceye sahip olması, aşk temalı kelimelerin birçok farklı bağlama girebildiğini göstermektedir. "Yar", sadece aşk şiirlerinin değil, gurbet ve özlem şiirlerinin de vazgeçilmez ögesi konumundadır; dolayısıyla pek çok farklı kelimeyle birlikte anılmıştır. Benzer şekilde "yâre" (sevgiliye anlamında) kelimesi de hem sevgi hem ayrılık bağlamlarında birçok fiil ve sıfat ile bir arada kullanılmıştır. Derece merkezîliği yüksek diğer kelimelere baktığımızda ise "çekip" (~229 bağlantı) ve "ayrı" (~229 bağlantı) gibi kelimeler görülmektedir. "Çekip" fiili, farklı türkülerde farklı bağlamlarda geçtiği için (örneğin "elini çekip gitmek" bir aşk bağlamı, "kılıç çekip düşmana saldırmak" kahramanlık bağlamı, "gülbank çekmek" ritüel bağlam, çeşitli temalarla ilişki kurmuştur. "Ayrı" kelimesi ise özellikle ayrılık temalı ifadelerde (ayrı düşmek, ayrı kalmak) sık geçtiğinden gurbet/ayrılık ve aşk ağının merkezinde yer almaktadır.

Betweenness (ara-kesit) merkezîliği açısından incelendiğinde, ağdaki köprü kelimeler ortaya çıkmaktadır. Bu ölçüte göre "gel" yine en yüksek değere sahiptir; yani "gel" kelimesi farklı alt tematik kümeleri birleştiren bir köprü gibidir. Örneğin aşk temalı bir türküde de geçmektedir, kahramanlık anlatısında da ("Haydi Maraşlılar gelin birlik olalım" gibi bir ima) veya Alevi deyişinde de (manevi çağrı şeklinde) bulunduğundan, farklı kümeler arasında geçiş sağlamaktadır. "Yar" da ikinci yüksek ara-kesit değerine sahiptir (betweenness ≈0.12), bu da onun aşk, hüzün ve diğer bağlamlarda ortaya çıkarak değişik kelime gruplarını birbirine bağladığını göstermektedir. Örneğin "yar" kelimesi sevinçli ve hüzünlü eserlerin ortak paydasıdır. "Yâre" kelimesi de yüksek betweenness değeriyle üçüncü sıradadır. Betweenness değeri yüksek diğer bazı kelimeler, ilginç biçimde temalar arası geçiş noktalarını işaret etmektedir: "gelin" kelimesi (0.06) ve "kız" kelimesi (0.03) bunlardan ikisidir. "Gelin" evlenme/aşk temalı kullanımlarda (sevdiğine "gelin" demek veya gelin alayı anlatıları) geçerken, aynı zamanda ağıtlarda genç gelinlerin talihsizliği üzerinden hüzün temasıyla da bağlantılıdır (örneğin "Yamacımdan Gelen Küçücük Gelin" türküsü hem mizahi hem hüzünlü ögeler içerir). "Kara" sıfatı da yüksek ara-kesit

merkezîliğe sahiptir (~0.042). "Kara" kelimesi farklı imgelerde yer almaktadır: "kara gün" (keder), "Kara Çadır" (Yörük yaşamı), "kara bağlamış kaşların" (sevilenin kaşları) gibi çeşitli bağlamlarda kullanıldığı için bu farklı tematik alanları birbirine bağlayan bir kavşak görevi görmektedir.

Yakınlık merkezîliği (closeness) sonuçları da genel olarak benzer bir tablo çizmektedir. "Gel", "yar" ve "yâre" kelimeleri ağın geneline en yakın konumdaki düğümler olup, ortalama olarak diğer tüm kelimelere en kısa mesafeye sahiptir. Bu durum, bu kelimelerin ağda ne denli yaygın ve her yerde olduğunun bir göstergesidir. Örneğin "gel" kelimesine ulaşmak için ağdaki diğer kelimeler ortalama çok az uzaklıktadır, zira "gel" neredeyse her tematik kümeye komşudur.

Bu kapsamda merkeziyet analizinden çıkan sonuç şudur: aşk ve özlem söz varlığı ("yar", "gel", "güzel" vb.), Kahramanmaraş yöresi türkülerinin anlamsal ağının merkezinde yer almaktadır ve bu temalar etrafında diğer motifler kümelenmektedir. Öte yandan dini/ritüel dil veya kahramanlık dili barındıran kelimeler (ör. "Ali", "Muhammed", "kurban", "Maraş", "düşman" vb.) ağın daha kenar topluluklarında yer alsalar da bazı köprü kelimeler aracılığıyla (örn. "dost", "gel", "can") merkeze bağlanmaktadırlar. Bu, bir yörenin türkü dağarcığında ortak dil unsurlarının (örneğin duygusal ifadelerin) farklı alt türleri birbirine bağladığını, böylece toplumsal bir dil ve duygu dünyası oluşturduğunu göstermektedir.

Tematik kümeler ve modüler topluluklar

Anlamsal ağ üzerinde yapılan topluluk algılama (community detection) analizi, kelimelerin birbiriyle daha sık bağlantı kurduğu alt grupları ortaya koymuştur. Bu alt gruplar, büyük ölçüde tematik olarak tutarlı kümelere karşılık gelmektedir. İncelenen Kahramanmaraş türkülerinin sözlü mirasında belirginleşen başlıca anlamsal gruplar şunlar olmuştur:

Aşk ve Sevda Grubu: Bu en büyük kümede yar, güzel, canım, gönül, sevda, nazlı, ağla gibi aşk ilişkisini, ayrılığı ve kavuşma arzusunu dile getiren kelimeler yoğunlaşmıştır. Birçok farklı türkü bu ortak kelime dağarcığını paylaşmaktadır. Örneğin "Çıksam Baksam Görünür mü (Yar)" ve "Yine Göynüm Havalandı" gibi eserler tamamen bu sevda diline aittir. Bu toplulukta geçen kelimeler arasında ağ bağlantıları çok yoğundur; bu da aşk temalı ifadelerin hemen her eserde çeşitlenerek tekrarlandığını göstermektedir.

Gurbet ve Ayrılık Grubu: Aslında aşk topluluğuyla iç içe geçen bu alt küme, özellikle gurbet, ayrılık, hasret, gözyaşı, ağlar, mektup gibi kelimelerle belirmektedir. "İşte Gidiyorum Çeşm-i Siyahım" ve "Zeyno Bana Kar Getir" gibi gurbet içerikli türküler bu kümeye örnektir. Bu türkülerde sevdiğinden ayrı kalan âşıkların duyguları anlatıldığı için, aşk kümesinin diline gurbet motifleri eklemlenmiştir. Kelime ağında "gurbet" düğümü, "yar" ve "ağlar" düğümlerine komşudur; bu da gurbet temasının sevda ve gözyaşı ile beraber anıldığını göstermektedir.

Keder ve Ağıt Grubu: Bu küme, ölüm, felaket ve kader temasındaki kelimelerin yoğunlaştığı gruptur. Felek, dert, kara gün, mezar, ölüm, ağla, yavrum gibi kelimeler burada merkezidir. "Yüce Dağdan İndirdiler" (evlat acısı ağıdı), "Biner Atın İyisine", "Körpe İken Kırdın Felek Dalımı" ve "Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim" gibi eserler bu topluluğun örnekleridir. Bu türkülerde sevgiliye değil, çoğunlukla kadere veya ölümün acısına sesleniş yer almaktadır. Anlamsal ağda "felek" ve "dert" gibi düğümler kendi aralarında ve "ağla", "gözyaşı" gibi kelimelerle sık bağlantılı olup, aşk topluluğundan nispeten ayrışmış bir alt modül oluşturmaktadır. Ancak bu hüzün dilinin de aşk temasıyla ortak noktaları bulunmaktadır; örneğin "ağlamak" fiili ayrılık ve ölüm ağıtlarında ortak kullanılabilmektedir.

Kahramanlık ve Tarihî Destan Grubu: Bu belirgin topluluk, Kahramanmaraş'ın kurtuluş mücadelesi ve yerel kahramanlık öykülerinin diline ait kelimeleri içermektedir. Maraş, düşman,

kurtuluş, zafer (utma), kan, kurşun, kılıç, kalkan, cellat gibi kelimeler bu grupta yoğunlaşmıştır. "Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü" türküsü ve "Ben Bir Gazoğluyum" türküsü, bu topluluğun temsilcileridir. Bu kelime grubu, doğal olarak aşk veya gurbet dilinden uzaktır ve kendi içinde tutarlı bir destansı anlatım dili oluşturmaktadır. Ağ içerisinde "Maraş" düğümü ve "düşman", "top", "tüfek" gibi düğümler birbirleriyle güçlü bağlar kurmuş, ancak merkezdeki "yar" ağına yalnızca zayıf bağlantılarla ilişmiştir. Örneğin "Maraş" kelimesi genel aşk ağına doğrudan bağlanmazken, "gün" veya "selam" gibi daha nötr kelimeler aracılığıyla diğer kümelere dolaylı şekilde temas etmektedir. Bu durum kahramanlık türkülerinin dilinin büyük ölçüde özgün ve ayrıksı olduğunu, ancak yine de ortak dilde birkaç kesişim noktası bulunabildiğini (ör. ortak dil unsuru olarak "gün" kelimesi veya duygusal tonlama için "ağlar" fiilinin kahramanlık öyküsünde bile kullanılması) göstermektedir.

İnanç ve Alevî-Bektaşî Grubu: Bu topluluk, belirgin şekilde dini-tasavvufi terimlerin yer aldığı bir küme olarak karşımıza çıkmaktadır. "Bîsm-i Şâh Allah Allah" türküsünün yoğun terminolojisi bu kümenin çekirdeğidir. Ali, Şah, Pir, Oniki, İmam, eyvallah, kurban, meydan, dar, rehber, mürşid gibi kelimeler hep birlikte bu alt ağda yer almaktadır. Bu dini topluluğun dili, diğer aşk veya gurbet dillerinden oldukça farklıdır. Ağda "Ali" düğümü ile "pir", "meydan", "kurban" düğümleri sıkı bağlantılıdır. Bu topluluk, Maraş yöresindeki Alevî kültürünün izlerini taşıyan deyişlere karşılık gelmektedir. Diğer topluluklarla kesişimi kısıtlıdır; ancak "dost" kelimesi burada önemli bir köprü rolü oynamaktadır. Alevî kültüründe "dost" Allah'ı ya da mürşidi sembolize ederken, aşk şiirlerinde de "dost" kelimesi (ör. "dost bağında gezerim" veya "dost beni bıraktı") kullanıldığı için, "dost" düğümü bu dini topluluğu aşk/hüzün topluluğuna bağlamaktadır. Nitekim "dost" kelimesi ağda yüksek derece ve ara-kesit merkezîliğe sahiptir. Bu da göstermektedir ki, Kahramanmaraş'ın kültürel mirasında farklı temalar olsa da dil ile ilgili köprüler mevcuttur.

Yerel Mizah ve Günlük Yaşam Grubu: Derlemelerde birkaç türkü, aşk veya kahramanlık dışında, günlük yaşam ve mizahi konular barındırmaktadır. Örneğin "Çiy Köfteler" türküsü, Kahramanmaraş'ın çiğ köfte yemeğini esprili bir dille anlatmaktadır; "çiğ köfte", "soğan", "et" gibi kelimeler bu eserde geçip diğerlerinden kopuk bir küçük ağ oluşturmaktadır. Yine "Paytonumun Tekeri" gibi türkü adlarından anlaşılan bazı parçalar yerel yaşam mizahına dair olabilmektedir. Bu tür eserlerin kelimeleri, ana duygusal temalarla çok bağlantı kurmadığından ağda ayrı küçük modüler kümecikler olarak kalmıştır. Ancak genel bütün içindeki sayıları az olduğu için analizin genel sonucunu etkilememektedir.

Tematik kümelenme analizi sonuçları, Kahramanmaraş türkü sözlerinin farklı kültürel temaları yansıtmasına rağmen ortak bir dilsel çekirdek etrafında örüldüğünü ortaya koymaktadır. Aşk ve ayrılık dili, bu çekirdeği oluştururken; diğer temalar kendi özel kelime hazineleriyle bu çekirdeğin etrafında konumlanmıştır. Yani her bir türkü, kendine has hikâyesini anlatsa da hepsi, yörenin ortak kültürel diline ait motifleri bir şekilde kullanmaktadır.

Kültürel hafıza, toplumsal kimlik ve dijital miras bağlamındaki bulgular

Kahramanmaraş yöresine ait incelenen 36 türküdeki dilsel ve tematik bulgular, bölgenin kültürel hafızası ve toplumsal kimliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Halk türküleri, sözlü kültürün en önemli taşıyıcılarından biri olarak, bir yörenin tarihini, değerlerini ve ortak duygularını nesiller arasında aktarmaktadır. Nitekim çok sayıdaki halk müziği araştırması da göstermektedir ki türkü, kültürel hafızanın, mirasın ve geçmişin bir yankısıdır ve belli bir bölgenin kültürünü karakterize edebilir. Kahramanmaraş türkülerine baktığımız zaman 4 temadan özellikle bahsetmek gerekmektedir. Bu temalar:

Millî/Tarihî Hafıza: Kahramanmaraş'ın kurtuluş destanını anlatan türkü, toplumsal bellekte yer eden zafer gününü canlı tutmaktadır. "On İki Şubat" tarihinin ve Atatürk'e selam gönderen mısraların her yıl dilden dile söylenmesi, yerel halkın kurtuluş mücadelesi hafızasını taze tutabilmektedir. Bu türkü, Maraş'a "Kahraman" unvanı verdiren mücadeleyi gelecek kuşaklara aktaran sözlü bir tarih vesikası

gibidir. Aynı şekilde Gazoğlu türküsü, muhtemelen geç Osmanlı dönemindeki bir halk kahramanının hikâyesini (ya da sembolik bir yiğitlik anlatısını) yeni nesillere ileterek yerel kimliğin kahramanlık değerlerini perçinlemektedir. Bu tarihi türküler sayesinde, Kahramanmaraş toplumunun ortak kimliğinde önemli yeri olan "cesaret, vatanseverlik ve bağımsızlık" idealleri müzik yoluyla yaşatılmaktadır.

Aşk ve Özlem Kültürü: Aşk temalı türküler, yöre insanının duygusal dünyasını, sevme ve özlem biçimlerini yansıtmaktadır. Bu türkülerdeki yoğun sevda motifleri, Kahramanmaraş'ın toplumsal kimliğinde aşkın ve aile bağlarının güçlü yerini göstermektedir. Birçok türkü, sevdiğine kavuşamadan gurbet elde kalan veya felek tarafından ayrı düşürülen âşık hikâyeleri anlatmaktadır. Bu ortak motifler, toplumsal bellekte fermanlı âşıklar, gurbet elde mektuplaşan yarlar gibi imgeler oluşturmuştur. Bu imgeler kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumun duygusal hafızasının parçası haline gelebilmiştir. Aşk uğruna fedakârlık etme, sevdiğine sadakat gibi değerler bu türküler vasıtasıyla ortak kültürel değerler olarak yeniden üretilmektedir.

Toplumsal Keder ve Dayanışma: Ağıtlar ve hüzünlü türküler, Kahramanmaraş halkının ortak acılarını ve onlarla baş etme yollarını temsil etmektedir. Evlat acısı, genç yaşta ölüm, talihsizlik gibi konular, bireysel trajedilerlerle sınırlı olmamakla birlikte ayrıca toplumun ortak duygu repertuvarının bir parçasıdır. "Yüce Dağdan İndirdiler" gibi bir ağıt, bir annenin acısını anlatırken aslında dinleyen herkesin yüreğinde karşılık bulmaktadır ve ortak bir matem duygusunu pekiştirmektedir. Bu türkülerin toplumsal icrası, toplumsal dayanışmayı ve birlikte yas tutma uygulamalarını güçlendirmektedir. Kültürel hafızada bu türküler, geçmişte yaşanmış acıların unutulmamasını ve onlardan ders alınmasını sağlamaktadır; aynı zamanda "acılar paylaştıkça azalır" anlayışının bir uygulaması olduğunu da söylemek mümkündür.

İnanç ve Kimlik: Kahramanmaraş türküleri repertuvarında yer alan Alevi-Bektaşi deyişleri, bu yöredeki inanç çeşitliliğinin ve Alevi topluluğunun kültürel hafızasının mühim bir parçasıdır. "Bismi Şah Allah Allah" gibi eserler, Alevi toplumunun ritüel kökenli müziklerinin genel folklorun içinde yaşatıldığını göstermektedir. Bu türkü, Hz. Ali, Hacı Bektaş-ı Veli, On İki İmam gibi değerlere yaptığı vurgularla Alevi kimliğinin temelini oluşturan sembolleri (Ehl-i Beyt sevgisi, Ehl-i Beyt sıralaması, teslimiyet ve meydan kültürü) dile getirmektedir. Böylece Kahramanmaraş'ın toplumsal kimliğinin bir parçası olan Alevi inanç mirası da müzik yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Bu, kültürel çoğulculuğun hafızadaki tezahürüdür. Aynı zamanda Alevi ve Sünni kültür ögelerinin ortak bir müzik mirasında buluşması, farklı alt kimliklerin paylaştığı daha geniş bir Kahramanmaraşlılık kimliği olduğunu da göstermektedir.

Bu araştırmanın verilerinin TRT repertuvarı kaynaklı dijital bir doküman olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Folklorik mirasın dijitalleştirilerek arşivlenmesi ve bu şekilde analiz edilebilmesi, kültürel hafızanın korunması ve incelenmesi açısından büyük önem taşırmaktadır. Halk türküleri gibi Somut Olmayan Kültürel Miras unsurları, eskiden usta-çırak veya kuşaktan kuşağa aktarımla yaşatılırken, günümüzde dijital arşivler sayesinde geniş kitlelere ulaşabilmekte ve bilimsel olarak incelenebilmektedir. Bu araştırma da dijital ortamdaki metinler üzerinden anlamsal ağ analizini mümkün kılarak, geleneksel müzik mirasını yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye olanak tanımayı mümkün kılabilmektedir. Bu bağlamda, Kahramanmaraş türküleri örneğinde görüldüğü gibi, "halk şarkılarının performansı ulusal/yerel kimliğin oluşumu için büyük önem taşımaktadır" ve "türkü, belli bir bölgenin kültürünü yansıtan bir kültürel hafıza nesnesidir". Elde edilen bulgular, dijital miras çalışmalarının kültürel kimlik inşasındaki rollerini de ortaya koyabilmektedir. Kelime ağlarının merkezinde yer alan aşk ve özlem motifleri, Kahramanmaraş halkının duygusal kimliğinin özünü yansıtarak, bu duyguların ortak miras olduğunu göstermiştir. Yöresel kahramanlık öyküleri ve inanç temaları ise daha özel fakat bir araya gelerek zenginleşen alt kimlik ögeleri olarak belirlenmiştir. Bu sentez, toplumsal kimliğin müzik yoluyla inşası ve sürdürülen kültürel hafıza açısından değerlendirildiğinde, Kahramanmaraş türküleri repertuvarının geçmişin bir yankısı ve geleceğe taşınan

bir miras olduğu sonucunu desteklemektedir. Bu türkülerin dijital arşivlerde korunması ve anlamsal ağ gibi yöntemlerle incelenmesi, kültürel mirasın bilimsel olarak belgelenmesi ve genç nesillere aktarılması için modern bir yaklaşımdır. Böylece, Kahramanmaraş'ın ve genelde Türk halkının ortak değerleri, acıları ve sevinçleri müzikte yaşatılmaya ve anlaşılmaya devam edecektir.

Kahramanmaraş türkülerinde yerel kodlara ilişkin bulgular

Kahramanmaraş yöresine ait 36 türkü sözü incelendiğinde, metinlerde yerel kodlar olarak adlandırabileceğimiz bazı belirgin unsurlar göze çarpmaktadır. Bu unsurlar; toponimler, metaforlar, deyimler ve kalıplaşmış ifadeler, ritüel terimler ve ünlemler şeklinde kategorize edilebilir. Her bir kategori, türkülerin anlatı estetiğine zenginlik katmakta, toplumsal kimliği pekiştirmekte ve kültürel hafızayı canlı tutmaktadır. Aşağıda, her bir kategori türkülere ait örnek dizeler eşliğinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Toponimler (yer adları)

Türkü sözlerinde yer alan coğrafi yer adları (toponimler), eserin geçtiği mekânı somutlaştırdığı gibi yöresel kimliği de vurgulamaktadır. Kahramanmaraş türkülerinde özellikle Maraş adına sıkça rastlanmaktadır. Maraş, tarihî-toplumsal hafızayı canlandıran bağlamlarda ve bireysel aşk hikâyelerinde mekân olarak sıkça anılmaktadır. Örneğin, Kahramanmaraş'ın kurtuluş mücadelesini anlatan türküde (On İki Şubattır Kurtuluş Günü) "Her tarafta yaptık kutlu düğünü / O gün muradına erdi Maraşlı" dizeleri geçmektedir. Bu satırlarda Maraş halkının zafer sevinci düğün gibi kutlanmakta, "Maraşlı" sözcüğü ise topluluğun ortak kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Diğer yandan, aşk temalı bir türküde (Sarı Kaya Sarı Kaya) "Şu Maraş'tan bir yar sevdim" şeklinde geçen ifade, sevilenin Maraş'ta olduğunu belirterek yerel coğrafyanın aşk hikâyesine zemin oluşturduğunu göstermektedir. Yöreye özgü daha küçük yer adları da türkülerde yer alarak anlatıya gerçekçilik ve yöresellik kazandırmaktadır. Örneğin "Çıksam baksam görünür mü / Başkonuş'un dağı şimdi" dizelerinde Başkonuş adlı yayla/dağ anılmaktadır. Bu tür kullanım, gurbet eldeki bir ozanın memleketinin dağlarını gözünde canlandırması gibi, dinleyicide ortak bir memleket hasreti duygusunu uyandırmaktadır. Yine "Gayabaşı" yörede bir mevki adı olarak "Gayabaşı dirgenlik / Ne hoş olur ergenlik" dizelerinde karşımıza çıkmaktadır; türkü, adını aldığı bu yer ile başlar. Bu giriş, türkünün Maraş'ın belli bir köyü veya bölgesiyle ilişkili olduğunu hemen hissettirmektedir ve o yörenin gençlik hatıralarını, geleneklerini çağrıştırmaktadır.

Diğer bazı yer adları da kültürel hafızaya işaret etmektedir. "Akpınar'ın başı" gibi su kaynağı/mevki isimleri bir türküde geçerek doğal çevreyi anlatıya dahil etmektedir. Bazı türkülerde uzak veya sembolik mekanlar bile görülmektedir: Örneğin bir ağıtta (Ben Bir Gazoğluyum Kendi Elimde) "Adalar şehrinde cellat önünde" ifadesi kullanılarak Maraş'tan çok uzakta gerçekleşen bir olaya atıf yapılmıştır. Bu, Maraş insanının kaderinin başka diyarlara da uzanabildiğini, ancak yine de türkünün bunu kendi söz hazinesine katıp anlattığını göstermektedir. Toponimlerin böylesine kullanımı, toplumsal kimlik duygusunu güçlendirmektedir; zira dinleyenler kendi memleketlerinin adını ve bildikleri diyarları duydukça türküyü sahiplenebilmektedir ve hikâyeyi kendi kültürel bağlamlarında deneyimleyebilmektedir. Ayrıca, bu yer adları kültürel hafızayı aktarmaya hizmet etmektedir ve Kahramanmaraş'ın kurtuluşu gibi tarihi olaylar veya geleneksel yaşam mekânları (köyler, yaylalar) belleklerde tazelenmektedir.

Tablo 3. Kahramanmaraş Türkülerinde Toponimler ve Kullanım Örnekleri

Yer Adı (Toponim)	Örnek Dize	Bağlam ve Önemi
Maraş / Maraşlı	"O gün muradına erdi Maraşlı" (Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü)	Maraş'ın halkı zafer gününde muradına eriyor; yerel tarih ve gurur vurgusu (toplumsal zafer hafızası).
Maraş	"Şu Maraş'tan bir yar sevdim" (Sarı Kaya Sarı Kaya)	Sevilen kişinin Maraş'ta olduğunun belirtilmesi; aşk öyküsüne yerel coğrafi kimlik kazandırır.

Gayabaşı	"Gayabaşı dirgenlik / Ne hoş olur ergenlik" (Gayabaşı Dirgenlik)	Türküye adını veren yer; gençlik güzellemelerine mekân oluşturur, yöresel renk katar.
Başkonuş	"Başkonuş'un dağı şimdi" (Çıksam Baksam Görünür mü)	Maraş yakınındaki Başkonuş yaylası/dağı; gurbet elde memleket özlemini sembolize ederek ortak duyguyu pekiştirir.
Akpınar	"Uzak değil Akpınar'ın başında" (Bir Durna Uçurdum Hublar Gölünden)	Yerel bir su kaynağı veya mevki; doğal çevre unsurlarını türkünün dünyasına dahil eder, otantiklik sağlar.

Tablo 3'teki örnekler, Kahramanmaraş türkü sözlerinde toponim kullanımının anlatısal sahneyi belirginleştirdiğini ve yöre insanının ortak aidiyet duygusunu pekiştirdiğini göstermektedir. Dinleyiciler, kendi şehirlerinin ve diyarlarının ismini duyduklarında türkünün hikâyesini içselleştirebilmektedir, bu da müziğin topluluk bilincindeki yerini güçlendirmektedir.

Metaforlar

Kahramanmaraş türkülerinde dilsel estetiğin en önemli unsurlarından biri de metaforik anlatımdır. Soyut duygu ve düşünceler, somut imgeler veya benzetmeler yoluyla ifade edilerek anlatılar zenginleştirilmektedir. Bu metaforlar, halk edebiyatının ortak semboller dünyasından beslenmektedir ve böylece kuşaktan kuşağa aktarılan bir kültürel hafıza oluşturmaktadır.

Öncelikle, "felek" kavramının metaforik kullanımı dikkat çekmektedir. Halk şiiri geleneğinde felek (kader veya talih) çoğunlukla insana zulmeden, oyunlar oynayan bir güç olarak kişileştirilmektedir. Kahramanmaraş türküleri de bu geleneği sürdürmektedir. Örneğin "Bir sen kaldın felek bana gülecek" dizesinde felek, acı çeken âşıkla adeta alay eden gaddar bir figürdür. Yine "Körpe iken kırdın felek dalımı" sözünde feleğin genç yaşta kişinin dalını kırdığı belirtilmektedir. Buradaki "dal" metaforu, insanın umutlarını veya gençliğini temsil etmektedir; kader, hayat ağacının taze bir dalını kırarcasına gencin ümitlerini yok etmiştir. Bu güçlü imge, ferdî acıyı tabiat üzerinden anlatırken estetik bir kapsam kazandırmaktadır. Aynı zamanda, "dalın kırılması" gibi imgeler Anadolu ağız birliğinde yaygın olduğundan, dinleyenler tarafından kolaylıkla anlaşılabilmektedir ve hissedilebilmektedir.

Aşk ve dert temalı türkülerde doğa ve nesne metaforları yoğun biçimde kullanılmaktadır. Aşk çoğu zaman yakıcı bir ateşe veya içilmesi doyulmaz bir şarapa benzetilmektedir. "Aşk şarabın doya doya / Yandım yandım içemedim (Kanadım Deydi Sevdaya türküsü)" dizelerinde sevgiliye duyulan özlem, şaraba benzetilmiştir; âşık, aşk şarabını kana kana içemediği için yanıp tutuşmaktadır. Burada "yanmak" fiili de mecazi anlamda kullanılmıştır. Gerçekte yanma olmasa da aşk acısıyla kıvranmayı, içten içe tutuşmayı ifade etmektedir. Bu tür metaforlar divan edebiyatından ve halk şiirinden beslenen ortak imgeler olup, anlatıya şiirsel bir güzellik ve yoğunluk katmaktadır. Kanadım deydi sevdaya türküsünde sıkça görülen bir başka metafor, aşk acısının veya büyük bir derdin "yaraya" benzetilmesidir. Bir türküde hekimden medet uman âşık, "Oy tabip, şu yarayı sar sarabilirsen" diyerek dermansız derdini yara metaforuyla dile getirmektedir. Hemen ardından gelen "Sevda ateşten bir gömlek, giy giyebilirsen" ifadesi, çok bilinen "ateşten gömlek" metaforunu aşk bağlamına yerleştirmektedir. "Ateşten gömlek", giyeni yakan dayanılmaz bir yük anlamında kullanılan bir deyimdir ve burada sevda böyle bir gömleğe benzetilerek aşkın ıstırabının ancak göze alınabilirse katlanılabilecek kadar zor olduğu vurgulanmaktadır. Bu metaforik kalıp edebî bir derinlik yaratmakta ve Anadolu insanının aşkı algılayış biçimine dair kültürel bir ipucu sunmaktadır.

Kahramanmaraş türkülerinin sözlerinde tabiat imgeleriyle oluşturulan geniş bir metaforik anlatım alanı da bulunmaktadır. Kuş, dal, gül, arı, bal gibi unsurlar üzerinden değer bilme ve hayat dersi veren dizeler mevcuttur. Örneğin "Gökte uçan huma kuşu / Ne bilir dalın kıymatın / Gargayı kondurman dala / Ne bilir gülün kıymatın" sözlerinde, yükseklerde uçan efsanevi Huma kuşunun daldan bihaber olduğu, dala konan karganın ise dalda açan gülden anlamayacağı söylenmektedir. Burada Huma kuşu,

elindekinin değerini bilmeyen veya hiçbir zaman yere inmeyen gururlu kişi için bir metafor olabilir; karga ise güzelliğin, aşkın kıymetini takdir edemeyen kaba kimseyi temsil etmektedir, gül ise sevgiliyi ya da güzelliği simgelemektedir. Devam eden dizelerde "Arının kahrın çekmeyen / Ne bilir balın kıymatın" ve "Gurbete düşüp gitmeyen / Ne bilir elin kıymatın" gibi benzetmelerle emek vermeden sonucun kıymetinin anlaşılamayacağı vurgulanmaktadır. Bu tür dizeler, adeta atasözleri gibi didaktik bir söylem içermektedir; halkın ortak değer yargılarını metaforlar aracılığıyla yansıtmaktadır.

Metaforik ifadelerin işlevi, dili süslemekten ibaret değildir; anı zamanda toplumsal deneyimleri şiirsel bir dille ifade ederek toplumsal hafızaya kazımaktır. Örneğin "hazan mevsimi" (güz) ile kastedilen hüzün veya yaşlılık hali, türkülerde "Mevsim hazan oldu, kış gelir gider" şeklinde ifadelendirilmektedir. Bu imge, yaşanan kederli dönemin sonbahar-kış döngüsüyle özdeşleştirilmesi yoluyla herkesin kendi hayatında deneyimleyebileceği evrensel bir duyguyu dile getirmektedir. Toplum, bu tür benzetmeleri kuşaktan kuşağa aktararak ortak duygusal tecrübelerin estetik bir arşivini oluşturmaktadır.

Tablo 4. Kahramanmaraş Türkülerinde Rastlanan Bazı Metafor Örnekleri ve Anlamları

Metaforik İfade	**Örnek Dize**	**Metaforun Anlamı ve İşlevi**
Felek (kader) - zalim kişi	"Bir sen kaldın felek bana gülecek" (Bir Sen Kaldın Felek)	Felek, acımasız kader olarak kişileştirilmiş; talihsizlikler karşısında kaderin gülüp geçmesi, dramatik etki ve ortak dertleşme duygusu yaratır.
Dal (hayatın ümidi)	"Körpe iken kırdın felek dalımı" (Körpe İken Kırdın Felek Dalımı)	Dal, gencin hayatından/umutlarından bir parça metaforu; felek tarafından genç yaşta umutları kırılan âşığın iç acısını somutlar.
Ateşten gömlek (yakıcı aşk)	"Sevda ateşten bir gömlek, giy giyebilirsen" (Kanadım Deydi Sevdaya)	Aşk, giyeni yakan bir ateş gömleği olarak betimlenmiş; bu deyimsel metafor, aşkın dayanılmaz ıstırabını çarpıcı biçimde anlatır.
Şarap (aşkın sarhoş edici hazzı)	"Aşk şarabın doya doya / Yandım yandım içemedim" (Kanadım Deydi Sevdaya)	Aşk, içildikçe mest eden bir şaraba benzetilir; âşık, bu tatlı ama yakıcı içkinin doyumsuzluğundan yakınır. Bu imge aşkın çekici ve acı yönünü ifade eder.
Huma kuşu - Karga – Gül	"Gökte uçan huma kuşu / Ne bilir dalın kıymatın; Gargayı kondurman dala / Ne bilir gülün kıymatın" (Gökte Uçan Huma Kuşu)	Değer bilmezliği anlatan kıyaslamalar: Huma kuşu gibi yüksekten bakan biri, basit görünen dalın değerini bilmez; karga gibi kaba biri de güle (güzelliğe/aşka) kıymet vermez. Toplumsal öğüt içeren mecazlar olarak işlev görür.

Tablo 4'te bazı örnekleri, anlamları ve işlevleriyle sunulan metaforların bu yaratıcı kullanımı, Maraş türküleri özelinde anlatı estetiğini zenginleştirirken aynı zamanda Anadolu halk şiirinin ortak semboller havuzunu yansıtmaktadır. Dinleyici, "dalının kırılması" ya da "ateşten gömlek" gibi imgelerle karşılaştığında, bu ifadelerin ardındaki anlamı kültürel birikimi sayesinde hemen kavrayabilmektedir. Böylece metaforlar, bireysel duyguyu toplumsal bir dil aracılığıyla aktararak sanatlı bir anlatım sunmaktadır ve toplumsal kimlik ve kültürel hafıza inşasına hizmet etmektedir.

Deyimler ve kalıplaşmış ifadeler

Türkülerin sözlerinde günlük dilde kullanılan deyimler, atasözü niteliğinde sözler ve kalıplaşmış ifadeler de önemli bir yer tutmaktadır. Bu kullanımlar, eserin halkın içinden çıktığını ve yöre insanının duygu ve düşüncelerini kendi diliyle anlattığını göstermektedir. Deyimler, anlatılmak istenen duyguyu veya durumu birkaç kelimelik yerleşik bir kalıp halinde sunarak güçlü bir etki yaratmaktadır ve dinleyenin aşina olduğu ifadeler olduğu için toplumsal bilinçte hemen karşılık bulmaktadır. Örneğin, aşk acısı, özlem, keder gibi temalar dile getirilirken "yanmak", "yakmak" fiilleri sıkça mecazi anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca, bir oyun havası tarzındaki türküde geçen (Bilal'ımsın Bilal'ım) "oğlan sana yandım" ifadesi, "sana vuruldum, senin aşkınla yanıyorum" anlamındaki yaygın deyimdir. Yine benzer şekilde "aman ben yandım" nidası, katlanılamayan bir durum karşısında söylenen geleneksel bir yakınmadır. Bu tür kalıplar, sevgilinin kişiye çektirdiği acıyı "yakıcı bir ateş" olarak betimler ki bu, divan şiirinden de halk şiirine sirayet etmiş kadim bir ifade tarzıdır. Dinleyen herkes "yandım" derken ne kastedildiğini bilmektedir; böylece türkü, bireysel hissiyatı toplumsal ortak bir deyimle dile getirmiş olmaktadır. Türkülerde sevilen kişiye duyulan büyük bağlılık veya hürmet ise "kurban olmak" deyimiyle ifade edilmektedir. Kahramanmaraş yöresi türkülerinden birinde (Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim) "Eğer ister isen kurban olurum" dizesi yer almaktadır. Burada âşık, sevdiği uğruna canını bile feda edebileceğini, adeta bir kurban gibi kendini sunabileceğini söylemektedir. "Kurban olayım" ifadesi Anadolu'da hem sevgiyi hem dua-edici bir yakarışı belirtmektedir; bu kullanım, aşkın derecesini abartılı biçimde göstermek için geleneksel dilin imkanlarını kullanmaktadır. Aynı zamanda "kurban olmak", dilimizde çok eski ve toplumsal bir ifade olduğundan, bu satır içtenliği ve kültürel yakınlığı yansıtmaktadır.

Bazı deyimler, yaşanılan sıkıntının büyüklüğünü ve kişinin düştüğü hali anlatmak için kullanılmaktadır. Örneğin "elden ayaktan düşmek" deyimi, bir Kahramanmaraş türküsünde (Seher Yeli Nazlı Yare) "Düşmüşem elden ayaktan, kaldır beni" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu deyim gerek yaşlılık gerek hastalık veya dert sebebiyle güçten kesilmek, takatsiz kalmak anlamına gelmektedir. Türküde âşık, derdinden mecâli kalmadığını, adeta ayakta duramaz hale geldiğini bu kalıpla dile getirmektedir. Bu ifade yöresel ağızla "elden ayaktan düşmek" şeklinde söylenmiş olsa da, anlam toplumsal olarak anlaşılmaktadır ve dinleyen, âşığın aczini net biçimde hissedebilmektedir. Yöredeki günlük konuşma alışkanlıkları ve folklorik motifler de kalıplaşmış sözler olarak türkülere yansımaktadır. Örneğin "bağrına taş basmak" Anadolu'da bir deyim olarak, kişinin büyük bir acıya katlanmak için içini ferahlatmaya çalışması, gönlüne sanki soğuk taş koyup acısını dindirmeye çalışması anlamına gelmektedir. Zeyno türküsünde sevdiği gurbete giden kızın halini anlatırken "Bağrına taşlar vurur" denilmektedir. Bu ifade, genç kızın bağrına taş basarcasına sürekli kendi göğsüne vurup ağladığını, dayanılmaz bir acı yaşadığını göstermektedir. Burada "vurmak" fiiliyle söylenmiş olsa da özünde acıya katlanma çabasını betimleyen aynı deyimsel kökün bir varyantıdır. Bu tür kullanımlar, halkın dert karşısındaki tavrını, sabrını ve feryadını somut bir eylemle ifade etmektedir. Yine evlilik bağlamında, toplumun değer yargılarını yansıtan sözlerin de varlığı görülmektedir. "Başın mı büyüdü gelin olalı?" ifadesi, Sürmelimin Gözlerine Mailem türküsünde geçmektedir ve evlenince başı büyümek, yani kibirlenmek, eski dostlarını unutur olmak anlamında hafif iğneleyici bir deyimdir. Bu da evlilik sonrası değişime dair toplumsal bir gözlemi aktaran kalıplaşmış bir söylemdir. Bu kategoriye ait bazı örnek ifadeler ve açıklamaları şöyle özetlenebilir:

Tablo 5. Kahramanmaraş Türkülerinde Rastlanan Bazı Metafor Örnekleri ve Anlamları

Deyim / Kalıp	Örnek Dize	Anlamı (Göndergesi)
"Yandım"	"Bilal'ımsın Bilal'ım (oğlan sana yandım)"	"Yandım" burada mecazen "sana tutuldum, aşkından kavruluyorum" demektir. Aşk acısının veya çaresizliğin ifadesi olarak kullanılır.
"Kurban olurum"	"Eğer ister isen kurban olurum" (Tükenmek Bilmiyor Kara Günlerim)	"Sen yeter ki iste, uğruna kurban olurum (canımı veririm)" anlamında, sevilen kişiye koşulsuz bağlılığı gösteren abartılı bir sevgi ifadesi.
"Elden ayaktan düşmek"	"Düşmüşem elden ayaktan, kaldır beni" (Seher Yeli Nazlı Yare)	Güçsüz düşmek, takatsiz kalmak. Âşık derdinden perişan olduğunu bu deyimle dile getirir.

"Bağrına taş basmak/vurmak"	"Yari gurbete gitmiş / (aman) Bağrına taşlar vurur" (Zeyno Bana Kar Getir)	Büyük acı karşısında yüreğini katılaştırmaya veya acıya dayanmak için kendine eziyet etmeye çalışmak. Burada sevgiliden ayrı düşen Zeyno'nun feryadını belirtir.

Deyim ve kalıplar, türkülerde anlatı ekonomikliği de sağlamaktadır ve birkaç kelimelik bir ifadeyle uzun bir hikâye veya derin bir duygu anlatılabilmektedir. Örneğin "yaktın beni" demeye gerek kalmadan "yandım" ifadesi her şeyi anlatabilmektedir. Bu yönüyle, halkın diliyle konuşabilen türküler, toplumsal bilincin ortak imgelerinden beslenmektedir. Deyimler aynı zamanda kültürel değerleri ve tecrübeleri yansıttığı için, bu sözleri duyan dinleyiciler atalarından miras kalan bir dil dünyasına adım atmaktadırlar. Bu da kültürel hafızanın korunmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, Kahramanmaraş türkülerindeki deyimler, eserlere samimi bir halk söyleyişi kazandırmakta ve dinleyicinin ortak duygu dünyasına hitap ederek eserin etkisini artırmaktadır.

Ritüel terimler

Kahramanmaraş türkülerinin sözlerinde, yöredeki sosyal ve dinsel ritüellerle ilişkili terimlerin kullanımı, bu eserleri kültürel bağlamlarına sıkı sıkıya bağlamaktadır. Ritüel terimler, geleneksel uygulamaları ve törenleri hatırlatarak türkülerde anlatının geçtiği ortama dair ipuçları vermektedir ve dinleyicide o ritüellerin çağrışımlarını uyandırmaktadır. Bu yolla, türküler birer müzik eseri olmaktan öte toplumsal belleğin törenler ve adetler etrafında şekillenen parçaları haline gelmektedir.

En belirgin ritüel terimlerden biri kınadır. Anadolu düğün geleneklerinde önemli bir yeri olan kına, türkü sözlerine de sembolik bir motif olarak yansımaktadır. Birçok Kahramanmaraş türküsünde genç kızın ellerinin kınalı olduğundan bahsedilmektedir. Örneğin "Gözleri sürmeli (aman aman) / Elleri kınalı" dizeleri, bir gelinin güzelliğini tasvir ederken ellerine yakılmış kınayı özellikle vurgulamaktadır. Yine "Yüzü duvaklı, elleri kınalı" şeklindeki ifade, kızın gelin olduğunu açıkça belli eden iki unsuru - duvak ve kına- birlikte anmaktadır. Duvak gelinin yüzünü örten örtü, kına ise evlilik arifesinde yapılan kına gecesinin hatırasıdır. Bu tür bir kullanım, türkünün büyük olasılıkla bir düğün ortamında söylendiğini ya da bir gelinin durumunu anlattığını göstermektedir. Kına yakmak, evlenme ritüelinin temel parçalarındandır ve "kınalı eller" ifadesi, kültürel hafızada evlilik olgusunu canlandırmaktadır. Bu yönüyle, böyle terimler anlatıya geleneksel estetik katmaktadır ve dinleyiciler kınanın kokusunu, düğün evinin atmosferini adeta hissedebilmektedir. Benzer şekilde, Kahramanmaraş türkülerinde kurban motifine de rastlanmaktadır. "Kurban" kelimesi dinsel bir ritüeli (kurban kesme) hatırlatmakta ve mecazi olarak sevilen uğruna feda olmayı ifade etmektedir (önceki bölümde deyim olarak ele alınmıştı). Ritüel bağlamda en çarpıcı örnek, Alevi-Bektaşi kültürünün izlerini taşıyan "Bismi Şah Allah Allah" isimli deyişte görülmektedir: "Kurbanlar tığlanıp gülbenk çekildi" dizesi, bir cem ayini veya semah ritüelini anlatır gibidir. Kurbanlar tığlanmak, kurbanlık hayvanların usulünce kesilmesi demektir; gülbenk çekmek ise Alevi geleneğinde dua okunması (gülbank) anlamına gelmektedir. Bu satır, belirli bir inanç ritüelinin parçasını türküde ölümsüzleştirmektedir. Böylesi terimler, Kahramanmaraş kültür coğrafyasının yalnızca Sünni-Türk gelenekleri değil, aynı zamanda Alevi-Bektaşi inanış uygulamalarını da içerdiğini ve bunların türkülere yansıdığını göstermektedir. Dinleyici, bu terimlerle karşılaştığında kendi inancındaki veya çevresindeki bu ritüelleri hatırlayacaktır ve bu da kültürel ve dini hafızanın müzik aracılığıyla aktarımı anlamına gelmektedir.

Türkülerde düğün kavramının doğrudan veya dolaylı kullanımı da dikkat çekmektedir. Yukarıda toponimler kısmında geçen "utma düğünü (kutlu düğün olarak da söylenmektedir)" ifadesi buna örnektir. Maraş'ın kurtuluşunu konu alan türkünün sözlerinde zafer kutlaması "düğün"e benzetilmiştir. Düğün, toplum hayatında en coşkulu ve ortak katılımlı ritüellerden biri olduğu için, bir sevinci anlatmak üzere metaforik olarak kullanılması çok manidardır. "Her tarafta yaptık utma düğünü" dizesi, tüm şehrin bir araya gelerek zaferi tıpkı bir düğün yapar gibi kutladığını anlatmaktadır. Burada düğün terimi, gerçek bir evlenme merasimini değil, toplu bir kutlama ritüelini sembolize etmektedir. Bu kullanım, bir yandan

düğün geleneğinin toplumdaki merkezi yerine işaret ederken diğer yandan toplumsal sevinçlerin de ancak ritüeller diliyle ifade edilebildiğini göstermektedir. Türkü, düğün imgesini ödünç alarak milli bir hatırayı kültürel hafızaya işlemiştir. Ritüel terimlerin türkülerde geçmesi, eserin icra edildiği bağlamı da hatırlatabilmektedir. Örneğin kına gecesinde söylenen ağıtlarda "kına" ve "gelin" terimleri yoğunken, semahlarda "gülbenk", "kurban" gibi ifadeler bulunmaktadır. Bu, türkünün söyleniş amacını ve ortamını işaret etmektedir. Kahramanmaraş türküleri ile ilgili dokümanlarda her iki türden de örnekler olduğu görülmektedir. Bu da kentin müzik kültürünün farklı inanç ve adet ritüellerini kuşattığını göstermektedir. Örneklerle açıklamak gerekirse, bazı ritüel terim kullanımları şunlardır:

Tablo 6. Kahramanmaraş Türkülerinde Ritüel Terimlerin Kullanımından Örnekler ve Bağlamları

Ritüel Terim	Örnek Dize	Bağlam ve Anlam
Kına / Kınalı	"Yüzü duvaklı elleri kınalı" (Sürmelimin Gözlerine Mailem)	Gelinin ellerine kına yakılı olduğunun belirtilmesi. Kına gecesi ve evlilik ritüeline doğrudan gönderme; geleneğin göstergesi.
Duvak	"Yüzü duvaklı, elleri kınalı" (Sürmelimin Gözlerine Mailem)	Gelinin yüzünün duvakla örtülü olması. Evlilik töreninin simgesi; gelinin mahremiyetini ve yeni bir hayata adım atışını sembolize eder.
Kurban	"Kurbanlar tığlanıp gülbenk çekildi" (Bismi Şah Allah Allah)	Kurban kesme ritüeli ve ardından dua edilmesi (gülbank). Alevi cem ritüelinin parçası; inanç temelli kolektif pratiği yansıtır.
Düğün	"Her tarafta yaptık utma düğünü" (Oniki Şubat'tır Kurtuluş Günü)	"Utma" (zafer) düğünü ifadesiyle, zafer kutlamasının düğün şeklinde yapıldığı anlatılır. Düğün burada bir metafor olsa da terim olarak ortak kutlama ritüeline işaret eder.

Ritüel terimlerin kullanımı, türkülerin işlevselliğini de göstermektedir. Bazı türküler gerçekten bir ritüelin parçası olarak icra edilmektedir (kına gecesi türküsü, semah vb.), bazıları ise ritüel diliyle konuşarak dinleyeni duygusal olarak o ortama taşımaktadır. Her iki durumda da bu terimler, toplumsal kimliğin ritüeller vasıtasıyla ifadesine hizmet etmektedir. Kına yakma, düğün yapma, kurban kesme gibi eylemler bir topluluğun geleneksel yapısını ve değerlerini simgelemektedir. Türküler, bu simgeleri dilde yaşatarak kültürü sonraki nesillere aktarmaktadır. Dinleyen genç kuşak, belki de artık birebir şahit olmadığı bir ritüeli (örneğin eski usul bir kına gecesini) türkü sözlerinden öğrenebilmektedir, hayalinde canlandırabilmektedir. Bu bakımdan ritüel terimlerin müzikal birer bellek taşıyıcısı konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

Ünlemler (ezgi içi nidal ve ara sözler)

Türkülerin vazgeçilmez ögelerinden biri de ünlemler, yani ezgi aralarında veya dizelerin içinde yer alan kısa nidalar ve ara sözlerdir. "Aman, vay, haydi, yallah" gibi ünlemler, halk müziğinin icra üslubunun bir parçası olarak duygusal vurgu yapmakta ve müziğin ritmine uyum sağlamaktadır. Kahramanmaraş türkülerinde bu tür ünlemlerin zengin bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlar, türkünün anlatı estetiğini güçlendirirken dinleyici ile duygusal bir köprü kurmaktadır ve aynı zamanda sözlü kültür geleneğinin izlerini yansıtmaktadır. En yaygın ünlemlerden "aman", genellikle acı, sızı veya derin bir iç çekişin ifadesidir. Pek çok Kahramanmaraş türküsünde "aman" kelimesi, bazen peş peşe tekrarlanarak, yer almaktadır. Örneğin, hareketli bir oyun havası olan "Zeyno" türküsünde "Aman eller kınalı Zeyno" diye seslenilmektedir. Burada "aman", bir iç geçirmenin, özlemin ifadesi olarak cümlenin başına eklenmiştir. Yine bir başka türkünün nakaratında "aman aman" şeklinde uzatmalı kullanım vardır: "Kara çadır düzdedir (amman amman Emine'm)" örneğinde olduğu gibi "aman" kelimesi vurguyu güçlendirmek ve ahengi sağlamak amacıyla tekrarlanmıştır. Bu ünlem, dinleyicide ister istemez bir acıma, duygulanma hissi uyandırmaktadır; çünkü kültürel bellekte "aman" feryadı, bir dertlinin iniltiyle karışık seslenişidir. Böylece, tek bir kelime, müzikal yapıda önemli bir dramatik etki sağlayabilmektedir.

"Vay" ünlemi de özellikle şaşkınlık, hayranlık veya acı karşısında çıkan bir nidadır. Kahramanamaraş türkülerinden biri, Alevi kültürüne atıf taşıyan ve Âşık Mahzuni Şerif'ten alınan "Bugün Ben Şahımı Gördüm" türküsüdür. Bu eserde her mısra sonuna âşık tarafından "vay vay" ünlemi eklenmiştir: "Bugün ben şahımı gördüm (vay vay) / Bir elinde zülfikar var (vay vay)". Buradaki kullanım, hem ritmik bir işlev görmektedir (iki hecelik bir doldurma gibi) hem de anlatılan olaya duyulan hayret ve coşkuyu ifade edtmektedir. "Vay vay" derken, ozanın şaşkınlık ve takdirini dinleyici hisseder; sanki o anki vizyonun etkileyiciliğine birlikte tanık olunmaktadır. Ünlemlerin bu şekilde tekrarı, zincirleme bir duygusal tepkiyi yansıtmaktadır ve ilahi bir coşku hissi de uyandırmaktadır (Alevi deyişlerinde bu tarz nidalar nefesin vecd halini pekiştirmektedir).

"Haydi" ve "yallah" ünlemleri ise daha çok hareketlendirme, harekete davet niteliğinde kullanılmıştır. Oyun havalarında veya tempo gerektiren türkü bölümlerinde kullanıldığı görülmektedir. "Ben Atımı Nallatırım" adlı hareketli türküde her dörtlükte bir ara dize olarak "haydi yallah" ifadesi geçmektedir: "Okka da nalınan (haydi yallah)" gibi. Burada "haydi", Türkçede "hadi, devam" anlamında, "yallah" ise Arapça kökenli bir ifade olup "hadi çabuk" anlamını pekiştiren bir üsluptur. "Haydi yallah" bir arada, coşkuyu iki katına çıkaran bir nida olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ünlem özellikle düğün ve oyun türkülerinde, dinleyiciyi veya dans edenleri coşturmak, tempo tutmak için söylenmektedir. Derleyicilerin notları incelendiğinde, bu tür ifadelerin türkünün asıl metninden ziyade icra sırasında eklendiği de düşünülebilir; zira icracı o esnada ortamı canlı tutmak için "haydi yallah" diyerek müzikal bir tezahürat yapabilmektedir. Ancak ne şekilde olursa olsun, bu tür ünlemler halk müziğinin performans boyutunu ve etkileşimli yapısını yansıtmaktadır.

Kahramanmaraş türkülerine özgü bazı ünlem ve nidal sözler, yöresel ağız özellikleri de taşımaktadır. Örneğin "oy" veya "oyyy" şeklinde inleme, özellikle uzun havalarda olmak üzere kırık havalarda da acının ifadesi olarak kullanılmaktadır. "Çamdan Sakız Akıyor" türküsünde geçen "oy zalım nenni nenni" ifadesindeki "oy", sitem dolu bir iniltiyi dile getirmektedir (burada "zalım" sevgiliye serzeniş, "nenni" ise ninni gibi bir ezgi doldurmasıdır). Yine "yar yar" nidası, bazı türkülerde özellikle gelin ağıtlarında veya sevda türkülerinde nakarat gibi tekrarlanmaktadır (örneğin "Yamacımdan gelen küçücük gelin" türküsünde her mısrada "yar yar" geçmektedir). "Yar yar" hem sevgiliyi çağıran bir sesleniş hem de ezgisel ritmi tamamlayan bir unsurdur. Bu tür tekrarlar, halk şiirindeki koşma nakaratlarının müzikal karşılığı gibidir ve dinleyeni de aktive eder (dinleyen eşlik edebilir, alkış tutabilir).

Ünlemlerin işlevini bu kapsamda özetlemek gerekirse; duygu yoğunlaştırma, ritim doldurma ve icracı-dinleyici etkileşimini sağlama şeklinde üçlü bir rol oynamaktadırlar. Aşağıda birkaç temel ünlemin örnekleriyle birlikte anlam ve işlevleri listelenmiştir:

Tablo 7. Kahramanmaraş Türkülerinde Ritüel Terimlerin Kullanımından Örnekler ve Bağlamları

Ünlem	**Örnek**	**İşlevi ve Anlamı**
Aman	"Aman eller kınalı Zeyno" (Zeyno Bana Kar Getir)	İç çekiş, sitem veya acı ifadesi; duygu yoğunluğunu arttırır, dinleyicide merhamet/üzüntü hissi uyandırır.
Vay	"Bir elinde zülfikar var (vay vay)" (Bugün Ben Şahımı Gördüm)	Hayret ve hayranlık ünlemi; burada gördüğü manzaranın etkisini pekiştirir. Tekrarı, coşku ve şaşkınlığı müzikal olarak vurgular.
Haydi yallah	"Okka da nalınan (haydi yallah)" (Ben Atımı Nallatırım)	Coşkulu davet ünlemi; tempoyu canlı tutar, oynayanları/çevreyi harekete geçirir. "Haydi" (hadi) ve "yallah" birlikte, yöresel bir çabukluk ve coşku ifadesi sağlar.
Yar yar	"Bir sahat karşımda (yar yar) durabilin mi" (Yamacımdan Gelen Küçücük Gelin)	"Yar" kelimesinin tekrarı, sevgiliye seslenişi ezgi formunda sürdürüyor. Nakarat gibi kullanılarak türkünün müzikal yapısını zenginleştirir; hem sevgi hitabıdır hem de ritmik doldurma.
Oy	"Kız nişanlın bakıyor (oy zalım nenni nenni)" (Çamdan Sakız Akıyor)	Iniltiyi, sızlanmayı ifade eden ünlem. Burada "oy zalım" ile acımasız sevgiliye sitem tonu verilir; "oy" nidası duygusal bir ağırlık katar.

Tablo 7'de görüldüğü üzere, ünlemler bazen kelime anlamlarından bağımsızlaşarak tamamen müzikal bir elemana dönüşmektedir. "Leyli", "nenni", "hey, hu, eyvallah" gibi diğer bazı nidalar da Kahramanmaraş türkü repertuvarında yer bulmaktadır. Örneğin "Bismi Şah" deyişinde geçen "hü eyvallah", ritüel bir karşılık ve bir nefes alma ünlemidir. Bu çeşitlilik, Kahramanmaraş türkü geleneğinin farklı kültürel akışlardan (İslami zikir geleneği, anne ninnileri, vs.) beslenmiş olduğunu da göstermektedir.

Sonuç itibariyle, ünlemler Kahramanmaraş türkülerinde anlatı ile müzik arasındaki bağı kuvvetlendiren küçük ama etkili parçalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatı estetiği bakımından, sözlerin müzikalite kazanmasına ve duyguların dinleyiciye geçmesine katkı sağlamaktadırlar. Toplumsal kimlik ve kültürel hafıza açısından ise, bu ünlemler yöreye ait bir müzikal dili temsil etmektedir. Örneğin sadece yazılı metne bakıldığında anlam verilemeyebilecek "haydi yallah" gibi ifadeler, Kahramanmaraşlı dinleyiciler için bir geleneğin, sayısız düğünün ve eğlencenin hatırasını taşımaktadır. Bu yönüyle, ünlemler de diğer yerel kodlar gibi türkülerimizin estetik zenginliğini ve kültürel derinliğini oluşturan vazgeçilmez unsurlardandır. Kahramanmaraş yöresine ait türkülerin sözlerinde tespit edilen bu yerel kodlar -toponimler, metaforlar, deyimler, ritüel terimler ve ünlemler- bir bütün olarak ele alındığında, halkın ortak değerlerini, acılarını, sevinçlerini ve ritüellerini dile taşıyan bir toplumsal anlatı ortaya koymaktadır. Bu unsurlar, türküleri yalnızca bireysel birer sanat eseri olmaktan çıkarıp, ait oldukları toplumun toplumsal kimlik belgeleri haline getirir. Yöresel ağız özellikleri, kültürel motifler ve dilsel imgeler sayesinde, bu türküler nesiller boyunca unutulmayıp söylenmekte; böylece Kahramanmaraş'ın kültürel hafızası müzik ve söz aracılığıyla yaşamaya devam etmektedir.

Sözlü verinin dijital sürekliliği ve arşivsel sürdürülebilirliğine ilişkin bulgular

Kahramanmaraş yöresine ait 36 adet türkünün sözlü içeriği, zengin bir kültürel miras örneği olarak değerlendirilmelidir. Bu türküler, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras tanımında yer alan "sözlü gelenekler ve anlatımlar" kategorisine girmektedir (UNESCO, 2003). Sözlü kültürün bu nadide ürünleri, nesilden nesile aktarılarak kentin kimliğini ve toplumsal hafızayı beslemiştir fakat, geleneksel aktarma yollarıyla sınırlı kalan bu tür miras ögeleri, zamanla unutulma veya bozulma riskiyle de karşı karşıyadır. Bu nedenle, eldeki sözlü verinin sayısal ortama aktarılması ve uzun vadeli olarak korunması büyük bir öneme sahiptir.

Mevcut verinin dijital ortama aktarılmasının önemi ve kültürel süreklilik bağlamındaki işlevi

Geleneksel halk türküleri gibi sözlü kültür ürünlerinin dijital ortama aktarılması, kültürel sürekliliğin sağlanması noktasında önemli bir konumdadır. Kahramanmaraş türküleri özelinde, bu 36 eserin sayısallaştırılması, yöre halkının kuşaklar arası bağlarını güçlendirecek ve kültürel kimliğin korunmasına katkı sağlayacaktır. Dijital ortama aktarılan veriler, fiziksel ortamlarla sınırlı kalmadığı için daha geniş kitlelere ulaşabilecektir ve böylece yaşayan kültürel mirasın devamlılığı sağlanabilecektir (Wan Isa vd., 2018). Nitekim Wan Isa ve diğerleri (2018), somut olmayan kültürel miras bilgisinin ustaların hafızasına bağımlı kalmasının, belgelememe durumunda bilgilerinin kaybolmasına yol açtığını ve dijitalleştirmenin bu bilgiyi geleceğe taşıyabilmek için önemli olduğunu da belirtmişlerdir (Wan Isa vd., 2018). Gerçekten de "dijital koruma yöntemleri, kültürel mirasın gelecek nesillere sürdürülebilir şekilde aktarılmasını mümkün kılarak toplumların kültürel devamlılığını güvence altına almaktadır" (Tonta, 2020). Örneğin, Türkiye'nin en büyük türkü derlemelerinden birinin dijital ortama aktarılmasıyla 6 binden fazla eserin erişime açılması, geleneksel müzik mirasının korunup yeni nesillere ulaştırılmasında önemli bir adım olarak gösterilmiştir (Kreaktivist, 2024). Bu bağlamda, Kahramanmaraş türkü sözlerinin dijitalleştirilmesi de benzer biçimde "geçmişin geleceğinin dijital ortamda yaşatılması" hedefine hizmet edecek ve kültürel sürekliliği temin edecektir (Tonta, 2020).

Uluslararası dijital arşivleme standartlarıyla uyum (Dublin Core, OAIS, METS, PREMIS ve diğerleri)

Dijital ortama aktarılan kültürel miras verilerinin uzun ömürlü ve erişilebilir kalabilmesi için uluslararası arşiv standartlarına uyum büyük bir öneme sahiptir. Öncelikle, sayısal nesnelerin tanımlanmasında üstveri (metadata) standartlarının kullanımı gerekmektedir. Örneğin, Dublin Core şeması, bir dijital kaynak için temel bibliyografik bilgilerin (başlık, yaratıcı, tarih, tanım vb.) on beş standart elementle tanımlanmasını sağlayarak farklı sistemler arası birlikte çalışabilirliği kolaylaştırmaktadır. Bu sayede Kahramanmaraş türküleri gibi koleksiyonların başlıkları, derleyenleri, kaynak kişiler ve içerik özetleri uluslararası kabul görmüş bir biçimde kaydedilebilecektir. Açık Arşivsel Bilgi Sistemi (OAIS) referans modeli de dijital arşivlerin hangi işlevsel bileşenlere ve bilgi paketlerine sahip olması gerektiğini tanımlayan ISO 14721 standardı olarak öne çıkmaktadır. OAIS modeli, uzun vadede kullanıcılar için anlaşılabilir bilgi sağlamaya yönelik kavramsal bir çerçeve sunarak dijital arşivlerin işleyişine rehberlik edebilmektedir (CCSDS, 2012). Bu modele uygun bir arşiv, Kahramanmaraş türkü verilerinin Üretici-Depo-Tüketici döngüsünde güvenle yönetilmesini ve saklanmasını mümkün kılabilecektir. Bunun yanı sıra, METS (Metadata Encoding and Transmission Standard) ve PREMIS (Preservation Metadata: Implementation Strategies) gibi standartlar, arşivlenecek dijital nesnelerin içerik ve koruma bilgilerini yapılandırmak için kullanılmaktadır. METS, bir dijital nesnenin betimleyici, idari ve yapısal üstverilerini tek bir paket içinde XML formatında birleştirerek, OAIS'de tanımlanan Gönderim, Arşiv ya da Dağıtım Bilgi Paketi rolünü üstlenebilen bir format sunmaktadır (Library of Congress, 2010). Böylece her bir türkünün sözleri ve ilgili bağlamsal bilgileri (örneğin derleme bilgisi, açıklamalar) bir METS dosyasında paketlenerek arşiv sistemine alınabilir. PREMIS ise özellikle koruma üstverisi alanında uluslararası bir standart olup dijital nesnelerin uzun vadeli korunması için gerekli bilgileri tanımlamaktadır (PREMIS Editorial Committee, 2011). PREMIS veri sözlüğü; bir dijital obje için format, boyut, özgünlük, kimlik tanımlayıcıları, nesnenin yaşam döngüsündeki olaylar (ör. dijitalleştirme tarihi, format dönüşümü, doğrulama), bu olaylara ilişkin temsilciler ve haklar gibi unsurları kapsamaktadır (Higgins, 2007; PREMIS Editorial Committee, 2011). Bu standartlar ışığında, Kahramanmaraş türkülerinden oluşan koleksiyonun üstveri şemasının uluslararası en iyi uygulamalarla uyumlu olması sağlanabilecektir. Örneğin, her bir türkünün dijital kaydına Dublin Core ile temel tanımlayıcılar eklenirken, PREMIS ile dosyanın orijinal formatı, oluşturulma tarihi, yapılan işlemler ve erişim hakları kayıt altına alınabilir. Bu kapsamda, standartlara uygun bir arşivleme yaklaşımı, bu kültürel miras koleksiyonunun tanımlanması, bulunabilirliği ve geleceğe güvenle aktarılması açısından elzemdir. Nitekim Güvenilir Dijital Arşiv olma kriterleri de (ör. TRAC denetim listesi) standart kullanımını ve tutarlılığı bir ön koşul olarak belirlemektedir (Arısoy, 2018; PREMIS Editorial Committee, 2011).

Erişilebilirlik: eğitim, kültürel miras ve yerel toplum için açık erişim ve kullanıcı odaklılık

Dijitalleştirilen kültürel miras ürünlerinin gerçek değeri, onların topluma ne derece erişilebilir kılındığıyla ölçülmektedir. Açık erişim yaklaşımı, bu tür verilerin finansal, yasal veya teknik engellere takılmaksızın serbestçe ulaşılabilir olmasını hedeflemektedir. Kültürel miras sektöründe de genel kabul, kamuya ait koleksiyonların dijital ortamda mümkün olan en açık şekilde erişime sunulması yönündedir (Creative Commons, t.y.). Özellikle kamu malı statüsündeki eserlerin dijital kopyalarının ücretsiz ve kısıtsız paylaşımı, kültürel katılım ve yeniden kullanım olanaklarını artırmaktadır (Creative Commons, t.y.). Kahramanmaraş türkü sözlerinin dijital arşivi de açık erişim prensipleriyle yönetilirse, bu eserler sadece araştırmacılara değil, yerel halka, eğitimcilere ve genç kuşaklara da kolaylıkla ulaşacaktır.

Eğitim bağlamında, somut olmayan kültürel miras unsurlarının öğrenme materyali olarak kullanılması, öğrencilerin kendi kültürlerini tanımalarına ve ders içeriklerini günlük hayatla ilişkilendirmelerine katkı yapmaktadır. UNESCO'nun yaşam boyu öğrenme yaklaşımı, yaşayan mirasın eğitime entegrasyonunun öğrencilerin motivasyonunu ve öğrenme çıktılarının kalitesini yükselttiğini göstermektedir (Pillai, 2015). Örneğin Asya-Pasifik'te yürütülen bir proje, öğretmenlerin

müfredatlarında yerel somut olmayan miras ögelerini (masallar, müzikler, el sanatları vb.) kullanmalarını sağlamış; bunun sonucunda öğrencilerin derslere ilgisinin arttığı ve yerel kültüre yönelik farkındalıklarının yoğunlaştığı rapor edilmiştir (Pillai, 2015). Benzer şekilde, Kahramanmaraş türküleri dijital ortamda erişilebilir olduğunda, bölgedeki okullarda müzik ve edebiyat derslerinde yerel içerik olarak kullanılabilir, böylece öğrenciler akademik kazanım elde ederbilirler ve kültürel miraslarına sahip çıkabilirler.

Kullanıcı odaklılık da dijital arşivin tasarımında önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Arşiv arayüzünün kullanıcı dostu olması, arama ve gezinme işlevlerinin yerel halkın ve araştırmacıların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Örneğin, türkülerin sözlerine ek olarak derleme hikâyeleri, ses kayıtları veya bağlam açıklamaları da sisteme eklenip kolayca görüntülenebilir olmalıdır. Bu sayede arşiv, bir veri deposu olmaktan öte, etkileşimli bir öğrenme ve keşif platformu haline gelir. Açık erişimli ve kullanıcı odaklı bir arşiv, yerel toplumun kendi kültürel mirasına ait içeriklere "dijital halk erişimi"ni sağlar; bu da kültürel katılımın ve farkındalığın artmasına hizmet eder. Böylelikle, türkü arşivinin çevrimiçi ve açık olması, bu işbirliğini teşvik ederek halk ile eğitim kurumları arasındaki etkileşimi de güçlendirebilecektir.

Veri saklama, format standardizasyonu, teknik uzun ömür ve dijital bozulmaya karşı önlemler

Dijital arşivlerin sürdürülebilirliğinin, kullanılan veri formatlarının dayanıklılığı ve uygulanan koruma önlemlerine doğrudan bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, Kahramanmaraş türkülerinin ve ilişkili materyallerin saklanmasında format standardizasyonu önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Uzun vadede okunabilirliği garanti altına alınmış, açık standartlara dayalı formatlar tercih edilmelidir. Örneğin metin tabanlı veriler UTF-8 kodlamalı düz metin veya PDF/A formatında saklanabilirken, varsa ses kayıtları WAV veya benzeri sıkıştırmasız ve standart bir formatta tutulmalıdır. Arısoy (2018), birçok ulusal arşivin dijital kayıtları kabul ederken dosya biçimlerini "sürdürülebilir, desteklenen ve sürdürülemez" şeklinde sınıflandırdığını ve PDF/A, TXT, TIFF, WAV gibi formatların uzun dönemli muhafaza için tercih edildiğini belirtmektedir (Arısoy, 2018). Buna karşın, özel veya kapalı formatlar (ör. eski sürüm Word dosyaları, proprietari ses/video kodekleri) dijital eskimeye daha açıktır; zamanla bu tür formatlar için yazılım desteği kalkabilir ve içerik erişilemez hale gelebilir (Watry, 2007; Arısoy, 2018). Dolayısıyla, arşivlenecek türkü verileri olabildiğince erken aşamada açık standart formatlara dönüştürülmeli ve bu formatların gelecekteki sürümlerle uyumluluğu izlenmelidir. Teknik uzun ömürün sağlanması, sadece uygun format seçimiyle bitmemektedir. Dijital veriler, fiziksel ortamların (sunucuların, disklerin) bozulmasına, veri çürümesine veya siber risklere karşı da savunmasızdır. Bu nedenle, birden fazla coğrafi konumda yedekleme (LOCKSS - Lots of Copies Keep Stuff Safe prensibi) uygulanması tavsiye edilmektedir. Örneğin arşiv verilerinin düzenli olarak farklı sunuculara ve mümkünse çevrimdışı ortamlara (taşınabilir disk, manyetik bant gibi) yedeklenmesinin tek bir arıza noktasından kaynaklanacak veri kaybını önleyebileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca, dijital nesnelerin sağlamlık kontrolü için periyodik olarak özet değerleri (checksum) hesaplanmalı ve saklanan kopyaların bütünlüğü doğrulanmalıdır. Bu sayede bir dosyada zamanla meydana gelebilecek bit düzeyindeki bozulmalar erkenden tespit edilip bozuk kopya, sağlam yedek ile değiştirilebilir. Arşiv yöneticilerinin, teknolojik gelişmeleri de takip ederek gerektiğinde format göçü (migration) veya öykünme (emulation) stratejilerini planlaması gerekmektedir (Tonta, 2020). Örneğin, günümüzde yaygın olan bir dosya formatı ileride kullanımdan kalkarsa, ilgili içerik daha yeni bir formata dönüştürülmeli ve bu dönüşüm süreci PREMIS üstverisiyle belgelenmelidir. Son olarak, dijital arşiv politikaları içinde "düzenli bakım" ve "acil durum önlemleri" gibi konular tanımlanmalıdır (Arısoy, 2018). Bu, veri merkezlerinin ortam koşullarının izlenmesi, siber güvenlik tedbirlerinin (erişim yetkilendirme, çoklu doğrulama, vb.) alınması ve beklenmedik felaket senaryolarına karşı kurtarma planlarının hazır bulundurulması anlamına gelmektedir. Bu bütüncül önlemler sayesinde, Kahramanmaraş yöresine ait türkü verilerinin ve genelde ulusal sesli kültürel mirasın dijital ortamda on yıllar boyu güvenle saklanması ve sonraki nesillerce de erişilebilir olması sağlanabilecektir.

Paydaş katılımı ile sürdürülebilirlik

Dijital kültürel miras projelerinin başarısı ve sürdürülebilirliğinin, ilgili tüm paydaşların aktif katılımını gerektirdiğini söylemek mümkündür. Yerel halk, bu mirasın gerçek sahibi ve taşıyıcısı olarak, projenin merkezinde yer almalıdır. UNESCO'nun 2003 tarihli sözleşmesinde de vurgulandığı üzere, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalarda "toplulukların, grupların ve bireylerin en geniş katılımı" sağlanmalıdır (UNESCO, 2003, md.15). Bu kapsamda, Kahramanmaraş'ın yerel halkı ve özellikle bu türküleri icra eden sanatçılar veya kaynak kişilerin projeye katkı sunabileceği mekanizmalar oluşturulmalıdır. Örneğin, dijital arşiv platformu, kullanıcıların türkülere ilişkin anılarını, hikâyelerini veya ek bilgileri paylaşabileceği bir bölüm içerebilir. Böylece arşiv, toplum tarafından yaşayan bir hafıza deposu haline gelir ve yerel sahiplenmeyi artırabilecektir. Akademik çevre ve uzmanlar da sürdürülebilirliğin bir diğer boyutudur. Halkbilimciler, müzikologlar ve bilgi-belge yöneticileri, bu türkülerin bilimsel kataloglanması, notaya alınması, bağlam bilgilerinin doğrulanması ve arşivleme süreçlerinin standartlara uygun yürütülmesi için önemli katkılar sunabilmektedir. Üniversitelerle iş birliği yaparak öğrencilere yönelik staj ve tez çalışması imkanları yaratılabilir; böylece akademi ile yerel miras projesi arasında karşılıklı yarar sağlayan bir bağ kurulmuş olur. Örneğin, bir üniversite bilgi ve belge yönetimi bölümü, arşivin teknik altyapısının kurulması veya üstveri girişinin standardize edilmesi konularında destek verebilir. Bu iş birlikleri, arşivin bilimsel niteliğini ve güvenilirliğini artırırken, genç araştırmacıların da projeye dahil olmasını sağlayabilmektedir.

Kamu kurumları ve kültürel miras otoriteleri, özellikle kaynak ve politika boyutunda sürdürülebilirliği teminat altına alabilmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, yerel belediyeler veya arşiv/kütüphane genel müdürlükleri, bu projeye maddi destek, insan kaynağı veya teknolojik altyapı sağlayabilir. Ayrıca ulusal envanter sistemleriyle entegrasyon, bu türkülerin resmî kültürel miras envanterine kayıt edilmesini ve ulusal/uluslararası görünürlüğünün artmasını mümkün kılmaktadır. Kamu desteği, arşivin uzun vadede güncellenmesi, bakımı ve hukuki korunması (örn. telif hakları takibi) için de gereklidir. Dijital kültürel miras platformları ve ağları da paydaş olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Avrupa çapında kültürel içerikleri bir araya getiren Europeana gibi platformlara veya ulusal dijital arşiv portallarına Kahramanmaraş türküleri koleksiyonunun eklenmesi, koleksiyonun küresel erişimini artıracaktır. Benzer şekilde, Creative Commons gibi açık lisans inisiyatifleriyle iş birliği yapılarak türkü sözlerinin ve varsa müzik kayıtlarının uygun lisanslarla paylaşılması sağlanabilir. Bu sayede, araştırmacılar veya müzisyenler içerikleri yeniden kullanabilir, derlemeler yapabilir ve böylelikle kültürel içeriklerin dolaşımı genişler.

Genç kuşakların katılımı, mirasın yaşatılarak geleceğe taşınması için vazgeçilmezdir. Dijital çağın gençleri, teknolojiyi ve sosyal medyayı etkin kullanarak kültürel mirası tanıtma potansiyeline sahiptir. Proje kapsamında gençlere yönelik atölyeler, türkü yarışmaları, çevrimiçi kampanyalar düzenlenerek onların ilgisi çekilebilir. Örneğin, lise ve üniversite öğrencileri arasında Kahramanmaraş türküleri cover yarışması düzenlenip, dijital arşivdeki kayıtlar ilham kaynağı olarak kullanılabilir. Bu tür etkinlikler, gençlerin kültürel mirasla duygusal bir bağ kurmasını sağlarken, arşivin de hareketli ve yaşayan bir platform olmasına katkıda bulunur. UNESCO'nun iyi uygulama örnekleri, gençlerin ve yerel toplulukların dahil edildiği miras projelerinin daha sürdürülebilir ve etkili olduğunu göstermektedir (Pillai, 2015; UNESCO, 2003). Gerçekten de topluluk temelli ve kuşaklar arası bir yaklaşım benimsendiğinde, dijital arşivler salt bilgi depoları olmanın ötesine geçerek kültürel etkileşimin merkezleri haline gelmektedir.

Kahramanmaraş'a ait türkülerden derlenen sözlü verinin dijitalleştirilmesi ve uzun ömürlü biçimde arşivlenmesi, yöresel kültürel mirasın korunması ve ulusal/uluslararası kültür hazinesine katkı sunulması bakımından büyük bir değere sahiptir. Bu değerlendirmede ele alındığı üzere, verinin sayısal ortama aktarılması kültürel sürekliliğe hizmet etmekte; uygun üstveri standartları ve arşivleme modelleri, bu mirasın gelecek nesillere anlaşılır ve erişilebilir kalmasını sağlamaktadır. Aynı şekilde, açık erişim ve kullanıcı odaklı yaklaşımlar, dijital arşivi eğitimden toplumsal katılıma pek çok alanda

işlevsel kılarken; teknik olarak doğru format ve koruma stratejileri, dijital eskime ve kayıpların önüne geçmektedir. En önemlisi, böylesi bir projenin başarısı, yerel halktan akademiye, kamudan gençlere tüm paydaşların sahiplenmesiyle mümkündür. Kahramanmaraş türküleri dijital arşiv projesi, bu paydaşların bilgi ve emek katkılarıyla yaşayan, öğrenen ve sürekli gelişen bir kültürel bellek kurumu haline gelebilecektir. Böylece, geçmişten miras aldığımız ezgiler ve sözler, dijital dünyanın imkanlarıyla geleceğe güvenle taşınacak; kültürel kimliğimizin bu önemli parçası sonsuza dek yaşatılabilecektir.

Tartışma

Bu araştırma, TRT Müzik Daire Başkanlığı repertuvarındaki Kahramanmaraş yöresine kayıtlı 36 türkü sözünü merkeze alarak yerel kodların (toponim, metafor, deyim, ritüel terim ve ünlemler) anlatı estetiği, toplumsal kimlik ve kültürel hafıza üzerindeki işlevlerini ortaya koymuş, ardından verinin dijitalleştirilmesi ve uzun ömürlü korunmasına ilişkin koşulları irdelemiştir. Bulgular, bir yandan dilsel ögelerin yöre halkının ortak bellek ve kimlik inşasında oynadığı belirleyici rolü, öte yandan bu sözlü mirasın dijital ortamda sürekliliğinin teknik ve toplumsal gerekliliklerini gözler önüne sermiştir. Toponimlerin, kolektif hatıraları mekâna sabitleyen birer hafıza işareti işlevi gördüğü saptanmıştır. "Maraş" ve "Başkonuş" gibi yer adlarının tekrar eden kullanımı, Halbwachs (1992) ve Assmann'ın (2001) belleğin mekânsal örgütlenmesine dair savlarını destekler biçimde, dinleyicide ortak tarih bilincini tetiklemektedir. Metafor ve deyimlerin ortak kültürel imgeleme yaslanması, sözlü anlatıya estetik yoğunluk ve kültürel tanıdıklık kazandırmaktadır; bu durum Bohlman'ın (1988) halk müziğinde "bellek işaretleyicisi" tespitini doğrular niteliktedir. Buna karşın veri setinin yalnızca 36 türküyle sınırlı kalması, motif çeşitliliğini mutlak biçimde temsil etmeyi güçleştirmiş, özellikle Kahramanmaraşlı ozanların derlenmemiş türküleri ve Alevi-Bektaşi terminolojisinin olası zenginliği tam olarak ortaya konamamıştır. Dolayısıyla sahaya dayalı ek derlemeler ile veri setinin genişletilmesi sonucu yerel kod haritası tematik ve coğrafi bakımdan ayrıntılandırılmalıdır.

Verinin dijital ortama aktarılmasının kültürel süreklilik açısından taşıdığı önem, Wan Isa ve diğerlerinin (2018) somut olmayan mirasın kaybolma riskine vurgu yapan çalışmalarınca desteklenmektedir. Bununla birlikte, türkü sözlerinin ham bir PDF dosyasında tutulması erişimi kolaylaştırsa da üstveri eksikliği nedeniyle uzun vadeli saklanabilirlik ve keşfedilebilirlik riskleri barındırmaktadır. Dublin Core ile temel betimleyici alanların, PREMIS veri sözlüğüyle koruma üstverisinin ve OAIS modeline uygun arşiv bilgi paketlerinin oluşturulması, bu mirasın geleceğe anlaşılabilir biçimde aktarılmasını güvenceye alacaktır (Tonta, 2020; CCSDS, 2012). Aynı şekilde METS paketi kullanımı, içerik ile koruma bilgilerini bütüncül bir şemada buluşturacaktır. Dosyaların açık ve sürdürülebilir biçimlerde (metin için UTF-8, ses için WAV gibi) saklanması, bit rotu izlemek amacıyla düzenli özet değeri denetimleri yapılması ve coğrafi olarak dağıtık yedekleme stratejilerinin benimsenmesi, dijital eskime olasılığını azaltacaktır.

Erişilebilirlik boyutunda açık erişimin benimsenmesi, verinin araştırmacılarla sınırlı kalmamasını, yerel halka, eğitimcilere ve genç kuşaklara da ulaşmasını sağlayacaktır. UNESCO'nun yaşam boyu öğrenme ilkesine uygun biçimde, dijital arşiv öğretmenler ve öğrenciler tarafından ders materyali olarak kullanılabilir; bu da kültürel farkındalığı ve yerel sahiplenmeyi güçlendirecektir (Pillai, 2015). Arayüz tasarımında kullanıcı dostu gezinme, sözlerin bağlam bilgileriyle birlikte sunulması ve ses-görsel eklemeler, dijital koleksiyonu sadece bir veri depolama alanı olmaktan çıkarıp etkileşimli öğrenme platformuna dönüştürebilir. Bunun yanı sıra paydaş katılımı, projenin sürdürülebilirliğinde kilit bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Yerel sanat topluluğu üyeleri (halk müziği ve ozan dernekleri vb.), sanatçılar, akademisyenler ve kamu kurumları süreçlere dâhil edildiğinde, arşiv yaşayan bir hafıza deposu kimliğine bürünebilecektir. Açık lisans modelleri (Creative Commons) telif ve kişilik haklarıyla dengeli biçimde uygulandığında, içerik yeniden kullanım ve yaratıcı üretim için elverişli hâle

gelmektedir. Üniversitelerin müzik alanındaki bölümleri teknik ve bilimsel destek sunabilir, genç kuşaklar atölye ve çevrimiçi etkinliklerle kültürel mirasa aktif olaram katılım sağlayabilir.

Araştırmada kullanılan hakemli kaynaklar, kuramsal çerçevenin sağlamlaşmasına büyük katkıda bulunmuş; gri literatür ve güncel web içeriği ise uygulamaya dönük güncel veriler sağlamıştır. Ancak web temelli haberlerin uzun vadeli erişim güvencesi olmadığı için kalıcı bağlantılarla arşivlenmesi gereklidir. Ayrıca, toponim verileri için yalnızca yazılı kaynaklara dayanmanın yerel çeşitlemeleri gözden kaçırma riskini barındırdığı, sözlü veriye dayalı alan araştırmalarının bu açığı kapatabileceği değerlendirilmektedir. Gelecekte çok-modlu belgelemenin hayata geçirilmesi ve türkü sözlerine ses, nota ve video kayıtlarının eklenmesi; yerel kodların semantik web ilkeleriyle ilişkilendirildiği üstveri katmanlarının oluşturulması; katılımcı arayüzler vasıtasıyla halk anlatılarının toplanması ve PREMIS tabanlı sürdürülebilir koruma planlarının teste tabi tutulması önerilmektedir. Böylece Kahramanmaraş türkülerinin dijital arşivi, yalnızca korunmuş bir veri kümesi değil, kültürel etkileşimin ve yeniden üretimin hareketli merkezi hâline de gelebilecektir.

Sonuç

Bu araştırma, Kahramanmaraş yöresine ait 36 türkünün sözlü içeriğini anlamsal ağ analiziyle inceleyerek halk kültüründeki aşk, gurbet (ayrılık), kahramanlık ve inanç temalarının yerel kodlarla nasıl örüldüğünü ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Kahramanmaraş türkü sözvarlığında aşk ve özlem dilinin merkezi bir çekirdek oluşturduğunu, diğer temalardaki motiflerin ise bu çekirdeğin çevresinde kümelendiğini göstermektedir. Örneğin "yar", "gel", "güzel" gibi kelimeler hemen her eserde tekrar eden duygusal ifadelerdir ve anlamsal ağın merkezinde yer almaktadır. Buna karşın kahramanlık destanlarına veya Alevî inanç içeriğine ait "Maraş", "düşman", "kılıç", "Ali", "pir" gibi kelimeler ağda daha kenarda kalmakla birlikte, "gel", "can" veya "dost" gibi köprü sözcükler aracılığıyla merkezi aşk/özlem diliyle bağlantı kurmaktadır. Bu durum, farklı tema ve türlerdeki türküler arasında ortak bir dilsel evren bulunduğunu, yani yerel halkın duygularını ifade etmede paylaştığı toplumsal bir duygu dünyası olduğunu göstermektedir. Türkülerin sözlerinde tespit edilen yerel kodlar -yöresel ağız ifadeleri, toponimler (yer adları), metaforlar, deyimler, ritüel terimleri ve ünlemler gibi- bir bütün olarak ele alındığında halkın ortak değerlerini, acılarını, sevinçlerini ve ritüellerini dile taşıyan toplumsal bir anlatı oluşturmaktadır. Örneğin yalnızca Kahramanmaraş yöresine özgü "utma düğünü" (zaferin düğün gibi kutlanması) ifadesi kahramanlık türkülerinde zafer sevincini anlatırken, "gurbet elde yâd eller" veya "sıladan uzak" gibi kalıplar gurbet türkülerinde memleket özlemini vurgulamaktadır. Yine "haydi yallah" ya da "eyvallah" gibi ünlemler, dışarıdan bakıldığında anlamsız görünebilecek olsa da yöre insanı için sayısız düğünün, semahın veya eğlencenin hatırasını canlandıran kültürel işaretlerdir. Bu tür yerel kodlar, türkülerimizi bireysel birer müzik eseri olmanın ötesine taşıyarak ait oldukları toplumun toplumsal kimlik belgeleri haline getirmektedir. Nitekim nesiller boyunca bu türkülerdeki dilsel ve kültürel motifler unutulmadan aktarılabilmiş; böylece Kahramanmaraş'ın kültürel hafızası müzik ve söz aracılığıyla canlı kalmayı başarmıştır.

Öte yandan, çalışma sonuçları dijital çağda bu sözlü mirası koruma sorumluluğunu da vurgulamaktadır. Geleneksel yöntemlerle kuşaktan kuşağa aktarılan halk türkülerinin, modern dünyada unutulma veya değişime uğrama riski bulunmaktadır . İnceleme sırasında mevcut arşivlerde (örneğin TRT repertuvar veritabanında) türkülere dair sınırlı bilgi alanı ve eksik meta-veri olduğu tespit edilmiştir; bu meta-veri eksikliği, uzun vadede sürdürülebilir erişimi riske atmaktadır. Dolayısıyla, sadece bu kültürel miras ögelerinin içerdiği tematik ve anlamsal zenginliği ortaya koymak değil, aynı zamanda onların dijital ortamdaki sürekliliğini sağlamak da önemli bir ihtiyaç olarak belirlenmiştir. Çalışmanın disiplinlerarası yöntemi (etnografik betimleme, metin madenciliği ve sosyal ağ analitiği birlikteliği) somut olmayan kültürel mirası koruma konusunda bütünleşik yaklaşımlar benimsemenin şart olduğunu göstermektedir. Hem nitel hem nicel tekniklerin bir arada kullanılması, türkülerin kültürel

bağlamını ve anlamsal yapısını daha kapsamlı anlamamızı sağlamıştır. Sonuç itibariyle, Kahramanmaraş türkülerinin yerel kodlarının toplumsal kimlik inşasındaki rolü bu çalışma ile görünür kılınmış; bu türküler, taşıdıkları temalar ve motifler sayesinde kültürel aktarımda büyük bir potansiyele sahip toplumsal hafıza unsurları olarak tescillenmiştir.

Öneriler

Elde edilen bulgular ışığında, Kahramanmaraş türküleri ve benzeri sözlü kültür mirasının korunması, erişimi ve gelecek kuşaklara aktarımı için aşağıdaki çok boyutlu stratejiler önerilmektedir:

Türkülerin sürdürülebilir dijital korunumu için uluslararası üstveri ve arşiv standartlarına uyum sağlanmalıdır. Her bir esere Dublin Core şemasına göre temel tanımlayıcı meta-veriler eklenmeli; PREMIS veri sözlüğü ile dosya biçimi, oluşum tarihi, dijitalleştirme işlemleri ve hak bilgileri kaydedilmelidir. Arşiv sistemi, OAIS (Açık Arşiv Bilgi Sistemi) referans modeline uygun şekilde tasarlanarak uzun erimli koruma ve gelecek nesillerce anlaşılabilirlik teminat altına alınmalıdır. Aynı şekilde, meta-veri paketleme için METS kullanılabilir. Standartlara uygun bir dijital arşivleme yaklaşımı, bu kültürel miras koleksiyonunun tanımlanması, sistemler arası birlikte çalışabilirliği ve yıllar boyu sağlıklı yaşatılmasını mümkün kılacaktır. Açık erişim ve lisanslama boyutu göz önünde bulundurulduğunda ise türkü arşivi açık erişimli hale getirilmeli ve gerekli durumlarda Creative Commons gibi açık lisanslar tercih edilmelidir. Telif ve kişilik haklarını gözeten bu lisanslama, içeriklerin yeniden kullanımını ve yaratıcı üretimlerde değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. Kamuya açık bir arşiv, araştırmacılardan müzisyenlere kadar geniş bir kullanıcı kitlesinin bu mirastan faydalanmasına imkân tanıyacak, böylece türkülerin yaşatılması toplumsal bir çabaya dönüşecektir.

Araştırma bulguları katılımcı arşiv ve paydaş işbirliği konusunda değerlendirildiğinde dijital koruma çalışmalarına yerel paydaşların katılımının sağlanması gerektiği açıkça görülmektedir. Halk müziği dernekleri, yerel ozanlar, sanatçılar, akademisyenler ve kültür kurumları arşiv oluşturma ve geliştirme süreçlerine aktif olarak dâhil edilmelidir . Bu sayede oluşturulacak arşiv, yalnızca verilerin saklandığı bir depo değil, yaşayan bir hafıza merkezi haline de gelecektir. Kurumsal işbirlikleri çerçevesinde, özellikle Kahramanmaraş'taki üniversitelerin bilgi-belge yönetimi ve müzik bölümleri teknik ve bilimsel destek sunabilir; yerel müzeler ve kütüphaneler de altyapı ve mekân sağlayarak sürece katkı verebilir.

Eğitim ve farkındalık boyutu da destekleyici bir konumdadır. Türkülerinin yeni nesillere aktarımı için yerel eğitim programlarına entegrasyon önem taşımaktadır. Okullarda ve kültür merkezlerinde Kahramanmaraş türküleriyle ilgili atölye çalışmaları, müzik dersleri ve dinleti etkinlikleri düzenlenerek genç kuşakların bu mirasa aşina olması sağlanmalıdır. Bu sayede, dijital arşivde saklanan bilgilerin toplum içinde de canlı kalması ve gençlerin kendi kültürel miraslarını sahiplenmeleri mümkün olacaktır. Ayrıca, dijital arşivin çevrimiçi platformları üzerinden interaktif eğitim materyalleri (örneğin, türkü sözleriyle ilişkili bulmacalar, oyunlar, sanal sergiler) geliştirilerek kullanıcı katılımı teşvik edilebilir.

Çoklu ortam ve semantik zenginleştirme bu araştırmada önemli bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Sadece yazılı sözler değil, çoklu ortam belgeleri de arşive dâhil edilmelidir. Her bir türkünün mümkünse ses kayıtları, nota transkripsiyonları ve video performansları dijital ortama aktarılarak koleksiyona eklenmelidir. Bu sayede türkülerin müzikal ve görsel bağlamı da belgelenerek geleceğe taşınacak, araştırmacılar için zengin veriler sunulacaktır. Ayrıca, semantik ağ ilkelerinden yararlanılarak yerel kodların ve kavramların anlamsal web üzerinde bağlantılandırılması önerilmektedir. Örneğin, türkü içinde geçen bir yer adının coğrafi konumu veya tarihi önemi, meta-veri aracılığıyla ilgili açık bilgi tabanlarına (Wikipedia, Vikiveri vb.) bağlanabilir. Bu tür semantik zenginleştirme, arşivin keşfedilebilirliğini ve akademik araştırmalardaki işlevselliğini artıracaktır. Sürdürülebilir dijital koruma planı kapsamında ise oluşturulacak dijital arşivin uzun vadeli yaşaması için yedekleme, izleme ve güncelleme içeren bir koruma planı uygulanmalıdır. Veriler coğrafi olarak dağıtılmış birden fazla

sunucuda yedeklenmeli, düzenli aralıklarla format dönüşümleri ve bütünlük kontrolleri yapılarak dijital nesnelerin bozulmadığı doğrulanmalıdır. PREMIS tabanlı koruma politikaları test edilerek arşivin olası felaket senaryolarına karşı dayanıklılığı ölçülmeli ve gerektiğinde iyileştirmeler yapılmalıdır. Bu proaktif yaklaşım, dijital arşivin "dijital karanlık çağa" düşmeden gelecek nesillere ulaşmasını güvence altına alacaktır.

Topluluk temelli aktarım ve canlılık boyutu göz önünde bulundurulursa kültürel mirasın geleceğe aktarımında toplumun bizzat özne olduğu katılım stratejilerinin geliştirilmesinin gerekli olduğu açıktır. Kahramanmaraş yerelinde halk konserleri, türkü söyleme yarışmaları, ustadan çırağa eğitim programları gibi etkinliklerle bu türküler gündelik hayatın parçası olarak yaşatılmaya devam edilmelidir. Dijital arşiv, bu tür etkinliklerle entegre çalışarak toplumsal katılımı çevrimiçi ortama da taşıyabilir; örneğin arşiv portalı üzerinden kullanıcılar kendi aile hikâyelerini, türkülere dair anılarını veya yerel varyantları paylaşabilir. Böylece arşiv, paylaşılan bir kültürel üretim mekânı haline gelecek; bilgi birikimi sürekli zenginleşecek ve toplumun bu mirasa sahip çıkma bilinci pekişecektir. Bu toplum odaklı yaklaşım, UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasın korunmasında vurguladığı üzere, geleneğin yaşatılarak korunması ilkesine de hizmet edecektir.

Bu kapsamda, burada sunulan öneriler, akademik araştırmalardan kültürel miras yönetimine kadar farklı düzlemlerde uygulanabilecek somut adımlar içermektedir. Dijital arşivleme, açık erişim, teknik standartlar, eğitim ve toplumsal katılım bileşenlerinin bir arada hayata geçirilmesi, Kahramanmaraş türküleri özelinde başlatılan bu girişimin uzun vadede başarıya ulaşmasını sağlayacaktır. Bu model, yalnızca Kahramanmaraş yöresi için değil, Türkiye'nin ve dünyanın diğer sözlü kültür mirası ögeleri için de örnek teşkil edebilecek bütüncül bir dijital süreklilik yaklaşımı sunmaktadır. Böylelikle geçmişin zengin mirası, dijital çağın imkânlarıyla gelecek nesillere kesintisiz aktarılabilecek; kültürel hafızamız bilimsel ve sürdürülebilir yöntemlerle daima canlı tutulacaktır.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Araştırmacıların katkı oranları uluslararası CRediT (Contributor Roles Taxonomy) ilkeleri esas alınarak belirlenmiş ve her bir yazarın çalışmaya toplam katkısının yüzdesi aşağıda belirtilen faaliyet alanlarına dağıtılmıştır. Araştırmanın kavramsallaştırılması, kuramsal çerçevenin inşası, araştırma sorularının formülasyonu ve genel metodolojik tasarımın oluşturulması süreçlerinin ana sorumluluğunu 1. yazar üstlenmiş, ayrıca verilerin derlenmesi sonrasında analiz ve analitik hesaplamalarını yürütmüştür ve çalışmaya toplam katkısı yaklaşık %50'dir. 2. araştırmacı, veri toplama, veri setinin alan yazın ile ilişkilendirilmesi, içerik çözümlemesi sürecinde bağımsız kodlayıcı olarak görev almış, bulgular bölümünü eleştirel bakış açısıyla gözden geçirmiş, tartışma kısmının kavramsal derinliğini artırmıştır ve araştırmaya katkı oranı yaklaşık %30'dur. 3. araştırmacı, kültürel müzikoloji ile ilgili terminoloji, alan literatürü ve etik süreçlerin koordinasyonu görevlerini üstlenmiş, metinlerin normalizasyonunu yürütmüş, veri temizleme betiklerinin doğruluğunu gözden geçirmiş, tabloların ve grafiklerin görsel standartlara uygunluğunu sağlamış, son okuma aşamasında biçimsel düzenleme ve kaynak kontrolünü tamamlamıştır ve araştırmaya katkı oranı yaklaşık olarak %20'dir. Tüm yazarlar araştırmanın her aşamasından haberdar olmuş, sonuçların

doğruluğunu onaylamış ve makalenin son hâlini birlikte inceleyerek yayımlanmak üzere ortak mutabakatla kabul etmiştir.

2. Çıkar çatışması: Bu çalışmanın hazırlanması ve yürütülmesi sürecinde yer alan araştırmacılar, araştırmanın tasarımı, verilerin toplanması, analizi, yorumu ve makalenin yayımlanma kararını etkileyebilecek finansal, ticari, kurumsal veya kişisel nitelikte herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Yazarlar, çalışmanın her aşamasının bilimsel ilkelere uygun biçimde bağımsız yürütüldüğünü ve sunulan tüm bulguların nesnel şekilde raporlandığını beyan ederler.

3. Etik Raporu: Bu çalışma, insan veya hayvan katılımcılara yönelik herhangi bir müdahale, gözlem ya da kişisel veri toplama süreci içermediği; yalnızca Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu (TRT) Müzik Dairesi Başkanlığı repertuvarında yer alan ve resmi yazışmayla elde edilen türkü liste, nota ve sözlerinin ikincil veri biçiminde çözümlemesine dayandığı için, 31 Mayıs 2024 tarihli TR Dizin Etik İlkeleri Akış Şeması uyarınca etik kurul onayı gerektirmeyen çalışmalar kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırma süresince Helsinki Bildirgesi ilkeleri, COPE Yayın Etiği Kuralları ve UNESCO 2003 Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nin topluluk katılımına yönelik hükümleri gözetilmiş; verilerin saklanması, analiz edilmesi ve raporlanmasında bilimsel dürüstlük ve mesleki etik standartlarına eksiksiz biçimde uyulmuştur.

4. Araştırmanın Modeli: Bu araştırma, somut olmayan kültürel mirasa ait sözlü veriyi hem nicel hem nitel eksende bütüncül biçimde çözümlemeyi amaçlayan karma yöntemli bir tasarıma dayanmaktadır. Temel strateji, belgesel etnografi yaklaşımıyla (Bowen, 2009) TRT repertuvar kayıtlarının tarihsel bağlamını ve alan derleme süreçlerini nitel olarak betimlemek; ardından bu betimsellikten türeyen kod şemalarını içerik çözümlemesi ilkeleriyle (Neuendorf, 2022) yapılandırmak; kodlanmış korpusu metin madenciliği yoluyla sözcük-eşdizim matrislerine dönüştürmek ve nihayet ortaya çıkan ağları sosyal ağ analizi ölçütleriyle nicelleştirerek (Bastian, Heymann ve Jacomy, 2009) anlamsal haritalar üretmektir. Tasarım mantığı bakımından bu dört bileşen, karma yöntem literatüründe ayrıntılandırılan "keşif-derinleşme" döngüsüne dayalı eşzamanlı iç içe (convergent) karma model özellikleri sergiler; nitel bulguların nicel sonuçlarla karşılıklı yorumlanması, yöntembilimsel üçgenleme yoluyla kuramsal geçerliği güçlendirmektedir (Creswell ve Plano Clark, 2018). Veri hazırlama evresinde, Unicode uyumlulaştırması ve leksik-stilistik normalizasyon adımları Zemberek-TR morfolojik çözücüsü kullanılarak otomatikleştirilmiş, varyant formlar ortak lemma altında birleştirilmiştir. Kodlama güvenilirliği, bağımsız iki araştırmacı arasında hesaplanan Krippendorff α katsayısıyla değerlendirildi; $\alpha \geq .79$ eşiğini sağlayamayan kodlar uzlaşma oturumunda yeniden tanımlanarak betimsel güvenirlik sağlanmıştır (Krippendorff, 2019; Halpin, 2024). Ardından Python betikleriyle üretilen düğüm-kenar listeleri Gephi 0.10.1 ortamına aktarılmış, Girvan-Newman modülerlik optimizasyonu ve derece, yakınlık ile ara-kesit merkeziliği ölçümleriyle kavramsal odak düğümleri saptanmıştır (Yang, 2024). İçerik çözümlemesinden elde edilen tematik yoğunlukların sosyal ağ modülleriyle gösterdiği yüksek uyum düzeyi ($\chi^2 = 41{,}27$; $p < .001$) karma tasarımın içsel bütünlüğünü teyit etmiştir (Miles vd., 2020). Bu yapı, yerel kodların toplumsal bellekteki işlevini nicel göstergelerle görünür kılarken, dijital süreklilik parametrelerinin (Wan Isa vd., 2018) tartışılmasına olanak sağlamış; böylece nitel etnografik betimlemeden başlayıp nicel ağ analizine uzanan ardışık-bütünleşik bir araştırma modeli ortaya konmuştur.

5. Bilgilendirme: Bu araştırma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından Sanatsal Araştırma ve Uygulama Projesi kategorisinde desteklenen "Kahramanmaraş'ın Somut Olmayan Sesli Kültürel Miraslarının Etnografik Analizi ve Dijital Dokümantasyonu" başlıklı 2024/6-13 numaralı proje kapsamında yürütülmüştür. Proje desteği, araştırmanın planlanması, uygulanması ve sonuçlandırılması aşamaları için önemli katkı sağlamış olup, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz.

References

Akın, A. A., & Akın, M. D. (2007). Zemberek, an open source NLP framework for Turkic languages. *Structure, 10*, 1–5.

Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim* (11. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bastian, M., Heymann, S., & Jacomy, M. (2009). Gephi: An open source software for exploring and manipulating networks. In *Proceedings of the Third International AAAI Conference on Weblogs and Social Media* (pp. 361–362).

Bayraktar, U. (2024). *Türkiye'de yerel kültür ekosistemi* (Kültür Politikaları Raporu 11). İstanbul Kültür Sanat Vakfı.

Bohlman, P. V. (1988). *The study of folk music in the modern world*. Indiana University Press.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

CCSDS. (2012). *Reference model for an Open Archival Information System (OAIS) (CCSDS 650.0-M-2)*. Consultative Committee for Space Data Systems. https://public.ccsds.org

Creative Commons. (n.d.). *Açık kültürel miras için politika kılavuzu* [Web sayfası]. https://creativecommons.org/ (Erişim: 30 Temmuz 2025).

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3. bs.). SAGE Publications.

Egan, P. (2021). Insider or outsider? Exploring some digital challenges in ethnomusicology. *Interdisciplinary Science Reviews, 46*(4), 477–500.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Çev.). University of Chicago Press.

Halpin, S. N. (2024). Inter-coder agreement in qualitative coding: Considerations for its use. *American Journal of Qualitative Research, 8*(3), 23–43.

Higgins, S. (2007). The DCC curation lifecycle model. *International Journal of Digital Curation, 2*(2), 134–140. https://doi.org/10.1145/1378889.137899

İlhan, S. Y. (2025). Kahramanmaraş'ta abdal müziği ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin abdal müzisyenleri görüşleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14*(2), 723–736. https://doi.org/10.33206/mjss.1572853

Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4. baskı). SAGE Publications.

Kreaktivist. (2024, 29 Kasım). Türkü Derleme Arşivi Dijitalleşti: 6 Bin Eser Gün Yüzüne Çıktı [Blog yazısı]. https://kreaktivist.com.tr/turku-derleme-arsivi-dijitallesti-6-bin-eser-gun-yuzune-cikti/

Kum, E. T., & Ulusoy Yılmaz, D. (2022). Kahramanmaraş türkülerinin konu, makam, usûl ve ses özellikleri açısından incelenmesi. *Black Sea Journal of Public and Social Science, 5*(2), 62–70. https://doi.org/10.52704/bssocialscience.1103775

Library of Congress. (2010). *Metadata Encoding and Transmission Standard (METS) – resmî belge*. https://www.loc.gov/standards/mets/

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2020). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (4. baskı). SAGE Publications.

Neuendorf, K. A. (2022). *The Content Analysis Guidebook* (2. baskı). SAGE Publications.

PREMIS Editorial Committee. (2011). *PREMIS data dictionary for preservation metadata* (v. 2.2). Library of Congress. https://www.loc.gov/standards/premis/

Rieger, O. Y., Schonfeld, R. C., & Sweeney, L. (2022). *The effectiveness and durability of digital preservation and curation systems* (Araştırma Raporu). Ithaka S+R.

Särg, T., & Veskis, K. (2024). Corpus-based research of semantic aspects of *laul-*stem words in Estonian, focused on past newspaper texts and folk song lyrics. *Folklore, 94*, 267–308. https://doi.org/10.7592/FEJF2024.94.sarg_veskis

Tonta, Y. (2020). Dijital kültürel kaydın korunması. *Türk Kütüphaneciliği, 34*(2), 229–248.

TRT Müzik Dairesi Başkanlığı. (2024). *Kahramanmaraş yöresi sözlü Türk halk müziği repertuvar envanteri* [Resmî belge, E-94933574-449-1752176 sayılı yazı eki].

UNESCO. (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*. UNESCO.

VERBI Software. (2024). *MAXQDA Analytics Pro* (2022 sürümü) [Yazılım]. VERBI Software.

Wan Isa, W. M., Mat Zin, N. A., Rosdi, F., & Sarim, H. M. (2018). Digital preservation of intangible cultural heritage. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science, 12*(3), 1373–1379. https://doi.org/10.11591/ijeecs.v12.i3.pp1373-1379

Watry, P. (2007). Digital preservation theory and application: Transcontinental persistent archives testbed activity. *International Journal of Digital Curation, 2*(2), 49–63. https://ijdc.net/index.php/ijdc/article/view/28

Yang, Y. (2024). Combined with social network analysis of the art of local folk songs and cultural heritage of national music. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 9*(1), 3530. https://doi.org/10.2478/amns-2024-3530

Ye, X., Ruan, Y., Xia, S., Gu, L. (2025). Adoption of digital intangible cultural heritage: A configurational study integrating UTAUT2 and immersion theory. *Palgrave Communications (Humanities and Social Sciences Communications), 12*(1), 1-17. https://doi.org/10.1057/s41599-024-04222-8

Yue, M., Xueyang, C., Ziyun, Q. (2024). A conceptual framework for the path of digital preservation of intangible cultural heritage: A thematic review. *Multidisciplinary Reviews, 8*(2), 2025045. https://doi.org/10.31893/multirev.2025045

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Recreational Area Usage Preferences in the Eastern Anatolia Region: The Case of Muş-Şırnak

Esra Erşahin*, Ramazan Pars Şahbaz**

Abstract: Public gardens are large green spaces that enable the public to connect with nature, meet their recreational needs, and serve as gathering places in emergencies. Public gardens are spaces that preserve and protect the cultural, historical, and natural characteristics of societies and bear significant traces of sociocultural life. The purpose of this research is to examine the recreation area preference factors of people visiting public gardens in Muş and Şırnak. The Recreation Area Preference Factors Scale, developed and prepared by Gümüş and Özgül (2017), and a demographic information survey prepared by the authors were used as data collection tools. Mean, standard deviation, and parametric tests, including Independent t-test and ANOVA, were used in the analysis of the data obtained within the scope of the research. The findings of the study revealed that the recreation area preferences of participants visiting public gardens in Muş and Şırnak provinces did not differ significantly by gender and employment status. Significant differences were found in the gender variable in the personnel and recreation area preferences dimensions, and in the employment status dimension in the sporting diversity dimension. Furthermore, the age, education level, and marital status variables revealed a significant difference only in the activity dimension.

Keywords: National Garden, Recreation, Recreation Area Preference Factors

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Rekreasyon Alan Kullanım Tercihleri: Muş-Şırnak Örneği

Öz: Millet bahçeleri, halkın doğayla buluşmasını, rekreatif ihtiyaçlarını karşılamasını ve acil durumlarda toplanma alanı olarak kullanımını sağlayan büyük yeşil alanlardır. Millet bahçeleri, toplumların kültürel, tarihsel ve doğal özelliklerini de koruyan koruyan, sosyokültürel hayata dair önemli izler taşıyan mekanlardır. Bu araştırmanın amacı, Muş ve Şırnak'ta bulunan millet bahçelerini ziyaret eden kişilerin rekreasyon alanı tercih etkenlerini incelemektir. Gümüş ve Özgül (2017) tarafından geliştirilen ve hazırlanan Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri Ölçeği ve yazarlar tarafından hazırlanan demografik bilgi anketi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde ortalama, standart sapma, parametrik testlerden Bağımsız t testi ve ANOVA testleri kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları Muş ve Şırnak illerinde millet bahçelerini ziyaret eden katılımcıların rekreasyon alanı tercihlerinin, cinsiyet ve çalışma durumlarına göre anlamlı farklılık göstermediğini, cinsiyet değişkeninde personel ve rekreasyon alanı tercihi boyutlarında, çalışma durumunda ise sportif çeşitlilik boyutunda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca yaş, eğitim düzeyi ve medeni durum değişkenleri yalnızca aktivite boyutunda anlamlı bir farklılık ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Millet Bahçesi, Rekreasyon, Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri

*Arş. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-0495-1757, esraersahin@subu.edu.tr

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-7946-6625, pars.sahbaz@hbv.edu.tr

Cite as/ Atıf: Erşahin, E. & Pars Şahbaz, R. (2025). Recreational area usage preferences in the eastern Anatolia region: The case of Muş-Şırnak. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 955-975. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1611790

Received/Geliş: 02 Jan/Ocak 2025

Accepted/Kabul: 14 Jul/Temmuz 2025

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

With the rise of recreational lifestyles, people increasingly seek out national and nature parks, rich in both natural and cultural resources, to fulfill their needs for mental relaxation and physical rest. Countries such as the United States, Canada, and Sweden are notable examples that emphasize these qualities and actively promote tourism development. However, it is crucial to adapt these areas for ecotourism. For instance, personnel at U.S. national parks, which attract around 600 million visitors annually, receive ecotourism training, and tourism service centers have been established (Öztürk, 2004, p. 592).

In Turkey, national parks are gaining prominence and attracting many visitors. These parks provide opportunities for millions to enjoy various recreational activities in natural settings. Nevertheless, unmanaged and excessive use of these parks may harm their ecosystems. Therefore, it is essential to carefully plan their capacity, potential, and management strategies to minimize environmental impacts (Şahbaz & Altınay, 2015).

Turkey hosts 40 national parks distributed unevenly across its regions: 8 in the Mediterranean and Black Sea regions, 6 in the Aegean, 7 in Marmara, 5 in Central Anatolia, 4 in Eastern Anatolia, and 2 in Southeastern Anatolia. This distribution indicates regional variability in the number of national parks (Republic of Turkey, Ministry of Agriculture and Forestry, General Directorate of Nature Conservation and National Parks, 2025).

The concept of national parks in Turkey was first legally recognized in 1956 through Article 25 of the Forest Law No. 6831. The enactment of National Parks Law No. 2873 in 1983 further established their structure and role, facilitating their integration into planned development. This planning emphasizes protection and sustainable use of cultural, natural, and recreational areas, as well as high-value forest zones, wetlands, and wildlife habitats. The approach also includes protecting water bodies within forests, extending policies beyond national parks (Çetinkaya, 2008).

Globally, increasing interest in ecotourism and outdoor recreation has led governments to prioritize tourism and recreation in economic planning. Urbanization's negative effects have driven individuals toward rural, forested areas to meet physical and psychological needs. Improved transport and increased leisure time have also boosted visits to such regions. National parks aim to conserve ecosystems while providing public access for appropriate recreational activities. Activities like trekking, photography safaris, camping, picnics, rock climbing, birdwatching, and scenic viewing align with the natural features of these spaces. Water activities such as sport fishing, swimming, and rafting are also allowed in protected aquatic environments (Demir & Çevirgen, 2006, p. 23).

Eagles and McCool (2002) argued that tourism in national and protected parks contributes not only to economic development but also to preserving natural and cultural heritage and enhancing quality of life (Açıkdilli, 2023).

Aim

This study aims to investigate the recreation area preferences of visitors to public gardens in Muş and Şırnak, assessing visitor perceptions and exploring regional differences.

Method

This section details the research model, population and sample, data collection tools, and data analysis procedures.

Research Model

In this study, the relational screening model, which is one of the quantitative research methods that aims to determine the existence and degree of change between two or more variables, was used (Karasar, 2018, p.114).

Sample

The study population comprised 389 visitors (205 women and 184 men) to public gardens in Muş and Şırnak. Purposive sampling was utilized, selecting participants based on criteria believed to represent the research universe adequately (Yıldırım & Şimşek, 2011; Tavşancıl & Aslan, 2001, p. 56).

Data Collection Tools

Data were gathered using the 5-point Likert-type Recreation Area Preference Factors (RAPF) Scale developed by Gümüş and Alay Özgül (2017). This 24-item scale encompasses five sub-dimensions: sporting diversity, personnel, location, physical facilities, and activity.

Data Collection

Given the participants' geographic dispersion, data were collected online through Google Forms. The survey was distributed to visitors of the National Garden, with participation entirely voluntary.

Hypotheses of the Study

H1: Women and men differ significantly in terms of recreation area preference factors.

H1.1: Women and men differ significantly in terms of the importance they attach to the factor of sportive diversity.

H1.2: Women and men differ significantly in terms of the value they attach to the importance of personnel.

H1.3: Women and men differ significantly regarding their importance to the location factor.

H1.4: Women and men differ significantly in terms of the importance of physical facilities.

H1.5: Women and men differ significantly in terms of their importance to the activity factor.

H2: Age groups significantly differentiate recreation area preference factors.

H2.1: Age groups show significant differences in the perception of sportive diversity.

H2.2: Age groups significantly differ in perceptions regarding the personnel factor.

H2.3: Age groups show a significant difference in evaluations regarding the location factor.

H2.4: Age groups show a significant difference in perceptions towards physical facilities.

H2.5: Age groups show a significant difference in preferences for the activity factor.

H3: Education groups significantly differ in terms of recreation area preference factors.

H3.1: Education groups significantly differ in the perception of sportive diversity.

H3.2: Education groups significantly differ in perceptions regarding the personnel factor.

H3.3: Education groups show a significant difference in evaluations regarding the location factor.

H3.4: Education groups show a significant difference in perceptions towards physical facilities.

H3.5: Education groups show a significant difference in preferences for the activity factor.

H4: There is a significant difference between married and single individuals regarding recreation area preference factors.

H4.1: There is a significant difference between married and single individuals regarding the importance they attach to the factor of sportive diversity.

H4.2: Married and single individuals differ significantly in terms of the value they attach to the importance of personnel.

H4.3: Married and single individuals differ significantly in the importance they attach to the location factor.

H4.4: Married and single individuals show a significant difference in the importance of physical facilities.

H4.5: Married and single individuals differ significantly in the importance they attach to the activity factor.

H5: Working groups show significant differences in recreation area preference factors.

H5.1: Working groups show significant differences in the perception of sportive diversity.

H5.2: Working groups significantly differ in perceptions regarding the personnel factor.

H5.3: Working groups show a significant difference in evaluations regarding the location factor.

H5.4: Working groups show a significant difference in perceptions regarding physical facilities.

H5.5: Working groups show a significant difference in preferences for the activity factor.

Data Analysis

Various statistical methods were applied to test hypotheses. From 389 collected data sets, 385 were analyzed after removing incomplete responses. Descriptive statistics were calculated, and reliability analysis showed Cronbach's alpha above .600 for the scale and subscales, confirming reliability (Alpar, 2010, p. 350). Normality was verified via skewness and kurtosis values between -1.5 and +1.5 (Tabachnick et al., 2013). Differences between groups were tested using independent samples t-tests and one-way ANOVA, followed by post hoc tests for significant findings.

Findings

In this section, the analysis results are given.

Table 1. Research Group

Variables		**n**	**%**
Gender	Woman	205	52.7
	Male	184	47.3
Age	18-27 years old	290	74.6
	28-37 years old	72	18.5
	38 years and older	27	6.9
Education	High School	49	12.6
	Associate Degree	159	40.9
	License	143	36.8
	Postgraduate	38	9.8
Marital Status	Married	325	83.5
	Single	64	16.5

Employment Status	Student	226	58.1
	Private Sector	92	23.7
	Public Sector	71	18.3

An overview of Table 1 indicates that 52.7% of participants were female and 47.3% male. Age distribution shows that 74.6% were aged 18–27, 18.5% were 28–37, and 6.9% were 38 or older. Education levels included 12.6% high school, 40.9% associate degree, 36.8% bachelor's degree, and 9.8% postgraduate. Most participants were married (83.5%), while 16.5% were single. Employment status revealed that 58.1% were students, 23.7% worked in the private sector, and 18.3% in the public sector.

Table 2. Reliability, Mean, Standard Deviation, and Normality Distributions of the Scale

Variables	**Cronbach's Alpha**	**Average**	**Standard Deviation**	**Skewness**	**Kurtosis**
Recreation Area Preference Factors (RAPF)	.941	4.36	.43	-.367	-.324
Sporting Diversity (Sub-dimension)	.754	4.20	.58	-.638	.420
Personnel (Sub-dimension)	.794	4.48	.54	-.823	-.233
Location (Sub-dimension)	.688	4.29	.58	-.580	.269
Physical Facilities (Sub-dimension)	.910	4.46	.44	-.666	.239
Activity (Sub-dimension)	.843	4.15	.67	-.607	.359

The RAPF scale's overall Cronbach's alpha was .941, showing excellent internal consistency. Subscale alpha values exceeded .600, confirming reliability. Mean scores ranged between 4.15 and 4.48, with skewness and kurtosis values within acceptable normality ranges.

Table 3. T Test Results According to Gender Variable

Variables	**Groups**	**N**	**x**	**Ss**	**Sd**	***t***	***p***
Recreation Area Preference Factors (RAPF)	Male	184	4.29	.51	387	-2.034	.043
	Woman	205	4.38	.41			
Sporting Diversity	Male	184	4.14	.70	387	-.936	.350
	Woman	205	4.20	.54			
Staff	Male	184	4.39	.66	387	-2.235	.026
	Woman	205	4.52	.50			
Location	Male	184	4.19	.67	387	-2.182	.030
	Woman	205	4.33	.58			
Physical Facilities	Male	184	4.39	.51	387	-1.920	.056
	Woman	205	4.48	.42			
Activity	Male	184	4.09	.77	387	-1.146	.252
	Woman	205	4.17	.61			

Significant gender differences were found for overall RAPF ($t(387) = -2.034$, $p < .05$), personnel ($t(387) = -2.235$, $p < .05$), and location ($t(387) = -2.182$, $p < .05$), with females scoring higher. No significant differences appeared in sporting diversity, physical facilities, or activity sub-dimensions.

Table 4. One-Way Variance Analysis According to Age Variable

Variables	Groups	Sum of Squares	df	Mean Squares	*F*	*p*
Recreation Area Preference Factors (RAPF)	Between Groups	.231	2	.115	.536	.586
	Within Groups	83.219	386	.216		
	Total	83.450	388			
Sporting Diversity	Between Groups	1.505	2	.753	1.957	.143
	Within Groups	148.496	386	.385		
	Total	150.001	388			
Staff	Between Groups	.815	2	.408	1.184	.307
	Within Groups	132.875	386	.344		
	Total	133.691	388			
Location	Between Groups	.352	2	.176	.442	.643
	Within Groups	154.014	386	.399		
	Total	154.367	388			
Physical Facilities	Between Groups	.126	2	.063	.287	.751
	Within Groups	84.728	386	.220		
	Total	84.854	388			
Activity	Between Groups	3.883	2	1.942	4.030	.019
	Within Groups	185.952	386	.482		
	Total	189.835	388			

No significant differences were detected among age groups for RAPF, sporting diversity, personnel, location, or physical facilities. However, the activity sub-dimension showed a significant difference ($F(2, 386) = 4.030$, $p < .05$), indicating varied preferences by age.

Table 5. Bonferroni Test Results by Age Variable

Variables	Groups	N	x	Ss	18-27 years old	28-37 years old
Activity	18-27 years old	290	4.17	.65		
	28-37 years old	72	4.11	.81	*p*>.05	
	38 years and older	27	3.77	.78	*p*<.05	*p*>.05

Post hoc comparisons revealed no significant difference between the 18–27 and 28–37 groups in activity preference. However, the 18–27 group scored significantly higher than those 38 and older, while no difference was found between the 28–37 and 38+ groups.

Table 6. One-Way Variance Analysis According to Education Variable

Variables	Groups	Sum of Squares	df	Mean Squares	*F*	*p*
Recreation Area Preference Factors (RAPF)	Between Groups	1.068	3	.356	1.663	.174
	Within Groups	82.383	385	.214		
	Total	83.450	388			
Sporting Diversity	Between Groups	1.756	3	.585	1.520	.209
	Within Groups	148.245	385	.385		
	Total	150.001	388			
Staff	Between Groups	1.953	3	.651	1.902	.129
	Within Groups	131.738	385	.342		
	Total	133.691	388			

Location	Between Groups	2.282	3	.761	1.925	.125
	Within Groups	152.085	385	.395		
	Total	154.367	388			
Physical Facilities	Between Groups	.446	3	.149	.679	.566
	Within Groups	84.407	385	.219		
	Total	84.854	388			
Activity	Between Groups	13.003	3	4.334	9.437	.000
	Within Groups	176.832	385	.459		
	Total	189.835	388			

Similar to age results, no significant differences appeared across education levels for RAPF and most sub-dimensions. A significant difference was found only for activity preference ($F(3, 385) = 9.437$, $p < .05$), indicating education level impacts activity evaluations.

Table 7. Tamhane's Test Results According to Education Variable

Variables	Groups	n	x	Ss	High School	Associate degree	License
Activity	**High School**	49	4.03	.70			
	Associate's degree	159	4.26	.67	*p*>.05		
	License	143	4.15	.00	*p*>.05	*p*>.05	
	Postgraduate	38	3.63	.89	*p*>.05	*p*<.05	*p*>.05

According to the findings of Tamhane's T2 test presented in Table 7, significant differences were observed in certain comparisons between education levels regarding the activity dimension. The results indicated no statistically significant difference between the high school and associate degree groups ($p > .05$), suggesting that their evaluations of the activity dimension were similar (high school: $x = 4.03$; associate degree: $x = 4.26$). Similarly, no significant difference was found between the high school and undergraduate groups ($p > .05$), indicating that the perceptions of high school graduates and bachelor's degree holders ($x = 4.15$) were also comparable.

However, a statistically significant difference was found between the high school and postgraduate (master's/PhD) group ($p < .05$), with high school graduates ($x = 4.03$) reporting a significantly higher mean score than postgraduate graduates ($x = 3.63$). This suggests that high school graduates evaluated the activity dimension more positively than those with postgraduate degrees.

No significant difference was found between associate and undergraduate degree holders ($p > .05$), indicating similar perceptions between these two groups. On the other hand, a significant difference emerged between the associate degree and postgraduate groups ($p < .05$), with associate degree graduates ($x = 4.26$) assigning higher scores to the activity dimension than postgraduate graduates ($x = 3.63$). This result suggests that associate degree holders viewed the activity dimension more favorably than those with postgraduate education.

Table 8. T Test Results According to Marital Status Variable

Variables	Groups	N	x	Ss	Sd	*t*	*p*
Recreation Area Preference Factors (RAPF)	Single	325	4.34	.46	387	.243	.808
	Married	64	4.33	.46			
Sporting Diversity	Single	325	4.16	.61	387	-.812	.417
	Married	64	4.23	.65			
Staff	Single	325	4.46	.59	387	.084	.933
	Married	64	4.46	.54			
Location	Single	325	4.26	.64	387	-.217	.828
	Married	64	4.28	.58			
Physical Facilities	Single	325	4.44	.46	387	-.415	.679
	Married	64	4.46	.47			

Activity	Single	325	4.17	.64	387	2.397	.017
	Married	64	3.94	.89			

As shown in Table 8, no significant differences were found between single and married participants in recreation area preference factors (RAPF), sporting diversity, staff, location, or physical facilities ($p > .05$). This indicates similar evaluations by both groups. Hypotheses H4, H4.1, H4.2, H4.3, and H4.4 were not supported.

However, a significant difference was found in the activity dimension ($t(387) = 2.397$, $p < .05$), with single participants ($x = 4.17$) rating activities more positively than married participants ($x = 3.94$). This result supports hypothesis H4.5.

Table 9. One-Way Variance Analysis According to Employment Status

Variables	Groups	Sum of Squares	df	Mean Squares	*F*	*p*
Recreation Area Preference Factors (RAPF)	Between Groups	.438	2	.219	1.019	.362
	Within Groups	83.012	386	.215		
	Total	83.450	388			
Sporting Diversity	Between Groups	3.803	2	1.902	5.021	.007
	Within Groups	146.198	386	.379		
	Total	150.001	388			
Staff	Between Groups	.944	2	.472	1.373	.255
	Within Groups	132.746	386	.344		
	Total	133.691	388			
Location	Between Groups	.050	2	.025	.063	.939
	Within Groups	154.316	386	.400		
	Total	154.367	388			
Physical Facilities	Between Groups	.227	2	.114	.519	.596
	Within Groups	84.626	386	.219		
	Total	84.854	388			
Activity	Between Groups	1.299	2	.650	1.330	.266
	Within Groups	188.536	386	.488		
	Total	189.835	388			

The ANOVA results in Table 9 indicate no significant differences among employment groups in RAPF, staff, location, physical facilities, or activity dimensions ($p > .05$), suggesting employment status does not affect perceptions in these areas. Hypotheses H5, H5.2, H5.3, H5.4, and H5.5 were not supported.

Conversely, a significant difference was identified in sporting diversity ($F(2, 386) = 5.021$, $p < .05$), indicating employment status influences perceptions of sporting diversity. Hypothesis H5.1 was supported.

Table 10. Tamhane's Test Results According to Employment Status

Variables	Groups	n	x	Ss	Student	Private Sector
Activity	Student	226	4.11	.70		
	Private Sector	92	4.35	.67	$p<.05$	
	Public Sector	71	4.15	.60	$p>.05$	$p>.05$

Table 10 shows significant differences among students, private sector, and public sector employees in the activity dimension. Private sector employees had a significantly higher mean score ($x = 4.35$) than students ($x = 4.11$) ($p < .05$), suggesting they place greater importance on activities. Public

sector employees' mean score (x = 4.15) did not differ significantly from either students or private sector employees ($p > .05$).

Discussion

The study found significant gender differences in recreation area preference factors (RAPF), particularly in the staff dimension, among visitors to public gardens in Muş and Şırnak. No significant gender differences were detected in sporting diversity, physical facilities, or activities. Similarly, Şimşek and Kırtepe (2023) found gender differences only in physical facilities in their study of recreation areas in Elazığ.

No significant age-group differences emerged in RAPF's sporting diversity, staff, location, or physical facilities sub-dimensions, but significant differences appeared in the activity dimension. This aligns with findings by Gümüş (2016), who reported age-related differences in physical facilities.

While most RAPF dimensions did not vary by education level, the activity dimension showed significant differences, consistent with Öztürk (2022) and Zaynl Abdeın & Taşgın (2024).

Employment status had no significant effect on most RAPF dimensions except sporting diversity, where private sector employees rated this dimension higher than students. This finding is supported by several prior studies (White, 1975; Bultena & Field, 1978; Bultena & Field, 1980; Kelly, 1983; Lucas, 1990; Gümüş et al., 2015; Keskin et al., 2015).

Regarding marital status, only the activity dimension showed significant differences between singles and married participants, while other dimensions did not vary significantly. Literature shows mixed results, possibly due to differences in study locations and populations.

Conclusion

The increasing number of recreational areas in Turkey makes their proper use increasingly important. Understanding the reasons behind individuals' preferences for these spaces and the factors influencing their choices is crucial for ensuring effective use and maximizing benefits for users.

This study examined preferences of visitors to public gardens in Muş and Şırnak, finding significant differences by gender and employment status in recreation area preferences. Among age, education, and marital status variables, only the activity factor showed significant differences.

Recommendations

- Since private sector employees value sporting diversity highly, public gardens should diversify sports activities, including running tracks, outdoor fitness equipment, and group sport areas.
- Activity programs tailored for different age groups -such as children's workshops and low-intensity walking activities for the elderly- should be developed.
- Activities like quizzes and reading corners should be designed to engage individuals with varying educational backgrounds.
- Activity areas for families with children to spend quality time together should be created.
- To improve visitor satisfaction and sustainability of staff services, communication skills should be enhanced, and visitor feedback regularly collected and acted upon.
- Maintenance, cleanliness, and seating adequacy should be monitored systematically.

- Sporting and social opportunities should be promoted through social and local media channels to encourage wider participation.
- Future research could expand to include more diverse regions and employ qualitative methods to better understand participant expectations.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: First author 50%, Second author 50%.

2. Conflict of interest: No potential conflict of interest was reported by the authors.

3. Ethics Report: This research was decided to be ethically appropriate by the Sakarya University of Applied Sciences Rectorate Ethics Committee with the decision numbered E-26428519-050.99-130454, dated 25.06.2024, by the unanimous vote of the board members who attended the meeting.

4. Research Model: In this study, the relational screening model, one of the quantitative research methods, was used.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Rekreasyonel yaşam tarzlarının yükselişi ile birlikte, insanlar zihinsel dinlenme ve fiziksel rahatlama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla doğal ve kültürel kaynaklar açısından zengin olan milli ve tabiat parklarını giderek daha fazla tercih etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İsveç gibi ülkeler bu özelliklere vurgu yaparak turizm gelişimini aktif şekilde desteklemektedir. Ancak bu alanların ekoturizme uyarlanması kritik bir önem taşımaktadır. Örneğin, ABD'de yılda yaklaşık 600 milyon ziyaretçi çeken milli parkların personeline ekoturizm eğitimi verilmektedir ve turizm hizmet merkezleri kurulmuştur (Öztürk, 2004, s. 592).

Türkiye'de milli parklar giderek önem kazanmakta ve çok sayıda ziyaretçi çekmektedir. Bu parklar, milyonlarca insanın doğal ortamda çeşitli rekreasyonel etkinliklerden faydalanmasını sağlamaktadır. Ancak, bu alanların kontrolsüz ve aşırı kullanımı ekosistemlerine zarar verebilir. Bu nedenle, parkların kapasite, potansiyel ve yönetim stratejilerinin dikkatli bir şekilde planlanması, çevresel etkilerin minimize edilmesi açısından gereklidir (Şahbaz & Altınay, 2015).

Türkiye'de 40 milli park bulunmaktadır ve bunlar bölgelere göre eşit olmayan bir dağılım göstermektedir: Akdeniz ve Karadeniz'de 8, Ege'de 6, Marmara'da 7, İç Anadolu'da 5, Doğu Anadolu'da 4 ve Güneydoğu Anadolu'da 2 adet. Bu dağılım, milli parkların bölgesel olarak farklı sayılarda olduğunu göstermektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2025).

Türkiye'de milli park kavramı ilk olarak 1956 yılında 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 25. maddesiyle yasal olarak tanınmıştır. 1983 yılında çıkarılan 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu ise yapısını ve görevini belirleyerek planlı kalkınmaya entegrasyonunu sağlamıştır. Bu planlama, kültürel, doğal ve rekreasyonel alanlar ile yüksek değerli orman alanları, sulak alanlar ve yaban hayatı yaşam alanlarının korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını vurgulamaktadır. Ayrıca, orman içindeki su kaynaklarının korunmasını da kapsayarak milli parkların dışına yönelik politikalar da geliştirilmiştir (Çetinkaya, 2008).

Dünya genelinde ekoturizm ve açık hava rekreasyonuna artan ilgi, hükümetlerin turizm ve rekreasyonu ekonomik planlamada önceliklendirmesine yol açmıştır. Kentleşmenin olumsuz etkileri, bireyleri fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kırsal ve ormanlık alanlara yönlendirmiştir. Ulaşım imkanlarının gelişmesi ve boş zamanların artması da bu alanların ziyaretini artırmıştır. Milli parklar, ekosistemlerin korunmasını sağlarken, uygun rekreasyonel etkinliklere kamuya açık erişim imkanı sunmayı amaçlar. Doğa yürüyüşü, fotoğraf safarisi, kampçılık, piknik, kaya tırmanışı, kuş gözlemciliği ve manzara izleme gibi etkinlikler bu alanların doğal özellikleriyle uyumludur. Korunan su ortamlarında ise sportif balıkçılık, yüzme ve rafting gibi su aktivitelerine izin verilmektedir (Demir & Çevirgen, 2006, s. 23).

Eagles ve McCool (2002), milli ve korunan parkların turizminin yalnızca ekonomik kalkınmaya katkı sağlamadığını, aynı zamanda doğal ve kültürel mirasın korunmasına ve yaşam kalitesinin artırılmasına da hizmet ettiğini savunmuştur (Açıkdilli, 2023).

Amaç

Bu çalışma, Muş ve Şırnak'taki halk bahçesi ziyaretçilerinin rekreasyon alanı tercihlerini araştırmayı, ziyaretçi algılarını değerlendirmeyi ve bölgesel farklılıkları incelemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve veri analizi süreçleri açıklanmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik, değişkenler arası ilişki varlığı ve derecesini ölçen nicel yöntemlerden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2018, s.114).

Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, Muş ve Şırnak'taki halk bahçelerini ziyaret eden 389 kişi (205 kadın, 184 erkek) olarak belirlenmiştir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi uygulanmış, araştırma evrenini temsil ettiği düşünülen katılımcılar seçilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2011; Tavşancıl & Aslan, 2001, s.56).

Veri Toplama Araçları

Veriler, Gümüş ve Alay Özgül (2017) tarafından geliştirilen 5'li Likert tipi Rekreasyon Alanı Tercih Faktörleri (RATE) Ölçeği ile toplanmıştır. Ölçek, toplam 24 maddeden oluşmakta olup beş alt boyut içermektedir: sportif çeşitlilik, personel, konum, fiziksel olanaklar ve aktivite.

Verilerin Toplanması

Katılımcıların coğrafi dağılımı nedeniyle veriler Google Formlar aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Anket, ulusal bahçe ziyaretçilerine dağıtılmış ve katılım tamamen gönüllülük esasına dayandırılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

H1: Kadınlar ve erkekler, rekreasyon alanı tercih etkenleri açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H1.1: Kadınlar ve erkekler, sportif çeşitlilik faktörüne verdikleri önem açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H1.2: Kadınlar ve erkekler, personelin önemine verdikleri değer açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H1.3: Kadınlar ve erkekler, konum faktörüne verdikleri önem açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H1.4: Kadınlar ve erkekler, fiziki imkânların önemi açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H1.5: Kadınlar ve erkekler, aktivite faktörüne verdikleri önem açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H2: Yaş grupları, rekreasyon alanı tercih etkenlerini anlamlı düzeyde farklılaştırmaktadır.

H2.1: Yaş grupları, sportif çeşitlilik algısında anlamlı farklılık göstermektedir.

H2.2: Yaş grupları, personel faktörüne ilişkin algılarda anlamlı farklılık göstermektedir.

H2.3: Yaş grupları, konum faktörüne ilişkin değerlendirmelerde anlamlı farklılık göstermektedir.

H2.4: Yaş grupları, fiziki imkânlara yönelik algılarda anlamlı farklılık göstermektedir.

H2.5: Yaş grupları, aktivite faktörüne yönelik tercihlerde anlamlı farklılık göstermektedir.

H3: Eğitim grupları, rekreasyon alanı tercih etkenleri bakımından anlamlı farklılık göstermektedir.

H3.1: Eğitim grupları, sportif çeşitlilik algısında anlamlı farklılık göstermektedir.

H3.2: Eğitim grupları, personel faktörüne ilişkin algılarda anlamlı farklılık göstermektedir.

H3.3: Eğitim grupları, konum faktörüne ilişkin değerlendirmelerde anlamlı farklılık göstermektedir.

H3.4: Eğitim grupları, fiziki imkânlara yönelik algılarda anlamlı farklılık göstermektedir.

H3.5: Eğitim grupları, aktivite faktörüne yönelik tercihlerde anlamlı farklılık göstermektedir.

H4: Evli ve bekar bireyler, rekreasyon alanı tercih etkenleri açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H4.1: Evli ve bekar bireyler, sportif çeşitlilik faktörüne verdikleri önem açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H4.2: Evli ve bekar bireyler, personelin önemine verdikleri değer açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H4.3: Evli ve bekar bireyler, konum faktörüne verdikleri önem açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H4.4: Evli ve bekar bireyler, fiziki imkânların önemi açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H4.5: Evli ve bekar bireyler, aktivite faktörüne verdikleri önem açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H5: Çalışma grupları, rekreasyon alanı tercih etkenleri açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

H5.1: Çalışma grupları, sportif çeşitlilik algısında anlamlı farklılık göstermektedir.

H5.2: Çalışma grupları, personel faktörüne ilişkin algılarda anlamlı farklılık göstermektedir.

H5.3: Çalışma grupları, konum faktörüne ilişkin değerlendirmelerde anlamlı farklılık göstermektedir.

H5.4: Çalışma grupları, fiziki imkânlara yönelik algılarda anlamlı farklılık göstermektedir.

H5.5: Çalışma grupları, aktivite faktörüne yönelik tercihlerde anlamlı farklılık göstermektedir.

Verilerin Analizi

Hipotezleri test etmek için çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Toplanan 389 veriden, eksik yanıtlar çıkarılarak 385 veri analiz edilmiştir. Betimsel istatistikler hesaplanmış ve ölçeğin ve alt ölçeklerin güvenirliği Cronbach alfa değeri .600'ün üzerinde bulunarak sağlanmıştır (Alpar, 2010, s. 350). Normal dağılım, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında olması ile doğrulanmıştır (Tabachnick vd., 2013). Gruplar arası farklar bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiş; anlamlı bulunan durumlarda post hoc test uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Grubu

Değişkenler		**n**	**%**
Cinsiyet	Kadın	205	52.7
	Erkek	184	47.3
Yaş	18-27 yaş	290	74.6

	28-37 yaş	72	18.5
	38 yaş ve üzeri	27	6.9
Eğitim	Lise	49	12.6
	Önlisans	159	40.9
	Lisans	143	36.8
	Lisansüstü	38	9.8
Medeni Durum	Evli	325	83.5
	Bekar	64	16.5
Çalışma Durumu	Öğrenci	226	58.1
	Özel Sektör	92	23.7
	Kamu Sektörü	71	18.3

Tablo 1'e göre katılımcıların %52.7'si kadın, %47.3'ü erkektir. Yaş dağılımında %74.6'sı 18-27, %18.5'i 28-37, %6.9'u ise 38 ve üzerindedir. Eğitim düzeyleri ise %12.6 lise, %40.9 ön lisans, %36.8 lisans ve %9.8 yüksek lisans/doktora şeklindedir. Katılımcıların çoğunluğu evli (%83.5), %16.5'i ise bekardır. İstihdam durumunda %58.1 öğrenci, %23.7 özel sektör çalışanı, %18.3 kamu sektöründe çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 2. Ölçeğin Güvenilirlik, Ortalama, Standart Sapma, Normallik Dağılımları

Değişkenler	**Cronbach's Alpha**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çarpıklık**	**Basıklık**
Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri (RATE)	.941	4.36	.43	-.367	-.324
Sportif Çeşitlilik (Alt boyut)	.754	4.20	.58	-.638	.420
Personel (Alt boyut)	.794	4.48	.54	-.823	-.233
Konum (Alt boyut)	.688	4.29	.58	-.580	.269
Fiziki İmkânlar (Alt boyut)	.910	4.46	.44	-.666	.239
Aktivite (Alt boyut)	.843	4.15	.67	-.607	.359

RATE ölçeğinin toplam Cronbach alfa değeri .941 olup, iç tutarlılık çok yüksektir. Alt ölçeklerin alfa değerleri de .600'ün üzerinde bulunmuş ve güvenirlik onaylanmıştır. Ortalama puanlar 4.15 ile 4.48 arasında değişmekte olup çarpıklık ve basıklık değerleri normal dağılım için uygun aralıktadır.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre T Test Sonuçları

Değişkenler	**Gruplar**	**N**	**x**	**Ss**	**Sd**	***t***	***p***
Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri (RATE)	Erkek	184	4.29	.51	387	-2.034	.043*
	Kadın	205	4.38	.41			
Sportif Çeşitlilik	Erkek	184	4.14	.70	387	-.936	.350
	Kadın	205	4.20	.54			
Personel	Erkek	184	4.39	.66	387	-2.235	.026*
	Kadın	205	4.52	.50			
Konum	Erkek	184	4.19	.67	387	-2.182	.030*
	Kadın	205	4.33	.58			
Fiziki İmkânlar	Erkek	184	4.39	.51	387	-1.920	.056
	Kadın	205	4.48	.42			
Aktivite	Erkek	184	4.09	.77	387	-1.146	.252
	Kadın	205	4.17	.61			

*p<0,05

RATE genelinde (t(387) = -2.034, p<.05), personel (t(387) = -2.235, p<.05) ve konum (t(387) = -2.182, p<.05) boyutlarında anlamlı cinsiyet farkları bulunmuş, kadınlar erkeklerden daha yüksek puanlamıştır. Sportif çeşitlilik, fiziksel olanaklar ve aktivite alt boyutlarında ise anlamlı fark gözlenmemiştir.

Tablo 4. Yaş Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişkenler	Gruplar	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	*F*	*p*
Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri (RATE)	Gruplar Arası	.231	2	.115	.536	.586
	Gruplar İçi	83.219	386	.216		
	Toplam	83.450	388			
Sportif Çeşitlilik	Gruplar Arası	1.505	2	.753	1.957	.143
	Gruplar İçi	148.496	386	.385		
	Toplam	150.001	388			
Personel	Gruplar Arası	.815	2	.408	1.184	.307
	Gruplar İçi	132.875	386	.344		
	Toplam	133.691	388			
Konum	Gruplar Arası	.352	2	.176	.442	.643
	Gruplar İçi	154.014	386	.399		
	Toplam	154.367	388			
Fiziki İmkânlar	Gruplar Arası	.126	2	.063	.287	.751
	Gruplar İçi	84.728	386	.220		
	Toplam	84.854	388			
Aktivite	Gruplar Arası	3.883	2	1.942	4.030	.019*
	Gruplar İçi	185.952	386	.482		
	Toplam	189.835	388			

*p<0,05

Yaş grupları arasında RATE, sportif çeşitlilik, personel, konum veya fiziksel olanaklarda anlamlı fark bulunmazken, aktivite alt boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($F(2, 386) = 4.030$, $p<.05$).

Tablo 5. Yaş Değişkenine Göre Bonferroni Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	x	Ss	18-27 yaş	28-37 yaş
Aktivite	18-27 yaş	290	4.17	.65		
	28-37 yaş	72	4.11	.81	*p*>.05	
	38 yaş ve üzeri	27	3.77	.78	*p*<.05	*p*>.05

Post hoc analizler, 18–27 ve 28–37 yaş grupları arasında aktivite tercihlerinde anlamlı fark olmadığını göstermiştir. Ancak, 18–27 yaş grubu 38 ve üzeri gruptan anlamlı şekilde daha yüksek puan alırken, 28–37 ve 38+ gruplar arasında fark görülmemiştir.

Tablo 6. Eğitim Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişkenler	Gruplar	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	*F*	*p*
Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri (RATE)	Gruplar Arası	1.068	3	.356	1.663	.174
	Gruplar İçi	82.383	385	.214		
	Toplam	83.450	388			
Sportif Çeşitlilik	Gruplar Arası	1.756	3	.585	1.520	.209
	Gruplar İçi	148.245	385	.385		
	Toplam	150.001	388			
Personel	Gruplar Arası	1.953	3	.651	1.902	.129
	Gruplar İçi	131.738	385	.342		
	Toplam	133.691	388			
Konum	Gruplar Arası	2.282	3	.761	1.925	.125
	Gruplar İçi	152.085	385	.395		
	Toplam	154.367	388			
Fiziki İmkânlar	Gruplar Arası	.446	3	.149	.679	.566
	Gruplar İçi	84.407	385	.219		
	Toplam	84.854	388			
Aktivite	Gruplar Arası	13.003	3	4.334	9.437	.000*

	Gruplar İçi	176.832	385	.459
	Toplam	189.835	388	

*p<0,05

Yaş sonuçlarına benzer şekilde, eğitim düzeylerine göre RATE ve alt boyutların çoğunda anlamlı fark bulunmamıştır. Yalnızca aktivite tercihlerinde anlamlı bir fark tespit edilmiş ve eğitim düzeyinin aktivite değerlendirmelerini etkilediği görülmüştür (F(3, 385) = 9.437, p<.05).

Tablo 7. Eğitim Değişkenine Göre Tamhane's Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	x	Ss	Lise	Ön lisans	Lisans
Aktivite	Lise	49	4.03	.703			
	Ön lisans	159	4.26	.67	p>.05		
	Lisans	143	4.15	.60	p>.05	p>.05	
	Lisansüstü	38	3.63	.89	p>.05	p<.05	p>.05

Tamhane'nin T2 testi sonuçlarına göre (Tablo 7), eğitim düzeyleri arasında aktivite boyutuna ilişkin bazı karşılaştırmalarda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Lise ve önlisans mezunları arasında (p>.05) anlamlı bir fark bulunmamış olup, bu iki grubun aktivite boyutunu benzer şekilde değerlendirdiği görülmüştür (yüksekokul: x= 4.03; önlisans: x= 4.26). Benzer şekilde, lise ve lisans mezunları arasında da (p> .05) anlamlı bir fark saptanmamış, lise mezunları ile lisans mezunlarının (x= 4.15) algılarının yakın olduğu belirlenmiştir.

Ancak, lise mezunları ile lisansüstü (yüksek lisans/doktora) mezunları arasında (p<.05) istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş, lise mezunlarının (x= 4.03) lisansüstü mezunlarına (x= 3.63) göre aktivite boyutunu daha olumlu değerlendirdiği görülmüştür.

Önlisans ve lisans mezunları arasında (p>.05) anlamlı bir fark bulunmazken, önlisans ve lisansüstü mezunları arasında (p<.05) anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Önlisans mezunları (x= 4.26), lisansüstü mezunlara (x= 3.63) kıyasla aktivite boyutunu daha olumlu değerlendirmiştir.

Tablo 8. Medeni Durum Değişkenine Göre T Test Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	x	Ss	Sd	*t*	*p*
Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri (RATE)	Bekâr	325	4.34	.46	387	.243	.808
	Evli	64	4.33	.46			
Sportif Çeşitlilik	Bekâr	325	4.16	.61	387	-.812	.417
	Evli	64	4.23	.65			
Personel	Bekâr	325	4.46	.59	387	.084	.933
	Evli	64	4.46	.54			
Konum	Bekâr	325	4.26	.64	387	-.217	.828
	Evli	64	4.28	.58			
Fiziki İmkânlar	Bekâr	325	4.44	.46	387	-.415	.679
	Evli	64	4.46	.47			
Aktivite	Bekâr	325	4.17	.64	387	2.397	.017*
	Evli	64	3.94	.89			

*p<0,05

Tablo 8 incelendiğinde, rekreasyon alanı tercih faktörleri (RATE), spor çeşitliliği, personel, konum ve fiziksel olanaklar açısından medeni durumlar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p> .05). Bu durum, bekar ve evli katılımcıların bu boyutları benzer şekilde değerlendirdiğini göstermektedir. H4, H4.1, H4.2, H4.3 ve H4.4 hipotezleri desteklenmemiştir.

Ancak aktivite boyutunda (t(387) = 2.397, p<.05) bekar ve evli katılımcılar arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Bekarların (x= 4.17) evlilere (x= 3.94) kıyasla aktiviteleri daha olumlu değerlendirdiği görülmüştür. Bu sonuç, H4.5 hipotezini desteklemektedir.

Tablo 9. Çalışma Durumuna Göre Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişkenler	Gruplar	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	*F*	*p*

Rekreasyon Alanı Tercih Etkenleri (RATE)	Gruplar Arası	.438	2	.219	1.019	.362
	Gruplar İçi	83.012	386	.215		
	Toplam	83.450	388			
Sportif Çeşitlilik	Gruplar Arası	3.803	2	1.902	5.021	.007*
	Gruplar İçi	146.198	386	.379		
	Toplam	150.001	388			
Personel	Gruplar Arası	.944	2	.472	1.373	.255
	Gruplar İçi	132.746	386	.344		
	Toplam	133.691	388			
Konum	Gruplar Arası	.050	2	.025	.063	.939
	Gruplar İçi	154.316	386	.400		
	Toplam	154.367	388			
Fiziki İmkânlar	Gruplar Arası	.227	2	.114	.519	.596
	Gruplar İçi	84.626	386	.219		
	Toplam	84.854	388			
Aktivite	Gruplar Arası	1.299	2	.650	1.330	.266
	Gruplar İçi	188.536	386	488		
	Toplam	189.835	388			

*p<0,05

Tablo 9'daki ANOVA sonuçları, rekreasyon alanı tercih faktörleri (RATE), personel, konum, fiziksel olanaklar ve aktivite boyutlarında çalışma durumuna göre anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir (p>.05). Bu da çalışma durumunun bu algılar üzerinde etkisi olmadığını ortaya koymaktadır. H5, H5.2, H5.3, H5.4 ve H5.5 hipotezleri desteklenmemiştir.

Buna karşın, spor çeşitliliği boyutunda (F(2, 386) = 5.021, p<.05) çalışma durumu değişkenine bağlı olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Bu sonuç, H5.1 hipotezini desteklemektedir.

Tablo 10. Çalışma Durumu Değişkenine Göre Tamhane's Testi Sonuçları

Değişkenler	**Gruplar**	**n**	**x**	**Ss**	**Öğrenci**	**Özel Sektör**
Sportif Çeşitlilik	Öğrenci	226	4.11	.70		
	Özel Sektör	92	4.35	.67	p<.05	
	Kamu Sektörü	71	4.15	.60	p>.05	p>.05

Tablo 10'da görüldüğü üzere, öğrenci, özel sektör ve kamu sektöründe çalışanlar arasında aktivite boyutunda anlamlı farklar belirlenmiştir. Özel sektör çalışanlarının ortalama puanı (x= 4.35), öğrencilerin (x= 4.11) puanından istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksektir (p<.05). Bu da özel sektör çalışanlarının aktiviteler boyutuna öğrencilerden daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Kamu sektörü çalışanlarının (x= 4.15) puanı ise öğrencilerle ve özel sektör çalışanlarıyla arasında anlamlı fark oluşturmamıştır (p>.05).

Tartışma

Çalışmada, Muş ve Şırnak'taki kamu bahçesi ziyaretçilerinin rekreasyon alanı tercih faktörlerinde (RATE) cinsiyete göre anlamlı farklılıklar bulunmuştur; özellikle personel boyutunda fark görülmüştür. Spor çeşitliliği, fiziksel olanaklar ve aktivitelerde cinsiyete bağlı anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Şimşek ve Kırtepe (2023) Elazığ'daki rekreasyon alanlarında benzer şekilde, cinsiyet temelinde fiziksel olanaklarda anlamlı fark bulurken diğer boyutlarda bulamamışlardır.

Yaş grupları açısından RATE'in spor çeşitliliği, personel, konum ve fiziksel olanaklar alt boyutlarında anlamlı fark görülmezken, aktivite boyutunda yaş grupları arasında fark bulunmuştur. Benzer şekilde, Gümüş (2016) fiziksel olanakların yaşa bağlı farklılık gösterdiğini belirtmiştir.

Eğitim düzeyine göre RATE'nin çoğu boyutunda anlamlı fark bulunmazken, aktivite boyutunda eğitim seviyesine bağlı fark tespit edilmiştir. Öztürk (2022) ve Zaynl Abdeın ve Taşgın (2024) çalışmaları da benzer sonuçlar vermiştir.

Çalışma durumuna göre spor çeşitliliği dışında diğer RATE boyutlarında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Özel sektör çalışanlarının spor çeşitliliğine daha fazla önem verdiği görülmüştür. Bu bulgu literatürdeki birçok çalışma ile uyumludur (White, 1975; Bultena & Field, 1978; Bultena & Field, 1980; Kelly, 1983; Lucas, 1990; Gümüş vd., 2015; Keskin vd., 2015).

Medeni durum bazında çoğu RATE boyutunda fark yokken, aktivite boyutunda bekar ve evliler arasında fark saptanmıştır. Literatürde benzer sonuçlar bulunmakla birlikte, bazı çalışmalar sonuçlarda farklılık göstermektedir; bu da araştırma alanlarındaki değişikliklere bağlanabilir.

Sonuç

Ülkemizde rekreasyon alanlarının sayısı giderek artmakta ve bu alanların doğru kullanımı önem kazanmaktadır. Bu nedenle, bireylerin bu alanları tercih etme nedenlerini ve tercihlerini etkileyen faktörleri ortaya koyan araştırmalar, rekreasyon alanlarının etkin kullanımı ve kullanıcı memnuniyetinin artırılması açısından kritik önemdedir.

Bu bağlamda, Muş ve Şırnak kamu bahçelerini ziyaret edenlerin tercihleri incelenmiş ve cinsiyet ile çalışma durumuna göre rekreasyon alanı tercihleri farklılık göstermiştir. Yaş, eğitim ve medeni durum açısından ise sadece aktivite boyutunda anlamlı farklar belirlenmiştir.

Öneriler

- Özel sektör çalışanlarının spor çeşitliliği boyutunda yüksek puan alması sebebiyle, kamu bahçelerinde spor aktivitelerinin çeşitlendirilmesi önerilmektedir (örneğin koşu yolları, açık hava spor ekipmanları, grup spor alanları).
- Farklı yaş gruplarına yönelik aktiviteler düzenlenmelidir (çocuk atölyeleri, yaşlılara yönelik hafif yürüyüş programları vb.).
- Eğitim seviyelerine göre farklı ilgi alanlarına hitap eden etkinlikler planlanabilir (bilgi yarışmaları, okuma köşeleri vb.).
- Ailelerin çocuklarıyla kaliteli zaman geçirebileceği aktivite alanları oluşturulmalıdır.
- Personel hizmet kalitesinin artırılması için iletişim becerileri geliştirilip, ziyaretçi beklentileri doğrultusunda düzenli değerlendirmeler yapılmalıdır.
- Bahçelerin bakım, temizlik ve oturma alanlarının yeterliliği düzenli olarak kontrol edilmelidir.
- Kamu bahçelerindeki spor ve sosyal olanaklar, sosyal medya ve yerel kanallarla geniş kitlelere duyurulmalıdır.
- Gelecekte daha geniş coğrafyalardan ve niteliklerden örneklem içeren çalışmalar yapılmalı, katılımcı beklentilerini derinlemesine anlamak için nitel yöntemler de kullanılmalıdır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %50, İkinci yazar %50.

2. Çıkar çatışması: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

3. Etik Raporu: Bu araştırma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu tarafından 25.06.2024 tarihli ve E-26428519-050.99-130454 sayılı kararı ile etik açıdan uygun olduğuna toplantıya katılan kurul üyelerinin oy birliği ile karar verilmiştir.

4. Araştırma Modeli: Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

References

Açıkdilli, R. (2023). Milli parklardaki rekreasyon faaliyetlerinin toplumsal işlevleri. *Journal of Global Sport and Education Research*, *6*(3), 13-26. https://doi.org/10.55142/jogser.1353858

Alpar, R. (2010). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik güvenirlik*. Detay Yayıncılık.

Bultena, G. L., & Field, D. R. (1978). Visitors to national parks: A test of the elitism argument. *Leisure Sciences*, *1*(4), 395-409. https://doi.org/10.1080/01490407809512897

Bultena, G. L., & Field, D. R. (1980). Structural effects in national parkgoing. *Leisure Sciences*, *3*(3), 221-240.

Çetinkaya, G. (2008). Milli parkların bir rekreasyon alanı olarak düzenlenmesi ve yönetilmesi; Bir model önerisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Ekoturizm yönetimi*. Nobel Yayın Dağıtım.

Gümüş, H. (2016). Rekreasyonel alanların kullanım etkenlerinin incelenmesi (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gümüş, H., & Özgül, S. A. (2017). Development of scales for barriers to participation and preference factors in the use of recreation area. *Journal of Human Sciences*, *14*(1), 865-882. https://doi.org/10.14687/jhs.v14i1.4448

Gümüş, H., Özgül, S. A., & Karakılıç, M. (2015). Fiziksel aktivite mekânı değerlendirme ölçeği (FAMDÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, *26*(1), 1-8. https://doi.org/10.17644/sbd.237568

Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Kavramlar ilkeler ve teknikler*. (33.Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Kelly, J. R. (1983). Leisure styles: A hidden core. *Leisure sciences*, *5*(4), 321-338. https://doi.org/10.1080/01490408309513012

Keskin, M., Akova, O., & Merve, Ö. (2015). Turizm eğitimi alan öğrencilerin rekreasyonel etkinliklere katılımlarının önündeki engellerin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, *2*(4), 37-45. https://jrtr.org/index.php/jrtr/article/view/143

Lucas, R. C. (1990). Wilderness use and users: Trends and projections. In J. C. Hendee, G. H. Stankey, & R. C. Lucas (Eds.), *Wilderness management* (pp. 355–398). North American Press.

Öztürk, S. (2004). *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar*. Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.

Şahbaz, R. P., & Altınay, M. (2015). Türkiye'deki milli parkların rekreasyon faaliyetleri açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *3*(3), 125-135.

Şimşek, A., & Kırtepe, A. (2023). Rekreasyon alanlarına katılım tercih etkenlerinin belirlenmesi: (Elâzığ Fethi Sekin ve Cip Mesire Alanları örneği). *Electronic Turkish Studies*, *18*(2), 695-714. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.68839

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2025.01.15). *Milli Parklar*. https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/27/Milli-Parklar

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. & Ullman, J. B. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Pearson.

Tavşancıl, E., & Aslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi.

White, T. H. (1975). The relative importance of education and income as predictors in outdoor recreation participation. *Journal of Leisure Research*, *7*(3), 191-199.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Zaynl Abdeın, A.S., & Taşgın, E. (2024). Bireylerin rekreatif alan tercihlerine etki eden faktörler ile memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, *7*(2), 40-50.

Öztürk, H. (2022). Sağlık çalışanlarının rekreasyon faaliyeti uzunluk parkları kullanımlarının incelenmesi (Gaziantep Büyükşehir Belediye örneği). *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi, 6*(2), 130-140. https://doi.org/10.32706/tusbid.1193072

Journal of SocialSciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Elderly Poverty with Social Security: Social Exclusion and Quality of Life in Retirees Aged 60 and Over Living in Mersin City Center

Meryem Gül*, Sema Buz**

Abstract: With aging and retirement, social exclusion increases and quality of life decreases for various reasons, especially low income. The aim of this study is to examine the relationship between social exclusion and quality of life in retired individuals aged 60 years and over and whether social exclusion and quality of life differ according to the socio-demographic characteristics of the elderly. The research was quantitative and data were obtained from 356 retired individuals through face-to-face interviews. The Retiree Information Form developed by the researchers, the Social Exclusion Scale in the Elderly (SES) and the Quality of Life Scale in the Elderly (QOLS) were used as data collection tools. Data were analyzed with SPSS 26.0 and 95% confidence level was used. The relationship between the scale scores was analyzed by Pearson Correlation Test, independent samples t test was used to analyze the scale scores in terms of variables with 2 groups, and ANOVA test was used to analyze the scale scores in terms of variables with 3 or more groups. According to the results of the analysis, there is a strong negative relationship between social exclusion and quality of life (r=-.689**, p< .05). The SES and QOLS and its sub-dimensions differ significantly according to socio-demographic variables. In retired individuals aged 60 years and older, social exclusion increases as quality of life decreases. Social exclusion differed significantly according to gender, age, marital status, educational status, place of residence, cohabitants, retirement period, pension, income sources and feeling lonely. While quality of life does not differ significantly according to pension groups (Civil Servants' Retirement Fund, Self-Employed Social Security Institution, Social Security Institution for Workers), it differs according to other variables

Keywords: Elderly, Retired, Poverty, Social Exclusion, Quality of Life

Sosyal Güvenceli Yaşlı Yoksulluğu: Mersin Kent Merkezinde Yaşayan 60 Yaş ve Üzeri Emeklilerde Sosyal Dışlanma ve Yaşam Kalitesi

Öz: Yaşlanma ve emeklilikle birlikte bireylerde düşük gelir başta olmak üzere çeşitli nedenlerle sosyal dışlanma artmakta ve yaşam kalitesi azalmaktadır. Bu araştırmanın amacı, 60 yaş ve üzeri emekli bireylerde sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi arasındaki ilişki ile sosyal dışlanma ve yaşam kalitesinin yaşlıların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesidir. Araştırma nicel yöntemli olup veriler 356 emekli bireyden yüz yüze görüşmelerle elde edilmiştir. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen Emekli Bilgi Formu ile Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği (YSDÖ) ve Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeği (YYKÖ) kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 26.0 ile yapılmıştır ve %95 güven düzeyinde çalışılmıştır. Ölçek puanları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Testi, ölçek puanlarının 2 gruplu değişkenler açısından incelenmesi bağımsız gruplar t testi, 3 ve daha fazla gruplu değişkenler açısından incelenmesi ANOVA testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre sosyal dışlanma ile yaşam kalitesi arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki bulunmaktadır (r=-,689**, p< .05). YSDÖ ve YYKÖ ve alt boyutları sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır. 60 yaş ve üzeri emekli bireylerde yaşam kalitesi azaldıkça sosyal dışlanma artmaktadır. Sosyal dışlanma cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, ikamet edilen yer, birlikte yaşanılan kişiler, emeklilik süresi, emeklilik maaşı, gelir kaynakları ve yalnız hissetme durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Yaşam kalitesi emeklilik

*Dr., Uşak Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5451-2349 meryemgul92@gmail.com
*Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-8326-3732 semabuz@hacettepe.edu.tr
Cite as/ Atıf: Gül, M. & Buz, S. (2025). Elderly poverty with social security: Social exclusion and quality of life in retirees aged 60 and over living in Mersin city center. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 976-1012. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1611518
Received/Geliş:01 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul:02 Mar/Mart 2025
Published/Yayın: 30August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

gruplarına (emekli sandığı, Bağ-Kur, SSK) göre anlamlı düzeyde farklılaşmazken diğer değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı, Emekli, Yoksulluk, Sosyal Dışlanma, Yaşam Kalitesi

Introduction

According to various definitions, old age refers to the periods of human life over the age of 60 or 65. According to the United Nations, individuals over the age of 60 and according to the World Health Organization (WHO), individuals over the age of 65 are considered as elderly. In its simplest terms, aging is the increase in the proportion of the elderly population while the proportion of the young population decreases (Pandey, 2012). After the Second World War, developments in health and technology and the decrease in fertility and mortality rates accelerated the aging of the population (Taşçı, 2010). In Turkey, generally in some elderly welfare services, 60 years of age and 65 years of age are accepted as the limit. For example, the age limit for benefiting from the Ministry of Family and Social Work nursing homes, elderly care and rehabilitation centers, day care services and home care services is 60. On the other hand, the age limit for the old-age pension provided under Law No. 2022 is 65. The age limit for private nursing homes and elderly care centers is 55 (Ministry of Family and Social Work, 2024). In this study, individuals over the age of 60 were considered as elderly. One of the important determinants of quality of life and social exclusion in old age is the decrease in income and end of employment with the end of working life. The phenomenon examined in this study is the situation of elderly people with retirement security. Although the right to retire is entitled at older ages with the current legal regulations in Turkey, many retirees are under the age of 60. In the context of the relationship between economic dependency and aging, 60 years of age was accepted as the old age limit in the study.

Elderly and Retired Poverty

Similar to global trends, Turkey's society is aging day by day. The proportion of the elderly population in the total population increased from 8.8% in 2018 to 10.2% in 2023 (Turkish Statistical Institute, 2024). One of the most important problems of the increasing elderly population is poverty. Poverty is a problem that affects life in various ways. Poverty is connected to other problems experienced by the elderly and causes other social problems to deepen in an intersectional way. The poverty rate of the elderly population in Turkey was 14.2% in 2019 and 21.7% in 2023 (Turkish Statistical Institute, 2024). The outlook of elderly poverty in Turkey has been changing recently. Today, economic problems have reached crisis dimensions. The problems and economic difficulties experienced in the age of crises we are in are affecting the entire country and globally. For this reason, the fact that the income of the elderly is not at a level that can meet their needs has deepened elderly poverty. In this study, retirement poverty, which has been on the agenda recently, is discussed within the framework of elderly poverty. Elderly poverty affects social exclusion and quality of life due to reasons such as decrease in income after retirement, dissolution of traditional relationships, and inadequate professional support mechanisms. For this reason, pensioner poverty is evaluated within the framework of these two phenomena.

Pension is the provision of a lifelong monthly income to the individual by disconnecting the individual from work after reaching a certain age within the scope of the law (Aytaç, 2017). According to the data obtained from the SSI Statistics Portal, as of December 2023, the total number of pensioners receiving old age pensions in Turkey is 11,508,619. Of these, 8,087,506 are 4a labor pensioners, 1,772,571 are 4b “Self-Employed Social Security Institution” pensioners and 1,648,542 are 4c civil servant pensioners (Social Security Institution, 2024). Retirement systems are divided into three in terms of purpose, structure and financing. The first system is the widespread mandatory retirement system provided by the public and where the amount of retirement pension is defined. The second system is the mandatory private retirement system, which has become widespread especially in developing countries in recent years. The third system is the voluntary private retirement system, which is also implemented in Turkey (Kul-Parlak, 2017). Although other systems other than the work-based compulsory pension

system are also implemented in Turkey, the most common practice is the premium-based public social insurance. Public social insurance has an important place in the elderly welfare system. It provides income security during retirement through the old-age insurance premiums paid during the working period and the operation of the state's redistribution mechanisms. However, today, public social insurance does not provide sufficient protection.

Today, the situation of the elderly under the absolute poverty line has become worse than it was. Individuals who were already poor have become deeply poor and cannot meet their most basic needs such as food and shelter. Elderly people who do not have any income have been deprived of family protection due to the dissolution of the traditional family. At the same time, the inadequacy of welfare institutions has emerged in the face of the increase in the demand for protection of the elderly population. While the rent problem, which is one of the economic problems that affects the elderly the most, has reached advanced levels in metropolitan areas, it has also increased in medium and small-sized cities. Due to the high demand for nursing home care, which is one of the limited institutional housing solutions for the elderly in cities, the elderly are waiting in line.

Elderly people, who are relatively better off, have retirement security, and a regular income, have also experienced a decline in their class status. Retirement incomes are insufficient to meet their basic needs, such as housing rent and food. In addition to economic losses in retirement, retirement crises, such as the exchange of work-related roles for post-retirement roles and withdrawal from life, are also experienced. However, poverty surpasses these crises; the primary post-retirement well-being problem for elderly people is the lack of income from their pre-retirement active working years (Sönmez, 2020). It is known that poverty is higher among women than men due to longer life expectancy, exclusion from employment and social insecurity. In addition, women who are eligible for retirement are more affected by retirement poverty than men (Burn et al., 2020).

An important issue to consider regarding the retired poor is that retirees are people who live within the habits and routines of a certain level of welfare before retirement. Poverty encountered in retirement brings up the issue of reputation. The loss of reputation that occurs with old age and poverty is closely related to the social exclusion and quality of life that individuals face after retirement. The degradation that comes with old age and poverty is closely related to the social exclusion and quality of life that individuals face after retirement.

Elderly Poverty, Social Exclusion and Quality of Life

Today, poverty is explained together with social exclusion. Social exclusion focuses on the fact that poverty causes exclusion from social life. Social exclusion, which concerns large groups of society and addresses a wide range of problems regardless of class, has been at the center of social policy discussions in countries in recent years. Social exclusion is the inability of a certain group in society to get a share of resources and being pushed to a more disadvantaged position than other groups in society. Although social exclusion has emerged with economic-based exclusion from resources, it has been used to explain the forms of social, political and cultural disadvantage (Korkmaz-Yaylagül& Aslan, 2020). Social exclusion is not only about being excluded from the labor market. People working in the labor market with low wage income can also be exposed to social exclusion (Tanış, 2020). Exclusion may be explicitly expressed to the excluded people, or it may not take the form of a direct verbal or behavioral rejection. Social exclusion means that individuals are positioned separately from others, deprived of all kinds of social interaction and isolated (Solak &Teközel, 2019). Uniformization is one of the main areas where the elderly are exposed to social exclusion. In particular, during the pandemic period, the elderly were uniformized through their inability to participate in social life, their differences were ignored and they were exposed to general judgments (Atila-Demir, 2020).

Social exclusion in the elderly leads to a decrease in the quality of life of the elderly. In the second half of the 21st century, the concept of quality of life (Toper&Özpolat, 2023), which has become popular, is briefly defined as the physical, psychological and social well-being of the individual

(Görgün-Baran, 2008). Quality of life depends on individuals' participation in life in terms of physical and occupational functions, psychological status, social interaction, and economic status (Aytaç, 2017). The importance of maintaining a quality life emerges more in old age (Görgün-Baran, 2008). Aging limits the areas where the elderly are functional in daily life and causes a decrease in quality of life. The increase in the proportion of the elderly population in the world in the last fifty years and the prediction that this increase will continue in the next century brings up the importance of increasing the quality of life of the elderly population (Aydiner-Boylu, 2013).

In order to prevent social exclusion in retirement and to have a satisfactory quality of life, it is necessary to maintain the income level during the period of employment. With the decrease in income after retirement, the inability to live in accordance with the income standards of the pre-retirement period causes psychosocial problems. The elderly are employed at low wages even if they are in income-generating jobs. Moreover, the elderly face some difficulties in finding jobs that will increase their income and quality of life and in the labor market (Danış, 2009).

Within the framework of all these developments, the problem of this research is that retired individuals aged 60 and over, who pay old-age insurance premiums by participating in working life, who have been able to take part in employment for the number of days that they can have the right to retire, but who become poorer with aging and retirement, are exposed to social exclusion and their quality of life decreases.

Objective

The main purpose of this study is to determine whether social exclusion and quality of life differ according to the sociodemographic characteristics of pensioners aged 60 and over and to reveal the relationship between social exclusion and quality of life.

Method

Research Model

The research was carried out with the quantitative research method (Garip, 2023), which is based on the positivist paradigm and aims to examine the changes in human and society and measure them through numerical data. In the study, the quantitative research method was preferred in order to reveal generalizable results in terms of social exclusion and quality of life situations of many retired people who share the problem of poverty in Turkey. In the study, general and relational screening models, which are quantitative research models, were used.

Research Questions

In line with the main objective of the research, the following questions were sought and sub-objectives were identified.

1. What is the level of social exclusion among retirees aged 60 and over?
2. What is the quality of life of retirees aged 60 and over?
3. In retirees aged 60 and over, do social exclusion (material deprivation, lack of informal social support, transportation and financial services, environmental exclusion) and quality of life (control, autonomy, pleasure, self-actualization) differ according to socio- demographic characteristics?
4. Is there a significant relationship between social exclusion and quality of life in retired people?

Participants

The population of this study consists of retired individuals aged 60 and over living in the city. The sample of the study consists of individuals aged 60 and over living in the central districts of Mersin province (Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir). One of the important determinants of quality of life and social exclusion in old age is the decrease in income and separation from work life with the end of working life. The subject examined in this study is the elderly with retirement security. Although the right to retire is entitled at older ages with the current legal regulations in Turkey, many retirees are under the age of 60. In the context of the relationship between economic dependency and aging, the age of 60 was accepted as the old age limit in the study.

In this study, the simple random sampling method, which is one of the probability sampling methods, was used. In this direction, participants who met the criteria for inclusion in the study were randomly determined in accordance with the purpose of the study. Although it was tried to reach participants from as many different categories as possible in order for the statistical analyses to produce meaningful results, specific quotas were not targeted in terms of characteristics such as place of residence and gender. Thus, it was ensured that the structure of the data represented the characteristics of the population.

The criteria for the inclusion of retirees in the study are; being within the scope of one of the common compulsory pension types (4a worker pensioner, 4b "Self-Employed Social Security Institution" pensioner, 4c civil servant pensioner), being retired for at least one year, not working after retirement, and having the cognitive capacity to respond to the retired information form and scales. Since the study focuses on the social exclusion and quality of life levels of retirees based on the consequences of various losses, especially the loss of income with retirement after working life, those who have rights over the deceased insured, foreign pensioners, and those who benefit from non- contributory pensions are not included in the study.

According to Social Security Institution Statistical Portal data, as of December 2023, the total number of pensioners receiving old age pensions in Mersin is 230,504. Of these, 147,377 are 4a labor pensioners, 41,150 are 4b "Self-Employed Social Security Institution" pensioners, and 41,977 are 4c civil servant pensioners (Social Security Institution, 2024). The sample size was calculated as 384 with a 95% confidence interval (Survey Monkey, 2024)

Data Collection Tools

Retired Personal Information Form prepared by the researchers, Social Exclusion Scale in the Elderly and Quality of Life Scale in the Elderly were used to collect the research data.

The Retirement Information Form, developed by the researchers in line with the literature, consists of 11 questions. The Retiree Information Form includes questions on socio-demographic characteristics and characteristics of the retirement period (such as pension, income sources).

The Social Exclusion Scale for the Elderly (SES) by Apak and Apak (2020) consists of 22 items and 4 sub-dimensions (material deprivation, lack of informal social support, lack of transportation and financial services, environmental exclusion). The scale is 5-point Likert type (never, rarely, sometimes, usually, always) and the higher the total score obtained from the scale, the higher the level of social exclusion. The scale items were administered to 600 elderly people aged 60 and over living in Bingöl, Elazığ and Diyarbakır. The total Cronbach-alpha value of the scale is 0.86.

The Quality of Life in the Elderly Scale (QOLS) developed by Hyde et al (2003) consists of 19 items and 4 sub-dimensions (control, autonomy, pleasure, self-actualization). The scale is a 4-point Likert-type scale (always, sometimes, occasionally, never) and quality of life increases as the total score increases. The scale items were applied to 191 elderly people aged 65 and over living in Erzurum. Türkoğlu and Adıbelli (2014) conducted the Turkish validity and reliability study of the scale. In the adaptation process, a 19-item questionnaire was first applied and the Cronbach-alpha value was found to be 0.91. However, 6 items were removed due to factor loadings below 0.30 and the 13-item Quality of Life in the Elderly Scale CASP-13 was obtained.

A total of 390 people were reached during the data collection process. The data of 34 people were not included in the study because they were not filled in properly and the data of 356 people were included in the study. The retiree information form and scales were applied to the retirees by face-to-face interviews by the researchers. If needed, the questions were read by the researchers and the answers were recorded. The application took an average of 20 minutes. The data were collected at

Yenişehir and Viranşehir Retirement Homes affiliated to Mersin Metropolitan Municipality Department of Social Work, Mersin Branch of Turkish Retired People's Association, and in the paid socialization areas where retirees frequently spend time, such as local community centers, coffee houses, and free of charge beaches, parks and places of worship.

Data Analysis

The data were analyzed with SPSS 26.0 and 95% confidence level. The kurtosis and skewness coefficients were examined to determine the suitability of the measurements for normal distribution. The kurtosis and skewness values obtained from the measurements between +3 and -3 are considered sufficient for normal distribution (Groeneveld &Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins & Weeks, 1990; De Carlo, 1997). Since the skewness and kurtosis values obtained from the measurements were between +3 and -3, normality was ensured and parametric test techniques were used in our analyzes. The relationship between the scale scores was analyzed with Pearson correlation test. The independent samples t test was used to analyze the scale scores in terms of variables with 2 groups, and the ANOVA test was used to analyze the scale scores in terms of variables with 3 or more groups.

Findings

Table 1. Socio-Demographic Characteristics of Participants

		n	%
Gender	Female	56	15,7
	Male	300	84,3
Age	60-74	285	80,1
	75-84	61	17,1
	85 and above	10	2,8
Marital status	Married	274	77,0
	Divorced	32	9,0
	Hiswifepassed away	49	13,8
	Nevermarried	1	0,3
Education status	Illiterate	6	1,7
	PrimarySchool	70	19,7
	MiddleSchool	74	20,8
	HighSchool	131	36,8
	University	75	21,1
Reside	Own house	242	68,0
	On rent	97	27,2
	without paying rent (someone else)	17	4,8
Retirement Group	Civil Servants' Retirement Fund	105	29,5
	Self-Employed Social Security Institution	73	20,5
	Social Security Institution for Workers	178	50,0
Retirement period (year)	1-10	179	50,3
	11-20	88	24,7
	21-30	76	21,3
	31 and above	13	3,7
Retirement income	12.500 – 15.000	223	62,6
	15.001 – 20.000	61	17,1
	20.001 – 25.000	22	6,2
	25.001 – 30.000	38	10,7
	30.001 – 35.000	8	2,2
	35.001 – 40.000	2	0,6
	40.001 and above	2	0,6
Sources of income	Retirement income	196	55,1
	Retirement income and additionalincome	160	44,9
Live with	Alone	52	14,6
	Withspouse	192	53,9
	With child(ren)	39	11,0
	With relatives	7	2,0
	Withspouseand children	54	15,2
	Withspouseand relative(s)	7	2,0
	Withmywife,childrenand Relative(s)	3	0,8
	Withchildren,relative(s),closeones	2	0,6

The majority of the participants were male (84.3%). 80.1% of the participants were in the young elderly group between the ages of 60-74. Only 6 participants (1.7%) were illiterate, 19.7% were primary school graduates, 20.8% were middle school graduates, 36.8% were high school graduates, and 21.1% were university graduates. The majority of the participants, 68.0%, reside in their own homes. 50% of the participants are "Social Security Institution for Workers" retired, 29.5% are Civil Servants' Retirement Fund, 20.5% are "Self-Employed Social Security Institution" retired. More than half of the participants (50.3%) have a retirement period of 1-10 years. The majority of the participants (62.6%) receive a salary between 12,500 - 15,000 TL, which is the lowest pension salary group. While 55.1% of the participants

have only a pension, 44.9% of the participants receive additional income with their pension. The majority of the participants (53.9%) live with their spouses. While 26.4% of the participants stated that they felt lonely, 25.8% stated that they sometimes felt lonely and 47.8% stated that they did not feel lonely (Table 1).

Table 2. Scores, Score Averages, Skewness Kurtosis Reliability Values of the SES, QOLS and Subscales of the Scales

	Frekans	Min	Max	Mean	SD	Skewness	Kurtosis	Reliability
Material Deprivation	356	1,44	5,00	3,39	1,00	0,04	-1,09	0,91
Deprivation of Informal Social Support	356	1,20	4,40	2,58	0,77	0,55	-0,92	0,93
Transportation and Financial Services	356	1,00	5,00	2,54	1,32	0,46	-1,10	0,90
Environmental Exclusion	356	1,00	5,00	2,65	0,96	0,46	-0,38	0,80
SES	356	1,32	4,91	2,86	0,94	0,35	-1,02	0,95
Control	356	0,00	3,00	1,54	0,81	-0,05	-0,75	0,64
Autonomy	356	0,00	3,00	1,69	0,80	-0,35	-0,69	0,61
Pleasure	356	0,00	3,00	1,75	0,83	-0,40	-0,63	0,78
Self-Actualization	356	0,00	3,00	1,45	0,95	-0,04	-1,00	0,86
QOLS	356	0,00	3,00	1,62	0,70	-0,30	-0,64	0,89

Cronbach's alpha coefficient gives the reliability level of the scale (Nunnally, 1967, 248). Alpha (α) coefficients for YSDÖ, YYKÖ and scale sub-dimensions show that the measurements are highly reliable (0.91; 0.93; 0.90; 0.80; 0.95; 0.86; 0.89) or quite reliable (0.64; 0.61; 0.78) (Table 2).

Table 3. The Relationship between SES, QOLS and its Subscales

		Control	Autonomy	Pleasure	Self-Actualization	QOLS
MaterialDeprivation	r	-,530**	-,451**	-,535**	-,588**	-,638**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
DeprivationofInformalSocial	r	-,499**	-,385**	-,357**	-,386**	-,484**
Support	*p*	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
TransportationandFinancial	r	-,630**	-,536**	-,523**	-,544**	-,668**
Services	*p*	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
EnvironmentalExclusion	r	-,325**	-,310**	-,345**	-,323**	-,394**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
SES	r	-,618**	-,524**	-,559**	-,589**	-,689**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

There is a strong negative correlation (r=-0.689, $p< .05$) between SES and QOLS. As social exclusion increases in retired people, quality of life decreases significantly. The relationship between the scales and sub-dimensions can be examined in the table (Table 3).

Table 4. Comparisons of the SES and its Subdimensions According to Socio-demographic Variables

Variables		SES Total			Material Deprivation			Deprivation of Informal Social Support			Transportation and Financial Services			Environmental Exclusion		
Gender	**f**	**Mean**	**SD**	**t;p**	**Mean**	**SD**	**t;p**	**Mean**	**SD**	**t;p**	**Mean**	**SD**	**t;p**	**Mean**	**SD**	**t;p**
Female	56	3,42	0,92	5,058; 0,000	3,87	1,04	4,004; 0,000	2,84	0,77	2,800; 0,005	3,32	1,38	4,654; 0,000	3,12	0,97	4,076; 0,000
Male	300	2,75	0,90		3,30	0,97		2,53	0,76		2,40	1,26		2,56	0,94	
Age	**f**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**
60-74	285	2,68	0,87	-7,852; 0,000	3,22	0,96	-6,593; 0,000	2,47	0,73	-5,945; 0,000	2,27	1,22	-8,550; 0,000	2,56	0,92	-3,521; 0,000
75 and above	71	3,58	0,84		4,05	0,88		3,05	0,75		3,63	1,14		3,00	1,07	
Marital status	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Married	274	2,67	0,86	26,881; 0,000	3,21	0,96	20,311; 0,000	2,47	0,73	12,345; 0,000	2,29	1,21	24,458; 0,000	2,53	0,93	10,153; 0,000
Divorced	32	3,48	0,94		3,96	0,98		2,93	0,85		3,34	1,42		3,14	0,97	
Spouse deceased	49	3,49	0,91		3,99	0,88		2,96	0,79		3,41	1,31		3,01	0,99	
Education status	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Illiterate/Primary school	76	3,28	0,94	11,043; 0,000	3,75	1,01	9,861; 0,000	2,87	0,82	5,056; 0,002	3,22	1,35	13,815; 0,000	2,89	1,08	3,592; 0,014
Middle School	74	2,96	1,00		3,55	0,99		2,56	0,80		2,70	1,39		2,64	1,02	
High School	131	2,78	0,90		3,35	0,96		2,51	0,75		2,38	1,25		2,66	0,90	
University	75	2,46	0,73		2,94	0,89		2,44	0,66		1,97	0,99		2,38	0,83	
Reside	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**D**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Own house	242	2,61	0,86	32,013; 0,000	3,13	0,95	29,243; 0,000	2,43	0,70	16,540; 0,000	2,18	1,19	32,453; 0,000	2,53	0,93	5,724; 0,004
On rent	97	3,37	0,86		3,92	0,88		2,91	0,77		3,26	1,24		2,90	0,97	
without paying rent (someone else)	17	3,50	0,94		4,03	0,87		2,93	0,97		3,51	1,44		2,85	1,07	
Live with	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Alone	52	3,62	0,80	23,653; 0,000	4,08	0,81	16,088;	3,04	0,77	15,332;	3,60	1,23	24,310;	3,18	1,03	7,228;
With spouse	192	2,76	0,84		3,31	0,92		2,55	0,73		2,36	1,18		2,53	0,89	
With child(ren)	39	3,38	1,03		3,85	1,13		2,96	0,82		3,39	1,40		2,92	1,04	

With child(ren) and relative(s)	19	2,40	0,60		3,02	0,79	0,000	2,20	0,66	0,000	2,08	0,64	0,000	2,21	0,71	0,000
With child(ren) and spouse	54	2,27	0,75		2,81	0,92		2,11	0,54		1,70	1,05		2,52	0,97	
Retirement Group	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Civil Servants' Retirement Fund	105	2,85	0,91		3,31	1,02		2,60	0,75		2,56	1,30		2,66	0,91	
Self-Employed Social Security Institution	73	2,83	1,03	0,084; 0,920	3,38	1,05	0,625; 0,536	2,54	0,80	0,162; 0,851	2,43	1,42	0,292; 0,747	2,73	0,98	0,377; 0,686
Social Security Institution for Workers	178	2,88	0,92		3,44	0,97		2,59	0,78		2,57	1,30		2,61	0,99	
Retirement Period	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
1-10	179	2,39	0,75		2,95	0,84		2,24	0,65		1,91	1,05		2,47	0,90	
11-20	88	3,10	0,86	68,868; 0,000	3,58	0,98	53,050; 0,000	2,80	0,65	47,971; 0,000	2,90	1,24	61,065; 0,000	2,69	0,97	8,232; 0,000
21 and above	89	3,56	0,82		4,09	0,86		3,05	0,77		3,46	1,21		2,97	1,01	
Retirement	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
12.500 – 15.000	223	2,88	0,98		3,44	1,02	13,227; 0,000	2,56	0,78	3,532; 0,015	2,57	1,38	8,948; 0,000	2,71	0,98	4,540; 0,004
15.001 – 20.000	61	3,18	0,81	11,377; 0,000	3,77	0,83		2,71	0,80		2,93	1,29		2,76	0,93	
20.001 – 25.000	22	3,13	0,73		3,49	0,89		2,93	0,69		2,93	1,08		2,81	0,90	
25.001 veüzeri	50	2,23	0,64		2,66	0,77		2,36	0,63		1,75	0,80		2,20	0,83	
Source of Income	**f**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**
Retirement income	196	3,29	0,88	11,541; 0,000	3,83	0,92	10,654; 0,000	2,92	0,76	10,724; 0,000	3,04	1,29	8,741; 0,000	2,86	0,98	4,762; 0,000
Retirement income and additionalincome	160	2,33	0,70		2,85	0,81		2,17	0,56		1,93	1,09		2,39	0,88	
Feeling Lonely	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Yes	94	3,72	0,82		4,18	0,87	73,505; 0,000	3,13	0,75	45,793; 0,000	3,82	1,16	106,930; 0,000	3,15	1,01	21,049; 0,000
Sometimes	92	2,90	0,80	100,942; 0,000	3,52	0,85		2,56	0,71		2,50	1,13		2,62	1,01	
No	170	2,36	0,68		2,88	0,83		2,29	0,64		1,85	0,93		2,39	0,79	

Women had higher scores than men on the SES (t = 5,058), material deprivation (t = 4,004), lack of informal social support (t = 2,800), lack of transportation and financial services (t = 4,654) and environmental exclusion (t = 4,076). In the 75 and over age group, SES (t = -7,852), material deprivation (t = -6,593), deprivation of informal social support (t = -5,945), deprivation of transportation and financial services (t = -8,550) and environmental exclusion (t = -3,521) scores are higher than other age groups (p< .05). Married people have lower scores for SES (F = 26,881), material deprivation (F = 20,311), lack of informal social support (F = 12,345), lack of transportation and financial services (F = 24,458) and environmental exclusion (F = 10,153) (p< .05). As the level of education increases, social exclusion (F = 11,043), material deprivation (F = 9,861), deprivation of informal social support (F = 5,056), deprivation of transportation and financial services (F = 13,815,) and environmental exclusion (F = 3,592) decrease (p< .05). In rented and owner-occupied houses, SES (F = 32,013, p< .05), material deprivation (F = 29,243, p< .05), lack of informal social support (F = 16,540, p< .05), lack of transportation and financial services (F = 32,453, p< .05) and environmental exclusion (F = 5,724, p< .05) are higher than those who own their own houses. In those who live alone, SES (F = 23,653). financial deprivation (4,08 ± 0,81), lack of informal support (3,04 ± 0,77), lack of transportation and financial services (3,60 ± 1,23) and environmental exclusion (F = 7,228) are higher (p< .05). As the level of loneliness increased, SES (F = 100,942), material deprivation (F = 73,505), lack of informal social support (F = 45,793), lack of transportation and financial services (F = 106,930) and environmental exclusion (F = 21,049) increased (p< .05). There was no significant difference between the groups in terms of SES and its sub-dimensions according to the retirement group (F = 0.084, p> .05). As the duration of retirement increases, SES (F = 68,868), financial deprivation (F = 53,050), lack of informal social support (F = 47,971), lack of transportation and financial services (F = 61,065) and environmental exclusion (F = 8,232) increase (p< .05). As the pension increased, SES (F = 11,377, p< .05), material deprivation (F = 13,227, p< .05), lack of informal social support (F = 3,532, p< .05), lack of transportation and financial services (F = 8,948, p< .05) and environmental exclusion (F = 4,540, p< .05) decreased. Those who received only a pension were more likely to have higher levels of SES (t = 11.541), material deprivation (t = 10.654), lack of informal social support (t = 10.724), lack of transportation and financial services (t = 8.741) and environmental exclusion (t = 4.762) than those with additional income (p< .05) (Table 4).

Table 5. Comparisons of the QOLS and its Subscales According to Socio-demographic Variables

Variables	Frekans	QOLS Total			Control			Autonomy			Pleasure			Self-Actualization		
Gender	**f**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**
Female	56	1,24	0,75	-4,504; 0,000	1,13	0,73	-4,187; 0,000	1,35	0,91	-3,121; 0,003	1,40	0,92	-3,175; 0,002	1,02	0,98	3,707; 0,000
Male	300	1,69	0,67		1,61	0,80		1,75	0,76		1,82	0,80		1,53	0,92	
Age	**f**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**
60-74	285	1,73	0,64	5,512; 0,000	1,67	0,76	6,687; 0,000	1,80	0,75	5,586; 0,000	1,85	0,78	4,084; 0,000	1,55	0,91	4,014; 0,000
75 and above	71	1,18	0,78		1,00	0,76		1,23	0,83		1,36	0,93		1,05	1,02	
Marital status	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
Married	274	1,76	0,63	28,245; 0,000	1,68	0,77	22,182; 0,000	1,83	0,72	21,592; 0,000	1,90	0,76	19,131; 0,000	1,58	0,91	13,788; 0,000
Divorced	32	1,25	0,86		1,10	0,78		1,38	1,01		1,32	1,04		1,17	1,04	
Spouse deceased	49	1,07	0,64		1,00	0,71		1,11	0,79		1,25	0,77		0,88	0,86	
Education status	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
Illiterate/Primary school	76	1,21	0,72	21,910; 0,000	1,13	0,69	11,725; 0,000	1,30	0,77	16,617; 0,000	1,33	0,89	19,793; 0,000	1,03	1,02	12,796; 0,000
Middle School	74	1,46	0,72		1,43	0,88		1,45	0,82		1,58	0,78		1,35	0,92	
High School	131	1,72	0,58		1,73	0,80		1,84	0,75		1,81	0,72		1,47	0,79	
University	75	2,01	0,61		1,73	0,69		2,04	0,67		2,25	0,73		1,93	0,95	
Reside	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
Own house	242	1,77	0,65	19,543; 0,000	1,71	0,79	18,752; 0,000	1,82	0,77	11,532; 0,000	1,90	0,79	12,491; 0,000	1,61	0,90	11,581; 0,000
On rent	97	1,30	0,68		1,15	0,73		1,42	0,78		1,48	0,82		1,11	0,95	

*Dr., Uşak Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5451-2349 meryemgul92@gmail.com
*Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-8326-3732 semabuz@hacettepe.edu.tr
Cite as/ Atıf: Gül, M. & Buz, S. (2025). Elderly poverty with social security: Social exclusion and quality of life in retirees aged 60 and over living in Mersin city center. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 976-1012. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1611518
Received/Geliş:01 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul:02 Mar/Mart 2025
Published/Yayın: 30August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

without paying rent (someone else)	17	1,24	0,80		1,31	0,72		1,27	0,85		1,28	0,91		1,08	1,06	
Live with	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
Alone	52	1,15	0,68		1,12	0,72		1,21	0,85		1,25	0,86		0,98	0,93	
With spouse	192	1,71	0,63		1,61	0,75		1,80	0,71	9,712; 0,000	1,86	0,78	10,303; 0,000	1,52	0,92	
With child(ren)	39	1,18	0,86	16,697; 0,000	0,96	0,82	16,090; 0,000	1,33	1,00		1,39	0,99		0,97	1,02	10,903; 0,000
With child(ren) and relative(s)	19	2,00	0,52		1,84	0,65		1,89	0,59		2,07	0,65		2,19	0,68	
With child(ren) and spouse	54	1,91	0,54		1,98	0,73		1,91	0,70		2,00	0,64		1,70	0,75	
Retirement Group	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**
Civil Servants' Retirement Fund	105	1,73	0,68	3,350; 0,036	1,57	0,74	4,808; 0,009	1,80	0,80	1,494; 0,226	1,93	0,82	4,966; 0,007	1,54	1,02	0,965; 0,382
Self-Employed Social Security Institution	73	1,69	0,71		1,76	0,82		1,66	0,82		1,81	0,79		1,48	0,92	
Social Security Institution for Workers	178	1,52	0,70		1,42	0,82		1,63	0,79		1,62	0,84		1,38	0,92	
Retirement Period	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
1-10	179	1,88	0,59		1,86	0,74		1,92	0,69		1,94	0,74		1,76	0,77	
11-20	88	1,39	0,68	28,443; 0,000	1,24	0,68	35,586; 0,000	1,48	0,82	16,735; 0,000	1,59	0,88	9,317; 0,000	1,17	1,02	22,562; 0,000
21 and above	89	1,32	0,75		1,17	0,79		1,42	0,85		1,55	0,88		1,09	0,99	
Retirement Income	**f**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**	**Mean**	**SD**	**F;p**
12.500 – 15.000	223	1,56	0,71		1,52	0,86		1,63	0,79		1,66	0,82		1,41	0,92	
15.001 – 20.000	61	1,39	0,64	12,538; 0,000	1,36	0,71	3,711; 0,012	1,46	0,82	8,717; 0,000	1,60	0,83	11,006; 0,000	1,07	0,91	11,520; 0,000
20.001 – 25.000	22	1,63	0,64		1,45	0,66		1,76	0,71		1,80	0,92		1,45	1,10	
25.001 and above	50	2,13	0,49		1,85	0,63		2,17	0,64		2,35	0,58		2,07	0,75	
Source of Income	**f**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**	**Mean**	**SD**	**t; p**
Retirement income	196	1,40	0,70	-7,081; 0,000	1,30	0,77	-6,372; 0,000	1,52	0,82	-4,324; 0,000	1,54	0,90	-5,829; 0,000	1,18	0,98	-6,416; 0,000
Retirement income and additionalincome	160	1,89	0,60		1,82	0,76		1,88	0,73		2,02	0,66		1,78	0,79	
Feeling Lonely	**f**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SDss**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**	**Mean**	**SD**	**F; p**

Yes	94	1,03	0,65	86,800; 0,000	0,96	0,68	53,636; 0,000	1,11	0,80	52,085; 0,000	1,18	0,82	54,065; 0,000	0,82	0,92	48,611; 0,000
Sometimes	92	1,52	0,61		1,46	0,75		1,63	0,73		1,63	0,75		1,31	0,86	
No	170	2,00	0,51		1,90	0,70		2,03	0,63		2,14	0,66		1,87	0,79	

Men had higher quality of life than women (t = -4.504, p< .05). Men had higher control (t = -4,187, p< .05), autonomy (t = -3,121, p< .05), pleasure (t = -3,175, p< .05) and self- actualization (t =-3,707, p< .05) scores than women. In the age group of 60-74 years, the scores of QOLS (t = 5,512), control (t = 6,687), autonomy (t = 5,586), pleasure (t = 4,084) and self- actualization (t = 4,014) are higher than the other age groups (p< .05). In married individuals, the levels of QOLS (F = 28,245), control (F = 22,182), autonomy (F = 21,592), pleasure (F = 19,131) and self-actualization (F = 13,788) were higher than those of deceased and divorced individuals (p< .05). With the level of education, QOLS (F = 21,910), control (F = 11,725), autonomy (F = 16,617), pleasure (19,793) and self-actualization (F = 12,796) increase (p< .05). The QOLS (F = 19,543), control (F = 18,752), autonomy (F = 11,532), pleasure (F = 12,491) and self- actualization (F = 11,581) are higher in those living in their own home (p< .05). Quality of life differs significantly according to cohabitants (F = 16,697, p< .05). The group with the highest perception of quality of life was those living with spouse, children and relatives (2.00 ± 0.52) and the group with the lowest perception was those living alone (1.15 ± 0.68). The group with the highest mean perception of control (1.98 ± 0.73) and autonomy (1.91 ± 0.70) were those living with spouse and children. The group with the highest perception of pleasure (2.07 ± 0.65) and self-actualization (0.97 ± 1.02) were those living with spouse, children and relatives (2.19 ± 0.68). As the level of loneliness increases, the perception of QOLS (F = 86,800), control (F = 53,636), autonomy (F = 52,085), pleasure (F = 54,065) and self-actualization (F = 48,611) decreases significantly (p< .05). The QOLS score of the pension fund group is significantly higher than that of the “Social Security Institution for Workers” group (F = 3,350, p< .05). There was no significant difference between the QOLS and autonomy (F = 1,494, p> .05) and self-actualization (F = 0,965, p> .05) in terms of pension groups. The perception of control (F = 4,808, p< .05) and pleasure (F = 4,966, p< .05) of the pension fund group was higher than the “Social Security Institution for Workers” group. As the duration of retirement increases, the perception of QOLS (F = 28,443), control (F = 35,586), autonomy (F = 16,735) pleasure (F = 9,317) and self-actualization (F = 22,562) decreases (p< .05). As the pension increases, the quality of life increases (F = 12,538, p< .05). As the salary increased, the perception of control (F = 3,711, p< .05), autonomy (F = 8,717, p< .05), pleasure (F = 11,006, p< .05) and self-actualization (F = 11,520, p< .05) sub- dimensions of QOLS increased significantly. Those who had additional income with a pension had higher levels of QOLS (t = -7.081), control (t = -6.372), autonomy (t = -4.324), pleasure (t = -5.829) and self-actualization (t = -6.416) than those who had only a pension (p< .05) (Table 5).

Discussion

The majority of the participants in the study (84.3%) are men. Similarly, according to the study by Aytaç (2017); with the participation of 336 individuals aged 65 and over, 83% of the participants were male (Aytaç, 2017). According to the study by Çakır et al. (2015); 73.7% of the participants were men and 25.3% were women (Çakır et al., 2015). Due to gender inequality in the labor market in Turkey, women are able to participate in employment at a lower rate than men and hold on to the labor market. Women are unable to retire due to unemployment and quitting their jobs due to motherhood and other gender-based domestic roles, as they do not meet the conditions of working time and premium payments required for retirement. Again, since women are positioned in the private sphere and men in the public sphere in terms of gender roles, it is thought that the fact that more men are present in the public spaces where the research data were collected affects the research results. The fact that the participants are generally in the 60-74 group is thought to be related to the fact that the research data are obtained from the young elderly group, who can be found in public spaces, have less dependency and higher physical functionality. In addition, the rate of meeting the condition of "having the cognitive competence to answer the research questions" in the inclusion criteria is higher among the young elderly in the 60-74 age group. Similarly, the fact that most of the participants were in the group of those who had been retired for 1-10 years can also be considered in connection with the participant profile.

There is a strong negative relationship between social exclusion and quality of life in retired individuals and social exclusion increases as quality of life decreases. No study has been found in the literature examining the relationship between social exclusion and quality of life in retirees and/or the elderly, and studies that have addressed this indirectly are included in this section. When individuals leave the labor market after retirement, they have more time to be involved in social life. However, despite the time constraints in working life, individuals having more income during their working period and more social networks provided through the work environment may have a role in preventing social exclusion. The decrease in the quality of life and the increase in social exclusion with retirement may be related to not being able to earn the income earned in working life and breaking away from the socialization practices provided by the workplace climate.

Comparisons of social exclusion and quality of life by gender show that retired women experience more social exclusion and have lower quality of life than men. According to Genç and Dalkılıç (2013), 50% of elderly men do not feel excluded, while the other half feel excluded partially or always. While 11.8% of women do not feel excluded, 88.2% feel excluded partially or always (Genç &Dalkılıç, 2013). It is thought that being involved in business life may have a preventive function in preventing social exclusion and improving the quality of life of women. However, according to these results, despite the gender inequality in the labor market in Turkey, retired women with a working history who have been able to participate in the labor market and have been able to hold on to the market long enough to obtain the right to retirement also experience more social exclusion than men. These results may be related to the fact that women maintain their traditional gender roles even though they are involved in working life, and that their roles in the private sphere continue to strengthen with the end of their working life. The addition of roles such as caring for grandchildren to women's roles in the private sphere with retirement may lead to an increase in social exclusion.

Comparisons of social exclusion and quality of life by age show that social exclusion increases and quality of life decreases with increasing age in retired people. According to Altuğ et al. (2009), it was found that the quality of life was negatively affected with increasing age (r=0.204) (Altuğ et al., 2009). According to the study of Genç and Dalkılıç (2013), 93.4% of the participants between the ages of 75- 84 felt excluded partially or always (Genç &Dalkılıç, 2013). In old age, individuals become more dependent and their social functionality becomes more limited with the advancement of age. Therefore, their more limited participation in social life may lead to increased social exclusion.

Comparisons of social exclusion and quality of life according to marital status show that social exclusion is lower and quality of life is higher in married retirees compared to deceased and divorced retirees. According to Karakaya and Işıkhan (2023), the total score of social exclusion and the mean scores of material deprivation, lack of informal social support and environmental exclusion sub-dimensions were found to be significantly lower ($p<$ .05) than the mean scores of never

married/divorced and deceased elderly (Karakaya & Işıkhan, 2023). As can be seen, the family solidarity brought by the institution of marriage in the retirement period prevents social exclusion of individuals.

Comparisons of social exclusion and quality of life by educational attainment show that social exclusion decreases and quality of life increases with increasing educational attainment among retired people. According to the study of Altuğ and colleagues (2009), educational status positively affects quality of life (Altuğ et al., 2009). According to the study of Genç and Dalkılıç (2013), almost all elderly people with low educational level feel excluded. 99.9% of illiterates always feel excluded, 99.9% of literates feel excluded partially or always, and 99.9% of primary school graduates feel excluded partially or always. 22.2% of secondary school graduates and 99.9% of university graduates do not feel excluded (Genç &Dalkılıç, 2013). According to Öztürk and Hazer (2017); the life satisfaction averages of bachelor's degree and above graduates (20.89±7.19) are higher than the averages of those with primary education and below (17.70±7.42) and statistically significant ($p< .05$, $F=8.61$) (Öztürk & Hazer, 2017). It is likely that those with a high level of education have spent their working life in fields such as health and finance, which require a sectoral education requirement. Individuals employed in these fields have higher pensions than those employed at minimum wage levels. High income may be a factor preventing social exclusion of retired individuals. On the other hand, individuals with higher education and employed in certain sectors may be able to prevent social exclusion if they have more time for themselves due to their usual living standards and maintain this habit in retirement.

Comparisons of social exclusion and quality of life according to place of residence show that social exclusion is lower and quality of life is higher in retired people living in their own homes compared to those living in rented or rent-free homes. According to the study of Karakaya and Işıkhan (2023), the total score of social exclusion and the mean scores of material deprivation, lack of informal social support, transportation and financial services sub-dimensions of elderly individuals living in their own homes are significantly lower than the mean scores of elderly individuals living in rented and relatives' homes ($p< .05$) (Karakaya &Işıkhan, 2023). The fact that individuals have a house of their own prevents the cost of rent and enables them to have a higher income that can be allocated to areas other than housing. In addition, the fact that individuals were able to purchase a house may also indicate that they worked in higher-paying jobs in the labor market in the past period.

Comparisons of social exclusion and quality of life by cohabitants show that the group with the highest level of social exclusion among pensioners is those who live alone, while those who live with spouses, children and relatives, i.e. extended family members, have the highest level of quality of life. According to the comparisons of social exclusion and quality of life according to feeling lonely, as the level of loneliness increases, social exclusion increases and quality of life decreases. According to the study of Karakaya and Işıkhan (2023), the mean scores of social exclusion and financial deprivation, lack of informal social support, transportation and financial services, environmental exclusion of elderly individuals living with their spouses are significantly lower than the mean scores of elderly individuals living alone and with other people ($p< .05$) (Karakaya &Işıkhan, 2023). According to Birinci (2021), the relationship between the number of children and the social participation subscale of quality of life is significant ($p< .05$), and the mean score of participants with four children is higher than the others ($p> .05$, MWU=211.50, 15.27±2.25) (Birinci, 2021). It can be said that the social support provided by living with others, not being alone, and living in extended family prevents social exclusion in individuals.

Comparisons of social exclusion and quality of life by retirement group revealed that there was no significant difference between Pension Fund, “Self-Employed Social Security Institution” and “Social Security Institution for Workers” retirees in terms of social exclusion. In terms of quality of life, the difference between the groups is significant and the quality of life of those retired from the Pension Fund is higher than “Social Security Institution for Workers” retirees. Based on these results, it can be said that social exclusion in individuals is not related to the sector of employment before retirement. According to this result, other determinants, especially post-retirement income, affect social exclusion rather than pre-retirement employment conditions.

Comparisons of social exclusion and quality of life by length of retirement show that those who have been retired longer have higher levels of social exclusion and lower levels of quality of life. Individuals with a longer retirement period are older individuals. The relationship between older age

and detachment from social relations and dependency was discussed above. In addition, being retired for a longer period of time, i.e. experiencing low income and other conditions that affect exclusion for a longer period of time, may cause the individual to get used to living with a lower standard of living and internalize exclusion. Moreover, worsening health conditions and increasing health costs in old age may also lead to an increase in social exclusion.

According to the comparisons of social exclusion and quality of life by pension, social exclusion decreases and quality of life increases as pension increases. According to the comparisons of social exclusion and quality of life according to income sources, social exclusion is higher and quality of life is lower for those who have only a pension compared to those who have additional income to their pension. According to Aytaç's (2017) study, life satisfaction after retirement is positively correlated with income and general life satisfaction level. As income (r=0.163) and general life satisfaction (0.565) increase, life satisfaction after retirement also increases (Aytaç, 2017). According to Öztürk and Hazer's (2017) study, life satisfaction and financial satisfaction (r=0.546) were positively correlated ($p< .05$). The mean financial satisfaction scores of those with high income are higher than those with medium income ($p< .05$, $F=60.49$) (Öztürk & Hazer, 2017). The results of the comparisons regarding both the level of pension and having additional income show the significant effect of income on poverty, social exclusion and quality of life.

Conclusion

It is expected that retired individuals will experience economic problems as a result of a decrease in income due to disconnection from working life. It is accepted that having social security and regular income, albeit at lower levels compared to working life, constitutes a protective mechanism for the retired elderly. Unfortunately, this general acceptance has lost its validity in the current outlook of elderly poverty. Low levels of retirement incomes, the gradual decline of traditional family protection, the fact that families want to protect the elderly economically and socially but are forced to work due to livelihood problems and are generally employed at low wages, the limited capacity of elderly welfare services and alternative service models deepen elderly poverty in Turkey. In the face of deepening elderly poverty, pension income is insufficient to prevent poverty and provide the elderly with a decent standard of living. For the elderly, having social security can turn into a disadvantage for the elderly as it also leads to inability to meet the conditions for some social assistance (2022 old age pension) and social work (disabled home care pension). As reflected in the research findings, with these problems added to the insufficiency of pension incomes, social exclusion increases and the quality of life of retired people decreases; pensioner poverty constitutes an important part of the deepening poverty of the elderly.

Recommendations

The retiree welfare system in Turkey consists of social insurance, social benefits, social work, work in retirement and traditional family protection. Social insurance, social assistance and social works are carried out by the public sector, private sector, local governments and non- governmental organizations with a welfare mix approach. Pension income, which is the most important issue discussed within the scope of pensioner poverty, is the pension system in which the state plays a role through the redistribution mechanism, which is obtained through old-age insurance payments in the context of public social insurance. The fact that retirement incomes are low today shows that this role of the state has weakened. Private retirement systems, on the other hand, depend on the individual's own savings during the working period. When considered together with low-wage employment and financial difficulties in working life, they appear to be systems that only a certain segment can benefit from. As a solution, in order to increase the quality of life of retired individuals and to prevent social exclusion, first of all, it should be ensured that the elderly earn an income that will meet their basic needs and enable them to live in a satisfactory quality of life. As reflected in the research findings, due to the differentiation of retirement incomes, universal retirement plans should be implemented instead of market-oriented individual retirement systems as a solution.

The private sector has no role in social assistance for pensioners. The role of civil society organizations working in the field of poverty is also very limited. This is thought to be due to age discrimination and the fact that international policy documents protecting the rights of the elderly are limited and relatively new. The only public social assistance that the elderly can benefit from is the old age pension numbered 2022. However, since this pension is intended for the elderly without social security, pensioners cannot benefit from it. Pensioners can only benefit from social assistance provided by some local governments, such as food aid and bill assistance, which are more supportive than protective. It is also understandable that retirees are not demanding these benefits due to the dignity problem they face. While the main goal is to ensure that retirees have an income that will provide them with life satisfaction, the conditions of social assistance and social work can be stretched so that retirees can also benefit from them when they need them, especially in times of crisis.

In the context of active aging policies, the skills and functionality of retirees, and most importantly, if they themselves prefer to work (it is unacceptable to impose work in old age within the scope of active aging), their work can be supported by employment policies that provide working conditions tailored to their specific situation. In the policies and practices to be developed for retirees, special attention should be paid to the reputational problem they face, considering that they earn income within the scope of the labor they spend and the old-age insurance they pay during the working period. As can be seen from the results of the research, due to gender inequality in the labor market in Turkey, most of the retirees are men, as men are more likely to be involved in the circulation of labor. Accordingly, attention should be paid to gender role differences in the face of the crisis of masculinity caused by pensioner poverty.

Disclosure Statements

1. Researchers' declaration of contribution rate:

First author 50%, Second author 50%

2. Conflict of interest:

There is no conflict of interest.

3. Ethics Report:

Ethical permissions from Hacettepe University Social Sciences and Humanities Research Ethics Committee taken at the meeting dated 16.04.2024 and numbered 2024/08.

4. Research Model:

The research was conducted with a quantitative research method based on the positivist paradigm. The reason why quantitative methodology was preferred is that the study aims to reach social science knowledge on social exclusion and quality of life of elderly individuals with social security by testing the facts on a certain sample.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Yaşlılık çeşitli tanımlara göre insan ömrünün 60 ya da 65 yaş üzerindeki dönemlerini ifade etmektedir. Birleşmiş Milletlere göre 60 yaş üstü, Dünya Sağlık Örgütüne (DSÖ) göre ise 65 yaş üstü bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir. Yaşlanma ise genç nüfus oranı azalırken yaşlı nüfus oranının artmasıdır (Pandey, 2012). İkinci Dünya Savaşı sonrasında sağlık ve teknolojideki gelişmeler ile doğurganlık ve ölüm oranlarının azalması nüfusun nüfusun yaşlanmasını hızlandırmıştır (Taşçı, 2010). Türkiye'de bazı yaşlı refahı hizmetlerinin sunumunda genellikle 60 yaş kimilerinde ise 65 yaş sınır olarak kabul edilmektedir. Örneğin; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kamu huzurevleri, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri, gündüzlü bakım hizmetleri ve evde bakım hizmetlerinden yararlanmada yaş sınırı 60'tır. Özel huzurevi ve yaşlı bakım merkezlerinden yaş sınırı 55'tir. Diğer yandan, 2022 sayılı kanun kapsamında verilen yaşlılık aylığında yaş sınırı 65'tir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024). Bu çalışmada 60 yaş üzeri bireyler yaşlı olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada 60 yaş üzeri bireyler yaşlı olarak kabul edilmiştir. Yaşlılıkta yaşam kalitesi ve sosyal dışlanmanın önemli belirleyicilerinden biri çalışma yaşamının sona ermesi ile birlikte gelirde azalma ve iş yaşamından kopuş olmaktadır. Bu çalışmada incelenen olgu da emeklilik güvencesine sahip yaşlıların durumudur. Her ne kadar Türkiye'de güncel yasal düzenlemelerle birlikte emekliliğe daha ileri yaşlarda hak kazanılsa da çok sayıda emekli 60 yaşının altındadır. Ekonomik bağımlılık ve yaşlanma ilişkisi bağlamında çalışmada 60 yaş yaşlılık sınırı olarak kabul edilmiştir.

Yaşlı ve Emekli Yoksulluğu

Küresel eğilimlere benzer şekilde Türkiye toplumu gün geçtikçe yaşlanmaktadır. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı 2018 yılında %8.8 iken 2023'te %10.2'ye yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Artan yaşlı nüfusun en önemli sorunlarından biri yoksulluktur. Yoksulluk yaşamı çeşitli yönlerden etkileyen bir sorundur. Yoksulluk, yaşlıların yaşadığı diğer sorunlara eklemlenerek kesişimsel olarak diğer sosyal sorunların da derinleşmesine neden olmaktadır. Türkiye'de yaşlı nüfusun yoksulluk oranı 2019 yılında %14.2 iken, 2023 yılında % 21.7 olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Türkiye'de son dönemde yaşlı yoksulluğunun görünümü de değişmektedir. Günümüzde ekonomik sorunlar kriz boyutlarına ulaşmıştır. İçinde bulunduğumuz krizler çağında yaşanan sorunlar ve ekonomik güçlükler ülkenin tamamında ve küresel boyutta etkisini göstermektedir. Bu nedenle yaşlıların gelirlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmaması yaşlı yoksulluğunu derinleştirmiştir. Bu çalışmada yaşlı yoksulluğu çerçevesinde son dönemde gündemde olan emekli yoksulluğu ele alınmıştır. Emeklilik sonrası gelirde azalma, geleneksel ilişkilerin çözülmesi, profesyonel destek mekanizmalarının yetersiz olması gibi nedenlerle yaşlı yoksulluğu sosyal dışlanma ve yaşam kalitesini etkilemektedir. Bu nedenle çalışmada emekli yoksulluğu bu iki olgu çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Emeklilik yasalar kapsamında bireyin belli bir yaşa ulaşması sonucunda iş ile bağlantısının kesilerek bireye ömür boyu devam edecek aylık gelirin sağlanmasıdır (Aytaç, 2017). SGK İstatistik Portalı'ndan elde edilen verilere göre 2023 Aralık ayı itibariyle Türkiye'de yaşlılık aylığı alan toplam emekli sayısı 11.508.619'dur. Bunlardan; 8.087.506'sı 4a işçi emeklisi, 1.772.571'i 4b'li Bağ-Kur emeklisi, 1.648.542'si 4c'li memur emeklisidir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2014). Emeklilik sistemleri amaç, yapı ve finansman bakımından üçe ayrılmaktadır. Birincisi kamu tarafından sağlanan ve emeklilik aylığı miktarının tanımlı olduğu yaygın zorunlu emekliliktir. İkincisi son dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşan zorunlu özel emeklilik sistemidir. Üçüncüsü Türkiye'de de uygulanan gönüllü özel emeklilik sistemidir (Kul-Parlak, 2017). Türkiye'de çalışmaya dayalı zorunlu emeklilik sistemi dışında diğer sistemler de uygulanmakla birlikte en yaygın uygulama prime dayalı kamusal sosyal sigortadır. Kamusal sosyal sigorta yaşlı refahı sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışma döneminde ödenen yaşlılık sigortası primleri karşılığında devletin yeniden dağıtım mekanizmalarının da işletilmesiyle emeklilik döneminde gelir güvencesi sağlamaktadır. Ancak, günümüzde kamusal sosyal sigorta yeterli korumayı sağlayamamaktadır.

Günümüzde mutlak yoksulluk sınırı altındaki yaşlıların durumu olduğundan daha kötü hale gelmiştir. Zaten yoksul olan bireyler derin yoksul konuma gelerek beslenme, barınma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Herhangi bir geliri olmayan yaşlılar, geleneksel ailenin çözülmesi nedeniyle aile korumasından yoksun kalmıştır. Aynı zamanda yaşlı nüfusun korunma talebindeki artış karşısında refah kurumlarının yetersizliği ortaya çıkmıştır. Yaşlıları en çok etkileyen ekonomik sorunlardan biri olan kira sorunu metropollerde ileri seviyelere ulaşırken, orta ve küçük ölçekli kentlerde de artış göstermiştir. Yaşlılar için kentlerde sınırlı kurumsal barınma çözümlerinden biri olan huzurevi bakımına talebin fazla olması nedeniyle yaşlılar sıra beklemektedirler.

Görece daha iyi durumda olan, emeklilik güvencesine sahip olup düzenli bir gelire sahip yaşlılar da sınıfsal konumları itibariyle gerilemiştir. Emeklilik gelirleri yaşlıların konut kirası, gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak seviyededir. Emeklilikte ekonomik kayıplarla birlikte iş yaşamındaki rollerin emeklilik sonrası yaşamdaki rollerle değiş tokuşu, yaşamdan geri çekilme gibi emeklilik krizleri de yaşanmaktadır. Ancak, yoksulluk bu krizlerin önüne geçmekte olup; yaşlıların emeklilik sonrası refah sorunlarının başında emeklilik öncesi aktif çalışma dönemlerindeki gelirden yoksun olmaları gelmektedir (Sönmez, 2020). Kadınlarda yaşam ömrünün daha uzun olması, istihdamdan dışlanma, sosyal güvencesizlik gibi nedenlerle yoksulluğun erkeklere göre daha fazla olduğu bilinmektedir. Ek olarak, emeklilik hakkı elde eden kadınlar da emekli yoksulluğundan erkeklere göre daha fazla etkilenmektedir (Burn, Button, Figinski, & McLaughlin, 2020).

Emekli yoksullar ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus emeklilerin emeklilik öncesinde belirli bir refah düzeyinin alışkanlıkları ve rutinleri içinde yaşayan kişiler olmasıdır. Emeklilikte karşılaşılan yoksulluk itibar sorununu gündeme getirmektedir. Yaşlılık ve yoksullukla birlikte itibarsızlaşma bireylerin emeklilik sonrasında karşı karşıya kaldığı sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi ile yakından ilişkilidir.

Yaşlı Yoksulluğu, Sosyal Dışlanma ve Yaşam Kalitesi

Günümüzde, yoksulluk sosyal dışlanma ile birlikte açıklanmaktadır. Sosyal dışlanma yoksulluğun toplumsal yaşamdan dışlanmaya neden olması üzerinde durmaktadır. Toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren ve çok çeşitli sorunları sınıf farkı gözetmeksizin ele alan sosyal dışlanma son yıllarda ülkelerin sosyal politika tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Sosyal dışlanma toplumdaki belirli bir grubun kaynaklardan pay alamaması ve toplumdaki diğer gruplardan daha dezavantajlı konuma itilmesidir. Sosyal dışlanma ekonomik temelli kaynaklardan dışlanma ile ortaya çıkmış olsa da sosyal, siyasal, kültürel yönden meydana gelen dezavantaj biçimlerini açıklamak için kullanılmıştır (Korkmaz-Yaylagül & Aslan, 2020). Sosyal dışlanma yalnızca emek piyasası dışında kalmakla ilgili bir durum değildir. İstihdam piyasasında düşük ücretli gelirle çalışan kişiler de sosyal dışlanmaya maruz kalabilir (Tanış, 2022). Dışlama açık bir biçimde dışlanan kişilere ifade edilebileceği gibi doğrudan sözlü veya davranışsal bir reddediş biçiminde gerçekleşmeyebilir. Sosyal dışlanma bireylerin diğerlerinden ayrı konumlanmış olması, her türlü sosyal etkileşimden mahrum bırakılması ve izole edilmesi anlamına gelmektedir (Solak & Teközel, 2019). Yaşlıların sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları alanların başında tek tipleştirme gelmektedir. Özellikle, pandemi döneminde yaşlılar toplumsal yaşama dâhil olamamaları üzerinden tek tipleştirilerek farklılıkları göz ardı edilmiş ve genel yargılara maruz bırakılmışlardır (Atila-Demir, 2020).

Yaşlılarda sosyal dışlanma yaşlıların yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. 21. yüzyılın ikinci yarısında popüler hale gelen yaşam kalitesi kavramı (Toper & Özpolat, 2023). kısaca bireyin fiziksel, psikolojik, sosyal iyilik hali olarak tanımlanmaktadır (Görgün-Baran, 2008). Yaşam kalitesi bireylerin fiziksel ve mesleki fonksiyonlar, psikolojik durum, sosyal etkileşim, ekonomik durum bakımından hayata katılımlarına bağlıdır (Aytaç, 2017). Kaliteli bir yaşam sürdürmenin önemi yaşlılık döneminde daha fazla ortaya çıkmaktadır (Görgün-Baran, 2008). Yaşlanma yaşlıların günlük yaşamla ilgili işlevsel olduğu alanları sınırlandırmakta ve yaşam kalitesinde düşüşe neden olmaktadır. Son elli yılda dünya üzerinde yaşlı nüfusun oranının yükselmesi ve gelecek yüzyılda da bu yükselişin devam edeceğinin tahmin edilmesi yaşlı nüfusun yaşam kalitesinin arttırılmasının önemini gündeme getirmektedir (Aydıner-Boylu, 2013).

Emeklilik döneminde sosyal dışlanmanın önüne geçmek ve tatmin edici düzeyde yaşam kalitesine sahip olmak için istihdamda olunan dönemdeki gelir düzeyinin korunması gerekir. Emeklilik sonrası gelirin azalmasıyla yaşlılık öncesi dönemdeki gelir standartlarına uygun yaşayamama psikososyal sorunlara neden olmaktadır. Yaşlılar gelir getiren bir işte çalışsalar dahi düşük ücretlerle istihdam edilmektedir. Ayrıca, yaşlılar gelirlerini ve yaşam kalitelerini arttıracak işleri bulmakta ve iş gücü piyasasında birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Danış, 2009).

Sözü edilen tüm bu gelişmeler çerçevesinde bu araştırmanın problemi çalışma hayatına dahil olarak yaşlılık sigortası primi ödeyen, emeklilik hakkına sahip olabilecek gün kadar istihdamda yer alabilmiş ancak yaşlanma ve emeklilik ile birlikte yoksullaşan 60 yaş ve üzeri yaşta emekli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalması ve yaşam kalitelerinin azalmasıdır.

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı 60 yaş ve üzeri emeklilerde sosyal dışlanma ve yaşam kalitesinin emeklilerin sosyodemografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi ve sosyal dışlanma ile yaşam kalitesi arasında ilişkinin ortaya konmasıdır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma pozitivist paradigmaya dayanan; insana ve topluma dair yaşanan değişimleri inceleme ve sayısal veriler üzerinden ölçümlemeyi sağlamayı amaçlayan nicel araştırma (Garip, 2023) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Türkiye'de yoksulluk sorununu paylaşan çok sayıda emeklinin sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi durumlarının bakımından genellenebilir sonuçlarla ortaya konulması amacıyla nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada nicel araştırma modellerinden genel ve ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır.

Araştırma Soruları

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranarak alt amaçlar ortaya konulmuştur.

1. 60 yaş ve üzeri emeklilerde sosyal dışlanma ne düzeydedir?
2. 60 yaş ve üzeri emeklilerde yaşam kalitesi ne düzeydedir?
3. 60 yaş ve üzeri emeklilerde sosyal dışlanma (maddi yoksunluk, enformel sosyal destekten yoksunluk, ulaşım ve finansal hizmetler, çevre dışlanması) ve yaşam kalitesi (kontrol, otonomi, zevk, kendini gerçekleştirme) sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmakta mıdır?
4. Emeklilerde sosyal dışlanma ile yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Katılımcılar

Bu araştırmanın evrenini 60 yaş ve üzeri kentte yaşayan emekli bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Mersin ili merkez ilçelerinde (Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir) yaşayan 60 yaş ve üzerindeki bireyler oluşturmaktadır. Yaşlılıkta yaşam kalitesi ve sosyal dışlanmanın önemli belirleyicilerinden biri çalışma yaşamının sona ermesi ile birlikte gelirde azalma ve iş yaşamından kopma olmaktadır. Bu çalışmada incelenen olgu da emeklilik güvencesine sahip yaşlılardır. Her ne kadar Türkiye'de güncel yasal düzenlemelerle birlikte emekliliğe daha ileri yaşlarda hak kazanılsa da çok sayıda emekli 60 yaşının altındadır. Ekonomik bağımlılık ve yaşlanma ilişkisi bağlamında çalışmada 60 yaş yaşlılık sınırı olarak kabul edilmiştir.

Bu araştırmada olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya dahil edilme kriterlerini taşıyan katılımcılar araştırmanın amacına uygun biçimde rastgele belirlenmiştir. İstatistiksel analizlerin anlamlı sonuçlar oluşturması için mümkün olduğunca farklı kategorilerden katılımcılara ulaşılmaya çalışılsa da yaşanılan yer, cinsiyet

gibi özellikler bakımından belirli kotalar hedeflenmemiştir. Böylece, verinin yapısının evrenin özelliklerini temsil etmesi sağlanmıştır.

Emeklilerin araştırmaya dâhil edilme kriterleri; kamu tarafından yaşlılık aylığı, malullük, vazife malullüğü kapsamında bağlanan yaygın zorunlu emeklilik türlerinden (4a işçi emeklisi, 4b Bağ-Kur emeklisi, 4c memur emeklisi olmak) biri kapsamında olması, en az bir yıldır emekli olması, emeklilik sonrasında bir işte çalışmıyor olması, emekli bilgi formuna ve ölçeklere yanıt verecek bilişsel kapasiteye sahip olmasıdır. Araştırmada çalışma hayatı sonrasında emeklilikle birlikte gelir kaybı başta olmak üzere çeşitli kayıpların doğurduğu sonuçlardan hareketle emeklilerin sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi düzeyleri ele alındığından; ölen sigortalı üzerinden hak sahibi olanlar, yurt dışı emekliler, primsiz aylıklardan yararlananlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

SGK İstatistik Portalı verilerine göre 2023 Aralık ayı itibariyle Mersin'de yaşlılık aylığı alan toplam emekli sayısı 230.504'tür. Bunlardan; 147.377'i 4a işçi emeklisi, 41.150'i 4b'li Bağ-Kur emeklisi, 41.977'i 4c'li memur emeklisidir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2014). Örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında 384 olarak hesaplanmıştır (Survey Monkey, 2024).

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan Emekli Kişisel Bilgi Formu ile Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği ve Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda oluşturulan Emekli Bilgi Formu 11 sorudan oluşmaktadır. Emekli Bilgi Formunda sosyo-demografik özelliklere ve emeklilik döneminin özelliklerine ilişkin sorular (emekli maaşı, gelir kaynakları gibi) yer almaktadır.

Apak & Apak (2020) tarafından gerçekleştirilen Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği (YSDÖ) 22 maddeden 4 alt boyuttan (maddi yoksunluk, enformel sosyal destekten yoksunluk, ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk, çevre dışlanması) oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipte (hiçbir zaman, nadiren, bazen, genellikle, her zaman) olup ölçekten alınan toplam puan arttıkça sosyal dışlanma düzeyi artmaktadır. Ölçek maddeleri Bingöl, Elazığ ve Diyarbakır'da yaşayan 60 yaş ve üzeri 600 yaşlıya uygulanmıştır. Ölçeğin toplam Cronbach-alpha değeri 0.86'dır.

Hyde, Wiggins, Higgs, & Blane (2003) tarafından geliştirilen Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeği (YYKÖ) 19 maddeden ve 4 alt boyuttan (kontrol, otonomi, zevk, kendini gerçekleştirme) oluşmaktadır. Ölçek 4'lü Likert tipte (her zaman, bazen, ara sıra, hiçbir zaman) olup toplam puan arttıkça yaşam kalitesi yükselmektedir. Ölçek maddeleri Erzurum'da yaşayan 65 yaş ve üzeri 191 yaşlıya uygulanmıştır. Türkoğlu & Adıbelli (2014) ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenirlik çalışmasını gerçekleştirmiştir. Uyarlama sürecinde öncelikle 19 maddelik soru formu uygulanmış ve Cronbach-alpha değeri 0.91 olarak bulunmuştur. Ancak, 6 madde faktör yükünün 0.30'un altında kalması nedeniyle çıkarılmış ve 13 maddelik Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeği CASP-13 ortaya çıkmıştır.

Veri toplama sürecinde toplamda 390 kişiye ulaşılmıştır. Verilen yanıtların yeterli olmaması nedeniyle 34 kişiye ait veriler çalışmaya dahil edilmemiş ve toplamda 356 kişiye ait veriler çalışmaya dahil edilmiştir. Emekli bilgi formu ve ölçekler emeklilere araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. İhtiyaç duyulması halinde sorular araştırmacılar tarafından okunmuş ve yanıtlar kaydedilmiştir. Uygulama ortalama 20 dakika sürmüştür. Veriler Mersin Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığına bağlı Yenişehir ve Viranşehir Emekli Evlerinde, Türkiye Emekliler Derneği Mersin Şubesi'nde, emeklilerin sıklıkla vakit geçirdiği uygun ücretli sosyalleşme alanları olan hemşehri lokalleri, kahvehane ve ücretsiz vakit geçirilen sahil, park ve ibadethanelerde toplanmıştır.

Veri Analizi

Verilerin analizi SPSS 26.0 ile yapılmıştır ve %95 güven düzeyinde çalışılmıştır. Ölçümlerin normal dağılıma uygunluğunun belirlemesi için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Ölçümlerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld & Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins & Weeks, 1990; DeCarlo,

1997). Ölçümlerden elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olduğu için normallik sağlanmış olup analizlerimizde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır. Ölçek puanları arasındaki ilişki Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir. Ölçek puanlarının 2 gruplu değişkenler açısından incelenmesi bağımsız gruplar t testi, 3 ve daha fazla gruplu değişkenler açısından incelenmesi ANOVA testi ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	56	15,7
	Erkek	300	84,3
Yaş	60-74	285	80,1
	75-84	61	17,1
	85 ve üzeri	10	2,8
Medeni durum	Evli	274	77,0
	Boşanmış	32	9,0
	Eşi vefat etmiş	49	13,8
	Hiç evlenmemiş	1	0,3
Eğitim durumu	Okuryazar değil	6	1,7
	İlkokul	70	19,7
	Ortaokul	74	20,8
	Lise	131	36,8
	Üniversite	75	21,1
Nerede ikamet edildiği	Kendine ait	242	68,0
	Kira	97	27,2
	Kira ödemeden kullanılan başkasına ait ev	17	4,8
Hangi emeklilik grubunda olunduğu	Emekli sandığı	105	29,5
	BAĞ-KUR	73	20,5
	SSK	178	50,0
Emeklilik süresi (yıl)	1-10	179	50,3
	11-20	88	24,7
	21-30	76	21,3
	31 ve üzeri	13	3,7
Emeklilik maaşı	12.500 – 15.000	223	62,6
	15.001 – 20.000	61	17,1
	20.001 – 25.000	22	6,2
	25.001 – 30.000	38	10,7
	30.001 – 35.000	8	2,2
	35.001 – 40.000	2	0,6
	40.001 ve üzeri	2	0,6
Gelir kaynakları	Yalnızca emeklilik maaşı	196	55,1
	Emekli maaşı ve ek geliri var	160	44,9
Kiminle/kimlerle yaşandığı	Yalnız	52	14,6
	Eş ile birlikte	192	53,9
	Çocuk/çocuklarla birlikte	39	11,0
	Akraba/yakınlar ile birlikte	7	2,0
	Eş ve çocuklar ile birlikte	54	15,2
	Eş ve akrabalar/yakınlar ile birlikte	7	2,0
	Eşim, çocuklar ve akrabalar/yakınlar ile birlikte	3	0,8
	Çocuklar, akrabalar, yakınlarla birlikte	2	0,6

Katılımcıların çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır (%84,3). Katılımcıların %80,1'i 60-74 yaş aralığında genç yaşlı grubunda yer almaktadır. Yalnızca 6 katılımcı (%1,7) okuryazar olmayıp %19,7'si ilkokul mezunu, %20,8'i ortaokul mezunu, %36,8'i lise mezunu, %21,1'i üniversite mezunudur. Katılımcıların çoğunluğu %68,0'i kendilerine ait evde ikamet etmektedir. Katılımcıların %50'si SSK, %29,5'i Emekli Sandığı, %20,5'i Bağ-Kur emeklisidir. Katılımcıların yarısından fazlasının (%50,3) emeklilik süresi 1-10 yıldır. Katılımcıların çoğunluğu (%62,6) en düşük emeklilik maaş grubu olan 12.500 – 15.000 TL arasında maaş almaktadır. Katılımcıların %55,1'i yalnızca emeklilik maaşına sahipken, %44,9'u emeklilik maaşıyla birlikte ek gelir elde etmektedir. Katılımcıların çoğunluğu

(%53,9) eşiyle birlikte yaşamaktadır. Katılımcıların %26,4'ü kendisini yalnız hissettiğini belirtirken, %25,8'i bazen yalnız hissettiğini, %47,8'i ise yalnız hissetmediğini ifade etmiştir (Tablo 1)

Tablo 2. YSDÖ, YYKÖ ve Ölçeklere Ait Alt Boyutlardan Alınan Puanlar, Puan Ortalamaları, Çarpıklık Basıklık Güvenirlik Değerleri

	Sayı	Minimum	Maximum	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık	Güvenirlik
Maddi Yoksunluk	356	1,44	5,00	3,39	1,00	0,04	-1,09	0,91
Enformel Sosyal Destekten Yoksunluk	356	1,20	4,40	2,58	0,77	0,55	-0,92	0,93
Ulaşım ve Finansal Hizmetler	356	1,00	5,00	2,54	1,32	0,46	-1,10	0,90
Çevre Dışlaması	356	1,00	5,00	2,65	0,96	0,46	-0,38	0,80
YSDÖ	356	1,32	4,91	2,86	0,94	0,35	-1,02	0,95
Kontrol	356	0,00	3,00	1,54	0,81	-0,05	-0,75	0,64
Otonomi	356	0,00	3,00	1,69	0,80	-0,35	-0,69	0,61
Zevk	356	0,00	3,00	1,75	0,83	-0,40	-0,63	0,78
Kendini Gerçekleştirme	356	0,00	3,00	1,45	0,95	-0,04	-1,00	0,86
YYKÖ	356	0,00	3,00	1,62	0,70	-0,30	-0,64	0,89

Cronbach's alfa katsayısı ölçeğin güvenirlik düzeyini vermektedir (Nunnally, 1967, 248). YSDÖ, YYKÖ ve ölçek alt boyularına ilişkin Alfa (α) katsayısı ölçümlerin yüksek derecede güvenilir (0,91; 0,93; 0,90; 0,80; 0,95; 0,86; 0,89) veya oldukça güvenilir (0,64; 0,61; 0,78) olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 3. YSDÖ, YYKÖ ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki

		Kontrol	Otonomi	Zevk	Kendini Gerçekleştirme	YYKÖ
Maddi Yoksunluk	r	-,530**	-,451**	-,535**	-,588**	-,638**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Enformel Sosyal Destekten Yoksunluk	r	-,499**	-,385**	-,357**	-,386**	-,484**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Ulaşım ve Finansal Hizmetler	r	-,630**	-,536**	-,523**	-,544**	-,668**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Çevre Dışlaması	r	-,325**	-,310**	-,345**	-,323**	-,394**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
YSDÖ	r	-,618**	-,524**	-,559**	-,589**	-,689**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

YSDÖ ile YYKÖ arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki (r=-0,689, $p< .05$) bulunmaktadır. Emeklilerde sosyal dışlanma arttıkça yaşam kalitesi anlamlı ölçüde azalmaktadır. Ölçekler ve alt boyutlar arasındaki ilişki tabloda incelenebilir (Tablo 3).

Tablo 4. YSDÖ ve Alt Boyutlarının Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırmaları

Değişken	**Sayı**		**YSDÖ Toplam**		**Maddi Yoksunluk**			**Enformel Sosyal Destekten Yoksunluk**			**Ulaşım ve Finansal Hizmetler**			**Çevre Dışlaması**		
Cinsiyet	**n**	**Ort**	**ss**	**t;p**	**Ort**	**ss**	**t;p**	**Ort**	**ss**	**t;p**	**Ort**	**ss**	**t;p**	**Ort**	**ss**	**t;p**
Kadın	56	3,42	0,92	5,058; 0,000	3,87	1,04	4,004; 0,000	2,84	0,77	2,800; 0,005	3,32	1,38	4,654; 0,000	3,12	0,97	4,076; 0,000
Erkek	300	2,75	0,90		3,30	0,97		2,53	0,76		2,40	1,26		2,56	0,94	
Yaş	**n**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**
60-74	285	2,68	0,87	-7,852; 0,000	3,22	0,96	-6,593; 0,000	2,47	0,73	-5,945; 0,000	2,27	1,22	-8,550; 0,000	2,56	0,92	-3,521; 0,000
75 ve üzeri	71	3,58	0,84		4,05	0,88		3,05	0,75		3,63	1,14		3,00	1,07	
Medeni Durum	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Evli	274	2,67	0,86	26,881; 0,000	3,21	0,96	20,311; 0,000	2,47	0,73	12,345; 0,000	2,29	1,21	24,458; 0,000	2,53	0,93	10,153; 0,000
Boşanmış	32	3,48	0,94		3,96	0,98		2,93	0,85		3,34	1,42		3,14	0,97	
Eşi vefat etmiş	49	3,49	0,91		3,99	0,88		2,96	0,79		3,41	1,31		3,01	0,99	
Eğitim Durumu	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Okuryazar değil/İlkokul	76	3,28	0,94	11,043; 0,000	3,75	1,01	9,861; 0,000	2,87	0,82	5,056; 0,002	3,22	1,35	13,815; 0,000	2,89	1,08	3,592; 0,014
Ortaokul	74	2,96	1,00		3,55	0,99		2,56	0,80		2,70	1,39		2,64	1,02	
Lise	131	2,78	0,90		3,35	0,96		2,51	0,75		2,38	1,25		2,66	0,90	
Üniversite	75	2,46	0,73		2,94	0,89		2,44	0,66		1,97	0,99		2,38	0,83	
İkamet Edilen Yer	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Kendine ait	242	2,61	0,86	32,013; 0,000	3,13	0,95	29,243; 0,000	2,43	0,70	16,540; 0,000	2,18	1,19	32,453; 0,000	2,53	0,93	5,724; 0,004
Kira	97	3,37	0,86		3,92	0,88		2,91	0,77		3,26	1,24		2,90	0,97	
Kira ödemeden kullanılan başkasına ait ev	17	3,50	0,94		4,03	0,87		2,93	0,97		3,51	1,44		2,85	1,07	
Birlikte Yaşanılan Kişiler	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Yalnız	52	3,62	0,80	23,653; 0,000	4,08	0,81	16,088; 0,000	3,04	0,77	15,332; 0,000	3,60	1,23	24,310; 0,000	3,18	1,03	7,228; 0,000
Eş ile birlikte	192	2,76	0,84		3,31	0,92		2,55	0,73		2,36	1,18		2,53	0,89	
Çocuk/çocuklarla birlikte	39	3,38	1,03		3,85	1,13		2,96	0,82		3,39	1,40		2,92	1,04	

Eş, çocuk, Akraba/yakınlar ile birlikte	19	2,40	0,60		3,02	0,79		2,20	0,66		2,08	0,64		2,21	0,71	
Eş ve çocuklar ile birlikte	54	2,27	0,75		2,81	0,92		2,11	0,54		1,70	1,05		2,52	0,97	
Emeklilik Grubu	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Emekli sandığı	105	2,85	0,91		3,31	1,02		2,60	0,75		2,56	1,30		2,66	0,91	
BAĞ-KUR	73	2,83	1,03	0,084; 0,920	3,38	1,05	0,625; 0,536	2,54	0,80	0,162; 0,851	2,43	1,42	0,292; 0,747	2,73	0,98	0,377; 0,686
SSK	178	2,88	0,92		3,44	0,97		2,59	0,78		2,57	1,30		2,61	0,99	
Emeklilik Süresi	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
1-10	179	2,39	0,75		2,95	0,84		2,24	0,65		1,91	1,05		2,47	0,90	
11-20	88	3,10	0,86	68,868; 0,000	3,58	0,98	53,050; 0,000	2,80	0,65	47,971; 0,000	2,90	1,24	61,065; 0,000	2,69	0,97	8,232; 0,000
21 ve üzeri	89	3,56	0,82		4,09	0,86		3,05	0,77		3,46	1,21		2,97	1,01	
Emeklilik Maaşı	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
12.500 – 15.000	223	2,88	0,98		3,44	1,02	13,227; 0,000	2,56	0,78	3,532; 0,015	2,57	1,38	8,948; 0,000	2,71	0,98	4,540; 0,004
15.001 – 20.000	61	3,18	0,81	11,377; 0,000	3,77	0,83		2,71	0,80		2,93	1,29		2,76	0,93	
20.001 – 25.000	22	3,13	0,73		3,49	0,89		2,93	0,69		2,93	1,08		2,81	0,90	
25.001 ve üzeri	50	2,23	0,64		2,66	0,77		2,36	0,63		1,75	0,80		2,20	0,83	
Gelir Kaynakları	**n**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**
Yalnızca emeklilik maaşı	196	3,29	0,88	11,541; 0,000	3,83	0,92	10,654; 0,000	2,92	0,76	10,724; 0,000	3,04	1,29	8,741; 0,000	2,86	0,98	4,762; 0,000
Emekli maaşı ve ek geliri var	160	2,33	0,70		2,85	0,81		2,17	0,56		1,93	1,09		2,39	0,88	
Yalnız Hissetme Durumu	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Evet	94	3,72	0,82		4,18	0,87		3,13	0,75		3,82	1,16		3,15	1,01	
Bazen	92	2,90	0,80	100,942; 0,000	3,52	0,85	73,505; 0,000	2,56	0,71	45,793; 0,000	2,50	1,13	106,930; 0,000	2,62	1,01	21,049; 0,000
Hayır	170	2,36	0,68		2,88	0,83		2,29	0,64		1,85	0,93		2,39	0,79	

Kadınların YSDÖ (t = 5,058), maddi yoksunluk (t = 4,004), enformel sosyal destekten yoksunluk (t = 2,800), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (t = 4,654) ve çevre dışlaması (t = 4,076) puanları erkeklere göre daha yüksektir. 75 ve üzeri yaş grubunda YSDÖ (t = -7,852), maddi yoksunluk (t = -6,593), enformel sosyal destekten yoksunluk (t = -5,945), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (t = -8,550) ve çevre dışlaması (t = -3,521) puanları diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir (p< .05). Evlilerde YSDÖ (F = 26,881), maddi yoksunluk (F = 20,311), enformel sosyal destekten yoksunluk (F = 12,345), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (F = 24,458) ve çevre dışlanması (F = 10,153) daha düşüktür (p< .05). Eğitim düzeyi arttıkça sosyal dışlanma (F = 11,043), maddi yoksunluk (F = 9,861), enformel sosyal destekte yoksunluk (F = 5,056), ulaşım ve finansal hizmetlerde yoksunluk (F = 13,815,) ve çevre dışlaması (F = 3,592) azalmaktadır (p< .05). Kirada ve başkasına ait evde YSDÖ (F = 32,013, p< .05), maddi yoksunluk (F = 29,243, p< .05), enformel sosyal destekten yoksunluk (F = 16,540, p< .05), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (F = 32,453, p< .05) ve çevre dışlaması (F = 5,724, p< .05) kendine ait evi olanlara göre yüksektir. Yalnız yaşayanlarda YSDÖ (F = 23,653). maddi yoksunluk (4,08 ± 0,81), enformel destekten yoksunluk (3,04 ± 0,77), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (3,60 ± 1,23) ve çevre dışlaması (F = 7,228) yüksektir (p< .05). Yalnızlık düzeyi arttıkça YSDÖ (F = 100,942) ,maddi yoksunluk (F = 73,505), enformel sosyal destekten yoksunluk (F = 45,793) , ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (F = 106,930) ve çevre dışlanması (F = 21,049) artmıştır (p< .05). Emeklilik grubuna göre YSDÖ ve alt boyutları açısından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (F = 0,084, p> .05). Emeklilik süresi arttıkça YSDÖ (F = 68,868), maddi yoksunluk (F = 53,050), enformel sosyal destekten yoksunluk (F = 47,971), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (F = 61,065) ve çevre dışlanması (F = 8,232) artmaktadır (p< .05). Emekli maaşı arttıkça YSDÖ (F = 11,377, p< .05), maddi yoksunluk (F = 13,227, p< .05) enformel sosyal destekten yoksunluk (F = 3,532, p< .05), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (F = 8,948, p< .05) ve çevre dışlanması (F = 4,540, p< .05) azalmıştır. Yalnızca emeklilik maaşı alanlarda ek geliri olanlara göre YSDÖ (t = 11,541), maddi yoksunluk (t = 10,654), enformel sosyal destekten yoksunluk (t = 10,724), ulaşım ve finansal hizmetlerden yoksunluk (t = 8,741) ve çevre dışlaması (t = 4,762) daha yüksektir (p< .05) (Tablo 4).

Tablo 5. YYKÖ ve Alt Boyutlarının Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırmaları

Değişken	**Sayı**	**YYKÖ Toplam**			**Kontrol**			**Otonomi**			**Zevk**			**Kendini Gerçekleştirme**		
Cinsiyet	**n**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**
Kadın	56	1,24	0,75	-4,504; 0,000	1,13	0,73	-4,187; 0,000	1,35	0,91	-3,121; 0,003	1,40	0,92	-3,175; 0,002	1,02	0,98	3,707; 0,000
Erkek	300	1,69	0,67		1,61	0,80		1,75	0,76		1,82	0,80		1,53	0,92	
Yaş	**n**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**
60-74	285	1,73	0,64	5,512; 0,000	1,67	0,76	6,687; 0,000	1,80	0,75	5,586; 0,000	1,85	0,78	4,084; 0,000	1,55	0,91	4,014; 0,000
75 ve üzeri	71	1,18	0,78		1,00	0,76		1,23	0,83		1,36	0,93		1,05	1,02	
Medeni Durum	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
Evli	274	1,76	0,63	28,245; 0,000	1,68	0,77	22,182; 0,000	1,83	0,72	21,592; 0,000	1,90	0,76	19,131; 0,000	1,58	0,91	13,788; 0,000
Boşanmış	32	1,25	0,86		1,10	0,78		1,38	1,01		1,32	1,04		1,17	1,04	
Eşi vefat etmiş	49	1,07	0,64		1,00	0,71		1,11	0,79		1,25	0,77		0,88	0,86	
Eğitim Durumu	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
Okuryazar değil/İlkokul	76	1,21	0,72	21,910; 0,000	1,13	0,69	11,725; 0,000	1,30	0,77	16,617; 0,000	1,33	0,89	19,793; 0,000	1,03	1,02	12,796; 0,000
Ortaokul	74	1,46	0,72		1,43	0,88		1,45	0,82		1,58	0,78		1,35	0,92	
Lise	131	1,72	0,58		1,73	0,80		1,84	0,75		1,81	0,72		1,47	0,79	
Üniversite	75	2,01	0,61		1,73	0,69		2,04	0,67		2,25	0,73		1,93	0,95	
İkamet Edilen Yer	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
Kendine ait	242	1,77	0,65	19,543; 0,000	1,71	0,79	18,752; 0,000	1,82	0,77	11,532; 0,000	1,90	0,79	12,491; 0,000	1,61	0,90	11,581; 0,000
Kira	97	1,30	0,68		1,15	0,73		1,42	0,78		1,48	0,82		1,11	0,95	
Kira ödemeden kullanılan başkasına ait ev	17	1,24	0,80		1,31	0,72		1,27	0,85		1,28	0,91		1,08	1,06	
Birlikte Yaşanılan Kişiler	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
Yalnız	52	1,15	0,68	16,697; 0,000	1,12	0,72	16,090; 0,000	1,21	0,85	9,712; 0,000	1,25	0,86	10,303; 0,000	0,98	0,93	10,903; 0,000
Eş ile birlikte	192	1,71	0,63		1,61	0,75		1,80	0,71		1,86	0,78		1,52	0,92	
Çocuk/çocuklarla birlikte	39	1,18	0,86		0,96	0,82		1,33	1,00		1,39	0,99		0,97	1,02	
Eş, çocuk, Akraba/yakınlar ile birlikte	19	2,00	0,52		1,84	0,65		1,89	0,59		2,07	0,65		2,19	0,68	
Eş ve çocuklar ile birlikte	54	1,91	0,54		1,98	0,73		1,91	0,70		2,00	0,64		1,70	0,75	

Emeklilik Grubu	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Emekli sandığı	105	1,73	0,68	3,350; 0,036	1,57	0,74	4,808; 0,009	1,80	0,80	1,494; 0,226	1,93	0,82	4,966; 0,007	1,54	1,02	0,965; 0,382
BAĞ-KUR	73	1,69	0,71		1,76	0,82		1,66	0,82		1,81	0,79		1,48	0,92	
SSK	178	1,52	0,70		1,42	0,82		1,63	0,79		1,62	0,84		1,38	0,92	
Emeklilik Süresi	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
1-10	179	1,88	0,59	28,443; 0,000	1,86	0,74	35,586; 0,000	1,92	0,69	16,735; 0,000	1,94	0,74	9,317; 0,000	1,76	0,77	22,562; 0,000
11-20	88	1,39	0,68		1,24	0,68		1,48	0,82		1,59	0,88		1,17	1,02	
21 ve üzeri	89	1,32	0,75		1,17	0,79		1,42	0,85		1,55	0,88		1,09	0,99	
Emeklilik Maaşı	**n**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**	**Ort**	**ss**	**F;p**
12.500 – 15.000	223	1,56	0,71	12,538; 0,000	1,52	0,86	3,711; 0,012	1,63	0,79	8,717; 0,000	1,66	0,82	11,006; 0,000	1,41	0,92	11,520; 0,000
15.001 – 20.000	61	1,39	0,64		1,36	0,71		1,46	0,82		1,60	0,83		1,07	0,91	
20.001 – 25.000	22	1,63	0,64		1,45	0,66		1,76	0,71		1,80	0,92		1,45	1,10	
25.001 ve üzeri	50	2,13	0,49		1,85	0,63		2,17	0,64		2,35	0,58		2,07	0,75	
Gelir Kaynakları	**n**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**	**Ort**	**ss**	**t; p**
Yalnızca emeklilik maaşı	196	1,40	0,70	-7,081; 0,000	1,30	0,77	-6,372; 0,000	1,52	0,82	-4,324; 0,000	1,54	0,90	-5,829; 0,000	1,18	0,98	-6,416; 0,000
Emekli maaşı ve ek geliri var	160	1,89	0,60		1,82	0,76		1,88	0,73		2,02	0,66		1,78	0,79	
Yalnız Hissetme Durumu	**n**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**	**Ort**	**ss**	**F; p**
Evet	94	1,03	0,65	86,800; 0,000	0,96	0,68	53,636; 0,000	1,11	0,80	52,085; 0,000	1,18	0,82	54,065; 0,000	0,82	0,92	48,611; 0,000
Bazen	92	1,52	0,61		1,46	0,75		1,63	0,73		1,63	0,75		1,31	0,86	
Hayır	170	2,00	0,51		1,90	0,70		2,03	0,63		2,14	0,66		1,87	0,79	

Erkeklerde yaşam kalitesi kadınlardan daha yüksektir (t = -4,504, p< .05). Erkeklerin kontrol (t = -4,187, p< .05), otonomi (t = -3,121, p< .05), zevk (t = -3,175, p< .05) ve kendini gerçekleştirme (t = -3,707, p< .05) puanları kadınlardan yüksektir. 60-74 yaş grubunda YYKÖ (t = 5,512), kontrol (t = 6,687), otonomi (t = 5,586), zevk (t = 4,084) ve kendini gerçekleştirme (t = 4,014) diğer yaş gruplarına göre yüksektir (p< .05). Evlilerde YYKÖ (F = 28,245), kontrol (F = 22,182), otonomi (F = 21,592), zevk (F = 19,131) ve kendini gerçekleştirme (F = 13,788) eşi vefat eden ve boşanmış bireylere göre yüksektir (p< .05). Eğitim düzeyi ile birlikte YYKÖ (F = 21,910), kontrol (F = 11,725), otonomi (F = 16,617), zevk (F = 19,793) ve kendini gerçekleştirme (F = 12,796) artmaktadır (p< .05). Kendine ait evde yaşayanlarda YYKÖ (F = 19,543), kontrol (F = 18,752), otonomi (F = 11,532), zevk (F = 12,491) ve kendini gerçekleştirme (F = 11,581) daha yüksektir (p< .05). Yaşam kalitesi birlikte yaşanılan kişilere göre anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır (F = 16,697, p< .05) olup; yaşam kalitesi algısı en yüksek olan grup eş, çocuk ve akrabalar ile birlikte yaşayanlar (2,00 ± 0,52), en düşük olan grup ise yalnız yaşayanlardır (1,15 ± 0,68). Kontrol (1,98 ± 0,73) ve otonomi (1,91 ± 0,70) algısı ortalaması en yüksek olan grup eş ve çocuklarla birlikte yaşayanlardır. Zevk (2,07 ± 0,65) ve kendini gerçekleştirme (0,97 ± 1,02) algısı en yüksek olan grup eş, çocuk ve akrabalar ile birlikte yaşayanlardır (2,19 ± 0,68). Yalnızlık düzeyi arttıkça YYKÖ (F = 86,800), kontrol (F = 53,636), otonomi (F = 52,085), zevk (F = 54,065) ve kendini gerçekleştirme (F = 48,611) algısı anlamlı derecede azalmaktadır (p< .05). Emekli sandığı grubunun YYKÖ puanı SSK grubuna göre anlamlı ölçüde yüksektir (F = 3,350, p< .05). Emeklilik grupları açısından YYKÖ ile otonomi (F = 1,494, p> .05) ve kendini gerçekleştirme (F = 0,965, p> .05) arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Emekli sandığı grubunun kontrol (F = 4,808, p< .05) ve zevk (F = 4,966, p< .05) algısı SSK grubuna göre daha yüksektir. Emeklilik süresi arttıkça YYKÖ (F = 28,443), kontrol (F = 35,586), otonomi (F = 16,735) zevk (F = 9,317) ve kendini gerçekleştirme (F = 22,562) algısı azalmaktadır (p< .05). Emekli maaşı arttıkça yaşam kalitesi artmaktadır (F = 12,538, p< .05). Maaş arttıkça YYKÖ'nün alt boyutları kontrol (F = 3,711, p< .05), otonomi (F = 8,717, p< .05), zevk (F = 11,006, p< .05) ve kendini gerçekleştirme (F = 11,520, p< .05) algısı anlamlı ölçüde artmıştır. Emekli maaşı ile birlikte ek geliri olanlarda YYKÖ (t = -7,081), kontrol (t = -6,372), otonomi (t = -4,324), zevk (t = -5,829) ve kendini gerçekleştirme (t = -6,416) yalnızca emekli maaşı olanlara göre daha yüksektir (p< .05) (Tablo 5).

Tartışma

Araştırmada yer alan katılımcıların çoğunluğu (%84,3) erkeklerden oluşmaktadır. Benzer şekilde Aytaç (2017)'ın çalışmasına göre; katılımcıların %83'ü erkektir . Çakır ve arkadaşlarının (2015) çalışmasına göre; katılımcıların %73,7'sini erkekler, %25,3'ünü kadınlar oluşturmaktadır (Çakır, Çınar, & Denizli, 2015). Türkiye'de iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle kadınlar erkeklere göre düşük oranda istihdama katılabilmekte ve iş gücü piyasasında tutunabilmektedir. Gerek işsizlik gerekse annelik ve diğer toplumsal cinsiyet temelli ev içi rolleri nedeniyle işten ayrılma sonucunda kadınlar emeklilik için gerekli çalışma süresi ve prim ödemesi şartlarını sağlayamadığından emekli olamamaktadır. Yine toplumsal cinsiyet rolleri bakımından kadınların özel alanda erkeklerin kamusal alanda konumlanması nedeniyle araştırma verilerinin toplandığı kamusal alanlarda daha çok erkeklerin yer almasının araştırma sonuçlarını etkilediği düşünülmektedir. Katılımcıların genellikle 60-74 grubunda olmalarının araştırma verilerinin kamusal alanlarda bulunabilen, bağımlılığı daha az ve fiziksel işlevselliği daha yüksek olan genç yaşlı grubundan elde edilmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmaya dâhil edilme kriterlerinde yer alan "araştırma sorularına yanıt verebilecek bilişsel yeterliliğe sahip olmak" koşulunu karşılama oranı 60-74 yaş grubunda yer alan genç yaşlılarda daha yüksektir. Benzer şekilde, katılımcıların çoğunun 1-10 yıl süre emekli olanlar grubunda yer alanlardan oluşması da katılımcı profili ile bağlantılı olarak düşünülebilir.

Emekli bireylerde sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi arasında negatif yönde güçlü bir ilişki bulunmaktadır ve yaşam kalitesi azaldıkça sosyal dışlanma artmaktadır. Literatürde emeklilerde ve/veya yaşlılarda sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi ilişkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olup dolaylı olarak ele alan çalışmalara bu bölümde yer verilmiştir. Emeklilik sonrasında bireyler iş gücü piyasasından ayrıldığında toplumsal yaşama dâhil olabilmek için daha fazla zamana sahip olmaktadır.

Ancak, çalışma yaşamında zaman sorununa rağmen bireylerin hem çalışma döneminde daha fazla gelire sahip olmaları hem de iş ortamı üzerinden sağlanan sosyal ilişki ağlarının daha fazla olması sosyal dışlanmayı engelleyici role sahip olabilir. Emeklilikle birlikte yaşam kalitesinin düşmesi ve sosyal dışlanmanın artması çalışma yaşamındaki geliri elde edemememe ve iş yeri ikliminin sağladığı sosyalleşme pratiklerinden kopma ile ilgili olabilir.

Cinsiyete göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları emekli kadınların erkeklere göre daha fazla sosyal dışlanma yaşadığını ve yaşam kalitesinin erkeklere göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Genç ve Dalkılıç (2013)'ın çalışmasına göre; yaşlı erkeklerin %50'si dışlanmış hissetmezken diğer yarısı kısmen veya her zaman kendilerini dışlanmış hissetmektedirler. Kadınlarda sosyal dışlanmanın önlenmesi ve yaşam kalitesinin yükselmesinde iş yaşamına dâhil olmanın engelleyici bir işlevi olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu sonuçlara göre, Türkiye'de iş gücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine rağmen istihdam piyasasına dâhil olabilmiş ve piyasada emeklilik hakkını elde edecek süre tutunabilmiş çalışma geçmişi olan emekli kadınlar da erkeklere göre daha fazla sosyal dışlanma yaşamaktadırlar. Bu sonuçlar; kadınların her ne kadar çalışma yaşamında yer alsalar da aynı zamanda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sürdürmeleri, iş yaşamının sona ermesi ile özel alandaki rollerinin daha da güçlenerek devam etmesi ile ilgili olabilir. Emeklilikle birlikte kadınların özel alandaki rollerine torun bakımı gibi rollerin de eklenmesi kadınlarda sosyal dışlanmanın artmasına neden olabilir.

Yaşa göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları emeklilerde yaş ilerledikçe sosyal dışlanmanın arttığını ve yaşam kalitesinin azaldığını göstermektedir. Altuğ ve arkadaşlarının (2009) çalışmasına göre, yaş ilerledikçe yaşam kalitesinin olumsuz yönde etkilendiği ortaya çıkmıştır (r=0.204) (Altuğ, Yağcı, Kitiş, Büker, & Cavlak, 2009). Genç ve Dalkılıç (2013)'ın araştırmasına göre, 75-84 yaş arası katılımcıların %93,4'ü kısmen veya her zaman kendilerini dışlanmış hissetmektedirler. Yaşlılık döneminde bireyler yaşın ilerlemesi ile daha bağımlı ve sosyal işlevselliği daha kısıtlı hale gelmektedir. Dolayısıyla, toplumsal yaşama daha sınırlı katılım göstermeleri bireylerin sosyal dışlanmasının artmasına neden olabilir.

Medeni duruma göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları emekliler içinde evli olanlarda sosyal dışlanmanın eşi vefat etmiş ve boşanmış olanlara göre daha düşük, yaşam kalitesinin ise daha yüksek olduğunu göstermektedir. Karakaya ve Işıkhan (2023)'ın çalışmasına göre; evli yaşlılarda sosyal dışlanma toplam puanı ve maddi yoksunluk, enformel sosyal destekten yoksunluk ve çevre dışlanması alt boyut puan ortalamaları hiç evlenmemiş/boşanmış ve eşi vefat etmiş olan yaşlıların puan ortalamalarından anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur ($p< .05$) (Karakaya & Işıkhan, 2023). Görüldüğü üzere, emeklilik döneminde evlilik kurumunun getirdiği aile dayanışması bireylerin sosyal dışlanmasının önüne geçmektedir.

Eğitim durumuna göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları emeklilerde eğitim düzeyi arttıkça sosyal dışlanmanın azaldığı, yaşam kalitesinin ise arttığını göstermektedir. Altuğ ve arkadaşlarının (2009) çalışmasına göre, eğitim durumu yaşam kalitesini olumlu şekilde etkilemektedir (Altuğ, Yağcı, Kitiş, Büker, & Cavlak, 2009). Genç ve Dalkılıç (2013)'ın çalışmasına göre, eğitim seviyesi düşük olan yaşlıların neredeyse tamamı kendilerini dışlanmış hissetmektedirler. Okuryazar olmayanların %99,9'u her zaman, okuryazar olanların %99,9'u kısmen veya her zaman; ilkokul mezunlarının %99,9'u kısmen veya her zaman dışlanmış hissetmektedirler. Ortaokul mezunlarının %22,2'si, üniversite mezunlarının %99,9'u kendilerini dışlanmış hissetmemektedirler (Genç & Dalkılıç, 2013). Öztürk ve Hazer (2017)'in çalışmasına göre; lisans ve üstü mezunların yaşam tatmini ortalamaları (20,89±7,19), ilköğretim ve altı (17,70±7,42) eğitim durumuna sahip olanların ortalamalarına göre daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p< .05$, F=8,61) (Öztürk & Hazer, 2017). Eğitim seviyesi yüksek olanların sektörel olarak eğitim şartı gerektiren sağlık, finans gibi alanlarda çalışma hayatını geçirmiş olmaları muhtemeldir. Bu alanlarda istihdam edilen bireyler asgari ücret seviyelerinde istihdam edilenlere göre daha yüksek emekli maaşına sahip olmaktadırlar. Yüksek gelir emekli bireylerin sosyal dışlanmasını engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkabilir. Diğer yandan yüksek eğitime sahip olan ve bu doğrultuda belirli sektörlerde istihdam edilen bireylerin

alışageldikleri yaşam standartları gereği, kendilerine daha fazla vakit ayırabilmiş olmaları ve bu alışkanlığı emeklilik döneminde de sürdürmeleri sosyal dışlanmanın önüne geçebilir.

İkamet edilen yere göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları; emeklilerde kendine ait evde yaşayanlarda, kirada veya başkasına ait evde kira ödemeden yaşayanlara göre sosyal dışlanmanın daha düşük, yaşam kalitesinin ise daha yüksek olduğunu göstermektedir. Karakaya ve Işıkhan (2023)'ın çalışmasına göre kendi evinde yaşayan yaşlı bireylerin sosyal dışlanma toplam puanı ve maddi yoksunluk, enformel sosyal destekten yoksunluk, ulaşım ve finansal hizmetler alt boyut puan ortalamaları kirada yaşayan ve yakınlarının evinde kalan yaşlı bireylerin puan ortalamalarından anlamlı derecede daha düşüktür ($p< .05$) (Karakaya & Işıkhan, 2023). Bireylerin kendilerine ait bir evinin olması kira masrafının önüne geçerek barınma dışındaki alanlara ayırabilecek daha yüksek gelire sahip olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, bireylerin ev satın alabilmiş olmaları da geçmiş dönemde iş gücü piyasasında daha yüksek kazançlı işlerde çalıştıklarına işaret edebilir.

Birlikte yaşanılan kişilere göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları emeklilerde sosyal dışlanma düzeyi en yüksek olan grubun yalnız yaşayanlar olduğunu; eş, çocuk ve akrabalar ile birlikte yaşayanların yani geniş aile üyesi olanların yaşam kalitelerinin en yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Yalnız hissetme durumuna göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmalarına göre emeklilerde yalnızlık düzeyi arttıkça sosyal dışlanma artarken yaşam kalitesi azalmaktadır. Karakaya ve Işıkhan (2023)'ın çalışmasına göre; eşiyle yaşayan yaşlı bireylerin sosyal dışlanma ve maddi yoksunluk, enformel sosyal destekten yoksunluk, ulaşım ve finansal hizmetler, çevresel dışlanma puan ortalamaları yalnız ve diğer kişilerle yaşayan yaşlı bireylerin puan ortalamalarından anlamlı derecede daha düşüktür ($p< .05$) (Karakaya ve Işıkhan, 2023). Birinci (2021)'in çalışmasına göre; çocuk sayısı ve yaşam kalitesinin sosyal katılım alt ölçeği arasındaki ilişki anlamlı olup ($p< .05$), çocuk sayısı dört olan katılımcıların puan ortalaması diğerlerine göre daha yüksektir ($p> .05$, MWU=211.50, 15.27±2.25) (Birinci, 2021) Başkalarıyla birlikte yaşamanın, yalnız olmamanın, geniş ailede yaşamanın sağladığı sosyal desteğin bireylerde sosyal dışlanmayı önlediği söylenebilir.

Emeklilik grubuna göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları emeklilerde sosyal dışlanma bakımından Emekli Sandığı, Bağ-Kur, SSK emeklileri arasında anlamlı bir fark olmadığını ortaya çıkarmıştır. Yaşam kalitesi bakımından gruplar arasındaki fark anlamlı olup Emekli Sandığı'ndan emekli olanların yaşam kalitesi SSK emeklilerine göre yüksektir. Bu sonuçlardan hareketle, bireylerde sosyal dışlanmanın emeklilik öncesinde istihdamda olunan sektörle ilişkisi olmadığı söylenebilir. Bu sonuca göre, emeklilik öncesi istihdam koşullarından ziyade emeklilik sonrası gelir başta olmak üzere diğer belirleyiciler sosyal dışlanmayı etkilemektedir.

Emeklilik süresine göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmaları daha uzun süredir emekli olanlarda sosyal dışlanmanın daha yüksek, yaşam kalitesinin ise daha düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Emeklilik süresi daha uzun olan bireyler daha yaşlı bireylerdir. Yukarıda ileri yaşta olmanın sosyal ilişkilerden kopma ve bağımlılık ile ilişkisi tartışılmıştı. Buna ek olarak, daha uzun süre emekli olmak yani emekliliğin getirdiği düşük gelir ve dışlanmaya etki eden diğer koşulları daha uzun süre deneyimlemek bireyin daha düşük yaşam standardında yaşamaya alışmasına ve dışlanmayı içselleştirmesine neden olabilir. Ayrıca, bireyin ileri yaşta sağlık koşullarının kötüleşmesi ve sağlık masraflarının artması da sosyal dışlanmanın artmasına neden olabilir.

Emeklilik maaşına göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmalarına göre emekli maaşı arttıkça sosyal dışlanma azalmakta, yaşam kalitesi ise artmaktadır. Gelir kaynaklarına göre sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi karşılaştırmalarına göre yalnızca emekli maaşı olanlarda emeklilik maaşına ek geliri olanlara göre sosyal dışlanma daha fazla, yaşam kalitesi ise daha düşüktür. Aytaç (2017)'ın çalışmasına göre, emeklilik sonrasındaki yaşam tatmini gelir ve genel yaşam tatmini düzeyi ile pozitif yönde ilişkilidir. Gelir (r=0,163) ve genel yaşam tatmini (0,565) arttıkça emeklilik sonrası yaşam tatmini de artmaktadır (Aytaç, 2017). Öztürk ve Hazer (2017)'in çalışmasına göre yaşamdan duyulan tatmin ile finansal tatmin (r=0,546) pozitif yönde ilişkili bulunmuştur ($p< .05$). Yüksek gelire sahip olanların finansal tatmin puan ortalamaları, orta gelir durumuna sahip olanlarınkine göre daha yüksektir ($p< .05$,

F=60,49) (Öztürk & Hazer, 2017). Hem emeklilik maaşı düzeyi hem de ek gelire sahip olma durumuna ilişkin karşılaştırmalara dair sonuçlar gelirin yoksulluk, sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi üzerindeki belirgin etkisini göstermektedir.

Sonuç

Çalışma yaşamından kopuş ile gelirde azalma sonucunda emekli bireylerin ekonomik sorunlar yaşaması beklenen bir durumdur. Çalışma yaşamına göre daha düşük seviyelerde de olsa sosyal güvenceye ve düzenli gelire sahip olmanın emekli yaşlılar için koruyucu bir mekanizma oluşturduğu kabul edilir. Ne yazık ki bu genel kabul yaşlı yoksulluğunun güncel görünümü içerisinde geçerliliğini yitirmiştir. Emeklilik gelirlerinin düşük seviyelerde seyretmesi, geleneksel aile korumasının gittikçe azalması, ailelerin yaşlıları ekonomik ve sosyal olarak korumak istemelerine karşın geçim sorunu nedeniyle çalışmak durumunda kalmaları ve genelde düşük ücretlerle istihdam edilmeleri, yaşlı refahı hizmetlerinin kapasitelerinin ve alternatif hizmet modellerinin sınırlı olması gibi nedenler Türkiye'de yaşlı yoksulluğunu derinleştirmektedir. Derinleşen yaşlı yoksulluğu karşısında emeklilik geliri yoksulluğu önleme ve yaşlılara insan onuruna yakışır bir yaşam seviyesi sunma bakımından yetersiz kalmaktadır. Yaşlılar açısından sosyal güvenceye sahip olmak kimi sosyal yardımların (2022 yaşlılık aylığı) ve sosyal hizmetlerin (engelli evde bakım aylığı) şartlarını sağlayamamaya da neden olduğundan yaşlılar açısından dezavantaja dönüşebilmektedir. Emeklilik gelirlerinin yetersizliğine eklemlenen bu sorunlarla birlikte araştırma bulgularına yansıdığı üzere emeklilerde sosyal dışlanma artarken yaşam kalitesi düşmekte; emekli yoksulluğu derinleşen yaşlı yoksulluğunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Öneriler

Türkiye'de emekli refahı sistemi sosyal sigorta, sosyal yardımlar, sosyal hizmetler, emeklilik döneminde çalışma ve geleneksel aile korumasından oluşmaktadır. Sosyal sigorta, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler refah karması anlayışıyla kamu, özel sektör, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri eliyle yürütülmektedir. Emekli yoksulluğu kapsamında tartışılan en önemli mesele olan emeklilik geliri kamusal sosyal sigorta bağlamında yaşlılık sigortası ödemesi ile elde edilen devletin de yeniden dağıtım mekanizması ile rol aldığı emeklilik sistemidir. Günümüzde emeklilik gelirlerinin düşük olması devletin bu rolünün zayıfladığını göstermektedir. Özel emeklilik sistemleri ise çalışma döneminde bireyin kendi tasarruflarına bağlıdır. Çalışma yaşamında düşük ücretli istihdam ve geçim sorunu ile birlikte düşünüldüğünde sadece belli bir kesimin yararlanabildiği sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çözüm olarak emekli bireylerde yaşam kalitesinin arttırılması ve sosyal dışlanmanın önüne geçilebilmesi için öncelikle yaşlıların temel ihtiyaçlarını karşılayacak ve tatmin edici bir yaşam kalitesinde yaşamalarını sağlayacak gelir elde etmeleri sağlanmalıdır. Araştırma bulgularına da yansıdığı üzere, emeklilik gelirlerinin farklılaşması nedeniyle çözüm olarak piyasa odaklı bireysel emeklilik sistemleri yerine evrensel emeklilik planları hayata geçirilmelidir.

Emeklilere yönelik sosyal yardım uygulamalarında özel sektörün rolü yoktur. Yoksulluk alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin rolü de oldukça sınırlıdır. Bunda yaş ayrımcılığı ve yaşlıların haklarını koruyan uluslararası politika belgelerinin sınırlı ve görece yeni olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Yaşlıların yararlanabildiği tek kamusal sosyal yardım kolu 2022 sayılı yaşlılık aylığıdır. Ancak bu aylık sosyal güvencesi olmayan yaşlılara yönelik olduğundan emekliler yararlanamamaktadır. Emekliler yalnızca koruma sağlamaktan çok destekleyici nitelikte olan kimi yerel yönetimler tarafından sağlanan gıda yardımı, fatura yardımı gibi sosyal yardımlardan yararlanabilmektedir. Emeklilerin, yaşadığı itibar sorunu nedeniyle bu yardımlara talepkar olmamaları da anlaşılabilir. Asıl hedef emeklilerin yaşam tatmini sağlayacak gelire sahip olmaları olmakla birlikte, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin şartları emeklilerin de ihtiyaç duyduklarında özellikle kriz durumlarında yararlanabileceği şekilde esnetilebilir.

Aktif yaşlanma politikaları bağlamında emeklilerin becerileri ve işlevsellikleri en önemlisi de kendilerinin çalışmayı tercih etmesi durumunda (yaşlılık döneminde aktif yaşlanma kapsamında çalışmanın dayatılması kabul edilemez) özel durumlarına göre düzenlenmiş çalışma koşullarının

sağlandığı istihdam politikaları ile çalışmaları desteklenebilir. Emekliler için geliştirilecek politika ve uygulamalarda çalışma döneminde harcadıkları emek ve ödedikleri yaşlılık sigortası kapsamında gelir elde ettikleri düşünülerek içinde bulundukları itibar sorununa özellikle dikkat edilmelidir. Araştırma sonuçlarından da görüleceği üzere Türkiye'de iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle daha çok erkekler emeğin dolaşımına dâhil olabildiklerinden emeklilerin çoğu erkeklerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda emekli yoksulluğunun doğuracağı erkeklik krizleri karşısında toplumsal cinsiyet rol farklılıklarına da dikkat edilmelidir.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:**

   Birinci yazar %50, İkinci yazar %50

2. **Çıkar çatışması:**

   Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. **Etik Raporu:**

   Etik izinler Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulundan 16.04.2024 tarihli 2024/08 sayılı toplantıda alınmıştır.

4. **Araştırmanın Modeli:**

   Araştırma pozitivist paradigmaya dayanan nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nicel metodolojinin tercih edilmesinin nedeni çalışmada sosyal güvenceli yaşlı bireylerin sosyal dışlanma ve yaşam kalitesi durumlarına dair sosyal bilim bilgisine olguların belli bir örneklem üzerinde test edilerek ulaşılması hedeflenmesidir.

References

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (01.06.2024). *Ulusal Mevzuat*. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: https://www.aile.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/ adresinden alındı

Altuğ, F., Yağcı, N., Kitiş, A., Büker, N., & Cavlak, U. (2009). Evde yaşayan yaşlılarda yaşam kalitesini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 1*, 48-60.

Apak, E., & Apak, H. (2020). Yaşlılarda sosyal dışlanma ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kadim Akademi SBD, 4*(1), 1-15.

Atila-Demir, S. (2020). Salgın sürecinde yaşlı nüfus, sosyal dışlanma ve yaş ayrımcılığı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(38), 186-201.

Aydıner-Boylu, A. (2013). Yaşlılıkta yaşam kalitesi ve konut ilişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 24*(1), 145-156.

Aytaç, S. (2017). Emeklilerde yaşam tatmini: Bursa örneği. *Sosyoloji Konferansları, 55*(1), 43-58.

Birinci, E. (2021). Yaşlı bireylerin yaşam kalitesi ve depresyon durumlarının incelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, 17*, 119-129. https://doi.org/10.46218/tshd.877121

Burn, I., Button, P., Figinski, T. F., & McLaughlin, J. S. (2020). Why retirement, social security, and age discrimination policies need to consider the ıntersectional experiences of older women. *Public Policy & Aging Report, 30*(3), 101-106.

Çakır, Ö., Çınar, E., & Denizli, U. (2015). Emeklilik hazırlık programlarının, emeklilerin yaşam kalitesini geliştirmedeki rolünün karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik ve Tasarım Dergisi, 3*(3), 223-232.

Danış, M. Z. (2009). Türkiye'de yaşlı nüfusun yalnızlık ve yoksulluk durumları ve sosyal hizmet uygulamaları açısından bazı çıkarımlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 20*(1), 67-83.

De Carlo, L. T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological Methods, 2*(3), 292–307.

Garip, S. (2023). Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi, 12*(1), 1-19.

Genç, Y., & Dalkılıç, P. (2013). Yaşlıların sosyal dışlanma sendromu ve toplumsal beklentileri. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*(4), 461-482. https://doi.org/10.9761/JASSS1390

Görgün-Baran, A. (2008). Yaşlılıkta sosyalizasyon ve yaşam kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 2*, 86-97.

Groeneveld, R. A., & Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *Journal of the Royal Statistical Society, 33*(4), 391-399. https://doi.org/10.2307/2987742

Hopkins, K. D., & Weeks, D. L. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: their place in research reporting . *Educational and Psychological Measurement, 50*(4), 717-729. https://doi.org/10.1177/0013164490504001

Hyde, M., Wiggins, R. D., Higgs, P., & Blane, D. B. (2003). A measure of quality of life in early old age: the theory, development and properties of a needs satisfaction model (CASP-19). *Aging & Mental Health, 7*(3), 186–194.

Karakaya, C., & Işıkhan, V. (2023). Yaşlı bireylerin sosyal dışlanma durumlarının ve sosyal problem çözme becerilerinin değerlendirilmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, 1*(21), 89-109. doi:10.46218/tshd.1213310

Korkmaz-Yaylagül, N., & Aslan, M. (2020). Yaşlılık, mültecilik ve sosyal dışlanma: suriyeli yaşlı mültecilerin deneyimleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29*(4), 406-422. https://doi.org/10.35379/cusosbil.772509

Kul-Parlak, N. (2017). Emeklilik sistemlerinin reformu ve geleceği: Güney Avrupa ve Türkiye. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(71), 65 - 98.

Moors, J. J. (1986). The meaning of kurtosis: Darlington reexamined. *The American Statistician, 40*(4), 283–284. https://doi.org/10.1080/00031305.1986.10475415

Nunnally, J. C. (1967). *Psychometic theory*, McGraw-Hill, Inc.,

Öztürk, M. S., & Hazer, O. (2017). Emeklilikte finansal tatmin ve yaşam tatmini. *International Journal Of Eurasia Social Sciences, 8*(26), 203-219.

Pandey, M. K. (2012). Poverty and disability among ındian elderly: evidence from household survey. *Journal of Disability Policy Studies, 23*(1), 39-49. https://doi.org/10.1177/1044207311411299

Solak, Ç., & Teközel, M. (2019). Sosyal dışlanma olgusu üzerine genel bir inceleme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(4), 293-315. https://doi.org/ 10.18026/cbayarsos.585260

Sosyal Güvenlik Kurumu. (15.05.2014). *Veri Uygulaması*. Göstergeler: https://net.sgk.gov.tr/SgkVeriV2/ adresinden alındı

Sönmez, B. (2020). Emekli aylıkları ve yaşlılara yönelik sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisi: türkiye için ampirik bir araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Survey Monkey. (25.03.2024). *Örneklem Boyutu Hesaplama*. https://tr.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/ adresinden alındı

Tanış, A. (2022). Çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(1), 27-43. https://doi.org/10.54969/abuijss.1064674

Taşçı, F. (2010). Yaşlılara yönelik sosyal politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya örnekleri. *Çalışma ve Toplum, 1*(24), 175-202.

Toper, F., & Özpolat, A. O. (2023). Yaşlılıkta yaşam kalitesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12*(1), 341 - 351. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1180618

Türkiye İstatistik Kurumu. (27.03.2024). *İstatistiklerle Yaşlılar*. Veri Portalı: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710 adresinden alındı

Türkoğlu, N., & Adıbelli, D. (2014). Yaşlılarda yaşam kalitesi ölçeğinin (CASP-19) Türk toplumuna adaptasyonu. *Akad Geriatri, 6*, 98-105.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Pollution Haven Hypothesis: The Example of Türkiye*

Sumera Altay* Mehmet Barış Aslan**

Abstract: This study analyzes the effects of foreign direct investment (FDI) inflows to Türkiye on carbon dioxide (CO_2) emissions using annual data for the period 1980-2021. The stationarity of the variables is evaluated with the Extended Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests, and the Johansen cointegration test reveals the existence of long-run relationships. The Vector Error Correction Model (VECM) was used to analyze the short and long run dynamics and the causality test determined the direction of interactions between variables. The results show that energy consumption is the only factor affecting CO_2 emissions in the short run, while FDI, gross domestic product (GDP) and energy consumption have significant effects on CO_2 emissions in the long run. These findings emphasize the environmental costs of FDI in Türkiye and provide implications for sustainable development policies by supporting the pollution refuge hypothesis (PRH). In conclusion, this study on the environmental impacts of FDI in Türkiye reveals that environmentally friendly policies should be implemented in order for the country to achieve its sustainable development goals.

Keywords: Foreign Direct Investment, Pollution Refuge Hypothesis, Economic Growth, CO_2 Emissions.

Kirlilik Sığınağı Hipotezi: Türkiye Örneği

Öz: Bu araştırma, 1980-2021 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların (DYY) karbondioksit (CO_2) emisyonu üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Değişkenlerin durağanlıkları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri ile değerlendirilmiş, Johansen eşbütünleşme testi uzun dönemli ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile kısa ve uzun dönem dinamikleri incelenmiş, nedensellik testi değişkenler arasındaki etkileşimlerin yönünü belirlemiştir. Sonuçlar, kısa dönemde enerji tüketiminin CO_2 emisyonlarını etkileyen tek faktör olduğunu, uzun dönemde ise DYY, gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ve enerji tüketiminin CO_2 emisyonları üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Türkiye'de DYY'nin çevresel maliyetlerini vurgulamakta ve kirlilik sığınağı hipotezini destekleyerek sürdürülebilir kalkınma politikalarına yönelik çıkarımlar sunmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'de DYY'lerin çevresel etkileri üzerine yapılan bu çalışma, ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için çevre dostu politikaların hayata geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Kirlilik Sığınağı Hipotezi, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Siyaset A.B.D, ORCID: 0009-0005-7552-1294 zorbasumera@gmail.com
**Doçent, Bingöl Üniversitesi, , İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü ORCID: 0000-0003- 3783-40 mbaslan@bingol.edu.tr
Cite as/ Atıf: Sumera Altay, S. & Aslan, M. B. (2025). Pollution haven hypothesis: The example of Türkiye. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(2), 1013-1056. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1614611
Received/Geliş: 07 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 12 Jun/Haziran 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025
e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

Today, expanding foreign trade and production activities on a global scale lead firms to shift their production processes to countries that they find advantageous. Developing countries, on the other hand, try to attract foreign direct investments (FDI) by pursuing open industrialisation policies in order to support economic growth. FDI means that a country establishes a production facility in another country or purchases an existing facility (Yılmazer, 2010).

Globalisation, which gained momentum with the establishment of international organisations after the Second World War, deepened further with the collapse of the Eastern Bloc in the 1990s and economic relations transformed into a multidimensional structure. These developments have not only increased economic integration but also brought environmental problems to the international agenda. Therefore, the effects of FDI on the countries to which it is directed have become an important subject of discussion not only in economic but also in environmental dimensions (Kömürcüoğlu & Değer, 2022). There are two opposing views on the environmental impacts of FDIs: pollution refuge hypotheses (PRH) and pollution halo hypotheses (PHH). The first theory claims that foreign investments increase environmental risk by targeting countries with low environmental standards (Yiadom, Mensah, & Bokpin, 2022). The second theory is that the shift of FDI to developing economies encourages the growth and modernization of local economies (Hewood, 2016: 138). Thus, the second theory argues that FDIs improve the quality of the environment in the host country, countering claims that investments increase environmental pollution. The Pollution Refuge Hypothesis (PRH) was first developed by Pethig (1976) and extended by Grossman and Krueger (1991) in their study on the relationship between economic growth and the environment. This theory argues that environmental pollution increases in the early stages of economic growth and decreases later, and is known as the Environmental Kuznets Curve (EKC). Later, apart from this hypothesis, many studies have been conducted on the ESC which argues that foreign investments will cause environmental pollution (Şahin, Gökdemir and Ayyıldız 2019; Singhania and Saini 2021, Ahmad, Jabeen and Wu, 2021; Yılancı et al., 2023; Thanh et al., 2022; Abbass et al., 2022; Usta, 2023).

In recent years, emerging economies, despite their diverse economic structures, have attracted the attention of many researchers by treating technology and investment as engines of economic growth. These countries have promoted economic growth by contributing to the efficient allocation of global investment and encouraging FDI. FDI inflows can lead to CO_2 emissions, especially in countries that need rapid economic growth and show flexibility in environmental regulations. Moreover, these investment flows may also allow for positive technology transfer and diffusion, increase energy efficiency or reduce environmental pollution in host countries. Therefore, understanding the complex interactions of FDI on CO_2 emissions is of great importance (Xie, Wang, & Kong, 2020). Investigating the effects of FDI on environmental quality within the framework of KSH and KHH has an important place in both scientific and practical terms. The inflow of capital, new technologies, management skills and marketing strategies with FDIs makes these investments a key element of economic growth strategies. However, in order to ensure ecologically sustainable development, the environmental impacts of FDI inflows should not be ignored. Since the objective is to best meet the needs of current and future generations, assessing the impact of FDI on carbon emissions can contribute to the development of economic and environmental monitoring systems in developing countries (Nejati & Taleghani, 2022).

The aim of this study is to examine the effects of FDI in Türkiye on CO_2 emissions. The study is conducted by time series analysis method using annual data for the period 1980-2021. In terms of contributing to the literature, this study provides an analysis supported by recent data specific to Türkiye and reveals the effects of short and long-run relationships between FDI, GDP, energy consumption and environmental pollution using VECM causality analysis.

The study starts with an introductory first chapter, followed by the second chapter which summarizes the findings from the empirical analysis in the context of Türkiye and different countries with tables accompanied by the related literature. In the third section, details on the purpose and scope of the study are presented. In the fourth section, an econometric model is developed and the results of

the analysis of this model are presented in detail. The study is concluded with the evaluation and discussion of the findings.

Literature Review

When the literature on the subject is analysed, there is no clear consensus on the results obtained. While some studies reveal results that support the PRH hypothesis, some studies may reveal results in the opposite direction. On the other hand, it can be said that the existing research on PRH is limited in terms of both scope and methodology and more studies are needed especially for developing countries. In this context, it is thought that the study will contribute to the more in-depth examination of the relationships between FDI, CO_2, GDP and energy consumption and to fill the gap in this field, especially since there is a limited number of studies on PRH in Türkiye. In addition, by using a more advanced method such as VECM, it is aimed to eliminate the methodological deficiencies in the literature and to obtain more reliable results. In addition, the study is expected to contribute to the improvement of environmental policies in Türkiye and to the missing policy implementations for shaping sustainable development strategies.

Since the 1990s, various studies testing the PRH have investigated the validity and economic implications of this theory using different time periods, methods and data sets. Some of the studies conducted in this context and the results obtained from these studies are presented below with a distinction between Türkiye and different countries:

Table 1. Studies on the Pollution Haven Hypothesis in Türkiye

Author(s)	Country	Period	Methodology	Findings
Gökalp & Yıldırım (2004)	Türkiye	1989–2001	TimeSeries Method	No indication of increased pollution or dirty sectors in Türkiye.
Halıcıoğlu (2009)	Türkiye	1960–2005	TimeSeries, Granger Causality	Income found to be the key factor affecting pollution.
Akbulut Bekar (2018)	Türkiye	1977–2014	Toda Yamamoto, Dolado-Lütkepohl	Positive unidirectional relationship from CO_2 to growth.
Yılmazer & Kararbiber (2020)	Türkiye	1955–2019	ARDL,Toda Yamamoto	No causality between FDI and CO_2; PHH not valid.
Mike (2020)	Türkiye	1971–2015	ARDL	FDI increased CO_2 emissions; PHH confirmed.
Arslan et al. (2021)	Türkiye	1960–2016	ARDL,OLS, FMOLS,DOLS, CCR	PHH confirmed for Turkish economy.
Yurtkuran (2021)	Türkiye	1971–2018	FourierARDL, Toda-Yamamoto	Bidirectional link between FDI and CO_2; PHH valid.
Topal (2024)	Türkiye	1973–2022	ARDL	FDI harmed environmental quality; PHH confirmed.
Kırıkçı (2025)	Türkiye	1984–2022	ARDL,DOLS, FMOLS, CCR	PHH confirmed.

Table 2. Studies on Different Countries for Testing the Pollution Refuge Hypothesis

Author(s)	Country	Period	Methodology	Findings
Aliyu (2005)	14 developing, 11 OECD	1990–2000	Panel Data, OLS, GLS	FDI only significant in less developed countries.
He (2006)	China	1994–2001	Panel Data	FDI's effect on SO_2 confirms PHH.
Dinda & Coondoo (2006)	88 countries	1960–1990	Panel,EKC, Granger	In developed countries income increases CO_2; in developing, decreases.
Wagner & Timmins (2009)	Germany + 168 countries	1996–2003	Panel, GMM	PHH confirmed in the chemical sector.
Pao & Tsai (2011)	BRIC	1980–2007	Panel Cointegration, Causality	Inverted U-shape between GDP and CO_2.
Karaca (2012)	42 developing, 24 developed	1995–2008	PCSE, Regression	FDI harms environment; PHH valid in developing.
Zeren (2015)	G8 countries	1970–2010	Hatemi J, Causality	PHH valid for Canada; Halo for US, UK, France.
Hanif et al. (2019)	15 Asian countries	1993–2013	Panel, ARDL	Both PHH and EKC confirmed.
Tamboğa (2019)	Top 20 FDI countries	1990–2014	Panel Cointegration	FDI increases environmental degradation.
Han & Öztürk (2020)	Asian countries	1980–2014	Panel Cointegration, OLS	PHH supported.
Pehlivanoğlu & Solmaz (2020)	BRIC & MIST	1990–2015	GMM, System-GMM	PHH confirmed.
Kübra (2021)	16 developed countries	1995–2015	Panel Data	PHH validated.
Vang & Luo (2022)	288 Chinese cities	2011–2016	Panel Data	Positive FDI–pollution link; PHH confirmed.
Addis & Cheng (2023)	BRICS, 25 OECD	1995–2021	FMOLS, DOLS	GDP increases renewables and reduces CO_2.
Kırıkçı (2023)	E7 countries	2002–2021	Panel Data	FDI–pollution link significant in India & Türkiye only.
Akkaya & Atalay Çetin (2024)	55 developing	1991–2017	Panel Data	PHH valid in developing countries.
Atılgan (2024)	E7 & G7	1990–2014	Panel Data	No clear result for E7; EKC supported in G7.

The literature review reveals that the impact of FDI on environmental pollution varies according to the development levels and environmental policies of countries. In particular, studies conducted on developing countries show that the PRH is often valid. This finding is consistent with the view that environmental regulations are stricter and more effective in developed countries, thus the environmental impacts of FDI are reduced to lower levels. However, in developing countries, the inadequacy of environmental protection policies and the economic growth-oriented approach in these countries may pave the way for foreign investments to create an impact that increases environmental pollution.

When the literature in Tables 1 and 2 is analysed, it is seen that the results vary according to the methods, data sets and years used by different studies. Nevertheless, the vast majority of studies reveal that the PRH is valid and that FDI has a negative impact on the environment. Various studies have tried to increase the accuracy of their results by using methods such as Granger causality tests, panel data

analysis and VECM. At this point, the use of different methodological approaches may allow more comprehensive results to be obtained. Therefore, future studies are expected to provide more robust and comprehensive analyses by considering this methodological diversity.

Purpose and Importance of the Research

Purpose of the research

The aim of this study is to examine the impact of FDI in Türkiye on CO_2 emissions based on Türkiye 's current situation on environmental pollution. The study, which uses annual data for the period 1980-2021, is analysed by time series method. In the data range used in the study, 1980 was chosen as the starting year. The reason for choosing 1980 can be listed as the fact that free trade flows have caused significant increases in the world trade volume since those years, the shift of dirty industries from developed countries to developing countries due to many reasons such as the lack of strict environmental laws with liberalisation, and the increase in pollution emissions in these countries. On the other hand, the determination of 2021 as the end year is based on data limitations and therefore the lack of access to data.The relationship between FDI and environmental pollution has become an important issue, especially for developing countries such as Türkiye. Analysing these relationships may contribute to the development of environmental regulations and enable a balance between economic growth and environmental protection. In this study, the environmental impacts of FDI in Türkiye are evaluated and the effects of environmental policies on economic growth are analysed.

Green economy is an economic model that aims to support economic growth by prioritising environmental sustainability. This study aims to promote sustainable economic development within the framework of green economy. It also aims to develop policy recommendations for establishing a balance between environmental sustainability and economic growth in Türkiye. Unlike other studies in the literature, this study presents an analysis supported by recent data specific to Türkiye and reveals the impact of FDI, GDP and energy consumption on environmental pollution, short and long run relationships and the directions of this relationship through Vector Error Correction Model (VECM) causality analysis. The reason for using VECM causality analysis is that in cases where the standard Granger causality test is incomplete, the error correction model is used to examine the dynamics between the series more comprehensively and to reveal both short and long run relationships. In line with the findings of the research, it is aimed to develop original and applicable recommendations regarding Türkiye 's environmental policies by testing the PRH and PHH.Econometric Analysis.

Econometric Analysis

Data Set

The variables used in the model tested with annual data for the period 1980-2021 are carbon dioxide (CO_2) emissions, foreign direct investment (FDI), gross domestic product (GDP) and energy consumption (energy). Data are obtained from the World Bank, International Energy Agency (IEA) and Energy Institute databases. Eviews 13 econometric package program was used for the analysis of the model.

Table 3. Variables Used in Econometric Analysis

Variable	Abbreviation	Description	Source
Carbon dioxide	LNCO$_2$	Metric tons	International Energy Agency (IEA)
Gross Domestic Product	LNGDP	Constant 2015 USD	World Bank
Foreign Direct Investment	LNFDI	Foreigndirect investment, net inflows (current USD)	World Bank
Energy Consumption	LNENERGY	Exajoules	Energy Institute

Table 3 introduces the variables, unit and source of variables. "LN" used in front of the serie indicates the logarithmized form . The use of the natural logarithm can help to make the data more smooth, linear and meaningful.

Methodology

The econometric model used to explain the relationship between environmental pollution and FDI is inspired by Cole (2004) and constructed as follows:bottom.

$$LN\ CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1\ LN\ FDI_t + \beta_2\ LN\ GDP_t + \beta_3\ LN\ ENERGY_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

In Equation 1, CO_2; denotes carbon emissions, FDI denotes foreign direct investment inflows, GDP denotes gross domestic product per capita and ENERGY denotes energy consumption.

$\rightarrow\beta_0$; Constant term refers to the slope coefficient of the $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ parameters.

→ t ; used in the model refers to the time dimension of the variables, ε_t; refers to the part not explained by the model. In other words, it shows the error term.

In case of 1β> 0 in Equation 1, it is accepted that the pollution haven hypothesis is valid in Türkiye. βIf 1< is 0, it is concluded that the PHH, which supports that FDIs reduce environmental pollution, is valid.

In this study, the validity of the PRH in Türkiye is tested by time series analysis. First, the stationarity of the variables is determined by ADF and PP unit root tests. If the series are non-stationary, false regression relationships may emerge, which may lead to unreliable results. Johansen cointegration test is applied for three or more variables in the model and this method is preferred instead of Engle-Granger test which is insufficient to evaluate cointegration between two variables. After detecting cointegration between the series, the error correction model is used to analyze the short and long run relationships. How short-run deviations are corrected in the long run is evaluated with this model. Finally, the causality relationship between the series and the direction of this relationship are analyzed by VECM causality analysis.

Findings

Before proceeding to time series analyses, descriptive statistics and correlation analyses of the variables are presented.

Table 4: Descriptive Statistics of Variables

Statistics	$LNCO_2$	LNFDI	LNENERGY	LNGDP
Mean	5.3517	21.2347	1.0992	26.3445
Median	5.3545	20.7536	1.1130	26.3037
Maximum	6.1086	23.8164	1.9407	27.5879
Minimum	4.4132	16.7059	0.0719	24.8166
Std. Dev.	0.5038	2.0172	0.5555	0.9689
Skewness	0.2549	-0.3935	-0.2510	-0.1544
Kurtosis	2.0004	2.0564	2.0088	1.5638
Jarque-Bera	2.2035	2.6417	2.1602	3.7765
Probability	0.3323	0.2669	0.3396	0.1513
Observations	42	42	42	42

Descriptive statistics of the variables used in the study on an annual basis are presented in Table 4. In the statistical analysis, the mean, median, maximum, minimum, standard deviation, skewness, kurtosis and Jarque-Bera test results indicating the conformity of the series to normal distribution are included for each variable. According to the annual data presented in Table 4, there are 42 observations in total. According to the Jarque-Bera test statistics, all variables are normally distributed at 1% confidence level.

Table 5. Correlation Coefficients of Variables

	$LNCO_2$	LNFDI	LNENERGY	LNGDP
$LNCO_2$	1.000000			

LNFDI	0.944387	1.000000		
	(0.0000)	-----		
LNENERGY	0.998459	0.942012	1.000000	
	(0.0000)	(0.0000)	-----	
LNGDP	0.970740	0.962239	0.969618	1.000000
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	-----

Note: Values in brackets indicate probability values.

The correlation analysis results in Table 5 show that the coefficients obtained are positive and statistically significant. This indicates that there is a positive relationship between the variables. However, it is not possible to make definite inferences about the relationships between variables by using only simple correlation coefficients. Therefore, in the following sections of the study, time series analyses are applied to examine the direction and magnitude of the relationship between variables in more detail.

Unit Root Tests

The presence or absence of unit roots helps to determine the process by which a series generates fundamental data. Series without unit roots are considered stationary. Non-stationary series do not tend to return to a long-term deterministic path, their variances change over time and they follow a random walk. These differences are important for economic forecasts (Libanio, 2005: 146).

ADF (Augmented Dickey-Fuller)

The Augmented Dickey Fuller (ADF) test, developed by Dickey and Fuller (1979), is an extended variation of the DF unit root test that examines the stationarity of time series.

In the ADF model, the null hypothesis indicates that the series is non-stationary, while its rejection indicates that the time series is stationary (Glynn, Perera, & Verma, 2007). Accordingly, the ADF model is shown as follows (Mert & Çağlar, 2019, p. 99):

Model without Constant and Trend (none)

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \, \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model with Constant and Without Trend

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \, \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Model with Constant and Trend

$$\Delta Y_t = \mu + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \, \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

In the given three equations, after adding $\Delta Y_t'$, the lagged value of ΔY_{t-1}, to the model as an explanatory variable , the autocorrelation is removed and the equation for the ADF model is formed.

H_0: δ= 0 (For the hypothesis that the series is non-stationary)

H_1: δ= < 0 (For the alternative hypothesis, the series is stationary)

In the three different equations mentioned above, ΔY_t denotes the first difference of thevariable whose stationarity is tested, ΔY_{t-i} denotes the lagged difference terms and y denotes the timeseries tested. In addition, ε_t is the error term in the model and m is the lag length. The lag length, denoted as "m", is usually determined using the Akaike information criterion (AIC) or Schwarz criterion (SC). ADF unit root test results for the variables in the study are reported in Table 6;

Table 6. ADF Unit Root Test Results

	ADF			
Variabels	**Level I(0)**		**Difference I(1)**	
	Fixed	With Constant and Trend	Fixed	With Constant and Trend
$LNCO_2$	-1.402908	-2.472305	-6.832428	-7.134711
	(0.5716)	(0.3394)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNFDI	-2.134958	-2.702203	-7.670400	-7.595631
	(0.2326)	(0.2411)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNGDP	-0.907129	-1.529628	-6.335127	-6.316702
	(0.7760)	(0.8028)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNENERGY	-1.399605	-2.264697	-7.404913	-7.766616
	(0.5732)	(0.4429)	(0.0000)*	(0.0000)*
% 1	-3.600987	-4.198503	-3.605593	-4.205004
% 5	-2.935001	-3.523623	-2.936942	-3.526609
% 10	-2.605836	-3.192902	-2.606857	-3.194611

* represents significance at 1% level. Values in parentheses are probability values. The number of lags used in the ADF test is obtained using the Schwarz information criterion (SIC).

In Table 6, the null hypothesis for the ADF test is "the series are non-stationary". For the test statistics calculated for the model with constant, constant and trend, the critical values obtained by MacKinnon (1996) for 1%, 5% and 10% error levels are shown at the bottom of the table. It is seen that the test statistics of the variables used in the analysis are greater than all critical values. Therefore, the null hypothesis cannot be rejected. Accordingly, GDP, CO_2, FDI and ENERGY variables are found to be non-stationary in the model with constant and trend with constant.

The difference procedure is applied to determine the degree of cointegration of the series. In Table 6, the null hypothesis for the ADF test is "the first difference of the series contains unit root". Accordingly, the calculated test statistic is smaller than all critical values. Thus, the differenced series are stationary at the 1% level. According to the ADF test results, it can be said that the degree of cointegration of GDP, CO_2, FDI and ENERGY variables is one.

PP (Phillips Perron) Unit Root Test

Phillips and Perron (1988: 336-338) represent a study that focuses on econometric test methods and especially on assessing the existence of unit roots. Phillips and Perron's work on the determination of stationarity provides important support to the literature. The hypothesis tests of PP are similar to those of ADF and are expressed as in the following equation:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2}\right) + \varepsilon_t \quad (5)$$

In the model given in Equation 11, *T* denotes the number of observations. The hypotheses are the same as ADF and are as follows:

H_0: δ= 0 (For the hypothesis that the series is non-stationary)

H_1: δ= < 0 (For the alternative hypothesis, the series is stationary)

If the calculated test statistic is greater than the critical value, it is concluded that the series is non-stationary and contains a unit root. If the series becomes stationary after the difference is applied,i.e. if a series that is non-stationary at level I(0) becomes stationary at level I(1), it is called a second order integrated series. Since PP and ADF test results are similar, MacKinnon (1996) critical values are taken as basis. PP unit root test results for the variables in the study are reported in Table 7.

Table 7. PP Unit Root Test Results

	PP			
Variabels	**Level I(0)**		**Difference I(1)**	
	Fixed	With Constant and Trend	Fixed	With Constant and Trend
$LNCO_2$	-2.448737	-2.223162	-6.964067	-8.857943
	(0.1353)	(0.4647)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNFDI	-2.269199	-2.746451	-7.803965	-8.047597
	(0.1864)	(0.2245)	(0.0000)*	(0.0000)
LNGDP	-0.906050	-1.835125	-6.337811	-6.316649
	(0.7763)	(0.6692)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNENERGY	-2.094315	-2.140216	-7.371861	-8.141612
	(0.2479)	(0.5089)	(0.0000)*	(0.0000)*
% 1	-3.600987	-4.198503	-3.605593	-4.205004
% 5	-2.935001	-3.523623	-2.936942	-3.526609
% 10	-2.605836	-3.192902	-2.606857	-3.194611

*represents significance at 1% level. Values in parentheses are probability values. For the PP unit root test, the bandwidth is automatically set to 3 using Bartlett's kernel according to the Newey-West strategy.

In Table 7, the Phillips Perron test results support the ADF test results. According to this test, the null hypothesis is "the series are non-stationary" for both the model with constant and the model with constant and trend. Since the test statistics of the variables used in the analysis are greater than all critical

values, the null hypothesis (H_0) cannot be rejected. Therefore, the variables contain unit root. It is determined that the variables become stationary after first order differences are taken. The null hypothesis is rejected for this model. In conclusion, according to the results obtained from ADF and PP tests, it is seen that the stationarity degrees of all variables are I(1). Johansen cointegration analysis was conducted to investigate the existence of cointegration relationship among the first order integrated series.

Johansen Cointegration Test

Engle and Granger (1987) cointegration test is used to analyze the relationship between two variables. However, if one variable is dependent on the other, the accuracy of the test may be affected. In particular, the requirement that when one variable is cointegrated, the other must also be cointegrated is a key determinant of the test. The use of different normalization techniques may affect the test results and may cause problems in two or more series (Enders, 2010). Indeed, many methods have been developed to overcome the shortcomings of the Engle and Granger (1987) method. Johansen (1988),

Johansen (1992), Johansen and Juselius (1990) gave a new breath to cointegration analysis with these methods. This method makes it possible to test even if there is more than one cointegration vector.

In the Johansen cointegration test, all series are treated as interdependent and are analyzed as a function of their lagged values and the lagged values of other variables. Therefore, the Johansen method depends on the estimation of the VAR model, which can be advantageous in providing estimates of the co-movements between time series. Moreover, this test allows for the restriction of cointegration vectors and error correction coefficients (Johansen, 1988: 231-254).

The Johansen method using the maximum likelihood estimator implies an unrestricted multivariate vector autoregressive (VAR) model with n series and ρ lags. In order to use the Johansen approach, it is necessary to switch from the single equation error correction method to the multivariate error correction method. At this point, the model can be constructed by considering three variables.

These variables are differenced: Zt=(Yt, Xt, Wt)' (Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2010, p.505):

$$Zt=1\Delta Zt\text{-}1 +2\Delta Zt\text{-}2 + . \ . \ . \ P\text{-}1\Delta Zt\text{-}P+1 +Zt\text{-}1 + t \quad (6)$$

or

$$Zt=i=2P\dot{I}-1\ \Delta Zt-i+1+\Pi Zt-1+t \quad (7)$$

Above, Zt represents the vector of non-stationary variables and εt represents the error terms. In the equation,

$I=1,2,3,,P\text{-}1.\Gamma=-(l-A_l-A-\ldots-A_p)$ And $\Pi=-(l-A_l-A_2-\ldots-A_p)$

The coefficient ofΠ in the equation shows the long-run relationships in the $(n\ n)$ * dimensional matrix Z t, Γ shows the short-run relationships in Zt.

The model provides information about both short-run and long-run changes in Z through the estimates of and Π . Π = αβ', where α is the speed of adjustment of the long-run parameter. β' is a matrix of the long-run coefficient. Therefore, the model shows how the variables adjust in the short and long run. Estimates called Γ and Π are used to analyze this fit. The cointegration test is performed by examining the ordering of the II matrix (Harris & Sollis, 2003: 110).

In Johansen and Juselius (1990), they developed two separate test statistics, called maximum eigenvalue and trace statistics, to test for the existence of a cointegration relationship for the Π matrix. The critical values for both the maximum eigenvalue test statistic and the trace test statistic are compared with the Osterwald-Lenum (1992) or Johansen and Juselius (1990) table values. If these statistics are greater than the critical values, the null hypothesis H_1 (H_1: r≥n)is accepted and the null hypothesis H_0 (H_0: r =0) is rejected. Therefore, it is determined in this way that there is a cointegration relationship between the series in the model.

Since the Johansen cointegration test is sensitive to the choice of lag length, it is necessary to determine the appropriate lag length in the first stage of this test. Determining the appropriate lag length in the VAR model is of great importance for the accuracy and reliability of the model. The appropriate lag length for the VAR model is summarized in Table 8:

Table 8. Appropriate Lag Length Selection for VAR Model

Lag	LOGL	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	35.39503	NA	2.35e-06	-1.610002	-1.439380	-1.548784
1	166.1470	227.9778*	6.57e09*	-7.494718*	-6.641610*	-7.188630*
2	176.4660	15.87539	9.05e-09	-7.203385	-5.667790	-6.652427
3	184.7641	11.06417	1.44e-08	-6.808417	-4.590335	-6.012588

LOGL: Logarithmic likelihood, LR: Likelihood ratio test, FPE: Final forecast error, AIC: Akaike information criterion SIC: Schwarz information criterion, HQ: Hannan-Quinn information criterion. * indicates the optimal lag length accord ing to the information criteria.

As seen in Table 8, it is decided that the appropriate lag length to be used in the VAR model is one, which is the most appropriate lag determined according to all information criteria. After the specified lag length is added to the model, a test should be performed to see whether the stability condition is met:

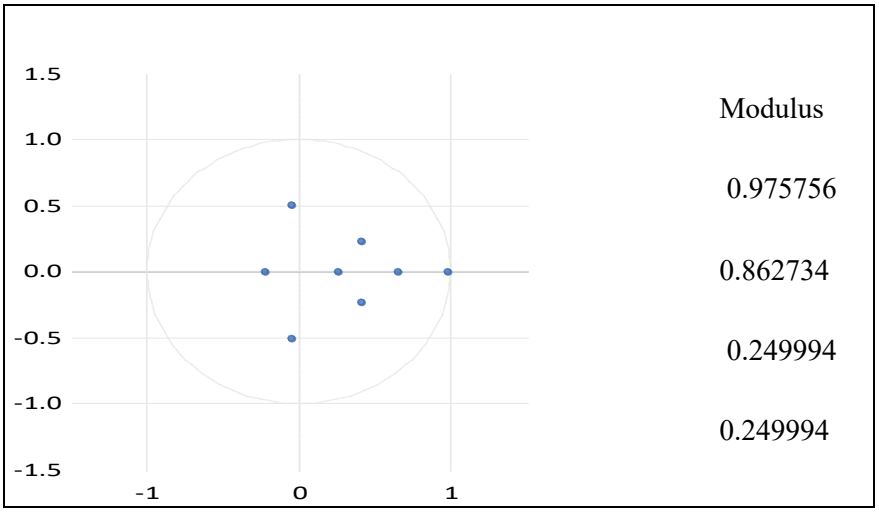

Figure 1: Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

No root outside the unit circle, VAR stability condition is satisfied

Figure 1 shows that the characteristic roots are inside the unit circle values are smaller than 1. Thus, it is determined that the variables analyzed for cointegration test meet the stability condition. Up to this stage, the analysis shows that there is a cointegration relationship between the series. However, before saying that the model is correct or reliable, it is necessary to perform some diagnostic tests.

The most important of these tests are normality test, autocorrelation and variance tests. For a mode to be reliable, there should be no problems in these diagnostic tests (Mert & Çağlar, 2019: 267). The results of diagnostic tests such as LM (lagrange multiplier) test, variance test and normality test are shown below:

Table 9. Diagnostic Tests

Autocorrelation LM Test Results			
Lag Length	**LM Statistic Value**		**Probability Value**
1	12.69305		0.6968
2	13.91588		0.6071
White Variance Test	Chi-square test statistics		Probability Value
	64.72937		0.8926
Jargue-Bera Normality Test Results	Joint	Df	Probability Value
	9.426931	6	0.1510

The diagnostic test results in Table 9 are conducted to test the reliability of the model assumptions. Accordingly, in the autocorrelation test for lag lengths in VAR analysis, since P>0.05 for all lags, the null hypothesis H_0: no autocorrelation cannot be rejected. There is no autocorrelation problem in the model. According to the variance test results; Chi-square test statistic is 64.72937 and P value is 0.8926. Since P= 0.8926>0.05, the null hypothesis "there is no varying variance" cannot be rejected. It is seen that there is no problem of changing variance in the model. On the other hand, according to the normality test results; Jargue-Bera test statistic is 9.426993 and P=0.1510. Accordingly, since the probability value is greater than 0.05, the null hypothesis "residuals follow a normal distribution" is not rejected. Therefore, the residuals in the model follow a normal distribution.

Once it is seen that there is no diagnostic problem in the model, we proceeded to the cointegration analysis stage. Accordingly, Johansen cointegration test results are presented in Table 10:

Table 10. Johansen Co-integration Test Trace and Maximum Statistic Results

Number of cointegration vectors	**Trace Statistic**	**5% Critical value**	**Probability**
No cointegration	57.66315	47.85613	0.0046*
There is at most 1 cointegration	27.84557	29.79707	0.0826
Most cointegration exists	7.581684	15.49471	0.5112
There are at most 3 cointegrations	2.357201	3.841465	0.1247
	Max. Eigenvalue	5% Critical value	Probability
No cointegration	29.81759	27.58434	0.0254*
There is at most 1 cointegration	20.26388	21.13162	0.0658
There are at most 2 cointegrations	5.224482	14.26460	0.7133
There are at most 3 cointegration	2.357201	3.841465	0.1247

rejected at 5% significance level rejected at 5% significance level

When the results of the Johansen cointegration test are analyzed, it is found that the null hypothesis $H_0$is rejected according to both the trace statistic and the maximum eigenvalue statistic values. In other words; $H_0: r = 0$ The null hypothesis is tested against the alternative hypothesis $H_1: r \geq$n and the null hypothesis is rejected. According to both trace statistics and maximum eigenvalue statistics, there is one cointegration vector in the model. Therefore, it is determined that there is a long-run relationship between the dependent and independent variables. As a result of the Johansen

cointegration test, it is necessary to estimate the long-run and short-run model with the vector error correction model.

Vector Error Correction Model (VECM)

According to Engle and Granger, if there is a long-run link between the series, there is a unilateral causality. In this context, the Vector Error Correction Model (VECM) can be used. If the series are stationary I(1) and cointegrated at first order, there is a risk of error in causality tests if the VECM is not used in the VAR method. For this reason, it is important to use each series as independent variables in the VECM model to determine the direction of causality and to include error correction terms (ECT) in the model (Akel, 2015).

The VECM method is shown in the following equation (Hyder , 2002: 9):

$$\Delta Z_t = \mu + \Gamma_1 \Delta Z_{t-1} + \Gamma_2 \Delta Z_{t-2} + \ldots \Gamma_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} - \Pi Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Zt is the vector of the growth rate of the variables in the model. 's are estimated parameters. Zt-1 represents the vector error correction term. μ; constant term and ε; shows the error term.

In sum, short-run analysis aims to investigate the relationships between variables that are cointegrated in the long run, to determine whether the variables move together and how these movements are realized. After determining the existence of cointegration, it is important to estimate the Vector Error Correction Model (VECM) for these series to estimate the short-run relationships. The results of the Vector Error Correction Model are shown below:

Table 11. VECM Long and Short Run Estimation Results

VECM Long Run Estimation Results		
Variables	Coefficient	T-Statistics
LNFDI	0.020012*	2.36736
LNGDP	- 0.021600	0.96728
LNENERGY	0.866901*	-29.4453
FIXED	+4.542380	
VECM Short Run Estimation Results		
Variables	Coefficient	T statistics
D(LNCO$_2$(-1))	0.514301	2.25621
D(LNFDI(-1))	0.000732	0.05527
D(LNGDP(-1))	-0.050135	0.99683
D(LNENERGY(-1))	-0.496266*	-2.14211
ECM_{t-1}	-1.127339*	-3.81564

(*) indicates that the coefficient of the variable is significant.

As seen in Table 11, the error correction model is used to investigate the long-run equilibrium relationship between the series. According to these results, the equation for long-run estimation is written as follows:

$$LN\ CO_{2t} = 4.542 + 0.020\ LN\ FDI_t - 0.021\ LN\ GDP_t + 0.866\ LN\ ENERGY_t + \varepsilon_t \quad (-2.362) \quad (0.967) \quad (-29.445) \quad (9)$$

The values in parentheses in Equation 9 indicate t statistics. According to the estimation results of Equation (9), the coefficients of energy consumption and FDI variables are positive and statistically significant, while the coefficient of GDP variable is not significant. Accordingly, while a 1% increase in FDI increases carbon dioxide emissions by 0.020%, a 1% increase in energy consumption increases carbon dioxide emissions by 0.86%. In this context, it is observed that the use of fossil fuels is higher than the use of renewable energy in many economic activities in Türkiye. The model supports the findings that the PRH is valid for Türkiye. On the other hand, since the coefficient of the FDI variable is greater than zero, it is concluded that the PHH is not valid in Türkiye.

If there is no statistical problem in the long-run estimation results, a short-run error correction model based on the Johansen approach is constructed to determine the short-run relationship between the variables. The equation adapted to the study related to the short-run estimation results in Table 11 is written as follows:

$$LN\ CO_{2t} = 0.51\Delta LNCO_{t-1} + 0.007\Delta\ LN\ FDI_{t-1} - 0.05\Delta\ LN\ GDP_{t-1} - 0.49\Delta\ LN\ ENERGY_{t-1} - 1.12ECM\varepsilon_t \quad (10)$$

$$(2.256) \quad (0.052) \quad (0.996)) \quad (-2.142) \quad (-3.815)$$

The coefficient ECM_{t-1} in Equation 10 represents the error correction term. The error correction term is the one-period lagged version of the error term obtained from the long-run analysis. In the short run, the effect of FDI and GDP variables on CO_2 is not significant. The effect of energy consumption on short-run CO_2 emissions is significant.

Since the error correction coefficient (-1.127339) in Table 11 is negative and the t statistic value (-3.81564) is greater than the t table value of 1.96, it is concluded that the coefficients are significant. These results of the error correction coefficient are also supported by other studies (Solarin et al., 2017). Deviations between the short-run and the long-run are eliminated by 1.12% in each period. As a result of the formula $|\frac{1}{ECM}|$ = 1/-1.127339 it is determined that the convergence process of the long-run equilibrium corresponds to approximately 1 month. Therefore, it is concluded that the shocks that will occur in the short run will converge to the long-run equilibrium after approximately 1 month

Granger Causality Analysis

Studies such as Engle and Granger (1987), Hendry (1986) and Granger (1986) introduced a new approach to the co-integration methodology for the analysis of Granger causality. Accordingly, in case of a relationship between two variables, Granger causality is expected to exist in at least one direction.

VECM Granger Causality analysis replaces the Granger causality test to identify the short and long run dynamics between series. This method includes the error correction model, which the standard Granger causality test lacks, and reveals both the short-run and long-run relationships of the series. Generalized Granger causality model is obtained by adding error terms to the classical Granger causality model. In Engle and Granger's (1987) study, the general causality model including error terms is shown as follows:

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_j \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} b_j \Delta Y_{t-i}\ f_i ECM_{t-1} + \mu_t \quad (11)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} c_j \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} d_j \Delta X_{t-i}\ s_i ECM_{t-1} + \mu_t \quad (12)$$

The coefficient of (ECM_{t-1}) represents the error correction term and indicates how short-term shocks adjust in the long run (Pesaran et al., 2001). The Δ symbol denotes the difference operator, while the coefficients f_i and s_i represent the long-run causal relationships in the model. In the extended Granger causality analysis, the coefficients of the error term series provide information about the direction of causality. If the coefficient f_i in equation (11) is significantly different from zero, it implies that "variable X is the long-run Granger cause of variable Y." Similarly, if the coefficient s_i in equation (12) is significantly different from zero, it indicates that "variable Y is the long-run Granger cause of variable X." Granger causality analyses are used to statistically determine the causality relationship between series and the direction of this relationship. As a result of the causality analysis, if the "f"statistic is greater than the 5% reference value, the null hypothesis H0 is accepted. In this case, it is concluded that "there is no short-run causality relationship between the series". If the "f" statistic is less than the 5% reference value, the alternative hypothesis is not rejected. Therefore, it is concluded that there is a causal relationship between the series.

For the short-run Granger (1969) causality analysis, the VEC Block Causality Test (Granger Causality/Block Exogeneity Wald Test) was utilized. The findings obtained from the Granger Causality tests based on the Error Correction Model where the appropriate lag length is set as 1 are given below:

Table 12: Short Run Causality Results

H_0	Chi-Square(X^2)Value	H_0	Chi-Square(X^2)Value
FDI ➡ CO_2	0.003055	0.9559	NO
ENERGY ➡ CO_2	4.588619	0.0322*	YES
GDP ➡ CO_2	0.993671	0.3188	NO
CO_2 ➡ FDI	0.872956	0.3501	NO
ENERGY ➡ FDI	0.057132	0.8111	NO
GDP ➡ FDI	0.409002	0.5225	NO
CO_2 ➡ ENERGY	1.552631	0.2127	NO
DYY ➡ ENERGY	1.279613	0.2580	NO
GDP ➡ ENERGY	1.406596	0.2356	NO
CO_2 ➡ GDP	1.507754	0.2195	NO
FDI ➡ GDP	0.040822	0.8399	NO
ENERGY ➡ GDP	1.828864	0.1763	NO

(*) indicates 0.05 level of error

According to the causality results in Table 12, the increase in energy consumption in the short run leads to CO_2 emissions. It is concluded that there is no causality from other variables to CO_2 emissions except energy consumption. On the other hand, it is found that FDI and GDP have no significant effect on CO_2 emissions and that these variables do not affect short-term environmental pollution.

After determining the short-run causality relationships between the variables, it is necessary to look at the results of the long-run Granger Causality analysis based on the Error Correction Model. Long-run causality results are shown in Table 13:

Table 13. Long Run Causality Results

Model	ECM_{t-1}	t-statistic	Causality result
f(lnCO2\lnFDI, lnGDP, lnENERGY)	-1.127339	[-3.81564]*	GDP FDI →CO_2
f(lnFDI\lnCO2, lnGDP, lnENERGY)			ENERGY
f(lnGDP\lnCO2, lnFDI, lnENERGY)	0.038420	[0.51837]	No causality
f(lnENERGY\, lnFDI, lnGDP, lnCO2)	-0.039187	[-1.56418]	No causality
f(lnCO2\lnFDI, lnGDP, lnENERGY)	0.047916	[0.15968]	No causality

(*) Sign indicates 0.5 error level.

In Table 13, the causality results between the dependent and independent variables are interpreted as follows:

In the $f(lnCO2\backslash lnFDI, lnGDP, lnENERGY)$ equation where CO_2 is estimated as the dependent variable, the error correction coefficient is negative and statistically significant as the t statistic is greater in absolute value than the t table value of 1.96 . In the long run, growth, FDI and energy consumption affect CO_2 emissions unidirectionally.

In the $f(lnFDI\backslash lnCO_2, lnGDP, lnENERGY)$model where FDI is estimated as the dependent variable, the error correction coefficient is positive and statistically insignificant. Therefore, it is concluded that "lngdp is not the long run cause of $lnco_2$ and lnenergy is not the long run cause of lnfdi".

In the $f(lnGDP\backslash lnCO2, lnFDI, lnENERGY)$model where GDP is the dependent variable, the coefficient of the error term is negative but not statistically significant. Thus, it is interpreted that "ln co_2 is not the long run cause of lnfdi and lnenergy lngdp".

Finally, in the $f(lnCO2\backslash lnFDI, lnGDP, lnENERGY)$model where energy consumption is selected as the dependent variable, since the error term is positive and the t statistic is not significant, it is concluded that "$lnco_2$ is not the long run cause of lnfdi and lngdp is not the long run cause of lnenergy".

When the short-run and long-run causality analysis results are evaluated as a whole, FDI and GDP do not affect carbon emissions in the short run. These variables are the main factors affecting carbon emissions in the long run. As seen in Tables 12 and 13, energy consumption increases both short and long term CO_2 emissions. Therefore, it is concluded that especially the use of fossil fuels increases carbon emissions in Türkiye both in the short and long run.

Discussion

Globalization and integration processes have significantly increased the volume and speed of capital movements around the world. Capital, which is a limited factor in production, chooses the areas to be invested according to the balance of risk and return, and is oriented towards the regions where it can obtain the highest return. Developing countries, on the other hand, face problems such as insufficient domestic savings, limited foreign exchange resources and technological deficiencies, and therefore seek to attract foreign capital in order to sustain their economic development and access the financing they need. This situation enables capital to flow from regions with more capital and low returns to regions with less capital and high returns (Yılmaz, Kaya, & Akıncı, 2011). This approach, known as the Perfect

Markets Assumption, argues that FDI flows from low-return countries to high-return countries (Lizondo, 1993). Hence, it is argued that this may eventually trigger a "race to the bottom" whereby governments that respond more flexibly to environmental standards may trigger an "environmental capital flight" towards pollution havens (Rauscher, 2005). This could lead to a rapid widening of the gap in pollution levels between developed and emerging markets (Köksal & Çetin, 2021).

Conclusion and Recommendations

This study investigates the effects of FDI on environmental pollution. In the model, CO_2 emission is used as the dependent variable, while FDI, GDP and energy consumption are used as independent variables. In the analysis conducted with annual data for the period 1980-2021, all variables were found to be stationary in difference as a result of stationarity tests, and it was determined that there is a long-run relationship between the variables with the Johansen Cointegration test. Short and long-run coefficient estimates were made with the VECM model, and finally, VECM Granger Causality analysis was conducted to focus on the relationship between variables. As a result of the Granger Causality analysis, it is concluded that in the long run, GDP, FDI and energy consumption affect CO_2 emissions unidirectionally. As a result, the increase in industrial activities along with economic growth may lead to more energy consumption and carbon emissions. While the environmental effects of FDI are limited in the short run, it is observed that it increases carbon emissions through industrial activities in the long run.

As a result of the econometric analysis, it is concluded that the CSR is valid for Türkiye. The results of the study support the results of Arslan et al. (2021), Çoban and Özkan (2022), Mike (2020), Köksal and Çetin (2021), Kurt et al. (2019), Yurtkuran (2021) that FDIs cause CO_2 emissions. Although the environmental impacts of FDIs have led to different debates in the literature, in general, many research findings suggest that foreign investments deteriorate environmental quality (Omri, et al., 2014; Zheng & Sheng, 2017; Zheng, et al., 2022; Jorgenson, et al., 2007; Frutos-Bencze, et al., 2017; Kisswani & Zaitouni, 2023). However, there are also studies that support the KHH, which suggests that FDI inflows can reduce environmental pollution (Zhu, et al., 2016; Zameer, et al., 2020; Asghari , 2013; Yılmaz, 2011; Letchumanan & Kodama, 2000; Şahinöz & Fotourehchı, 2014; Jiang et al. 2018; Akçay & Karasoy, 2018; Repkine & Min, 2020). On the other hand, some study results (Hamza & Tatar, 2023; Gökalp & Yıldırım, 2004; Demir, 2022; Yılmazer & Karabiber, 2020) It is concluded that there is no significant relationship between CO_2 and FDIs.

The fact that investments aimed at economic growth increase environmental pollution reveals the importance of protecting ecological resources, environmental policies and sustainable economic growth. Accordingly, integrating sustainable development into economic growth can contribute to reducing environmental impacts. Encouraging environmentally friendly investments and providing support to enterprises facing capital shortages in the production of green technology may be beneficial. In addition, it is important to increase inspections of enterprises that do not comply with environmental regulations and prioritize renewable energy investments. On the other hand, raising awareness that the environment is not an unlimited resource can contribute to the balance between environment and economic growth.

In future studies, it may be useful to analyse the relationships between PRH, FDI, economic growth and energy consumption in more detail. These concepts can play an important role in understanding the impacts on environmental pollution. In particular, whether FDI has negative impacts on the environment in developing countries is critical for shaping sustainable economic growth strategies. Moreover, in future research, the effects of economic growth and FDI on the environment can be analysed more comprehensively and the PRH can be tested for different countries. Such studies

can provide effective solutions for both developing and developed countries by contributing to the development of policies that promote environmental

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers / Contribution rate statement of researchers: First author /First author 50%. Second author / Second author 50%.

2. No potential conflict of interest was reported by the author.

3. Ethical Statement: This study does not require board approval. All sources used in the study were properly cited and ethical publishing principles were fully complied with. The author has observed the principles of academic honesty during the preparation of the study.

4. This study was derived from the master's thesis titled “Pollution Haven Hypothesis: The Case of Türkiye” completed and published by the corresponding author.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Günümüzde küresel ölçekte genişleyen dış ticaret ve üretim faaliyetleri, firmaları üretim süreçlerini avantajlı buldukları ülkelere kaydırmaya yöneltmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla dışa açık sanayileşme politikaları izleyerek doğrudan yabancı yatırımları (DYY) çekmeye çalışmaktadır. DYY, bir ülkenin başka bir ülkede üretim tesisi kurması veya mevcut bir tesisi satın alması anlamına gelmektedir (Yılmazer, 2010).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası örgütlerin kurulmasıyla ivme kazanan küreselleşme, 1990'lı yıllarda Doğu Bloku'nun dağılmasıyla birlikte daha da derinleşmiş ve ekonomik ilişkiler çok boyutlu bir yapıya dönüşmüştür. Bu gelişmeler yalnızca ekonomik entegrasyonu artırmakla kalmamış, aynı zamanda çevresel sorunların da uluslararası gündeme taşınmasına neden olmuştur. Bu nedenle, DYY'nin yöneldiği ülkelerde bıraktığı etkiler, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda çevresel boyutlarıyla da önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir (Kömürcüoğlu & Değer, 2022). DYY'lerin çevre üzerine etkileri ile ilgili iki karşıt görüş bulunmaktadır: kirlilik sığınağı hipotezi (KSH) ve kirlilik halesi hipotezi (KHH). İlk teori, yabancı yatırımların düşük çevre standartlarına sahip ülkeleri hedefleyerek çevresel riski artırdığını iddia etmektedir (Yiadom, Mensah, & Bokpin, 2022). İkinci teori ise; doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ekonomilere kayması yerel ekonomilerin büyümesini ve modernleşmesini özendirmektedir (Hewood, 2016: 138). Böylelikle, ikinci teori yatırımların çevre kirliliğini artırdığı iddialarına karşı çıkarak, DYY'lerın ev sahibi ülkede çevre kalitesini artırdığına dair bir görüş öne sürmektedir. Kirlilik Sığınağı Hipotezi (KSH), ilk olarak Pethig (1976) tarafından geliştirilmiş ve Grossman ile Krueger (1991) tarafından ekonomik büyüme ve çevre ilişkisi üzerine yapılan çalışmayla genişletilmiştir. Bu teori, çevre kirliliğinin ekonomik büyümenin erken aşamalarında arttığını, sonra ise azaldığını savunur ve Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) olarak bilinir. Daha sonra bu hipotezin dışında yabancı yatırımların çevre kirliliğine sebep olacağı yönünde ortaya atılan KSH ile ilgili pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Şahin, Gökdemir ve Ayyıldız 2019; Singhania ve Saini 2021, Ahmad, Jabeen ve Wu, 2021; Yılancı vd., 2023; Thanh vd., 2022; Abbass vd., 2022; Usta, 2023).

Son yıllarda gelişmekte olan ekonomiler, çeşitli ekonomik yapılarına rağmen teknoloji ve yatırımları ekonomik büyümenin lokomotifi olarak ele almış ve birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu ülkeler, küresel yatırımların etkin bir şekilde dağıtılmasına katkıda bulunarak ve DYY'leri teşvik ederek ekonomik büyümeyi desteklemişlerdir. DYY girişi, özellikle hızla ekonomik büyümeye ihtiyaç duyan ve çevresel düzenlemelerde esneklik gösteren ülkelerde CO_2 emisyonlarına neden olabilmektedir. Ayrıca, bu yatırım akışları olumlu teknoloji aktarımına ve yayılmasına da imkan tanıyabilmekte, enerji verimliliğini artırabilmekte ya da ev sahibi ülkelerde çevre kirliliğini azaltabilmektedir. Dolayısıyla, DYY'lerin CO_2 emisyonları üzerindeki karmaşık etkileşimlerini anlamak büyük bir öneme sahiptir (Xie, Wang, & Kong, 2020). KSH ve KHH çerçevesinde DYY'lerin çevre kalitesi üzerindeki etkilerinin araştırılması, hem bilimsel hem de pratik açıdan önemli bir yere sahiptir. Sermaye, yeni teknolojiler, yönetim becerileri ve pazarlama stratejilerinin DYY'lerle birlikte gelmesi, bu yatırımların ekonomik büyüme stratejilerinin temel unsurlarından biri olmasını sağlamaktadır. Ancak, ekolojik açıdan sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için DYY girişinin çevresel etkileri göz ardı edilememelidir. Amaç, mevcut ve gelecek nesillerin gereksinimlerini en iyi şekilde karşılamak olduğundan, DYY'lerin karbon emisyonları üzerindeki etkilerinin değerlendirmesi, gelişmekte olan ülkelerde ekonomi ve çevre izleme sistemlerinin gelişmesine katkı sağlayabilmektedir (Nejati & Taleghani, 2022).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de gerçekleştirilen DYY'lerin CO_2 emisyonları üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışma, 1980-2021 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak zaman serisi

analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Literatüre katkı sağlama açısından, bu çalışma, Türkiye'ye özgü güncel verilerle desteklenen bir analiz sunmakta ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) nedensellik analizi kullanarak, DYY, GSYİH, enerji tüketimi ile çevre kirliliği arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin etkilerini ortaya koymaktadır.

Araştırma, giriş niteliğindeki birinci bölümle başlamış, ardından ikinci bölümde Türkiye ve farklı ülkeler bağlamında yapılan ampirik analizlerden elde edilen bulgular, ilgili literatür eşliğinde tablolarla özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmanın amacı ve kapsamına ilişkin detaylar sunulmuştur. Dördüncü bölümde, bir ekonometrik model geliştirilmiş ve bu modelin analiz sonuçları detaylı bir şekilde paylaşılmıştır. Çalışma, elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve tartışılmasıyla tamamlanmıştır.

Literatür İncelemesi

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, elde edilen sonuçlarda net bir fikir birliğinden söz edilememektedir. Bazı çalışma sonuçları KHS hipotezini destekleyici sonuçlar ortaya koyarken, bazı çalışmalar aksi yönde sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Diğer taraftan gerek kapsam gerekse yöntemsel açıdan KHS üzerine yapılan mevcut araştırmaların sınırlı kaldığı ve özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle de Türkiye özelinde KSH ile ilgili yapılmış araştırmaların sınırlı sayıda olduğu dolasıyla çalışmanın DYY'lerin, CO_2, GSYİH ve enerji tüketimi arasındaki ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesine ve bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, VECM gibi daha gelişmiş bir yöntemin kullanılarak, literatürdeki metodolojik eksikliklerin giderilmesi ve daha güvenilir sonuçların elde edilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen çalışma ile, Türkiye'deki çevre politikalarının iyileştirilmesine ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin şekillendirilmesine yönelik eksik kalan politika uygulamalarına da katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1990'lardan bu yana KSH'yi test eden çeşitli çalışmalarda, bu teorinin geçerliliği ve ekonomik etkileri farklı zaman aralıkları, yöntemler ve veri setleri kullanarak araştırılmıştır. Bu bağlamda yapılmış bazı çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, Türkiye ve farklı ülkeler ayrımına gidilerek aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 1. KSH Testi İçin Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülkeler	Dönem	Yöntem	Sonuç
Gökalp ve Yıldırım (2004)	Türkiye	1989-2001	Zaman Serileri Yöntemi	Kirli sektörlerin ve çevre kirliliğinin Türkiye'de arttığına dair herhangi bir belirtiye rastlanmamıştır.
Halıcıoğlu (2009)	Türkiye	1960-2005	Zaman Serisi Yöntemi Granger Nedensellik Analizi	Analiz sonunda, Türkiye'deki çevre kirliliğini etkileyen en önemli değişkenin gelir olduğu sonucuna varılmıştır.
Akbulut Bekar(2018)	Türkiye	1977-2014	Todo Yamamoto Dolado Lütkepohl Nedensellik Analizi	CO_2 emisyonundan ekonomik büyümeye doğru pozitif ve tek yönlü bir ilişki saptanmıştır
Yılmazer ve Kararbiber (2020)	Türkiye	1955-1919	ARDL(Autoregressive Distributed Lag) Sınır Testi Todo Yamamoto Nedensellik Testi	DYY ile CO_2 arasında nedensellik ilişkisi ortaya çıkmamıştır. KSH geçerli değildir.

Tablo 1. KSH Testi İçin Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar (Devamı)

Mike (2020)	Türkiye	1971-2015	ARDL Sınır Testi	Türkiye'ye yönelik DYY'ler CO_2 emisyonunu artırmıştır. KSH doğrulanmıştır.
Arslan vd. (2021)	Türkiye	1960-2016	ADF Birim Kök ARDL Sınır Testi ve uzun dönem katsayı tahmini için ARL(Autoregressive Lag), OLS(Ordinary Least Squares), FMOLS(Fully Modified Ordinary Least Squares), DOLS(Dynamic Ordinary Least Squares ve CCR(Cointegration Rank Condition) tahmincileri	Türkiye ekonomisi için KSH doğrulanmıştır.
Yurtkuran (2021)	Türkiye	1971-2018	Fourier ARDL Eşbütünleşme Fourier Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Analizi	DYY ile CO_2 salınımı arasında çift yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. DYY'lerin çevre kirliliğini artırdığı yönündeki bulgular, KSH'nin geçerliliğini desteklemektedir.
Topal (2024)	Türkiye	1973-2022	ARDL Sınır Testi	Türkiye'de DYY'lerin çevre kalitesini olumsuz etkilediği ve KSH'nin geçerli olduğu görülmüştür
Kırıkçı (2025)	Türkiye	1984-2022	ARDL, DOLS, FMOLS CCR tahmincileri	Türkiye ekonomisi için KSH doğrulanmıştır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, doğrudan yabancı yatırımların çevre kirliliği üzerindeki etkisine ilişkin farklı sonuçlar ortaya koysa da genel olarak KSH'nin belirli dönemlerde ve yöntemlerle doğrulandığını görülmektedir.

Tablo 2. KSH Testi İçin Farklı Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar (lar)	Ülkeler	Dönem	Yöntem	Sonuç
Aliyu (2005)	14 gelişmekte olan ülke 11 gelişmiş OECD ülkesi	1990-2000	Panel Veri Yöntemi EKK OLS (GLS) testi	DYY'ler sadece az gelişmiş ülkelerde CO_2 değişkelerini açıklamada anlamlı bir etkiye sahiptir.
He (2006)	Çin	1994-2001	Panel Veri Yöntemi	DYY'nin SO_2 emisyonları üzerindeki etkisi, KSH'yi doğrulamıştır.
Dinda ve Coondoo (2006)	88 ülke	1960-1900	Panel Veri Yöntemi EKC testi Granger Nedensellik Analizi	Kuzey Amerika ve Batı Avrupa gibi gelişmiş ülkelerde gelir CO_2 'yi artırmıştır. Ancak, Japonya ve gelişmekte olan ülkelerde gelir CO_2'yi azaltmıştır.
Wagner ve Timmins (2009)	Almanya ve hedef 168 ülke	1996-2003	Panel Veri Yöntemi GMM Tahmincisi	Kimya sektörü için KSH' ye dair güçlü kanıtlar bulunmuştur.
Pao ve Tsai (201)	BRİC ülkeleri	1980-2007	Panel Eşbütünleşme Panel Nedensellik	Kısa vadede GSYİH ile CO_2 emisyon arasında ters U-şekilli bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Karaca (2012)	42 gelişmekte olan ülke 24 gelişmiş ülke	1995-2008	Panel Veri Analizi Prais-Winsten (PCSE) modeli Havuzlanmış Regresyon Sabit Etki Rastsal Etki Modelleri	DYY'lerde meydana gelen artışın çevre üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir.
Zeren (2015)	G8 ülkeleri	1970-2010	Hatemi J. Eşbütünleşme Testi Doğrusal ve Doğrusal olmayan Nedensellik Testi	Çalışmada ABD, Fransa ve Birleşik Krallık ülkeleri için kirlilik hale hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Kanada da ise KSH'nin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Hanif vd. (2019)	Gelişmekte olan 15 Asya ülkeleri	1993-2013	Panel Veri Yöntemi ARDL Sınır Testi	Söz konusu model için KSH'nin ve Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin geçerli olduğu görülmüştür
Tamboğa (2019)	En çok DYY çeken 20 ülke	1990-2014	Panel Eşbütünleşme Yöntemi	Çalışma sonucunda, DYY'nin çevre tahribatı üzerinde olumlu ve pozitif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.
Han ve Öztürk (2020)	Asya ülkeleri	1980-2014	Panel Eşbütünleşme Testi-EKK Testi	ÇalışmaKSH'yi desteklemektedir.

Tablo 2. KSH Testi İçin Farklı Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar (Devam)

Pehlivanoğlu ve Solmaz (2020)	BRİC ve MİST ülkeleri	1990-2015	GMM ve sistem-GMM	Çalışma sonuçları KSH'nin geçerliliğini doğrulamıştır.
Kübra (2021)	16 Gelişmiş ülke	1995-2015	PanelVeri Yöntemi	KSH doğrulanmıştır
Vang ve Luo (2022)	288 Çin şehri	2011-2016	PanelVeri Yöntemi	Çevre kirliliği ile DYY arasındaki ilişkinin pozitif olduğu saptanmıştır. Çin'de KSH doğrulanmıştır.
Addis ve Cheng (2023)	BRİCS ve 25 OECD ülkeleri	1995-2021	Panel FMOLS DOLS	GSYİH artışının yenilenebilir enerjiyi artırırken CO_2 emisyonlarını azalttığı görülmüştür.
Kırıkçı (2023)	E7 ülkeler	2002-2021	Panel Veri Yöntemi	DYY'ler ile çevre arasındaki ilişki Hindistan ve Türkiye'de anlamlı ve pozitifken, diğer ülkelerde bu ilişkinin anlamsız olduğu görülmüştür.
Akkaya ve Atalay Çetin (2024)	55 Gelişmekte olan ülke	1991-2017	Panel Veri Yöntemi	Gelişmekte olan ülkelerde KSH'nin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Atılgan (2024)	E7 ve G7 ülkeleri	1990-2014	Panel Veri Yöntemi	E7 ülkelerinde KSH ve KHH'ne ait net bir bulgu elde edilmemiştir. G7 ülkelerinde ise KHH'ni destekler nitelikte bulgular saptanmıştır.

Yapılan literatür incelemeleri doğrultusunda, DYY'lerin çevre kirliliği üzerindeki etkisinin ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve çevre politikalarına göre değişiklik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan araştırmalar, KSH'nin sıklıkla geçerli olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, gelişmiş ülkelerde çevre düzenlemelerinin daha sıkı ve etkili olduğu, dolayısıyla DYY'nin çevresel etkilerinin daha düşük seviyelere indiği görüşüyle uyumludur. Oysa gelişmekte olan ülkelerde, çevre koruma politikalarının yetersizliği ve bu ülkelerdeki ekonomik büyüme odaklı yaklaşım, yabancı yatırımların çevre kirliliğini artıran bir etki yaratmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Tablo 1 ve 2'de yer alan literatür incelendiğinde, farklı araştırmaların kullandığı yöntemler, veri setleri ve yıllar doğrultusunda sonuçların çeşitlendiği görülmektedir. Bununla birlikte, çalışmaların büyük çoğunluğu, KSH'nin geçerli olduğunu ve DYY'nin çevre üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır Ayrıca, literatürde kullanılan metodolojilerin çeşitliliği de dikkat çekicidir. Çeşitli araştırmalar, Granger nedensellik testleri, panel veri analizi, VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) gibi yöntemler kullanarak elde ettikleri sonuçların doğruluğunu artırmaya çalışmışlardır. Bu noktada, farklı metodolojik yaklaşımların kullanılması daha kapsamlı sonuçların elde edilmesine imkan tanıyabilmektedir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların da bu metodolojik çeşitliliği göz önünde bulundurarak, daha sağlam ve kapsamlı analizler sunması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de gerçekleştirilen DYY'lerin CO_2 emisyonu üzerindeki etkisini, Türkiye'nin çevre kirliliği konusundaki mevcut durumunu baz alarak incelemektir. 1980-2021 dönemlerine ait yıllık verilerin kullanıldığı çalışma, zaman serisi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri aralığında başlangıç yılı olarak 1980 yılı seçilmiştir. 1980 yılının tercih edilme nedeni ise serbest ticaret akımlarının söz konusu yıllardan itibaren dünya ticaret hacminde önemli artışlara sebep olması, serbestleşme ile birlikte çevre kanunlarının sıkı olmayışı gibi birçok nedenden dolayı kirli endüstrilerin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru kayması ve söz konusu ülkelerdeki kirlilik emisyonlarının artması olarak sıralanabilir. Diğer taraftan, 2021 yılının bitiş yılı olarak belirlenmesi ise veri kısıtlılığı ve dolayısıyla veriye ulaşım imkanının olmayışı nedenine dayanmaktadır.

DYY'lerin çevre kirliliğiyle ilişkisi, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konu haline gelmiştir. Bu ilişkilerin incelenmesi, çevre düzenlemelerinin geliştirilmesine katkıda bulunarak, ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında bir denge kurulmasına olanak sağlayabilir. Bu çalışmada, Türkiye'de yapılan DYY'lerin çevresel etkileri değerlendirilerek, çevre politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirliği ön planda tutarak ekonomik büyümeyi desteklemeyi hedefleyen bir ekonomik modeldir. Bu çalışma, yeşil ekonomi çerçevesinde sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de çevresel sürdürülebilirlik ile ekonomik büyüme arasında bir denge kurulmasına yönelik politika önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Literatürdeki diğer araştırmalardan farklı olarak bu çalışma, Türkiye'ye özgü güncel verilerle desteklenen bir analiz sunmakta ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) nedensellik analizi aracılığıyla doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH ve enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerindeki etkisini, kısa ve uzun dönemli ilişkileri ve bu ilişkinin yönlerini ortaya koymaktadır. VECM nedensellik analizinin kullanılmasının nedeni; standart Granger nedensellik testinin eksik kaldığı durumlarda hata düzeltme modelini devreye sokarak seriler arasındaki dinamikleri daha kapsamlı bir şekilde incelemekte ve hem kısa hem de uzun dönem ilişkilerini ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları doğrultusunda, KSH ve KHH'leri test edilerek, Türkiye'nin çevre politikalarına ilişkin özgün ve uygulanabilir öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Ekonometrik Analiz

Veri Seti

Çalışmada, 1980-2021 dönemine ait yıllık verilerle test edilen modelde kullanılan değişkenler; karbondioksit (CO_2) emisyonu, doğrudan yabancı yatırım (DYY), gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ve enerji tüketimi (enerji) olarak belirlenmiştir. Veriler, Dünya Bankası, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Enerji Enstitüsü veri tabanlarından temin edilmiştir. Modelin analizi için Eviews 13 ekonometrik paket programı kullanılmıştır.

Tablo 3. Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Karbondioksit	LNCO₂	Metrik ton	Uluslararası Enerji Ajansı (İEA)
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	LNGSYİH	Sabit 2015 ABD Doları	Dünya Bankası
Doğrudan Yabancı Yatırım	LNDYY	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (cari ABD doları)	Dünya Bankası
Enerji Tüketimi	LNENERJİ	Exajoules	Enerji Enstitüsü

Tablo 3'te değişkenler, değişkenlerin birimi ve kaynağı tanıtılmıştır. Serilerin önünde kullanılan "LN" logaritması alınmış formu göstermektedir. Doğal logaritmanın kullanımı, verilerin daha düzgün, doğrusal ve anlamlı hale gelmesine yardımcı olabilmektedir.

Yöntem

Çevre kirliliği ile DYY arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan ekonometrik model Cole (2004) çalışmasından esinlenerek aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$LN\,CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1\,LN\,FDI_t + \beta_2\,LN\,GDP_t + \beta_3\,LN\,ENERGY_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Eşitlik 1'de CO_2; karbon emisyonunu, DYY; doğrudan yabancı yatırım girişlerini, $GSY\dot{I}H$; kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılayı ve $ENERGY$ ise, enerji tüketimini göstermektedir

→ β_0; Sabit terim, β_1 , β_2, β_3 parametlerin eğim katsayısını ifade etmektedir.

→ Modelde kullanılan t ; değişkenlerin zaman boyutunu, ε_t ; model tarafından açıklanmayan kısmı ifade etmektedir. Başka bir ifade ile hata terimini göstermektedir.

Eşitik 1' de β1 > 0 olması durumunda Türkiye' de KSH' nin geçerli olduğu kabul edilmektedir. β1< 0 olması durumunda ise, DYY'lerin çevre kirliliğini azalttığını destekleyen KHH' nin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmada, Kirlilik Sığınağı Hipotezi'nin Türkiye'deki geçerliliği, zaman serisi analizleri ile test edilmiştir. İlk olarak, değişkenlerin durağanlık durumu, ADF(Augmented Dickey-Fuller**)** ve PP(Phillips Perron**)** birim kök testleri ile belirlenmiştir. Eğer seriler durağan değilse, yanlış regresyon ilişkileri ortaya çıkabilmekte, bu durum güvenilir sonuçların elde edilememesine neden olabilmektedir. Modeldeki üç veya daha fazla değişken için Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmış, bu yöntem iki değişken arasındaki eşbütünleşmeyi değerlendirmekte yetersiz kalan Engle-Granger testinin yerine tercih edilmiştir. Seriler arasında eşbütünleşme tespiti yapıldıktan sonra, kısa ve uzun dönem ilişkilerini analiz etmek amacıyla hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Kısa dönem sapmalarının uzun dönemde nasıl düzeldiği bu model ile değerlendirilmiştir. Son olarak, seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ve bu ilişkinin yönü VECM nedensellik analizi ile incelenmiştir.

Bulgular

Çalışmada zaman serisi analizlerine geçilmeden önce, değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve korelasyon analizleri sunulmuştur.

Tablo 4. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

İSTATİSTİKLER	$LNCO_2$	LNDYY	LNENERJİ	LNGSYİH
Ortalama	5.3517	21.2347	1.0992	26.3445
Medyan	5.3545	20.7536	1.1130	26.3037
Maksimum	6.1086	23.8164	1.9407	27.5879
Minimum	4.4132	16.7059	0.0719	24.8166
Std.Sapma	0.5038	2.0172	0.5555	0.9689
Çarpıklık	0.2549	-0.3935	-0.2510	-0.1544
Basıklık	2.0004	2.0564	2.0088	1.5638
Jarque-Bera	2.2035	2.6417	2.1602	3.7765
Olasılık	0.3323	0.2669	0.3396	0.1513
Gözlemler	42	42	42	42

Çalışmada, yıllık bazda kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4'te sunulmaktadır. İstatistiksel analizde, her bir değişkene ait ortalama, medyan, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık, basıklık ve serilerin normal dağılıma uygunluğunu belirten Jarque-Bera test sonuçları yer almaktadır. Tablo 4'te sunulan yıllık verilere göre, toplam 42 gözlem bulunmaktadır. Jarque-Bera test istatistiğine göre ise, tüm değişkenler %1 güven seviyesinde normal dağılım göstermektedir.

Tablo 5. Değişkenlere Ait Korelasyon Katsayıları

	$LNCO_2$	LNDYY	LNENERJİ	LNGSYİH
$LNCO_2$	1.000000 -----			
LNDYY	0.944387 (0.0000)	1.000000 -----		
LNENERJI	0.998459 (0.0000)	0.942012 (0.0000)	1.000000 -----	
LNGSYİH	0.970740 (0.0000)	0.962239 (0.0000)	0.969618 (0.0000)	1.000000 -----

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerini göstermektedir

Tablo 5'te yer alan korelasyon analizi sonuçları, elde edilen katsayıların pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu, değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişkinin bulunduğunu işaret etmektedir. Ancak, yalnızca basit korelasyon katsayıları kullanarak değişkenler arasındaki ilişkilere dair kesin çıkarımlar yapmak mümkün değildir. Bu sebeple, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü daha ayrıntılı bir şekilde incelemek amacıyla zaman serisi analizleri uygulanmıştır.

Birim Kök (Unit Root) Testleri

Birim köklerin varlığı veya yokluğu, bir serinin temel veri üretme sürecinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Birim köklü olmayan seriler durağan kabul edilmektedir. Durağan olmayan seriler, uzun vadeli deterministik bir yola dönme eğiliminde değildir, varyansları zamanla değişir ve rastgele yürüyüş izlerler. Bu farklılıklar ekonomik tahminler açısından önemlidir (Libanio, 2005: 146).

ADF (Augmented Dickey-Fuller)

Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen ADF testi, zaman serilerinin durağanlığını inceleyen, DF birim kök testinin genişletilmiş bir varyasyonudur.

ADF modelinde, sıfır hipotezi serinin durağan olmadığını, reddedilmesi ise zaman serisinin durağan olduğunu göstermektedir (Glynn, Perera , & Verma, 2007). Buna göre ADF modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir **(**Dickey & Fuller, 1981, s. 1057):

Sabitsiz ve Trendsiz (none) Model

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Sabitli ve Trendsiz Model

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Sabitli ve Trendli Model

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Verilen üç denklemde, $\Delta Y_t'$nin gecikmeli değeri olan ΔY_{t-1} modele açıklayıcı değişken olarak eklendikten sonra otokorelasyon ortadan kaldırılarak ADF modeli için denklem oluşturulmaktadır.

H_0: $\delta = 0$ (Hipotezi için seri durağan değildir.)

H_1: $\delta \leq 0$ (Alternatif hipotez için seri durağandır.)

Yukarıda belirtilen üç farklı denklemde, ΔY_t durağanlığı test edilen değişkenin birinci farkını, ΔY_{t-i} gecikmeli fark terimlerini y ise, test edilen zaman serisini ifade etmektedir. Ayrıca, modelde yer alan ε_t hata terimini m ise; gecikme uzunluğunu belirtmektedir. "m" olarak ifade edilen gecikme uzunluğu genelde Akaike bilgi kriteri (AIC) veya Schwarz kriteri (SC) kullanılarak belirlenmektedir. Çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin ADF birim kök test sonuçları Tablo 6'da rapor edilmiştir.

Tablo 6. ADF Birim Kök Test Sonuçları

	ADF			
Değişkenler	**Seviye I(0)**		**Fark I(1)**	
	Fixed	With Constant and Trend	Fixed	With Constant and Trend
$LNCO_2$	-1.402908	-2.472305	-6.832428	-7.134711
	(0.5716)	(0.3394)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNFDI	-2.134958	-2.702203	-7.670400	-7.595631
	(0.2326)	(0.2411)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNGDP	-0.907129	-1.529628	-6.335127	-6.316702
	(0.7760)	(0.8028)	(0.0000)*	(0.0000)*
	-1.399605	-2.264697	-7.404913	-7.766616
LNENERGY	(0.5732)	(0.4429)	(0.0000)*	(0.0000)*
% 1	-3.600987	-4.198503	-3.605593	-4.205004
% 5	-2.935001	-3.523623	-2.936942	-3.526609
% 10	-2.605836	-3.192902	-2.606857	-3.194611

* %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. ADF testinde kullanılan gecikme sayısı Schwarz bilgi kriteri (SIC) ile elde edilmiştir.

Tablo 6'da, ADF testi için yokluk hipotezi "seriler durağan değildir" biçiminde kurulmaktadır. Sabitli, sabitli ve trendli model için hesaplanan test istatistiği için tablonun alt kısmında %1, %5 ve %10 hata seviyeleri için MacKinnon (1996) tarafından elde edilen kritik değerler görülmektedir. Analizde kullanılan değişkelere ait test istatistiklerinin, tüm kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, yokluk hipotezi reddedilememektedir. Buna göre, GSYİH, CO_2, DYY ve ENERJİ değişkenlerin sabitli, sabitli trendli modelde durağan olmadıkları tespit edilmiştir.

Serilerin eş bütünleşik derecelerini belirlemek için fark işlemi uygulanmıştır. Tablo 6'da ADF testi için yokluk hipotezi "serilerin birinci farkı birim kök içerir" şeklinde kurulmaktadır. Buna göre, hesaplanan test istatistiğinin bütün kritik değerlerden küçük olduğu tespit edilmiştir. Böylece, farkı alınan serilerin %1 düzeyinde durağanlaştıkları gözlemlenmiştir. ADF testi sonuçlarına göre, GSYİH, CO_2, DYY ve ENERJİ değişkenlerin eş bütünleşik(entegrasyon) derecelerinin bir olduğu söylenebilmektedir.

PP (Phillips Perron) Birim Kök Testi

Phillips ve Perron (1988: 336-338), ekonometrik test yöntemlerine ve özellikle birim köklerin varlığını değerlendirmeye odaklanan bir çalışmayı temsil etmektedir. Phillips ve Perron'un durağanlığın belirlenmesi ile ilgili yapmış oldukları çalışma, literatüre önemli destekler sunmaktadır. PP'ye ait hipotez testleri ADF ile benzer şekilde olup aşağıdaki denklemdeki gibi ifade edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2}\right) + \varepsilon_t \quad (5)$$

Denklem 5'te verilen modelde, T gözlem sayısını ifade etmektedir. Hipotezleri ADF ile aynı ve aşağıdaki şekildedir:

H_0: δ= 0 (Hipotezi için seri durağan değildir.)

H_1: δ= < 0 (Alternatif hipotez için seri durağandır.)

Hesaplanan test istatistiği, kritik değerden büyükse serinin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği sonucuna varılmaktadır. Fark işlemi uygulandıktan sonra seri durağan hale gelirse yani; I(0) düzey değerde durağan olmayan bir seri I(1) düzeyde durağanlaşırsa buna; ikinci dereceden entegre seri denilmektedir. PP testi ile ADF testi sonuçları benzer oldukları için MacKinnon(1996) kritik değerleri esas alınmaktadır. Çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin PP birim kök test sonuçları Tablo 5' te rapor edilmektedir.

Tablo 7. PP Birim Kök Test Sonuçları

	PP			
Değişkenler	**Seviye I(0)**		**Fark I(1)**	
	Sabitli	**Sabitli ve Trendli**	**Sabitli**	**Sabitli ve Trendli**
$LNCO_2$	-2.448737	-2.223162	-6.964067	-8.857943
	(0.1353)	(0.4647)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNFDI	-2.269199	-2.746451	-7.803965	-8.047597
	(0.1864)	(0.2245)	(0.0000)*	(0.0000)
LNGDP	-0.906050	-1.835125	-6.337811	-6.316649
	(0.7763)	(0.6692)	(0.0000)*	(0.0000)*
LNENERGY	-2.094315	-2.140216	-7.371861	-8.141612
	(0.2479)	(0.5089)	(0.0000)*	(0.0000)*
% 1	-3.600987	-4.198503	-3.605593	-4.205004
% 5	-2.935001	-3.523623	-2.936942	-3.526609
% 10	-2.605836	-3.192902	-2.606857	-3.194611

* %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. PP birim kök testi için band genişliği için Bartlett kernel kullanılarak Newey-West stratejisine göre otomatik olarak 3 belirlenmiştir.

Tablo 7'de PP test sonuçları, ADF test sonuçlarını desteklemektedir. Bu teste göre, hem sabitli hem de sabitli ve trendli model için yokluk hipotezi "seriler durağan değildir" şeklinde kurulmaktadır. Analizde kullanılan değişkenlere ait test istatistiklerin, tüm kritik değerlerden büyük olduğu için yokluk hipotezi (H_0) reddedilememektedir. Dolayısıyla değişkenler birim kök içermektedir. Değişkenlerin birinci dereceden farkları alındıktan sonra durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Bu model için yokluk hipotezi reddedilmektedir. Sonuç olarak, ADF ve PP testlerinde elde edilen sonuçlara göre değişkenlerin tamamının durağanlık derecelerinin I(1) olduğu görülmektedir. Birinci dereceden entegre seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının araştırılması için Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Engle ve Granger (1987) eşbütünleşme testi, iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılmaktadır. Ancak, bir değişkenin diğerine bağımlı olması halinde, testin doğruluğu etkilenebilmektedir. Özellikle, bir değişken eşbütünleşik olduğunda, diğerinin de eşbütünleşik olması gerekliliği testin temel bir belirleyicisidir. Farklı normalleştirme tekniklerin kullanılması, test sonuçlarını etkileyebilmekte**,** iki veya daha fazla serilerde problem oluşturabilmektedir (Enders, 2010). Nitekim Engle ve Granger (1987) yönteminin eksikliklerinin ortadan kaldırılması için pek çok metod geliştirilmiştir. Johansen (1988), Johansen (1992), Johansen ve Juselius (1990), geliştirdiği bu metodlarla eşbütünleşme analizine yeni bir soluk kazandırmıştır. Bu yöntem, birden fazla eşbütünleşme vektörü olması halinde dahi test yapmayı mümkün kılabilmektedir.

Johansen eşbütünleşme testinde, bütün seriler birbirine bağımlı olarak ele alınmakta ve bunlar kendi gecikmeli değerleriyle diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak incelenmektedir. Bu nedenle, Johansen metodu Vector Otoregresyon (VAR) modelin tahminine bağlı olmaktadır ve bu durum zaman serileri arasındaki ortak hareketlerinin tahminlerini sağlama noktasında avantajlı olabilmektedir. Dahası bu test, eşbütünleşme vektörleri ve hata düzeltme katsayılarının sınırlanmasına olanak tanımaktadır (Johansen, 1988: 231-254).

Maksimum olabilirlik tahmincisini ele alan Johansen yöntemi n sayıda seri içeren, ρ gecikmeli çok değişkenli kısıtlanmamış bir VAR modelini ifade etmektedir. Johansen yaklaşımını kullanabilmek için tek denklemli hata düzeltme metodundan çok değişkenli hata düzeltme yöntemine geçiş yapmak gerekmektedir. Bu noktada üç değişken ele alınarak model kurulabilir. Farkları alınmış bu değişkenler: $Z_t = (Y_t,\ X_t,\ W_t)'$ formunda şu şeklinde yazılabilir (Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2010, s.505):

$$\Delta Z_t = \Gamma_1 \Delta Z_{t-1} + \Gamma_2 \Delta Z_{t-2} + \ldots \Gamma_{P-1} \Delta Z_{t-P+1} + \Pi Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

veya

$$\Delta Z_t = \sum_{i=2}^{P} \Gamma_{i-1}\ \Delta Z_{t-i+1} + \Pi Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Yukarıda, Z_t durağan olmayan değişkenler vektörünü ve ε_t hata terimlerini temsil etmektedir. Denklemde İ=1,2,3,….,P-1 ifade etmektedir. $\Gamma_i = -(I - A_1 - A_2 - \ldots - A_P)$ ve $\Pi = -(I - A_1 - A_2 - \ldots - A_P)$ Denklemde bulunan Π katsayısı (n*n) boyutlu matris, Z_t'deki uzun dönem ilişkilerini göstermektedir. Γ ise; Z_t'deki kısa dönem ilişkilerini göstermektedir.

Kurulan model Γ ve Π 'nin tahminleri aracılığıyla Z'deki hem kısa hem de uzun dönemde oluşabilecek değişikliklerle ilgili bilgi vermektedir. Π = αβ' olup, α uzun dönem parametresinin uyum hızını göstermektedir. β' uzun dönem katsayısının bir matrisidir. Dolayısıyla, model değişkenlerin kısa ve uzun dönemde nasıl uyum sağladıklarını göstermektedir. Bu uyumu analiz etmek için Γ ve Π olarak adlandırılan tahminler kullanılmaktadır. Eşbütünleşme testi, II matrisinin sıralamasını inceleyerek gerçekleştirilir (Harris & Sollis, 2003: 110).

Johansen ve Juselius (1990) çalışmasında, Π matrisinin eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test etmek için, maksimum özdeğer (maximum eigen value) ve iz (trace) istatistikleri adı verilen iki ayrı test istatistiği geliştirdiler. Hem maksimum özdeğer test istatistiği hem de iz test istatistiği için kritik değerler Osterwald-Lenum, (1992) veya Johansen ve Juselius (1990) tablo değerleriyle karşılaştırılır. Bu istatistiklerin kritik değerlerden büyük olması durumunda H_1 ($H_1: r \geq n$)hipotezi kabul edilir, H_0 hipotezi ($H_0: r = 0$ Boş hipotez) reddedilir. Dolayısıyla, modelde yer alan seriler arasında koentegrasyon ilişkisinin var olduğu bu şekilde tespit edilmektedir.

Johansen eşbütünleşme testi gecikme uzunluğunun seçimine duyarlı olduğundan dolayı bu testin ilk aşamasında, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. VAR modelinde uygun

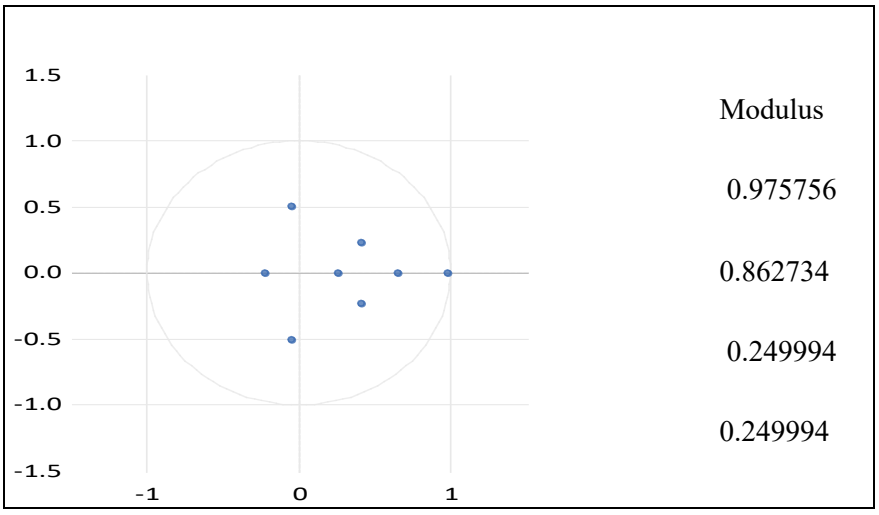
gecikme uzunluğunun belirlenmesi, modelin doğruluğu ve güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. VAR model için uygun gecikme uzunluğu Tablo 8'de özetlenmiştir:

Tablo 8. VAR Modeli için Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	LOGL	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	35.39503	NA	2.35e-06	-1.610002	-1.439380	-1.548784
1	166.1470	227.9778*	6.57e09*	-7.494718*	-6.641610*	-7.188630*
2	176.4660	15.87539	9.05e-09	-7.203385	-5.667790	-6.652427
3	184.7641	11.06417	1.44e-08	-6.808417	-4.590335	-6.012588

LOGL: Logaritmik olabilirlilik, LR: Olasılık oranı testi, FPE: Son tahmin hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SIC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan - Quinn bilgi kriteri. *,bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 8'de görüldüğü üzere VAR modelinde kullanılacak uygun gecikme uzunluğunun, tüm bilgi kriterine göre belirlenmiş en uygun gecikmenin bir olduğuna karar verilmiştir. Modele belirlenen gecikme uzunluğu eklendikten sonra istikrar koşulunun sağlanıp sağlanmadığı testi yapılmalıdır:

Şekil 1. AR Karakteristik Polinomun Ters Kökler

Birim çemberin dışında kök yok, VAR stabilite koşulu sağlanmaktadır.

Şekil 1'de karakteristik köklerin birim çemberin içinde yer aldığı ve modulus değerlerinin 1'den küçük olduğu görülmektedir. Böylece, eşbütünleşme testi için analiz edilen değişkenlerin istikrar koşulunu karşıladığı tespit edilmiştir. Analiz bu aşamaya kadar, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak, modelin doğru veya güvenilir olduğunu söylemeden önce bazı tanı testleri yapmak gerekmektedir.

Bu testler arasında en önemlileri normallik testi otokorelasyon ve değişen varyans testleridir. Bir modelin güvenilir olması için bu tanı testlerde sorunların olmaması gerekmektedir(Mert & Çağlar, 2019: 267). Tanı testleri olan LM(lagrange çarpanı) testi, Değişen varyans testi ve normallik testi ile ilgili sonuçlar aşağıda gösterilmektedir:

Table 9. Tanısal Testler

Otokorelasyon LM (Langrange Multiplier) Testi Sonuçları			
Gecikme Uzunluğu	LM İstatistik Değeri		Olasılık Değeri
1	12.69305		0.6968
2	13.91588		0.6071
White Değişen Varyans Testi	Chi-Square Test İstatistiği		Olasılık Değeri
	64.72937		0.8926
Jargue-Bera Normallik Testi Sonuçları	Jargue-Bera	Df	Olasılık Değeri
	9.426931	6	0.1510

Tablo 9'da yer alan tanısal test sonuçları model varsayımlarının güvenirliliğini test etmek amacıyla yapılmaktadır. Buna göre; VAR analizinde gecikme uzunlukları için yapılmış olan otokorelasyon testinde, tüm gecikmeler için P>0.05 olduğu için H_0: otokorelasyon yoktur hipotezi rededilememektedir. Modelde otokorelasyon problemi görülmemektedir. Değişen Varyans test sonuçlarına göre; Ki-kare test istatistiği 64.72937 ve P değeri 0.8926 olarak elde edilmiştir. P= 0.8926>0.05 olduğundan" değişen varyans yoktur" şeklindeki yokluk hipotezi reddedilememektedir. Modelde değişen varyans sorununun olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, normallik testi sonuçlarına göre ise; Jargue-Bera test istatistiği 9.426993 ve P=0.1510 sonucu elde edilmiştir. Buna göre, olasılık değeri 0.05'den büyük olduğu için yokluk hipotezi olan "kalıntılar normal dağılıma uymaktadır" hipotezi reddedilmemektedir. Dolayısıyla, modelde kalıntılar normal dağılıma uymaktadır.

Kurulan modelde, tanısal bir problemin olmadığı görüldükten sonra kointegrasyon analizi aşamasına geçilmiştir. Buna göre, Johansen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 10'da verilmektedir:

Table 10. Johansen Eş Bütünleşme Testi Trace ve Maksimum İstatistiği Sonuçları

Eş-bütünleşme vektör sayısı	Trace Statistic	5% Critical value	Probability
Eşbütünleşme yoktur	57.66315	47.85613	0.0046*
En çok 1 eşbütünleşme vardır	27.84557	29.79707	0.0826
En çok eşbütünleşme vardır	7.581684	15.49471	0.5112
En çok 3 eşbütünleşme vardır	2.357201	3.841465	0.1247
	Max. Eigenvalue	5% Critical value	Probability
Eşbütünleşme yoktur	29.81759	27.58434	0.0254*
En çok 1 eşbütünleşme vardır	20.26388	21.13162	0.0658
En çok 2 eşbütünleşme vardır	5.224482	14.26460	0.7133
En çok 3 eşbütünleşme vardır	2.357201	3.841465	0.1247

***** %1, ** % 5** anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezin reddedildiğini göstermektedir

Johansen eşbütünleşme testine ait sonuçlar incelendiğinde, hem iz istatistiği hem de maksimum özdeğer istatistiği değerlerine göre yokluk hipotezi olan H_0 hipotezinin reddedildiği tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle; $H_0: r = 0$ boş hipotezi $H_1: r \geq$ n alternatif hipoteze karşı test edilerek boş hipotez reddedilmiştir. Modelde hem iz istatistiklerine hem de maxsimum özdeğer istatististiklerine göre bir adet eşbütünleşme vektörünün var olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonucunda vektör hata düzeltme modeli ile uzun dönem ve kısa dönem model tahmini yapmak gerekmektedir.

Vektor Hata Duzeltme Modeli (VECM)

Engle ve Granger'a göre, seriler arasında uzun dönemli bir bağlantı mevcut ise, tek taraflı bir nedensellik oluşmaktadır. Bu bağlamda, VECM kullanılabilir. Seriler birinci derecede durağan I(1) ve eş-bütünleşikse, VAR metodundaki VECM'de kullanılmazsa, nedensellik testlerinde hata yapma riski oluşmaktadır. Bu sebeple, nedenselliğin yönelimini saptamak için VECM modelinde her serinin bağımsız değişken olarak kullanılması ve modele hata düzeltme terimlerinin (ECT) dahil edilmesi önem arz etmektedir (Akel, 2015).

VECM metodu aşağıdaki denklemde gösterilmektedir (Hyder , 2002: 9):

$$\Delta Z_t = \mu + \Gamma_1 \Delta Z_{t-1} + \Gamma_2 \Delta Z_{t-2} + \ldots \Gamma_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} - \Pi Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (8)$$

ΔZ_t modelde bulunan değişkenlerin büyüme hızının vektörüdür. Γ'ler tahmini parametrelerdir. ΠZ_{t-1} vektör hata düzeltme terimini temsil etmektedir. μ; sabit terim ve ε; hata terimini göstermektedir. Özetle; kısa dönem analizi; uzun vadede eşbütünleşik olan değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılmasını, değişkenlerin birlikte hareket edip etmediğini ve bu hareketlerin ne şekilde gerçekleştiğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Eşbütünleşmenin varlığı tespit edildikten sonra kısa dönem ilişkilerin tahmini için bu serilere ait VECM tahmin edilmesi önem arz etmektedir. VECM'e ait sonuçları aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 11. VECM Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

VECM Uzun Dönem Tahmin Sonuçları		
Değişkenler	Katsayı	T-İstatistik
LNFDI	0.020012*	2.36736
LNGDP	- 0.021600	0.96728
LNENERGY	0.866901*	-29.4453
SABİT	+4.542380	
VECM Kısa Dönem Tahmin Sonuçları		
Değişkenler	Katsayı	T-İstatistik
D($LNCO_2$(-1))	0.514301	2.25621
D(LNFDI(-1))	0.000732	0.05527
D(LNGDP(-1))	-0.050135	0.99683
D(LNENERGY(-1))	-0.496266*	-2.14211
ECM_{t-1}	-1.127339*	-3.81564

(*) değişkene ait katsayının istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 11'de görüldüğü üzere, hata düzeltme modeli ile seriler arasında uzun dönem denge ilişkisi araştırılmaktadır. Bu sonuçlara göre uzun dönem tahmini ile ilgili denklem aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$LN\ CO_{2t} = 4.542 + 0.020\ LN\ FDI_t - 0.021\ LN\ GDP_t + 0.866\ LN\ ENERGY_t + \varepsilon_t \quad (-2.362) \quad (0.967) \quad (-29.445) \quad (9)$$

Eşitlik 9'da parantez içinde yer alan değerler t istatistiğini göstermektedir. Buna göre; Denklem (9) tahmin sonuçlarına göre; ENERJİ ve DYY değişkeninin katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, GSYİH değişkeninin katsayısı anlamlı bulunmamıştır. Buna göre; DYY'lerde meydana gelen %1'lik artış karbondioksit salınımını %0.020 oranında artırırken, enerji tüketimindeki %1'lik artış karbondioksit salınımını %0.86 oranında artırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye' de pek çok ekonomik faaliyetlerde yenilenebilir enerji kullanımından ziyade fosil yakıt kullanımın daha yüksek olduğu görülmektedir. Model, Türkiye için KSH'nin geçerli olduğu yönündeki bulguları desteklemektedir. Diğer taraftan, DYY değişkeninin katsayısı sıfırdan büyük olduğu için KHH'nin Türkiye'de geçerli olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Uzun dönem tahmin sonuçlarında istatistiksel olarak herhangi bir problemin bulunmaması halinde değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Johansen yaklaşımına dayalı kısa dönem hata düzeltme modeli oluşturulur. Tablo 11' de yer alan kısa dönem tahmin sonuçları ile ilgili çalışmaya uyarlanmış denklem aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$LN\ CO_{2t} = 0.51\Delta LNCO_{t-1} + 0.007\Delta\ LN\ FDI_{t-1} - 0.05\Delta\ LN\ GDP_{t-1} - 0.49\Delta\ LN\ ENERGY_{t-1} - 1.12ECM\varepsilon_t \quad (10)$$

$$(2.256) \quad (0.052) \quad (0.996)) \quad (-2.142) \quad (-3.815)$$

Eşitlik 10'de yer alan ECM_{t-1} katsayısı, hata düzeltme terimini göstermektedir. Hata düzeltme terimi, uzun dönem analizinden elde edilen hata teriminin bir dönem gecikmeli halini göstermektedir. Kısa dönemde, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH değişkeninin CO_2 üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamaktadır. Enerji tüketiminin kısa dönemli CO_2 salınımı üzerindeki etkisi anlamlı olmaktadır.

Tablo 11'de yer alan hata düzeltme katsayısı (-1.127339) negatif, t istatistik değeri (-3.81564) t tablo değeri olan 1.96'dan büyük olduğu için katsayıların anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Hata düzeltme katsayısına ait bu sonuçların başka çalışmalar tarafından da desteklendiği görülmüştür (Solarin vd., 2017). Kısa dönem ile uzun dönem arasında oluşan sapmalar her dönemde %1,12 oranında ortadan kalkmaktadır. $|\frac{1}{ECM}|$ = 1/-1.127339 formülü sonucunda uzun dönem dengesini yakınsama sürecinin yaklaşık 1 ay'a denk geldiği belirlenmiştir. Dolayısıyla, kısa dönemde oluşacak şoklar yaklaşık 1 ay sonra düzelerek uzun dönem dengesini yakınsayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Granger Nedensellik Analizi

Engle ve Granger (1987), Hendry (1986) ve Granger (1986) gibi çalışmalar eş bütünleşme metodolojisine, Granger nedenselliğinin analizi için yeni bir yaklaşım sunmuştur. Buna göre; iki değişken arasında ilişki ortaya çıkması halinde, Granger nedenselliğinin en az bir yönde mevcut olması beklenmektedir.

VECM Granger Nedensellik analizi, Granger nedensellik testinin yerini alarak seriler arasındaki kısa ve uzun dönem dinamiklerini belirlemeyi sağlamaktadır. Bu yöntem, standart Granger nedensellik testinin eksik kaldığı hata düzeltme modelini içerir ve serilerin hem kısa hem de uzun dönem ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Klasik Granger nedensellik modeline hata terimlerinin eklenmesiyle

Genelleştirilmiş Granger nedensellik modeli elde edilmektedir. Engle ve Granger'ın (1987) çalışmasında, hata terimlerinin de içinde yer aldığı genel nedensellik modeli şu şekilde gösterilmektedir:

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_j \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} b_j \Delta Y_{t-i} \; f_i ECM_{t-1} + \mu_t \quad (11)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} c_j \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} d_j \Delta X_{t-i} \; s_i ECM_{t-1} + \mu_t \quad (12)$$

ECM_{t-1} katsayısı hata düzeltme terimini göstermektedir. Kısa vadeli şokların uzun vadede nasıl düzeleceğini belirtir (Pesaran, vd., 2001). Δ fark operatörü, f_i ve s_i katsayıları ise modeldeki uzun dönem nedensellik ilişkisini göstermektedir. Genişletilmiş Granger nedensellik analizinde hata terimleri serisinin katsayısı nedenselliğin yönelimi ile ilgili bilgi vermektedir. Bu durumda, denklem (11)'deki f_i katsayısının sıfırdan farklı olması durumunda "X değişkeni Y değişkeninin uzun dönemde Granger nedenidir" yorumu yapılmaktadır. Denklem (12)' da s_i katsayısının sıfırdan farklı olması durumunda ise, "Y değişkeni uzun dönemde X değişkeninin nedenidir" sonucuna varılmaktadır.

Granger nedensellik analizleri, seriler arasındaki nedensellik ilişkisini ve bu ilişkinin yönünü istatistiksel olarak belirlemek için kullanılmaktadır. Nedensellik analizi sonucunda eğer "f" istatistiği %5 referans değerinden büyükse, H_0 hipotezi kabul edilir. Bu durumda "seriler arasında kısa dönemde nedensellik ilişkisi yoktur" sonucuna varılır. Eğer "f" istatistiği %5 referans değerinden küçükse, alternatif hipotez reddedilmez. Dolayısıyla, seriler arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılır.

Kısa dönem Granger (1969) nedensellik analizi için VEC Blok Nedensellik Testinden (Granger Causality/Block Exogeneity Wald Test) yararlanılmıştır. Uygun gecikme uzunluğunun 1 olarak belirlendiği Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger Nedensellik testlerinden elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir:

Tablo 12. Kısa Dönem Nedensellik Sonuçları

H_0	Ki-Kare (X^2) değeri	Olasılık	Nedensellik Sonucu
FDI ➡ CO_2	0.003055	0.9559	YOK
ENERJİ ➡ CO_2	4.588619	0.0322*	VAR
GSYH ➡ CO_2	0.993671	0.3188	YOK
CO_2 ➡ FDI	0.872956	0.3501	YOK
ENERJİ ➡ FDI	0.057132	0.8111	YOK
GSYİH ➡ FDI	0.409002	0.5225	YOK
CO_2 ➡ ENERGY	1.552631	0.2127	YOK
DYY ➡ ENERGY	1.279613	0.2580	YOK
GDP ➡ ENERGY	1.406596	0.2356	YOK
CO_2 ➡ GDP	1.507754	0.2195	YOK
FDI ➡ GDP	0.040822	0.8399	YOK
ENERJİ ➡ GDP	1.828864	0.1763	YOK

(*) işareti 0.05 yanılma düzeyini göstermektedir

Tablo 12'de yer alan nedensellik sonuçlarına göre, kısa dönemde enerji kaynaklarında meydana gelen tüketim artışı CO_2 salınımına yol açmaktadır. Enerji tüketimi dışında diğer değişkenlerden CO_2 emisyonlarına

doğru nedenselliğin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, DYY ve GSYİH'nın CO_2 emisyonları üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığı, bu değişkenlerin kısa vadeli çevre kirliliğini etkilemediği bulgusuna rastlanmıştır. Değişkenler arasında kısa dönemli nedensellik ilişkileri tespit edildikten sonra Hata Düzeltme Modeline dayalı uzun dönem Granger Nedensellik analizi sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Uzun dönem nedensellik sonuçları Tablo 13'de gösterilmektedir:

Tablo 13. Uzun Dönem Nedensellik Sonuçları

Model	**ECM_{t-1}**	**t-istatistik**	**Nedensellik sonucu**
$f(\ln CO2 \backslash \ln FDI, \ln GDP, \ln ENERGY)$	-1.127339	[-3.81564]*	GSYH DYY → CO_2 ENERJİ
$f(\ln FDI \backslash \ln CO2, \ln GDP, \ln ENERGY)$			
$f(\ln GDP \backslash \ln CO2, \ln FDI, \ln ENERGY)$	0.038420	[0.51837]	Nedensellik yok
$f(\ln ENERGY \backslash, \ln FDI, \ln GDP, \ln CO2)$	-0.039187	[-1.56418]	Nedensellik yok
$f(\ln CO2 \backslash \ln FDI, \ln GDP, \ln ENERGY)$	0.047916	[0.15968]	Nedensellik yok

(*) İşareti 0.5 yanılma düzeyini göstermektedir.

Tablo 13'de bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır:

CO_2'nin bağımlı değişken olarak tahmin edilen $f(lnCO2 \backslash lnDYY, lnGSYİH, lnENERJİ)$ denklemde, hata düzeltme katsayısı negatif ve t istatistiği mutlak değerce t tablo değeri olan 1.96'dan büyük olduğu için istatiksel olarak anlamlıdır. Uzun dönemde büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve enerji tüketimi CO_2 emisyonlarını tek yönlü etkilemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların bağımlı değişken olarak tahmin edildiği $f(lnDYY \backslash lnCO2, lnGSYİH, lnENERJİ)$ modelde, hata düzeltme katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla, "lngsyih $lnco_2$ ve lnenergy lnfdı'nin uzun dönem nedeni değildir" sonucuna ulaşılmaktadır.

GSYİH'nin bağımlı değişken olduğu $f(lnGSYİH \backslash lnCO2, lnDYY, lnENERJİ)$ modelde, hata teriminin katsayısı negatif ancak istatiksel olarak anlamlı olmamaktadır. Böylelikle, "ln$\mathbf{co_2}$ lnfdı ve lnenergy lngsyih'nin uzun dönem nedeni değildir" şeklinde yorum yapılmaktadır.

Son olarak, enerji tüketiminin bağımlı değişken olarak seçildiği $f(lnENERJİ \backslash , lnDYY, lnGSYİH, lnCO2)$ modelde, hata terimi pozitif ve t istatistiği anlamlı olmadığı için " ln$\mathbf{co_2}$ lnfdı ve lngsyih lnenergy'nin uzun dönem nedeni değildir" sonucuna ulaşılmıştır.

Kısa dönem ve uzun dönem nedensellik analizi sonucu bir bütün olarak değerlendirildiğinde; doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH kısa dönemde karbon salınımını etkilememektedir. Bu değişkenler karbon salınımını uzun vadeli etkileyen temel faktörler olmaktadır. Tablo 12 ve 13'de görüldüğü üzere, enerji tüketimi hem kısa hem de uzun vadeli CO_2 emisyonlarını artırmaktadır. Dolayısıyla, özellikle fosil yakıtların kullanımı hem kısa hem de uzun vadede Türkiye'de karbon salınımını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma

Küreselleşme ve entegrasyon süreçleri, dünya genelinde sermaye hareketlerinin hacmini ve hızını önemli ölçüde artırmıştır. Üretimde sınırlı bir faktör olan sermaye, risk ve getiri dengesine göre yatırım yapılacak alanları seçmekte ve en yüksek kazancı elde edebileceği bölgelere yönelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise yurtiçi tasarruf yetersizliği, döviz kaynaklarının sınırlılığı ve teknolojik eksiklikler gibi sorunlarla karşı karşıya oldukları için ekonomik kalkınmalarını sürdürebilmek ve ihtiyaç duydukları finansmana erişebilmek amacıyla yabancı sermaye çekmeye çalışmaktadır. Bu durum, sermayenin daha fazla olduğu ve getirisi düşük bölgelerden, sermayenin az bulunduğu ve getirisi yüksek olan bölgelere akışını sağlamaktadır (Yılmaz, Kaya, & Akıncı, 2011). Mükemmel Piyasalar Varsayımı olarak bilinen bu yaklaşım, DYY' nin, düşük getiriye sahip ülkelerden yüksek getirili ülkelere sermaye akışının olduğunu savunmaktadır (Lizondo, 1993). Dolayısıyla, bu durumun, çevresel standartlara daha esnek yanıt veren hükümetlerin, kirlilik sığınaklarına doğru diğer bir ifade ile "çevresel sermaye göçü"ne sebep olabileceği nihayetinde, "aşağı yönlü bir yarışı" tetikleyebileceği iddia edilmektedir (Rauscher, 2005). Bu durumun gelişmiş piyasalar ile gelişmekte olan piyasalar arasındaki kirlilik seviyelerinin farkının da hızla açılmasına neden olabilmektedir (Köksal & Çetin, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, DYY'lerin çevre kirliliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Kurulan modelde CO_2 emisyonu bağımlı değişken, DYY, GSYİH ve enerji tüketimi ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. 1980-2021 dönemi yıllık verileriyle yapılan analizde, durağanlık testleri sonucunda tüm değişkenlerin farkta durağanlaştığı tespit edilmiş, Johansen Eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. VECM modeli ile kısa ve uzun dönem katsayı tahminleri yapılmış, son olarak VECM Granger Nedensellik analizi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Granger Nedensellik analizi sonucunda uzun vadede GSYİH, DYY ve enerji tüketiminin CO_2 emisyonlarını tek yönlü etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile birlikte sanayi faaliyetlerinin artması daha fazla enerji tüketimine ve karbon salınımına yol açabilmektedir. DYY'nin kısa vadede çevresel etkileri sınırlıyken, uzun vadede sanayi faaliyetleri aracılığıyla karbon salınımını artırdığı görülmüştür.

Yapılan ekonometrik analiz sonucunda, KSH'nin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonuçları, Arslan vd. (2021), Çoban ve Özkan (2022), Mike (2020), Köksal ve Çetin (2021), Kurt vd. (2019), Yurtkuran (2021) gibi CO_2 salınımlarına DYY'lerin neden olduğu yönündeki sonuçları destekleyici nitelikte bulunmuştur. DYY'lerin çevresel etkileri literatürde farklı tartışmalara yol açsa da genel olarak pek çok araştırma bulguları, yabancı yatırımların çevre kalitesini bozduğu yönündedir (Omri, vd., 2014; Zheng & Sheng, 2017; Zheng, vd., 2022; Jorgenson, vd., 2007; Frutos-Bencze, vd., 2017; Kisswani & Zaitouni, 2023). Ancak DYY girişlerinin çevre kirliliğini azaltabileceğini öne süren KHH'nin desteklendiği çalışmalar da mevcuttur (Zhu, vd., 2016; Zameer, vd., 2020; Asghari , 2013; Yılmaz, 2011; Letchumanan ve Kodama, 2000; Şahinöz ve Fotourehchı, 2014; Jiang vd. 2018; Akçay & Karasoy, 2018; Repkine & Min, 2020). Diğer taraftan, bazı çalışma sonuçları da (Hamza & Tatar, 2023; Gökalp ve Yıldırım, 2004; Demir, 2022; Yılmazer ve Karabiber, 2020) CO_2 ile DYY'ler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı yönünde sonuçlanmıştır.

Ekonomik büyümeyi hedefleyen yatırımların çevre kirliliğini artırması, ekolojik kaynakların korunmasının, çevre politikalarının ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik büyümeye entegre edilmesi, çevresel etkilerin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Çevre dostu yatırımların teşvik edilmesi ve yeşil teknoloji üretiminde sermaye sıkıntısı yaşayan işletmelere destek sağlanması faydalı olabilir. Ayrıca, çevresel düzenlemelere uymayan işletmelerin denetimlerinin artırılması ve yenilenebilir enerji

yatırımlarına öncelik verilmesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan, çevrenin sınırsız bir kaynak olmadığı bilincinin artırılması çevre ve ekonomik büyüme dengesinin kurulmasına katkı sağlayabilir.

Gelecekteki çalışmalarda, KSH, DYY, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkilerin daha detaylı bir şekilde incelenmesi faydalı olabilir. Bu kavramlar, çevre kirliliği üzerindeki etkilerin anlaşılmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Özellikle, DYY'nin gelişmekte olan ülkelerde çevreye olumsuz etkiler yaratıp yaratmadığı, sürdürülebilir ekonomik büyüme stratejilerinin şekillendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca ileriye dönük araştırmalarda, ekonomik büyüme ve DYY'lerin çevre üzerindeki etkileri daha kapsamlı bir şekilde ele alınarak, KSH farklı ülkeler üzerinden de test edilebilir. Bu tür çalışmalar, çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden politikaların geliştirilmesine katkı sağlayarak hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için etkili çözüm önerileri sunabilir.

Beyan ve Açıklamalar (

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50. İkinci yazar / Second author % 50.

2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the author).

3. Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışma, kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulmuş, etik yayıncılık ilkelerine tam olarak uyulmuştur. Yazar, çalışmanın hazırlanması sürecinde akademik dürüstlük ilkelerini gözetmiştir.

4. Bu çalışma sorumlu yazar tarafından tamamlanarak yayınlanan "Kirlilik Sığınağı Hipotezi: Türkiye Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

References

Addis, A., & Cheng, S. (2023). The nexus between renewable energy, environmental pollution, and economic growth across BRICS and OECD countries: A comparative empirical study. *Energy Reports, 10,* 3800–3813.

Ahmad, M., Jabeen, G., & Wu, Y. (2021). Heterogeneity of pollution haven/halo hypothesis and Environmental Kuznets Curve hypothesis across development levels of Chinese provinces. *Journal of Cleaner Production, 285*, 124898.

Akbulut Bekar, S. (2018). The relationship between CO_2 emission and economic growth in Turkey: 1977–2011. *Journal of Economic and Administrative Studies*, 193–206.

Akçay, S., & Karasoy, A. (2018). The relationship between foreign direct investment and carbon dioxide emissions: The case of Turkey. *Ankara University Journal of Political Sciences, 73*(2), 501–526.

Akel, V. (2015). Cointegration analysis between stock markets of the Fragile Five countries. *International Journal of Management, Economics and Business, 11*(24), 75–96.

Akkaya, F., & Atalay Çetin, M. (2024). Are the Environmental Kuznets Curve and Pollution Haven Hypotheses valid for developing countries? *Journal of Social Sciences, Çankırı Karatekin University,* 29–60.

Aliyu, M. (2005). Foreign direct investment and the environment: Pollution haven hypothesis revisited. (pp. 1–35*). Germany: School of Economic, University of East Anglia, Norwich, UK & Department of Economics, Bayero University, Kano, Nigeria*.

Arslan, İ., Şengül, O., & Soner, K. (2021). Evaluation of the relationship between foreign trade and environmental pollution in Turkey in the context of the pollution haven hypothesis. *The Journal of Social Sciences, 54*(54), 347–365.

Asghari, M. (2013). Does FDI promote MENA region's environmental quality? Pollution halo or pollution haven hypothesis. *International Journal of Scientific Research in Environmental Sciences (IJSRES), 1*(6), 92–100.

Atılgan, D. (2024). Testing the pollution haven and pollution halo hypotheses: A comparative analysis of E7 and G7 countries. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences, 21*(2), 581–593.

Baek, J., & Choi, Y. (2017). Does foreign direct investment harm the environment in developing countries? Dynamic panel analysis of Latin American countries. *Economies, 5*(4), 39.

Cole, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the Environmental Kuznets Curve: Examining the linkages. *Ecological Economics, 48*(1), 71–81.

Çoban, M., & Özkan, O. (2022). Energy consumption, trade openness, CO_2 emissions and the pollution haven hypothesis in Turkey: Evidence from new dynamic ARDL simulations. *Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kırklareli University, 11*(2), 480–507.

Demir, Y. (2022). Empirical findings on the relationship between foreign direct investment, energy consumption, per capita GDP and carbon dioxide (CO_2) emissions in Turkey. *Journal of Management Sciences, 20*(44), 279–297.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association, 74*(366a), 427–431.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica, 49*, 1057–1072.

Dinda, S., & Coondoo, D. (2006). Income and emission: A panel data-based cointegration analysis. *Ecological Economics, 57*(2), 167–181.

Enders, W. (2010). *Applied econometric time series* (3rd ed.). New York: John Wiley & Sons.

Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica, 55*(2), 251–276.

Frutos-Bencze, D., Bukkavesa, K., & Kulvanich, N. (2017). Impact of FDI and trade on environmental quality in the CAFTA-DR region. *Journal of International Trade, 24(19),* 1393–1398.

Glynn, J., Perera, N., & Verma, R. (2007). Unit root tests and structural breaks: A survey with applications. *Journal of Quantitative Methods for Economics and Business Administration, 3*(1), 63–79.

Gökalp, M., & Yıldırım, A. (2004). Foreign trade and environment: The pollution haven hypothesis – Turkey application. *Journal of Management and Economics, 11*(2), 99–114.

Granger, C. W. J. (1986). Developments in the study of cointegrated economic variables. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 48*(3), 213–228.

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement. *National Bureau of Economic Research Working Paper* No. 3914.

Halıcıoğlu, F. (2009). An econometric study of CO_2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy, 37*(3), 1156–1164.

Hamza, Ç., & Tatar, H. (2023). Is there cointegration between foreign direct investment and renewable energy consumption in Turkey? *International Journal of Economic and Administrative Research,* (39), 138.

Han, M., & Öztürk, İ. (2020). Examining foreign direct investment and environmental pollution linkage in Asia. *Environmental Science and Pollution Research, 27*, 7244–7255.

Hanif, I., Raza, S., & Gago-de-Santos, P. (2019). Fossil fuels, foreign direct investment, and economic growth have triggered CO_2 emissions in emerging Asian economies: Some empirical evidence. *Energy, 176*, 493–501.

Harris, R., & Sollis, R. (2003). *Applied time series modelling and forecasting*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

He, J. (2006). Pollution haven hypothesis and environmental impacts of foreign direct investment: The case of industrial emission of sulfur dioxide (SO_2) in Chinese provinces. *Ecological Economics*, 60(1), 228–245.

Hendry, D. F. (1986). Econometric modelling with cointegrated variables: An overview. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 48*(3), 201–212.

Hewood, A. (2016). *Global Politics*. Adres Publishing.

Hyder, K. (2002). Crowding out hypothesis in a vector error correction framework: A case study of Pakistan. *In 17th Annual Conference of the Pakistan Society of Development Economists (pp. 1–21). Islamabad*.

Jiang, L., Zhou, H.-F., Bai, L., & Zhou, P. (2018). Does foreign direct investment drive environmental degradation in China? An empirical study based on air quality index from a spatial perspective. *Journal of Cleaner Production, 176*, 864–872.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control, 12*(2–3), 231–254.

Johansen, S. (1992). Determination of cointegration rank in the presence of a linear trend. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 54*(3), 383–397.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration – With applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52*(2), 169–210.

Jorgenson, A. K., Dick, C., & Mahutga, M. C. (2007). Foreign investment dependence and the environment: An ecostructural approach. *Social Problems, 54*(3*),* 371–394.

Karaca, C. (2012). The effects of environmental policies applied by countries on international foreign direct investment: Testing the pollution haven hypothesis. *Istanbul University Journal of Political Sciences,* 181–200.

Kırıkçı, M. B. (2025). Investigation of the relationship between institutional quality and ecological footprint in Turkey. *Sosyoekonomi, 33*(63).

Kırıkçı, M. (2023). Examining the effect of institutional structure and foreign direct investment on carbon emissions: Evidence from E7 countries. *International Journal of Economic and Administrative Studies,* 191–206.

Kisswani, K. M., & Zaitouni, M. (2023). Does FDI affect environmental degradation? Examining pollution haven and pollution halo hypotheses using ARDL modelling. *Journal of the Asia Pacific Economy*, *28*(4), 1406-1432.

Köksal, C., & Çetin, G. (2021). An analysis of the foreign trade of pollution-generating sectors in Turkey. Jo*urnal of Economic Policy Researches, 8*(2), 257–275.

Kömürcüoğlu, Ö., & Değer, M. (2022, July). Relationship between foreign direct investment and environmental pollution: Panel data analyses on selected country groups. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 371–381.

Kurt, Ü., Kılıç, C., & Özekicioğlu, H. (2019). The effect of foreign direct investment on CO_2 emissions: ARDL bounds testing approach for Turkey. *Selçuk University Journal of Social Sciences Vocational School, 22*(1), 213–224.

Kübra, S. (2021). Testing the extended Kuznets curve hypothesis in developed and emerging economies [Master's thesis, Eskişehir Osmangazi University Graduate School of Social Sciences].

Letchumanan, R., & Kodama, F. (2000). Reconciling the conflict between the 'pollution-haven' hypothesis and an emerging trajectory of international technology transfer. *Research Policy, 29*(1), 59–79.

Libanio, G. (2005). Unit roots in macroeconomic time series: Theory, implications, and evidence. *Nova Economia*, 145–176.

Lizondo, J. S. (1993). Foreign direct investment. *Readings in international business: A decision approach*, 85-114.

MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics, 11*(6), 601–618.

Mike, F. (2020). Is the pollution haven hypothesis valid for Turkey? Findings from the ARDL bounds testing approach. *Doğuş University Journal, 21*(2), 107–121.

Nejati, M., & Taleghani, F. (2022). Pollution halo or pollution haven? A CGE appraisal for Iran. *Journal of Cleaner Production, 344*, 131092.

Omri, A., Nguyen, D., & Rault, C. (2014). Causal interactions between CO_2 emissions, FDI, and economic growth: Evidence from dynamic simultaneous-equation models. *Economic Modelling, 42*, 382–389.

Osterwald-Lenum, M. (1992). A note with quantiles of the asymptotic distribution of the maximum likelihood cointegration rank test statistics. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 54*(3), 461–472.

Pao, H.-T., & Tsai, C.-M. (2011). Modeling and forecasting the CO_2 emissions, energy consumption, and economic growth. *Energy, 36*(5), 2450–2458.

Pehlivanoğlu, F., & Solmaz, A. (2020). Pollution haven hypothesis: BRIC and MIST countries. *Bingöl University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 471–493.

Pesaran, M., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal *of Applied Econometrics, 16*(3), 289–326.

Pethig, R. (1976). Pollution, welfare, and environmental policy in the theory of comparative advantage. *Journal of Environmental Economics and Management, 2*(3), 160–169.

Phillips, S., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika, 75*(2), 335–346.

Repkine, A., & Min, D. (2020). Foreign-funded enterprises and pollution halo hypothesis: A spatial econometric analysis of thirty Chinese regions. *Sustainability, 12*(12), 5048.

Sevüktekin, M., & Nargeleçekenler, M. (2010). *Econometric time series analysis*. Ankara: Nobel Publishing.

Singhania, M., & Saini, N. (2021). Demystifying pollution haven hypothesis: Role of FDI. *Journal of Business Research, 123*, 516–528.

Solarin, S., Al-Mulali, U., Musah, I., & Ozturk, I. (2017). Investigating the pollution haven hypothesis in Ghana: An empirical investigation. *Energy*, 706–719.

Şahin, G., Gökdemir, L., & Ayyıldız, F. (2019). An empirical investigation on the pollution haven and pollution halo hypotheses: The case of Turkey. *Süleyman Demirel University Journal of Social Sciences Institute, 2*(33), 104–140.

Şahinöz, A., & Fotourehchi, Z. (2014). Pollution emission and foreign direct investment: Testing the "pollution haven hypothesis" for Turkey. *Sosyoekonomi, 2014*(1).

Tamboğa, İ. (2019). *The environmental impact of foreign direct investment in developing countries: An analysis within the framework of the pollution haven hypothesis* [Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey University].

Thanh, N., Chin, K.-H., & Nguyen, V. (2022). Does the pollution halo hypothesis exist in this "better" world? Evidence from the STIRPAT model. *Environmental Science and Pollution Research, 29*(58), 87082–87096.

Topal, S. (2024). Testing pollution haven and halo hypotheses in Turkey within the framework of the LCC hypothesis. *International Journal of Management Economics and Business, 20(*2), 418–436.

Usta, C. (2023). The impact of foreign direct investment on environmental pollution: The case of N-11 countries. *International Journal of Economy, Business and Politics, 7*(1), 58–73.

Wagner, U., & Timmins, C. (2009). Agglomeration effects in foreign direct investment. *Environmental and Resource Economics, 43*(2), 231–256.

Xie, Q., Wang, X., & Kong, X. (2020). How does foreign direct investment affect CO_2 emissions in emerging countries? New findings from a nonlinear panel analysis. *Journal of Cleaner Production, 249*, 119422.

Yiadom, E., Mensah, L., & Bokpin, G. (2022). Environmental risk and foreign direct investment: The role of financial sector development. *Environmental Challenges*, *9*, 100611.

Yilanci, V., Cutcu, I., Cayir, B., & Saglam, M. (2023). Pollution haven or pollution halo in the fishing footprint: Evidence from Indonesia. *Marine Pollution Bulletin*, *188,* 114626.

Yılmaz, Ö., Kaya, V., & Akıncı, M. (2011). The effect of foreign direct investments on economic growth in Turkey (1980–2008). *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences, 25*(3–4), 13–30.

Yılmazer, M., & Karabiber, B. (2020). The relationship between export, foreign direct investment, economy, and carbon emissions in Turkey. *Business and Economics Research Journal, 13*(2), 199–200.

Yurtkuran, S. (2021). Is the pollution haven hypothesis valid in Turkey? Evidence from Fourier cointegration and causality methods. *Journal of Academic Research and Studies*, 61–77.

Zameer, H., Yasmen, H., Zafar, M. W., Vaheed, A., & Sinha, A. (2020). Analyzing the association between innovation, economic growth, and environment: Divulging the importance of FDI and trade openness in India. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 29539–29553.

Zeren, F. (2015). The effect of foreign direct investment on CO_2 emissions: Pollution halo or pollution haven hypothesis? *Journal of Yaşar University, 10*(37), 6381–6477.

Zheng, J., & Sheng, P. (2017). The impact of foreign direct investment (FDI) on the environment: Market perspectives and evidence from China. *Economies, 5*(1), 8.

Zheng, J., Assad, U., Kamal, M., & Wang, H. (2022). Foreign direct investment and carbon emissions in China: "Pollution haven" or "pollution halo"? Evidence from the NARDL model. *Journal of Environmental Planning and Management*, 1–26.

Zhu, H., Duan, L., Guo, Y., & Yu, K. (2016). The effects of FDI, economic growth and energy consumption on carbon emissions in ASEAN-5: Evidence from panel quantile regression. Economic Modelling, 237–248.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Concrete Poetry and an Experiment on the Poems of Renas Jiyan

Mehmet Emin Purçak*

Abstract: The change and transformation in life is also reflected in the understanding of works of art. In this context, it is a fact that modern poetry has also changed in line with various conceptions of art and has undergone various transformations in line with various conceptions. One of these transformations is the understanding of poetry developed within the framework of concrete poetry. This trend, which started in many countries in the 1950s, has also affected Kurdish poetry, especially in terms of form. In this context, the examples that started in the 1970s have gained concreteness with poems that emphasise visuality since the early 2000s. Names such as Reşîdê Kurd, Mem Ronga, Rojen Barnas, Ehmed Huseynî, Berken Bereh, Mueyed Teyib, Rênas Jiyan are some of the poets working in the genre of concrete poetry in the Kurmanji dialect of Kurdish. With these works, it can be said that the poets who write Kurmacî are orientated towards the search for innovation in poetry and try to revitalise modern Kurmanji poetry with innovations and try to give direction to poetry. It has been clearly seen both in quotations from other poets and in the analyses of concrete examples in Rênas Jiyan's poetry. Jiyan is a poet who is always open to new understandings in poetry, and it is possible to suggest that with his attempts at innovation in Kurdish poetry, he influences both his own generation and the younger generations, and tries to keep the innovation wing of Kurdish poetry alive with his attempts at innovation.

Keywords: Innovation, Poetry, Kurdish poetry, Concrete poetry, Visual poetry, Rênas Jiyan.

Helbesta Şênber Û Ceribandinek Li Ser Helbestên Rênas Jiyan

Kurte: Guherîn û veguherînên di jiyanê de di berhemên hunerî de jî xwe nîşan didin. Di vê peywendê de di helbesta modern de jî li gor hinek hişmendiyên hunerî guherîn, li gor hinek fêmkirinan veguherîn rastiyek e. Ji vana yek jî helbesta şênber e. Ev bizava ku di salên 1950'yan de di çendîn welatan de dest pê dike, bi taybetî ji aliyê teşeyê ve bandorê li helbesta Kurdî jî dike. Di vê xalê de mînakên teşeya helbestê de ên pêk tînin, wekî destpêk di salên 1970'yan de dixûyên û di destpêka salên 2000an de bi helbestên ku dîtbariyê derdixin pêş ve ev digîhîje merhaleyeke nû. Helbestvanen wekî Rêşîdê Kurd, Mem Ronga, Rojen Barnas, Berken Bereh, Ehmed Huseynî, Mueyed Teyib, M. Zahir Kayan, Rênas Jiyan ji helbestvanên bi diyalekta Kurmancî helbestên şênber dinivîsin çendek kes in. Em dikarin bibêjin ku bi van xebatan helbestnûsên Kurmanc di helbestê de berê xwe dane lêgerînên nûjeniyê û bi nûjeniyê xwestine helbesta Kurmancî geş bikin, rê li ber wê vekin û hem di veguhestinên ji helbestvanên din de hem jî di analîzên li ser helbestên Rênas Jiyan de me bi zelalî ev tesbît kir. Em dikarin bibêjin Jiyan, helbestvanekî di helbestê de her dem ji nûjeniyê re amade ye û bi ceribandinên nûjen yên di helbesta

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0003-1875-5842, me.purcak@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Purçak, M. E. (2025). Concrete poetry and an experiment on the poems of renas jiyan. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 1057-1095. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1617785
Received/Geliş: 11 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 23 Apr /Nisan 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Kurdî ve bandorê hem li nîfşa xwe hem jî li nifşên ciwan dike, bi ceribandinên xwe yên nûjen ve dixwaze pelên nûjen yê helbesta Kurdî zindî bigire.

Peyvên sereke: Nûjenî, Helbest, Helbesta Kurdî, Helbesta şênber, Helbesta dîtbarî, Rênas Jiyan.

Somut Şiir ve Renas Jiyan'ın Şiirleri Üzerine Bir Deneme

Öz: Hayatta var olan değişim ve dönüşüm sanat anlayışlarına ve sanat eserlerine de yansır. Bu bağlamda modern şiirin de çeşitli sanat anlayışları doğrultusunda değiştiği, çeşitli anlayışlar doğrultusunda çeşitli dönüşümler geçirdiği bir gerçektir. Bunlardan biri de somut şiir anlayışı çerçevesinde gelişen şiir anlayışıdır. 1950'lerde birçok ülkede başlayan bu akım Kürt şiirini de özellikle şekil yönünden etkilemiştir. Bu bağlamda 1970'li yıllarda başlayan örnekler 2000'lerin başından itibaren görselliği öne çıkaran şiirlerle somutluk kazanmıştır. Reşîdê Kurd, Mem Ronga, Rojen Barnas, Ehmed Huseynî, Berken Bereh, Mueyed Teyib ve RênasJiyan gibi isimler Kürtçenin Kurmancî diyalektinde somut şiir türünde eser veren şairlerden birkaçıdır. Bu çalışmalar ile Kurmacî yazan şairlerin şiirdeki yenilik arayışlarına yöneldiklerini ve modern Kurmancî şiiri yeniliklerle canlandırmaya, şiire yön vermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Hem diğer şairlerden yaptığımız alıntılarda hem de RênasJiyan şiirindeki somut örnekler üzerine yaptığımız tahlillerde bunu açıkça gördük. Jiyan, şiirde sürekli yeni anlayışlara açık bir şair ve Kürt şiirinde yaptığı yenilik denemeleri ile de hem kendi kuşakdaşlarını hem de genç nesilleri etkilediğini, yaptığı yenilik denemeleri ile Kürtçe şiirin yenilik kanadını canlı tutmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Anahtar sözcükler: Yenilik, Şiir, Kürt şiiri, Somut şiir, Görsel şiir, Rênas Jiyan.

Introduction

Art is a living thing and is directly related to life. Just as nothing in life remains the same and is always in a state of change, art is also constantly reorganizing itself based on natural, ideological, philosophical, and political changes. However, this change does not always occur to the same extent or with the same intensity. Sometimes, only small ones are formed; sometimes, the crust remains, but the shell changes. This often happens at the level of destruction. It violates, rejects, and destroys much of the past and creates something beyond or different from it. Many examples of this can be found in the history of art, both physical and conceptual, from rational to infinite.

The concept of art is like an umbrella, and under it, it encompasses many different parts, from sculpture to theater and from architecture to literature. Art is a living thing. That is, it entered the life of humanity at some point, and with the changes in life, it has also changed and continues to change. Such a change brings about new consciousness and branches. Like many parts of art, the art of poetry has also gone through many stages and has reached the twenty-first century. Especially with the developments in technology and the impact of these developments it has brought about interesting changes in poetry. Concrete poetry is a point of change in poetry, and since the 1950s, many examples of such poetry have been widespread in the field of literature. It is possible to say that concrete poetry has more or less taken its place in all the literature of nations. It has become a development of universal literature. This development has also affected Kurdish poets, and Kurdish poets have set examples in this regard.

Aim

This study aims to identify the developments in Kurdish Kurmanji poetry, and in particular, to identify the developments in concrete poetry in Kurmanji as a type of poetry. To achieve this, the answers to these questions must be determined: What is concrete poetry, when did it emerge, who are the pioneers, and how do informal innovations take place in Kurmanji poetry? In which works are signs of innovation seen? Who has included modern experiments in their poems? In which poets' works do examples of concrete poetry stand out? By answering these questions, it will be possible to gain

information about the history of universal concrete poetry, observe where examples in Kurmanji poetry stand and demonstrate and prove a branch of innovation in Kurmanji poetry.

Methodology

For the aim of this article, first, a literature review will be conducted the global developments in the field of concrete poetry will be examined. The questions such as who, when, why, and in what form examples of concrete poetry emerge will be explored and answers to these questions will be provided. Then, the Kurmanji concrete poems will be investigated and briefly discussed, and finally the concrete poems of Rênas Jîyan in terms of form and content will be examined. For the analysis of poems, it will also be benefited from the direct theory that the text itself uses in the evaluation of the text.

Hypothesis

When the field of concrete poetry is observed, it is possible to see that its examples appeared in many countries after the 1950s, from Brazil to Japan and Switzerland to Germany. Research into these poems has revealed that the pioneers of this genre wrote manifestos or texts that can be considered as their manifestos in order to share their stance and ideas about poetry with the public. From the writings that are accessed, information was gathered about the history, pioneers, examples, and characteristics of concrete poetry. Then, with this information, modern Kurmanji poetry is observed. Based on the characteristics of concrete poetry that were identified; a literature study was conducted on the works of Kurmanji poets and examples of Kurmanji concrete poetry were identified. It is found that since the 1970s, as a starting point, examples of concrete poetry have been presented in Kurmanji poetry, and especially after the 2000s, Kurmanji poets such as Berken Bereh, M. Zahir Kayan, Rênas Jîyan, Nûdem Hezex, Lal Laleş and many other poets have produced examples of this type of poetry.

Discussion

Kurdish literature has faced many difficulties and hardships due to political reasons. The political situation of the Kurds and the impact of this situation are the main themes in the context of literary works. In this respect, the format of the texts has often remained in its "classical" form. Since the subject of this study is Kurmanji poetry, this study remains on this field. In Kurmanji poetry, the works of Cegerxwîn, Reşîdê Kurd, and Mem Ronga can be defined as the initial steps towards changing the defined form of conventional poetry. These poets have led Kurmanji poetry towards change in terms of form and have paved the way for further changes. Since the 1990s, examples and experiments of new poetry in terms of form have increased. Up to the 2000s, this is reflected in the breaking of the order of the lines, the distribution of sentences within the lines, and the freedom to shorten and lengthen the lines. The lines are arranged like butterflies, and the use of words and phrases within the page seems like an innovation. Why is it possible that since 2000, interesting experiments in terms of form have been observed in Kurmanji poetry, especially in the works of M. Zahir Kayan, Rênas Jîyan, and several others, visuality in poetic forms has become more prominent? This is a matter of question. Nevertheless, the reason behind this can be shown as the stagnation in poetry, especially in terms form. The old forms are now very easy to find among the works of poets. On the other hand, in an era where visuality is so prominent, poets cannot reach their readers through classical methods. Modernity itself involves effort and movement. Effort also brings vitality to literary works. For this reason, Kurmanji poets sought and experimented with new methods for their art.

Concrete Poetry and Its Characteristics

There are two main claims regarding the history of concrete poetry. The first claim states that the history of this poetry dates back to the ancient/antique period and that many works of this genre have been published from then until the postmodern era. However, those who oppose this idea claim that concrete poetry emerged after 1950 and spread throughout the world. According to the first claim, the first examples of concrete poetry emerged during the Hellenistic and Roman periods. For that, works such as Theocritus' "The Herdsmen" (300-260 BC),1 Vestinus' "The Second Altar", Simmias of Rhodes' "Egg" and "Wings" (300-250 BC),2 and in the 17th century in English literature, George Herbert (1593-1633) with poems titled "The Altar" and "Easter Wings" are shown as examples of this poetry (Doğan and Demirkan, pp. 457-459; Öz, 2022). Some people also date the beginning of concrete poetry to the nineteenth century. Yet they do not mention a school at that time; they mention examples one by one. Among these, Augusto de Campos mentions people such as Mallarme with "Up Coup de dés", Apollinaire with Calligrammes, Ezra Pound with "The Cantos", James Joyce with "Finnegan Wake" and Cumming as those who have worked on concrete poetry (Campos, 1986, pp. 26-29). Nonetheless, these works can be considered to be examples of the successors of the aforementioned periods.

Although there are different definitions of poetry, it is classically accepted as "measured speech with a clear and concise meaning" (Doğan and Demirkan, 1998, p. 452). But in the modern era, both established forms with a long tradition were deformed, changed, their boundaries violated, and new types emerged. Along with many changes, another change in the field of poetry is concrete poetry. Pierre Garnier (1928-2014) focuses on this change and points out that change is not limited to one field, one genre, or one profession. For him, change is all interconnected. That is, he sees the change in poetry as related to the change occurring in all parts of life (Garnier, 1986, p. 7).

The pioneers of the school of concrete poetry, Augusto de Campos (1931), Décio Pignatari (1927-2012), and Haroldo de Compas (1929-2003), in their manifesto titled "The Trompe-L'œil of Concrete Poetry", define concrete poetry as follows: "concrete poetry: is the result of the criticism and development of forms. (as a unit of measure, form) due to the acceptance of the completion of the cycle of the line, concrete poetry emerges by entering the field of line drawing within the poem." (Campos - Pignatari-Campos 1986, p. 9).

Eugen Gomringer (1925), one of the pioneers of concrete poetry, defines this poetry as a "comet". In his opinion, poetry has lost its rightful place in society, and in order to be accepted by society again, it must be written in the language of the people. People are now shortening their words more and more. The poet must also see this situation and take advantage of it. This structure will further acknowledge the role of poetry and the poet. Simple poetry should consist of words, and the words should be organized like stars in a constellation. That is, it resembles a game. However, although this game was created by the poet, the reader can also be included in it. According to Gomringer, each constellation is like an object, each representing a truth (Gomringer, 1986, p. 11).

Another pioneer of this genre, Max Bense (1910-1990), also gives a definition close to Gomringer's: "Material poetry is what we call: design with words. Design of the text." In Bense's view, grammatical rules are not accepted; they are violated. Here, visual communication is more than understanding, as he points out: "The world is only confirmed by looking at a visual fact phenomenon; visual understanding is only achieved through art." (Bense, 1986, p. 12) Paul de Vree, in his essay entitled "Visual Poetry," draws attention to the novelty of this poetry and adds, "On the one hand, visual poetry resembles works of art and sculpture because its visual appearance brings them to mind. On the other hand, this process of seeing takes place in the text. The text maintains its priority." (Vree, 1986, p. 13)

Although concrete poetry has been historically traced back to pre-human times by some people, as mentioned above, the consciousness and reasons for creating concrete poetry in modern times and

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Theocritus

2 https://en.wikipedia.org/wiki/Simmias_of_Rhodes

examples from ancient times seems to be very different. As Max Bense (quoted in Pazarkaya, 2017, p. 62-63) notes, concrete poetry is an international movement and has been accepted in most countries of the world and we can define it as a global movement. It has not limited itself to a few examples as before but is expanding its boundaries. In the manifesto of Augusto de Campos - Décio Pignatari - Haroldo de Campos, concrete poetry is directly seen and accepted as an object. The instrument for this is "words (with sound, visual form and meaning)" (1986, p. 9). Yüksel Pazarkaya believes that in this method, language is freed from its burdens such as symbols, meanings, and defined rules; it does not contain any meaning other than itself and adds: "All texts that take part in this movement are created using a letter, a syllable, a word." (2017, p. 64) According to Pazarkaya, those that go beyond this point play the role of a bridge between old and new texts.

Looking at the sources that were used, it is possible to list the characteristics of concrete poetry as follows:

1-Concrete poetry, as a branch of modern and post-modern poetry, spread from Brazil to Germany, from Japan to Czechoslovakia between the 1950s and 1970s and became a global movement.

2-Concrete poetry emerged as a reaction against the patterns in poetry and art. It rejects old patterns and rules. This includes both fixed methods such as rhyme, measure, and metaphor, as well as rules of language and spelling. These are seen as obstacles to the freedom of art and the freedom of artists.

3-They free poetry from the authority of literature and experience commonalities between arts such as painting, sculpture, and photography. Vision and visuality come to the fore. Often, these poems go beyond the confines of their books and adorn the walls of art galleries and the walls of art lovers' homes as paintings. That is, they are used/defined as "paintings" or "painting poems".

4-They avoid the fixed meaning. They leave the reader free in the meaning of the work. This also brings out the plurality of meanings in terms of meaning.

5-They reject fixed forms and protect the freedom of art and artist in this field. This also gives the creator freedom in the form of poetry.

6-In this poem, "game" is a keyword. The poet is playing a game with language and wants the reader to join in and get a taste of this game.

7-Poetry does not represent anything or is not loaded with feelings/thoughts. It is something in itself.

8-How poetry frees itself from the authority of lines, measure, and rhythm, freeing itself from sentence and syntax and from order. Long sentences, which are made up of words and phrases, consist more of the repetition of two or three words or syllables and letters. Poetry is made up of the repetition of the same sound, the same words, and letters.

9-In the technological era, an alienation is evident. On the one hand, art must benefit from this technological era, and on the other hand, it must reach the ancient source of humanity's roots. The ancient sounds of humanity and electro-music come together in a harmonious way. Sound and poetry come together in a new form, thus, "sound poetry" emerges (Cobbing, 1986, pp. 17-22).

10-Daily life is bombarded with images and visuals. This is why the poet emphasizes visuality and concreteness in poetry. Even reading requires being seen.3

11- Some of the methods to increase visibility include: using different types and fonts on the same page or on different pages; separating the areas on the page for different graphic elements; placing rounded elements, polygons, etc. on the right page; using clickable elements; and paragoning (using letters in different fonts or sizes within a word or paragraph); using pictures, drawings, and photographs.4

3 Quote from Wilard Bohn: Fahri Öz, "20. Yuzyilda deneysel/görsel/smout poetry", https://t24.com.tr/k24/yazi/20-yuzyilda-deneysel-somut-siir,3742 (03.12.2024).
4 Ibid.

Concrete poetry has been classified by some people with the characteristics and definitions above. Several of its branches have been identified. One of them is Özge Öztekin, who refers to concrete poetry as "visual poetry", "concrete poetry", "figurative poetry", and "drawing poetry" (2013, p. 63). G. Gonca Gökalp-Alpaslan also mentions Mike Weaver, Thomas Kopfermann, and Kathleen McCullough on the subject of classifying concrete poetry. According to Gökalp-Alpaslan's citation, Mike Weaver, who organized the 1st International Exhibition of Kinetic and Visual Poetry in 1964, divides this poem under three headings: Visual (optic), vocal (phonetic, sound), and kinetic poetry. Thomas Kopfermann divides it into five branches: meaningful poems, meaningless ones, visual, acoustic, concrete, and montage poems; Kathleen McCullough also mentions eight branches: typographic, vocal, three-dimensional, kinetic, computer-generated, ironic-comic poetry, semiotic, "poesia visiva," or visual poetry that uses or combines words with photographs and paintings (Gökalp-Alpaslan, 2005, p. 4). As Ayşe Ekici points out, with the development of the internet, genres such as digital poetry, i.e., electronic poetry or web poetry, have also entered the field (Ekici, 2021, p. 131). Among these definitions and classifications, we prefer the name "concrete poetry" as an umbrella term for this type of poetry. This is because this poetry seeks to distance itself from abstraction, meaning, imagery, and representation and to acknowledge its concreteness.

In contrast to these divisions, it must also be said that today, there is no one-hundred-percent definition or boundary that defines the scope of concrete poetry. Especially when we look at the anthologies on various websites, we can see more richness and freedom in this field.5 Again, the works of Heimrad Backer (2020), Eugen Gomringer (2015), Ernst Jandl (2010), Yüksel Pazarkaya (2017), and especially, Fahri Öz, Erhan Altan (2006), the magazine Uçurum Kitabı (1986) and other works had great contributions. In case of comparison between these works, it can be seen that there are very different examples from each other in terms of form and content. Therefore, it is possible to say that concrete poetry and its branches allow poets a free and broad field to freely express their art.

Concrete Poetry in Kurmanji

In literary works, modernist and postmodernist consciousness have sometimes been seen as opposing each other. Often, postmodernism has been considered a continuation of literary modernism. At this point, Ulaş Bingöl specifically states that it is very difficult to separate modernist and postmodern poetry. Therefore, many characteristics of modernist poetry are also present in postmodern poetry, both in terms of form and content (2021, p. 159). In this regard, the poems that will be studied, that is, the poems that we evaluate in the category of concrete poems, can also be classified under this umbrella. It is possible to note that it would not be wrong to call them modern and postmodern poems. From this point, the observation will be taken on the new and modern poetry of Kurmanji.

Since the subject of this study is modern poetry, classical poetry in this case will not be taken into consideration. Looking at modern Kurdish poetry, Hacî Qadirê Koyî stands out as the beginning of it, yet more of a thematic innovation (Ghaderi, 2021; Ergün, 2022 and 2024; Yıldırım, 2016). In terms of content, he has always moved towards national and social problems; thus, engaged poetry has come forth. However, in terms of form, there are many differences in Kurmanji Kurdish poetry. Since concrete poetry emerges with these innovations in form, attention will be drawn to this aspect.

5 See: https://journals.uc.edu/index.php/vl/issue/view/396 (Accessed: 16.11.2024). We can also give this website for Turkish works: www.poetikhars.com. Of course, these are just two examples and there are dozens of different websites for visual poetry, both national and international.

Arjen Arî, when talking about Reşîdê Kurd,6 says, "The place where Reşîdê Kurd's name is mentioned, for me modern poetry begins there," and continues his statement by saying that he was influenced by Russian futurists in this modernity (2011, pp. 29-20). The example he takes from Reşîdê Kurd also demonstrates this effect. In this example, the visuals primarily attract the reader's attention: sentences divided into lines, short and fragmented lines, words spread out on the page. As mentioned above, this was a method and characteristic of modern poetry and concrete poetry. It is possible to say that the deformation of poetry in terms of words, expressions, and form is a modernist stance. Doğan Aksan defines this as "deviation" [deviation from the path] (No publication history, p. 174). This deformation, in contrast to the stance and thinking of "classical poetry", can be said to shock the readers. That is because everything that has been accepted as "poetry" is eliminated, and "something new" that calls itself "poetry" is presented to the readers. This shock that occurs at the beginning may be a common thing in life. Therefore, it can be said that life moves on to our learning, avoiding chaos. But modernity also brings with it the deterioration of learning and customs. This effect can also be observed in modern Kurmanji poetry in many works written by Kurmanji poets.

Although his works are primarily published abroad, Cegerxwîn's poems include examples such as "Hawar Hewar", "Ev Dinya Pir Xweş e", "Pîr Bûm Dil Pîr Nabî", "Helbestek" in the collection called Ronakê, and poems such as "Ferat im-Kêferat im", "Leyla Şehîd" in the collection called Şefaqê; in the 7th collection, or Hêvî, "Em Azadîxwaz in" and in the 8th collection, "Ah Şerîne" are examples of poems in which the poet arranges his verses like butterflies on the page and shares poetic experiments with his readers in terms of form. Qedrî Can also tries this method in his works such as "Serdarê Kurdan.. Berzanî", "Şîna Pêşîva Qazî Mihemed" (2004, pp. 97-101). Since Kurmanji was banned in Northern Kurdistan, it is difficult to see many examples until the early 1990s. But there is one exception: the magazine Tîrêj.7 In this magazine, especially the poems of Rojen Barnas, Mem Ronga, Berken Bereh, Tosinê Reşit, Bahrem D. are spread across the pages. Unlike the previous poems, their units do not have a fixed number of lines. That is, they do not consist of units of two, three, or four lines or a fixed number of lines in this way. Again, they do not limit themselves to the left side of the page. For example:

Derî

Derî

Derî

vir da dinêrim derî

wir da dinêrim derî

derî kirine her derî

derî hene dar -ji darê kevot-

derî hene hesin -wek ûr û tirsên ê pişt mezin-

derî hene derî

wek deriyê koxa

li pişt wan

6 For Rashid Kurd, see: Rohat Alakom, "Rashid Kurd li Rewane (1966)" https://www.gazeteduvar.com.tr/reside-kurd-li-rewane-1966-haber-1556842 (03.12.2024); Rashid Kurd, Kerwan, Lîs Publications, 2023, Diyarbakır.

7 As is known, there are four issues of this magazine, all of which are in Kurdish. The first issue was published in Stockholm in 1979, the second on 23.03.1980 and the third on 07.08.1980, and the fourth in 1981. In the transcriptions from this magazine, we have adopted the alphabet of the original text as that of Celadet Ali Bedirxan.

her yek li ser çar darikê bi êş û jan

panzde serî

(…)

derî

derî

derî

na be

wiha na çe serî" (Ronga, "Derîname", Tîrêj, No. 1, 1979, p. 35)

As can be seen, in the poem, all lines consist of one word and some of four or five words. The form of the poem is very different from "classical" poems. The poet does not use capital letters, except for two punctuation marks and a capital letter (except for the three "D"s at the beginning). The content of the poem is also far from images and deep meanings. The tangible and visible things are presented as if in front of the eye, that is, as a cinematographic method.

çeq çeq çeq

çeq çeq çeq

rewş

hoy

zanyarî

tevgirêdan

Çi ne.

bese galegal û gotin

sekin

mirin e

karker tu ne

gundî razaye

şoreş

li hêviya

me pêşevanan

maye

milek ji pola

dilek xurt

bese

bo vê

dengê tivingan

dermanê xewê

(….)

leq leq leq

leq leq leq

ne bû

li hev ne hat

îcar

gel

li pey me

ne hat

lê… lê belê…

pasifîst….

oportunîst…

revîzyonîst…

…îst …îst …îst

îsk

îsk

îsk

na lo … hewa ye

ev gel ne hêja ye…8 (Ronga, "Serpêhatiya Bûrjûvaziyê-piçûk", Tîrêj, No 2, 1980, pp. 37-38.)

In this example, Mem Ronga has tried something new for Kurmanji poetry. When we look at it, we are faced with short and scattered words rather than lines. First, we "see" this scattered "thing". The sentence is scattered. The line consists of one word, two words, and three words. They are arranged like butterflies, and the "scene" looks like a "toy".

One of the important Kurmanji poets is Rojen Barnas,9 and this form of poetry is used in many of his poems. That is, the known line breaks, and the sentence is spread out among the lines. He divides the sentence, organizing his lines on the page in different ways. Like butterflies, he arranges his words, for example, from Li Bandeva Spêdeyê we can see poems with the titles "Çîroka Me", "Hevalên Me", "Êzingvanên Diyarbekrê",10 "Serpêhatiya Bîşengek", "Ronahî", "Derya". In these poems, the lines are distributed, the sentences are divided, and the meaning of the sentence is spread out among the lines

8 In the poetry book of Mem Ronga, also known as Mehmet Tanrıkulu, some of the capital letters and punctuation marks were used, but the magazine format was preserved. See: Mehmet Tanrıkulu (Mem Ronga), Destê Min Li Destê Te Digere, Avesta Publications, 2020, Istanbul, pp. 78-82.

9 Rojen Barnas's poems are written with a social consciousness. Both this and the form of his poems remind us of the name Nazım Hikmet in Turkish literature. For a comparison of the poems of the two poets, see: Hayal Yıldız, Mijarên Hevpar Di Helbestên Rojen Barnas û Nazım Hikmett, Peywend Publications, February 2023, Van.

10 In the edition published by Tîrêj, the title of the poem in its original form is "Êzıngvanıyên Dıyarbekrê". See: Rojen Barnas, Lı Bandeva Spêde, Tîrêj Publications, İzmir, pp.58-60. No date of publication.

(2013, pp. 55-56, 68-69, 73-75, 76-81, 87-88). This is something new in Kurdish poetry. Among Kurmanji poets, the voice of Kurdish poetry has been silenced for many years due to the ban on the Kurdish language in the North. As Arjen Arî points out, this situation has changed with the journal Tîrêj. But this change has not been very long, and everything has become more and more superficial. However, before the examples in the late 1970s, it is possible to see examples of this form in the poetry of Reşîdê Kurd (1910-1968). The poems with the titles "Basên Bêrûdê" and "Bersiv" are the leading examples in this regard.11 Although these works found followers until the end of the 1990s, the number of people who tried this method was very low. After a while, it becomes a learning process, and learning itself constitutes a "cheapness". It is often used as a cliché. Consequently, this method also fades from view and withdraws from the field over time. But it is not generally abandoned. There are still examples of it in some poets. In addition to these pioneering steps, in Kurmanji poetry, poets such as Berken Bereh, Nûdem Hezex, M. Zahir Kayan, Ehmed Huseynî, Ulku Bîngol, Tengezarê Marînî, Dîlber Hêma, Ferhan Mordenîz provide intriguing examples of Kurmanji concrete poetry. These examples are considered sufficient to avoid spreading the topic of this study.

Concrete Poems of Rênas Jîyan

Rênas Jîyan is a multiskilled Kurdish intellectual. He is known for his publishing, poetry, short story writing, and novel writing. On the one hand, he tries to accept a movement called "art of sparkling (sparklingism)" through his research and critical writings. With these characteristics, he is also a productive poet and has published six poetry books so far. In these works, a modern stance is observed as Rênas Jiyan stays away from poems with rules, limits, and standards. His poems are free. He breaks the patterns of verses and conveys meaning within the verses. A characteristic feature of his poems is the creation of prose poems. From his first book to his last, he has given prose poems a special place in his works; for example, in his book called Janya, "Fişargo", "Semiramis", "Janya"; in Diêşiya, "Min Dixwest Ku Tu Hebî"; in Din û Şin, "Qerê" and "Gataya Mirinê". In these examples, poetry reaches its limit to prose, or it can be said that it changes the boundaries between itself and prose, turning it into another form. Indeed, this is also a modernist standpoint. However, the most interesting thing in his poetry is the concrete poems, and although their number is not large, most of these examples are in his work called Diêşîya. Of course, there are several examples in his other works that we can look at in this category. For example, in the Koleksiyona Çirûskan- Mexzena Xwînê, in the "Koleksiyona 12em," there is a section as following:

Di dawiya dawî

Piştî ewqas cî,

Tu li binê bîrê vegeriyayî

tarîtî

tenêtî

tengayî

kurayî

+_____

Bîr (2018, r. 44)12

11 Lis Publishing House published a work by Reşidê Kurd titled Kerwan in 2023. However, the form of these poems has changed. See: Reşidê Kurd, Kerwan, Lis Publishing House, 2023, Diyarbakır; Ez, Avesta Publishing House, 1995, Istanbul.

12 This form is reminiscent of İlhan Berk's poem "Ev" (Mal). See.: İlhan Berk, Toplu Şiirler, "Ev", YKY, March 2003, Istanbul, p. 1403.

As shown, it appears that the poet has acted as if he were performing a mathematical task. But what he has done is not a multiplication of numbers. He has put together the words that constitute the "memory" of "him/her".

In Din û Şînê, the poem titled “Ez Çol im (I Am the Desert)” has different words and letters like the sand of desert. They are placed/spread out widely on the page. The poet also wants to make this feature particularly understandable and shares this information as a note at the bottom of the poem: “To give the impression of the sand of the desert, the words and letters of this poem are written differently.” (2017, p. 33) That is, in this poem, the poet uses words and letters to make the desert and the sand of the desert visible or to remind people of a desert scene. It fills the space of the page. It is possible to say that the poet wants to make his poem visual. In a guide to visual poetry, the purpose of this use is expressed as follows:

“In concrete poetry, in typography, in visualization, the aim is to place letters and words in parts on the blank space of the paper. (...) Imagine a perspective that can be created simply by playing with the size of letters and words and their positions on the page. In this way, we can also transfer the indefinite image that is intended to be expressed onto the page. In this way, for the beholder, the automatic function of seeing as ‘writing’ is eliminated.”13

As mentioned above, most examples of concrete poems in Rênas Jîyan's works are found in the work called Diêşîya. The second part of this book is titled "Huner," and the poems in this section are all figurative poems. His poems in this book will be divided under two headings: 1-Visual poems. 2-Phonetic poems.

1-Visual poems

The first poem is presented to the readers with the title “Marka (Brand)”. The poem consists of twenty-seven lines, and except for one line, all other lines contain an abbreviation that serves as the title of the poem, namely “brand”. Of these, the abbreviations for square meter and doctor are used as “Dr.”. Apart from these, the words whose abbreviations are given are all written in capital letters. For example:

di navbera lêvên min gelek “m2“yî

hêrsa min “VIP”

rûyê min diqelaşt bayekî “BMW”yî

peyvên tê yên “ROCHE”î dihatin bîra min a “UZÎ”yî

kenê te “NOBEL”

rûyê te “DVD”

bi xêra van tiştan ez dibûm “LCW”

şeveke “LEE”

tanî bîra min “U2”yeke “IRA”yî

ez bê “HSBC”

…

dimirim, ne hêja bû ku mirina min bibûya “BBC” (2016, p. 35)

13 http://zinharpost.blogspot.com/2005/05/iiri-grsellettirmek-kk-bir-klavuz.html (Access date: 28.11.2022)

As it is seen in these lines, the first thing that catches the eye or draws the reader's attention is the words written in large letters. In other words, the "brand" first attracts our attention. In concrete poetry, things that are repeated are indicated in large letters, bold, italic, or with large dots, and in this way, their visibility is further highlighted. Concrete poetry is like a rebellion against the life that imposes itself on us. Advertisements expose us to various things, whether we like it or not, leading to unintentional learning in our minds. Just as the will of people is violated by the bombardment of advertisements, people are used as a tool for satire in the capitalist era. On the other hand, the power of words and letters in representation is evident. When the poet says, "hêrsa min VIPe (my anger is VIP)', on the one hand, we are reminded of those who dominate society. They are "important" or "very valuable people" in capitalist life. But in this case, it can be said that this abbreviation represents the "specialness and importance" of anger. In the above lines, it is also possible to say that "m2" represents the opening of the lips in our minds; even if BMW represents price, image, and wind, this is not an ordinary/cheap wind. "Kenê te NOBEL (Your smile is NOBEL)" or with this phrase, he says, "Your smile is the most valuable prize for me; this prize is given to few people in life. I am also one of those few people, a person who has been benefited." He expresses his poverty in the line "Ez bê HSBC (I am without HSBC)" with the HSBC bank. In the last line of the poem, it is also possible to read the feelings of the person in the poem; he says, "I was so worthless in life that my worthlessness was also reflected in death. Like others, I did not deserve to be in the news of my death." In other words, the BBC represents this "news", and the death of an ordinary person cannot be included in the news. In short, it can be noted that, in general, the place of "brands" in our lives is used from a critical perspective in poetry. This also can be considered as a criticism of modernism and the modern era. As these brands, of those abbreviations are passed through, are more and more noticeable in poetry than other words and letters, so in life, they are more prominent and take on value than people and humanity. As Murat Üstübal14 also points out, this is more a result of "the relationship of capitalism with the age of science and technology."

This embodiment can also be found in the poem titled "Helbest-matîk". Looking at look at the text, what is seen first is that observation takes place. Meaning and mental evaluation and interpretation follow, which, as explained in the first section, is the main goal in the principles of visual poetry (Gökalp-Alparslan, 2005, p. 3-4.) Here, too, as can be seen, the scene reminds us of mathematical operations. As if not a literary work but a mathematical account book is being read/looking at. This again distances the reader from learning conventional poetry, leaving them puzzled. After the initial shock, what had been done was understood. Instead of numbers, mathematical operations are performed with words. For example:

"xweza + mirov = xwîn

başî + bedewî + rastî = pakî

acizî + tenêtî+ Bîr + dil + xebat + agir = huner"

"bedew ≠ anatomî

bedewî = ciwanî + lihevhatin + başî + rastî + bilindahî + berhemdarî + aqilmendî

hezkirin ≠ liberketin

hezkirin = dil + liberketin + hurmetkarî + zanebûn"

"jiyan – dadmenî = tundî

Xweza – mirov = aramî"

"azadî ÷ hêvî = aştî"

14 Murat Üstübal, "Görsel şiir üzerine", https://www.poetikhars.com/webblog/ustubal/gorsel-siir-uzerine (Accessed: 23.11.2024)

"temen – evîn =

jiyan – azadî =

"Hebûn = ponijîn"

"mirov xweza Xweda" (2016, p. 36-38)

As it seems, each line is like a mathematical operation. However, since they have abstract meanings, the poet plays with words and conveys a message through these operations. Some of the examples above can be interpreted as follows:

Nature and man together form blood. Blood is also, in fact, the source of life, or "ava jîyanê (lifeblood)," for the human body, as the human body thrives and lives with it. If there is no blood, just like a plant without water withers, it soon dies; the human body also withers and dies without blood. In the second stanza, "pakî (purity)" consists of three things, namely "başî, bedewî û rastî (goodness, beauty, and truth)." In order for "huner (art)" to be realized, "acizî, tenêtî, bîr, dil, xebat, agir (anxiety, solitude, memory, heart, work, and fire)" are needed. In two consecutive stanzas, beauty is also defined. In this, he says that beauty is not limited to anatomy, or just the beauty of anatomy; it is composed of youth, harmony, goodness, truth, elevation, productivity, and wisdom, or these characteristics make it up. Another point is "hezkirin (love)," which is seen in these stanzas. The meaning extracted in the text is: To love, to be free. It is heartfelt, generous, respectful, and knowledgeable. One verse draws attention to the importance of justice in which says that if justice is removed from life, violence will remain, or it can be said that that life without justice will produce violence. The verse "xweza – mirov = aramî (nature – man = peace)" draws attention to the place of "mirov (man)" in nature which shows that if man is removed from nature, peace will result or peace will remain. Hence, it can be claimed that man and the actions of humanity are criticized. Again, the importance of freedom in life and the value of love in the human age are also expressed in these verses.

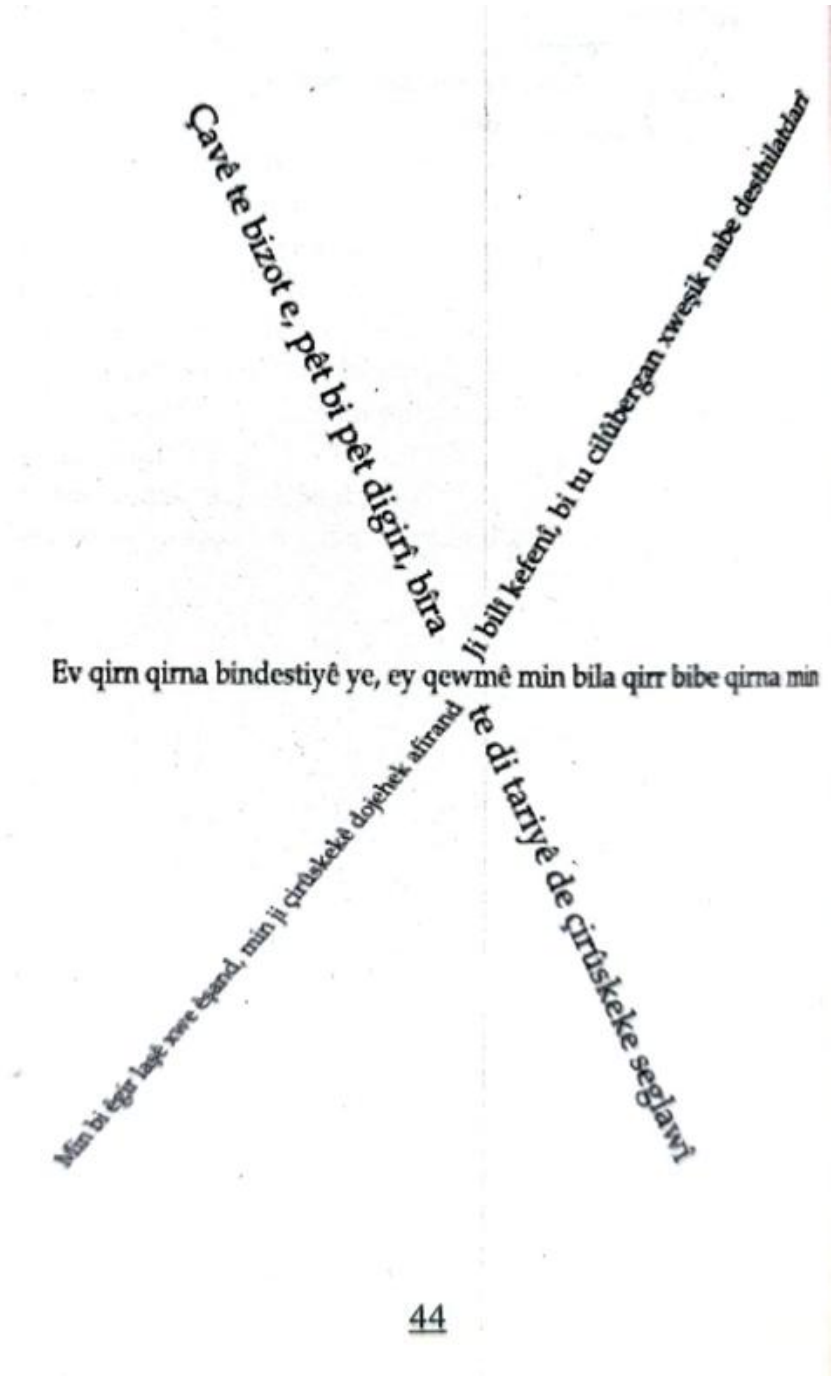
The last two poems that will be focused on are "Helbest-stêrk (Poem-star)" and "Stêrka Têgehên Çirûskîzmê (Star of the Concepts of Sparkling)". It is possible to mention that among the poems of Rênas Jîyan, visuality is most prominent in these two. When we open the page, we "look" at them first. There are no texts, lines, or sentences in front of us. Figures compete with us, and we first "see" the shape of a star in both. In both, words are arranged in the shape of a star. That is, what is seen first is a star. As Nilay Özer15 says, in visual poetry (which is said that it is a part of figurative poetry), "the reader sees first." "His/her first contact is visual." These stars of Rênas Jîyan are made up of sounds and words and have meaning. But like conventional sentences, there is no such a condition to start from the right, continue to the left, and finish. This one-line has come out of nowhere. It can be read from the top, from the left or from the right, or from the bottom. The reader is free to read and interpret. In the words of Umberto Eco, these poems are "open works" (1992, pp. 11-38),16 which makes them "multi-meaning and multifaceted."17

The "Helbest-stêrk," consists of five "lines." The lines seem to have been cut out and put together, like a collage. The punctuation of the lines doesn't match, and the pieces that have been put together are stretched out freely on the page.

15 Nilay Özer, Gözün Süzdüğü Şiir, Şiirde Görsellik ve Görsel Şiir, https://poetikhars.com/files/deneme/nilay_ozer.pdf (Accessed: 26.11.2023)

16 Murat Üstübal also uses the term "open work" for "visual poetry". See: Murat Üstübal, "Görsel şiir üzerine", https://www.poetikhars.com/webblog/ustubal/gorsel-siir-uzerine (Accessed: 23.11.2024).

17 Çorê Arda, the aforementioned text.

(Jiyan, 2006, p. 44)

"Stêrka Têgehên Çirûskîzmê" can be defined as 'the representation of the ideas underlying Rênas Jîyan's art'. The words used in the poem are organized in the shape of a star. There are six words: Flesh, spark, memory, pain, freedom, and fire. Rênas Jîyan defines these in an interview as "the six basic elements of Sparkling Art" (2015, p. 137).

(Jiyan, 2006, p. 45)

In poetry, readers are free to read and interpret. Atakan Yavuz defines this as a characteristic of concrete poetry: "Another characteristic of this poem is that the reader can start and read from wherever and in whatever direction he wants." (2016, p. 498) However, in his essay titled "Elementên çirûskîzmê (Elements of Art of Sparkling)" (Jiyan, 2016, p. 50-51), the poet focuses on the elements that make up this poem and explains the relationship between these elements in order to explain the meaning of this poem. The freedom of reading poetry is limited by the ordering of the elements. Rênas Jîyan arranges the words as follows: 1-Flesh, 2-Memory, 3-Spark, 4-Fire, 5-Pain, 6-Freedom. Flesh is a major phenomenon and in itself represents something negative. There is Memory within him, and it makes

that flesh "human." There is a Spark in this "Memory". If we dig the memory and clean it inside, the spark will not go out. Therefore, it must be dug up, and this spark must not be extinguished: "Man creates a FIRE from this spark." In the Art of Sparkling, Memory is the essence, and spark is the seed; "The spark, the seed within the memory that is the essence." (2016, p. 51) But in the way it has turned out, the interpretation can be taken further. Since we are learning the Latin alphabet and start reading from the left, we can say that the flesh gives off a spark. From this spark, “memory, pain, and freedom” spread and finally become “fire”. That is, the beginning is ‘flesh’, and the end is ‘fire’. For the flesh to become fire, the spark in memory, which was born with pain and freedom, must come out and flare up so that it can become fire. Or this could also be interpreted as: Flesh represents our existence, or “us.” What makes our existence meaningful is our “memory.” If we explore our "memory" and reach into its darkness, we will reach the spark of life (in the words of Rênas Jiyan "elmas": 2016, p. 51). For a spark to be ignited, at least two things must collide or come together. These are “pain” and “freedom”. Both, on the one hand, ignite the spark, and on the other hand, they are made up of the spark. The pain we suffer in life and the desire for freedom are the most precious things in our humanity, that is, the “diamond” of “our humanity”. As a result, or the result of this spark, is fire. When this spark is ignited, it will become “fire,” and it can be said that it represents life. Therefore, fire is heat, the continuation of life, and light. In short, it is a meaningful life. If reading starts from the end, then fire represents life. In life, pain and the desire for freedom cause conflicts. These conflicts ignite the spark. This spark is also located in our memory, that is, in the flesh, that is, in the human body.

2-Phonetic poems

In concrete poetry, sounds are important. Letters are at least as important as words and phrases in concrete poetry. That is why poets have often taken advantage of letters and created interesting texts. In the poem "Qantirên Biqapût", we see that Rênas Jîyan also highlights this feature (2016, pp. 39-43). In particular, in the section titled "zar-tehl-q", he has created an alliteration with the letters "q, l, d, r":

qantirên biqapût, qabîleyên qaqlîbaz û qazan qelandine;

Qerraşan qiloçên qulingan qelaştine;

Qitik, bi, qilêra qeremûşkên qewadan bi qibaletî qirr bûne;

qasidên qesas, li qelûnên qiralên qedera wan qedexe qesidîne; (2006, p. 39)

This section is also interesting in terms of the repetition of vowels such as “i”, “î”, “e” and “a”. Thus, the poem, which consists of seven subsections (zer-telh-q, kesk-sor-g, sor-tuj-x, cûn-tirş-j, mohr-temsarkî-z, şîn-şêrîn-ş, şirîkî-mêxweş-w), creates alliteration with at least one vowel in each section and assonance with the repetition of vowels. By doing so, the poet takes us beyond the established or, let's say, "learned" form and expression of "poetic" poetry as a quick-witted "speaker" who, as is evident from this poem, relies primarily on the repetition of certain sounds, words, and phrases. By repeating the same letters, words, and phrases or similar ones, they are close to each other; first, the language becomes confused, and it makes mistakes. Therefore, in this, more than the meaning, the correct pronunciation of sounds troubles us, and, first, it affects us as if it were shocking. First of all, in order to be able to pronounce or produce sounds that are close to each other or in harmony with each other; this situation forces us to “read”/pronounce” words carefully. In order for them to be able to skillfully string these words together “like a fast-talker,” our mouth, tongue, and throat must get used to them. Because in everyday life and in “normal” conversations, these letters, words, and phrases that appear in these lines are not used in this way. This again brings us to a characteristic of postmodern literature: Game. Postmodern literature, in contrast to the seriousness of previous eras, often organizes literature as a "game" and wants the reader to be included in this game (Bingöl, 2021, p. 217). As a result, the work does not have to make the reader think 100% in a philosophical, scientific, or historical way. The writer/poet creates a game with his art and wants the reader to be part of this game. In his article titled “From the Stanza to the Constellation (The Form and Purpose of New Poetry),” Gomringer says, “The

constellation … is a system and at the same time a field of play. It allows for play. (…) The constellation is established by the poet. The poet determines the impact of the field of play and its possibilities. The reader – the new reader – also accepts the spirit of this game." (Gomringer, 2015, p. 78). Rênas Jîyan also uses his art to create a game of quick wit, and in this poem, he also draws his readers into this "game of quick wit" (Boratav, 1969, p. 145-147) and it can be suggested that he is trying out this postmodern stance in the new Kurmanji poetry. However, suggesting that this text is meaningless would be a wrong judgement. Because in figurative poems, even though the main purpose of meaning is more "scene," this scene contains meaning in itself. In other words, what can be said first the visual and the scene, then the meaning with it. Even if it is claimed that in this context that the poet primarily engages us with the sight and sound of letters and words, that is, even if he "enthralls" us with the familiarity of the game with sounds, under this play, there are words that await a not-so-subtle interpretation. Example: In the subsection "kesk—şor-g",

li ku garisek hebe li wir giyotîn ji gorrê digindire

gwîzan gayek e li ser gotinan gêre dike;

gîsinê gumanan, gefan li gemara gunehan dixwe

guharên gellacan gol in;

giyê giriyê xwe girêdaye (2006, r. 40)

In "sor-tûj-x":

xwîna te xwas maye

xofa te xav e

xencerên xerabe bi xewa te xenê bûne (2006, p. 40)

In "şîrikî-mêxweş-w":

wens warek e

wate werdekek e

wek welatan diwerime

ê bê wijdan, bi webaya wawikan dikeve

welatek bi wereqeyan nawezine (2006, p. 43)

The line "wate werdek e" in the final section of the poem is also used in a very specific and knowledgeable way. It can be argued that with this stanza, he wants to compare the meaning of his words in this poem to the walking of a horse that sways and sways as it walks. In other words, the meaning of the poem is open to interpretations from different sides. However, as it was said at the beginning of the analysis of this poem, the text directly reminds us of rhymes. Pertev Naili Boratav says about rhymes that "do not have a specific or main theme, they are a play in a poetic language that consists of repeating sounds, creating a theme and a background, and some complex ideas" (1969, p. 145-146). This is also an interesting experiment for modern Kurdish poetry.

In an article about Rênas Jîyan's poems, Çorê Arda18 claims: "Two concepts dominate in Rênas Jiyan, one is the art of rhetoric, and the other is heroism and epicism. In many of the author's works, these two

18 https://diyarname.com/nivis/di-renas-jiyan-de-huner_12819 (Access date: 25.11.2023)

concepts dominate his texts." The poem which will be analyzed, namely "Çalakî", it is possible to say that it falls into the second category, and also that it is a "sound" poem as both the title and the content of the poem allow us to say that this is an epic work. On the other hand, this "epic" has been read and narrated in a modern, almost postmodern, method and form. But first, it must be mentioned that this poem is different from other examples as it relies on sounds; that is, it derives its meaning from sounds. Both Bob Cobbing (1985, p. 18), Fahri Öz19, and Umut Balcı draw our attention to "sound poems", and Balcı, in his definition of concrete poetry, says that concrete poetry is divided into two parts: 1-visual poetry, 2- acoustic poetry. Balcı also defines Acoustic poetry as follows: "In acoustic poetry, the author's goal is to create a repetition of sound through letters, syllables, and words. The sound obtained as a result of this constitutes the embodiment of this genre." (2018, pp. 111-112) The poem "Çalakî" stands out directly for this feature. For better understanding, we present the entire poem:

Hhhhhhhhhhhhhhhhhh : bazdan

rrrrrrrrrrrnnnnnnnn rrrrrrrrrrrrrrrnnnnnnnn : cemse

ttttttttttttttttttttttttt : keleşkof

hwhwhwhwhhwhwhwhwhwh : kûçik

şşşş

or, so to speak, it embodies it in our minds: The sound of running or the sound of footsteps comes to mind along with the sound of the military truck. With the appearance of the military truck, the sound of the gun or the sound of a Kalashnikov firing, the barking of dogs, and silence intervene. With the sound of the Kalashnikov, this silence scatters once again. In between, the sound of the wind and the rustling of leaves reach the ears, and for the third time, the sound of the cannon comes. Then, as if groaning or sighing, as if someone is injured, blood flows, somebody is moaning, and stars appear in the sky. As if the one who dies in this has taken his place in the sky among the stars, it appears to us. Finally, the statement "Mîr mir (The Mîr (the ruler) has died" also clearly helps us understand this death.

To this extent, the poet seems to have directly organized his poem, just as we organize a silent film or a radio play with letters in our heads, and the embodiment takes place in the mind of the reader. After all, the words used mostly represent concrete things.

Conclusion

In global literature, efforts to innovate are evident in all genres. As a literary genre, Kurdish poetry also bears its share of these modern and postmodern approaches and reactions. Kurdish poets want to try new ways and methods in many ways to express their feelings and thoughts since they know that if something is not innovative, it becomes stale, weak, and deteriorate. Within Kurdish Kurmanji poetry, many Kurdish poets have tried to innovate the form of poetry, and, as can be seen in the given examples, they have attempted to use new methods to express feelings and thoughts. They have also shared these experiments with readers in their works. One of the people who stands out the most in modern Kurmanji poetry is Rênas Jiyan. He displays a modernist and postmodernist standpoint in his poems, experimenting with these modern methods in many of his poems and incorporating "avant-garde" works. In particular, his book titled "Diêşîya" contains "different" poems. As apparent from the examples shown, these poems are not conventional. They are not similar to the poems that came before them in terms of content or form. Those who are accustomed to conventional poetry may not see them as poems and may not accept them. Because these works are not like works in the form of "classical" poems in terms of both form and consciousness. In these poems, the visual aspect is more prominent. Again, playing with letters, words, and phrases, or "games" as a postmodernist standpoint, is a main feature in this poem. This game is both physical and semantic. Meaningless words and sounds that create a vivid atmosphere have been used consciously. It has benefited from a quick-witted method. They create scenes and images in the mind of the person through sounds. With these examples, it is possible to say that Rênas Jiyan, through these poems, provides examples of concrete poetry and reaches global postmodern poetry. He opens new doors for self-expression within Kurmanji poetry, thus creating new possibilities for Kurmanji poetry, and these works and products represent a flourishing in Kurdish artistic endeavors.

Declaration and Disclosures

1. Declaration of investigators' contribution: 100% first author.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: No method was used in this study that would require an ethics report.

4. Research Model: Research Article. In this study, a qualitative research model was used to analyze the emergence and characteristics of the concrete poetry genre and the poems written by the Kurdish poet Rênas Jiyan in this genre.

KÜRTÇE SÜRÜM

Destpêk

Huner tiştekî zindî ye û rasterast bi jiyanê re têkildar e. Çawa di nava jiyanê de tu tişt wekî xwe namîne, her dem di nava guhrînekê de ye huner jî her dem xwe li ser guherînên xwezayî, ramanî, felsefî û polîtîk ji nû ve organîze dike. Lê ev guherîn her dem bi heman pîvanê yan jî bi heman hişkiyê pêk nayê. Hinek caran bes ên biçûk pêk tên; hinek caran jî kakil dimîne, lê qalik diguhere. Gelek caran jî di asta tunekirinê de ev pêk tê. Ango piraniya rabirdûyê binpê dike, red dike, hildiweşîne û li ser wê yan jî ji wê cudatir tiştekî derdixe holê. Di dîroka hunerê de ji mînakên maqûl heta yên bêhed gelek mînakên vê yên teşeyî û ramanî hene.

Têgeha hunerê weke sîbanekê ye û bine wê de ji peykersaziyê heta şanoyê, ji avahîsaziyê heta edebiyatê gelek beşên cuda di nava xwe de dihewîne. Huner tiştekî jîndar e. Ango ew jî di demekî de ketiye jiyana mirovahiyê, bi guherînên jiyanê re ew jî guheriye û diguhere. Ev guherîn bi xwe re hişmendî û şaxên nû derdixe holê. Wekî gelek beşên hunerê, hunera helbestê jî ji gelek qonaxan derbas bûye û xwe gîhandiye sedsala bîst û yekem. Bi taybetî bi pêşketinên teknolojiyê û bandora van pêşketinan di helbestê de guherînên balkêş pêk aniye. Helbesta şênber ji guherîn helbestê xalek e û ji salên 1950yan vir de di nava xwe de gelek mînakên vê helbestê di qada wêjeyê de berbelav e. Em dikarin bibêjin helbesta şênber kem -zêde di hemû edebiyatên neteweyan de cihê xwe girtiye. Bûye pêşketineke wêjeya gerdûnî. Vê pêşketinê bandor li helbestvanên Kurd jî kiriye û di vê babetê de helbestvanên Kurd jî mînak dane.

Armanc

Di vê xebatê de armanca me, tespîtkirina pêşketinên di helbesta Kurdiya Kurmancî de ye û bi taybetî jî wekî cureyeke helbestê, diyarkirina di Kurmancî de pêşketinên helbesta şênber e. Ji bo vê divê bersivên van pirsan bên tesbîtkirin: Helbesta şênber çi ye, çi wext derketiye holê, pêşengên wê kî ne; di helbesta Kurmancî de tevgerên nûjeniyên şiklî çawa pêk tên, di kîjan berheman de îşaretên nûjenkirinê tên dîtin, kê di helbestên xwe de cih daye cerebeyên nûjen û mînakên helbesta şênber di berhemên kîjan helbestvanan de derdikeve pêş? Bi bersivandina van pirsan re em dê hem bikaribin di derbarê dîroka helbesta şênber ya gerdûnî de xwedî agahiyan bin hem jî bibînin ku mînakên di helbesta Kurmancî di cihekî çawa de ne û helbesta Kurmancî de şaxeke nûjeniyê nîşan û îsbat bikin.

Rêbaz

Ji bo mijara gotarê em dê di serî de lêkolîna lîteraturê pêk bînin û di qada helbesta şênber de pêşketinên gerdûnî bidin ber çavan. Em dê bikevin pey pirsên wekî bi kê, çi wext, çima û bi çi şiklî di qadê de mînakên helbesta şênber derketine holê û bersivên van pirsan bidin. Paşê em dê berê xwe bidin helbestên şênber yên Kurmancî û lbi kurtasî behsa wan bikin û herî dawî jî helbestên şênber yên Rênas Jiyan ji aliyê teşe û naverokê ve tehlîl bikin. Ji bo analîza helbestan jî em dê ji teoriya rasterast metnê ji xwe re dike navênda nirxandinê sûd bigirin.

Vedîtin

Dema me li qada helbesta şênber nihêrî me dît ku ji Brezîlyayê heta Japonyayê, ji Swîsrê heta Almanyayê di gelek welatên xerîb de piştî salên 1950yan mînakên helbestan derketine holê. Bi lêkolîna li ser van helbestan jî derket holê ku pêşengên vê cureyê ji bo sekn û ramanên xwe yên di derbarê helbestê de bi raya giştî re parve bikin, manifesto yan jî metnên ku em dikarin wekî manîfestoya wan binirxînin nivîsîne. Ji van nivîsên wan yên ku me xwe gîhandinê, me di derbarê dîrok, pêşeng, mînak û

taybetiyên helbesta şênber de agahî berhev kirin. Paşê bi van agahiyan me berê xwe da helbestên nûjen yên Kurmancî. Li gor taybetiyên helbesta şênber yên me tesbît kirine me li ser berhemên helbestvanên Kurmanc lêkolîna lîteraturê pêk anî û mînakên helbesta şênber yên Kurmancî me diyar kir. Me dît ku ji salên 1970yan vir ve wekî xalên destpêkê be jî di helbesta Kurmancî de mînakên helbesta şênber hatine dayîn û bi taybetî piştî salên 2000an helbestvanên Kurmancî dinivîsin yên wekî Berken Bereh, M. Zahir Kayan, Rênas Jiyan, Nûdem Hezex, Lal Laleş û gelek helbestvanin din mînakên vê cureya helbestê de berhem dane.

Nîqaş

Wêjeya Kurdî ji ber sedemên polîtîk bi gelek tengasî û zehmetiyan re rûbirû maye. Di naveroka berhemên wêjeyî de rewşa Kurdan ya polîtîk û bandora vê rewşê wekî temayên sereke derdikeve pêş. Bi vê xalê ve têkildar, teşeyê metnan jî gelek caran di forma xwe ya "klasîk" de maye. Ji ber mijara vê xebatê helbesta Kurmancî ye, em berê xwe didin helbesta Kurmancî. Di helbesta Kurmancî de ji berhemên Cegerxwîn, Reşîdê Kurd, Mem Ronga ji bo forma diyarkiri ya helbesta konvansiyonel biguherînin em dikarin wekî gavên destpêk pênase bikin. Bi ya me, van helbestavanan ji aliyê teşeyê ve helbesta Kurmancî ber bi guherînê ve kişandine û riya guherînên pêşdetir vekirine. Piştî wan di helbestên salên 1990an şûn de mînak û ceribandinên helbesta nû ya ji aliyê teşeyê ve zêde dibin. Ev heta 2000an jî ji şikênandina rêza risteyan, belavkirina hevokên di nav risteyan de, serbestiya kinbûn û dirêjbûna risteyan ve xwe nîşan dide. Riste wekî pêpelûkan tên rêzkirin û di nava rûpelê de bikaranîna peyv û komepeyvan wekî nûjeniyekê xuya dike. Gelo çi dibe ku ji 2000an şûn de di helbesta Kurmancî de ceribandinên balkêş yên teşeyî li ber çavan dikevin. Bi taybetî di berhemên M. Zahir Kayan, Rênas Jiyan û çend kesên din de di formên helbestan de dîtbarîbûn zêdetir derdikeve pêş. Gelo çima? Bi ya me sedemê vê, di helbestê de bi taybetî jî di qada teşeyê de xitimandin e. Êdî formên berê di nava helbestvanan de pir hêsan tên dîtin. Li aliyekî jî di serdemeke ku dîtbarîbûn ewqas derdikeve pêş, helbestvan bi rêbazên klasîk nikarin xwe bigîhînin xwîneran. Nûjenî bi xwe re hewl û tevgerê pêk tîne. Hewldan jî di xebatên wêjeyî de jîndariyekê, zindîbûnê pêk tîne. Helbestvanên Kurmancînûs jî ji ber vê ji bo hunera xwe rêbazên nû geriyan û ceribandin.

Helbesta Şênber û Taybetmendiyên Wê

Di derbarê dîroka helbesta şênber de du îddîayên sereke hene. Ji vana ya yekem, dibêje dîroka vê helbestê xwe digîhîne serdema dêrîn/antîk û ji wê heta serdema postmodern gelek berhemên vê cureyê hatine weşandin. Lê yên li dijî vê jî dibêjin helbesta şênber piştî 1950î derdikeve û li dinyayê belav dibe. Bi gotina kesên beşa yekem, di serdema Helenîstîk û Romayê de mînakên ewil yên helbesta şênber derketine holê. Ji bo vê berhemên wekî "Bilûra Şivan" ya Teocritus (BZ: 300-260)20, "Altara Duyem" ya Vestinus, "Hêk" û "Per" yên Simias (BZ: 300-250)21 û di sedsala 17. de di wêjeya îngilîzan de George Herbert (1593-1633) bi helbestên bi serenavên "The Altar" (Altar) û "Easter Wings" (Perên Paskalyayê) de mînakên vê helbestê didin (Doğan û Demirkan, r. 457-459; Öz, 2022). Hinek kes jî helbesta şênber bi sedsala nozdemîn didin destpêkirin. Lê ew behsa ekolekî di wê demê de nakin, yek bi yek behsa mînakan dikin. Ji vana Augustu de Campos kesên wekî Mallarme bi "Up Coup de dés", Apollinaire bi Calligrammes (Kalîgraman), Ezra Pound bi "The Cantos" (Kanto), James Joyce bi "Finnegan wake" û Cumming ji bo kesên keda wan li ser helbesta şênber heye behsa wan dike (Campos, 1986, r. 26-29). Lê em van xebatan jî wekî nimûneyên şopdarên serdemên navborî dikarin bihesibînin.

Herçiqas pênaseyên cuda yên helbestê hebin jî, bi qebûleke klasîk pênaseya wê wekî "gotina bi pîvan, serwa û paşserwa ye" (Doğan û Demirkan, 1998, r. 452). Lê di serdema nûjen de hem formên diyarkirî û xwedî kevneşopiyeke dûr û dirêj deforme bûn, hatin guhertin, sînorên wan hatin binpêkirin

20 https://en.wikipedia.org/wiki/Theocritus (Dîroka jêgirtinê: 29.05.2023)
21 https://en.wikipedia.org/wiki/Simmias_of_Rhodes (Dîroka jêgirtinê: 29.05.2023)

û hem jî cureyên nû derketin holê. Bi gelek guherînan re, guherîneke din ya di qada helbestê de jî helbesta şênber e. Pierre Garnier (1928-2014) li ser vê guherînê disekine û îşaret dike ku guherîn tenê di qadekî de, di cureyekî de yan jî di pîşeyekî de nîne. Bi ya wî, guherîna her tiştî bi hev re têkildar e. Ango ew, guherîna helbestê jî bi guherîna di her beşên jiyanê de pêk tên re têkildar dibîne (Garnier, 1986, r. 7).

Ji pêşengên ekola helbesta şênber Augusto de Campos (1931), Décio Pignatari (1927-2012), Haroldo de Compas (1929-2003) di manîfestoya bi serenavê "Ji Bo Helbesta Şênber Şablonek Pêş" de helbesta şênber wiha pênase dikin: "helbesta şênber: encama rexnekirin û pêşxistina teşeyan e. (weke yekeya pîvanê, teşeyê) ji ber pejirandina temamkirina çerxa risteyê, helbesta şênber, bi daxilbûna qada xetkêşana ya nava xîmê ve derdikeve holê. " (Campos -Pignatarî-Campos 1986, r. 9).

Eugen Gomringerê (1925) ku kesekî ji pêşengên helbesta şênber e, vê helbestê wekî "komestêrk" pênase dike. Bi ya wî, helbestê cihê ku di nava civakê de heq dike, winda kiriye û ji bo ku careke din di nava civakê de bê pejirandin jî divê bi zimanê di nava gel bê nivîsîn. Mirov êdî bêhtir gotinan kurt dikin. Divê helbestvan jî vê rewşê bibîne û bi kar bîne. Bi vî avayî dê bêhtir rola helbestê û helbestvan bê pejirandin. Helbesta sade divê ji peyvan pêk bê û peyv divê wekî stêrkên di komestêrkan de cih digirin, werin organizekirin. Ango dişibîne lîstikekê. Lê her çiqas vê lîstikê helbestvan çêke jî, xwendevan jî dikare daxilî vê lîstikê be. Bi ya Gomringer ev her komestêrk wekî objeyekî ne, her yek rastiyekê temsîl dike (Gomringer, 1986, r. 11).

Pêşengekî din yê vê cureyê Max Bense (1910-1990) jî pênaseyeke nêzî ya Gomringer dike: "Helbesta maddî ya ku em dibêjin: dîzayna bi peyvan. Dîzayna metnê." Di helwesta Bense de rêbazên gramerê zêde nayên pejirandin, tên binpêkirin. Li vir ji fêmkirinê zêdetir ragihandineke dîtbarî tê armanckirin û Bense dibêje: "Dinya bes bi çavekî diyarokek (Îng.: fact, phenomenon) dîtbarî bê nihêrîn tê erêkirin; têgihîştina dîtbar jî bes bi hunerê pêk tê." (Bense, 1986, r. 12) Paul de Vree di nivîsa xwe ya bi serenavê "Helbesta Dîtbar" de balê dikişîne ser nûjeniya vê helbestê û dibêje, "Bi aliyekî xwe ve helbesta şênber dişibe berhemên qada resim û peykersaziyê, lewre dîmena wê ya şênber vê tîne hişê me. Lê ji aliyekî ve jî ev pêvajoya dîtinê li ser metnê pêk tê. Metn pêşkiya xwe diparêze." (Vree, 1986, r. 13)

Helbesta şênber di qada dîrokî de her çiqas ji aliyê hinek kesan ve (ku me jorê behsa wan kir) heta beriya zayînê bê birin jî, bi ya me hişmendî û sedemên afirandina helbesta şênber ya dema nû û mînakên serdemên kevnar ji hev pir cuda ne. Wekî ku Max Bense (neql: Pazarkaya, 2017, r. 62-63.) jî dibêje, helbesta şênber bizaveke navnetewî ye û li piraniya welatê dinyayê hatiye pejirandin û wekî tevgereke cîhanî em dikarin pênase bikin. Hem wekî berê bi çend mînakan ve xwe sînor nekiriye û sînorên xwe jî berfireh dike. Di manîfestoya Augusto de Campos - Décio Pignatari - Haroldo de Campos de helbesta şênber rasterast weke obje tê dîtin û pejirandin. Amûrê vê jî "(bi deng, bi teşeya dîtbar û barê wateyê ve) gotin" e (1986, 9). Yüksel Pazarkaya dibêje di vê rêbazê de ziman ji barê xwe yên wekî ji sembol, wate û qaîdeyên diyarkirî, dûr dikeve; xêncî xwe, tu wateyê di xwe de nahewîne û wiha dibêje: "Hemû metnên di vê bizavê de cih digirin bi bikaranîna tîpek, kîteyek, peyvekî pêk tên." (2017, r. 64) Bi şîroveya Pazarkaya, yên ku ji vê xalê derbas dibin, di nava metnên kevn û yên nû de rola pireyê dilîzin.

Dema em berê xwe didin çavkaniyên me bi kar anîne em dikarin taybetiyên helbesta şênber wiha rêz bikin:

1-Helbesta şênber wekî şaxeke helbesta modern û post-modern di navbera salên 1950-1970î de ji Brezîlyayê heta Almanyayê, ji Japonyayê heta Çekoslovakyayê berbelav e û dibe bizaveke gerdûnî.

2-Helbesta şênber wekî reaksiyoneke li dijî qalibên di helbest û hunerê de derketiye holê. Qalib û qaîdeyên kevnar red dike. Di nav vê de hem rêbazên diyarkirî yên wekî riste, pîvan û metafor jî hene, qaîdeyên ziman û rastnivîsê jî hene. Vana ji azadiya hunerê re jî û ji azadiya hunermendan re jî wekî astengî dibînin.

3-Helbestê ji otoriteya wêjeyê rizgar dikin û navbera hunerên wekî wêne, peykersazî û fotografiyê de hevpariyan diceribînin. Dîtin û dîtbarî bêhtir derdikeve pêş. Gelek caran ev helbest ji sînorên pirtûkên

xwe derdikevin û wekî tablo dûwarên galeriyên hunerê û dûwarên malên hunerhezan dixemilînin. Ango wekî "tablo" yan jî "helbestên tablo" tên bikaranîn/pênasekirin.

4-Ji wateya diyarkirî xwe dûr dixin. Xwînêr di wateya berhemê de azad dihêlin. Ev jî ji aliyê wateyê ve pirwateyîyê derdixe holê.

5-Teşeyên diyarkirî red dikin û di vê qadê de jî azadiya hunerê û hunermend diparêzin. Ev jî di şiklê helbestê de azadiyeke dide afirîner.

6-Di vê helbestê de "lîstik" peyveke di asta mifteyê de ye. Helbestvan bi ziman lîstikekê dilîze û dixwaze xwendevan jî bikeve nava vê lîstikê û tamekê ji vê lîstikê bigire.

7-Helbest tiştekî temsîl nake yan jî bi hestan/ramanan barkirî nine. Ew bi xwe tiştek e.

8-Helbest çawa ji otoriteya risteyan, pîvan û serwayê xwe azad dike, xwe ji hevokê û hevoksaziyê jî, ji rêzegotinê jî rizgar dike. Hevokên dûr û dirêj; hevokên ji peyv û komepeyvên pêk tên bêhtir ji dubarekirina du sê peyvan yan jî kîte û tîpan pêk tê. Dubarekirina heman deng, heman peyv û tîpan ve helbest pêk tê.

9-Di serdema teknolojîk de biyanîbûneke li ber çavan derdikeve pêş me. Ji alikî ve divê huner jî ji vê serdema teknolojîk sûd bigire û li aliyekî jî xwe bigihîne çavkaniya kevnar ya koka mirovatiyê. Dengên dêrîn yên mirovahiyê û elektromuzîk bi hevsengiyekê digîhîje hev. Deng û helbest bi formeke nû digîhîje hev û "helbesta deng" derdikeve holê (Cobbing, 1986, r. 17-22).

10-Jiyana rojane di binê bombardimana dîmen û dîtbariyê de ye. Helbestvan jî ji ber vê di helbestê de dîtbarî û şênberiyê derdixe pêş. Qasî xwendinê dixwaze bê dîtin jî.22

11- Çend rêbazên ji bo dîtbarîbûnê bêhtir derxin pêş ev in: di heman rûpelê de yan jî di rûpelên cuda de cure û fontên cuda bi kar anîn; li ser rûpelê ji bo qadên dê hêmanên grafîkê yên cuda bên bikaranîn vediqetînin; di rûpela rast de cih didan hêmanên gilover, pirkoşe û hwd; hêmanên tîkane bi kar tînin; û parangonaj (di nava peyv yan jî risteyekê de bikaranîna tîpên di fontên yan jî ebatên cuda de); bikaranîna resim, xêzek û fotografan.23

Helbesta şênber bi van taybetî û pênaseyên jorê ji aliyê hinek kesan ve hatiye dabeşkirin. Çend şaxê wê hatine diyarkirin. Ji wan kesan yek Özge Öztekin e û ji bo helbesta şênber behsa navên wekî "helbesta dîtbarî", "helbesta şênber", "helbesta fîguratîf" û "helbest desen" dike (2013, r. 63). G. Gonca Gökalp-Alpaslan jî di mijara dabeşkirina helbesta şênber de behsa Mike Weaver, Thomas Kopfermann û Kathleen McCullough dike. Li gor neqlkirina Gökalp-Alpaslan Mike Weaver yê ku di sala 1964an de 1. Pêşangeha Helbesta Kînetîk û Şênber ya Navnetewî organîze dike, vê helbestê di binê sê navan de dabeş dike: Helbesta dîtbar (visual, optic), vokal (phonetic, sound) û kînetîk. Thomas Kopfermann di pênc şaxan de dabeş dike: helbestên watebar, yên watebar nîn in, dîtbar, akûstîk yên şênber û helbestên montaj; Kathleen McCullough jî behsa heşt şaxan dike: tîpografîk, vokal, sê alî, kînetîk, yên di kompîtirê de hatine avakirin, helbesta şênber ya kêfî-îronîk, semîotîk, "poesia visiva" ango helbesta şênber ya ku peyvan bi fotograf û resman ve bikar tîne yan jî bi wan ve dike (Gökalp-Alpaslan, 2005, r. 4). Wekî Ayşe Ekici jî balê dikêşe, bi pêşketina înternetê ve cureyên wekî cureya dîjîtal ango helbesta elektronîk yan jî helbesta webê jî daxilî qadê bûye (Ekici, 2021, r. 131). Em di nava van pênase û dabeşkirinan de navê "helbesta şênber" ji bo vê cureya helbestê wekî navekî sîban tercîh dikin. Lewre ev helbest dixwaze xwe ji razberiyê, watebariyê, îmajan û temsîlan dûr bike û şênberiya xwe bide pejirandin.

Li hember van dabeşkirinan divê em vê jî bibêjin ku îro pênase yan jî sînorekî sedî sed yê ku sînarê helbesta şênber diyar dike tune. Bi taybetî antolojiyên li ser malperên cuda ku em dinihêrin, em

22 Ji Wilard Bohn neql: Fahri Öz, "20. Yüzyılda deneysel/görsel/smout şiir", https://t24.com.tr/k24/yazi/20-yuzyilda-deneysel-gorsel-somut-siir,3742 (03.12.2024).
23 Fahri Öz, heman nivîs.

bêhtir dewlemendî û azadiya vê qadê dikarin bibînin.24 Dîsa xebatên Heimrad Backer (2020) Eugen Gomringer (2015), Ernst Jandl (2010), Yüksel Pazarkaya (2017) û bijareyên me jê sûd girtin yên Fahri Öz, Erhan Altan (2006), kovara Uçurum Kitabı (1986) û nivîsên din yên me ji wan sûd girt ku em bidin ber xwe em dê bibînin ji aliyê şeklî jî ji aliyê naverokê ve jî mînakên ji hevdû pir cuda derketine hole. Ji ber vê, em dikarin bibêjin helbesta şênber û şaxên wê ji helbestvanan re qadeke azad û sînorfireh dihêlin ji bo hunera xwe bi azadî pêk bînin.

Helbesta Şênber Di Kurmancî De

Di xebatên wêjeyî de hinek caran hişmendiya modernîst û postmodernîzmê wekî li dijî hevdu hatine dîtin. Hinek caran jî postmodernîzm wekî dewama modernîzma wêjeyî hatiye hesibandin. Di vê xalê de Ulaş Bingöl bi taybetî dibêje ji hevdu veqetandina helbesta modernîst û postmodern gelek zehmet e. Lewre hem ji aliyê şikl û hem jî ji aliyê naverokê ve gelek taybetiyên helbesta modernîst di nav helbesta postmodern de jî cih digire (2021, r. 159). Di vê peywendê de helbestên ku em dê berê xwe bidin wan ango helbestên ku em di kategoriya helbestên şênber de dinirxînin jî di vê sîwanê de dikarin bên polînkirin. Ez dibêjim qey em wan wekî helbestên modern û postmodern bi nav bikin dê xelet nebe. Ji vê xalê em dê hereket bikin û berê xwe bidin helbesta nû û nûjen ya Kurmancî.

Ji ber mijara me helbesta nûjen e, em helbesta klasîk nadin ber xwe. Dema em berê xwe didin helbesta Kurdî ya nûjen Hacî Qadirê Koyî wekî destpêka helbesta nûjen derdikeve pêş çavan. Lê ya wî bêhtir nûjeniyeke tematîk e (Ghaderi, 2021; Ergün, 2022 û 2024; Yıldırım, 2016). Ji aliyê naverokê ve her ber bi pirsgirêkên netewî û civakî ve çûye û helbesteke angaje derketiye holê. Lê bi xwe re di aliyê şiklî ve jî di helbesta Kurdiya Kurmancî de gelek cudatî pêk tên. Ji ber ku helbesta şênber bi van nûjeniyên teşeyê ve xwe dide der, em dê berê xwe bidin vî aliyî.

Arjen Arî dema behsa Reşîdê Kurd25 dike, dibêje "Cihê ku navê Reşîdê Kurd lê bêt gotin, bo min li wirê helbesta nûjen dest pê dike." û di dewama gotina xwe de dibêje ew di vê nûjeniyê de di bin bandora futurîstên Ûris de maye (2011, r. 29-20). Mînaka ji Reşîdê Kurd digire jî vê bandorê nîşan dide. Di vê mînakê de di serî de dîmen bala xwîner dikêşe: Hevokên riste riste hatine dabeşkirin, risteyên kurt û perçekirî, peyvên li ser rûpelê belavkirî. Wekî me li jorê anî ziman, ev rêbazek û taybetiyeke helbesta nûjen û helbesta şênber bû. Em dikarin bibêjin ji aliyê peyv, gotin û teşeyê de deformasyona helbestê sekneke modernîst e. Doğan Aksan vê, wekî "averêbûn" [ji rê veqetîn] pênase dike (Dîroka çapê tune, r. 174). Ev deformekirina li hember sekn û ramana "helbesta klasîk"ê, em dikarin bibêjin xwîneran matmayî dike. Lewre tiştên ku wekî "helbest" hatine pejirandin hemû ji holê tên rakirin û "tiştekî nû" ku xwe wekî "helbest" bi nav dike, tê pêş xwîneran. Ev şoka di serî de pêk tê, dibe ku tiştekî gelemper be di jiyanê de. Lewre em dikarin bibêjin jiyan li ser hînbûnên me dimeşe, xwe ji kaosê dûr dixe. Lê nûjenî bi xwe re xirabkirina hînbûn û edetan jî tîne. Em di helbesta nûjen ya Kurmancî de jî vê bandorê di gelek berhemên helbestvanên Kurmancî dinivîsin de jî dikarin bişopînin.

Di serî de her çiqas berhemên wî li dervayê welêt bên çapkirin jî Cegerxwîn di dîwana ya bi navê Ronakê de mînakên wekî "Hawar Hewar", "Ev Dinya Pir Xweş e", "Pîr Bûm Dil Pîr Nabî", "Helbestek" û di dîwana bi navê Şefaqê de jî helbestên bi serenavê "Ferat im-Kêferat im", "Leyla Şehîd"; di dîwana 7em ango di Hêvîyê de "Em Azadîxwaz im" û di dîwana 8em de "Ah Şerînê" mînakên helbestên ku helbestvan risteyên xwe wekî pêpelûkan li ser rûpelê rêzdike û ji aliyê şiklî ve jî ceribandinên helbestî bi xwînerên xwe re parve dike. Dîsa Qedrî Can jî di mînakên wekî "Serdarê Kurdan.. Berzanî", "Şîna

24 Binihêrin: https://journals.uc.edu/index.php/vl/issue/view/396 (Dîroka xwegîhandinê: 16.11.2024). Vê malperê jî em dikarin ji bo xebatên Tirkî pêk tên bidin: www.poetikhars.com . Helbet ev tenê du mînakin û bi dehan malperên cuda ji bo helbesta şênber/dîtbar yên netewî û navnetewî hene.

25 Ji bo Reşîdê Kurd binihêre: Rohat Alakom, "Reşîdê Kurd li Rewanê (1966)" https://www.gazeteduvar.com.tr/reside-kurd-li-rewane-1966-haber-1556842 (03.12.2024); Reşîdê Kurd, Kerwan, Weşanên Lîs, 2023, Amed.

Pêşiwa Qazî Mihemed" de vê rêbazê diceribîne (2004,r. 97-101). Ji ber ku Kurmancî li Bakûrê Kurdistanê hatiye qedexekirin, heta destpêka salên 1990an em zêde mînakan nabînin. Lê îstîsnayek vê heye: Kovara Tîrêj26. Di vê kovarê de bi taybetî helbestên Rojen Barnas, Mem Ronga, Berken Bereh, Tosinê Reşît, Bahrem D. li ser rûpelan belav dibin. Wekî helbestên berî yekeyên hêjmarên wan diyarkirî nînin. Ango ji yekeyên du, sê, çar riste yan jî ji hejmara risteyên bi vî awayî diyar pêk nayên. Dîsa di aliyê çepê yê kaxizê xwe sînor nakin. Mînak:

Derî

Derî

Derî

vir da dinêrim derî

wir da dinêrim derî

derî kirine her derî

derî hene dar -ji darê kevot-

derî hene hesin -wek ûr û tirsên ê pişt mezin-

derî hene derî

wek deriyê koxa

li pişt wan

her yek li ser çar darikê bi êş û jan

panzde serî

(…)

derî

derî

derî

na be

wiha na çe serî" (Ronga, "Derîname", Tîrêj, hêjmar 1, 1979, r. 35)

Wekî tê dîtin, di helbestê de hem riste ji yek peyvekî û hinek jî ji çar-pênc peyvan pêk tên. Şiklê helbestê ji helbestên "klasîk" pir cuda ye. Helbestvan xêncî du îşaretên xalbendê û tîpa mezin (xênci sê hebên di destpêkê "D"yên derî) tîpên mezin jî bi kar nayîne. Naveroka helbestê jî ji îmaj û wateyên kûr dûr e. Tiştên şênber û dîtbar wekî li ber çavan raxistî ne, ango wekî rêbazeke sînematografîk.

çeq çeq çeq

çeq çeq çeq

rewş

hoy

zanyarî

26 Wekî tê zanîn çar hêjmarên vê kovarê hene û xwerû Kurdî ne. Hêjmara yekem 1979an de, ya duyem 23.03.1980 û sêyem 07.08.1980, ya çarem jî 1981an de li Stockholmê hatiye çapkirin. Di veguhestinên ji vê kovarê de alfabeya metna resen me quluband ser ya Celadet Alî Bedirxan.

tevgirêdan

Çi ne.

bese galegal û gotin

sekin

mirin e

karker tu ne

gundî razaye

şoreş

li hêviya

me pêşevanan

maye

milek ji pola

dilek xurt

bese

bo vê

dengê tivingan

dermanê xewê

(….)

leq leq leq

leq leq leq

ne bû

li hev ne hat

îcar

gel

li pey me

ne hat

lê… lê belê…

pasifîst….

oportunîst…

revîzyonîst…

…îst …îst …îst

îsk

îsk

îsk

na lo … hewa ye

ev gel ne hêja ye…27 (Ronga, "Serpêhatiya Bûrjûvaziyê-piçûk", Tîrêj, Hêjmar 2, 1980, r. 37-38.)

Di vê mînakê de jî Mem Ronga tiştekî nû ji bo helbesta Kurmancî ceribandiye. Ku em li rûpelê dinihêrin ji risteyan bêhtir peyvên kurt û berbelav li ber me ne. Ewil em vê "tişt"a belavbûyî "dibînin". Hevok berbelav e. Riste ji peyvek, du peyv û sê peyvan pêk tê. Wekî pêpelûkan hatine rêzkirin û "dîmen" wekî "pêlîstok"ekî dixûyê.

Ji helbestvanên kurmancînûs yekî girîng Rojen Barnas28 e û di gelek helbestên wî de ev forma helbestê hatiye bikaranîn. Ango risteya ku tê zanîn dişikê, hevok nava risteyan de belav dibe. Hevokê parçe dike, risteyên xwe li ser rûpelê de bi şiklên cuda organîze dike. Wekî pêpelûkan gotinên xwe rêz dike. Wekî mînak ji Li Bandeva Spêdeyê em dikarin helbestên bi serenavên "Çîroka Me", "Hevalên Me", "Êzingvanên Diyarbekrê29", "Serpêhatiya Bîşengek", "Ronahî", "Derya" binihêrin. Di van helbestan de riste tên belavkirin, hevok tên parçekirin, wate ji hevokê belavî nava risteyan dibe (2013, r. 55-56, 68-69, 73-75, 76-81, 87-88). Ev tiştekî nû ye di helbesta Kurdî de. Lewre di nava helbestvanên Kurmanc de salên dûr û dirêj ji ber qedexeya zimanê Kurdî li Bakûr, dengê helbesta Kurdî qut bûye. Wekî Arjen Arî jî îşaret dike, bi kovara Tîrêjê ve ev rewş diguhere. Lê ev guherîn zêde najo û her tişt serobinî dibe. Lê beriya van mînakên di dawiya salên 1970an, di helbesta Reşîdê Kurd(1910-1968) de jî em mînakên vê formê dibînin. Di helbestên bi serenavên "Basên Bêrûdê" û "Bersiv" di vê mînvalê de mînakên pêş in.30 Ev mînak ji xwe re hetanî dawiya salên 1990an şopdaran bibînin jî, kesên vê rêbazê diceribînin gelek kêm bûne. Lewre demekî şûn de ev dibe hînbûnek û hînbûn jî bi xwe re "erzanîyekî" pêk tîne. Gelek caran wekî klîşeyekê tê bikaranîn. Ji ber vê ev rêbaz jî di nava demê de ji ber çavan dûr dikeve û ji qadê vedikişe. Lê bi giştî nayê terikandin. Di hinek helbestvanan de mînakên vê hê jî hene. Xêncî van gavên pêşeng, di helbesta Kurmancî kesên wekî Berken Bereh, Nûdem Hezex, M. Zahir Kayan, Ehmed Huseynî, Ulku Bîngol, Tengezarê Marînî, Dîlber Hêma, Ferhan Mordenîz mînakên balkêş yên helbesta şênber ya Kurmancî didin. Ji bo ku mijara me belav nebe, em van mînakan têra xwe dibînin.

Helbestên Şênber ên Rênas Jiyan

Rênas Jiyan rewşenbîrekî Kurd ê piralî ye. Weşangerî, helbestvanî, çîroknûsî û romannûsiya wî tê zanîn. Bi aliyekî xwe ve jî bi xwendin û nivîsên xwe yên lêkolîn û rexneyî ve hewl dide ku bizaveke bi sernavê "çirûskîzmê" bide pejirandin. Bi van taybetiyên xwe ve ew li aliyekî ve jî helbestvanekî berhemdar e û heta niha şeş pirtûkên helbestî çap kiriye. Di van berheman de em sekneke nûjen dikarin bişopînin. Lewre Rênas Jiyan ji helbestên bi qaîde, bi sînor û pîvanan dûr disekine. Helbestên wî serbest in. Qalibên risteyan dişikîne û wateyê di nava risteyan de direşîne. Taybetiyeke teşeyî ya helbestên wî jî afirandina helbestên pexşanî ne. Ew ji pirtûka xwe ya yekem heta ya dawî di berhemên xwe de cihekî taybet daye helbestên pexşanî. Wekî mînak, di pirtûka wî ya bi namê Janyayê de "Fişargo",

27 Di pirtûka helbestan ya Mem Ronga ango Mehmet Tanrıkulu de ji tîpên girdek û xalbendê ve hinek pêk anîne, lê şiklê kovarê parast. Binihêre: Mehmet Tanrıkulu (Mem Ronga), Destê Min Li Destê Te Digere, Weşanên Avesta, 2020, Stenbol, r. 78-82.

28 Helbestên Rojen Barnas helbestên xwe bi hişmendiyeke civakparêz dinivîse. Hem ev hem jî teşeya helbestên wî di wêjeya Tirkiyê de navê Nazım Hikmet tîne bîra me. Ji bo berawirdkirineke helbestên herdu helbestvanan binihêrin: Hayal Yıldız, Mijarên Hevpar Di Helbestên Rojen Barnas û Nazım Hikmet, Weşanên Peywend, Sibat 2023, Wan.

29 Di çapa ji weşanên Tîrêjê de serenavê helbestê bi halê xwe yê orîjînal wekî "Êzıngvanıyên Dıyarbekrê" ye. Bnr: Rojen Barnas, Lı Bandeva Spêde, Weşanên Tîrêj, İzmir, r.58-60. Diroka çapê tune.

30 Weşanxaneya Lîsê bi navê Kerwan berhemeke Reşîdê Kurd di sala 2023yan de çap kir. Lê forma van helbestan guherîne. Binihêre: Reşîdê Kurd, Kerwan, Weşanên Lîs, 2023, Amed; Ez, Weşanên Avesta, 1995, Stenbol.

"Semîramîs", "Janya"; di Diêşiya de "Min Dixwest Ku Tu Hebî"; di Dîn û Şîn de jî "Qerê" û "Gataya Mirinê" em dikarin nîşan bidin. Di van mînakan de helbest sînorê xwe digihîne pexşanê an jî em bibêjin tixubên di navbera xwe û pexşanê diguherîne, dike şiklekî din. Bêguman ev jî sekneke modernîst e. Lê bi ya me, di helbestvaniya wî de tiştê herî balkêş, helbestên şênber in û her çiqas hêjmara wan ne zêde be jî, piraniya mînakên van helbestan di berhema wî ya bi navê Diêşiyayê de cih digirin. Helbet di berhemên wî yên din de jî çend mînakên ku em dikarin di vê kategoriyê de li wan binihêrin hene. Wekî numûne di Koleksiyona Çirûskan- Mexzena Xwînê de "Koleksiyona 12em" de beşek wiha ye:

Di dawiya dawî

Piştî ewqas cî,

Tu li binê bîrê vegeriyayî

tarîtî

tenêtî

tengayî

kurayî

+_____

Bîr (2018, r. 44)31

Li vê wekî dixûyê, helbestvan wekî karekî matematîkê pêk bîne tevgeriyaye. Lê tiştê ku pêk aniye tovkirina hêjmaran nîne. Peyvên ku rewşa "bîr"a "wî/ê" pêk tînin di ser hev de anîne.

Di Dîn û Şînêde helbesta bi serenavê "Ez Çol im" wekî qûma çolê peyv û tîpên helbestê ji hevdu cuda ne. Ango di nava rûpelê de fireh fireh hatine bicihkirin/belavkirin. Helbestvan jî vê taybetiyê dixwaze bi taybetî bide fêmkirin û di binê helbestê de vê agahiyê weke nîşe parve dike: "Ji bo dirbê hebên qûma çolê bide, peyv û tîpên vê helbestê ji hevdu firk hatine nivîsîn." (2017, r. 33) Ango di vê helbestê de jî ji bo çol û qûma çolê di ber çavan de şênber be yan jî dîmenekî çolê bîne bîra mirov helbestvan peyv û tîpan bi kar tîne. Valahiya rûpelê tije dike. Em dikarin bibêjin helbestvan dixwaze helbesta xwe dîtbarî bike. Di kilavûzeke ji bo helbesta dîtbar de ev armanca vê bikaranînê wiha hatiye îfadekirin:

Di helbesta şênber de, di tîpografiyê de, di dîtbarîkirinê de armanc qismên li ser valahiya kaxizê bicihkirina tîpan, peyvan e. (...) Bifikirin perspektîfeke ku tenê bi lîstina mezinbûna tîp û peyvan û bi cihên wan yê li ser rûpelê de dikare bê afirandin. Bi vî awayî dîmena nedîyar ya ku tê xwestin ku bê îfadekirin jî dibe ku em bikaribin derbasî ser rûpelê bikin. Bi vî şiklî ji bo çavê dinihêre, fonksiyona otomatîk a wekî 'nivîs'ê ya dîtinê tê tasfiyekirin.32

Wekî me li jorê jî anî ziman, di berhemên Rênas Jiyan de ji bo helbestên şênber mînakên herî zêde di berhema bi navê Diêşiya de cih digirin. Beşa duyem ya vê pirtûkê bi serenavê ""Huner"ê hatiye binavkirin û helbestên di vê beşê de ne, hemû ji helbestên şênber pêk tên. Em dê helbestên wî yên vê pirtûkê di binê du serenavan de dabeş bikin: 1-Helbestên dîtbar. 2-Helbestên fonetîk.

1-Helbestên dîtbar

Helbesta yekem bi serenavê "Marka" derdikeve pêş xwîneran. Helbest ji bîst û heft risteyan pêk tê û xêncî risteyekî, di hemû risteyên din de kurteyek ku wekî serenavê helbestê ango "marka" cih digire. Ji

31 Ev form, helbesta İlhan Berk ya bi navê "Ev" (Mal) ê tîne bîra mirov. Bnr: İlhan Berk, Toplu Şiirler, "Ev", YKY, Adar 2003, Stenbol, r. 1403.

32 http://zinharpost.blogspot.com/2005/05/iiri-grselletirmek-kk-bir-klavuz.html (Dîroka xwegîhandinê: 28.11.2022)

vana kurteya metrekare piçûk û doktor wekî "Dr." Hatiye bikaranîn. Xêncî van, peyvên ku kurteyên wan hatine dayîn, gişk bi tîpên mezin hatine nivîsîn. Mînak:

di navbera lêvên min gelek "m2"yî

hêrsa min "VIP"

rûyê min diqelaşt bayekî "BMW"yî

peyvên tê yên "ROCHE"î dihatin bîra min a "UZÎ"yî

kenê te "NOBEL"

rûyê te "DVD"

bi xêra van tiştan ez dibûm "LCW"

şeveke "LEE"

tanî bîra min "U2"yeke "IRA"yî

ez bê "HSBC"

…

dimirim, ne hêja bû ku mirina min bibûya "BBC" (2016, r. 35)

Wekî di van risteyan de jî tê dîtin, tiştê ewil li ber çavan dikevin yan jî nêrîna xwendevan dikişînin ser xwe peyvên bi tîpên mezin hatine nivîsîn in. Ango ewil "marka" bala me dikişînin. Di helbesta şênber de ji bo tiştên tên dupatkirin bi tîpên girdek, bold, îtalîk yan jî bi pûntoyên mezin tên diyarkirin û bi vî awayî jî dîtbarîbûna wan bêhtir derdikeve pêş çavan. Helbesta şênber weke serhildanekî ye li dijî jiyana ku xwe bi me dide pejirandin. Bi alîkariya reklaman, em bixwezin jî nexwazin jî marûzî gelek tiştan dimînin û hînbûnên bêhemdî di serê me de pêk tên. Wekî ku îradeya însanan bi bombardimana reklaman ve tê binpekirin û însan ji bo serdema kapîtalîst wekî amûrekî ji bo mezaxê ne. Aliyê din jî hêza peyv û tîpên di temsîlê de derdikeve ber çavan. Ku helbestvan dibêje "hêrsa min 'VIP'e", em di aliyekî de kesên di civakê de serdest in tînin bîra xwe. Ew "girîng" in yan jî di nava jiyana kapîtalîst de "mirovên gelek bi qiymet" in. Lê di vê de em dikarin bibêjin ev kurte "taybetbûn û girîngbûn"a hêrsê temsîl dike. Di risteyên me li jorê dane de jî em dikarin bibêjin "m2" vekirina lêvan di hişê me de şênber dike; BMW bûhabûnê, suratê, bayê temsîl bike jî, ev bayeke ji rêzê/erzan nîne. "kenê te 'NOBEL" ango bi vê gotinê dibêje "kenê te ji bo min xelata herî biqîmet e, di jiyanê de ev xelat dibe nesîbê kêm kesan. Ez jî yek ji wan kêm kesan, kesekî xwedîsiûd im." Bêperebûn yan jî feqîriya xwe di risteya "ez bê HSBC" de bi banka HSBCyê tîne ziman. Di risteya dawiya helbestê de jî em hestên kesî di helbestê de dixwînin, dibêje "ez di jiyanê de ewqas bêqîymet bûm ku di mirinê de jî ev bêqîymetbûna min xwe nîşan dida. Wekî hinekên din bi mirina xwe jî layiqî nûçeyan nebûm." Ango BBC li vê "nûçeyê" temsîl dike û mirina mirovekî ji rêzê nikare di van nûçeyan de cih bigire. Bi kurtasî em dikarin bibêjin bigiştî di helbestê de cihê "marka"yan di jiyana me de bi perspektîfeke rexneyî tê bikaranîn. Em dikarin vê wekî rexneya modernîzmê û serdema modern jî binirxînin. Lewre ev markayên ku kurtenavên wan derbas dibin bi giraniya xwe, çawa di helbestê de ji peyv û tîpên din bêhtir û ewil xwe didin ber çavan wisa jî bi giraniya xwe di jiyanê de ji însan û însaniyetê bêhtir derdikevin pêş û qîymetê digirin ser xwe. Wekî Murat Üstübal33 jî balê dikişîne ser, ev jî bêhtir encameke "têkiliya kapîtalîzmê ya bi serdema zanist û teknolojiyê re ye."

Di helbesta bi serenavê "Helbest-matîk"ê de jî em vê şênberkirinê dibînin. Dema çavê me bi metnê dikeve serî de em wê temaşe dikin. Ewil temaşe pêk tê. Watedayîn û bi qaîdeyên hiş nirxandin û watedayîn pişt re tê ku wekî me di beşa yekem de vegot, di prensîbên helbesta şênber de jî armanca sereke dîtbarî ye (Gökalp-Alparslan, 2005, r. 3-4.) Li vê derê jî wekî ku tê dîtin; dîmen, kirariyên

33 Murat Üstübal, "Görsel şiir üzerine", https://www.poetikhars.com/webblog/ustubal/gorsel-siir-uzerine (Dîroka sûdgirtinê: 23.11.2024).

matematîkê tîne bîra me. Em ne ku berhemeke edebî bixwînin, lê wekî li deftera hesabê matematîkê dinihêrin/dixwînin hîs dikin. Ev jî dîsa xwendevan ji hînbûna helbesta konvansiyonel dûr dixe, mat dihêle. Piştî şoka ewil ku ji ser xwe diavêje, tiştê ku hatiye kirin tê fêmkirin. Şûna hêjmaran bi peyvan kirariyên matematîkê pêk tê. Mînak:

"xweza + mirov = xwîn

başî + bedewî + rastî = pakî

acizî + tenêtî+ Bîr + dil + xebat + agir = huner"

"bedew ≠ anatomî

bedewî = ciwanî + lihevhatin + başî + rastî + bilindahî + berhemdarî + aqilmendî

hezkirin ≠ liberketin

hezkirin = dil + liberketin + hurmetkarî + zanebûn"

"jiyan – dadmenî = tundî

Xweza – mirov = aramî"

"azadî ÷ hêvî = aştî"

"temen – evîn = ϕ

jiyan – azadî = ϕ

"Hebûn = ponijîn"

"mirov < xweza < Xweda" (2016, r. 36-38)

Wekî li vê jî dixûyê her riste dişibe kirariyeke matematîkê. Lê jiber ku xwedî wateyên razber in, helbestvan bi peyvan lîstikekê pêk tîne û peyamekê bi van kirariyên xwe pêk tîne. Em dikarin çend mînakên li jorê wiha şîrove bikin:

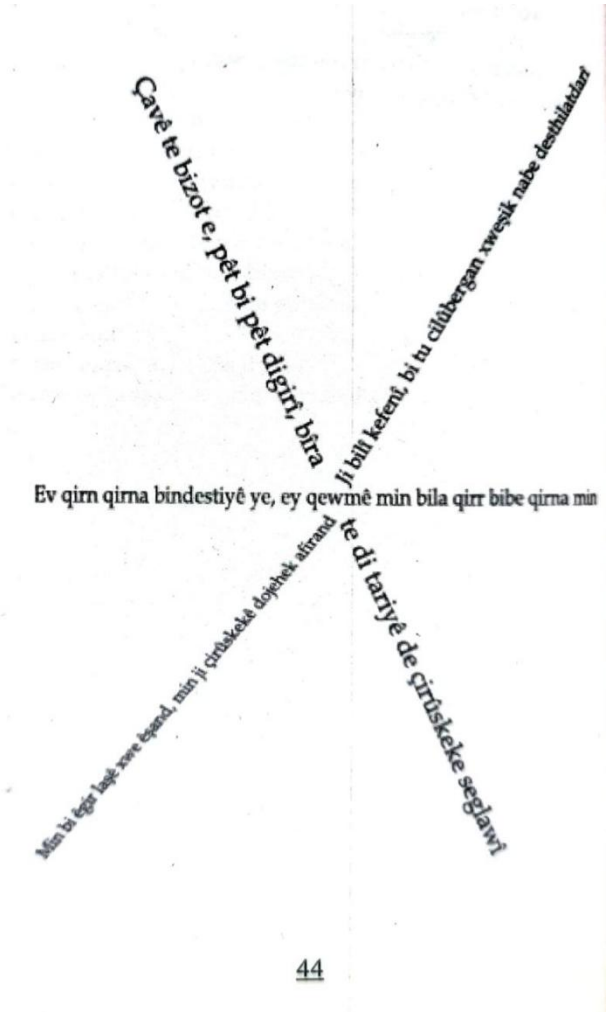
Xweza û mirov bi hev re xwînê pêk tînin. Xwîn jî di rastiya xwe de ji bo laşê însan çavkaniya jiyanê ango "avajiyanê" ye. Lewre laşê mirov bi wê geş dibe, dijî. Ger xwîn nebe, çawa gîhayekî bê av bimîne diçilmise, zûha dibe ango dimire; laşê mirov jî bê xwîn diçilmise û dimire. Di risteya duyem de "pakî" ji sê tiştan ango ji "başî, bedewî û rastî"yê pêk tê. Ji bo ku "huner" pêk bê, "acizî, tenêtî, bîr, dil, xebat, agir" divê. Di du risteyên li dû hev de jî bedewî hatiye pênasekirin. Li vê dibêje bedewî, anatomî, yan jî bes ji xweşiya anatomiyê pek nayê; ew ji ciwanî, lihevhatin, başî, rastî, bilindahî, berhemdarî, aqilmendiyê pêk tê, yan jî ev taybetî wê pêk tînin. Xaleke din jî "hezkirin" e ku di van risteyan de em dibînin. Di metnê de wateya tê derxistin ev e: Hezkirin, liberketin. Ew ji dil, berketin, hurmetkarî û zanebûn e. Di risteyekê de bala me dikişîne ser girîngiya dadmendî di jiyanê de û dibêje ger ji jiyanê dadmendî derkeve li holê tundî dimîne yan jî em bibêjin jiyana bê dadmendî tundiyê derdixe holê. Risteya "xweza – mirov = aramî" bala me dikişîne ser cihê "mirov" di xwezayê de û dibêje ger ji xwezayê mirov derxin dê encamê de aramî derkeve yan jî dê aramî bimîne li holê. Bi vê jî em dikarin bibêjin mirov û kirinên mirovatiyê tên rexnekirin. Dîsa di jiyanê de girîngiya azadiyê û di temenê însan de qiymeta evînê, jî di van risteyan de hatiye vegotin.

Herdu helbestên dawî ku em ê berê xwe bidin wan "Helbest-stêrk" û "Stêrka Têgehên Çirûskîzmê" ne. Em dikarin bibêjin di nava helbestên Rênas Jiyan de dîtbarîbûn herî zêde di van herduyan de derdikeve pêş. Lewre dema em rûpelê vedikin, ewil em li wan "dinihêrin". Nivîs, riste, hevok li ber me tunin. Fîgur pêşbaziya me dikin û ewil em şiklê stêrkê di herduyan de jî "dibînin". Di herduyan de jî peyv di şiklê stêrkê de hatine bicihkirin. Ango ewil em stêrkekê dibînin. Wekî Nilay Özer34 jî dibêje, helbesta dîtbarî de (ku me got beşek ji helbesta şênber e) di serî de "xwîner dibîne.

34 Nilay Özer, Gözün Süzdüğü Şiir, Şiirde Görsellik ve Görsel Şiir, https://poetikhars.com/files/deneme/nilay_ozer.pdf (Dîroka xwegîhandinê: 26.11.2023)

Temasa wî/ê ya pêşî dîtbarî ye." Ev stêrkên Renas Jiyan ji dengan, peyvan pêk tên û xwedî wate ne. Lê wekî hevokên konvansiyonel em mecbûr nînin ji rastê destpê bikin û ber bi çepê bidomînin û biqedînin. Ev yek-xêyekî ji hole rabûye. Ji jor, çep yan jî ji rastê, yan jî ji navê hun dikarin bixwînin. Ji bo xwendinê jî, ji bo watedayînê jî xwîner azad e. Bi qewlê Umberto Eco ev helbest "berhemên vekirî" (1992, r. 11-38) ne35 û ev jî wan dike "pirhêl û pirwateyî."36

"Helbest-stêrk", ger ev gotin xelet nebe, ji pênc "risteyan" pêk tê. Riste wekî ku ji cihekî hatibe jêkirin û bihevbakirin ango wekî kolajekî dixûyê. Puntoyên risteyan jî li hev nayên û ev parçeyên ku bi hev ba kirine jî li ser rûpêlê bi azadî xwe dirêj kirine.

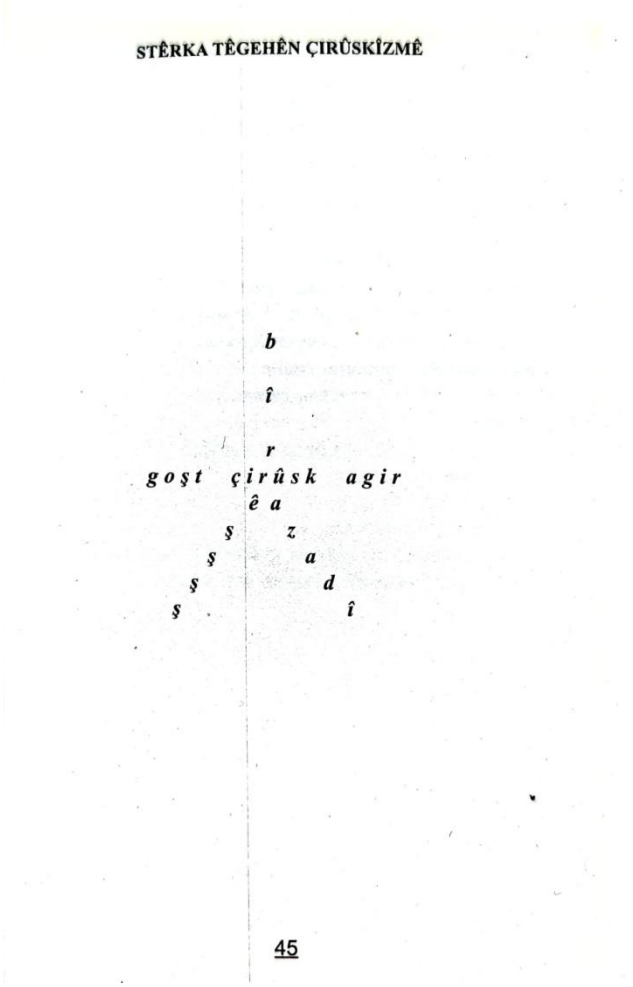
(Jiyan, 2006, r. 44)

"Stêrka Têgehên Çirûskîzmê" wekî 'temsîla ramanên bingeha hunera Rênas Jiyan' em dikarin pênase bikin. Di helbestê de peyvên hatine bikaranîn di şeklê stêrkê de hatine organîzekirin. Şeş peyv

35 Murat Üstübal jî ji bo "helbesta ditbar" têgeha "berhema vekirî" bi kar tîne. Binihêre: Murat Üstübal, "Görsel şiir üzerine", https://www.poetikhars.com/webblog/ustubal/gorsel-siir-uzerine (Dîroka sûdgirtinê: 23.11.2024).

36 Çorê Arda, nivîsa navborî.

hene: Goşt, çirûsk, bîr, êş, azadî, agir. Rênas Jiyan di hevpeyvînekê de vana wekî "şeş elementên Çirûskîzmê yên bingehîn" pênase dike (2015, r. 137).

(Jiyan, 2006, r. 45)

Di helbestê de xwîner ji bo xwendin û şîrovekirinê serbest in. Atakan Yavuz vê wekî taybetiyeke helbesta şênber pênase dike: "Taybetiyeke din a vê helbestê, xwendevan ji ku derê û ber bi ku ve bixwaze dikare dest pê bike û bixwîne." (2016, r. 498) Lê helbestvan di nivîsa xwe ya bi serenavê "Elementên çirûskîzmê"(Jiyan, 2016, r. 50-51) de li ser hêmanên vê helbestê pêk tînin disekine û wekî wateya vê helbestê vebêje, têkiliya van hêmanan îzeh dike. Azadiya xwendina helbestê, bi rêzkirina hêmanan sînor dike. Rênas Jiyan, peyvan wiha rêz dike: 1-Goşt, 2-Bîr, 3-Çirûsk, 4-Agir, 5-Êş, 6-Azadî. Goşt fenomeke sereke ye û bi serê xwe tiştekî neyênî temsîl dike. Di nava wî de Bîr heye û ew wî goştî dike "mirov". Di vê "Bîr"ê de Çirûsk heye. Ger em bîre bikolin û hundirê wê paqij bikin dê çirûsk netemire. Ji ber vê divê bê kolandin û ev çirûsk netemire: "Mirov ji vê çirûskê, AGIRekî çêdike. Di Çirûskîzmê de Bîr cewher e û çirûsk kakil e; çirûsk, kakilê hundirê bîra ku cewher e." (2016, r. 51) Lê bi şiklê derketiye holê em şîroveya xwe dikarin bêhtir pêş de bibin. Em ji ber hînbûna alfabeya lâtînî ji milê çepê dest bi xwendinê bikin, em dikarin bibêjin goşt çirûsk vedide. Ji vê çirûskê "bîr, êş û azadî" belav dibe û dawiyê de dibe "agir". Ango destpêk 'goşt' e, encam 'agir' e. Ji bo goşt bibe agir dibê çirûska di bîrê de bi êş û azadiyê vedaye derkeve holê û gurr bibe ku bikaribe bibe agir. Yan jî em dikarin şîroveya xwe wiha jî pêk bînin: Goşt hebûna me ango "me" temsîl dike. Tiştê ku hebûna me watedar dike "bîr"a me ango "hafiza" ye. Ger em "bîr"a xwe vekolin û xwe bigihînin tariya wê em dê xwe bigîhînin çirûska jiyanê

(bi gotina Rênas Jiyan "elmas"ê: 2016, r. 51). Ji bo çirûsk vede, divê herî kêm du tişt li hev biqelibin yan jî li hev bikevin. Ev jî "êş" û "azadî" ne. Ev herdu, ji aliyekî ve çirûskê vedidin, ji aliyekî ve jî ji çirûskvedanê pêk tên. Êşên em di jiyanê de dikişînin û daxwaza azadiyê tişta herî biqîmet e di nava mirovahiya me de ango "elmas"a "mirovahiya me" ye. Di encama vê de ango emcama vê çirûskê jî agir e, em vê çirûskê geş bikin, dê bibe "agir" û ew jî em dikarin bibêjin, jiyanê temsîl dike. Lewre agir hem germahî ye, hem dewama jiyanê ye hem ronahî ye. Bi kurtasî jiyana watedar e. Ger em xwendina xwe ji dawiyê bidin destpêkirin, nexwe agir jiyane temsîl dike. Jiyanê de êş û daxwazên azadiyê di jiyanê dibe sedemê pevçûnan. Ev pevçûn çirûskê vedidin. Ev çirûsk jî di bîra me de ango di nava goşt de yanî di nava laşê însan de cih digire.

2-Helbestên fonetîk

Di helbesta şênber de girîngiya dengan heye. Tîp herî kêm qasî peyv û gotinan girîng in di helbesta şênber de. Ji ber vê jî helbestvanan ji tîpan gelek caran sûd girtine û metnên balkêş derxistine holê. Di helbesta "Qantirên Biqapût" de em dibînin ku Rênas Jiyan jî vê taybetiyê derdixe pêş (2016, r. 39-43). Bi taybetî di beşa bi serenavê "zer-tehl-q"ê de bi tîpên "q, l, d, r" aliterasyonek pêk aniye:

qantirên biqapût, qabîleyên qaqlîbaz û qazan qelandine;

Qerraşan qiloçên qulingan qelaştine;

Qitik, bi, qilêra qeremûşkên qewadan bi qibaletî qirr bûne;

qasidên qesas, li qelûnên qiralên qedera wan qedexe qesidîne; (2006, r. 39)

Di vê beşê de di aliyê dubarekirina dengdêrên wekî "i", "î", "e" û "a"yê jî balkêş e. Bi vî awayî helbesta ku ji heft binbeşan (zer-telh-q, kesk-sor-g, sor-tuj-x, cûn-tirş-j, mohr-temsarkî-z, şîn-şerîn-ş, şirîkî-mêxweş-w) pêk tê, di her beşê de herî kêm bi dengdarekî aliterasyonê û bi dubarekirina dengdêran jî asonansê pêk tîne. Bi vê kirina xwe jî helbestvan me ji form û vegotina "helbestî" ya diyarkirî yan jî em bibêjin "hînbûyî" wêdatir, wekî zûgotinokê "dibêje" ku ev jî, wekî ku ji vê helbestê jî diyar dibe, bi taybetî xwe dispêrê dubarekirina hinek deng, peyv û komepeyvan. Bi dubarekirina heman tîp, peyv û komepeyvan yan jî yên dişibin hev, nêzîkî hev in; ewil ziman mat dibe, şaşiyan dike. Lewra li vê, ji wateyê bêhtir şopandina rastderxistina dengan me dike tengasiyê û serî de wekî ku me şok bike, bandorekî li me dike. Di serî de ji bo em bikaribin dengên ku nêzî hev yan jî bereqsê hev in bi rehetî bilêvkin yan jî bikaribin derxin; ev rewş me mecbûr dike ku em bi baldarî peyvan "bixwînin"/"bilêvkin". Lewre ji bo ku ew bikaribin "wekî zûgotinok" bi maharet van gotinan li dû hev rêz bikin, divê dev, ziman û gewriya me hînî wan bibe. Lewre di jiyana rojane de û di nava axaftinên "normal" de ev tîp, peyv û kovepeyvên ku di van risteyan de derdikevin ber me, bi vî awayî nayên bikaranîn. Ev jî dîsa me dibe taybetiyeke wêje postmodern: Lîstik. Wêjeya postmodern li hember cîddiyeta serdemên beriya xwe, wêjeyê gelek caran weke "lîstik"ê organîze dike û dixwaze xwîner jî daxilî vê lîstikê bibe (Bingöl, 2021, r. 217). Lewre di encamê de berhem mecbûr nîne sedî sed xwîner bi ramanekî felsefî, zanîstî yan jî dîrokî bifikirîne. Nivîskar/helbestvan bi hunera xwe lîstikekê çêdike û dixwaze xwîner jî daxilî vê lîstikê bibe. Gomringer di nivîsa xwe ya bi serenavê "Ji risteyê ber bi Konstelasyonê (Teşe û Armanca Helbesta Nû)" de dibêje "Konstelasyon … pergalek û di heman demê de qada lîstikekê ye. Destûra lîstikê dide. (…) Konstelasyon ji aliyê helbestvan ve tê sazkirin. Helbestvan, bandora qada lîstikê û îmkanên wê diyar dike. Xwîner -xwînerê nû- jî ruhê vê lîstikê dipejirîne." (Gomringer, 2015, r. 78). Rênas Jiyan jî wekî ku hunera xwe ji bo avakirina listokeke zûgotinokê bi kar tîne û di vê helbestê de xwînerên xwe jî dikişîne nava vê "lîstika zûgotinokê" (Boratav,1969, r. 145-147) û em dikarin bibêjin vê sekna postmodern di nava helbesta nû ya Kurmancî de diceribîne. Lê em nikarin bibêjin ev metn, metneke bêwate ye. Lewre helbestên şênber de herçiqas armanca sereke wateyê zêdetir "dîmen" be jî, ev dîmen di xwe de wateyekê dihewîne. Ango em dikarin bibêjin ewil dîtbarî û dîmen, paşê bi wê re wate. Ger em di vê hêlbestê de jî bibêjin helbestavan me di serî de bi dîtin û bidengkirina tîp û peyvan re meşqûl bike jî, ango bi aşînatiya lîstika bi dengan re me "egle" bike jî, di bin vê lîstikê de gotinê ku li benda şîroveya ne zef in. Mînak: Di binbeşa "kesk—şor-g"ê de,

li ku garisek hebe li wir giyotîn ji gorrê digindire
gwîzan gayek e li ser gotinan gêre dike;
gîsinê gumanan, gefan li gemara gunehan dixwe
guharên gellacan gol in;
giyê giriyê xwe girêdaye (2006, r. 40)

Di "sor-tûj-x" de:
xwîna te xwas maye
xofa te xav e
xencerên xerabe bi xewa te xenê bûne (2006, r. 40)

Di "şîrikî-mêxweş-w" de:
wens warek e
wate werdekek e
wek welatan diwerime
ê bê wijdan, bi webaya wawikan dikeve
welatek bi wereqeyan nawezine (2006, r. 43)

Di risteya "wate werdek e" ya ku di binbeşa dawî ya helbestê de cih digire jî bi ya me, bi taybetî û pir zanebûyî hatiye bikaranîn. Em dikarin bibejin bi vê risteyê jî dixwaze watedayîna gotinên xwe yên vê helbestê bişibîne rêveçûna werdekê ku dema dimeşe xwe wirde û wêde dike. Ango di helbestê de jî wate ji şîroveyên ji aliyê cude re vekiriye. Lê wekî me di serê nirxandina vê helbestê de jî gotibû, metn rasterast zûgotinokan tîne bîra me. Pertev Naili Boratav di derbarê zûgotinakan de dibêje "mijareke diyarkirî yan jî sereke ya wan tune, lîstikek bi zimanekî helbestî de bi dubarekirina dengan ve pêkanîna serwa û paşserwayê û ji hinek ramanên tevlihev pêk tê" (1969, r. 145-146). Ev jî ji bo helbesta nûjen ya Kurdî, cerebeyeke balkêş e.

Çorê Arda37 di nivîseke xwe de ku behsa helbestên Rênas Jiyan dike û wiha dibêje: "Jixwe di Rênas Jiyan de du têgeh serdest in, yek jê hunera xweşgotinê-retorîzm ya din jî qehremanî-epîzm e. Di gelek berhemên nivîskar de ev her du têgeh serdestiyê li metnên wî dikin." Helbesta dê niha em berê xwe bidinê ango "Çalakî" jî em dikarin bibêjin di kategoriya duyem de cih digire û em dikarin bibêjin helbesteke "dengî" ye. Lewre hem nav hem jî naveroka helbestê îmkanê dide me ku em bibêjin ev, berhemeke epîk e. Ji aliyê din ve jî ev "epîkî" bi rêbaz û formeke nûjen, tewr postmodern hatiye hunandin û vegotin. Lê divê em di serî de diyar bikin ku ev helbest ji mînakên din cudatir e, lewre xwe dispêre dengan ango şênberiya xwe ji dengan pêk tîne. Hem Bob Cobbing (1985, r. 18), Fahri Öz38 hem jî Umut Balcı bala me dikişînin ser "helbestên dengî" û Balcı di pênaseya helbesta şênber de dibêje helbesta şênber di nava xwe de dibe du beş: 1-helbesta dîtbarî, 2- helbesta akûstîk. Balcı helbesta Akustîk jî wiha pênase dike: "Di helbesta akûstîk de armanca nivîskar bi tîp, kîte û peyvan ve afirandina

37 https://diyarname.com/nivis/di-renas-jiyan-de-huner_12819 (Dîroka xwegîhandinê: 25.11.2023)
38 Fahri Öz, "20. Yüzyılda deneysel/görsel/somut şiir", Kaynak: https://t24.com.tr/k24/yazi/20-yuzyilda-deneysel-gorsel-somut-siir,3742 (Dîroka xwegîhandinê: 04.12.2022).

dupatkirina deng e. Dengê di encama vê de bi dest dikeve, şênberiya vê cureyê pêk tîne." (2018, r. 111-112) Helbesta "Çalakî" jî rasterast bi vê taybetiya xwe derdikeve pêş. Ji ber çêtir bê fêmkirin, em hemû helbestê didin:

Hhhhhhhhhhhhhhhhhh : bazdan

rrrrrrrrrrrnnnnnnnn rrrrrrrrrrrrrrrnnnnnnnn : cemse

ttttttttttttttttttttttt : keleşkof

hwhwhwhwhhwhwhwhwhwh : kûçik

şşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşşt : bêdengî

ttttttttttttttttttttttttttttttt : keleşkof

wwwwwwwwwwwwwwwww : ba

xşxşxşxşxşxşxşxşxşxşxşxşxşşx : pel

ttttttttttttttttttttttttttttttttttttttt : keleşkof

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx : xwîn

mmmmmmmmmmmm : nalîn

********** : ezman

mîr mir... (2006, r. 46)

Bob Cobbing (1986, r. 18) di nava helbesta şênber de bala xwe dide helbesta dengî û vê, wekî ji gotinan, peyvan dûrketin pênase dike. Ev helbest jî ji bo helbesta ji bidengî mînakek balkêş e. Lewre, xêncî sê risteyên dawî, wekî kesekî ku ji dengan hereket bike û dengên ku çi tîne bîra me bi peyvekî tîne ziman. Ango, têgîhîştin bi dengan pêk tê (Yavuz, 2016, r. 498). Wekî Gökalp-Alpaslan (2005, r. 4) jî dibêje, di helbesta şênber de çîrok, bûyer yan jî wate armanca sereke nîne. Di vê helbestê de jî li pêş perdê çîrok, bûyer yan jî wateyeke zelal naxûyê. Tewr em dikarin bibêjin bêwatebûnek diyar e. Peyvên ku raterast têkiliya wan bi hev re tune û tîpên bêwate hatine rêzkirin. Di rêzkirina tîpan de jî ahengek tune, hêjmarên wan li hev nayên. Lê dîsa jî em dikarin bibêjin Rênas Jiyan di vê nediyariyê de jî bi peyvên wekî "bazdan, cemse, keleş, kûçik, bêdengî, ba, pel, xwîn, nalîn"ê ji bo afirandina çîrokekê kakilekî dide xwînerê xwe. Lewre di bîra Kurdan ya kolektîf de cihê peyvên wekî "cemse", "keleş" xwedî wate û bandor in. Ger bê gotin ku di hişê Kurdan de ew xwedî temsîlên desthilatdarî û berxwedanê ne, ez bawer dikim dê ev gotineke xelet nebe.

Ji bo vê metnê em dikarin bêjin "metneke "rût" e, xwe ji hemû zêdehî û tezyînatê paqij kiriye. Lê ger em hinek tiştan lê zêde bikin; peyv û tîpên ku em bidin ber xwe, bi kurtasî çîrokeke wiha tîne ber çavan yan jî em bibêjin di serê me de şênber dike: Serî de dengê bazdanê ango dengê piyan tê. Pê re dengê cemsê. Bi xûyana cemsê re çek ango dengê guleberdana keleşê, ewtîna kuçikan û bêdengî dikeve navberê. Bi dengê keleşê ev bêdengî carek din belav dibe. Di navberê de dengê bayê û xişîna pelan xwe digîhîne guhan û cara sêyem dengê keleşê tê. Dû re ji ber xirînê yan jî em bibêjin axînê, em dibêjin qey yek birîndar dibe, xwîn diherike, nalînek tê û li ezman stêrk dixwûyên. Wekî ku yê li vê dimire li ezmanan cihê xwe di nava stêrkan de girtibe, derdikeve ber me. Di dawiyê de gotina "Mîr mir" jî vê mirinê bi zelalî bi me dide fêmkirin.

Bi vî awayî em dikarin bibêjin helbestvan rasterast wekî ku em li fîlmeke bêdeng yan jî şanoyeke radyoyê bi tîpan di serê xwe de organîze bikin, helbesta xwe hûnandiye û şênberkirin di hişê xwîner de pêk tê. Jixwe peyvên hatine bikaranîn jî bi piranî tiştên şênber temsîl dikin.

Encam

Di wêjeya gerdûnî de xebatên nûjenkirinê di hemû cureyan de derdikeve pêş. Wekî cureyeke wêjeyî helbesta Kurdî jî para xwe ji van sekn û reaksiyonên modern û postmodern hildigire. Helbestvanên Kurd ji bo hest û ramanên xwe bînin ziman ji gelek aliyan ve dixwazin rê û rêbazên nû biceribînin. Lewre dizanin ku tiştê xwe nû neke, dixitime û qels û xirab dibe. Di nava helbesta Kurdiya Kurmancî de gelek helbestvanên Kurd ji bo teşeya helbestê nûjen bikin hewl dane û wekî di mînakên me dane de jî dixûyên, xwestine ji bo vegotina hest û ramanan rêbazên nû biceribînin. Ev ceribandinên xwe jî di berhemên xwe de bi xwîneran re parve kirine. Ji kesên ku di helbesta nûjen ya Kurmancî de bêhtir derdikeve pêş yek jî Rênas Jiyan e. Di helbestên xwe de sekneke modernîst û postmodernîst nîşan dide, di gelek helbestên xwe de rêbazên nûjen diceribîne û cih dide xebatên "avangard". Bi taybetî jî di pirtûka wî ya bi navê Dîêşiya de helbestên "cuda" cih digirin. Wekî ji mînakên me dane jî diyar e, ev helbestên wî helbestên konvansiyonel nînin. Ew ji aliyê naverokê ve jî ji aliyê teşeyê ve jî naşibin helbestên beriya xwe. Kesên ku hînî helbesta konvansiyonel bûne, dibe ku wan wekî helbest nebînin û nepejirînin jî. Lewre ev berhem hem ji aliyê şikl hem jî ji aliyê hişmendiyê ve ji berhemên di forma helbestên "klasîk" de nînin. Di van helbestan de dîmen/dîtbarî bêhtir li pêş e. Dîsa bi tîp, peyv û komepeyvan ve lîstin ango "lîstik" wekî sekneke postmodernîst di vê helbestê de xwedî taybetiyeke sereke ye. Ev lîstik hem ji aliyê fîzîkî ve hem jî ji aliyê wateyî ve pêk tê. Peyvên bêwate û dengên bi xwe re atmosfereke şênber pêk tînin bi zanebûyî hatine bikaranîn. Ji gotinên wekî zûgotinok sûd hatiye girtin. Bi dengan dîmen û îmajan di serê mirov de şên dikin. Bi van mînakan jî em dikarin bibêjin Rênas Jiyan bi van helbestên xwe mînakên helbesta şênber dide û xwe digîhîne helbesta postmodern ya cîhanî. Di nava helbesta Kurmancî de deriyên nû ji bo xweîfadekirinê vedike, bi vî awayî ji helbesta Kurmancî re îmkanên nû derdikeve holê û ev xebat û berhem geşbûnekê dikin nava xebatên hunerî yên Kurdî.

Daxuyanî û Şîrove

1. Beşdariya lêkolîneran: %100 nivîskarê yekem.

2. Nakokiya berjewendiyan: Nakokiya berjewendiyan tune.

3. Rapora Etîkê: Di vê lêkolînê de tu rêbazek ku raporek etîkî hewce bike nehatiye bikar anîn.

4. Modela Lêkolînê: Gotara Lêkolînê. Di vê lêkolînê de, derketina holê ya cureya helbesta konkret, taybetmendiyên wê û helbestên ku ji hêla helbestvanê Kurd Rênas Jiyan ve di vê cureyê de hatine nivîsandin, bi karanîna modela lêkolîna kalîteyî hatin lêkolînkirin.

References

Aksan, D. (n.d.) Şiir dili ve Türk şiir dili (Dilbilim açısından bakış). Şafak Press.

Alakom, R. (2022). Reşîdê Kurd li Rewanê (1966). (Accessed: 03.12.2024), https://www.gazeteduvar.com.tr/reside-kurd-li-rewane-1966-haber-1556842

Altan, E. (2006). Avusturya II. dünya savaşı sonrası deneysel şiiri seçkisi (S. Akfırat, E. Altan et al). Komşu Press.

Arda, Ç. (2023). Di Rênas Jiyan de huner. (Accessed: 25.11.2023), https://diyarname.com/nivis/di-renas-jiyan-de-huner_12819

Arî, A. (2011). Bakûrê helbestê antolojiya helbesta bakûr. Evrensel Press.

Arî, A. (2011). Payîza peyvê. Belkî Press.

Ay, S. (2015). Li ser êşê bi Rênas Jiyan re hevpeyvînek. Wêje û Rexne. 5, 132-145.

Backer, H. (2020). Tutanak (Translated by E. Altan, & S. Saka). Ayrıntı Press.

Balcı, U. & Darancık, Y. (2007). Almanca yazın terimleri sözlüklerinde "Somut Şiir"in tanımı. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(34), 101-116.

Balcı, U. (2018). Somut şiir üzerine kavram analizi. Hiciv - yığın - göçmen edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Yüksel Baypınar armağanı (A.O. Öztürk, D. Ç. Ünal& Ü. Kaya). Hiper Press.

Barnas, R. (2013). Kadiz. Nûbihar Press.

Barnas, R. (?). Li bandeva spêda. Tîrêj Press.

Bense, M. (1986). Somut şiir. Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (p.12). Uçurum Press.

Bereh, B. (2021). "el-fatîha.". Wisa tê bîra min. Avesta Press.

Berk, İ. (2003). "Ev.". Toplu şiirler. YKY Press.

Bîngol, U. (2015). Sîba. Na Press.

Bingöl, U. (2021). Postmodernizm ve şiir üzerine. Dün Bugün Yarın Press.

Boratav, P. N. (1969). Halk şiiri: Tekerleme, türkü, manî, Türk halk edebiyatı. Gerçek Press.

Campos, A. (1986). Tanımlayan noktalar – Çevresel çizgi-Somut şiir (Translated by Y. Kavas).

Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (pp. 23-30). Uçurum Press.

Campos, A., Pignatari, D. & Campos, H. (1986). Somut şiir için ön taslak (Translated by Y. Kavas). Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (pp.9-10). Uçurum Press.

Cegerxwîn. (2018). Ronahî li pey tariyê – Ji min dil bir ji carek (I-II). Lîs Press.

Cegerxwîn, B. S. (2016). Banga Cegerxwîn ji gorê. Weşanên Lîs, 2016,

Cobbing, B. (1986). Sesli somut şiir 1950-1970 (Translated by B. Kandiller). Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (pp.17-22). Uçurum Press.

Doğan, A., & Demirkan, E. (1998). Somut şiir üzerine bir deneme-1. Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi, 557, 452-462.

Eco, U. (1992). Açık yapıt. (Translated by Y. Şahan) Kabalcı Press.

Ekici, A. (2021). Şiiri görmek: Somut şiir ve görsel şiir, (Accessed: 04.12.2022), file:///Users/emin/Downloads/SIIRI_GORMEK_SOMUT_SIIR_VE_GORSEL_SIIR.pdf

Ergün, Z. (2022). Hacî Qadirê Koyî: Damezirînerê kanona neteweyî ya kurdî. Şarkıyat İlmi

Araştırmalar Dergisi. 14 (1), 111-126.

Ergün, Z. (2024). Nêrît û helbest nerîta neteweyî di helbesta nû ya kurdî de. (2. Pr.) Nûbihar Press.

Evdilfetah, D. (1992). Nêrîneke rexneyî li helbestên kurdî. Dar el Katip el-erebî.

Garnier, P. (1986). Uluslararası akımın ilk konum alışı (Translated by Y. Kavas). Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (pp.7-8). Uçurum Press.

Ghaderî, F. (2021). A History of kurdish poetry, Edited by H. Bozarslan, et al (707-728), The

Cambridge history of the kurds. Cambridge University Press. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108623711.029

Gomringer, E. (2015). Dizeden konstelasyona (Yeni şiirin amacı ve biçimi -1954). Somut şiir seçkisi (Translated by Eringer). 160 Kilometre Press.

Gomringer, E. (1986). Dizeden takımyıldıza (Translated by Y. Kavas). Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (p.11). Uçurum Press.

Gökalp-Alpaslan, G. G. (2005). Türk edebiyatında somut (görsel) şiir. Türkbilig. 10: 3-16.

Hêma, D. (2008). Medûsa. Avesta Press.

Huseynî, E. (2015). Berhemên giştî -1-2. Aram Press.

Jiyan, R. (2016). Elementên çirûskîzmê. Ponijîn. Belkî Press.

Jiyan, R. (2006). Diêşiya. Belkî Press.

Kayan, M. Z. (2022). Asoya peyvên sermest. Nûbihar Press.

Kayan, M. Z. (1993). Destanek ji bîhuşta winda… Berfîn Press.

Kayan, M. Z. (2022). Hîç. Nûbihar Press.

Kurd, R. (2023). Kerwan. Lîs Press.

Kurd, R. (1995). Ez. Avesta Press.

Marînî, T. (2005). Nesrîna qedexe ji bêcirriya te. Belkî Press.

Modernîz, F. (2021). Li ser bircên dilê min reqsa perperokan. Aryen Press.

O'loughlin, J., (2007) Anti-şiirin anti-felsefesi. (Translated by Deniz Gemici). Hece-Aylık Edebiyat Dergisi. 132, 92-94.

Öz, F. (2022). 20. Yüzyılda deneysel/ görsel/ somut şiir, (Accessed: 26.05.2023),

https://t24.com.tr/k24/yazi/20-yuzyilda-deneysel-gorsel-somut-siir,3742

Özer, N. (2007). Gözün süzdüğü şiir, şiirde görsellik ve görsel şiir. (Accessed: 26.11.2023), https://poetikhars.com/files/deneme/nilay_ozer.pdf

Özgür, B. Tuncel, D., et al. (2005). Şiiri görselleştirmek – Küçük bir kılavuz. (Accessed:

28.11.2022). http://zinharpost.blogspot.com/2005/05/iiri-grselletirmek-kk-bir-klavuz.html

Öztekin, Ö. (2013). Ağaç kültünün görsel şiirdeki figüratif anlamı: Divan şiirinde deyişbilimsel önceleme alanı olarak biçimsel sapmalar. Milli Folklor. 93, 59-72.

Perloff, M. (2019). Radikal zanaat – Medya çağında şiir yazmak (Translated by A. Ölmez). Ketebe Press.

Ronga, M. (1979). Derîname. Tîrêj. 1, 35.

Ronga, M. (1980). Serpêhatiya bûrjûvaziyekî piçûk. Tîrêj. 2, 37-38.

Tanrıkulu, M. (2020). Destê min li destê te digere. Avesta Press.

Temo, S. (2007). Kürt şiiri antolojisi I-II. Agora Press.

Türkay, O. (1968). Dünya edebiyatında en yeni akım: Somut şiir II. Cep Dergisi. Varlık Press, 21, 74-79.

Üstübal, M. (2007). Görsel şiir üzerine, (Accessed: 23.11.2024). https://www.poetikhars.com/webblog/ustubal/gorsel-siir-uzerine

Vree, P. (1986). Görsel şiir. Uçurum kitabı somut şiir özel sayısı (pp.13-16). Uçurum Press.

Yavuz, A. (2016). Şiirde yeni arayışlar. Hece-Aylık Edebiyat Dergisi, 234-235-236, 495-502.

Yener, A. G. (2007). Edebî klişe, deformasyon ve yeni'nin yenilgisine dair. Hece-Aylık Edebiyat Dergisi, 132, 88-91.

Yıldırım, K. (2016). Xaniyê duyem Hacî Qadirê Koyî. Avesta Press.

Yıldız, H. (2023). Mijarên hevpar di helbestên Rojen Barnas û Nazım Hikmet de. Peywend Press.

Zengî, D. (2004). Qedrîcan (1911-1972). Komal Press.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Fakihe Odman'ın Sevgi ve Saygı Romanı Üzerine Bir Değerlendirme

Yusuf Çopur*

Öz: Fakihe Odman, Cumhuriyet döneminin unutulmuş kadın yazarlarındandır. Hüseyin Cahit yazarı "ilk feminist yazar" olarak tanıtır. Aşk temalı romanlar yazan Odman'ın *Âşık ve Mâşuk* adında bir de şiir kitabı vardır. Yazarın romanlarında hatıra ve günlükler önemli yer tutar. Fakihe Odman'ın ilk romanı *Sevgi ve Saygı*, yazarın eserleri içerisinde gerek kurgusu gerek hacmi gerekse dönem özelliklerini yansıtması bakımından diğerlerinden ayrılır. *Sevgi ve Saygı* 1930-1934 yılları arasında bir grup gencin üniversite yaşamlarında karşılaştıkları güncel meseleleri ele alır. Karakterlerin büyük çoğunluğunun eğitimli insanlar olması, romanın İstanbul'da köklü bir üniversitede geçmesi, yazıldığı dönemin Cumhuriyet'in ilk dönemlerini içermesi bu romanı daha dikkate değer bir eser olarak inceleme gereksinimini doğurmuştur. Roman, 1930'lu yılların başlarında, İstanbul'da gençlerin gündelik eğitim ve sosyal hayatlarını yansıtması ve toplumla gençlerin bağlarını göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Eser, kütüphanelerden yurt hayatına eğlence yaşamından eğitim ortamına dair pek çok ayrıntıyı barındırmaktadır. Yazarın hayatından izler de taşıyan bu eserde Odman, kısmen milliyetçi ve halkçı söylemlere yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Fakihe Odman, Roman, Sevgi ve Saygı, Tema, Edebiyat

An Evaluation of Fakihe Odman's Novel Love and Respect

Abstract: Fakihe Odman was born in Bursa in 1908. The author, who completed his primary education at Bursa Mal Hatun Junior High School, took a break from his education for four years. Later, he enrolled in Bursa American College. After a while, she continued her education at Istanbul Erenköy Girls' High School. The author graduated from Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature and the Higher Teacher Training School in 1935. Odman was first appointed to Kayseri as a Turkish and literature teacher. After his compulsory service, the writer worked as a teacher first in Konya and then in his hometown Bursa, and died in Mudanya in 1967. Fakihe Odman is one of the forgotten female writers of the Republican period. Hüseyin Cahit introduces the author as "the first feminist writer". Odman, who writes love-themed novels, also has a poetry book called *Âşık and Beloved*. Memories and diaries have an important place in his novels. Love and Respect, the author's first novel, differs from others in terms of reflecting both fiction and period characteristics among his works. Love and Respect deals with the issues that a group of young people encountered during their university lives between 1930 and 1934. The fact that the majority of the characters are educated people, that the novel takes place in a well-established university in Istanbul, and that the period in which it was written was the early periods of the Republic, created the need to examine this novel as a more remarkable work. The novel Love and Respect is written in a simple, understandable language. In this work, which bears traces of the author's life, Odman included nationalist and populist discourses. In this study, Fakihe Odman will be introduced, her novel Love and Respect; While evaluating the work in terms of structure, theme and expression, it will be emphasized how the work reflects the characteristics of the period.

Keywords: Fakihe Odman, Sevgi ve Saygı of Novel, Theme, Love and Respect, Literature

*Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0003-2196-5867 copuryusuf@gmail.com
Cite as/ Atıf: Çopur, Y. (2025). Fakihe Odman'ın sevgi ve saygı romanı üzerine bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 1096-1109. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1545497
Received/Geliş: 08 Sep/Eylül 2024
Accepted/Kabul: 13 Aug/Ağustos 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Giriş

Fakihe Odman, Cumhuriyet dönemi kadın yazarlarındandır. Fakihe Odman 1908'de Bursa'da doğdu. İlköğrenimini Bursa Mal Hatun Rüştiyesinde tamamlayan yazar, eğitim hayatına dört yıl ara verdi. Daha sonra Bursa Amerikan Koleji'ne kaydoldu. Bir süre sonra eğitimine İstanbul Erenköy Kız Lisesinde devam etti. Yazar, 1935'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Yüksek Muallim Mektebi'nden mezun oldu. Odman, ilk olarak Türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak Kayseri'ye atandı. Zorunlu hizmetinden sonra önce Konya'da daha sonra memleketi Bursa'da öğretmenlik yaptı. Yazar 1967'de Mudanya'da vefat etti. Yazarın romanları; *Sevgi ve Saygı* (1930), *Çiçek ve Güneş: Beş Kızın Romanı* (1940), *Leylâ ve Süheylâ* (1946), *O ve Ben*'dir (1952). Odman'ın *Âşık ve Mâşuk* (1954) adında bir de şiir kitabı vardır.

Türk romanının ilk örnekleri ağırlıklı olarak didaktik nitelikler taşımaktadır. Bu eserler, belli konularda okuru eğitme eğilimindedir. Fakihe Odman'ın eserlerinde de bu didaktiklik belirgindir. Yazar, eserlerinde ahlaki değerlere vurgu yaparken devrin hâkim ideolojisi olan milliyetçi ve halkçı söylemlere eserlerinde yer verir. Odman'ın başta *Sevgi ve Saygı* adlı eseri olmak üzere tüm eserlerinde otobiyografik izler vardır. Romanlarda kişiler yazarın liseden ve üniversiteden okul arkadaşları olurken mekânlar yazarın hayatında önemli yere sahip olan İstanbul, Bursa, Kayseri gibi şehirlerdir. Olaylar, eğitimli insanların gündelik yaşamlarını yansıtır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, 1930'lu yıllarda yazdığı *Bizde Roman* başlıklı yazısında (Tanpınar, 1977). "Roman yazarlarının, Türk toplumuna Batılı romancıların penceresinden baktıkları için, "samimi" olamadıklarından ve bununla bağlantılı olarak Türk romanının henüz 'intikal' dönemini tamamlamamış olduğundan yakınır" (Gündüz, 2016). Fakihe Odman, Tanpınar'ın bu yakınmasından uzak bir yerdedir. Yazarın eserlerindeki hâkim bakış açısı, temel yaklaşım, yazıldığı dönemi tüm gerçekliğiyle anlatma üzerine kuruludur. Odman, Tanpınar'ın yakındığı romancıların aksine gerek dil ve anlatımda gerekse de işlediği konularda ve bu konulara olan yaklaşımında tamamen özgün bir yaklaşım sergiler. Ayrıntılarına araştırmanın ilerleyen bölümlerinde yer verileceği üzere Odman, içinde yaşadığı toplumun sosyal gerçeğiyle, milli manevi değerleriyle, kültürel kodlarıyla barışık bir çizgidedir.

Cumhuriyet sonrası romanlarda mekân olarak her ne kadar Anadolu'ya bir açılma söz konusu olsa da vak'anın bütününü Anadolu coğrafyası sınırlılığında oluşturan romanlar sayıca azdır (Karagülle, 2012). Fakihe Odman'ın eserlerine bakıldığında dönem romanlarının özellikleriyle uyumlu bir şekilde olayların ağırlıklı olarak İstanbul'da geçtiği görülmektedir.

1930'lu yıllara gelindiğinde, Cumhuriyet idaresi her anlamda ülke yönetimine hâkim olmuş ve ülkede yukarıdan aşağıya bir yapılanmanın hummalı faaliyetleri başlamıştır. Üstelik artık, doğum tarihleri 1907-1908'e denk gelen Cumhuriyet dönemi edebiyatının genç kuşağı da yetişmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Doğulu kimliğinden Batılı kimliğine geçiş aşamasında, eğitimli insan tipi, onun ülkücü ideolojisi ve modern hayat tarzı, topluma bir örnek teşkil etmeliydi (Türkeş, 2001). Ömer Türkeş'in popüler aşk romanlarını rejimin ideolojisini dillendirmede etkin bir ol üstlendiğine dair tespiti (Yıldız, 2023) Fakihe Odman açısından değerlendirilecek olursa; literatür taramasında Odman'ın dönemin popüler aşk romancıları Kerime Nadir, Esat Mahmut Karakurt ve Muazzez Tahsin Berkand'la birlikte anılmadığı, her ne kadar eserlerinin konusu aşk da olsa ismi zikredilen yazarlar kadar dikkat çekmediği görülmektedir. Belki de Odman'ın Bursa'da yaşamış olması, edebiyat ortamından uzak kalması onu tanınırlıktan da uzak tutmuştur. Ömer Türkeş'in "ülkücü ideolojisi ve modern hayat tarzı, topluma bir örnek teşkil etmeliydi" tespitinin karşılığı Odman romanlarında "tezli roman" tarzında bir eğilimle görülmez. Fakihe Odman'ın eserlerinde eğitimli karakterlerin gündelik yaşamlarında kendileri gibi olduğu görülür. Bu karekterlerin herhangi bir "tez"in savunucusu veya karşıtlığında değil kendi gerçeklerinde yaşadıkları görülmektedir.

Fakihe Odman'ın eserleriyle ilgili ilk bilgilere Hüseyin Cahit'in, *Fikir Hareketleri* dergisinde yayımladığı yazıda rastlanmaktadır. Hüseyin Cahit, Odman'ın eserini "'bugünün lise talebeleri, yarının genç üniversitelileri okusun diye' yazdığını, ancak kendisinin bundan daha çok istifade ettiğini

belirtir. Ona göre romanın asıl kahramanları olan gençlerin bundan öğreneceği çok şey yoktur." Bayan Odman'ın, eserini kendisi gibi eskilere ithaf etseydi daha mantıklı olacağını düşünmüştür. Muharriri bir kazanç olarak gören Hüseyin Cahit; romanın otobiyografik bir eser olup olmadığu konusunda tereddüde düşer. Eserin hakikat hissi verdiği düşüncesinin ağır bastığını ifade ederek bu hissi yazıcılık bakımından "çok esaslı bir muvaffakiyet" olarak değerlendirir (Yalçın, 1935).

Hüseyin Cahit dışında Murat Uraz ve Mehmet Behçet Yazar da *Sevgi ve Saygı* hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Murat Uraz *Türk Edip ve Şairleri* adlı kitabında (Uraz, 1939) "*Sevgi ve Saygı* adındaki roman ile takdirleri çeken Fakihe Odman, görüş kuvveti, teknik sağlamlığı, tahlil ve tasvirlerinin ruh asaleti telkin edişi itibarı ile mümtaz bir romancımızdır" sözleriyle olumlu görüşünü bildirmiştir. Fecr-i Âtî şairlerinden Mehmet Behçet Yazar da *Yedigün* dergisinde edebiyatçılarımızla ilgili yazdığı yazılarda Odman'a da yer vererek şunları söylemiştir: "İlerisi için yalnız roman sahasında kalmayarak diğer nevilerden de bize eser verecek bir enerji göstermektedir. *Sevgi ve Saygı*'daki samimiyetle anlatmaya yalnız devam etse muvaffakiyetini sarsmamış ve tamamlamış olacaktır" (Çalıkuşu, 2000).

Atatürk hayranı bir Cumhuriyet öğretmeni olan Odman, yenilikten hoşlanan, kendini yenileyen bir aydındır. Türk edebi cereyanlarını nasıl bulduğu sorulduğunda "En yeni edebi cereyanlar karşısında adayı biraz muhafazakâr buldum. Yeni yetişen nesil bile her nedense hep aruz vezni ve şarkı tarzını tercih etmekte" diye cevap vermiştir (Hürsöz: 05.09.1950). Bu sözler onun yenilikçi yönünü ortaya koyar. Son yazdığı romanında (o zaman için *Leyla ve Süheyla*) izlediği edebi cereyanda bir yenilik yapmak istediğini düşünen gazeteciye verdiği cevap, onun sanat anlayışını ortaya koyması bakımından önemlidir: "Mevzuumu realiteden almak, bunu idealize etmek, okuyucuların estetik zevkini net ve sert bir realiteyi bozmadan tatlı bir romantizm ile bitirmek. Çünkü sadece realizmi tatsız, romantizmi saçma, idealizmi de ukalalık diye kabul edemem. Bunların üçünü de kaynaştırmak fikrindeyim (Hürsöz: 05.09.1950)".

Doğu ve Batı edebiyatlarını bilen Odman, Fuzuli, Halide Edip, Swift, "Oscar Wilde"ı "hisli, duygulu, heyecanlı ve zeki oldukları için" takdir ettiğini, edebi türlerden roman ve tiyatroyu çok sevdiğini belirtmesine rağmen, tiyatro yerine şiiri tercih ettiğini yazdıklarıyla göstermiştir. (Doğan, 2017).

Amaç

Bu araştırmanın amacı, 1935-1953 yılları arasında eserler veren, döneminde edebiyat çevrelerince dikkatleri çekse de sonraları unutulan, şair-yazar kataloglarında, yıllıklarında kendine yer bulamayan ve hakkında çok az akademik çalışmalar olan Fakihe Odman'ın *Sevgi ve Saygı* adlı romanını inecelemektir. 1930-1934 senelerini anlatan, o dönemin eğitimli insanlarının gündelik yaşamlarına ışık tutan, dil, anlatım ve kültürel yaklaşım olarak benzer tarihlerde yayımlanan *Sevgi ve Saygı* adlı eseri dönemin sosyal özellikleri zemininde irdelemek ve dönemin edebiyat anlayışını dikkate alıp değerlendirmektir.

Bulgular

Sevgi ve Saygı (1935)

Yazarın yaşamından izler taşıyan otobiyografik yansımaları en çok olan eseridir. Eserin baş kahramanı Sevgi'yle yazarın yaşamı pek çok noktada birleşmektedir. Roman başkişisi Sevgi tıpkı yazar gibi Erenköy Kız Lisesini bitirdikten sonra üniversiteye gider. Eser, Sevgi'nin üniversite yaşamı merkezinde arkadaşlarıyla birlikte okul yurdunda yaşadıklarını anlatır. 138 adet günlükten oluşan eser 27 Ekim 1930'da başlayıp 25 Eylül 1934'te son bulur. Eserde yaklaşık dört yıllık bir üniversite yaşamı ele alınır. Sevgi, İstanbul Üniversitesi edebiyat bölümü öğrencisidir. Ömer Ferit Kam, Fuat Köprülü, Ahmet Caferoğlu ve Ali Ekrem Bolayır gibi dönemin edebiyat fakültesi hocaları romanda gerçek isimleriyle yer bulur (Çalıkuşu, 2000).

Olay

Eserin merkez konusu üniversite çağındaki gençlerin birbirleriyle olan ilişkileri özelinde Sevgi'nin yakın çevresinde yaşananlardır. Sevgi Bursalıdır. Babasını küçük yaşta kaybetmiştir. Öğretmenlerinin onda keşfettikleri ironik zekâsı ve sosyal becerileri sayesinde Bursa'dan Erenköy Kız Lisesine yazılmıştır. Buradan mezun olan Sevgi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümüne devam eder. Sevgi, mezun olduğu liseden arkadaşlarıyla aynı üniversitede, aynı yurtta kalmanın rahatlığı içindedir. Üniversitede yabancılık çekmez. Bir süre sonra Saygı adında İzmirli bir hukuk öğrencisiyle tanışır. Sevgi, girdiği her ortamda gerek yaşam enerjisi gerekse girişkenliğiyle kendini belli eden bir yapıya sahiptir. Saygı'yla platonik zeminde devam eden aşkları yine platonik gelgitler yaşar. Tatil dönemlerinde Bursa'ya giden Sevgi, burada bir nebze olsun aşk acısını hafifletmek için evlerinde yaşayan yardımcıları Ayşecik ile dertleşir. İstanbul Sevgi için özlenen olur. Annesinin hastalığının tedavisinde onlara yardımcı olan yaşlı doktorun mektuplarına, isteklerine rağmen Bursa'da pek fazla kalmak istemez. Liseden on sınıf arkadaşıyla fakülte yurdunda sosyal bir ortamları oluşur. Erenköylüler olarak birlikte sinemaya, konserlere, çay partilerine giderler. Saygı o gruptan olmasa da Erenköylülerle birlikte zaman geçirir. Bir süre sonra grup içinde ve dışında aşk maceraları başlar. Erenköylülerin aşk maceraları derslerin yoğunluğuna, sınavların zorluğuna karışır gider. Sevgi ve arkadaşları zorlu üniversite hayatının sonunda yeni bir hayata atılırlar. Sevgi okulunu en son bitirenlerdendir. Saygı'yla olan platonik ilişkileri onda derin bir psikolojik buhrana neden olur. Hastalanır. Aile dostları doktor, onu bu durumdan kurtarmak ve aslında Saygı dışında sürekli ona gelen tekliflerin önünü kesmek adına Sevgi'yle nişanlanır. Doktor, önce annesini hastalığından sonra da bu ruhsal buhranda Sevgi'yi kurtarır. Bu arada Sevgi'nin kimi arkadaşları nişanlanırken kimisi evlenir. Uzun ve çetrefilli bir süreçten sonra Sevgi ve Saygı evlenirler. Romanın sonu masalımsı bir sondur. Sevgi hem Saygı'ya hem de bir zamanlar yoksulluğa düştüklerinde kaybettikleri çiftliğine, köyüne, evine, ilk yuvasına kavuşur.

Odman'ın 1935'te yayınlanan *Sevgi ve Saygı* romanın konusunu dönemin edebiyat eserleriyle karşılaştırdığımızda bu roman, 1930'lu yıllarda roman alanında eser verenler arasında, millî edebiyat zevk ve anlayışı çerçevesinde yazanlar (Yakup Kadri, Halide Edip); toplumcu gerçekçi anlayış çerçevesinde yazanlar (Sabahattin Ali, Sadri Ertem); veya o dönem eser veren Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi yazanlardan farklı bir yerde durmaktadır. 1930'lu yılların üniversite hayatını anlatan roman bu açıdan dikkat çekmektedir. Dönemin kadın yazarlarının eserleriyle karşılaştırıldığında *Sevgi ve Saygı*; Halide Nusret'in yabancı okul psikozunun Türk gençleri üzerindeki olumsuz tesiri ele alan eseri (Adıyaman, 2016) *Gül'ün Babası Kim?* (1933); Şükufe Nihal'in Başkarakter "Zehra'nın öncülüğünü yaptığı Feriha'nın da bir ölçüde devam ettirdiği bağımsız kadın tipi toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimi örnekleyen" (Balkız, 2017) *Çöl Güneşi* (1933); Güzide Sabri'nin kadının toplumdaki yerini konu alan ve feminist düşünceyi ele alan bir romanı *Hicran Gecesi* (1930); Müfide Ferit'in aşk romanı olan *Affolunmayan Günah* (1933) adlı eserlerinden konu bakımından farklılık gösterir.

Sevgi ve Saygı tezli bir roman değildir. Feminist bir yaklaşımla yazılmamıştır. Belli bir ideolojinin, akımın veya öğretinin yansımalarını içermez. Belki de bu nedenlerle roman dönemin edebiyat ortamında belirlenen tasniflerin hep dışında kalmıştır. *Sevgi ve Saygı*'yı "gençlik edebiyatının ilk eserleri"nden sayan Abide Doğan'ın yaklaşımı ise "gençlik edebiyatı" kavramından hareketle böyle bir sınıflandırmanın neye göre ve nasıl yapıldığı noktasında, tartışılmaya değerdir (Doğan, 2010).

Anlatıcı ve Bakış Açısı

Romanda anlatıcı kahramanın kendisidir. Olaylar, birinci ağızdan anlatılır. İzlenimci bir bakış açısı vardır. Yaşananlar, seyahat notları, günlük, hatıra defteri notları aracılığıyla okura aktarılır. Fakihe Odman, kendi yaşam öyküsüyle paralel olan bu eseri gerçekçi bir bakış açısı ve inandırıcı bir tavır içinde yazmıştır (Doğan, 2017).

Anlatıcı ve bakış açısı bakımından dönem romanlarıyla karşılaştırıldığında Türk edebiyatında ilk örneklerini gördüğümüz mektubun bir anlatım tekniği olarak kullanılması durumunun yaygın bir teknik olduğu görülecektir. Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigâr Hanım, Halide Edip, Halide Nusret ve Şükûfe Nihal gibi kadın yazarlar, mektubu bir teknik olarak sıklıkla kullanmışlardır (Çetin & Acar, 2023). *Sevgi ve Saygı*'nın yazarın kendi yaşam öyküsüyle paralellik gösterdiğine değinilmişti. Kullanılan teknik ve tercih edilen anlatıcı bakış açısı bakımından değerlendirildiğinde "mektup, hatıra defteri ya da günlüklerle yazılmış eserlerin, daha baştan gerçekçi olmak gibi bir iddiayı taşı"dıkları savından (Argunşah, 2006: 226) hareketle Odman'ın bu gerçekliğe uygun, romanın günlüklerden oluşması yönüyle, bir anlatıcı bakış açısı tercih ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Kişiler

Fakihe Odman'ın kişileri eğitimli insanlardır. Hemen hepsi üniversite çağında, ülkelerindeki ve dünyadaki gelişmelerden haberdar, dersleriyle, sınavlarıyla meşgul kimselerdir.

Kadınlar

Sevgi: Romanın başkarakteridir. Babasını küçük yaşta kaybetmiştir. Varlıklı bir ailenin çocuğudur. Bursa'da annesi ve annesinin tedavi sürecini takip eden doktorla birlikte yaşarlar. Doktor, Sevgi'nin annesinin onu her an yanında ve yakınında olmasını istemesi nedeniyle aileyle birlikte yaşar. Sevgi, doktoru babası gibi görür. Burada *Çalıkuşu* tesiri dikkat çeker. Sevgi ile doktorun ilişkisi *Çalıkuşu*'ndaki Dr. Hayrullah Bey ile Feride arasındaki ilişkiyi hatırlatır. Sarışın, mavi gözlü, girdiği her ortamda kendini fark ettiren bir girişkenliği vardır. Önce Erenköy Kız Lisesine sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine yazılır. Sevgi, okuyan, sorgulayan, kendi toplumunun değer yargılarıyla, tarihiyle, edebiyatıyla barışık aynı zamanda dünyada olup bitenlerden haberdar, Batı müziğini seven, Batı şiirine ilgi duyan bir karakterdir. Tiyatroya, sinemaya ilgi duyan, dans etmeyi çok seven, partilere, çay davetlerine katılan, eğlenmeyi, gezmeyi seven biridir. Aynı üniversitenin hukuk bölümünde okuyan Saygı adında bir gence âşıktır. Aşk, Sevgi için izah edilemeyen bir deliliktir: Fuzuli'nin yaşattığı aşkın adı ne? Mecnun… Mecnun'un Türkçesi ne?: Deli! İşte bugün izah edilemeyen aşk: Deli aşkı!.." (Odman, 1935: 104).

Romanın diğer kadın karakterleri; Neşe, Yüksel, Yıldız, Gül, Çiçek, Bilge, Altın, Gülen, Duygu, Sevil, İnci, Çelim ve Ayşecik'tir. Ayşecik hariç kızlar Erenköy Kız Lisesinden sınıf arkadaşıdırlar. Kadın karakter arasında eğitimsiz tek kişi Sevgi'nin kendi evindeyken sırdaşı olan ve ev işlerinde annesine yardımcı olan Ayşecik'tir. Sevgi'den iki yaş büyüktür. Romanda köyün ve köylünün temsilcisidir: "Çünkü köylülerin toprağı sevgiyle yoğrulmuştur. Onlar kadar sevgiyi anlayan yoktur; onlar hem anlarlar hem sevmesini bilirler" (Odman, 1935, 41). Türkü dinlemeyi sever. Sevgi'yle birlikte türkü dinleyip duygulanırlar: "… ara sıra böyle başbaşa kaldığımız zamanlar köyümüzün türkülerini söyler ağlarız" (Odman, 1935: 36).

Erkekler

Saygı: İzmirlidir. Hukuk öğrencisidir. Edebiyata çok ilgilidir. Sevgi'nin derslerine gelip edebiyat üzerine konuşur. Çok güzel şiirler okur. "İnce, uzun boyu, çok geniş omuzları, açık ve parlak alnı, simsiyah saçları" (Odman, 1935: 27) vardır. Sevgi'ye aşıktır. Sevgi'den olumlu yanıt alamayacağını düşünür. Önce Duygu adında bir kızla birlikte olur. Duygu hastalanıp ölür. Sevgi'ye olan duygularını açar. Romanın sonunda evlenirler. Kıskanç bir yapısı vardır. Sevgi'nin yanında hiçbir erkeği görmek istemez. Sevgi, ona önce arkadaşlığı öğretir. Sonra birbirlerine karşı olan duygularını paylaşırlar.

Romanın diğer erkek karakterleri; Yalçın, Demir, Ritter, Oğuz ve Murat'dır. Murat Ayşecik'in eşidir ve erkeklerde eğitimsiz tek kişidir. Erkekler kızlarla aynı "talebe yurdu"nda kalırlar.

Zaman

Sevgi ve Saygı romanının otobiyografik özellikleri ağır basan bir eser olduğu belirtilmişti. Fakihe Odman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine 1930'da başlar ve "yüksek muallim" mezunu olarak 1935'te okulunu bitirir. Roman da yazarın üniversite yıllarıyla paralel şekilde 27 Ekim 1930'da başlayıp 25 Eylül 1934'te biter. *Sevgi ve Saygı*, roman karakterlerinin dört yıllık üniversite yaşamını ele alır.

Romanda bazı tarihi olaylar da gerçek zamanlarıyla ve kişileriyle verilir. İran Şahı Rıza Han Pehlevi'nin İstanbul ziyareti 30.06.34 tarihli günlükte "Dün Saygı'la dolaşırken yat kulübünün önünde öyle büyük bir kalabalık gördük ki… Hemen biz de yaklaşık… baktık ki büyük bir babamız, Gazi Atamız gelmiyor mu?.. Onun dünyada en büyük bir kudret sembolü olan yüzüne bakarken, Rıza Han Pehlevi'yi görmemişim bile…" (Odman, 1935: 161-162); 6.6.32 tarihli güncede Almanya'nın siyasi durumu "Evvelsi gün Ritter'den mektup aldım. Almanya bugünlerde çok karışıkmış. Breslav'ın artık o kadar tadı kaçmış ki. Hitlercilerle komünistler hiç durmadan uğraşıyor, vuruşuyorlarmış" (Odman, 1935: 1012); Bursa'nın kurtuluşunun (11 Eylül 1922) onuncu yılı 12.09.32 tarihli günlükte "Dün Bursa'nın kurtuluş bayramını doktorun muayenehanesinden seyrettik" (Odman, 1935: 103) şeklinde yer almaktadır. Kimi zaman Sevgi'nin çocukluk yıllarına dönüşler olsa da romanda zaman kronolojik olarak ilerler.

Mekân

Sevgi ve Saygı romanında mekân; olay, zaman ve karakterler gibi yazarın yaşamından izler taşır. Fakihe Odman, Bursalıdır ve liseyi, üniversiteyi İstanbul'da okumuştur. Bunlara paralel olarak romanda mekân da Bursa ve İstanbul'dur. Bursa, ana karakter Sevgi için çocukluk, anne, özlem demekken İstanbul; gençlik, eğlence, okul, dostluk ve kavuşma demektir. Roman, İstanbul'da başlar, Bursa'da biter.

Bursa, romandaki 138 parça günlükten 49'unda ana mekândır. Kimi zaman fon olarak verilen kimi zaman da ayrıntılı anlatılan Bursa yerleri arasında Milli Sinema, Mudanya, Baba Sultan Köyü, Nilüfer Deresi, Mudanya'daki Arnavutköy'ü, Bozburun, Uludağ, Çağlayan, Çekirge, Hüsnü Güzel Hamamı ve bahçesi, Nilüfer Köyü, Çekirge Palas Oteli, Kirazlıyayla, Romans adıyla da bilinen Belediye Bahçesi, Burgaz ve İncirdibi gibi yerler vardır (Çalıkuşu, 2000: 99).

Mekânın Bursa olduğu bölümler, ağırlıklı olarak yazarın geçmişine gittiği kısımlardan oluşur. Mekânın kahraman üzerindeki etkisi, özlenen, istenen, kimi zaman şimdiden kaçıp çocukluğa sığınılan yer olması nedeniyle belirgindir. "Şu hafıza denilen şey ne tuhaf?.. Oğuzlarla beraber Mudanya'ya gitmiş, Arnavutköyü'nde denize karşı yan yana çadır kurmuştuk… Arnavutköy tepelerine tırmandığımız akşamların birinde yorulmuş, bir kayanın üzerine oturmuştuk hem dinleniyor hem de bütün Mudanya'yı kızıl bir renge boyadıktan sonra denizde batan güneşi, Bozburnu, Uludağ'ı seyrediyorduk" (Odman, 1935: 22).

Bursa, yeşiliyle, doğasıyla Sevgi'nin kendini iyi ve mutlu hissettiği bir şehirdir. "Dün sabah Çekirgeye gittim. Hüsnügüzel'de tek başıma yıkandım, havuzda yüzdüm, ancak ben çıkarken iki hanım içeri giriyordu. Sonra bahçede oturdum, çok sevdiğim yeşil ormanı, ovayı, Mudanya-Bursa yolunun kıvrıla kıvrıla uzanıp gitmesini seyrettim" (Odman, 1935: 35).

Bursa'ya dair değinilen veya fon olarak dahi verilen yerlerin tamamının bağ, bahçe, dağ, yayla gibi açık mekânlar olması, Bursa'nın Sevgi için ferahlık veren, dinginleştiren, huzurlu bir şehir olduğunu göstermektedir. Romanda Bursa'ya dair hiçbir kapalı mekân yoktur. Çünkü Sevgi Bursa'ya geldiğinde evinde dahi durmamakta, ya arkadaşlarıyla şehir gezisine çıkmakta veya Ayşecik'le doğa yürüyüşü yapmakta veya çocukluk arkadaşlarıyla anılarının geçtiği yerlere gitmektedir. Bursa, Sevgi için hayatın huzurlu, sakin ve iyilik yönünü temsil eder.

Romanda mekân olarak geçen bir diğer şehir, İstanbul'dur. Sevgi'nin ve pek çok arkadaşının mezun olduğu Erenköy Kız Lisesi, üniversiteli öğrencilerin kaldığı Beyazıt Talebe Yurdu, Sevgi'nin arkadaşlarının üniversite eğitimi aldıkları Darülfünun ve gençlerin kimi zaman eğlenmek, gezmek için gittikleri Beyoğlu gibi mekânlar gençler için çok büyük önem arz eder. İstanbul gençler için lise,

üniversite ve yurt demektir. Mekânın gençler üzerindeki etkisi açıktır. Buralar Sevgi ve arkadaşlarının birlikte güzel günler geçirdiği, kamp kurup denize girdikleri, eğitim aldıkları, hayata hazırlandıkları, meslek sahibi oldukları eğlenceli ve sıkıntılı anları paylaştıkları, birbirlerine destek oldukları, olgunlaştıkları mekânlardır (Doğan, 2007).

Romanda yer alan ve İstanbul'a dair olan mekânlar, yurt, okul, sinema gibi kapalı mekânlardır. İstanbul öğrenciler için geleceklerini inşa ettikleri, gençlik dönemlerini geçirdikleri, aşklarıyla, dersleriyle, eğlence ve sıkıntılarıyla onları hayata hazırlayan bir şehir konumundadır.

İstanbul'a dair mekânların nerdeyse tamamında sadece o mekanların ismi geçmektedir. Ayrıntılı bir anlatım yoktur. Zira romanın İstanbul'da geçen bölümleri Bursa'da geçen bölümlerin tersine haraketli ve olay merkezlidir. Gençlerin aşk hayatları, derslerle olan mücadeleleri, eğlenceleri sürekli bir hareketi getirmekte, yazar bu bölümlerde mekânı belirsizleştirip olayları ön plana çıkarmaktadır. Bursa'da "durum" hakimken romanda İstanbul'da "olaylar" hakimdir. Bunun yansıması olarak da yurt, sinema, okul, sınıf gibi kapalı mekanlar ismen verilmiş hatta sezdirilmiş o mekanlara ait detaylar paylaşılmamıştır.

Dil ve Anlatım Özellikleri

Romanın dili özenlidir. Kısa ve heyecanlı cümleler ağır basmaktadır. Olayların anlatımında günlükler ve mektuplar çoğunluktadır. Bu da eserin dilini daha anlaşılır ve samimi bir zemine getirmiştir. Yazar, mektup tekniğini kullanarak bireylerin iç dünyalarında yoğunlaşan duyguları, düşünceleri, itiraf ve temennileri dışa yansıtmıştır (Tekin, 2003: 227). Fakihe Odman da gençler arasında iletişim vasıtası olarak kabul ettiği mektubu "duygu, düşünce, itiraf ve temennilerin ifadesi" için kullanmış; yüz yüze görüşme cesareti gösteremeyenlere böylece fırsat vermiştir. *O ve Ben* dışındaki üç romanında mektup, haberleşme ve aşk itirafı için en uygun araç mektup olmuştur (Doğan, 2007).

Romanda kimi yazarlara, eserlere göndermeler de vardır. Bunun yanı sıra kimi eserler, anılarak, değinilerek romanda yer bulur. Goethe, Oscar Wilde, Klod Farer, R. N. Kestelli, Atatürk, Pascal, Well, Lamartine, Werther'den alıntılar Doğan'ın (2007) ifadesiyle "metinlerarasılık bağlamında alıntılama yöntemine örnektir." Bu alıntılamalar karakterin duygu dünyasıyla paralellik gösterir ve kurgusal zeminden ziyade romanın duygusal ve olay zeminine katkıda bulunur.

Babür Şah, Firdevsi, Schuberti, Karuso, Janet Mac Donald, Muhlis Sabahattin, Selim Sırrı Tarcan, Fuzuli, Abdülbaki Gölpınarlı, Münir Nurettin, Gazi Atatürk, Pehlevi Rıza Han, atıf yapılan tarihi şahsiyetlerdir.

Orhun ve Uygur metinleri, David, Copperfield, Dagâh Kasidesi, Bitmeyen Senfoni, Toska, Aşka Susamışlardı (film), Melamilik ve Melamiler, Hasbıhal (plak), Aşk Resmi Geçidi (film müziği plağı), Hüvek Yomlu (türkü), Çadır Kurdum Düzlere (türkü), Ne buldun bivefalıktan (plak) gibi eserler de romanda değinilen, dinlenilen atıf yapılan eserlerdir (Çalukuşu, 2000: 99). Bu değinmeler, atıflar veya göndermeler metni destekler niteliktedir. Örneğin "Çadır Kurdum Düzlere" adındaki türkü hem Sevgi'yi hem Saygı'yı hem de tüm dinleyenleri duygulandırmıştır: "Ben de ağladım, Saygı da ağladı, dinleyenlerin hepsi de ağladı. Galiba bunu saz şairi de bizim için düzdü, bizim için ağladı!" (Odman, 1935: 131)

Sosyal Hayat ve Yansımaları

Roman, liseyi yeni bitirmiş İstanbul'da üniversiteye giden gençlerin gündelik yaşamlarını anlatmaktadır. Eserde Bursa daha çok doğal güzellikleri ile ön plana çıkarken İstanbul, gençlerin gündelik yaşamlarını yansıtması bakımından ön planda durur.

Eserde, Darülfünun'a gidenler için en mükemmel, en uygun yer olarak tanıtılan talebe yurdu öğrencilerin en çok zaman geçirdiği yerlerdendir. Özellikle akşam yemeklerinden sonra posta oyunu ve memleket oyunu gibi grup oyunları, yemek sonrası eğlenceler; insanların birbiriyle tanışmalarına vesile olur. Yurdun, çalışma odaları, yemekhanesi, radyo salonu müşterektir. Yatakhaneler ayrı ayrı iki dairede bulunmaktadır. Gece saat 10'da yatma zili çalar. Erkekler ve kızlar ayrı ayrı dairelere

çekilir. Saat 10'dan sonra umumi çalışma odalarında bulunmak yasaktır. Ancak kızlar kendi taraflarındaki küçük odalarda, erkekler de kendi taraflarında çalışabilmektedir.

Radyo salonu

Sevgi ve Erenköy Kız Lisesinden arkadaşları üniversite hayatlarının ilk günlerinden itibaren sık sık bir araya gelseler de dersler başlayıp da Darülfünun'a gidip geldikçe birbirlerinden ayrılmaya mecbur kalırlar. Neşe ile Yüksel tarihte, Yıldız riyaziyede, Gül tıbbiyede, Çiçek tabiiyede, Bilge coğrafyada, Altın ile Gülen hukukta, Duygu ile Sevil felsefede Sevgi ise edebiyatta okumaktadır. Gündüzleri her biri kendi sınıfına dağılır. Ancak akşam yemeklerinden sonra bu grup radyo başında toplanmaktadır. Radyo başı, öğrenci grubu için bir toplanma, günün değerlendirmesini yapma, muhabbet ve eğlence yeridir. "Cuma geceleri 12'ye kadar radyo salonunda kalmamıza müsaade ediyor bu gecelerde bazan radyo dinliyor bazan da donkey, tombala, iskambil gibi oyunlarla vakit geçiriyoruz" (Odman, 1935).

Radyo salonu sadece eğlencenin, sohbetin yeri değil aynı zamanda aşkların da başladığı yerdir. Radyoda çalan eserler karakterlerin duygusal dünyalarına derin izler bırakır. "Radyo başında Saygı ile benden başka kimse yoktu. Evvelâ güzel bir suzinak peşrevi çaldı, sonra ağır şarkılara geçti. "Ehli dil bezminde sevmekten sevilmek tatlıdır… derken Saygı: Hiç şüphesiz bu ehli dillerin başı sensin!dedi." (Odman, 1935).

Partiler, geziler, eğlenceler

Üniversite öğrencilerinin gündelik yaşamlarını yansıtan romanda, fakülte bölümlerinin, belli arkadaş gruplarının, kimi kurum ve kuruluşların düzenlediği partiler, şehir gezileri, eğlenceler romanda önemli bir yer tutar.

1.1.31 tarihli günlükte gençlerin yeni seneyi kutladıkları eğlenceden bahsedilir. "Gece çok eğlendik. Halkevinden gramofon getirttik dans ettik, güzel parçalar dinledik, birçok oyunlar oynadık; evvelce verdiğimiz paralarla hediyeler almıştık, piyangoda herkese bir şeyler çıktı, tombala, posta, iskemle oyunları.." (Odman, 1935).

13.3.31 tarihli günlükteyse edebiyat fakültesinin çayından bahsedilir. Bu çay eğlencelerinde gençler dans edip eğlenirler. Kıyafetinden kişisel bakımına kadar büyük hazırlıklar yapılan bu çaylar, gençlerin tanışması, kaynaşması açısından büyük önem taşır. Sevgi de bu tür çay eğlencelerinin gözdelerindendir.

24.5.31 tarihli güncede Uludağ gezisi anlatılır. "Dünkü Uludağ gezintisi çok hoşuma gitti… öğle yemeğini de orada, buz gibi akan soğuk suyun başında yedik. Sonra Kirazlı yaylasına dönerek buranın geniş alanında gramofon çaldık, dans ettik, türlü türlü oyunlar oynarken gençlerin soytarılıklarıyla karşılaştık" (Odman, 1935). Gramofonun bu tür eğlence partilerinde, gezilerde, gençlerin eğlencelerinde önemli bir etken olduğu, yine dansın, karşı tarafı dansa kaldırmanın bu eğlencelerin önemli ritüellerinden olduğu görülmektedir. 18.6. 31 tarihli güncede Muallimler Birliğinin Uludağ gezisinden bahsedilir.

22.12.31 tarihli güncedeyse Erenköy lisesi mezunları cemiyetinin çayından bahsedilir. "Bütün Erenköylü kızlar ve misafirler arasında yine güzellik rekorunu" (Odman, 1935) Sevgi kırar. Sevgi burada fakültenin Alman öğrencisi Ritter'le bir Alman valsi yapar ve bu dansla dans yarışmasında birinci olurlar. Dönem gençlerinin hem müzik hem dans olarak Batı kültürünü tanıdıkları, bununla birlikte kendi kültürlerini de hor görmeyip içinde yaşadıkları zamanın ve toplumun bir parçası gibi davrandıkları görülür. Başta Sevgi özelinde tüm gençler dansı, Batı müziğini sever ve icra ederler ancak aynı zamanda türkü dinler ve Divan edebiyatından şiirler okuyup duygulanırlar. "Bu akşam yemekten sonra gramofon çalıyorduk. Herkesin danstan yorulduğu bir sırada da klasik parçalar dinliyorduk. Bir aralık halk türkülerinden Hüvek Yolu'nu koydular" (Odman, 1935) Bu açıdan Odman'ın karakterleri yeni Türkiye'nin farkında olmakla birlikte geçmişlerinin de bilincindedirler. Bir çatışma ve gelgit yaşamazlar. Düğünlerde dans edip türkü söylerler. "Zaten bu halk türkülerinin öyle

anlaşılmaz, öyle bulunmaz bir sırrı var ki… İnsanı sadece melankolik yapıp bırakmıyor… Bunların verdiği neşede de hüzünde de öyle bir derinlik, öyle bir sonsuzluk var ki… Çünkü bunların verdiği hüzünde de neşede de Türkün sonsuz dehası öyle sonsuz bir kudretle yaşıyor ki" (Odman, 1935). Âşık olduklarında beyitler, gazeller okurlar.

1930'lu yıllar, Halkevleri'nin faaliyetlerinin yoğun olduğu bir süreci işaret etmektedir. Devlet, bu dönemde kültür politikalarında Batı'ya yönelmiştir. Bununla birlikte Odman, popüler mahiyetli romanında sanatta geleneği reddetmekten yana tavır almamıştır. Aksine Odman, gelenekten gelenlerle Batı'dan öğrendiklerini birleştirmeden yanadır. Yazar sanat dalları arasındaki ilişkiyi bütünleştirici bir zemin olarak görmektedir. Odman; resim, müzik ve edebiyat gibi sanat dallarınının birbirleri arasındaki ilişkiye ayrı bir önem vermektedir. Odman'a göre sanat ve sanat dallarının birbirleiryle ilişkisi bireylerin sosyal yönlerinin gelişmesine, akademik başarılarının artmasına, psikolojik gelişimlerine katkı sunmaktadır.

4.2.33 tarihli güncede talebe yurdunun Bursa gezisinden bahsedilir. "Yurdun gezintisine katılıp da Bursa'ya gelen gruba dün akşam evde çay verdim. O kadar çok dans ettik ve eğlendik ki…" (Odman, 1935: 116).

27.5.34 tarihli güncede Sevgi ile Saygı'nın Kollejin konserine gitmelerine değinilir. "Tam iki saat kadar kitara, viyolensel, ve keman dinledik" (Odman, 1935).

Tiyatro ve Sinema

Sevgi ve Saygı romanında gençlerin sosyal yaşamlarında tiyatro ve sinema önemli bir yer tutar. Romanın İstanbul ve Bursa gibi iki büyük şehirde geçiyor olması ve karakterlerin eğitimli, belli bir gelir seviyesinin üstünde bulunması sosyal yaşamda Anadolu şehirlerine ve ekonomik olarak kısıtlı kesimlere nispeten tiyatro ve sinema gibi faaliyetleri etkin kılmaktadır.

20.12.30 tarihli güncede "Bu gece talebeler Beyoğlu'na sinemaya gittiler" (Odman, 1935); 18.2.31 tarihli güncede Bursa'daki Milli Sinema için "Haftaya sinema gününe kadar bir daha gelme! Manasını çıkarmaz mı?" (Odman, 1935); 11.1.31 tarihli güncede gençlerin tiyatroya gitmelerinden; 12.12.31 tarihli güncede "Aşka Susamış" filmine gidişten bahsedilir.

Fakihe Odman'ın *Sevgi ve Saygı* adlı romanı, bireyler arası ilişkileri işlerken gündelik hayatın sıradan ama anlam yüklü ayrıntılarına özel bir yer ayırır. Romanın merkezinde yer alan karakterlerin yaşamları, yalnızca büyük çatışmalarla değil, aynı zamanda gündelik yaşamın ritmiyle şekillenir. Sabah kahvaltılarından aile içi sohbetlere, sokakta karşılaşılan insanlar ve evin içindeki sessiz rutinler gibi detaylar, anlatının dokusuna derinlik katar.

Odman'ın dili sade ama duyarlıdır; bu sayede gündelik olaylar, sıradanlığın ötesine geçerek karakterlerin iç dünyalarını ve duygusal geçişlerini yansıtan aynalara dönüşür. Romandaki çay demlemeleri, sessiz bekleyişler, misafirlikler ya da mahalle içindeki gündelik etkileşimler, yalnızca bir zaman-mekân tasviri değil; aynı zamanda romanın tematik altyapısına da hizmet eden yapısal öğelerdir. Bu yönüyle *Sevgi ve Saygı*, okura yalnızca bir hikâye sunmaz; aynı zamanda yaşanmışlık hissi veren bir atmosfer kurar. Yazar, bireylerin hayatındaki küçük anların, büyük duyguların taşıyıcısı olabileceğini ustalıkla gösterir.

Fakihe Odman'ın anlatımında gündelik yaşam, sıradanlığın içinde barındırdığı derinliğiyle görünür kılınır. *Sevgi ve Saygı*, tam da bu nedenle yalnızca bir roman değil, aynı zamanda bir dönemin yaşam tarzını, insan ilişkilerini ve değerlerini ince bir duyarlılıkla yansıtan bir belge niteliği taşır.

Tartışma ve Sonuç

Sevgi ve Saygı romanı 1930-1934 yılları arasında bir grup üniversiteli gencin gündelik yaşamları çerçevesinde dönemin sosyal hayatından izler taşıyan ağırlıklı olarak İstanbul'da ve kısmen Bursa'da geçen bir romandır. Fakihe Odman'ın bu eseri döneminde ve sonrasında çok dikkate alınmamış, dönemin biyografi yazarlarından Murat Uraz'ın ve Fecr-i Âtî şairlerinden Mehmet Behçet Yazar haricinde hakkında görüş bildirilmemiş hiçbir dizinde yer verilmemiştir.

Sevgi ve Saygı döneminde ağır basan tezli romanlardan, popüler aşk romanlarından veya tarihi romanlardan konu, karakterler, içerik ve yaklaşım olarak ayrılır. Romanın başkahramanı Sevgi, eğitimli, kültürlü, Batı'yı tanıyan, kendi geçmişine ve toprağına bağlı bir Cumhuriyet kızıdır. Yazar, Sevgi üzerinden bir prototip çizmemiş, hayatın olağan akışı içerinde kendi yaşamından izler de sunarak olduğu gibi bir üniversiteli genç kızı yansıtmıştır.

Roman karakterlerinin çoğunluğu üniversite öğrencileridir. Gençler, İstanbul'da Darülfünun'da kendi geleceklerini kurmanın, kendilerini geleceğe hazırlamanın çabasındadır. Yaşları gereği duygusal ilişkileri, eğlence anlayışları, duygusal gelgitleri ve gelecek kaygıları romanda kendini hissettiren duygulardır. Gençlerin yaşamlarının merkezinde dersleri, arkadaşları ve seçecekleri meslekleri vardır. Siyasete dair hiçbir tartışmanın olmadığı romanda Sevgi üzerinden "milli bir duruş" hissettirilir. Gençler Batı müzik ve sinemasına ilgi duyarlar ancak bu hayranlık düzeyinde değildir. Gençler üzerinde herhangi bir kültürel erozyon yansıması hissettirilmez.

Sevgi ve Saygı'nın ana mekânı İstanbul'daki Darülfünun öğrencilerinin kaldığı talebe yurdu, iken Bursa'da ören ve gezi yerleridir. Bursa karakterler için nefes alma, huzur bulma, dinlenme yeriyken İstanbul gelecek kaygılarının ağır bastığı, her şeye rağmen gençlerin eğlenmeyi, gezmeyi, sinemaya gitmeyi tercih ettikleri yerdir. İstanbul'daki mekânlar kapalı, Bursa'dakilerse açık mekânlardır. Mekânlar ayrıntılı tasvir edilmez. Sokaklar, dönemin İstanbul veya Bursa halkının gündelik yaşamı ve sosyal durumu anlatılmaz. Mekânsal darlık romanın belli bir çevrenin yaşam yansımalarıyla sınırlandırılması durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle gençler haricinde dönemin bir esnafına, memuruna, vatandaşına veya sokak satıcısına vb. rastlanmaz.

Romanda anlatım tekniği olarak günlük ve mektup ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle dil daha samimi, anlaşılır ve duygusal zemini olan bir anlatıma sahiptir. Tanzimat'la birlikte edebiyatımızda görülen bir anlatım tekniği olarak mektubun, güncenin kullanılması bu romanda da görülmektedir. Fakihe Odman öztürkçe kullanım tercih etmemiş, olaylar, karakterler gibi dili de olağan, doğal ve yaşayan haliyle kullanmıştır. Gerek Türk gerekse yabancı pek çok yazara, şaire, esere göndermeler, romanı metinlerarsılık bağlamında zengin kılmış, alıntılama yöntemiyle kullanılan alıntılar metni destekler nitelikte metne katkı sağlamıştır.

Romanda dönemin sosyal hayat yansımalarını bir grup üniversite gencinin çevresiyle sınırlandığı görülmektedir. Romanın bu dar çevreyi merkeze alması, Türkiye için önemli bir değişim, dönüşüm zamanı olan 1930'lu yıllarının gündelik halk yaşamı hakkında yansımalar sunmasından alıkoymuştur. Fakihe Odman'ın bu romanının belki de dizinlerde, kataloglarda yer almamasının nedeni konuyu, karakterleri, mekânı ve sosyal hayatı çok dar bir çerçevede sunması, kurgusal zeminin daha geniş bir konu, karakter, mekân imkânı sunmasına rağmen yazarın bunu tercih etmemesi olabilir.

Tiyatro, sinema, gramofon, geziler, çaylar, partilerin romanın karakter kadrosuyla uyumlu bir şekilde gündelik yaşamın birer eğlence unsuru halinde verilmiştir. Gençler bu etkinlerle zihinsel yorgunluklarını atıp eğlenerek sosyalleşmektedirler.

Sevgi ve Saygı dönemin (1930-1934) üniversite öğrencilerinin neler yaşadığını, gençlerin gündelik hayatlarını, üniversite dönemlerini, duygusal geçişlerini yansıtması bakımından önemli bir eserdir. Sevgi ve arkadaşları Cumhuriyet rejiminin öğrencileridirler. Kendi köklerine sahip çıkıp Batı'yı da takip ederler. Gençlerin kendi geçmişleriyle, toplumlarıyla, gerçekleriyle barışık olmaları, Batı'ya olan ilgilerinin özenmeye dönüşmemesi bir anlamda Fakihe Odman'ın bu eserde idealindeki Türk gençlerini yansıttığı söylenebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Tek yazarlı çalışma. Makalenin hazırlanmasında birinci yazarın katkı oranı %100'dür.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Etik kurul onayı gerekmiyor. Bu çalışma, insanlar ve hayvanlar üzerinde veri toplanmasına dayanmadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma araştırma makalesidir. Araştırma sürecinde yazarın bir eseri üzerine değerlendirme yapılması nedeniyle dökuman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Kaynakça

Adıyaman, H. (2016). Yabancı okul bunalımı: Gül'ün babası kim? *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi 6*(1), 17-31.

Balkız, H. (2017). Şükûfe Nihal'in "Çöl Güneşi" romanında yeni kadın kimliği: Zehra. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, *2*(2), 43-53.

Çalıkuşu, N. (2000). *5. Bursa edebiyat günleri- ipek şehrin günlüğü*. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Yayınları.

Çetin, S. & Acar, B. B. (2023). Anlatım tekniği olarak mektubun kullanımı: Vecihi'nin iki romanı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, *13*(3), 1418-1430.

Doğan, A. (2017). *Gençlik edebiyatının ilk yazarlarından Fakihe Odman'ın romanlarına dair (353-369)*. *Uluslararası Türk dili ve edebiyatında "kadın" sempozyumu bildiriler kitabı*. Ankara: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu) Yayınları.

Doğan, A. (2010). "Bir Gençlik Romanı Sevgi ve Saygı". Prof.Dr. Bilge Ercilasun Armağanı. Doç.Dr. S. Dilek Yalçın Çelik, (Ed.). Ankara: Pegem Yayınları.

Gündüz, O. (2016). Çağdaş Türk romanının sorunları ve romanda yeni açılımlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, *5*(2), 784-800.

Hürsöz Gazetesi (05.09.1950). Bayan Fakihe Odman Edebi Görüşlerini Anlatıyor, *5*(1267), s.13.

Karagülle, F. (2102). *Cumhuriyet dönemi Türk romanında Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Odman, F. (1935). *Sevgi ve saygı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitaphanesi.

Tanpınar, A. H. (1977). *Bizde roman I-II edebiyat üzerine makaleler.* (2. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları

Tekin, M. (2003). *Roman sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Uraz, M. (1939). *Türk Edip ve Şairleri*. İstanbul:Tefeyyüz Kitabevi.

Yıldız, A.D. (2023). Erken Cumhuriyet dönemi popüler aşk romanlarında makbul kadın. *Türk Dili*, *72*(862), 219-229.

Yalçın, Hüseyin Cahit (1935). Sevgi ve saygı- Fakihe Odman. *Fikir Hareketleri*, C. 4, S. 103, s. 395-396.

Extended Abstract

The first examples of the Turkish novel have predominantly didactic qualities. These works tend to educate the reader on certain topics. This didacticism is also evident in Fakihe Odman's works. While the author emphasizes moral values in his works, he includes nationalist and populist discourses, which are the ideology of the period, in his works. Dialogues are predominant in Odman's novels. There are autobiographical traces in his works, especially Love and Respect. While the novel characters are the author's school friends from high school and university, the settings are cities such as Istanbul, Bursa and Kayseri, which have an important place in the author's life. The events reflect the daily lives of educated people.

By the 1930s, the Republican administration had come of age and the feverish activity of a top-down restructuring began. Moreover, the young generation of Republican period literature, whose birth dates coincide with 1907-1908, has now grown up. During the transition from the Ottoman Empire to the Republic, from Eastern identity to Western identity, the educated human type, its idealist ideology and modern lifestyle should have set an example for the society (Türkeş, 2001: 428). If Ömer Türkeş's determination that popular romance novels are effective in expressing the regime's ideology (Yıldız, 2023: 220) is evaluated from the perspective of Fakihe Odman; In the literature review, it is seen that Odman is not mentioned together with Kerime Nadir, Esat Mahmut Karakurt and Muazzez Tahsin Berkand, who are considered to be the popular romance novelists of the period, and although the subject of his works is love, he does not attract as much attention as the writers whose names are mentioned. Perhaps the fact that Odman lived in Bursa and stayed away from the literary environment kept him away from recognition. Türkeş's determination that "the idealist ideology and modern lifestyle should have set an example for the society" is not seen in a "thesis novel" style tendency in Odman's novels, the educated characters are like themselves in their daily lives, and they are not advocates or opponents of any "thesis". It can be seen that they live in reality.

Odman, a Republic teacher, is an intellectual who enjoys innovation and renews himself. When asked how he found the Turkish literary movements on the island, he said: “I found the island a bit conservative in the face of the newest literary movements. "For some reason, even the new generation always prefers the aruz meter and song style," he replied. These words reveal his innovative side. The answer he gave to the journalist who thought that he wanted to make an innovation in the literary movement he followed in his last novel (Leyla and Süheyla at that time) is important in terms of revealing his understanding of art: "Taking my subject from reality, idealizing it, sweetening the aesthetic pleasure of the readers without spoiling a clear and harsh reality." ending with a romance. Because I cannot just accept realism as tasteless, romanticism as nonsense, and idealism as arrogance. I have the idea of fusing all three of these (Hürsöz: 05.09.1950)”.

Love and Respect is the work that bears traces of the author's life and has the most autobiographical reflections. The author's life and the protagonist of the work, Sevgi, converge at many points. Sevgi, the main character of the novel, goes to university after graduating from Erenköy Girls' High School, just like the author. The work tells the story of Sevgi's experiences in her school dormitory with her friends at the center of her university life. The work, consisting of 138 diaries, begins on October 27, 1930 and ends on September 25, 1934. The work deals with approximately four years of university life. Sevgi is a student at Istanbul University's literature department. Literature faculty teachers of the period, such as Ömer Ferit Kam, Fuat Köprülü, Ahmet Caferoğlu and Ali Ekrem Bolayır, appear in the novel with their real names.

The central subject of the work is what happens in Sevgi's close circle, specifically the relationships of university-age young people with each other. Sevgi is from Bursa. He lost his father at a young age. Thanks to her ironic intelligence and social skills that her teachers discovered in her, she was enrolled in Erenköy Girls' High School in Bursa. After graduating from here, Sevgi continues to the literature department of Istanbul University. Sevgi is comfortable living in the same dormitory at the same university with her friends from the high school she graduated from. He doesn't feel like a stranger at the university. After a while, he meets a law student from Izmir named Saygı. Love has a structure that reveals itself with both its life energy and initiative in every environment it enters. Their love, which continues on platonic grounds with Saygı, once again experiences platonic ebb and flow. Sevgi, who goes to Bursa during the holidays, shares her troubles and talks with her assistant Ayşecik, who lives in their house, in order to alleviate the pain of love. Istanbul is missed for love. Despite the letters and requests of the old Doctor who helps them in the treatment of his mother's illness, he does not want to stay in Bursa for long. They form a social environment in the faculty dormitory with ten of their high school classmates. As Erenköy residents, they go to the cinema, concerts and tea parties together. Even though Saygı is not from that group, he spends time with the people of Erenköy. After a while, love adventures begin within and outside the group. The love adventures of the people of Erenköy get mixed up with the intensity of

classes and the difficulty of exams. Sevgi and her friends start a new life at the end of the difficult university life. He is one of the last to graduate from the school of love. His platonic relationships with Saygı cause him a deep psychological crisis.

It differs from the thesis novels or popular romance or historical novels that dominated the Love and Respect period in terms of subject, characters, content and approach. Sevgi, the protagonist of the novel, is an educated, cultured Republic girl who knows the West and is loyal to her own past and land. The author did not draw a prototype based on Love, but reflected a young university girl as she is by presenting traces from her own life in the ordinary flow of life.

The majority of the novel characters are university students. Young people are trying to establish their own future and prepare themselves for the future at Darülfünun in Istanbul. Due to their age, their emotional relationships, sense of entertainment, emotional tides and future concerns are the emotions that make themselves felt in the novel. At the center of young people's lives are their lessons, friends and the profession they choose. In the novel, where there is no discussion about politics, a "national stance" is felt through Sevgi. Young people are interested in Western music and cinema, but not at the level of admiration. No cultural erosion is felt on young people.

The time in the novel is between 1930 and 1934. Events are given in chronological order. The time and events in the work overlap with the time and events experienced by the author. The novel takes place in Istanbul and Bursa during these periods. However, the environment is narrow and the student dormitory and school in Istanbul, the city center and the natural places of the city in Bursa do not go beyond its borders.

While the main location of Love and Respect is the student dormitory where Darülfünun students stay in Istanbul, it is the ruins and sightseeing places in Bursa. While Bursa is a place of breathing, peace and rest for the characters, Istanbul is a place where future concerns prevail and young people, despite everything, prefer to have fun, travel and go to the movies. The venues in Istanbul are closed, while those in Bursa are open. The locations are not described in detail. The streets, the occupations and conditions of the people of Istanbul or Bursa at the time cannot be explained. Spatial narrowness has revealed the limitation of the novel to the life reflections of a certain environment. For this reason, except for young people, a tradesman, civil servant, citizen or street vendor etc. of the period. not found.

Diaries and letters were mainly used as narrative techniques in the novel. For this reason, the language has a more sincere, understandable and emotional expression. The use of letters and diaries, a narrative technique seen in our literature with the Tanzimat period, is also seen in this novel. Fakihe Odman did not prefer a pure Turkish usage and used the language in its ordinary, natural and living form, such as events and characters. References to many writers, poets and works, both Turkish and foreign, have made the novel rich in the context of intertextuality, and the quotations used with the citation method have contributed to the text in a way that supports it.

In the novel, it is seen that the social life reflections of the period are limited to the environment of a group of university students. The fact that the novel focuses on this narrow environment prevents it from presenting reflections on the daily public life of the 1930s, which was a time of significant change and transformation for Turkey. Perhaps the reason why this novel by Fakihe Odman is not included in indexes and catalogs may be that it presents the subject, characters, place and social life in a very narrow framework, and although the fictional ground offers a broader subject, character and place opportunity, the author does not prefer this.

Theatre, cinema, gramophone, trips, teas and parties are given as a part of daily life in harmony with the character cast of the novel. With these activities, young people relieve their mental fatigue, have fun and socialize.

Love and Respect is an important work in that it reflects what university students of the period (1930-1934) went through, their daily lives, university periods, and emotional transitions. Sevgi and her friends are students of the Republican regime. They protect their own roots and follow the West. Although it is a work that does not have much mental and cultural depth in terms of national consciousness, it can be said that Fakihe Odman reflects her ideal Turkish youth in this work, as young.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Role of Social Media Use on Academic Achievement, A Research on High School Students

Feryat Alkan*

Abstract: Social media is about people sharing their ideas, opinions or experiences in different ways. It is also referred to as online platforms that individuals use to stay in touch. Social media refers to digital platforms that allow users to create and share content. This study aims to examine the relationship between high school students' social media use and academic achievement. The differentiation of high school students' social media use and academic achievement according to various demographic variables was also examined. The study tried to understand whether high school students' use of social media would affect their academic success. It will be tried to understand the gender, grade level, grade point average, daily usage time, frequency of social media use and purposes of social media use of high school students in terms of academic success. According to research, individuals with high GPA use social media less. Thus, it was concluded that the low GPA of individuals using social media often negatively affects their academic success.

Keywords: Success, Academic Success, High School Students, Social Media

Sosyal Medya Kullanımının Akademik Başarı Üzerindeki Rolü, Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Öz: Sosyal medya, insanların fikir, görüş ya da deneyimlerini farklı şekillerde paylaşma durumunda söz konusu olmaktadır. Ayrıca bireylerin iletişim halinde kalması amacıyla kullandıkları çevrimiçi platformlar olarak da ifade edilmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının içerikler oluşturmasına ve bu içeriklerin paylaşılmasına olanak sağlayan dijital platformları ifade etmektedir. Bu araştırma, lise öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlamaktadır. Lise öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarının ve akademik başarılarının çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşma durumları da incelenmiştir. Araştırmada lise öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarının akademik başarılarıda rolünün etkili olup olamayacağıanlaşılmaya çalışılmıştır. Sosyal medya kullanımının akademik başarı açısından lise öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, not ortalaması, günlük kullanım süresi, sosyal medya kullanım sıklığı ve kullanım amaçları anlaşılmaya çalışılacaktır. Araştırmaya göre not ortalaması yüksek olan bireyler sosyal medyayı daha az kullanmaktadır. Böylece sosyal medyayı sık kullanan bireylerin not ortalamalarının düşük olması sosyal medya kullanımının akademik başarıyı olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Anahtar Kelime: Sosyal Medya, Lise Öğrencileri, Başarı, Akademik Başarı

*Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
ORCID: 0000-0001-9962-4195 , f.alkan@alparslan.edu.tr
Cite as/ Atıf: Alkan, F. (2025). The role of social media use on academic achievement, a research on high school students. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 1110-1132. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1615822
Received/Geliş: 08 Jan/Ocak 2025
Accepted/Kabul: 24 Jul/Temmuz 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

As a result of rapid developments in technology, changing lifestyles and habits affect all social life, especially the way of communication. It is seen that social media applications, which take more place in our lives every day, transform all relationships. The prevalence of social media use has also revealed some negative effects. Due to the intensity of social media use, some addiction problems have also emerged. Social media applications have become an indispensable lifestyle of human life and have become a control mechanism for users. These developments have necessitated changes in social life and thus caused people to face some serious problems in academic life. Although the use of social media causes some negative effects on people, it generally attracts the attention of young individuals and this situation has caused the focus of these young individuals to be shaped around social media. This situation has led to the formation of some negative relationships. It is important to examine the problems that may arise from the widespread use of social media among high school age individuals. It is a necessity to examine the role of social media use on academic procrastination behavior and thus on academic achievement.

Today, the majority of young people actively use social media platforms, which may be directly related to various psychosocial and cognitive variables such as time management, attention span and academic motivation (Kirschner & Karpinski, 2010). The frequency of social media use by high school age individuals may lead to an increase in digital screen time and consequently a decrease in study time (Junco, 2012). In this framework, it is frequently found that social media use may have negative effects on academic achievement. On the other hand, it cannot be said that social media has only negative effects on academic achievement. Some studies also indicate that social media contribute to the formation of information sharing, academic support groups and collaborative learning environments (Tess, 2013; Greenhow & Lewin, 2016). This suggests that the purpose and manner of using social media is one of the main factors determining its impact. In other words, if social media is used in a conscious and academically oriented way, it can support students' learning processes. Within the scope of the research, which social media platforms high school students use the most, their social media usage purposes and whether social media usage plays a role in their academic achievement constitute the problem of the research in detail. In addition, the relationship between social media use and academic achievement is examined.

Social Media

The concept of social media, which entered our lives with Web 2.0 technologies, has significantly affected the lives of individuals. The internet, which reached large masses during the transition from the web 1.0 stage to the web 2.0 stage, led its users to move from a passive to an active position and enabled the production and sharing of content (Mavnacıoğlu, 2015, p.9). With web 2.0 technologies that prioritize social interaction, many different internet platforms have started to be used. Social networking sites are considered to be one of the most popular sharing environments brought by web 2.0 technologies (Karal & Kokoç, 2010). “With the development of Web 2.0 technologies that prioritize social interaction, collaboration and sharing, different internet environments have started to be used today. Although it is possible to list these environments as blogs, microblogs, content sharing sites, social networks, all these Web 2.0 components are generally defined as social media.” (Argın, 2013). Social media plays an important role in people's lives, reshaping individuals' friendships and relationships. These platforms, where users produce content and communication takes place rapidly, enable many people from different cultures and geographies to come together (Alkan & Öcal, 2023).

Social media, which allows people to share their ideas, opinions or experiences in different ways, is defined as communication platforms used to keep individuals in touch with each other (Eraslan, 2016,

p.6). Social media are tools and websites that allow users to communicate using internet-based communication tools over the internet network (Onat, 2010). Social media is defined as sites that enable social interaction, the formation of society and cooperation (Hazar, 2011).

"Social media responds to needs such as communication, information, games, etc., as well as emotional needs such as sadness and joy. Personal differences have enabled social media to be used for different purposes" (Hazar, 2011). Social media is defined as digital platforms that allow users to create content, share this content and interact with each other (Özgül, 2015, p.83). While social media users learn about others' information, they also provide information about themselves to others (Erdoğan, 2020). Social media are online tools that enable the flow of information between people, enabling the transfer of information, interests, feelings and thoughts, and can do so quickly and effectively (Onat, 2010). Considered as a communication medium, the internet means that any individual can share information with many people. One of the most characteristic features of social networking is that it enables multiple sharing and interaction (Göker & Doğan, 2011).

"Social media, which is an indicator of being on the Internet, allows users to share where they are at the moment, what they are doing, what they are doing, the thoughts they hide, the videos they shoot on platforms such as Facebook, Youtube and Twitter, and allows them to share the content they create themselves. One of the most important advantages of social media is that the content is unique to users and can be customized." (Büyükşener, 2009).

Social media platforms, which have caused society to change over time, have led to the redefinition of many concepts about people. Social media environments, which are focused on sharing, enable people to reconstruct social interaction through the sharing of many content such as emotions, thoughts, situations, images, sounds and music (Göker, Demir & Doğan, 2010).

Academic Success

Academic achievement is defined as the complex interaction of an individual's abilities, skills, motivation and environmental factors (Woolfe & Dryden, 1996, p.22). Another definition is the annual grade point average at the end of the year of the courses taken by a student throughout the year (Akhun, 1992). Achievement, on the other hand, is "the attainment of the desired result by making a planned effort to reach the set goals" (Elmacıoğlu, 2012, pp.47-75). The student's progressive effort to achieve the goals determined in accordance with the class, school and course is considered as being successful (Şevik, 2014). Scores from standardized achievement tests and grade point averages of courses are used as a measure of academic success (Woolfe & Dryden, 1996, p.22). The primary goal of educational institutions is students' academic achievement and school performance. What students do in the lessons is more important for schools than what educators do (McLoughlin & Lewis, 2002, p.33).

Trained manpower is among the most important value resources for countries. Educational institutions are of great importance for countries in transforming this valuable resource into power. In the information age, there is a need for creative and productive people with advanced problem solving skills and thinking abilities.Therefore, it can be said that educational institutions should primarily pioneer the cognitive, psychological and affective development of students. The concept of achievement is used to measure the level of development of students. Therefore, students' achievements are considered as the most basic output of schools (Sarıer, 2016). Thus, academic achievement has become one of the main objectives of education. Students' academic achievement is also one of the issues that stakeholders in educational institutions attach importance to. Academic achievement is an indicator of the level of students' achievement of the intended gains at school (İşler, 2016).

Aim

In this study titled "The Role of Social Media Use on Academic Achievement, A Research on High School Students", it is aimed to determine the most used social media platforms, the purposes of social media use and the role of social media use in academic achievement of high school students.

The changing lifestyle with globalization has paved the way for the change of our habits with the effect of technology and the internet. With the spreading internet technologies, social media platforms have become a way of life used by people of all ages. Thus, many studies have been conducted on the use of social media. In this study, the role of academic achievement of high school students who are social media users will be examined. The importance of the research is that it contributes in terms of providing suggestions and guidance for the research to be conducted.

The questions tried to be obtained in the research are as follows:

1. Which social media platforms are the most used by high school students?
2. What are the purposes of high school students' social media use?
3. What is the role of social media use in academic achievement?

Method

This research aims to determine the social media platforms that high school students who are social media users use the most, the purposes of social media use and whether social media use plays a role in their academic achievement. This research was conducted according to the survey model (Büyüköztürk et al., 2015), which examines and tries to reveal the events without making any changes.

Participants

The participants of this study are high school students who actively use social media. Within the scope of the research, the most frequently used social media platforms of high school students, the purposes for which they use these platforms, and the possible effects of social media use on their academic achievement were examined. Participants were recruited on a voluntary basis. All participants declared that they regularly use social media platforms and completed the data collection tools applied within the scope of the research. In this direction, it was aimed to reach comprehensive and representative findings on the social media usage habits of high school students. The demographic distribution of the participants in the field study is given in Table 1

Table 1. Distribution of Demographic Data

Demographic Characteristics	**Categories**	**N**	**%**
Gender	Woman	205	51,2
	Male	195	48,8
	Total	**400**	**100**
Your Class	9th grade	94	23,5
	10th grade	92	23,0
	11th grade	105	26,3
	12th grade	109	27,3
	Total	**400**	**100**

General Grade Point Average (GPA)	0 - 49	8	2,0
	50 - 59	30	7,5
	60 - 69	100	25,0
	70 - 79	161	40,3
	80 - 89	86	21,5
	90 - 100	15	3,8
	Total	**400**	**100**

Among the demographic characteristics, gender, grade level and GPA ranges were evaluated. While 51.2% (205) of the participants were female, 48.8% (195) were male. 23.5% of the participants were 9th grade students, 23.0% were 10th grade students, 26.3% were 11th grade students and 27.3% were 12th grade students. 40.3% of the participants were in the 70 - 79 grade range.

Population and Sample

The population of this study consists of high school students across Turkey who actively use social media. The research aims to examine the frequency of social media use, purposes of use and the impact of this use on academic achievement of high school students.

Quota sampling method, one of the quantitative research methods, was used in the study. The quota sampling method aims to reach more balanced and meaningful results by allowing certain subgroups within the population to be represented in the sample (Gürtan, 1982). Accordingly, the sample of the study consisted of 400 high school students studying in Muş province. Participants were selected on a voluntary basis and attention was paid to include students from different school types and grade levels in the sample. In addition, the representativeness of the data obtained was strengthened by considering the distribution of individuals from different socioeconomic backgrounds. In this way, it is aimed to evaluate the findings of the research in a valid and reliable framework specific to Muş province.

Data Collection Tools

In this study, questionnaire technique was used as a data collection tool. In the preparation of the questionnaire form, a literature review was conducted in the light of current and classical sources on the subject and similar national and international studies on social media use and academic achievement were utilized. In this context, the questionnaire items were structured based on studies such as Kaplan and Haenlein (2009), Mangold and Faulds (2009), Zarella (2010), Safko (2010) and Bedir (2016). These sources include important studies on the effects of social media on individuals' daily lives, usage patterns of social media tools, user attitudes, and the relationship between social media and academic achievement. In line with the findings obtained from these sources, original questionnaire items were developed in accordance with the scope of the research. In addition, topics such as frequency of social media use, purposes of use, preferred platforms and self-assessment of academic achievement constitute the main components of the questionnaire.

The questionnaire form was designed to be applicable and analyzable. In order to ensure the comprehensibility and validity of the measurement tool, a pre-test (pilot application) was conducted and some statements were simplified and clarified in line with the feedback received. The questionnaire was administered anonymously so as not to disclose students' identity information and was conducted on a voluntary basis.

Research Process and Data Analysis

The field application of the research was carried out between October-November 2023 with face-to-face data collection method. At the beginning of the implementation process, a pre-test (pilot study) was applied to a group of 60 students to test the validity and reliability of the questionnaire form. As a result of the analysis of the data obtained from this pre-test application, the internal consistency coefficient (Cronbach's Alpha) value of the scale was calculated as 0.760. This value shows that the scale is a reliable measurement tool, and according to Akgül and Çevik (2005), reliability coefficients above 0.70 are considered "acceptable" and are considered sufficient in the field of social sciences.

In line with the findings obtained after the pilot application, necessary arrangements were made in the questionnaire form and the actual application process was started. A total of 420 high school students received the questionnaire to represent the sample of the study. However, among these forms, 20 questionnaires that were incomplete, incorrect or inconsistently completed were considered invalid and excluded from the analysis, and the analyses were conducted on a total of 400 valid questionnaires.

As a result of the second Cronbach's Alpha analysis conducted to re-evaluate the reliability of the data obtained after the main application, the internal consistency coefficient of the scale was calculated as 0.802. This value shows that the research data are highly reliable within the framework of the criteria stated by Akgül and Çevik (2005). This analysis supported that the different dimensions of the scale yielded consistent and stable results.

All data collected in the study were analyzed using IBM SPSS Statistics 22 package program. In this context, descriptive statistics such as frequency and percentage distributions, statistical methods such as independent samples t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to determine differences between groups. In analyzing the data, $p<0.05$ was accepted as the statistical significance level.

Findings

The distribution of social media platforms used in the field research is presented in Table 2, the distribution of social media daily usage frequency data is presented in Table 3, the distribution of social media daily usage time is presented in Table 4, the distribution of social media usage related to gender (t test) analysis is presented in Table 5, the distribution of social media usage related to grade level (ANOVA) analysis is presented in Table 6, and the distribution of social media usage related to grade point average (ANOVA) analysis is presented in Table 7. Descriptive data, t-test and ANOVA analyses were utilized in the study.

Table 2. Distribution of Social Media Platforms Used

Social Media Platforms	N	Total Percentage(%)	Percentage in 400 People (%)
Youtube	224	17,2	56,0
Instagram	243	18,5	60,8
Whatsapp	323	24,6	80,8
Facebook	124	9,6	31,0
Twitter	41	3,2	10,3
Messenger	67	5,2	16,8
Pinterest	19	1,5	4,8
Linkedln	2	0,2	0,5
Snapchat	112	8,6	28,0
Tiktok	156	11,9	39,0

Total	**1311**	**100**

Participants were asked to indicate the social media platforms they use. Descriptive statistics are given in Table 2. Thus, Youtube (224), Instagram (243), Whatsapp (323), Facebook (124), Twitter (41), Messenger (67), Pinterest (19), LinkedIn (2), Snapchat (112) and Tiktok (156). The social media platform that participants use the most is Whatsapp, followed by Instagram, Youtube, Tiktok, Facebook, Snapchat, Messenger, Twitter, Pinterest and LinkedIn.

Table 3. Distribution of Frequency of Daily Use of Social Media

	Categories	**N**	**%**
Your daily frequency of social media use.	Very Often	69	17,3
	Frequently	140	35,0
	Sometimes	125	31,3
	Little	43	10,8
	Very Little	23	5,8
	Total	**400**	**100**

Participants were asked to indicate the frequency of use of social media platforms. Descriptive statistics are given in Table 3. Thus, “very often” is 17.3%, “frequently” 35.0%, “occasionally” 31.3%, “rarely” 10.8% and “very rarely” 5.8%.

Table 4. Distribution of Daily Duration of Social Media Use

	Categories	**N**	**%**	**Average**
Your daily social media usage time.	1 Hour	58	14,5	4 Hours 56 Minutes
	2 Hours	42	10,5	
	3 Hours	57	14,3	
	4 Hours	55	13,8	
	5 Hours	67	16,8	
	6 Hours	18	4,5	
	7 Hours	31	7,8	
	8 Hours	27	6,8	
	9 Hours	6	1,5	
	10 Hours	36	9,0	
	11 Hours	1	0,3	
	12 Hours	1	0,3	
	13 Hours	1	0,3	
	Total	**400**	**100**	

Participants were asked to indicate the duration of their daily use of social media platforms. Descriptive statistics are given in Table 4. Thus, high school students spend an average of 4 hours and 56 minutes on social media daily. According to the WeAreSocial Turkey report, the average daily social media usage time in Turkey is 2 hours and 44 minutes (Wearesocial: 2024).While the WeAreSocial Turkey report covers all social media users, it is normal for the participants of our study to use social media for 4 hours and 44 minutes due to the fact that they are high school students and use social media intensively.

Table 5. (ttest) Analysis of Social Media Use Regarding Gender

Factors related to social media usage	Gender	**N**	x̄ (mean)	SS	*t*	*p*
1. Purpose of Social Media Use	Woman	205	3,52	1,37	-3,317	**.00**
	Male	195	3,76	0,96		
2. Time Spent on Social Media	Woman	205	3,08	1,36	-4,206	**.00**
	Male	195	3,60	1,07		
3. The Role of Social Media Use in Academic Achievement	Woman	205	3,20	1,25	-1,764	**.00**
	Male	195	3,40	1,02		

The (*t*-test) analysis of social media use in relation to gender is given in Table 5. According to the purpose of social media use (*t*=-3,317; *p*<0.05), the answers given by male participants are significantly higher than the answers given by female participants. Thus, it is seen that the purposes of social media use of female and male participants differ. According to the time spent on social media (*t*=-4,206; *p*<0.05), the responses given by male participants are significantly higher than the responses given by female participants. Thus, it was concluded that male participants spent more time on social media than female participants. According to the role of social media use in academic achievement (*t*=-1,764; *p*<0.05), the responses of male participants are significantly higher than the responses of female participants. Thus, it is seen that male participants' social media use affects academic achievement compared to female participants.

Table 6. (ANOVA) Analysis of Social Media Use by Grade Level

Factors related to social media usage	Class	N	x̄ (mean)	SS	F	*p*	
1. Purpose of Social Media Use	9th grade	94	3,55	1,08	2,167	.24	-
	10th grade	92	3,67	1,10			
	11th grade	105	3,67	1,05			
	12th grade	109	3,44	1,44			
2. Time Spent on Social Media	9th grade	94	3,54	2,73	1,575	.22	-
	10th grade	92	3,56	1,20			
	11th grade	105	3,51	1,15			
	12th grade	109	3,24	1,38			
3. The Role of Social Media Use in Academic Achievement	9th grade	94	3,27	2,23	1,579	.30	-
	10th grade	92	3,46	1,13			
	11th grade	105	3,38	1,01			
	12th grade	109	3,20	1,32			

The (ANOVA) analysis of social media use according to grade levels is given in Table 6. No significant relationship was found in the analysis of social media use according to grade levels.

Table 7. (ANOVA) Analysis of Social Media Use Related to Grade Point Average

Factors related to social media usage	Grade Point Average	N	x̄ (mean)	SS	*F*	*p*	
1. Purpose of Social Media Use	1. 0- 49	8	3,46	1,27	2,800	**.03**	1 – 6 (p=0,02) 2 - 5 (p=0,02) 2 - 6 (p=0,01) 3 - 5 (p=0,01) 3 - 6 (p=0,00) 4 - 5 (p=0,00) 4 - 6 (p=0,00) 5 - 6 (p=0,00)
	2. 50-59	30	3,72	1,01			
	3. 60-69	100	3,69	1,08			
	4. 70-79	161	3,67	1,01			
	5. 80-89	86	3,35	1,22			
	6. 90-100	15	3,00	1,51			
2. Time Spent on Social Media	1. 0- 49	8	3,24	1,52	3,075	**.03**	2 – 5(p=0,01) 2 - 6 (p=0,01) 3 - 5 (p=0,01) 3 - 6 (p=0,00) 4 - 5 (p=0,00) 4 - 6 (p=0,00)
	2. 50-59	30	3,57	1,32			
	3. 60-69	100	3,55	1,16			
	4. 70-79	161	3,54	1,69			
	5. 80-89	86	2,98	1,37			
	6. 90-100	15	2,77	1,58			
3. The Role of Social Media Use in Academic Achievement	1. 0- 49	8	3,37	1,44	2,667	**.04**	2 – 6(p=0,00) 3 - 5 (p=0,02) 3- 6 (p=0,00) 4 - 6 (p=0,00)
	2. 50-59	30	3,38	1,09			
	3. 60-69	100	3,49	1,04			
	4. 70-79	161	3,33	1,05			
	5. 80-89	86	3,12	1,28			
	6. 90-100	15	2,55	1,58			

The (ANOVA) analysis of social media use in relation to grade point average is given in Table 7. According to the purpose of social media use (F=2,800; p<0.05), participants with a GPA of 79 and below are significantly higher than participants with a GPA of 80 and above. Thus, it is seen that the purpose of social media use of participants with a GPA of 80 and above is different from the purpose of social media use of participants with a GPA of 79 and below. According to the time spent on social media (F=3,075; p<0.05), the participants with a GPA of 79 and below are significantly higher than the participants with a GPA of 80 and above. Thus, it was concluded that participants with a GPA of 79 and below spent more time on social media than participants with a GPA of 80 and above. According to the effect of social media use on academic achievement (F=2,667; p<0.05), participants with a GPA of 79 and below are significantly more than participants with a GPA of 80 and above. Thus, it is seen that participants with a GPA of 80 and above are more likely to think that social media use affects academic achievement than participants with a GPA of 79 and below. Considering these results, it is concluded that social media use affects academic achievement.

Discussion

When the studies in the literature are examined, the findings of the studies conducted by Kalaman (2016), Kütükoğlu (2019), Alkan (2022) and Alkan (2023) were used. When the data on the purpose of social media use are examined, it is seen that the participants mostly prefer to spend time on social media and produce content. Vural and Bat (2010) stated that social media applications are generally used for spending time and online chatting. In the studies conducted on the relationship between social media and academic achievement, it is concluded that social media negatively affects academic achievement. For example, in the studies conducted by Kahyaoğlu and Çelik (2011), Baytemir (2006), Koç and Karabatak (2011) and Junco (2012) ve Baird & Fisher (2017), it was stated that the academic achievement of students who spend too much time on social media decreases. When the data on social media and academic achievement are examined, it is seen that the participants mostly exhibit procrastination behavior by spending more time on social media than they planned. Studies conducted by Ergenç (2011), Koçak (2012), Argın (2013), Kuss ve Griffiths (2017) and Akdemir (2013) show that as the average time spent on social media and the internet increases, procrastination behavior also increases. In the study, when the purpose of social media use was examined according to gender, it was determined that men spent more time on social media compared to women. Studies conducted by Seferoğlu and Yıldız (2013), Tanrıverdi and Sağır (2014), Paul and Lee (2012) and Çetinkaya (2013) also revealed similar results and it was determined that male students spent more time on social media.

Conclusion

Today, the rapidly expanding use of social media is causing radical changes in individuals' daily life habits. With the developments in mobile technologies, social media has gone beyond being just a means of entertainment or communication and has taken an active role in individuals' socialization, identity creation and digital content production processes. Social media is becoming an important part of individuals' daily lives and they meet their need for socialization in the digital environment. This widespread use of social media also diversifies user profiles. Research shows that social media platforms are used intensively not only by young individuals but also by older age groups. However, it is observed that young individuals use social media more intensively and interactively. This situation makes it necessary to investigate the impact of social media use on academic life. According to the research findings, there are significant causal relationships between the frequency and purposes of social media use and academic achievement levels of high school students. Analyses by gender reveal that male students spend more time on social media and this has a negative impact on their academic achievement. In other words, as the duration of social media use increases, academic performance decreases, which means that social media use has a negative impact on academic achievement.There is no significant

difference in the analysis according to class level. This finding suggests that social media usage habits are more closely related to individual usage patterns rather than class level. In the evaluations made according to grade point average, a significant causal relationship emerges. It is observed that students with a GPA of 80 and above use social media in a more limited and conscious manner, whereas students with a GPA of 79 and below spend more time on social media. This supports that increasing social media usage time has a negative impact on academic achievement. In addition, students with higher GPAs think that social media use has an impact on academic achievement and are able to recognize this relationship. Research findings reveal that social media use is not only limited to individual preferences, but also an important factor that directly affects students' academic achievement. In particular, uncontrolled and intensive social media use causes students to experience distraction, difficulty in time management and loss of efficiency in learning processes. This leads to a decrease in achievement levels and shows that social media use has a causal effect on academic achievement.

Recommendations

Considering the research results, the following recommendations can be taken into consideration in terms of shedding light on future studies.

1. Smartphone usage levels during school hours can be investigated.

2. Social media usage and its effects on digital game addiction can be examined.

3. Studies can be conducted on the relationship between digital games and academic success.

The first part of the study included demographic information about the students. The survey forms were applied face to face and the findings were analyzed using the SPSS program.

Disclosure Statements

1. Declaration of contribution rate of researchers: Declaration of contribution rate of researchers, First author 100%.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Permissions for the research were obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Board of Muş Alparslan University with the ethical approval document dated 01.11.2023 and numbered 115351.

4. Research Model: Research Article

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda, değişen yaşam şekli ve alışkanlıklar, iletişim biçimi başta olmak üzere bütün sosyal hayatı etkilemektedir. Her geçen gün hayatımızda daha fazla yer edinen sosyal medya uygulamalarının tüm ilişkileri dönüştürdüğü görülmektedir. Sosyal medya kullanım yaygınlığı bazı olumsuz etkileri de ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya kullanım yoğunluğundan dolayı bazı bağımlılık problemlerini de ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya uygulamaları insan hayatının vazgeçilmez yaşam biçimine dönüşmüş ve kullanıcılarda bir denetim mekanizması haline gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler toplumsal hayatta değişimleri zorunlu kılmış ve böylece insanların akademik hayatta bazı ciddi sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Sosyal medya kullanımı insanlarda olumsuz bazı etkilere neden olmakla birlikte genellikle genç bireylerin ilgisini çekmekte ve bu durum ise bu genç bireylerin odak noktalarının sosyal medya etrafında şekillenmesine neden olmuştur. Bu durum ise bireylerin olumsuz bazı ilişkilerin oluşmasına neden olmuştur. Sosyal medya kullanımının lise çağındaki bireyler arasında yaygın olarak kullanılmasından kaynaklı olabilecek sorunların incelenmesi önemlidir. Sosyal medya kullanımdan oluşabilecek akademik erteleme davranışı ve dolayısıyla akademik başarı üzerindeki rolünün incelenmesi gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde gençlerin büyük çoğunluğu sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanmakta; bu durum, zaman yönetimi, dikkat süresi ve akademik motivasyon gibi çeşitli psikososyal ve bilişsel değişkenlerle doğrudan ilişkili olabilmektedir (Kirschner & Karpinski, 2010). Lise çağındaki bireylerin sosyal medya kullanım sıklığı, dijital ekran sürelerinin artmasına ve bunun sonucunda ders çalışma sürelerinde azalmaya neden olabilmektedir (Junco, 2012). Bu çerçevede, sosyal medya kullanımının akademik başarı üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği yönünde bulgulara sıklıkla rastlanmaktadır.Öte yandan, sosyal medyanın akademik başarı üzerinde yalnızca olumsuz etkileri olduğu söylenemez. Bazı çalışmalar, sosyal medyanın bilgi paylaşımı, akademik destek grupları ve iş birliğine dayalı öğrenme ortamlarının oluşumuna katkı sağladığını da belirtmektedir (Tess, 2013; Greenhow & Lewin, 2016). Bu durum, sosyal medyanın kullanım amacı ve biçiminin, etkisini belirleyen temel etmenlerden biri olduğunu göstermektedir. Yani, sosyal medya eğer bilinçli ve akademik odaklı bir şekilde kullanılırsa, öğrencilerin öğrenme süreçlerine destek sağlayabilir.Araştırma kapsamında lise öğrencilerinin en fazla hangi sosyal medya platformlarını kullandıkları, sosyal medya kulanım amaçları ve sosyal medya kullanımlarının akademik başarılarıda rolünün olup olmadığının ayrıntılı olarak araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Ayrıca sosyal medya kullanımı ve akademik başarı ilişkisi arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik eksikliklerin belirlenerek çözüme kavuşturulması noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sosyal Medya

Web 2.0 teknolojileriyle hayatımıza girmiş olan sosyal medya kavramı, bireylerin hayatlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Web 1.0 aşamasından web 2.0 aşamasına geçilirken geniş kitlelere ulaşan internet, kullanıcılarını pasif konumdan aktif konuma geçmesine öncülük etmiş ve içeriklerin üretilerek paylaşılmasına olanak sağlamıştır (Mavnacıoğlu, 2015, s.9). Sosyal etkileşimi ön planda tutan web 2.0 teknojileriyle birlikte pek çok farklı internet platformu kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal ağ siteleri web 2.0 teknolojilerinin kendisiyle birlikte getirmiş olduğu en popüler paylaşım ortamlarından biri olarak kabul edilmektedir (Karal &Kokoç, 2010).

"Sosyal etkileşimi, işbirliğini ve paylaşımı ön planda tutan Web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle birlikte günümüzde daha farklı internet ortamları kullanılmaya başlanmıştır. Bu ortamları bloglar, microbloglar, içerik paylaşım siteleri, sosyal ağlar gibi ortamlar olarak sıralamak mümkün olsa da tüm

bu Web 2.0 bileşenleri genel adıyla sosyal medya olarak tanımlanmaktadır." (Argın, 2013).Sosyal medya, insanların hayatında önemli bir yer tutarak, bireylerin arkadaşlıklarını ve ilişkilerini yeniden şekillendiren bir rol üstlenmektedir. Kullanıcıların içerik ürettiği ve iletişimin hızla gerçekleştiği bu platformlar, farklı kültür ve coğrafyalardan pek çok insanın bir araya gelmesini sağlamaktadır (Alkan & Öcal, 2023).

İnsanların fikir, görüş veya deneyimlerini farklı yöntemlerle paylaşma olanağı sunan sosyal medya, bireylerin birbirleriyle iletişim halinde kalması amacıyla kullanılan iletişim platformları olarak ifade edilmektedir (Eraslan, 2016, s.6). Sosyal medya, internet ağı üzerinden internet tabanlı iletişim araçları kullanılarak kullanıcıların iletişim kurmalarına olanak sağlayan araç ve web siteleridir (Onat, 2010). Sosyal medya, sosyal etkileşimi sağlayan, toplumun oluşması ve işbirliğinin oluşmasını sağlayan siteler şeklinde tanımlanmaktadır (Hazar, 2011). "Sosyal medya iletişim, bilgi edinme, oyun vb. ihtiyaçların dışında duygusal olarak üzülme, sevinme vb. ihtiyaçlara da cevap vermektedir. Kişisel farklılıklar sosyal medyanın farklı amaçlarla kullanılmasını sağlamıştır" (Hazar, 2011). Sosyal medya, kullanıcıların içerik oluşturmasına, bu içerikleri paylaşmasına ve insanların birbirleriyle etkileşimde olmasına olanak tanıyan dijital platformlar olarak ifade edilmektedir (Özgül, 2015, s.83). Sosyal medya kullanıcıları, başkalarının bilgilerini öğrenirken aynı zamanda kendileriyle ilgili de başkalarına bilgi sunmaktadır (Erdoğan, 2020). Sosyal medya, insanlar arasında bilgi akışının sağlanarak, bilgi, ilgi alanı, duygu ve düşüncelerin aktarılmasına imkân sağlayan ve bunları hızlı ve etkili bir şekilde yapabilen çevrimiçi araçlardır (Onat, 2010). Bir iletişim mecrası olarak düşünülen internet, herhangi bir bireyin pek çok insanla bilgi paylaşması anlamına gelmektedir. Sosyal paylaşım ağlarının en özelliklerinden biri de çoklu paylaşım ve etkileşime olanak sağlamasıdır (Göker &Doğan, 2011).

"İnternette var olmanın göstergesi olan sosyal medya, Facebook, Youtube, Twitter gibi platformlarda kullanıcılarına o an nerde olduklarını, neler yaptıklarını, sakladıkları düşüncelerini, çektikleri videolarını paylaşabilmelerini sağlamakta, içeriklerini kendilerinin oluşturduğu paylaşımlara imkân verebilmektedir. İçeriklerin kullanıcılara özgü olması özelleştirilebilmesi sosyal medyanın en önemli avantajlarından birisidir." (Büyükşener, 2009).

Zaman içersinde toplumun değişime uğramasına neden olan sosyal medya platformları, insanlara dair pek çok kavramın yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Paylaşıma odaklı olan sosyal medya ortamları, insanların duygu, düşünce, durum, görüntü, ses, müzik gibi pek çok içeriğin paylaşımıyla oluşan sosyal etkileşimi yeniden kurgulayarak sağlamaktadır (Göker, Demir &Doğan, 2010).

Akademik Başarı

Akademik başarı, bir bireyin yetenekleri, becerileri, motivasyonu ve çevresel etmenlerinin bir araya gelerek meydana gelen karmaşık etkileşim şeklinde tanımlanmaktadır (Woolfe &Dryden, 1996, s.22). Bir başka tanımda ise bir öğrencinin yıl boyunca almış olduğu derslerin yılsonundaki yıllık not ortalaması şeklindedir (Akhun, 1992). Başarı ise "saptanan hedeflere ulaşmak amacıyla planlı bir çaba harcanarak arzulanan sonucun elde edilmesi"dir (Elmacıoğlu, 2012, s.47-75). Öğrencinin sınıfı, okulu ve derse uygun olarak belirlenmiş amaçlara ulaşmak için ortaya koyduğu ilerleme çabası başarılı olma durumu olarak değerlendirilmektedir (Şevik, 2014). Standart başarı testlerinden alınan puanlar, derslerin genel not ortalamaları akademik başarının bir ölçütü olarak kullanılmaktadır (Woolfe ve Dryden, 1996, s.22). Eğitim kurumların birincil amacı öğrencilerin akademik başarıları ve okul performanslarıdır. Eğitimcilerden ziyade öğrencilerin derslerde ne yaptığı okullar için önem taşımaktadır (McLoughlin &Lewis, 2002, s.33).

Ülkeler açısından yetişmiş insan gücü en önemli değer kaynaklar arasında gelmektedir. Bu değerli kaynağı güce dönüştürme noktasında eğitim kurumlarının ülkeler için önemi büyüktür. Bilgi çağında

problem çözüm becerisi ve düşünme kabiliyeti gelişmiş, yaratıcı ve üretken insanlara ihtiyaç duyulmaktadır.Dolayısıyla eğitim kurumları öncelikle öğrencilerin bilişsel, psikolojik ve duyuşsal bakımdan gelişmesine öncü olması gerektiği söylenebilmektedir. Başarı kavramı, öğrencilerin gelişmişlik düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yüzden öğrencilerin başarıları okulların en temel çıktısı olarak değerlendirilmektedir (Sarıer, 2016). Böylece akademik başarı eğitimin temel amaçlarından bir tanesi olmuştur. Öğrencilerin akademik başarıları, eğitim kurumlarındaki paydaşlarının da önem verdikleri konulardan bir tanesidir. Akademik başarı, öğrencilerin okulda edinmesi amaçlanan kazanımları elde etme düzeyinin göstergesidir (İşler, 2016).

Amaç

"Sosyal Medya Kullanımının Akademik Başarı Üzerindeki Rolü, Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bu çalışmada, lise eğitimine devam eden öğrencilerin, en fazla kullandığı sosyal medya platformları, sosyal medya kulanım amaçları ve sosyal medya kullanımlarının akademik başarılarındaki rolünün olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Küreselleşme ile birlikte değişen yaşam biçimi, tümüyle teknolojinin ve internetin de etkisiyle alışkanlıklarımızın değişmesine zemin hazırlamıştır. Yaygınlaşan internet teknolojileriyle birlikte sosyal medya platformları her yaştan insanlar tarafında kullanılan ve bir yaşam biçimi haline dönüşmüştür. Böylece sosyal medya kullanımına ilişkin pek çok çalışma yapılmaktadır. Bu araştırmada sosyal medya kullanıcısı olan lise öğrencilerinin akademik başarılarının rolü incelenecektir. Yapılacak olan araştırmalar için öneri ve yol göstermesi bakımından katkı sağlaması araştırmanın önemi ortaya koymaktadır.

Araştırmada elde edilmeye çalışılan sorular şu şekildedir:

1. Lise öğrencilerinin en fazla kullandığı sosyal medya platformları hangileridir?

2. Lise öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları nelerdir?

3. Sosyal medya kullanımının akademik başarıdakirolü nasıldır?

Yöntem

Bu araştırma sosyal medya kullanıcısı olan lise öğrencilerinin, en fazla kullandığı sosyal medya platformları, sosyal medya kulanım amaçları ve sosyal medya kullanımlarının akademik başarılarında rolünün olup olmadığının belirlenmesini amaç edinmiştir. Olaylar üzerinden herhangi bir değişiklik yapılmadan incelemeyi gerçekleştiren ve ortaya çıkarmaya çalışan tarama modeline (Büyüköztürk vd., 2015) göre bu araştırma göre yürütülmüştür.

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcıları, lise öğrenimine devam eden ve aktif olarak sosyal medya kullanan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, lise öğrencilerinin en sık kullandıkları sosyal medya platformları, bu platformları hangi amaçlarla kullandıkları ve sosyal medya kullanımının akademik başarıları üzerindeki olası etkileri incelenmiştir. Katılımcılar, gönüllülük esasına göreöğrencilere ulaşılmasına özen gösterilmiştir. Tüm katılımcılar, sosyal medya platformlarını düzenli olarak kullandıklarını beyan etmiş ve araştırma kapsamında uygulanan veri toplama araçlarını eksiksiz şekilde tamamlamıştır. Bu doğrultuda, lise öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin kapsamlı ve temsili nitelikte bulgulara ulaşılması amaçlanmıştır.Yürütülen alan araştırmasında katılımcıların demografik dağılımları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Verilerin Dağılımı

Demografik Özellikler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	205	51,2
	Erkek	195	48,8
	Toplam	**400**	**100**
Sınıf Düzeyiniz	9. Sınıf	94	23,5
	10. Sınıf	92	23,0
	11. Sınıf	105	26,3
	12. Sınıf	109	27,3
	Toplam	**400**	**100**
Genel Not Ortalaması	0 - 49	8	2,0
	50 - 59	30	7,5
	60 - 69	100	25,0
	70 - 79	161	40,3
	80 - 89	86	21,5
	90 - 100	15	3,8
	Toplam	**400**	**100**

Demografik özelliklerden cinsiyet, sınıf düzeyi ve genel not ortalaması aralıkları değerlendirilmeye alınmıştır. Katılımcıların %51,2'si (205) kadın katılımcılar oluştururken, %48,8'ini (195) ise erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların %23,5'i 9. Sınıf, %23,0'ü 10. Sınıf, %26,3'ü 11. sınıf ve %27,3'ü ise 12. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. katılımcıların %40,3 oranla en fazla 70 – 79 not aralığında olduğu görülmektedir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye genelinde lise öğrenimine devam eden ve aktif olarak sosyal medya kullanan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma, lise öğrencilerinin sosyal medya kullanım sıklığı, kullanım amaçları ve bu kullanımın akademik başarı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan kotalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kotalı örnekleme yöntemi, evren içerisindeki belirli alt grupların örneklemde temsiline olanak sağlayarak, daha dengeli ve anlamlı sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir (Gürtan, 1982).Bu doğrultuda, araştırmanın örneklemini Muş ilinde öğrenim gören 400 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar, gönüllülük esasına göre seçilmiş olup, farklı okul türleri ve sınıf düzeylerinden öğrencilerin örneklemde yer almasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, farklı sosyoekonomik arka planlara sahip bireylerin dağılımı da gözetilerek, elde edilen verilerin temsiliyet düzeyi güçlendirilmiştir. Bu sayede, araştırma bulgularının Muş ili özelinde geçerli ve güvenilir bir çerçevede değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formunun hazırlanmasında, konuyla ilgili güncel ve klasik kabul edilen kaynaklar ışığında alan yazın taraması yapılmış; sosyal medya kullanımına ve akademik başarıya ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen benzer çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, özellikle Kaplan ve Haenlein (2009), Mangold ve Faulds (2009), Zarella (2010), Safko (2010) ve Bedir (2016) gibi araştırmalar temel alınarak anket maddeleri yapılandırılmıştır.Söz konusu kaynaklar, sosyal medyanın bireylerin gündelik yaşamı üzerindeki etkileri, sosyal medya araçlarının kullanım biçimleri, kullanıcı tutumları ve sosyal medya ile akademik başarı arasındaki ilişkileri ortaya koyan önemli çalışmaları içermektedir. Bu kaynaklardan elde edilen bulgular doğrultusunda, araştırma kapsamına uygun olacak şekilde özgün

anket maddeleri geliştirilmiştir. Ayrıca, sosyal medya kullanım sıklığı, kullanım amaçları, tercih edilen platformlar ve akademik başarıya yönelik öz değerlendirme gibi başlıklar da anketin temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Anket formu, uygulanabilir ve analiz edilebilir biçimde düzenlenmiştir. Ölçme aracının anlaşılabilirliğini ve geçerliliğini sağlamak amacıyla ön test (pilot uygulama) yapılmış; elde edilen geri bildirimler doğrultusunda bazı ifadelerde sadeleştirme ve netleştirme yapılmıştır. Anket, öğrencilerin kimlik bilgilerini ifşa etmeyecek biçimde anonim olarak uygulanmış ve gönüllülük esasına dayalı şekilde yürütülmüştür.

Araştırma Süreci ve Veri Analizi

Araştırmanın saha uygulaması, Ekim-Kasım 2023 tarihleri arasında yüz yüze veri toplama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinin başında, anket formunun geçerlilik ve güvenilirlik düzeyini test etmek amacıyla 60 kişilik bir öğrenci grubuna ön test (pilot çalışma) uygulanmıştır. Bu ön test uygulamasından elde edilen veriler üzerinde yapılan analiz sonucunda, ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alpha) değeri 0,760 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermekte olup, Akgül ve Çevik'e (2005) göre 0,70'in üzerindeki güvenilirlik katsayıları "kabul edilebilir düzeyde" olarak değerlendirilmekte ve sosyal bilimler alanında yeterli görülmektedir.

Pilot uygulama sonrası elde edilen bulgular doğrultusunda, anket formunda gerekli düzenlemeler yapılmış ve esas uygulama sürecine geçilmiştir. Araştırmanın örneklemini temsil edecek şekilde toplam 420 lise öğrencisine anket formu ulaştırılmıştır. Ancak, bu formlar arasında eksik, hatalı ya da tutarsız şekilde doldurulmuş olan 20 anket geçersiz sayılarak analiz dışında bırakılmış ve analizler toplam 400 geçerli anket üzerinden yürütülmüştür.

Ana uygulama sonrası elde edilen verilerin güvenilirliğini tekrar değerlendirmek amacıyla yapılan ikinci Cronbach's Alpha analizi sonucunda, ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,802 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, Akgül ve Çevik'in (2005) belirttiği ölçütler çerçevesinde, araştırma verilerinin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçeğin farklı boyutlarının da tutarlı ve istikrarlı sonuçlar verdiği bu analizle desteklenmiştir.

Araştırmada toplanan tüm veriler, IBM SPSS Statistics 22 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda, frekans ve yüzde dağılımları gibi tanımlayıcı istatistikler,gruplar arası farklılıkları belirlemek üzere bağımsız örneklemler t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde istatistiksel anlamlılık düzeyi olarak $p<0.05$ kabul edilmiştir.

Bulgular

Yürütülen alan araştırmasında kullanılan sosyal medya platformlarının dağılımları Tablo 2'de, sosyal medya günlük kullanımsıklığı verileri Tablo 3'de, sosyal medya günlük kullanım süresinin dağılımları Tablo 4'de,sosyal medya kullanımının cinsiyete ilişkin (t testi) analizinin dağılımları Tablo 5'de, sosyal medya kullanımının sınıf düzeyine ilişkin (ANOVA) analizinin dağılımları Tablo 6'da, sosyal medya kullanımının not ortalamasına ilişkin (ANOVA) analizinin dağılımları Tablo 7'de, sunulmuştur. Çalışmada betimsel verilerden, t testiveANOVA analizlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 2. Kullanılan Sosyal Medya Platformlarının Dağılımları

Sosyal Medya Platformları	N	Toplam Yüzde (%)	400 Kişide Yüzde (%)
Youtube	224	17,2	56,0
Instagram	243	18,5	60,8
Whatsapp	323	24,6	80,8
Facebook	124	9,6	31,0
Twitter	41	3,2	10,3
Messenger	67	5,2	16,8
Pinterest	19	1,5	4,8
Linkedln	2	0,2	0,5
Snapchat	112	8,6	28,0
Tiktok	156	11,9	39,0
Toplam	**1311**	**100**	

Katılımcılardan, kullanmış oldukları sosyal medya platformlarını belirtmeleri istenmiştir. Betimsel istatistiklere Tablo 2'de yer verilmiştir. Böylece Youtube (224), Instagram (243), Whatsapp (323), Facebook (124), Twitter (41), Messenger (67), Pinterest (19), Linkedln (2), Snapchat (112) ve Tiktok (156) şeklindedir. Katılımcıların en fazla kullandığı sosyal medya platformu Whatsapp iken sırasıyla Instagram, Youtube, Tiktok, Facebook, Snapchat, Messenger, , Twitter, Pinterest ve LinkedIn gelmektedir.

Tablo 3. Sosyal Medya Günlük Kullanım Sıklığı Dağılımları

	Kategoriler	N	%
Sosyal Medyayı Günlük Kullanım Sıklığınız.	Çok Sık	69	17,3
	Sık	140	35,0
	Ara Sıra	125	31,3
	Az	43	10,8
	Çok Az	23	5,8
	Toplam	**400**	**100**

Katılımcılardan, sosyal medya platformlarının kullanım sıklıklarını belirtmeleri istenmiştir. Betimsel istatistiklere Tablo 3'de yer verilmiştir. Böylece "çok sık" %17,3, "sık" %35,0, "ara sıra %31,3, "az" %10,8 ve "çok az" %5,8 olarak ifade edilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Medya Günlük Kullanım Süresinin Dağılımları

		Kategoriler	N	%	Ortalama
Günlük sosyal medya kullanım süreniz.		1 Saat	58	14,5	4 Saat 56 Dakika
		2 Saat	42	10,5	
		3 Saat	57	14,3	
		4 Saat	55	13,8	
		5 Saat	67	16,8	
		6 Saat	18	4,5	
		7 Saat	31	7,8	
		8 Saat	27	6,8	
		9 Saat	6	1,5	
		10 Saat	36	9,0	
		11 Saat	1	0,3	
		12 Saat	1	0,3	
		13 Saat	1	0,3	
		Toplam	**400**	**100**	

Katılımcılardan, sosyal medya platformlarını günlük kullanım sürelerini belirtmeleri istenmiştir. Betimsel istatistiklere Tablo 4'de yer verilmiştir. Böylece lise öğrencileri sosyal medyada günlük ortalama 4 saat 56 dakika zaman geçirmektedirler. WeAreSocial Türkiye raporuna göre Türkiye'de günlük sosyal medya kullanım süresi ortalama 2 saat 44 dakikadır (Wearesocial: 2024).WeAreSocial Türkiye raporu tüm sosyal medya kullanıcılarını kapsarken, çalışmamızın katılımcılarının lise öğrencilerinden oluşması ve sosyal medyayı yoğun olarak kullanmalarından kaynaklı sosyal medya kullanım süresinin 4 saat 44 dakika olması olağandır.

Tablo 5. Sosyal Medya Kullanımının Cinsiyete İlişkin (t test) Analizi

Sosyal medya kullanımına ilişkin faktörler	Cinsiyet	**N**	x̄ (mean)	SS	*t*	*p*
1. Sosyal Medya Kullanım Amacı	Kadın	205	3,52	1,37	-3,317	**.00**
	Erkek	195	3,76	0,96		
2. Sosyal Medyada Geçirilen Zaman	Kadın	205	3,08	1,36	-4,206	**.00**
	Erkek	195	3,60	1,07		
3. Sosyal Medya Kullanımının Akademik BaşarıdakiRolü	Kadın	205	3,20	1,25	-1,764	**.00**
	Erkek	195	3,40	1,02		

Sosyal medya kullanımının cinsiyete ilişkin (***t*** testi) analizi Tablo 5'de verilmiştir. Sosyal medya kullanım amacına (***t***=-3,317; ***p***<0.05), göre erkek katılımcıların verdiği yanıtlar kadın katılımcıların verdiği yanıtlara göre anlamlı düzeyde daha fazladır. Böylece kadın katılımcılar ile erkek katılımcıların sosyal medyayı kullanım amaçlarının farklılaştığı görülmektedir. Sosyal medyada geçirilen zamana (***t***=-4,206; ***p***<0.05), göre erkek katılımcıların verdiği yanıtlar kadın katılımcıların verdiği yanıtlara göre anlamlı düzeyde daha fazladır. Böylece sosyal medyada erkek katılımcıların kadın katılımcılardan daha fazla zaman geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya kullanımının akademik başarısındaki rolüne(***t***=-1,764; ***p***<0.05), göre erkek katılımcıların verdiği yanıtlar kadın katılımcıların verdiği yanıtlara göre anlamlı düzeyde daha fazladır. Böylece erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre sosyal medya kullanımlarının akademik başarıyı etkilediği görülmektedir.

Tablo 6. Sosyal Medya Kullanımının Sınıf Düzeyine ilişkin (ANOVA) Analizi

Sosyal medya kullanımına ilişkin faktörler	Sınıf	**N**	x̄ (mean)	SS	F	*p*	
1. Sosyal Medya Kullanım Amacı	9. sınıf	94	3,55	1,08	2,167	.24	-
	10. Sınıf	92	3,67	1,10			
	11. Sınıf	105	3,67	1,05			
	12. Sınıf	109	3,44	1,44			
2. Sosyal Medyada Geçirilen Zaman	9. sınıf	94	3,54	2,73	1,575	.22	-
	10. Sınıf	92	3,56	1,20			
	11. Sınıf	105	3,51	1,15			
	12. Sınıf	109	3,24	1,38			
3. Sosyal Medya Kullanımının Akademik Başarıdaki Rolü	9. sınıf	94	3,27	2,23	1,579	.30	-
	10. Sınıf	92	3,46	1,13			
	11. Sınıf	105	3,38	1,01			
	12. Sınıf	109	3,20	1,32			

Sosyal medya kullanımının sınıf düzeylerine ilişkin (ANOVA) analizi Tablo 6'daverilmiştir.Sosyal medya kullanımının sınıf düzeylerine göre analizinde anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Tablo 7. Sosyal Medya Kullanımının Not Ortalamasına İlişkin (ANOVA) Analizi

Sosyal medya kullanımına ilişkin faktörler	Not Ortalaması	**N**	x̄ (mean)	SS	*F*	*p*	
1. Sosyal Medya Kullanım Amacı	1. 0- 49	8	3,46	1,27	2,800	**.03**	1 – 6 (p=0,02) 2 - 5 (p=0,02) 2 - 6 (p=0,01) 3 - 5 (p=0,01) 3 - 6 (p=0,00) 4 - 5 (p=0,00) 4 - 6 (p=0,00) 5 - 6 (p=0,00)
	2. 50-59	30	3,72	1,01			
	3. 60-69	100	3,69	1,08			
	4. 70-79	161	3,67	1,01			
	5. 80-89	86	3,35	1,22			
	6. 90-100	15	3,00	1,51			
2. Sosyal Medyada Geçirilen Zaman	1. 0- 49	8	3,24	1,52	3,075	**.03**	2 – 5(p=0,01) 2 - 6 (p=0,01) 3 - 5 (p=0,01) 3 - 6 (p=0,00) 4 - 5 (p=0,00) 4 - 6 (p=0,00)
	2. 50-59	30	3,57	1,32			
	3. 60-69	100	3,55	1,16			
	4. 70-79	161	3,54	1,69			
	5. 80-89	86	2,98	1,37			
	6. 90-100	15	2,77	1,58			
3. Sosyal Medya Kullanımının Akademik Başarıdaki Rolü	1. 0- 49	8	3,37	1,44	2,667	**.04**	2 – 6(p=0,00) 3 - 5 (p=0,02) 3- 6 (p=0,00) 4 - 6 (p=0,00)
	2. 50-59	30	3,38	1,09			
	3. 60-69	100	3,49	1,04			
	4. 70-79	161	3,33	1,05			
	5. 80-89	86	3,12	1,28			
	6. 90-100	15	2,55	1,58			

Sosyal medya kullanımının not ortalamasına ilişkin (ANOVA) analizi Tablo 7'de verilmiştir. Sosyal medya kullanım amacına (F=2,800; p<0.05), göre not ortalaması 79 ve altında olan katılımcılar, not ortalaması 80 ve üstü olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha fazladır. Böylece not ortalaması 80 ve üstü olan katılımcıların sosyal medyayı kullanım amacı ile not ortalaması 79 ve altında olan katılımcıların sosyal medyayı kullanım amacının farklı olduğu görülmektedir. Sosyal medyada geçirilen zamana (F=3,075; p<0.05), göre not ortalaması 79 ve altında olan katılımcılar, not ortalaması 80 ve üstü olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha fazladır. Böylece not ortalaması 79 ve altı olan katılımcıların, not ortalaması 80 ve üstü olan katılımcılara göre sosyal medyada daha fazla geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır.Sosyal medya kullanımının akademik başarıdaki rölüne (F=2,667; p<0.05), göre not ortalaması 79 ve altında olan katılımcılar, not ortalaması 80 ve üstü olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha fazladır. Böylece not ortalaması 80 ve üstü olan katılımcıların not ortalaması 79 ve altı olan katılımcılara göre sosyal medya kullanımının akademik başarıyı etkilediği görüşünde oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar göz önüne alındığında sosyal medya kullanımını akademik başarıyı etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tartışma

Alanyazındaki araştırmalar incelendiğinde, Kalaman (2016), Kütükoğlu (2019), Alkan (2022) ve Alkan (2023) tarafından yapılan çalışmaların bulgularından yararlanılmıştır. Sosyal medya kullanım amacına ilişkin verilere bakıldığında, katılımcıların çoğunlukla sosyal medyada vakit geçirmeyi ve içerik üretmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Vural ve Bat (2010) ise sosyal medya uygulamalarının genellikle zaman geçirmek ve çevrimiçi sohbet amacıyla kullanıldığını belirtmişlerdir. Sosyal medya ve akademik başarı arasındaki ilişkiye dair yapılan araştırmalarda, sosyal medyanın akademik başarıyı olumsuz etkilediği sonucuna varılmaktadır. Örneğin, Kahyaoğlu ve Çelik (2011), Baytemir (2006), Kirschner ve Karpinski'nin (2010)Koç ve Karabatak (2011), Junco (2012) ve Baird & Fisher (2017), tarafından yapılan çalışmalarda, sosyal medyada fazla vakit geçiren öğrencilerin akademik başarılarının düştüğü ifade edilmiştir. Sosyal medya ve akademik başarı ile ilgili verilere bakıldığında, katılımcıların çoğunlukla sosyal medyada planladıklarından daha fazla zaman harcayarak erteleme davranışı sergiledikleri görülmektedir. Ergenç (2011), Koçak (2012), Argın (2013), Kuss ve Griffiths (2017) ve Akdemir (2013) tarafından yapılan araştırmalar, sosyal medya ve internette geçirilen ortalama sürenin

arttıkça erteleme davranışının da arttığını göstermektedir. Araştırmada, sosyal medya kullanım amacının cinsiyete göre incelenmesinde ise erkeklerin, kadınlara kıyasla sosyal medyada daha fazla zaman geçirdiği belirlenmiştir. Seferoğlu ve Yıldız (2013), Tanrıverdi ve Sağır (2014), Paul ve Lee (2012), Kuss ve Griffiths (2017) ve Çetinkaya (2013) tarafından yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar ortaya koymuş ve erkek öğrencilerin sosyal medyada daha fazla zaman geçirdikleri tespit edilmiştir.

Sonuç

Günümüzde hızla yaygınlaşan sosyal medya kullanımı, bireylerin günlük yaşam alışkanlıklarında köklü değişimlere neden olmaktadır. Mobil teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte sosyal medya, yalnızca bir eğlence veya iletişim aracı olmanın ötesine geçerek bireylerin sosyalleşme, kimlik oluşturma ve dijital içerik üretme süreçlerinde aktif bir rol üstlenmektedir. Sosyal medya, bireylerin gündelik hayatının önemli bir parçası haline gelmekte ve sosyalleşme ihtiyacını dijital ortamda karşılamaktadır.Sosyal medya kullanımının bu denli yaygınlaşması, kullanıcı profillerini de çeşitlendirmektedir. Yapılan araştırmalar, sosyal medya platformlarının yalnızca genç bireyler tarafından değil, ileri yaş grupları tarafından da yoğun biçimde kullanılmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, genç bireylerin sosyal medyayı daha yoğun ve daha etkileşimli biçimde kullandıkları görülmektedir. Bu durum, sosyal medya kullanımının akademik yaşantı üzerindeki etkisinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.Araştırma bulgularına göre, lise öğrencilerinin sosyal medya kullanım sıklığı ve kullanım amaçları ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı nedensel ilişkiler bulunmaktadır. Cinsiyete göre yapılan analizlerde, erkek öğrencilerin sosyal medyada daha fazla zaman geçirdiği ve bu durumun akademik başarılarını olumsuz etkilediği belirlenmektedir. Yani, sosyal medya kullanım süresi arttıkça akademik performans düşmekte, bu da sosyal medya kullanımının akademik başarı üzerinde olumsuz bir etki oluşturmakta olduğunu göstermektedir.Sınıf düzeyine göre yapılan analizlerde ise anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgu, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının sınıf düzeyinden ziyade bireysel kullanım biçimleriyle daha yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.Not ortalamasına göre yapılan değerlendirmelerde ise belirgin bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Not ortalaması 80 ve üzeri olan öğrencilerin sosyal medyayı daha sınırlı ve bilinçli kullandıkları; buna karşın, not ortalaması 79 ve altında olan öğrencilerin sosyal medyada daha fazla vakit geçirdikleri görülmektedir. Bu durum, sosyal medya kullanım süresinin artmasının akademik başarı üzerinde olumsuz bir etki yarattığını desteklemektedir. Ayrıca, not ortalaması yüksek olan öğrenciler, sosyal medya kullanımının akademik başarı üzerinde etkili olduğunu düşünmekte ve bu ilişkiyi fark edebilmektedir. Araştırma bulguları sosyal medya kullanımının yalnızca bireysel tercihlerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda öğrencilerin akademik başarılarını doğrudan etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kontrolsüz ve yoğun sosyal medya kullanımı, öğrencilerin dikkat dağınıklığı yaşamasına, zaman yönetiminde zorlanmasına ve öğrenme süreçlerinde verim kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum, başarı düzeylerinde düşüşe yol açmakta ve sosyal medya kullanımının akademik başarı üzerinde nedensel bir etki oluşturduğunu göstermektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları göz önüne alındığında, sonraki çalışmalara ışık tutması bakımında aşağıda verilen öneriler dikkate alınabilir.

1. Okul saatleri içerinde akıllı telefon kullanım düzeyleri araştırılabilir.
2. Sosyal medya kullanımı ve dijital oyun bağılılığı üzerindeki rolleri incelenebilir.
3. Dijital oyun ve akademik başarı ilişkisi yönelik çalışmalar yapılabilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Araştırmacıların katkı oranı beyanı, Birinci yazar % 100.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmaya ilişkin izinler Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 01.11.2023 tarihli ve 115351 sayılı etik onay belgesi alınmıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Araştırma Makalesi

References

Akdemir, T. N. (2013). İlköğretim öğrencilerinin Facebook tutumları ile akademik erteleme davranışları ve akademik başarıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akhun, İ. (1992). Mesleki ve teknik eğitim fakültelerine öğrenci seçimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *7*(7), 325-334.

Alkan, F. (2022). Sosyal medya kullanıcılarının mahremiyet algısı ve kişisel mahremiyetin sosyal ağlarda paylaşımı üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Alkan, F. (2023). Sosyal medya kullanıcılarının mahremiyet algısı, x, y ve z kuşağı üzerine bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 274-293.

Alkan, F.,& Öcal, D. (2023). Sosyal medya ortamlarındaki paylaşımlar üzerinden z kuşağının mahremiyet algısına bakış. *EKEV Akademi Dergisi*, (93), 164-182.

Argın, S. F. (2013). Ortaokul ve lise öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi (Çekmeköy örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bat, Z. B. A. V. M., Vural, Z. B. A., & Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortami olarak sosyal medya: ege üniversitesi iletişim fakültesine yönelik bir araştirma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *5*(20), 3348-3382.

Baytemir, K. (2006). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin bazı demografik özelliklerine ve algıladıkları sosyal destek düzeylerine göre interneti kullanma amaçlarının incelenmesi.(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bedir, A. (2016). Sosyal medya kullanımının üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

Büyükşener, E. (2009). Türkiye'de sosyal ağların yeri ve sosyal medyaya bakış. *14. Türkiye'de İnternet Konferansı* (39-45). http://inet-tr.org.tr/inetconf14/kitap/_inet09.pdf#page=53.

Çetinkaya, M. (2013). İlköğretim öğrencilerinde internet bağımlılığının incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Elmacıoğlu, T. (2012). *Başarıda aile faktörü.* Yediveren Yayınları.

Eraslan, L. (2016). *Sosyal medyayı anlamak.* Nobel Yaşam.

Erdoğan, M. (2020). Sosyal medyada gözetimin içselleştirilmesi: iletişim disiplini alanındaki lisansüstü öğrenciler üzerine nitel bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *8*(1), 244-275. https://doi.org/10.19145/e-gifder.671276

Ergenç, A. (2011). Web 2.0 ve sanal sosyalleşme: Facebook örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Göker, G. & Doğan, A. (2011). Ağ toplumunda örgütlenme: facebook'ta çevrimiçi tekel eylemi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *14* (25), 175-203.

Göker, G., Demir, M. & Doğan, A. (2010). Ağ toplumunda sosyalleşme ve paylaşım: facebook üzerine ampirik bir araştırma, *Fırat Üniversitesi Yeni Dünya Bilimleri Akademisi E-Dergisi*, *5*(2), 186-206.

Greenhow, C., & Lewin, C. (2016). Social media and education: Reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning. *Learning, Media and Technology*, *41*(1), 6–30. https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1064954

Hazar, M. (2011). Sosyal medya bağımlılığı: bir alan çalışması. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 151-175.

İşler, G. (2016). Anadolu liselerinde akademik başarının artırılmasına yönelik yönetici ve öğretmen görüşleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitsü, Ankara.

Junco, R. (2012). The relationship between frequency of Facebook use, participation in Facebook activities, and student engagement. *Computers & Education*, *58*(1), 162–171. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.08.004

Junco, R. (2012). Too much face and not enough books: The relationship between multiple indices of Facebook use and academic performance *Computers in Human Behavior*, 28(1), 187-198. https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.08.026

Kahyaoğlu, M. ve Çelik, H.C. (2011). *Ortaöğretim ve Yükseköğretim Öğrencilerinin İnternet Kullanımına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre incelenmesi*. 5th International Computer & Instructional Technologies Symposium, 22-24 September, Fırat University, Elazığ.

Kalaman, S. (2016). Sosyokültürel, ekonomik ve siyasi boyutlarıyla yeni medyada mahremiyetin dönüşümü: facebook örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2009). The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, *52*(1), 59-68. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003

Karal, H. & Kokoç, M. (2010). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanım amaçlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Journal Of Computer And Mathematics Education, 1*(3), 251-263.

Kirschner, P. A., & Karpinski, A. C. (2010). Facebook and academic performance. *Computers in Human Behavior*, *26*(6), 1237-1245. https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.024

Kirschner, P. A., & Karpinski, A. C. (2010). Facebook® and academic performance. *Computers in Human Behavior*, *26*(6), 1237–1245. https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.024

Koç, M. ve Karabatak, M. (2011). *Sosyal ağların öğrenciler üzerindeki etkisinin veri madenciliği kullanılarak incelenmesi.* 5. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumunda sunulan bildiri. Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Koçak, N., G. (2012). Bireylerin sosyal medya kullanım davranışlarının ve motivasyonlarının kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında incelenmesi: Eskişehir'de bir uygulama. (Yayımlanmamış doktora tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311. https://doi.org/10.3390/ijerph14030311

Kütükoğlu, E. (2019). Sosyal medyadaki mahremiyet algısının belirlenmesi: x, y ve z kuşakları üzerinde bir araştırma, (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: the new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, *52*(4), 357-365.

Mavnacıoğlu, K. (2015). *Kurumsal iletişimde sosyal medya yönetimi kurumsal blog odaklı bir yaklaşım*. Beta Basım Yayım.

McLoughlin, J.A.,& Lewis, R. B. (2002). *Özel gereksinimli öğrencilerin ölçümlenmesi*. Gündüz Yayınevi.

Onat, F. 2010). Bir halkla ilişkiler uygulama alanı olarak sosyal medya kullanımı: sivil toplum örgütleri üzerine bir inceleme. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 31, 103-122.

Özgül, G. E. (2015). *Yanılsamalar labirentinde bir yanılsama olarak özne*. İçinde Özlem Oğuzhan (Ed.)*, İletişimde sosyal medya sosyal medyada iletişim* (ss. 83-111). Kalkedon Yayınları.

Paul, L. L., ve Lee, S. N. (2012). Impact of internet literacy, internet addiction symptoms, and internet activities on academic performance. *Social Science Computer Review 30(4),* 403-418.

Safko, L. (2010). *The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success*. Wiley.

Sarıer, Y. (2016). Türkiye'de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , *31*(3), 609-627.

Seferoğlu, S. S. ve Yıldız, H. (2013). Dijital çağın çocukları: İlköğretim öğrencilerinin Facebook kullanımları ve internet bağımlılıkları üzerine bir araştırma. *İletişim ve Diplomasi*, 2, 31-48.

Şevik, Y. (2014). İlkokul müdür ve müdür yardımcılarının öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ile akademik başarısına katkıları(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

Tanrıverdi, H. ve Sağır, S. (2014). Lise öğrencilerinin sosyal ağ kullanım amaçlarının ve sosyal ağları benimseme düzeylerinin öğrenci başarısına etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(18), 776-821.

Tess, P. A. (2013). The role of social media in higher education classes (real and virtual) – A literature review. *Computers in Human Behavior*, *29*(5), 60–68. https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.12.032

Woolfe, R. & Dryden, W. (1996). *Handbook of counselling psychology*. Sage.

Zarella, D. (2010). *The social media marketing book*. O'Reilly Media.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

New World (America) from the Old World: Animals in *Tārīkh-i Hind-i Gharbī**

Ahmet İğdi*

Abstract: The discovery of the American continent, formerly known as the New World, caused a significant transformation in world history. The first independent work on the continent written in Ottoman Turkish, Tārīkh-i Hind-i Gharbī , was written in the 16th century and encouraged the Ottomans to participate in expeditions to benefit from the underground and aboveground riches of the American continent that was being discovered. This work, which describes the geography, mines, fauna and flora of the new continent, also provides detailed information about the animals on the continent. This study examines the place of Tārīkh-i Hind-i Gharbī in Ottoman natural history literature, with a special focus on animals living on the American continent. The literature on the discovery of the continent is comparatively examined and the work's contributions to Ottoman natural science are examined. The text, which differs to a certain extent from the previous works of the acaibü'l-mahlukât genre in that it conveys information based mostly on observation, also carries the nature of a continuation of this tradition by including some mythical creatures such as fishmen. While introducing creatures native to America such as bison, manatee, tapir, armadillo and hummingbird, Tārīkh-i Hind-i Gharbī illustrated some of them and conveyed the characteristics of these animals. In addition, the work is of great importance as it is a text in which some words from the native languages of America are transferred to Ottoman Turkish for the first time.

Keywords: History of Islam, Ottoman Geography, Natural History, Discovery of America, Tārīkh-i Hind-i Gharbī, Animals

Yeni Dünya'ya (Amerika) Eski Dünya'dan Bakmak: Târîh-i Hindi Garbî'de Hayvanlar

Öz: Geçmişte Yeni Dünya olarak adlandırılan Amerika kıtasının keşfi, dünya tarihinde önemli bir dönüşüme sebep olmuştur. Kıtayla ilgili Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan ilk müstakil çalışma olan Târîh-i Hindî Garbî, 16. yüzyılda yazılmış olup, Osmanlıları keşfedilmekte olan Amerika kıtasının yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden faydalanabilmeleri için keşif seferlerine katılmaya teşvik etmiştir. Yeni kıtanın coğrafyasını, madenlerini, fauna ve florasını anlatan bu eser, aynı zamanda kıtadaki hayvanlar hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, Târîh-i Hindî Garbî adlı eserin, Osmanlı doğa tarihi yazını içindeki yerini, Amerika kıtasında yaşayan hayvanlar özelinde incelemektedir. Kıtanın keşfine dair literatür, karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve eserin Osmanlı doğa bilimine olan katkıları irdelenmiştir. Daha çok gözleme dayalı bilgiler aktarması bakımından kendisinden önceki acâibü'l-mahlûkât türü eserlerden belli ölçüde ayrışan metin, balık adamlar gibi bazı efsanevi varlıklara yer vermesiyle bu geleneğin bir devamı niteliğini de taşır. Târîh-i Hindî Garbî, bizon, manati, tapir, armadillo ve sinek kuşu gibi Amerika'ya özgü canlıları tanıtırken, bunlardan bazılarını resimlemiş ve bu hayvanların özelliklerini aktarmıştır. Ayrıca eser, Amerika'nın yerli dillerindeki bazı kelimelerin Osmanlı Türkçesine ilk kez aktarıldığı bir metin olması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Coğrafyacılığı, Doğa Tarihi, Amerika'nın Keşfi, Târîh-i Hindi Garbî, Hayvanlar

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü ORCİD: 0000-0001-9620-664 a.igdi@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: İğdi, A. (2025). Viewing the new world (America) from the old world: Animals in Tārīkh-i Hind-i Gharbī*. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(2), 1133-1188. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1691263
Received/Geliş: 04 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 04 Aug/Ağustos 2025
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

The arrival of Europeans in the Americas, commonly referred to as the New World or the West Indies, and the subsequent colonization of the region have been widely recognized as a major turning point in world history.[1] There are narratives suggesting that Muslims possessed knowledge of the New World prior to its discovery in 1492 and even undertook some expeditions there.[2] However, a general survey of Islamic geographical literature indicates that the westernmost known points were the Canary Islands (al-Khālidāt) and, further north, Britain and the somewhat vaguely known island of Thule. There was no clear information beyond this, and the Pillars of Hercules constituted the western boundary not only for the Christian West but for all peoples of the old world (Miquel, 2003, p. 17).

The economic and military consequences that arose from the discoveries did not permit people to remain indifferent to this event. The pioneers of discovery, the Portuguese and the Spanish, were in interaction with the Ottomans through various conflicts in the Mediterranean and the Indian Ocean. Consequently, it was natural for the Ottomans to produce certain texts regarding this event, which had world-altering consequences.

The oldest Ottoman text written about the Americas, known as the New World, is the 1513 map by Pîrî Reîs (d. 960/1553) and the marginalia accompanying it. Subsequently, Seydî Ali Reîs (d. 970/1562), in his work *al-Muḥīṭ*, completed in 1554 on the subject of the Indian seas, provides brief information on the matter. The Geography Treatise by the Tunisian Hacı Ahmed (d. ?), his heart-shaped world map of 1559, and the world map by Ali Macar Reîs (d. ?) which includes the American continent, should also be mentioned due to their interest in the subject (Goodrich, 1990, pp. 9-16).[3] Approximately 30 years after Seydî Ali Reîs wrote *al-Muḥīṭ*, the *Tārīkh-i Hind-i Gharbī (THG)*, considered the first work in Eastern languages to independently address the discovery of America, was authored.[4] It is difficult to assert that *THG* generated a strong interest in the New World in its aftermath. References to the work are almost non-existent, and aside from Kâtip Çelebi (d. 1067/1657), one rarely encounters authors in whom the work's influence can be observed.

In the 17th century, when information about the New World had become quite abundant and reached the Ottoman capital through various means, Kâtip Çelebi is seen to have addressed the subject in his works *Cihannümā*, *İrşâdü'l-Hayârâ*, and his translation of *Atlas Minor (Levāmiu'n-Nûr)*. In the same century, a Chaldean priest from Baghdad and an Ottoman subject, Ilyas Hanna (d. ?), documented his journey to South America between 1675 and 1683 (İlyas Hanna, 2010). This text can also be considered the first work written by an Ottoman subject who had personally visited the New World.

---

[1] The author of *Tārīkh-i Hind-i Gharbī* (Ökte, 1999, p. 35a/161) states that the discovery of this New World changed the shape of the world: "When the people of the West reached the new quarter, the world took on another form." In this study, we will henceforth refer to *Tārīkh-i Hind-i Gharbī* with the abbreviation *THG*. For the American continent, we will use the term *New World*, which is also the designation used by *THG*.

[2] This information and the claim that the continent was first discovered by the Chinese have been the subject of study. See (Sezgin, 2013). David Arnold's comment (Arnold, 1995, pp. 8-9) that pre-Columbian voyages to the New World are not the same as those of the Age of Discovery seems reasonable. He states, "In reality, long-distance voyages and discoveries were not new. Arabs, Indians, Chinese, Vikings, and Polynesians had accomplished extraordinary ocean voyages before the Europeans of the 15th and 16th centuries. But their achievements were forgotten and not repeated, or they did not extend beyond local significance. What was new in the Age of Discovery was the linking of the world's oceans into a single maritime system through geographical exploration, and the fact that the dominance established on these seas formed the basis for the ultimate extension of Europe's influence to every inhabited continent." In *THG*, a story is narrated from al-Mas'ūdī about a Muslim sailor named Khashkhāsh who set out from al-Andalus into the ocean and returned with spoils (Ökte, 1999, p. 38a/171).

[3] It has been suggested that the Hacı Ahmed map was a text produced in Turkish by Venetians for sale in Ottoman lands. For this reason, it has been argued that the text should not be considered part of Ottoman literature (Hagen, 2015, p. 108).

[4] Various texts touching upon Ottoman interest in the discoveries can be pointed out (Goodrich, 1985).

The Ottoman traveler Evliya Çelebi (d. 1095/1684) also appears to have been interested in the discovery of the New World. He recounts that Columbus first came to Bayezid II (1481-1512) and requested financial assistance for his explorations but did not receive a positive response.[5] The translation work by Ebubekir b. Behram ed-Dımaşkî (d. 1102/1691) on geography, also known as *Nusretu'l-İslâm* and based on *Atlas Maior*, was completed in 1685 and is cited as one of the texts concerned with the New World (Goodrich, 1985, p. 671). Yirmisekiz Mehmed Çelebi (d. 1144/1731), during his embassy to France in 1720-1721, visited the zoos there and had the opportunity to observe fauna from the New World that had been transported to France (Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 2017).

The printing of *THG* by İbrahim Müteferrika (d. 1160/1747) at his press in 1730 can be seen as a sign of the interest in the New World during this period.[6] The Atlas by İbrahim Hamdi of Bartın (d. ?) can be dated to around 1750, and it is stated that this work also contains information about the New World (Yurdagül, 2019, p. 26). İbrahim Hakkı of Erzurum (d. 1194/1780), in his work Ma'rifetnāme completed in 1757, also described the discovery of the New World without going into extensive detail (Erzurûmî, 1330, pp. 119-120).

Mention should also be made of a lithographed text from 1857, written by the calligrapher Mehmed Raif Efendi (d. ?), titled *Bahs-i evvel Venedik ve Cenevizli Gemicilerin keşf eylediği cezâyir ve sâniyen Kristof Kolomb'un Amerika'ayı bulması beyânındadır* (The First Part on the Isles Discovered by Venetian and Genoese Sailors and the Second on Christopher Columbus's Discovery of America). At the end of the work, the text was compiled and translated into Turkish from various selected texts (Hattat Mehmed Raif Efendi, 1857, p. 52). These two translations were made within the framework of the activities of the Encümen-i Dâniş (Academy of Sciences). Hoca Abdurrahman Efendi (d. ?) traveled to Brazil in 1865 and described his memories in a treatise titled *Seyahatnâme-i Brezilya* (Travelogue of Brazil) (Abdurrahman Efendi, 1288).

The reprinting of *THG* in 1875 can certainly be interpreted as evidence of a continuing level of curiosity about the American continent in the Ottoman world. Later, the work *The History of America*, authored by the British historian William Robertson (1721-1793), was partially translated by Abdulgaffar Enis Efendi (d. ?) and published in 1880 (Robertson, 1297). Andre E. Kopassis/Kopasi/Copassi Efendi (1856-1912), a member of the Ottoman Council of State, appears to have been interested in the discovery of America. One of the works written by him, published in 1893-1894, is titled *Târîh-i Keşf ve Fethi Amerika* (History of the Discovery and Conquest of America). The two-volume work was translated from Italian and French texts (Kopassis, 1310, pp. 1/12-13). Kopasi also published a memoir attributed to one of Columbus's companions (Copassi, 1897).

This study aims to provide an overview of the Ottoman studies on the New World (the American continent), including their antecedents and successors. It goes without saying that information regarding the New World can be found in many texts beyond those mentioned above. Among the aforementioned works, *THG* can be said to hold a privileged position. This is because *THG* is not only the oldest standalone work addressing the discovery of the New World but is also significant for its particular focus on the natural history of the continent.

Objective

The objective of this study is to reveal the contribution of the work titled *Tārīkh-i Hind-i Gharbī*, authored in 1583, to the literature of Ottoman natural history. As a continuation of Ottoman natural

[5] According to Evliya Çelebi's account, Bayezid II rejected Columbus's request, saying: "The conquest of Mecca, Medina, and this island of the world is necessary for us; it is not necessary for us to go to such distant places across the sea." (Evliya Çelebi, 2011, p. 10/2, 587-589).

[6] The statements made by İbrahim Müteferrika in the introduction he wrote for the printing of the work indicate that curiosity and interest in the New World were ongoing (Gerçek, 1939, pp. 67-68).

history studies, generally compiled under the classifications of ḥayāt al-ḥayawān (Life of Animals) and ajā'ib al-makhlūqāt (Wonders of Creation), the fact that *THG* introduced animals unique to the previously unknown American continent is of great importance. Therefore, this study examines which life forms from the Americas are described in *THG* and the manner in which they are presented.

Method

This study seeks to situate *Tārīkh-i Hind-i Gharbī* within the tradition of Ottoman natural history by examining both the facsimile edition and various transcriptions of the work, and by comparing its content with earlier sources, including the map of Pîrî Reîs and Seydî Ali Reîs's *al-Muḥīṭ*. Furthermore, the study compares the information provided in *THG* with later works in order to assess its influence on authors such as Kâtip Çelebi.

Findings

As the first independent work to introduce the animals of the New World to the Ottoman world, *THG* directly transferred certain animal names from indigenous languages into Ottoman Turkish. Among these, one can count the words beyûrî for tapir, ayotokli for armadillo, gürge for opossum, and cüvâne for iguana. In *THG*, the word balyâne was used to describe the whale. This may be the oldest text in which this name is used to denote the whale in Ottoman Turkish. Additionally, the initial use of galipavus and later hint tavuğu (Indian fowl) for the turkey indicates that the name hindi had not yet become widespread at that time. *Tārīkh-i Hind-i Gharbī* was not sufficiently regarded in the period following its composition and served as a source for very few other works. It is thought that the work was largely overlooked, despite being one of the first books printed on the Ottoman press.

Tārīkh-i Hind-i Gharbī and Its Author

The name of the work appears differently across various manuscripts. While the titles *Tārīkh-i Hind-i Gharbī* (History of the West Indies) and *Ḥadīth-i Naw* (The New Story) are more common, it has also been referred to by names such as *Kitāb-ı İklîm-i Cedîd* (The Book of the New Clime), *Tārīkh-i Yeni Dünya* (History of the New World), and *Ḳuṭr-i Naw* (The New Region). The title page of the edition printed by İbrahim Müteferrika, one of the first books from his press, reads *Tārīkhu'l-Hindi'l-Gharbī el-Müsemmā bi Ḥadīth-i Naw* (The History of the West Indies, Named The New Story) (Goodrich, 1985, pp. 667-691). Based on the book's structure, it can be said that it is divided into three bābs (chapters), with the first two, which convey classical cosmology and geographical information, constituting approximately one-third of the work. The main part of the work is the third chapter, which describes the discovery of the New World.

The question of who authored *THG* has occupied those who have studied the book since the time of Kâtip Çelebi, and a definitive conclusion has not been reached. Names such as Muhammed b. Yusuf al-Harawī, Emîr Hasan al-Suʿūdī (Türkay, 1999, p. 33), and even Kâtip Çelebi himself appear in sources (Toderini, 2018, p. 284). From the information Kâtip Çelebi provides while introducing Tārīkh-i Hind-i Gharbī, it is clear that he did not know the author: "*Tārīkh-i Hind-i Gharbī*: It is the history of the lands called America in the Atlas, and the New World in the vernacular. It is a concise book explaining the emergence of that region and its wondrous affairs. It was compiled in the year nine hundred and ninety [1582-83] in the name of Sultan Murād Khan, translated from some Frankish [European] papers with additions from Murūj al-Dhahab, al-Kharīda, and Sharḥ al-Tadhkirah. As other books do not touch upon the news of the aforementioned region, the said book is mentioned with the additions from the atlas translation." These words clearly indicate that Kâtip Çelebi did not know the author of *THG* and viewed it as an anonymous work. It has also been noted that in his own handwritten copy of the Cihannümā, Kâtib Çelebi wrote the name of Seydi Ali Reîs as the author of *THG* and later crossed it out (Adıvar, 1970, p. 85; Kâtib Çelebi, 1145, p. 12).

Selim Nüzhet Gerçek, Cevat İzgi, and Baki Tezcan concur that the author of *THG* is Mehmed Suʿūdī (d. 999/1591) (Gerçek, 1939, p. 66; İzgi, 2019, p. 617; Tezcan, 2012, p. 1). However, another recent study, without naming an author, suggests that the work was composed by a man in the circle of Koca Sinan Pasha (Casale, 2023, p. 301). Thomas Goodrich, who translated *THG* into English, argues that Mehmed Suʿūdī might have been the work's copyist. He also touches upon the possibility that it was written by an individual who worked at the observatory that was demolished around that time and wished to remain anonymous (Goodrich, 1990, pp. 19-20).

Manuscripts and Editions of *Tārīkh-i Hind-i Gharbī*

Numerous manuscripts of *THG* exist in various libraries, some of which are illustrated. It was printed by İbrahim Müteferrika in 1730 as the fourth book from his press, and the first to be illustrated (Ö. Öztürk, 2012, pp. 68-69). The version printed at the Müteferrika press in 1730 was reprinted in 1875 with some of the illustrations removed (Goodrich, 1990, p. 2). The images in the work likely sparked some controversy. Toderini states that many of the images in the printed copies were also defaced (Toderini, 2018, p. 287).[7] The Ministry of Culture published a facsimile of the Revan Kiosk manuscript (Revan Kiosk, no. 1488) in 1987, to which an English introduction and index by Süheyla Artemel were added (Süheyla Artemel, 1987). A few years later, an English translation by Thomas D. Goodrich, who conducted the most comprehensive studies on the work, was published with an extensive introduction and notes (Goodrich, 1990). Nearly a decade after this translation, an edition containing a Latin-alphabet transcription of *THG*, a modern Turkish translation, and an English translation was produced by a committee under the supervision of Ertuğrul Zekai Ökte within the History Research Foundation (Tarih Araştırmaları Vakfı). This edition also includes the facsimile from the 1987 publication, allowing for a comparative reading with the original text (Ökte, 1999). Finally, a transcribed text of a manuscript containing various notes was published with its facsimile in 2019 (Suʿūdī, 2019).

The Purposes for Writing Tārīkh-i Hind-i Gharbī

It is possible to say that *THG* was written with multiple objectives. We can list these purposes as: introducing the New World, fostering the sense of curiosity towards it, and encouraging readers so that the Ottomans might also have a share in its discovery; ensuring the Suez Canal was excavated so that the Ottomans could be more active in the Indian Ocean; and satisfying Sultan Murad III's passion for books.[8] In our view, the first of these purposes forms the axis of the work. Indeed, when the author states, "When the people of the West reached the new quarter, the world took on another form" (Ökte, 1999, p. 35a/161), he is aware that the discovery of the American continent fundamentally changed world history. The author notes that in his own time, information about the discovery of the New World had spread, but no one from Ottoman lands had yet gone there, nor had anyone provided information about it (Ökte, 1999, pp. 3a-3b/33-35). One of the points the author draws attention to is that old books—in his words, zübûr-ı evvelîn ve kütüb-i aḳdemîn (the scriptures of the ancients and the books of the forefathers)—do not provide information about the New World (Ökte, 1999, p. 3b/35). This was significant, as people in that Ottoman era held a strong belief that all the information they needed could be found in ancient books (Grafton, 2004, p. 16). The author's frequent criticism of classical Islamic geographers in the first two chapters can also be read as an indication that the authority of ancient geographical texts had been somewhat shaken.[9] The author of the work clearly expresses his desire to introduce the New World and its geographical location (Ökte, 1999, p. 12b/71): "(…) vaz'ı kitabdan ve

[7] Upon examining the digital images of various printed and manuscript copies of *THG* on the website of the Presidency of Manuscripts, we too observed that the pictures have been defaced.

[8] III. Murad'ın özellikle resimli kitaplara ilgi duyduğu ve kendine has bir kütüphane oluşturduğu bilinmektedir (U. Öztürk, 2022, s. 96).

[9] For various examples, see (Ökte, 1999, pp. 18b-20b/95-103).

tertib-i fasl-u babdan maksud-ı asli olan Dünyâ-yı cedîd ne kutrda bedîd olub turuktan kangı tarik ile tevassul ve bihardan kangı bahrile tevessül müyesserdir malum ve mefhum ola."

According to Giancarlo Casale, *THG* was commissioned for political purposes by Koca Sinan Pasha and his circle, such as excavating the Suez Canal and thereby becoming more influential in the Indian Ocean (Casale, 2023, pp. 301-305). Disagreeing with this claim, Hagen, proceeding from the structure of the work, argues that it should be evaluated within the 'ajā'ib wa-gharā'ib (wonders and oddities) genre and thus concludes it could not have been a work written for geopolitical aims (Hagen, 2015, pp. 117-118). Furthermore, it has been suggested that because the gold and silver coming from the New World were harming the Ottoman economy, the author may have composed the work to explain the source of this gold and silver (Kırmaci, 2015, p. 192).

At many points, *THG* openly expresses the belief that the New World should be conquered by the Ottomans: "Cenâbı hazreti perverdigardan imitvarız ki min ba'd ol diyar-ı menfaat-asar dilârân-ı İslam-ı âli tebâr elinde feth olup şeâyiri islâmiye ile dola ve sâyir memalik-i Osmâniyeye mülhak ola." To this should be added his desire for the lands of Sicily and al-Andalus to be joined to Ottoman territories (Ökte, 1999, pp. 50b-51a/219-221, 41b-42b/183-187, 21b-22a/107-109).

It seems possible to consider the 16th century as an "age of curiosity" for the Ottomans in many respects. The Taqi al-Din Observatory, built to observe the heavens on one hand, and the rise of curiosity in discovering and knowing new geographies on the other, can be evaluated within this framework. Among the products of this curiosity, one can mention the Turkish translation of Ali Ekber's travelogue of China and İbrahim et-Tokadî's *Acâibnâme-i Hindistan*, which recounts his journey to India (Ak, 2004, p. 166).

The Sources of Tārīkh-i Hind-i Gharbī

There is no clear data indicating that *THG* was aware of earlier works written about the New World. The author refers neither to Pîrî Reîs and his map nor to Seydî Ali Reîs's book *al-Muḥīṭ*. In the first two parts of the three-part text, he consults classical Islamic geography and natural history works. In this context, Masʿūdī, whom he mentions as his predecessor and whose path he follows, should be noted. Indeed, there are explicit references in *THG* to both of Masʿūdī's extant works*, al-Tanbīh wa-al-Ishrāf* and *Murūj al-Dhahab*.[10]

The name of the *THG*'s author appears in one manuscript as follows: "sālik-i rāh-i Masʿūdī, emīr Meḥmed bin Ḥasan es-Suʿūdī" (a follower of the path of Masʿūdī, Emir Mehmed bin Hasan al-Suʿūdī) (Adıvar, 1970, p. 85). This self-identification by the author is significant and that the concept expressed as the "path of Masʿūdī" (rāh-ı Masʿūdī) is a conscious choice. Furthermore, his use of the phrase Imām-ı Masʿūdī (Imam Masʿūdī) when mentioning him suggests that the reverence shown to him is akin to the respect shown to a sectarian imam or leading scholars (Ökte, 1999, p. 24b/119).[11] It can be argued that this trajectory, defined as the "path of Masʿūdī," represents a perspective that addresses natural history and history together. Indeed, Masʿūdī, in both of his surviving works (*Murūj al-Dhahab* and *al-Tanbīh wa-al-Ishrāf*), handled history in conjunction with natural history.

Certain scholars such as Masʿūdī, Ibn Khaldūn, the author of *THG*, and Kâtip Çelebi followed this line. One of the distinct elements of this path is the acceptance of nature as a teacher. On the same principle, one can also count the non-distinction between natural science and other sciences, and the curiosity and interest shown towards the cultures and histories of foreign societies. Additionally, Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, al-Nīsābūrī, Sirāj al-Dīn Ibn al-Wardī, al-Sharīf al-Idrīsī, al-Iṣṭakhrī, al-Suyūṭī, Qāḍīzāda al-Rūmī, and Zakariyyā b. Muḥammad al-Qazwīnī have also been counted among the sources of *THG* (İzgi, 2003, p. 28/526-527). The sources for the third chapter of the work, which narrates the discovery

[10] For examples, see (Ökte, 1999, pp. 6a/45, 12a/69, 13b/75, 22b/11).

[11] Another person referred to as *Imam* in *THG* is Fakhr al-Dīn al-Rāzī, who is also famous for his interest in the natural sciences (Ökte, 1999, p. 32b/151).

of America, are naturally texts in European languages. According to Goodrich, *Tārīkh-i Hind-i Gharbī* was mostly compiled from Italian texts, which were themselves translations from Latin and Spanish. Goodrich, who conducted a detailed study on these sources, determined that there were four primary works. These can be listed as: *Historia General de las Indias* by Francisco López de Gómara, *Historia General y Natural de las Indias* authored by Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, *De Orbe Novo* by Pietro Martire d'Anghiera, and *Historia del Descubrimiento y Conquista del Perú* written by Agustín de Zárate (Goodrich, 1990, pp. 32-33).

The language used in the work when discussing the indigenous peoples of the New World suggests that information about the continent was translated and conveyed as is, without being fully assimilated. This is because the passages dealing with the native inhabitants are written entirely from the perspective of the conquistadors and employ a denigrating tone. For instance, a text mentioning the Aztec king Montezuma portrays him as a demonic being (Ökte, 1999, p. 75a/317): "Pes Kolola'da vaki olan kıssa Mûtesûme'ye vasıl olucak katî muzdarip olup dalâl-i kadîmi üzre esnâma müracaat eyledi. Ve Şeytan-ı laîn âdet-i kadîmesi üzre sanemlerin içinden cevap verdi ki…"

Animals in Tārīkh-i Hind-i Gharbī

One of the points mentioned above while listing the purposes for writing *THG* was "to introduce the New World, to foster the sense of curiosity towards it, and to encourage readers so that the Ottomans might also have a share in its discovery." It can be said that this was one of the important motives underlying the author's detailed description of the new continent's animals. The author's statement expressing his hope for the Ottoman conquest—"We are hopeful in the Almighty Lord that, hereafter, that land of beneficial results will be conquered by the hands of the heart-ravishers of the exalted lineage of Islam, that it will be filled with the symbols of Islam, and be annexed to the other Ottoman realms" (Ökte, 1999, pp. 50b-51a/219-221)—points to this. By defining the new continent as a "diyār-ı menfaʿat-āsār" (land of beneficial results), he is saying that the continent holds valuable products that will benefit Muslims in every aspect and even generously bestows them upon those who rule it. Therefore, it can be said that the author's emphasis on the continent's minerals and its animals are fundamentally directed towards the same goal.

When describing the things Columbus brought back after his first voyage, the author of *THG* draws particular attention to the animals and plants, stating they were presented as gifts to the king. From this, it is understood that the exotic creatures of the new world are fundamental to his perception of it. His following words, used when describing the creatures Columbus brought back from his voyage, must have been employed to signify this meaning (Ökte, 1999, p. 44a/193): "Otuz aded tutiler getürmişdi ki bazi serapa sürh ve bazı zer u safi ve bazi otuz aded elvan-ı muhtelife ile münakkaş ve mülevven idi ve nice aded hurde ernebler ki gûş ve zenebleri fare misal ve renkleri sincabi idi ve Galibavus nam bir mürg getürmişdi ki lahmi lahm-ı tavusdan leziz ve usûl-i nebatdan bir asl getürmişdi ki sükker gibi hulv-i leziz idi ve bahar kısmından bir nâ-malum nesne getürmişdi ki tamı tarçînîye karib idi." This narrative shows that the author of the text was particularly attuned to the exotic plants and animals of the new world.

The earliest authors to describe the animals of the New World, Pîrî Reîs and Seydî Ali Reîs, mostly spoke of a mythological world. Although *THG* also contains fish-men and Waq-Waq trees, the text is largely not detached from nature and has a realistic character. It can even be said that it assumed a transformative role, shifting the Ottoman world of knowledge about the New World, which began with Pîrî Reîs and Seydî Ali Reîs, from mythology towards reality.

It is clear that the author of *THG* had a special interest in the animals found on the American continent. The author also included pictures of some of the animals in his work. Although the author describes New World animals in various parts of the work, he also specifically addresses the topic at the end of the work under the headings *aḫbâr-ı devâb* (news of beasts) and *aḫbâr-ı tuyûr* (news of birds)

(Ökte, 1999, pp. 108a-112a/449-465). Describing the animals under a separate heading could also be considered a flaw in the work's structure, because the previously described tapir and armadillo are described again without any connection to the previous information. In the sections preceding the aḫbâr-ı devâb heading, the description of animals was done in parallel with the description of the relevant geography. For example, when describing Urabá and Darién (Panama and Colombia), the tapirs living there were also described (Ökte, 1999, p. 59b/255). The mammals described in detail in the work are manatee, tapir, armadillo, llama, sloth, bison, bighorn sheep, opossum, anteater, and jaguar. Among reptiles, information is given on the iguana, and among birds, the turkey, hummingbird, and parrots are mentioned. It is also seen that the marine mammals, the manatee and the whale, caught the author's attention. Some of these creatures were also described through illustration. It is not known who first drew the illustrations. Besides, the illustrations found in various manuscripts show a certain degree of difference from one another. Including both real and mythological creatures, many different animals are depicted in 12 illustrations. The illustrations can be listed as follows (Ökte, 1999, pp. 18b, 49b, 59b, 62a, 62b, 68b, 71a, 93b, 101a, 109a, 110b, 113a.):

1. The Waq-Waq Tree
2. Manatee and its calf
3. Tapirs
4. A lone fish-man
5. A fish-man being hunted by two natives
6. Various birds, Borneo Island
7. Armadillo and geese
8. Bison, bighorn, and two natives
9. Mining operation and a horse in Potosí
10. Jaguar, anteater, and armadillo
11. Sloth, opossum, monkeys, and chickens in a coop
12. Two species of birds.

Illustrations 1 and 6 are not described in relation to the New World but are mentioned in the context of the Indian and Chinese seas and while discussing South Asia.

The animals described in *THG* are largely from the Americas located in and south of Mexico, known as the Neotropical realm. This zoogeographic region shows significant differences from the world's other zoogeographic regions in terms of its animal species and their characteristics. The region's fauna hosts many unique groups (Demirsoy, 1996, p. 126).

Tapir (Beyûrî)

The Central American tapir, with the scientific name Tapirus bairdii, is one of the tapir species living on the American continent. It is one of the animals described in *THG*, where it is likened to an animal with a trunk like an elephant's (Ökte, 1999, p. 255): "nevâhi-i mezbürede mevcüd olan ineklerin kurûnu yokdur ve burunları hortumu fil gibi dırâzdır ve şekl u endâmda ester gibidir. Hayvan-ı mezbûr sâbıkâ mezkür olan eşcâr içinde bu vechile tasvir itmişler." In another part of the text, the tapir is mentioned again by name (Ökte, 1999, p. 108b/451): "Beyûrî nâm bir hayvan vardır ki cüssede ester-i made kadardır levni kestane gibidir. Ademi ve kelbi helâk ider seri ve pâyçesi kati lezîzdir. Ammâ yirmi dört saat tabh olunmayınca bişmez." The fact that the author states the tapir is chestnut-colored, yet it is not depicted in this color in the illustration, can be said to indicate that the information taken from Italian sources was not sufficiently assimilated.

Armadillo (Ayotokli)

The armadillo, an endemic creature of the American continent, appears in *THG* as ayotokli. This word is from the Nahuatl language, also used by the Aztecs (Karttunen, 1983, p. 17), and is used to refer to the armadillo (Ökte, 1999, p. 299): "Ayotokli nam bir nevi hayvan vardır ki cüssede sinnevr kadardır ve kellesi ve minkarı ördek gibidir ve pâları ganem misal iki çataldır ve mûları kirpi gibi tîzdir, tepesinde kemükden bir takyesi vardır ki güşları takyeden hâricdir ve zahrında yine kemikden bir cübbesi vardır ki gâh cem idüb gah feth ider ve zenebi hirre misâl dırâzdır." The armadillo appears in two different ways in *THG*, once by the name ayotokli and in another instance as arutati (Ökte, 1999, p. 108b/451): "Arutati nam bir hayvan dahîvardır ki şeklen bir semerlü ata benzer çarpâdır zenebi mar misal lahm-ı sâfidir ve bedenin levni bozdur ve püştünde hulkîbir semer vardır ki pâları ve zenebi ânın altından çıkmışdır. Cüssede kelb kadardır. Kuvveti azdır kimesneye zararı yokdur. Ayağıyla hendaklar kazub içinde yatur hayvan-ı mezbûrun lahmı ovlak etinden lezîzdir." It is apparent that the author did not assimilate the information about the armadillo, narrating it in different places.

The word ayotekli is written as ivtekli in both transcriptions of *THG* (Ökte, 1999, p. 299; Suûdî, 2019, p. 211). The word is written as (ايوتكلي), and its correct reading should be ayotokli, the closest form to its pronunciation in the Nahuatl language used by the Aztecs. This word is perhaps the oldest word from the Nahuatl language to be transcribed into Ottoman Turkish.

Llama

On the American continent, no domesticated animal other than the llama and the alpaca is known to have been capable of carrying loads and people (Hanilçe, 2022, p. 114). In *THG*, the llama is described by likening it to a camel, without its name being mentioned. While discussing the Cuzco expedition of Diego Almagro (d. 1528), it is indicated that these animals were used for carrying loads under harsh conditions. The text calls them the sheep (aġnām) of the New World but also likens them to camels (Ertuğrul Zekai Ökte, 1999, p. 98b/411): "meğerki nevâhi-i mezbûrenin ağnâmı cüssede şütür misal olub barkeşliğe tahammül ederdi ve gah olur ki üstüne süvar olub nice mil mesafe sefer ederlerdi ve katî bek sürseler li'âbını saçardı ve muhkem bed râyiha peyda ederdi ve zebûn olub düşdükden sonra her kez durmazdı ve bilcümle evsâf ve evzâı şütüre karîb olub hemîn senâmı yok ve gerdüni i'vicâcdan salim idi."

The animal that Ilyas Hanna describes in the most detail is the llama, although he does not name it. He mentions that llamas are used for carrying loads and goods, but that the animals are not very suitable for this work, tiring quickly, and spitting at their owners when pushed too hard. Ilyas Hanna gives more extensive information about the vicuña. He explains that the small one is called vikuna and the large one guanano, that they resemble gazelles, their fur is soft as silk, and the natives make hats from their hides (İlyas Hanna, 2010, pp. 67, 75).

During his journey to France, Yirmisekiz Mehmed Çelebi (Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 2017, p. 86) provides a detailed description of an animal he had not seen before, brought from the New World, at a zoo there: "We saw several animals that came from the New World, whose hooves were like a deer's and their bodies were as large as a cow's. Their wool resembles a sheep's. Their necks were high like a horse's neck, their ears and stance were like a horse's, but their head and mouth, nose, and eyes were like a deer's." This animal, which Çelebi does not name, must have been a llama. His account gives the impression that he was unaware of *THG*, as the llama was described in great detail in that text and likened to a camel and a sheep. This situation shows how apt Goodrich's definition of "isolated texts" is. According to him, the texts written in the Ottoman Empire about the American continent were not texts that progressed by nourishing or criticizing one another, but were mostly produced in isolation and unaware of each other (Goodrich, 1985, p. 671). One of the individuals who spearheaded the establishment of the first printing press in the Ottoman Empire was Said, the son of Yirmisekiz Mehmed Çelebi (Afyoncu, 2003, pp. 524-526). He accompanied his father on the Paris trip and, after returning,

printed *THG* at the press he established with İbrahim Müteferrika. However, in the text written by his father, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, no information is found to suggest that the author was aware of *THG*. The printing of *THG*, written in 1583, at the Müteferrika Press approximately two centuries later in 1730, was perhaps made possible by the influence of the Paris trip on the Yirmisekiz Çelebi family in the realm of natural history. It seems possible to read the fact that *THG* was the first illustrated book printed at the press in this context.

Sloth (Kabâluliceru)

Another animal that is illustrated and described in great detail in *THG* is the sloth. The following statements are made about the sloth in the text (Ertuğrul Zekai Ökte, 1999, pp. 109b-110a/455-457): "There is also an animal named Kabâluliceru, which is two spans in length and that much in width, and it is very fleshy and fat; it is four-legged, its feet are very thin, it carries its body with difficulty. For that reason, it has great trouble in moving; in one day, it walks only about a hundred steps, and on each foot, it has claws like a hawk's, and the said animal's neck is long, and its beginning and end are equal in thickness, and it is very straight, as if it were a stick of beeswax, and its head is round, its neck and head together look like a capped spindle whorl, its face seems to be carved into its head, and its eyes are round and small. It does not keep its head and neck still but is always in a tremor; its color is grey, it has no tail, its voice is very pleasant and strange. At night, it climbs trees and produces various sounds, so that those who do not know think it is the very sound of a qanun, and sometimes it displays a soft and sometimes a high-pitched voice, so that those who hear it are amazed; it is as if the principles of music were taken from it, and when it is day, it gives no sign at all and knows not what sound or voice is; the light of its eyes is dim, for that reason it does not move in the daytime; they catch it and bring it home, no matter how much they beat it, it does not move more than its custom. If it finds a tree, it climbs. If it does not, it climbs to an elevated place and opens its mouth towards the wind. From it, they know which wind is blowing. It has not been seen to eat food; it seems that it subsists on air alone." The Spanish name for the animal, pericoligero, was likely adapted to Turkish phonetics and written as kabâluliceru.

Bison

The author, without naming the bison, also known as the American buffalo, classifies it within the cattle (bakar) species and states that it has a hump on its back and that this hump is like fish scales (Ökte, 1999, pp. 92b-93a/387-389): "Bakarları cesamette mahud olan bakar kadardır. Amma karnları küçükdür ve zahrında senâmı şütr gibi senâmı vardır ve semek misalinde fülûsu vardır. Sadrında ve dizinden aşağı muları çokdur birer şibr vardır ve feres misal cebininde saçı ve tis gibi lihyesi vardır. Ve boğazı altında dahi muları kati çokdur. Kotas gibi salınur. Zenebi kati tavildır ve ucu şerrâbe gibidir. Kati bek seğirdir ve kurûnı ile ademi helâk ider. Mukabeleden nazar olunsa şire benzer. Ve yanından manzûr olsa şütr gibidir. Üstüne herkez at varmaz havf ider. Kavm-i mezbûrun me'kel ve melbesi ol bakardandır. Gayrı mal ve menalları yokdur hanelerini anların cülüdıyla örterler. Ve sırm ile şedd iderler ve ızâmından süzen ve çuvalduz iderler. Ve a'sabından ve mülarından rişteler iderler ve kurûnından kadehler düzerler ve tersinden ateş iderler."

The author highlights the vital importance of the bison for the peoples of the New World, stating that they meet most of their daily needs, from house construction to heating, with the hides, horns, and even the dung of these animals. It is also understood from his statements that the animal was not domesticated and was hunted as a wild animal. The fact that cattle were domesticated in the Old World while this was not achieved in the New World has been considered one of the significant differences between the two worlds (Watson, 2023, p. 285).

Bighorn Sheep

When describing the sheep known as the bighorn, its docility is emphasized, and it is also one of the animals that is illustrated (Ökte, 1999, p. 93a/389): "Nahiye-i mezbûrede feres kadar bir nevi hayvan olur ki beşemi kati hüb ve mülayim olur. Ve kurûnı kati azîm olur. Ekseriyya ikisi bir kantar çeker nahiye-i mezbürede hayvân-ı mesfüre ganem derler."

Jaguar (Tigeri)

The Jaguar (*Panthera onca*) is one of the animals illustrated in *THG* and is described by likening it to a lion and a tiger (Ökte, 1999, pp. 108a-b/449-451): Tigeri nam bir sebu' mikdâm vardır ki kellesi şîr kellesi gibidir ve dendânları dıraz ve tîzdir ve levni kaplana şebihdir beş şibr tulü ve üç şibr arzı vardır ve katî hışm-nâk ve tünd-revdir. Amma her kez taarruz etmeyenlere zarar itmez Hindîleri çok helak ider. Anlar dahî fırsat buldukda katl idüb yerler." The author states that the jaguar kills the natives, and sometimes they hunt the jaguar. However, he does not detail how they hunt it. But in the illustration where the jaguar is drawn, there is a small dog behind the panther and a native shooting an arrow at the jaguar climbing a tree. The event visually expressed in this drawing is also encountered in texts about America after *THG*. According to this, the jaguar hunt was described as follows: The jaguar is forced to climb a tree by means of dogs, and then it is hunted by being shot with arrows or guns while in the tree (Darwin et al., 2023, p. 117). It has been stated that the word was taken from the Tupi language, one of the languages of Brazilian natives, and that its oldest use in Turkish is in the *Ḳāmūs al-Aʿlām* (jaguar - Nişanyan Sözlük, n.d.). It seems that *THG* has been overlooked, despite this being the first text where the word appears.

Opussum (Gürge)

The word gürge used for the opossum in *THG* was likely taken from the word sarigüeia used in the Tupi language (Eduardo De Almeida Navarro, 2007, p. 439). The opossum's size is likened to a rabbit's and its ears to a mouse's. It is also noted that the animal, which carries its young in pouches like saddlebags, also eats poultry at night (Ökte, 1999, p. 109b/455):

"Gürge nam bir hayvan dahi vardır ki cüssede erneb kadardır ve kestane tüylüdür mûları kati mülayim ve hubdur hayvan-ı mezbûrun burnı ince ve uzundur güşleri fare kadardır gicelerde buyûta gelüb tavuk bulursa tutub kanını içer etini yemez hayvan-ı mezbûrun iki koltuğu altında heybe misâl iki mahzeni vardır beççelerini içine koyub bile götürür ve bir vechile hıfz ider ki şakk itmeyince çıkarmaya kabil değildir." The animal, also depicted in an illustration in *THG*, is drawn in front of a coop attacking poultry, just as described in the text (Ökte, 1999, p. 110b).

Anteater

The anteater is described without being given any name, with its trunk likened to a hollow reed pen, through which it sucks up ants (Ökte, 1999, p. 63a/269): "and there is a type of animal whose mouth is like a single-piece, round, and hollow pen. It goes to the anthills, inserts its mouth, and by sucking the ants several times, it pulls them in and swallows, and with that, it feeds."

Reptiles

Iguana (Cüvâne)

The word for the iguana, a species of lizard, is used in the form of cüvâne in *THG*, and it is referred to as a four-legged, ugly creature (Ökte, 1999, p. 109b/455): "There is a four-legged and ill-shaped

animal named Cüvâne that resembles a snake; they eat it and say it is very delicious." *THG* is likely the oldest Turkish text in which the word iguana appears. It has been stated that the oldest known text in which this word appears is Ahmed Hamdi's *Lügat-i Ecnebiyye* (iguana - Nişanyan Sözlük, n.d.). However, it seems possible to say that the oldest text in which the word appears, albeit in the form of cüvâne, is *THG*.

In *THG*, examples of reptile species are fewer compared to others. Writing in the succeeding period, Ilyas Hanna, in the travel notes he wrote by personally visiting the American continent between 1675-1683 in his Seyahatnâme, made various assessments about the animals found on the continent. The author drew attention to the large sea turtles he saw on Tortuga Island, reaching up to two meters in length, and stated that they were hunted for their meat, which was consumed after being salted (İlyas Hanna, 2010, p. 41). Ilyas Hanna made a mistake here and said he saw Galápagos tortoises (Chelonoidis niger), found on the Galápagos Islands, on Tortuga. Ilyas Hanna also described in detail a species of crocodile called the Caiman (Yacare caiman) in the city of Guayaquil, Ecuador. According to his account, the crocodile resembles a lion and its length reaches up to 10 meters (İlyas Hanna, 2010, pp. 50-51). Ilyas Hanna's statements about Caiman crocodiles, which are on average two-three meters long, are greatly exaggerated.

Marine Mammals

Manatee/Sea Cow

In *THG*, the Manatee is described without its name being mentioned; its body is likened to an inflated waterskin, its head to an ox's, and its feet to an elephant's. It is described as follows (Ökte, 1999, pp. 213-215): “cezire-i mezbûrrenin bahrinde bir nevi hayvan vardır ki cüssesi zikk-ı menfûh gibidir ve başı öküz başı gibidir ve sakağı sarkınmışdır ve iki ketifinde iki müdevver ayağı vardır her ayağında fil gibi dört tırnağı vardır gözleri kati sağir ve tüyleri fare gibidir ve püştünde galiz ve dirâz mûları vardır mâdesinin bakar misal memeleri vardır ki beççelerini ka'r-ı deryâda ve sahil-i bahrde emzirir. Ekseriya tûlü yirmi ayak olur bu şekilde ehl-i cezîre hayvân-ı mezbûrun hurdelerini deryada ağla ve büyüklerini sahilde duzağla sayd idüb etini yiyüb yağını alurlar ve derisini edek ve müze iderler. Ta’mı balık gibidir ve yağı çokdur ve derisi kati bekdir ve hayvân-ı mezbûrun damağından bir taş çıkar ki hacer-i mesaneyi teftît ve ihrac ider.”

Whale (Balyâne)

In texts preceding *THG*, the whale appears under different names, and it is known that the words *ḥūt* and *neheng* were used to mean this (Yıldız, 2010, pp. 184-185). It is also seen that the words *bâl* and *falyânos* were used to refer to the whale (Ahmed Vefik Paşa, 1293, p. 2/826). But in this text, it must have been taken from the Italian word *balena*. Pîrî Reîs, who made the oldest illustrated depiction of the fish, touches upon a whale story where a fire is lit on its back, without mentioning it by a special name (Sarıcaoğlu, 2014, p. 63) “Rivayet iderler kim zamân-ı evvelde Sanvulrandan dirler bir papaz yedi deryayı gezmiş derler. Mezbûr bu balığın üzerine uğramış, kuru yer sanıp balık üzerine çıkıp od yakmışlar. Balığın sırtı kızıcak denize dalmış, bunlar sandala koyulmuşlar, gemiye kaçmışlar.” Pîrî Reîs depicted the fish in the Atlantic Ocean but did not associate it with the New World.

The whale is described in *THG* in the context of the Strait of Magellan, and it is said that its bones were used in making boats (Ökte, 1999, p. 65a/277): “Balyâne nam bir nevi mahi olur ki her birinin cüssesi iki hane kadar olur. Gah olur ki azmından zevrak peyda ederler.” This text may be the oldest Turkish text in which the name whale is used in the form of *balyâne*. Likely because *THG* was not taken into account, the oldest source where the word appears has been cited as the *Mecmûâ-yi Fünûn* from 1863 (balina - Nişanyan Sözlük, n.d.).

Birds

Parrots

The animal that Pîrî Reîs mentions almost as a symbol of this region when talking about the New World is the parrot. He even points to the species of parrot (Sarıcaoğlu, 2014, p. 61): "Bu diyâra Antilye vilayeti dirler, günbatısı canibidür Dört cins tûtî olur imiş, ak, kızıl, yeşil, kara. Halkı tûtî etini yirler ve tâcları cümle tüti yünındendür."

Like earlier texts, the author of *THG* draws attention to parrots and touches upon their variety of colors and largeness (Ökte, 1999, p. 59b/255): "nevâhi-i mezbûrede her levnden tutiler çokdur ve ekser kazakdır büyük olur. Ol diyarın halkı anlardan çok sayd idüb yirler ve luhumu kati lezizdir dirler." Ilyas Hanna (İlyas Hanna, 2010, p. 52) also mentions colorful parrot species, though without giving extensive information.

Turkey (Galibavus)

The turkey is mentioned in two places in *THG*. In the first mention, it is stated that the turkey was one of the animals Columbus brought from the New World (Ökte, 1999, p. 44a/193): "ve Galibavus nam bir mürg getürmişdi ki lahmi lahm-ı tavusdan leziz" In another place, the expression *hind tavuğu* (Indian fowl) is used for the turkey, which was likely likened to the peacock due to the resemblance of its tail. While talking about Darién near Colombia, it is mentioned that turkeys are abundant there (Ökte, 1999, p. 59b/255): "fî-diyarina Hind Tavuğu dimekle maruf olan mürg ol nevahide bisyardır." It is not explicit in the text whether the author used *galibavus* and *hind tavuğu* to describe the same creature. The debates about the origin of the turkey do not yet seem to have reached a conclusion (Helva & Akşit, 2011). The fact that the *Lehce-i Osmânî* is pointed to as the oldest source where the word is used (hindi - Nişanyan Sözlük, n.d.) shows that *THG* has not been taken into account.

Hummingbirds

The hummingbirds, which attract attention due to being very small, are referred to in *THG* as *hürde usfurcuk* (tiny sparrows), and their specific name is not mentioned. The author explains that the creature is very light and defends itself with a beak like a needle (Ökte, 1999, p. 112a/465): "baş parmak kadar hurde usfurcuklar vardır ki havada tayeran iderken meks zannolunur. Bir defa bir danesini tamam rîşi ile vezn itmişler iki miskal gelmiş elvanı muhtelifedir ve minkarları süzen gibidir bu cüsse-i hakîre ile kati mukdimdir. vâki olmuşdur ki aşiyânesine kasd idenlerin urub minkârıyla çeşmini helâk itmişdir. Mürg-i mezbür âşiyânesin sâfi penbeden düzüb bir vechile müstahkem ider ki beşer hayrân olur"

Some of the animal illustrations in the text were made based on European texts, and these are more realistic. The bison, bighorn, and armadillo can be seen in this context. The other animals must have been drawn mostly based on verbal description. For example, the drawing of tapirs as horses with trunks like an elephant's is based on this narrative. Likewise, the drawings of the opossum and sloth are also far from reality and reflect the imagination of the painters who relied on the authors' descriptions. It has also been stated that these fanciful drawings lowered the value of the book, especially in the eyes of European researchers, and led them to position the entire text as a fairytale-like book (Goodrich, 1985, p. 688).

Although Ilyas Hanna traveled a large part of Central and South America and lived there for about eight years, the information he provides about the continent's natural history is very limited when compared with *THG*. The author's interest was more focused on silver mines and elements related to Christianity, which was just spreading in the New World. Other texts on American history are also mostly texts that narrate the discoveries from a political and military perspective.

Animals Not in the New World but Found in the Old World

The author draws attention to the absence of the horse in the New World and says that since there was no creature to substitute for it, that duty was performed by people. From the expressions he uses when narrating the struggle between Cortés and Montezuma, it is indicated that human power was utilized for transportation there instead of horses (Ökte, 1999, p. 80b/339): "Mutesume iki şahsın üstüne binib önünce altundan düzülmüş asasını götürürlerdi. Nevâhi-i mezbûrede at bulunmadığı sebebden vilâyet-i mezbürenin ümera ve küberası âdem üstüne binerlerdi."

It is stated that the horses Columbus brought to Hispaniola on his voyage in 1493 adapted to many parts of the continent and thus became widespread in the region (Crosby, 2004, pp. 184-185). In *THG*, there is an illustration depicting a mining operation in Potosí. The inclusion of a horse in this depiction (Ökte, 1999, p. 101a), when evaluated with the information above, means that the introduction of the horse to the New World by the discoverers was narrated in *THG* through illustration, if not in writing.

Mythological Creatures in Tārīkh-i Hind-i Gharbī

In *THG*, mythological animals are mentioned, some belonging to the old world and some thought to be in the New World. The information concerning these contains common elements in both the Islamic and Western cultural worlds. The earliest examples of these mythological beings can be found in al-Qazwīnī's work *'Ajā'ib al-Makhlūqāt*, and drawings of them were made in some manuscripts, which have survived to the present day. Dog-headed humans, humanoid creatures with their heads on their torsos, and one-legged human-like creatures can be counted among them (Kazvînî, 2000, p. 107).

Beings with human bodies and dog heads (Cynocephaly) are mythological creatures that exist in various cultures. Its association with the American continent is first based on an illustration found on the Pîrî Reîs map. Pîrî Reîs uses the following expressions regarding the dog-headed creature dancing with a monkey (Sarıcaoğlu, 2014, p. 61): "Bu diyârın dağlarında bu şekilli canâverler olurmuş."

Some of the Turkish translations of *'Ajā'ib al-Makhlūqāt* are illustrated, and in these copies, creatures with their heads on their torsos are depicted, and it is stated that they live on islands in China (Turan, 2023, p. 245). There is an illustration of the said mythological creature, also referred to as Blemmyes in Western texts, on Pîrî Reîs's world map. He made the following note about the illustration (Sarıcaoğlu, 2014, p. 62): "Bu cenâverin yedi karış boyu vardır. Gözünün aralığı bir karıştır, amma selîm nefs imiş."

After Pîrî Reîs, Seydî Ali Reîs also drew attention to the creatures of the New World but continued the mythological narrative (Büke, 2010, p. 104): "amma vuhûşe müşâbihdür diyü zikr olunur ve ol diyarda düval-i pâ-kelb suratlu ve boyunsuz yani başları göğsünde ademler olup …" Seydî Ali Reîs drew attention to the fact that beings both dog-headed and with their heads on their torsos existed in the New World and that they resembled wild creatures more than humans.

It is known that some explorers who personally went to America continued to narrate tales of mythological creatures even after the writing of *THG*. For example, Sir Walter Raleigh (1553-1618), in his work *The Discovery of Guiana* published in 1595, speaks of cannibalistic societies and the headless Blemmyes (Raleigh, 1893, p. 135). Moreover, on the cover page of the 1599 Latin publication of this work, an illustration of these Blemmyes with their facial features on their chests is included ("The Discovery of Guiana", 2024).

Fish-Man

Creatures that are half-human, half-fish, with roots in the mythological beings called sirens, are also depicted in *THG*. These creatures, referred to as fish (māhī), are described as follows (Ökte, 1999, p. 62a/265): "ol bahrde bir nevi mâhî vardır ki gâhî zuhûr ider nısf-ı a'lası insan gibidir ve sakalı vardır

ve kolları insan gibidir lakin müşa'ardır." There are two depictions of the fish-man in the work (Ökte, 1999, p. 62a-b). In the illustrations, as in the text, the fish-men are drawn as bearded and hairy.

Since the first discoverers of the New World did not think these places were a new continent, they were looking for things that were in their imagination. In Hartog's apt words (Hartog, 2000, p. 67), "In fact, during his first voyage, Columbus constantly saw mermaids, encountered Amazons, and wrote in a letter that he did not see monsters. In short, the New World was not at once considered *new*, but was rather seen as a mixture of the fantastic and known elements. It was not considered *new* at all, because Columbus, a careful reader of Marco Polo, thought he had reached China or Japan."

The Waq-Waq Tree

The Waq-Waq tree is described by classical Islamic geographers as a tree on an island upon which humans grow. Although *THG* describes this tree without associating it with the New World, the fact that its first illustration in the book is of this must have been effective in the text's recognition and its not being taken seriously. *THG* describes this tree, whose fruits are fragrant women, as follows (Ökte, 1999, p. 18a/93): "Ve cezîre-i mezbûrede bir nevi eşcar-ı azîme vardır ki anın daima barı ve agsanında sabit olan simarı hasna cariyelerdir ki hüsn-i hulk ve lütf-i ebdanını görenler hayran olur. Ve her birinin sair nisvân gibi sedy (ü) ferci muhakkak ve agsanı şecerde misal-i semer şuûrundan muallakdır. Gah olur ki cümle vak vak sadâsını ederler. Bu sebebden cezîre-i mezbüreye vakvak derler. Ve her kaçan ki ol cevârîden biri mahall-i aslîsinden kat oluna ancak iki güne karib baki olur. Ba dehu helâk olub hüsn-i tertibi bozulur. Ve mervîdir ki gah olur bazı nâs anlarla mücâmaat ederler. Ve rayiha-i tayyibe ve lezzet-i azîme bulurlar."

Kâtip Çelebi criticizes *THG* on the matter of this Waq-Waq tree. Based on the fact that such an island had not yet been discovered, he says it is appropriate for now to see the stories as being of the "waqwaq-nāme" (tales of waq-waq) variety. However, by also stating that nature has very unusual (strange) aspects, he cannot help but mention that the existence of the Waq-Waq tree is within the realm of possibility (Katip Çelebi, 2010, p. 232).

Thunderbird (Koguyus Bird)

THG speaks of a mythological bird found in the mythology of the native peoples that emits light (Ökte, 1999, p. 49a/213): "Ve cezire-i mezbûrede Koguyus nam bir tayir vardır ki gicelerde tayeran ider. Tayiri mezbûrun cebhesinde ve iki kanadı altında kevkeb-âsâ münevver iki uzvu vardır ki leyali-i muzlimede anın nüruyla mesalih görürler zenler anın nûruyla süzenlerine riştelerini geçürürler ve ehl-i kitab kitablarına mütâlaa iderler ve kaçan ki tâyir-i mezbûru istimal içün sayd itmek isterler ellerine bir yanmış ağacı alub Koguyus deyu nidâ iderler fi'l-hal gelüb ellerine konar ve tâyir-i mezbûrun sakin olduğu hanede zûbâb olmaz cümlesini ekl ider."

The most obvious quality of the koguyus bird described by *THG* is that the bird had an organ on its head and under its two wings that shone like a star, by which people read books at night and women who were sewing could thread their needles. The description in question resembles the Thunderbird myth in American mythology (Eliade, 2003, p. 74). The fact that historians like Babinger belittled the value of *THG* by defining it as "a famous storybook" (Babinger et al., 2004, p. 23) likely stems from their focus on these mythological narratives.

Discussion

According to the common understanding, the Ottomans remained indifferent to the geographical discoveries and did not show sufficient effort in realizing their importance and following their consequences. However, when the literature on the discoveries is examined, it is seen that Ottoman

bureaucracy and scholars, starting from Pîrî Reîs, actually tried to gather information about the continent and describe it in their books. However, it is not possible to say that these texts were sufficient when compared with the output of their era, nor can it be said that they received the expected interest. It should also be stated that a significant portion of the texts concentrated on political events and did not touch upon subjects of natural history.

The information given in *THG* about the animals of the New World was closer to reality than the information given by previous Ottoman sailors like Pîrî Reîs and Seydî Ali Reîs, and it was pointed out that *THG*'s conveyance of observation-based information played a part in this. When compared with the works of authors like al-Damīrī and al-Qazwīnī on animals and their translations into Ottoman Turkish, it seems possible to say that mythological explanations are few in *THG*. However, it has also been argued that the discoveries brought stories about mythological creatures back to fame, and moreover, circulated them with even more exaggeration. It has been stated that particularly detailed narratives and even *testimonies* about mermaids and mermen were put into circulation (Boorstin, 1996, p. 405).

Conclusion

It can be said that, starting from the map of Pîrî Reîs, the Ottomans were interested in the New World and followed news about it. One of the most obvious indicators of their interest in the new continent is the work titled Tārīkh-i Hind-i Gharbī, and it is seen that besides the continent's geography, it also discusses the plants, animals, and minerals there. It is also observed that for many years after *THG*, no works were authored that provided more comprehensive information than it did.

The identity of the author of this work, which is the Ottomans' first independent study on the New World, has not been definitively resolved, and although the name of Mehmed Suʿūdī Efendi has been focused on, the ambiguity regarding the author's identity has been seen to persist.

It can be stated that in the 16th century, which can be considered the Ottomans' "age of curiosity," works about other worlds were written to both feed and satisfy the increasing sense of curiosity, and that *THG* holds an important position among them.

It has been assessed that in its first two chapters where it describes classical cosmology, *THG* used Islamic geography texts, primarily the works of Masʿūdī, whom it chose as its guide, while in the final chapter describing the New World, it relied on texts produced in Europe with the discoveries and that it narrated these texts directly without assimilating them.

It has been determined that *THG* transformed the perception created by Ottoman scholars who, starting from Pîrî Reîs, were interested in the plants and animals of the New World but mostly produced texts describing mythological creatures, and that it contributed to a transformation from imaginary beings towards a realistic world.

THG provided information on mammals in the New World—manatee, tapir, armadillo, llama, sloth, bison, bighorn sheep, opossum, anteater, jaguar; from reptiles, the iguana; and from birds, the turkey, hummingbird, and parrots; and from marine mammals, the manatee and whale—of which, apart from the parrot and whale, the others are found only in the New World.

Depictions of the manatee, tapirs, armadillo, bison, bighorn sheep, jaguar, anteater, sloth, and opossum were made, and since some of these depictions were created based on European texts, more realistic images were obtained.

It has been determined that the text should be evaluated for the fact that the naming of some animals found in the New World but not in the Old World was done for the first time in this text, and that words such as beyûrî used for the tapir and ayotokli used for the armadillo are the first words transferred from the indigenous languages of America into Ottoman Turkish.

THG did not content itself with the real beings in the New World but also transferred the culture regarding the mythological creatures found there to the Islamic world. Although the fact that it did not

describe dog-headed beings (cynocephaly) and beings with eyes on their torsos (blemmyes) like its predecessors Pîrî Reîs and Seydî Ali Reîs shows that it succeeded in bringing the perception of the New World closer to reality to a certain extent, it is not possible to evaluate the author's mythological narratives about fish-men, Waq-Waq trees, and the light-emitting koguyus bird in this framework. Although the work is, to a certain extent, a continuation of the 'ajā'ib wa-gharā'ib (wonders and oddities) literature, it partially departs from this tradition, especially in the section it constructs based on texts conveyed through observation and experience from the New World.

Suggestions

As *THG* is the oldest independent and voluminous book discussing the discovery, fauna, and flora of the New World, it can be used as a source regarding how the names of animals transported to the Old World after the Columbian Exchange were termed in Turkish at that time.

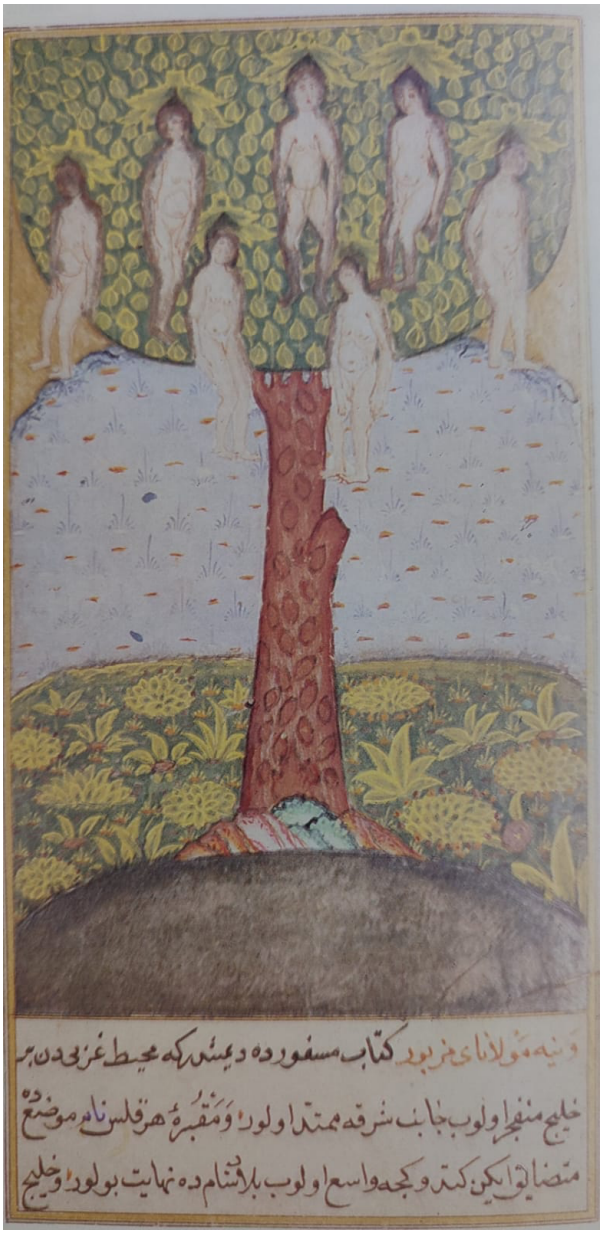

Figure 1. The Waq-Waq Tree and Women Bearing Fruit (Ökte, 1999, p. 18b)

Figure 2. Manatee and Its Calf (Ökte, 1999, p. 49b)

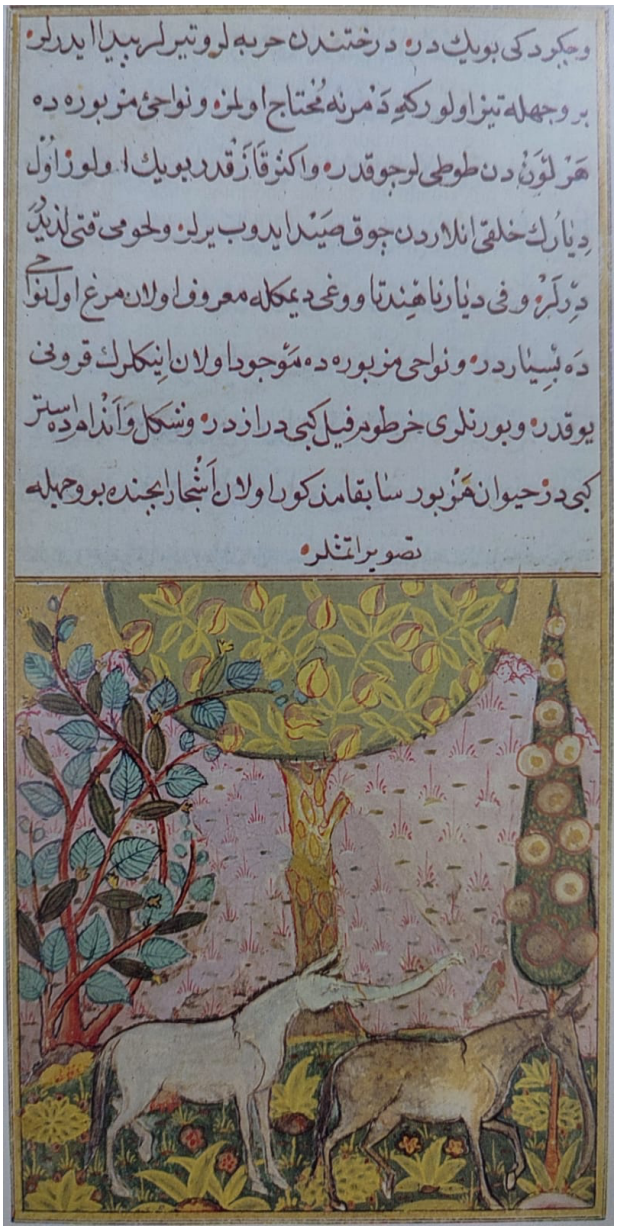

Figure 3. Two Tapirs in the Forest (Ökte, 1999, p. 59b)

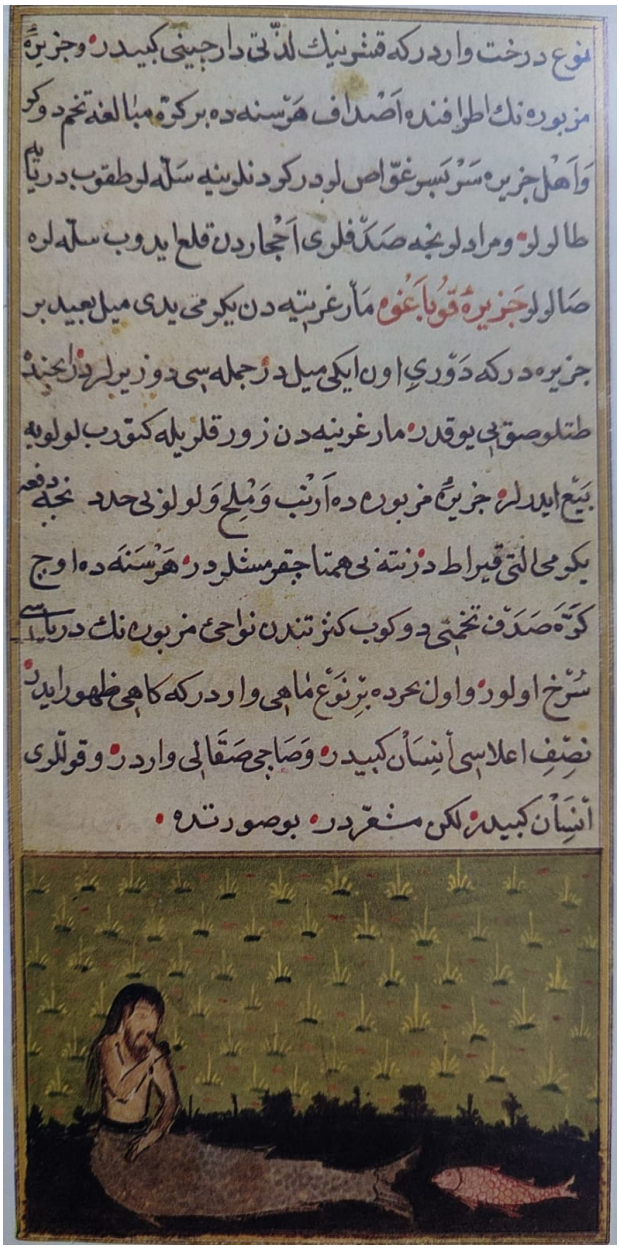

Figure 4. Lone Fish-man (Ökte, 1999, p. 62a)

Figure 5. The Fish-man Hunted by Two Native (Ökte, 1999, p. 62b)

Figure 6. The Armadillo and Two Geese (Ökte, 1999, p. 71a)

Figure 7. Bison, Bighorn Sheep and Two Natives (Ökte, 1999, p. 93b)

Figure 8. The Potosí Mine Operation and the Depiction of the Horse in the New World (Ökte, 1999, p. 101a)

Figure 9. Jaguar, Anteater, Amadillo and Two Natives (Ökte, 1999, p. 109a)

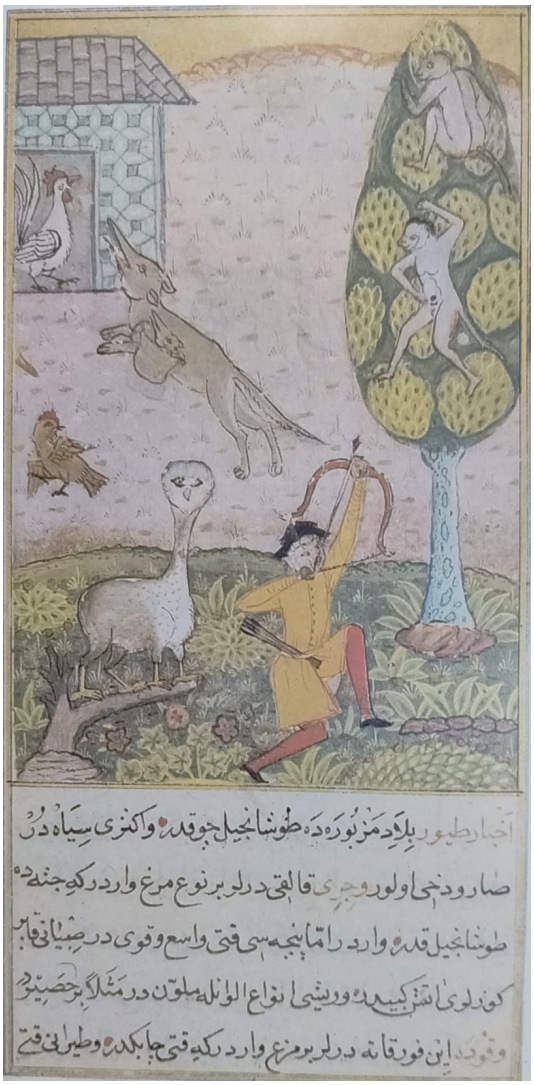

Figure 10. Sloth, Opossum, Rooster, Hen, and a Monkey Hunter (Ökte, 1999, p. 110b)

Declarations and Disclosures

Disclosure Statements

1. Author Contributions: First author: 100%.

2. Conflict of Interest: No potential conflict of interest was reported by the author.

3. Ethics Statement: This is a research article. As it does not involve any human or animal experiments, ethics committee approval was not required. All sources used in the study have been appropriately cited, and the principles of ethical publishing have been fully adhered to. The principles of academic integrity were observed during the preparation of the study. This text has been translated into English with AI assistance and revised by English proofreader.

4. Study Design: The study is a research article.

5. Note: There are no copyrights for the images used in this article. This article is an expanded and revised version of an unpublished paper presented orally at the Ulûm-i Tabîiyye Symposium in the Ottoman Empire (December 13, 2024, Istanbul).

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Yeni Dünya veya Batı Hint Adaları olarak da adlandırılan Amerika kıtasına Avrupalıların gidip bölgeyi kolonileştirmesi, dünyayı en çok etkileyen olaylar arasında kabul edilir.12 Müslümanların Yeni Dünya'ya ilişkin bilgilerinin 1492 yılındaki keşfinden önceye dayandığı ve buraya bazı seferler düzenlediğine dair rivayetler bulunmaktadır.13 Ancak İslam coğrafya literatürünün geneline bakıldığında en batıda Kanarya Adaları (Hâlidât) ve daha kuzeyde ise Britanya'nın ve biraz da muğlak bir biçimde Tûle (Thule) adasının bilindiği, bunun ötesine dair açık bilgilerin bulunmadığı, Herkül sütunlarının sadece Hristiyan Batı'nın değil, bütün eski dünya halklarının batıdaki sınırı olduğu söylenebilir (Miquel, 2003, s. 17).

Keşiflerin neticesinde ortaya çıkan ekonomik ve askeri sonuçlar, insanların bu keşfe bigâne kalmalarına müsaade etmemiştir. Keşfin öncüleri olan Portekizliler ve İspanyollar, Osmanlı ile Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda çeşitli mücadeleler içerisinde olmalarından ötürü birbiri ile etkileşim halindeydi. Dolayısıyla Osmanlıların, sonuçları itibariyle dünyayı etkileyen bu hadiseye dair bazı metinleri üretmesi söz konusu olmuştur.

Yeni Dünya olarak adlandırılan Amerika'ya dair Osmanlı döneminde yazılmış en eski metin, Pîrî Reîs'in (öl. 960/1553) 1513 tarihli haritası ve bunun kenarlarında yer alan açıklamalardır. Bunu müteakip Seydî Ali Reîs (öl. 970/1562) 1554 yılında tamamladığı el-Muhît adlı Hint denizlerini konu alan eserinde konuya dair kısa bilgiler verir. Tunuslu Hacı Ahmed'in (öl. ?) Coğrafya Risalesi'yle 1559 tarihli kalp biçimli dünya haritası ve Ali Macar Reîs'in (öl. ?) Amerika kıtasını içine alan dünya haritasına da konuya ilgilerinden dolayı değinmek gerekir (Goodrich, 1990, ss. 9-16).14 Seydî Ali Reîs'in el-Muhît'i yazmasından 30 yıl kadar sonra ise müstakil olarak Amerika'nın keşfini konu edinen doğu dillerindeki ilk eser sayılan Târîh-i Hindi Garbî (THG) telif edilir. 15 THG'nin kendisinden sonra Yeni Dünya üzerinde güçlü bir ilgi doğurduğunu söylemek zor görünüyor. Zira esere yapılan atıflar yok denecek kadar az olduğu gibi Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657) dışında eserin yankısının gözlemlenebildiği yazarlara da çok az tesadüf edilebimektedir.

---

12 Târîh-i Hindi Garbî yazarı (Ökte, 1999, s. 35a/161) bu Yeni Dünya'nın bulunmasının dünyanın şeklini değiştirdiğini söylemektedir: Vaktâ ki ehli garbın eli kutr-ı cedîde erdi, âlem bir surete daha girdi". Bu çalışmada, bundan sonra Târîh-i Hindi Garbî'yi kısaca THG diye anacağız. Amerika kıtası için Târîh-i Hindi Garbî'nin de kullandığı adlandırma olan Yeni Dünya ibaresini kullanacağız.

13 Bu bilgiler ve kıtanın ilk defa Çinliler tarafından bulunduğu iddiası çalışma konusu edilmiştir. Bkz. (Sezgin, 2013). David Arnold'un (Arnold, 1995, ss. 8-9), Kolomb öncesinde Yeni Dünya'ya gidilmiş olmasının keşifler çağında gidilmesi ile aynı olmadığına dair yorumu makul görünüyor. Şöyle diyor: "Gerçekte uzun mesafeli seyahatler ve keşifler yeni değildi. Araplar, Hintliler, Çinliler, Vikingler ve Polinezyalılar, 15. ve 16. yüzyıl Avrupalılarından önce, olağanüstü okyanus seyahatlerini başarmışlardı. Fakat onların bu başarılan unutuldu ve tekrarlanmadı ya da yerel bir önem taşımanın ötesine geçemedi. Keşifler Çağı'nda yeni olan şey, coğrafi araştırmalar sayesinde dünya okyanuslarının tek bir denizcilik sistemine bağlanması ve bu denizlerde sağlanan egemenliğin, Avrupa'nın her meskûn kıtaya etkisinin nihai yayılımına temel oluşturmasıdır.". THG'de de Mes'ûdî'den nakil yapılarak Endülüs'ten okyanusa açılıp ganimetlerle dönen Haşhaş adlı Müslüman bir denizcinin hikâyesi nakledilir (Ökte, 1999, s. 38a/171).

14 Hacı Ahmed haritasının Venedikliler tarafından Osmanlı topraklarında satmak için Türkçe üretilen bir metin olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı metnin Osmanlı literatürü içinde değerlendirilmemesi gerektiği iddia edilmiştir (Hagen, 2015, s. 108).

15 Osmanlıların keşiflere dair ilgisine değinen çeşitli metinlere işaret edilebilir (Goodrıch, 1985).

Yeni Dünya'ya dair bilgilerin hayli çoğaldığı ve çeşitli vasıtalarla Osmanlı başkentine de ulaştığı 17. yüzyılda ise Kâtip Çelebi'nin konuyu Cihannüma, İrşâdü'l-Hayâra ve çevirisini yaptığı Atlas Minor (Levâmiu'n-Nûr)'da ele aldığı görülmektedir. Aynı yüzyılda Osmanlı tebaası Bağdatlı Keldâni bir papaz olan İlyas Hanna (öl. ?), 1675-1683 yılları arasında Güney Amerika'ya yaptığı seyahati yazıya geçirir (İlyas Hanna, 2010). Bu metin, aynı zamanda Yeni Dünya'ya bizzat giden Osmanlı tebaası bir şahıs tarafından yazılmış ilk eser olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin (öl.1095/1684) de Yeni Dünya'nın keşfine ilgi duyduğu görülmektedir. Zira o da Kolomb'un ilk defa II. Beyazıd'a (1481-1512) gelip, ondan keşifler için mali yardım talep ettiğini ancak olumlu cevap alamadığını aktarmaktadır.16

Ebubekir b. Behram ed-Dımaşkî'nin (öl. 1102/1691) Nusretu'l-İslâm adını da taşıyan Atlas Mayor adlı coğrafyaya dair çeviri eseri 1685 yılında tamamlanmış olup Yeni Dünya ile ilgilenen metinlerden biri olarak gösterilmektedir (Goodrıch, 1985, s. 671). Yirmisekiz Mehmed Çelebi (öl. 1144/1731), 1720-1721 yıllarında yaptığı Fransa seyahatinde burada bulunan hayvanat bahçelerini gezmiş ve Fransa'ya taşınan Yeni Dünya canlılarını gözlemleme imkânı bulmuştur (Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 2017).

İbrahim Müteferrika'nın (öl. 1160/1747) 1730 yılında THG'yi de matbaada basması, bu dönemde Yeni Dünya'ya olan ilginin bir belirtisi olarak değerlendirilebilir.17 Bartınlı İbrahim Hamdi'nin (öl. ?) Atlas'ını 1750 civarına tarihlemek mümkün olup bu eserde de Yeni Dünya ile ilgili bilgiler bulunduğu ifade edilmektedir (Yurdagül, 2019, s. 26).

Erzurumlu İbrahim Hakkı (öl. 1194/1780) da 1757 yılında tamamladığı Marifetnâme adlı eserinde çok fazla tafsilata girmeden Yeni Dünya'nın keşfini anlatmıştır (Erzurûmî, 1330, ss. 119-120).

Bahs-i evvel Venedik ve Cenevizli Gemicilerin keşf eylediği cezâyir ve sâniyen Kristof Kolomb'un Amerika'ayı bulması beyânındadır başlığını taşıyan ve Hattat Mehmed Raif Efendi (öl. ?) tarafından yazılan nüshası taşbaskı olarak basılan 1857 tarihli bir metinden daha söz etmek gerekir. Eserin sonunda metnin çeşitli seçme metinlerden alınıp Türkçeye çevrildiği ifade edilmektedir (Hattat Mehmed Raif Efendi, 1857, s. 52). Bu iki tercümenin Encümen-i Dâniş faaliyetleri çerçevesinde yapıldığı söylenebilir. Hoca Abdurrahman Efendi (öl. ?), 1865 yılında Brezilya'ya gitmiş, buraya dair anılarını yazdığı Seyahatnâme-i Brezilya adlı risalede anlatmıştır (Abdurrahman Efendi, 1288).

THG'nin 1875 yılında yeniden basılması elbette Osmanlı dünyasında Amerika kıtasına ilişkin belli düzeyde bir merakın devam ettiği biçiminde yorumlanabilir. Daha sonra İngiliz tarihçi William Roberts'ın (1721-1793) telif ettiği The History of America adlı eser, Abdulgaffar Enis Efendi (öl. ?) tarafından kısmen çevrilmiş ve 1880 yılında yayınlanmıştır (Roberts, 1297).

Osmanlı şûrayı devlet azasından Andre E. Kopassis/Kopasi/Copassi Efendi'nin (1856-1912) Amerika'nın keşfiyle ilgilendiği görülmektedir. Onun tarafından yazılan ve 1893-1894 yıllarında basılan eserlerden biri Târîh-i Keşf ve Fethi Amerika adını taşımaktadır. İki cilt olan eserin İtalyanca ve Fransızca metinlerden çevrildiği ifade edilmektedir (Kopassis, 1310, s. 1/12-13). Kopasi ayrıca Kolomb'un arkadaşlarından birine nispet edilen bir hatırayı da yayımlamıştır (Copassi, 1897).

Bu çalışma Osmanlı'da Yeni Dünya (Amerika kıtası) çalışmalarına öncesi ve sonrası ile bir değini yapma amacını taşımaktadır. Yoksa yukarıda sayılan çalışmaların dışında birçok metinde Yeni Dünya ile ilgili malumat bulunacağı izahtan varestedir. Yukarıda zikredilen eserler içerisinde THG'nin

16 Evliya Çelebi'nin anlatımına göre II. Beyazıd: "Bize Mekke, Medine ve bu dünya adasının fethi lazımdır, öyle derya aşırı uzak mesafelere bizim gitmemiz lazım değildir." diyerek Kolomb'un isteğini geri çevirmiştir (Evliya Çelebi, 2011, s. 10/2, 587-589).

17 İbrahim Müteferrika, eserin baskısına yazdığı girişteki ifadeleri Yeni Dünya'ya dair merak ve ilginin devam ettiğini göstermektedir (Gerçek, 1939, ss. 67-68).

ayrıcalıklı bir konumda olduğu söylenebilir. Çünkü THG Yeni Dünya'nın keşfini ele alan en eski müstakil çalışma olduğu gibi kıtanın doğa tarihine de özellikle eğilmesi açısından önem taşımaktadır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı Târîh-i Hindi Garbî adını taşıyan ve 1583 yılında telif edilen eserin Osmanlı doğa tarihi literatürüne sunduğu katkıyı ortaya koymaktır. Genelde hayâtu'l-hayevân ve acâibu'l-mahlûkat adlandırmalarıyla telif edilen Osmanlı doğa tarihi çalışmalarının bir devamı olan THG'nin daha önce bilinmeyen Amerika kıtasına özgü hayvanlarını tanıtmış olması büyük önem taşımaktadır. Bundan ötürü THG'nin Amerika kıtasında bulunan hangi canlıları ve nasıl ele aldığı inceleme konusu edilmiştir.

Yöntem

Târîh-i Hindi Garbî adlı eserin tıpkı basımı ve farklı transkripsiyonlarını karşılaştırarak, kendinden önce konuya dair yazılmış Pîrî Reîs'in haritası ve Seydî Ali Reîs'in el-Muhît gibi eserlerindeki bilgilerle mukayese ederek THG'nin Osmanlı doğa tarihi çalışmalarındaki yeri ortaya konmaya çalışıldı. Ayrıca THG'nin verdiği bilgiler, kendinden sonra yapılan çalışmalarla mukayese edilerek Kâtip Çelebi gibi yazarlar üzerindeki etkisine değinilmiştir.

Bulgular

THG Yeni Dünya'da yaşayan hayvanları Osmanlı dünyasına tanıtan ilk müstakil eser olması hasebiyle yerli dillere ait bazı hayvan isimlerini doğrudan Osmanlı Türkçesine aktarmıştır. Bunlar arasında tapir için kullandığı beyûrî, armadillo için ayotokli, keseli sıçan için gürge, iguana için cüvâne kelimleri sayılabilir.

THG'de Balinayı anlatmak için kullanılan balyâne kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde balinayı ifade etmek için bu adın kullanıldığı en eski metin THG olabilir. Ayrıca hindi için ilk önce kullanılan galipavus ve daha sonra hint tavuğu ifadeleri de o dönemde henüz hindi adının yaygınlaşmadığını göstermektedir.

Târîh-i Hindi Garbî, kendisinden sonraki dönemde yeterince dikkate alınmamış başka eserlere çok az kaynaklık etmiştir. Osmanlı matbaasında ilk basılan eserlerden biri olmasına rağmen eserin göz ardı edildiği düşünülmektedir.

Târîh-i Hindi Garbî ve Yazarı

Eserin adı farklı yazmalarda değişik adlarla anılmaktadır. Yazmalarda daha çok Târih-i Hindi Garbî ve Hadîs-i Nev adları yaygın olmakla birlikte Kitâb-ı İklimi Cedîd, Târîh-i Yeni Dünya ve Kutr-i Nev gibi adlarla da anılmıştır. İbrahim Müteferrika tarafından basılan ilk eserlerden biri olan kitabın bu baskıdaki serlevhası Târîhu'l-Hindi'l-Garbî el-Müsemmâ bi Hadîs-i Nev şeklindedir (Goodrıch, 1985, ss. 667-691). Kitabın sistematiğine göre üç baba ayrıldığı ve klasik kozmoloji ve coğrafya bilgilerinin aktarıldığı ilk iki babın eserin yaklaşık üçte birlik kısmına tekabül ettiği, eserin ana kısmının ise üçüncü bab olan Yeni Dünya'nın keşfini anlatan kısım olduğu söylenebilir.

THG'nin kim tarafından yazıldığı meselesi, Kâtip Çelebi'den beri kitap üzerinde kalem oynatanları meşgul etmiş ve nihai bir neticeye de ulaşılamamıştır. Yazar adı olarak Muhammed b. Yusuf

el-Herevî, Emîr Hasan es-Suûdî (Türkay, 1999, s. 33) ve hatta Kâtip Çelebi'nin adları kaynaklarda geçmektedir (Toderini, 2018, s. 284). Târîh-i Hindi Garbî'yi tanıtan Kâtip Çelebi'nin eser hakkında verdiği bilgilerden yazarı tanımadığı anlaşılmaktadır: "Târîh-i Hindi Garbî: Atlasta Amerika ve lisân-ı halkda Yeni Dünya dedikleri memalik tarihidir. Ol kutrun zuhuru ve acâib-i umuru beyânında bir muhtasar kitaptır. Murûcu'z-Zeheb ve Harîde ve Şerh-i Tezkire'den ilhâkatla bazı frengi evraktan tercüme ve dokuz yüz doksan hudûdunda Sultan Murâd Han nâmına telif olunmuştur. Kutr-ı mezbûr ahbârına sâir kütübde taarruz olunmamağla kitâbı mezbûr atlas tercümesi ilhâkâtıyla mezkûrdur." Bu ifadeler, açıkça Kâtib Çelebî'nin de THG'nin yazarını bilmediğini onu anonim bir eser olarak gördüğünü ifade etmektedir. Kâtib Çelebi'nin Cihannümâ'nın kendi el yazısı ile olan nüshasında THG'nin yazarı olarak Seydi Ali Reîs'in adını yazdığı ve sonra da bunun üzerini çizdiği de ifade edilmiştir (Adıvar, 1970, s. 85; Katib Çelebi, 1145, s. 12).

Selim Nüzhet Gerçek, Cevat İzgi ve Baki Tezcan THG'nin yazarının Mehmed Suûdî (ö. 999/1591) olduğu noktasında birleşmektedirler (Gerçek, 1939, s. 66; İzgi, 2019, s. 617; Tezcan, 2012, s. 1). Ancak yakın tarihli bir başka çalışma ise yazar adı vermeden eserin Koca Sinan Paşa'nın bir adamı tarafından telif edildiğini öne sürmektedir (Casale, 2023, s. 301). THG'yi İngilizceye çeviren Goodrich, Mehmed Suûdî'nin eserin müstensihi olabileceğini savunmakta; eserin o dönem yıkılan rasathanede çalışan ve adının bilinmesini istenmeyen bir kişi tarafından yazılmış olma ihtimaline de değinmektedir (Goodrich, 1990, ss. 19-20).

Târîh-i Hindi Garbî'nin Yazma ve Baskıları

THG'nin farklı kütüphanelerde çok sayıda yazması olup bunların bazıları resimlidir. İbrahim Müteferrika tarafından matbaada dördüncü; resimli olarak ise ilk eser olarak 1730 yılında basılmıştır (Ö. Öztürk, 2012, ss. 68-69). 1730 yılında Müteferrika matbaasında basılan nüshanın bazı görselleri çıkarılarak 1875 yılında tekrar basıldığı bilinmektedir (Goodrich, 1990, s. 2). Eserde bulunan resimler muhtemelen bir tartışma doğurmuştu. Toderini basılı nüshalardaki resimlerin de çoğunun tahrip edildiğini söylemektedir (Toderini, 2018, s. 287).18 THG'nin Revan Köşkü nüshasının (Revan Köşkü, nr. 1488) tıpkı basımını Kültür Bakanlığı 1987 yılında yapmış ve baskıya Süheyla Artemel tarafından İngilizce bir giriş ve indeks eklenmiştir (Süheyla Artemel, 1987). Bundan birkaç yıl sonra eser üzerine en kapsamlı çalışmaları yapan Thomas D. Goodrich'in geniş bir giriş ve notlar ilavesiyle yaptığı İngilizce çevirisi yayımlanmıştır (Goodrich, 1990). Bu çeviriden yaklaşık on yıl sonra Tarih Araştırmaları Vakfı bünyesinde THG'nin Latin harfli transkripsiyonu, günümüz Türkçesi ve İngilizce çevirisini içeren baskısı Ertuğrul Zekai Ökte danışmanlığındaki bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu baskı ayrıca 1987 baskısındaki tıpkıbasımı da içermekte ve orijinal metinle karşılaştırmalı okuma imkânı vermektedir (Ökte, 1999). Son olarak eserin üzerinde çeşitli notlar olan bir yazma nüshasının transkripsiyonlu metni yazmanın tıpkıbasımı ile 2019 yılında yayımlanmıştır (Suûdi, 2019).

Târîh-i Hindi Garbî'nin Yazılma Amaçları

THG'nin yazılışının birden çok amacı olduğunu söylemek mümkündür. Bu amaçları; Yeni Dünya'yı tanıtmak, buraya duyulan merak duygusunu beslemek ve keşfinde Osmanlı'nın da pay sahibi olması için okurları teşvik etmek, Osmanlıların Hind Okyanusu'nda daha aktif olabilmesi için Süveyş Kanalı'nın kazılmasını sağlamak ve III. Murad'ın kitap merakını tatmin etmek19 şeklinde sayabiliriz. Bize göre bu amaçlardan ilki eserin mihverini oluşturmaktadır. Zira yazar "Vaktâ ki ehli garbın eli kutr-ı cedîde erdi, âlem bir surete daha girdi" (Ökte, 1999, s. 35a/161) derken Amerika kıtasının keşfinin dünya tarihini kökünden değiştirdiğinin farkındadır. Yazar kendi döneminde Yeni Dünya'nın keşfine dair bilgilerin yayıldığını ama oraya Osmanlı topraklarından henüz ne kimsenin gittiğini ne de orası

18 Yazmalar başkanlığının sitesinde THG'nin çeşitli matbu ve yazmalarının dijital resimlerini incelediğimizde biz de resimlerin karalandığını müşahede ettik.

19 III. Murad'ın özellikle resimli kitaplara ilgi duyduğu ve kendine has bir kütüphane oluşturduğu bilinmektedir(U. Öztürk, 2022, s. 96).

hakkında bilgi verdiğini söyler (Ökte, 1999, ss. 3a-3b/33-35). Yazarın dikkat çektiği hususlardan biri de eski kitapların, onun ifadesiyle zübürü evvelîn ve kütübü akdemîn'in Yeni Dünya hakkında bilgi vermemesidir (Ökte, 1999, s. 3b/35). Oysa Osmanlının bu çağlarında insanlar, ihtiyaç duydukları bütün bilgileri eski kitaplarda bulabileceklerine dair güçlü bir inanca sahipti (Grafton, 2004, s. 16). Yazarın ilk iki babda klasik İslam coğrafyacılarını sık sık tenkit etmiş olması, kadim coğrafya metinlerinin otoritelerinin belli oranda sarsıldığı biçiminde de okunabilir.20

Eserin yazarı (Ökte, 1999, s. 12b/71) Yeni Dünya'yı ve onun coğrafi konumunu tanıtmak istediğini açık bir biçimde ifade etmektedir: "(…) vaz'ı kitabdan ve tertib-i fasl-u babdan maksud-ı asli olan Dünyâ-yı cedîd ne kutrda bedîd olub turuktan kangı tarik ile tevassul ve bihardan kangı bahrile tevessül müyesserdir malum ve mefhum ola."

Giancarlo Casale'ye göre THG, Koca Sinan Paşa ve çevresindeki ekibin Süveyş Kanalı'nı kazdırmak ve böylece Hind Okyanusu'nda daha etkin olmak gibi siyasi amaçlarla yazdırılmıştır (Casale, 2023, ss. 301-305). Bu iddiaya katılmayan Hagen ise eserin yapısı üzerinden hareket ederek onun acâib ve garâib türü içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek jeopolitik amaçlarla yazılmış bir eser olmayacağına hükmetmektedir (Hagen, 2015, ss. 117-118). Ayrıca Yeni Dünya'dan gelen altın ve gümüşün Osmanlı ekonomisine zarar vermesinden ötürü, yazarın bu altın ve gümüşün kaynağını anlatmak için eseri telif etmiş olabileceği de öne sürülmüştür (Kırmaci, 2015, s. 192).

THG birçok noktada Yeni Dünya'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesi gerektiğine dair inancını açıkça dile getirmektedir: "Cenâbı hazreti perverdigardan imitvarız ki min ba'd ol diyar-ı menfaat-asar dilârân-ı İslam-ı âli tebâr elinde feth olup şeâyiri islâmiye ile dola ve sâyir memalik-i Osmâniyeye mülhak ola." Ayrıca buna Sicilya ve Endülüs topraklarının da Osmanlı topraklarına katılmasını isteğini de ilave etmek gerekir (Ökte, 1999, ss. 50b-51a/219-221, 41b-42b/183-187, 21b-22a/107-109).

16. yüzyılı birçok açıdan Osmanlının merak çağı olarak değerlendirmek mümkün görünüyor. Bir taraftan gökleri gözlemlemek için yapılan Takiyuddîn Rasathânesi, bir taraftan da yeni coğrafyaların keşfine ve bilinmesine duyulan merakın yükselişi bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu merakın ürünleri arasında Ali Ekber'in Çin seyahatnamesinin Türkçe çevirisi ve İbrahim et-Tokadî'nin, Hindistan'a yaptığı seyahatini anlattığı Acâibnâme-i Hindistan (Ak, 2004, s. 166) anılabilir.

Târîh-i Hindi Garbî'nin Kaynakları

THG'nin kendinden önce Yeni Dünya hakkında yazılan eserlerden haberdar olduğuna dair açık bir veri bulunmamaktadır. Yazar ne Pîrî Reîs'e ve onun haritasına ne de Seydî Ali Reis'in el-Muhît adlı kitabına işaret etmektedir. Üç bölümden oluşan metnin ilk iki bölümünde klasik İslam coğrafya ve doğa tarihi eserlerine müracaat etmektedir. Bu anlamda onun kendisinin öncüsü ve yolunu takip ettiği kişi olarak zikrettiği Mesûdî, anılmalıdır. Zira THG'de Mesûdî'nin günümüze ulaşan iki eseri olan et-Tenbîh ve'l-işrâf ve Murûcu'z-zeheb'in her ikisine de açık atıflar bulunmaktadır.21

THG'nin yazarının adı bir nüshada şöyle yer almaktadır: "sâlik-i râh-i Mesûdî, emir Mehmed bin Hasan es-Suûdî" (Adıvar, 1970, s. 85). Yazarın bu tanımlamasının önemli olduğu ve Mesûdî yolu (râh-ı Mesûdî) olarak ifade edilen kavramın bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir. Ayrıca onun Mesûdî'den bahsederken İmâm-ı Mesûdî (Ökte, 1999, s. 24b/119)22 ifadesini kullanması ona gösterdiği hürmetin mezhep imamı ve önde gelen alimlerine gösterilen hürmete benzediğini söylemek mümkündür. Mesûdî yolu olarak (râh-ı Mesûdî) tanımlanan bu izleğin doğa tarihi ve tarihi birlikte ele

20 Çeşitli örnekler için bkz. (Ökte, 1999, ss. 18b-20b/95-103).
21 Örnek olarak şuralara bakılabilir (Ökte, 1999, s. 6a/45 12a/69 13b/75, 22b/11).
22 THG'de İmâm diye anılan bir diğer kişi de Fahreddin er-Râzî olup o da doğa bilimlerine olan ilgisi ile meşhurdur (Ökte, 1999, s. 32b/151).

alan bir bakış açışı olduğu iddia edilebilir. Zira Mesûdî, günümüze ulaşan her iki eserinde de (Mürûcu'z-Zeheb, et-Tenbîh ve'l-İşrâf) tarihi, doğa tarihi ile beraber ele almıştır.

Bu çizginin izleğinde Mesûdî, İbn Haldûn, THG yazarı ve Kâtip Çelebi gibi bazı alimlerin yol yürüdüğü söylenebilir. Bu yolun belirgin unsurlarından biri doğanın bir öğretmen olarak kabul edilmesidir. Yine aynı esas üzerine doğa bilimi ve diğer bilimlerin birbirinden ayırt edilmemesi, yabancı toplumlara ait kültür ve tarihlere duyulan merak ve ilgi sayılabilir. Ayrıca Nasîrüddîn-i Tûsî, Nîsâbûrî, Sirâceddin İbnü'l-Verdî, Şerîf el-İdrîsî, İstahrî, Süyûtî, Kadızâde-i Rûmî ve Zekeriyyâ b. Muhammed el-Kazvînî de THG'nin kaynakları arasında sayılmıştır (İzgi, 2003, s. 28/526-527). Eserin Amerika'nın keşfini anlatan üçüncü babının kaynakları da doğal olarak Avrupa dillerindeki metinlerdir. Goodrich'e göre Târîh-i Hindi Garbî, çoğunlukla İtalyanca metinlerden oluşturulmuş olup bu İtalyanca metinler de Latince ve İspanyolca'dan İtalyanca'ya çevrilmiş metinlerdir. Söz konusu kaynaklar üzerine ayrıntılı bir çalışma yapan Goodrich, bunların başlıca dört eser olduğunu tespit etmiştir. Bu eserler; Francisco López de Gómara'ya ait olan Historia General de las Indias, Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés tarafından telif edilen Historia General y Natural de las Indias, Pietro Martire d'Anghiera'nın De Orbe Novo ve Agustín de Zárate'nin yazdığı Historia del Descubrimiento y Conquista del Perú şeklinde sıralanabilir. (Goodrich, 1990, ss. 32-33).

Eserin Yeni Dünya'nın yerli halklarından bahsederken kullandığı dil, kıtaya dair bilgilerin hazmedilmeden tercüme edilerek, olduğu gibi aktarıldığını düşündürmektedir. Çünkü kıta yerlilerini ele alan pasajlar tamamen konkistadörlerin bakış açısından yazılmış olup yerlileri aşağılayan bir üsluptadır. Söz gelimi Aztek kralı Montezuma'dan bahseden bir metin onu şeytani bir varlık olarak tasvir etmektedir (Ökte, 1999, s. 75a/317): "Pes Kolola'da vaki olan kıssa Mûtesûme'ye vasıl olucak katî muzdarip olup dalâl-i kadîmi üzre esnâma müracaat eyledi. Ve Şeytan-ı laîn âdet-i kadîmesi üzre sanemlerin içinden cevap verdi ki…"

Târîh-i Hindi Garbî'de Hayvanlar

THG'nin yazılma amaçlarını sayarken yukarıda zikredilen maddelerden biri, "Yeni Dünya'yı tanıtmak, buraya duyulan merak duygusunu beslemek ve keşfinde Osmanlı'nın da pay sahibi olması için okurları teşvik etmek" şeklindeydi. Eserin yazarının yeni kıta hayvanlarını ayrıntılı bir biçimde anlatmasının altında yatan önemli saiklerden birinin de bu olduğu söylenebilir. Yazar Yeni Dünya'nın Osmanlı tarafından fethini umduğunu belirtirken kullandığı "Cenâbı hazreti perverdigardan imitvarız ki min ba'd ol diyar-ı menfaat-asar dilârân-ı İslam-ı âli tebâr elinde feth olup şeâyiri islâmiye ile dola ve sâyir memalik-i Osmâniyeye mülhak ola" (Ökte, 1999, ss. 50b-51a/219-221) ifadeleri buna işaret eder. Zira yeni kıtayı "diyar-ı menfaat-asar" diye tanımlayarak kıtanın her açıdan Müslümanlar için yarar sağlayacak değerli ürünleri barındırdığını ve hatta bunları cömertçe oraya hakim olanlara saçtığını söylemektedir. Dolayısıyla yazarın kıtanın madenlerine yaptığı vurgu ile burada yaşayan hayvanlara yaptığı vurgu temelde aynı amaca matuftur denebilir.

THG yazarı Kolomb'un ilk seferinden döndükten sonra yanında getirdiği şeylerden bahsederken özellikle hayvanlarla bitkilere dikkat çeker ve krala hediye olarak bunların sunulduğunu söyler. Buradan onun Yeni Dünya algısının temelinde yeni dünyanın egzotik canlılarının da olduğu anlaşılmaktadır. Onun Kolomb'un sefer dönüşü getirdiği canlıları anlatırken kullandığı aşağıdaki ifadeleri bu manaya işaret etmek üzere kullanılmış olmalıdır (Ökte, 1999, s. 44a/193): "Otuz aded tutiler getürmişdi ki bazi serapa sürh ve bazı zer u safi ve bazi otuz aded elvan-ı muhtelife ile münakkaş ve mülevven idi ve nice aded hurde ernebler ki gûş ve zenebleri fare misal ve renkleri sincabi idi ve Galibavus nam bir mürg getürmişdi ki lahmi lahm-ı tavusdan leziz ve usûl-i nebatdan bir asl getürmişdi ki sükker gibi hulv-i leziz idi ve bahar kısmından bir nâ-malum nesne getürmişdi ki tamı tarçînîye karib idi" Bu anlatım metnin yazarının yeni dünyanın özellikle egzotik bitki ve hayvanlarına kulak kesildiğini göstermektedir.

Yeni Dünya hayvanlarını anlatan en eski yazarlar olan Pîrî Reîs ve Seydî Ali Reîs daha çok mitolojik bir dünyadan bahsetmişlerdir. THG'nin içinde de her ne kadar balık adamlar, vak vak ağaçları

olsa da metnin büyük oranda doğadan kopuk olmadığını ve gerçekçi bir tabiatta olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Pîrî Reîs ve Seydî Ali Reîs ile başlayan Osmanlının Yeni Dünya'ya dair bilgi dünyasını mitolojiden gerçeğe doğru dönüştürücü bir rol üstlendiği de söylenebilir.

THG yazarının Amerika kıtasında bulunan hayvanlara özel bir ilgi duyduğu açıktır. Yazar hayvanların bir kısmının resimlerine de eserinde yer vermiştir. Yazar eserin çeşitli yerlerinde Yeni Dünya hayvanlarını anlatmasına rağmen ayrıca eserin sonunda ahbâr-ı devâb ve ahbâr-ı tuyûr diye birer başlık açarak konuya hususen de değinir (Ökte, 1999, ss. 108a-112a/449-465). Ayrı bir başlık altında hayvanların anlatılmasını eserin sistematiğinde bir kusur olarak da değerlendirmek mümkündür. Çünkü daha önce anlatılan tapir ve armadillo yeniden anlatılır ve önceki bilgilerle bir ilişki kurulmaz. Ahbâr-devab başlığından önceki bölümlerde hayvanların anlatımı söz konusu coğrafyanın anlatımı ile koşut olarak yapılmış, mesela Uraba ve Darien (Panama ve Kolombiya) anlatılırken burada yaşayan tapirler de anlatılmıştır (Ökte, 1999, s. 59b/255). Eserde ayrıntılı anlatılan memeliler şunlardır: Manati, tapir, armadillo, lama, tembel hayvan, bizon, bighorn koyunu, keseli sıçan, karınca yiyen, jaguar. Sürüngenlerden iguanaya dair bilgi verilmiş, kuşlardan ise hindi, sinek kuşu ve papağanlar zikredilmiştir. Deniz memelilerinden manati ve balinanın da yazarın dikkatini çektiği görülmektedir. Bu canlıların bir kısmı resimlenerek de anlatılmaya çalışılmıştır. Resimlerin ilk defa kim tarafından çizildiği bilinmemektedir. Çeşitli nüshalarda bulunan resimlerin birbirinden belli oranda farklılık gösterdiği de görülmektedir. Gerçek ve mitolojik canlılar da dahil olmak üzere 12 resimde birçok farklı hayvan tasvir edilmiştir. Resimler şöyle sıralanabilir (Ökte, 1999, ss. 18b, 49b, 59b, 62a, 62b, 68b, 71a, 93b, 101a, 109a, 110b, 113a.):

1. Vakvak ağacı

2. Manati ve yavrusu

3. Tapirler

4. Yalnız balık adam

5. İki yerlinin avladığı balık adam

6. Çeşitli kuşlar, Borneo Adası

7. Armadillo ve kazlar

8. Bizon bighorn ve iki yerli

9. Potosi'de maden işletmesi ve at

10. Jaguar, karınca yiyen ve armadillo

11. Tembel hayvan, keseli sıçan, maymunlar ve kümeste tavuklar

12. İki kuş türü.

1 ve 6 numaralı resimler Yeni Dünya ile ilşkili olarak anlatılmamış Hind ve Çin denizleri bağlamında ve Güney Asya'dan bahsedilirken zikredilmiştir.

THG'nin anlatılan hayvanlar büyük oranda neotropik bölge olarak adlandırılan Meksika ve güneyinde yer alan Amerika canlılarıdır. Bu zoocoğrafik bölge, dünyanın başka zoocoğrafik

bölgelerinden, canlı türleri ve özellikleri bakımından önemli derecede farklılıklar gösterir. Bölge faunası kendine özgü birçok grubu barındırır (Demirsoy, 1996, s. 126).

Tapir (Beyûri)

Bilimsel adı Tapirus bairdii olan Orta Amerika tapiri Amerika kıtasında da yaşayan tapirlerdendir. THG'de anlatılan hayvanlardan olup fil gibi hortumu olan bir hayvana benzetilmiştir (Ökte, 1999, s. 255): "nevâhi-i mezbürede mevcüd olan ineklerin kurûnu yokdur ve burunları hortumu fil gibi dırâzdır ve şekl u endâmda ester gibidir. Hayvan-ı mezbûr sâbıkâ mezkür olan eşcâr içinde bu vechile tasvir itmişler." Metnin başka bir yerinde de yine tapirden adıyla bahsedilir (Ökte, 1999, s. 108b/451): "Beyûrî nâm bir hayvan vardır ki cüssede ester-i made kadardır levni kestane gibidir. Ademi ve kelbi helâk ider seri ve pâyçesi kati lezîzdir. Ammâ yirmi dört saat tabh olunmayınca bişmez." Yazarın tapirin kestane renkli olduğunu söylemesine rağmen bu renkte resmedilmemiş olması eserde geçen bilgilerin İtalyanca kaynaklardan alındığında yeterince özümsenmiş olmadığına işaret ettiği söylenebilir.

Armadillo (Ayotokli)

Amerika kıtasının endemik canlılarından olan armadillo THG'de ayotokli şeklinde geçer. Bu kelime Azteklerin de kullandığı Nahuatl dilinde olup (Karttunen, 1983, s. 17) armadillo hayvanını ifade etmek için kullanılmaktadır (Ökte, 1999, s. 299): "Ayotokli nam bir nevi hayvan vardır ki cüssede sinnevr kadardır ve kellesi ve minkarı ördek gibidir ve pâları ganem misal iki çataldır ve mûları kirpi gibi tîzdir, tepesinde kemükden bir takyesi vardır ki güşları takyeden hâricdir ve zahrında yine kemikden bir cübbesi vardır ki gâh cem idüb gah feth ider ve zenebi hirre misâl dırâzdır." Armadillo, birinde ayotokli adıyla diğerinde ise arutati şeklinde olmak üzere THG'de iki farklı şekilde geçer (Ökte, 1999, s. 108b/451): "Arutati nam bir hayvan dahîvardır ki şeklen bir semerlü ata benzer çarpâdır zenebi mar misal lahm-ı sâfidir ve bedenin levni bozdur ve püştünde hulkîbir semer vardır ki pâları ve zenebi ânın altından çıkmışdır. Cüssede kelb kadardır. Kuvveti azdır kimesneye zararı yokdur. Ayağıyla hendaklar kazub içinde yatur hayvan-ı mezbûrun lahmı ovlak etinden lezîzdir." Yazarın armadillo ile ilgili bilgileri özümsemediği bunları farklı farklı yerlerde naklettiği görülmektedir.

Ayotekli kelimesi, THG'nin her iki transkripsiyonunda da ivtekli şeklinde yazılmıştır (Ökte, 1999, s. 299; Suûdî, 2019, s. 211). Kelime, (ايوتكلي) şeklinde yazılmış olup kelimenin doğru okunuşu Azteklerin kullandığı Nahuatl dilindeki okunuşuna en yakın biçimde ayotokli olmalıdır. Bu kelime belki de Osmanlı Türkçesine yazılı olarak aktarılmış en eski Nahuatl dilindeki kelimedir.

Lama

Amerika kıtasında lama ve alpakadan başka yük ve insan taşıma vazifesi icra etmeye kabil evcilleştirilmiş başka bir hayvan bilinmemektedir (Hanilçe, 2022, s. 114). THG'de lama ismi zikredilmeden deveye benzetilerek anlatılır. Diego Almagro'nun (öl. 1528) Cuzco seferinden bahsederken bu hayvanların çetin koşullarda yük taşımak için kullanıldıklarına işaret edilir. Metin, onları Yeni Dünya'nın koyunları (ağnam) olarak adlandırır ama deveye de benzetir (Ertuğrul Zekai Ökte, 1999, s. 98b/411): "meğerki nevâhi-i mezbûrenin ağnâmı cüssede şütür misal olub barkeşliğe tahammül ederdi ve gah olur ki üstüne süvar olub nice mil mesafe sefer ederlerdi ve katî bek sürseler li'âbını saçardı ve muhkem bed râyiha peyda ederdi ve zebûn olub düşdükden sonra her kez durmazdı ve bilcümle evsâf ve evzâı şütüre karîb olub hemîn senâmı yok ve gerdüni i'vicâcdan salim idi."

İlyas Hanna'nın en ayrıntılı anlattığı hayvan, adını vermemiş olsa da lamadır. Lamaların yük ve eşya taşımak için kullanıldığını ne var ki hayvanların bu işe çok da elverişli olmayıp kısa sürede yorulduklarına ve zorlandıklarında ise sinirlenip sahiplerine tükürdüklerine değinir. İlyas Hanna, vikunya hakkında ise daha geniş bilgi verir. Küçük olanına vikuna büyük olanına guanano dendiğini, ceylana benzediklerini tüylerinin ipek gibi yumuşak olduğunu ve derisinden yerlilerin şapka yaptığını anlatır (İlyas Hanna, 2010, s. 67,75).

Yirmisekiz Mehmed Çelebi (Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 2017, s. 86), Fransa'ya yaptığı seyahatte buradaki hayvanat bahçesinde daha önce görmediği ve Yeni Dünya'dan getirilmiş bir hayvanı ayrıntılı olarak tasvir eder: "Yeni Dünya'dan gelmiş bir nice hayvan gördük ki, tırnakları geyik gibi ve gövdeleri sığır kadar var. Yünleri koyuna benzer. Gerdanları at gerdanı gibi yüksek, kulakları ve duruşu at gibi, lakin başı ve ağzı, burnu, gözleri geyik gibi idi." Çelebi'nin adını zikretmediği bu hayvan muhtemelen lama olmalıdır. Onun anlatımı THG'den habersiz olduğu izlenimini vermektedir. Zira lama bu metinde çok ayrıntılı anlatılmış ve deve ve koyuna benzetilmişti. Bu durum Goodrich'in "izole metinler" tanımlamasının ne kadar yerinde bir tanımlama olduğunu göstermektedir. Ona göre Osmanlı'da Amerika kıtasına dair yazılan metinler birbirini besleyerek veya eleştirerek ilerleyen metinler olmayıp çoğu birbirinden kopuk ve habersiz üretilmiş metinlerdir (Goodrıch, 1985, s. 671). Osmanlı'da ilk matbaanın kuruluşuna ön ayak olan kişilerden biri de Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Said dir (Afyoncu, 2003, ss. 524-526). O, babasına Paris gezisinde eşlik etmiş, döndükten sonra da İbrahim Müteferrika ile kurduğu matbaada THG'yi de basmıştır. Ancak babasının Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin yazdığı metinde yazarın THG'den haberdar olduğunu gösteren bir bilgiye rastlanmamaktadır. 1583 yazılan THG'nin yaklaşık iki yüzyıl sonra 1730 yılında Müteferrika Matbaası'nda basılması, belki de Paris seyahatinin Yirmisekiz Çelebi ailesini doğa tarihi noktasında etkilmesi ile mümkün olmuştur. THG'nin matbaada resimli olarak basılan ilk kitap olmasını da bu bağlamda okumak mümkün görünmektedir.

Tembel Hayvan (Kabâluliceru)

THG'de resimlenen ve çok ayrıntılı anlatılan bir hayvan da tembel hayvandır. Tembel hayvan hakkında metinde şu ifadelere yer verilir (Ertuğrul Zekai Ökte, 1999, ss. 109b-110a/455-457): "Kabâluliceru nam bir hayvân dahi vardır ki tulu iki şibrdir ve arzı dahi ol kadardır ve kati mülehham ve semindir, çar-pâdır ayakları katî incedir, bedenini gücle tahammül ider. Ol sebebden hareketde kati zahmet çeker bir günde tahminen yüz kadem yer ancak yürür ve her ayağında bâz gibi pençeleri vardır ve hayvan-ı mezbûrun gerdanı dırazdır ve evveli ve ahiri gilzatda beraberdir ve kati müstakimdir güya ki bir bal mumudur ve kellesi müdevverdir gerdeniyle kellesi süretâ bir takıyelu hece taşıdır ,yüzü başının içinde kazılmış gibidir ve gözleri müdevverdir ve küçükdür. Başını ve gerdenini bir karar tutmayub her zaman ra'şe üzredir levni bozdur zenebi yokdur, avazı katî latif ve garibdir. Gecelerde eşcâra çıkub dürlü dürlü sadalar peydâ ider ki bilmeyenler biaynihi kânun sadâsı zann ider ve gah nerm ve gah tiz âvâze gösterir ki güş idenler hayran olur benzer ki usül-i mûsiki andan ahzetmişlerdir ve gündüz oldıkda kat'a haber virmez ve savt ve sadâ nedir bilmez gözlerinin nevri azdır ol sebebden gündüzlerde hareket etmez tutub haneye getürürler her ne kadar ki döğerler mu'tâdından zaid hareket itmez. Eğer bir dıraht bulursa çıkar. Bulmazsa bir mürtefi mahalle çıkar ve ağzını rüzgâra karşu feth ider. Kankı yel esdüğini andan bilürler. Ta'am ekl etdüği görülmüş değildir benzer ki ancak hava ile teayyüş ider." Hayvanın İspanyolca adı olan pericoligero kelimesi Türkçe selikaya uyarlanarak kabâluliceru şeklinde yazılmış olmalıdır.

Bizon

Amerikan bufalosu diye de adlandırılan bizonun adını anmayan yazar, onu sığır (bakar) türü içerisinde değerlendirmiş ve sırtında hörgücü bulunduğunu ve bu hörgücün balık pulu gibi olduğunu söylemiştir (Ökte, 1999, ss. 92b-93a/387-389): "Bakarları cesamette mahud olan bakar kadardır. Amma karnları küçükdür ve zahrında senâmı şütr gibi senâmı vardır ve semek misalinde fülûsu vardır. Sadrında ve dizinden aşağı muları çokdur birer şibr vardır ve feres misal cebininde saçı ve tis gibi lihyesi vardır. Ve boğazı altında dahi muları kati çokdur. Kotas gibi salınur. Zenebi kati tavildır ve ucu şerrâbe gibidir. Kati bek seğirdir ve kurûnı ile ademi helâk ider. Mukabeleden nazar olunsa şire benzer. Ve yanından manzûr olsa şütr gibidir. Üstüne herkez at varmaz havf ider. Kavm-i mezbûrun me'kel ve melbesi ol bakardandır. Gayrı mal ve menalları yokdur hanelerini anların cülüdıyla örterler. Ve sırm ile şedd iderler ve ızâmından süzen ve çuvalduz iderler. Ve a'sabından ve mülarından rişteler iderler ve kurûnından kadehler düzerler ve tersinden ateş iderler."

Yazar, Yeni Dünya halkları için bizonun yaşamsal önemine dikkat çekmekte ev yapımından ısınmaya kadar çoğu gündelik ihtiyaçlarını bu hayvanların derileri, boynuzu ve hatta tersiyle giderdiklerini söylemektedir. Onun ifadelerinden hayvanın evcilleştirilemediği ve yabani olarak avlandığı da anlaşılmaktadır. Eski Dünya'da sığırın evcilleştirilip Yeni Dünya'da bunun başarılamamış olması iki dünya arasındaki önemli farklardan sayılmıştır (Watson, 2023, s. 285).

Amerika Yaban Koyunu

Bighorn koyunu diye bilinen koyun anlatılırken uysallığına vurgu yapılmış olup ayrıca resmi olan hayvanlardandır (Ökte, 1999, s. 93a/389) :"Nahiye-i mezbûrede feres kadar bir nevi hayvan olur ki beşemi kati hüb ve mülayim olur. Ve kurûnı kati azîm olur. Ekseriyya ikisi bir kantar çeker nahiye-i mezbürede hayvân-ı mesfüre ganem derler."

Jaguar (Tigeri)

Jaguar (Panthera Onca) THG'de resimlenmiş hayvanlardan olup aslan ve kaplana benzetilerek anlatılır (Ökte, 1999, ss. 108a-b/449-451): Tigeri nam bir sebu' mikdâm vardır ki kellesi şîr kellesi gibidir ve dendânları dıraz ve tîzdir ve levni kaplana şebihdir beş şibr tulü ve üç şibr arzı vardır ve katî hışm-nâk ve tünd-revdir. Amma her kez taarruz etmeyenlere zarar itmez Hindîleri çok helak ider. Anlar dahî fırsat buldukda katl idüb yerler." Yazar, jaguarın yerlileri öldürdüğünü bazen de onların jaguarı avladığını söyler. Ancak onu nasıl avladıklarının ayrıntısını anlatmaz. Fakat jaguarın çizildiği resimde panterin peşinde küçük bir köpek ve ağaca tırmanan jaguara ok atan bir yerli bulunmaktadır. Bu çizimde görsel olarak ifade edilen olayın THG'den sonra Amrika ile ilgili metinlerde de rastlanmaktadır. Buna göre jaguar avı şöyle anlatılmıştır: Jaguar, köpekler marifetiyle bir ağaca tırmanmaya zorlanır ve ardından ağaçta iken ok veya silahlarla vurularak avlanır (Darwin vd., 2023, s. 117). Kelimenin Brezilya yerlilerinin dillerinden olan Tupi dilinden alındığı ve en eski Türkçe kullanımın Kâmûsu'l-A'lam'da olduğu dile getirilmiştir (jaguar - Nişanyan Sözlük, t.y.). Bu kelime ilk geçtiği metin olmasına rağmen THG'nin dikkate alınmadığı görülmektedir.

Keseli Sıçan (Gürge)

Keseli sıçan için THG'de kullanılan gürge kelimesi, muhtemelen Tupi dilinde kullanılan sarigüeia kelimesinden alınmış olmalıdır (Eduardo De Almeida Navarro, 2007, s. 439). Keseli sıçanın boyu tavşana, kulakları ise fareye benzetilir. Yavrularını heybe gibi keselerinde taşıyan hayvanın ayrıca kümes hayvanlarını da geceleri yediğine dikkat çekilir (Ökte, 1999, s. 109b/455):

"Gürge nam bir hayvan dahi vardır ki cüssede erneb kadardır ve kestane tüylüdür mûları kati mülayim ve hubdur hayvan-ı mezbûrun burnı ince ve uzundur güşleri fare kadardır gicelerde buyûta gelüb tavuk bulursa tutub kanını içer etini yemez hayvan-ı mezbûrun iki koltuğu altında heybe misâl iki mahzeni vardır beççelerini içine koyub bile götürür ve bir vechile hıfz ider ki şakk itmeyince çıkarmaya kabil değildir."

THG'de resmi de çizilen hayvan metinde anlatıldığı gibi bir kümesin önünde kümes hayvanlarına saldırırken çizilmiştir (Ökte, 1999, s. 110b).

Karınca Yiyen

İçi boş bir kamış kaleme benzetilen hortumuyla karıncaları soğuran karınca yiyen herhangi bir ad vermeden anlatılmıştır (Ökte, 1999, s. 63a/269): "ve bir nevi hayvan vardır ki ağzı kalem misal yek-pâre müdevver ve mücevvefdir. Mürçelerin sürahına varıp ağzını sokar ve bir nice defa mürçeleri sormagla çeküb yudar ve anınla tegazzi ider."

Sürüngenler

İguana (Cüvâne)

Bir kertenkele türü olan iguana kelimesi, THG'de cüvâne biçiminde kullanılmış olup dört ayaklı çirkin bir yaratık olarak anılmıştır (Ökte, 1999, s. 109b/455): "Cüvâne nam çar-pâ ve bed şekl bir hayvan vardır ki mare şebihdir ekl iderler ve kati lezîzdir derler." İguana kelimesinin geçtiği en eski Türkçe metin, muhtemelen THG olmalıdır. Bu kelimenin geçtiği tespit edilen en eski metnin Ahmed Hamdi'nin Lügat-i Ecnebiyye'si olduğu ifade edilmiştir (iguana - Nişanyan Sözlük, t.y.). Ne var ki cüvâne şeklinde de olsa kelimenin geçtiği en eski metnin THG olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

THG'de sürüngen türlerinden örnekler diğerlerine göre daha azdır. Takip eden dönemde yazan İlyas Hanna, Seyahatnâmesi'nde 1675-1683 yılları arasında Amerika kıtasına bizzat giderek yazdığı seyahat notlarında kıtada bulunan hayvanlara dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazar, Tortuga Adası'nda gördüğü iri deniz kaplumbağalarının 2 metreye varan boylarına dikkat çekmiş, eti için avlandığını ve etinin tuzlanarak tüketildiğini ifade etmiştir (İlyas Hanna, 2010, s. 41). İlyas Hanna burada hata yapmış ve Galapagos Adaları'nda bulunan Galapagos kaplumbağalarını (Chelonoidis niger) Tortuga'da gördüğünü söylemiştir. İlyas Hanna ayrıca Ekvador'un Guayaquil şehrinde Kayman (Yacare caiman) denilen bir timsah türünü de ayrıntılı olarak betimlemiştir. Onun anlatımına göre timsah aslana benzemekte, uzunluğu 10 metreye kadar çıkmaktadır (İlyas Hanna, 2010, ss. 50-51). Ortalama 2-3 metre uzunluğunda olan Kayman timsahları ile ilgili İlyas Hanna'nın ifadeleri fazlasıyla abartılıdır.

Deniz Memelileri

Manati/Deniz İneği

THG'de Manati adı anılmadan gövdesi şişirilmiş tuluma, başı öküze ayakları ise fil ayağına benzetilir. Şöyle anlatılmıştır (Ökte, 1999, ss. 213-215): "cezire-i mezbûrrenin bahrinde bir nevi hayvan vardır ki cüssesi zikk-ı menfûh gibidir ve başı öküz başı gibidir ve sakağı sarkınmışdır ve iki ketifinde iki müdevver ayağı vardır her ayağında fil gibi dört tırnağı vardır gözleri kati sağir ve tüyleri fare gibidir ve püştünde galiz ve dirâz mûları vardır mâdesinin bakar misal memeleri vardır ki beççelerini ka'r-ı deryâda ve sahil-i bahrde emzirir. Ekseriya tûlü yirmi ayak olur bu şekilde ehl-i cezîre hayvân-ı mezbûrun hurdelerini deryada ağla ve büyüklerini sahilde duzağla sayd idüb etini yiyüb yağını alurlar ve derisini edek ve müze iderler. Ta'mı balık gibidir ve yağı çokdur ve derisi kati bekdir ve hayvân-ı mezbûrun damağından bir taş çıkar ki hacer-i mesaneyi teftît ve ihrac ider."

Balina (Balyâne)

Balina THG'den önceki metinlerde farklı adlarla yer almakta olup hût ve neheng kelimelerinin bu anlama gelecek şekilde kullanıldığı bilinmektedir (Yıldız, 2010, ss. 184-185). Ayrıca bâl ve falyânos kelimelerinin de balinayı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir(Ahmed Vefik Paşa, 1293, s. 2/826) Ama bu metinde İtalyanca balena kelimesinden alınmış olmalıdır. Balığın en eski resimli tasvirini yapan Pîrî Reîs onu özel bir adla anmadan üzerinde ateş yakılan bir balina hikayesine değinir (Sarıcaoğlu, 2014, s. 63): "Rivayet iderler kim zamân-ı evvelde Sanvulrandan dirler bir papaz yedi deryayı gezmiş derler. Mezbûr bu balığın üzerine uğramış, kuru yer sanıp balık üzerine çıkıp od yakmışlar. Balığın sırtı kızıcak denize dalmış, bunlar sandala koyulmuşlar, gemiye kaçmışlar." Pîrî Reîs balığı Atlas Okyanusu'nda tasvir etmiş ama Yeni Dünya ile ilişkilendirmemiştir.

Balina THG'de Macellan boğazı bağlamında anlatılır ve kemiklerinin kayık yapımında kullanıldığını söylenir (Ökte, 1999, s. 65a/277): "Balyâne nam bir nevi mahi olur ki her birinin cüssesi iki hane kadar olur. Gah olur ki azmından zevrak peyda ederler." Metin, balyâne biçiminde balina adının

kullanıldığı en eski Türkçe metin olabilir. THG dikkate alınmadığından olsa gerek kelimenin geçtiği en eski kaynak olarak 1863 tarihli Mecmûâ-yi Fünûn gösterilmiştir (balina - Nişanyan Sözlük, t.y.).

Kuşlar

Papağanlar

Pîrî Reîs'in Yeni Dünya'dan bahsederken neredeyse bu bölgenin sembolü olarak andığı hayvan papağandır. Hatta o papağanın türlerine de işaret eder (Sarıcaoğlu, 2014, s. 61): "Bu diyâra Antilye vilayeti dirler, günbatısı canibidür Dört cins tûtî olur imiş, ak, kızıl, yeşil, kara. Halkı tûtî etini yirler ve tâcları cümle tüti yünündendür."

THG yazarı kendinden önceki metinler gibi papağanlara dikkat çeker ve bunların renk çeşitliliğine ve iriliğine değinir (Ökte, 1999, s. 59b/255): "nevâhi-i mezbûrede her levnden tutiler çokdur ve ekser kazakdır büyük olur. Ol diyarın halkı anlardan çok sayd idüb yirler ve luhumu kati lezizdir dirler."

İlyas Hanna da (İlyas Hanna, 2010, s. 52) geniş bilgi vermemekle birlikte renkli papağan türlerinden bahseder.

Hindi (Galibavus)

THG'de iki yerde hindiden bahsedilir. İlk bahsedilen yerde Kolomb'un Yeni Dünya'dan getirdiği hayvanlardan birinin de hindi olduğu ifade edilir (Ökte, 1999, s. 44a/193): "ve Galibavus nam bir mürg getürmişdi ki lahmi lahm-ı tavusdan leziz" Muhtemelen kuyruğunun benzemesi dolayısıyla tavus kuşuna benzetilen hindi hakkında başka bir yerde ise hind tavuğu ifadesi kullanılır. Kolombiya civarındaki Darien'den bahsedilirken de burada hindinin bol miktarda olduğuna değinilir (Ökte, 1999, s. 59b/255): "fî-diyarina Hind Tavuğu dimekle maruf olan mürg ol nevahide bisyardır" Yazarın galipavus ile hind tavuğunu aynı canlıyı tanımlamak için mi kullandığı metinde sarih değildir. Hindinin kökeni hakkındaki tartışmalar ise henüz bir açıklık kazanmış gibi görünmemektedir (Helva & Akşit, 2011). Kelimenin kullanıldığı en eski kaynak olarak Lehce-i Osmânî'ye işaret edilmesi (hindi - Nişanyan Sözlük, t.y.) THG'nin dikkate alınmadığını göstermektedir.

Sinek Kuşları

Çok küçük olmasından dolayı dikkat çeken sinek kuşları THG'de hürde usfurcuk (küçük serçecik) diye anılır ve özel adı söylenmez. Yazar canlının çok hafif olduğunu iğne gibi gagasıyla kendini savunduğunu anlatır (Ökte, 1999, s. 112a/465): "baş parmak kadar hurde usfurcuklar vardır ki havada tayeran iderken meks zannolunur. Bir defa bir danesini tamam rîşi ile vezn itmişler iki miskal gelmiş elvanı muhtelifedir ve minkarları süzen gibidir bu cüsse-i hakîre ile kati mukdimdir. vâki olmuşdur ki aşiyânesine kasd idenlerin urub minkârıyla çeşmini helâk itmişdir. Mürg-i mezbür âşiyânesin sâfi penbeden düzüb bir vechile müstahkem ider ki beşer hayrân olur"

Metinde yer alan hayvan resimlerinden bir kısmı Avrupalı metinlere dayanılarak yapılmış olup bunlar daha gerçekçidir. Bizon, bighorn ve armadillo bu çerçevede görülebilir. Diğer hayvanlar ise çoğunlukla anlatıma dayalı olarak çizilmiş olmalıdır. Örneğin tapirlerin fil hortumu gibi hortumu olan atlar gibi çizilmiş olması bu anlatıya dayanmaktadır. Keza keseli sıçan ve tembel hayvan çizimleri de gerçeklikten çok uzak olup yazarların anlatımına dayanan nakkaşların hayal dünyasını yansıtmaktadır. Bu hayali çizimlerin kitabın değerini özellikle Avrupalı araştırmacılar nezdinde düşürdüğü ve bütün metni masalımsı bir kitap olarak konumlandırmalarına yol açtığı da ifade edilmiştir (Goodrıch, 1985, s. 688).

İlyas Hanna'nın Orta ve Güney Amerika'nın büyük bir bölümünü gezmiş ve sekiz yıl kadar burada yaşamış olmasına rağmen kıtanın doğa tarihine dair verdiği malumat THG ile mukayese edildiğinde çok sınırlıdır. Yazarın ilgisi daha çok gümüş madenleri ve Yeni Dünya'da henüz yayılmakta olan Hristiyanlıkla ilgili ögelere yoğunlaşmıştır. Amerika tarihine dair diğer metinler de daha çok keşifleri siyasi ve askeri açıdan anlatan metinlerdir.

Yeni Dünya'da Olmayıp Eski Dünya'da Bulunan Hayvanlar

Yazar, Yeni Dünya'da atın olmadığına dikkat çeker ve onun yerine ikame edilecek bir canlının bulunmadığı için o vazifeyi insanların icra ettiğini söyler. Cortes ve Montezuma arasındaki mücadeleyi anlatırken kullandığı ifadelerden orada taşıma için at yerine insan gücünden istifade edildiği belirtilir (Ökte, 1999, s. 80b/339): "Mutesume iki şahsın üstüne binib önünce altundan düzülmüş asasını götürürlerdi. Nevâhi-i mezbûrede at bulunmadığı sebebden vilâyet-i mezbürenin ümera ve küberası âdem üstüne binerlerdi"

Kolomb'un 1493 yılındaki seferinde Hispanyola'ya götürdüğü atların kıtanın birçok yerine uyum sağlaması ile bölgede yaygınlaştığı belirtilmiştir (Crosby, 2004, ss. 184-185). THG'de Potosi'de bulunan maden işletmesini anlatan bir resim yer almaktadır. Bu tasvirinde atın da yer alması (Ökte, 1999, s. 101a) yukarıdaki bilgi ile değerlendirildiğinde atın Yeni Dünya'ya kâşifler tarafından götürüldüğünü yazıyla olmasa da THG'de resimle anlatılmış olmaktadır.

Târîh-i Hindi Garbî'de Mitolojik Canlılar

THG'de bazıları eski dünyaya ait bazıları ise Yeni Dünya'da olduğu düşünülen mitolojik hayvanlardan söz edilmiştir. Bunlarla ilgili bilgilerin hem İslam hem de Batı kültür dünyasında müşterek unsurlar olduğunu ifade etmek gerekir. En eski örneklerini Kazvînî'nin Acâibu'l-Mahlûkât adlı eserinde bulabildiğimiz bu mitolojik varlıkların kimi yazmalarda çizimleri de yapılmış ve bunlar günümüze ulaşmıştır. Köpek başlı insanlar, kafası gövdesinde insanımsı canlılar, tek ayaklı insan benzeri yaratıklar bunlar arasında sayılabilir (Kazvînî, 2000, s. 107).

Köpekbaşlı insan bedenli varlıklar (Cynocephaly/sinosefali) çeşitli kültürlerde var olan bir mitolojik canlıdır. Bunun Amerika kıtası ile ilişkilendirilmesi ise ilk olarak Pîrî Reis haritasında bulunan bir resme dayanır. Bir maymunla birlikte dans eden köpekbaşlı yaratıkla ilgili Pîrî Reîs şu ifadeleri kullanır (Sarıcaoğlu, 2014, s. 61): Bu diyârın dağlarında bu şekilli canâverler olurmuş."

Acâibu'l-Mahlûkât'ın Türkçe tercümelerinin bazıları resimli olup bu nüshalarda kafası gövdesinde olan canlılar resmedilmiş ve bunların Çin'deki adalarda yaşadığı belirtilmiştir (Turan, 2023, s. 245). Blemmye diye Batılı metinlerde de geçen söz konusu mitolojik canlının, Pîrî Reîs'in dünya haritasında bir resmi bulunmaktadır. O, resimle ilgili şöyle bir not düşmüştür (Sarıcaoğlu, 2014, s. 62): Bu cenâverin yedi karış boyu vardır. Gözünün aralığı bir karıştır, amma selîm nefs imiş."

Pîrî Reîs'ten sonra Seydî Ali Reîs'in de Yeni Dünya canlılarına dikkat çekmiş ama mitolojik anlatımı devam ettirmiştir (Büke, 2010, s. 104): "amma vuhûşe müşâbihdür diyü zikr olunur ve ol diyarda düval-i pâ-kelb suratlu ve boyunsuz yani başları göğsünde ademler olup …" Seydî Ali Reis, hem köpek başlı hem de başları gövdesinde olan varlıkların Yeni Dünya'da olduğuna ve bunların insandan çok vahşi yaratıklara benzediğine dikkat çekmiştir.

Mitolojik canlılara dair anlatıları bizzat Amerika'ya giden bazı kaşiflerin, THG'nin yazımından sonra bile anlatmaya devam ettiği bilinmektedir. Örnek olarak Sir Walter Raleigh (1553-1618), 1595 yılında yayımlanan The Discovery of Guiana adlı eserinde insan eti yiyen canavar toplumlardan (cannibal) ve başları olmayan blemmye'lerden söz eder (Raleigh, 1893, s. 135). Dahası bu eserin 1599

tarihli latince yayımının kapak sayfasında bu baş uzuvları göğsünde olan blemmye'lerin bir çizimine yer verilir ("The Discovery of Guiana", 2024).

Balık Adam

Kökleri siren denilen mitolojik deniz kızlarına dayanan yarı insan yarı balık canlılar, THG'de de resmedilir. Balık (mâhî) diye anılan bu canlılar şöyle anlatılır (Ökte, 1999, s. 62a/265): "ol bahrde bir nevi mâhî vardır ki gâhî zuhûr ider nısf-ı a'lası insan gibidir ve sakalı vardır ve kolları insan gibidir lakin müşa'ardır." Eserde iki adet balık adam tasviri bulunmaktadır (Ökte, 1999, s. 62a-b). Balık adamlar resimlerde de metinde olduğu gibi sakallı ve kıllı olarak çizilmiştir.

Yeni Dünya'nın ilk kaşifleri de bu yerlerin yeni bir kıta olduğunu düşünmedikleri için oralarda hayal dünyalarında olan şeyleri arıyorlardı. Hartog'un yerinde ifadeleri ile (Hartog, 2000, s. 67) "aslında ilk yolculuğu sırasında Kolomb sürekli denizkızları gördü, Amazonlarla karşılaştı ve bir mektubunda canavarlar görmediğini yazdı. Kısaca Yeni Dünya bir anda "yeni" olarak değerlendirilmedi, daha çok fantastik ile bilinen öğelerin bir karışımı olarak görüldü. Hiç mi hiç "yeni" sayılmadı, çünkü Marco Polo'nun dikkatli okuyucusu Kolomb Çin'e ya da Japonya'ya ulaştığını düşünüyordu."

Vakvak Ağacı

Vakvak ağacı, klasik islam coğrafyacıları tarafından bir adada üzerinde insan yetişen bir ağaç biçiminde anlatılmıştır. THG bu ağacı her ne kadar Yeni Dünya ile ilişkilendirmeden anlatmış olsa da kitaptaki ilk resminin bu olması metnin tanınırlığında ve ciddiye alınmamasında etkin olmuş olmalıdır. THG meyvesi hoş kokan kadınlar olan bu ağacı şöyle anlatır (Ökte, 1999, s. 18a/93): "Ve cezîre-i mezbûrede bir nevi eşcar-ı azîme vardır ki anın daima barı ve agsanında sabit olan simarı hasna cariyelerdir ki hüsn-i hulk ve lütf-i ebdanını görenler hayran olur. Ve her birinin sair nisvân gibi sedy (ü) ferci muhakkak ve agsanı şecerde misal-i semer şuûrundan muallakdır. Gah olur ki cümle vak vak sadâsını ederler. Bu sebebden cezîre-i mezbüreye vakvak derler. Ve her kaçan ki ol cevârîden biri mahall-i aslîsinden kat oluna ancak iki güne karib baki olur. Ba dehu helâk olub hüsn-i tertibi bozulur. Ve mervîdir ki gah olur bazı nâs anlarla mücâmaat ederler. Ve rayiha-i tayyibe ve lezzet-i azîme bulurlar."

Kâtip Çelebi, bu vak vak ağacı konusunda THG'yi eleştirir. Böyle bir adanın henüz keşfedilmemiş olmasına dayanarak hikayelerin şimdilik vakvaknâme hikayesi kabilinden görülmesinin uygun olduğunu söyler. Ancak doğanının çok alışılmadık (garaib) yönlerinin olduğunu da ifade ederek vakvak ağacının var olmasının ihtimal dahilinde olduğunu da belirtmeden edemez (Katip Çelebi, 2010, s. 232)**.**

Thunderbird (Koguyus Kuşu)

THG yerli halkların mitolojisinde bulunan ışık saçan mitolojik bir kuştan söz edilmektedir (Ökte, 1999, s. 49a/213): "Ve cezire-i mezbûrede Koguyus nam bir tayir vardır ki gicelerde tayeran ider. Tayiri mezbûrun cebhesinde ve iki kanadı altında kevkeb-âsâ münevver iki uzvu vardır ki leyali-i muzlimede anın nüruyla mesalih görürler zenler anın nûruyla süzenlerine riştelerini geçürürler ve ehl-i kitab kitablarına mütâlaa iderler ve kaçan ki tâyir-i mezbûru istimal içün sayd itmek isterler ellerine bir yanmış ağacı alub Koguyus deyu nidâ iderler fi'l-hal gelüb ellerine konar ve tâyir-i mezbûrun sakin olduğu hanede zûbâb olmaz cümlesini ekl ider."

THG'nin betimlediği koguyus kuşunun en bariz niteliği kuşun kafası ve iki kanadı altında yıldız gibi ışık saçan organı varmış ki bununla insanlar geceleri kitap okur, dikiş diken kadınlar iğnelerine ipliklerini geçirirmiş. Söz konusu betimleme Amerika mitolojisindeki Thunderbird (gök gürültüsü kuşu) mitine benzemektedir (Eliade, 2003, s. 74). Babinger gibi tarihçilerin THG'yi "ünlü bir kıssa kitabı"

olarak tanımlayıp değerini küçümsemesi (Babinger vd., 2004, s. 23) muhtemelen bu mitolojik anlatılara yoğunlaşmalarından kaynaklanmaktadır.

Tartışma

Yaygın anlayışa göre Osmanlılar, coğrafi keşiflere ilgisiz kalmış, önemini fark etme ve sonuçlarını takip etme noktasında yeterli çabayı göstermemiştir. Oysa keşfe dair literatür takip edildiğinde aslında Osmanlı bürokrasisi ve bilginlerinin daha Pîrî Reîs'ten başlayarak kıtaya dair malumat toplamaya ve bunları kitaplarında anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Ne var ki kendi dönemi ile kıyaslandığında bu metinlerin yeterli olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi beklenen ilgiyi gördüğü de söylenemez. Ayrıca metinlerin önemli bir kısmının siyasi olaylar üzerine yoğunlaştığı ve doğa tarihi konularına değinmediği de ifade edilmelidir.

THG'de Yeni Dünya hayvanları hakkında verilen bilgilerin Pîrî Reis ve Seydî Ali Reis gibi önceki Osmanlı denizcileri tarafından verilen bilgilerden gerçeğe daha yakın olduğu ifade edilmiş, THG'nin gözleme dayalı bilgileri aktarmasının bunda payı olduğuna dikkat çekilmişti. Demîrî ve Kazvînî gibi yazarların hayvanları konu edinen eserleri ve bunların Osmanlı Türkçesine yapılmış tercümleri ile karşılaştırıldığında THG'de mitolojik açıklamaların az olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Ancak keşiflerin mitolojik canlılara dair hikayeleri yeniden şöhrete kavuşturduğu dahası bunları daha da abartarak dolaşıma soktuğu da iddia edilmiştir. Özellikle deniz kızı ve deniz erkeklerine dair çok ayrıntılı anlatımların ve hatta tanıklıkların dolaşıma sokulduğu ifade edilmiştir (Boorstin, 1996, s. 405).

Sonuç

Pîrî Reîs'in haritasından başlayarak Osmanlıların Yeni Dünya'ya ilgi duydukları ve ona dair haberleri takip ettikleri, söylenebilir. Onların yeni kıtaya dair ilgilerinin en bariz göstergelerinden birisi de Târîh-i Hindi Garbî adlı eser olup kıtanın coğrafyasından başka buradaki bitkiler, hayvanlar ve madenlerden bahsettiği görülmektedir. THG'den sonra uzun yıllar onun verdiği bilgilerden daha kapsamlı bilgi veren eserlerin telif edilmediği de görülmektedir.

Osmanlının Yeni Dünya ile ilgili ilk müstakil çalışması olan bu eserin müellifinin kimliği kesin olarak çözüme kavuşturulamamış ve Mehmed Suûdî Efendi adı üzerinde durulmuş olsa da yazarın kimliğine dair müphemliğin sürdüğü görülmüştür.

Osmanlının merak çağı olarak değerlendirilebileceği 16. yüzyılda artan merak duygusunu hem beslemek hem de tatmin etmek üzere başka dünyalara dair eserlerin yazıldığı THG'nin de bunlar içerisinde önemli bir konuma sahip olduğu ifade edilebilir.

THG klasik kozmolojiyi anlattığı ilk iki babında başta kendisine önder olarak seçtiği Mesûdî'nin eserleri olmak üzere İslam coğrafya metinlerini kullandığı, Yeni Dünya'yı anlatan son babda ise Avrupa'da keşiflerle üretilmiş metinlere dayandığı ve bu metinleri de özümsemeden doğrudan naklettiği değerlendirilmiştir.

Pîrî Reis'ten başlayarak Yeni Dünya'nın bitki ve hayvanlarıyla ilgilenen Osmanlı bilginlerinin daha çok mitolojik canlıları anlatan metinleri oluşturduğu algıyı dönüştürdüğü ve hayali varlıklardan gerçekçi bir dünyaya doğru bir dönüşüme katkı sağladığı tespit edilmiştir.

THG, Yeni Dünya'daki memeliler; manati, tapir, armadillo, lama, tembel hayvan, bizon, bighorn koyunu, keseli sıçan, karınca yiyen, jaguar, sürüngenlerden iguana ve kuşlardan ise hindi, sinek kuşu ve papağanlara deniz memelilerinden ise manati ve balina hakkında bilgi vermiştir ki papağan ve balina hariç diğerleri sadece Yeni Dünya'da bulunmaktadır.

Manati, tapirler, armadillo, bizon bighorn koyunu, jaguar, karınca yiyen tembel hayvan ve keseli sıçanın tasvirleri yapılmış bu tasvirlerden bir kısmı Avrupa metinlerine dayanılarak oluşturulduğu için gerçeğe daha yakın suretler elde edilmiştir.

Yeni Dünya'da bulunup Eski Dünya'da olmayan bazı hayvanlarla ilgili adlandırmaların ilk defa bu metinde yapılmış olması dolayısıyla metnin değerlendirilmesi gerektiği ve tapir için kullanılan beyûri, armadillo için kullanılan ayotokli gibi kelimelerin Amerika'nın yerli dillerinden Osmanlı Türkçesine aktarılan ilk kelimeler olduğu belirlenmiştir.

THG yeni Dünya'daki gerçek varlıkla yetinmemiş burada bulunan mitolojik canlılara dair kültürü de İslam dünyasına aktarmıştır. Onun kendinden önceki yazarlar Pîrî Reîs ve Seydî Ali Reîs gibi köpekbaşlılar (sinosefali) ve gözü gövdesinde varlıkları (blemmye) anlatmaması belli oranda Yeni Dünya algısını gerçeğe yaklaştırmayı başardığını gösterse de yazarın balık adamlar, vak vak ağaçları ve geceleri ışık saçan koguyus kuşlarına dair mitolojik anlatılarını bu çerçevede değerlendirmek ise mümkün değildir. Eser belli oranda acayib ve garaib edebiyatının bir devamı olsa da özellikle Yeni Dünya'dan gözlem ve tecrübe ile edinilerek aktarılmış metinler üzerinden kurguladığı bölümde bu gelenekten kısmen de olsa ayrılır.

Öneriler

THG Yeni Dünya'nın keşfinden, fauna ve florasından bahseden en eski müstakil ve hacimli kitap olmasından ötürü içerisinde Kolomb takası sonrası Eski Dünya'ya taşınan hayvanların adlarının o dönemde Türkçede nasıl adlandırıldığı ile ilgili kaynak olarak kullanılabilir.

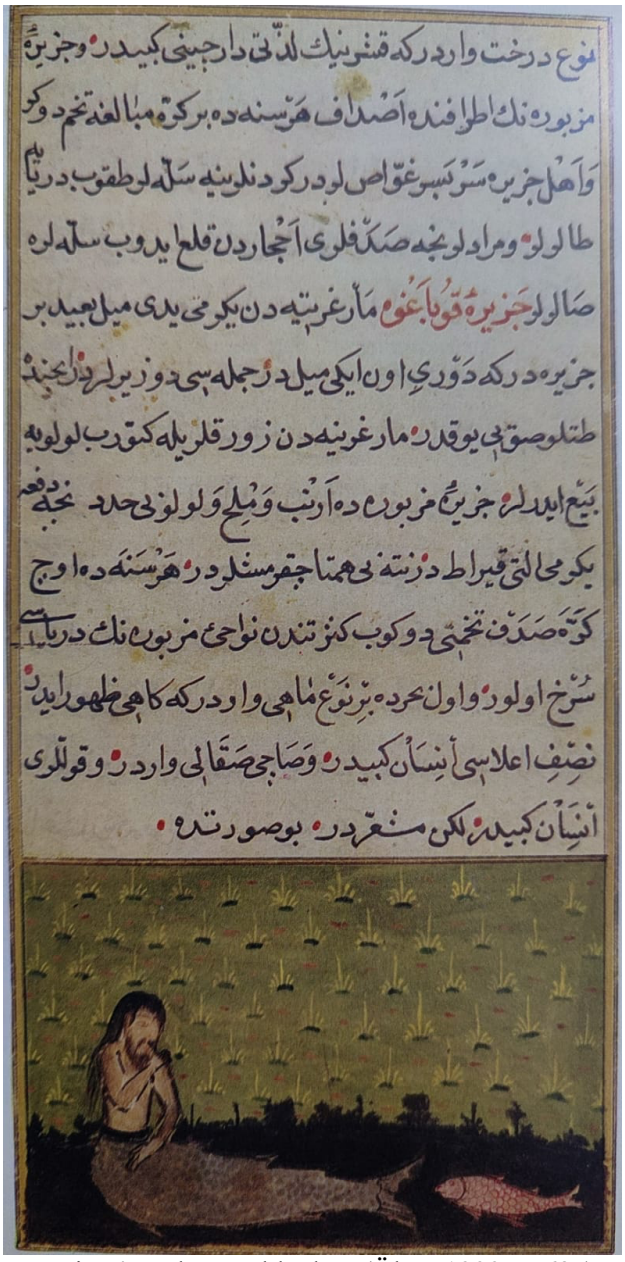
Resim 1. Vak vak Ağacı ve Meyvesi Olan Kadınlar (Ökte, 1999, s. 18b)

Resim 2. Manati ve Yavrusu (Ökte, 1999, s. 49b)

Resim 3. Orman'da İki Tapir (Ökte, 1999, s. 59b)

Resim 4. Yalnız Balıkadam (Ökte, 1999, s. 62a)

Resim 5. İki Yerlinin Avladığı Balıkadam (Ökte, 1999, s. 62b)

Resim 6. Armadillo ve İki Kaz (Ökte, 1999, s. 71a)

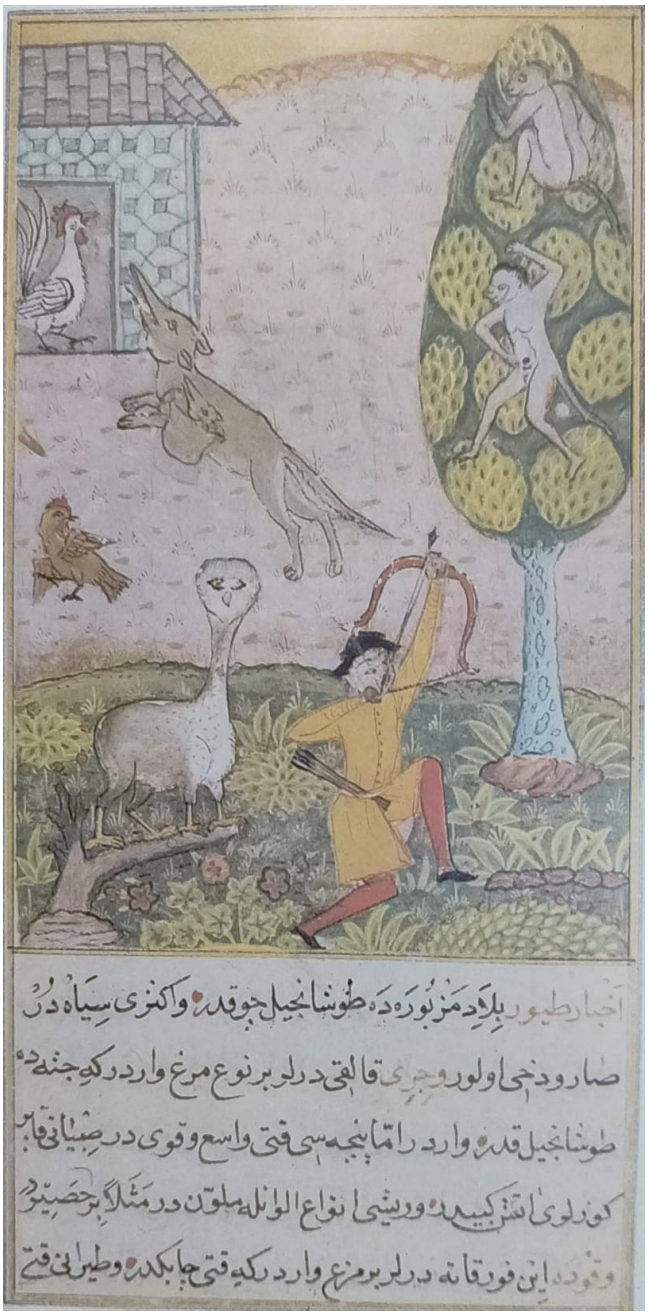
Resim 7. Bizon, Bighorn Koyunu ve İki Yerli (Ökte, 1999, s. 93b)

Resim 8. Potosi Maden İşletmesi ve Atın Yeni Dünya'da Resmedilmesi (Ökte, 1999, s. 101a)

Resim 9. Jaguar, Karınca yiyen, Amadillo ve Bir Yerli (Ökte, 1999, s. 109a)

Resim 10. Tembel hayvan, Keseli sıçan, Horoz, Tavuk ve Maymun Avlayan Kişi (Ökte, 1999, s. 110b)

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100.
2. **Çıkar çatışması:** Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the author).
3. **Etik Raporu:** Bu bir araştırma makalesidir. Herhangi bir insan veya hayvan deneyi içermediğinden, etik kurul onayı gerekmemiştir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta

bulunulmuş, etik yayıncılık ilkelerine tam olarak uyulmuştur. Çalışmanın hazırlanması sürecinde akademik dürüstlük ilkeleri gözetilmiştir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma bir araştırma makalesidir.

5. Bilgilendirme: Bu makalede kullanılan resimlerin herhangi bir telif hakkı bulunmamaktadır**.** Bu makale sözlü olarak, Osmanlı'da Ulûm-i Tabîiyye Sempozyumu'nda (13 Aralık 2024, İstanbul) sunulan yayımlanmamış bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

References

Abdurrahman Efendi, B. (1288). *Tercüme-i seyahatname-i Brezilya*. Matbaa-i Âmire.

Adıvar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde ilim*. Remzi Kitabevi.

Afyoncu, E. (2003). Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 524-526). TDV Yayınları.

Ahmed Vefik Paşa. (1293). *Lehce-i Osmânî* (C. 2). Tabhâne-i Âmire.

Ak, M. (2004). Osmanlı Coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *4*, 163-212.

Arnold, D. (1995). *Coğrafi keşifler tarihi*. Alan Yayıncılık.

Babinger, F., İbrahim Müteferrika, Beşikçi, M., Kuran-Burçoğlu, N., & Kiel, M. (Ed.). (2004). *Müteferrika ve Osmanlı matbaası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

balina—Nişanyan Sözlük. (t.y.). Geliş tarihi 11 Temmuz 2025, gönderen https://www.nisanyansozluk.com/kelime/balina.

Boorstin, D. J. (1996). *Keşifler ve buluşlar: İnsanın kendini ve dünyayı araştırmasının öyküsü* (Fatoş Dilber, Çev.). Türkiye İş Bankası.

Büke, H. (2010). *Seydi Ali Reis-Kitabü'l-Muhit* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Casale, G. (2023). *Osmanlı'nın keşif çağı*. Fol.

Copassi, A. E. (1897). *Kristof Kolomb'un rüfekasından Pieter Devos'un Amerika keşfine dair Olan Hatıratı*. Matbaa-i Ebüzziya.

Crosby, A. W. (2004). *Dünya benimdir: Avrupa ekolojik emperyalizmi 900-1900* (çev.: Bilgi Altınok, Çev.). Kitap Yayınevi.

Darwin, C. R., Wilson, E. O., Turhan, Ç., Eren, Ş., Karakaş, O., & Kahraman, İ. (2023). *Beagle yolculuğu*. Ayrıntı Yayınları.

Demirsoy, A. (1996). *Genel ve Türkiye zoocoğrafyası*. Meteksan Basımevi.

Eduardo De Almeida Navarro. (2007). *Dicionário tupi antigo a língua ındígena clássica do Brasil*. http://archive.org/details/dico-tupi-navarro.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş* (L. Arslan, Çev.). Kabalcı Yayınları.

Erzurûmî, İ. H. (1330). *Marifetname*. Matbaa-i Ahmed Kamil.

Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya, Tanzanya*. Yapı Kredi Yayınları.

Gerçek, S. N. (1939). *Türk Matbaacılığı: Müteferrika Matbaası*. Maarif Vekaleti.

Goodrıch, T. D. (1985). Osmanlı Amerika araştırmaları XVI. yüzyıla ait tarih-i hind-i garbi adlı eserin kaynakları ile ilgili bir araştırma (H. G. Yurdaydın, Çev.). *BELLETEN*, *49*(195), 667-692. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.998481

Goodrich, T. D. (1990). *The Ottoman Turks and the new world: A study of Tarih-i Hind-i Garbi and sixteenth-century Ottoman Americana*. Otto Harrassowitz.

Grafton, A. (2004). *Yeni dünyalar, eski metinler* (F. Savcı, Çev.; 1. bs). Kitap Yayınevi.

Hagen, G. (2015). *Bir Osmanlı coğrafyacısı iş başında: Katib Çelebi'nin cihannüma'sı ve düşünce dünyası*. Küre Yayınları.

Hanilçe, M. (2022). *Coğrafi keşifler*. Selenge Yayınları.

Hartog, F. (2000). *Tarih, başkalık, zamansallık*. (A. kahiloğulları, Çev.) Dost Kitabevi.

Hattat Mehmed Raif Efendi. (1857). *Bahsi evvel Venedik ve Cenevizli Gemicilerinin keşf eylediği Cezayir ve Saniya Kristof Kolomb'un Amerika'yı bulması beyanındadır*.

Helva, İ. B., & Akşit, M. (2011). *Hindinin kökeni ve yayılışı*. 7. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi.

hindi—Nişanyan Sözlük. (t.y.). Geliş tarihi 10 Temmuz 2025, gönderen https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hindi

iguana—Nişanyan Sözlük. (t.y.). Geliş tarihi 11 Temmuz 2025, gönderen https://www.nisanyansozluk.com/kelime/iguana

İlyas Hanna. (2010). *İlyas Hanna seyahatnamesi: Bir Osmanlı tebaasının Güney Amerika yolculuğu 1668-1683*. Kitap Yayınevi.

İzgi, C. (2003). Mehmed Suûdî Efendi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 526-527). TDV Yayınları.

İzgi, C. (2019). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. Küre Yayınları.

jaguar—Nişanyan Sözlük. (t.y.). Geliş tarihi 10 Temmuz 2025, gönderen https://www.nisanyansozluk.com/kelime/jaguar

Karttunen, F. (1983). *An analytical dictionary of Nahuatl*. University of Texas.

Katip Çelebi, H. H. M. b. A. (2010). *Cihannümâ*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Kazvînî, E. Y. Z. b. M. b. M. (2000). *Acâibü'l-Mahlukât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat*. Müessetü'l-E'lemî li'l-Matbûaât.

Kırmaci, Y. (2015). 16. Yüzyılda sıra dışı bir eser: Tarih-i Hindi Garbi. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -III (Edebiyat-Tarih) 14-17 Mayıs 2015, Kütahya*, 185-195.

Kopassis, A. E. (1310). *Tarih-i keşf ve feth-i Amerika*. Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Miquel, A. (2003). *Arap coğrafyacılarının gözünden 1000 yılında İslam dünyası ve yabancı Diyarlar.* (A. Berktay, Çev.). İstanbul : Kitap Yayınevi.

Ökte, E. Z. (Ed.). (1999). *Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadîs-i Nev* (Fuat Yavuz, Ayhan Özyurt, & Tevfik Temelkuran, Çev.). Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Vakfı.

Öztürk, Ö. (2012). *Yeni Dünyanın Keşfi: Târîh-i Hind-i Garbî Hadîs-i Nev (İstanbul Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi r.1488) ve Resimleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, U. (2022). *II. Murad dönemi yazılı kültürü* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Raleigh, S. W. (1893). *The Discovery of Guiana*. The Mershon Company Publishers.

Roberts, W. (1297). *Amerika Târîh-i Keşfi* (Abdulgaffar Enis Efendi, Çev.). el-Cevâib Matbaası.

Sarıcaoğlu, F. (2014). *Piri Reis'in Dünya Haritası 1513 = The world map of Piri Reis 1513*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Sezgin, F. (2013). *Amerika kıtasının Müslüman denizciler tarafından Kolomb öncesi keşfi ve Piri Reis*. Boyut Yayıncılık.

Suûdî, M. b. E. el-Hasan. (2019). *Tarih-i Yeni Dünya Hadis-i Nev: Tahlil-metin ve tıpkı basım*. Akıl Fikir Yayınları.

Süheyla Artemel (Ed.). (1987). *Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev a History of the Discovery of America*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Tezcan, B. (2012). The many lives of the first Non-Western history of the Americas: From the new report to the history of the west indies. *Osmanlı Araştırmaları*, *40*(40), 1-38.

The Discovery of Guiana. (2024). İçinde *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=The_Discovery_of_Guiana&oldid=1260947065

Toderini, G. (2018). *Türklerin yazılı kültürü ve edebiyatı* (Mehmet Serdar Bekar, Çev.). Yeditepe Yayınevi.

Turan, H. (2023). Süleymaniye kütüphanesi fatih 4171 ve Laleli 1991 No'lu acâibü'l-mahlûkât ve ğarâibü'l-mevcûdât nüshalarındaki hatime tasvirlerinin mukayesesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, *32*(1), Article 1. https://doi.org/10.29135/std.1135325

Türkay, C. (1999). *Osmanlı Türklerinde coğrafya*. Milli Eğitim Bakanlığı.

Watson, P. (2023). *Büyük bölünme* (Ş. Alpagut, Çev.). Say Yayınları.

Yıldız, A. (2010). Klasik Türk edebiyatında "Neheng" kelimesi üzerine. *Erdem*, *56*, 179-196.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi. (2017). *Paris'te Bir Osmanlı sefiri: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa seyahatnamesi* (7. bs., Ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yurdagül, A. (2019). *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin atlası'nda Rumeli* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

A Comparative Analysis on the Themes in the Works of Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey and Nazan Bekiroğlu's Joseph and Zuleikha, a Love Story

Mehmet Şahin Yavuzer*, Hülya Gülsoy**

Abstract: The story of Joseph and Zuleikha has been written in both verse and prose by many poets and writers in Turkish and Iranian literature. It tells the story of Joseph's exemplary life and Zuleikha's love for him. In classical literature, it is written in the style of mesnevi, but in modern times it has also been adapted into the form of a novel. The story, told both as a mesnevi (a type of narrative poetry) and as a novel, takes its subject from Surah Joseph in the Qur'an, also known as Ahsan al-Qasas "The most beautiful of stories". One of the most prominent works on this subject in classical literature is the mesnevi of Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey. In his work, Joseph's life, his relationship with his brothers, and his struggle against Zuleikha are narrated. The Prophet Joseph does not succumb to his desires and achieves success through patience and submission, thus becoming an exemplary role model. In contrast, the modern novel by Nazan Bekiroğlu presents the events of Joseph's life with rich narration and detailed descriptions. Both Taşlıcalı Yahya Bey's mesnevi in the 16th century and Bekiroğlu's novel in the 21st century demonstrate the lasting place and value of the story of Joseph and Zuleikha in Turkish literature. Thematic analysis of these works highlights how the story, embraced by many religions and nations, especially reflects perspectives on women.

Keywords: Mr. Dukakingzâde Taşlıcalı Yahya, Nazan Bekiroğlu, Joseph and Zuleikha

Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey ve Nazan Bekiroğlu'nun Bir Aşk Hikâyesi Olan Yusuf ile Züleyha Eserlerinde Temalar Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Tahlil

Öz: Yusuf ile Züleyha mesnevîsi, Türk ve İran edebiyatında birçok şair ve yazar tarafından manzum ve mensur olarak kaleme alınan Hz. Yusuf'un ibret verici yaşamını ve Züleyha'nın ona duyduğu aşkı anlatan tarihi bir metindir. Klasik edebiyatta mesnevî tarzında yazılan kıssanın, günümüzde roman türünde yazılanı da vardır. Hem bir şiir biçimi olan mesnevî hem de roman türünde yazılan bu hikâye, konusunu Yusuf sûresi, diğer ismiyle Ahsenü'l-Kasas'tan (Kıssaların en güzeli) alır. Klasik edebiyatta birçok şair tarafından eserlerine konu edilen bu kıssada öne çıkan isimlerden biri, Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevîsidir. Bu mesnevîde rüyalar üzerinde şekillenen Hz. Yusuf'un hayatı, ağabeyleri ve Züleyha'ya karşı verdiği nefis mücadelesi ele alınır. Nefsine yenik düşmeyip sabır ve teslimiyet yoluyla başarıya ulaşan Hz. Yusuf, bir örnek niteliğinde rol model olarak yansıtılır. Günümüzde ise Nazan Bekiroğlu tarafından kaleme alınan romanda, kurgunun ruhuna uygun anlatım metot ve teknikleriyle Hz. Yusuf'un başından geçen olaylar zengin anlatım ve betimlemelerle okura sunulur. 16. yüzyılda Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey tarafından yazılan eser ile 21. yüzyılda Nazan Bekiroğlu'nun eserinde, bir kadın bakışıyla Türk edebiyatında birçok dine ve millete mal olmuş Yusuf ile Züleyha hikâyesinin geldiği yer ve değer, tematik inceleme ve karşılaştırma yöntemiyle çalışmaya yansıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dukakingzâde Taşlıcalı Yahya Bey, Nazan Bekiroğlu, Yusuf ile Züleyha

* Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü ORCID: 0000-0002-4981-000X yavuzsahin853@gmail.com

** Öğretmen, ORCID: 0009-0008-8527-9704 hlgecber@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yavuzer, M. Ş. & Gülsoy, H. (2025). Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey ve Nazan Bekiroğlu'nun bir aşk hikâyesi olan Yusuf ile Züleyha eserlerinde temalar üzerine karşılaştırılmalı bir tahlil. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 1189-1218. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1697336

Received/Geliş: 14 May/Mayıs 2025

Accepted/Kabul: 19 Agust/Ağustos 2025

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

In Turkish literature, the primary source for the story of Joseph found in literary texts is the holy *Quran*. The story also appears in the *Torah* and the *Bible*, where there are significant events involving Joseph. In literary studies and research on Joseph, Western scholars generally refer to the *Torah* and the *Bible*, while Eastern scholars primarily draw from the *Quran* (Çetin, 2000, p. 109). The story of Joseph in the *Quran* differs from others in that it follows a distinct historical sequence. Additionally, the advice Allah wishes to give to His servants is explained in a clear and concise manner in this surah (Halıcı, 2013, p. 1). It is the only surah in the *Quran* that narrates a story from beginning to end. The parable has remained relevant over the centuries because it addresses universal themes about what ideal human behavior should be like. The story of Joseph has been passed down through generations in literary works, including thousands of couplets and pages of narratives and commentaries (Yeşil & Nıkubaht, 2013, p. 6). Though it primarily contains religious content, the story also offers insights into the social, political, and economic life of the time (Koçin, 2016, p. 1). Surah Joseph remains fresh and relevant over the centuries, as it addresses universal themes still applicable today. The story offers valuable lessons for both individual and social conduct, providing advice and examples to humanity.

The first known *Joseph and Zuleikha* masnavi in our classical literature was written by Ali, one of the Yesevî dervishes, in syllabic meter and quatrains under the title *Kıssa-i Joseph* (1232). According to Agâh Sırrı Levend, nearly a hundred Joseph and Zuleikha stories in verse and prose exist. Among them, the most notable for its deep lyricism is Hamdullah Hamdi's *Joseph ve Zuleikha* (Çetin, 2000, p. 13). In Turkish literature, Joseph and Zuleikha texts are typically written in the *mesnevi* form, a style borrowed from Persian. The *mesnevi* is a type of verse in which each couplet rhymes with the next and follows the same meter. *Mesnevis* can range from 20-30 couplets to thousands. There is no strict limit to the number of couplets in a *mesnevi*. This form has been used for a variety of subjects, including histories, long love stories, shehrengizs, and works with didactic, religious, or mystical themes (Kartal, 2007, p. 353).

The *Mesnevi* of *Joseph and Zuleikha* has been written by many poets in classical literature. One of these poets is Taşlıcalı Yahya, a 16th-century poet who is an important figure in Ottoman poetry. Known for his military background and his time during the reign of Suleiman the Magnificent, Taşlıcalı's most significant work is *Hamse*. His *Hamse* includes stories such as *Gencine-i Raz*, *Kitabu'l Usul*, *Gülşen-i Envar*, *Joseph u Zuleikha*, and *Şah u Geda*. According to Mehmet Çavuşoğlu, Taşlıcalı's work consists of 5,180 couplets (Dinç, 2014, p. 213). Taşlıcalı often focuses on Turkish-origin words in his works, frequently using proverbs and idioms (Dukaginzâde, Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 1).

In addition to masnavis in classical literature, the story of *Joseph and Zuleikha* has also inspired many poems in Western literary styles. Some of the notable authors who have written about this story include Tevfik Fikret, Necip Fazıl, Orhan Veli, and Cemal Süreya (Çetin, 2000). Among the prominent names is Nazan Bekiroğlu, one of the late writers who focused on this story. Bekiroğlu, known for her postmodern novels, is our first female author to write a *mesnevi* of *Joseph and Zuleikha*. Her commitment to history and Islamic tradition is evident in her works. For example, *Nun's Tales*, *Mücella*, and *Pomegranate Tree* explore Ottoman history, while *Cam River Stone Ship* delves into the prehistoric era. *La* and *Joseph and Zuleikha* explore prophetic stories.

Bekiroğlu's works frequently incorporate influences from Sufis like Ibn Arabi and Mevlana, as well as verses, hadiths, ghazals, and eulogies. She uses postmodern techniques like metafiction, intertextuality, and historicism, which are characteristic of postmodern narratives. In her *Joseph and Zuleikha*, Bekiroğlu draws upon the Surah Joseph and Hamdullah Hamdi's work of the same name, but she reformulates the content and structure. She synthesizes modernity with tradition, much like writers such as Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Kutlu, Sezai Karakoç, and Bahattin Karakoç, who are drawn to tradition in their work (Tüfekçioğlu, Köroğlu, 2020, p. 187). This synthesis results in a work that is both contemporary and rooted in classical literature.

In evaluating both Taşlıcalı Yahya Bey's 16th-century mesnevi and Nazan Bekiroğlu's 21st-century work on the same subject, this study highlights the unique value of the Joseph and Zuleikha

story in reflecting differing perspectives across time. The analysis focuses on the case and themes explored in each version. The study is based on the modern Turkish translation by Kadir Daniş, who reinterprets Taşlıcalı's work to make it accessible to today's readers in both expression and structure.

Objective

The story of *Joseph and Zuleyha* is a sacred narrative not only in the Islamic world, but also for Christians and Jews. Given the number of adherents to these religions and their global population, it is clear that this story has gained prominence in both religious and literary traditions. Prophet Joseph is revered in Islam, as well as in the *Old Testament* and *Torah*. His life reflects universal themes—individual and collective struggles—such as his rise to prophethood, the death of his mother when he was a child, the cruelty of his stepsisters, Zuleyha's attempt to seduce him, his management during a time of famine, and his perseverance through hardship. These themes, among others, serve as moral lessons for humanity.

The narrative of Joseph's life is often explored in literature, focusing on themes like loneliness, struggle, patience, passion, and love. This story, which has been an important subject in both Turkish and world literature for centuries, has evolved over time. Originally written in the form of a mesnevi in classical literature, it is now sometimes approached within the framework of the modern novel.

Through the centuries, various Muslim writers and poets have offered different interpretations of this enduring narrative. The story is not just about the events surrounding a prophet but also reflects the socio-cultural dynamics of the times in which it was written.

This study aims to comparatively analyze the themes, thoughts, and perspectives through which two authors—Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, a 19th-century divan poet, and Nazan Bekiroğlu, a contemporary writer—have approached this story. While Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, writing as a man, poet, and religious scholar, framed his interpretation within religious references, Nazan Bekiroğlu, writing as a woman, offers her version of the story from Zuleyha's perspective, also within the boundaries of religious texts. This comparison will reveal how male and female writers interpret the story differently, the perspectives they bring to it, and the arguments they construct

Method

In this study, the subject is the comparison of the themes in Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey's *Mesnevi* titled *Joseph and Zuleikha*, written by a poet and soldier who lived during the reign of Yavuz Sultan Selim in the 16th century, and Nazan Bekiroğlu's contemporary novel *Joseph and Zuleikha*. Taşlıcalı Yahya Bey, a prominent figure in Classical Turkish literature, wrote his *Mesnevi* in the 16th century, while Nazan Bekiroğlu, a notable representative of the postmodern novel in today's Turkish literature, offers a different perspective in her 21st-century work. The research aims to explore how Taşlıcalı Yahya Bey addresses the themes of *Joseph and Zuleikha* in his work, and how Bekiroğlu, as a postmodern novelist, interprets and highlights these themes in her own narrative.

Through close readings of both works, the study seeks to understand the perspectives of two writers from different periods and genders. In particular, the following questions are addressed: Why did Taşlıcalı Yahya Bey write this *Mesnevi*? How is the influence of the 16th century reflected in his work? What is the fictional process in his *Mesnevi*? What are the main themes in his version of the story? Why did Nazan Bekiroğlu write her novel? How are postmodern novel characteristics reflected in her work? What are the primary themes in her novel? What are the similarities and differences in the perspectives of Taşlıcalı Yahya Bey and Bekiroğlu on the *Joseph and Zuleikha* story? The study aims to answer these questions and evaluate how each writer's time, cultural context, and literary traditions shaped their interpretation of the same story.

Findings

Case Analysis and Comparison of the Works Joseph and Zuleikha and the Critical Turning Points of the Events

Comparative study is an approach that researchers view as an opportunity for nations to improve themselves, even though it primarily aims to determine what is better. The main purpose of comparative study is to identify aspects such as similarity, difference, closeness, and parallelism (Üst, 2009). Comparisons—especially in literary genres—are not limited to identifying similarities and contrasts between texts. They also provide insight into the social, political, and intellectual contexts of the period reflected between the lines. In some cases, comparative studies make it possible to trace the progress of civilizations. In literary comparison, case analysis of texts woven around the same story is the first step toward a holistic understanding of the text. Comparing events within and between texts allows for a deeper comprehension. In this study, the works of Taşlıcalı Yahya Bey, who narrated the story of Joseph and Zuleikha in his unique style in the 16th century, and Nazan Bekiroğlu, who reinterpreted the same story from a female perspective with contemporary approaches in the 21st century, will be compared in terms of case and theme.

With the inspiration he receives from love, Taşlıcalı Yahya Bey prays to God to compose his work in harmony with his spirit. He then travels to Egypt to examine the story in all its aspects and to experience it deeply (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 14). The poet structures his work into sections, following the masnavi tradition. *Joseph and Zuleikha* begins with the basmala, as is customary in masnavis. Reflecting the characteristics of the classical period, the work includes depictions of Allah and the Prophet, as well as literary genres devoted to the Prophet. The introduction features sections such as *munajat*, *tawhid*, *na't*, and *mi'rac*. It concludes with praise and a prayer for Sultan Suleiman the Magnificent, the ruler of the era. In addition, the poet reveals his mental state before writing the work and devotes a chapter to love—particularly to the supreme value of divine love.

Nazan Bekiroğlu's work begins with an opening section similar to the *basmala* found in traditional masnavis. At the beginning, it is emphasized that the ultimate source of all love is God, and in fact, all love leads to Him (Bekiroğlu, 2021, p. 14). In this work, the theme of love takes precedence over the serenity of Prophet Joseph's life. The text concludes with a prayer and the author's final word, while other conventional sections of the masnavi are omitted.

Taşlıcalı Yahya, in accordance with the literary conventions of his time, begins his masnavi by praising God and the Prophet. As a rule, poets placed poems about the Prophet at the beginning of their works. Bekiroğlu, however, includes only the *Basmala* and the prayer section, in line with her own artistic preference. While modern authors may choose to exclude such sections, for Taşlıcalı they were considered essential.

In Taşlıcalı's version, the story begins with the birth of Prophet Abraham's sons, Ismail and Isaac, and follows a chronological sequence. The author integrates his personal interpretations and desires into the narrative while presenting it as real information. After the birth of Isaac's twin children, Esau and Jacob, one is depicted as a prophet and the other as a powerful ruler. Taşlıcalı reports that the descendants of Esau, representing the lineage of mighty rulers, eventually became Ottoman sultans (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 48). This reflects the loyalty of Ottoman poets to the state and the sultan. Since poets were often close to the dynasty, it was natural for Ottoman rulers and princes to appear in their works.

In contrast, Bekiroğlu does not mention or praise rulers in her work. Her main focus remains on the fictional and thematic structure of the narrative.

When we look at Taşlıcalı's work, Joseph is given to his uncle İnas upon the death of his mother. His uncle raises Joseph. His uncle later became Hz. Joseph, his father Hz. His unwillingness to give it to Jacob constitutes one of the tests for Joseph when he was a child. It is seen that Bekiroğlu's work does not include a section about Uncle İnas. Both works proceed with four similar dreams. Joseph's dream, Zuleikha's dream, the sherbet seller and the bread maker's dream, the Pharaoh's dream. In both works,

dreams inform the heroes of future events. In his dream, Joseph sees eleven stars, the moon and the sun prostrating to him and tells his father about it. Upon his father's comment, he becomes aware that he is a prophet. His father tells him that he should not tell anyone about his dream. If he tells, it means that something bad will happen to him.

Since Joseph was young and unaware of many things, he told his dream to his brothers. Out of jealousy, they spread the slander that he had not really seen the dream and had fabricated it in order to win the love of their father, Jacob. Then, in their envy, they threw Joseph into a well. A caravan happened to stop by the well on its journey. The caravan leader, Malik, had previously seen in a dream that a bag of gold was hidden in a well. When he became thirsty, he leaned over the well, lowered his bucket, and pulled it up—only to find Joseph inside. The brothers told Malik that Joseph was their slave and offered to sell him, so he bought him for a few dirhams (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 103). In Bekiroğlu's version, Malik's dream is not mentioned. Instead, the caravan leader comes to the well simply to draw water, and as he pulls up the bucket, Joseph emerges. Again, the brothers sell him for a few dirhams (Bekiroğlu, 2021, p. 44). In both works, Joseph is portrayed as a slave to his brothers, but there are notable differences in how the event is conveyed. Bekiroğlu aestheticizes the episode with tragic and artistic expressions, while Taşlıcalı presents it in a more didactic and submissive manner.

The prominent break in both works is Zuleikha's dream. Zuleikha's dream contains signs that a new circle of events will occur in the flow of events. Zuleikha sees a young man with a beautiful face in her dream and falls in love with him. In Taşlıca's work, Zuleikha goes to Egypt to marry Aziz, thinking that the young man she sees in her dream is the man she will marry. When he sees Aziz, he realizes that he is not the young man he saw in his dream and begins to cry (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 125). In Bekiroğlu, Zuleikha's father puts intense pressure on her to marry Potiphar (Bekiroğlu, 2021, p. 63). While in Taşlıcalı, Zuleikha is shown as the source of the blame for marrying Aziz, in Bekiroğlu, the father is shown to be the culprit. Because, as a result of the father's pressure, the marriage decision is taken.

Another turning point in the plot is when Joseph is taken from the merchant and brought to the palace, and the two authors approach this episode differently. In Taşlıcalı's work, Zuleikha hears of Joseph's reputation from the Egyptian people and begs Aziz to buy him. Aziz purchases Joseph by giving a large amount of gold and pearls. As soon as Zuleikha sees Joseph, she realizes that he is the young man she saw in her dream (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 181). In Bekiroğlu's version, however, Potiphar hears about the beautiful-faced Joseph. Out of arrogance, he buys Joseph as a slave, believing that if he possesses the most beautiful woman in Egypt, he should also have the most beautiful servant. Unlike in Taşlıcalı's account, Zuleikha does not recognize at first sight that Joseph is the love she saw in her dreams. Joseph is raised tenderly, like a delicate child, and when he grows older, Zuleikha begins to be affected by him (Bekiroğlu, 2021, p. 70).

In Taşlıcalı's work, the whole story revolves around the experiences of Joseph and Zuleikha. At the beginning, it is suggested that the injustices done to Joseph will continue in a zigzagging plot. The relationship between Zuleikha and Joseph gives the story a universal dimension. This episode, which also appears in divine religions, is received as a message about the influence a woman tries to establish over a man in male–female relations, and the mechanisms of will by which a man can resist this influence. The most important turning point in the story is Zuleikha's attempt to draw Joseph to herself. Being rejected by Joseph each time drives her to desperation, leading her to deceit. As one of the most striking examples of her schemes, Zuleikha has a mansion built to trap Joseph and invites him there. In that place, Joseph tears his shirt while struggling to escape from her (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 233). In Bekiroğlu's version, however, the torn shirt is hung on the western gate of Egypt to prove Joseph's innocence. The wind is what causes it to hang on the gate—symbolically revealing the oppression Joseph has endured by giving it a voice:

Don't be sad, O Joseph's shirt, said the wind, and continued: You are the most honorable of all that has ever been displayed at the gates of Egypt, and of all that will be displayed from this day on—even though you appear the most dishonorable. O slave's garment, three and a half cubits long, O Joseph's torn shirt. Your name will endure through time: wherever oppression cloaks its evil with logic, wherever the wheel of cruelty crushes those who resist it, wherever wrong overcomes right, wherever a cloud veils the sun, even for a moment—your name will be remembered. Joseph's shirt was hung at the western gate of Egypt. (Bekiroğlu, 2021, p. 119)

The shirt has become a historical symbol. Throughout history, those who suffered injustice—or claimed to have suffered it—have compared their situation to the injustice done to Joseph, as described in the Qur'an. The bloody shirt torn from the back became the emblem of this injustice. After this incident, Joseph was thrown into prison. His time in prison also foreshadowed that he would later attain prosperity. From this point on, events unfold in Joseph's favor, and Zuleikha comes to regret her actions.

In Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey's work, however, the dungeon symbol is emphasized more than the shirt. Just like the shirt, the dungeon carries symbolic meaning. In the very place people dread most, Joseph is spiritually reborn. For him, the dungeon becomes the most important place to draw closer to God. Though Joseph was pressured greatly, he did not yield to Zuleikha's desires. The message here is clear: a desire pursued through force will never succeed.

Being chained in a dungeon is better than enduring this trouble and sorrow. This narrow-minded woman is angry with me because I did not obey her. Blessed are those who face evil without reason, or hear evil words from the mouths of others... O my God! Grant me a good end, give me peace, and do not let the wickedness of these corrupt people hinder my path. Zuleikha has long been trying to lead me astray. My Lord, I accept the hardship of prison, so long as I am delivered from them. (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 283)

While Taşlıcalı Yahya Bey glorifies Joseph, he severely criticizes Zuleikha, almost portraying her as a being with demonic powers. This perspective aligns with common tales of women's intrigues against men, yet it should be noted that such tales often leave a negative image of women. Nazan Bekiroğlu, on the other hand, does not depict Zuleikha as evil or cruel. On the contrary, she is portrayed as the one who suffers and is oppressed. Her negative actions are shown as the result of being overwhelmed by love—a sublime feeling. Without Zuleikha's love, Joseph would never have become a legend:

If, before the most beautiful of all creation, my body as much as my soul, my blood and veins flowing from my heart and circulating through my whole being, and every particle of me streams toward you, am I not both the guiltiest and most innocent person in the world? For Zuleikha said: Your beauty is a deep well. Once someone falls in, rescue is not easy. Fortunate is the one who falls into your heart, fortunate indeed the one who remains there.(Bekiroğlu, 2021, p. 122)

Bekiroğlu suggests that it is actually Zuleikha, not Joseph, who is in the dungeon. It is Zuleikha, not Joseph, who suffers from love. This pain is both the most precious and the most tragic pain in the world. Just as Joseph is innocent, Zuleikha is even more innocent, because she is the one who loves. In her fiction, Bekiroğlu for the first time views the event from Zuleikha's perspective, rather than from Joseph's experience.

Zuleikha's renunciation of deifying Joseph coincides with her rejection of her idols, marking a turning point in the narrative. Unable to win Joseph through ambition, wealth, and power—all of which she derived from her idols—Zuleikha becomes completely powerless once these sources of strength are gone. Longing to see Joseph but unable to reach him because of the crowds, she turns instead to his refuge and rebels against her idols: 'Shame on me, I used to believe lifeless objects were real, like you, and prayed to them' (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 312). At this moment, Zuleikha abandons her belief in idols and begins to plead with the God in whom Joseph believes. Having once pursued Joseph with desire and worldly ambition, she breaks her own pride when she breaks her idols. With this act of submission, Taşlıcalı Yahya praises both Zuleikha and the sincerity of her love. Joseph's influence can be seen in the way Nazan Bekiroğlu trivializes idols. Zuleikha, who believes in idols,

blindfolds the idol so that it cannot witness the intimate behavior in the room. When Joseph saw her covering the clay figure, he said: "You are ashamed before an idol whose sight can be destroyed by a piece of cloth, but why are you not ashamed before my Lord, who sees what is happening and what will happen everywhere and at all times, who knows the intentions in hearts, and from whom no secret is hidden?" (Bekiroğlu, 2021, p. 135). This speech marks the turning point that leads Zuleikha toward God.

It can be said that the works of both Taşlıcalı Yahya Bey and Nazan Bekiroğlu contain general and characteristic elements of the story of Joseph. The events are shaped according to the authors' perspectives and intellectual worlds. While Joseph is placed in the foreground by Taşlıcalı Yahya Bey, Zuleikha occupies the central position in Bekiroğlu's narrative. Although the story is essentially about Joseph, Bekiroğlu presents Zuleikha at the heart of the events. In Taşlıcalı Yahya Bey's work, the turning points are formed around Joseph, and the hardships he endures determine the direction of the plot. In Bekiroğlu, however, the breaks in the narrative are driven by Zuleikha's experiences and her entrapment in a tragic love.

From a technical perspective, both works reveal a dominant interpretative stance. The authors maintain the boundaries of the traditional framework while enriching the narrative with their own distinctive features. Taşlıcalı Yahya Bey, in particular, reflects the characteristics, metaphors, and poetic style of the divan poetry tradition. The theme of the lover's dependence on the beloved is evident in many parts of his work:

O bright moon in the sky of glory! Since your beauty has become as renowned as daylight, even the houris are ashamed of themselves. Come, O light of the eye of my soul! Come, O cure for my sick heart! I am that humble particle made manifest by the sun of your love. May God increase your beauty, and may the sun of your love never set within my soul, O piece of the moon! The pen of my patience is broken; your love now rules my body. My tears have turned into a river. My cypress-like boy, why do you not come and walk around me? Life is unfaithful, you know—there will come a day when neither wine nor glass remains. (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 259)

The style of Divan poetry is reflected in the work through metaphors and images such as love, the sun, the cypress tree, wine, and the glass. Bekiroğlu, on the other hand, presents a love story woven with traditional motifs that has not lost its relevance. Her work, which carries the features of the postmodern novel, expresses the traditional through contemporary methods and discourses. The author's reference to the moment of writing also demonstrates a characteristic feature of postmodern fiction: "I: Printer. When I started writing, the year was one thousand nine hundred and ninety-nine AD, it was April." (Bekiroğlu, 2021, p. 17). In Taşlıcalı Yahya's work, however, as a reflection of classical narration, the author does not directly intervene in the text. This shows that the narrative follows the literary conventions of the period in which it was written.

Themes in the Works and Their Comparison

One of the reasons why both Taşlıcalı Yahya Bey's 16th-century work and Nazan Bekiroğlu's story of Joseph are referred to as "Ahsenü'l-Kasas" is their richness in theme. Since both works recount the same story, similar themes are inevitable. However, the aim is to examine how the emphasis and style of expression in these themes—written five hundred years apart—have evolved, as well as to identify their similarities and differences. In both works, individual and universal themes frequently appear, with love, betrayal, inner struggle, and patience coming to the fore.

A Woman in the Dilemma of Love: Zuleikha

In general terms, unconditional, unrequited, and intense affection is called love. According to the Turkish Language Association, "love: extreme affection, feeling of devotion" (Turkish Language Association, 1998, p. 153). The 20th-century psychoanalyst Carl Jung describes love as requiring "unconditional trust and expecting complete surrender. Just as no one except a believer can completely surrender to God and thereby receive His grace, love reveals its deepest mysteries and miracles only to those who are devoted to it unconditionally" (Jung, 1997, p. 77). Similarly, the Andalusian scholar Ibn

Hazm defines love as "a spiritual well-being and the merging and melting of souls" (Ibn Hazm, 2022). According to Hazm, there are several types of love: those who fall in love in dreams, those who fall in love at first sight, those who fall in love after long acquaintance, and those who cease to love after loving someone. Hazm's description of love closely reflects Zuleikha's love for Joseph. Zuleikha exhibits all the characteristic features of love and, in Hazm's terms, is "melted." Her love also begins with a dream.

The theme of love becomes platonic in some works. In certain stories, love is mutual, but especially in classical literature, there is a tendency for romantic love between a man and a woman to evolve into divine love. Examples include Şeyh Galib's *Hüsn-ü Aşk* and Fuzûli's *Leyla and Mecnun*. In *Joseph and Zuleikha*, Zuleikha turns to Allah through the pain of love. Unlike other works, the protagonist here is female rather than male. After a woman falls in love with a man, that human love often transforms into love for God. Zuleikha's impossible love does not culminate in being with Joseph but in encountering the Divine. Her human love becomes divine love, and the story unfolds within this thematic framework.

Taşlıcalı Yahya Bey and Bekiroğlu approach the theme of love from different perspectives. Taşlıcalı Yahya Bey reflects in his work the idea that women are dangerous beings and warns against being deceived by them: *'Women's ideas and opinions are like fate; they turn this way and that way, creating all kinds of adventures. …Women's covenants are broken and their words are lies. Women are as far from affection and compassion as the low world.'* (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 195). Such statements are unlikely to be welcomed in today's world, but it can be argued that both the cultural structure of the period and Zuleikha's various tricks and intrigues against Joseph influenced these views. Taşlıcalı displays a more traditional, patriarchal attitude and makes negative evaluations about women through the character of Zuleikha. By criticizing her as a woman, he actually conveys a broader message that women deprived of Islam are inclined to commit all kinds of evil. However, when Zuleikha abandoned her idols, believed in God, and stopped deifying Joseph, Taşlıcalı Yahya Bey began to portray her in a positive light (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 314).

In Nazan Bekiroğlu's work, Zuleikha's behavior is almost sanctified, as she is portrayed as a woman who does justice to true love. The author maintains an equal distance from both Joseph and Zuleikha. "Although Zuleikha was as much a child as any woman, she was ultimately as much a woman as any other woman" (Bekiroğlu, 2021, p. 75). Bekiroğlu presents Zuleikha's behavior as understandable, linking women's desires both to their childishness and to the essence of being a woman. While Taşlıcalı Yahya criticizes women's intrigues, desires, and ambitions from a male perspective, Bekiroğlu conveys the message that such feelings should be met with understanding. For her, what Zuleikha did is not a crime; if there is a culprit, it is love itself. When Zuleikha realizes that Joseph is the beloved she saw in her dream, her entire being is transformed—Joseph permeates her existence: "If I say bird, I mean Joseph. Tree means Joseph. Water is Joseph itself. How can I utter a name that is not Joseph?" (Bekiroğlu, 2021, p. 88). Bekiroğlu expresses love and womanhood in a more emotional, poetic language, which shows a parallel between her perspective and the modern view of women.

When we look at classical literature, the lover is almost always male, and masculinity dominates every aspect of love. The message conveyed is that the one who loves is superior and powerful. It is men who suffer from love and long for reunion. The man is active, while the woman remains passive. Women are under family and social pressure; even if they are in love, they do not express it openly as men do. Instead, they wait for a man who will come and save or find them. This pattern is also visible in Western fairy tales such as *Rapunzel*, *Snow White*, and *Cinderella*. Although the woman appears as the main character in these tales, she still awaits a male savior—once again reinforcing the idea that power belongs to men. In classical literature as well, with characters like Mecnun, Ferhad, Kerem, and Aşk, the active role is assigned to men.

In contrast, in Bekiroğlu's work, Zuleikha is both active and strong, while Joseph takes on the passive role. In the struggle for love, it is Zuleikha who acts, whereas Joseph plays the role of the victim. Bekiroğlu also highlights Zuleikha's oppression. However, since Zuleikha is a married woman, falling

in love with another man discredits her in society, making her 'disgraced' (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 283) and causing her to lose her reputation among people.

A Life Exposed to Fraud

The concept of cheating, defined as a scheme to deceive and mislead, is often associated with the devil. In the Torah, the Old Testament, and the Holy Quran, Satan is portrayed as the being who spreads evil through deception and tricks people into opposing Allah. One known method of deception is the devil's use of women as instruments of temptation. In the Holy Quran, the story of Joseph emphasizes this theme through the trickery of women. Verse 28 of Surah Joseph states: "Indeed, this is the trap of you women. Surely, your trap is great." (Joseph, 12/28).

One of the clearest examples is the slander Zuleikha casts upon Joseph after attempting to seduce him, when she pulled him from behind and tore his shirt. Taşlıcalı Yahya describes this incident in his work: "Women are deceitful. When they intend to do something wrong, the devil somehow enters their hearts and makes a man play a hundred different tricks" (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 196).

Through the figure of Zuleikha, Taşlıcalı conveys that women possess a tendency toward deception. Zuleikha repeatedly resorts to trickery to win Joseph. However, when she ultimately turns to faith in her Lord, she abandons deceit. Taşlıcalı presents this as a turning point: a woman's sincere belief in Allah, as exemplified by Zuleikha, purifies her from deception.

The "torn shirt", which results from a trick, is a universal symbol not only in religious narratives. Women's attempts to seduce men are often portrayed as the source of problems related to belief, family life, and loyalty to their spouses. In the story of Joseph, Zuleikha tore his shirt while trying to seduce him and then slandered him by claiming she was defending herself. This episode demonstrates the depth of deception.

Regarding women's trickery, Zamahşehri states that women are cunning in creating discord and set traps in ways that no one would anticipate (Ümütlü, 2019, p. 157). Taberî, referring to the verse "The plot of Satan is weak." in Surah An-Nisa (4/76), explains that women serve as a means of testing for men (Ümütlü, 2019, p. 157). Taşlıcalı's views are consistent with those of Zamahşehri and Tabarî. In both works, Zuleikha builds the mansion of images as part of her deception. Bekiroğlu, however, approaches the issue of deception from a modern female perspective. She does not blame Zuleikha; rather, Zuleikha is portrayed as a woman who did everything for the sake of her love. In both works, Joseph prays to God not to fall into such traps and chooses the dungeon over Zuleikha. His aim is to remain aligned with Allah's will and to be a devoted servant.

One of the major deceptions in the story is the plot devised by Joseph's brothers to destroy him. After Joseph saw in his dream that eleven stars, the moon, and the sun were prostrating before him, he told his father Jacob, who interpreted it as a sign of Joseph's future prophethood. Jacob's deep love and affection for Joseph increased his brothers' envy. Although Jacob did not initially allow them to take Joseph with them, after Joseph's insistence he went on a countryside trip with his brothers, where they threw him into a well (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019). Bringing back Joseph's bloodstained shirt, they attempted to convince Jacob that a wolf had devoured him, thereby carrying out one of the devil's many tricks. The narrative also conveys the message that being children of a prophet does not mean they are free from mistakes or excesses. In Nazan Bekiroğlu's work, this episode is again presented in a tragic light, but unlike Taşlıcalı Yahya Bey, she does not dwell on the details. Moreover, the brothers are not condemned as harshly as in Taşlıcalı Yahya Bey's account. Instead, there is a sense that Joseph's suffering was a necessary stage in the fulfillment of his prophethood.

Another trick mentioned in Taşlıcalı but not in Bekiroğlu is the story of Prophet Joseph's uncle, Inas. He refused to give Joseph back to his father by using the incident of a stolen girdle (belt) as an excuse. After Joseph's mother passed away, Inas raised him with great care and looked after him until a certain age. During this time, Inas's wealth increased a hundredfold while Joseph was growing up in

his household. Although Jacob patiently endured this situation and wanted to take Joseph with him, he shyly approached Inas to ask for his son back. Inas, however, devised a trick. He secretly tied his sacred belt—believed to have the power to heal the sick—around Joseph's waist. Just as Jacob was about to take Joseph, Inas cried out that his belt was missing and made both Joseph and Jacob search for it. Eventually, the belt was discovered on Joseph's waist. According to the law of that time, anyone proven to have stolen something would become the slave of the person they stole from. For this reason, Joseph had to remain with Inas, until Inas passed away a short time later (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 60).

Captivity with Self, Liberation with Faith

The word *nefis* is defined as following one's self, meaning "to comply with the desires of the body, to commit sin" (Turkish Language Association, 1998, p. 1642). In Sufism, the soul is described as "the bad qualities, criticized habits, and deeds of the servant" (Pala, 2014, p. 355). In the Holy Quran, the verse "Have you not seen anyone who takes his desires as his god?" (Furqan, 25/43) expresses that worldly desires of the soul are idolized. In Surah Joseph, the verse "The soul commands evil" (Joseph, 12/53) explains that the soul inclines people toward evil rather than good. Mevlana repeatedly warns people against the ego in his *Mesnevi*, portraying it as a relentless enemy: "The soul is a dragon with hundreds of tricks and traps... The soul has a rosary and the Quran in its right hand, but a dagger and a sword are hidden in its sleeve." (Mevlana, 1988, p. 207). All this shows that the *nefis* is the driving force behind the evil that a person commits or may commit. The struggle against the ego is presented as a test.

According to religion, God gives troubles to test His servants. These trials can be both material and spiritual. One can succeed in such tests by being patient in the face of difficulties. In the story of Joseph, it is evident that the tests of the soul occur throughout the entire narrative. The story shows how many hardships Zuleikha faced due to succumbing to her ego, leading to the loss of her reputation and social standing. In contrast, Joseph is depicted as exercising self-control, remaining patient, overcoming his difficulties with God's help, and ultimately attaining prosperity and peace.

In both works, Hz. Joseph was tested through worldly troubles and desires, while Zuleikha faced trials of ambition and passion. Both were tested in terms of their souls, and both succeeded in these tests. The Holy Quran does not provide any information, positive or negative, about Zuleikha's ultimate fate. Joseph's father, Hz. Jacob, was tested with patience by being separated from Joseph, yet he never rebelled against his Lord. Joseph's brothers were also tested through Joseph; they realized the wrong they had done and, out of regret, sought prayers from Joseph and their father Jacob.

In both works, Zuleikha invites Joseph to the mansion she has built to fulfill her desires. She begs Joseph not to leave, but he does not listen. While trying to escape from her, Joseph's shirt is torn from behind by Zuleikha. She then slanders her husband, Potiphar, claiming that Joseph has betrayed her. Although Potiphar knows Joseph is innocent, he accuses him of wrongdoing to protect his own status. At the same time, he has Joseph thrown into prison to prevent gossip about his wife.

Here, Zuleikha gives in to her desires and wants Joseph for herself. She calls him to the magnificent mansion and attempts to attract him:

Zuleikha takes Joseph's hand and prays for him. She leads him into the first house and locks the door. Inside, they enter a glass palace that captivates all who see it. The walls and doors are decorated with garnet and coral, reflecting the beauty of Zuleikha's face everywhere. In the first picture they see, Joseph and Zuleikha are depicted side by side, the lover and the beloved together. Zuleikha's reflection appears on the transparent, mirrored doors and walls, and thanks to the mirrors, multiple images of Joseph and Zuleikha are seen throughout the house. (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 255)

Joseph, who dreams of seeing Zuleikha, becomes entangled in a different kind of trap. Zuleikha installs mirrors on the walls, ceiling, and floor so that Joseph can see her from anywhere in the house. She tries to captivate Joseph and draw him under her influence. Joseph is later slandered because he refuses to yield to her advances. In this scenario, Zuleikha is defeated by her ego, while Joseph emerges

victorious. In Nazan Bekiroğlu's version, Zuleikha's attempt to attract Joseph is portrayed not as seduction but as a search for a solution to her despair. This situation becomes a test of Joseph's soul:

Wherever Joseph stood and wherever he turned his head, he saw Zuleikha's image. Wherever he ran, a different, beautiful Zuleikha appeared in every mirror. As Joseph tried to escape Zuleikha's reality, he found his path blocked by her reflections. He became dizzy from the overwhelming beauty and realized: we shouldn't think of a form as just a form—every form relates to its original. Moreover, sometimes a copy can be far more dangerous than the original, because our own inner wealth can grow unchecked, without any external danger. (Bekiroğlu, 2021, p. 97)

Here, Joseph is left alone with his soul, yet he shows no inclination whatsoever. By resisting Zuleikha, a beautiful and young woman, Joseph strengthens his holiness. Zuleikha, on the other hand, succumbs to her ego, loses her social standing, and is accused of unchastity. Later, she realizes the harm her ego has caused her.

Going through the stages of the soul, Zuleikha ultimately falls not in love with Joseph himself, but with Joseph's Lord. Her spiritual journey resembles the "**seyr-ü sulûk"** training in Sufism. In Sufi terminology, "seyr" refers to a saint's progression from ignorance, renouncing bad and ugly habits, and moving toward good morals and the truth. "Suluk" denotes the moral education that guides a person on the path to God.

Zuleikha's stages align with this framework. Initially, she is an idolater, praying to idols for Joseph. When her prayers go unanswered, she finally turns to Joseph's Lord and recognizes His greatness. Through this, she gradually turns away from worldly attachments, including her desire for Joseph (Yılmaz, 2010).

Joseph's brothers face another struggle of the soul. In Bekiroğlu, Yakup warns Joseph not to reveal his dream, not only for Joseph's safety but also to protect his brothers from committing sin. Jacob says, "My fear was about the devil who will attack you. The devil waits for an opportunity to haunt your soul, the soul that commands evil" (Bekiroğlu, 2021, p. 32). He aims to protect his ten sons as he protects Joseph, warning them against the dangers of their own desires.

In Taşlıcalı, Yakup senses that his sons might succumb to their impulses: "When he thought of his sons and remembered this dream, he sensed that they would cause mischief and did not allow it" (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 67). Joseph's brothers perceive him as a rival for their father's attention. Driven by jealousy and ambition, they succumb to their desires and even contemplate killing him. The narrative highlights that the ego is a dangerous impulse, capable of pushing one toward extreme actions, including fraternal violence.

Patience Theme

Patience, particularly in its moral and religious sense, refers to the ability to endure troubles and hardships and to transform negative events into something positive through fortitude. The word "patience" appears in fifteen verses in the Holy Quran, and in all of these, those who are patient are praised. By showing patience, the difficulties they face can be overcome. People are tested with many adversities, such as death, illness, failure, accidents, and natural disasters. The only way to cope with these challenges is through patience (Çağırıcı, 2008, p. 337).

One verse about patience states: "It is right for a person to respond to wrongs fairly, but it is better to be patient. Patience is necessary, and it is achieved only through the kindness of Allah."

Patience is encouraged not only in religious teachings but also in everyday language and folk wisdom. Proverbs such as "Patience is bitter, but its fruits are sweet," "The patient dervish achieves his goal," and "The end of patience is salvation" highlight the importance of patience in daily life.

The concept of patience appears not only in literary texts but also in oral folk literature. The theme of patience is particularly visible in religious and literary genres. All prophets were tested, and they

demonstrated patience in the face of these trials, encouraging others to do the same, as patience is recommended by Allah. In Surah Al-Baqarah, verse 153, it is stated: "Surely Allah is with those who are patient" (Al-Baqarah, 2/153), which forms the basis of this idea. Among these prophets, Jacob and his son Joseph exemplified patience during times of separation for various reasons. After Joseph's mother passed away, he came under the care of his uncle Inas, while his father Jacob patiently awaited their reunion: "Prophet Jacob, who longed deeply to be with Joseph, the light of his eyes and the apple of his love, exercised patience for a while" (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 59).

According to many Islamic scholars, patience and gratitude are two complementary virtues. When asked whether gratitude or patience is more valuable, Al-Ghazali responded with a question: "Which is more essential, water or bread?" (Çağırıcı, 2008, p. 337). When Prophet Joseph's brothers threw him into the well, his cries reached the heavens, prompting gratitude: "God ordered Gabriel, and he came and caught Prophet Joseph before he hit the bottom of the well. Then he said to him, "Be thankful, Joseph" (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 79). Demonstrating patience and gratitude in the face of such a grave event ultimately paved the way for his prophethood.

It is known that there were various tricks, cruelties and intrigues in the life of Prophet Joseph. All this can be overcome through patience. He responds to every trouble he encounters with patience and gratitude. Because Allah advised him to be patient and thankful. Even though Zuleikha's games disturb Joseph, he still does not bear any hostility towards him and advises Zuleikha to be patient. "O Zuleikha, pull yourself together! The trouble of love has destroyed you. But there is a cure for this problem, and that is patience." (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, p. 266). Despite all Zuleikha's tricks and intrigues, she has hope that Joseph will fix her.

In Nazan Bekiroğlu's fiction, Zuleikha, consumed by the desire to reunite with Joseph, is portrayed as the only one whose patience is truly tested. No matter how patient she is, she cannot win Joseph. Her repeated efforts at reunion prove futile until she seeks refuge in her Lord and retreats into her own corner. In contrast, Taşlıcalı Yahya Bey depicts patience in Joseph and impatience in Zuleikha. Zuleikha's desires remain unfulfilled until she renounces worldly ambitions. When her longing to meet Joseph fades, God intervenes, and she is finally reunited with him.

The theme of patience in Taşlıcalı Yahya Bey and Nazan Bekiroğlu does not differ much from what has been mentioned above. Prophets Jacob and Joseph endure great hardships and demonstrate patience. Zuleikha, on the other hand, does not initially show the patience of Joseph and Jacob; she is insistent on fulfilling her desires. However, when she realizes that her persistence will be fruitless, she learns to be patient.

The Holy Quran contains many verses on patience. For example: "They are the ones who are patient and trust only in their Lord." (Ankebut, 59). Patience becomes easier when accompanied by complete submission to Allah. Jacob waits for Joseph with longing for years and never despairs, finding contentment in whatever God provides. Both works convey the message that patience ultimately leads to happiness and reunion.

Zuleikha, recognizing that her separation from Joseph was decreed by Allah, takes refuge in Him and demonstrates full submission. As a result of her patience, she is eventually reunited with Joseph. Joseph, too, learns to endure separation from his father and to be patient with Zuleikha's insistence. His ability to remain patient despite losing his mother at a young age, experiencing betrayal by his brothers, being enslaved and sold, facing female desire, and enduring hunger and famine is evidence of his prophetic qualities.

Discussion

The story of Joseph and Zuleikha is not only a religious narrative but also a literary one, inspiring poetry and novels based on divine texts. In classical literature, it is noticeable that the main framework of the story is preserved, yet filtered through the author's own perspective, guided by verses and hadiths. The work of Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, an important figure in Divan literature, was chosen for

study due to its close integration with his literary style. It is said that the poet, who traveled to Egypt to write this work, also had a romantic involvement at the time. Writing in the form of a masnavi, in line with the literary tradition of his period, Yahya Bey incorporated verses and hadiths, creating a detailed fictional narrative. The historical panorama of the era is also visible in the praise section for the sultan at the beginning of the mesnevi, while the concluding prayer emphasizes the poet's connection to Islamic tradition and literary technique.

This study compares Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey's *Joseph and Zuleikha* mesnevi with Nazan Bekiroğlu's novel *Joseph and Zuleikha*, focusing on both fiction and theme. One of the most striking differences, despite the 500-year gap between the works, is the perspective on the events of the story. Taşlıcalı Yahya Bey centers Joseph, emphasizing the trials, intrigues, and schemes he encounters, subtly conveying messages through the way he overcomes these challenges. Zuleikha is depicted as a negative figure until she renounces idols and believes in Joseph's Lord, reflecting warnings about women's intrigues in his cultural context.

In contrast, Bekiroğlu places Zuleikha at the center of her narrative. Her novel portrays Zuleikha as a woman who initially enters a loveless marriage but later falls in love with Joseph—a love that gives the story its emotional depth. Zuleikha courageously expresses her love, disregarding social judgment, and the novel can be read as a defense of her actions over centuries of criticism.

Both works maintain the core events of the story. While Taşlıcalı Yahya Bey wrote according to the norms of his time, Bekiroğlu approaches the story from a contemporary perspective. Both follow a chronological plot, but Bekiroğlu's novel also includes metafictional elements, intertextuality, interior monologues, and features of postmodern narrative. The focus on women in her novel parallels modern literary trends that highlight women's roles in societal issues.

This study demonstrates how a story that has become part of human history can be interpreted and retold from different perspectives, as illustrated by these two prominent figures in Turkish literature.

Conclusion

The story of Joseph and Zuleikha has become an integral part of world literature. Based on religious narratives, it has been retold in various fictional forms across different centuries in Turkish literature, without compromising the core essence of the events. In classical literature, many poets wrote about this story in the mesnevi genre, and Taşlıcalı Yahya Bey presented it as a detailed fictional work. In the 1500s, he composed his mesnevi while remaining faithful to the teachings of both the Quran and the hadiths. Woven with rich descriptions and metaphors, the text embodies the characteristic features of divan poetry and presents readers with the story of a virtuous Joseph and Zuleikha. It is noteworthy that the poet, who is said to have suffered from the pains of love during his stay in Egypt, infused his work with intense emotion. Although the fiction reflects strong emotionality, it carefully remains within the boundaries prescribed by religion.

Although Nazan Bekiroğlu's *Joseph and Zuleikha*, written five hundred years after Taşlıcalı Yahya Bey, preserves the main events of the original story, it emphasizes aspects of both male- and female-centered life introduced by the modern era. Bekiroğlu conveys the message that a woman's feelings should be understood in a love story. In her version, Zuleikha's pain from love is highlighted more than Joseph's.

Joseph is more prominent in Taşlıcalı Yahya Bey's work. Events such as his early loss of his mother, being thrown into a well by his brothers, being sold as a slave, the pain caused by Zuleikha, and his imprisonment are dramatized. In Bekiroğlu's version, the focus shifts to Zuleikha, highlighting the suffering she experiences due to love, which is expressed in a poetic style. The theme of love is central in both works. In Taşlıcalı Yahya Bey, the story emphasizes how Zuleikha's love turns into ambition

and how Joseph suffers as a result, whereas in Nazan Bekiroğlu, the narrative portrays a female figure left helpless by love.

Nazan Bekiroğlu's purpose in writing the work appears to be an effort to understand Zuleikha's love and, in doing so, to challenge the historically negative image of her. Although Zuleikha tries to lead Joseph astray with harmful feelings and actions in various versions of *Joseph and Zuleikha*, Bekiroğlu conveys that love is not limited to men—women can also experience deep love and face many hardships for it. The work suggests that Zuleikha's schemes and manipulations stem from her love.

One of the main themes in the fiction of Joseph and Zuleikha is deceit. In Taşlıcalı Yahya Bey's work, deceit is mostly centered around Zuleikha. Her numerous attempts to win over Joseph through various tricks are prominent. Here, the implication is largely that women's cunning can be powerful. In contrast, Nazan Bekiroğlu portrays the woman's deceptive side as innocent, suggesting that her harmless tricks stem from the pain of love and her desire to be reunited with Joseph.

In religion, the feeling of the 'self,' which is often in conflict with a person's inner world, is one of the prominent themes in the story of Joseph and Zuleikha. The soul's struggle is particularly linked to issues such as giving in to desires, failing to control them, and facing humiliation as a result. Zuleikha does not initially struggle with her soul; the one who must exercise self-control is Joseph. However, after Zuleikha comes to believe in God and loses everything, including her beauty, she begins to struggle with her soul. Having lost everything, she abandons worldly ambitions, draws Joseph's attention, and they are reunited. The story conveys the message that surrendering to God at the end of the soul's struggle leads to ultimate triumph.

The cure for the troubles caused by the soul is patience. "Patience is from Allah." The message is given and it is stated that those who wait patiently will attain peace and success. After Zuleikha believes and is patient, she meets Joseph. Joseph overcomes all the troubles and troubles he encounters by showing patience. Jacob is patient, he hopes, and he is reunited with his son Joseph. When looking at the work, it is possible to say that the theme of patience predominates.

In addition to the dominant themes in the work, it is seen that both writers address the reader depending on the conditions of their period. While Taşlıcalı Yahya's environment and mood require Joseph to be brought to the fore, Nazan Bekiroğlu prioritizes Zuleikha as the sensitivities and neglected people of the age. The author aims to bring a different perspective to Zuleikha's seductive, deceptive and scheming aspects of women throughout history. The message is given that the situations a woman in love falls into for the sake of her love are not worthless, they are valuable.

Recommendations

The study reveals the aspects and themes of the story of Joseph and Zuleikha, two important names of Turkish literature, with a period of five hundred years between them, and the perspective of Turkish literature on the story of Joseph and Zuleikha. How a female and a male author fictionalized a historical event in their own lifetimes provides illuminating information about the development of our literature. We believe that conducting such studies will provide not only a literary analysis but also information in terms of the sociological development of a nation.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: In the preparation of the article, the first author (M. Şahin Yavuzer) contributed to the determination of the topic, literature review, theme title and contents, findings, discussion and conclusion. The second author (Hülya Gülsoy) contributed to the plot of the texts, literature review, and historical development of the texts.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since your research is a qualitative study, not based on survey or statistical information, it does not require ethics committee approval.

4. Research Model: Our research has a research article model. This study was written using literature review, reading, analysis, presenting findings and discussion.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Türk edebiyatında, edebi metinlerde işlenen Yusuf kıssasının asıl kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Ayrıca *Tevrat* ve *İncil*'de de Hz. Yusuf'un başından geçen ibret verici hadiselerin yer aldığı bilinmektedir. Hz. Yusuf ile ilgili yapılan edebi tür ve araştırmalarda Batılılar genellikle *Tevrat* ve *İncil*'den Doğulular ise *Kur'ân* kaynaklı bilgilerden yararlanırlar (Çetin, 2000, s. 109). *Kur'an-ı Kerîm*'de Yusuf kıssası diğer kıssalardan farklılık göstermektedir. Bu kıssanın olay akışında tarihsel bir sıralama göze çarpar. Yine *Kur'ân-ı Kerîm*'de Allah'ın kullarına vermek istediği öğütler bu sûrede kısa ve öz bir şekilde açıklanır (Halıcı, 2013, s. 1). *Kur'ân*'da baştan sona kadar bir konuyu anlatan tek sûre budur. Kıssa genel anlamda ideal insan davranışlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili konuları içermesi bakımından yüzyıllar boyunca güncelliğini hep korumuştur. Yusuf kıssası, edebi türlerde rivayetler ve tefsirler ile binlerce beyit ve sayfalarla gelecek kuşaklara aktarılmak istenmiştir (Yeşil & Nıkubaht, 2013, s. 6). Yusuf kıssasında anlatılanlar, dinî içerikler ön planda olmasıyla birlikte dönemin sosyal, politik, ekonomik yaşantısı hakkında da bilgilerin yer aldığı görülür (Koçin, 2016, s. 1). Yusuf sûresi, günümüzün evrensel konularını kapsadığı için yüzyıllar boyunca tazeliğini kaybetmez. Kıssa, bireysel ve toplumsal yaşayış şekillerini, nasıl hareket edilmesi gerektiğini, insanlara bir öğüt ve ibret niteliğinde aktarır.

Klasik edebiyatımızda bilinen ilk Yusuf ve Züleyha mesnevîsi, Yesevî dervişlerinden olan Ali tarafından *Kıssa-i Yusuf* (1232) adıyla hece vezni ve dörtlükler ile yazılır. Agâh Sırrı Levend'in tespitine göre manzum ve mensur yüze yakın *Yusuf ve Züleyha* hikâyesi bulunur. Derin bir lirizmi barındırması bakımından en dikkat çekici olanı, Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf ve Züleyha*'sıdır (Çetin, 2000, s. 13). Türk edebiyatında, *Yusuf ve Züleyha* metinleri genel olarak mesnevî şekliyle yazılır. Mesnevî tabiri Farsça'dan dilimize girer. Mesnevî aynı vezinde ve her beyti kendi arasında kafiyeli olan nazım şekline denir. Mesnevîlerdeki beyitler 20-30 olabildiği gibi binlerce beyitte olabilir. Mesnevîlerde beyit sınırlaması yoktur. Tarihler, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler, öğretici, dini, tasavvufî vb. konularda yazılır (Kartal, 2007, s. 353).

Yusuf ve Züleyha mesnevîsi, klasik edebiyatta birçok şair tarafından kaleme alınır. Bu şairlerden biri de 16. yy. Osmanlı şiirinin önemli mesnevî yazarlarından Taşlıcalı Yahya'dır. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yaşamış asker asıllı bir şair olan Taşlıcalı' nın en önemli eseri *Hamse*'sidir. Taşlıcalı' nın *Hamse*'sinin içinde *Gencine-i Raz, Kitabu'l Usul, Gülşen-i Envar, Yusuf u Züleyha, Şah u Geda* isimli hikâyeler yer alır. Mehmet Çavuşoğlu'nun tespitlerine göre Taşlıcalı'nın eseri 5180 beyittir (Dinç, 2014, s. 213). Taşlıcalı, eserlerinde Türkçe kökenli kelimelere ağırlık verir. Atasözü ve deyimleri sıkça kullanır (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 1).

Klasik edebiyatta mesnevî şeklinde kaleme alınan eserlerin yanında Yusuf ve Züleyha hikâyesi Batılı tarzda birçok şiire de konu olmuştur. Tevfik Fikret, Necip Fazıl, Orhan Veli, Cemal Süreya bunlardan bazılarıdır (Çetin, 2000). Şiirden sonra romana konu olan bu hikâyede öne çıkan isim son dönem yazarlarından Nazan Bekiroğlu'dur. Postmodern romanlarıyla tanınan Nazan Bekiroğlu, *Yusuf ve Züleyha* mesnevîsini yazan ilk kadın yazarımızdır. Eserlerinde, tarihe ve İslamî geleneğe bağlılığı dikkat çeker. *Nun Masalları, Mücella, Nar Ağacı'*nda Osmanlı tarihini, *Cam Irmağı Taş Gemi* de tarih öncesi dönemi ele alır. *Lâ*, *Yusuf ile Züleyha'*da peygamber kıssalarını konu edinir. Onun eserlerinde İbn-i Arabi ve Mevlâna gibi mutasavvıfların etkileri, ayetler, hadisler, gazel ve kasideler sıkça yer alır. Romanlarında postmodern anlatılarda yer alan üst kurmaca, metinlerarasılık, tarihselcilik tekniklerini kullanır. *Yusuf ve Züleyha* adlı eserinde Yusuf sûresi ve Hamdullah Hamdi'nin aynı adlı eserinden içerik olarak faydalanır. Eserini biçimsel olarak değiştirir. Bekiroğlu; Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Kutlu, Sezai Karakoç, Bahattin Karakoç gibi geleneğe samimi bir şekilde yönelen ediplerin sanat anlayışını benimsediğinden modern ve geleneği sentezleyerek kurgusunu oluşturur (Tüfekçioğlu, Köroğlu, 2020,

s. 187). Geleneği çağdaş metotlarla okuyan ve yansıtan yazar, postmodernizmin tekniklerini de eserine aktardığı görülür. Bekiroğlu, içerik olarak klasik edebiyatımızdan, biçimsel olarak postmodernizm tekniklerinden faydalanır. Taşlıcalı Yahya Bey'in 16. Yüzyılda yadığı eseri ile Nazan Bekiroğlu'nun 21. Yüzyılda yazdığı, konusu aynı hikâyeye dayanan iki kurgunun vaka ve tema açıdan değerlendirilmesi Yusuf ile Züleyha hikâyesinin farklı çağlarda farklı nazarları ortaya koyması bakımından özgün değer taşıdığı kanaatindeyiz. Çalışmada, Taşlıcalı Yahya Bey'in eserini günümüz Türkçesine çeviren ve daha çok ifade ve yapı açısından günümüz okuruna hitap edecek şekilde düzenleyen Kadir Daniş'in çevirisi esas alınmıştır.

Amaç

Yusuf ile Züleyha hikâyesinin sadece İslam dünyası için değil, Hristiyan ve Musevîler için de kutsal bir metin olduğu bilinmektedir. Bu dinlere mensup olan kişi sayısından yola çıkılacak olursa dünya nüfusu göz önünde bulundurulduğunda, dinî ve edebi literatürde dünyaya mal olmuş bir hikâye olduğu söylenebilir. Yusuf Peygamber, Eski Ahit ve Tevrat'ta olduğu kadar İslam dininde de kutsal sayılan bir kişidir. Ona peygamberlik makamının verilmesi, annesinin o küçükken hayatını kaybetmesi, üvey kardeşlerin zulmü, Züleyha'nın onu baştan çıkarmaya çalışması, yöneticilik yaptığı süre, kıtlıkla mücadelesi gibi insanların başa çıkmakta zorlandığı bireysel ve evrensel konular onun üzerinden insanlara yansıtılır. Hayatı aktarılırken insanlık için bir ibret alınması amacı güdülür. Özellikle edebi metinlerde yalnızlık, mücadele, sabır, ihtiras, aşk, gibi konulara ağırlık verilerek bu hikâye kurgusal boyutta ele alınır. Dünya edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da bu konu asırlarca işlenmiş bir metindir. Klasik edebiyatta, mesnevi şeklinde kurgulanan bu hikâye, günümüzde roman türünde örnekleri görülmektedir. İnsanlık hafızasında yer alan bu metnin, Müslüman yazar ve şairlerin gözüyle farklı asırlarda farklı bakışlarla kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bu hikâyede mesele sadece bir peygamberin başından geçen olaylar değil aynı zamanda yazılan dönemlerde o medeniyetin sosyo-kültürel yapısı da göze çarpmaktadır. Bu çalışmada, XVI. yüzyıl divan şairlerinden Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey ile günümüz yazarlarından Nazan Bekiroğlu'nun bu hikâyeyi hangi düşünce, ruh hali, ve bakış açısı ile kurguladıklarını, temalar üzerinden karşılaştırmalı olarak ortaya konulması amaçlanmaktadır. Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey hikâyeyi bir erkek, şair ve dinî referanslar sınırlarında bir yazar olarak kaleme alırken Nazan Bekiroğlu bir kadın, yazar ve yine dinî referanslar sınırlarında Züleyha penceresinden bir bakışla yazmıştır. Burada bir erkek yazar ile bir kadın yazarın bu hikâyeyi nasıl yorumladıkları, hangi bakışlarla ele aldıkları ve argümanlarının neler olduğu da görülecektir.

Yöntem

Bu çalışmada, XVI. yüzyılda yaşamış Yavuz Sultan Selim döneminde asker, Kanunî Sultan Süleyman döneminde adından söz ettiren bir şair olan Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey'in *Yusuf ile Züleyha* adlı mesnevisi ile Nazan Bekiroğlu'nun *Yusuf ile Züleyha* romanının temalarının karşılaştırılması konu edinmektedir. Araştırmada, Türk edebiyatının Klasik Dönem'de öne çıkan bir şairi olan Taşlıcalı Yahya Bey'in *Yusuf ile Züleyha* mesnevisinde bu hikâyeyi nasıl ve hangi temalar üzerinden ele aldığı ile günümüz postmodern romanının önemli bir temsilcisi olan Nazan Bekiroğlu'nun *Yusuf ile Züleyha* romanında odaklandığı ve öne çıkardığı temaların ne olduğunu ortaya çıkarma hedeflenmiştir. Öncelikle her iki eser okunup farklı zamanlarda yaşamış olan farklı cinsiyete mensup yazarların, olaya bakışları anlaşılmıştır. Çalışmada özellikle şu sorulara cevap aranmıştır: " Taşlıcalı Yahya Bey, bu eseri niçin yazmıştır? Dönemin etkisi, esere nasıl yansımıştır? Eserdeki kurgusal süreç nasıl gelişmiştir? Eserdeki ağırlıklı temalar hangileridir? Nazan Bekiroğlu, bu eseri niçin yazmıştır? Postmodern romanın özellikleri esere nasıl yansımıştır? Eserdeki ağırlıklı temalar hangileridir? Taşlıcalı ile Bekiroğlu'nun hikâyeye bakışlarında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?" gibi sorulara yanıt aranmıştır. Elde edilen veriler ışığında her iki yazarın yaşadığı dönemde *Yusuf ile Züleyha* hikâyesine hangi farklı bakışlarla baktıkları konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Bulgular

Yuzuf ile Züleyha Eserinin Vaka Analizi, Karşılaştırılması ve Olayların Kırılma Noktaları

Karşılaştırmalı çalışma, her ne kadar daha iyi olanı bulmak olsa da aslında milletlerin kendilerini geliştirmelerini sağlayan bir fırsat olduğu araştırmacılar tarafından tespit edilen bir yaklaşımdır. Karşılaştırmalı çalışmada asıl amaç benzerlik, farklılık, yakınlık, paralellik gibi yönleri tespit etmektir (Üst, 2009). Özellikle edebi türlerdeki karşılaştırmalar, kişiye sadece metinler arasındaki benzerlik ve zıtlıkları ortaya koyma tespitleri değildir. Edebi tür karşılaştırmaları, satır aralarına yerleştirilen dönemin sosyal, politik, fikirsel anlayışları ortaya çıkarma fırsatı verir. Bazen bu tür karşılaştırmalı çalışmalarda medeniyetin nereden nereye geldiği tespiti de yapılabilir. Edebi karşılaştırmada, aynı hikâye ile örülü metinlerdeki vaka analizi, metne bütüncül olarak bakılmasını sağlayacak ilk merhaledir. Olayların birbirleriyle mukayesesi, metnin daha iyi anlaşılmasına da olanak sağlayacaktır. Bu çalışmada 16. yüzyılda *Yusuf ile Züleyha* hikâyesini kendine has üslupla kaleme alan Taşlıcalı Yahya Bey ve 21. yüzyılda çağdaş yaklaşımlarla *Yusuf ile Züleyha* hikâyesini kadın bakışıyla kurgulayan Nazan Bekiroğlu'nun eserleri vaka ve tema açısından karşılaştırılacaktır.

Taşlıcalı Yahya Bey, aşktan aldığı ilhamla da eseri ruhuna uygun bir şekilde kaleme almak için Allah'a yakarışta bulunur. Eseri bütün yönleriyle ele alıp onu hissetmek için de Mısır'a seyahata çıkar (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 14). Şair, mesnevî geleneğine bağlı kalarak eserini bölümlere ayırır. Taşlıcalı'nın *Yusuf ve Züleyha*'sı mesnevîlerin giriş kısmında görülen besmele ile başlar. Klasik dönemin karakteristik özelliklerini barındıran eserde Allah'ı ve Hz. Peygamber'i konu alan türlere de giriş kısmında yer verilir. Münâcât, tevhid, na't, miraç türlerinden bölümler yer alır. Dönemin padişahı olan Kanûnî Sultan Süleyman'a övgü ve dua ile giriş kısmı sonlandırılır. Bütün bunların yanında şair eseri yazmadan önceki ruha halini arz eder. Aşk üzerine özellikle ilahi aşkın yüksek değeri üzerine bir bölüm de yazar.

Nazan Bekiroğlu'nun eseri ise mesnevîlerde bulunan besmeleye benzer söz başı bölümü ile başlar. Bu söz başında bütün aşkların en büyük kaynağı Allah olduğu, aslında her aşkın ona çıktığı vurgulanır (Bekiroğlu, 2021, s. 14). Devamında Hz. Yusuf'un hayat serencamından ziyade aşk teması ön plandadır. Eser, dua ve yazarın son sözü bölümleriyle noktalanır. Kitapta mesnevînin diğer bölümleri yer almaz. Taşlıcalı Yahya, o dönemin usûlüne uygun olarak Allah'ı ve Hz. Peygamberi konu alan şiir türlerini bir kural gibi eserinin başlangıcına koyar. Nazan Bekiroğlu ise istediği için sadece besmele ve dua bölümüne yer verir. Yazar dilese bu bölümlere de yer vermeyebilir ancak bu Taşlıcalı da bir zorunluluk gibidir.

Taşlıcalı'da hikâye, İbrahim peygamberin İsmail ve İshak adlı çocuklarının doğmasıyla başlar. Eserde kronolojik bir zaman sıralaması söz konusudur. Tabii yazar, kendiliğinden hikâyeye yer yer arzularını gerçek bilgi şeklinde aktarır. Hz. İshâk'ın ikiz çocukları Îs ve Yakup doğduktan sonra biri peygamber diğeri de kudretli bir hükümdar olur. Kudretli hükümdar soyunun ilk temsilcisi olan Îs'in, torunlarının Osmanlı padişahları olduğu yazar tarafından aktarılır (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 48). Bu durum, Osmanlı döneminde yaşayan şairlerin devlete ve padişaha bağlılıklarını gösterir. Şairler aynı zamanda hanedana yakınlıkları da bilindiğinden Osmanlı padişah ve şehzâdelerin eserlere yansıması doğal görülmektedir. Nazan Bekiroğlu'nun eserinde yönetim ya da herhangi bir yöneticiye bahis ve övgü görülmez. Onun eserinde asıl odaklanılan eserin kurgusudur.

Taşlıcalı'nın eserine bakıldığında Yusuf, annesinin vefatı üzerine dayısı İnas'a verilir. Dayısı, Yusuf'u büyütür. Dayısının sonradan Hz. Yusuf'u, babası Hz. Yakup'a vermek istememesi Yusuf için çocuk yaşta imtihanlarından birini oluşturur. Bekiroğlu'nun eserinde ise Dayı İnas ile ilgili bir bölüme yer verilmediği görülür. Her iki eser benzer dört rüya ile ilerler. Yusuf'un rüyası, Züleyha'nın rüyası, şerbetçi ve ekmekçinin rüyası, Firavun'un rüyasıdır. Her iki eserde de rüyalar, kahramanlara gelecekte olacak olayları, onlara önceden bildirir. Yusuf, rüyasında on bir yıldız ile ay ve güneşin ona secde ettiğini görür ve babasına anlatır. Babasının yorumu üzerine peygamber olduğundan haberdar olur.

Babası, rüyasını hiç kimseye anlatmaması gerektiğini söyler. Anlatırsa başına kötü bir şeylerin geleceğini ifade eder. Yusuf'un daha küçük olması ve hiçbir şeyin farkında olmaması rüyayı kardeşlerine anlatmasına neden olur. Kardeşleri, Yusuf'un bu rüyayı görmediğini babaları Yakup'un sevgisini kazanmak için böyle bir yola başvurduğunu iftirasını yayarlar. Daha sonra kıskançlık duyguları ile Yusuf'u kuyuya atarlar. Bir kervanın develeri daha çok yol varken aniden kuyunun başında dururlar. Kervanın başında duran Malik adında bir tacir birkaç gün önce bir rüyasında bir kese altının kuyuya saklandığını görür. Malik susayınca kuyuya eğilir ve kovasını kuyuya atarak çeker. Kovanın içinden Yusuf çıkar. Orada pusuda bekleyen ağabeyleri Yusuf'un onların kölesi olduğunu ve satmak istediklerini Malik'e söylerler ve birkaç dirheme satarlar (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 103). Bekiroğlu'nda ise Malik'in rüyası yer almaz. Kervancıbaşı su içmek için kuyunun başına gelir. Kovayı çekecekken içinden Yusuf çıkar. Birkaç dirheme kardeşlerinden satın alır (Bekiroğlu, 2021, s. 44). İki eserde Yusuf kardeşlerinin kölesi konumundadır. Ancak olayı aktarmada farklılıkların olduğu göze çarpar. Bekiroğlu olayı estetize edip daha tarjik ifadeler ve sanatsal deyişlerle öne çıkarken Taşlıcalı da daha çok öğüt verici ve teslimiyetçi bir yaklaşımla anlatma gayesi görülür.

Her iki eserde öne çıkan kırılma Züleyha'nın rüyasıdır. Züleyha'nın rüyası olay akışında yeni olaylar halkasının oluşacağına dair işaretleri barındırır. Züleyha, rüyasında güzel yüzlü bir genç görür ve ona âşık olur. Taşlıca'nın eserinde Züleyha, rüyasında gördüğü genci, evleneceği adam zannederek Mısır'a, Aziz ile evlenmek için gider. Aziz'i görünce rüyasında gördüğü genç olmadığını anlar ve ağlamaya başlar (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 125). Bekiroğlu'nda ise Züleyha babasının onun Potifar ile evlenmesi için yoğun bir baskıda bulunur (Bekiroğlu, 2021, s. 63). Taşlıcalı da Aziz ile evlenilmesinin suçunun kaynağı Züleyha gösterilirken, Bekiroğlu'nda suçlu daha çok baba gösterilir. Çünkü babanın baskısı neticesinde evlilik kararı alınır.

Olay örgüsündeki bir başka kırılma noktası, Yusuf'un tacirden alınıp saraya getirilmesidir. Bu iki yazarda farklı ele alınır. Taşlıcalı'nın eserinde Züleyha, Yusuf'un namını Mısır halkından duyar ve Aziz'e onu satın alması için yalvarır. Aziz, birçok altın ve inci vererek Yusuf'u satın alır. Züleyha Yusuf'u görür görmez rüyasında gördüğü genç olduğunu anlar (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 181). Bekiroğlu'nda ise Potifar, güzel yüzlü Yusuf'un namını duyar. Mısır'ın en güzel kadını ondaysa en güzel kölesi de onda olmalıdır diye büyüklenerek Yusuf'u köle olarak satın alır. Züleyha, ilk görüşte onun rüyasında gördüğü aşkı olduğunu anlamaz. Yusuf'u el bebek gül bebek büyütür. Yusuf büyüyünce ondan etkilenmeye başlar (Bekiroğlu, 2021, s. 70).

Taşlıcalı'nın eserinde bütün hikâye Yusuf ile Züleyha'nın yaşayacakları üzerine kurulmuştur. Hikâyenin başında anlatılan Yusuf'a yapılan haksızlıkların, zikzaklı bir olay örgüsü ile devam edeceğidir. Züleyha ile Yusuf arasında yaşanacak olanlar hikâyeye evrensel bir boyut kazandırır. Çünkü ilahi dinlere konu olan bu hadise kadın erkek ilişkisinde kadının erkek üzerinde kurmaya çalıştığı etki ve erkeğin bu çemberden hangi irade mekanizmalarıyla kurtulabileceği mesajı insanlar tarafından alınır. Hikâyenin en önemli kırılma noktası Züleyha'nın Yusuf'u kendine çekme girişiminde bulunduğu zamandır. Yusuf tarafından her defasında reddedilişi, Züleyha'yı çılgına çevirtip, hileye yöneltir. En öne çıkan hile örenklerinden Züleyha, Yusuf'tan murat almak için suret köşkü yaptırır, köşke davet eder. Orada Yusuf Züleyha'dan kurtulmak isterken gömleği yırtılır (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 233). Bekiroğlu'nun eserinde Yusuf'un haklı olduğunu göstermek için gömlek, Mısır'ın Batı kapısına asılır. Kapıya asılmasına neden olan ise rüzgârdır. Rüzgâr, dile gelerek Yusuf'un uğradığı zulmü ortaya çıkarmaya çalışır:

Rüzigâr, gam yeme ey Yûsuf'un gömleği, dedi, devam etti: Sen ki, Mısır'ın kapılarında bu güne dek sergilenmiş ve bu günden sonra sergilenecek ne varsa içlerinde en şerefsiz gibi göründüğü halde en şereflisi.. Ey üç buçuk arşınlık köle bezi, ey Yûsuf'un yırtık gömleği. Öyle bir kalacak adın ki zamana, nerede zulüm kendi mantığının üzerine kötülüğünü oturtursa, nerede kötülükler üreten çark kendi dişleri arasında öğütürse kendisine uymayanı, nerede yanlış doğruya baskın çıkarsa, nerede bulut örterse güneşi

bir anlık da olsa. Akla senin adın gelecek. Yûsuf'un Mısır'ın Batı kapısına asılan gömleği. (Bekiroğlu, 2021, s. 119)

Gömlek, burada tarihi bir sembole dönüşmüştür. Tarih boyunca haksızlığa uğrayanlar ya da bunu iddia edenler, onlara yapılan cezaî hükümleri Hz. Yusuf'a yapılan haksızlıklarla eşdeğer görmüşlerdir. Arkadan yırtılan kanlı gömlek de bu durumun simgesi olmuştur. Bu olaydan sonra Yusuf zindana atılır. Belli bir süre zindanda kalan Yusuf'un darda kalması refaha ulaşacağının da bir göstergesidir. Bundan sonra olaylar, Yusuf'un lehine gelişecek Züleyha pişman olacaktır.

Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey'de ise zindan sembolü gömlek sembolünden daha ön plana çıkarılmıştır. Zindan da tıpkı gömlek gibi bir semboldür. Bütün insanların düşmek istemediği zindanda Yusuf tekrar doğar. Yusuf'un Tanrı'ya yaklaşmasındaki en önemli mekân zindandır. Yusuf sıkıştırıldığı kadar sıkıştırılmıştır yine de Züleyha'nın arzu ve isteklerine boyun eğmemiştir. Burada baskılarla yapılacak olan bir arzudan hiçbir zaman sonuç alınamayacağı mesajı da verilir:

Zindandan zincire vurulmak, bu dertten bu kederden yeğdir. Bu kıt akıllı kadın, kendisine itaat etmediğim için bana kinlenmiş. Ne bir yüzden kötülük gören, ne bir ağızdan kötü söz işiten kişilere ne mutlu… Allahım! Sonumu hayra çıkar, beni rahata erdir, bu kötü insanların kötülüğü yolumu kesmesin. Züleyha çok zamandır beni yoldan çıkarmak istiyor. Tanrım, ben zindan zahmetine razı oldum; yeter ki şunların elinden kurtulayım. (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 283)

Taşlıcalı Yahya Bey, Yusuf'u yüceltirken Züleyha'yı ciddi anlamda yermektedir. Adeta onu şeytani güçlerle donatılmış bir varlık şeklinde göstermektedir. Onun bu bakışı, kadının erkek üzerindeki entrika çevirme söylentilerine ters düşmez ancak bu söylentilerin kadın üzerinde olumsuz bir imaj bıraktığı gerçeğini de ifade etmek gerekir. Nazan Bekiroğlu ise Züleyha'yı kötü ya da zalim göstermez. Tam aksine acı çeken ve mazlum olan odur. Onun aşk acısı çektiği, bu olumsuz davranışları ulvi bir duygu olan aşkın etkisinde gerçekleştirdiği imajını verir. Züleyha'nın aşkı olmazsa Yusuf efsaneleşmez idi:

Yaratılmışların en güzeli karşısında, ruhum kadar bedenim, kalbim kadar kalbimden çıkıp da bütün bedenimi deveran eden kanım ve damarlarım ve bütün zerrelerim akıyorsa sana, ben de dünyanın en mücrim masumu değil miyim? Çünkü dedi Züleyha güzelliğin bir derin kuyu senin. Bir düşenin kurtuluşu kolay olmaz. Ne mutlu kalbine sen düşene ve ne mutlu kalbine sen düşene. (Bekiroğlu, 2021, s. 122)

Bekiroğlu, aslında zindanda olanın Yusuf değil, Züleyha olduğu söylemeye getirir. Aşk acısı çeken Yusuf değil Züleyha'dır. Bu acı ise dünyanın en kıymetli ve trajik acısıdır. Yusuf ne kadar masumsa Züleyha ondan daha masumdur çünkü âşık Züleyha'dır. Bekiroğlu, kurgusunda olaya ilk defa Yusuf'un yaşadıklarından değil, Züleyha'nın penceresinden bakmıştır.

Züleyha'nın Yusuf'u ilahlaştırmasından vaz geçmesi, putlarına sırt dönmesiyle eşzamanlı bir şekilde gelişir. Kurgudaki bir kırılma noktası da burasıdır. Hırsla, servetle, güçle Yusuf'u elde edemeyen Züleyha bütün gücünü putlarından almaktaydı. Dünyaya dair bütün maddi ve manevi gücün Züleyha'nın elinden kayması, Züleyha'yı tamamen çaresiz bırakır. Düşkün bir şekilde Yusuf'u görmeye çalışırken Yusuf'un etrafındaki kalabalıktan ötürü göremeyen Züleyha barınağına gelerek putlarına isyan eder. "Yazıklar olsun bana ki sizin gibi cansız nesneleri hak sanır, dua ederdim." (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 312) gibi ifadelerle Züleyha putlara inanmayı bırakır ve Yusuf'un inandığı Allah'a yalvarır. Elindeki gücü de arkasına alıp hırs ve arzuyla Yusuf'a ulaşmaya çalışan Züleyha, putlarını kırdığı zaman hırsını da kırmıştır. Taşlıcalı Yahya, Züleyha'nın teslimiyeti ile ona ve aşkına daha çok iltifatta bulunur. Nazan Bekiroğlu'nda putları kıymetsizleştiren yolda Yusuf'un etkisi göze çarpar. Putlara inanan Züleyha, odada mahrem davranışları görmesin diye putun gözünü bağlar. Kilden yapılmış putun gözünü bağladığını gören Yusuf, "Sen görüş gücü bir bez parçası ile yok olan bir puttan utanıyorsun da her yerde olanları ve olacakları bilen, her zamanda olanları ve olacakları gören, üstelik

kalplerin içindeki niyetleri dahi bilen, kendisine gizli saklı olmayan benim Rabbimden neden utanmıyorsun?" (Bekiroğlu, 2021, s. 135) Bu konuşma, Züleyha'nın yönünü Allah'a dönmesini sağlayan kırılma noktasını oluşturur.

Hem Taşlıcalı Yahya Bey'in hem de Nazan Bekiroğlu'nun eserleri Yusuf Kıssası'nın genel ve karasteristik vakalarını barındırdığı söylenebilir. Olaylar yazarların fikir ve düşünce dünyasına göre şekillenmiş, Taşlıcalı Yahya Bey'de Yusuf ön planda iken Nazan Bekiroğlu'nda Züleyha'nın daha fazla işlendiği görülür. Kıssa, Yusuf ile ilgili iken Bekiroğlu'nun eserinde Züleyha olayın merkezindedir. Taşlıcalı Yahya Bey'de kırılmalar, Yusuf üzerinde şekillenip Yusuf'un başından geçenler kurgunun yönünü belirler. Bezkiroğlu'nda kurgudaki kırılmalara yön veren Züleyha'nın yaşadıkları ve tarjik bir aşka saplanıp kalmasından ileri gelir.

Eserlere teknik yönden bakıldığında her iki eserde de hâkim bir bakış olduğu söylenebilir. Yazarlar, vakanın genel çerçevesinin sınırlarını koruyup kurgunun içinde kendilerinden birçok özellik katmışlardır. Taşlıcalı Yahya Bey, divan şiir geleneğinin özelliklerini, mazmunlarını ve şiirsel anlatım tarzını eserine yansıtır. Âşıkın sevgiliye müptela hâli eserin birçok yerinde görülmektedir:

Ey izzet göğünün pırıltılı ayı! Senin güzelliğin gün gibi meşhur olduğundan beri huriler kendinden utanıyor! Gel ey can gözünün nuru! Gel, ey hasta gönlümün devası! Aşkının güneşiyle aşikâr olan o naçiz zerre benim! Allah güzelliğini arttırsın, senin sevginin güneşi ruhumda hiç batmıyor, ey ay parçası! Sabır kalem yıkıldı artık, vücuduma artık senin aşkın hükmediyor! Gözümün yaşı nehre döndü; servi boylum neden gelip kenarımda dolaşmıyorsun? Ömrün vefası yok, biliyorsun; gün gelir ne şarap kalır, ne kadeh! (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 259)

Divan şiirinin üslup tarzı; aşk, güneş, servi boy, şarap, kadeh gibi metafor ve mazmunların esere yansıdığı görülür. Bekiroğlu'nda ise daha çok geleneksel motiflerle örülü, güncelliğini yitirmemiş bir aşk hikâyesi vardır. Postmodern romanın özelliklerini barındıran Bekiroğlu'nun eseri geleneksel olanı çağdaş yöntem ve söylemlerle ifade etme biçimidir. Yazarın romanın içinde kendisini konumlandırdığı yere atıfta bulunması yine postmodern romanın karakteristik özelliğini gösterir: "Ben: Yazıcı. Yazmaya başladığımda yıl bin dokuz yüz doksan dokuz milattan sonra, aylardan Nisandı." (Bekiroğlu, 2021, s. 17). Taşlıcalı Yahya'da klasik kurgunun bir yansıması olarak yazarın esere doğrudan müdahalesi görülmez. Bu da vakaların yaşadıkları zamanın koşullarındaki yazı anlayışına göre hareket ettiklerini gösterir.

Eserlerde Yer Alan Temalar ve Karşılaştırılması

Taşlıcalı Yahya Bey'in 16. yüzyılda kaleme aldığı eser ile Nazan Bekiroğlu'nun Yusuf kıssasının Ahsenü'l Kasas olmasının bir nedeni de tema bakımından zengin oluşudur. Her iki eser, aynı hikâyeyi konu ettiğinden temaların benzer olması kaçınılmazdır ancak beş yüz yıl arayla yazılmış eserlerin temalarındaki ağırlık ve söyleyiş tarzının nasıl evrildiğinin, benzerlik ve farklılıkların neler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bireysel ve evrensel temalara sıkça değinilen eserlerde aşk, hile, nefis ile mücadele, sabır gibi temaların ön plana çıktığı görülür.

Aşk Çıkmazında Bir Kadın: Züleyha

Genel anlamda şartsız, karşılıksız yoğun sevgi beslemeye aşk denir. Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre "aşk: aşırı sevgi, bağlılık duygusu." (Türk Dil Kurumu, 1998, s. 153) anlamına gelir. 20. Yüzyılın önemli bir psikanalisti olan Jung aşkı; " Koşulsuz güven gerektirir ve tam bir teslimiyet bekler. Tıpkı inanan birinin dışında hiç kimsenin kendini Tanrı'ya tamamen teslim edemeyişi ve dolayısıyla onun inayetine nail olamayışı gibi aşk da en derin gizemlerini ve mucizelerini yalnızca koşulsuz, şartsız kendisine bağlananlara açar." (Jung, 1997, s. 77). Endülüslü ilim insanı İbn Hazm, aşkı "Ruhi bir gönül hoşluğu ve canların kaynaşıp erimesi" (İbn Hazm, 2022) olarak tabir eder. Hazm'a göre

birden çok aşk çeşidi vardır. Rüyada âşık olanlar, ilk bakışta âşık olanlar, uzun görüşmelerden sonra birbirini sevenler, birini sevdikten sonra hiç kimseyi sevmeyenler. Hazm'ın aşk tarifi Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşkı tanımlar. Züleyha, aşkın bütün karakteristik özelliklerini gösterir ve Hazm'ın tabiriyle erimiştir. Züleyha'nın aşkı da bir düş ile başlar.

Aşk teması, bazı eserlerde platonik olur. Bazı eserlerde karşılıklı olur ancak özellikle klasik eserlerde bir kadın ve erkek münasebeti gibi görülen aşkların sonunda ilahi aşka yöneliş vardır. Şeyh Galib'in *Hüsn-ü Aşk* eseri Fuzûli'nin *Leyla ve Mecnûn*'nu bunlara örnek gösterilebilir. Züleyha da aşk acısıyla Allah'a yönelmiştir. Diğer eserlerin aksine Yusuf ile Züleyha'da başkişi eril değil, dişildir. Bir kadının bir erkeğe olan aşkından sonra o aşkın yerini Allah aşkına bırakma hadisesi görülür. Züleyha'nın imkânsız aşkı Yusuf'a değil, Yusuf'un rabbine kavuşmasıyla son bulur. Züleyha'nın beşeri aşkı, ilahi aşka dönüşür. Bu aşk teması çerçevesinde hikâye meydana gelir.

Taşlıcalı Yahya Bey ile Bekiroğlu'nun aşka bakış açıları farklılık gösterir. Kadının tehlikelerle dolu bir varlık olduğunu eserine yansıtan Taşlıcalı Yahya Bey, ona aldanmanın doğru olmadığını ifade eder: *"*Kadınların fikir ve görüşleri feleğe benzer; bir o tarafa döner, bir bu tarafa, çeşit çeşit macera yaratır. …Kadının ahdi bozuk, sözü yalandır. Kadınlar alçak dünya gibi sevecenlik ve şefkatten uzaktır.*"* (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 195) Kadına yönelik bu sözlerin günümüz dünyasında hoş karşılanmayacağı açıktır ancak hem dönemin yapısı hem de Züleyha'nın Yusuf üzerindeki çeşitli hile ve entrikalarının bu ifadelere sebep olduğu söylenebilir. Taşlıcalı, daha geleneksel, ataerkil bir tavır sergiler. Eserinde, Züleyha'dan yola çıkarak kadınlar hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunur. Kadın denilerek aslında Züleyha yerilir. Çünkü kadına esas bakış, İslam'dan mahrum olan kadının her türlü kötülüğü yapacağı mesajı verilir. Züleyha'nın putlardan vazgeçip Allah'a inanması ve Yusuf'u ilahlaştırmayı bırakmasıyla Taşlıcalı Yahya tarafından Züleyha övülmeye başalınır (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 314).

Nazan Bekiroğlu'nun eserinde, Züleyha'nın davranışları nerdeyse kutsanır. Çünkü Züleyha'ya gerçek aşkın hakkını vermiş bir kadın imajı yüklenmiştir. Yazar, Yusuf ve Züleyha'ya eşit mesafededir. "Züleyha her kadın kadar çocuksa da, neticede her kadın kadar kadındı" (Bekiroğlu, 2021, s. 75). Bekiroğlu, Züleyha'nın davranışlarını anlaşılabilir karşılar. Kadının arzuları çocuksuluk ve kadın olmanın yaratılışına bağlanır. Taşlıcalı Yahya, bir erkek bakışıyla kadının entrikalarını, arzularını ve hırslarını yererken Bekiroğlu, anlayışla karşılanması gerektiği mesajını vermektedir. Çünkü Züleyha'nın yaptıkları bir suç değil, eğer suçlu aranacaksa aşk duygusudur. Züleyha, Yusuf'un rüyasında gördüğü aşkı olduğunu anlayınca bütün ruh hali alt üst olur. Yusuf onun bütün hücrelerine işler: "Kuş, diyorsam, Yusuf demek istiyorumdur. Ağaç da Yusuf demektir. Su, Yusuf'un ta kendisi. Nasıl olur da Yusuf olmayan bir ismi ağzıma alırım" (Bekiroğlu, 2021, s. 88). Bekiroğlu, aşkı ve kadını daha duygusal, daha şiirsel bir dille ifade etme gayreti içerisindedir. Günümüz modern insanının kadına bakışı ile Bekiroğlu'nun kadına bakışında paralellik görülmektedir.

Klasik edebiyata bakıldığında her zaman âşık, erkektir. Erillik aşkın her türlüsüne hâkimdir. Âşık olanın üstün ve güçlü olduğu mesajı vardır. Aşk acısı çekenler ve kavuşma peşinde koşanlar erkeklerdir. Erkek aktif, kadın pasif durumdadır. Kadının üzerinde aile ve toplum baskısı vardır. Kadın her ne kadar aşıksa da bunu erkek gibi yüksek sesle dile getirmez. Onu gelip kurtaracak ya da bulacak erkeğin peşindedir. Bunu Batılıların masallarında da görmek mümkündür. *Rapunzel*, *Pamuk Prenses*, *Sindirella* bunlardan bilinenler arasındadır. Bu masallarda kadın her ne kadar başkişi ise dahi beklediği bir kurtarıcı erkek vardır. Yani gücün yine erkekte olduğu imajı görülür. Klasik edebiyatta Mecnûn, Ferhad, Kerem, Aşk gibi karakterlerde, aktif olan erkektir. Bekiroğlu'nun eserinde ise Züleyha hem aktif hem güçlüdür. Burada pasif olan Yusuf'tur. Aşk mücadelesinin içinde Züleyha vardır. Yusuf, bu mücadelede mağdur rolündedir. Bekiroğlu ise mazlumluk vasfını Züleyha'ya yükler. Züleyha, evli bir kadındır. Başka bir erkeğe âşık olması toplum içinde onu itibarsızlaştırır. Onu "rezil" (Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 283) duruma düşürür, insanlar arasında itibarı kalmaz.

Hilelere Maruz Kalan Bir Hayat

Birini aldatmak ve yanıltmak için yapılan düzen şeklinde tanımlanabilecek olan hile kavramı, şeytanla da özdeşleştirilimiş bir davranıştır. Şeytan, hem *Tevrat*'ta hem *Eski Ahit*'te hem de *Kur'an-ı Kerim*'de hile yoluyla kötülük yaptıran ve Allah'a karşı gelmeleri için insanlara oyunlar düzenleyen varlıktır. Şeytanın kadınları kullanarak hile yoluna başvurduğu yine bilinen bir yöntemdir. Kur'an-ı Kerim'de, Yusuf kıssasının temeli kadın hilesi üzerinedir. Yusuf süresinin 28.ayeti olan "Şüphesiz bu siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür. " (Yusuf, 12/28) ksımı bunun en açık örneklerinden biridir. Züleyha'nın Yusuf'u elde etmek için Yusuf'u arkadan çekiştirmesi ve Yusuf'un gömleğini yırtması hadisesinden sonra ona attığı iftira, hilelerin başında gelir. Bu hileyi, Taşlıcalı Yahya eserinde "Kadınlar hilekârdır. Bir fesat kastettiklerinde iblis bir şekilde gönüllerine girer ve bir adama yüz türlü oyun çevirtir*"* (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 196) şeklinde aktarır. Taşlıcalı, Züleyha meselesi üzerinden kadınların hile yapabilecek bir yapıya sahip olduklarını aktarır. Züleyha'nın Yusuf'u elde etmek için sürekli hileye başvurduğu bilinmektedir. Ne zamanki Züleyha Rabb'ine iman eder o zaman hile yapmayı bırakır. Taşlıca bunu bir kırılma şeklinde verir. Züleyha üzerinden kadının ihlaslı bir şekilde Allah'a iman etmesi onu hilelerden arındıracaktır.

Bir hilenin sonucu olan "yırtık gömlek" sadece dinî argümanlarda değil, evrensel bir sembol niteliği taşır. Kadınların erkekleri baştan çıkarma çabaları, onların inançlarına, aile yaşantısına, eşlerine bağlılıklarına dair sorunların kaynağı olarak görülmektedir. Züleyha'nın Yusuf'u baştan çıkarma çabalarının sonucunda onun gömleğini yırtması, ardından Züleyha'nın ona iftira atarak kendini Yusuf'a karşı savunduğu iddiası hilenin boyutunu gösterir.

Kadın hilesi üzerine Zamahşehrî, kadınların fitne çıkarmada kurnaz olduğunu kimsenin düşünmediği yollarla tuzak kurduğunu ifade eder (Ümütlü, 2019, s. 157). Taberî ise *Nisâ* süresinde geçen "Şeytanın tuzağı zayıftır." (4/76) ayetinden hareketle kadınların erkekler için bir imtihan vesilesi olduğunu belirtir (Ümütlü, 2019, s. 157). Taşlıcalı'nın düşünceleri Zamahşehrî ve Taberî'nin düşünceleri yönündedir. Her iki eserde Züleyha, sûret köşkünü hile yapmak için inşa ettirir. Bekiroğlu ise hile konusuna günümüz kadın bakış açısıyla bakar. Züleyha'ya yüklenmez. Züleyha aşkı için her şeyi yapmış bir kadındır. Her iki eserde, Yusuf hilelere yenik düşmemek için Allah'a dua eder ve zindanı Züleyha'ya tercih eder. Yusuf'un amacı Allah'ın rızasından ayrılmamak ve iyi bir kul olmaktır.

Eserdeki büyük hilelerden biri de Yusuf'un ağabeylerinin Yusuf'u yok etmek için yaptıkları hilelerdir. Yusuf'un rüyasında gördüğü on bir yıldız, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini görmesi ve babasına anlattığında Yakup'un onun peygamber olacağını söylemesi ağabeylerinin kulaklarına gider. Yakup'un ayrıca Yusuf'a gösterdiği yoğun ilgi ve muhabbet onların hasetini arttırır. Yusuf'u ortadan kaldırmak için onu gezmeye götüreceklerini söyleyen abilerine, babaları Yakup müsaade etmez daha sonra Yusuf'un da ısrarıyla abileriyle kır gezisine giden Yusuf, yine onlar tarafından kuyuya atılır (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019). Yusuf'un kanlı gömleğini Yakup'a getirip onu kurtların yediğine iknaya çalışan oğulları şeytanın çeşitli hilelerini çevirmeye çalışırlar. Peygamber çocuğu olmaları onların hata yapmayacakları ya da aşırıya gitmeyecekleri anlamına gelmediği mesajı da verilmek istenir. Nazan Bekiroğlu'nda bu konu yine trajik yönüyle verilir ancak Taşlıcalı Yahya Bey gibi detaylara girilmez. Ancak abiler, Taşlıcalı Yahya Bey'de olduğu gibi aşırı suçlanmaz. Sanki Yusuf'un peygamberliğin bir merhalesini gerçekleştirmesi gerektiği izlenimi vardır.

Bekiroğlu'nda yer almayan Taşlıcalı'da yer alan başka bir hile, Hz. Yusuf'un dayısı İnas'ın, Yusuf'u Yakup peygambere vermemek için bir kuşak (kemer) çalma olayını bahane ederek Yusuf'u babasına vermemesidir. İnas, Yusuf'un annesi öldükten sonra onu büyütüp belli bir yaşa kadar getirir. Bu süre zarfında Yusuf'a çok iyi bakar. Yusuf, onun hanesinde büyüdüğü sürede İnas'ın malı mülkü yüz kat artar. Eyüp sabrı gösterip Yusuf'u yanına almak isteyen Yakup, utana sıkıla İnas'ın yanına gidip evladı Yusuf'u almak ister. İnas, bu duruma içten içe razı gelmeyip bir hile düşünür. Hastaları iyileştirdiğine inanılan ona ait olan kutsal kemeri farkettirmeden Yusuf'un beline bağlar. Tam Yakup

götürecekken kemerinin kaybolduğu narasını atar ve Yusuf ile Yakup'u aratır. Kemer Yusuf'un belinde çıkar. O zamanki gelenekte kim hırsızlık yapıp hırsızlığı ispatlanırsa malını çaldığı kişinin kölesi olacaktır kanunu bulunmaktadır. Bu yüzden Yusuf tekrar İnas'ın yanında kalır. Ta ki kısa bir süre sonra İnas ölene kadar (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 60).

Nefisle Esaret, İnaçla Kurtuluş

Nefis, kelimesi nefsine uymak eylemiyle bilinen bir kavramdır, "bedenin isteklerine uymak, günah işlemek" (Türk Dil Kurumu, 1998, s. 1642) anlamlarına gelir. Tasavvufta nefis "kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve ammelleri" şeklinde bilinir (Pala, 2014, s. 355). *Kur'an-ı Kerim*'de "Hevâsını Tanrı edinen kimseyi görmedin mi?" (Furkan, 25/43) ayeti nefsin dünyevi arzuların putlaştırıldığını ifade eder. Yusuf Süresi'nde ise *"*Nefis kötülüğü emreder*"* (Yusuf, 12/53) ayeti, nefsin insanı iyiye değil de kötülüğe sevk ettiğini açıklar. Mevlana *Mesnevî*'sinde defalarca nefse karşı insanı uyarır. Çok çetin ve asla pes etmeyen bir düşman gibi gösterir: "Nefis, yüzlerce hile, hud'a sahibi bir ejderhadır… Nefsin sağ elinde tespih ve Kur'an vardır ama yeninde de hançer ve kılıç gizlidir."(Mevlâna, 1988, s. 207). Bütün bunlar nefsin insanın yaptığı ve yapacağı kötülüğün ittirici gücü olduğunu gösterir. Nefisle mücadele bir imtihan şeklinde gösterilir.

Dine göre Allah kullarını imtihan etmek için sıkıntılar verir. Sıkıntılar maddi ve manevi olabilir. Sıkıntılara sabretmek ile imtihanda başarılı olunur. Yusuf kıssasına bakıldığında nefisle imtihanın baştan sona yer aldığı görülür. Nefsine yenik düşen Züleyha'nın ne denli sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı, insanlar arasında itibarının düştüğü, alçaldığı yansıtılır. Nefsine hâkim olan Yusuf'un ise sabır ettiği, çektiği sıkıntıları Allah'ın yardımıyla aştığı, sonunda refaha ve huzura erdiği gösterilir.

Her iki eserde ortak olarak Hz. Yusuf, dünyevi sıkıntılar ve şehvet ile Züleyha ise hırs ve tutku ile imtihan edilmiştir. Her ikisi de nefisleri ile imtihan edilmişlerdir. Yusuf da, Züleyha da imtihanlarında muvaffak olurlar. *Kur'ân-ı Kerîm*, Züleyha'nın akıbeti hakkında olumlu ya da olumsuz bir bilgi vermez. Yusuf'un babası Hz. Yakup ise Yusuf'tan ayrı kalarak sabrı ile imtihan edilmiştir. Hiçbir zaman rabbine isyan etmemiştir. Yusuf'un ağabeyleri ise Yusuf ile imtihan edilirler. Yaptıkları yanlışın farkına varırlar. Pişmanlıklarından dolayı Yusuf'tan ve babaların Yakup'tan dua isterler.

Her iki eserde Züleyha, murat almak için Yusuf'u yaptırdığı sûret köşküne davet eder. Yusuf'a yanından gitmemesi için yalvarır. Yusuf Züleyha'yı dinlemez ve Züleyha'nın elinden kurtulmak için tam kaçarken Züleyha Yusuf'un gömleğini arkadan yırtar. Züleyha, kocası Potifar'a Yusuf'un ona hainlik ettiği iftirasında bulunur. Züleyha'nın kocası Aziz, Yusuf'un suçsuzluğunu bildiği halde kendi makamı sarsılmasın diye Yusuf'u haksızlık ile suçlar. Aynı zamanda eşi hakkındaki dedikoduları önlemek için Yusuf'u zindana attırır. Züleyha burada nefsine yenilerek Yusuf'un kendisinin olmasını ister, bu yüzden onu ihtişamlı köşke çağırıp cezbetme girişiminde bulunur:

Züleyha Yusuf'un elini eline alıp ona dualar etti. Onu ilk eve soktu, kapıyı kilitledi. Görenin gözünü gönlünü açan o sırça saraya girdiler. O gülün yanağı her tarafa yansıdı, kapı duvar hep lâl ve mercan doldu. Gördükleri ilk resimde Yusuf ile Züleyha yan yana resmedilmişti, âşık ile maşuk beraberdi. Züleyha'nın aksi şeffaf, aynalı kapı ve duvarlara düştü. Evin içindeki aynalar sayesinde her yerde bir sürü Yusuf ve Züleyha göründü. (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 255)

Züleyha'ya bakmaya hâyâ eden Yusuf, onun farklı bir oyunun içine düşer. Züleyha, Yusuf nereye bakarsa baksın onu görmesi için evin duvar, tavan ve zeminini aynalarla donatır. Yusuf mecburen Züleyha'ya bakmak zorumda kalır. Yusuf'u kendi büyüsüne kaptırıp elde etmeyi amaçlar. Yusuf, böyle bir birlikteliği kabul etmediği için iftiraya uğrar. Züleyha burada nefsine yenilmiş, Yusuf ise galip gelmiştir. Nazan Bekiroğlu'nda Züleyha'nın Yusuf'u cezbetmeye çalışması, onu baştan çıkarmak için değil, çaresizliğine bir çare araması şeklinde yansır. Bu cebir, Yusuf'un nefsiyle imtihanıdır:

Nerede dursa Yusuf, başını ne tarafa çevirse, Züleyha'nın suretiyle karşılaşıyordu. Ne tarafa kaçsa Züleyha'dan her aynada bir başka güzel Züleyha çiçek açıyordu… Yusuf, Züleyha'nın aslından kaçıp da yolu Züleyha'nın suretlerince kesildiğinde fark ettiği güzellikten başı dönünce anladı ki: Sûret deyip geçmemel, suretin aslına nisbeti vardır. Üstelik bazen bir sûret aslından çok daha tehlikeli olabilir. Çünkü kendi içimizde kendi zenginliğimizde tehlikesiz büyümektedir. (Bekiroğlu, 2021, s. 97)

Yusuf burada, nefsiyle baş başa bırakılır ama en ufak bir meyletme işareti görülmez Yusuf, güzel ve genç bir kadın olan Züleyha karşısında direnerek kutsallığını artırır. Züleyha ise nefsine yenik düşerek toplum içinde değersizleşir ve iffetsizlikle suçlanır. Sonradan nefsinin ona yaptığı kötülükleri fark eder. Nefis merhalelerinden geçerek aslında Yusuf'a değil de, Yusuf'un rabbine âşık olur. Züleyha'nın farklı merhalelerden geçmesi tasavvuftaki seyr-ü sülûk eğitimine benzer. Tasavvuf kavramı olarak seyr, salikin cehaletten inme, kötü çirkin huylardan iyi ahlaka kendi varlığından vazgeçip hakka yürümesidir. Sülûk ise tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a vuslata hazırlayan ahlaki eğitimdir. Bu aşamalar Züleyha'yla şu şekilde bağdaşır. Züleyha, başta putperest biridir. Yusuf için putlara dua eder. Duaları her defasında kabul olmayınca sonunda Yusuf'un rabbinden ister. O, Yusuf'un rabbinin büyüklüğünü görür. Yusuf dâhil olmak üzere dünyaya yüz çevirir (Yılmaz, 2010).

Diğer bir nefis mücadelesini Yusuf'un ağabeyleri yaşar. Bekiroğlu'nda Yakup, Yusuf'un rüyasını anlatmamasının sadece Yusuf için değil, kardeşlerinin günahtan korunması için de uyarmıştır. Yakup, "korkum şeytanın size tasallut edecek şeytana dairdi. Şeytan ki musallat olmak için nefsinize fırsat kollar nefis ki kötülüğü emreder." (Bekiroğlu, 2021, s. 32) ifadesini kullanır. Yakup Yusuf'u koruduğu kadar on oğlunu da korumak ister ve onları uyarır. Taşlıcalı da Yakup, oğullarının nefislerine yenik düşeceklerinin fark eder. *"*Oğulları istediğinde bu rüyayı hatırladığında bir fesat çıkaracaklarını sezip izin vermedi.*"* (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 67). Yusuf'un abileri Yusuf'u kendilerine bir rakip olarak gördüler. Babaları olan Yakup'un ilgilerinin kendilerinde olmasını istediler. Bir nevi iktidar peşinden koşma hevesine kapıldılar. Nefislerine yenik düşüp kardeşlerini kıskandılar ve onu öldürmek istediler. Nefsin insanı kardeşini öldürme dürtüsüne dönüşebileceği kadar tehlikeli bir dürtü olduğu mesajı verilmek istenir.

Sabır Teması

Özellikle ahlakî ve dinî anlamıyla öne çıkan sabır, bir insanın başına gelen bela ve sıkıntılara karşı direnç gösterme, olumsuz olan olayları olumlu kılmak için gösterilen metanet anlamlarına gelir. Sabır sözcüğü *Kur'an-ı Kerim*'de on beş ayette yer alır. Bu ayetlerin hepsinde sabır davranışına sahip olanlar övülür. Başlarındaki müsibetler sabır göstermekle def olur. İnsanlar ölüm, hastalık, verimsizlik, kaza, doğal afet gibi birçok olumsuzlukla imtihan olur. Bunlarla başetmenin tek yolu sabırdır (Çağırıcı, 2008, s. 337). Sabır ile ilgili ayetlerden biri şöyledir: "Bir kimsenin kendisine kötülük edenleri âdil bir şekilde cezalandırması haktır, ancak sabır göstermesi daha hayırlıdır. Sabretmek gerekir, bu da ancak Allah'ın ihsanı sayesinde olur." Sadece dinî söylemlerde değil, halkın kullandığı günlük deyim ve atasözlerinde de sabır davranışı olumlu şekilde telkin edilir: "Sabır acı, mevesi tatlıdır.", "Sabreden derviş, muradına ermiş", "Sabrın sonu selamettir", gibi sözler halk arasında sabır davranışının ne denli önemli olduğuna işarettir.

Sabır davranışı, sözlü halk edebiyatı ürünleri içinde olduğu kadar edebi metinlerin içinde de yer alır. Özellikle dinî ve edebi türlerde sabır temasını görmek mümkündür. Bütün peygamberler bir imtihanla sınanmış, bu imtihanlara karşı sabır gösterip, sabrı tavsiye etmişlerdir. Çünkü sabrı tavsiye eden Allah'tır. Bakara sûresinin 153. ayetinde "Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/153) ifadesi bu fikrin temelini oluşturur. Bu peygamberlerden biri olan Yakup, oğlu Yusuf peygamberin çeşitli sebeplerden ayrılıklara gösterdiği sabırdır. Yusuf'un annesinin ölümü üzerine dayısı İnas'ın himayesine girmesine babası Yakup Peygamber sabırla ona kavuşmayı bekler: "Gözünün nuru, aşkının Kâbe'si Yusuf'u yanına alma arzusuyla yanan Yakup Peygamber, bir süre işte bu suretle Eyyüp sabrı gösterdi" (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 59).

Sabır ve şükür birçok İslam alimine göre birbirini tamamlayan iki davranıştır. Gazzâlî'ye yöneltilen şükür mü sabır mı daha faziletlidir sorusuna: "Su mu ekmek mi daha değerlidir?" sorusuyla cevap verir (Çağırıcı, 2008, s. 337). Yusuf peygamberin ağabeylerinin onu kuyuya atmaları esnasında onun feryatları arşa çıkması sonucunda şükür telkin edilir: "Mevla Cebrail'i emretti, o da yetişip Yusuf peygamberi kuyunun dibine çarpmadan yakaladı. Sonra ona 'Şükret Yusuf' dedi." (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 79). Yusuf'un başına gelen bu vahim olay karşısında sabır ve şükür telkini ona peygamberlik kapısını aralar.

Yusuf peygamberin hayatında çeşitli hileler, zulümler ve entrikalar olduğu bilinir. Bütün bunlar sabır yoluyla aşılır. Başına gelen her sıkıntıya sabır ve şükür ile karşılık verir. Çünkü Allah ona sabrı ve şükrü tavsiye etmiştir. Züleyha'nın oyunları Yusuf'u her ne kadar rahatsız etse de yine de ona düşmanlık beslemez ve Züleyha'ya sabrı tavsiye eder. "Ey Züleyha, kendini topla! Aşk belası seni zebûn etmiş. Ama bu derdin bir devası var ki o da sabır." (DukaginzâdeTaşlıcalı Yahya Bey, 2019, s. 266). Züleyha'nın onca hile ve entrikasına rağmen Yusuf'un onu düzeleceği yönünde umudu vardır.

Nazan Bekiroğlu'nun kurgusunda kavuşma isteğiyle yanıp tututuşan yalnız bir türlü kavuşamayan sabırla sınanan Züleyha görülür. Züleyha ne kadarda sabretmişse Yusuf'u bir türlü elde edememiştir. Defalarca kavuşma hamlesi boşa çıkmıştır. Ta ki Rabbine sığınıp da kendi köşesine çekilinceye kadar. Taşlıcalı Yahya Bey ise Yusuf'ta sabrı işlerken Züleyha'da sabırsızlığı yansıtır. Züleyha dünyadan vaz geçmeyene kadar onun istekleri yerine gelmez. Ne zamanki Yusuf'a kavuşma hırsı söndüğünde o zaman Allah ona da yardım eder ve sonunda Yusuf'a kavuşur.

Taşlıcalı Yahya Bey ve Nazan Bekiroğlu'nda sabır teması, yukarıda belirttiklerimiz dışında çok farklılık göstermez. Yakup ile Yusuf peygamber çok büyük sıkıntılara dayanıp sabrederler. Züleyha ise Yusuf ve Yakup peygamberin gösterdiği sabrı göstermez Züleyha arzularında ısrarcıdır. Bu ısrarının bir işe yaramayacağını fark ettiği zaman sabretmeyi öğrenir. *Kur'ân-ı Kerim*'de birçok sürede sabır kavramı ile ilgili ayetler bulunur. " *Onlar sabreden ve yalnızca Rablerine güvenip bağlanan kimselerdir."* (Ankebût,59) Sabır Allah'a tam teslimiyetle dayanılır hale gelir. Yakup peygamber Yusuf'u senelerce hasretle bekler ve hiçbir zaman ümitsizliğe düşmez. Allah'ın verdiği gibi almasına da razı olur. Her iki kurguda sabrın sonunun mutluluk ve kavuşmayla biteceği mesajı verilir. Züleyha ise ayrılığın Allah tarafından ona verildiğini bilir ve Allah'a sığınır. Tam bir teslimiyet gösterir. Sabrının sonucunda Yusuf'a ulaşır. Yusuf da babasından ayrı kalmayı ve Züleyha'nın ısrarlarına sabretmeyi öğrenir. Onun küçük yaşta annesini kaybetmesine, kardeş ihanetine, köle olup pazarlarda satılmasına, kadın ihtirasına, açlığa ve kıtlığa karşı sabır erdemini göstermesi onun peygamber vasfı taşıdığına işaret olduğu söylenebilir.

Tartışma

Yusuf ile Züleyha hikâyesinin ilâhi metinlerden ilhâm alınarak şiir ve roman kurgusuna konu olması bakımından sadece dine değil edebiyata da mal olmuş bir hikâye olduğu görülür. Klasik edebiyatta hikâyenin ana çerçevesi korunarak ayet ve hadisler ışığında yazarın düşünce dünyasından geçip kâğıda aktarıldığı göze çarpar. Divân edebiyatının önemli bir ismi olan Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey'in eserinin seçilmesi, yazdığı eserle bütünleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu eseri yazmak için Mısır'a giden şair, o dönem bir aşk da yaşadığı rivayet edilmektedir. Dönemin edebi geleneği gereği eserini mesnevi şeklinde kaleme alan Yahya Bey, eserinde ayet ve hadislerden iktibas yaptığı ve detaylı bir kurgu yazdığı gözlenir. Mesnevî tekniğinin giriş kısmında padişaha övgü bölümünde, döneme dair tarihsel panoramayı da görmek mümkündür. Sonuç kısımında olan dua bölümü yine bu tekniğin ve İslam geleneğinin şairde önemli bir yeri olduğuna işarettir.

Çalışmada, Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey'in *Yusuf ile Züleyha* mesnevisi ile Nazan Bekiroğlu'nun *Yusuf ile Züleyha* romanı hem kurgu yönü hem de tema yönüyle karşılaştırılır. Aralarında

yaklaşık beş yüz yıl zaman farkı ile yazılan hikâyede en çok göze çarpan, olaya kadının ve erkeğin nasıl baktıklarıdır. Taşlıcalı Yahya Bey, metinde Yusuf'un başına gelen sıkıntılar, hileler ve entrikalar çerçevesinde yaklaşarak olayın merkezine Yusuf'u oturtur. Yusuf'un başına gelen sıkıntılar ve onların atlatılma şekliyle okura satır arası birçok mesaj verilir. Züleyha, putları inkâr edip Yusuf'un Rabbi'ne inanana kadar kötü bir kadın karakter olarak yansıtılır. Züleyha üzerinden kadınların entrikaları konusunda birçok öğüt göze çarpar. Nazan Bekiroğlu'nda ise krugunun merkezinde Züleyha vardır. Züleyha'nın aslında kötü biri olmadığı, onun gönlü dahilinde olmayan bir evlilik yaptığı daha sonra Yusuf'a aşık olduğu ve bu aşkın da kıymetli olduğu mesajı verilir. Züleyha'nın aşkı bu hikâyeyi anlamlı kılmaktadır. Züleyha'nın, bulunduğu konumu hiçe sayarak kendini küçük düşüreceğini hesaba katmadan Yusuf'a olan aşkını cesurca dile getirdiği ve aşkı uğruna yaptıklarının değerli olduğu okura sunulur. Bekiroğlu'nun romanı, Züleyha'nın aşk çıkmazında yüzyıllardır suçlanmasına yönelik bir savunma metni olarak da okunabilir.

Her iki eserde de metnin ana olaylarının dışına çıkılmamıştır. Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey, yaşadığı zamanın ve o zamanın şartlarının parametreleri ile eserini kaleme alırken, Bekiroğlu bugünün bakışıyla romanını yazar. Her iki eserde, kurgu kronolojik olarak ilerler ancak Bekiroğlu'nun romanında üstkurmaca, metinlerarasılılık, iç monolog teknikleri ile postmodern roman özelliklerinin izlerini görmek mümkündür. Yazarın romanının merkezine kadını oturtması da günümüz aktüel konularında kadının ön plana çıkarma eğilimi ile paralellik taşıdığı da söylenebilir. Bu çalışma, insanlık tarihine mal olmuş bir metni, Türk edebiyatının öne çıkan iki isim referans alınarak tarih içinde ne tür değişik bakışlarla kaleme alındığını göstermektedir.

Sonuç

Yusuf ile Züleyha hikâyesi dünya edebiyatına mal olmuş bir metindir. Dinî anlatılardan yola çıkılarak farklı kurgularla kaleme alınan hikâye, Türk edebiyatında da farklı yüzyıllarda olayın ana dokusu bozulmadan okura sunulur. Klasik edebiyatta mesnevî türünde birçok şair tarafından kaleme alınan eser, Taşlıcalı Yahya Bey tarafından detaylı bir kurguyla yansıtılır. 1500'lü yıllarda yaşayan Taşlıcalı Yahya Bey, hem Kur'an'nın hem de hadislerin özüne bağlı kalarak mesnevîsini kaleme almıştır. Zengin tasvir ve istiarelerle örülü metin divan şiirinin karakteristik özelliklerini barındırmakla birlikte bakir bir Yusuf ile Züleyha kurgusu okura sunar. Kendisinin aşk acısı çektiği rivayet edilen ve Mısır'da kaldığı süre içinde bu eseri kaleme aldığı bilinen şairin eserine yoğun bir duygu aktardığı göze çarpar. Her ne kadar kurguya yoğun bir duygusallık yansımışsa da dinin çizdiği sınırların içerisinde kalmaya gayret edilir.

Taşlıcalı Yahya Bey'den beş yüz yıl sonra Nazan Bekiroğlu tarafından yazılan *Yusuf ile Züleyha* eseri, yine asıl hikâyenin ana olayları korunmakla birlikte eserde, modern çağın getirdiği sadece erkek değil aynı zamanda kadın eksenli hayatın izlerinin öne çıkarılmak istendiğin söylemek gerekir. Bekiroğlu, esere kadının bir aşk hikâyesinde duygularının anlaşılması gerektiği mesajı verir. Hikâyede Yusuf'un çektiği acıdan çok Züleyha'nın çektiği aşk acısı ön plana çıkarılır.

Taşlıcalı Yahya Bey'de Yusuf daha ön plandadır. Yusuf'un küçük yaşta annesiz kalması, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle olarak satılması, Züleyha'nın ona çektirdiği acılar, zindana attırılması gibi olaylar dramatize edilerek aktarılır. Bekiroğlu'nda vaka Züleyha etrafında döner ve onun aşktan çektiği acılar şiirsel bir üslupla esere yansıtılır. Aşk teması, her iki eserin baskın yönünü oluşturur. Taşlıcalı Yahya Bey'de Züleyha'nın aşkı hırsa dönüştüğü ve bu yüzden Yusuf'un zarar gördüğü yönü anlatılırken, Nazan Bekiroğlu'nda aşkın çaresiz bıraktığı kadın prototipi esere yansır.

Nazan Bekiroğlu'nun eseri yazmadaki amacı, tarih boyunca yazılan *Yusuf ile Züleyha* eserlerinde Züleyha'nın şeytani duygu ve davranışlarla Yusuf'u yoldan çıkarmaya çalışmasına karşın Züleyha'nın

aşkını anlama ve o şekilde Züleyha'nın olumsuz imajını ortadan kaldırma gayreti gibi görülmektedir. Aşkın sadece erkekler etrafında dönmediği kadınların da âşık olabileceği ve aşk uğruna kendisini birçok sıkıntıya düşürebileceği mesajı verilir. Züleyha'nın yaptığı hilelerin aşktan kaynaklandığı yansıtılır.

Yusuf ile Züleyha kurgusunun ana temalarından biri de hiledir. Hile, Taşlıcalı Yahya Bey'in eserinde daha çok Züleyha'nın etrafında şekillenir. Züleyha'nın Yusuf'u sayısız hile ile ele geçirmeye çalışması çabası göze çarpar. Burada daha çok kadının hilelerinin çetin olduğu mesajı verilmek istenir. Nazan Bekiroğlu'nda kadının hile yönü masum gösterilir. Kadının yaptığı masum hileler, çektiği aşk acısı ve kavuşma arzusundan kaynaklandığı mesajı verilir.

Dinde insanın iç dünyasında sürekli çatışma halinde olduğu "nefis" duygusu, Yusuf ile Züleyha hikâyesinin öne çıkan temalarından birini oluşturur. Nefis mücadelesi özellikle insanın kendi arzularına yenik düşmesi, onları kontrol edememesi, bu yüzden küçük düşmesi gibi sebep ve sonuçlarla ilgilidir. Züleyha'nın nefisle mücadelesi gibi bir durum söz konusu değildir. Nefsini kontrol etme durumunda olan kişi, Yusuf'tur. Züleyha, Allah'a iman edip güzelliği dâhil her şeyini yitirdikten sonra nefisle mücadeleye girer. Bütün her şeyini kaybeden Züleyha, dünyadan ve hırslarından vaz geçtikten sonra Yusuf'un ilgisini çeker ve kavuşurlar. Nefis mücadelesinin sonunda teslimiyet varsa kazanılır şeklinde bir mesaj okura yansır.

Nefsin sürüklediği belaların ilacı ise sabırdır. "Sabır, Allah'tandır." mesajı verilip sabırla bekleyenin huzura ve başarıya ulaştığı belirtilir. Züleyha iman edip sabrettikten sonra Yusuf'a kavuşur. Yusuf, başına gelen bütün musibet ve sıkıntıları sabır göstererek atlatır. Yakup sabreder, umut eder ve evladı Yusuf'a kavuşur. Esere bakıldığında sabır temasının da ağır bastığını söylemek mümkündür.

Eserde ağırlıklı olan temaların yanında, her iki yazar döneminin şartlarına bağlı olarak okura seslendiği görülür. Taşlıcalı Yahya'nın bulunduğu ortam ve ruh hali Yusuf'u ön plana çıkarmayı gerektirirken, Nazan Bekiroğlu çağın hassasiyetleri ve ihmal edilmişleri olarak Züleyha'yı önceler. Yazar, tarih boyunca Züleyha'nın daha çok kadının baştan çıkarıcı, hileci, entrikacı yönlerine farklı bir bakış getirmeyi amaçlar. Aşık olan kadının aşkı uğruna düştüğü hallerin kıymetsiz olmadığı, değerli olduğu mesajı verilir.

Öneriler

Çalışma, aralarında beş yüz yıllık bir zaman dilimi bulunan Türk edebiyatının iki önemli ismi olan Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey ile Nazan Bekiroğlu'nun Yusuf ile Züleyha hikâyesini hangi yönleri ve temalarıyla ele aldığı, Türk edebiyatının Yusuf ile Züleyha hikâyesine bakış serencamını ortaya koymaktadır. Bir kadın ve bir erkek yazarın kendi yaşam zamanlarında tarihe mal olmuş bir olayı nasıl kurguladıkları tespiti yapılmıştır ayrıca edebiyatımızın tarihsel gelişimi açısından aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bu tür çalışmaların yapılması, sadece edebi bir inceleme değil, bir milletin sosyolojik gelişimi açısından da bilgi sunacağı kanaatindeyiz.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında birinci yazar (M. Şahin Yavuzer), konunun belirlenmesi, literatür taraması, tema başlık ve içerikleri, bulgular, tartışma ve sonuç üzerine katkı sunmuştur. İkinci yazar (Hülya Gülsoy), metinlerin olay örgüsü, literatür tarama, metinlerin tarihsel gelişimi üzerine katkı sunmuştur.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmanız anket, istatistiksel bir bilgiye dayalı olmayıp nitel bir çalışma olduğundan etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Araştırmamız, araştırma makalesi modeli taşımaktadır. Bu çalışma için literatür taraması, okuma, analiz etme, bulguları ortaya koyma, tartışma yolları kullanılarak kaleme alınmıştır.

References

Bekiroğlu, N. (2021). *Yusuf and Züleyha: The sorrow trembling over the heart* (74th ed.). Timaş Publishing.

Çağırıcı, M. (2008). Patience. In *TDV Encyclopedia of Islam* (Vol. 35, pp. 337–339). TDV Publishing.

Çetin, N. (2000). The sensibility of Yusuf and Züleyha in modern Turkish poetry. *Turkology Journal, 1*(13), 109–142.

Dinç, B. (2014). A comparison of Taşlıcalı Yahya's mesnevi *Yusuf and Züleyha* with Surah Yusuf. *Journal of Eastern Inspirations, 1*(1), 211–239.

Dukaginzâde Taşlıcalı Yahya Bey. (2019). *Yusuf and Züleyha* (K. Daniş, Trans.). Kapı Publishing.

Halıcı, M. (2013). *The sources of the themes narrated in the mesnevis of Yusuf and Züleyha in Turkish literature* [Master's thesis, Nevşehir University]. YÖK Thesis Center.

Ibn Hazm, A. (2022). *The ring of the dove* (5th ed.). Sufi Kitap.

Jung, C. G. (1997). *The different faces of masculine masculinity* (D. G. Erdinç, Trans.). Pinhan Publishing.

Kartal, A. (2007). Mesnevi in classical Turkish literature. *Journal of Turkish Studies Literature, 10*, 353–432.

Koçin, A. (2016). The common novel of humanity, the story of Yusuf: A comparison of Hamdullah Hamdi's mesnevi *Yusuf and Zeliha* and Thomas Mann's *Joseph and His Brothers*. *Turkish Studies, 17*(11), 1–34.

Mevlana (with Abdulbaki Gölpınarlı). (1988). *Masnavi: Vol. III* (V. İzbudak, Trans.). Ministry of National Education, Youth, and Sports.

Pala, İ. (2014). *Encyclopedic dictionary of Divan poetry*. Kapı Publishing.

Tüfekçioğlu, Köroğlu, S. (2020). The crossroads of postmodernism in Yusuf and Züleyha. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies, 18*, 179–189.

Turkish Language Association. (1998). *Turkish dictionary* (Vol. 1). Turkish Historical Society Publishing.

Ümütlü, S. (2019). A female protagonist inherited from ancient narratives into the novel: Züleyha. *Journal of Çankırı Karatekin University, Faculty of Literature, 7*(2), 145–165.

Üst, S. (2009). On two stories of a love: A comparison between Şeyyad Hamza's Yusuf and Zeliha and Nazan Bekiroğlu's *Yusuf and Züleyha*. *Turkish Studies, 4*(7), 796–825.

Yeşil, A., & Nıkubaht, N. (2013). An analysis of the themes and motifs in the Yusuf and Züleyha mesnevis of Abdurrahman Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, and Taşlıcalı Yahya. *Journal of Eastern Studies, 11*, 5–24.

Yılmaz, H. (2010). The mesnevi of Yusuf and Züleyha. *Ay Vakti Journal, 121–122*.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Derleme ● Review

Back to the Bildsamkeit or towards the Ability to Dissent; on the Discourse on the Conditions for Enabling and Demanding the Participation of Children and Young People in Politics in Germany

Ali, Demir*

Abstract: This paper first introduces youth social work as a target group and actor in civic education. The current state of civic education in Germany is discussed by analysing the 16th Children and Youth Report, also to subject this state later to a normative evaluation. This is provided in the first part with the discourse on education where a precise clarification of terms and approaches is undertaken. In the evaluation of the approaches themself, a distinction is made between (a) discourses that seek to hold together the components of the system in their juxtaposition against each other, and (b) ways of proceeding that seek the unity of this system in the communication of the selected categories with each other. The third method (c) first analyses the advantages and disadvantages of the first two approaches in terms of the expectations that are actually effective in the living world. It then proposes a new search for a theory-led re-development of the laws of evaluation based on normative principles. In this way, educational ideals are thematised not only according to their eligibility to be recognised but also according to their worthiness of recognition at all. The second part of this contribution deals with education in its mediation with democracy and law. Democracy is differentiated into participation, representation and deliberation. And the law is considered from the logic of its evolution and its claim to universality. Finally, the assertion is substantiated that civic education is best constituted in the mediating of democracy and law with education. In this mediation, political education appears as a by-product of political culture. In this review article, the method of discourse analysis is used.

Keywords: Civic Education, Democracy, Law, Bildsamkeit, Youth Social Work

Bildsamkeit'a Geri Dönüş ya da Fikir Ayrılığı Yeteneğine Yöneliş; Almanya'da Çocukların ve Gençlerin Siyasete Katılımını Mümkün Kılma ve Talep Etme Koşullarına İlişkin Söylem Üzerine

Öz: Bu çalışmada, öncelikle yurttaşlık eğitiminde bir hedef grup ve aktör olarak gençlik sosyal hizmeti tanıtılmakta, ardından buradan türetilen yurttaşlık eğitimini normatif bir değerlendirmeye tabi tutmak için 16. Çocuk ve Gençlik Raporu özelinde Almanya'daki yurttaşlık eğitiminin durumu tartışılmaktadır. Kriterler doğrultusunda yapılacak her değerlendirme eğitimin şu anki durumunun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik bu çalışmanın ilk bölümünde sonulan karvramların ve yaklaşımların birbirleriyle olan ilişkilerinin titizce

* Prof. Dr., University of Applied Science Jena, Ernst-Abbe-Hoschschule Jena, Social Work, ORCID: 0000-0002-7955-0085, ali.demir@eah-jena.de

Cite as/ Atıf: Demir, A. (2025): Back to the bildsamkeit or towards the ability to dissent; on the discourse on the conditions for enabling and demanding the participation of children and young people in politics in Germany. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2),* 1219-1249. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1543392
Received/Geliş: *04 September/Eylül 2024*
Accepted/Kabul: *23 April/Nisan 2025*
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

açıklığa kavuşturulduğu eğitim üzerine söylem ile sağlanmaktadır. Yaklaşımların değerlendirmesinde, sistem bütünlüğünün bileşenlerini birbiriyle olan karşıtlıklarında birarada tumak isteyen söylemlerle (a) bu sistemin bütünlüğünü seçilen kategorilerin birbiriyle olan iletişimde (b) arayan ilerleyiş biçimleri arasında bir ayrım yapılmıştır. Üçüncü yöntem (c), önce ilk iki yaklaşımın avantaj ve dezavantajlarını yaşam dünyasında fiilen etkili olan beklentileriyle ele almaktadır. Sonra bunları normatif ilkelerden hareketle, teori öncülüğünde değerlendirme yasalarının yeniden geliştirilmisi için yeni bir arayışı önermektedir. Bu şekilde, eğitim idealleri bir yandan kabul görme kapasiteleriyle öte yandan kabul görülmeye değer olup olmadıklarına göre ele alınmaktadır. Çalışmaın ikinci bölümü, eğitimin demokrasi ve hukuk ile olan ilişkisiyle ilgilenmektedir. Demokrasi; direkt katılım, temsiliyet ve müzakere formlarına ayrıştırılmaktadır. Hukuk ise onun evrim mantığı ve evrensellik iddiası açısından ele alınmaktadır. Son olarak, yurttaşlık eğitiminin en iyi şekilde demokrasi ve eğitimin etkisiyle ama siyasi kültürün bir yan ürünü olarak ortaya çıkmakta olduğunun vurgusu yapılmaktadır. Bir derleme olan bu çalışma da, söylem analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık Eğitimi, Demokrasi, Hukuk, Bildsamkeit, Geçlik Sosyal Hizmet

Introduction

One well known thesis in social science states that everything goes from the simple to the complex. If this thesis is correct, this is a time in which the social phenomena and pre-constituted world order have never been as complex as they are today. With the increase in complexity comes a feeling of powerlessness. It is the feeling that individuals are a grain of sand in the sea, that they cannot achieve anything significant with their actions. The purpose of civic education is to counteract this sense of powerlessness and transfer it away from the human body and into communal, i.e. political actions. This goal requires specific knowledge, skills and values. The following contribution is a discussion of the conditions for demanding and encouraging children and young people to become politically active in Germany.

Since Herbart at the latest, pedagogy has focussed on the development of indigenous concepts and the corresponding goal of self-foundation, for which Herbart himself proposed the *Bildsamkeit des Zöglings* (Herbart, 1964, 69). Bildsamkeit (ability to acquire new skills developed through upbringing and education) means that upbringing and education are promising if the goals and values pursued by the educators for the adolescent correspond to the adolescent's own goals, values and abilities, which the adolescent will not only *need to have* in the future but *would also want* to have by envisaging the probable existing complex challenges in that very society. Education as an object of disciplinary lineage and upbringing as an object of (professional) practice should be the goal of the bildsamkeit of the adolescent on the basis of the anthropological assumption that a individual is most self-effective when it willingly makes itself the subject of the educational maturity, bildsamkeit, into which it is thrown at birth and that runs from chaos to order (Demir, 2024).The special feature of Herbart's concept of bildsamkeit is indeed, as Tenorth woutld put it, that it is neither biologically (given disposition) conditioned nor paternalistically conceived but rather provides for self-determination by means of communicative action with corresponding values and goals which are accssible to deliberate self-reflection in the community (Tenorth, 2024: 257-258). Bildsamkeit is the basis of what allows human beings to be identified, not only in relation to other beings, but also to all other fellow human beings.

First of all, such a abstract notion of bildsamkeit beyond the perspective and resources of the parents in a curtain society creates partly unjustified and impossible expectations on children. Bildsamkeit means the educability, even the obedience of the child according to certain ideas. The question also arises as to how the best interests of the child are brought together with the rights of the child in this concept (Ammann, 2020). An one-sided view, determined by the perspective of adults, degenerates the child into an empty shell that would be fulfilled with the traditional, moral-philosophical expectations and assignments of duty without an empirically founded reference to the child itself and thus leads to the cementing of its already partly unjustified heteronomy (Rhein, 2019; Willmann and Bärmig, 2020). A discussion about the state of political education especially in Germany needs therefor to point out that John Dewey, for example, closely linked the German understanding of education with nationalism (Dewey, 2004: 100-104). The famous German philosopher T. Adorno believed that because Germans transitioned directly from the empire to democracy without having learnt to use their freedom

for their autonomy, they ended up under national socialism where they were once again back in the structures of heteronomy to which they were accustomed and for which they had longed (Adorno, 2014: 141). In this respect, German citizens have a special obligation to maintain and cultivate democratic culture. That's why Adorno was searching for ideas on how this historical burden could be transformed into a principle of action. "The demand that Auschwitz should not happen again is the very first educational demand. It precedes all others to such an extent that I don't believe I have to justify it, nor should I." (Adorno, 2014: 135) This is still a leading principle of civic education in Germany. That explains partly why Habermas has felt nowadays strongly to declare his unconditional solidarity with the Jewish life in Germany and with Israel as well (Deitelhoff, et al., 2023).

Secondly, civic education can be approached on the basis of a theory or of a practice of a given community. From the perspective of a community, civic education can be defined as an exploratory involvement in the hand down practices of that compmunity. This is the path of emprism, which starts from an observation and infers the general. The members of such a community are conscious of their historical responsibility and constitute themselves for the purpose of mutual co-operation in a state (Oakeshott, 1962: 112). For Oakeshott political education is an invitation to citizens to acquire the necessary knowledge and skills for this involvement. That kind of knowledge and skills are thought in political ideologies as a floodgate of such practices. He divides political ideologies into two groups; ideologies, which, starting from an abstract and absolute principle such as freedom and human rights, provide the corresponding instructions for action, or ideologies, whose principle corresponds to the traditional practices of a community. This praxis "is a system of ideas abstracted from the manner in which people have been accustomed to go about the business of attending to the arrangement of their society." (Oakeshott, 1962: 118) Oakeshott wants to underpin political education with ideologies that are not derived from principles independent of the community's experience but are generated from experienced practices, customs, traditions and ideals. On the other hand, from a theoretical point of view, civic education starts with the willingness of a community to be organized on the political sphere, different from religion, nation, moral and economics (Schmitt, 1932; Mehring, 2018). In this case, a view of the world and of humankind is constructed on the basis of rationalism, which is then taken as the foundation for the observation and judgement of phenomena in the world of experience. Both ways have their advantages and disadvantages (Peirce, 1887). This contribution focuses from both points of view on youth and school social work, which are specializations within social work as a profession that aims to improve the living conditions of disadvantaged groups.

Out of these outlined frame the *first part* of this contribution is about the current state of civic education in Germany discussed from a sociological point of view with the 16th Children and Youth Report (CYR). Three explanatory approaches are then presented that deal with the emerging issues of upbringing and education in a systematic way. Upbringing and education are presented within a society that cultivates and imposes different expectations on the individual depending on its constitution. According to the *first* approach, existing expectations and challenges can be generated from the viewpoint of juxtaposition by comparing the phenomena temporally, spatially and socially. This juxtaposition approach is traced back to ancient Greek philosophy. A *second* approach is seen in the idea of communication whit which entities right conditions for good contributions to the state of knowledge and ability of the corresponding actors analysed. With that approach questions of following kind could be put forward: Should it be in teaching about creating an inspiring learning atmosphere or performance promotion? Should it be about material or formal education? Can the selection function of education be supplemented by its function of a qualification? The difference to the first method is that any answers to these questions were not seen as disqualified or corrupt. The *third* approach takes certain logics from preceding approaches and brings them together at the next level. This approach seeks the mutually reinforcing components of the preceding approaches based on predetermined principles. This action-theoretical approach of deliberation is particularly good in the search for consensus. Since consensus in comparison to compromise requires not only passive agreement but active consent, the question arises as to what kind of norms exist that are both indispensable and good in political education. The answer is sought in term of worthiness as well as in mediation of democracy and law with education.

The *second part* is a reflexion about the relationship between democracy, law and (civic) education. There is no unity between them but an instructive coexistence. Civic education is about educating individuals for the political, initially within an already pre-constituted community based on curtain preconstituted tradition and principles.That doesn't mean that this community has to be organised in a modern statte based on law- but they are typically. However, a mediation between society and individuals is needed. Informal institution like family and costumes and formal law as well as organizations like school, churches and social work are developing ideas of a mediation between community and individuals. Modern law can be seen as the formal name for the mediation between lifeworld values like customs and universal principles develop through the corset of formal logic. From the point of civid education, there is also no need for an unity between them but a communicative action. Lifeworld values and ideals driven out of logic are communicated in democracy, which is put by politically educated citizens to an independent relationship with law and the corresponding culture. Democracy consists not only of direct participation and indirect representation in curtain consultative bodies but also of consultative deliberation in discourses on the political conditions of growing up in a liberal culture with the corresponding institutional expectations (Habermas, 1998: 349-398). A contribution of children and youth work to civic education has insofar to discuss democracy, law and education in connection with political culture of that community.

The question of the cultural conditions of civic education is particularly virulent today. In a time of rise of right-wing extremist movements, it is part of the culture of every person in modern societies to develop appropriate approach of dealing with dissent, no matter how tense it may be in certain cases. It is apparently not uncommon to see fundamental principles politicised in the name of solidarity. This principles are indeed of a discursive nature but therefore neither belong to politics nor should they be prejudiced in the name of one type of culture. A clear understanding of the terms used in these discourses helps to separate the wheat from the chaff. These include not only the terms like deliberation, partizipation, but also bildsamkeit. Education in general and education in social work in specific is about a self reflection on certain principle and (anthropological) assumptions, like an ability of every human of learning, of talents for development through upbringing and education. None of them can be completely verified. Bildsamkeit is a good example of both, the impossibility of empirical support for certain assumptions and the susceptibility to misuse of certain terms, which may have an animating effect on the profession but often gain validity at the expense of disciplinary respectability. In line with that tension, in the last part conclusions are drawn from the two previous parts.

Method

Basically, there are three types of methods. Firstly the genesis, which reflects a development, the upgrowth of phenomena. Second the normative evaluation, which subjects existing facts, circumstances, phenomena to criticism under a general, or generally accepted and acceptable principle. Lastly the comparison, which relates at least two comparable phenomena under their similarity and/or difference. All of these three methods were applied in this paper. In all these methods, a world of facts is ontologically presupposed, which can be *interpreted* constructivistically, systematically and phenomenologically. And *Interpretation* itself can be defined as a method of trying to understand the phenomena. On the one hand, phenomena (facts, texts, traditions, statements etc.) are categorised in their historical context in their emergence (genesis), and on the other hand, they are made accessible to new actors with other facts (literature) for further interpretation. This is provided in the present work, on the one hand by reconstructing and embedding the history of civic education in the context and, on the other hand by analysing the terms (such as education, deliberation, law etc.) from the viewpoint of abstract norms like democracy. All results are current fixed points that are presented as facts for further interpretation. Hermeneutics, i.e. the interpretation of observations has indeed been a common method in social pedagogy since Friedrich Schleiermacher. Hermeneutics as a general method was developed by phenomenologists such as Martin Heidegger, Wilhelm Dilthey and Hans-George Gadamer und Maurice Merleau-Ponty (Demir, 2023a). On this basis, the existing literature about civic education was structured along two fundamental distinctions; the first distinction between philosophy and sociology is

about keeping normative statements with their theoretical tautological propositions separate from empirical propositions with correspondingly falsifiable observations. This distinction allows both a discourse on the (realistic) expectations from tradition, religion and philosophy as well as their reflection in practical everyday life, without ignoring their overlapping. An example of this can be found in that paper in the discourse on *eligibility* and *worthiness for recognition* of certain values. The second distinction is about keeping practice, profession and discipline apart in the sence of complementarity based on comparision. On the basis of this comparative distinction, three conception of civic education could be discussed; (a), democracy, law and education could be seperatet from each other without ignoriering their overlapping and, a differentiated treatment of the practice of professionals, their reflection in the discipline, in the theory could be undertaken (b), so that the recourse in the actions of children and young people in social pedagogy (c) could be analysed.

Civic Education in Germany Based on 16th Children and Youth Report

The current state of civic education in Germany shall be illustrated with the 16th Children and Youth Report (DE*: 16. Kinder- und Jugendbericht*). Since 1965, the Federal Government of Garmany has undertaken the effort to submit a report about young people in every legislative period. In the 16th Children and Youth Report (CYR) attention was focussed on civic education from the perspective of children and youth education and youth social work from kindergarten to university (CYR: 45-85). CYR can be regarded as official documents in the sense that they are published on behalf of the Federal Government and the Federal Government officially comments on the publication. Insofar, the articulated ideas in CYR may be used as legitimate, recognized demands of the public (Hradil, 1987: 144-153).

CYR sees civic, political education as an ongoing task, that is re-emphasised and redefined by the actors at every stage and in every life situation. The report emphasises the ability of young people and their empowerment by society to compromise, to consent to democratic decisions while at the same time safeguarding the interests of (political) minorities as the essence of civic education (CYR: 8). Civic education is understood as a non-neutral, active, critical and controversial deliberation of all children and young people in decision-making. Their right to civic education is derived both from UN children's rights and from section 1 of *Code of Social Law* (*DE: Sozialgesetzbuch*) VIII (CYR: 11, 80, 159, 361). In particular, the participation of disadvantaged children and young people is emphasised, especially those with migration background. However, the report aims to analyse the conditions and opportunities for political participation of all adolescents and in all relevant areas. This in-depth analysis is justified by the current challenge of democratic participation, which on the one hand "all too often leads to anti-democratic orientations and activities" and on the other hand points to the "credibility and justification deficits of the existing political system." (CYR: 45)

Politics is seen in the report as a decision-making process capable of winning a majority with an "inescapable core" of the principles of the rule of law, such as legal equality, separation of powers and protection of minorities (CYR: 109). Politics is defined as the "establishment, enforcement and questioning of generally binding and publicly relevant regulations within and between groups." (CYR: 47) According to this definition, politics concerns always everyone who has (un)consciously and/or (un)willingly subjected to this regulation. It is rightly emphasised that politics is not a private but a public matter. The state is not presented as a neutral, passively observing and arbitrating authority but it is disenchanted as a representative of certain interest groups. Indeed, as Foucault has already outlined, its actions are a form of a particularised representation of interests - the state is one actor among others (Foucault, 2003). Anyone who lives within this framework (such as Germany) can ignore the whole but can never escape it even if this person wants to shatter this framework. The above mentioned definition takes hardly up the perspective of the public as the sphere where relevant issues are addressed and thus also the realm of communication with other actors of different interests and ideas. Also, the international level is missing. Especially today, (youth) politics takes place with reference to inter-, trans- and supranational levels. Significantly is the luck of function. From a systems theory perspective, politics

has the function of communication with which the respective decisions can be moved in one direction or another (0-1) - either from the decision to questioning or in opposite direction (Luhmann, 1997: 336).

This apprehension leaves the aftertaste of an antagonistic understanding of politics based on conflict, although politics is also about cooperation, the creation of common values, institutions and shared goals. That why in that understanding political action shrinks to regulations referring mainly to the legal system. Overall, the definition concentrates on decision-making but neglects the process of public will-formation. An attempt is made to compensate for these disadvantages by considering the formal, substantive and procedural dimensions of democracies but in fact that made it worse. In the substantive dimension of democracy, for example, a reference is made to "ineluctable principles" although the formal dimension reports on the areas in which "rules are developed and enforced but may also be questioned and replaced by others." (CYR: 47) It is neither explained why they are necessary dimensions of democracy at all nor how these two dimensions can coexist side by side. It should be explained much more precisely and deepened why not the regulations but conditions and procedures are absolute (Habermas, 1996: 277-292; Luhmann, 1997: 373; Pettit, 2013).

This lack of clarity is then reflected in the idea of non-formal education programmes, according to which they should *not* (be) "directly directed and controlled" without providing a reason for this abstinence (CYR: 48). Why can or should professionals in youth centres not offer "didactically prepared" activities? I mean, it is possible to lead without misleading. Without any recognisable reference to Habermas, discourse conditions such as inclusion, i.e. public access to discourse, equal participation, truthfulness of the participants, informality of opinion are mentioned not as dimensions of procedural democracy but as central quality criteria of civic education (CYR: 48; Habermas, 1991: 132, 162). One consequence of this can be found in the following quote: "Civic education and political participation are interrelated. On the one hand, participation in political activities motivates civic education. On the other hand, civic education expands the repertoire of possible political action." (CYR: 71) The first sentence is just a truism. And since Sokrates killing it has been clear that the relationship between civic education and political participation is of the accumulation type. Also a glance at Dewey would be enough (2004, §VII, 24). Even a brief look at the *fridaysforfuture* movement would demonstrate the positive connection between participation and education. From different logics, it can be stated that political participation promotes civic education (Butler, 1990; Tolbert and Smith, 2005; Heckman, 2013; Putnam, 2015; Linder and Mueller, 2021: 143-155). The more the participation, the greater the need for knowledge and skills. The reverse is empirically not verified. Rather, people with a significant identity and low economic capital have a lower participation rate also with high educational capital (Bourdieu, 2009). One crucial factor is the perception of impact; the more weight is given to one's own ballot paper and/or actions in general for the output of the upcoming decision the higher the motivation for political participation (Downs, 1957; Scholtz, 2021).

Three Conceptions of Civic Education

To explain this understanding of politics in CYR, it is necessary to clarify the terms used; civic education in German consists of the concepts, politics and education (*politische Bildung*). Politics can be contemplated from the point of view of the state (*polis*) and the people (*demos*) of that state (Habermas, 1996: 293-308; Sartori, 1997; Pettit, 2013). And education has the respective references to the state, the people of the state, and thus also to culture, society and the individual. The relationships and connections can be found in the ancient Greek word *paideia*. It means the civic education of the individuals in realation to society. "It is, after all, the creation of the work of art of the person or of personal formation, the essence that gives birth to the culture of an age and makes possible all its individual achievements." (Dilthey, 1986: 21) In this respect, paideia means the striving for perfection, for excellence (*arête*) in all aspect of life. Taken together paideia and arête mean a perfect unity of the individual, society and morality in the sense of binding norms. This all-encompassing understanding is responsible not only for the emergence of science, art and philosophy but also for the murder of Socrates. Socrates was murdered because he deviated from this predetermined path by teaching the youngster

logos instead of poetry. “Socrates does injustice and is meddlesome, by investigating the things under the earth and the heavenly things, and by making the weaker speech the stronger, and by teaching others these same things.” (Plato, 2024, 19c)

Socrates admits of being guilty if it means spreading the knowledge across the youngsters - where there is no smoke there is no fire (20d), but he emphasizes his noble intentions (Plato, 2024, 20e). Given the expected punishment, he tries to convince the court not by means of valid arguments but by pointing out to the beginning of the end; Pythia had told Chaerephon, Socrates’ student and friend, that there is no wiser man than Socrates (Plato, 2024, 21). To verify this, Socrates began to ask people questions and then realised that Pythia’s statement was correct. His intention was therefore not to question the art, the legends, the tradition, the customs, the insigths, in short the existing orders. Socrates’ accusers were hardly impressed by his defence. They were convinced that Socrates teaches the youth logic, biology and philosophy instead of arts, poetry, deeds and wisdom from the Gods. They were certain that he was a threat to the unity of people basend on hand down insight. This idea of unity was insofar already by its birth a double-edged sword. That is why at the latest with Aristotle, this totality was transformed in duality. According to this, perfection has its origin in nature, which can be understood genealogically and logically according to the goal (Demir, 2023b: 43-58). The flip side of this perfect, light-filled unity is its corrupt shadow side (cf. table 3).

The Longing for a Perfect Unity through Juxtaposition

A good start for a discussion about the longing for that perfect unity with a link of today is an article by Tenorth under the title *Education - between Ideal and Reality. An Essay* (2013). To evaluate social reality from the point of view of an ideal is a method of philosophy. Such an assessment requires principles that draw a line between science, religion, ideology and everyday understanding. For a direct comparison of education of today’s practice with an ideal in the sense of a concept of perfection rationally designed for a predetermined goal makes the state of existing education look “solidary, poor, nasty, brutish, and short”, as Hobbes would put it (Hobbes, 1976, §XIII). On the other hand, a comparison of today’s education with the state of education in the past, e.g. with the lifetime of Hobbes, would present the current social reality hopeful, beautiful, good and just. The question is not from which of this reality should education be considered but rather how an adequate evaluation of today’s education can be provided. What type of catalogue of criteria and values is necessary for evaluating the civic education?

The longing for an unambiguous, perfect unity expresses in the title of Tenorth’s contribution is as old as the history of humanity itself. But it is also a specific German dream. In terms of content, it is about a comparison, albeit based on a value that is not up for debate. Example; Muslims in Germany are lazy. Laziness is attributed here to every person with an Islamic identity, which would also apply if the attribution were empirically wrong (Solveig, et al., 2024; Hambauer, 2025). The core of this approach is the idealisation or condemnation of a group identity (Peirce, 1887: &V; Benner, 2023). In an article, Wilhelm von Humboldt idealised *the character of the Greeks* by pointing out the complementary unity of their ancient culture, society and the age in the individual (1807). Greeks would be characterised by their friends as people in balance. They would orientate themselves towards the noblest or most sublime, integrating these qualities in their personality when it harmonises with the whole. In such a civilisation, man would feel committed to the production of the absolute but knowing that the abstract absolute reveals itself in the universality of observable phenomena. “The classical lives in the light of observation, links the individual to the genus, the genus to the universe, seeks the absolute in the totality of the world, and levels the conflict in which the individual stands with it in the idea of destiny through general equilibrium.” (Humboldt, 1807: 71)

Humboldt assumes that to lead a florishing life, a person needs a certain type of ability, knowledge, which they gain from various areas and experiences and then put together according to their constitution and own sense (Humboldt, 1793: 234). This person would then lead a well-directed life but remains

open to surprises, to forms of discontinuity. The intellect of such a person must be trained. At the centre of this training should be the person who initially has no intentions but wants to give meaning to life. To be meaningful in life, "man also needs a world outside himself." (Humboldt, 1793: 235) In addition, that type of individual would seek the widest possible world to realise his inner urge for improvement and ennoblement, to grasp his thinking as an attempt of it's spirit and his actions as an attempt of his will. In doing so he would need to connect himself as closely as possible with the external world. Man wants so Humboldt to endure humanity in his person both during his age, and after his physical existence for which he learns to engage with the general and the concrete at the same time.

"What does one demand of a nation, of an age, of the whole of mankind, if one is to give it one's respect and admiration? One demands that education, wisdom and virtue should reign among it as powerfully and generally as possible, that it should raise its intrinsic value so high that the concept of humanity, if it had to be deducted from it as the only example, would gain a great and worthy content. One is not even content with this. It is also demanded that man should visibly imprint his value on the constitutions, which he forms, even on the inanimate nature, which surrounds him, even that he should breathe his virtue and his strength (so mightily and so omnipotently should they radiate through his whole being) into the offspring which he produces." (Humboldt, 1793: 236)

Humboldt is referring on social laws and the principles derived from them as elements of unity achieved just for the purpose of theory. According to Humboldt, there is a universality in objective reality. That's why man longs for regularities, for patterns, for order. That's why he need cognition. Throughout education, this longing should neither lead to distraction, for example by explaining everything according to the principle of chance, nor to a social reality far from objective reality, for example by confusing theory with reality itself (238). "Every business recognises a spiritual mood peculiar to it, and only in it lies the true spirit of its perfection. There are always several external means of expressing it, but the choice among them can only determine whether it finds lesser or fuller satisfaction." (Humboldt, 1793: 239) Education is the attempt to teach everything according to the peculiarity of that insights. The theoretically assumed unity of the elements of the (social) world is an illusion of human intelligence sharpened by upbringing and education.
A specific pedagogical concept of unity, which is comptabible with paideia and still frequently thrown into the discussion today, is the bildsamkeit develop by Herbart (Anhalt,1999; Rucker, 2014; Anhalt, et al., 2018; Tenorth, 2024)

"The basic concept of pedagogy is the 'Bildsamkeit'.

Note. The notion of Bildsamkeit has a much broader scope. It even extends to the elements of matter. In terms of experience it can be traced back as far as those elements that enter into the metabolism of organic bodies. Traces of the Bildsamkeit (plasticity) of the will can be seen in the souls of the nobler animals. But we only know of the Bildsamkeit of the will to morality in man." (Herbart, 1835: &1)

In that famous quote Herbart not only distinguishes humans from other animals, but also from other humans incapable of being receptive of bildsamkeit. Only people with the will to morality are susceptible to this sensitivity (bildsamkeit). This belief was apparently tested by Victor of Aveyron, giving evidence of the existence of 'feral' children who were found running wild without upbringing or education (Tenorth, 2024). These children were regarded as the raw material both for the ultimate proof of the bildsamkeit as well as for its refutation. For with these children both could be demonstrated; the human being apparently loses the ability to think abstractly, for example, despite his disposition but at the same time can not only compensate for certain deficits, but also develop abilities again, although he had lost them in the meantime. Pedagogy as the endeavour of established institutions to describe and explain actions aimed at developing the (given) abilities of an adolescent was at odds with a view of elitism according to which only a privileged group of people are capable of education. Thus, deaf people were denied the ability to be sensitive to truth, not only by church-organised religion, but also by science and philosophy. This denial resulted in a moral lowering to the level of an animal and thus also social exclusion from religious services and educational institutions (Tenorth, 2024: 261). From the 19th century onwards, this image of man was apparently increasingly questioned by the notion of

'developmental ability'. Pedagogy means both education, cultivation of certain human affections for participation in the common as well as the education, development and provision of various (communication) means in order to enable the actors to participate in a direction, manner and according to their own abilities, which vary depending on the type of person.

With Tenorth, two phases of understanding of bildsamkeit can be identified. In the first phase, a general assumption was made about the developmental capacity of human beings. On closer inspection, people who have fundamental deficits from birth and/or due to environmental conditions were implicitly and practically excluded. In addition to people with cognitive impairments, these are above all deaf and speechless people as well as feral children. Society should not only encourage healthy, capable, able-bodied children to work and become morally sensitive in educational institutions, but also take care of alleviating the suffering of people with deficiencies in sanatoriums (Tenorth, 2024: 265). In the case of the deaf, for example, the work of Abbé Charles-Michel de l'Epée (1712-1789), Roch-Ambroise Sicard (1742-1822) in France and Samuel Heinicke (1727-1790) in Germany suggested that healing was indeed possible under certain conditions. For pedagogy, this is an identity-creating achievement because that reasoning, rationality and idea of the ability to learn were hence actually attributed to all people.

In the next phase, the humanistic-pedagogical concept of bildsamkeit was moulded into an instrument of intervention for totalitarian ideologies. Tenorth titled it this the 'deformation of bildsamkeit', which was particularly promoted by Wilhelm Flitner and Herman Nohl (Tenorth, 2024: 267). Flitner associates the phonomonological concept of worlds on the one hand with the abnormal, with 'degeneration, prematurity, delay, maldevelopment, disorder' and on the other hand with the 'anatomy of the spiritual human being' (Flitner, 1983: 83). Nohl links the degeneration diagnosed by Flitner with pathological national conditions, from which he then also postulated a symbiosis of biological, indivicual, historical and social like-mindedness in national unity. Paideia would be realised in Nohl's idea of the 'Führer', specifically in Adol Hitler (Nohl, 1988: 166, 226). This discourse is still being reproduced today (Assmann, 2020; Voigt, 2024).

This longing for a state of unity defined by the absence of any ambiguity goes back to Plato's unitary state upon which Hobbes sketches in his *Leviathan*. Part of this longing was established in nation states with a notion of pure unity understood as the absence of ambiguity in terms of ethnicity and ethics and the corresponding institutionalised law (Demir, 2023c). "If I knew something that was useful to me and harmful to my family, I would banish it from my mind. If I knew something useful to my family but not my County, I would seek to forget it. If I knew something useful to my Country and harmful to Europa, or else useful to Europa and harmful to the human race, I would regard it as a crime." (Montesquieu, 2012: 221) Plurality of life itself was transfer in the unity of moral consideration. This one-sided idea with contrast juxtapositions is then adopted by economics, biology, history, sociology and education alike (Sumner, 1883; Spencer, 1898; Parsons, 1951; Schelsky, 1970). Of course, as the social times progressed the concept of unity also evolved. Part of these developments is the transformation of Greek tradition of paideia, which was brought in the course of this time from the morality of the Gods back to man on earth by translating it in Latin as *humanitas.* With this specification, paideia receives a stronger connection to existing society. Thus, pedagogy was less about higher values but more about upbringing and education of the next generation of e.g. craftsmen, soldiers and teachers for the concrete society (Tenorth, 2020: 91-96). In this context, the concept of society refers to the validity of the norms of a civil society that has been constituted based on property, ownership (Habermas, 1962: 155). From the very beginning, this concept of society has a negative connotation to e.g. feudal, religious, socialist or feminist communities (Habermas, 1998: 443; Luhmann, 1991b; Arendt, 1992: 43; Agamben,1993: 69). Based on these understandings, Karl Popper was able to divide all types of communities into closed and open societies (Popper, 1992). The actors in each society must deal with a different type of decision, individual, values, education and model of relation in the sense of Mouffe (2000: 80-107).

Table 1. Differences of Societies in their Juxtapositions

Type of society / Differences	Closed society (rigid hierarchy with low mobility)	Open society (vertical and horizontal mobility)
Individual	socialized for the society of diversity	socialized in the society of differences and inequalities
Values	concrete customs, habits	abstract, moral principles
Education	linked (only) to political goals	linked (also) to individual goals
Relation	antagonistic (war of friends against enemies), politics of conflict	agonic (cooperation with different and un-equal), polity, policy, politics

Towards a Society of Communication

Beginning with J. Locke, J.-J. Rousseau and I. Kant, these longing for a perfect unity through juxtaposition was increasingly placed in an autonomous side-line, in a communication with each other. In terms of content, it is no longer about opposing phenomena with extreme characteristics (good/evil, corrupt), but about emphasising the nature of reality, which is neither objectively nor interpersonally considered to be the same for every person but rather a construct that is different for or differently concieved by every subject. J. Locke treated in *Some Thoughts Concerning Education* the child in the sense of *tabula rasa* -empty of any content. Locke thus opposes Plato, Rene Descartes and hence rationalism. According to Locke, humankind does not come with divine or innate ideas thanks to which the world is recognised. Rather, human beings have experiences with the objects around them from which they form a picture of the world and acquire it ever better over time. Und Rousseau treats childhood in *Emile* as a distinct phase of diversity with an absolute right to exist. The child does not have to be given knowledge that is independent of experience, nor does it have to be given knowledge that the adults feel is good for the child. Learning from both, I. Kant poses the question of how autonomy is possible under heteronomy (Kant, 1803: 27). Once the band was broken with that question it follows other equally interesting thoughts. How could the future perspective of the pupils be expanded by the present perspective of the educators (Herbart, 1887: 29). What are the unconditional values of a good upbringing and education (Natorp, 1904: 5)? How is education possible at all (Hillgruber, 1927)? Is the "*Führer*" the pedagogical reference as an ideal type for a relationship between educator and educated (Nohl, 1935: 165). Instead of two contrasting societies with corresponding personalities, two types of norms are designed with corresponding expectations of society, culture and personality (Habermas, 1981: 270f, 408-419). Instead of a juxtaposition of either-or-logic, in this discourse the antinomies are once again considered as a unit with two sides. Thus, the task of the educators was no longer seen in the ontological deep structure of being but in the respective justifications for one side or the other. Not only moralizing but also the reasoning for the respective decision were rationalized. The content of this discourse is no longer the juxtaposition of perfection and corruption but search for the answer to the question of (the empirically observable) conditions for the development of abilities and skills. In this context, dialectics replaces the method of ontology enabling the actors to compare social phenomenon not only from a normative point of view but also in their genesis and corresponding institutions as well as in comparison to others. A series of discourses can be traced back to this background. One of these is the discourse in German-speaking countries on the concept of *coping with life* (DE: Lebensbewältigung). It is proposed in social pedagogy based on the assumtion that individuals not only perceive social reality differently, but also act differently depending on their (awareness of) their (own) resources (Böhnisch, 2012).

With this logic of communication, the school as a public institution was now in addition to the family being upgraded to a place for the realization of ideals (Nohl, 1960: 26-29, Ladenthin, 2022: 249-262). That has two different aspects. First of all, upbringing and education were understood as an unity in the communication with the family, school, workplaces, universities, the akademie and society as a whole (Natorp, 1904). The demystification of religious images of the man and world during the Enlightenment also contributed to this expansion, whereby not only social ideals but also individual educational ideals such as personality development were hence available as legitimate values. Education

was the new literary, cultural, pedagogical-professional practice in a society of '*res publica litteraria*' in which authorship become a characteristic of personality. J. J. Rousseau's autobiographical confessions are still today considered as key texts of modern individualism (1903). W. Dilthey used the example of Geothe und Schleichermacher to show what exatly (auto-) biography means. However, "authorship will soon be expanded, on the one hand in its claim - 'originally we are all geniuses' - and on the other in its products. Then not only poems, other texts or musical compositions but the lives of the educated themselves are seen as the result of their own authorship and defined as the product of education. Here, the subject becomes the author of itself and is celebrated in its historical new 'individuality' and its uniqueness..." (Tenorth, 2020: 105)

Secondly, because it was no longer just the aristocrat but also the son of the wealthy, who could afford an education, a lifelong learning could be considered as the ideal of every responsible and enlightened person. Every human as a self-determining subject and born into a pre-constituted society considered to acquire knowledge, abilities and skills through upbringing and education in a world that he himself helps to shape (Luhmann, 1997:618-634, 880-883). The pedagogy of society not only "discovers" the child as an independent phase of being human but also paves the way for seeking the goal and the consequences of education in the personality (Ariès, 1975; Luhmann, 1991a; Agamben, 1993). Education is seen not only as a characteristic of the individual but also be used as a medium of social steering. Ideologies and science increasingly replace religion for the regulation of social order (Habermas, 1996: 159f; Bellmann et al., 2020). With the logic of the communication, not only the ideal of social reality could be presented to the individual but also, depending on type of society, the acquisition of knowledge for example could be compared, upgraded and devalued with the immediate, meritocratic and utilitarian requirements of religion, the king, the nation, the labour market and now also the company (Terhart, 2006: 16-25). The concept of socialisation could now be assumed to mean a new kind of communication between the individual and society (Ertuğrul and Bauer, 2024).

Taken those developments into account, the old Greek duality of perfection and corruption was contrasted in the system theory in a endless communikation. Something was in the juxtapositions approach either good or evil, either normal or abnormal, either king or subject, either sick or healthy etc.. But N. Luhmann generalised that logic in another perspective; good is the other side of evil, normal and abnormal are two side of an assessment, king and his subject are part of one political system, being sick is part of being healthy. Luhmann was able to distinguish everything in 0-1 (right/wrong, power/no power, communication/decision, etc.) but also subordinate everything to society (Luhmann, 1997: 60-78). It is no more just a being member of a community or not but it also about being an individual in a self-chosen society. It is about becoming an part of society through upbringing in one case and being (at same time) an distict individual in a functionally differentiated society in the other case. That adding of the equality in the idea of diversity made possible to differentiate between *education in closed community* and *education in open society*, and to compare them according to the same parameters. The table below is driven out of that logic.

Table 2. Education for the Community and Education in Society

	Education in a concrete community	**Education in abstract world society**
Prerequisite	for equal rights and obligations for everyone, including *little Johnny.*	for a self-determining, self-thinking and self-learning person (responsible autodidact).
School	as a selection institution to produce the same abilities and skills, competencies through the same learning opportunities, learning content and levels of teaching in view of the monotony in the world of work.	as institution of diversity of learning opportunities and development of individual skills and inclinations in view of the variety of situations in life.
Success as function of education	is made possible already in the institutions (family as fate) in the sense of predictability and civilized acting of member who is willing to learn to behave according to given tasks and expectations.	is achieved through self-effort in the institutions (family as starting capital, but also day-care, kindergarten, schools) in the sense of creativity, authenticity and ability to communicate.
Skills	discipline as a remedy for laziness because of original sin transferred to work through insight.	intelligence as a divine gift is consolidated in cognition by using rational-scientific methods.

In retrospect, with the start of modernity and shift from the philosophy of consciousness to the philosophy of language lead by G. Grege, L. Wittgenstein, J. Austin, C. Peirce and finally Richard M. Rorty's *Linguistic Turn,* the old structure of understanding was forced into the tight corset of the formal logic of thoughts (Bauman, 1992; Habermas, 1998: 24-32). It was no longer about a single society that was considered perfect but about two different stages of a social development. The old idea of society of ancient Greek perfection required the negation of other types of society as corrupt. Social relations were defined in pre-structured kin-non-kin and then in their moralisation. On the other hand, the communication society was about a socialization process in community and society, about at least two different stages of a single social development with the idea of communication. Consequently, there was no longer a need for negation based on moral as a corrupt side but a levelling from one social time to the next based on the function. This made it possible to strive for a transformation in society, culture and individual, which doesn't exclude social, traditional relationships but certainly required beside kin-non-kin more abstract media of communication like money, power and right, which also allows the logic of both social inclusion and exclusion at the same time without being out of communication.

Deliberation as the New Unity

The juxtaposition approach (either/or) was based on conflict. It consciously looks for tensions, disagreements, problems and abnormal. The decisive advantage of the juxtaposition approach is that this approach allows the respective units to be examined from one point of view in detail, which contributes to the emergence of specialisations. But it completely separates the units from each other. Consequently, it ends up ither in the categories of glorious victory and sober defeat: Either humanity ends up in eudaimonia, paradise, utopia, or in dystopia and degrading fascism. On the other hand, communication approach (as-well-as) is seeking everywhere for cooperation. It is a world of communication und construction, nothing else. Firstly, it is not possible in that world to not communicate. Also a not-communication is communication. If or because everything is reduced to communication, there doesn't seem to be anything worth knowing. Every sentence is either a contradiction or tautology. Not new insight, cognition, understanding. Everything is a repetation of the old in its current version. The second difficulty lies in the fact that the logic of communication assumes an individualised construction of reality instead of a social, shared world that is also accessible to scientific investigation, which, as Walter Benjamin would put it, opens the door to speculation for Platonic realism in the age of technical reproducibility. It doesn't have a realistic epistemology. Another disadvantage lies in the fact that social phenomena are presented here in the name of reducing complexity in one social space, even though a sharpening of the differences is decisive for the quality of the respective decisions. Finally, the communication approach relies in the creation of unity on

programs that promote the stability and/or fragility of society, depending not (existing) on the circumstances, but rather on (existing) perceptions. Because stability is constructed as the other side of society's temporality, education relies not only on science, knowledge (insight and cognition) and morality but also on ideologies, which have the quality of corruption for sure.

In other words, a third approach is needed that not only places realism in communication with empiricism, but also assumes a knowledge that is fallible, but not impossible to have. Accordingly, a consensus can in principle be reached between different schools of thought, including epistemological ones, according to certain criteria that are considered reasonable by those concerned (Habermas, 1991; Hoyningen-Huene, 2016). In short, there is a reality and a truth, even if it is difficult to grasp. To explain and embed this assumption in the context, it should at *first* be pointed out that the question of Kant must be specified under new conditions: What educational ideals are out there from which the necessary resources can be uncovered to master the current challenges for the next generation as well? In this question, education is interrelated with upbringing in which the achievements of education are stabilised in the socially binding values, like modern law. The examination of the good conditions of upbringing and education asks at least implicitly about the values and norms, about educational ideals that can be ideally sorted according to their *eligibility* and *worthiness for recognition*. The educational ideals that are eligible of recognition within a particular society must be distinguished from educational ideals that are considered *worthy of recognition* by all those who may be affected by them, as Habermas would put it. What is involved in being worthy of recognition is the search for principles that can claim the power of universal validity. Examples of such principles are developed in moral philosophy. Aristotle and Immanuel Kant as representatives of deontology, the ethics of duty, and Jeremy Bentham and John Stuart Mill as representatives of utilitarianism can be mentioned. These norms include Kant's *Categorical Imperative*, John Rawls' *principle of difference*, principle of favouring those who are disadvantaged in society and Jürgen Habermas' *principle of possibly affected* (Kant, 1997b: 140; Habermas, 1991: 134, 157; Habermas, 1996: 59-60; Habermas, 1998: 383-385; Rawls, 2005, &12, p. 65).

The worthiness of recognition as a quality criterion poses the practical question of which values and standards should be consulted in the search for a consensus on a way of working productively. Values are about the self-image, like the ethics of a profession, which serve as orientation for practical action. In essence, it is about leading a conscious life in accordance with one's own self-evidence of the good life. Such norms are the medium of reaching consensus. Logically, consensus is preceded by conflict, not only in terms of facts and social issues but especially in terms of time. And how the parties move from conflict to consensus depends not only on values, goals but also on the method chosen. One example is Frankfurter Erklärung from 2015 which a reflexion of the *Beutelsbach Consensus* defining the principles of civic education according to three criteria (Wehling, 1977: 178-180). According to that commitment, firstly, there is a ban on overpowering, which prevents indoctrination on the part of instructers. Secondly, the principle of controversy applies, according to which the educater must present controversial positions from the perspective of an observer in the sense of a neutral party - from the view of neuter. Thirdly, the aim is to enable learners to understand given political issues not only from their own position but also from the perspective of the actors themselves, in order to develop the arguments and didactic skills to reproduce them and to represent their own ideas and interests appropriately.

Secondly, taken the first ethical point of view in the consideration a further and more abstract way of thinking is required to see the need for deliberation. And to this end, reference should first be made to Talcott Parsons' term of *double contingency* and Jürgen Habermas' *principle of all those possibly affected*. Parsons dealt with the question of how social stability is guaranteed despite uncertainties, changes under the concept of double contingency in the sense of a pattern of expectations based on reciprocity (Parsons, 1962: 13-29). Parsons' answer is that individuals are brought up to conform to norms within a culture in which they internalise the corresponding norms through socialisation and education (Parsons, 1959). Parsons regards norms both as sources of social innovation and as reasons for communicative stability containing the two options of conflict and cooperation. For Habermas,

Parsons' idea of double contingency explains the factually existing agreement. Parsons is indeed concerned with the *eligibility* of norms. As a sociologist, he cannot deal with the question of the normative conditions of stability. However, for Habermas, as a philosopher, the factual correspondence between the expectations of ego and agency is not sufficient to explain the stability of a *just* social order. For the factual agreement of expectations to also be able to lay claim the legitimacy, to be *worthy of recognition* as just, the stability of the agreement of these expectations among the actors must be harmonious with the *perspective of all those possibly affected*. In that case, it is not only solid but legitimately robust. Only this test according to abstract principles gives the stability the power of a universally valid commitment (Habermas 1981: 392; Habermas, 1998: 38-45).

Thirdly, by moving from the level of norms to individual in the sense of system of personality, one may continue in two extreme ways; concrete personalities can be seen either as the possible realization/failure of ideal norm or as a case for evaluating the social reality (Nohl, 1988; Dilthey, 1986). In both cases three questions arise: First, what exactly is meant with personality? Second, what ideal types of personality are relevant in the educational system. Finally, whether insights can be derived from these ideal expectations for civic education. To start with, personality can be understood with Parsons as the bundle of roles and with Habermas as the ideal-typical representative of an argument (Parsons, 1951: 138-169; Parsons and Shils, 1962: 110-158; Habermas, 1998: 458-464). Personality can be constructed from both point of view as a basis of participation for creation of binding norms in a given society. Through a set of expectation, the person can acquire a social identity that makes it identifiable by others as the person it is claiming to be (Parsons, et al., 1962: 7, 19-24). In line with that understanding, personality can first be captured with G.H. Mead in the triangle of *I, Me* and the *generalised other* (Mead, 1968, §XX, 35). And in addition, the view of the generalised other can be translated with Habermas as the perspective of the *neuter* - the current uninvolved person representing the abstract principle of general validity (Habermas, 1991: 143).

In this view, personality is the process of individuation through socialisation in communication with culture, society and normative principles (Parsons, 1951: 30). Cicero's motto *non nobis solum* (not entirely for ourselves) is the first step to recognise that individuals are part of a given society. After a person has acquired an ego-identity by assuming a role in the community, that person then wants to be a very specific *I*, by distinguishing itself from others. The question is not *whether*, but *what kind of ego do I* want to be. With that question, the actor subjects his identity to general principles, in the light of which his own personality is specified (Habermas, 1994). In that respect, socialization refers to the deliberation on the existing rules, expectation, customs and norms, while individualization refers to the process from a dependent child to the self-chosen type of not confusable personality with unmistakable individual goals and life plans (Habermas, 1994). The point is, upbringing and education enable individuals in that approch to the types of action with other people, and towards those self-determined goals.

A possible answer to the second question about *types* of personality is that the gentleman, the educated and the scholar may be considered as ideal types (Plato, 2018, II 360-362; Weber, 1985, p.192-205). The English word *gentleman* refers to a given status (Mingay, 1976; Keen, 2002). It can probably trace back to the aristocratic form of alt Greek word *kalokagathia* as the tern in which the beautiful and good are mediated with each other. On the other hand, the German word *educated* (*Gebildeter*) refers to a position that has been acquired through special, personal achievements like certain skills and knowledge. It is not an issue of charisma (wise man), rites (chief), or rationalized relations of positions (boss, supervisor, commander, manager). Educated is the ideal of humanism, the ideal of Humboldt discussed above. The educated is distinguished from the scholars by its social positioning. The scholar owes his status in society to his qualifications in the academy with corresponding formal certificates and relationships (Stichweh, 1987: 278-336). But, a person can also be considered educated without formal training. In addition, the educated person not only has to demonstrate certain skills and knowledge but must be able to embody certain professional, ethical and moral positions in public. Not the educated, but the scholar buys his freedom with loneliness (Schelsky, 1963). Like wise man, kalokagathia / barbarian and gentleman / uncultivated, the scholar also establishes a moral distance to the other, but

not the educated. The educated is seeking for public attention (Parsons and Platt, 1973: 1-8; Bourdieu,1982, p.113; Luhmann, 1997: 734; Tenorth, 2020: 97-115).

To put in another way, the gentlemen is *ascribed*, while the educated and the scholar corresponds to the dimension of *achieved* through personal skills (Parsons, 1951: 284). Just as the *barbarian* in ancient Greek aristocratic society meant the uncultivated observer, who spoke a different language and *kalokagathia* is the positive twist of the same logic, the *gentleman* as a category of feudal society marks the boundary to the other. In both cases, it is a concept of diversity existing already in archaic societies, and not of difference, which was especially develop in by the functional differentiated societies based on capital. While the barbarian and the gentleman are the two (negative / positive) sides of a single type of hierarchy of two different communities, the educated and the scholar correspond to the differentiation of personality within a single society. In this respect, educated and scholar are the *variances* of a personality system within a modern society based on differences. In contrast, *kalokagathia* / barbarian are the characteristics of the personality of an aristocratic community and gentleman / uncultivated are the characteristics of the personality of a feudal community, both of which are not based on difference but on diversity. Arguing from the logic of social research; difference can only be measured with a nominal scale, whereas ordinal and interval scales can be used for the difference principle (Diekmann, 2007: 291). In short, the gentlemen is based on status marking a distance to above and below. The scholar lives in the seventh light tower of *cognition* and uses his knowledge to develop sophisticated models in special areas. Whereas the educated deliberates through a communicative action with other actors in public and for public. He is not a specialist with a special jargon but a public intellectual with lifeworld language dedicatet also to insight (Habermas, 1996: 417, 429, 447).

The final question, namely *what insights can be generated from that discussion above for civic education* can now be answered with a statement; the gentlemen, the scholar and the educated can be considered as the complementary components of an ideal personality in the system of upbringing, education and training. What does that discussion mean for the civic education is the subject of next section. But it is clear, that the discourse on perfection and its negations (juxtaposition) or communication between two part of a system is now transformed into a dialogue, into the art of conversation with equal partners by giving argument and counterargument, reasoning on the ground of common norms and goals (Gadamer, 1960; Habermas, 1991; Habermas, 1998: 349-398). The content of this discourse lies in the search for an answer to the question of *the ideal conditions* of communications. Social work poses the question, for example, of how it can enable the next generation to engage in deliberation even under today's heteronomous social conditions. How can the interests of the next generation be legitimised with the ideas that are already partly established today? And an answer can be seen in the deliberation about a mediation of democracy and law with the education.

Deliberation for a Mediation of Democracy and Law with (Civic) Education

Not only in politics and in the legal system but also in education, binding rules are devoloped ouf of public discourses, established with the helf of civil society and legitimised with norms, which are also subject of public discourses (Gamble, 1997; Fruhstorfer and Hudson, 2022; Chehata, et al., 2024). Politics fulfils this function with recourse to voting and elections. With the participation of citizens, politics adapts to new technical-technological developments, requirements and principals. Depending on the perspective, the quality of decision-making in democracies is measured in terms of input (the process of decision-making) and / or output (Cheneval, 2015). In both cases, long-term goals, values, norms and interests are used to judge about the quality of decisions made. On the other hand, recourse to the values in the *legal system* takes place with an abstraction of existing traditions, orientations, ties and principles. The values found in society are then consulted for decision-making when they are guided by principles that can safeguard the interests of all those potentially affected. Education as a system assumes a hinge function between these two systems. Education contributes not only to existing knowledge (insight and cognition) and the renewal of values, but also provides the actors with the

necessary arguments for decision making, the creation of norms and for their legitimisation. In order to explain what is meant I like to look first of all at democracy and law spereratyl before mediating both of them with education.

Democracy

Democracy goes back to the ancient Greek tradition of governing a state according to shared values. Already there, the form, the constitution (legislative) of state have been distinguished from the forms of government (executive). Governing means the decision-making power of a (traditionaly established or periodically elected) body for the management of a politically constituted community. In accordance with the paideia tradition of unity between society, culture and individuals, governing meant by Plato the unity of state, community and individuals (Plato, 2018, VIII, 547-533). Based on that tradition, Aristotle distinguishes between three types of pure state constitutions and the three deformations, abnormal forms. For the distinction itself, Aristotle consults the criteria of (social) quality and (objective) quantity (Aristotle, 1909: 183-186; cf; Aristotle, 1959, III, §11, IV, §11).

Table 3. Three Forms of Government and their Corrupted Forms According to Aristotle

Quality / **Quantity**	**Purity**	**Deviation**
One	Monarchy	tyranny
Few	aristocracy	oligarchy
Many	timocracy	democracy

Aristotle views the *pure* forms as a possible way of flourisching (*eudaimonia*), which in line of juxtaposition approach has an individual and a social component. According to the individual component, human as political animal can achieve *eudaimonia* only living within a state community. According to the social component, a flourisching life can only be achieved in a community whose government is not pursued by private but by common interests (Aristotle, 1909: 127-129; Aristotle, 1959, 1253a). In monarchy / tyranny as well as in aristocracy / oligarchy, the private interests of the rulers are put above the interests of the governed people. What is listed in the table above under purity and deviation is discussed by Aristotle in the context of power and wealth. Only in democracies do rule the many, and in the interests of the many, themself. Only in democracies does equality goes hand in hand with the good disicion making. “If the people are not completely degraded, although individually they may be worse judges than those who have special knowledge, as a body they are as good or better.” (Aristotle, 1959, III) Aristocracy as the ruling few but wise is in term of quality of dicision made not better then democracy as the ruling of the many, by the many and for the many.

Secondly, we do no longer live in a small community of Plato or Aristotle, which was characterized by a common history, language, territorial small, precisely definable border and from similar ethics. Rather, our society is characterized by pluralism and divergence of interest why the *organisation* of good governance becoming more complex (Dahl, 1971). Where these commonalities cannot be assumed, the question of the quality of the majoritarien decision arises; What is the situation of minorities in a majoritarian democracy? Experience teaches us to be careful (Hug, 2002; Danaci, 2012; Hackbarth et al., 2025). Allready Alexis de Tocqueville warned uns against the tyranny of the majority (2004, §XV). If it can be assumed that forms of government should correspond to the characteristics of people not only capable of failure, but prone to constant fallibility, prejudice, short-sightedness and self-glorification, and if this also means that no political system is perfect in itself, then the question arises as how governments can be controlled by the citizens, just to mitigate the damage. J.J. Rousseau proposed that the general-will would never fail. People ruling all together cannot fail to deliver. Tocqueville adopts the idea of small-scale spatiality (township) (§. V.), the civil associations and the transformation role of religion (§. XVI) as the prerequisite for democracy from Rousseau, but he was hardly convinced with the proposal of general will. On the contrary, it is precisely in the experience of the new democracies in the United State of Amerika (USA) that Tocqueville observes the tyranny of the majority. Tocqueville states that in new democracies general will is on the power. The

question is now no more how to control king but how could people control the *general will*? People cannot control themselves in a just way. How can people combine popular rule with a wise, good type of governing, with political, or politically enlightened wisdom? Should we go back to the aristocracy?

Indeed, Tocqueville belongs to an aristocratic family in France. His family members were arrested during the French Revolution almost a year. The fall of Robespierre (1794) saved them from execution. In 1830, he and Gustave the Beaumont received a commission from the new government of King Louis Philippe, to go to the USA to study the prison system. *Democracy in America* is the product of that time. From his own experience, Tocqueville notes that the revolution in France not only unleashed great hopes but also gave rise to terror and despotism. In America, however, he sees a mild, gentle transformation of established actors of aristocratic heir into democrats. "I confess that in America I saw more than America; I sought the image of democracy itself, with its inclinations, its character, its prejudices, and its passions, in order to learn what we have to fear or to hope from its progress." (Tocqueville, 1935, Introductory Chapter: 34).

What is different in the USA compared to Europe? How did this political transformation from old to new regime took place in America and what can the people of Europa learn about that experience. He starts with the sentence: "Amongst the novel objects that attracted my attention during my stay in the United States, nothing struck me more forcibly than the general equality of conditions." (Tocqueville, 1935: 20) With the *general equality of conditions*, he does not mean the conditions of government but he is referring to the social equality in the society, which precedes a democratically constituted government. A democratic government cannot be built in a society among inequal citizens. The general equality of conditions is the cause of the emergence of a democratically constituted government. Other ways around, equality does not occur out of democratically constituted government, out of law. The idea of equality was planted in the germs of society long before the democratically constituted government arose. The idea of democratic *government* was born in the France and American Revolution. But the idea of an general equality of conditions as a precondition of a peaceful society is around long before the France and American Revolution took place. So, the demand and promise for establishing condition of equality are part of human being. That gradual development towards general equality of conditions is universal, and cannot be stopped by brute force, it will escape this kind of power, sheer will of human control. Therefore, Tocqueville urged the Europeans to follow the spirit of American Revolution based on equality adapted from the civic education in townships, and later on then put in law.

Thirdly, the logic of democracy also includes John Stuart Mill who as a utilitarian was concerned with the question of the welfare of the majority in a democratically organised society. Democracy produces the best conditions for moral action according to utilitarian principles, because democracy serves most people in comparison to all other forms of government. As Aristotle puts it: "For it is possible that the many, though not individually good men, yet when they come together may be better, not individually but collectively, than those who are so, just as public dinners to which many contribute are better than those supplied at one man's cost; for where there are many, each individual, it may be argued, has some portion of virtue and wisdom, and when they have come together, just as the multitude becomes a single man with many feet and many hands and many senses, so also it becomes one personality as regards the moral and intellectual faculties." (Aristotle, 1959, III. 7.12781b, 4-6). But contrary to Aristotle, Mill was convinced that especially since democracy was *then* also practised in large areas that went beyond the boundaries of the small communities of Aristotle and J.-J. Rousseau, citizens could only participate out of for practical reasons in government in minor forms. Therefore, the form of government should be a *representative* democracy, so that wise, virtuous and long-term good decisions (=aristocratic) orientated towards the common good could continue to be reproduced (Mill, 2013, §3).

The question for Mill is how the dangers of a *tyranny of the majority* already pointed out by Tocqueville can be prevented. How a democracy should generate competent elites in the greater area that not only excel the spiritual independence and intellectuality of the citizens but also promote this by fostering certain institutions (Mill, 2013, §.17). In chapter (=§) eight, Mill argues against the

participation of illiterate, in favour of women's voting rights and for the introduction of dual representation. Mill categorically states that it is not permissible to prevent anyone from voting and governing just based on ascribed qualities, like the nationality, religion and sex. The right of participation arises from the fact of the general demand for unconditional obedience to jointly agreed rules, which requires also the general consent of all compotent citizens.

"In the preceding argument for universal but graduated suffrage, I have taken no account of difference of sex. I consider it to be as entirely irrelevant to political rights as difference in height or in the color of the hair. All human beings have the same interest in good government; the welfare of all is alike affected by it, and they have equal need of a voice in it to secure their share of its benefits. If there be any difference, women require it more than men, since, being physically weaker, they are more dependent on law and society for protection. (…). Either the whole tendency of modern social improvements has been wrong, or it ought to be carried out to the total abolition of all exclusions and disabilities which close any honest employment to a human being. (…). Men, as well as women, do not need political rights in order that they may govern, but in order that they may not be misgoverned. (…). It is a benefit to human beings to take off their fetters, even if they do not desire to walk." (Mill, 2013, §8)

Mill treats the right to vote as an equivalent currency of the economy in a democracy. Also in democracy there have to be a material relationship between demands and support. Just as shopping is not possible without money, participation in the future of social institutions should not be possible without knowledge and expertise. Only competent citizens can act in the interests of the common good. Only those who pay taxes can indeed and therefore should have a say in the provisions of taxation. Conversely, those who do not even pay direct taxes, i.e. those who cannot even go shopping, or who live permanently on state aid for no sound reason, are showing their disinterest why they are legitimately exluded. If there is no common interest in an object, there should be no equal right to use the same object. Consequently, the people who knows more should have more to say (plural voting) than those who know less. For Mill, plural voting is the necessary evil on the way to educating illiterate people to become competent citizens. From the viewpoint of Mill, the plural, double voting of wealthy and educated persons as well as the exclusion of the illiterate is temporal, factual and legitimized with the rational management of common interests. To ensure that only people with "mental superiority", "superiority of influence" and "superior education" govern, representative democracy should be understood as the best form of reflecting the common interests of virtuous and competent citizens (Mill, 2013, §7).

An essential part of his discussion is the legal, structural and formal conditions for the fair participation of all citizens of a modern society. In the chapter 7, Mill aims to increase the welfare of the majority from this formal-legal and philosophical-content perspective by developing solutions to two dangers. According to Mill, the first danger lies in the deep intelligence and simplicity of the opinions of the leading elites. The second danger lies in the law-making of the majority of a social class according to their own interests, alone. Mill wants to prevent these dangers by following the utilitarian principle of maximising utility through the organisational form of *representative democracy* (Mill, 2013, §7). In a *pure democracy*, all citizens are equal - they have the same opportunity to influence the output of the government. Mill describes such a democracy as the form of government of the whole people by the whole people. This form of government defuses the tension between good decisions and decisions made according to the majority of the leading majority (of multitude). In a democracy of the *simple majority*, this tension is intensified by making its decisions dependent on a simple majority.

Mill points out that democracies in their cultural dimension are founded on the ideas and interests of a leading social class. By the founding of democracies within the borders of a nation the ideas and interests of a possibly numerical majority were formed. The ideas and interests of those who did not belong to this founding majority were outvoted. Consequently, there can be in fact no question of complete equality of all citizens in the founding act. And a complete equality of all citizens cannot be guaranteed today by a complete equality of all citizens according to a simple majority. On the contrary, such complete equality based on a simple majority would deepen the system of inequalities that currently

exist in favour of the leading social class which were historically already privileged. This would not be the government of the whole people, but "is the government of the whole people by a mere majority of the people exclusively represented." (Mill, 2013, §7) It is a form of government of the privileged majority that does not attribute its assertiveness to the quality of its idea or the generalisability of its interests, but merely to quantity based on sheer power through control of vital resources. In such a democracy, minorities are disenfranchised.

The difference between simple majority democracy (of full participation) and pure democracy (of representation) can be better grasped by starting from with the suggestion that the decision of the majority (=large number) outweighs the decision of the minority (=small number). In a toss-up, the large number wins against the small number. Now, *outweighing* and *winning* are normative connotations that do not exist in numbers themself. In maths, 2025 is not better than 1996 or 38, whereas in a capitalist society it is better to have 2025 than 38 dollars. This normative preference for 2025 over 38 is the result of socialisation within a culturally tightly interwoven community whose members now want to constitute themselves according to the idea of merit. But in the socity of democracy, it is not logical to assume that the small number should be treated badly, excluded from decision-making or not represented in government at all. Rather, governing means finding a medium of *representation, deliberation and participation* that, in John Rawls' sense, improves the situation of the disadvantaged in society without worsening the situation of anyone else. This Rawlsian principle of difference is not derived from mathematics but from shared social norms.

Fourthly, based on the discussion a distinction can be made on the *organizational* level between absolute, constitutional, parliamentary forms of governing (monarch, tyrant, party and demos). And today's democracies can be differentiated in their organisational form into representative-parliamentary and (semi-)direct democracy. All existing democracies are organized either in central (Finland, Israel, Iceland) or in federal (Switzerland, Russia, England) forms of government. Saudi Arabia, the Vatican and other small kingdoms are among the surviving absolutist states with correspondingly strong centralism. In any case, their number is decreasing in favour of states with decentralised structures. In contrast, not only is the number of republics with federal structures increasing but their forms of government are also becoming more differentiated. At the same time, although a distinction can be made between presidential (Chile), semi-presidential (France), parliamentary republics (Germany), parliamentary executive (Brazil), directorial (Switzerland) and council republics, at the end of the day these can be classified as either parliamentary (England) or presidential systems of government (USA).

Fifthly, forms of involvement can take the form of representation, deliberation and participation. Representation does not precede participation qualitatively but historically. It is no coincidence that *no taxation without representation* was one of the most important demands of the American independence movement. Pure representation would lead to monarchies and pure and full participation in every decision would lead to high costs -also democracy is built on costly bureaucracy. Every citizen would have to always participate in every decision with the same intensity, which is not possible for logistical reasons alone. Full participation always and in every decision is only possible in small spaces, as Rousseau himself already suggested (Rousseau, 1984). While participation places a high value on the involvement of all those affected, even despite different intensities, representation claims a higher quality of utilisation in its output (Sartori, 1997: 212-242). This is one of the reasons why, with few exceptions today's states are governed in the form of representative democracies.

However, deliberation derived from the Latin *deliberare* means rational consideration, weighing up between contradicting but equally preferable option. Habermas uses the term in the sense of decision making using public argumentation according to value-rational criteria. It is not the quantity (number) of those deliberating individuals but the quality of their arguments that is of the greatest value for deliberative democracy - a form of will formation and decision-making based on shared values, goals and norms (Habermas, 1996: 277-293). From the logic of a deliberative democracy, the number of participants is indeed irrelevant. It does not matter whether one Petra or four hundred Petras have taken part in a discourse, in an election. It is much more important that Petras' point of view is deliberated

satisfactorily. On the same token, it is not important whether one young person or four million of them say *no* to a proposal. Much more important is the reason for the rejection. From this point of view, democracy is not a matter of concrete participation of the majority of a people in all decisions, but the concrete reflexion of wise, high-quality, reflective and enlightened deliberation. Of course, no deliberation is ever better for those who are affected than the participation. But form the point of deliverative democracy what is needed is action according to public interests and ideas. The participants in the discourse act counterfactually by adhering to certain principles - they act as if they know exactly what all those potentially affected needs are. They act as if the principle of their actions coincides with the principle of categorical imperative, as Kant would put it (Kant, 1997b, §7, 140).

Law

This principle is formulated by Immanuel Kant in his work *Critique of Practical Reason* in §7 under the title *Basic Law of Pure Practical Reason*. In other words, developing just principles is not a matter of democracy but of law in its mediation with philosophy. That's also why Habermas explains the principles of law and democracy as having the same origin; historically, law was developed from custom, practice and religious promises. The power of charismatic kings and prophets was in that time sufficient for their validity. The more time has passed, the more regulations and rationalised legislative procedures have been developed, which in turn remain legally enforceable in the courts. As a rule, the constitutions of today's states were not enacted solely according to the logic of democracy but in best case in their cooperation with law driven from rights – from the idea *the general equality of conditions*. In contrast to earlier societies, today these constitutions are not legitimised with the religious sources of natural law, with insights but with reference to moral principles based on cognition. Since Kant at the latest, a relationship between morality and law has been sought. Habermas draws on these considerations and identifies a communicative relation between democracy as a decision-making principle based on the public use of reasoning and morality as a universally binding principle of validity put in practice in the form of binding rules of law (Habermas, 1998: 111).

Especially today, rules are made inside a specific society and for a curtain period of the time. The development of rules has a logical and a societal component. Both sources can be seen as a type of discourses. Accordingly, the norms developed in these discourses contain both the rules of coexistence, that can be found in society as well as rationally arranged rules for the questions arising out of society, which may be than formed with the help of the quality criteria of logic and law (Habermas, 1996: 59-60). Under certain conditions, such as publicity, equality, informality and truthfulness, the norms obtained in the discourses and the rules developed from them can fulfil not only the everyday requirements of society but also its technical and technological requirements. Based on those rules and legitimised norms, a stable, peaceful society can be established: Self-determination, popular sovereignty as a component of democracy is stabilised in this approach by the normativity of human rights as a set of rules of the legal system with the corresponding legal enforcement. In that understanding, democracy is not possible without a regulation in its legal form. In law, all expectations are brought down to a common ground and stabilised as a set of rules for political authority. At the same time, these expectations are generated through the parliamentary mechanisms, i.e. in democracy, as a legitimate mechanism of right (Habermas, 1998: 155, 179). Habermas converges democracy as the medium of political power and law as the medium of normativity according to a two-stage model. "The first stage is characterised by the position of a royal judge who monopolises the functions of dispute resolution, the second stage by the legal institutionalisation of a ruling body that enables collective decision-making in the organised form of political rule." (Habermas, 1998: 176-177)

(Civic) Education

With these explanations and to define the term more precisely, it can be stated that civic education consists of theory (like rights out of which the law is driven) and practice (of democracy). Theory means a form of knowledge with unconditional values, norms and moral concepts, such as human rights and

participation. Practice, on the other hand means organising everyday life with the help of a theory. To this end, rules must be derived from theory and then followed in practice (Kant, 1977a: 612-630). From a binary logic, theory can be categorised into *knowledge* and *norms* like justice and solidarity, and practice into *skills* in the sense of ability and *resources* to act upon. Resources are symbolic media such as money, education, rights, power, fame, etc. that serve something else (Habermas, 1981: 270). For example, money is used to buy a house, good health, recreation, education, etc. Power is used to make decisions, even against the will of opponents as M. Weber would put it. There is a transitive relationship between these media, they mutually support each other: the more resources, the more ability. In a democratically constitute community, the relationship also applies in the opposite case, i.e. the more ability the more resources. Resources and solidarity in the sense of value-based action have the common feature that they are both means for something else. Solidarity, for example serves (as a resource) to strengthen national, religious, gender, etc. identitiess (Habermas, 1991: 49-77; Habermas, 1996: 128-192).

There is also an instructive relationship between knowledge and norms. Acquiring knowledge requires principles, which in turn relativise the already acquired knowledge. Principle-based action assimilates knowledge into skills and abilities, which not only transform knowledge into techniques and technologies but also relativise the original knowledge and in many cases falsify it in the sense of Karl Popper. Knowledge (insight and cognition) proves itself according to the principle of falsification and the scholar and educated with the knowledge and skills acts according to the principle of fallibility. The criteria of social research, such as accuracy, objectivity, reliability and validity, are thus a subgroup of the principles of falsification and fallibility. If what has already been written is put into a tabular relationship, the following elements can be obtained.

Table 4. Theory and Practice

Theory / **Practice**	**Knowledge (insight and cognition)**	**Abstract values as good for all of us**
Skills/abilities	educational policies based on lifeworld insights, expectations and scientific cognition, technologies	participation as a form of action based on common and just principle
Resources as means for something else	money (income) power (political influence) rights (human rights and civil rights)	solidarity (representation and deliberation as a forms of its implementation)

A distinction has already been implicitly made between values and norms (cf. eligible and worth of recognition), and thus between solidarity and justice (Habermas, 1991: 49-77). Accordingly, values are the principles of action within a community based on mutual solidarity, and hand downs insights. They answer the question *what is good for me* at the individual level and *what is good for us* at the group level. In contrast, moral norms based on cognition answer the questions *what is good in and for itself* and *what is good for all those who may be affected*. Instead of the logic of solidarity among like-minded people, in the case of norms the logic of justice is used as valid system in general. As a system of knowledge creation, these principles can ensure that the attempt of legitimising norms and the appropriate conclusions out of those norms are derived logically from the cognition and that the corresponding rules of social reality are factually prescribe to those acting in accordance with insights.

One conclusion from that discussion about solidarity and justice for civic education can be driven from Habermas' thesis according to which democracy and the rule of law are of equal origin. This would mean that forms of deliberation must be created, and they must be created for solidarity from bottom up. The action towards that goal can in turn be differentiated into deliberation (through education) and participation (in political power). Participation is a political act but one that is derived from law, civil and human rights as well as from abstract principle like justice. Participation can be seen as a value (of justice) as well as a mean for solidarity expressed in sympathy. That's why republican prioritise the solidarity for as self-government to the rule of law as a universally binding principle of action. In line

with that idea and just as Aristotle saw justice as a principle of interaction between people of similar character and belonging to the same community of free and equal people, one can interpret with Oakeshott that political education is an act within a community of people who sympathise with each other. "Consequently, relevant political reasoning will be the convincing exposure of a sympathy." (Oakeshott, 1962: 125) However, there is a close connection on the one hand between the learning of and for the articulation of certain ideas, and on the other hand between interests and the understanding of political education as action consisting of knowledge and skills. From both point of view, the contributions of schools and youth work to civic education can be summarised as follows.

Table 5. Contributions of Schools and Youth Work to Civic Education

Theory **Practice**	**Insights based on common values, practice and aspirations**	**Norms based on cognition that are good in and of themselves**
Skills and abilities (of the personality)	*for acquisition of knowledge and ensuring its base* -free access to media (publications, newspapers, internet, libraries) -free access to educational institutions from kindergarten to universities	*for securing membership and legitimizing institutions through participation* identity formation through the appropriation of cultural assets, solidarity and individuation on their basis
Resources (means for something else like society, politics)	*development and renewal of techniques and technologies through empowerment* room for experimentation, especially for people with negative communication about systemic media such as money, power, law	*continuity and renewal of society (of the political) through deliberation* deliberation in the process of will-formation and decision-making in petitions, demonstrations, elections and votes as well as participation on political offices

Having reached this point, the social work perspective allows us to formulate the following criticism of the demands made by normative concepts such as bildsamkeit. Without an updated view of facts, these concepts can only lead to the immunisation of a world view, at the expense of the profession and discipline of social work. A good example of this can be found already in the study in Marienthal. It is neither the upbringing of parents, nor education in organised institutions, nor the individual ability of children to be educated, but the community or society in general that determines the performance of children. The economically determined life of parents in society is more or less regulative when it comes to the children's ability to be educated; regardless of the strength of the children's will, regardless of the strength of the childrens receptivity to education, and regardless of the parents' values, the parents' unemployment alone results in poorer health (35, 82), a threefold reduction in gift wishes (58), fundamentally different perceptions of the future with corresponding verbalisation of expectations (60, 104), a fundamentally different way of dealing with clothes and shoes of the children (Jahoda, et..al 1971: 86-87). The result is that „the working class man never fully developed an effective scope and could therefore be kept in an inferior position."(Jahoda, et..al 1971: xiv) Although the notion of educational maturity (bildsamkeit) is an attempt by pedagogy to integrate *also* socially disadvantaged children into societal educational organisations, a notion of bildsamkeit beyond the economic resources of parents not only extends the socio-economic exclusion of these socially disadvantaged children with an authority of science but also creates moral expectations on these children and their parents that also prevent their deliberation in education and participation in society. In this case, lifelong work on one's own image does not lead to immaturity but to the fateful subjugation of the personality to society.

Before driving some rules of out of that discussion, one last point has to be made: Social work is placed in a curtain society and expectations (Soydan, 2012). There are not only differences across diverse societies and norms but also differences between youth work and school social work. The crucial difference to other forms of social-educational offerings can be seen in the principle of informality. Only selected children and teenagers are admitted to social-educational care centre, even against their will. Staying at care centres itself is associated with increased restrictions on autonomy, with heteronomy.

The children's initial lack of emotional ties to the staff rationalizes that very heteronomy. On the other hand, school attendance is compulsory for all children and teenagers. There is hardly any European country in which upbringing and education are left to the arbitrariness of the parents alone (Oevermann, 1997: 162-171). That compulsion is counteracted binding legal norms like *Convention on the Rights of the Child* and with the establishing of institutions such as youth clubs and school social work pursuing autonomy despite factual heteronomy. On the other hand, in the youth centre the young people are neither legally obliged to go there, nor are they exposed to permanent physical presence of social workers - the visit and departure of a young person to and from a youth centre is left to the young people themselves. The youth workers could and may motivate the young people to visit the youth centre or to have a conversation there. But without intrinsic motivation, staying in the youth centre is not worth for any party. Finally, all young people may go to a youth centre. In contrast, only children from school X who are required to attend school can take advantage of school social work. The presence or absence of compulsion means that the pupils at school X can have a decisive influence on the school social work services, whereas a young person A born in Afghanistan, for example, has no idea about the youth centre in Hamburg, even though in principle A may also use its services. There is no citizenships requirement for taking part on services in youth centres (Bollweg et al., 2020).

From these considerations, three rules can now be derived in the sense of Kant's theory-practice mediation for professionals in youth and school social work (Kant, 1977a: 612-630). The first rule for the professionals is: make sure that the children and adolescents themselves determine their own lives starting in kindergarten. Make sure that Socratic Oath is in tune with the time (Hentig, 1983: 246). The second rule is: initiate discourses in which relevant questions can be asked, answered, justified and put in practice. To ensure, that this takes place under conditions of freedom, equality and justice, build a wall compliance with these very conditions (Arendt, 1992: 187) The third rule is: accept that the children and young people affected may decide against your will. This can take place by the professionals rejecting the decision of the young people affected by first putting the decision up for discussion from the perspective of the young people themselves. Of course, this implies the ability of the professionals to justify the respective decision from the perspective of the children and young people themselves. In this respect, the rule is: show that you have understood them and can act accordingly. The practical sign of this is their full approval.

Conclusion

Civic education takes place inside a political culture in communication with personality system and society. Therefore, political education can be approached from different perspectives. Participation, representation and deliberation were the centre of that contribution. From a communicative action perspective, politics can be defined as the process of generating collectively binding decisions to create a moment of shared and potentially universally valid norms and shared goals despite factual divergence, dissent and a tendency towards conflict. It is undisputed that democracy is one of the binding norms in civic education. Historically, democracy was first practised in the ancient city states. This was a relatively manageable area with less functional differentiation. Democracy meant in that time the direct *participation* of citizens as equals and free for the common good, which, under the guidance of the logos, reflects the ethos and pathos of the people. But citizens meant only wealthy and mainly old man born into well established families. J.J. Rousseau, too, could imagine a democracy only in a small area with no glaring social differences. But the rise of democracy in the USA added a new experience to its: *representation*. The founder of representative democracy set and wanted, in the words of Tocqueville, the cultere of action revitalising general equality of social conditions. For Tocqueville, democracy as the medium of equalisation of social conditions is in line with zeitgeist. It cannot be stopped even by arm force. Rather, this spirit lies everywhere, in the individual, culture, science, knowledge, religion, politics and moral.

With the new experiences in the USA comes a new problem: the danger of the tyranny of the majority. In small-scale direct democracy like in ancient Greek Athen, the problem did exist but dealt within a closely interwoven community of shared values. In monarchies and aristocracies, these dangers are solved by limiting the right to vote; only members of the upper class with a high level of education, income and property are allowed to participate. On the other hand, democracies legitimise themselves with the participation of all those potentially affected. In a democracy everyone should be guaranteed the right to political participation regardless of their ascribed qualities, like nation, religion and gender. In view of this principle, the solution of monarchies and aristocracies becomes no longer legitimate. That's why the question of the conditions of participation in representative democracies becomes more urgent; how are the legitimate ideas and interests of the majority of citizens to be reflected in the concrete decisions of the minority leading the state? Mill would suggest not only reforms in political system but also education and participation of the people, especially granting women political rights can bring a proper solution. By granting women political rights, they will acquire the necessary skills to exercise them. Women would learn to develop a sense of personal responsibility for the common good and an opinion on political issues, and then act in accordance with their own interests. From the point of view of Mill, education can be understood as the process of acquiring formal-logical operations and upbringing as the process of socialising through social values and norms enabling the people to act according the general principle of a just society.

From this perspective, the challenge in upbringing, education and training lies in the provision of norms that favour being autonomous in concrete society. Kant's question of how autonomy is possible under heteronomy can thus be translated into question of how the distortion of being an autonomous person, how blind followership can be counteracted despite a factually achieved but not legitimate order. How can *never again* be upheld even under unfavourable conditions? No single person can answer this question authoritatively for all people and societies. Instead of a recipe, Habermas would suggest public discourses where the participant can deliberate about what is best for a given situation. This is the idea of *deliberation*. Firstly, *deliberation* is reminiscent of the conviction that there is a logical structural relationship between negotiations, traditional ethical self-understanding and discourses based on principle in line with justice. Accordingly, in the respective discourses of traditional communities and in the subsystems of society (such as law, economy, democracy and education), the respective forms of action, rules of coexistence and forms of argumentation condense, which owe the presumption to the rationality, not the content, but the structure of a verbalised and communication-oriented action itself. Secondly, the deliberative approach sees a universalistic resource not only in the money of the market and the power of bureaucracy but also in the solidarity of the community. Solidarity as a resource and goal of deliberation links politics, law and education to the living world, from which essential impulses for the vitalisation of political culture emerge. Without a democratic political culture supported by the values inside the lifeworld and curious individuals with a instinct propensity to public angagement, political education remains vulnerable to ideologies representing particular interest. From that point of view, gentlemen, scholar and educated shouldn't to be regarded as absolute answers worthy of recognition but as typified responses to the challenges in a community of a certain time and place. They were recognisable answers. Today, these responses must be conceptualised anew in the face of new conditions. Accordingly, individuation through socialisation can mean the creation of norms that can be accepted by all those potentially affected. These norms include democracy and the rule of law as well as a agile public.

Within a democratically organised society, upbringing and education enable the individual to participate in socially important resources such as wealth, education, power, rights etc. Civic education goes hand in hand with the notion that adolescents are expected to learn, grow and become who they like to be. In democratically organised communities this view is complemented by the promotion of a pluralistic culture in every phase of institutionalised processs of opinion-forming and decision-making. Different conceptions of life, ideas and interests are seen as a basis for the search for cooperation, compromise and consensus in accordance with the fact and norm of pluralism. For their part, adolescents are expected to understand politics as a process of divergent opinions and different type of will formation. Adolescents are required to consider the structural tension of institutionalised settings as part

of the complexity of every politically important issue. Adolescents are called upon to recognise that not only consent and cooperation but also dissent in opinion-forming and conflict in the representation of interests are the different sides of this complexity. They are challenged to develop a strategy to remain capable of acting despite these tensions, complexities and ambiguities.

In child and youth welfare, civic education can be seen as a institution of reflection on one's own position in a given society. Professionals must consider the institutinalised differences (e.g. voluntariness, coercion, greater co-determination, etc.) when selecting methods for the deliberation with children and young people. A concept of civic education based solely on people's ability of reasoning without reference to experience harbours the danger of emulating a construct that proves to be not only highly rationalistic, but also just as spectacularly misguided. Civic education must take the everyday experience of adolescents as the basis for analysis and intervention. The idea of educability already standardised by Humboldt and Herbart presupposes the ability of people to stand up for their ideas and interests. In this respect, it is not about teaching the right way to act, but about developing techniques, abilities and skills, i.e. competences, to bring this ability of self-determination to fruition. Social work has the task of providing a space for the development of self-determination and independence. It is about a space in which adolescents can reflect on their own reasoning. In this respect, civic education is not the same as learning new terms, but rather a new language with corresponding grammar, syntax and semantics. At best, everything that social work does corresponds to the logic of this new language. Therefore, the motto is: be a role model.

Deliberation depends on the willingness and ability of the adolescents and on the offers, expectations, institutions and norms of the political community. In this understanding, civic education has a hinge function between the community, law, education and the adolescents. However, civic education does not only take place in socio-educational settings, but everywhere. Democratically constituted communities challenge and encourage their next generation in every sphere of life by enabling them to their rights, by letting them to participate. Rights on their part enable individuals to act in the politically constituted world. These political boundaries restrict the freedom of the individual. In schools, as part of this politically constituted world, laws are in force, which encourage to freedom and / or uniformity. Democracy takes up the demands for freedom and channels them into the legal and educational system. Youth centres are often the places from which impulses for democracy emerge. In a democratic constitutional state they can be the places of new ideas for a political culture orientated towards common good. Youth and school social work can take on the function of a wall that stops any tendencies towards hostility, discrimination and violence by promoting a culture of plurality, mutual respect and goodwill. In this way, a language of communicative action can be found by mediating the idea of the democratic rule of law, education and the awareness of the transience of achievements with the challenges, paradoxes and innovations of zeitgeist.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Single-author, 100%

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest whatsoever.

3. Ethics Report: There is no requirement for ethics committee approval.

4. Research Model: This is an essay, a conversation based on hermeneutics.

5. Disclosure: On the one hand, it is about a discourse on the conditions for the participation of children and young people in democracy, prosperity, law and education in Germany and, on the other hand, about reflection on the contributions of child and youth services to political education.

References

Adorno, T. W. (2014 [1963]). *Erziehung zur Mündigkeit: Vorträge und Gespräche mit Hellmut Becker 1959 bis 1969*. Suhrkamp.

Agamben, G. (1993). *Infancy and History. The Destruction of Experience*. Translated by Liz Heron. Verso.

Ammann, K. (2020). *Kinderrechte und Bildsamkeit: ein kritisches Plädoyer aus erziehungswissenschaftlicher Perspektive*. Velbrück Wissenschaft.

Anhalt, E. (1999). *Bildsamkeit und Selbstorganisation. Johann Friedrich Herbarts Konzept der Bild- samkeit als Grundlage für eine pädagogische Theorie der Selbstorganisation organismischer Aktivität*. Weinheim: Deutscher Studienverlag.

Anhalt, E., Rucker, T.. und Welti, G. (2018). Erziehung als Ermöglichung von Bildung. Über die originäre Problemstellung der Erziehungswissenschaft im Kontext der Bildungsforschung. In: *Erziehungswissenschaft* 29 (56): 19-25.

Arendt, H. (1992). *Vita activa oder vom tätigen Leben*. Piper.

Ariès, P. (1975). *Geschichte der Kindheit*. Hanser.

Aristotle (1909). *Nikomachische Ethik*. Diederichs.

Aristotle, (1959). *Politics.* Harvard University.

Assmann, A. (2020). *Die Wiedererfindung der Nation: warum wir sie fürchten und warum wir sie brauchen*. C.H. Beck.

Bauman, Z. (1992). *Moderne und Ambivalenz: das Ende der Eindeutigkeit.* Junius Verlag.

Bellmann, J., Braun, D., Diedrich, M., Maag Merki, K., Amaral, M. P. d. and Maleike, K. (Hrsg.) (2020). *Wer steuert die Bildung - Wer steuert die Schule? Ein öffentliches Podiumsgespräch zur Eröffnung des 26. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft*. Opladen.

Benner, D. (2023). *Wilhelm von Humboldts Bildungstheorie: eine problemgeschichtliche Studie zum Begründungszusammenhang moderner Anthropologie, Gesellschaftstheorie und Bildungsreform.* Beltz Juventa.

Böhnisch, L. (2012). Lebensweltbewältigung. Ein sozialpolitisch inspiriertes Paradigma für die Soziale Arbeit. In: Thole, W. (Hrsg.). *Grundriss Soziale Arbeit. Ein einführendes Handbuch*. S. 219-233. VS, Verlag für Sozialwissenschaften.

Bollweg, P.; Buchna, J.; Coelen, T. und Otto, H.U. (Hrsg.) (2020). *Handbuch Ganztagsbildung*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.

Bourdieu, P. (1982). *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Suhrkamp.

Bourdieu, P. (2009). Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In Solga, H., Powell, J., und. Berger, P. A (Hrsg.). *Soziale Ungleichheit. Klassische Texte zur Sozialstrukturanalyse* (111-125). Campus.

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2020). 16. Kinder- und Jugendbericht. URL: https://www.bmfsfj.de/resource/blob/162232/27ac76c3f5ca10b0e914700ee54060b2/16-kinder-und-jugendbericht-bundestagsdrucksache-data.pdf

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.

Chehata, Y., Eis, A., Lösch, B., Schäfer, S., Schmitt, S., *Thimmel, A., Trumann, J.,* Wohnig, A. (2024). *Handbuch kritische politische Bildung.* Wochenschau Verlag.

Cheneval, F. (2015). *Demokratietheorien. Zur Einführung*. Junius.

Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy. Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.

Danaci, D. (2012). *Die Macht sozialer Identitäten: Einstellungen und Abstimmungsverhalten gegenüber Minderheiten in der Schweiz*. Facultas.wuv.

De Tocqueville, A. (1835). *Democracy in America*. London: Sauders and Otley.

Deitelhoff, N., Forst, R., Günther, K., and Habermas, J. (2023). Grundsätze der Solidarität. Eine Stellungnahme. *Normative Orders.* Forchungszentrum der Goethe-Universität. Frankfurt am Main. URL: https://www.normativeorders.net/2023/grundsatze-der-solidaritat/

Demir, A. (2023a). Methodological action as part of professional identity in Social Work and it's evaluation with Habermas, in Koca, Şehriban and Pektaş, Bülent (ed), International Research and Reviews in Educational Sciences, 115-138. Serüven: Ankara.

Demir, A. (2023b). *Programmierung der Zugehörigkeit zur Diskursgemeinschaft.* Ankara: Nobel.

Demir, A. (2023c). Hannah Arendts Konzept der Heimat und seiner Vermittlung im demokratischen Rechtstaat. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 13(1): 115-157. **DOI**: 10.54704/akdhfd.1189749.

Demir, A. (2024). Ein Vorschlag zur Auslegung Herbarts Versuch einer Begründung der Pädagogik. Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 23(1),342-378. URL: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3306785

Dewey, J. (2004 [1915]). *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education*. Aakar Books.

Diekmann, A. (2007). *Empirische Sozialforschung. Grundlagen, Methoden, Anwendungen*. Rowolt.

Dilthey, W. (1986 [1934]). *Pädagogik: Geschichte und Grundlinien des Systems. Gesammelte Schriften. Band IX.* Vandenhoeck&Ruprecht.

Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. Harper&Row.

Ertuğrul, B., und Bauer, U. (2024). *Sozialisation und gesellschaftlicher Zusammenhalt: Aufwachsen in Krisen und Konflikten: Aufwachsen in Krisen und Konflikten*. Campus Verlag.

Flitner, W. (1983 [1933]). Systematische Pädagogik. In: Erlinghagen, K. (Hrsg.): W. Flitner: Gesammelte Schriften. Band. 2, (9-122). Paderborn: Schöningh.

Foucault, M. (2003). Gouvernementalität. In Defert D. und Ewald F. (Hrsg.). *Schriften in vier Bänden. Dits et Ecrits. Band III: 1976-1979* (796-823). Suhrkamp.

Fruhstorfer, A. and Hudson, A. (2022). Majorities for Minorities: Participatory Constitution Making and the Protection of Minority Rights. *Political Research Quarterly,* 75(1), 103-117. DOI: https://doi.org/10.1177/1065912920984246

Gadamer, H.-G. (1960). *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Mohr.

Gamble, B. S. (1997). Putting Civil Rights to a Popular Vote. *American Journal of Political Science*, 41 (1), 245-269. URL: http://www.jstor.org/stable/2991742

Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns, Band II: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Suhrkamp.

Habermas, J. (1983). *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Suhrkamp.

Habermas, J. (1991). *Erläuterungen zur Diskursethik*. Suhrkamp.

Habermas, J. (1994). Individuierung durch Vergesellschaftung. In Ulrich, B. und Beck-Gernsheim, E. (Hrsg.). *Riskante Freiheiten: Individualisierung in modernen Gesellschaften* (437-446). Suhrkamp.

Habermas, J. (1996). *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*. Suhrkamp.

Habermas, J. (1998). *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates.* Suhrkamp.

Habermas, J. (2013 [1962]). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Suhrkamp.

Hackbarth, A., Häseker, A. V., Bender, S., Boger, M., Bräu, K., & Panagiotopoulou, A. (2025). *Erfahrungen von Exklusion: differenzsensible und diskriminierungskritische Perspektiven auf pädagogische Handlungsfelder*. Verlag Barbara Budrich.

Hambauer, V. (2025). *Islamophobie, Islamfeindlichkeit oder Islamkritik: Zur Validität von Items in standardisierten Umfragen*: Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-47199-6

Hambauer, V. (2025). *Islamophobie, Islamfeindlichkeit oder Islamkritik: Zur Validität von Items in standardisierten Umfragen*: Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-47199-6

Heckman, J. J. (2013). *Giving Kids a Fair Chance: A Strategy that Works*. MIT.

Hentig, H. (1985). *Schule neu denken*. Hanser.

Herbart, J. F. (1887). *Allgemeine Pädagogik aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet. Sämtliche Werke. Zweiter Band*. Hermann Beyer& Söhne.

Herbart, J. F. (1964 [1835]). Umriss pädagogischer Vorlesungen. In: K. Kehrbach & O. Flügel (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart. Sämtliche Werke in chronologischer Reihenfolge. Band 10, (65-196). Aalen: Scientia.

Hillgruber, A. (1927). *Wie ist Bildung möglich? Ein pädagogisch-psychologischer Versuch*. Union Deutsche Verlagsanstalt.

Hobbes, T. (1651). *Leviathan, or, the Matter, Forme, and Power of a Common Wealth, Ecclesiasticall and Civil*. Andrew Crooke.

Hoyningen-Huene, P. (2016). *Systematicity: the nature of science.* Oxford University Press.

Hradil, S. (1987). *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus*. Leske und Budrich.

Hug, S. (2002). *Voices of Europe. Citizens, Referendums, and European Integration.* Rowman & Littlefiel.

Jahoda, M.; Lazarfeld, P. F. and Zeisel, H. (1971). *Marienthal. The Sociography of an unemployed Community*. Translation from the Geman (Arbeitslosen von Marienthal) by John Renal and Thomas Elssaesser. Aldine and Atherton: Chicago, Illinois.

Kant, I. (1803). *Über Pädagogik*. Nicolovius.

Kant, I. (1977a [1781]). *Werke in zwölf Bänden. Band 4. Transzendentale Methodenlehre* (607-712). Suhrkamp.

Kant, I. (1977b [1781]). *Werke in zwölf Bänden. Band 7. Kritik der praktischen Vernunft* (§ 7, 140-144). Suhrkamp.

Keen, M. (2002*). Origins of the English Gentleman: Heraldry, Chivalry and Gentility in Medieval England, C.1300c.1500*. Virginia University.

Ladenthin, V. (2022). *Allgemeine Pädagogik.* Ergon Verlag.

Linder, W. and Mueller, S. (2021). *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. Macmillan.

Luhmann, N. (1991a). Das Kind als Medium der Erziehung. *Zeitschrift für Pädagogik*, 37 (1), 19-40. URL: urn:nbn:de:0111-pedocs-118065 – DOI: 10.25656/01:11806

Luhmann, N. (1991b). *Der Ursprung des Eigentums und seine Legitimation: ein historischer Bericht*. Duncker & Humblot.

Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft.* Suhrkamp.

Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist.* University of Chicago.

Mehring, R. (2018). *Die Erfindung der Freiheit: vom Aufstieg und Fall der philosophischen Pädagogik.* Königshausen & Neumann.

Mehring, R., & Schmitt, C. (2003). *Carl Schmitt: der Begriff des Politischen; Ein kooperativer Kommentar.* Akademie-Verl.

Mill, J. S. (2013 [1861]). *Considerations on Representative Government*. EBook. URL: https://www.gutenberg.org/files/5669/5669-h/5669-h.htm

Mingay, G.E. (1976). *The Gentry: The Rise and Fall of a Ruling Class*. Addison-Wesley Longman.

Montesquieu (=Baron of La Brède and of Montesquieu Charles-Louis de Secondat) (2012): *My Thoughts (Mes Pensèes).* Liberty.

Mouffe, C. (2000). The *Democratic Paradox.* Verso.

Natorp, P. (1904). *Sozialpädagogik: Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft.* F. Frommann.

Neue Zürcher Zeitung (NZZ) (2005). Wie wäre es, gebildet zu sein? URL: https://www.nzz.ch/articleDAIPS-ld.366864

Nohl, H. (1988 [1935]). *Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie*. Vittorio Klostermann.

Normative Orders. Forschungszentrum der Goethe-Universität (2023). *Grundsätze der Solidarität. Eine Stellungnahme*. URL: https://www.normativeorders.net/2023/grundsatze-der-solidaritat/

Oakeshott, M. (1962*). Rationalism in politics and other essays*. Methuen.

Oevermann, U. (1997). Theoretische Skizze einer revidierten Theorie professionalisierten Handelns. In Helsper, Werner und Combe, Arno (Hrsg.): *Pädagogische Professionalität. Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns*. (70-183). Suhrkamp.

Parsons, T. (1951). *The Social System*. Routledge.

Parsons, T. (1959). The School Class as a Social System some of its Functions in American Society. *Harvard Educational Review* (29), 297-318.

Parsons, T. (1962). Some Fundamental Categories of the Theory of Action: General Statement, in: Parsons, T. and Shils, E. A. (eds). *Toward a General Theory of Action* (p. 1-29). Harvard University.

Parsons, T. and Platt, G. m. (1973). *The American University*. Harvard University.

Peirce, C. S. (1887). The Fixation of Belief. *Popular Science Monthly*. 12: 2-15. URL: https://www.peirce.org/writings/p107.html

Pettit P. (2013). Two Republican Traditions. In Niederberger A. and Schink P. (eds.). *Republican Democracy: Liberty, Law and Politics* (169-204). Edinburgh University.

Plato (2018). *The Republic*. Edited by G.R.F. Ferrari. Translated by Tom Griffith. Cambridge University.

Plato (2024). *The Apology of Socrates*. Translated by Benjamin Jowett. Adapted by Miriam Carlisle, Thomas E. Jenkins, Gregory Nagy, and Soo-Young Kim. URL: https://chs.harvard.edu/primary-source/plato-the-apology-of-socrates-sb/

Popper, K. (1992). *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*. JCB Mohr.

Putnam, R. D. (2015). *Our Kids: The American Dream in Crisis*. Simon&Schuster.

Rawls, J. (2005 [1971]). *A Theory of Justice.* Harvard University.

Rhein, K. (2019). *Erziehung nach Auschwitz in der Migrationsgesellschaf: Nationalismus, Rassismus und Antisemitismus als Herausforderungen für die Pädagogik.* Beltz Juventa.

Rousseau, J.-J. (1903 [1782]). *The Confessions of Jean Jacques Rousseau*. London.

Rousseau, J.-J. (1984 [1755]). Diskurs über den Ursprung und die Grundlagen der Ungleichheiten unter den Menschen [Exorde]. In Meier, H. (Hrsg.). *Diskurs über die Ungleichheit. Discours sur l`ineègalitè*. (67-493). Ferdinand Schöningh.

Rucker, T. (2014). Politische Bildung im Kontext von Regierung, Unterricht und Zucht. *Journal of Social Science Education*, 13 (1): 22-33. DOI: dx.doi.org/10.2390/jsse-v13-i1-1277.

Sartori, G. (1997). *Demokratie Theorie.* Primus.

Schelsky, H. (1963). *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reform*. Rowohlt.

Schelsky, H. (1970). *Zur Theorie der Institution*. Bertelsmann.

Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Verlag von Dunker & Humboldt.

Scholtz, H. (2021). *Reclaim Responsibility with Civil Democracy. How to Empower Ourselves to Save the Climate, Foster Democracy, and End Violence*. Zürich: CivilDemocracyPress.

Solveig H., Laura B., Sören K., Yvonne K. (2024). Ethnic Minority Contact and the Similarities between Adolesscent-Reported Parental und Self-Reportet Far Right-Wing Attitudess. *Journal of Child and Family Studies*, 33(5):1466-1482.

Soydan, Haluk (2012). Understanding Social Work in the History of Ideas. *Research on Social Work Practice* 22(5): 468-480. DOI: 10.1177/1049731512441262

Spencer, H. (1898). *The Principles of Sociology.* D. Appleton and Company.

Stichweh, R. (1987). Professionen und Disziplinen: Formen der Differenzierung zweier Systeme beruflichen Handelns in modernen Gesellschaften. In Harney, K.; Jütting, D. und Koring, B. (Hrsg.). *Professionalisierung der Erwachsenenbildung*. (278-336). Peter Lang.

Sumner, G. W. (2008 [1883]). *What Social Classes Owe to Each Other*. Harper&Bros.

Tenorth, H.-E. (2024). Bildsamkeit -der "Grundbegriff der Pädagogik" zwischen Disziplin und Profession, Inspiration und Deformation - In: Ammann, K.; Emmenegger, F.; Gerstgrasser, R.; Ibrahim, O.; Rucker, T.; Welti, G. (Eds.): *Bildsamkeit-Komplexität-Werteorientierung. Beiträge zur erziehungswissenschaftlichen Grundlagenforschung*. Verlag Julius Klinkhardt, (256-275). URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-308906 - DOI: 10.25656/01:30890; 10.35468/6113-17

Tenorth, H.E. (2013). *Bildung – zwischen Ideal und Wirklichkeit. Ein Essay*. Bundeszentrale für politische Bildung. URL: https://www.bpb.de/themen/bildung/dossier-bildung/146201/bildung-zwischen-ideal-und-wirklichkeit/#footnote-target-1

Terhart, E. (2006). Bildungsphilosophie und empirische Bildungsforschung - (k)ein Missverständnis? In: Pongratz, L., Wimmer, M. and Nieke, W. (Hrsg.): *Bildungsphilosophie und Bildungsforschung* (S. 9-36). Janus.

Tolbert, C., and Smith, D. (2005). The Educative Effects of Ballot Initiatives on Voter Turnout in the Snited States. *American Politics Research* 33 (2), 283-309.

Voigt, K. (2024). *Nationalismus der Mitte in Deutschland: zur alltäglichen Reproduktion von Nation und sozialer Ungleichheit.* transcript.

Von Humboldt, W. (1963 [1793]). Theorie der Bildung des Menschen. In *Werke in fünf Bänden. Band I*. (234-240). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Von Humboldt, W. (1963[1807]). Über den Charakter der Griechen, die idealische und historische Ansicht desselben. In *Gesammelte Schriften. Band 7*. (65-72). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Weber, M. (1985). *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Hrsg. von Johannes Winckelmann. Mohr.

Willmann, M. and Bärmig, S. (2020). *Inklusionshilfe - Exklusionsrisiko: sonderpädagogische Bildungspraktiken zwischen Ideologie und Wirklichkeit*. Verlag W. Kohlhammer.